

[પૂજ્યશ્રી જવાહરલાલભાઈ મહારાજશ્રીના 'ધર્મ
વ્યાખ્યાનો'નો આધારે સંપાદિત],

ધર્મ અને ધર્મનાયક

શ્રી આચાર્ય દિનયચન્દ્ર જ્ઞાન મળ્ડાર, જયપુર

: સંપાદક :

શાન્તિસાલ વનમાળી શેઠ

ન ધર્મો ધાર્મિકૈર્વિના

સરકારોને ઘડે ધર્મ, ધર્મને ધર્મનાયકો
ધર્મશુભી વિના ધર્મ; કહો કેમ રહે ક્યહાં ?
જેમાં જે સત્ય ને ધર્મ, હયા, સંયમ ને હમ;
જે છ નિર્મળ ને ધીર, 'રથવિર' તે ગણાય છે

સોલ એજન્ટ :

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય
ગાંધીરાડ, અમદાવાદ.

પ્રકાશક :

શ્રી મહાવીર સપ્તમેહલ સ્થિતિ
સુજીતેરપરા (કાઠિયાવાડ)

સદ્ગત કુમારી નિમત્તા નિરખરલાલ બવેરીની પ્રવૃત્તિ
અર્થે સદ્ગતિ આદે છે

પ્રકાશક : શ્રીજીવજી કાવળાસ પોત
સર્વમાલ મિત્રીય પ્રેમ,
પાનિતિત્તા સુખદાવાર

અર્પણ

શ્રી ધર્મવીર દુર્લભજીભાઈ વિશુવનભાઈ ઝવેરી, નૈપુર
શ્રી અદ્વેય ।

આપે મારા જીવનને શિક્ષણ અને સસ્કાર, સ્નેહ
અને સહભાવ, વાત્સલ્ય અને વિનય, આદિ ગુણસૌરભથી
સુવાસિત કરી મને ઉપકૃત કર્યો છે તેના સ્મરણચિન્તનરૂપે
તથા સદ્ગત અતાપી પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજશ્રીએ
સૌગંધની ધર્મભૂમિમાં રોપેલા ધર્મળીંગને સીંચવા અને
અ પરિપાકને પોષવા તેમના ઉત્તરાધિકારી વિદ્વાન પૂજ્યશ્રી
જગ્યાદિરજીભાઈ મહારાજશ્રીને સૌરાષ્ટ્ર તરફ લાવવામાં
રાજકોટ શ્રી સદા સાથે આપનો પરિશ્રમ ખાસ ઉલ્લેખનીય
હતો તેના સ્મરણાર્થે આ ધર્મપુસ્તકે આપને અર્પણ કરતા
આનંદ અનુભવ છું અને પોતાને કૃતકૃત્ય થયો સમજું છું

વિનીત,

શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ

અ જલિ

આ ધર્મપુસ્તકની પ્રસાદી કમ્પ-કાઠિયાવાડ,
ગુજરાતને આગલે આગલે પહોંચી શકે અને
સાચી ધર્મભાવનાની જાગૃતિ ધાય જે શુભ આશાએ
સ્વં આ. શ્રી. ધનલક્ષ્મી શાન્તિલાલ બેવેરીની
આત્મશાન્તિ અને પુરુષસ્મૃતિ જર્મી આ ધર્મ
પુસ્તકના પ્રચારની ચેલનાને સક્રિય રૂપ આપવામાં
આવ્યું છે આ રીતે આ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં મને
જે સહકાર આપ્યો છે તે માટે સહાચરનો દુવર હુ

શાન્તિલાલ વનમાળી સેક

ધર્મ-મામરખ

ગઠ જાગ મુગધિર મોર મૃદુ, અવ રેગ કર્યો જો સોચત હૈ ।
જો જાગત હૈ જો પાવત હૈ, જો સોચત હૈ જો સોચત હૈ ॥
ટુક નીંદ છે મૈંલિચો સોચ જરા જો । અધિક રવ સે પ્વાન કળા ।
યે પ્રીત કરન કી રીત નહીં રવ જાગત હૈ ॥ સોચત હૈ ॥
નારત્ન મુગ્ધ કરની જલ્મી આ પાપી । પાપ મેં પેન કર્યો ।
જવ પાપ કી ગઠરી સીધી પરી ખિર થોસ વજ્ર કર્યો રોચત હૈ ॥
જો વસત કરે જો માચ હી કર, જો માચ કરે જો અવ કરકે ।
જવ ચિક્ષા પેલી ગુણ જારી ખિર વજ્રતાયે વળા હોચત હૈ ॥

ધર્મ અને ધર્મનાયક

ન ધર્મો ધાર્મિકૈર્વિના ।

સંસ્કારોને ધડે 'ધર્મ', ધર્મને 'ધર્મનાયકો,'
 ધર્મજીવી ન હોય તો, કહો ધર્મ ટકે કયલા ?
 ધર્મ મંગલ છે મોહ, અહિંસા તપ સયમ,
 દેવો પણ નમે તેને, ધર્મે જેલુ સદા મન
 હૃદયો ધર્મ હૃદયે છે ને, રહો છે રક્ષતા ખરે,
 મારે કો' મા હૃદયો ઝોને, હૃદયો હૃદયો રમે !
 મુઠાવે માત્ર માણુ જે, સ્થવિર તે નહીં બને,
 વધે જો વૃદ્ધ હોયે તો ખાલી છર્ણુ ગણાય તે
 જેમાં છે સત્ય ને ધર્મ દયા સયમ ને દમ,
 જે છે નિર્મળ ને ધીર, તે 'સ્થવિર' ગણાય છે

શ્રી. સંતબાલ

ધર્મામૃત

આમધર્મ:-સસ્કારી સરસ ક્ષેત્રે, વાળુ ધીજ મલા ફળે;
તેમ આમધર્મ ક્ષેત્રે, ધીજ ધર્મો જર્ધા ફળે.
સર્વ ધર્મો તર્જુ મૂળ, આમધર્મ વડે જિતો,
આમધર્મ ન હોયે તો ધીજ ધર્મો ટકે નહિ.

નગરધર્મ:-નગરધર્મ છે વાહ, આમધર્મભૂમિ તણી;
સર્વે નાગરિકો પેલા, રક્ષાને આમધર્મને.

રાષ્ટ્રધર્મ:-જનની તો જણી છટે, પૃથ્વી પાળવી પોષવી;
એ જ મમ્મિને જોળે; હવત-મૃત્યુ બેઠાને.

વ્રતધર્મ:-સત્યશક્તિ અહિંસા કે ધીજ લીધેલ ટેકો;
પાળાને મૃત્યુની સાટે; આવીને જગજીવની.

કુળધર્મ:-કિય કે નીચનું માપ, નથી કુળ, કુલીનતા;
જાતિ છે કસેશનું ધીજ; ધીજ સતોષનું ગુણ.

ગણધર્મ:-સર્વ સિદ્ધિ તથા શક્તિ, સમાઈ ગણધર્મમાં;
બવાનું ધર્મશાસ્ત્રોમાં જોશ ગણધર્મનું.
ગણધર્મ-પ્રજાતત્ત્વ, જુનો એ જામ વારસો;
સત્તાને ફૂટશે જોને; હવ સાટે જગમશું.

સદધર્મ:-સદની શક્તિનું જોમ, સર્વત્ર કાષી સાધનું;
સદ તો સદથી જામી; અપે શાન્તિ તથા મુખ્ય.

શ્રાવક-શ્રાવિકા, સાધુ, સાધ્વી-સઘ ગણાય છે;
સઘના સંપમાં શાન્તિ, ત્યાગ ને તપનું ફળ.

સૂત્રધર્મ-દોરે જોડાયલી સોય, પડી જોવાય ના કઠી;
તેમ જ્ઞાની જગે જીવે; 'પે'લું જ્ઞાન પછી દયા'

ચારિત્રધર્મ-મુક્તિ મંદિરનું દ્વાર માત્ર ચારિત્રધર્મ છે,
આચારમા ન આવે તો, વિચારો માત્ર શૂન્ય છે.
વિચારોને પચાવીને, ઘણી વિવેકબુદ્ધિથી,
ગૃહિધર્મ મુનિધર્મ, યથાશક્તિ સમાચારો.

જીવનધર્મ-જીવનધર્મનું ધ્યેય, વિશ્વબંધુત્વસાધના,
વિશ્વ શાન્તિ જગાવાને, એને જીવનમા વણો.
જીવનમા વણાશે જો, વિશ્વબંધુત્વલાવના,
સૌ સાથે મિત્રતા થાશે, ઝેરવૈર શમી જશે.

શ્રી. સતબાલ

નિવેદન

અસ્તુત ધર્મ અને ધર્મનાયક નામનું પુસ્તક રતનામના મી
હિતેચ્છુ માવક મહત્ત્વ તરફથી પ્રકાશિત થયેલી ધર્મબાબા
નામના પુસ્તિકાને આધારે તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે

મી રતનામ નામના નૈન અંક્ષત્રમાં હવે ધર્મો અને
તેની વ્યવસ્થા કરનાર હવે ધર્મનાયકોનું સુદર વિધાન કરવામાં આવ્યું
છે તે ધર્મ અને ધર્મનાયક વિષે પ્રતાપી પૂજ્ય મી જ્ઞાદિરજાલજી
મહારાજમીએ મુક-મીમનેરના ચાતુર્માસમાં વિદ્વાતપૂર્ણ ને ધર્મ
બાબાને આપેલાં તેના આ સારસમક છે

પૂજ્યમી જ્ઞાદિરજાલજી મહારાજમી એક પ્રતાપી પૂજ્ય હોવા
છપરાત સામવિચારક અને અષ્ટર બાબાતા છે તેમની
પ્રતિભાસાથી બાબાજીએલીથી નૈન-નૈતેતર અનેક વિદ્વાનો આકર્ષ્યા
છે તેમની બાબાજી સંજ્ઞિતની સાથે સુસંસ્કારિત તથા જનુભવ
ચાનનો સુદર સુમેળ થયો હોવાથી તેમનું બાબાજી એટલું સારવર્ણિત
અને રોચક થાય છે કે ને જનસાધારણ તથા વિદ્વાનોને
સમાન રોચક અને પથ્ય અને છે અસ્તુત ધર્મ અને ધર્મનાયક
છપર તેમણે કરેલાં બાબાજી છપરથી તેમની પ્રતિપાદનસંજ્ઞિત
સુખવર્ણિત કમિક બાબાજીસૈલી તથા સુસંસ્કારિતની વિદ્વાનો
પૂરેપૂરે પરિચય થયાં છકશે

ચોમાં પત્રો પહેલાં ધર્મબાબા 'ના કેરલાક જાગ્રો મે
મહાત્મ્યદિએ જાગ્રસ. જનુવાદ કરેલો અને નૈન પ્રકાશ 'માં પ્રકા
શિત કરાયેલો ત્યારે પાંચીએ તથા નૈન જેવા પ્રસિદ્ધ સામ્યદિક
પત્રે જનુવાદમેજોને આધારે જલુ ગારજામમેજો લખી એ સુજગ્યાદી
જનુવાદને જાગ્રાબો અને પુસ્તકાકારે પ્રકાશિત કરવાનો અભિ-

પ્રાય વ્યક્ત કરી મને પ્રોત્સાહિત કર્યો મને તે વખતે એમ લાગ્યું કે ગુજરાત-કાઠિયાવાડનો જૈન સમાજ, પૂજ્યશ્રીની અમૃત વાણીનું રસપાન કરવા તલપી રહ્યો છે તો એ ગૂજરાતી અનુવાદને શોધિત-વર્ધિત સપાદિત કરી પૂજ્યશ્રીના સૌરાષ્ટ્રના ચાતુર્માસના સમયે પ્રકાશિત કરવામા આવે તો સારું. મારી આતરિક ઇચ્છા આજે ફળીમૂલ થતી જોઈ મને આત્મસંતોષ થાય છે આશા છે કે પ્રસ્તુત પુસ્તક પૂજ્યશ્રીની પ્રથમ પ્રસાદીરૂપે સમાજમા સારો સત્કાર પામશે.

આ પુસ્તકમા વર્ણવેલા દશ ધર્મો અને દશ ધર્મનાયકોનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવા માટે પરપરાને નામે રૂઢ સચેલી અધશ્રદ્ધાને અળગી કરી વિવેકસુદ્ધિ અને સ્યાદ્વાદસૈલીનો સદુપયોગ કરવાનો સૌને આગ્રહ અનુરોધ છે સ્યાદ્વાદ એ ધર્મ દ્વારને ઉઘાડવાની સાચી ચાવી છે.

આ પુસ્તકને જનસમાજોપયોગી બનાવવા માટે ઉદાર ભાવનાનો આશ્રય લઈ, બિન્ન બિન્ન શક્તિઓ-જે કેવળ મતાભિનિવેશને કારણે ઉપયોગમા આવ્યા પહેલા જ વેડફાઈ જાય છે-તેનો સમન્વય કરવામા આવ્યો છે અને વેડફાઈ જતી શક્તિઓનો સદુપયોગ કેમ થાય તેનું પણ દિગ્દર્શન કરવામા આવ્યું છે તે પુસ્તકના વાચનથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે.

સંક્ષેપમા આ પુસ્તકને સામ્પ્રદાયિક ન બનાવતા જનસમાજોપયોગી બનાવવાનો યથાશક્ત્ય પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો છે અને પ્રત્યેક વિષયને વિશદ કરવા માટે પરિશિષ્ટે આપી રાષ્ટ્રીય, સામાજિક અને ધાર્મિક દૃષ્ટિબિન્દુએ વિચારવામા આવ્યો છે.

આ ધર્મપુસ્તક રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મના કલ્યાણમા થોડી ઘણી સહાયક નિવડી તો તેની પાછળ કરવામા આવેલો શ્રમ સાર્યક જ છે.

ધર્મબાળ્યા પુસ્તકોનું શોધનવર્ધન સાથે સ્વતંત્ર સંપાદન કરવા બંધન થાય તથા કાલ્યાણી સાધુબાણી વિપરીત ગ્રાંથો કે વધિક લખાણું હોય તો પૂજ્યશ્રીની તથા સુચ માવકોની કૃપા થયું હું. અને ભવિષ્યમાં તેનું સંશોધન થાય તે માટે બૂંધે તરફ માડુ બાળ જોડવા પ્રાર્થના કરું છું

આ પુસ્તકના સંપાદનને બંને ધર્મબાળ્યા પુસ્તકોના મુખ્ય આધાર લીધે છે અને તે પુસ્તકમાં વર્ણિત દસ ધર્મો વિશેષ ૨૫૪ કરવા માટે લેખકજન, ધર્મ રાજકવા બાદિ કેટલાંક પુસ્તકોના તથા 'સૈન' પત્રના અમલોજોના ઉપયોગ કર્યો છે તે બદલ પ્રકાશકોના તથા સંપાદકોના આભાર માનું છું. અને સંપાદન તથા પ્રકાશનકાર્યમાં સહયોગી હોય તો ખ્યાલ જોડવા વિનવું છું

શ્રી દિવેન્દ્રુ આવક મંડળ, શ્રી ફર્લંકજીભાઈ ઝવેરી, ૫ બેચરલસજી શ્રી. ધીરજીલાલભાઈ શ્રી. ખુશાલદાસભાઈ શ્રી પ્રમોદભાઈ શ્રી દલસુખભાઈ વગેરે આત્મજનોએ પ્રેતસાક્ષીદ્વારા, ૫ મુનિશ્રી સતનામજી આત્માર્થી મોહનમણિજી વગેરે મુનિવર્ગોએ સહકારદ્વારા અને જૂનું મન્દરન કાશીલવના માધીક સુભાષીએ તથા સૂર્યપ્રકાશ પ્રેસના મેનેજર શ્રી રાત્નીજીએ પુસ્તકપ્રકાશનમાં મદદદારા ને અને મુદ્રક સહકાર આપ્યો છે તે બધાનો બંને આભાર માનવાની આ તક લઈ છું

રામપંચમી
નેપાપુર (મહિલાવાસ)

}

શાન્તિસાસ વનમગની શેઠ

ધર્મચરણ

હે ગૃહસ્થો ! જે કોઈ માણસ પ્રાણધાત નથી કરતો, ચોરી નથી કરતો અને પરદારાગમન નથી કરતો, આ ત્રણ રીતે તે દેહથી ધાર્મિક અને ન્યાય આચરણ કરે છે

તે અસત્ય નથી બોલતો ચાડી નથી ખાતો, ગાળો નથી જાડતો અને વૃથા બડબડાટ નથી કરતો આ ચાર રીતે તે વાચાથી ધાર્મિક અને ન્યાય આચરણ કરે છે

તે અભિધ્યા, દ્રેષ અને નાસ્તિકતાથી વિરત થાય છે. આ ત્રણ રીતે તે મનથી ધાર્મિક આચરણ કરે છે આ પ્રમાણે કાયાથી, વાચાથી અને મનથી જે પુણ્યકર્મો કરે છે તે પ્રાણી મૃત્યુને છતી સદ્ગતિને પામે છે આથી વિપરીત જે મનથી, વાચાથી અને કાયાથી અધાર્મિક પાપકર્મો કરે છે તે પ્રાણી મૃત્યુમુખમા સપડાઈ દુર્ગતિને પામે છે. " —મનિઝમનિકાવ ૪ ૨૫૮

અનુક્રમ

ધર્મ અને ધર્મનાયક

નં.	વિષય [પૂર્વાર્થ]	પૃષ્ઠાંક	નં.	વિષય [ઉત્તરાર્થ]	પૃષ્ઠાંક
	વિષયપ્રવેશ	૧		વિષયપ્રવેશ	૧૪
૧	ગ્રામધર્મ	૪	૧	ગ્રામસ્થવિર	૧૪૨
૨	નગરધર્મ	૮	૨	નગરસ્થવિર	૧૪૩
૩	રાષ્ટ્રધર્મ	૧૪	૩	રાષ્ટ્રસ્થવિર	૧૭૧
૪	મહાધર્મ	૨૬	૪	પ્રજાસત્તાસ્થવિર	૧૭૩
૫	કુળધર્મ	૪	૫	કુળસ્થવિર	૨૧૧
૬	જાતીયધર્મ	૪૮	૬	જાતીયસ્થવિર	૨૧૭
૭	સામાજિકધર્મ	૫૭	૭	સામાજિકસ્થવિર	૨૨૩
૮	સુત્રધર્મ	૭૭	૮	ભારતીયસ્થવિર	૨૨૬
૯	આર્થિકધર્મ	૧	૯	સુત્રસ્થવિર	૨૩
૧૦	અન્યધર્મ	૧૧૨	૧૦	પર્યાવસ્થવિર	૨૩૬
	પતિવિધિ	૧૩૮			

શ્રી પ્રાચાર્ય નિરંજન ચંદ્ર શાન ગણડાર, ગગપુર
ધર્મ અને ધર્મનાયક

ન ધર્મો ધાર્મિકવિના ।

‘ધર્મનાયક વિના ધર્મ ટકી શકતો નથી’

ધર્મ

[પૂર્વાર્ધ]

ધર્મ એવ હતો હન્તિ ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિત ।

તસ્માદ્ધર્મો ન હન્તવ્યો માનો ધર્મો હતોડવધીત ॥

જે મનુષ્ય ધર્મનો નાશ કરે છે, ધર્મ તેનો નાશ કરે છે,
જે ધર્મની રક્ષા કરે છે, ધર્મ તેની રક્ષા કરે છે
આ પ્રમાણે ધર્મનો નાશ કરવાથી આપણે નાશ પામે,
એમ બધાંનું ધર્મનો નાશ ન કરવો

—મનુસ્મૃતિ

ધર્મ અને ધર્મનાયક

[ધર્મવ્યાખ્યાનો લાગતવાદ]

ધર્મ

[પૂર્વાર્ધ]

વિષયપ્રવેશ

ધર્મ વસ્તુતા હુસિઆક નથી, પરંતુ હુદયવ્યાક છે —વાંધીય
વત્તો ધર્મસ્તતો જયા ।

અર્થા ધર્મ ત્વાં જય

કોઈ પણ મહાન કે મહેતુનું લાંબુ આયુષ્ય તેના મનજૂત પાપા
ઉપર આધાર રાખે છે અને જોડલા મદિ માણસો મહાનનો પાપો
બિદામાં બેઠા અને મનજૂત બનાવે છે

માનવજીવન પણ એક મહાન જોડું છે અને ધર્મ એ તેના
પાપાઈપ છે માનવજીવનને વ્યવસ્થિત અને સુદઢ બનાવવા મદે
ધર્મઈપ પાપાને બિદામાં બેઠા અને મનજૂત બનાવવાની આસ
આવશ્યકતા રહે છે કારણ કે ધર્મઈપ પાપો નો દીસો રાખવામાં
આવે તો માનવજીવનઈપ મહાન રાક્ષ, કુતક અજ્ઞાન, બનામાર,

અધર્મ આદિ વાવાઝાકાથી ખળભળી જવાનો પૂરેપૂરો ભય રહે છે

મકાનના પાયાને મજબૂત બનાવવા માટે જેમ પાણી, ચૂનો, રેતી, સિમેન્ટની આવશ્યકતા રહે છે તેમ રંગરોગાન, પ્લાસ્ટર, ધાખા વગેરેની પણ અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છે

આ પ્રમાણે માનવજીવનરૂપી મકાનના ધર્મરૂપ પાયાની મજબૂતાઈ માટે સભ્યતા-સંસ્કૃતિ, નાગરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા, ધાર્મિકતા, કુલીનતા, સામૂહિકતા, તથા એકતા આદિ લૌકિકધર્મોના પાલનની સર્વપ્રથમ આવશ્યકતા રહે છે અને ત્યારબાદ ધર્મને જીવનધર્મ બનાવવા માટે વિચારશીલતા, ક્રિયાશીલતા આદિ લોકોત્તર ધર્મોના પાલનની પણ અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છે અને આ પ્રમાણે ત્યારે લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મોનું બરાબર આચરણ થાય ત્યારે માનવજીવનને વાસ્તવિક મોક્ષ-જીવનધર્મ સિદ્ધ થાય છે

લૌકિકધર્મોનું બરાબર પાલન કર્યા વિના લોકોત્તર ધર્મોનું પાલન કરવું તે સીડી વિના મહેલમાં પ્રવેશ કરવા જેવો નિષ્ફળ પ્રયત્ન છે લૌકિકધર્મોના પાલનથી કાચાની અને વિચારની શુદ્ધિ થાય છે અને લોકોત્તર ધર્મોના પાલનથી હૃદયની શુદ્ધિ અર્થાત્ આચારની શુદ્ધિ થાય છે અને આ પ્રમાણે મનુષ્યે લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મના પાલનથી પોતાના જીવનધર્મ-આત્મિકધર્મની શુદ્ધિ અને ત્રિવિધ સાધે છે

જીવનધર્મની શુદ્ધિ અને સિદ્ધિ માટે શાસ્ત્રકરોએ લૌકિક અને લોકોત્તર ધર્મરૂપ દશ ધર્મોની વ્યવસ્થા કરી છે એટલું જ નહિ પણ ધર્મનાયકો વિના ધર્મ ટકી શકતો નથી એ વાત લક્ષ્યમાં રાખીને દશ પ્રકારના ધર્મનાયકોની પણ સુદર વ્યવસ્થા કરી છે.

જેનસૂત્રોમાં સ્થાનાંતરસૂત્ર^૧ નામના ત્રીજા અગ્રસૂત્રમાં નીચે લખેલા
 હા પ્રકારના ધર્મોનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે

(૧) ગ્રામધર્મ (૨) નગરધર્મ (૩) રાષ્ટ્રધર્મ (૪) મતધર્મ
 (૫) કુલધર્મ (૬) ગણધર્મ (૭) સપ્તધર્મ (૮) સૂત્રધર્મ (૯) આગ્નિ
 ધર્મ (૧૦) અસ્તિત્વધર્મ

આ હા પ્રકારના ધર્મોનું યથાવિધિ પાલન કરાવવા માટે તથા
 જનનાં નૈતિક તથા ધાર્મિક વ્યવસ્થા જાળવવા માટે નીચે લખેલા
 હા ધર્મનાયકોનું પણ સૂત્રમાં વિધાન કરવામાં આવ્યું છે

(૧) ગ્રામસ્થવિર, (૨) નગરસ્થવિર, (૩) રાષ્ટ્રસ્થવિર, (૪)
 પ્રજાસ્તાસ્થવિર (૫) કુલસ્થવિર, (૬) ગણસ્થવિર, (૭) સપ્તસ્થવિર,
 (૮) જાતિસ્થવિર (૯) સૂત્રસ્થવિર (૧૦) દીક્ષાસ્થવિર.

ઉપર લખેલા હા પ્રકારના ધર્મો તથા ધર્મનાયકોની વિશેષ
 વ્યાખ્યા પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં કેમલ કરવામાં આવશે.

દુ ખનુ સાચુ જ્ઞાન કરાવે છે અને આમજનોને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ આપી સન્માર્ગ ઉપર લાવે છે

૧૩ શીશ્રમણુ જેવા ચાર જ્ઞાનના સ્વામીએ ચિત્તપ્રધાન જેવા સન્માર્ગદર્શકની પ્રેરણાથી રાજ્ય પરદેશીને સદ્ધર્મનો સદુપદેશ આપી ધર્મનો અનુરાગી બનાવ્યો હતો

અત્યારે આપણી દશા આથી તદ્દન જિલટી છે આપણે સાધુપુરુષને સદ્ધર્મનો ઉપદેશ આપવાની પ્રેરણા કરવાને બદલે તેમને પ્રશ્નસાત્ત્વ સ્તુતિઓથી નવાજીએ છીએ, પણ જ્યારે ચિત્તપ્રધાનના જેવું સન્માર્ગદર્શક બનવાનું કામ માથે આવી પડે છે ત્યારે દૂર દૂર ભાગીએ છીએ આ આપણી અકર્મણ્યતા સૂચવે છે સન્માર્ગદર્શક બનવા જેટલું બ્યક્તિત્વ કેળવવા માટે સાચા કર્મક બનવાની આવશ્યકતા રહે છે

જ્યાં આમધર્મ જાગૃત થાય છે ત્યાં જીવનધર્મની ભૂમિકા તૈયાર થાય છે. ખેડૂતોએ ખીજારોપણુ કરતા પહેલાં ભૂમિને સારી રીતે ખેડવી આવશ્યક છે, તેમ ધર્મખીજને રોપવા માટે મનુષ્યે આમધર્મની ભૂમિ ખેડવી જરૂરી છે, કારણ કે આમધર્મની ભૂમિકામાથી સભ્યતા, નાગરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા આદિ ધર્માકુરો ફૂટી નીકળે છે

ખેતીનું મૂળ જેમ ખેતરનું ખેડાણુ છે તેમ ધર્મવૃક્ષનું મૂળ આમધર્મ છે જ્યાં સુધી ધર્મવૃક્ષના આમધર્મરૂપ મૂળને નીતિજલથી સિંચવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સૂત્ર અને ચારિત્રરૂપી મીઠા ફળ આવી ન શકે મીઠા ફળ મેળવવા માટે માળીએ પરમપુરુષાર્થ સેવવો પડે છે, તેમ ધર્મવૃક્ષમાથી સૂત્રચારિત્રરૂપી મીઠા ફળો મેળવવા માટે માનવ-સમાજે પ્રબળ પુરુષાર્થ કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે

ધર્મવૃક્ષના આમધર્મરૂપ મૂળને નીતિજલના નિયમિત સિંચનથી મજબૂત બનાવ્યા બાદ સૂત્રચારિત્રરૂપી મીઠા ફળો અવશ્ય મેળવી શકાય છે

ગ્રામધર્મ એકે મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે પર્પામ નથી, તેપણે એ ધર્મના પાલનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તે ધર્મનો પાયો જવસ્થ છે. જો ગ્રામધર્મ જવસ્થિત ન હોય અને તેથી જાખા ગ્રામમાં ચેરી, લુટ-રાટ, વેસ્થાગમન, પશુદિંસા અત્યાચાર અનાચાર થતાં હોય તો તેવા ખરાબ ગ્રામમાં જઈ આત્મસાધક ત્યાં શું આત્મસાધના સાધી શકે ખરા? કદાચ તે અભવ્યે તે ખરાબ ગ્રામમાં ચાલ્યો ગયો હોય અને ત્યાં ચોરના કે એવા બીજા કાઈ અત્યાચારીના ધરતું અમ ખાવામાં આવી ગયું હોય તો માનસશાન્તિના નિવિમાનુસાર તે ખરાબ જામની ખરાબ અસર તેના મન ઉપર પડ્યા વગર રહેતી નથી.

આ સિવાય એ ગ્રામમાં ગ્રામધર્મનું પાલન કરવામાં આવતું નથી તે ગ્રામમાં એક સજ્જન કે સાધુપુરુષ કુદ મધ્યસ્થેની વચ્ચે પેતાની સજ્જનતાની કે સાધુતાની પૂરેપૂરી રક્ષા કરી શકતો નથી. તે કારણે તે સાધુપુરુષ તેવા ખરાબ ગ્રામમાં સ્થિતવાસ કરી શકતો નથી. અને જ્યાં સુધી પ્રત્યેક ગ્રામમાં એવામાં એજો એક પણ સ માર્ગદર્શક—ગ્રામનાયક ન હોય ત્યાં સુધી ગ્રામવાસીઓમાં સ્વધર્મ પ્રત્યે અજિરુમિ પેદા થતી નથી.

જ્યાં સ્વધર્મ પ્રત્યે અજિરુમિ નથી ત્યાં સભ્યતા કે સંસ્કૃતિની રક્ષા થતી નથી. સભ્યતાની રક્ષા માટે ગ્રામધર્મની આવશ્યકતા રહે છે. કારણ કે સભ્યતા કે સંસ્કૃતિનું ઉજ્જવસ્થાન ગ્રામધર્મ છે એટલા માટે જ્યાં ગ્રામધર્મની રક્ષા થતી નથી ત્યાં સભ્યતા પણ જળવાતી નથી. અનાર્થકીયામાં ગ્રામધર્મ ન હોવાને કારણે સભ્યતા પણ હોતી નથી, અને તેથી અસભ્ય—અનાર્થકીયામાં સાધુપુરુષોને વિચરવાનો ભગવાને નિષેધ કર્યો છે.

પ્રત્યેક ગ્રામમાં સન્માર્ગદર્શક અથવા મુખીની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે કારણ કે તે જ ગ્રામ નોને ધર્માધર્મનું, સત્યાસત્યનું મુખ

ગ્રામધર્મ અને નગરધર્મનો શરીર અને મગજના જેવો પરસ્પર ગાઢ સંબંધ છે ગ્રામજનો શરીરના સ્થાને છે અને નાગરિકો મગજના સ્થાને છે શરીર સ્વસ્થ હોય તો જ મગજ સ્વસ્થ હોય એ વાત સૌ જાણે છે મગજ જોકે શરીરના પ્રમાણમાં નાનું છે તો પણ આખા શરીરના કાર્યનું સંચાલન તો તે જ કરે છે. જો કર્મવશાત્ મગજ અસ્થિર થઈ જાય તો તે પોતાની સાથે આખા શરીરને પણ હાનિ પહોંચાડે છે

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોની અવસ્થા-વ્યવસ્થા ખરાબ થઈ રહી છે, તેઓને પોતાની રક્ષાનું પણ જ્ઞાન નથી તેમનું ધર્મજીવન પણ નષ્ટપ્રાય થઈ રહ્યું છે ગ્રામધર્મને પોતાનો આધાર ન માનતાં આજના નાગરિકો નાટક, સિનેમા, નાચરજ, ફેશન વાદ્દિમાં પોતાના સમયનો, શક્તિનો અને સંપત્તિનો દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે, વધારે શું ? તેઓના પોતાના ધર્મનું—કર્તવ્યનું પણ તેમને જ્ઞાન નથી

આજના નાગરિકોની આવી ખરાબ સ્થિતિ છે આવી અવસ્થામાં તેઓ ગ્રામજનોની શી રક્ષા કરી શકે ? મગજ અસ્થિર થઈ જવાથી જેમ શરીરને અવશ્ય હાનિ પહોંચે છે તેમ નાગરિકો પોતાનો નગર-ધર્મ જૂઠ્ઠી જવાથી ગ્રામજનો પણ પોતાનો ગ્રામધર્મ જૂઠ્ઠી ગયા છે.

નગરધર્મનું બગાડર પાલન કરવાની સાથે પોતાના આશ્રિત ગ્રામધર્મની પણ રક્ષા કરવી એ નાગરિકોનું પગકર્તવ્ય છે

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોનો શો ધર્મ છે ? તે માગ પોતાના દૃષ્ટાન્તથી તમને સમજાવું

તમે બધાએ મને આચાર્યપદે સ્થાપ્યો છે તો મારું એ કર્તવ્ય છે કે હું તમને ધર્મોપદેશ આપી આચાર્યમાં સ્થિર કરું. પણ જો હું એક બાલુ નિષ્ક્રિય થઈ બેસી બહિ અને આચાર્યનો ધર્મોપદેશ ન આપું, તો તમે મને શું કહેશો ?

(૨) નગરધર્મ

[નગરધર્મ]

નગરધર્મનું ખાસ પાલન કરવાની સાથે પોતાના આશિષ
આમધર્મની પણ રક્ષા કરવી એ નાગરિકોનું પરમકર્તવ્ય છે
અને કર્તવ્યના પાલનમાં જ નાગરિકોની નાગરિકતા સ્થેષી છે

જ્યારે આમનો વિસ્તાર નથી જાય છે ત્યારે તે નગરના રૂપમાં
ફેવાઈ જાય છે અને રીતે આમ એ નગરનો એક ભાગ બેવાથી
આમનો ધર્મ પણ નગરનો ધર્મ બન્યાવ છે

આમધર્મ અને નગરધર્મ એ બંને જુદાજુદા ધર્મો નથી પણ
આમધર્મ એ નગરધર્મનું ૧ એક પ્રધાન અંગ છે

આમ અને નગર બંને પરસ્પર આધાર-આધિષ્ઠાનથી રહેલાં
છે જ્યારે આમ આધારરૂપ છે તો નગર આધિષ્ઠાનરૂપ છે આમ વિના
નગરનું ઇત્થન ટકતું નથી તેમ નગર વિના આમની રક્ષા થતી નથી
આમ બે પોતાનો આમધર્મ જૂઠી નજ અને નગર બે પોતાનો નગર
ધર્મ જૂઠી નજ તો આમ અને નગર બંનેનું પાલન અવશ્યકાવી છે

આમધર્મ અને નગરધર્મનો શરીર અને મગજના જેવો પરસ્પર ગાઢ સંબંધ છે. આમજનો શરીરના સ્થાને છે અને નાગરિકો મગજના સ્થાને છે. શરીર સ્વસ્થ હોય તો જ મગજ સ્વસ્થ હોય એ વાત સૌ જાણે છે. મગજ જોકે શરીરના પ્રમાણમાં નાનું છે તો પણ આખા શરીરના કાર્યનું સંચાલન તો તે જ કરે છે. જો કર્મવશાત્ મગજ અસ્થિર થઈ જાય તો તે પોતાની સાથે આખા શરીરને પણ હાનિ પહોંચાડે છે.

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોની અવસ્થા-વ્યવસ્થા ખરાબ થઈ રહી છે, તેઓને પોતાની રક્ષાનું પણ જ્ઞાન નથી. તેમનું ધર્મજીવન પણ નષ્ટપ્રાય થઈ રહ્યું છે. આમધર્મને પોતાનો આધાર ન માનતા આજના નાગરિકો નાટક, સિનેમા, નાચરંગ, ફેશન આદિમાં પોતાના સમયનો, શક્તિનો અને સંપત્તિનો દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે, વધારે શું? તેઓના પોતાના ધર્મનું—કર્તવ્યનું પણ તેમને જ્ઞાન નથી.

આજના નાગરિકોની આવી ખરાબ ગિતિ છે. આવી અવસ્થામાં તેઓ આમજનોની શી રક્ષા કરી શકે? મગજ અસ્થિર થઈ જવાથી જેમ શરીરને અવશ્ય હાનિ પહોંચે છે તેમ નાગરિકો પોતાનો નગર-ધર્મ ભૂલી જવાથી આમજનો પણ પોતાનો આમધર્મ ભૂલી ગયા છે.

નગરધર્મનું બગબર પાલન કરવાની સાથે પોતાના આશ્રિત આમધર્મની પણ રક્ષા કરવી એ નાગરિકોનું પરમકર્તવ્ય છે.

વર્તમાન સમયમાં નાગરિકોનો શો ધર્મ છે? તે માગ પોતાના દૃષ્ટાન્તથી તમને સમજાવું.

તમે બધાએ મને આચાર્યપદે આપ્યો છે તો મારું એ કર્તવ્ય છે કે હું તમને ધર્મોપદેશ આપી આચાર્યમાં રિથત કરું. પણ જો હું એક જાણુ નિષ્ક્રિય થઈ બેસી જાઉં અને આચાર્યનો ધર્મોપદેશ ન આપું, તો તમે મને શું કહેશો?

આચાર્યશ્રી ! આપ આચારનો ધર્મોપદેશ ન આપતાં બેસી રહો તો આચારધર્મનું પાલન કેમ થઈ શકે ? આપે તો ધર્મોપદેશ આપવો જ જોઈએ.”

તમારુ આ કથન અવ્યક્ત છે કારણ કે તમે બધાએ મને ધર્મનો આચાર નિવત્ત કર્યો છે એટલે મારે આચારધર્મનો ઉપદેશ આપી મારા કર્તવ્યનું પાલન કરવુ જોઈએ કારણકે મારા આ કર્તવ્ય પાલનમાં આચાર્યપદનું મહત્ત્વ રહેલું છે

નરાયણ આ જ પ્રમાણે પ્રામ અને નમ્રનો પારસ્પરિક સંબંધ છે

માવકના ધર્મની રક્ષા અને વૃદ્ધિ કરવી એ આચાર્યનું કર્તવ્ય છે તેવી જ રીતે પોતાના અધિત પ્રામજનોની રક્ષા કરવી એ નામરિકોનું કર્તવ્ય છે

આચાર્ય એ બેદરકાર બની નિષ્ક્રિય બેસી રહે તો માવકો અને સંતુષ્ટોના ધર્મની રક્ષા અને વૃદ્ધિ થતી નથી. તેવી જ રીતે નામરિકો એ બેદરકાર થઈ જાય તો પ્રામ નોનું કલ્યાણ થવાનો બહુ જોડો સંભવ છે

આ ૭ જેટલા રાજનૈતિક અંગેવાનો છે તેઓમાં વિશેષ નામરિકો છે અર્થાત્ અત્યારે રાજનીતિ નમરોના દ્વારમાં છે ખુબ નમરધર્મ સુલભ ત્યાંને કાગળે જે નામરિકો પારાસભા તથા બીજા જેઈ રાજકીય સમાજોના સભ્ય તરીકે સુદાન છે તેઓ બધા પોતાના કર્તવ્યનું વ્યવિધિ પાલન કરતા હોય એવુ બહુ જોડું જોવામાં આવે છે પ્રત તરફથી જે નામરિકો પારાસભામાં સભ્ય તરીકે સુદાન હોય છે તેઓમાંના કેટલાક સભ્યો કાર્નિમેન્ટમાં પ્રવેશિતના વિષયક કાવડાઓના વિરોધ કરવાને બદલે સમમન કરે છે અને ફક્ત કાર્નિમેન્ટની નામરિકો પ્રતના દિનનું રક્ષણ કરવાને બદલે વ્યક્ત કરવામાં

પોતાનો મત આપી પ્રજાહિતના વિદ્વાતક કાયદાઓને પસાર કરવામાં સરકારને સાથ આપે છે.

આવા પ્રજાહિતવિદ્વાતક કાયદાઓને ધડતી વખતે બનતો સખત વિરોધ કરવો એ પ્રજા તરફથી ચુટાયેલા નાગરિક સભ્યોનો નગરધર્મ છે પણ આ નગરધર્મ કીર્તિલોભને કારણે જુલાઈ જવાથી નાગરિકો પોતાના હાથે પ્રજાહિતનું ગદ્ય કરવાને બદલે લક્ષ્ય કરે છે

કેટલાક નાગરિકોની એવી ખોટી માન્યતા છે કે “ સરકારે— રાજ્યે ધડેલા કાયદાઓનો વિરોધ કરવો એ ગળનો—સરકારનો વિરોધ કરવા જેવું કૃત્ય છે, અને રાજ્ય—સરકાર વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ એવી શાસ્ત્રકરોની આજ્ઞા છે ”

આ પ્રમાણે કહેનારા નાગરિકો શાસ્ત્રના વાસ્તવિક તત્ત્વને બાજુતા નથી એમ કહેવું જોઈએ કારણકે શાસ્ત્રકરોએ જે

ચિત્રચરજ્ઞાનકમ્મે?

અર્થાત—રાજ્યથી વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ કહ્યું છે, તેનો જાવાર્થ એ છે કે રાજ્ય એટલે સુવ્યવસ્થાથી વિરુદ્ધ કાર્ય ન કરવું જોઈએ આ સૂત્રને વિષે સામાન્ય લોકોની જે ભ્રમણા પેદા થઈ છે તે ‘ રાજ્ય અને રાજ ’ શબ્દ વિષેની છે

સામાન્ય લોકો ‘ રાજ્ય ’ને રાજ્ય સમજી બેસે છે તે તેમની ખોટી ભૂલ છે કારણકે રાજ્ય એટલે દેશની સુવ્યવસ્થા ‘ રાજ્ય ’—દેશની સુવ્યવસ્થાનો વિરોધ ન કરવો જોઈએ એવું શાસ્ત્રનું ફરમાન છે પણ રાજ્ય જો અનીતિ—અનાચારથી રાજ્યવ્યવસ્થા બગાડતો હોય તો તેની વિરુદ્ધ હિંસચાલ કરવાની જૈનશાસ્ત્રો મના કરતા નથી

આજે શરાણ, ગાંબો, લાગ, અશીષુ આદિ માદક પદાર્થોનો ધળેરા સરકાર પોતે રાખે છે હવે પ્રજા માદક પદાર્થોના અવચુક

સમજીને માફક પદાર્થોનો ત્યાગ કરે તો સરકારની આવકનો લાભ ઝોઠો થવા લાગે અને તેથી આવક વધારવા મદિ સરકાર પ્રજાને એવો કાયદો કરે કે પ્રત્યેક પ્રજાજને રાજ્યની આવક વધારવા મદિ પ્રતિદિન એક એક દારૂનો ખામો પીવા આવશ્યક છે

શુ પ્રજા રાજ્ય—સરકારનો વિરોધ ન કરવો જોઈએ એમ માની આ કમ્પદાને માન આપી સરકારની આજ્ઞા ચાલુ કરશે? પ્રજા તરફથી આ પ્રજાનો જવાબ નકારમાં જ આવશે.

રાજ્યની કે સરકારની આવી અનુચિત આજ્ઞાનો વિરોધ કરવો તે પ્રજાની તથા નાગરિકોની ખાસ ફરજ છે એટલું જ નહિ પણ એક અનુચિત કાયદાને દૂર કરવા મદિ તર પડે તો બીજા કાયદાઓનો પણ વિરોધ કરવો એ પ્રજાનું કર્તવ્ય થઈ પડે છે કારણ કે પ્રજાદિતનો વિધાતક કાયદો પસાર થઈ જવાથી પ્રજાને હાનિ થાય છે

જો તમે રાજ્ય વિરુદ્ધ કામ ન કરવું જોઈએ—જૈનશાસ્ત્રની આ આજ્ઞાને ઉપર લખેલા અમ્મ પ્રમાણે સમજતા હો તો જાણે જે સૌમ્ય જૈનધર્મને કાયદોનો ધર્મ કહી વગાડે છે તે સૌકો કોઈ દિવસ તે પ્રમાણે કહેવાનું સાદસ પણ ન કરત.

જૈનધર્મનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત અદિસાવાદ છે જૈન અદિસાવાદી હેતુ છે અદિસાવાદી કાયર હોતો નથી પણ પીર હેતુ છે જો એક / સાચો અદિસાવાદી હેતુ તો તે અદિસાના બધે ભોલીનું એક પણ રીડુ પગલા વિના મોટામાં મોટી પાસવિક સક્તિઓને પણ પગલત કરી શકે છે એવું અદિસામાં અમાપ—અમોષ બળ ગહેલું ॥

આ અનુકરણશીલ મુજર્માં અજોષ પ્રામજનો પણ ચહેરીઓની માફક નાટક સિનેમા નાચરત, ફેરાન આદિમાં સમય, સમિત અને

સપતિનો દુર્બળ કરતા શીખી રહ્યા છે ફક્ત વિલાસિતાએ ગામ-ડાઓમાં પણ વાસ કર્યો છે વિલાસિતાએ ગરીબાઈ આણી છે અને ગરીબાઈને લીધે જનસમાજને આવશ્યક જીવનદાયક પદાર્થો જેવા કે ઘી, દૂધ વગેરે મળવા પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યા છે. આ બધું વિલાસિતાનું દુષ્પરિણામ છે.

સસારમાં ગહેલા પ્રત્યેકે મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે વ્યક્તિના હિતની અપેક્ષાએ સમષ્ટિનું હિત સાધવાનું દૃષ્ટિબિન્દુ પોતાની નજર સામે રાખી સત્પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે. આ પ્રમાણે સત્પ્રવૃત્તિ કરવામાં જ માનવસમાજનું કલ્યાણ રહેલું છે

જે મનુષ્ય પોતાનું કે પોતાનાજ કુટુંબનું હિત સાધવામાં તત્પર રહે છે અને સમસ્ત આણીમાત્રના સુખનું ધ્યાન પણ રાખતો નથી તે માણસ નીતિસ નથી પણ નીતિહન છે

માનવસ્વભાવ હમેશા અનુકરણશીલ છે. બાળક જેમ પોતાના માતાપિતા વગેરે વડીલોનું અનુકરણ કરે છે, તેમ અશિક્ષિત કે અર્ધ-શિક્ષિત ગ્રામજનો શિક્ષિત નાગરિકોનું અનુકરણ કરે છે. માતાપિતાની સારી કે માઠી અસર બાળક ઉપર પડ્યા વિના રહેતી નથી, તેમ નાગરિકોની સારી કે માઠી અસર ગ્રામજનો ઉપર પડ્યા વિના રહેતી નથી

જો નગરવાસીઓ ગ્રામજનોનું હિત દૃષ્ટિમાં રાખીને નગરધર્મનું બરાબર પાલન કરશે તો તેથી રાષ્ટ્રનું અધિક હિત થવા સંભવ છે

(૩)
રાષ્ટ્રધર્મ
[રઘુવંશી]

જનની લગ્નમૂર્તિ સ્વર્ગાદપિ ગરિયસી ।

જનની અને લગ્નમૂર્તિ સ્વર્ગથી પણ વધારે પ્રિય છે

ત્યારે આમેમાં આમધર્મનું અને નગરોમાં નગરધર્મનું ભગવત
પાસન થાય છે ત્યારે રાષ્ટ્રધર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે

આમમાં બે પ્રામાણિક મનુષ્યોનો નિવાસ હશે તો સહેરવાળાઓએ
પણ પ્રામાણિક બનવું પડે અને નગરનિવાસીઓ પ્રામાણિક બનશે તો
તેઓનો પ્રભાવ સમસ્ત રાષ્ટ્ર ઉપર પડવા વિના રહેશે નહિ.

આરતવર્ષના અધ્યપતનનું ક્ષણ જાણે મામજનતા ઉપર નહિ
પણ નાગરિક ઉપર ટોળવામાં આવે છે વાસ્તવમાં જ્યાં વાત પણ
સાચી છે

નગરથી ભારતવર્ષના પતનનો પ્રારંભ થયો છે ત્યારથી ખતિ
હાસનાં પાનંઓ ફેરવવાથી માલૂમ પડે છે કે યોગ્ય નાગરિકોએ પોતાનો
નગરધર્મ ન પાળવાને કારણે રાષ્ટ્રધર્મનો લોપ થયો.

જ્યયદ્રના જમાનાથી માડીને મિરઝાદર તથા તેના પછી આજ સુધી આપણે તે જ દુર્દશા દેખતા આવીએ છીએ

બગાણમાં જે વખતે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના કાર્યકર્તાઓ પોતાની કુટિલતાથી દેશને દુષ્કાળ આપી રહ્યા હતા અને મીઠા જેવી સાધારણ ચીજોને ઇંગ્લેન્ડે અપત્યાર કરી એવો અત્યાચાર કરી રહ્યા હતા કે જે કોઈના ધરમાંથી પાંચ શેર જેટલું પણ મીઠું નીકળી આવતું તો તેની બધી સપત્તિ જપ્ત કરી લેવામાં આવતી એટલું જ નહિ પણ પોતાનો વ્યાપાર વધારવા તથા પોતાના સ્વાર્થની પૂર્તિ કરવા માટે પ્રસિદ્ધ વણકરોમાંથી અનેકના અગૂઠા સુધ્ધા કાપી નાખ્યા હતા.^૧

તે જમાનામાં આવ અત્યાચારોનો પ્રતિકાર કરવો એ એક પ્રકારે અસંભવ જેવું થઈ ગયું હતું આનું પ્રધાન કારણ માત્ર એ જ હતું કે જગતશેઠ અમીચંદ તથા મહારાજા નદુકુમાર જેવા પ્રસિદ્ધ નાગરિકો પણ કેવળ પોતાના સ્વાર્થને સાધવા માટે દેશદ્રોહ કરી રહ્યા હતા.

ભાગતનું જ નહિ, પણ કોઈ પણ રાષ્ટ્રના પતનનું કારણ શોધીએ તો તમને માલૂમ પડશે કે તે રાષ્ટ્રના નાગરિકોદ્વારા પોતાનો નગરધર્મ પાળી ન શકવાને કારણે જ રાષ્ટ્રનું અધઃપતન થયું હોય છે.

અત્યારે મુઝીલર વિદેશીઓ તેત્રીસ કરોડ ભારતીઓ ઉપર શાસન કરે છે તેનું પ્રધાન કારણ એ જ છે કે અત્યારે નાગરિકોદ્વારા બગાળર નગરધર્મ પાળાતો નથી.

જે નાગરિકો નગરધર્મનું બરાબર પાલન કરતા નથી તેઓ રાષ્ટ્રનું અપમાન કરે છે, ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો દેશદ્રોહ કરે છે.

જ્યાં સુધી આમજનો આમધર્મનું અને નાગરિકો નગરધર્મનું બગાળર પાલન કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય નહિ કરી લે ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રનું ઉત્થાન થવું અગાધિત છે.

૧ જુઓ ' પ્લાસીનું યુદ્ધ, બગાળા બેહાલ ' પુસ્તકો

રાષ્ટ્ર રાજની બાબત કરતાં શાસકર કરમાવે છે કે જે પ્રાકૃતિક મર્યાદાથી મર્યાદિત હોય એક જ નતિ તથા એક જ સમ્મતાના મનુષ્યો જ્યાં ગ્રહેતા હોય તે દેશનું નામ રાષ્ટ્ર છે

આમે તથા નગરોનો સમૂહ—સમુદાય પણ રાષ્ટ્ર કહેવાય છે

જે કાર્ત્ત્વ કરવાથી રાષ્ટ્ર સુવ્યવસ્થિત થાય, રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ—પ્રગતિ થાય, માનવસમાજ પોતાના ધર્મનું અરામર પાલન કરતાં રીજે, રાષ્ટ્રની સંપત્તિનું સંરક્ષણ થાય, સુખસાન્નિતો રેલાવે થાય, પ્રજા સુખી થાય રાષ્ટ્રની પ્રસિદ્ધિ થાય અને કાર્ત્ત્વ અત્યાચારી પરરાષ્ટ્ર સ્વરાષ્ટ્રના કાર્ત્ત્વ અગ્રપત્ય એ પર પણ અત્યાચાર ન કરી શકે તે રાષ્ટ્રધર્મ છે

રાષ્ટ્રધર્મનું પાલન કરવાની જવાબદારી રાષ્ટ્રનિવાસી પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉપર છે કારણ કે એક જ વ્યક્તિનાં કરેલાં કાર્ય કે અરામ કરાવેથી રાષ્ટ્ર વિખ્યાત કે બદનામ થઈ શકે છે આ વાત નીચેના બનેલા ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમજાઈ જશે.

એક દિવસ એક ભારતીય સભાગળ (1) યુરોપની એક મેટી લાયબ્રેરીમાં મન્થાવબોધન માટે ગયેલા ત્યાં એક સચિત્ર પુસ્તક વાંચતાં વાંચતાં એક મુંઠર બહુમૂલ્ય ચિત્ર તેમના નેવામાં બાબ્યું. તેમને તે ચિત્ર ખૂબ જ ગમી ગયું, અને ચોરીછપીથી કાર્ત્ત્વ પણ ઉપાધે તે ચિત્ર ચોરી લીધું. દુર્ભાગ્યે કે સુભાગ્યે તે વાત મન્થપાલના જાણવામાં આવી મન્થપાલે તપસ કરી તેમને પકડ્યા અને ઉચિત દંડ આપ્યો. આ દુષ્કૃત્યનું દુષ્પરિણામ એ બાબ્યું કે મન્થપાલે બીજે દિવસે એવો નિયમ બનાવ્યો કે આ લાયબ્રેરીમાં કાર્ત્ત્વ ભારતવાસીને આજ્ઞા માગ્યા સિવાય દાખલ થવાની ર ન નથી.

એક વ્યક્તિના દુષ્કૃત્યથી ભારતના હ નરો વિદ્યાર્થીઓ યુરોપમાં જઈ તે લાયબ્રેરીમાં બહુમૂલ્ય ગ્રન્થોનો જ્ઞાનાભ્યાસ કરી જ્ઞાનલાભ

મેળવતા હતા તે લાભ મળવો બધ થયો. એટલું જ નહિ પણ તે લોકોએ એક ભારતીય વ્યક્તિની આ ચોરીની જાહેરપત્રોમાં ખૂબ જ ચર્ચા કરી અને એ રીતે ભારતીયોને નીચે પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે રાષ્ટ્રની એક જ વ્યક્તિદ્વારા રાષ્ટ્રધર્મ ન પાળી શકવાને કારણે સમસ્ત રાષ્ટ્રને આ હાનિ સહન કરવી પડે છે.

આ વાતથી વિપરીત વિશ્વકવિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, ડૉ જગદીશ-ચન્દ્ર બોઝ, સ્વામી વિવેકાનન્દ, મહાત્મા ગાંધીજી જેવા રાષ્ટ્રહિતૈષીઓએ યુરોપ આદિ પરરાષ્ટ્રમાં જઈ, રાષ્ટ્રધર્મ પાળી, પોતાની રાષ્ટ્રીયતાનો, ઉન્નત રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો પરિચય આપી, ભારતમાતાની ગુણગાથા ગાઈ, ભારતમાતાનું મસ્તક ઊંચું રાખ્યું છે એટલા જ માટે કહેવામાં આવે છે કે — ‘રાષ્ટ્રની અત્યેક વ્યક્તિ ઉપર રાષ્ટ્રનો આધાર છે’

કેટલાક લોકો કહે છે કે આત્મકલ્યાણ કરનારાઓને આમધર્મ, નગરધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ આદિની શી આવશ્યકતા છે ? આ પ્રશ્નને કહેનારાઓનું કથન ઠીક નથી કારણ કે આત્મસાધકોએ પણ આમધર્મ, નગરધર્મ તથા રાષ્ટ્રધર્મ સાથે થોડાવણો સંબંધ રાખવો પડે છે, કારણ કે સાધુઓએ ગ્રામ, નગર તથા ગણમાં રહેવું પડે છે, વિચરવું પડે છે તથા ત્યાં આહ્વાપાણી પણ કરવા પડે છે જો ગ્રામનિવાસીઓ અધર્મી, યોગ કે અત્યાચારી હોય તો તેઓનું અન્ન ખાનાર આત્મસાધક ધર્માત્મા કે સ્વતન્ત્ર વિચાર કરનાર મહાત્મા કેવી રીતે થઈ શકે ? કારણ કે ‘આહાર તેવા ઓડાર’ એ માનસશાસ્ત્રના સૂત્રાનુસાર જેવા વિચાર ગમનારાઓનું અન્ન ખાવામાં આવે છે પ્રાય તેવા જ વિચારો અન્ન ખાનારમાં ઊતરી આવે છે.

ત્યાં સુધી ગૃહસ્થ ઉપાસકોનું જીવન પવિત્ર ન થાય ત્યાં સુધી સાધુઓનું જીવન પવિત્ર રહેવું ઘણું દુષ્કર છે જો ગૃહસ્થઉપાસકો પોતાનો ધર્મ પાળવામાં દૃઢ રહે તો સાધુઓએ પણ મયમપાલનમાં દૃઢ રહેવું જ પડશે આ પ્રવચન છે

શ્રી ક્ષત્રવંશસિદ્ધસૂત્રના પહેલા અધ્યાયની પહેલી ગ્રામીની દીક્ષાની નીતિમાન પુરુષોનું ન્યાયોપાનિર્ણત બાન જ સાધુઓને માટે માત્ર બતાવેલ છે

જ્યાં સુધી રાષ્ટ્રનો પ્રત્યેક સભ્ય રાષ્ટ્રધર્મનું બરાબર પાલન કરતો નથી ત્યાં સુધી સૂત્ર-આરિતધર્મ હમેશાં લગભગ રહે છે કારણ કે રાષ્ટ્રધર્મ આધાર અને સૂત્ર-આગ્રિધર્મ આધિય છે આધારનો નાશ થઈ ત્યાંથી આધિયનો પણ નાશ થઈ જાય છે જેની રીતે પાત્ર વિના શી ટકી શકતું નથી તેમ રાષ્ટ્રધર્મ વિના સૂત્ર-આરિતધર્મ ટકી શકતો નથી.

આ વક્ત નીચેના ઉદાહરણથી વિસ્તૃત રૂપે થશે:

એક વહાણ, મનુષ્યોથી ભરેલું જાર નદીમાં જઈ રહ્યું છે માર્ગમાં એક મૂક માણસ એક મનુષ્યને ઉપાડી નદીમાં ફેંકવા તૈયાર થાય છે ત્યારે બીજો મૂર્ખ માણસ એક અણીદાર હથિયાર વડે વહાણમાં છેડ પાડી રહ્યો છે આવી સ્થિતિમાં જો બેમાંથી કોને પહેલાં શકવો એ પ્રશ્ન બનેલો થાય છે આ પ્રશ્નનો જવાબ શુદ્ધિમાન પુરુષોને પૂછવામાં આવે તો વહાણમાં છેડ પાડનાર માણસને પહેલાં જ શકવો જોઈએ એવો મળશે.

અહીં સામાન્ય મનુષ્યને જો શકા અવશ્ય થાય કે વહાણમાં છેડ પાડનાર મનુષ્યને પહેલાં શકવામાં આવે અને જીવિત મનુષ્યને નદીમાં ફેંકનારને બાદ શકવામાં આવે એમ કેમ ?

આ પ્રશ્નને કહેનારાઓએ જરા વિચારવું જોઈએ કે જો વહાણમાં કોઈ મુસાફર ન હોત અથવા તો વહાણ નદીકિનારે પડ્યું હોત તો તે વખતે વહાણમાં છેડ પાડવામાં આવે તો તો આસ નુકસાન માત્ર નહિ, પણ ત્યારે વહાણમાં મનુષ્યો બેઠેલા છે અને તે વહાણ જારનદીમાં જઈ રહ્યું છે ત્યારે વહાણમાં છેડ પડી જાય તો જે મનુષ્યો વહાણમાં બેઠેલા હોય તે બધા નદીમાં ફૂંચી જાય અને મરી જાય.

જે પ્રત્યેક માણસ વહાણમાં છેદ પાડતી વખતે આત્મરક્ષાનો જ વિચાર કરવા બેસી જાય અને બીજા માણસોની જગ પણ પરવા પણ કરે નહિ તો તેનું પરિણામ સારુ આવે નહિ

જે લોકો ગાંધીની રક્ષા કરવાને બદલે કેવળ બ્યક્તિની જ રક્ષા કરવા આજે છે તેઓએ પણ ઉપરની વાત ખાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે

આત્મધર્મની કેવળ બાહ્ય વાતો કરનારા લોકો જ સારને લગતા ધણા કામો કરે છે પણ જ્યારે આત્મધર્મના પાલનનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે તેઓ “અમારે સસારની વાતથી શી મતલબ ?” એમ કહી આત્મધર્મના ઓઠા નીચે છટકી જાય છે, અને એ રીતે રાષ્ટ્રના ઉપકારથી વિરુદ્ધ થઈ જાય છે

લગવાન મહાવીર જેવા મહાપુરુષે પણ કેવળજ્ઞાન ધર્મ ગયા પછી પણ કેવળ સમઘિના—જનતમાત્રના—કલ્યાણની ઇચ્છાએ ધર્મોપદેશ આપ્યો છે અને મોક્ષનો રાજમાર્ગ બતાવ્યો છે જ્યારે કેવળજ્ઞાનધારીઓની આવી દશા છે ત્યારે સસારમાં રહેવા છતાં પણ એમ કહેવું કે “અમારે ગ્રામ, નગર કે રાષ્ટ્ર સાથે શો સબંધ ?” એ પામર મનુષ્યોની કેટલી બધી કૃતમિતા કહેવાય !

પતિતોનો ઉદ્ધાર કરવો, દુબ્બતા પ્રાણીઓને ઉગાડવા એ ધર્મ છે આ સાધારણ વાત સમજતા છતાં પણ કેટલાક લોકો રાષ્ટ્રરક્ષાના કામોથી હજારો ગાંધી દૂર રહે છે ગાંધી પ્રત્યે આવી ઉદાસીનતા હોવાનું કારણ રાષ્ટ્રધર્મની મહત્તાનું અજ્ઞાન છે.

કોઈ પણ આત્મ-સન્માનવાળો માણસ પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન સહી શકતો નથી તે પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન થતું જોઈ કંઈ જાહે છે

મી ક્ષત્રીકાવિહસૂત્રના પહેલા અધ્યાયની પહેલી શાખાની દીક્ષામાં નીતિમાન પુરુષેણ આયોપાનિત જન જ સાધુઓને માટે માત્ર જતાવેલ છે

અર્થ સુધી રાષ્ટ્રનો પ્રત્યેક સભ્ય રાષ્ટ્રધર્મનું જરાબર પાલન કરતો નથી ત્યાં સુધી સૂત્ર-આરિત્રધર્મ હોયેલાં ભવ્યાં રહે છે કારણ કે રાષ્ટ્રધર્મ આધાર અને સૂત્ર-આરિત્રધર્મ આધેય છે આધારનો નાશ થઈ જવાથી આધેયનો પણ નાશ થઈ જાય છે જેવી રીતે પાત્ર વિના લી છાંય સહુ નથી તેમ રાષ્ટ્રધર્મ વિના સૂત્ર-આરિત્રધર્મ છાંય સહુ નથી.

આ વાત નીચેના ઉદાહરણથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે.

જેક વહાણ, મનુષ્યોથી બનેલું કાર નદીમાં જઈ રહ્યું છે માર્ગમાં જેક મૂક માણસ જેક મનુષ્યને ઉપાડી નદીમાં ફેંકવા તૈયાર થાય છે અપારે બીજો મૂર્ખ માણસ જેક અણીદાર દલિયાર વડે વહાણમાં ઉઠે પાડી રજો છે અપારે સ્થિતિમાં જો બેમાંથી કોને પહેલાં રાક્ષસે જો પ્રથમ જોયો થાય છે આ પ્રથમો જવાબ લુહિમાન પુરુષોને પૂછવામાં આવે તો વહાણમાં ઉઠે પાડનાર માણસને પહેલાં જ રાક્ષસે જોઈએ, જોયો મળશે.

અહીં સામાન્ય મનુષ્યને જો શક્ય જવશ્ય થાય કે વહાણમાં ઉઠે પાડનાર મનુષ્યને પહેલાં રાક્ષસમાં આવે અને શુવિત મનુષ્યને નદીમાં ફેંકનારને બાદ રાક્ષસમાં આવે એમ કેમ ?

આ પ્રશ્નને કહેનારાઓએ જરા વિચારવું જોઈએ કે જો વહાણમાં કોઈ મુસાફર ન હોત જાણવા તો વહાણ નદીકિનારે ધસી દોત તો તે વખતે વહાણમાં ઉઠે પાડવામાં આવે તો તો આસ નુકસાન થાય નહિ, પણ અપારે વહાણમાં મનુષ્યો બેઠેલા છે અને તે વહાણ કાર-નદીમાં જઈ રહ્યું છે ત્યારે વહાણમાં ઉઠે પડી ત્ય તો જે મનુષ્યો વહાણમાં બેઠેલા હોય તે બધા નદીમાં ફેંકી જાય અને મરી જાય.

જો પ્રત્યેક માણસ વહાણમા છેદ પાડતી વખતે આત્મરક્ષાનો જ વિચાર કરવા બેસી જાય અને બીજા માણસોની જરા પણ પરવા પણ કરે નહિ તો તેનું પરિણામ સારુ આવે નહિ.

જો લોકો રાષ્ટ્રની રક્ષા કરવાને બદલે કેવળ વ્યક્તિની જ રક્ષા કરવા માટે છે તેઓએ પણ ઉપરની વાત જાસ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે.

આત્મધર્મની કેવળ બાહ્ય વાતો કરનારા લોકો સસારને લગતા ઘણા કામો કરે છે પણ જ્યારે આચારધર્મના પાલનનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે, ત્યારે તેઓ “અમારે સસારની વાતથી શી મતલબ ?” એમ કહી આત્મધર્મના જોડા નીચે છટકી જાય છે, અને એ રીતે રાષ્ટ્રના ઉપકારથી વિરુદ્ધ થઈ જાય છે.

લગવાન મહાવીર જેવા મહાપુરુષે પણ કેવળજ્ઞાન થઈ ગયા પછી પણ કેવળ સમષ્ટિના—જગતમાત્રના—કલ્યાણની ઇચ્છાએ ધર્મોપદેશ આપ્યો છે અને મોક્ષનો રાજમાર્ગ જતાવ્યો છે. જ્યારે કેવળજ્ઞાનધારીઓની આવી દશા છે ત્યારે સસારમાં રહેવા છતાં પણ એમ કહેવું કે “અમારે આમ, નગર કે રાષ્ટ્ર સાથે શી સબંધ ?” એ પામર મનુષ્યોની કેટલી બધી કૃતમતા કહેવાય !

પતિતોનો ઉદ્ધાર કરવો, રૂબતા પ્રાપ્તિઓને ઉમાગવા એ ધર્મ છે આ સાધારણ વાત સમજતા છતાં પણ કેટલાક લોકો રાષ્ટ્રરક્ષાના કામોથી હજારો ગાઉ દૂર રહે છે રાષ્ટ્ર પ્રત્યે આવી ઉદાસીનતા હોવાનું કારણ રાષ્ટ્રધર્મની મહત્તાનું અજ્ઞાન છે.

કોઈ પણ આત્મ-સન્માનવાળો માણસ પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન સહી શકતા નથી. તે પોતાનું કે પોતાની માતાનું અપમાન થતું જોઈ કંઈ જાહેર છે.

આપણે જન્મ આપનાર, પાળીપોષી મોટા કુનાર આપણી માતા તે માતા છે જ પણ પેટમાંથી પાણી કાઢી પાણી પાન્યાર, ઉદરમાંથી જન્મ કાઢી જન્મ આપનાર, પોતે નિર્વજ રહી વજ્ર પહેરાવનાર તે માતાની પણ માતા તે આપણી માતૃશ્રમિ છે માતાનો અને માતૃશ્રમિનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો એવો છે.

જનની જન્મશ્રમિણ સ્વર્ગાવપિ ગરીયસી—અર્થાત્ જનની અને જન્મશ્રમિ સ્વર્ગથી પણ વધારે પ્રિય છે. આ અર્પવચન તદ્દન સત્ય છે આ ભારતદેશ આપણો દેશ છે આપણી માતૃશ્રમિ છે આપણે તેનાં સત્તાયે છીએ માતાની આત્મની રક્ષા કરવી એ સત્તાતેની કરજ છે.

જે કષ્ટદાએને લીધે જે પરદેશી વસ્તુઓના બ્વહારને લીધે, માતૃશ્રમિની આત્મના કાંઈપણ થતા હોય, રાષ્ટ્રધર્મને ધક્કો પહોંચતો હોય અને સ્વતંત્રતાનાં વેગાણુ થઈ હોય તે કષ્ટદાએને વિદેશી વસ્તુના બ્વહારને બંધ કરવાને બદલે વૈભવવિલાસનાં સાધનો વધારી તેમાં રાષ્ટ્રપ્રેરણા અને શરીરકષ્ટપ્રતિભા નાશ કરતા ગ્રેહવું અને એ રીતે રાષ્ટ્રનાં બંધનો દીર્ઘાં કરવાને બદલે મજબૂત કરતા જવું એમાં માતૃશ્રમિ પ્રત્યે જેટલું પુત્રત્વ દાખવવું એમને તેટલું પુત્રત્વ નથી તેમ મનુષ્યત્વ પણ નથી.

માતાની મુક્તિ માટે પુત્ર સ્વદેશાભિમાન, સ્વાર્થહીન અને સેવાનાં સૂત્રો સ્વીકારવાં એમ છે.

નીચેના મુવર્ણાદિયો તમારા ઉદયપટમાં કોતરી રાખજો કે—
રાષ્ટ્રની રક્ષામાં આપણું રક્ષણ છે અને રાષ્ટ્રનાં બચ્ચક્રમાં આપણું બચ્ચક્ર છે.

શસ્ત્રનું અવલોકન કરવાથી એક ખાસ વાત સ્પષ્ટ તરી આવે છે કે રાષ્ટ્રધર્મ વિના સૂત્ર—આરિવધર્મ રહી શકતો નથી. આ વાતની તીમે લખેલાં જૈનશાસ્ત્રીનાં પ્રચણ્ણથી વધારે પુષ્ટિ થાય છે.

શ્રી ઋષભદેવભગવાને જન્મ લીધા બાદ ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મની સ્થાપના કરી હતી તેઓશ્રીએ પોતાના આયુષ્યના ૨૦ ભાગો કુમારાવસ્થામાં વ્યતીત કર્યા હતા ૬૩ ભાગો રાષ્ટ્રધર્મના સંશોધન અને પ્રચારમાં પસાર કર્યા હતા અને એક ભાગ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મના પ્રચારમાં પસાર કર્યો હતો.

આ સિવાય જહ્નુદ્વીપ-પ્રસન્નિ નામના સૂત્રમાં ઉલ્લેખ છે કે - પહેલાં સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો નાશ થશે, પછી રાષ્ટ્રધર્મનો નાશ થશે આ ઉલ્લેખથી એ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે જ્યાં સુધી સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ છે ત્યાં સુધી રાષ્ટ્રધર્મનું અસ્તિત્વ અનિવાર્ય આવશ્યક છે કારણ કે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે રાષ્ટ્રધર્મનો સર્વપ્રથમ શ્રી ઋષભદેવભગવાને પ્રચાર કર્યો હતો

ઉપર લખેલા સૂત્રના ઉલ્લેખ પ્રમાણે તો સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો નાશ થયા પછી પણ રાષ્ટ્રધર્મ ટકી રહેશે અર્થાત્ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મના જન્મથી પહેલાં અને તેના નાશના અન્ત સુધી રાષ્ટ્રધર્મ પ્રચલિત રહેશે

જો કોઈ મનુષ્ય કહે કે અમારે રાષ્ટ્રધર્મ સાથે શું લાગેવળગે ? તો તેમને પૂછવું જોઈએ કે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ સાથે તમારે સંબંધ છે કે નહિ ? જો સંબંધ છે તો રાષ્ટ્રધર્મ વિના સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ ટકી શકતા નથી એટલે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મના પાલન માટે પણ રાષ્ટ્રધર્મનું પાલન કરવું અનિવાર્ય આવશ્યક છે આ રીતે રાષ્ટ્રધર્મનો નિષેધ કદાપિ કરી શકાય એમ નથી કારણ કે રથાનાગસૂત્રના પાંચમા સ્થાનમાં કહેલું છે કે -

ધર્મમ્ ચરમાણસ્ત પચ જિસ્તા ઠાણા પ૦ તં૦

છક્ષાષ્ઠ, ગણે, રાયા, ગિદ્વર્દ્ધ, સરીર-સૂત્ર-૪૪૮

અર્થાત્—સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો જેમણે સ્વીકાર કર્યો છે તે સાધુઓએ પણ (૧) જ્ઞાન, (૨) મન્ય (૩) રાગ, (૪) મુક્તિ અને (૫) શરોર, એ પાંચ વસ્તુઓનો આધાર લેવો પડે છે.

ઉપર લખેલા સાત્તેસમેયથી એ વાત સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે ઉપર લખેલી પાંચ વસ્તુઓનો આધાર લીધા વિના સૂત્ર-ચારિત્ર ધર્મ ટકી શકતો નથી.

ઉપરના સૂત્રમાં વપરાયેલો રાગ શબ્દ રાગ્ય અથવા રાગ શબ્દનો વાચક છે જે રાષ્ટ્રીય વ્યવસ્થા અર્થાત્ રાજ્યપ્રત્યક્ષ સારો ન હોય તો ચોરી દિસા, અભાગ્યાર, અનાગ્યાર વાદિ કુકર્મો દેશાદિ અને તેથી સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનું ભરાભર પાલન થઈ શકશે નહિ, કારણ કે જે ભોક્ષ પોતાની રક્ષા માટે અસ્ત્રશસ્ત્રાદિ રાખે છે તેમનું પણ રાજ્યની સુવ્યવસ્થા વિના કુટોચી રક્ષણ થતું નથી તો સાધુઓ કે જેઓ મોંઘાને ભરવા માટે નની સગખી લાકડી પણ ગમતા નથી તેઓ શું રાજ્યની સુવ્યવસ્થા વિના કુદ્દ ભોક્ષની કુદ્દતાને લીધે સસારમાં શાન્તિપૂર્વક ધર્મપ્રાપ્તિ કરી શકશે? નહિ એટલા જ માટે શસ્ત્રધારીએ શાન્તિ ધર્મના રક્ષક અને પાલક હોવા છે રાજ્ય ધર્મ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનું રક્ષણ કરે છે માટે શસ્ત્રધારીએ રાજ્ય ધર્મની અનિવાર્ય આવશ્યકતા સ્વીકારી છે.

જે ભોક્ષ ધર્મનું એક બાબુથી રક્ષણ કરે છે અને બીજા બાબુથી ધર્મનો નાશ થવા કે છે તેઓ શું ધર્મને ટકાવી શકે ખરા? નહિ કેવળ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મને ધર્મ માનવો અને રાષ્ટ્ર ધર્મને ધર્મ ન માનવો તે મહાનનો પાપો બોદીને મહાનને કાવમ રાખતું અથવા રક્ષતું મૂળ ઉભેલી નાંખીને, રક્ષતે નવપ્રસન્નિન અપ્રત્યક્ષની આશા ગમવા અમાન છે.

સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ મકાન અથવા વૃક્ષ સમાન છે જ્યારે રાષ્ટ્ર-ધર્મ મકાનના પાયા અથવા વૃક્ષની જડ સમાન છે.

જે લોકો આમધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મનું મૂલોચ્છેદન કરે છે તેઓ સૂત્ર-ચારિત્રધર્મનો પણ આડકતરી રીતે નિષેધ કરી રહ્યા છે. આ પ્રમાણે ચારિત્રધર્મના નામે જે રાષ્ટ્રધર્મોદ્ધિની અવગણના કરે છે તેઓને શાસ્ત્રધર્મ અને સમયધર્મનું ગહન ચિન્તન-મનન કરવાની જરૂર છે વગરવિચાર્યે અથવા તે શાસ્ત્રોનું ગહન અધ્યયન કે મનન કર્યા વિના જે કોઈની સારીખોટી વાત માની લેવામાં આવે છે તેને આગળ જતા પશ્ચાત્તાપ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે આવા કલ્પનાજન્ય ખોટા વિચારો ધારણ કરવાથી આજ નહિ પણ ભવિષ્યમાં રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મને હાનિ પહોંચવાની પૂરેપૂરી સંભાવના છે એટલા જ માટે અમે કહીએ છીએ કે અત્યેક વાતને સુદ્ધિપૂર્વક વિચારો, ખીજાઓ જે ઠીક કહે તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો અને શાસ્ત્રોને તત્ત્વદષ્ટિથી દેખો ફવળ અન્ધવિશ્વાસથી કે સકુચિત મનોવૃત્તિથી પોતાની કલ્પેલી વાતને પકડી રાખો નહિ અર્થાત્ દુરાગ્રહ કે મતાગ્રહ રાખો નહિ.

આજે લોકો જૈનોની હાસી કરે છે, એમાં જૈનશાસ્ત્રોનો દોષ નથી આપણો જ દોષ છે શાસ્ત્રો તો સ્પષ્ટ કહે છે કે

રાષ્ટ્રધર્મ પણ ધર્મનું એક પ્રધાન અંગ છે

રાષ્ટ્રધર્મનું મહત્ત્વ સમજનાર અને સમજાવનારાઓની સખ્યા ઓછી થઈ જવાથી 'રાષ્ટ્રધર્મ' આચરણમાં લાવવો અત્યારે મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે. રાષ્ટ્રધર્મને વ્યવહારમાં ન લાવવાને કારણે જ લોકો જૈનધર્મને સકુચિત અને અવ્યાવહારિક ધર્મ કહી વગોવે છે.

રાષ્ટ્રધર્મની વ્યાખ્યા કરતા પહેલાં ભગવાન ઋષભદેવનું ઉદાહરણ એટલા માટે આપવામાં આવ્યું છે કે તમે લોકો ભગવાન ઋષભદેવે ઉપદેશેલા રાષ્ટ્રધર્મને જરાજર સમજો.

શાસ્ત્રમાં કશું છે કે

‘પર્યાયિયદુષાય-પ્રજાહિતાર્થાય

અર્થાત્-જનવાન ઝડપકરેવે પ્રગલ્ભિતનું કાર્ય કર્યું હતું તેઓનીએ સ્થાપિત કરેલી રા. નીતિથી જાણે આપણે બચવાર ચાલી રહી છે. જનવાન ઝડપકરેવે જે નીતિઓ સ્થાપિત કરી છે તે પ્રગલ્ભિતને કટલી સાધનારી છે તે કેવળ તેમણે સ્થાપિત કરેલી નીતિઓમાંની એક વિવાહનીતિ સમજવાથી સ્પષ્ટ થશે.

આજે જે વિવાહનષ્ટન ન હોત તો આજે માનવસમાજની શી સ્થા હોત? જુગસાઓમાં તો ચાન્ત સ્વભાવ હતો નેથી તેઓ કામવિકારને વશમાં રાખી સજ્જતા હતા. પરંતુ આજે વિવાહનષ્ટન હોવા છતાં પણ ધણા ભોળા પરત્વી ઉપર કામદષ્ટિ રહે છે. તો જે વિવાહનષ્ટન માનવસમાજમાં ન હોત તો અત્યારે પશુઓથી પણ આપણી સિથિતિ અચામ હોત ના નહિ? પશુઓમાં તો હજુ મર્યાદા છે પરંતુ માનવસમાજમાં વિવાહનષ્ટન હોવા છતાં પણ મનુષ્યોને અત્યારે કામવાસના તૃપ્ત કરવાની મર્યાદા મર્યાદિત નથી, તો પછી વિવાહનષ્ટન ન હોત તો માનવસમાજની શી સિથિતિ થત એ કલ્પના પણ સમજર છે.

આ વાત ઉપર વિશેષ વિચાર કરવાથી જનવાન ઝડપકરેવે સ્થાપેલી રાજનીતિનું તથા તેમણે પ્રવેશા રાષ્ટ્રધર્મનું મહત્ત્વ સમજનાર આવે છે.

રાષ્ટ્રધર્મનો મુખ્ય સાર એ છે કે

વેદ્ય રાજ્ય સ્વાતન્ત્ર્ય યદી તી રાષ્ટ્રઃ સજ્જ ઇ
ધિર ષઙ્ક ડર્ગો સપૂષ્ણ શુદ્ધે ધૈ સજ્જ સજ્જ ઇ.

વ્યક્તિ, કુટુંબ, સમાજ સવ મિલે એક હી ધારમે ।
મિલા શાન્તિસુખ રાષ્ટ્રકે પાવન પારાવારમે ॥

*

*

*

અઢ રાષ્ટ્રકા બના હુઆ પ્રત્યેક વ્યક્તિ હો,
કેન્દ્રિત નિયમિત કિયે સમીકો રાજશક્તિ હો ।

*

*

*

*

ભરા હૃદયમે રાષ્ટ્રગર્વ હો, દેશભક્તિ હો,
સમતામે અનુરક્તિ, વિષમતા સે ચિરક્તિ હો ॥

*

*

*

*

રાષ્ટ્રપતાકા પર લિખા રહે 'ન્યાય-સ્વાધીનતા'
પરાધીનતા સે નહીં બઢકર કોઈ દીનતા ॥-ત્રિશુલ'

*

*

*

અર્થાત્-ઐક્ય, રાજ્ય, સ્વાતન્ત્ર્ય એ સરીરના હાથ પગ જેવા
રાષ્ટ્રશરીરના પ્રધાન અંગો છે.

વ્યક્તિ, કુટુંબ અને સમાજની સુખશાન્તિમા રાષ્ટ્રની સુખ-
શાન્તિ રહેલી છે પ્રત્યેક વ્યક્તિ રાષ્ટ્રનુ એક અંગ છે એટલા માટે
પ્રત્યેક વ્યક્તિમા રાષ્ટ્રશક્તિ બરેલી છે પ્રત્યેકના હૃદયમા રાષ્ટ્રગર્વ અને
દેશભક્તિ હોવા જોઈએ

સમભાવના, ન્યાયપ્રિયતા અને સ્વાધીનતા એ રાષ્ટ્રપતાકાના
૩ ગોથી પ્રત્યેક વ્યક્તિનુ હૃદય ગાયેલુ હોવુ જોઈએ

૪)

વ્રતધર્મ

[પાશવ્ય-ધર્મ]

અહિંસાવ્રત, સત્યવ્રત, અસ્તેયવ્રત, અભયવ્રત, બ્રહ્મચર્યવ્રત, સ્વાચાર્યવ્રત, અપરિગ્રહવ્રત, વગેરે જે જે વ્રતો તમે પાલન કર્યા હોય તેના પાલનમાં તમે દહ સ્તેષ્ઠો, તેને જોડતી માફક વાગતી સ્તેષ્ઠો એકલે જાપી છતોતી એ એક જ કૃષ્ણ છે એવા આપણે ધર્મ છે

—૫ બાધીશ

ધૃમની પાલન માટે દહ નિશ્ચય અર્થાત્ વ્રતધર્મની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે એ વાત લક્ષમાં રાખીને શાસ્ત્રકારોએ પ્રાપ્તધર્મ, નન્દરધર્મ અને રાઘવધર્મના જરાજર પાલન માટે દહ નિશ્ચય—વ્રતધર્મની અત્ય સ્વીકારેલ છે

વ્રતધર્મ એટલે શું ? વ્રતધર્મનું અર્થગર્ભ શું સ્થાન છે ? વ્રતધર્મના પાલનથી ધર્મનું પાલન કેવી રીતે થાય છે ? એ વિશે અહીં થોડાંપણે વિચાર કરવામાં આવે છે

શાસ્ત્રકારોએ વ્રતધર્મને પ્રાપ્તધર્મના નામે વર્ણવ્યો છે અહીં પ્રાપ્ત ધર્મ જરા અગમ્યમણો લાગે છે પણ અહીં પ્રાપ્ત ધર્મ

જે સામાન્યતઃ દેવ અર્થમાં વપરાય છે તે અર્થમાં વિવક્ષિત થયેલો નથી પણ અહીં પાખડ શબ્દ 'વ્રત' એ અર્થમાં વપરાયેલો છે; એટલે આપણે 'પાખડ' શબ્દથી ગભરાઈ જવાનું કશું કારણ નથી. કારણ કે અહીં વપરાયેલો પાખડ શબ્દ તો ભયમુક્ત દુનિયા અને વ્રતપાલનમાં દૃઢ નિશ્ચય કરાવનારો છે.

સાધારણ મનુષ્યને પાખડધર્મનો અર્થ પૂછવામાં આવે તો તે એકદમ વિચારવશમાં ગોથા ખાવા માટે છે, અને એ મિથિતામાં તે પાખડ તે ધર્મ કૃષી રીતે હોઈ શકે અને ધર્મ તે પાખડ કેમ હોઈ શકે એમ પ્રશ્નપરપરામાં ગુચ્છવાઈ જાય છે. આમાં સાધારણ લોકોનો દોષ નથી કારણ કે સાધારણ રીતે વ્યવહારભાષામાં પાખડ શબ્દ દલના અર્થમાં વપરાય છે પણ શાસ્ત્રીય ભાષામાં 'પાખડ' શબ્દ વ્રતપાલન, દૃઢ નિશ્ચય એ અર્થમાં પણ વપરાયેલો છે.

પાખડ શબ્દ અનેકાર્થક છે તેનો અર્થ દેવ પણ થાય છે અને વ્રત પણ થાય છે.

શ્રી હરવૈકલિકસૂત્રના બીજા અધ્યાયની નિર્ધુક્તિ ૧૫૮ની દીકામાં પાખડ શબ્દનો 'વ્રત' અર્થમાં નિમ્નાનુસાર ઉલ્લેખ મળે છે.

પાશ્વર્ણદે વ્રતમિત્યાહુસ્તયસ્યાસ્ત્યમલ મુત્રિ ।
સ પાશ્વર્ણદી વવસ્ત્યન્યે, કર્મપાશાદ્ધિનિર્ગત ।

૧ હો. હોર્નલ 'પાખડ' શબ્દનો નીચે મુજબ અર્થ કરે છે — પરપાષ્વર પરદર્શનિન્સ્તેષાં પ્રશ્નંથા ગુણોત્કોર્તનમ્ પરપાષ્વરસસ્ત્વસ્તસ્ય પરિચય ।

Praising of heterodox teachers and intimacy with heterodox teachers In Yog 11, 17 mithyadristi-prashan-sam The word પાશ્વર has, with the Jains, no bad sense. It means generally the adherent of any religion, especially of their own house with the Brahmanas, it came to

૪)

મતધર્મ

[પાલળક-ધર્મ]

આર્યસાધન, સત્યવત, અસ્તેયવત, અહમ્કારવત, પ્રાણચર્ચવત, સ્વાયંભુવનિચ્છવત, અપરિચ્છવત, વગેરે જે જે યતે તમે ધારણ કર્યા હોય તેના પાલનમાં તમે હક સ્હેજે, તેને જોઈની માર્ગે વળગી રહેજો. એટલે બધી જાણની જો જોઈ જ હોય છે જોયે આપણે ધર્મ છે

—૫ આખીય

ધર્મના પાલન માટે હક નિશ્ચય અર્થાત્ મતધર્મની ખાસ આવશ્યકતા રહે છે આ વાત બહુમાં રાખીને સાચાકારે જો આમધર્મ, તત્ત્વધર્મ અને સાધુધર્મના મરામત પાલન માટે હક નિશ્ચય—મતધર્મની અત્યંત સ્વીકારણ છે

મતધર્મ એટલે શું ? મતધર્મનું જીવનમાં શું સ્થાન છે ? મતધર્મના પાલનથી ધર્મનું પાલન કેવી રીતે થાય છે ? એ વિષે અહીં થોડો થોડો વિચાર કરવામાં આવે છે

સાચાકારે જો મતધર્મને પાખડધર્મના નામે વર્ણવ્યો છે અહીં પાખડ સંજ્ઞા જરા અગત્યનો લાભ છે પણ અહીં પાખડ સંજ્ઞા

ગૃહસ્થના આવશ્યક કર્તવ્યોમા પ્રતિક્રમણ પણ આવશ્યક કર્તવ્ય છે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન તથા સમ્યક્ચારિત્ર વિષે જે અતિચારો લાગ્યા હોય તેનું પ્રતિક્રમણ અર્થાત્ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત વા આલોચન કરવામા આવે છે

સમ્યગ્દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ ગ્રહાનમા રાક્ષ, કાક્ષા, વિચિકિત્સા-પરપાપ ડગ્રશ સા, પરપાપ ડસ સ્તવ આદિ પાત્ર અતિચારો લાગે છે આ પાત્ર અતિચારોમા આવેલા છેલ્લા બે અતિચારો—પરપાપ ડગ્રશ સા અને પરપાપ ડસ સ્તવ—અત્રે ખાસ વિચારણીય છે

પાપ ડનો અર્થ જે કેવળ દલ કે કપટ જ કરવામા આવે તો તે રાખ્દની પહેલા 'પર' રાખ્દનો પ્રયોગ કરવાની શી આવશ્યકતા હતી ? કાગણ કે જેવો પરપાપ ડ ખરાબ છે તેવી જ રીતે સ્વ-પાપ ડ પણ ખરાબ હોવો જોઈએ તો પછી 'પર' રાખ્દનો સા માટે પ્રયોગ કરવામા આવ્યો ?

દીક્ષકારોએ જે રાખ્દને ખરાબ અર્થમા મૂકીને વર્જાવ્યો છે, પોતાની સહચિત દાખને સાબિત કરી છે, પણ કોથી શું ?

આપણે જે કાળમા છીએ, તેમા મનુષ્યમાત્રમા લાતુકાવ સાધીને જ અદ્વિસાને ફેલાવી રાકીએ છીએ કોઈના મતની નિન્દા અને મિથ્યાત્વી કહેવાથી હિંસા જ થાય છે, એ બરાબર વિચારવું ને

વળી સ્યાદ્વાદની દૃષ્ટિએ વિચારતા આપણે કે બીજા કોઈનો જે કોઈ મત હોય તે અધૂરો છે, તો એક અધૂરો પોતાને જ સાચો માનીને બીજા અધૂરાની નિન્દા કરે એ કયા સુધી સુક્તિયુક્ત કહેવાય ?

ફેટલીકવાર આગ્રહદૃષ્ટિને લીધે મનુષ્ય રાખ્દના મૂળભાવ સુધી પહોંચી રાકતો જ નથી, અને તેથી જ ધર્મોના નામે અનેક કલહો થયા છે, થાય છે અને થશે

(આ ટિપ્પણ અક્ષેપ ૫ બેચરદાસ જીવરાજ દોશીએ શ્રીયુત દુર્લભજી-ભાઈ ઝવેરી ઉપર લખેલા એક પત્રમાથી સાધાર અને હતારવામા આવેલ છે—અનુવાદક)

અર્થાત્-પાખડ મતનું નામ છે તે મત જમનું નિર્મળ છે એવાં ધર્મબોધેથી મુક્ત પુરુષ પાખડી અર્થાત્ મુમતી કહેવાય છે

mean an adherent of a false or heterodox religion with them પણ is equal to the Jain પરચચ્છ Bho also Bhag P P ૩/ ૩/ ૩/ ૬/ and Ind. st. vol XVII P 15

—(અનુવાક)

“પાખડ” તબ્દ બુદ્ધા પૌદ્ધ-સંસ્કૃતિમાં અને જૈન આચારમાં મળે છે તેને મૂળ અર્થે કોઈ પ્રકારનો મત એવા છે પાચાના મતમાં સ્થિરપણે રહેતા મનુષ્યની મનસિક સ્થિતિના તેને સ્વીકારેલા સત્ય-સિદ્ધાંત ઉપર વાત્સર્ય કરી સહે કરી પણ ચલે નહિ, એ શબ્દથી જ “પરપાખડ”ની પ્રશસાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યા હોય એમ મને લાગે છે

આ સંબંધેના પ્રશ્નના અધીક્ષણ સંજોગમાં પણ મળે છે તેમાં એમ પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે—

“કોઈ પણ મનુષ્યે કોઈના પાખડી નિંદા કરી કોઈને દુશ્મનના નહિ એવી મહત્ત્વાકાંક્ષી અધીક્ષણી આવ્યા છે”

ચીવાના પણ કહ્યું છે કે—

‘સ્વધર્મે વિચરતે એવા’ પરચમીં મયાયદા”

અર્થાત્ સ્વધર્મમાં મગ્નું પણ સારું છે પણ ‘પરધર્મ’ લગતું છે એક જ શબ્દથી સમબલું કે કોઈ જુદા શબ્દ સમવર્તી એવીરું કામ કરે છે અને તેમાં તેને રક્ષ પણ પડે છે અને તેમાં તેને કમાણી પણ લાગે છે હવે એ તે તંબા પુત્રને એવી જગ્યાવચા કમ્પતો હોય તો તે તેની થાસે એવસત સિવાયની જીવ્ધ કોઈ પણ જગ્યાની પ્રશસા કરવા કમ્પતે ખરો?

“પર-પાખડ” સંબંધેના અર્થ એ નથી કે જીવ્ધને સિદ્ધાંતની કહેવો આવવા તેની નિંદા કરવી, પણ તેનો ખરો અર્થ એ છે કે મનુષ્ય એ સહાચારને પરપાચી પાલવે આવતો હોય તેમાં જ તેને રક્ષ સ્વેચ્છ, તેણે કરી મૂકેના નહિ, પણ એ આચારમાં આવતા સહાચાર ખરેખર સહાચાર ન હોય પણ દુશાચાર હોય તો તે શબ્દમાં કામી રેવા પડે

પાપ ૩ શબ્દનો ઉલ્લેખ 'વ્રતધારી' એ અર્થમાં કરાયેલો જોવામાં આવે છે —

પચ્ચદ્વય અળગારે, પાસણ્હે, ચરગ તાવસે મિકસૂ ।
પરિવાહ્ય થ સમણે નિગંથે સજ્જ મુક્કે ॥

અર્થાત—અમણુ—સાધુ, પ્રવર્જિત, અનગાર, પાપડી, ચરક, તાપસ, બિક્ષુ, પરિવાજક, નિર્ગંથ, સયત, મુક્ત, આદિ અનેક શબ્દોથી સંબોધાય છે.

આ પ્રમાણે સ્થાનાય, પ્રશ્નપ્રકરણ, દશવૈકલિકસૂત્ર આદિ સૂત્રોમાં 'પાપ ૩' શબ્દ વ્રત અર્થમાં વપરાયેલો સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે

પાપ ૩ એટલે વ્રત વ્રત પાપથી રક્ષા કરે છે અને સાથે પાપનુ ખડન કરે છે એટલા માટે આટલો વ્રતાચાર જોનામાં હોય તે પાપડી કે વ્રતધારી કહેવાય છે પાપ ૩ ધર્મ અને દલ બન્ને અર્થમાં વપરાય છે પણ અહીં તો પાપ ૩ શબ્દ ધર્મના અર્થમાં વપરાયેલો છે આ પાપ ૩ ધર્મ ગ્રામ, નગર અને રાષ્ટ્રમાં ફેલાતા દલને—અધર્મને રોકે છે અને ધર્મનો પ્રચાર કરે છે જો આ પાપ ૩ ધર્મ ધર્મપ્રચારને બદલે અધર્મ ફેલાવે તો શું તેને પાપ ૩ ધર્મ કહી શકાય ખરો ? પાપ ૩ ધર્મ તો ધર્મની રક્ષા અને અધર્મનો નાશ કરે છે એટલા માટે પાપ ૩ એ દલ નહિ પણ ધર્મવ્રતનો લોતક શબ્દ છે

અહીં પાપ ૩ શબ્દનો અર્થ પાપ કે દલ નહિ પણ લૌકિક તથા લૌકિક વ્રતનું પાલન થાય છે સાધુઅવસ્થામાં જેમ વ્રતનું પાલન થાય છે તેમ ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહીને પણ વ્રતનું પાલન થઈ શકે છે. શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે —

'ગિહીયાસે વિ સુખ્યા'—ઉત્તરાખ્યયનસૂત્ર

૧ ટીકા—અનેકપાશ્વજિવપરિગૃહિત નાનાનિવ્રતતિગિરહીકૃતં ।

મે ને પાપની પ્રસસા કરી હોય તો તે કુબૂત મિથ્યા થાશે. એટલું કહેવાથી પાપપ્રસસાના દોષથી રહિત જઈ સહીએ છીએ. પણ જામ ન કહેતાં 'પરપાપપ્રસસા' શા માટે કહેવામાં આવ્યું ? પાપનો એક અર્થ હલ પણ છે જે જલુ મોક્ષપ્રચલિત છે બીજાનો ધર્મનું ખડન કર્યા માટે પણ મોક્ષ પાપડ સંબંધે પ્રયોગ કરે છે.

જેવી રીતે એક બીજા ઉપર કટાક્ષ કરતાં શિવમાર્મી વૃષ્ણવોને અને વૃષ્ણવો શિવમાર્મીઓને તેવી જ રીતે મૈત્રધર્માનુયાયીઓ અને ધર્માવલમ્બીઓને અને અન્યધર્માવલમ્બીઓ મૈત્રોને પાપડી સંબંધી સંબોધે છે.

પરંતુ પાપડ સંબંધે જામી જગ્યાએ હલ-કપડાં એવો અર્થ કરવો એ મૈત્રશાસ્ત્રને સમ્મત નથી. પાપોને નાશ કરનાર મતનું નામ પણ પાપડ છે એવો ઉત્સેખ મૈત્રશાસ્ત્રમાંથી મળે છે.

સ્થાનાંશસૂત્રમાં પાપડધર્મનો ઉત્સેખ મળે છે જેમાં મતધાઓનો ધમ પશુ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રસવ્યાકેશસૂત્રના બીજા સવગદારમાં પણ એવો ઉત્સેખ મળે છે કે

અંગગપાસંદિપરિગ્ગહિયં

અર્થાત્—જાનેક મતધારીઓએ સ્વીકારેલ મત પાપડ કહેવાય છે અને જે વ્યક્તિએ એ મત સ્વીકારેલ હોય તે પાપડી કહેવાય છે એ પાપડીઓ—મતધારીઓ દ્વારા એ સત્યમત ધારણ કરેલ હોવાથી એ સત્યમત અમેકપાસંદિપરિગ્ગહિત કહેવામાં આવેલ છે.

જો પાપડ સંબંધે અર્થ કેવળ હલ અર્થમાં વપરાયેલો હોત તો અમલના વિરોધી તરીકે પાપડી સંબંધે ઉપયોગ ન થાત.

શ્રી દત્તવૈજ્ઞાનિકસૂત્રમાં સમણ-અમણ સંબંધની વ્યાખ્યા કરતાં

પાપ ૩ 'શબ્દનો' ઉલ્લેખ 'વ્રતધારી' જે અર્થમાં કગએલો જોવામાં આવે છે —

પન્વડુપ અણગારે, પાસપ્પહે, ચરગ તાવસે મિકલ્લ ।
પરિવાદપ ય સમણે નિગ્ગથે મજ્જપ સુક્કે ॥

અર્થાત—શ્રમણ—સાધુ, પ્રવર્જિત, અનગાર, પાપડી, ચરક, તાપસ, બિલ્લુ, પરિવાજક, નિર્ગન્થ, મંયત, મુક્ત, આદિ અનેક શબ્દોથી સંબોધાય છે

આ પ્રમાણે ધ્યાનાગ, પ્રજ્ઞવ્યાકરણ, કસવૈદ્યાલિટ્સૂત્ર આદિ સૂત્રોમાં 'પાપ ૩' શબ્દ વ્રત અર્થમાં વપરાયેલો સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે.

પાપ ૩ એટલે વ્રત વ્રત પાપથી રક્ષા કરે છે અને સાથે પાપનું ખડન કરે છે એટલા માટે આટલો વ્રતાચાર જોનામાં હોય તે પાપડી કે વ્રતધારી કહેવાય છે પાપ ૩ ધર્મ અને દલ બન્ને અર્થમાં વપરાય છે પણ અહીં તો પાપ ૩ શબ્દ ધર્મના અર્થમાં વપરાયેલો છે આ પાપ ૩ ધર્મ ગ્રામ, નગર અને ગણદ્રુમાં ફેલાતા દલને—અધર્મને રોકે છે અને ધર્મનો પ્રચાર કરે છે જો આ પાપ ૩ ધર્મ ધર્મપ્રચારને બદલે અધર્મ ફેલાવે તો શું તેને પાપ ૩ ધર્મ કહી શકાય ખરો ? પાપ ૩ ધર્મ તો ધર્મની રક્ષા અને અધર્મનો નાશ કરે છે એટલા માટે પાપ ૩ એ દલ નહિ પણ ધર્મવ્રતનો દ્યોતક શબ્દ છે

અહીં પાપ ૩ શબ્દનો અર્થ પાપ કે દલ નહિ પણ લૌકિક તથા લોકીત્તર વ્રતનું પાલન થાય છે સાધુઅવસ્થામાં જેમ વ્રતનું પાલન થાય છે તેમ ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહીને પણ વ્રતનું પાલન થઈ શકે છે. શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે —

‘ ગિહીવાસે વિ સુજ્વયા ’—ઉત્તરાખ્યયનસૂત્ર

૧ ટીકા—અનેકપાશ્વરિપરિણિત નાનાવિધવ્રતમિરઙ્ગીકૃતં ।

અર્થાત—શુદ્ધસ્વામીના ગતિ પશુ જે સુવર્તનું પાલન કરે છે તે સુવર્તી કહેવાય છે.^૧

બેઈ ધર્મા, સદ્ભાવ આદિ સદ્ગુણોનું સેવન કરવું તે પશુ એક પ્રકારનું સુવર્ત છે કહ્યું પશુ છે—

દુતસત્પુરુષા સુવર્તા^૧

જે સદ્ગુણ—સત્પુરુષ ધર્મ આદિ સદ્ગુણોનું સેવન કરે છે તે સુવર્તી કહેવાય છે

અલે વિષત્તિઓનાં વાહન તરી પડે ખાવાપીવાનાં ફાંદાં હોય, છતાં પશુ જે પોતાની ઉદાર પ્રકૃતિને સાચવી, સદ્ગુણને તિલાંજલિ આપેલા નથી તે સાચો સુવર્તી કહેવાય છે. બધાં સુવર્તીઓની સંખ્યા વધારે હોય તે ગ્રામ, તે નગર અને તે દેશ હમેશાં સુરક્ષિત રહે છે. સુવર્તીઓના સદ્ગુણાત્મજાનણ સત્ત્વોનાં ઇલેક્ષનિર્ભલ બની જાય છે.

નીતિમરોએ પશુ ઠીક / કહ્યું છે કે —

પ્રિયા ન્યાય્યા કૃતિર્મલિનમસુમદ્ગોઽપ્યસુકરમ્
અસન્તો નામ્યધ્ય દુરપિ ન વાચ્યસ્તનુમત્ ।
વિપણુચૈ સ્થેયં પદમનુવિશેય ચ મહતાં;
સતાં કમોદિદં વિષમમણિધારામતમિદમ્ ॥

૧ આદર્શ શુદ્ધસ્વામીની ભર્યાદામા રહી ધર્મના નિર્ધારનું ભરણ પાલન કરવામા આવે તો આગળ જતા એ ત્યાગી શુદ્ધસ્વ આદર્શ ત્યાગીછરત બાપી દર્મપુત્ર કેવળીની માફક સિદ્ધ, સુખ, અને સુખત બની રહે છે. શુદ્ધસ્વામીની જ્ઞાનદારીએ વહેલીને પશુ ત્યાગમય છવન વાપરુ એ સરલ નથી પણ ખાદની ધારે ચાલવા જેવું કષ્ટક કામ છે. જ્યાં દુઃખિનિનુએ પાપક્રમણે કસ્ય ત્યાગમય છવન જાળવા સુધાવેલા સુવર્તી હોય છે સુમાલક બનવુ એ સાધુવા પ્રચાલવાનું પહેલું પગથિયું છે.

અર્થાત્—આપત્તિ, વિપત્તિ પડવા છતાં પણ પોતાનું મસ્તક ઊંચું રાખવું, મહાન પુરુષોના પગલે ચાલવું, ન્યાયોપાર્જિત આજીવિકામાં પ્રેમ રાખવો, પ્રાણનાશ થાય તોપણ પાપકર્મમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવી, દુર્જનો પાસે કોઈ પણ ચીજની વાચના ન કરવી, નિર્ધન મિત્રો પાસે હાથ ન લગાવવો—સત્જનોને આત્મ કંઠિન અસિધારાવ્રત કાણે શીખવ્યું ? પ્રજનો જવાળ રૂપ છે કે સત્જનોમાં આ સદ્ગુણો સ્વાભાવિક જ હોય છે

જ્યારે ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મ એ ત્રણે ધર્મોનું સમુચિત પાલન થાય છે ત્યારે વ્રતરૂપ પાપકર્મનો ઉદય સ્વતઃ થાય છે અને આ પાપકર્મના ઉદયથી ધર્મશીલ મનુષ્યોમાં રહેલી શક્તિ અને સ્ફૂર્તિ વિકસિત થાય છે શક્તિ અને સ્ફૂર્તિના વિકાસથી ધર્મશીલ વ્યક્તિ કંઠિન વ્રતધર્મનું પણ પાલન જરાબર કરી શકે છે અને ધર્મપ્રિયતાનો પરિવ્રાય આપી ધર્મનો ઉચ્ચ આદર્શ જનસમાજ સમક્ષ રજૂ કરી શકે છે આ વ્રતધારીઓ કષ્ટો અને સકષ્ટોમાં મેરુપર્વતની માફક નિષ્કંપ અને ધીરવીર રહે છે ગ્રાણુ ભલે જાય પણ ધર્મનો નાશ ન થાય એવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરનાર અને તેનું જરાબર પાલન કરનાર મનુષ્યો સાચા વ્રતધારીઓ છે આવા સુવ્રતીઓના સદાચાર-બળથી દેશ, સમાજ અને ધર્મ હમેશા સમુવ્રત બને છે

મહાપુરુષોએ ધર્મની જે સીમા બાધી છે એ ધર્મમીમાનું, મંકટો સહેવા છતાં પણ ઉલ્લંઘન ન કરવું એ વ્રતધારીઓનું મહાવ્રત છે

ન્યાયવૃત્તિ રાખવી, આમાણિક બનવું એ સુવ્રતીઓનો મુદ્રાલેખ હોય છે એ મુદ્રાલેખને ગ્રાણુથી વધારે પ્રિય ગણે છે સુવ્રતી અન્યાય સામે જેહાદ જગાવે છે તે પોતે અન્યાય આદરતો નથી અને બીજા સામે અન્યાય થતો જોઈ તે મૂંઝો બેસી રહેતો નથી ન્યાયના પાલન અને અન્યાયના પ્રતિકાર માટે પોતાના ગ્રાણુની આહુતિ પણ આપી દે છે ન્યાયની ખાતર ગ્રાણુર્પણ કરવાનો વખત આવે તો હસતે

મુખે પ્રાણની ભેદ સમાજ વા દેશને ચરણે ધરવી એવું સુવર્તી
એવું કોર મત હોય છે

પણ જાણના કહેવાના મતધારીઓની મનોમ્હતા તો તદ્દન
ભલ્લી જણાય છે જાણે તો એક રાત્રી પાઈ માટે, પોતાના સ્વાર્થની
સિદ્ધિ મટે સ્ત્રવને અસ્તવ, ન્યાયને અન્યાય, ધર્મને અધર્મ
કહેતા પણ જાણના નામધારી મતધારીઓ અત્યક્ષતા નથી. પણ એ
ભોક્ષિએ એટલું જાણી લેવું જરૂરી છે કે કયે તેઓ નામથી મતધારી
કહેવાતા હોય પણ ગ્રંથથી મતધારી નહીં તે તરવારની ધાર ઉપર
ચાલવા જેવું છે

અત્યારે ધર્માધર્મના વિવેક જૂલી જવાથી અનસમાજમાં એવી
ખેડી માન્યતા પ્રચલિત થઈ ગઈ છે કે સામાયિકમાં જેટલો સમય
મેસીએ તેટલો સમય ધર્મ થાય છે પછી કયે દુશન ઉપર તો
મધુ પાપ જ કરવાનું હોય છે " આ માન્યતા ખેડી છે કેવળ
સામાયિકમાં મેસી જવાથી ધર્મ થતો નથી. આપણી રાત્રિની
શુભાશુભ પ્રવૃત્તિ ઉપરથી પાપપુણ્યનો અભ્યાસ નીચે છે. પછી
વખત તો સામાયિક જેવા ધર્મકૃત્યમાં આડીચૂંચલી, લોકનિંદા કોષ
આદિ દુષ્ટ મનોવૃત્તિનું સેવન કરવાથી પુણ્યોપાર્જન કરવાને બદલે
પાપના ભાગી બનીએ છીએ. સામાયિક એ તો સમભાવ કેળવવાનું
એક અભ્યોધ ધર્મસાધન છે સમભાવ કેળવવાને બદલે જો સામાયિકમાં
ભોક્ષિના આડીચૂંચલી આદિદ્વારા વિભાવ, રાજદ્વનો મેદા એકો
કરીએ તો સામાયિકમતનું પાલન થતું નથી અને મતપાલન બરાબર
ન થવાને કારણે સામાયિકમતનું પરિણામ શુભ આવવાને બદલે
પણીવાર અશુભ આવે છે મતધારીઓને તો સામાયિકમત
સમભાવને પોષનારું અને આત્મોન્નતિ સાધનારું હોય તો જ જોએ.
સામાયિકમતનો કુરુપયોગ કરવાને બદલે જો તેનો અદુપયોગ કરવામાં
આવે તો આપણા ધરના સમાજના, અને દેશના અનેક ક્ષેત્રક ક્ષેત્રો

હમેશા ઊભા થાય છે, તે આપમેળે જ દૂર થઈ જાય એટલું જ નહિ પણ સામાયિકવ્રતના પાલનથી કેટલે જઈ દાવપેચ કરવાનો પ્રયત્ન પણ દૂર થઈ જાય એ નિશ્ચિત ॥ ધર્મશાસ્ત્રો એ પણ આધ્યાત્મિક ‘પેનલ કોડ’ છે ધર્મસૂત્રના ધાર્મિક, નૈતિક, આધ્યાત્મિક કાયદાકાનૂનો એવા સુદૂર અને ન્યાયપૂર્ણ છે કે આપણે જો નિર્દોષભાવે એ ધર્મકાયદા-ઓને અનુસરીએ તો દેશ, સમાજ કે કુટુંબમા પેસી ગયેલો પગરપરનો વૈરભાવ સ્વતઃ શાન્ત થઈ જાય પણ ધર્મશાસ્ત્રોના કાયદાકાનૂનોનું પાલન કરવું સામાન્ય જનતા માટે સરલ નથી જે સુવર્તીઓ હોય છે, જેમનો આત્મા ધર્મના રંગથી રંગાયેલો હોય છે એવા ધર્મવીરો જ ધર્મવ્રતનું પાલન બરાબર કરી શકે છે

જે મનુષ્ય સાચો વ્રતધારી છે, સદ્ધર્મી છે તે મનુષ્ય પ્રાણનો નાશ થાય તોપણ ધર્મનો નાશ થવા દેતો નથી

સુદર્શન શ્રાવકનું દૃષ્ટાન્ત આપણને ધર્મનું દઢ પાલન કેવી રીતે થાય છે તેનો આછો પરિચય આપે છે

સુદર્શન શ્રાવકે શૂળી ઉપર ચડી જઈ પ્રસન્નતાપૂર્વક પ્રાણાર્પણ કરવાનું ઇચ્છ્યું પણ અભયા રાણીની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર ન કર્યો શું તેને પોતાનો પ્રાણ પ્રિય નહોતો ? આપણે એનો જવાબ આપીએ તે પહેલાં સુદર્શન શેઠનો આત્મા બોલી ઊઠશે કે — “ મને મારો પ્રાણ પ્રિય હતો, પણ મારો પ્રાણપ્રિય ધર્મ તેથી પણ વિશેષ પ્રિય હતો. મારો અતરાત્મા ધર્મરક્ષા માટે પ્રાણાર્પણ કરવાનો આદેશ આપતો હતો ”

આવું જ એક બીજું શાસ્ત્રીય ઉદાહરણ વ્રતપાલનની કઠિનતા અને મહત્તા સમજાવે છે

વરુણ નામનો બારવ્રતધારી શ્રાવક એક રાજ્યાધિકારી હતો. તે વ્રતપાલનની સાથે રાજ્યાધિકાર ચલાવતો હતો

એક વખત પરદેશી રાજ્યએ તેના રાજ્ય ઉપર અત્યાનંદ હુમલો

કર્મે, રાજ્યને બધા ગાળ્યાધિકારીઓને અભરસઓથી સેના સભ્ય
કરવાની આજ્ઞા આપી.

બધા રાજ્યાધિકારીઓ રાજ્યની આજ્ઞાનુસાર સેનાને અભરસઓથી
સભ્ય કરી રણભૂમિના ગેદાન ઉપર આવ્યા. વરુણ પણ રાજ્યની
આજ્ઞાનુસાર સેનાને તૈયાર કરી આવ્યો.

જન પક્ષનાં છેલ્લાં તૈયાર થઈ અને ઘોડીવારમાં તેા ટુમ્બુલ મુઢ
છેદાઈ ગયું. અને સામસામા અભરસઓના પ્રદારે થવા લાગ્યા. વરુણને
પણ મુઢ કરવા માટે આદેશ આપવામાં આવ્યો. વરુણે જવાબ આપ્યો

તે કાઈ અત્યાચારી, અન્યાયી મારી ઉપર અભરસ છે કેમ
તેની સામે હું મારા અભરસઓ જરૂર ઉઠાવીશ. બાકી નિરપરાધી
છવેને ન મારવાની મારી મતપ્રતિષ્ઠા છે. આ મતપ્રતિષ્ઠાનું પાલન
હું મારા છવેને જોખમે પણ કરીશ. આપણા રાજ્યના મુઢમાં આવવાનો
આદેશ થયો છે તેા જો આદેશને વિરોધમાં કરવો જો મારી પહેલી
ફરજ છે. અને સાથે મુઢમાં નિરપરાધી છવે સામે હાથ ન ઉપાડવો
અને મનનિમમનું પાલન કરવું જો પણ મારું કર્તવ્ય છે.” ઘોડીવારમાં
સરસવતી બધા / કરતું એક તીકણ તીર તેના હૃદયમાં બેઠાં અને તે
નીચ દગ્ગા પડ્યો. હવે અપરાધી છવેને અપરાધનો બદલો આપવાથી
તેના મનમાં સજ થતો નથી એમ જાણી તેણે અભરસઓ દ્વારમાં ઉપાડવા
અને એક કૌનવીર તરીકે મનની રક્ષા કરતો. મુઢમાં વીરતાપૂર્વક
હાથો અને ગળાના અને મતપ્રતિષ્ઠાનું પૂરેપૂરું પાલન કરી પોતાની
પવિત્ર ફરજ જાળવી રાદરક્ષા અને મતપ્રતિષ્ઠાના પાલન માટે
પ્રયોગને અર્પણ કરી વીર વરુણ મૃત્યુને બેઠી અમર બન્યો.^૧

આ સાચી જ દેશાન્તો આપણને શુ ધીખવે છે? જો જી શીખવે
છે કે અસાધ્ય સરીરની રક્ષા માટે સાધ્યત ધર્મનો નાશ ન કરો. મન
મદારાગળુ જો ધર્મસૂત્ર આપણને ધર્મરક્ષાનું કર્તવ્ય સમજાવે છે કે —

ધર્મ યથ દત્તો દક્ષિત ધર્મો દક્ષતિ દક્ષિતઃ ।

અર્થાત્—ધર્મનો આપણે નાશ કરીશું તો ધર્મ આપણે નાશ કરશે, અને ધર્મની આપણે રક્ષા કરીશું તો ધર્મ આપણી રક્ષા કરશે. આ ધર્મસૂત્ર અક્ષરસર સત્ય છે.

એક ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ દષ્ટાન્તદ્વારા ધર્મપાલન કરવું કેટલું કઠણ છે તે સમજાવું

જોધપુરના રાઠોડા^૧ દુર્ગાદાસનું નામ તમે સાંભળ્યું હશે એ એક રાજપૂત નરવીર હતો. દૃઢધર્મી અને સ્વામીભક્ત સેવક હતો.

એક વખત રાઠોડા દુર્ગાદાસ બાદશાહ ઔરંગઝેબના પંજમા સપડાયો. ત્યાં બાદશાહની બેગમ શુલનાર આ નરવીરનું ઓળખ જોઈ મનમુગ્ધ બની ગઈ તે દુર્ગાદાસની પાસે આવી પોતાને અપનાવવા પ્રાર્થના કરવા લાગી, એટલું જ નહિ પણ અનેક પ્રકારના પ્રલોભનો બતાવવા લાગી કે—“હે નરવીર! તું મારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરે તો આજે જ આ બાદશાહને મારી તને દિલ્હીનો સમ્રાટ બનાવું.”

દુર્ગાદાસ બેગમની પ્રાર્થના સાંભળી અવાજ થઈ બેસો રહ્યો. તે વિચારમાં પડી ગયો કે બેગમ આ શું કહી રહી છે! તે તો દૃઢધર્મી હતો નરવીર હતો તેણે એટલું જ કહ્યું કે “મા! તું આ શું બોલે છે! તું તો મારી માતા છે.”

બેગમ ‘મા’ શબ્દ સાંભળતા લાલચોળ થઈ ગઈ અને કહેવા લાગી “દુર્ગાદાસ! ‘મા’ શબ્દ બોલતા જરા વિચાર કર ફરીવાર વિચાર કર વગરવિચાર્યે કશું બોલ નહિ.”

દુર્ગાદાસ તો મૂઝે મોઢે બધું સાંભળતો ગયો. પોતે જે કહી રહ્યો છે તે બગામર વિચાર કરીને બોલી રહ્યો છે, એ વિષે તેને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હતો. પોતે નિર્ભય હતો તેને કોઈનો ડર નહોતો. પ્રાણનાશનો પણ ભય નહોતો કેવળ એક પાપનો ડર હતો તેણે નિર્ભય થઈ બેગમને જવાબ આપ્યો

“મા હું ૭ કુંડું છું તે બરાબર વિચારીને બોલું છું. કશું આપ માંત્ર ખૂલી ગયાં છે. એમ મને લાગે છે.”

મુસનાર બેઝમને આ હાથવેધી વચનો જાણે તીક્ષ્ણ બાણ સ્તરીમાં બોધાત્મક હોય તેવાં લાગ્યાં. તે નાચણની જેમ તાકડી બેઠી કે— મારા વચનની અવગણના કરનારની શી દશા થાય છે તે હું જાણું છું. મારા વચનને ઉપાખનારને આ તાલી તલવારને ઘરણે જડ પડે છે. એ હું બરાબર સમજી લે અને અતિથિ જે ક્ષર્ષ નિર્ણય કરવો હોય તે નિર્ણય કરી લે. એક તરફ આ સનગમિત કિન્નરિનું સિદ્ધાસન છે અને બીજી તરફ આ તાલી તલવાર. બેલ ! તારો શી વિચાર છે ? સામે જો પેથો મારો પુત્ર કામબખ્ષ તલવાર લઈને બેઠો છે. જાણાં જાણું એટલી વાર છે બેલ—

મુસનાર બેઝમ આજળ બોલવા જાય તે પહેલાં દુર્ગાદાસ સિંહની જેમ નિર્ણય કરી ગાજી બેઠો— મા ! તારા મોઢેયી આવ્યા સન્ધે હું મારા કાને સાંભળી શકતો નથી. મારો પ્રાણ અત્યારે સદાચારની રક્ષા માટે જલિવેદી ઉપર આવ્યા તલપી રહ્યો છે. મને પ્રાણની પરવા નથી અને તો સદાચારની પરવા છે. મને પ્રાણ કરતાં સદાચાર વધારે મિલ છે.

દુર્ગાદાસનો આ સદાચારધર્મ આપણને શી બોધપાઠ આપે છે ? સદાચારનું સેવન કરે. સદાચારધર્મ જ તમારો મુખદુઃખમાં લાગે. મિલ છે. એ સાચા મિત્રની જે દિવસે તમે અવગણના કરશો તે દિવસથી તમારા ધાર્મિક જીવનનો અધાપાત શરૂ થઈ ગયો છે. એમ નક્કી માનજો.

જો તમે તમારું અનુભવજન સદાચાર કરવા ચાહો છો તો મત પાસનામાં ૬૬ રહેજો. જે મતની પ્રતિષ્ઠા થો. તે પ્રતિષ્ઠાને વગમી રહેજો અને તેને પૂર્ણ કરવાનો હમેશાં સતત પ્રયત્ન કરતા રહેજો. ખજા મોકિની એવી આત્મતા છે કે મતની પ્રતિષ્ઠા લેવાની શી

આવશ્યકતા છે । વ્રતની પ્રતિજ્ઞા લેવાની આવશ્યકતા એટલા માટે છે કે સકટના સમયે વ્રતપાલનની પ્રતિજ્ઞા એક પરમપ્રિય મિત્રનું કાર્ય સાધે છે આપણને તે અધ પતિત ચતા પહેલાં બચાવે છે અને ધર્મનો સાચો રસ્તો બતાવે છે. મહાત્માજી આજે મહાત્મા બન્યા છે એનું ધણુખરુ ક્રેધ તેમની માતૃશ્રીએ આપેલ ‘ પ્રતિજ્ઞા ’ ને મળે છે—કે જે પ્રતિજ્ઞાના પાલનથી મહાત્માજી આજે મહાન બની શક્યા છે સકટના સમયે વ્રતપાલનનું સ્મરણ કરાવનાર, વ્રતપાલન માટે વારવાર પ્રેરણા આપનાર અને પ્રલોકનના સમયે સયમનો મર્મ સમજાવનાર વ્રતધર્મ એ આપણો સાચો મિત્ર બને છે આવા સાચા ધર્મમિત્રને આપણે શી રીતે અવગણી શકીએ ?

વ્રત વિષે આટલો બધો વિસ્તારપૂર્વક વિચાર કર્યા બાદ ‘ પાખડ ’ એટલે વ્રત, અને એ લૌકિક કે લોકાત્તર ધર્મવ્રતને ધારણ કરનાર ‘ પાખડી ’ કહેવાય છે, એ સદૃશ રીતે સમજી શકાય એમ છે

ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ તથા રાષ્ટ્રધર્મને જીવનમાં મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા માટે પાખડધર્મ—વ્રતધર્મને સ્વીકારવો જોઈએ શાસ્ત્ર-કારોએ પણ એ દૃષ્ટિએ ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મ બાદ ‘ પાખડધર્મ ’ વર્ણવ્યો છે

(૫)

કુળધર્મ

[કુલધર્મ]

‘જસે ગુરુકુલે જિયે’

આલે આપણે ‘કુલીનતા-કુળધર્મ’ ને સુઢી જઈ કુલ સંજ્ઞાને વળગી ઉત્ખનીયની વ્યાખ્યા કરીએ છીએ અને તેથી જ એ અને સુમાજમાં મોટો ભાદામી છે. એ જણાવવા પામ્યા છે કે જિવસે કુલીનતા ના માનને ઉત્ખનીયના કોઈકાવને ટાળીશું તે દિવસે આપણી જમી કામચલા આંગી જશે, અને તેવા જેવું સ્વદેશ જાણ્યો કે અતિવાદ એ સુમાજની એક મોટી જાત છે અને કુલવાદ એ સુમાજનો આદર્શ છે.

સ સંકારિતા, નામરિત્તા ચત્રીયતા અને ધર્મ સીધતા

પારસ્પરિક સંબંધ વિશે આપણું વિચાર ક્ષમી. હવે આપણે જાણે એ વિચાર કરવો છે કે આ સંસ્કૃતિ માનવસામાજમાં કેવી રીતે અને કયાંથી પ્રગટે છે? જવા આ વિચાર કરવાથી આપણને સ્પષ્ટ જણાયું કે સંસ્કૃતિ સંસ્કૃતિનું ઉદ્ભવસ્થાન ગુહસંસ્કાર છે. માનવ પિતાના સંસ્કૃતિવાદથી ગુહસંસ્કારી કેળવાય છે એ જ ગુહસંસ્કારી

વિસ્તાર પામતા કુટુંબસરકારનું રૂપ ધારણ કરે છે અને ત્યારે એ કૌટુંબિક સરકારોનું ક્ષેત્ર જરા વિસ્તીર્ણ થાય છે ત્યારે તે સરકારો આખા કુળના સરકારો બની જાય છે. આ રીતે કુળના સરકારો એ ધરના અને કુટુંબના સરકારોમાથી વડાયેલા અને સરકૃત બનેલા સરકારો છે કુળની સસ્કૃતિમાથી જે કુલીનના જન્મે છે એ જ કુલીનના માનવસમાજમા સુખશાન્તિનું બીજ રાખે છે. કુળના આચારવિચારો વિકાસ પામતા જ્ઞાતિના આચારવિચારો બને છે, અને જ્ઞાતિના આચારવિચારો સંધના આચારવિચારો બને છે, અને સંધના આચારવિચારોનો પ્રભાવ સમસ્ત ગણ ઉપર પડ્યા વગર રહેતો નથી વિશેષ વિચાર કરીશું તો આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે માનવસમાજની સુખશાન્તિ વધાવવામા કુળધર્મનું સ્થાન અતિ મહત્ત્વનું છે અત્યારે વિશ્વશાન્તિ જે જોખમમા આવી પડી છે તેનું એક ડારણ કુળધર્મની અવગણના પણ છે. કુળધર્મ શો છે, કુળધર્મ માનવસમાજનું શું કલ્યાણ કરી શકે એમ છે, અને કુળધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરવાથી સમાજ, ધર્મ અને રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ કેવી રીતે થઈ શકે એમ છે, એ વિષે આપણે અત્રે સંક્ષેપમા વિચાર કરીશું.

કુળ એટલે પરિજનોનો સમુદાય અને ધર્મ એટલે કર્તાવ્ય પરિજનોના સમુદાયનો આચારવિચાર તે કુળાચાર કહેવાય છે

જે આચારવિચારથી, જે વિચારવર્તનથી અને જે કાર્યપ્રણાલીથી કુળનો આદર્શ ઉત્પન્ન બને, કુળની પ્રતિષ્ઠા વધે, કુળની ખાનદાની વધે, કુળની માનભર્યાદા વધે, કુળ ઉચ્ચ બને, દુકમા કુળ કુલીન બને એ કુળનો ધર્મ કહેવાય છે

કુળનું ક્ષેત્ર ધણુ વિસ્તીર્ણ છે કુળની મર્યાદામા કુટુંબની અને ધરની મર્યાદા આવી જાય છે

કુળના સરકારોને સશુદ્ધ અને સરકૃત બનાવવા માટે સર્વ પ્રથમ ચૂકના સરકારોને તથા કુટુંબના સરકારોને ઠેગવવાની જાવ સ્મૃત્તા રહે છે. કારણ કે આપણું ધર તે સરકૃતિને સર્વવાની સજીવ પાઠશાળા છે. નાનાં બાળકો તે પાઠશાળાના નિશાળિકા છે. માતાપિતા એ પાઠશાળાના કિતજિતક શિક્ષકો છે.

બાળક જેમજેમ પોતાની સરકૃતિનું જોગ વધારતો જાય છે તેમતેમ તેના ચૂકસરકારો પણ કુટુંબસરકારોના રૂપમાં ફેરવાતા જાય છે. બાળક થોડું થોડું થઈ પોતાના ધરનું જાંચણું ઉઘી કુટુંબના જાંચણે જાય છે અને જાંચા સરકારો અપનાવતો જાય છે. પોતાના ધરમાં તેને જેવા સરકારો મળ્યા છે અને પાઠેશી કુટુંબીઓના ધરમાં જેવા સરકારો છે તેનું સ્વાભાવિક સમિજણ થતું જાય છે. જેમ બાળકની શુદ્ધિ વિકસિત થતી જાય છે તેમ તે બાળક ચૂકસરકારો અને કુટુંબસરકારોનું ધારધારે પૃથક્કરણ કરતું જાય છે અને જાખરે તે ચૂકસરકારોને કુટુંબના સરકારો સાથે એક ફરી લે છે. બાળક જેમ જીવનમાં વધતો જાય છે તેમ તેમ તે ધરનું કુટુંબનું જાંચણું ઉઘી ફેરીઓમાં રમતાં શીખે છે અને ફેરીઓમાંથી કુળનાં ધર સુધી પહોંચી વળે છે અને ત્યાં સરકારો મળે છે તેને અપનાવતો જાય છે. જાખરે તે કુળધર્મની સમજતો થાય છે અને તેના જાખરવિચાર પ્રમાણે વર્તવા પ્રવળ કરતો જાય છે.

કુળધર્મને સમજવાની શુદ્ધિ પગિપાવ થઈ બાળક એ જલ સમજતો જાય છે કે તેનો કુળધર્મ મુખ્ય એ જાતમાં વહેવારેલો છે એક લૌકિક કુળધર્મ છે કે એ કુળધર્મ માતાપિતા સર્વ વદાશ તથા કુટુંબના કુળમાં આવાસુવર્તી રહી વસવર્તન, વસ પાલન, વસખરચા તથા લોકાલખની સમૃદ્ધિ સિદ્ધાદીક્ષા

લેવાનો ઉપદેશ આપે છે, અને જીવે લોકોત્તર કુળધર્મ છે કે જે કુળધર્મ લોકજીવનને સાર્થક બનાવવાનો ઉપદેશ આપી મોક્ષમાર્ગ મહત્વ કરવાની શિક્ષાદીક્ષા આપે છે

લૌકિક કુળધર્મ અને લોકોત્તર કુળધર્મની શિક્ષાદીક્ષા દેવાની પ્રવૃત્તિ લિંગલિંગ હોવા છતાં બન્ને કુળધર્મોના આદર્શ, તો માનવસમાજમા શાશ્વત સુખશાન્તિ સ્થાપવાનો છે લૌકિક કુળધર્મ એ આદર્શને પહોચવા માટે શુભ પ્રવૃત્તિમાર્ગ બતાવે છે, બ્યારે લોકોત્તર કુળધર્મ શુભ નિવૃત્તિમાર્ગ બતાવે છે

કુળધર્મના શાશ્વત સુખશાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાના મૂળ આદર્શને પહોચવા માટે નિવૃત્તિમાર્ગ પ્રવૃત્તિમાર્ગ કરતા વધારે મીઠો છે પણ આચરણ્યમા કઠણ છે, બ્યારે પ્રવૃત્તિમાર્ગ આડોચવળો છે પણ મુગમ છે.

સાધારણ મનુષ્યો માટે નિવૃત્તિમાર્ગ સરલ નથી પણ એ માર્ગ તો મુનિમહાત્માઓ કે જેઓ સામારિક ભોગતૃષ્ણાને પોતાની પીઠ પાછળ કરી દેવળ મોક્ષસિદ્ધિ માટે સતત પ્રયત્નો કરે છે, તેમને માટે સરલ છે બાકી પ્રવૃત્તિના આડોચવળો માર્ગે જનારા જગતમા ઘણા છે તેમા જે લોકો કુળધર્મના ધ્યેય પ્રમાણે (સૂત્ર-ચારિત્ર) સદાચાર અને સદ્વિચારોનું સેવન કરશે તે લોકો ધીરેધીરે નિવૃત્તિમાર્ગદ્વારા મોક્ષમાર્ગે પણ પહોચી શકશે

લોકોત્તર કુળધર્મના માર્ગે જનારાઓએ પણ લોકોત્તર ગુરુની પાઠશાળામા સમભાવ, સહિષ્ણુતા, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ધર્મરાધન, આદિ પ્રાથમિક બોધપાઠો વિધિપુરસ્સર લાલ્ચવા પડે છે જે ગુરુની પાસે બરાબર શિક્ષાદીક્ષાદ્વારા શિક્ષિતદીક્ષિત થાય છે તે મોક્ષાર્થી શિષ્ય લોકોત્તર કુળધર્મનું બરાબર પાલન કરી શકે અને આખરે મોક્ષસિદ્ધિને જાને જાને સાધી શકે છે

કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે નિવૃત્તિમાર્ગે જર્ઝ સૂત્ર-ચારિત્રનું આરાધન કરવું એ જ ધર્મ છે. બાકી પ્રવૃત્તિમાર્ગ એ

કુળના સરકારોને સશુદ્ધ અને સસ્કૃત જાણવા માટે સર્વ પ્રથમ મુદ્દા સરકારોને તથા કુટુંબના સરકારોને જાણવાની જાણ સ્પષ્ટતા રહે છે કારણ કે આખરું ધર તે સસ્કૃતિને સર્જવાની સજ્જ પાઠશાળા છે નાનાં બાળકો તે પાઠશાળાના નિશાળિયા છે માતાપિતા એ પાઠશાળાના દિર્ઘચિંતક શિક્ષકો છે

બાળક જેમજેમ પોતાની સસ્કૃતિનું જ્ઞેય વધારતો જાય છે તેમતેમ તેના મુદ્દસરકારો પણ કુટુંબસરકારોના રૂપમાં ફેરવાતા જાય છે બાળક થોડું મોટું થતાં પોતાના ધરનું અર્થસત્ત્વ ઊંડી કુટુંબના આશ્રયે જાય છે અને જાના સરકારો અખતવાલે જાય છે પોતાના ધર્મમાં તેને જેવા સરકારો મળ્યા છે અને પાડોશી કુટુંબીઓના ધર્મમાં જેવા સરકારો છે તેનું સ્વાભાવિક સમિશ્રણ થતું જાય છે જેમ બાળકની શુદ્ધિ વિકસિત થતી જાય છે તેમ તે બાળક મુદ્દસરકારો અને કુટુંબસરકારોનું ધારિધરિ પૃથક્કરણ કરતું જાય છે અને આખરે તે મુદ્દસરકારોને કુટુંબના સરકારો સાથે એક કરી લે છે બાળક જેમ જેમ ધર્મમાં વધતો જાય છે તેમ તેમ તે ધરનું કુટુંબનું પ્રાન્તિક ઊંડી શેરીઓમાં રમતાં શીખે છે અને શેરીઓમાંથી કુળના ધર સુધી પહોંચી વળે છે અને ત્યાં સરકારો મળે છે તેને અખતવાલો જાય છે આખરે તે કુળધર્મને સમજતો થાય છે અને તેના આચારવિચાર પ્રમાણે વર્તવા પ્રવળ થતો જાય છે

કુળધર્મને સમજવાની શુદ્ધિ પરિપક્વ થતાં બાળક એ પણ સમજતો થાય છે કે તેના કુળધર્મ મુખ્ય બે જાતનાં વહેવારોથી છે એક લૌકિક કુળધર્મ છે કે જે કુળધર્મ માતાપિતા સર્ગ વહાલાં તથા સુસ્મૃતના કુળમાં આપણુવર્તી રહી વસવર્તન, વસ પાલન, વસાવસથા તથા લોકજીવનની સમુચિત શિક્ષારીયા

લેવાનો ઉપદેશ આપે છે, અને બીજો લોકોત્તર કુળધર્મ છે કે જે કુળધર્મ લોકજીવનને સાર્થક બનાવવાનો ઉપદેશ આપી મોક્ષમાર્ગ પ્રદર્શ કરવાની શિક્ષાદીક્ષા આપે છે.

લૌકિક કુળધર્મ અને લોકોત્તર કુળધર્મની શિક્ષાદીક્ષા દેવાની પ્રવૃત્તિ ભિન્નભિન્ન હોવા છતાં બન્ને કુળધર્મોના આદર્શ, તેો માનવસમાજમા સાશ્વત સુખશાન્તિ સ્થાપવાનો છે લૌકિક કુળધર્મ એ આદર્શને પહોંચવા માટે શુભ પ્રવૃત્તિમાર્ગ બતાવે છે, બ્યારે લોકોત્તર કુળધર્મ શુભ નિવૃત્તિમાર્ગ બતાવે છે.

કુળધર્મના સાશ્વત સુખશાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાના મૂળ આદર્શને પહોંચવા માટે નિવૃત્તિમાર્ગ પ્રવૃત્તિમાર્ગ કરતા વધારે રીધો છે પણ આચરણ્યમા ઢંઢુ છે, બ્યારે પ્રવૃત્તિમાર્ગ આડોઅવળો છે પણ સુગમ છે.

સાધારણ મનુષ્યો માટે નિવૃત્તિમાર્ગ સરલ નથી પણ એ માર્ગ તેો મુનિમહાત્માઓ કે જેઓ સાસારિક ભોગતૃષ્ણાને પોતાની પીઠ પાછળ કરી કેવળ મોક્ષસિદ્ધિ માટે સતત પ્રયત્નો કરે છે, તેમને માટે સરલ છે બાકી પ્રવૃત્તિના આડોઅવળે માર્ગે જનારા જગતમા ઘણા છે તેમા જે લોકો કુળધર્મના ધ્યેય પ્રમાણે (સૂત્ર-ચારિત્ર) સદાચાર અને સદ્વિચારોનું સેવન કરશે તે લોકો ધીરેધીરે નિવૃત્તિમાર્ગદ્વારા મોક્ષમાર્ગે પણ પહોંચી શકશે.

લોકોત્તર કુળધર્મના માર્ગે જનારાઓએ પણ લોકોત્તર ગુરુની પાઠશાળામા સમભાવ, સહિષ્ણુતા, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, ધર્મરાધન, આદિ પ્રાથમિક બોધપાઠો વિધિપુરસ્સર લણવા પડે છે જે ગુરુની પાસે બરાબર શિક્ષાદીક્ષાદ્વારા શિક્ષિતદીક્ષિત થાય છે તે મોક્ષાર્થી શિષ્ય લોકોત્તર કુળધર્મનું બરાબર પાલન કરી શકે છે અને આખરે મોક્ષસિદ્ધિને રાને રાને સાધી શકે છે.

કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે નિવૃત્તિમાર્ગે જઈ સૂત્ર-ચારિત્રનું આરાધન કરવું એ જ ધર્મ છે બાકી પ્રવૃત્તિમાર્ગ એ

પાપમાર્ગ છે આ માન્યતા થોડી ભ્રમણા પેદા કરનારી છે જે સોફાની જેવી માન્યતા છે તેમને પૂછવું જોઈએ કે સત્પ્રવૃત્તિદારા કુળના આદર્શને ઉત્તર બનાવવો એ પણ શું પાપ છે? જો કુળનો આદર્શ ચિન્તિત બનાવવો એ પાપમય પ્રવૃત્તિ કહેવાતી હોય તો કુળને અસાધ્યતામાં ફેરવવો એ શું ધર્મ છે?

લૌકિક કુળધર્મનું ભરતજ પાલન કરવું સરલ નથી કુલીનતાની પ્રાપ્તિ માટે સતત પ્રયત્ન કરવાની જરૂર રહે છે સાચો કુળધર્મ કાંઈ પ્રાપ્ત્ય આપ્યો નથી, પરંતુ પૂર્વજોનો આશ્રય આપતો સાધ્યકાર બની સકતો નથી. કાંઈ આપા ન જ મળે પણ અન્નના કાણા માટે ચોરી કે ખસત્ય આદિ દેવોનું આચરણ કરવું તે કુળધર્મને વલ્લભાત સમાન કુખ લાગે છે.

રાણા પ્રતાપે કેવળ કુળધર્મની ટેક જાળવવા માટે અને કુળધર્મની રક્ષા માટે સ્વેચ્છાએ કુખપરેપરા સ્વીકારી લીધી પણ તેણે પોતાના હાથે કુળધર્મની સ્વતંત્રતા ન લેવી. માણસની કુલીનતાની કસોટી કુખના પ્રસંગે જ થાય છે જે કુખોમાં પણ પોતાની કુલીનતા જાળવી રાખી શકે છે તે જ અનુભ્ય કુળધર્મનું પાલન કરી કુલીન બની શકે છે.

અત્યારે જિજ્ઞાસુ કુળમાં જન્મવા માગથી જ કુલીનતા આપી જતી હોય એવી માન્યતા પ્રચલિત થઈ પડી છે પણ ખરી રીતે જિજ્ઞાસુ કુળમાં જન્મવા માગથી કુલીનતા આવતી નથી પણ કુલીનતા મેળવવા માટે મનુષ્યે પોતાએ સત્કાર્યોદ્ધાર કુલીન બનવું પડે છે.

ભગવાન મહાવીરે ભતિવાદને નામે સુસુવાદને વધારે મહત્ત્વ આપ્યું છે કોઈ પણ મનુષ્ય જિજ્ઞાસુ કુળમાં જન્મવા માગથી જિજ્ઞાસુ

૧ ભતિવાદ અને સુસુવાદ વચ્ચે કોનેસા જમવું હાલથી સુલુ છે. ભતિવાદને નાજુદ કહેવા સુસુવાદને નાજુદ કહેવા ભતિવાદે ૫૨૨૫૨ અને ૭૭૭૭૭૭૭૭ છે પણ માનવસંકલિત આચર્ય પદ્ધતિ રાહત હોમર્ગ અન્તે પદ્ધતિ થઈ છે સુસુવાદના પ્રચાર માટે ભગવાન

કમ્મુણા ચમણો હોઈ કમ્મુણા હોઈ સ્વત્તિઓ ।

કમ્મુણા વેદસો હોઈ સુદો હોઈ કમ્મુણા ॥ ૩૦ સૂ. ૪૦ ૨૫

અર્થાત્—કર્મથી બ્રાહ્મણ થાય છે, કર્મથી જ દાસિય થાય છે,
કર્મથી જ વૈશ્ય થાય છે, અને કર્મથી જ શૂદ્ર બને છે

શકતો નથી તેમ કોઈ નીચ કુળમાં જન્મવાથી કોઈ નીચ થઈ જતો નથી ઉચ્ચતા અને નીચતા માણસની સારીનરસી પ્રવૃત્તિઓ ઉપર આધાર ગમે છે માણસ સતપ્રવૃત્તિ કરી પોતાનો આદર્શ ઉચ્ચ બનાવશે તો તે ઉચ્ચ બની શકશે ને માણસ નીચ પ્રવૃત્તિ કરશે તો તે નીચ કહેવાશે ઉચ્ચ કુળમાં જન્મવા છતાં પણ મનુષ્ય પોતાની નીચ પ્રવૃત્તિથી નીચ બને છે તેમ નીચ કુળમાં જન્મવા છતાં ને માણસ સતપ્રવૃત્તિ કરે તો તે ઉચ્ચ પણ બની શકે છે નીચ કુળમાંથી ઉચ્ચ મહાત્મા બનેલા હઠિકેથી, માતંગ જેવા ધર્મશુરઓનું વર્ણન ધર્મશાસ્ત્રોમાં મળે છે

આજે આપણે કુલીનતાના આધારે ઉચ્ચનીચ, સ્પૃશ્યાસ્પૃશ્યનો પૂર્વાપર વિચાર કરીએ તો આપણને સ્પષ્ટ જણાશે કે જાતિવાદ એ સમાજની એક મોટી બીડી છે અને શુલ્બવાદ એ સમાજનો આદર્શ છે ભગવાન મહાવીરપ્રભુએ શુલ્બવાદનો આદર્શ જગત સમક્ષ રજૂ કરી જાતિવાદની બીડીને દૂર કરવાનો અથાગ પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને તેમણે શુલ્બવાદદ્વારા—માનવતાના વિકાસદ્વારા—વિશ્વશાન્તિનો પેગામ જગત-માત્રને સંભળાવ્યો હતો ભગવાન મહાવીરના શુલ્બવાદનો એ દિવ્ય સંદેશ આપણે ફરીવાર બરાબર સાંભળવાની જરૂર છે આપણે ને એ દિવ્ય મહાવીર, મહાત્મા ખુદે તથા અનેક મહર્ષિઓએ સતત પ્રયત્નો કર્યા છે અને એ જ કારણ છે કે અત્યારે પણ એમના ઉપદેશોલા શ્રી આચારાંગ, શ્રી સત્ત્વાધ્યયનસૂત્ર આદિ જૈન ગ્રંથોમાં, ધર્મપદ, સુત્તનિપાત, સંયુક્ત-નિકાય આદિ બૌદ્ધગ્રંથોમાં, શ્રી ભગવદ્ગીતા, ઉપનિષદ આદિ વૈદિક ગ્રંથોમાં શુલ્બવાદને લગતી પુષ્કળ સામગ્રી મળે છે

સદેશને સાંભળી, સમજી રહીશું તો દેશમાં ઉચ્ચ નીચ, સ્પૃશ્ય સ્પૃશ્યનો જે જટિલ પ્રશ્ન બનેલો થયો છે તેનો ઉકેલ સારી રીતે થઈ શકે.

આજે આપણે કુલીનતા ને બૂધી જઈ કુળ સંબંધને વળગી ઉચ્ચનીચની વ્યાખ્યા કરીએ છીએ અને તેથી જ દેશ અને સમાજમાં મોટો ગેદાગેદો બેસ્યો થયો પાડ્યો છે જે દિવસે આપણે કુલીનતાના ત્રાજવે ઉચ્ચનીચને તોળીશું તે દિવસે આપણી બધી જામણા જાંઘી જશે.

કુલીનતા એ ધર્મસાધનાનું એક ભાગ છે ત્યાં સુધી મનુષ્ય કુળધર્મનું ભરાબર પાલન કરી કુલીન ન બને ત્યાં સુધી તે સૂત્ર-આરિત્રધર્મ અને આત્મિક ધર્મ નું આચરણ કરવા સમર્થ થઈ શકતો નથી. સૂત્ર-આરિત્રધર્મનો આધાર કુળધર્મ છે અને કુળધર્મ નષ્ટ થઈ જાય તો તે આત્મિક ધર્મ કેવી રીતે પાળી શકે ?

દેશનાં લોકો એવી જીવી જીવી કરે છે કે કુળધર્મ તો સાંસારિક ધર્મની સિદ્ધાન્તિકા છે છે તો એ ધર્મ ધર્મ કેમ કહી શકાય ? આ જીવી જામક છે જીવી કરનારે જાણવું જોઈએ કે કુળધર્મ જેમ લૌકિક ધર્મની સિદ્ધા આપે છે તેમ લોકોત્તર ધર્મની પણ સિદ્ધા આપે છે વળી લોકોત્તર ધર્મનો આધાર લૌકિક ધર્મ ઉપર રહે છે એટલા માટે જ લૌકિક ધર્મ અવસ્થિત રીતે ન થાયે તો લોકોત્તર ધર્મ પણ જોખમમાં આવી પડે. એટલા માટે લૌકિક ધર્મ અને લોકોત્તર ધર્મનો સમન્વય જાળવવા મહાવીરે ક્યો છે અત્યંતમાવિષ્ઠ એ લૌકિક ધર્મના પ્રતિનિધિ છે અને સાધુસાધ્વી લોકોત્તર ધર્મના પ્રતિ નિધિ છે શ્રી મહર્ષિયે સમજાવ્યા આ માર પ્રતિનિધિઓ જ પરસ્પર સમ્બંધસ્પર્થી સમન્વય ન રાખે તો જીવનધર્મ જોખમમાં આવી પડે જાળવવા મહાવીરે જે સમસ્યાસનની ચેતના કરી છે તે ચેતના એવી તો અજૂતપૂર્વ છે કે એ સમસ્યાસનની ચેતનાદ્વારા આજે જિનસાસન નિર્વિખરે પ્રવર્તી રહ્યું છે.

લૌકિક ધર્મના પ્રતિનિધિઓએ, આવકઆવિકાઓએ લૌકિક કુળ-ધર્મનું બરાબર પાલન કરવું જોઈ એ, અને લોકોત્તર ધર્મના પ્રતિનિધિઓએ, સાધુસાધ્વીઓએ લોકોત્તર કુળધર્મનું બરાબર પાલન કરવું જોઈ એ ત્યારે આ પ્રમાણે લૌકિક કુળધર્મ અને લોકોત્તર કુળધર્મનું બરાબર પાલન કરી ભગવાન મહાવીરના અનુયાયીઓ, ધર્મશાસ્ત્રના શબ્દમા જાદ-સપજે જાતિસપન્ન અને કુલસપજે કુળધર્મથી સપન્ન બનશે ત્યારે જૈનસમાજમા કુલીનતા ધર્મગુણ પ્રગટશે, જે ગુણ સમાજમા અને દેશમા સુખશાન્તિનું બીજ રાપશે

(૧)

ગણુધર્મ

[ગણ-ધર્મ]

ગણુતંત્ર-મંત્રાલયની આપણે પુરાતન વાસ્તવ્ય છે એ આપણે અન્યાયભાવની સામે કયા બેઠણે નૈતિક બળ ફેલાવીએ અને નહિવા મતભેદ કે રચાઈને તિલાંશસિ આપી શકે, જામાય અને ગણુધર્મની રક્ષા માટે બલિદાન આપવા તૈયાર રહીએ તો આપણા પૂર્વજોના સંપત્તિના અધિકાર કે ઉપસોબથી આપણને મર્યાદાવિત રાખી શકે નહિ આપણા ગણુધર્મમાં જે જામાય બળ રહેલું છે તે બળનો આપણે સુરુચીય કરવા શીખીએ તો આપણે લેન થમ અમલમાં લાગી શકે.

ગૌરુ એટલે શુભ અને સમૃદ્ધનો પ્રત્યેક સભ્ય રાષ્ટ્રની પ્રતિજ્ઞા તેમજ અવસ્થા નિગમવા માટે જવાબદાર રહે જેનું નામ મહુતંત્ર સમજા મનુષ્ય નિર્મળને આપે કે એવા જ પ્રકારનો બીજો કોઈ નુસ્ત્ર થતો હોય તો પછુન એ સ્થાન કરી શકે નહિ. નિર્મળની રક્ષા કરવી, નિર્મળને ન્યાય જાપાવવા પોતાના સર્વસ્વનો બોજ આપવો પડે તોજી પાછી પાતી ન કરવી, એ ગણુધર્મ પાળનારાઓનું મહાવત હોય છે. ગણુતંત્રની આ અવસ્થા આજના પ્રગતસત્રમક

રાજ્યથી જરા પણ ઊતરતી નહોતી જૈનયુગમા નવલિચ્છી અને નવમહી જાતિના અદાર ગણુરાજ્યોનું ગણુતંત્ર ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે આ અદાર ગણુરાજ્યોનું ગણુતંત્ર સળભોદારા પીડાતી પ્રજાને પીડાથી મુક્ત કરાવવા માટે અને તેમને સુખશાન્તિ પહોંચાડવા માટે તન, મન અને ધનનો પણ વ્યય કરી સહાયતા પહોંચાડવામા ગૌરવ માનતું.

આ ગણુતંત્રની પદ્ધતિમા ગણુધર્મ પાળવા જતા પ્રજાસમૂહને કેટલું સહન કરવું પડતું તેનો ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ* ઉલ્લેખ આપણા જૈનશાસ્ત્રોમાથી મળી આવે છે

કહે છે કે પોતાના મોટાભાઈ કોણિકને મગધનું મહારાજ્ય મળવાથી વિહલ્લકુમાર પોતાના માતામહ રાજા ચેટક પાસે આવીને ગ્હી મગધ-રાજ કોણિકે વૈશાલીમા જઈ રહેલા વિહલ્લકુમાર પાસેથી હસ્તિ તથા હાર માગ્યા રાજા કોણિકને આ હાથી તથા હાર માગવાનો કંઈ હક્ક નહોતો કોણિકને જેમ મગધની રાજગાદી મળી હતી તેમ ખીજા ભાઈએને પોતપોતાના ભાગ મળ્યા હતા પણ કોણિકને પોતાની સત્તા અને બળનો મદ હતો વિહલ્લકુમાર ન્યા આવી રહ્યો હતો ત્યા ગણુતંત્રની સહાયથી કારભાર ચાલતો વૈશાલીના ગણુતંત્રના સત્યાલક રાજા ચેટક હતા તેમણે આ હકીકત જાણી તુરંત ગણુના અદાર રાજાઓને એકત્રિત કરી, કોણિક કેવા પ્રકારનો અન્યાય, અત્યાચાર કરી રહ્યો છે અને ગણુતંત્રના જવાબદાર પુરુષોએ તેનો સામનો શા સારુ કરવો જોઈ એ તે બધું રૂપબદ્ધતાપૂર્વક સમજાવ્યું સક્ષેપમા તેમણે કહ્યું કે:

“ જે રીતે વિહલ્લકુમારના ખીજા અગિયાર ભાઈએને રાજ્ય-માથી ભાગ મળ્યો છે તેજ પ્રમાણે વિહલ્લકુમારને તેના માતાપિતા તરફથી આ હાર તથા હાથી મળ્યા છે એની ઉપર મગધરાજકોણિકનો કોઈ પ્રકારનો હક્ક નથી કોણિક અન્યાયથી, સત્તાના અભિમાનથી વિહલ્લકુમારને દગાવવા માગે છે ”

ગણુતંત્રના અદારે રાજાઓએ કોણિકના આ અત્યાચાર—અન્યાયની

* જુઓ શ્રી નિરયાવલિસૂત્ર તથા લગવતીસૂત્ર

સામે વિરોધ નહોતો કર્યો. આખરે મુદ્દો કરવો પડે તો બહારે જલુતજના રાજ્યોએ સાથે મળી એટલું રાજ્યને સંભાળ કરવાનું વચન આપ્યું. જલુતજનામાં જાણવા પ્રજાત્રીની રાજ્યભવશ્યામાં પ્રજાને માથે જેવી વશીર જવાબદારીઓ હોય છે તેની કદરવા આવી થઈ સમી. વિદલકુમારે એ માગ એટલું રાજ્યનો જ બાણેજ દત્તો, બીજા રાજ્યોને એની સાથે કંઈ સંબંધ નહોતો, છતાં તેમણે જાન્યાર—જાન્યારની સામે સંવત્સરો અને વિદલકુમારના જાન્યારની પડને આવી બિલા રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જે પ્રજા જાન્યાર, જાન્યારની સામે પૂરેપૂરું જળથી સામનો કરી શકે નહિ જાણવા તો પોતાના નાના નાના સ્વાર્થોમાં જ મથમૂલ ગ્રે તે પ્રજા જાણવા જલુતજને માટે પોતાની એકતા સિદ્ધ કરી શકે નહિ.

મુદ્દની જાણ કરતાં કે કિંશાને બાદે ધરી આ જલુતજવશીલ વિદલકુમારને ખુશીથી ઇલિજાની ક્ષા ઉપર છોડી પણ સક્ત પણ તેઓ સમજતા હતા કે જલુતજમાં એવા લુલા જાણવને જગા પણ સ્થાન ન જ હોય.

નાનામાં નાનો જાન્યાર કે જાન્યાર જલુતજમાં જો ચલાવી સેવાય તો એ જલુતજના પાયા બીજા જ ક્ષણે મૂકી શકે જલુતજના સમન્નિદા હુરખરો વખત જાણ્યે ઇલિજાના જાન્યાર સામે હાડી સેવા પણ તૈયાર થયા નવમહી ભતિયા અને નવલિખી ભતિયા બહાર જલુતજમાં રાજ્ય એટલની મહત્તે જાણ્યા.

જલુતજની પ્રતિજ્ઞા સાથે, એક જાણ્યે જાણેલા રાજકુમારની સાથે જાણેલા જાણ્યેના પ્રતિજ્ઞા અને તેના હક્કનું સંરક્ષણ, એ આ મુદ્દના મૂળ કારણો હતાં.

જાણી માર્ગને એવી રીતે વધી સંભવિત છે કે સત્કાર્યનું નામ ધર્મ છે. પરંતુ જાણી તો જાણી હાર, હાથી ન જાણવાથી ધાર સમામ

થશે, અને અનેક માણસોની જનમાલની ખુવારી થશે પણ જે હાર, હાથી પાછા આપી દેવામાં આવે તો ન તો સત્રામ થાય તેમ ન માણસોની જનમાલની ખુવારી પણ થાય પણ અહીં તો હાર, હાથી ન મોકલીને જાણી જોઈને યુદ્ધની તૈયારી કરવામાં આવે છે તો આ યુદ્ધ ધર્મ કેમ ગણી શકાય ?

આ પ્રશ્ન જરા વિચારણીય છે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એક શાસ્ત્રીય ઉદાહરણ દ્વારા વિશેષ સ્પષ્ટ થશે

રાજા પરદેશી, કેશીશ્રમણ સાથે ખૂબ ધર્મચર્યા કરીને ખમાવ્યા વગર જવા લાગ્યા ત્યારે કેશીશ્રમણે તેમને કહ્યું કે ‘હે ! રાજા ! તમે મારી સાથે વણા લાખા સમય સુધી ધણી આડીઅવળી વાતો કરી અને અતે ખમાવ્યા વિના આસ્થા જાઓ છો, તો શું આ સાધુની અવજા નથી ?’

રાજા પરદેશીએ ઉત્તર આપ્યો કે ‘હું એ વાતને સારી રીતે જાણુ છું અને મારી એ ભાવના પણ નથી કે આપને હું ખમાવું નહિ ! મારે વિચાર છે કે જ્યારે હું પરિવાર સહિત સેના લઈને આવું ત્યારે આપને ખમાવું’

અહીં આપણે વિચારવું જોઈએ કે જો રાજા એકલો જ ખમાવીને આસ્થો જાત તો જીવહિંસા ઓછી થાત અને પરિવાર અને સેના સહિત ખમાવવા આવવામાં જીવહિંસા વિશેષ થશે તો પછી સેના અને પરિવાર સહિત ખમાવવા આવવામાં પરદેશી ગાળનો શો મુખ્ય આશય હતો ?

જો પરિવાર તથા સેના સહિત ખમાવવા આવવામાં જીવહિંસા વિશેષ થવાની સંભાવના હતી તો કેશીશ્રમણે પરદેશી રાજાને ‘પરિવાર તથા સેનાસહિત ખમાવવા આવવામાં જીવહિંસા વિશેષ થશે માટે જો તમારો ખમાવવાનો જ ભાવ છે નો તમે એકલા જ ખમાવી જાઓ બધાને અત્રે આવવાની આવશ્યકતા નથી’ એમ કહી શા માટે રાજાને રોક્યો નહિ ! આ પ્રશ્નનો સમાધાનકારક ઉત્તર શો હોય ?

આ પ્રથમ વિશે ચર્ચા વિચાર કરતાં તેના મમ એ સમજાય છે કે રાજા એકલો જમાવવા ન જાયો તેનું મુખ્ય તાત્પર્ય માત્ર એટલું જ હતું કે સપરિવાર જમાવવા આવવામાં જનસમાજ ઉપર ધર્મના પ્રભાવ અસાધારણ પડે છે તેથી ધર્મના ઉદ્યોત અને તેની પ્રભાવના થાય છે.

કેશીમમલે પરદેશી રા. ૧૦ સેના સહિત જમાવવા આવવાનો નિષેધ આ જ કારણે ન કર્યો હોય અને આવવા ત્યાંમાં પણ દ્વીન્દ્રિયાદિ પ્રાણીઓની વિગતના થવાની સલાવના અદ્યક્ષ હોવાથી કેશીમમલે પરદેશી રાજાને પરિવાર અને સેના સહિત જમાવવા આવવાનો આમ્રક ન કર્યો તેમ જ્યારે પણ એવી ન આપી હોય આ ઉપરથી એ સહેજે સમજી શકાય એમ છે કે —

કેવળ આરજસમાર અને આપણે કેળીએ અને તેનાથી બનારો લાભ ન કેળીએ તો તે ન્યાયશુદ્ધતા ન હોવાય.

રાજા પરદેશી મૂર્ખ નહોતો. યાની હતો કદાચ માની લઈએ કે રાજાને યાન નહોતું પણ કેશીમમલે તો યાની હતા ને ? જો રા. ૧૦ને આ પ્રકારનું કાર્ય કરવું ઉચિત નહોતું તો કેશીમમલે રા. ૧૦ને કેમ ન શક્યો ?

તમને ફરી એવી શકા થાય કે રાજા પરદેશીની વાત તો સૂત્રધર્મને લગતી છે એટલે એ પ્રશ્ન જુદો છે અને મહારા ન મોહિનની વાત અણુધર્મને લગતી છે એટલે એ પ્રશ્ન પણ જુદો છે જ ને કિમ ધર્મને એક કાદીમાં કેમ મૂકી શકાય ?

જ્યાં તો કેવળ દાર, હાથી પાછાં આપવામાં ન આવે તો અનેક મનુષ્યોની જાનમાલની ખુવારી થશે, તો તે મુદ્દને ઉચિત કેમ માની શકાય ?

તમારો પ્રશ્ન જરાજર છે જુઓ જેમ રા. ૧ પરદેશી એકલો જ જમાવીને આવ્યો તત તો સૂત્રધર્મનો પ્રભાવ જનસમાજ કે સેના ઉપર પડત નહિ તેમ જ રીતે અણુધર્મોના ન્યાયજન્યાયનો વિચાર

ક્યાં વિના કેવળ યુદ્ધની લય કરતાનો વિચાર કરી મહારાજા કેલિફને હાર, હાથી પાછા આપી દે અને આશ્રયે આવેલા વિહલકુમારને સહાયતા ન આપે, તો ગણધર્મનો પ્રભાવ પ્રગળનો હિપર પડે નહિ, પણ બિલકુ પ્રગળનો આવા ગણધર્મને ડરપોકધર્મ કહે કે વીરધર્મ ? પ્રગળનો પાસેથી આ પ્રશ્નનો જવાબ માંગવામાં આવે તો એક અવાજે એ જ જવાબ મળશે કે એવો ડરપોક ગણધર્મ શા કામનો ?

આ પ્રમાણે હાર, હાથી પાછા આપી દેવાથી ગણધર્મ જોખમમાં આવી પડે તો સંધધર્મની રક્ષા થાય કે નાશ ?

એ કહેવાની જરૂર નથી કે ગણધર્મની રક્ષામાં સંધધર્મની રક્ષા અને ગણધર્મના નાશમાં સંધધર્મનો નાશ રહેલો છે

‘ જ્યાં સુધી પોતાના માથા હિપર આવી પડ્યું નહિ ત્યાં સુધી ગણધર્મનો સ્વાગ રમ્યો, અને જ્યારે ગણધર્મને કાર્યમાં પરિણત કરવાનો કટોકટીનો સમય આવ્યો ત્યારે ગણધર્મને છોડી દીધો ’ આ પ્રકારનો અવર્ણવાદ કેલિફ રાજાને હાર, હાથી પાછા આપવાથી જનસમાજમાં પ્રચલિત ઘર્ષ જાત ગણધર્મના આ અવર્ણવાદથી ગણધર્મ અને રાજધર્મ કલકિત ઘર્ષ જાત જેવી રીતે રાજા પરદેશીને સેના અને પરિવાર સહિત ખમાવવા આવવામાં સમકિત ધર્મનો ક્ષાલ થયો, તેથી જ રીતે ગણધર્મનું અને રાજધર્મનું ડરપોકપણાનું કલક દૂર કરવાની દૃષ્ટિએ, અન્યાય, અત્યાચારના પ્રતિકારની દૃષ્ટિએ અને આશ્રયે આવેલા ગજકુમાર વિહલકુમારની રક્ષાની દૃષ્ટિએ હાર, હાથી કેલિફને પાછા ન આપવામાં ગણધર્મની રક્ષા રહેલી હતી અને તેને અગે યુદ્ધ આવશ્યક ઘર્ષ પડ્યું હતું

આ યુદ્ધ જૈનસૂત્રોમાં ‘ મહાશિલાકટક ’ તથા ‘ રથમૂસલ ’ સંગ્રામોનાં નામે પ્રસિદ્ધ છે એમાં ઘણા માણસો મરાયા યુદ્ધમાં દેવી મદદથી જોકે કેલિફ શત્રુ પણ એ બધું છતાં ગણતંત્રના ધુરંધરાએ હારે જોખમ ખેડીને પણ પોતાના ગણતંત્રની પ્રતિષ્ઠા જાળવી

મુખ્યતઃ આ ગણતર-ગણધર્મની રક્ષા કરતાં જેટલા મનુષ્યોનો વધ થયો તે બધાનું મહાન પાપ મહારાજા કેલિંગને લાગ્યું. કારણ કે તેણે જ જનનામનો પક્ષ લઈ લડાઈ કરી હતી. ગણતરે તો માત્ર ન્યામનો પક્ષ લીધો હતો.

આપણે પણ આરક્ષમારક્ષને ધર્મ કહેતા નથી. પણ ધર્મની રક્ષા કરવી એ તો આવશ્યક છે ને ?

આપણે આરક્ષમારક્ષના બહાના નીચે જાણે ધર્મ છુટ્તો નાકે કરી નાંખ્યો છે એટલા જ માટે જાણે જૈનધર્મને કેટલાક સામાન્ય માણસો ડરપોકામ માની બેઠા છે એટલે રાજા અને નવમહી તથા નવલિચ્છી ભવિના અધારે રાજાઓ ભગવાન મહાવીરના ભક્તો હતા એટલું જાણી તેમણે ગણધર્મની રક્ષા કરવા અને તેની આબરૂ જળવધ આ મુદ્દા સુધી પહોંચાવ્યા મનુષ્યો એટલા બધા વિચારશીલ અને ધર્મશીલ હતા કે જનનામને અટકાવવા ખાતર મુદ્દા કરવું હોય તો તે પણ સ્વીકારી લેતા હતા. પણ યરજુમાં આવેલા મનુષ્યને યરજુ ન જાણવું અને તેને ન્યાય ન જાણવો એને જરા પણ ઠીક સમજતા નહોતા.

જે મનુષ્યો પોતાના યરજુમાં જાણેલાઓના ત્યાગ કરી કે જે અર્થાત્ જામવ જાપતા નથી તેઓ કમર છે પણ જે વીર છે જે મહાવીર ભગવાનના સાત્તા સેવક છે જે ઉદાર અને ધર્માત્મા છે તેઓ તો પોતાનું સર્વસ્વ અપીને પણ યરજુાક્તની રક્ષા અને સેવા કરે છે.

આ મુદ્દામાં જેટલા મનુષ્યોનો વધ થયો હતો, તે મનુષ્યકત્તાનું પાપ મુખ્યતઃ મહારાજા કેલિંગ ઉપર એટલા માટે ઢાળવામાં આવે છે કે તેણે જનનામના પક્ષનું સમર્થન કરવા મારે મુદ્દાનું નીલ શપ્ત કર્યું હતું.

ગણતરના નામોએ મહારા ન જોલિંગને મુદ્દા ન કરવા અને રાજામાર વિદ્યારામાર સાથે જનનામ ન કરવા ખૂબ સમજ્યો

અને છતાં ત્યારે ક્રાણિકને અન્યાયનો પક્ષ ન છેડતા યુદ્ધ માટે તૈયારી કરતો જોયો ત્યારે તેઓએ વિવશ થઈને સત્યધર્મ અને ન્યાય-ધર્મના પક્ષનું સમર્થન કર્યું, અને શરણાગતની અને ગણુધર્મની રક્ષા માટે યુદ્ધ કર્યું.

એટલે ગાંધી નવમહી અને નવલિચ્છી જાતિના અદારે ગાંધીએ સમઢિ દતા અને મહારાજા ક્રાણિક પણ જોકે પહેલાં ભગવાન મહાવીરનો ભક્ત હતો પણ આ વખતે તો તેણે અન્યાયનો પક્ષ લીધો હતો.

એક મનુષ્ય જે દુષ્ટ ભાવથી પ્રેરિત થઈને એક કીડીનો પણ વધ કરે છે તો તે ' પાપી ' કહેવાય છે પણ એક ચક્રવર્તી મહારાજા જે અન્યાય, અત્યાચારનો પ્રતિકાર કરવા માટે પોતાની ચતુરગી સેનાને યુદ્ધ માટે તૈયાર કરાવે છે તો પણ તે અપરાધી કહેવાતો નથી તેનું પ્રધાન કારણ એ છે કે તે સત્યાગ્રહ અર્થ સાધવા માટે જે દુષ્ટ ભાવથી પ્રેરિત નહિ પણ અન્યાય, અત્યાચારનો વિરોધ કરવા માટે વિવશ થઈને યુદ્ધ કરે છે.

જો અન્યાય, અત્યાચારનો વિરોધ કરવા માટે કોઈ પગલું લેવા-મા ન આવે તો સમસ્ત દેશમાં અન્યાય ફેલાઈ જાય અને ધર્મનું પાલન થવું પણ અસંભવ જેવું થઈ જાય ત્યારે ખીજા બાજુ કીડીનો વધ કરનાર મનુષ્ય સકલપુણ્ય હિસા કરી અપરાધી જાને છે.

આ જ પ્રમાણે મહારાજા ક્રાણિકે જાણી જોઈ ને હિસાની પત્રિ-સ્થિતિ ઊભી કરી અને અન્યાયનો પક્ષ લીધો એટલા માટે નિરપરા-ધીઓને મારવાનું પાપ મહારાજા ક્રાણિકને મુખ્યત્વે લાગ્યું કહેવાય ગણુતત્ત્વના નામકોએ કેવળ અન્યાય, અત્યાચારનો વિરોધ કરવાની ઇચ્છાએ વિવશ થઈ યુદ્ધ કર્યું એટલા માટે આ અન્યાયપૂર્ણ હિસા કરવાનો અપરાધ ગણુનામકોનો નહિ પણ મહારાજા ક્રાણિકનો છે.

મુખ્યતઃ આ ગણતર-ગણધર્મની રક્ષા કરવા જેટલા મનુષ્યોનો વધ થયો તે ગધાનું મહાન પાપ મહારાજા ડાણિકને લાગ્યું. મગજ કે તેણે જ જાન્યાવનો પણ લઈ લઈ કરી હતી. ગણતરે તે માત્ર જાન્યાવનો પણ લીધો હતો.

આપણે પણ આરભસમારભને ધર્મ કહેતા નથી. પણ ધર્મની રક્ષા કરવી એ તો આવશ્યક છે ને ?

આપણે આરભસમારભના ગદ્ગદના નીચે જાણે ધર્મસુદિનો નાશ કરી નીચ્યો છે એટલા જ મદે જાણે જૈનધર્મને કેટલાક સામાન્ય માણસો દરપેકધમ માની બેઠા છે એટલે રાજા અને નવમહી તથા નવચિત્રી તિના જદારે રાજાઓ ભગવાન મહાવીરના ભક્તો હતા એટલું જ્યાં તેમણે ગણધર્મની રક્ષા કરવા અને તેની જાળ જાળવવા આ મુદ્દા હતું. પહેલાંના મનુષ્યો એટલા જાણી વિચારસીધા અને ધર્મસીધા હતા કે જાન્યાવને જદાવવા ખાતર મુદ્દા કરવું હોય તો તે જણ સ્વીકારી લેતા હતા. પણ ઘરઘુમાં જાવેલા મનુષ્યને સરણ ન આપવું અને તેને જાણ ન જાણવો એને જરા પણ ઠીક સમજતા નહોતા.

જે મનુષ્યો પોતાના ઘરઘુમાં જાવેલાઓનો ત્યાગ કરી દે છે અર્થાત્ આશ્રય આપવા નથી તેઓ કાચર છે પણ જે વીર છે જે મહાવીર ભગવાનના સાચા શેવક છે જે ઉદાર અને ધર્માત્મા છે તેઓ તો પોતાનું સર્વસ્વ જાપીને પણ સરણાગતની રક્ષા અને સેવા કરે છે.

આ મુદ્દાએ જેટલા મનુષ્યોનો વધ થયો હતો તે મનુષ્યકુલના પાપ મુખ્યતઃ મહારાજા ડાણિક ઉપર એટલા મદે દેશવામાં જાવે છે કે તેમ જાન્યાવના પછી સમજ ન કરવા માટે મુદ્દા બીજા રાજા કુલ હતું.

ગણતરના નાયકોએ મહારાજા ડાણિકને મુદ્દા ન કરવા અને રાજકુમાર વિદ્યકુમાર સાથે જાન્યાવ ન કરવા જૂન સમજાવ્યો

(૭)
સંધધર્મ
[સઘ-ધમ્મે]

સુખા સઘસ્સ સામગ્ગી, સમગ્ગાનં તપો સુક્કો ।

અર્થાત્—સઘની સામગ્રી (સપ) સુખકારક છે અને સપથી રહેનારા શ્રાવકશ્રાવિકા, સાધુસાધ્વી—સમસ્ત સઘનું તપશ્વરણ પણ સુખકારક છે—સુત્તનિપાત

જૈનધર્મ અને સઘધર્મનો પરસ્પરનો સખધ અભિન છે જૈનધર્મમહેલનો જીવનસ્તબ એ સઘધર્મ છે ધર્મી વિના જેમ ધર્મ ટકી શકતો નથી તેમ સઘધર્મ વિના જૈનધર્મ ટકી શકે નહિ જીવન-રથના સ્ત્રી અને પુરુષ એ બે ચક્રો છે બન્નેમાથી એક પણ ચક્ર નાતું મોડું, અસમાન કે ભાગેલુંતૂટેલું હોય તો જીવનરથની ગતિ આગળ ચાલી ન શકે, તેમ ધર્મરથના સાધુસાધ્વી અને શ્રાવકશ્રાવિકા એ બન્ને ધર્મચક્રો છે ભગવાન મહાવીરે ધર્મરથને જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ બે બળવાન બળદો બોડી, કુશળ ધર્મસારથિ બની ધર્મચક્રોનું તીર્થ-પ્રવર્તન કર્યું અને ધર્મચક્રના એ તીર્થપ્રવર્તનદ્વારા ભગવાન મહાવીર

અસુધર્મના સ્વરૂપ વિશે આપણે જતા જોતા વિચાર કરીશું તે જણાશે કે અસુધર્મ અને આજનો રાષ્ટ્રધર્મ વિભિન્ન નથી. આજની રાષ્ટ્રીયતા આપણા અસુધર્મની સુધારેલીવધારેલી નવી આકૃતિ જ છે આ રાષ્ટ્રધર્મના ત્રણરૂપ અસુધર્મને દિશાવધા માટે પ્રગત્ય પ્રત્યેક સમયે પેલેજન અને આત્મભોગ કેટલા પ્રમાણમાં કેળવવાં જોઈએ તે આ અસુધર્મનું સ્વરૂપ જણાવવાથી સ્પષ્ટ થશે.

પરી રીતે અસુતત્ર—પ્રગતત્ર એ આપણો પુરાતન વારસો છે. જો આપણે અન્યાયભાવની સામે ક્ષમા નેટલું નૈતિક જન કેળવીએ, નણવા મતભેદ કે સ્વાર્થને વિહાંગલિ આપી રાષ્ટ્રધર્મ અને અસુધર્મના મુખેજ સાધી તેને માટે જીવિદાન આપવા તૈયાર રહીએ તે આપણા પૂર્વજોની સંપત્તિના અધિકાર કે ઉપભોગથી આપણને કોઈ વંચિત રાખી શકે નહિ. આપણા અસુધર્મમાં જે અમાપ જન રહેલું છે તે જળનો આપણે સકુપ્તોજ કરતા શીખીએ તે આપણે જોનધર્મ જગતમાં પ્રગટી જશે.

નીતિકાશે તો આ સધશક્તિને નીતિએ જીવનબ્યેય બનાવવા માટે આપણને ભારપૂર્વક કહ્યા કરે છે તેઓ ‘સહતિ. ટ્રેયસી’—સવશક્તિ ટ્રેયસી—કલ્યાણકારી—છે એટલું જ કહીને અટક્યા નથી, પણ જેને આપણે ક્ષુદ્ર ગણી તુચ્છકારીએ છીએ તેવી ક્ષુદ્ર ગણાતી વ્યક્તિઓનું પણ સગઠન સાધી સધખળ ફેળવવું જોઈએ અને એ પ્રમાણે ન્યારે સધખળ ફેળવાય ત્યારે જ ‘સહતિ કાર્યસાધિકા’ અર્થાત્ સધશક્તિ ફલદાયિની નીવડે શકે અન્યથા નહિ એમ ભાર-પૂર્વક કહે છે

अहपात्तामपि वस्तुनां सहति कार्यसाधिका ।
तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्विध्यन्ते मत्तदन्तिनः ॥

તથાખલા જેવી તુચ્છ ગણાતી વસ્તુઓને એકઠી કરી મટોન્મત હાથીઓ પણ બાધી શકાય છે એ લોકપ્રસિદ્ધ ઉદાહરણને કોણ ખોટું પાડી શકે એમ છે ? તેમ ભિન્નભિન્ન વ્યક્તિઓનું છિન્નભિન્ન થયેલું બળ જો એકત્રિત કરી સધખળરૂપે પરિણીત કરવામાં આવે તો અસંભવ જેવું જથ્થાતુ કાર્ય પણ સરળ રીતે સફળ થઈ શકે છે એની ના પણ કોણ પાડી શકે એમ છે ? સધશક્તિ શું નથી કરી શકતી ? ન્યારે નિર્જીવ વસ્તુઓનું સગઠન અજળ ગળખતું કામ કરી ખતાવે છે તો પછી વિવેકબુદ્ધિને ધારણ કરનાર માનવસમાજની સધશક્તિનું તો શું પૂછવું ?

માનવતાના વિકાસ માટે સધશાસન હોવું જરૂરનું છે ભગવાન મહાવીરે જગતમાનના કલ્યાણની દૃષ્ટિએ સધશાસનનું જન્મરુ કામ હાથ ધર્યું તે વખતે સધશાસન શિથિલ થઈ ગયું હતું આણેણે અને બૌદ્ધોમા સધશાસનની વ્યવસ્થામા લક્ષ્મી અપૂર્ણતા હતી કોઈ સ્ત્રી વા શૂદ્રને પોતાના સધશાસનમા સ્વીકારતો નહિ એટલું જ નહિ પણ તેમને ધર્મકૃત્ય જેવા પવિત્રકાર્યમા પણ અધિકાર આપતો નહિ તે વખતની આવી એકાંગી સધચેજનાથી માનવજાતિનો વિકાસ

લીધાર બન્યા. એ ધર્મરક્ષમાં અનેક કાળ છવેને બેસાડી તીર્થરત્રય મહાવીરે કાચક જાણવીમાંથી તાર્પ અને તરવાનો માર્ગ બતાવ્યો.

સદૃશ કે નિર્દૃશ પ્રત્યેક વસ્તુમાં જાણીએ જાણીએ જનત શક્તિસામર્થ્ય ગ્રહેણ છે. પણ એ શક્તિસામર્થ્ય સફળ ત્યારે જ થાય છે જ્યારે શક્તિઓનો સમન્વય કરી સમઢ કરવામાં આવે છે શક્તિઓનો સમઢ ન થાય અને પરસ્પરના સંઘર્ષથી તેનો દ્વાષ દ્વિપ્રતિદ્વિ થયો નથી તે શક્તિનો સદુપયોગ થવાને બદલે દુરુપયોગ થયો અગાઉ શક્તિઓનો સમઢ કરવા માટે સંઘર્ષને વિરેકપૂર્વક દૂર કરવાની જરૂર છે અને સાથેસાથે સંઘશક્તિ કેળવવાની પણ જાતિ આવશ્યકતા છે.

ને વિગદ જુદી શક્તિઓનો પાણી અને જાંઝ જેવાં વિરુદ્ધ તત્ત્વોની જેમ સમન્વય કરી વિદ્યુત્શક્તિ જેવી સંઘશક્તિ પેદા કરવામાં ન આવે તે સંઘર્ષમયું જનરૂપ તન્ત્ર આજના આશુનું પણ મુશ્કેલ થઈ જાય.

રાષ્ટ્રતત્ત્વ, જણતત્ત્વ, સમાજતત્ત્વ અને ધર્મતત્ત્વનું સમાવયાર્થ પણ સંઘશક્તિના પ્રગળ પીડાળને લીધે / થયી ગયું છે એની ના જાણ કરી શકે એમ છે.

સક્રમ કર્મથી લઈ મહાન કાર્યની સિદ્ધિ માટે સંઘશક્તિ કેળવવાની પણ પરમ આવશ્યકતા છે જ્યાં જ ઉદેશની પૂર્તિ માટે સમસ્ત માનવજાતિ સંઘર્ષશાપનાની મોજાનાને સ્વીકારે છે નાનીમોટી સંસ્થાઓ, ગુણસભો, વિદ્યાર્થીસભો, જ્યોતિસભો, મંડળો, ગમ્મો સંધાગ્રાઓ, સમ્મદાઓ વગેરે જુઠાજુઠા સંધોએ લોકમત કેળવી પોતાના ઉદેશની પૂર્તિ માટે સફળ પ્રયત્નો સેવ્યા છે અને હજી તે સેવે છે.

આ સંઘર્ષશાપનાની મોજાનાની પાછળ અજિતશત શક્તિ અને તટલી જળવલી હોય છતાં જ્યાં સુધી છડીજવાયેલી શક્તિઓને સાચકિક રૂપ આપી સ્થળગરૂપે પરિણત કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ઇષ્ટ સાધ્વની સિદ્ધિ થવી અશક્ય છે.

વિચારવિનિમય કરવામાં આવે છે તે બધા અંગેનો સમાવેશ લૌકિક સંઘર્ષમાં થઈ જાય છે.

જે જૈનધર્મ આવી સુદર સંઘર્ષોજના સ્વીકારે છે તે જૈનધર્મ આજે લોકોની દૃષ્ટિમાં આટલો ખોલો અપૂર્ણ અને અધ્યાત્મિક કેમ જણાય છે? એવો કેટલાક લોકોનો પ્રશ્ન છે વાસ્તવમાં આ પ્રશ્ન ખૂબ જ વિચારણીય છે જૈનધર્મ જે અત્યારે અપૂર્ણ વા ડરપોકધર્મ તરીકે વર્ગવાય છે તેમાં થોડાક અપરાધ એ લોકોનો છે કે જેઓ જૈન-ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિચાર્યા વિના ફક્ત મતાગ્રહણધિથી કે બહારના દૂષિત વાતાવરણથી જ જૈનધર્મને વર્ગવામાં પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે અને પ્રધાન અપરાધ તો આજકાલના તે જૈન બાઈઓનો છે કે જેઓ કાયરવૃત્તિ ધારણ કરી વીરધર્મને લજવી રહ્યા છે વાસ્તવમાં જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોદ્ધાર તો વિશ્વધર્મ બનવાને યોગ્ય છે

ગાંધેર સમાચાર, ગાંધેર સભા તથા ગાંધેર સંસ્થાઓમાં સમસ્ત સંઘનું અર્થાત્ સમસ્ત માનવજાતિનું હિત અને શ્રેય વિચારવામાં આવે છે જે ધર્મમાં હિન્દુ, મુસલમાન વા કોઈ એક જ સમાજ વા જાતિનું જ હિત વિચારવામાં આવતું હોય તેને આપણે કુળધર્મ તો કહી શકીએ, પણ સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રનો સંઘર્ષ કહી ન શકીએ, કારણ કે રાષ્ટ્રનો સંઘર્ષ બ્યક્તિની અપેક્ષાએ સમષ્ટિનું શ્રેય-હિત પ્રથમ વિચારે છે

રાષ્ટ્રનો સંઘર્ષ જરાબર અખિલ ભારતીય સંઘ (National Congress) જેવો છે. સંઘર્ષની અનુસાર જે સભા યા સંસ્થા સ્થાપિત કરવામાં આવે તેમાં સમષ્ટિના હિતથી વિરુદ્ધ ફક્ત કોઈ બ્યક્તિવિશેષની હાનિ તેમજ લાભ માટે સમષ્ટિના કાયદાઓનો ભંગ કરવો અને પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે સમષ્ટિનું હિત નેપથ્યમાં ઉતારવું તે સંઘર્ષનો નાશ કરવા જરાબર છે

કુવિદત થતો નેઈ કમવાન મહાવીરે સધયોજીનાને બચરિયત રૂપ આપ્યું. માનવતાની દૃષ્ટિએ સમસ્ત માનવજાતિને સધયોજીનામાં સમાન બધિદાર આપ્યો. એટલું જ નહિ પણ સ્ત્રી અને શૂદ્ર જાતિને બચ-જલુવામાં આવી હતી તેમને પણ જ્ઞાન અને ચારિત્રના બધિકારી માની સધસાસનમાં સમાન હકો આપી, જગતમાત્રને સંપ્રદક્ષિતો. શુદ્ર પરિચય આપ્યો. કમવાન મહાવીરના જેવી આવીશુદ્ર સધયોજીના-ને પરિચય મેલ્લ મધસરચાપકે આપ્યો નથી. કમવાન મહાવીરની સધ-સાસનની યોજનાથી આખા આર્ષાવર્તનો ઇતિહાસ સમુજ્જવલ છે. કમવાન મહાવીરનું જિનસાસન જે અત્યાર સુધી બચરિયત રૂપે ચાલે છે તેનું ધણુંખટું મેલ કમવાન મહાવીરના પ્રશ્નિત સધધર્મને જલ છે. સધધર્મનું ધ્યેય બક્ષિતના મેલ સાથે સમજિતું મેલ સાધવાનું હેલ છે. બક્ષિતના મેલના જોડે સમજિતું મેલ જોખમમાં આવી પડતું હેલ ત્યારે સમજિતું મેલ સધધર્મનું ધ્યેય થઈ પડે છે. સધધર્મને બચરિયત રૂપ આપવાની ત્યાગદારી સધના પ્રત્યેક સભ્ય ઉપર રહે છે. સંજોષમાં સધના પ્રત્યેક સભ્યનું મેલ ધાય એ સધનો ધર્મ છે. સધધર્મ મુખ્ય બે વિભાગોમાં વહે ચાલેલો છે. એક લૌકિક સધધર્મ અને બીજો લૌકાત્મક સધધર્મ. લૌકિક સધધર્મના સભ્યો (માત્રક આધિકા) લૌકિક સધસાસનનું કાય જવાબદારીપૂર્વક ચલાવે છે અને લૌકાત્મક સધધર્મના (સાધુસાધ્વીઓ) લૌકાત્મક સધસાસનનું કાર્ય ત્યાગદારીપૂર્વક કરે છે.

લૌકિક સધધર્મ શું છે અને તેના સભ્યોનો શો ધર્મ છે તે વિશે જો સંજોષમાં વિચાર કરીશું, લૌકિક સધધર્મ વિશે રાજકાર કુમારે છે કે —

નયધર્મો — નાસિ-સમાચાર

અર્થાત્— સધના સજ્ઞાના નિયમોપનિયમ.

નહેર સમાચાર, નહેર સજ્ઞા તથા નહેર સરચા કે અર્થ નધાનો બધિદાર છે અને નધાની ઉત્પત્તિ તથા સુખસમય વિશે

વિચારવિનિમય કરવામાં આવે છે તે બધા અગોનો સમાવેશ લૌકિક સંઘર્ષમાં થઈ જાય છે.

જે જૈનધર્મ આવી સુદર સઘયોજના સ્વીકારે છે તે જૈનધર્મ આજે લોકોની દૃષ્ટિમાં આવેલો બધો અપૂર્ણ અને અવ્યાવહારિક કેમ જણાય છે? એવો કેટલાક લોકોનો પ્રશ્ન છે વાસ્તવમાં આ પ્રશ્ન ખૂબ જ વિચારણીય છે જૈનધર્મ જે અત્યારે અપૂર્ણ વા કર્યોકધર્મ તરીકે વર્ગવાય છે તેમાં થોડાક અપરાધ એ લોકોનો છે કે જેઓ જૈન-ધર્મનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ વિચાર્યા વિના ફક્ત મતામહાસુદ્ધિથી કે બહારના દુષિત વાતાવરણથી જ જૈનધર્મને વર્ગવામાં પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે અને પ્રધાન અપરાધ તો આજકાલના તે જૈન ભાઈઓનો છે કે જેઓ કાયરવૃત્તિ ધારણ કરી વીરધર્મને લજવી રહ્યા છે વાસ્તવમાં જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોદ્ધાર તો વિશ્વધર્મ બનવાને થોડા છે

જાહેર સમાચાર, જાહેર સભા તથા જાહેર સંસ્થાઓમાં સમસ્ત સંઘનું અર્થાત્ સમસ્ત માનવજાતિનું હિત અને ઐય વિચારવામાં આવે છે જે ધર્મમાં હિન્દુ, મુસલમાન વા કોઈ એક જ સમાજ વા જાતિનું જ હિત વિચારવામાં આવતું હોય તેને આપણે કુળધર્મ તો કહી શકીએ, પણ સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રનો સંઘર્ષ કહી ન શકીએ, કારણ કે રાષ્ટ્રનો સંઘર્ષ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સમજીતું ઐય-હિત પ્રથમ વિચારે છે

રાષ્ટ્રનો સંઘર્ષ બરાબર અખિલ ભારતીય સંઘ (National Congress) જેવો છે સંઘર્ષની અનુસાર જે સભા યા સંસ્થા સ્થાપિત કરવામાં આવે તેમાં સમજીતના હિતથી વિરુદ્ધ ફક્ત કોઈ વ્યક્તિવિશેષની હાનિ તેમજ લાભ માટે સમજીતના કાપડાઓનો ભાગ કરવો અને પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે સમજીતનું હિત જોખમમાં ઉતારવું તે સંઘર્ષનો નાશ કરવા બરાબર છે

જે કાર્યપ્રજાઓથી સમર્પિતું ક્ષેત્ર અને દિન સમયનું ૭૧૨ તે કાર્યપ્રજાથી દાણ ધર્મી ભેટિએ. એમાં જ સમધર્મની મદદા અને મોખા ગેલી છે

ઉદાહરણ તરીકે માનો કે અખિય ભારતીય સંધિ (All-India National Congress) એવો નિધન કરો કે વ્યવસ્થા વિચારની વચ્ચે ત્યાં થવો ભેટિએ આ પ્રસ્તાવથી ભેટિ વિચારની વચ્ચે વધાર કરતાં વેપારીઓને તરફ દાનિ થવાનો સહય છે તેમજ ભેટિ એથી આગળ કરોડો શ્રીમ કાર્પિએને ખાતરને અન અને પદેશને વચ્ચે મળતાં દેશ તે તે પ્રસ્તાવને કાર્યમાં પરિણમ કરવો ભેટિએ, એમાં જ સમધર્મનું પાલન રહેતું છે એથી કાલકુ ભેટિ પ્રસ્તાવને ન કલ્પકારતા કરોડો ભારતીય શ્રીમ કાર્પિએને છવનકલ્પ મારે વિચાર કરવો પણ ન કરવામાં આવે તો તેમાં સમધર્મનું અપમાન છે અને તેમાં સમધર્મનો નાશ રહેલો છે હવે ભેટિ કાર્પિ આપદરી રાખધમ કે સમધર્મના પ્રસ્તાવથી વિરુદ્ધ તરફ જગતપદથી વિચારપદી કાપકો આપાર કરે તો તે રાખ તેમ જ સમધર્મનું સ્પષ્ટ અપમાન કરી ગયો છે ભેટિ નિષ્કપદમાવે સમધર્મનું પાલન કરવામાં આવે તો તેથી સમને થલો લાભ થવાની જાણવતા છે જે સુદિમાન દેશ છે તે કેવલ પોતાના સ્વાધની ખાતર મળનું અદિત મદદતા નથી. ૭ સમના સમો આપ ઉદાર દેશ છે તે મધ દમેશ સમુમત અને છે

ઉદાહરણ તરીકે માનો કે કાર્પિ એક મામના નિવાસીએ એકા કલ્પ તે જાનને એથી પ્રાપના કરે કે ગાંધેને થરવા મારે કાર્પિ પણ સ્થાન નથી તો જોગજમિ મારે એક મેદાન નિશુદ્ધ આવી કરી આપા પ્રમત્તની આ માંત્ર જ ન સ્વીકારી લે તો તેથી પ્રમસધના પ્રત્યેક સમને લાભ થવો સહયિત છે પણ ભેટિ કાર્પિ સ્વાધર્મ મનુષ્ય પોતાના સ્વાધર્મની જુષિ વૃદ્ધ કરવા ખાતર, પોતાનો માનમસ્તાનો વધારવાની ખાતર કે પોતાના નામની પ્રસિદ્ધિ વધારવા મારે ભેટિ થાને

ખોટી રીતે બહેકાવી ગોચરભૂમિ ખાલી કરાવવામાં ખાધા ઊભી કરે અને એ રીતે તે સ્વાર્થી મનુષ્ય સમસ્ત પ્રજાસંઘની હિતબુદ્ધિને પાર ન પડવા દેવા માટે કારસ્થાનો રચે તો તે સ્વાર્થી મનુષ્યને સંધર્મને નાશક સમજવો જોઈએ.

પ્રજાસંઘનું હિત ધ્યાનમાં ન રાખતા કેવળ સ્વાર્થવૃત્તિને તૃપ્ત કરવા માટે રાજાનો પક્ષ લેવો અને દુ ખોટી પીડાયેલા હજારો ગરીબ ભાઈઓ ઉપર દાઝ્યા ઉપર ડામ દેવો એ એક સાધારણ ગૃહસ્થ માટે પણ અનુચિત છે, તો પછી ખાર વ્રતધારી આવક આવું અનુચિત કાર્ય કેવી રીતે કરી શકે !

કેટલાક સમજીને સંધર્મના સંગઠનને તેમજ આ સંધર્મની રક્ષા માટે કરવામાં આવતા કાર્યોને એકાન્તપાપ કહે છે, પણ જો સંધર્મના પાલનથી માનવસમાજ નીચધર્મ છોડે છે અને જે પાપકર્મોને છોડવાથી સંસારનું ઉત્થાન થાય છે, અને સાથેસાથે સુત્ર-આગ્રિયધર્મના પાલન માટે ક્ષેત્ર તૈયાર થાય છે, તો શું તે સંધર્મને એકાન્તપાપ કહેવું ઉચિત છે ? નહિ.

સંધર્મના પાલનમાં આરબસમાજ જ અવસ્ય થાય છે, અને તેને આરબસમાજ માનવો પણ જોઈએ, પણ આવા આગ-સમારભો પણ વિશેષ પ્રકારના હોય છે જેવી ગેને કોઈ મનુષ્ય પોતાની પુત્રીનું લગ્ન કરે અને ખીજે પોતાની માતાનું લગ્ન કરે, આ બંનેમાં લગ્નનો ઠાઠમાઠ સરખો છે, પણ શું આ બંને લગ્નો ખરાબર કહી શકાય ? કદાપિ નહિ.

ખર્ચ તો બંને વિવાહમાં થાય છે, પણ શું આ બંનેનું ખર્ચ ખરાબર છે ? નહિ પણ કોઈ મનુષ્ય આ બંને લગ્નોને આરબદષ્ટિથી જ સરખા કહે તો ? તે અસત્ય કહે છે.

આ જ પ્રમાણે આગ-સમારબના વિષયમાં સમજવું જોઈએ, કેટલાક કામો એવા હોય છે કે જે કામ કરવાથી ઉન્નતિ થાય છે અને સાથેસાથે અને મહાન પાપોનો પ્રતિકાર પણ થાય છે, અને

દેવતા કામો એવા હોય છે કે જે કરવાથી બાળસમાજના પાપની સાથેસાથે અનેક મહાન પાપોને પણ ઉતેજના મળે છે

આ બધું બાલ્યવૃદ્ધિનાં છેલ્લાં ને લોકો કરવા યોગ્ય કાર્યોને પાપપ્રમાની નજીક દે છે તે પોતાની અવનતિની સાથેસાથે પાપોની પણ વૃદ્ધિ કરે છે કરવા યોગ્ય કાર્યોને એકાન્તપાપ કહીને લોકો તેને તજી ન દે અને અવનતિના માર્ગે વળી પાપોની વૃદ્ધિ ન કરે એ મહાન ઉદ્દેશને સર્પને સધધર્મની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

સધ એટલે બહિષ્કારનો સમૂહ આ સમૂહ બહિષ્કાર સ્વાર્થને હાવી સમજીના કિત અને એવ મારે જે નિયમોપનિયમ ગ્રંથી તેનું બરાબર પાલન કરવું તેનું નામ સધધર્મ છે

આ સધધર્મને જીવનમાં ઉતારવા મારે સધના પ્રત્યેક સભ્ય પોતાની જવાબદારીપૂર્વક સધધર્મના નિયમોપનિયમનું પાલન કરવું જોઈએ જે બહિષ્કાર પોતાની જવાબદારી સૂઝી નજીક છે અને સ્વાર્થ વચ્ચે સધધર્મનો જગ કરે છે તે સધધર્મનો નાયક છે.

સધનું જે મન સાધે છે તેનું એવ સધ સાધે છે એ ધર્મ વાક્ય પ્રત્યેક બહિષ્કાર બરાબર સમજી લેવું જોઈએ. સધ એ સમાજની પ્રતિનિધિસત્તા છે અને એ સરચાના સન્માનમાં પોતાનું સન્માન રહેલું છે આ વસ્તુસ્થિતિથી જે પરિચિત છે તે બહિષ્કાર સધધર્મને ઉત્તમ જાણી શકે છે અને એની ઉત્તમતાદ્વારા પોતાની ઉત્તમતા સાધી શકે છે

લૌકિક સધધર્મ લોકબલવાદરૂપે જેવી રીતે અસાવલો અને એને અસાવલો મારે જેવું સામૂહિક તત્ત્વ બધું જોઈએ એનો મુદ્દર પરિચય આપે છે માત્રાકાવિકાસો જે લૌકિક સધધર્મની મહત્તા બરાબર સમજી સામૂહિક તત્ત્વના નિયમોપનિયમ અનુસાર પોતાની જવાબદારી અદા કરે તો આજે લૌકિક સધધર્મ દીપી જાય. લૌકિક સધધર્મનું પાલન બરાબર થશે તો લોકોના ધર્મ પણ અવસ્થિત

ચાલશે એમા જરા પણ શકા નથી કારણ કે લૌકિક સંઘર્ષર્મ અને લોકોત્તર સંઘર્ષર્મના નિયમો લિન્ન હોવા છતાં બન્ને સંઘર્ષર્મો ધર્મસંગ્રહથી ખૂબ જ સકળાયેલા છે એ બન્નેને એકાન્ત લિન્ન માની શકાય એમ નથી લૌકિક સંઘર્ષર્મના સમ્યોનું શુ કર્તવ્ય છે તે વિષે આપણે સામાન્ય વિચાર કર્યો હવે આપણે લોકોત્તર સંઘર્ષર્મ શા છે અને તેના સમ્યોનું શુ કર્તવ્ય છે તે વિષે અત્રે વિચાર કરીએ

જે ધર્મના પાલનથી સાધુ-સાધ્વી, શ્રાવક-શ્રાવિકાદિપ શ્રી, ચતુર્વિધ સધની ઉત્પત્તિ થાય તે લોકોત્તર સધનો ધર્મ છે લોકોત્તર સંઘર્ષર્મમા પણ વ્યક્તિગત લાભ ન દેખતા સમષ્ટિગત લાભનું દષ્ટિબિન્દુ સામે રાખવું જોઈએ

અહીં કોઈ એવી શકા કરે કે સંઘર્ષર્મનો તો સૂત્ર તેમજ ચારિત્ર ધર્મમા સમાવેશ થઈ જાય છે. તો પછી તેનું જુદું વર્ણન શા માટે કરવામા આવે છે ? આ પ્રકારનું કચન પાયા વગરનું છે કારણ કે સૂત્ર અને ચારિત્રધર્મ જુદા જુદા ધર્મ છે અને મંધધર્મ પણ તેથી જુદો જ ધર્મ છે સંઘર્ષર્મમા સધના ગૃહસ્થો અને સાધુઓ બન્ને પ્રકારના સમ્યોનું જુદું જુદું કર્તવ્ય બતાવવામા આવ્યું છે. જે આ બન્નેનું કર્તવ્ય વિલક્ષ કરવામા ન આવે તો સધનું અસ્તિત્વ પણ વધારે સમય સુધી ટકી શકે નહિ આ વાતનો સ્પષ્ટાર્થ નિમ્નોક્ત ઉદાહરણથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે —

એક મનુષ્ય કાપડનો વેપાર કરે છે અને બીજો મનુષ્ય જવેરાતનો વેપાર કરે છે જે કે આ બન્નેને લૌકિક સંઘર્ષર્મના દષ્ટિ-બિન્દુથી વિચાર કરવામા આવે તો બન્ને સમાન છે તો પણ તેઓ બન્ને એક બીજાનું કાર્ય કરવામા અસમર્થ છે, અર્થાત્ જે એવરીને કાપડની દુકાન ઉપર બેસાડવામા આવે અને કાપડીયાને જવેરાતની દુકાન ઉપર બેસાડવામા આવે તો તેઓ બન્ને એક બીજાનો વેપાર સારી રીતે ચલાવી શકે નહિ અને ફક્ત બન્ને દુકાનો ચાલુ રહી શકે નહિ

આ જ પ્રમાણે મૂકસેા તેમજ સાધુઓ મળીને એક સંઘ બને છે અને આખા સંઘનો પ્રજા ઉપરિચિત ઘરાબી નધા એક સમાન ગણવામાં આવે છે પણ જે પ્રકારે ઝવેરી કાપડીવાનું અને કાપડિયાઓ ઝવેરીનું ઉત્તરદાયિત્વ (Responsibility) સંભાળી રાખ્યા નથી તેવી જ રીતે સાધુઓ આવીસની અને આવેલા સાધુઓની જગ્યા નક્કરી પાર પાડી રાખ્યા નથી.

એ સાધુઓની જવાબદારી આવીસ ઉપર નાંખવામાં આવે તો તે સંપર્કમાં જરૂર નહીં થઈ જાય. જેવી રીતે ડોઈ એક જાળકને કૂંધ પિવડાવેને જ આપણે જીવિત રાખી રાખીએ છીએ, એવી જગ્યામાં ડોઈ સાધુની ધવરાવે તો ! સાચાના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે જરૂર રહે છે.

પણ જે ડોઈ સંસ્કારી સ્ત્રી સાધુને જાળક ધવરાવવામાં પણ લાગે છે એટલા માટે હું પણ જાળકને ધવરાવેલા નહિ. આ પ્રકારે કહીને જે તે જાળકને ધવરાવે નહિ તો આપણે તેને શું કહીએ ? નિર્દોષી.

સાચેમાં આવેલા મદિ પહેલાં જાણીતના પાંચ જાતિયારો બધા વધારામાં આવ્યા છે તેમાં “જાળપાનનો નિરેધ”* કરવો એ પણ એક જાતિયાર છે અને સાધુ જે ડોઈ જાળપર જાણવા મળ્યોને જાળપાણી આવે તો તેઓ માટે જાતિયાર કહેવામાં આવે છે. હવે જે સાધુઓની જવાબદારી આવીસ ઉપર નાંખવામાં આવે, તો આવના ધર્મનું પાલન જેવી રીતે થઈ શકે ?

* જુઓ પ્રતિકલ્પસૂત્રના પહેલાં તત્ત્વ પાંચ જાતિયારોમાં જાળપાનનો નિરેધ (સત્પાનનુચ્છેદ) જાળપાણી કોલવવા જાણનાં કોલ તે નામનો પાંચમો જાતિયાર.

જુઓ-પ્રીતિચક્રમુખ્ય ઉપાસનાતિજ્ઞુ તત્ત્વપાંચિયસૂત્રજાળપાનનું ૭ માં સૂત્રના કાર્યકલ્પકેશતિનારમ્યગમનિરોધા અ. ૭

કેટલાક લોકો કહે છે કે, ‘જે કામ સાધુ કરે તે ધર્મ અને જે સાધુ ન કરે તે પાપ’ આ પ્રમાણે સમજી લેવાથી શ્રાવક-સમાજમાં ગેરસમજ જન્મી થવા પામે છે તેઓએ પોતાની ભુદ્ધિથી બધા શાસ્ત્રનો સાર આમાં જ ભરી દીધો હોય છે! પણ પ્રત્યેકની પોતપોતાની જવાબ-દારી સમજાવ્યા વિના સંવધર્મને કેટલી બધી હાનિ થાય છે તે વિશે તેઓ વિચાર સરખો પણ કરતા નથી, કે જે કામો કેવળ સાધુઓ માટે જ નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યા છે, તે કામો કગવાથી શ્રાવક પોતાનો શ્રાવકધર્મ કેવી રીતે પાળી શકે ?

જ્યારે એક સાધારણ ધરમા પણ પ્રત્યેક મનુષ્યનો ભુદો ભુદો કાર્યક્રમ રહે છે તો પછી આટલા મોટા સંવધુ કામ કાર્યપ્રણાલિને વિભાજિત કર્યા વિના કેવી રીતે ચાલી શકે ?

માનો કે એક શાહુકારને ત્યાં ચાર પુત્રવધૂઓ છે, તેમાં એક પુત્રવતી છે, બીજી ગર્ભવતી છે, ત્રીજી વાઙ્મુક્ત છે અને ચોથી નવોદા છે.

હવે, જે સાસુ આ ચારેય પુત્રવધૂઓની ખાનપાન, ઉઠવું-બેસવું, કામકાજ કરવું-વગેરેની ભુદીભુદી જવાબદારી ન કરતા ચારેય પુત્રવધૂઓને એક જ પ્રકારે રાખે તો શું થાય ? તુકમાન ચર્ચ બધા

સાધુઓમાં પણ કેટલાક જનકદંપી છે, કોઈ સ્થવિરકદંપી છે કોઈ રોગી છે, તો કોઈ તપસ્વી છે જે આ બધાનો વિચાર સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી કરવામાં ન આવે તો તેમનો બધાનો બરાબર નિર્વાહ કોઈ દિવસ ચર્ચ શકે નહિ.

જ્યારે સાધુઓમાં પણ અદરના બેદોનો ભુદો ભુદો ધર્મ બાધ્યા વિના નિર્વાહ ચર્ચ શકતો નથી, તો પછી સાધુ અને શ્રાવકનો નિર્વાહ એક ધર્મના પાલનથી કેવી રીતે ચર્ચ શકે ?

સાધુઓની જરૂરીયાતો ઘણી જોડી હોય છે જ્યારે શ્રાવકોની જરૂરીયાતો ઘણી વધારે હોય છે.

ને જ્યાં પ્રમાણે સાધુ અને આવકની બિન્ન બિન્ન બવસ્થા સ્વીકારીએ નહિ તો એકાં આવકમાંથી સાધુ અને જ્યાં માટે ? એટલા માટે કે બારણ-સમારણમાં પાણું ન પડે તેમજ જરૂરીયાતો બાંજરમાં બોલી રહે.

ને સાધુ અને આવકનો એક જ ધર્મ છે તો સાધુધર્મ અને આવક-ધર્મમાં ભિન્નતા થી રહી ? સાધુ અને આવકની વાત તો દૂર રહી, પણ આવક-આવકમાં પ્રત્યેકનો જુદો જુદો ધર્મ હોય છે જેવી રીતે કોઈ એક આવક પોતાના ધરમાં એકલો જ છે અને તે ૫-૭ રૂપિયાના માસિક બચ્ચી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી શકે છે બીજો આવક એક રાત્રી છે અને તેનો કુટુંબપરિવાર પણ મેટો છે હવે બે એકસો રહેનાર આવક વિચારે કે જે હું કરું છું તેજ આવકધર્મ છે અર્થાત્ ૫-૭ રૂપિયાના માસિકબચ્ચી જ ધરખરચ ચલાવવું તેજ આવકધર્મ છે અને જે ઉપર કહેલા માસિકબચ્ચી જે કોઈ વધારે માસિકબચ્ચ કંઈ બચવા હું નોટસો બારણ-સમારણ કરું છું, તેથી કોઈ વધારે બારણ-સમારણ કરે તે આવકધર્મ પાલન કરી શકતો નથી. તો શું પહેલાં આવકની જોડાએ તે રાત્રી બાર વતધારી આવક જતી શકે ? નહિ.

સાચમાં પ્રત્યેક શ્રેણીની બાંધીત માટે જુદો જુદો ધર્મ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે એક મહાબ્દ, સોળ દેશોનો રાજા હોવા છતાં પણ બાર વતધારી શ્રેષ્ઠ આવક થઈ શકે છે. બે જ્યાં પ્રકારની સાચસમ્મત અને નીતિયુક્ત વાતને બિલ્લી કહેવામાં આવે તો તે સંધર્મને હાનિકારક છે.

ઉપર્યુક્ત વાતોથી એ સિદ્ધ થાય છે કે સાધુઓનો આચારધર્મ અને આવકોનો આચારધર્મ બિન્ન છે જે એકાં સાધુઓનો અને આવકોનો આચારધર્મ એક જ કહે છે તેઓ ભૂલ કરી રહ્યા છે પણ બાબકાશ સંધર્મ પણ મુકરમાં પડી ગયો છે સંધની સમુચિત બવસ્થા ન હોવાથી સાધુ પોતાની જવાબદારી

આવકો ઉપર અને આવકો પોતાની જવાબદારી સાધુઓ ઉપર નાખે છે જેવી રીતે પાઠશાળા ચલાવવી, અસ્થા ખોલવી, કાર્યાલયની સક્રિય વ્યવસ્થા કરવી, ગૌરક્ષા તેમજ અનાથરક્ષાનો સક્રિય પ્રયત્ન કરવો ઇત્યાદિ દયા અને પરાપકારના કાર્યો અવશ્ય છે, પણ સાધુઓ આવા બ્યાવહારિક પ્રયત્નમાં જ પડી જાય તો તે ઠીક નથી સાધુ ઉપકાર ન કરે તો પછી ઉપકાર કોણ કરે ? જો એમ કહેવામાં આવે તો હું પૂછું છું કે આવા પરાપકારો, જેમાં અનેક આરભાદિ ક્રિયાઓ કરવી પડે છે, તે સાધુઓ જ કરવા લાગશે, તો આવક લોકોનું કરશે ?

જો આવકોની જવાબદારીનું કામ સાધુઓ ઉપાડી લેશે, તો સાધુઓના પાંચ મહાવ્રતોનું પાલન શું આવકો કરશે ? જો આવકોનું કામ સાધુ લઈ લે, તો આવકો પાંચ મહાવ્રતોનું સંપૂર્ણરૂપે પાલન કરવામાં અસમર્થ તો છે જ, એટલે પાંચ મહાવ્રતોની આવી રીતે હાનિ તો થવાની જ ને ?

સાધુ થઈને કોઈને સલાહ આપે કે અમુક સરથાને એક હજાર રૂપિયા આપો, અથવા આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ ન કહેતાં એમ કહે કે 'પૈસા ઉપરથી મોહ બિતારી નાખો, અથવા પુદ્ગલોનો ત્યાગ કરી દો.' આ પ્રમાણે પૈસાના પ્રયત્નમાં પડવું તે સાધુઓને માટે યોગ્ય નથી કારણ કે પૈસાની અવ્યવસ્થા થવાને કારણે અનુચિત વ્યય થાય છે અને વિશ્વાસઘાતનું પાપ સાધુ ઉપર આવે છે, માટે આત્મસાધક સાધુ પૈસાના પ્રયત્નમાં કેમ પડી શકે ?

પર્તમાન સમયમાં કેટલીક સંસ્થામાં અવ્યવસ્થા ચાલી રહી છે સ્વાર્થત્યાગી અથવા લાયક મનુષ્યોની કદર નથી રહી અને ગમે તે પુરુષ સરથા સ્થાપિત કરવા તૈયાર થઈ જાય છે આવી નવી નવી સંસ્થાઓ બીજી કબ્જાઓની પરીક્ષા કર્યા વિના આવક લોકો તેઓને નિયમવિરુદ્ધ સહયોગ આપે છે અને સાધુત્વનો હાસ કરે છે

જો કાર્યો આવકને કરવા યોગ્ય છે, તે આવકોએ અને જો કાર્યો સાધુને કરવા યોગ્ય છે, તે સાધુઓએ કરવા જોઈએ

એમાં મોટો આજ્ઞા અને અધિક ઉપકાર થતો હોય, તેવા કાર્યો આવકા દબેલા કૃત્યા બાબા છે જેવી રીતે કેથી મહારાજો મિત્ર પ્રધાનને કહ્યું હતું કે પરદેશી રાજા મારી સામે જ આવતો નથી, તો હું ઉપદેશ દેને આપું । આ ઉપરથી માણસ પડે છે કે રાજા પરદેશીને કેથી મહારાજ પાસે લાવવા તે આવકાનું કર્તવ્ય હતું સાધુઓનું નહિ. જો તે સાધુઓનું કર્તવ્ય હોત તો કેથી મહારાજ જ કોઈ સાધુને મોકલીને તેને બોલાવી લેત, પણ પરદેશી રાજાને મિત્ર-પ્રધાન લાખા હતા. કહેવાનું તત્કાલ જો જ છે કે સાધુઓ સાધુઓને મોઝા અને આવકા આવકાને મોઝા કાર્ય કરતા બાબા છે મંદરાઓ ન બોલાવી એમ કહેવાનો મારો આશય નથી, પરંતુ સાધુઓ બાવા પ્રપચોર્મા ન પ? અને સાધુધર્મનું જગત્તર પાસન કરે એમ મારું કહેવું છે

આવીએને ઉપદેશ દેવો તે સાધુઓનું કર્તવ્ય છે જેવી રીતે કેથી મમલે રાજા પરદેશીને આવકા બનાવ્યા બાદ ઉપદેશ આપ્યો હતો કે હું રાજા । તું રમણિકથી જરમણિક થતો નહિ. આ ઉપદેશ સાંભળીને રાજાએ સ્વયં રાજ્યના આર લાજ પાડીને એક લાખનો દાનમાં ઉપયોગ કરવા માટે પ્રારંભ કર્યો પરંતુ કેથી મમલે રાજાને પ્રત્યક્ષ કહ્યું ન હતું કે તું આ પ્રમાણે કર. ઉપદેશ દેવાથી આવકા સ્વયં પોતાનું કર્તવ્ય સમજી લે તો સાધુઓને સખરીએ જીવવા આવકાને જીવન કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. જેઓની મદદ અને સક્તિ હોય તે સ્વયં બધી વાતો સમજાશે અને જીજ્ઞાસો ઉપકાર કરવા માટે પ્રેરાશે. સાધુઓ કોઈને સમર્થ નાખે તે સંમિત નથી.

કોઈ સાધુ એમ કહે કે આવકા બવરજા કરવામાં તથા સરજા અલાવવામાં બધમર્થ છે એટલા માટે જો અને સંરચાનું સંચાલન ન કરીએ તો કાર્ય કેવી રીતે ચાલી શકે ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં હું કહું છું કે જો તેઓને એમાં જ લખનું કમ્પાસ જીવન હોય તો તેમણે સાધુધર્મ ઉઠાડી લઈ આવકાધર્મ સ્વીકારી તે કાર્ય હવે પરવું તેમજી.

સાધુઓને લાગુ આવ્યત આવશ્યક છે કારણ કે જો સાધુઓ ઉચ્ચ વિદ્યા લેશે નહિ તો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું મહત્ત્વ સંપૂર્ણ પછે જાણી શકે નહિ અને શાસ્ત્રોની શુદ્ધ વ્યાખ્યા તેમજ શાસ્ત્રપાઠનું શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરી શકે નહિ તેથી તો ધર્મહાનિ થયતો સહન રહે છે અત્યારે વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં જે પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે તેમાં પણ આપણે આપણો સઘ ટકાવવો છે. એટલા માટે સાધુઓને બધા શાસ્ત્રોમાં નિપુણ બનાવીને જ્ઞેનધર્મની પ્રખર જ્યોતિ ફેલાવવી આવશ્યક છે 'પદમે નાણ તજો દયા' એ લઠ મહાવીરનો દિવ્ય સંદેશ સર્વત્ર ફેલાવવો અતિ આવશ્યક છે

જો સાધુ શાસ્ત્રપાઠનમાં પારંગત થયા પછી વિચારે કે સંપ્રદાય-બન્ધનમાં વધારે વિકાસ નથી માટે તેથી જુદા ધર્મ જવું એ શ્રેષ્ઠ છે આ પ્રમાણે વિચારીને જો તે સાધુ સંપ્રદાયબન્ધનથી જુદો ધર્મ જાપ અને પોતાની સ્વતન્ત્રતા પ્રમાણે કાર્ય કરવા લાગે તો આચાર્ય પણ તેને અવિનિત જાણીને છોડી દે, તે જતા તમે તે સાધુની સહાયતા કરતા રહો અને સંપ્રદાયબંધન ન સ્વીકારવા છતાં પણ તેને પૂજતા રહો તો તે સાધુ આચાર્યની પરવા કરશે ? જે સાધુને આગ્રા બહાર કરવામાં આવ્યો છે તેને તમે લોકો પૂજતા રહો તો તે આચાર્યપદનું મૂલોચ્છેદન કરવા બરાબર છે કે નહિ ?

જો તમારે એવું જ કાર્ય કરવું હોય તો તે તમારી ખુશીની વાત છે, પણ આ વાત હમેશા ધ્યાનમાં રાખીને કે આવા આગ્રાબહાર કરવામાં આવેલ સાધુની સહાયતા કરવી, તે સઘર્મ ઉપર કુકારા-ધાત કરવા બરાબર છે

જો તમે આગ્રાબહાર કરવામાં આવેલ શિષ્યની સહાયતા કરતા રહેશો તો બધા પ્રાય સ્વતન્ત્ર થઈને કહેવા લાગશે કે સાંપ્રદાયિક બન્ધનોની જરૂરીયાત નથી, તો કાર્થ પણ શિષ્ય આગ્રામાં રહી શકશે ખરો ?

સામગ્રીક બન્ધનોની અનાવસ્થાતા બતાવવી તે સધધર્મની અજ્ઞાનતા બતાવવા બરાબર છે. જો તમે આ ઉપર વિચાર કરી શોખ પ્રબંધ નહિ કરો તો બધા સાધુ સ્વચ્છ દી ધર્મ જશે અને બાવી અનવસ્થા તથા વિમુખલના ફેલાઈ જવાથી ધર્મનું તેમજ આમાય પડનું મહત્વ રહેશે નહિ. જો કોઈ પ્રકારનો નિયમ નહિ રહે તો બધા સ્વચ્છ વાદી ધર્મ જશે અને તેથી સધનું કામ કેવી રીતે ચાલી શકશે ? તે તમે ભોક્ષા સ્વયં વિચારી શકો છો.

તેમનજ દેશિધર્મ કંવામાં આવેલા દુરાયે આખા ભારતવર્ષના દુરાયે છે. જો કોઈ એક મનુષ્ય તે કંવાનું અપમાન કરે તો તે દેશિધર્મનું અપમાન છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિનું કર્તવ્ય છે કે તે દેશિધર્મના દુરાયેનું બરાબર પાલન કરે. જો આ બન્ધનની જરૂરીયાત ન સમજીને પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતપોતાની ઇચ્છાનુસાર સ્વતંત્રતા શોધવા લાગે તો રાષ્ટ્ર-ધર્મ અને સધધર્મનું અસ્તિત્વ વધારે સમય સુધી ટકી શકે નહિ. બરાબર તે જ પ્રમાણે ભોક્ષાતર સધધર્મ વિરોધી સમજનું જોઈએ. સધના નિયમે વિરુદ્ધ જે કોઈ પોતાની વ્યક્તિગત સ્વચ્છતા શોધે છે તે સધધર્મનું અપમાન કરે છે.

સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ પ્રત્યેક વ્યક્તિનો જુદો જુદો ધર્મ છે. પણ સધધર્મ તો બધાનો સામૂહિકધર્મ છે. એટલા માટે સધધર્મ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. જો સધધર્મ ન હોય તો ચારિત્રધર્મ વધારે સમય સુધી ટકી શકે નહિ. જેવી રીતે કોઈ માણસ પોતાની સમ્પત્તિની યોગ્ય રક્ષા કરે જ છે. પણ સાથે સાથે તેને પોતાના ગામની રક્ષા કરવાનું ધ્યાન પણ વિશેષ રાખવું પડે છે. કારણ કે જો ગામ લૂટાઈ જાય તો પોતાની સમ્પત્તિ પણ સુરક્ષિત રહી શકતી નથી. તે જ પ્રમાણે સૂત્ર-ચારિત્રધર્મ અને સધધર્મનો સબંધ છે. સૂત્ર-ચારિત્ર ધર્મ એક મનુષ્યની સમ્પત્તિસમાન છે. બધારે સધધર્મ આખા ગામની સમ્પત્તિસમાન છે.

જે આખા મામની સમ્પત્તિ લૂટાઈ જાય તો એક મનુષ્ય પોતાની સમ્પત્તિ કેવી રીતે સુરક્ષિત રાખી શકે ? આ જ પ્રમાણે જે મનુષ્યો પોતાના વ્યક્તિગત ધર્મને સુરક્ષિત રાખવા ચાહે છે, તેઓએ સંઘર્ષની રક્ષા કરવા માટે પણ ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

સંઘર્ષનું એટલું બધું મહત્ત્વ બતાવવામાં આવ્યું છે, કે જે કોઈ સાધુ વિશિષ્ટ અભિગ્રહાદિક ચારિત્રધર્મની સાધના કરી રહ્યા હોય અને તે વખતે મંઘને ઘણી જરૂરીયાત પડી હોય તો તે સાધુએ સાધના છોડીને પણ સધનું કાર્ય પ્રથમ કરવું જોઈએ એવું શાસ્ત્રનું ફરમાન છે. આ વાતથી ભદ્રબાહુ સ્વામીની કથા વિશેષ સ્પષ્ટ થશે.

એક સમયે ભદ્રબાહુ સ્વામી એકાન્તમાં યોગની સાધના કરી રહ્યા હતા. તે વખતે સઘમાં વિગ્રહ ઘર્ષ થયો હતો. ત્યાંસુધી કોઈ તેજસ્વી અને પ્રતિભાશાળી પુરુષ તેનો ઝાત ન આવ્યો, ત્યાંસુધી વિગ્રહ શાંત થયો. અસહનિત જણાતો હતો. આખરે સંઘ ભેગો થયો અને સધે નિશ્ચય કર્યો કે ભદ્રબાહુ સ્વામી સિવાય બીજા કોઈ આ વિગ્રહને શાન્ત પાડી શકે એમ નથી માટે તેમને બોલાવવા માટે કોઈ સાધુ જાય અને તે અહિં આવીને આ વિગ્રહને શાન્ત કરે.

સાધુઓએ ભદ્રબાહુ સ્વામી પાસે જઈને સઘનો સંદેશ સંભળાવ્યો. ભદ્રબાહુ સ્વામી બધું સાંભળી રહ્યા બાદ ઉત્તર આપ્યો કે - 'અત્યારે હું યોગ સાધી રહ્યો છું. જેથી યોગ સાધી ગયા બાદ હું ત્યાં આવીશ.'

સાધુઓએ ભદ્રબાહુ સ્વામીનો ઉત્તર સઘને કહી સંભળાવ્યો. ભદ્રબાહુ સ્વામીનો ઉત્તર સાંભળીને મંઘને ઘણું આશ્ચર્ય થયું કે આચાર્યે પોતાના કલ્યાણ માટે આખા સઘ તરફ કેમ ઉપેક્ષા કરી ? આ પ્રમાણે પૂર્વાપગ વાતને વિચારી સઘે ફરીવાર સાધુઓને તેમને બોલાવવા મોકલ્યા. સાધુઓએ સઘના કહેવા પ્રમાણે કહ્યું કે -

હે ! મહારાજ ! યોગસાધના સાધી તમારુ એકાગ્રુ ઝમ્માણ કરવું એવું છે કે સમસ્ત સમર્થા દેવાયેલ વિચરને યાન્ત કરે એવું છે ?

આ પ્રમાણે સર્વજ્ઞને બદનાદુ સ્વામી પોતાને અભિમદ બધૂરે મૂકીને સંધની પાસે જાવ્યા અને મી સમની ક્રમાપના મારી કહ્યું કે મારા યોગની સાધના કરવા કરતાં સધનુ કાઈ વિરલ મહત્વપૂર્ણ છે આ પ્રમાણે કહી સધને યાન્તવન્દ્યા આપી.

જે ભોક્ષે માત્ર એમ કહ્યા કરે છે કે જામેને તેથી યુ ! જામે યા માટે બીજાની ચિન્તા કરીએ ? જામે કુલમ રહીએ તે બસ બીજાનુ વમે તે થાય ! જામેને તેથી યુ ! આ પ્રમાણે જે વિચાર કરે છે તેણે ભાવક બૂધ કરે છે જે મામમાં જે દેસમાં જાવા વિચારવાના મનુષ્યો રહે છે તે મામનુ અભ.પનન યથા વચર ગહેતું જ નથી કારતવ્યસીએના હકમાં જ્યારથી જાવા વિચારે પેસી યથા છે ત્યારથી કારતવ્ય અધિમતિને પ્રાપ્ત થતો જાયો છે કારતવ્યમાંથી હને તે દુષ્ટ ભાવના મહત્તરી દેખાય છે અને જાણે રાષ્ટ્ર સમક્ષિત થઈ રાષ્ટ્રોદ્ધાર કરી રહ્યો છે તે કારતવ્યની હસા કાઈ વખતે અવસ્થ સુખસે એવી અપ્રત્ય રાખવામાં જાને છે

હવે સુધી જૈનસધમાંથી જામેને તેથી યુ ! આ કુટ ભાવના દૂર નથી થઈ જાને તે ભાવનાને દૂર કરવા મટે કાઈ પ્રયત્ન પણ કરવામાં જાયતો નથી એ વધારે દુઃખની વાત છે સધધર્મનું મહત્વ ન સમજવાથી જ આ કુટ ભાવના જૈનસધમાં પેસી ગઈ છે

સધધર્મોએને કાઈ પણ પ્રકારની શાન્તિ જાણવી તે પણ મહાનિર્જરા છે એવું ભાવવાનું હમન છે સધધર્મની રક્ષા કરવાની જગ્યાએ પરમાવસ્થા

બદનાદુ સ્વામી સધનું કિત લક્ષમાં રાખી સધ પાસે જાવ્યા હતા અને સધનું કિત સાધનું હતું, ધર્મની રક્ષા કરવી તે પોતાની રક્ષા કરવા ગરાગર છે મનુ મહારાજે કીધું જ કહ્યું છે કે —

ધર્મ યત્ન દત્તો દુન્તિ, ધર્મો રક્ષતિ રક્ષિત ।

તસ્માદ્ધર્મો ન દુન્તવ્યો, માનો ધર્મો દત્તોઽવધીત્ ॥

અર્થાત્—જે મનુષ્ય ધર્મનો નાશ કરે છે, ધર્મ તેને! નાશ કરે છે અને જે ધર્મની રક્ષા કરે છે, તેની ધર્મ રક્ષા કરે છે એટલા માટે ધર્મ આપણો નાશ ન કરે એમ માની ધર્મનો નાશ કરવો જોઈએ નહિ

આજે સુધ અવ્યવસ્થિત થઈ ગયો છે તેનું મગઠન કરવું અત્યારે વધુ આવશ્યક છે, પણ હજી સુધી જોઈએ તેટલું તે પ્રત્યે ધ્યાન આપવામા આવતું નથી સઘળા એકત્રિત કરવામા કેટલો બધો લાજ રહેલો છે તે સમજવાની અત્યારે ઘણી જરૂર છે

અત્યારે સઘળા તદ્દન અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયું છે જ્યાસુધી તે એકત્રિત કરવામા ન આવે ત્યાસુધી કોઈ કાર્યમા સફળતા મળવી બહુ મુશ્કેલ છે

જો પાચ જ મનુષ્યોની શક્તિ એકત્રિત કરવામા આવે તો આખરે તે પાચ માણસો પાચ હજાર મનુષ્યો એકત્રિત થઈ સંસારમા અપૂર્વ આદર્શશક્તિ પેદા કરી શકે છે.

દક્ષિણ આફ્રિકામા ભારતીયોને કુટપાથ ઉપર અગ્રેજ લોકો માલવા પણ દેતા ન હતા અને રેલ્વેની ફર્સ્ટ અથવા સેકન્ડ ક્લાસની ટિકીટ હોવા છતા પણ ત્યાથી ઉતારીને થર્ડ ક્લાસના કપામા એસાડી દેતા હતા આ તો ભારતીયો ઉપર સામાન્ય વ્યવહાર કરવામા આવતો હતો કોઈ ભારતીય ધોડાગાડીની ટિકીટ લઈને તે ગાડીમા બેસી શકતા નહિ એક વાર આવા પ્રસંગમા ગાંધીજી પણ સપડાઈ ગયા હતા અને તેથી તેઓશ્રી ઉપર માર પણ ધણી પડ્યો હતો પરંતુ એકલા ગાંધીજીએ જ ત્યાના ભારતીયોની અવ્યસ્થિત થયેલી શક્તિનું સંગઠન કર્યું અને તે શક્તિદ્વાગ સત્યાગ્રહ કરી ભારતીયોનું માન સાચવ્યું. ભારતીયો ઉપર ત્રણ પૌડનો જે કર લેવામા આવતો તે પણ બંધ કરાવ્યો.

તો તમે લોકો સધનનું સમાન કરો તો ફર્ક શરૂ થઈ જાય નથી. સધન અને સધધર્મનું મહત્વ સમજી તે પ્રમાણે સક્રિય સંસ્કૃતિ કરવામાં આવે તો સધધર્મનો અને જોડધર્મનો અવરોધ ઉઠાર થશે એમાં લેશમાત્ર સંશય રાખવા જોઈ નથી.

ઉપસહાર

જ્યારે પ્રમાણે લૌકિક અને લોકોત્તર સધધર્મનું ભરાવર પાસન થાય તો સધન મળ્યુંત ચાલુ અને એ સધનમાંથી ફેર, સમાજ અને ધર્મમાં એવી ક્રાન્તિ પેદા થઈ શકે કે જે ક્રાન્તિ સધસક્રિયો વિદ્યાસ કરતી રહે.

સધનને પ્રગટાવો અને તે સધનદ્વારા વિકાર યતુએ ઉપર વિલમ્બ મેળવો. સધનનું વિકારવિલમ્બ મટે એક જોડા સાધન છે જેમ સધન સાંસારિક જાનની સિદ્ધિ માટે પરમસાધનસૂત છે તેમ આધ્યાત્મિક સિદ્ધિ માટે જ્યારે સધનની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આપણા પૂર્વાજોએ તો સધને ભગવાન માની સ્તુતિ કરી છે અને જમો સંચક્ષ્ત કહી સધસક્રિયને નમસ્કાર કરેલ છે. સધસક્રિય એ લોકસક્રિય છે અને લોકસક્રિય ધર્મની માતા છે જે લોકો સધનનું ભરાવર મહત્વ સમજે છે તે લોકો સધ ને અમ્માપિયા માતાપિતા સમાન પૂજ્ય ગણી લેતી પૂજ્ય કરે છે. સધપૂજ્ય એ સાચી ધર્મપૂજ્ય છે.

સધ આપણો ધર્મપ્રાણ છે. સધન એ આપણું ધર્મ જીવ છે. સધસક્રિય એ આપણી ધર્મસક્રિય છે. માટે ધર્મપ્રાણની રક્ષા કરવી ફેર, તો આપણે જીવનમાં સધનનું પ્રગટાવવું જ જોઈએ. જ્યારે સમાજમાં સધનનું પ્રગટાવું ત્યારે સધધર્મ વિધધર્મમાં પોતાનું મહત્વનું સ્થાન મેળવશે.

જમો સંચક્ષ્ત
સધને નમસ્કાર દો.

(૮)

સૂત્રધર્મ

[સુત્ર-ધર્મે]

જહા સુદૈ સસુત્તા પઢિયા વિ ન વિળસ્સઈ ।

તહા જીવો સસુત્તો પઢિઓ વિ ન વિળસ્સઈ ॥

જમ્મે તેવા વ્હીકણા ઠાકવમાં પડેલી સોય માત્ર નાના દોરાને
હીધે પોતાની જાતને ઝુમાવતી નથી, તેમ સસૂત્ર-સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ
પોતાની આત્મસ્મૃતિના જ્ઞાનની જ્યોતને ઝુમાવ્યા દેતો નથી

‘ જાણો-સમજો-વિચાર કરો-ખોજ કરો ’ ધર્મશાસ્ત્રની આ
ધીધણાદ્વારા મુમુક્ષુ-જિજ્ઞાસુઓને શાસ્ત્રકારો સૂત્રજ્ઞાનની પ્રધાનતા
મૂલ્યવે છે

શાસ્ત્રકારોએ માત્ર ચતુર્માર્ગ, માત્ર પાંડિત્ય, માત્ર વાક્યકૃશલતા,
માત્ર જ્ઞાનવહારપદ્ધતા, માત્ર લોકજનન, માત્ર વક્તૃત્વ એને જ્ઞાન નથી
કહેલું પણ જે સમ્યગ્જ્ઞાનના આવિર્ભાવથી ચિત્તવૃત્તિ શુદ્ધ થાય,
દોષાદિ કષાયો મદ થાય અને સયમ તથા સમભાવનું પોષણ થાય
તેજ સમ્યગ્જ્ઞાન છે એમ કહ્યું છે

પદ્મ નાથ ત્રણી જ્ઞા-પહેલાં જ્ઞાન અને પછી જ્ઞા અને જ્ઞાનક્રિયામયમ્ મોક્ષ જ્ઞાન અને આરિતદ્વારા મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે ધર્મશાસ્ત્રની બા મોક્ષલા પશુ એવા સમ્યજ્ઞાનને સંચિત કરે છે.

જ્ઞાન અને ક્રિયાનું સાદ્યમય ધ્યેયસિદ્ધિનું મુખ્ય અંગ છે જેનું નક્ષો તેવું કરે. તે જ ખારેલું ખાર પાટી સમજાવે જાણવું જુદું અને કરવું જુદું વા કરવું જુદું અને જાણવું જુદું—એ રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો વિષયવાદ હોય, ત્યાં મોટા મોટા પ્રયાસો કરવા જતાં પશુ વિજ્ઞાતામય છે જ્ઞાન સંપૂર્ણ ક્રિયા વિના—ક્રિયા વિનાનું જ્ઞાન વધુ છે અને જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા અંધ છે એ ધર્મોક્તિ પશુ એવા વિષયવાદિ જ્ઞાન અને ક્રિયા મદે કહેવાએલી છે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સવાદ હોય તો ધ્યેયસિદ્ધિ નહીં જ છે.

સમ્યજ્ઞાન સાચત સર્વ છે ન જોડવાય એવો દાવો છે એના જળદળના પ્રકાશથી માત્રસર્વ ધર્મો, દુરત્ય, લુબ્ધતા વગેરે અનેક રૂપે જલ્પાતો અજ્ઞાનાધિકાર કાઢી પશુ ટાળી શકતો નથી.

ક્રિયાક્રિયા—અનુજાનો—ઓપધ છે સમ્યજ્ઞાન પશુ છે સમ્યજ્ઞાનને લીધે જ અનુજાનો અમૃતરૂપ ધર્મ આત્માનું વૈભાવિક ધેનુ દૂર કરે છે અને તેને જાગૃતો કરે છે એટલા જ મારે સાક્ષાત્કારને જ એમ કહ્યું છે કે—જમે તેવા ચીજોના કાલવર્મા પોલી સોય માત્ર એ નાના દોરને લીધે પોતાની નળને પ્રભાવની નથી તેમ સમ્યજ્ઞાની જીવ માત્ર સુતરચતિના જાનની તોળને જુઝાવા દેતો નથી.

ધર્મશાસ્ત્રમાં સમ્યજ્ઞાનનો પ્રભાવ અધિષ્ઠાધિક વર્ણવેલો છે જ્ઞાન પરિભાષામાં જેને મિથ્યાજુત કહેવામાં આવે છે તેનું વાંચન—મનન પશુ સમ્યજ્ઞાનીને અદિતકર જનું નથી સમ્યજ્ઞાનને લીધે તેની દર્શિ વિજ્ઞાન, આમદરદિન પ્રજ્ઞાન અને નવવાદને જામજાળી થાય છે તેથી કાર્તિક્ય ધર્મશાસ્ત્રનો સર્વ તેને અદિતકર થતો નથી સમ્યજ્ઞાનના કવચને લીધે તે સાત અગિયાર કરે છે. —

ગાય જેમ ઘાસને હ્રધરૂપે પરિણુમાવી શકે છે તેમ તે અન્ય ધર્મ-
શાસ્ત્રને પણ હિતકરરૂપે પરિણુમાવી શકે છે અને તે દ્વારા કહેવાતા
ધાર્મિક કલહો શાન્ત પણુ કરી શકે છે.

ચૌદ રાજલોકના જન્તુમાત્રને અભયદાન આપવાની ચાવી
એક માત્ર સમ્યગ્જ્ઞાન છે એક પુરુષને સમ્યગ્જ્ઞાનાભિમુખ કરવો અને
ચૌદ રાજલોકના જન્તુમાત્રને અભયદાન દેવું એ બન્ને બરાબર છે,
આવો અદ્ભુત મહિમા સમ્યગ્જ્ઞાનનો છે

આત્મશુદ્ધિને લગતા ગમે તે સમ્પ્રદાયના સાહિત્યમાં સર્વત્ર
સમ્યગ્જ્ઞાન સર્વોપરિપણુ બોગવે છે. શ્રી મુક્તોપનિષદમાં (મુ ૩,
ખ ૦ ૧, શ્લોક ૫માં, સત્યેન લભ્યસ્તપસા શોષ આત્મા
સમ્યગ્જ્ઞાનેન બ્રહ્મચર્યેણ નિત્યમ્ ॥ આત્મપ્રાપ્તિનું સાધન
સમ્યગ્જ્ઞાન જણાવેલું છે

‘સમત્તવસી ન કરેદ્ધ પાર્શ્વ’ સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ પાપ કર્મો
કરતો નથી એ ધર્મવચન પણુ સમ્યગ્જ્ઞાનનો મહિમા બતાવે છે.

મોક્ષધર્મરચના સૂત્ર અને ચારિત્ર એ બન્ને ચક્રો છે આ રીતે
સૂત્ર અને ચારિત્ર અથવા શિક્ષણ અને સરકાર બન્ને સાપેક્ષ છે
એક બીજાની ઉપેક્ષા કરવાથી ધર્મરથ આગળ ચાલી શકે નહિ

જેમ સરકાર વિનાનું કેવળ જ્ઞાન કે શિક્ષણ આપણી
જીવનશુદ્ધિ કરી શકે નહિ તેમ સમ્યગ્જ્ઞાન વિનાનું ચારિત્ર પણુ
મોક્ષસિદ્ધિ સાધી શકે નહિ સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્ર એ બન્નેને
જીવનમાં સરળ સ્થાન આપવાથી જ જીવન સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત
બની શકે છે

સમ્યગ્જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ । શ્રી વાચકમુખ્યે
પણુ મોક્ષમાર્ગે જવા માટે સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્-
ચારિત્ર આ રતનત્રયરૂપ પાથેયની આવશ્યકતા બતાવી છે.

પદ્મ જાણ સજો જ્ઞાના-પદ્ધતિ જ્ઞાન અને પદ્ધતિ જ્ઞાન અને જ્ઞાનક્રિયામ્યામ્ મોક્ષ જ્ઞાન અને આરિજદ્વારા મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે ધર્મશાસ્ત્રની આ મીપણ પશુ એવા સમ્યજ્ઞાનને સચિત કરે છે

જ્ઞાન અને ક્રિયાનું સાદચ્ચ પ્યેચસિદ્ધિનું મુખ્ય અંગ છે જ્ઞેય જ્ઞેયો તેવું કરે. તે જ ધારેણું પાર પાડી સકાય જ્ઞેય જ્ઞેય અને કરવું જ્ઞેય જ્ઞેય કરવું જ્ઞેય અને જ્ઞેય જ્ઞેય—એ રીતે જ્ઞાન અને ક્રિયાને વિષયવાદ હોય, ત્યાં મોટા મોટા પ્રવાસો કરવા જ્યાં પશુ વિજ્ઞાતામય છે જ્ઞાન વર્ણવે ક્રિયા વિજ્ઞાતા—ક્રિયા વિજ્ઞાનું જ્ઞાન વર્ણવે છે અને જ્ઞાન વિજ્ઞાની ક્રિયા વર્ણવે છે એ ધર્મોક્તિ પશુ એવા વિષયવાદિ જ્ઞાન અને ક્રિયા મારે કહેવાએલી છે જ્ઞાન અને ક્રિયાને સવાદ હોય તો પ્યેચસિદ્ધિ નજીક જ છે

સમ્યજ્ઞાન સાચત સુચ છે ન જોડવાય એવો દીવો છે એના જળકળના પ્રકાશથી માતસર્વ ધર્મો ફરતા, સુખ્યતા વગેરે અનેક રૂપે જણાવે જ્ઞાનનાં માર કશું પશુ ટકી રહેતો નથી

ક્રિયામીઠા—અનુજાનો—ઝીપધ છે સમ્યજ્ઞાન પશુ છે સમ્યજ્ઞાનને લીધે જી અનુધાનો અનુવશ્ય થઈ જાતમાનું વેલાવિક મેન દૂર કરે છે અને તેને જાતે કરે છે એવલા જ મારે શાસ્ત્રારેએ જે એમ કહ્યું છે કે—એ તેવા ઝીપધા કાવર્મા પગલી સેત્ર મામ એ નાના દોષને લીધે પોતાની જાતને સુમાવતી નથી, તેમ સમ્યજ્ઞાની જીવ મામ સુતસ્મૃતિના જાતની જોવાને જુઝાયા રેતો નથી.

ધર્મશાસ્ત્રમાં સમ્યજ્ઞાનનો પ્રભાવ અધિકારિક વર્ણવે છે. એન પરિભાષામાં જેને મિથ્યામૃત કહેવામાં આવે છે તેવું વર્ણન—મનન પશુ સમ્યજ્ઞાનીને અધિકાર કરે જતું નથી સમ્યજ્ઞાનને લીધે તેની દાદિ વિશાળ, આમકરકિત પ્રશાન્ત અને નજવાદને સમજાવી શકાય છે તેવી કાર્ષ્ણ્ય ધર્મશાસ્ત્રનો સર્વ તેને અધિકાર કરે જતો નથી સમ્યજ્ઞાનના કવચને લીધે તે સદા સુરક્ષિત રહે છે, અને

માટે ભગવાન મહાવીરે ‘ પદમ નાળં તઓ દયા ’ પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી ધ્યાનો હિતોપદેશ આપ્યો છે.

સૂત્રધર્મનું બરાબર માહાત્મ્ય અને સ્વરૂપ સમજાવવા માટે શાસ્ત્ર-કારોએ સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારોને જીવનમાં ઉતારવાનો ઉપદેશ આપ્યો ■ સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારો* નીચે પ્રમાણે છે —

* નિસ્સંકિય નિકંસિય નિન્વિગિચ્છં અમૂઢદિદ્ધી ય ।

ઉવવૂહ, યિરીકરણં, વચ્છહ, પમાવણેડ્ઢેત્તે, ॥ ૩૧ ॥

(શ્રી ઉત્તરાખ્યવનજી સૂત્ર અધ્યયન ૨૮ સુ ગાથા ૩૧)

ટીકા — શક્તિતં શક્તિ—દેશસર્વશક્ત્યાત્મક તસ્યામાવો ‘ નિ’ શક્તિતં, એવ કાંક્ષણં ક્ષાકિત—યુક્તિયુક્તત્વાદર્શિસાધનિધાયિત્વાદ શાક્યોલ્લાદિદર્શનાન્યપિ સુન્દરાખ્યેવેત્યન્યાન્યદર્શનપ્રજ્ઞાત્મક તદમાવો ‘ નિષ્કાક્ષિતં’ પ્રાગવદુમયત્ર વિન્દુજોષ, વિચિકિત્સાઠ્ઠકસ પ્રતિ સન્દેહો યથા—કિમિયત ક્લેશસ્ય ફલ સ્યાદુત નેતિ ? તન્નગ્નયાયેન ‘ વિદ, ’ વિદ્યા. તે ચ તત્ત્વત સાધક એવ તજ્જુકુષ્ઠા વા યથા—કિમમો યતયો મલદિગ્ધદેહા ? પ્રાસુકજ-લસ્થાને દિ કો ઘોષ? સ્યાદિત્યાદિકા નિન્દા તદમાવો ‘ નિવિચિકિત્સ;’ ‘ નિવિજુગ્ત્સં’ વા, આર્ષસ્થાન સૂત્ર એવે પાઠ, ‘ અમૂઢા’ શક્તિસંકુતીધિ-કદર્શનેડ્ઢ્યનવગીતમેવાસ્મદર્શનમિતિ મોહચિરહિતા સાં જાસૌ દદિશ્વ બુદ્ધિરૂપા અમૂઢદદિ, સ જાયં જતુવિંધોડ્ઢ્યાન્તર’આચાર, વાત્સલ્યાહ— ઉવવૂહ’ સિ, ઉપવૂહમુપવૂહા—દર્શનાદિગુણાન્વિતાનાં સુલબ્ધજન્માનો યૂય યુક્ત ચ મયાદશામિદામિત્યાદિવચોભિસ્તત્તદ્ગુણપરિવર્દન તથ સ્થિરીકરણ ચ— અભ્યુપગમ (ત) ધર્માનુષ્ઠાન પ્રતિ વિધીદતાં સ્વૈર્યોપાદનમુપવૂહા । સ્થિરીકરણે ‘ વત્સલભાચો’ ‘ વાત્સલ્ય ’—સાધર્મિકજનસ્ય મક્ષપાનાદિનોચિત્તપ્રતિપ-સિદ્ધરણં તથા ‘ પ્રમાયના ’ ચ—તથા સ્વતીર્થોપતિદેતુચેષ્ટાસુ પ્રવર્તના-ત્મિકા વાત્સલ્યપ્રમાયને, ઉપસહારમાહ—અષ્ટૈશે દર્શનાચારા મવન્તીતિ શેષ । એમિરેવાષ્ટામિરાચાર્યમાણસ્યાસ્યોક્તફલસમ્પાદકતેતિ’ માવ’, એતથ જ્ઞાના-ચારાપુલકક, યદ્વા દર્શનસ્યેવ યદાચારામિધાન તદસ્તૈવોચાન્યાયેન મુક્તિમાર્ગમૂલત્વસમર્થનાર્થમિતિ સૂત્રાર્થ ॥

સૂત્રધર્મ અને ચારિત્રધર્મનો પરસ્પર આદરો મધો મનિષ્ઠ સમય છે તો પછી આ બન્ને ધર્મોનું ભુકુભુકુ વર્ણન શાસ્ત્રમાં જોવા મળે છે ! એનો પ્રથમ કોઈને જાણ એ સલાવિત છે એ બન્ને ધર્મોનો સમય મનિષ્ઠ હોવા છતાં પણ બન્ને ધર્મોના આચારો ભિન્ન હોવાથી તે ભિન્ન પણ છે

સૂત્રધર્મ આધાર અને ચારિત્રધર્મ આધેય છે સૂત્રધર્મ એકલો ટકી શકે છે પણ ચારિત્રધર્મ સૂત્રધર્મ વિના એક કણ પણ ટકી શકતો નથી. ચારિત્રધર્મની પહેલાં મનુષ્યમાં સમ્યક્ત્વ આદિ સૂત્રધર્મ આવી શકે છે પણ સૂત્રધર્મ વિના ચારિત્રધર્મ આવી શકતો નથી.

પણ લેખિત ચારિત્રધર્મને જ ધર્મ માને છે અને સૂત્રધર્મ તો તેમની મલતરીમાં જ નથી. સૂત્રના કેવળ અક્ષર વાંચી લેવા એને જ તેઓ ખર્ષીત માને છે પણ આ તેઓની ભ્રમકર ભૂલ છે સૂત્રધર્મનું અર્થસૂધી વાંચન-મનન અને નિર્દિષ્ટાસન થતું નથી અર્થસૂધી સૂત્રધર્મનું રહસ્ય સમજી શકાતું નથી. પણ શાસ્ત્રપ્રણેતા સૂત્રધર્મનું એટલું બધું મહત્ત્વ જતાંબું છે કે જો સૂત્રધર્મનું નિષ્ઠ મિત વાંચન, મનન અને નિર્દિષ્ટાસન કરવામાં આવે તો મનુષ્ય પરિતપ્તચાર કરી શકે છે અર્થાત્ મોક્ષસિદ્ધિને સાધી શકે છે.

ચારિત્રધર્મ-આચારધર્મને આવરતા પહેલાં સૂત્રધર્મ અર્થાત્ વિચારધર્મનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન હોવું જોઈએ કારણ કે વચાર્થ જાણ્યા વિનાનું આચારજ્ઞ અર્થવિનાનું છે ન જાણેલું જાણવું અને જાણેલાને શોધવું અને શોધેલું જીવનમાં ઉતારવું એ જીવનશુદ્ધિના માર્ગો છે. જે મનુષ્ય સૂત્રધર્મનું આરાધન કરી વિના ચારિત્રધર્મનું આચારજ્ઞ કરે છે તે મોક્ષધર્મનો ધર્મ જરાબર સમજી શકતો નથી અને પરિણામે મોક્ષમાર્ગનો અધિકારો બની શકતો નથી. એટલા જ

માટે ભગવાન મહાવીરે ' પદ્મ નાળ તઓ દયા ' પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયાનો હિતોપદેશ આપ્યો છે.

સૂત્રધર્મનું બરાબર માહાત્મ્ય અને સ્વરૂપ સમજાવવા માટે શાસ્ત્ર-કારોએ સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારોને છંદનમાં ઉતારવાનો ઉપદેશ આપ્યો ■ સૂત્રધર્મ અર્થાત્ સમ્યક્ત્વના આઠ આચારો* નીચે પ્રમાણે છે —

* નિસ્સંકિય નિકંસિય નિન્વિગિચ્છં અમૂઢદિટ્ઠી ય ।

ઉવવૂહ, ધિરીકરણં, વચ્છલ્લ, પમાવણેડ્ઢેત્તે, ॥ ૩૧ ॥

(શ્રી ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્ર અધ્યયન ૨૮ સુ ગાથા ૩૧)

ટીકા — શક્તિતં શક્તિત—વેદસર્વશક્ત્યાત્મક તસામાવો 'નિ'શક્તિતં, એવ કાંક્ષણં કાક્ષિતં—યુક્તિયુક્તત્વાદર્શિમાયમિધાયિત્વાચ શામ્યોલ્લોકાદિ-ર્શનાન્યપિ સુન્દરાણ્યેવેત્યન્યાન્યદર્શનપ્રણયત્મક તદભાવો ' નિષ્કાક્ષિતં ' પ્રાગ્વબુધમયત્ર વિન્દુલોપ, વિચ્ચિકિત્સાંખસ પ્રતિ સન્દેહો યથા—કિમિયત. કલેષાસ્ય ફલ સ્યાદુત નેતિ ? તન્નરન્ગાયેન ' વિદ, ' વિદ્યા તે ચ તત્સ્વત સાધવ એવ તજ્જુલુપ્પાઃ વા યથા—કિમર્મો'યતયો મલદિત્ત્વદેહા ? પ્રાણુકજ-લક્ષાને હિ કો દોષ' સ્યાદિત્યાદિકા મિન્દા તદભાવો ' નિધિચિકિત્સ, ' નિધિજુર્ણ' વા, આર્વત્વાચ સૂત્ર એવ પાઠ, ' અમૂઢા ' ઋદિનક્રુતીધિ-કદર્શનેડ્ઢ્યનવગીતમેવાસ્મદર્શનમિતિ મોહવિરહિતાં સા ચાચો દૃષ્ટિશ્ચ શુદ્ધિક્ષ્યા અમૂઢદંટિ', સ ચાચ ચતુર્તિથોડ્ઢ્યાન્તર ભાષાર, વાહ્યસ્વાહ— ઉવવૂહ' સિ, ઉપવૂહણમુપવૂહા—દર્શનાદિગુણાન્ધિતાનાં સુલભજનમાનો યૂય યુક્ત' ચ મવાદશામિદામિત્યાદિવચોમિસ્તત્તદ ગુણપરિવર્દન તથ સ્થિરીકરણ ચ— અભ્યુપગમ (ત) ધર્માનુષ્ઠાન પ્રતિ વિધીવર્તા સ્વૈર્થોપાદનગુપવૂહા । સ્થિરીકરણે ' વત્સલભાષો ' વાતસલ્ય — સાધર્મિકજનસ્ય મક્ષપાનાદિનોચિતપ્રતિપ-ત્તિકરણં તથ ' પ્રમાવના ' ચ—તથા સ્વર્તીર્થોન્નતિદેહુષેટ્ટાસુ પ્રવર્તના—ત્તિકા વાતસલ્યપ્રમાવને, ઉપસહારમાહ—અષ્ટૈતે દર્શનાચારા મવન્તીતિ શેષ । એમિરેવાહ્યમિરાચાર્યમાણસ્યાસ્યોક્તફલસમ્પાદકતેતિ માત્રં, એતથ જ્ઞાના—ચારાધુપલક્ષકં, ચદ્વા દર્શનસ્વેવ ચદાચારામિધાને તદસ્વૈવોક્તન્યાયેન મુક્તિમાર્ગમૂલત્વસમર્થનાર્થમિતિ સૂત્રાર્ય ॥

(૧) નિરાકા (૨) નિકાંક્ષતા, (૩) નિર્વિચિત્તિયા,
(૪) અમૂઢદષ્ટિત્વ (૫) ઉપમૂઢતા (૬) સ્થિરીકરણ, (૭) વાત્સલ્ય
(૮) પ્રભાવના.

જેમ હાથ-પગ આદિ અંગેનું વર્ણન કરવાથી સરીરનું વર્ણન થઈ જાય છે તેમ સમ્યક્ત્વના આ આઠ અંગેનું વર્ણન કરવાથી સમ્યક્ત્વ-સૂત્રધર્મનું સ્વરૂપ જણાઈ આવે.

૧ નિરાકા —સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આત્મિક શુભે કયા સમ્યક્જ્ઞાનીએ જે સમ્યક્ધર્મ સ્વીકાર્યો છે તેમાં સંકન કરવી નિરાકા થઈ એમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પહેલો ગુણ છે.

૨ નિકાંક્ષતા—સમ્યક્ધર્મ સિવાય બીજા ધર્મોમાં કંઈક અભિલાષ ન રાખવી, અને પોતાના સમ્યક્ધર્મમાં ખટલ, અચલ રહેવું અને નિર્ધારિત થઈ સદાપ્રવૃત્તિ કરતા રહેવી એ સમ્યક્ત્વનો બીજો ગુણ છે.

૩ નિર્વિચિત્તિયા.—સમ્યક્ધર્મના ફળમાં સંદેહ કરવો, સમ્યક્ધર્મના આચાર-વિચારો પ્રતિ અરુચિ રાખવી ખુલા કરવી તિરસ્કાર કરવો એ વિચિત્તિયા દોષ છે. આ દોષથી રક્તિ થવું અર્થાત્ નિર્વિચિત્તિયા ગુણ ધારણ કરવો એ સમ્યક્ત્વનો ત્રીજો ગુણ છે.

૪ અમૂઢદષ્ટિત્વ.—વિવેકશુદ્ધિ ઝેળવવી અર્થાત્ પ્રત્યેક વસ્તુને સુક્ષ્મ અનુભવ કે જાગૃતની કસોટી ઉપર કસીને સ્વીકારવી, સદર્શ પ્રતિ સદ્ભાવ રાખવો. ઈર્ષ ધર્મ પ્રતિ ખુલા ન કરવી અને સદર્શ પ્રતિ મુક્તાથી નહિ પણ વિવેકશુદ્ધિપૂર્વક ખૂબ વિશ્વાસ રાખવો તે સમ્યક્ત્વનો ચોથો ગુણ છે. આ ચાર ગુણો સમ્યક્જ્ઞાનીના આંતરિક ગુણો છે. આ આંતરિક ગુણોને ઝેળ્યા વિના સમ્યક્જ્ઞાનીમાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટી શકતું નથી.

૫ ઉપમૂઢતા—સદર્શના માર્ગે સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આઠ ગુણો-આચારને ઉત્સાહિત કરવો. ધર્મનિન્દાની પ્રતિક્રિયા અને ધર્મગુણની પ્રશંસા કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પાંચમો ગુણ છે.

૬ સ્થિરીકરણ — સદ્ધર્મથી જે કાંઈ મનુષ્ય વ્યુત થતો હોય તે આપત્તિ તથા પ્રલોભનોથી સદ્ધર્મનો માર્ગ છોડતો હોય તો તેને આપત્તિમાં મદદ કરવી અને પ્રલોભનોમાંથી બચાવવો અને ધર્મમાર્ગમાં સ્થિર કરવો એ સમ્યક્ત્વનો છદ્દો ગુણ છે

૭ વાત્સલ્ય — જનજીવો અને તેમાં સહધર્મીઓ પ્રતિ વાત્સલ્યભાવ રાખવો અર્થાત્ બન્ધુભાવ રાખવો અને પરસ્પર બન્ધુભાવ વધતો રહે તેવો પ્રયત્ન કરવો એ સમ્યક્ત્વનો સાતમો ગુણ છે

૮ પ્રભાવના — દરેક ધર્મસાધનોદ્વારા ધર્મોદ્ધાર કરવો, ધર્મપ્રચાર કરવો અને ધર્મપ્રભાવથી જનસમાજને પ્રભાવિત કરી ધર્મમાર્ગ ઉપર લાવવો એ સમ્યક્ત્વનો આઠમો ગુણ છે

સમ્યક્ત્વના આ આઠ ગુણોમાં ચાર આંતરિક ગુણો અને ચાર સમ્યક્ત્વના ઘોતક બાહ્ય ગુણો છે આ બાહ્ય ગુણોના આચરણથી સમ્યક્ત્વનું પ્રકાશન થાય છે સમ્યક્ત્વના આંતરિક ગુણો—નિશંકા, નિષ્કાક્ષા, નિર્વિચિત્તિસા અને અમૂઢદષ્ટિત્વ—કેળવ્યા વિના બાહ્ય ગુણો—ઉપગૂઢનવૃત્તિ, સ્થિરીકરણ, વાત્સલ્યભાવ અને પ્રભાવના—પ્રગટી શક્તિ નથી અથવા દૂર્ણ શક્તિ નથી

આ આઠ ગુણો દર્શનના આચાર છે આ દર્શનાચારોનું આચરણ કરનાર પુરુષ ઉપર્યુક્ત કલનો સમ્પાદક બને છે. આ આઠ આચાર યાનાચાર આદિના પણ ઉપલક્ષક છે દર્શનાચાર મુક્તિનો માર્ગ છે સૂત્રધર્મનું સમર્થન કરવા માટે આદિ દર્શનાચારનું કથન કરવામાં આવ્યું છે ઉપર્યુક્ત આઠ આચારો સૂત્રધર્મના પણ છે

આ આઠ આચારોમાં પ્રથમ આચાર ‘નિશંક બનો’ એ છે. જે મનુષ્ય ધર્મ શ્રદ્ધામાં અથવા બીજા કાંઈ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં સદેહ રાખે છે તે મનુષ્ય જીવનખ્યેયને પહોંચી શકતો નથી, એવો તેનો સ્પષ્ટ અર્થ છે

(૧) નિરાકા (૨) નિર્દક્ષતા, (૩) નિર્વિચિત્તિતા,
(૪) અમૂઢદષ્ટિત્વ (૫) ઉપમૂઢન (૬) સ્થિરીકરણ, (૭) વાત્સલ્ય
(૮) પ્રશાવના.

જેમ હાથ-અંગ આદિ અંગેનું વસ્તુ ન કરવાથી સરીસુ વર્ણન થઈ નામ છે તેમ સમ્યક્ત્વના આ આઠ અંગેનું વર્ણન કરવાથી સમ્યક્ત્વ સૂત્રધર્મનું સ્વાપ જણાઈ આવશે.

૧ નિરાકા—સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આત્મિક ગુણો હતા. સમ્યક્જ્ઞાનીએ જે સમ્યક્ધર્મ સ્વીકાર્યો છે તેમાં સમ ન કરવી નિરાકા થઈ જોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પહેલો ગુણ છે.

૨ નિર્દક્ષતા—સમ્યક્ધર્મ સિવાય બીજા ધર્મોમાં દક્ષા અભિલાષ ન રાખવી, અને પોતાના સમ્યક્ધર્મમાં અદ્વલ અચલ રહેવું અને નિષ્કાંક્ષિત થઈ સતપ્રવૃત્તિ કરતા રહેવી એ સમ્યક્ત્વનો બીજો ગુણ છે.

૩ નિર્વિચિત્તિતા—સમ્યક્ધર્મના ફળમાં સદેહ કરવો સમ્યક્જ્ઞાનીના આચાર-વિચારો પ્રતિ અરુચિ રાખવી ધુણા કરવી તિરસ્કાર કરવો એ વિચિત્તિતા દોષ છે. આ દોષથી રક્તિત થવું અર્થાત્ નિર્વિચિત્તિતા ગુણ ધારણ કરવો એ સમ્યક્ત્વનો ત્રીજો ગુણ છે.

૪ અમૂઢદષ્ટિત્વ—વિવેકશુદ્ધિ કેળવવી અર્થાત્ પ્રત્યેક વસ્તુને શુદ્ધિ, અનુભવ કે આગમની ક્ષેત્રી ઉપર કસીને સ્વીકારવી, સદર્મ પ્રતિ સાક્ષાત્ રાખવો. ઈર્ષ ધર્મ પ્રતિ ધુણા ન કરવી અને સદર્મ પ્રતિ મૂઢતાથી નાકે ખસુ વિવેકશુદ્ધિપૂર્વક અદ્વલ વિશ્વાસ રાખવો તે સમ્યક્ત્વનો ચોથો ગુણ છે. આ ચાર ગુણો સમ્યક્જ્ઞાનીના આત્મિક ગુણો છે. આ આત્મિક ગુણોને કેળવ્યા વિના સમ્યક્જ્ઞાનીમાં સમ્યક્ત્વ પ્રગટી શકતું નથી.

૫ ઉપમૂઢન—સદર્મના માર્ગે સમ્યક્જ્ઞાનને વિકસાવવાના આઠ ગુણો-અવનારને ઉત્સાહિત કરવો. ધર્મનિન્દાની પ્રતિક્રિયા અને ધર્મશુભની પ્રશંસા કરવી એ સમ્યક્ત્વનો પાંચમો ગુણ છે.

આ બંને વિરોધી તત્ત્વો શા માટે કહેવામાં આવ્યા ? બે સશય ખરાબ છે, તો શાસ્ત્રોમાં ઘણું ઠેકાણું ગૌતમજીને શ્રી ભગવાન કહે છે કે 'જાય-સજાય' અર્થાત્ તેને મદદ પેદા થયો. આ પ્રમાણે શા માટે કહેવામાં આવ્યું ? અને બે મશય સારા છે તો શાસ્ત્રમાં મશ્યને સમક્રિતનો દોષ શા માટે કહેવામાં આવ્યો છે ? આનું કારણ શું છે ?

આનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે કે, જેવી રીતે તમે ભોક્ષા (વ્યાખ્યાનના વખતે) જે મકાનની નીચે ખેઠેલા છો તેની ઉચ્ચાર્થ, નીચાર્થ, અથવા આ મકાન પડી જાય એમ તો નથીને ! આ બધું પહેલાં દેખી લેવું તમારું કર્તવ્ય સમજો છો, પણ કેવળ આ પડી જશે તો ? એ બધી વ્યાખ્યાનમાં સમ્મિલિત જ ન થાઓ એ ઠીક ન કહેવાય, તેવી રીતે હવાસ્થાવસ્થા સુધી પ્રત્યેક વ્યક્તિ કેવળી-સર્વજની અપેક્ષાએ બધું જાણ્યા વિના રહે છે, એટલા માટે તેની જાણ માટે મશય કરવો, તે સશય લાભદાતા છે તેમાં કાંઈ દોષ નથી પરંતુ જે પુરુષ અહરને અહર સંશય રાખીને તેમાં ફૂંચ્યો રહે છે અને નિર્ણય કરતો નથી, તે પુરુષ "સજાયાત્મા વિનશ્યતિ" તો ઉનાદગ્ધુરૂપ બની જાય છે.

તમે ભોક્ષા સારી રીતે જાણો છો કે કાંઈ કાંઈ વાર ટ્રેન પાટા ઉપરથી ઊતરી જાય છે, વહાણ સમુદ્રમાં ડૂબી જાય છે અને તેમાં બેસનારાઓની પણ હાનિ થઈ જાય છે પણ આ હમેશાં બનતું નથી કાંઈ કાંઈ વાર આવા અનિચ્છનીય બનાવ બની જાય છે હવે કાંઈ મૃદુઅથ ટ્રેન અથવા વહાણમાં બેસનારાઓ કાંઈ કાંઈ વાર મરી જાય છે, એવી શકાથી ટ્રેન વગેરેનો ઉપયોગ ન કરે, તો શું આ તેની શરત ઉચિત કહેવાય ? નહિ.

(૨) કપાયાત્મા, (૩) યોગાત્મા (૪) ઉપયોગાત્મા (૫) જ્ઞાનાત્મા, (૬) દર્શનાત્મા, (૭) ચારિત્રાત્મા (૮) વીર્યાત્મા

† 'શકા' નામનો સમક્રિતનો પહેલો અતિચાર

નિ સક જનવું એટલે હક વિશ્વાસ રાખવો. હક વિશ્વાસમાં અધવિશ્વાસની જરા પણ જગ થોતી નથી. હક વિશ્વાસ એ સમ દૃત્વનું પ્રધાન ગુણ છે. ધર્મમાં હક વિશ્વાસને સ્થાન ન હોય તો ધર્મનું આત્મરક્ષુ પક્ષ થવું મુશ્કેલ થઈ જાય. હક વિશ્વાસ એ ધર્મ મહેલનો પાયો છે. જો હક વિશ્વાસનો પાયો ઢીસો હોય તો સકા, કુતક આદિ વાનાઓમાંથી ધર્મમહેલ ખળભળી ઊઠે. ધર્મમાં જો હક વિશ્વાસ હોય તે અધમજ્ઞામાંથી પેદા થયેલો ન હોવો જોઈએ. મહા જ્ઞાને તકની કસોટીએ ગઢેલો હક વિશ્વાસ હોય તો જ ધર્મજ્ઞતા મળજી રહે. એટલા માટે હક વિશ્વાસ મહાશુદ્ધ અને તર્કશુદ્ધ હોવો જોઈએ. ધર્મજ્ઞતાનો જ મ સાચી જીજ્ઞાસાશુદ્ધિમાંથી પેદા થાય છે. એટલે જીજ્ઞાસાશુદ્ધિદ્વારા ધર્મ મહા હક કરવી જોઈએ. જે ભોળાને ધર્મ વિષે સકા કરવાથી સકાહોષનો ભય રહે છે તે ભય જાત્રવાને છે. જે જીવણ વિતરણાદ વધારવા માટે જે પેતાની તક સક્તિનું પ્રયત્ન કરવા માટે સમવમળમાં ગોળા ખાવા કરે છે તે ધર્મનો જરાપણ મમ સમજી શકતો નથી. ધર્મ વિષે સકા કરી જે પેતાની સકાતુ નિવારણ કરે છે તે ધર્મનો મર્મ સમજી જાને તે પ્રમાણે ધર્મ ચરણ કરી આત્મશુદ્ધિ સાધી શકે છે.

સાદિત્વમાં સતત વિષે કિન કિન વ્યાખ્યા મળે છે. તેમાં ટેકણે સતતની એવી વ્યાખ્યા મળે છે કે —

સંશયમનાદય જતો મત્રાણિ ન વચ્ચતિ ૧

અર્થાત્ જ્ઞાંતુધી મનુષ્ય સકા કરતો નથી. જ્ઞાંતુધી તે અન્યથુમાર્ગ જોઈ શકતો નથી.

જ્યારે બીજે સ્થળે સતત ની એવી વ્યાખ્યા મળે છે કે —

સંશયાત્મા વિનશ્યતિ ૨

અર્થાત્—સતત કરનારનો યાનાદિક આત્મા નષ્ટ થઈ જાય છે.

૧ ઠિતોપરેસ. ૨ ભગવદ્ગીતા.

૩ જ્ઞાંતુધીમાં આત્મા આત્મ પ્રકારનો છે—(૧) કુબાલના

જેવી રીતે પાચ અને પાચ મેળવવાથી દશ જ થાય છે, તે વાત પ્રત્યેક મનુષ્ય સરળતાપૂર્વક સમજી શકે છે તેવી જ રીતે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ સરળતાપૂર્વક સમજી શકાય તેવા છે, અને તેની સત્યતા પણ ઘણી જલ્દીથી માલુમ પડી શકે છે, અર્થાત્ જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોની લગભગ બધી વાતો પોતાના અનુભવથી સમજી શકાય એવી છે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય એ વાત સારી રીતે જાણે છે કે જે ધર્મ હિસાબુ પ્રતિપાદન કરે છે, તે ધર્મ વાસ્તવમાં ધર્મ જ નથી હવે તમે ખતાવો કે જૈનધર્મ હિસાબુ પ્રતિપાદન કરે છે કે અહિસાબુ / અહિસાબુ

તમારી પાસેથી જો કોઈ મનુષ્ય દગાળાજીવી કોઈ ચીજ જૂઠવી લે, તો તમે તેને ધમી કહેશો કે અધર્મી ? અધર્મી

પ્રત્યેક મનુષ્ય શિષ્યા વિના, કેવળ પોતાના અનુભવથી જ આવા કૃત્યને અધર્મ કહી શકે છે આ જ પ્રમાણે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ અનુભવમિત્ર છે તેની સત્યતા ખતાવવા માટે પ્રમાણ દેવાની આવશ્યકતા નથી પોતાના આત્માનો અનુભવ જ તે સિદ્ધાન્તોની સત્યતા માટે પ્રમાણભૂત છે

જો કોઈ કહે કે તેઓએ અહિસાનો ધર્મ ખતાવ્યો છે, તેઓએ ખતાવેલ જૂગોળ-ખગોળ, આધુનિક જૂગોળ-ખગોળની સાથે મળતા આવતા નથી, તો પછી તમે તેઓને સર્વંશ સા માટે માનો છો ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે મે તેઓને જૂગોળ-ખગોળ ગ્યવાને માટે પરમાત્મા માન્યા નથી, પણ અહિસા, સત્ય આદિ મગળ ધર્મના પ્રરૂપક હોવાને કારણે પરમાત્મા માન્યા છે હવે તેઓએ ખતાવેલ જૂગોળ ખગોળ, આધુનિક જૂગોળ-ખગોળ સાથે મળતી આવતી નથી, તેને માટે અમારી પાસે એવું કોઈ સાધન નથી, કે જે વડે તમને ખતાવી શકીએ કે તેઓએ જૂગોળ-ખગોળની ગ્યના કયા વિશિષ્ટ વિચારથી કરી છે, પરંતુ અહિસાના સિદ્ધાન્તો જે મારા અનુભવ પ્રમાણે સત્ય અને પૂર્ણ કલ્યાણકારી નિવડ્યા છે, તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે અહિસા સત્ય આદિ સિદ્ધાન્તના પ્રતિપાદક કોઈ દિવસ આવું અસત્ય બોલી શકે નહિ

કેવળ આપત્તિના ભયથી કોઈ કામથી દૂર રહેવું, તેમાં કોઈ શુદ્ધિમય સમાયેલી નથી. કામ કરતી વખતે કાનિલામનો વિચાર અને વિવેક અવસ્થા હોવો જોઈએ, પણ સરખાતથી જ કોઈ કામને ચકાવી દૃષ્ટિએ જોવું ન જોઈએ. મનુષ્ય નિર્જ્યાત્મક દૃષ્ટિએ એટલો અધિક વિચાર-વિવેક કરે કે તેટલું તેને તેનું ભૂકું રક્ત સમજાય છે.

પરંતુ જો કોઈ મનુષ્ય આ પ્રમાણે સમજીને બેઠકી જાય કે કોણ જાણે પરમાત્મા છે કે નહિ? આ સાધુ છે કે નહિ? અથવા સાધુએ જતાવેલા ઉપાયો વડે પરમાત્મપદ મળશે ના નહિ? આ પ્રમાણે સમજીને કરીને જે મનુષ્ય ધર્મ અને હૃદયે પ્રભે વિશ્વાસ રાખતો નથી તે મનુષ્ય પ્રતિષ્ઠા પોતાના હૃદયમાં સમાને સ્થાન દેતો દેતો, આખરે સમસીલ જની જાય છે અને તેનો જ્ઞાનકામ, જ્ઞાનદૃષ્ટિએ નિમિત્તરૂપે નષ્ટ થઈ જાય છે.

જો કોઈ જોમ કહે કે જામે કૈનશ્યોને સત્ત્વ માનીએ અને તેની ઉપર સહા પણ ન કરીએ, પણ કૈનશ્યો જ સત્ત્વ છે આ વાતની પ્રુટિ માટે સુ કોઈ પ્રમાણ છે? આ પ્રશ્ન બરાબર છે.

હવે હું તમને પૂછું છું કે પાંચમાં પાંચ મેળવવાથી કેટલા થાય? ૬૫.

હવે ને કોઈ જોમ એ પાસ થયેલ સિદ્ધિત માણસ કહે કે પાંચ અને પાંચ મેળવવાથી અગિયાર થાય છે તો શું આપ તે માનશો? કદાપિ નહિ પણ ને તે કહે કે હું જોમ. એ પાસ થયો છું માટે મારી વાત પ્રમાણભૂત છે તો આપ તેનો ઉપર શું આપશો? તમે બહાર કહેશો કે અમારા આ વિષે અનુભવ છે એટલું જ નહિ, પણ અમને વિશ્વાસ પણ છે કે પાંચ અને પાંચ મેળવવાથી ૬૫ જ થાય છે અમને તમે અગિયાર જતાવીને સદેહમાં નાંખી રહ્યા છો, તે વાત જામે સ્વીકારી રહીએ નહિ તમે પોતે જૂઠું કરી રહ્યા છો.

જેવી રીતે પાચ અને પાચ મેળવવાથી દશ જ થાય છે, તે વાત પ્રત્યેક મનુષ્ય સરળતાપૂર્વક સમજી શકે છે તેવી જ રીતે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ સરળતાપૂર્વક સમજી શકાય તેવા છે, અને તેની સત્યતા પણ ઘણી જલ્દીથી માલુમ પડી શકે છે, અર્થાત્ જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોની લગભગ બધી વાતો પોતાના અનુભવથી સમજી શકાય એવી છે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય એ વાત સારી રીતે જાણે છે કે જે ધર્મ હિંસાનુ પ્રતિપાદન કરે છે, તે ધર્મ વાસ્તવમાં ધર્મ જ નથી હવે તમે બતાવો કે જૈનધર્મ હિંસાનુ પ્રતિપાદન કરે છે કે અહિંસાનુ, અહિંસાનુ.

તમારી પાસેથી જો કોઈ મનુષ્ય દુઝાબાજીથી કોઈ ચીજ ખૂટવી લે, તો તમે તેને ધમી કહેશો કે અધર્મી ? અધર્મી

પ્રત્યેક મનુષ્ય શિખ્યા વિના, કેવળ પોતાના અનુભવથી જ આવા કૃત્યને અધર્મ કહી શકે છે આ જ પ્રમાણે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો પણ અનુભવસિદ્ધ છે તેની સત્યતા બતાવવા માટે પ્રમાણુ દેવાની આવશ્યકતા નથી પોતાના આત્માનો અનુભવ જ તે સિદ્ધાન્તોની સત્યતા માટે પ્રમાણુભૂત છે.

જો કોઈ કહે કે તેઓએ અહિંસાનો ધર્મ બતાવ્યો છે, તેઓએ બતાવેલ જૂગોળ-ખગોળ, આધુનિક જૂગોળ-ખગોળની સાથે મળતા આવતા નથી, તો પછી તમે તેઓને સર્વજ્ઞ શા માટે માને છે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે મે તેઓને જૂગોળ-ખગોળ ગ્યવાને માટે પરમાત્મા માન્યા નથી, પણ અહિંસા, સત્ય આદિ મગળ ધર્મના પ્રરૂપક હોવાને કારણે પરમાત્મા માન્યા છે હવે તેઓએ બતાવેલ જૂગોળ-ખગોળ, આધુનિક જૂગોળ-ખગોળ સાથે મળતી આવતી નથી, તેને માટે અમારી પાસે એવું કોઈ સાધન નથી, કે જે વડે તમને બતાવી શકીએ કે તેઓએ જૂગોળ-ખગોળની ગ્યના કયા વિશિષ્ટ વિચારથી કરી છે, પરંતુ અહિંસાના સિદ્ધાન્તો જે મારા અનુભવ પ્રમાણે સત્ય અને પૂર્ણ કલ્યાણકારી નિવડ્યા છે, તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે અહિંસા સત્ય આદિ સિદ્ધાન્તના પ્રતિપાદક કોઈ દિવસ આવું અસત્ય બોલી શકે નહિ.

અહિંસાવાદી શ્રેષ્ઠ પક્ષ અસત્ય બોલવું આત્માનો ધાત કર્મ બરાબર સમજે છે પણ અહિંસાવાદી આત્માનો ધાત કરવો, જે હિંસા બરાબર છે તે જેવી રીતે કરી શકે! હવે અહિં એક પ્રશ્ન થાય છે કે તો પછી તેઓએ બૂઝોળ-ખૂઝોળ રચ્યા છે તે પ્રચલિત બૂઝોળ-ખૂઝોળની સાથે સત્ય કેમ પ્રવીત થતાં નથી! આ વાત નીચેના ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમજાશે.

હવેને ચેલીમાં જરીતે જો સોના-ચાંદીને તોળવાના સાધનથી તેને તાળીએ તો હવાનું વલ્લન કર્ષ પક્ષ માસુમ પડતું નથી પણ ચેલાનિજાનું કથન છે કે વાલુમાં પણ વલ્લન છે અને તે વલ્લન તોલમાં પણ આવે છે આપણને હવા વલ્લન વિનાની માસુમ પડે છે આનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે આપણો પાસે તેને તોલવાનું સાધન નથી, તે જ પ્રમાણે આપણી બૂઝોળ-ખૂઝોળ નો સિદ્ધાન્ત ઉપર રચવામાં આવી છે તેને સિદ્ધ કરવા માટે આપણી પાસે ઉપસુક્ત સાધન નથી. જો સાધન હોત તો તેને પ્રમાણિત કરી શકાત કે જાનુક સિદ્ધાન્ત ઉપર આ બૂઝોળની રચના કરવામાં આવી છે.

જોન બૂઝોળમાં ચીઠ રાજસોયની* સ્થિતિ પુરુષાક્ષર બતાવવામાં આવી છે જો કર્ષ મનુષ્ય, આ સોયસ્થિતિનું પ્રતિદિન એક એક કલાક ખ્યાન ધરે, તો હ મહિના બાદ, તે સ્વયં કહેશે કે અમારું અપૂર્વ જ્ઞાનક સમાયેસો છે અને શ્રેષ્ઠ જનુભવ છે તો પણ હુ કહી શકું છું કે અમારું મલો જ્ઞાનક આવે છે તો જે વિસિષ્ટતાની છે તેઓને આ સોયસ્થિતિના ખ્યાનથી કેવો જ્ઞાનક મળતો હશે!

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે જોઓએ જોનસિદ્ધાન્ત અને જોનસોયની રચના કરી છે તેઓ સર્વજ્ઞ હતા તેઓના કહેલા પ્રત્યેક સંજ્ઞમાં ધણું મૂક રહ્યો સમાયેસું છે તેઓની બધી વાતો સમજાવામાં આપણી શુદ્ધ અસમર્થ હોય તો તે વાત જુરી છે.

* તત્વાધિનમધ્યામ નામના પુસ્તકમાં ચીઠ રાજસોયની સ્થિતિ પુરુષાક્ષર બતાવામાં આવી છે.

જૈનધર્મમાં અહિંસા, સત્ય આદિ મૂલ્યધર્મો વિશે સૂક્ષ્મ વિચાર કરતા જીવ, અજીવ આદિ નવ તત્ત્વો તથા અનેકાન્તવાદ, નયવાદ, પ્રમાણવાદ કર્મવાદ, લોકરચરણ આદિ મૌલિક સિદ્ધાન્તોનું જે અન્વેષણ કરવામાં આવ્યું છે તે એવું સ્વાભાવિક અને વૈજ્ઞાનિક છે કે જેથી તે જૈનધર્મ સૌ કોઈને માટે આચરણીય થઈ પડે છે. વિજ્ઞાનના વિકાસની સાથે જૈનધર્મનું રહસ્ય જનસમાજને સમજામાં આવતું જશે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોને બરાબર સમજવા માટે અનેકાન્તવાદ એક ચાવી છે આજે ધર્મનું વાસ્તવિક સત્ય જે પ્રાચીન બૂલાઈ ગયું છે તેનું પ્રધાન કારણ અનેકાન્તવાદની અવગણના છે અનેકાન્તવાદની ચાવીદ્વારા જ્યારે જૈનધર્મનું પ્રવેશદ્વાર ઉઘાડવામાં આવશે ત્યારે જૈનધર્મનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકશે

એક પ્રશ્ન, જે આખી દુનિયામાં ચર્ચાઈ રહ્યો છે કે, જો અહિંસા કલ્યાણ કરનારી છે, તો અહિંસાધર્મ જૈનોની અવનતિ કેમ થઈ? આ વાત સત્ય છે, કારણકે વાસ્તવમાં અવનતિ થઈ રહી છે ભારતમાં અહિંસાને પાળનાર ધણા છે, ભલે બીજી વાતોમાં ભેદ હોય, પણ ગૈવ, વૈષ્ણવ જૈન આદિ બધા ધર્મોએ “અહિંસા પરમો ધર્મ” અંગીકાર્યો છે, તે અહિંસાપ્રધાન ભારત દેશની અવનતિ કેમ થઈ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે અહિંસાધર્મ આચરણીય ધર્મ છે આનું અક્ષરશ પાલન કરનાર બહુ થોડા છે અને તે પશુ નામ માત્રના છે અહિંસાધર્મનું પાલન વીરપુરુષો કરી શકે છે, જ્યારે આજે મનુષ્યોમાં ડર પેસી ગયો છે જે મનુષ્ય કરપોક છે, તે અહિંસાનું પાલન કદાપિ કરી શકતા નથી

જ્યારે મનુષ્યો સારી રીતે અહિંસાનું પાલન કરતા શીખે નહિ, ત્યારે ઉન્નતિ કદાપિ થઈ શકવાની નથી, એ વાત સુનિશ્ચિત છે

અહિં કોઈ શકા કરી શકે ■ કે જ્યારે અહિંસાનું પાલન કર્યા વિના ઉન્નતિ થવી સંભવિત નથી, તો પછી હિંસા કરવા છતાં પણ યુરોપ આદિ પાશ્ચાત્ય દેશોની ઉન્નતિ કેમ થઈ?

આ પ્રશ્નો ઉત્તર એ છે કે કુરોપની આ દેખાતી ભૌતિક ઉન્નતિ વાસ્તવિક ઉન્નતિ નથી, પણ ભયંકર અવનતિ છે. ભારતવર્ષમાં અદ્વિસાત્ ૭૮લા સરકારો નાકી છે તેના પ્રભાવથી જેટલી સારી સરકારિતા અધિકતર ભારતીયોમાં જોવામાં આવે છે તેટલી સરકારિતા સસારમાં બીજે ક્યાં જ જોવામાં આવતી નથી. ભારતવર્ષમાંના કેવળ પતિપત્નીધર્મને આપણે જામેગિહના પતિપત્નીધર્મ સાથે સરખાવીશું તો આરજુને યામુમ પાસે કે જામેગિહના પતિપત્નીધર્મનો ફેરફાર બધા પાત જાયો છે. જામેગિહમાં સેકેડે ૬૫ ટકા વિધવાસુખ વેડવામાં આવે છે આ સિવાય અત્યારે પણ ભારતવર્ષમાં ગરીબમાં ગરીબ માણસોને જેટલું સુખ મળે રજૂ છે તેટલું સુખ ત્યાંના ગરીબ માણસોને મળતું નથી. અત્યારે જે ઘાટકાપર (મુંબઈ) ચાતુર્માસસ્થિત હતો, ત્યારે મારા સાંભળવામાં આવ્યું હતું કે જામેગિહ ગમેલ એક ભારતીય સંભળનારો અધિક પત્ર લખ્યો છે તેમાં તેઓએ લખ્યું છે કે 'જામેગિહના નિમ્નમણ્ડળના મનુષ્યોની આર્થિકસ્થિતિ ભારતવર્ષના નીચા મેધીના મનુષ્યોની આર્થિકસ્થિતિની જાણેલાં બધી ખરાબ છે. અદ્વિના ગરીબો પ્રાચી ચોપાનીયાઓને ઓઢવા-પાથરવાના કામમાં સે છે. જેટલાક મનુષ્યો તો જામજપતિ છે અને જેટલાક એવા છે કે જેઓને ઓઢવા-પાથરવાનું પણ મળતું નથી. જાને સુધારો કે ઉન્નતિ કહેવી તે ઉચિત નથી.

પ્રત્યેક પ્રાણી પોતાના જાતના સમાન છે એમ સમજીને દુઃખપ્રેરક કરવાં નહિ જોઈ વાસ્તવિક ઉન્નતિ છે.

જો કેવળ જ વાસ્તવિક ઉન્નતિ છે એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે, અર્થાત્ ગરીબોના છપનમરણનો વિચાર ન કરીને, જની દેક તેટલા પ્રત્યેક ઉપાયોથી ધન જોઈને તિજોરી ભરી સેવી એ જ ઉન્નતિ છે તો જે મનુષ્યો દયા-રહીત કરીને ધન એકત્રિત કરે છે તેઓ પણ ઉન્નતિ કરી રહ્યા છે તે પ્રમાણે આપણે માનવું પડે. પણ

આ પ્રકારના દગા-ફટકા કરીને ધન લૂટી લેવાને ઉન્નતિ માનવામા આવે તો આપણે ઉન્નતિનો અર્થ નથી સમજ્યા એમ કહી શકાય

અત્યારે વિષમતાના વિષપાનથી આપુ જગત મૃત પ્રાય જીવન છવી રહ્યું છે બધા જુઓ ત્યા બેઠલાવ, વિષમતા, ઉચ્ચનીચની જાવના પ્રવર્તી રહી છે અને તેને લીધે દુ ખદાગ્રિ વધવા પામ્યા છે, આવી દુ ખી અવસ્થામાંથી જન્મને ઉગારવાનો એક જ માર્ગ છે અને તે સમાનતાનો આદર્શ છે સમાનતાના આદર્શના અનુસરણમા જ સાચુ મુખ મેલેલું છે

એક અહિંસાવાદી, લલે તે મગી ગય, પણ અન્યાયપૂર્વક કોઈનું પ્રાણુધન હરણુ કરે નહિ અને એક ખીજે માણસ, કોઈને મારી નાખીને પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરે, તો આ બન્નેમા તમે કોને ઉન્નત સમજશો ? અહિંસાવાદીને.

અહિંસાધર્મનું રહસ્ય ખગખર ન સમજવાથી, અથવા અહિંસાવાદી કહેવડાવીને પણ હિંસક કાર્ય કરવાથી અવનતિ ન થાય, તો શુ ઉન્નતિ થઈ શકે ? ઉન્નતિ થઈ શકે નહિ

આજે, મંદિરો, તીર્થો અને ધર્મસ્થાનોમા ધર્મને નામે કોઈ કોઈ ઠેકાણે જે અત્યાચાર-અનાચાર થઈ રહ્યો છે, તો શુ તે બધા કુકર્મોનું કળ મળ્યા વિના રહેશે ? ભારતવર્ષ પોતાના કર્મોથી જ અવનતિના ખાડામા પડી રહ્યો છે અત્યારસુધી મનુષ્યોમા જે સત્ય, શીલ, સદાચાર આદિ ગુણોનો જે કાર્ષ જાણી છે, તે બધુ પૂર્વજોના પ્રતાપથી જ છે અત્યારે તો આપણે કેવળ પૂર્વજોની એકત્રિત કરેલી ધર્મસમ્પત્તિનો બ્યય કરીએ છીએ. કાર્ષ નવું કર્માર્થને તેમા ઉમેરું નથી અત્યારે પણ મનુષ્યો અહિંસાપાલન, તપશ્ચરણુ આદિ ધર્માચરણુ જેટલા પ્રમાણમા કરે છે, તેટલા પ્રમાણમા તેઓ સ સારને કલ્યાણુ-માર્ગ ઉપર લઈ જવા માટે તેમજ વિદ્યોને દૂર કરવા માટે મનુષ્યજીવનનો સદુપયોગ કરે છે

કોઈ કહે કે જૈનધર્મમાં બે પ્રકારની બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મચારી કહેવામાં આવી છે ! જેવી રીતે કોઈ બીજાને પણ કહે છે કે જીવને ન મારવા તે બ્રહ્મચારી છે પણ કોઈ મરતાં જીવને મચાવવો તે પણ છે આ કોનો બ્રાહ્મ !

આ પ્રશ્નને ઉત્તર બે છે કે જેઓને બ્રહ્મચારી કહી શકાય તેઓ નથી, તે બધે જો તે કહે પણ આખી દુનિયા સારી પોં નાણે છે કે બ્રહ્મચારી કહી શકાય તેઓ વિશેષી છે

જેમાં દિશ્વનો વિશેષ દોષ તે બ્રહ્મચારી છે અને જેમાં બ્રહ્મચારી વિશેષ દોષ તે દિશ્વ છે

માનો કે બે મનુષ્ય કોઈ બીજા નિરપરાધી મનુષ્યને તલવારથી મારી રહ્યો છે હવે કોઈ બીજા મનુષ્ય તે મારનાર પુરુષને ઉપદેશથી તે કુદૃશ્યથી રોકે છે તો તેણે દિશ્વનો વિશેષ કર્યો કહેવાયને ? હા

દિશ્વનો વિશેષ કરવો તે બ્રહ્મચારી છે આ વાત પહેલાં કહેવામાં આવી છે એટલા માટે જ મનુષ્ય દિશ્વને રોકે છે અર્થાત્ દિશ્વનો વિશેષ કરે છે તે મનુષ્ય નિશ્ચિત રૂપે બ્રહ્મચારી છે હવે બધા બ્રહ્મચારી મનુષ્યને કોઈ દિશ્વ કહે તો તેઓને શું કહેવું જોઈએ ? તેઓ શું કહે છે

રક્ષા કરનાર દિશ્વ અથવા પાપી છે એવું કોઈ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય કહી શકે નહિ

રાવણ, સીતાનું સીધું દરજ્જું કરવા તત્પર થયો હતો અને તેને વિભીષણે રોક્યો તો આ બન્નેમાં કુસીધ કેવું કહેવાય ? રાવણ, અને વિભીષણ ? સીધવાન.

હવે જો કોઈ મનુષ્ય જોમ કહે કે સીતાનું સીધું જમાવવાથી વિભીષણ કુસીધ ધર્મ ગણે, તો શું આ કથન તેઓનું બ્રાહ્મચારી કહેવાય ? નહિ.

ન્યારે આપણે આ પ્રશ્નને માનીએ છીએ તો પછી જ

મનુષ્ય 'મારો નહિ' એમ કહે છે, તેને હિસક બતાવવો તે શુ ઉચિત કહેવાય ? ના

આ બધું કહેવાનું તાત્પર્ય માત્ર એટલું જ છે કે, જે મનુષ્યો અહિસાનો અર્થ આ પ્રમાણે કરે છે કે 'કેવળ ન મારવું તે અહિસા છે અને બચાવવું તે હિસા છે' તે લોકો બૂલ કરી રહ્યા છે

'અહિસા-ધર્મ સસારમા સર્વોત્તમ ધર્મ છે' આ ધર્મ સ્વાભાવિક તેમજ આત્માનુભવસિદ્ધ છે, અતઃ એમા સંદેહ કરવાનો અવકાશ જ રહેતો નથી

સારાશ એ છે કે, પ્રત્યેક વાત કયા સુધી સત્ય છે, તે પહેલાં વિચારી લેવું જોઈએ જેમા સંદેહ હોય તેને નિર્ણયાત્મકબુદ્ધિથી વિચારીને દૂર કરી લેવો જોઈએ, પણ ધર્મ નામનું તત્ત્વ છે યા નહિ ? અથવા સત્કાર્યોનું કૃણ મળશે કે નહિ ? અથવા સાધુ પાસે જવાથી લાભ મળશે કે નહિ ? આ પ્રકારના સંદેહોને તો ત્યાં અવકાશ ન હોવો જોઈએ. જે મનુષ્ય આ પ્રકારના સંદેહો કરે છે, તેનો આત્મા શાનદષ્ટિએ નષ્ટપ્રાય થઈ જાય છે, અને જે મનુષ્ય નિર્ણયાત્મક-બુદ્ધિથી પોતાની શક્યતાઓ નિવારણ કરે છે તે સત્પથ ઉપર જઈ આત્મસિદ્ધિ સાધી શકે છે

(૨) નિ કાંક્ષા - ઇચ્છા કરવાનું નામ 'કાંક્ષા' છે અન્ય ધર્મોનું દર્શન તેમજ તેની ધાર્મિકક્રિયા જોઈને તેને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરવી, તેનું નામ 'કાંક્ષા' છે

'અન્ય ધર્મોવલ્લભી પણ અહિસાને ધર્મ માને છે, અને તેઓની કેટલીએક વાતો યુક્તિયુક્ત પણ છે, એટલા માટે હું મારો ધર્મ છોડીને તેઓના ધર્મને ધારણ કરી લઉં તો શુ હાનિ છે ?'

આ પ્રકારની અન્યદર્શનોમા જે ઉપાદેયબુદ્ધિ થાય છે, તેને 'કાંક્ષા' કહેવામાં આવે છે, અને આવી ઉપાદેયબુદ્ધિ ન રાખવાનું નામ 'નિબ્રક્ષિતબુદ્ધિ' છે

સમદષ્ટિને નિષ્કાંક્ષી જનનું અત્યાવશ્યક છે કારણ કે જો બાહ્યસ્થિતિનોની ધણી વાતો ઉપરથી જોનક્ષિત સમાન થાય છે પણ તે પૂર્વાપર વિકલ હોવાથી તેઓની વાતો ચર્ચા નથી. સમદષ્ટિને સર્વગ્રાપ્યીત ધર્મ સિવાય અન્ય દર્શનોની કાંઈ કરવી ઉચિત જોવી રીતે કહી શકાય. એટલા માટે નિષ્કાંક્ષા સમક્ષિતો આચાર માનવામાં આવ્યો છે.

(૭) નિર્વિચ્છિન્નિત્વા—ધર્મમાં સ્થિરશુદ્ધિ ન રાખવાથી જો મનને પ્રમાણે સ્થિતિમાં મોકળું મૂકવાથી ધર્મ અને અધર્મના વિવેક જનતો નથી. અને વિવેકશુદ્ધિ ન નક્કી થઈ ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને અધર્મશુદ્ધિનો નાશ થતો નથી. માટે સ્વધર્મમાં હૃદયવિશ્વાસ રાખવો જોઈએ અને પરધર્મમાં યોગી મોકળશુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ.

વિચ્છિન્નિત્વા—અર્થાત્ ફળના પ્રતિ સંકેત કરવો તેનું નામ વિચ્છિન્નિત્વા છે. કેટલાં મનુષ્ય વિચારે કે હું ધર્મ—પાલનમાં પ્રવૃત્ત થઈ પરિશ્રમ કરી રહ્યો છું તેનું ફળ મળશે કે નહિ. આ પ્રકારનો સંકેત કરવો અથવા આ સાધુઓ પોતાના હૃદયે મલમલ થઈ રહ્યા છે. જો અગિય નક્કી સ્થાન કરે તો તેમાં શું દોષ? આ પ્રકારના વિચારોને સાધુઓની નિષ્ઠા કરવી, તેનું નામ વિચ્છિન્નિત્વા છે. વિચ્છિન્નિત્વાનો અર્થ અભાવ હોય તેનું નામ નિર્વિચ્છિન્નિત્વા છે.

(૮) અમૂલ્ય-દષ્ટિ—અન્ય ધર્મોના અધીકારીઓને તદ્દિસમ્પત્તિ જોઈને પણ જોનાં મનમાં આવ્યો કે પેલા માન કે આ તદ્દિસમ્પત્તિ છે એટલે તેનો ધર્મ મેટું છે અને હું અથવા તદ્દિવાળો છું, એટલે મારો ધર્મ કનિષ્ઠ છે. આ પ્રકારનો આવ્યો કે જેણે યોગી રીતે છે તે અમૂલ્ય-દષ્ટિ કહેવાય છે અને તે સમક્ષિતો આચાર છે.

જો મનુષ્ય કેટલી નાજસિદ્ધિ જોઈને પોતાના હૃદયમાં વિચારે આ મુકે તો કંઈ અત્યંત જતાવના નથી આ પ્રકારનો

જે વિચાર કરે તે મૂઢ-દષ્ટિ કહેવાય છે જેનામા આવી મૂઢ-દષ્ટિ ન હોય તે અમૂઢદષ્ટિ છે, આ પ્રકારનો અર્થ પણ સમજવો જોઈએ

ઉપર કહેવામા આવેલા ચાર આચારો (નિ શકા, નિ કાક્ષા, નિર્વિચિક્તિસા અને અમૂઢદષ્ટિ) આન્તરિક આચારો છે, અર્થાત્ આ આચારો હૃદયથી આચરવાના છે હવે બાહીના ચાર બાહ્યાચારો (ઉપબૃહણ, સ્થિરીકરણ, વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના)નું વર્ણન કરવામા આવે છે

(૫) ઉપબૃહણવૃત્તિ -કોઈના ધાર્મિક ઉત્સાહની કોઈ રીતે વૃદ્ધિ કરવી તેનું નામ ' ઉપબૃહણ 'છે જેવી રીતે કોઈ દર્શનાદિ (સમ્યક્ત્વાદિ) ગુણોથી યુક્ત પુરુષોના ગુણો જોઈને તેઓને કોઈ રીતે ઉત્સાહિત કરવા, અર્થાત્ ' તમારો જન્મ સફળ થયો છે, તમારા જેવા આદર્શ-પુરુષને આવું જ કાર્ય કરવું ઘટે ' આ પ્રકારે તેઓને ' ધર્મ ' પ્રતિ વધારે ઉત્સાહિત કરવા તેનું નામ ' ઉપબૃહા-ઉપબૃહણ ' ॥

(૬) સ્થિરીકરણ - ' સ્થિરીકરણ ' અર્થાત્ સ્વીકાર કરેલા ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવામા જો કોઈ મનુષ્યને વિવાદ-શોક થતો હોય તો તે પુરુષને સ્થિર બનાવવો, અર્થાત્ તેને ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવામા દૃઢ બનાવવો, તેનું નામ સ્થિરીકરણ છે કોઈ મનુષ્યને સ્થિર બે રીતે બનાવો શકાય - એક તો ધર્મથી અસ્થિર બનેલાને ધર્મનો ઉપદેશ આપીને સ્થિર બનાવવો અને બીજી રીત અસહાયને સહાય આપીને સ્થિર બનાવવો

કોઈ એમ કહે કે અસહાયને સહાયતા આપવાથી કોઈ પ્રકારનો આરભ થઈ જવાનો જાલ છે તે ઠીક છે પણ સમદષ્ટિ આરભને પણ આરભ માને છે, તો પણ સહાયતાથી જો પુરુષ ધર્મમા સ્થિર થાય, તો તે મહાત્મમકિતનો આચાર જ છે. તેમા પાપ નથી, પણ ધર્મ છે

કોઈને ધર્મમા સ્થિર બનાવવો તે સમકિતનો આચાર છે અને તે પ્રમાણે કરવાથી ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે.

(૭) વાત્સલ્યભાવ.— વાત્સલ્ય માં બંધો ગભીર વિચાર સમાવેશો છે જેવી રીતે એક માનકને એક પુત્રી છે તેણે વિચાર્યું કે મારી પુત્રીને વિવાહ તો કરવાનો છે પણ જો માર્ગ સહધર્મી સાથે વિવાહ થાય તો હીક કારણ કે જે ધર્મ મેળવવો ફુલ્લ છે અને તે ધર્મ ઉપર મહા રાખવાથી અને જે જ્ઞાતિકા જ્ઞાનક મળે છે તેણે / જ્ઞાનક તેને પણ મળે અને ધર્મ પ્રતિ તેની અભિરુચિ પણ વધી પામે. વાત્સલ્યશુભ્ર કહેવાય છે માર્ગ ચીજ જાનરમાંથી ખરીદવી હોય તો સહધર્મીની જ કુશલથી લેવી જાણવા એક નોકર રાખવો છે તો સહધર્મીને જ રાખવો અને જ્યાં પ્રમાણે વિચારીને કે જ્યાં સહધર્મી છે તો નોકરનો નોકર રહેશે અને સાથે સાથે ધર્મની પણ સંકાપતા મળશે. જાનું નામ વાત્સલ્ય છે એટલા મટિ વિવશ્યાદિ સજ્જધર્મી પણ સહધર્મીવાત્સલ્યનો વિચાર કરવો જોઈએ.

પ્રાચીન સમયમાં સ્વધર્મીવાત્સલ્યનો મુલ્ય હરલો વિકસેલો હતો તે નીચેના ઐતિહાસિક ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ સમજી શકી —

વર્ષો પહેલાંની જ્યાં વાત છે માર્ગગચક નામની મહાન નગરી હતી ત્યાંના જોનો સ્વધર્મીવાત્સલ્યમાં ઇચ્છી જાણતા સૌ સમાન હતા, સ્વધર્મીબન્ધુ હતા. તેઓ કાષ્ઠાકાચ મેળવી રહેતા અને વિશ્વસ સ્થાપતા.

એનું સામાજિક ઇત્થન પણ એટલું જ ઉન્નત હતું, રોડી-મેડીનવદાર સૌ સાથે સમાન હોત હતા, વિશા એસવાય પોર વાત કે ખડેલાય એવા વાજગાલનો મોડો નહોતો. સાંભળીને જામય થઈ, પણ કહેવાય છે કે એ જામા કાઓપતિ હતા અને લાખ ધરોની ત્યાં જોન પરતી હતી.

જ્યાં ગપ્પ નથી એની પાછળ ઐતિહાસિક પ્રમાણે છે જાલે પણ અનેક મહાનોની એક સરખી દાર મોડેલાંકે અંતરે નામજપથી મારીને માર્ગગચક સુધી છે માર્ગચની લગાધર્મી ખડેરૂપે જોની જોની

આ વાતની સાક્ષી આપે છે પહેલા એ જૈનપુરી હતી અને એ ધાર સ્ટેટને આધીન છે. ત્યાંના ગરીબ અને રાજ્યપીડિત બીલોનું તે આશ્વાસનદાયક સ્થાન બન્યું છે. અને એ એકસરખી બાધણી અને નમ્રતાના મકાનો બોધ પૂર્વચિત્ર આબેહૂમ ખડુ થાય છે

એક સરખા મકાન શાથી ? એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર એ છે કે ત્યાં સાચું સ્વધર્મીવાત્સલ્ય હતું, આપણામાં એક જુની છતાં અમૂલી કહેવત છે કે “ પચકી લકડી એકકા બેાજ. ” આ કહેવત સૌએ સાંભળી હશે

માડગાદના જૈનોનો નિયમ હતો કે પોતાનો નવો સ્વધર્મી આવે અટલે ધરદીઠ એક રૂપિયો અને એક ઇંટનું આતિથ્ય ધરવું એક લાખ ધર એટલે આવેલો સ્વધર્મી સીવો લખપતિ અને બંગલાવાળો બને આનું નામ જૈન સમાજનું સ્વધર્મીવાત્સલ્ય !

આ સ્વધર્મીવાત્સલ્યની આરાધના કરવાથી સહેજે સન્માનતા આવી જાય છે અને આવી સન્માનતા વિશ્વવ્યાપી સાચી માનવતામાંથી જન્મે, અને માનવતાનો પ્રચાર તથા વિકાસ થાય એ જ જૈનસંસ્કૃતિનો આદર્શ છે

પણ આનો અર્થ એ નથી કે બધાએ જૈનોએ લખપતિ બનવું જોઈએ ! અને જો જૈનો લખપતિ બને તો બીજી પ્રજાનું શું ? અપરિગ્રહ એ તો જૈનોનું મુખ્ય વ્રત છે, અને હોય જોઈએ

જ્યાં સાચી બાધવૃત્તિ સ્ફુરે છે, ત્યાં સગાંન સહેજે થઈ જાય છે અને જ્યાં બધુત્વભર્યું સામાજિક જીવન અને મહામૂલી સ્વતંત્રતા છે ત્યાં જ સાચો સ્વધર્મીવાત્સલ્યનો ગુણ વિકસેલો છે

જ્યાં બિજા વિચારવાળા, બિજા ધર્માવલમ્બી પતિપત્ની, અથવા સ્વામીસેવક હોય છે, ત્યાં ગ્રામ વિચારોનો અસન્માનતા રહે છે અને તેનું પરિણામ પણ કોઈકોઈ વખતે ધણું બગ કર આવે છે, એટલા માટે સહધર્મીની સાથે સબધ રાખવાથી સમક્રિતાદિ ગુણોની વૃદ્ધિ થવાનો સંભવ છે

સારથ માત્ર એ જ છે કે પોતાના સહધર્મી મનુષ્યને જોઈને પોતાના હૃદયમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન અને તેને જાનાઈ માટે ઉચિત સહાયતા કરવામાં આવે, તેજુ નામ વાત્સલ્ય છે.

આ વાત્સલ્ય ગુણ પણ સમાજીનો જાગ્યાર છે વાત્સલ્ય-ગુણ વિશે જોડેલા વિચાર કરવામાં આવે તેટલો જોડો જ છે.

(૮) પ્રભાવના:-પોતાના ધર્મની ઉન્નતિની પ્રવૃત્તિ કરવી તેજુ નામ પ્રભાવના છે. જ્યારે જે ધર્મ કરવાથી જૈનધર્મ દોષાપમાન થાય, તે પણ પ્રભાવના કહેવામાં આવે છે.

સાંભળવામાં આવે છે કે પહેલાં કરોડો જૈનો હતા. આ સોંપાને તરવારના બળથી કે કરાવીને તેમજ ધમ્મી આપીને જૈનો જનાવવામાં આવ્યા ન હતા પણ તે સમયના જૈનોના વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના ગુણથી પ્રભાવિત થઈને જન્ય ધર્માવલમ્બી સોડો જૈન-ધર્માનુયાયી બની જૈનધર્મનું પાલન કરતા હતા.

જ્યારે પણ જો જૈનભાઈઓ પોતાનું ચારિત્ર આદર્શ બનાવે અને વાત્સલ્ય અને પ્રભાવનાગુણથી રૂબિ કરે, તો સસારમાં જૈનધર્મનું ચૈત્રવ જગત્ત વધારો થશે. જો જૈન ભાઈઓ જાગ્યાર-નિચાર શુદ્ધ રાખે અને જન્ય સોંપાની સાથે સદાનુચિત સહિત બ્યવહાર કરે, તો સોંપો જૈનધર્મ પ્રતિ આકર્ષિત થશે, અને તીર્થંકરોનો ચક્રિતમાર્ગ પણ ચક્રિત બનશે.

સ્થાનાંતરસૂત્રના ચોથા સ્થાનમાં કહ્યું છે કે પ્રવચન-પ્રજ્ઞાનના માટે પાત્ર-અપાત્રને જાન દેનાર હાતાર ત્રીજા ભંગનો જાનાર છે. આથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે અપાત્રને જાન દેવાથી પણ પણ તીર્થંકરના માર્ગની પ્રભાવના થાય છે. અર્થાત્ જાનના પ્રમાણથી અપાત્ર અર્થાત્ સત્-ચારિત્ર ધરાયી વિહીન જે સામાન્ય મનુષ્યને મનુષ્ય છે તેને પણ જાન આપીને જૈનધર્મનો અનુયાયી બનાવવાથી

તીર્થંકરનો માર્ગ ઉજ્જવળ કરી શકાય છે શાસ્ત્રોમા તીર્થંકરમાર્ગને ઉજ્જવળ કરવાથી તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું ઉત્કૃષ્ટમા ઉત્કૃષ્ટ ફલ ખતાવવામા આવ્યું છે

કાર્ત્ત આધળા, લૂલા-લગડા વગેરે અસહાય જનોને દાન દેવાથી સસાર ઉપર જૈનધર્મનો પ્રભાવ પડે છે, એવું પણ જોનામાં આવે છે આવો પ્રભાવ સસાર ઉપર પાડવો તે પણ જૈનધર્મની પ્રભાવના છે.

જે મનુષ્ય દાન દેવાને પાપ કહે છે, તેઓ પ્રવચન-પ્રભાવનાનો અર્થ જરાબર સમજતા નથી, એમ સમજવું જોઈએ.

આ આઠ આચારો સૂત્રધર્મના છે આ આઠેય આચારોનું આચરણ કરનાર પુરુષ ઉપર ખતાવેલ ફલનો સમ્પાદક ખતે છે. આ જ આઠ આચારો ચારિત્રધર્મના પણ ઉપલક્ષક છે આ આઠ આચારોનું પાલન કરવાથી ચારિત્રધર્મનું પાલન થાય છે

(૬)
ચારિત્રધર્મ — આચારધર્મ

[ચરિત-ચર્મ]

દુનિયાની બીજી પ્રભાવે કરતાં આપણને જેની અત્યારે વધારે જરૂર
છે તે એક જ છે અને તે ચારિત્રની ખાલવણી છે

જ્ઞાનક્રિયામ્યામ્ મૌસ

અપાર વિચાર આચારમાં ઊભરે છે ત્યારે હવ-મુક્તિ મળે છે
ચારિત્રશુદ્ધિ હવ મુક્તિનું એક સાધન છે

માનવજીવનનો મુખ્ય ક્ષેત્ર રાગદેવતા વિમુક્ત થઈ હવ-મુક્ત
જનવાનો છે હવ-મુક્ત જનવા માટે પ્રત્યેક પ્રાણીએ રાગદેવતા રૂળ
કરણને વિચારી - શોધી તેને નિરૂળ કરવા માટે પ્રયત્ન-પુરુષાર્થ
કરવો આવશ્યક છે

વિચાર - મનન નિદિધ્યાસન - શોધન એ જર્થ સૂત્રાનંત
પર્વાવવાં સંબો છે અને આચાર - પ્રયત્ન - પુરુષાર્થ સંબો બાકી
ચારિત્રધર્મના પર્વાર્થ છે

પદ્યમાં જાતે તજો વચા' જ્ઞાન વચ્ચે ક્રિયાં વિના
'જ્ઞાનચારિત્રાધ્યાં મૌસ એ જર્થ બાર'સત્રો મેલ્યાપણિ માટે સૂત્રાનં
અને ચારિત્રના સાહચર્યની આવશ્યકતા સૂચવે છે

સૂત્રગ્રાન્થ વિષે આગળ સવિસ્તર વિવેચન કરવામા આંધુ છે.
અને ચારિત્રધર્મ - આચારધર્મ વિષે વિચાર કરવાનો છે

ચારિત્રધર્મ એટલે આચારધર્મ અને આચારધર્મ એટલે સસ્કારિતા કે ક્રિયાશીલતા એવો સામાન્ય અર્થ થાય છે વ્યક્તિના ત્યાગી અને ગૃહસ્થ એ બે વર્ગબેદની અપેક્ષાએ આચારધર્મમાં પણ બે ભેદ છે અમુક વ્યક્તિઓ આચારધર્મનું સંપૂર્ણ પાલન કરે છે અને અમુક આંશિક પાલન કરે છે, જે આચારધર્મનું સંપૂર્ણ પાલન કરે છે તેમને અનગાર કે ત્યાગી કહેવાય છે અને જેઓ આચાર-ધર્મનું આંશિક પાલન કરે છે તેમને આગારી કે ગૃહસ્થ કહેવાય છે.

સૂત્રકારોએ ચારિત્રધર્મનો મુખ્ય બે ભાગમા વિભક્ત કર્યો છે -
ચરિત્તધર્મને દુવિદ્ધે પં૦ તં૦ અણગારચરિત્તધર્મને, આગારચરિત્ત
ધર્મને ચ - સ્થાનાશ્રમસૂત્રમ્

અનગાર-ત્યાગીનો આચારધર્મ અને ગૃહસ્થનો આચારધર્મ એમ
ચારિત્રધર્મ બે પ્રકારનો છે

ત્યાગીધર્મ

સૂત્રકારોએ સ ક્ષેપમા ત્યાગીનો દશ પ્રકારનો ત્યાગીધર્મ બતાવ્યો છે:-

દસવિદ્ધે સમણધર્મને પં૦તં૦ -

(૧) સતી (૨) મુક્તિ, (૩) અજ્ઞવે, (૪) મદ્ધવે, (૫) લાઘવે,
(૬) સન્ધે, (૭) સજમે, (૮) તવે, (૯) ચિયાપ, (૧૦) વંમચ્ચેરવાસે

અર્થાત્ - શ્રમણધર્મ - ત્યાગીધર્મ દશ પ્રકારનો છે સાધુના
દશ ધર્મો નીચે પ્રમાણે છે -

(૧) ક્ષમા, (૨) મુક્તિ, (૩) આર્જવ, (૪) મૃદુતા, (૫) લઘુતા,
(૬) સત્ય, (૭) સવચ, (૮) તપ, (૯) ત્યાગ અને (૧૦) ક્ષમાર્થ.

૧ - કોઈ કદુવચન - અપ્રિય વચન કહે તોપણ ક્ષમાભાવ રાખવો-
ક્રોધિત ન થવું.

૨ - બાહ્ય-અંતર બંધનોથી મુક્ત થવું

- ૩ - મન, વચન કાયાની કુટિલતા ઊઠી ચાલુતા - સરખતા ધારણ કરવી.
- ૪ - અહ વૃત્તિથી દૂર રહી નમતા - ચક્રતા ધારણ કરવી.
- ૫ - આંતરિક તથા બાહ્ય ક્રોધ, આનંદ, મત્સ્યા, લોભનો આત્મિક ત્યાગ કરી લજ્જતા ધારણ કરવી - ખેડી મોહાર્જન કરવી.
- ૬ - સત્યવાદી થવું.
- ૭ - સવમ ધારણ કરવો - હિન્દિયકામન કરવું સવમ ૧૭ પ્રકારનો છે.
- ૮ - તપ - ઉપવાસ આદિ બાહ્ય તપમયી બને પ્રાપ્તિ આદિ આત્મ-તર તપમયી કરવી.
- ૯ - ત્યાગવૃત્તિ ધારણ કરવી.

૧ - અસાધ્યમય કૃપન જીવીત કરવું - અસાધ્યારી જનનુ આ દસ પ્રકારના સાધુધર્મમાં પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, જલ્મ મુક્તિ, ૧૭ પ્રકારનો સવમ, ૨૨ પરિણામ, ૨૭ સાધુમુલ્ય આદિ વિશેષ સાધુધર્મોના સંક્ષેપમાં સમાવેલ કરવામાં આવ્યો છે. આ દસવિધ સાધુધર્મને કહિન્દુ બોલે આદિ અન્યધર્મોવલનીએએ પક્ષ વધતા જોખા પ્રમાણમાં ઉદારતાપૂર્વક સ્વીકાર્યો છે.

મુહુર્યધર્મ

તત્ર ચ મુહુર્યધર્મોઽપિ ત્રિવિધઃ સામાન્યસો વિશેષતઃકોતિ ।
મુહુર્યધર્મ યુગ્મને પ્રકારનો છે ૧-સામાન્યધર્મ. ૨-વિશેષધર્મ

મુહુર્યધર્મો સામાન્ય ધર્મ

તત્ર સામાન્યસો મુહુર્યધર્મો ન્યાયસોઽનુષ્ઠાનમિતિ ।
ન્યાયપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી તે સામાન્ય મુહુર્યધર્મ છે

* મુતિદમ્બકીડસોંઈ સોનમિનિવિષયમ્
વીરિયલક્ષ્યકોથો રત્નક વર્ચસ્યકમ્ ॥

૧ - ન્યાયોપાત્ત દિ વિક્તમુમયલોકહિતાયેતિ ।

ગૃહસ્થે આ લોકે તથા પરલોકના કલ્યાણ માટે ન્યાયપૂર્વક ધનોપાર્જન કરવું જોઈએ

૨ - તથા સમાનકુલશીલાદિમિર્ગોત્રજૈરેચ વાહ્યમ્ ।

ગૃહસ્થે સમાન વય, સમાન કુલ તથા સમાન શીલ તથા ભિન્ન ગોત્રની યોગ્ય કન્યા સાથે વિવાહ કરવો જોઈએ

૩ - શુદ્ધકલ્પલામફલો વિવાહસ્તત્ફલ ચ સુજાતસુત-
સત્તનિઃ અનુપદ્ધતચિત્તનિવૃત્તિ ગૃહકાર્યસુવિહિતત્વં
અભિજાત્યાચારવિશુદ્ધત્વં દેવાતિથિવાન્ધ્યસત્કારા-
નવચત્વ ચેતિ ।

વિવાહનો ઉદ્દેશ કુલીન સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ છે અને યોગ્ય સુશીલ પુત્રની પ્રાપ્તિ, મિત્રની સ્વસ્થતા, ગૃહકાર્યની દક્ષતા, દેવ-અતિથિ, સાહ-ધર્મી વગેરેનો સત્કાર કરવો વગેરે વિવાહનું ફળ છે

૪ - તથા ઉપપ્લુતસ્થાનત્યાગ इति ।

ગૃહસ્થે જ્યાં ઉપદ્રવની સભાવના હોય તેવા સ્થાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ

૫ - તથા આયોજિતો વ્યય इति ।

ગૃહસ્થે આવકની અનુસાર વ્યય કરવો જોઈએ

૬ - તથા પ્રસિદ્ધદેશાચારપાલનમિતિ ।

ગૃહસ્થે દેશાચારનું પાલન કરવું જોઈએ

૭ - તથા માતાપિતૃપૂજેતિ

ગૃહસ્થે માતાપિતા, ધર્મગુરુ વગેરેનો આદરસત્કાર કરવો જોઈએ.

૮ - તથા સાત્મ્યત્ કાલમોજનમિતિ ।

ગૃહસ્થે સરીરની રક્ષા - નિરોગતા માટે યથાસમયે બોજન કરવું જોઈએ

- ૧ - વૈગ-વ્યાયામ-સ્વાપ-સ્નાન મોક્ષમ-સ્વચ્છમ્વૃત્તિકાલા
જોપદમ્બ્યાત્ ।
મુદરથી શૌચ - વ્યાયામ - નિદ્રા - સ્નાન - જોજનન આદિ નિત્ય
આચારધર્મેનું શરીરની રક્ષા માટે કદાપિ ઉત્ક્રમન કરવું ન જોઈએ.
- ૧૦ - શરીરયાસજમની ક્રિયા વ્યાયામ ।
શરીરને કસવાવાળી ક્રિયા વ્યાયામ કહેવાય છે.
- ૧૧ - શઙ્કયાદનામ્યાસેન વ્યાયામ સપ્તકૈત્ ।
સત્ત્વ - રાદ્વન - દૃઢ - બેઠકે આજિત્રી અવસ્થાસહી વ્યાયામ
સક્ત થાય છે.
- ૧૨ - માતેહસ્વેદ વ્યાયામ કાસ્તમુદાસ્થાચાર્ય ।
જેથી શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઈ જાય તેને વ્યાયામચાર્યો
વ્યાયામ કહે છે.
- ૧૩ - અવ્યાયામશીલેષુ કુતોઽગ્નિઘડીપનમુત્સાહો વેદવાક્યંચ
વ્યાયામ વિના જહશ્યન્, ઉત્સાહ, તથા દેહની મજબુતી
વધતા નથી. માટે મુદરથી અવસ્થા વ્યાયામ કરવી જોઈએ.
- ૧૪ - યમસ્વૈવાસ્યવિગમઃ સ્નાનસ્ય ફલમ્ ।
મુદરથી પરિમમ પરસેવો તથા આલસ્યને દૂર કરવા માટે તથા
શરીરસ્ફુર્તિ વધારવા માટે સ્નાન અવસ્થા કરવું જોઈએ.
- ૧૫ - સ્વચ્છમ્વૃત્તિઃ પુરુષાર્થાંયરમ રસાપનમ્ ।
મુદરથી માટે સ્વચ્છ-વૃત્તિ પરમ રસાપનરૂપ છે. જહીં સ્વચ્છ-વૃત્તિ એ
સ્વચ્છ-દાચારના અથ માં નથી. જહીં સ્વચ્છ-વૃત્તિનો અર્થ સ્વ-આત્માના
કલ-વિષયમાં વૃત્તિ-વિચરણનો છે. મુદરથી આત્માના ક્રિયાથી દેવ,
સુર અને ધર્મનું આસેવન અવસ્થા કરવું જોઈએ કારણ કે મુદરથી માટે
દેવ, સુર અને ધર્મ એ એક જ સાન્નિત્ય રમાય છે. સંસારિક દુઃખ-
નિવારણનું એ એક માત્ર પરમ ઔપદ છે.

ન્યારે ગૃહસ્થો ઉપર કહેલા માર્ગાનુસારીરૂપ સામાન્ય * ગૃહસ્થ-ધર્મનું બરાબર પાલન કરે છે ત્યારે તે ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મનું પાલન કરવામાં સમર્થ થાય ■

ગૃહસ્થનો વિશેષધર્મ

નૈતિક ગુણોને કેળવ્યા બાદ ગૃહસ્થે બાર પ્રકારના ધાર્મિક ગુણો કેળવવાના હોય છે નૈતિક ગુણોને સર્વપ્રથમ કેળવવા એ ગૃહસ્થનો સામાન્ય ધર્મ છે અને એ નૈતિક ગુણોની કેળવણી સાથે બાર પ્રકારના ધાર્મિક ગુણોને કેળવવા એ ગૃહસ્થનો વિશેષધર્મ છે

ન્યાસુધી ધર્મ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ હોતો નથી ત્યાસુધી ધર્મનું પાલન થતું નથી એટલા માટે ગૃહસ્થે શંકા-ઝણા આદિ ધર્મબુદ્ધિને નાશ કરનારા દોષોને દૂર કરી ધર્મપાલનમાં વિશ્વાસપૂર્વક દૃઢ રહેવું જોઈએ કારણ કે ધર્મશ્રદ્ધા હોય તો જ ધર્મનું પાલન બરાબર થઈ શકે છે

ધર્મશ્રદ્ધા દૃઢ કર્યા બાદ ગૃહસ્થે નીચેના બાર પ્રકારના વિશેષ ધર્મવ્રતોનું પાલન કરવામાં તત્પર રહેવું જોઈએ

૧-અહિ સામ્રત

શૂદ્ધાઓ પાળાઈવાયાઓ વૈરમળ । સ્પૂલ પ્રાણુતિપાતથી વિરત થવું અર્થાત્-ગૃહસ્થે એવી ચતનાપૂર્વક Guardedly-Thoughtfully-કાર્યપ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ કે જેથી મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી કે બીજાં ત્રસ પ્રાણીઓને-ઈજા થવા પામે નહિ અથવા ઓછામાં ઓછા પ્રાણીઓની ઓછામાં ઓછી ઈજા થાય. બધા, વધાદિ હિંસાકારી પ્રવૃત્તિ છોડીને કાર્યપ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ એ ગૃહસ્થનું અહિસામ્રત છે

* ગૃહસ્થો નૈતિક ગુણો કેળવ્યા વિના ધાર્મિક ગુણોને ધારણ કરી શકતા નથી. એ વાતની સાક્ષી સિદ્ધાન્તસૂત્ર પૂરે છે ભગવતીસૂત્ર નામક અગસૂત્રમાં પુંગીયા નગરીના શ્રાવક-ગૃહસ્થના મૂલ આઠ નૈતિકધર્મો બતાવ્યા છે.

૨-સત્યમત

પૂણામાં મુસાયાયાઓ જેરમણે । સ્થૂલ જ્ઞાનાત્મી વિરત થવું
અર્થાત્-મુદરથે જે વાત પોતે જેવા રૂપમાં જાણતો-માનતો હોય તેવા
રૂપમાં તે વાત બીજાને કહેવી લાજ છે કરને લીધે તે વાતમાં જરાજણ
ફેરફાર કર્યો નહિ તેમજ લોકજાણ, નૈતિક નિર્જનતા, લોકોપલ્લા એ
સર્વેને જુદા રાખી દાંથીભરકરી, પરનિદા ખાલી રૂપમાં વચ્ચે દાનિભરક
જે અતુલપદક પ્રવૃત્તિમાં વાચાનો દુરુપયોગ કરવો નહિ આ પ્રમાણે
અસપ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્ત થઈ સતપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ મુદરથનું
સત્યમત છે.

૩-અર્થોર્થમત

પૂણામાં અવિદ્યાવાળાઓ જેરમણે । સ્થૂલ અવિદ્યાવાળાઓ
વિરત થવું અર્થાત્-મુદરથે, જે ચીજ ઉપર, જે મનુષ્ય ઉપર, જે
હક ઉપર, જે વસ્તુ ઉપર પોતાનો અજાણીરીતે હક ન હોય તે ચીજ
મનુષ્ય, હક અને વસ્તુને અનિર્ણયપૂરક લેવાનો પ્રયત્ન ન કરવો. કારણ
હક ઉપર જે કોઈની માલિકી ચીજ ઉપર તથાપ બારી નહિ, ચોરી
કરવી નહિ તે મુદરથનું અર્થોર્થમત છે.

૪-અર્થઅર્થમર્થાદામત-સ્વપત્નીસતોષમત

પૂણામાં મેઢુવાઓ જેરમણે । સ્થૂલ મૈથુનથી વિરત થવું
અર્થાત્- મુદરથે પોતે પેલા કરેલા વીરનો પોતાની અને
બીજાઓની અનેક પ્રકારની હિંસા સાધવા માટે સદુપયોગ કરવો
નોઈએ. પાસપાસીઓને પોતાનામાં વીરનો દુરુપયોગ કરવો ન નોઈએ.
વીરશક્તિ હજી અજાણીને પ્રાપ્ત કરાવે છે એ શીખે અને જો તેમ
બની શકે તો અખડ ખડાચારી રહે. તેમ ન બની શકે તો તમારા
વિચારોને વિખરવું ન થાય એવી સહચારિણી સાધીને, મેળવીને
તેમની સદુદ્દેશ રહે. એક બીજાને અતુલજ્ઞ અને સહચારી થઈ શકાય
એવું પાત્ર ન જોઈ આવે છે જડવા જતા પ્રાપ્ત થાય તેમ ન હોય.

તો અવિવાહિત રહેવાની જ કાશીય કરે. વિવાહિત સ્થિતિ કે જે ચોતરફ ઉડતી વૃત્તિઓને અટકાવવા માટે—સ કાચવા માટે છે તે સ્થિતિ જે ઉભયને કે ઉભય પૈકી એકને અસંતોષનું કારણ થઈ પડે તો ઉશ્વડી ખેવડી હાનિકારક છે માટે તમારી શક્તિ, તમારા વિચારો, તમારી સ્થિતિ, તમારા સાધનો અને પાત્રની યોગ્યતા એ સર્વનો ઊંડો વિચાર કરીને જ પરણ્યા અથવા કુવારા રહો. પરણવું એ જ માણસનો મુખ્ય નિયમ અને કુવારા રહેવું એ અપવાદ મનાય તેને બદલે કુવારા રહેવું અને સર્વળી અથવા મુખ્ય બાબતોની અનુકૂળતા હોય તો જ પરણવું એ મુખ્ય નિયમ મનાવો જોઈએ અને વિવાહિત સ્થિતિને વિષયવાસનાની અમર્યાદ—અથેચ્ચ સ્વતન્ત્રતા તરીકે જૂલેચૂકે પણ માનવી ન જોઈએ.

ગૃહસ્થે તો વાસનાનો સંક્ષેપ અને આત્મિક ઐક્ય કરતા શીખવું જોઈએ અને અશ્લીલ શબ્દોથી, અશ્લીલ દેખાવોથી અને અશ્લીલ ક્રમનાઓથી દૂર રહેવું જોઈએ.

કાઈના લગ્ન તમે જોડી આપતા નહિ તમને તેવો હક્ક કાઈએ આપ્યો નથી લગ્નના આશયને નહિ સમજનારા—સહચારીપણાના કર્તવ્યને નહિ પીછાનનારા પાત્રોને એક બીજાની ફરજિયાત ગુલામગીરીમાં નાખનાર માણસ ચોથા પ્રાનો ભગ કરે છે—દ્યાતુ ખૂન કરે છે—ચોરી કરે છે—માટે ગૃહસ્થે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં સજગ રહેવું એ ગૃહસ્થનું પ્રથમર્થવ્રત છે.

૫-પરિગ્રહમર્યાદાવ્રત-ધર્મપરિમાણવ્રત

શૂલાઓ પરિગ્રહાઓ વેરમણ. સ્થૂલ પરિગ્રહથી વિરત થવું. અર્થાત્-ગૃહસ્થે પરિગ્રહ અથવા માલેકાની ધર્મીઓ સંક્રમ કરવો જોઈએ ‘હું બધું ભોગતુ, હું કોડપતિ થાઉં, હું મહેલોનો માલિક બનું’ એવા હુંમય, સ્વાર્થમય, સકુચિત વિચારોને જેમ અને તેમ યોછા કરવા જોઈએ.

મરણ્ય વચરના બાવા જ જાને જૂખ્યા મરે, કુટુંબનું જાવણુપેલનું ન કરે. એમ આ અપાતને ઉદેશ નથી, પણ સોભાપ્રતિ, મેઠપ્રતિ, મમત્વભાવ, જડપદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં જ આનંદ માનવાપણું - એ ચીજોને ઊઠા જાને પ્રામાણિક સુદિપૂર્વક-અતપૂર્વક-અવસ્થાપૂર્વક કરતા ઉચ્ચમથી મળતું દ્રવ્ય તમારી જાને તમારા આધિતોની આવસ્થાએ પૂરી પાડવામાં, અર્થવાની જરૂરીજાતો પૂરવામાં-ઉચ્ચાસપૂર્વક અર્થે, પરિશદ પર જેટલા પ્રમાણમાં મૂર્ખો જોઈ તેટલા પ્રમાણમાં ચિત્તચાલિત-*Equilibrium of Mind*-વધારે, પરિશદજીવને જેવી સંતોષાવૃત્તિ મારણું કરવી એ 'ચૂકરજીવ' પરિશદમર્ચાદ્યત ૭-કિશામર્ચાદ્યત

વિસાપરિમાણ—વિશાની મર્ચાદ્ય કરવી. અર્થાત—ચૂકરજીવ જાણ વચરનું—ઉપયોગ વચરનું—પરમાર્થ વચરનું જાણ એમ જાને તેમ એણું કરવું જોઈએ.

૭-સોનાપણોગમર્ચાદ્યત

મોગ-ઉચ્ચમોગપરિમાણ—મોગ જાને ઉપયોગેણું પરિશદ કરવું અર્થાત—ચૂકરજીવે મોગનાદિ મોગોની જાને કપાલવર્ણા અર્થે ઉપયોગની લાલસા મર્ચાદિત કરવી જોઈએ.

ચૂકરજીવે ટોચમાં સાદા આત્મસંભો નિયમિત જાને મિત્રાદરી જાણ જોઈએ.

જો તમારી તમીજો જેમ થોડી હશે તેમ તમારી ચિન્તાએ, ઉપાધિએ લાલસો, જોઈ થશે જાને વધારે મહત્વની પ્રવૃત્તિ વચર જાણ આપવાને વધારે જાણસ મળશે.

દેખાદેખીથી ખાનદાનીના જેટલા અવાલથી જેટલા દેખાવાની મૂર્ખ સોલુપતાથી હાલ દેખાવાની લાલસાથી જાને ટુકડોય સમજવાની સુદિના જાણવાથી જાનેક જીનજરૂરી તમીજો, આવસ્થાએ.

હિતપન્ન થાય છે અને તે શારીરિક નિર્બળતા, માનસિક અધમતા અને ભુદ્ધિહીનતાને જન્મ આપે છે માટે ઉપભોગ-પરિભોગના પદાર્થો જરૂર પૂરતાં જ—ઉપભોગના સિદ્ધાન્તને જવાબ આપે તેવા જ સખો આ પ્રમાણે ભોગોપભોગોની મર્યાદા કરવી તે ગૃહસ્થનું ભોગ-ઉપભોગપરિમાણુવ્રત છે

૮-અનર્થદંડરો ત્યાગ

અણકૃત્તવૃજ્ઞા ઘેરમણ-અનર્થદંડથી વિરમવુ અર્થાત—ગૃહસ્થે અર્થ વગરના ‘વ્યાપાર’માં—પ્રવૃત્તિમાં મન-વચન અને કાયાને પ્રવર્તાવવી જોઈએ નહિ. તેમ ખટપટ, નિંદા, દુષ્કાર્ત, ચિન્તા, કૃતક, ખેદ તથા ભયમાં શરીરસપત્તિ, ધનસપત્તિ, સમયસપત્તિ તથા સકલ્પ-સપત્તિનો દુરુપયોગ કરવો ન જોઈએ કારણ કે આર્તધ્યાન અથવા ચિન્તા અને રોદ્ધ ધ્યાન અથવા ક્રોધના ઉપર ક્રોધમય વિચારો કરવા તે હિતકારક કામ છે, આનંદમય-વીરત્વમય આત્મપ્રભુનો દ્રોહ કરવા સરખું કૃત્ય છે, કારણકે એવા કૃત્યોથી મનુષ્યત્વ ક્ષીણ થાય છે માટે અનર્થદંડનો ત્યાગ કરવો અર્થાત નિષ્પ્રયોજન પ્રવૃત્તિથી આત્માને દડિત ન કરવો તે ગૃહસ્થનું વ્રત છે

૯-સામાયિકવ્રત

ગૃહસ્થે પ્રતિદિન નિયમિત સમયે જ બને તેટલા વખત સુધી સમતોલવૃત્તિ-સમભાવ શીખવાનો અભ્યાસ અથવા મહાવરો પાડવો જોઈએ ગૃહસ્થનું આ સામાયિક વ્રત છે

૧૦-દેશાવકાશિકવ્રત

ગૃહસ્થે સ્વદેશ જહારથી મળાવેલી ચીજ બનતાં સુધી વાપરવી ન જોઈએ સ્વદેશપ્રેમ અને સ્વદેશભિમાન રાખવું અને સ્વદેશને બૂખે મરતો કરવાગ્યા સાધનશૂન્ય ન બનવું એ ગૃહસ્થનું દેશાવકાશિક વ્રત છે

૧૧-પ્રતિપૂર્ણ પૌષધવ્રત

શુદ્ધરથે દર મહિને એકવાર જ્યારે પણ કુરુક્ષત્ર કે સત્યના અને અનુરૂપ શારીરિક-માનસિક સ્થિતિ હોય ત્યારે જૂખ્યા રહેવું જોઈએ કે જ્યાં સરીર નિરાશી અને સહનશીલ મને અને એ સ્થિતિમાં ૨૪ કે ૧૨ કલાક આત્મરમણતામાં ગુજારવા એ શુદ્ધરથ પ્રતિપૂર્ણ પૌષધવ્રત છે

૧૨-અતિવિસર્વવિશ્યામવ્રત

શુદ્ધરથે ઉપકારી મનુષ્યોની ભક્તિ-સેવા કરવાનો પ્રસન્ન મને ત્યારે તેમની સેવા ઉદ્દાસથી નજાતથી જોઈએ, જે પુરુષો જન્મતાં ઉપકારમાં જ જીવન ગુજારતા હોય, જેઓ પોતાના શરીરશક્તિની સ્વ-સંભાળ કરવા જેટલી કુરુક્ષત્ર ન જઈ શકતા હોય, તેમના અસ્તિત્વ, જ્યારે અને પ્રવૃત્તિની જન્મતને ધણી જ જરૂર હોવાથી, તેમની તબીબો નાણુવી અને તે પૂરી પાકવાની તત્પરતા જતાવવી એ ઉપકૃત વર્તણૂં કર્તવ્ય છે

એમણે ઉદ્ધવેશમાં મિશનોને નિશાવવામાં પોતાના શરીરજન દબાવળ, સાતત્ય સમય, શુદ્ધિ, આહાર, કસ્ટો આપવો, તેમની મુશ્કેલીઓ અને કુખ્ય તથા સહારમાં હીલસોજી ધરાવીને તે દર કરવા માટે પોતાથી જનવું કરવું અને તેમના જન્મમાં પોતાનો જન્મ-સમાજનો જન્મ-માનવો એ શુદ્ધરથ અતિવિસર્વવિશ્યામવ્રત છે

આ પ્રમાણે નૈતિકધર્મ-સામાન્ય ધર્મની સાથે વ્રતધર્મ-વિશેષ ધર્મોનું જરાજર પાકન કરવામાં શુદ્ધરથજીવનનું સારથ્ય છે

આ પ્રમાણે શુદ્ધરથજીવનને વ્રતધર્મના પાકનથી સફળ બનાવવા ન્યાય મમણુધર્મનો સ્વીકાર કરી રાષ્ટ્ર સમાજ અને ધર્મના મનાણુ સાધવાની સાથે આત્મમજાણુ સાધવા માટે ત્યાગમય જીવન વ્યવહાર કરવું એમાં માનવજીવનની સફળતા છે

માનવજીવનને સફળ બનાવવા માટે ચારિત્રધર્મ—આચારધર્મનું પાલન કરવું અત્યાવશ્યક છે આ આચારધર્મને બધા ધર્મોએ એક મતે સ્વીકાર્યો છે.

* ચારિત્રધર્મ—આચારધર્મનો વિષય જીવનસ્પર્શી હોવાથી ધણો જ ગઢન

■ જૈનસૂત્ર—સાહિત્યમાં આચારધર્મને ધણુ જ મહત્ત્વનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે આ જ કારણે આચારધર્મની છાપ જૈન સાધુ કે શ્રાવક સમાજ ઉપર ખૂબ જ પડેલી અજીટ લેવામાં આવે છે અને ચારિત્રધર્મ વિષે સંક્ષેપમાં અશુભિનિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, એટલે અપૂર્ણ છે પૂજ્યશ્રીએ આચારધર્મ વિષે ‘બારમતની ટીપ’ મા સ્પષ્ટ સમન્વિતી આપી છે પૂજ્યશ્રીના અદ્વિસામત સત્યમત આદિ મતવિષયક પુસ્તકો ચારિત્રધર્મ સમજવા માટે વાચી જવાની ખાસ લલામણ છે આ પ્રકરણ તૈયાર કરવામાં સ્વ વાં ૨૦ ૨૦ ૨૦ ની લેખસામગ્રીનો ખાસ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે એટલે તેઓશ્રીના સહૃદય આભાર માનવાની અને તક લઈ લે —શ્રી.

(૧૦)

જીવનધર્મ

[અત્યંતકાચ-ધર્મો]

મિત્રી મે સખ્ખસુપ્પસુ પેરં યજ્ઞં ન કેળાં
બધા પ્રાણીઓ પ્રતિ મારે બન્યુબાવ છે મારે ઠોળી સાથે
કેરવે નથી વિશ્વબન્યુત્વ મે જીવનધર્મનો આદર્શ છે

આસ્તિ સંસ્કૃત મૂળરૂપ સત્ સંસ્કૃત છે. સત્ એટલે ઠોડું.
જીવનનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પ્રગટવું તે અસ્તિત્વધર્મ બલવા જીવનધર્મ
મંત્રી સમજ. સત્પ્રવૃત્તિદ્વારા જીવનને સત્વમનનાવવું, જીવનમાં સત્વનો
સાક્ષાદ્કાર કરવો તે જીવનનો વાસ્તવિક ધર્મ છે

જે અક્ષિ સરક્ષરિતા નાચરિકતા, રાષ્ટ્રીયતા આદિ ધર્મ
કુણેને જીવનમાં લાગુવાણી માફક વણી લે છે તે જ અક્ષિ
પ્રેક્ષાના જીવનધર્મ-આત્મધર્મને જીવનમાં અગ્રિયાર ઉતારી રાકે છે.

જીવનધર્મનો મર્મ સમજવો એટલે આદ્યમાને જોડાવવો. માત્ર
ધર્મ નયરધર્મ રાષ્ટ્રધર્મ આદિ ધર્મો એ જીવનધર્મરૂપ આદ્યમાના
અગ્રપ્રત્યય છે અર્થાત્ સમાનતાનો આદર્શ જીવનમાં ઉતારવો નથી
ત્યાંસુધી આદ્યમાની જોડાવાનું થતી નથી. સમજાતાનો આદર્શ જીવનમાં

• અધિવ્યવસ્થા ની સાચી જાણ વિશે જુઓ અધિવ્યવસ્થા ૧૦૪

હિતારવા માટે સર્વ પ્રથમ માનવતાને જીવનમાં પ્રગટાવવી પડે છે અને જ્યારે માનવધર્મ તેના જીવનમાં પ્રગટે છે ત્યારે તેનો ધ્યેયમન્ત્ર એ હોય છે કે “ હું માનવ છું માનવધર્મ સમજી અને માનવ માટે જીવું એ મારું સર્વપ્રથમ કર્તવ્ય છે કાળજી કે સઘળા ધર્મો મહાન છે પણ માનવધર્મ એથી પણ વધારે મહાન છે ”

જેના જીવનમાં માનવતા રોજરોજ વ્યાપી ગઈ હોય છે એ એમ માને અને સમજે છે કે જે ધર્મ છે તે માનવ માટે છે માનવને વધારે સરકારી-વધારે સુદર-વધારે સંસ્કૃતિશાળી બનાવવા માટે ધર્મ છે, એટલે જ્યાં ધર્મ પાળતા માનવને અન્યાય થતો હોય ત્યાં ધર્મને સાધનરૂપ માનીને પુનર્બોજના કરવી બંદે

બધા ધર્મો માનવધર્મ શીખવા માટે છે માનવ પ્રત્યે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવે, જીદાર્થ શીખવાડે, માનવને હલકો ગણતા શીખવાડે એ બધી વાતો ધર્મની હોઈ ન શકે.

મનુષ્ય ધર્મ પાળે છે તે પોતાની જાતને જિંદગી ઠરાવવા માટે નહિ પણ ખરેખર જિંદગી બનાવવા માટે અને એવી ઉત્કૃષ્ટ મનોદશા પ્રાપ્ત કરવા માટે એનો જીવનમન્ત્ર કેવળ ‘ વિશ્વબન્ધુત્વ ’ હોય છે અર્થાત્ “ મિત્તી મે સન્વભૂણસુ વેર મજ્જ ન કેળઈ ” અર્થાત્ બધા પ્રાણીઓ પ્રત્યે મારે મૈત્રીભાવ-બન્ધુભાવ છે, મારે કોઈની સાથે ઝેરવેર નથી જેમ સાચી મહત્તા સાદી હોય છે તેમ આ મહાન માનવધર્મ પણ સાદો સરળ છે એને એક જ ધર્મવાક્ય ‘ આત્મચત્ત્વ સર્વમુક્તેષુ ’માં મૂકી શકાય

જે તમને ન ગમે તે કોઈને ન ગમે અવેગાનું પાણી જો તમે પી ન શકો તો બીજો કોઈ માનવ પી ન શકે માદગીમાં સહાય કરે એમ જો તમે ઇચ્છો, તો બીજા પણ એ જ ઇચ્છે.

આટલો સીધો-સાદો માનવધર્મ જો મનુષ્ય સમજી લે અને પોતાના બધા સાધનો એ માનવધર્મ વધારવા માટે છે એટલું જાણી

મે-તો પછી એને ધમ વિશેનું વિશેષ જ્ઞાન એમાંથી જ મળી રહેશે. કારણ કે એ સદૃશ માનવધર્મ જેમ સૌ કોઈએક મદીમાં સમજી સો તેમ છે તેમ જ એ માનવધર્મમાં રહેલી ગહનતા પણ જીવનકારની શુદ્ધિ અને શોધન માટે એટલી ઉદાર અને લગ્ય છે. જીવનધર્મનો આદર્શ વિમરો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી વિશ્વગન્ધુતા કેળવવાનો છે.

આત્માને ઝોળખવો અથવા જીવનધર્મનો ધર્મ સામજીયો એ કારણ કમ નથી. કારણ કે ગુરુગુરુઆન્તરોથી માનવસમાજ વાસ્તવિક, અપ્રાપ્તતા સમૃદ્ધતા અમદા વગેરે કર્મરૂપ આંતરજનુઓદારા અકારના રતુઓ કરતાં સુવિશેષ-પીડિત છે. સંસ્કૃત છે. બદ છે. વાસ્તવિક આંતરજનુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવો એ સાધારણજન માટે સરસ નથી. આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે જીવનકાર-પ્રાણ પૈણ-કરવા એટલા અમાપ અક્રિસા, ત્યાગ, જ્ઞાન, તથા આદિ આત્મ જગતી પરમ અવસ્થાતા રહે છે. એ આત્મજન વિના જીવનકાર એવી સકલ નથી અને તેથી આત્મજનવદે પ્રકાશપૂર્વક જીવનકારમાં વિકારજનુને પરગિત કરી ગુર્હમ આત્માને હમવો એ લાખો મુશ્કેલીને જીતવા કરતાં પરમવિજય છે. અથા આત્મવિજયનો વિજયનાક સમસ્ત સંસારને સમજાવનાર અને સ્વાતંત્ર્યનો રાજમાર્ગ કેળવનાર તે જીવસીલ જૈનધર્મ છે.

જીવનમાં જૈનત્વ પ્રગટાવવું એ આત્માને શોધવાની મૂળ ગાળી છે. કારણ કે જૈનધર્મ એ વિશ્વવિજેતાનો ધમ છે. આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થવેલા વિકારવિજયી સુત્રિમવીરનો વિજયધર્મ-જૈનધર્મ છે. મુદ્ધમાં વીરતા દાખવી વિજય પ્રાપ્ત કરનાર તરીકે સુત્રિમવીર પ્રસિદ્ધ છે. પણ તેમની વિશેષ પ્રસિદ્ધિ તો જીવન સમાધમાં વાસ્તવિક કર્મરૂપ આંતરજનુઓ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરનાર

* જો હસ્તક સહસ્રાબંધ હોય તો મુજબ બિંદુ.

પરંતુ વિશેષજન જાણવું એવું છે. જમો જમો ॥ ઉત્તર-૬

તરીકે તથા એ વિજયધર્મ—જૈનધર્મના પ્રચારક તરીકે સવિશેષ છે. આત્મસ્વાતંત્ર્યનો વિજયનાદ જગત માત્રને સંભળાવનાર ઋષભદેવ સ્વામીથી લઈ શ્રી મહાવીર પ્રભુ સુધીના ચોવીસ વિકારવિજયી તીર્થંકરોએ જગજીવોને કર્મબંધનથી મુક્ત થવાનો, અતઃ જનવાનો જે વિજયમાર્ગ બતાવ્યો છે એ વિજયમાર્ગ તે જૈનધર્મ એ ઋષભદેવ મહાવીરાદિ તીર્થંકરોએ જૈનધર્મના જે આત્મવિજયના સ્વાતંત્ર્યમન્ત્રો જગતમાત્રને સંભળાવ્યા છે તેનો સાર એ છે કે —

(૧) સ્વતંત્ર બનો, સ્વતંત્ર બનાવો અને અતઃ જનવાનો બનેલાના પગલે ચાલો, એ પહેલો વિજયમંત્ર

(૨) પરાધીન બનો નહિ, કોઈને પરાધીન બનાવો નહિ અને કોઈ પરાધીનને પગલે ચાલો નહિ, એ બીજો વિજયમંત્ર

(૩) મધશક્તિ કેળવો, એ ત્રીજો વિજયમંત્ર.

(૪) સધશક્તિને પુષ્ટ કરવા માટે વિવેકબુદ્ધિને કેળવો અને કદાચબુદ્ધિને અધાને સમન્વયબુદ્ધિને સ્થાન આપો, એ ચોથો વિજયમંત્ર

(૫) તમારી આત્મશક્તિમા દૃઢ વિશ્વાસ રાખો, બહારની લોભાવનારી શક્તિનો આધાર રાખો નહિ વિજયઆકાંક્ષી બની વિજય પ્રાપ્ત કર્યો જાઓ, એ પાંચમો વિજયમંત્ર

ઉપરના વિજયમંત્રો ઉપરથી જૈનધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો ત્રીસે લખ્યા પ્રમાણે ફલિત થાય છે —

(૧) આત્મસ્વાતંત્ર્ય—અહિંસાવાદ—પ્રત્યેક નાના મોટા પ્રાણીનો આત્મા સ્વતંત્ર છે. કોઈની આત્મસ્વતંત્રતા ચૂંટવી લેવાનો કોઈને અધિકાર નથી કીડીથી કુજ સુધીના નાના મોટા પ્રાણીઓ આત્મસ્વાતંત્ર્યની દૃષ્ટિએ સમાન છે. માટે નાના મોટા કોઈપણ જીવને સ્વાર્થ સાધવા માટે કે મોક્ષપ્રાપ્તિ કે ધર્મના ખોટા બહાના ત્રીસે મારવાનો—અલિદાન કરવાનો—હિંસા કરવાનો કે કબૂત દેવાનો

‘અસ્તિકાયધર્મ’ના સ્પષ્ટાર્થ માટે જુઓ પરિશિષ્ટ ૧૦ મુ

ઠાઈને પણ અધિકાર નથી. બધા છવો છવવા આહે છે મરવા ઈર્ષ આહતું નથી. બધા નિર્ભય-સમરક્ષિત બનવા આહે છે મટે નિર્ભય બનેા. બી વને નિર્ભય બનાવો અને નિર્ભય બનનારને સહાય કરે. અહિંસા પરમો ધર્મ એ સનાતન ધર્મનું મૂળ આ આત્મસ્વા તત્ત્વના સિદ્ધાન્તમાં રહેલ છે આત્મસ્વાતત્ત્વનો અને અહિંસાવાદનો આ પહેલો વિભવમય છે

(૨) કર્મ વાદ-કર્મબંધનોથી સ્વાધીન આત્મા પરાધીન બન્યો છે કર્મબંધીના બંધનો તેથી પરાધીન આત્માને સ્વાધીન બનાવશે એઈએ. સ્વાધીન આત્માને કર્મબંધનોથી બદ કરે, આત્માનું સ્વા તત્ત્વ જૂઠ્ઠી મે એવી કોઈપણ અકારની પરાધીનતા ધરી તે સામા બિઠ હેલ કે ધાર્મિક હેલ તેને ત્યાં થવું નહિ. એટલું જ નહિ પણ ઈશ્વરની પણ પરાધીનતા સેવવી નહિ. કારણ કે જ્યાં પરાધીનતા છે ત્યાં દુઃખ છે અને જ્યાં સ્વાધીનતા છે ત્યાં સુખ છે. દુઃખ કેમ આહે ? બધા સુખ આહે છે સાચા સુખની હમ્મશ કમ્પારે કર્યોની પરાધીનતા દૂર કરવી જરૂર છે સુખ-દુઃખ ને પોતાના જ હાથમાં છે કર્મ બલુસાર સુખ-દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે કોઈ ઈશ્વરીય શક્તિ સુખ-દુઃખ કેવી નથી. કર્મશક્તિના પ્રવાસથી આત્મા દુઃખી થાય છે અને કર્મશક્તિનો નાશ કરવાથી આત્મા સુખી થાય છે

(૩) સમશક્તિ-સમધર્મ-છવનસંપ્રમામાં વિભવ પ્રાપ્ત કરવા માટે એકબળ-બેધશક્તિની પરમાવસ્થતા રહે છે એકબળ વિના છવનસિદ્ધિ સાધવી દુષ્કર થઈ પડે છે એટલા માટે મેધશક્તિ ણવવી આવશ્યક છે સધનું બળ એકત્રિત કરવું એ અત્તમવિભવ પ્રાપ્ત કરવાનું મેધ સાધન છે

(૪) સમન્વયશુદ્ધિ-અનેકા તવાદ-નયવાદ-દુશ્મનોને પોતાના મણમાં લાવવાનું બીજું અમોઘ સાધન તે અનેકાન્તવાદ છે અનેકાન્તવાદ વિશી પછને સમન્વયવાનું અને પોતાના પછને મળ્ગત કરવાનું એક સળ્ગ સાધન છે વિશીઓને પણ અપતપાન કરાવી

અમર બતાવનાર તે અનેકાન્તવાદ છે. અનેકાન્તવાદને સાદી ભાષામાં વિવેકબુદ્ધિ અથવા સમન્વયબુદ્ધિ કહી શકીએ, વિવેક વિના જેમ ધર્મ પણ અધર્મ બની જાય છે તેમ અનેકાન્ત દષ્ટિ વિના ધર્મમય કૃત્ય અધર્મમય બની જાય છે અનેકાન્તવાદ તે વિચારવૃક્ષનું સુરંગ છે અનેકાન્તવાદ એ જૈનધર્મની ખાસ વિશિષ્ટતા છે વિરોધીઓનું દમન અને પોતાનું સમન કરનાર અનેકાન્તવાદ એક સખળ શસ્ત્ર છે આ શસ્ત્રથી વિજયપ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે અનેકાન્તવાદ અને અહિંસા-વાદનો સુમેળ થાય છે ત્યારે આત્મવિજય અવશ્ય થાય છે

(૫) આત્મવિશ્વાસ—આત્મવિજયનો મૂલમત્ર—વિજયાકાક્ષી બની આત્મવિશ્વાસપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો એ આત્મવિજયનો મૂલમત્ર છે આત્મવિશ્વાસને જૈનધર્મની પરિભાષામાં ‘સમ્યક્ત્વ’ કહેવામાં આવે છે આત્મવિશ્વાસ—સમ્યક્ત્વ—વિના આત્મવિજય થવો મુશ્કેલ છે પોતાની આત્મશક્તિમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી પ્રવૃત્તિ કર્યે જવી એમાં જ આત્મવિજય રહેલો છે બહારની કાષ્ટપિણુ રાક્ષિ ઉપર આધાર રાખી પ્રવૃત્તિ કરવાથી આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરવો કઠણ છે તમારી પોતાની જ શક્તિ તમને આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરાવી શકશે બહારની કાષ્ટપિણુ જડશક્તિ તમારામાં જીવનપ્રાણ પૂરી નહિ શકે.

પોતાની આત્મશક્તિમાં પૂરેપૂરો આત્મવિશ્વાસ રાખો અને આત્મવિશ્વાસપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કર્યે જાઓ, એમાં જ પોતાનો આત્મ-વિજય રહેલો છે. સમ્યક્ત્વ—આત્મવિશ્વાસ—જ આત્મવિજયનો મૂલ-મત્ર છે આ મૂલમત્ર સમજ્યા પછી આત્મવિજય પ્રાપ્ત કરવો મુશ્કેલ નથી

વિશ્વમાત્રને જીતવાનો આ વિજયમત્ર છે જે ધર્મ વિશ્વમાત્રને જીતવાનો આવો અમોઘ વિજયમત્ર શીખાડે છે, તે ધર્મ માનવ-સમાજનું જ નહિ જગતમાત્રનું કલ્યાણ કરનારો હોય એમાં શુ આશ્ચર્ય ?

જે ધર્મ આત્મા જેવી અમર વસ્તુનો વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ સાક્ષાત્કાર કરાવે છે તે ધર્મ જગતમાત્રને વિશ્વગૈત્રી અને નિર્વેગ દક્ષિણ રનેહસૂત્રથી સૂત્રબદ્ધ કરે અને વૈજ્ઞાનિક તત્ત્વોનું સહસ્રતાર્પણ જાત્વેક્ષુ કરી જગતમાત્રને નવીન આવિષ્કારથી આશ્ચર્યાન્વિત કરે એ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ જીવનમાં વિશ્વજન્યુત્ત્વ અને જૈનત્વ પ્રગટાવે છે તે જીવનધર્મ-આત્મધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરે છે અને તેનું શોધેલું શોધી અને શોધેલું જીવનમાં ઉત્કર્ષીને અદ્વિતીય શોધે છે. જીવનશુદ્ધિ સાધી સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થવું એ જ સાચો જીવનધર્મ છે.

सर्वे सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।

શિવમસ્તુ સર્વે જગતા

જાણી સુખી થાઓ, જાણી નિરાશી થાઓ અને જગત માત્રનું કલ્યાણ થાઓ. આ જીવનધર્મનાં બેદમ ત્રો છે.

જે ધર્મ આત્મા જેવી અમર વસ્તુનો વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ સાક્ષાત્કાર કરાવે છે તે ધર્મ જગતમાત્રને વિશ્વમૈત્રી અને નિર્વેર યતિના રોદ્ધસૂત્રથી સમગ્ર કરે અને વૈજ્ઞાનિક તત્ત્વોનું સફલતાપૂર્વક અન્વેષણ કરી જગતમાત્રને નવીન આવિષ્કારોથી આશ્ચર્યનિવર કરે એ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ જીવનમાં વિશ્વમન્દુત્વ અને લૈનત્વ પ્રગટાવે છે તે જીવનધર્મ-આત્મધર્મનો સાક્ષાત્કાર કરે છે અને તેનું સાધેલું સાધી અને સાધેલું જીવનમાં ઉત્કર્ષીને અપ્રમશુદ્ધિ સાધે છે. જીવનશુદ્ધિ સાધી સિદ્ધ થઈ અને મુક્ત થવું એ જ સાચો જીવનધર્મ છે.

सर्वे सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।

शिवमस्तु सर्वं जगता

નધા સુખી થાઓ, નધા નિરામી થાઓ અને જગત માગ્યુ કલ્યાણ થાઓ. આ જીવનધર્મનો અંગ્રહનો છે.

અગ્ર નથી કે જોનો વિચાર ધર્મને કર્તવ્ય નથી તેથી ધર્મ મનુષ્યના સનાતન જીવન જેટલો જ અથવા તેથી પણ વિશેષ વ્યાપક હોવો જોઈએ અને જીવનસમસ્ત તેનું ક્ષેત્ર છે તેથી અત્યંત ઉત્કટપણે જીવતો હોવો જોઈએ.

આજે જન્મતાના જે પ્રખ્યાત ધર્મો છે તે ઘણે અંશે એવા વ્યાપક ધર્મો છે સ્થાપનાને સમયે તો તે બધા જીવતા હતા જ પરંતુ તેમના ચેતનને ધાર્મિક પુરુષોએ વાર વાર જગાડી તેમને જીવતા રાખ્યા છે સગડીમાનો દેવતા વ્યભાવે જ જેમ વાર વાર મદ પડી જાય છે અને તેથી વાર વાર કાલસા પૂરીને અને ફૂટીને તેનું મસ્કરણ કરવું પડે છે, તેને જાગનો રાખવો પડે છે, તે જ પ્રમાણે સમાજમા ધર્મ-તેજને જાગત રાખવા સાત ધર્મપરાયણ સમાજ પુરુષોને તેને ફકનાનું અને ઇધન પૂરવાનું કામ કરવું પડે છે આ કામ જો વખતોવખત ન થયું તો ધર્મજીવન ક્ષીણ અને વિકૃત થઈ જાય છે, અને ધર્મનું ક્ષીણ અને વિકૃત વ્યક્ત અધર્મ જેટલું જ નુકસાન કરે છે ધર્મને ચેતનવાન અને પ્રજ્વલિત રાખવાનું કાર્ય ધર્મકપરાયણ વ્યક્તિઓ જ કરી શકે છે.

ધર્મનો અતિમ આધાર મનુષ્યહૃદય છે ધર્મનિરાસા અને ધર્મવિચાર એ મનુષ્યોનો સ્વભાવ જ છે અને તે કારણે સર્વકાળમા અને સર્વદિશામા ઉન્નતિની કક્ષા પ્રમાણે મનુષ્યહૃદયમા ધર્મનો આવિર્ભાવ થયો જ છે, આ હૃદયધર્મ ગમે તેટલો કલુષિત હોય, મલિન હોય, તો પણ તેની મૂળ વસ્તુ શુદ્ધ છે અશુદ્ધ સુવર્ણ કંઈ પિત્તળ નથી, અને પિત્તળ ગમે તેટલું શુદ્ધ, ચક્રમકેતુ અને ધાટીલું હોય તો પણ તે સોનું નથી માત્ર શુદ્ધિના જોર પર જીઓ કરેલો, લોકિમા રહેલા રાગદ્વેષનો લાભ લઈ ચાલુ કરેલો અને થોડા અથવા ઘણા સામર્થ્યવાન લોકિના સ્વાર્થને પોષનારો ધર્મ તે ધર્મ નથી, અસરકારી હૃદયની કુદ્ર વાસના અને દલમાથી ઉત્પન્ન થતી વિકૃતિને દાકતો શિષ્ટાચાર કે ચતુરાઈપૂર્વક તર્કથી કરેલો તેનો બચાવ એ પણ

ભૌતિક, નૈતિક તથા આધ્યાત્મિક સંબંધિના વચાસ હર્ષન ઉપર ધર્મની રચના કરવામાં આવી છે

ત્યાંસુધી મનુષ્ય આ સામત નિયમોને સમજી શકતો નથી ત્યાંસુધી ખોટા અનુમાનો કરતો રહે છે અને તેને જ ધર્મ માની બેસે છે.

અગ્નિની જ્વાળા સાન્ત ધર્મ જ્વાળાથી જોમ અગ્નિમાંથી પુમાડે નીકળે છે તેમ મનુષ્યશુદ્ધિ અને મનુ-ચલકન બનારે જડ ધર્મ નવ છે અને અદ્વિત્યભૂતિ મઠ કર્મ નવ છે ત્યારે આર્વા જમો બિપલો છે

નાસ્તિકત્વરૂપી પાણીદારા મોક્ષમર્મરૂપી હૃદયની અગ્નિને સાન્ત કરેલો એ સાચો ઉપાય નથી પરંતુ સાચો ઉપાય તો એ છે કે જ્યાં સમયે નિશ્ચયતા અને અનુભવરૂપી દૃઢતા ધાર્મિકજ્ઞાને સચેત કરી ધર્મની જ્યોતિને ફરી જાગ્રવસ્થામાં કરી જાય છે.

ધર્મશિક્ષા અને ધર્મના બિંદુ ચિન્તાન-મનનથી મોક્ષમર્મનો નાશ અને ધર્મનો ઉદય થાય છે અચાન-કુચાન અને કાચ-લાસ્ય એ ધર્મના મુદર ટુકો છે કારણ કે ધર્મનો નાશ કરનાર લોકજન, અચાન અને કાચમાંથી ૧ પેદા થાય છે

અધિ-મુનિઓ તથા ધર્મ-સંસ્થાપક ત્યાંસુધી પોતાની મઠા અને પોતાના સ્વાનુભવની વાતો કરે છે ત્યાંસુધી તો તેઓમાં શુદ્ધ સત્ય અથવા સનાતન ધર્મનો વાસ્ત હોય છે પણ બનારે તેઓ અથવા તેમના અનુયાયીઓ રૂઢ માન્યતાઓને અથવા પોતાની ક્રપ્તાઓને નોટલી ગૃહસ્થથી, અચાનથી કે જાણીશુદ્ધને ધર્મમાં ભેળવી કે છે તેટલી અશુદ્ધિ તે ધર્મમાં આવી જાય છે અને બનારે ધર્મના અધિજ્ઞ અનુયાયીઓ એ અશુદ્ધ મથેલા ધર્મને પકડી રાખે છે ત્યારે ધર્મસેવકના હાથે જ ધર્મનો પગાળ થાય છે

(૨)

ધર્મ-સંસ્કરણ

માનવજીવનનો આરે જાણીથી વિચાર કરનાર જો, ધર્મ હોય તો તે ધર્મ જ છે જીવનનું રચાયેલ અથવા અસ્થાયી એકપણ એવું

સુનિયંત્રિત અને નિયમબદ્ધ કરવા માટે બજાર-હાટ તથા નગરો પશુ જંદર ઉત્પન્ન થશે

ન્યાસુધી માનવસમાજ આજની માફક રાજતન્ત્રદ્વારા નિયંત્રિત રહેવાનું સ્વીકારશે ત્યાસુધી રાજધાની અને તેની અવ્યવસ્થા અનિવાર્ય છે આમ છતાં માનવજાતિનું મુખ્ય કેન્દ્ર તો ગ્રામ જ છે કારણ કે ગામડાનો ખેતીની સાથે સજીવ સબંધ છે

યુરોપે ઔદ્યોગિક પ્રગતિના નામે આ ગ્વાલાવિક સ્થિતિને બદલાવી દેશદેશાન્તરેની સાથે સબંધ જોડી ખેતીને બદલે કારખાના-એને અધિક મહત્વ આપ્યું છે આનું દુષ્પરિણામ એ આવ્યું કે ગામડાઓ તદ્દન હિન્ન-વેરાન થઈ ગયા અને ત્યાં ત્યાં નાના નગરો વસવા લાગ્યા નાગરિકો ગામડાઓનો સાર-સર્વસ્વ-ધાન્યખુદ્ધિ-ગામડાનો પુરુષાર્થ તથા ગામડાની મહેનતને પણ પોતાની તરફ ખેંચી જવા લાગ્યા

નગરો, ગામડાની આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ કરવાને બદલે આજે તેને જ આજીવિકાનું સાધન બનાવી બેઠા છે એટલું જ નહિ પણ પોતાની આજીવિકાની પૂર્તિ ગામડાઓથી થાય છે એટલા માટે ગામડાને જીવિત રાખવા માગે છે આ કૃત્રિમ સ્થિતિને લીધે માનવસમાજનું આરોગ્ય, તેનું આયુષ્ય, આરિય અને તેની સંતોષવૃત્તિને બારે આઘાત પહોંચ્યો છે આ આઘાતને દૂર કરવામા અને ગામડાઓને પુનઃ સજીવન કરવામા જ માનવસમાજનું કલ્યાણ રહેલું છે

ગામડાઓની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા આમર્થર્મના પાલનથી જ સાચવી શકાય એમ છે આમર્થર્મના પાલનથી ગામડાઓ પુનઃ સજીવન થશે.

(૨)

આમોદ્ધાર

આજે હિન્દુસ્થાનમા ગામડાના સમાજની અસાધારણ દુર્દશા છે શહેરોમાંથી પરદેશી માલ અને મોજશોખની વસ્તુઓ ગામડામા પહોંચે છે, ધ ધાઉધોગ પહોંચતા નથી શહેરી દુર્ગુણો ત્યાં અપાટથી ફેલાવા માડ્યા છે, પણ શહેરમા જે ધર્મવિચારની જગૃતિ, રાજકીય પ્રગતિ

ધર્મ નથી. અર્થાત્, બોલપણ અને અમમતા એ જણ દોષોથી મુક્તિ
 થયેલો ધર્મ અધર્મની કક્ષાએ પહોંચી જાય તો તે વસ્તુ છુટી છે
 અને ધૂળમાં જ નો ધર્મ નથી પણ કેવળ સીદ્ધાંતો ધર્મનું રૂપ ધારણ
 કરે છે તે વસ્તુ પણ છુટી છે માનવપ્રતિદ્વક્ષમાં ઉપર જણાવેલા ધર્મના
 અને પ્રકાર બહોળા પ્રમાણમાં મળે એટલો મનુષ્યસમાજ પાકત થયો છે
 પરંતુ જ્યાં અને વસ્તુનું પૃથક્કરણ કરી તેમનું વચાન સ્વરૂપ
 જોળખવાની તરફી મનુષ્યે હજી લીધી નથી.

ધર્મ અમુક દુષ્કર્મ પોતાની જાગ્યાદી કાષ્ઠ સખણ અને વધારવા
 જેમ વારંવાર જૂનો અને નકામો થયેલો સાદા કાદી તાંબે છે અને
 પછી રહેવાથી જગડેલા માથાને વાળીઝૂલી સાફ કરી બિજવો કરે છે
 તે જ રીતે ધર્મે વારંવાર પોતાનું સંસ્કરણ કરવું જોઈએ. પરંતુ એ
 સંસ્કરણ ખરું સેતુ પારખવાની અને સલાળી રાખવાની જેમનામાં
 સક્ષિત છે એવા કુલજ, ધર્મજ સમાજસેરમને હાથે જ થવું જોઈએ.
 જ્યતમાં લંબી પહેલી ધણીખરી પ્રચલિત નાસ્તિકતાનું કારણ
 ધર્મસંસ્કરણનો અભાવ જ છે

—મહાત્મા ગાંધી

પરિશિષ્ટ ૨ જી

ગ્રામધર્મ

જ્યાંસુધી માનવસમાજનું જીવન જન અને વસ્તુ ઉપર જવ
 લાગે છે ત્યાંસુધી સમાજનો જેટલો / એકમાત્ર મહત્વપૂર્ણ અને
 અનિવાર્ય ધર્મો ગહેતો અને જેટલો માટે માનવસમાજને ચામડાનોમાં
 જ ગહેતું પડે.

જન અને વસ્તુની સિવાય મનુષ્યોને અપારે નીજી આપણકાઓ
 બની થતે બારે લેની પૂર્તિ કરવા માટે તથા પરપણલગની સમાજને

સુનિયંત્રિત અને નિયમબદ્ધ કરવા માટે બજાર-હાટ તથા નગરો પશુ
જરૂર ઉત્પન્ન થશે

ન્યાસુધી માનવસમાજ આજની માફક રાજતન્ત્રદ્વારા નિય-
ત્રિત રહેવાનું સ્વીકારશે ત્યાસુધી રાજધાની અને તેની અબ્ધવચ્ચા
અનિવાર્ય છે આમ છતાં માનવજાતિનું મુખ્ય કેન્દ્ર તો ગ્રામ જ છે
કાગ્યુ કે ગામડાનો ખેતીની સાથે સજીવ સંબંધ છે

યુરોપે ઔદ્યોગિક પ્રગતિના નામે આ સ્વાભાવિક સ્થિતિને
બદલાવી દેશદેશાન્તરોની સાથે સંબંધ બેઠી ખેતીને બદલે કારખાના-
ઓને અધિક મહત્વ આપ્યું છે આનું દુષ્પરિણામ એ આવ્યું કે
ગામડાઓ તદ્દન ઊંજળ-વેરાન થઈ ગયા અને જ્યાંત્યા નાના નગરો
વસવા લાગ્યા નાગરિકો ગામડાઓનો સાર-સર્વસ્વ-ધાન્યસુદ્ધિ-
ગામડાનો પુરુષાર્થ તથા ગામડાની મહેનતને પશુ પોતાની તરફ ખેંચી
જવા લાગ્યા

નગરો, ગામડાની આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ કરવાને બદલે આજે
તેને જ આજીવિકાનું સાધન બનાવી બેઠા છે એટલું જ નહિ પણ
પોતાની આજીવિકાની પૂર્તિ ગામડાઓથી થાય છે એટલા માટે ગામડાને
જીવિત રાખવા માટે છે આ કૃત્રિમ સ્થિતિને લીધે માનવસમાજનું
આરોગ્ય, તેનું વ્યાયુષ્ય, આરિય અને તેની સંતોષવૃત્તિને બારે આઘાત
પહોંચ્યો છે આ આઘાતને દૂર કરવામા અને ગામડાઓને પુનઃ સજીવન
કરવામાં જ માનવસમાજનું કલ્યાણ રહેલું છે

ગામડાઓની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા ગ્રામધર્મના પાલનથી જ સાચવી
શકાય એમ છે ગ્રામધર્મના પાલનથી ગામડાઓ પુનઃ સજીવન થશે.

(૨)

ગ્રામોદ્ધાર

આજે હિન્દુસ્થાનમા ગામડાના સમાજની અસાધારણ દુર્દશા
છે શહેરોમાંથી પરદેશી માલ અને મોજશોખની વસ્તુઓ ગામડામા
પહોંચે છે, ધંધાઉધોગ પહોંચતા નથી. શહેરી દુર્ગુણો ત્યાં ઝપાટાથી ફેલાવા
માડ્યા છે, પણ શહેરમા જે ધર્મવિચારની જાગૃતિ, રાજકીય પ્રગતિ

જને સમાજ સુધારો મોકાપણો ખસે દેખાવ છે તેનું ખમીર ગામડાં-
ઓમાં બહુજ મોટા પ્રમાણમાં પહેર્યે છે

દેશદેશાન્તરમાં વખણાવ છે તે આપણો ધર્મ જને ગામડાંમાં
પણાવ છે તે ધર્મ એક સ્થા નથી. ગામડાંમાં સાચેસાચી ધર્મનિષ્ઠ
પવિત્ર જાસ્તિકતા જને ઉચ્ચ આરિયસંપત્તિ કલા સુધી હતાં. જાજ
પણ તેના અસૌચ દેખા દે છે. પરંતુ જાણુકિ, ઈશ્વર જને નાસ્તિક
હતાનું જ સમજાવ્યું ત્યાં સાર્વત્રિક થવા જોઈ છે. જે કસબુધી ગામડાંના
સમાજમાં ધાપણ વધારે દેખાવ છે. ગામડાંમાં જાણાન છે. જનપ્રાર્થના
છે જને કરીશી છે. જ્યાં જણુ જો દૂર ન હતાં? તો 'ગામડાંના સમાજ
હવે ટકવાનો જ નથી. પરંતુ જાજ, જ્યારે જને ઉચ્ચોત્તમ બહારથી
મોઢિ પર કેટલાંક બાદી સ્થાપાં બહારથી લાજવાનાં ઉપાયોતે મર્ગદા
છે. જ્યાં તારક ત્રિપુટીનો મોઢિએ સ્વેચ્છથી જ સ્વીકાર કરવો જોઈએ
જને તેના સ્વેચ્છથી જ સ્વીકાર થાય તે પહેલાં સમાજનું ધાપણ
જણુ જોઈએ. સમાજમાં ઉત્સાહ જને ઉત્થાન આવવાં જોઈએ.
ધર્મસંસ્કરણ સિવાય જ્યાં વાત જનવાની નથી તેથી બીજી બધી વાતો
કરતાં ગામડાંમાં ધર્મસંસ્કરણનો મથામોજ પ્રવર્તના થવો જોઈએ.

ગામડાંઓમાં જે ધર્મ પળાવ છે તેમાં જણ, જાંચ દેવવાદ જને
ધવરમતરવાળો કર્મકાંડ જો બહુ ઝુખ્ય હોય છે. —મહા કાશિસંસ્કર

પરિશિષ્ટ ૩ જુ

નગરધર્મ

ફ્રેમસોસોની

માનવ તથા ન્યાયશિક્ષક અધિકારસોપણા

(૨૩ મી જૂન ૧૭૮૩)

૧ સમાજનો હેતુ સાર્વજનિક કલ્યાણ છે. જ્યાં સ્વાભાવિક તથા
કાલ્પનાધિત અધિકારોના મોજવટાની માણસને ખાત્રી જાપવા સારુ
રાજ્ય સ્થાપવામાં આવ્યું છે.

૨ આ અધિકારો સમાનતા, સ્વતંત્રતા, સુરક્ષિતતા તથા સ્વતંત્ર છે

૩ સર્વ માણસો પ્રકૃતિથી અને કાયદા આગળ સમાન છે

૪ કાયદો સામાન્ય ઇચ્છાનો સ્વતંત્ર અને ગંભીર ઉદ્દગાર છે, રજા કરવામાં તેમજ ફરવામાં એ સર્વને સારુ એક જ છે, ન્યાયપુર-સર અને સમાજહિતકારી વાત વિના તે શેત્રુએ વિધાન ન કરી શકે, સમાજને અહિતકર વાત વિના તે શેનોએ નિષેધ ન કરી શકે.

૫ સર્વે નાગરિકો જાહેર નોકરીઓમાં સગપ્પી રીતે પ્રવેશપાત્ર છે. સ્વતંત્ર લોકો પોતાની પસંદગીમાં સુશીલ ને સુમતિ વિના ખીજ પસંદગીના હેતુ જાણતા નથી

૬ સ્વતંત્રતા, એટલે જેનાથી ખીજના અધિકારોને હાનિ ન થાય એવું બધું કરવાની માણસની સત્તા, પ્રકૃતિ એની જનની છે, ન્યાય એનો નિયમ છે, કાયદો એનો રક્ષક છે, એની નૈતિક મર્યાદા આ ન્યાયમાં રહેલી છે ' ખીજ તારા પ્રત્યે કરે એમ તું ન ઇચ્છે એવું તારે ખીજ પ્રત્યે ન કરવું '

૭ હાથ દ્વારા કે ખીજે ગમે તે માર્ગે પોતાના વિચાર ને પોતાના અભિપ્રાય દર્શાવવાનો અધિકાર, શાંતિથી સભા ભરવાનો અધિકાર, ધર્મનું નિરંકુશ આચરણ, —આની બધી ન થઈ શકે

૮ સુરક્ષિતતા, એટલે પોતાનું શરીર, પોતાના અધિકાર અને પોતાના સ્વતંત્રતાના જાળવણે સારું સમાજ પ્રત્યેક અગમ્યતાને રક્ષણ આપે છે તે

૯ કાયદાએ રાજ્યકર્તાઓના અત્યાચારથી સાર્વજનિક તથા અમત સ્વતંત્રતાની રક્ષા કરવી જોઈએ.

૧૦ એની સમતિ વિના માણસની ગિલકતનો અદ્યપા અદ્ય ભાગ લઈ શકાય નહિ

૧૧ સર્વોપરિસત્તા લોકોમાં અધિકૃત છે, એ એક, અવિભાજ્ય, અકાલાપ્યાધિત અને અદ્ય છે.

અને સમાજ સુધારા યોગ્યજોઈ જાય તેના ઉપર જીવન આધાર આપવા બદલ પ્રયત્ન કરવા પડે છે.

દેશદેશાન્તરમાં વખણાય છે તે આપણા ધર્મ અને આચારમાં પગાય છે તે ધર્મ એક રસા નથી. આચારમાં સાચેસાચી ધર્મ નિષ્ઠા પવિત્ર આસ્તિકતા અને ઉચ્ચ ચારિત્ર્યસંપત્તિ હવે સુધી હતી, જાણ પછી તેના અવશેષ દેખા દે છે. પરંતુ અશુદ્ધિ, જાનના અને નાસ્તિકતાનું જ સ્વાભાવિક ત્યાગસર્વજનિક થવા બેસે છે. એ કારણથી આચારના સમાજમાં ધારણ વધારે દેખાય છે. આચારમાં અધ્યન છે અને આચાર છે અને કરીશી છે. આ કશું જો દુર ન થઈ તે આચારના સમાજ હવે ધર્મનો જ નથી. પરંતુ ધર્મ, આચાર અને ઉચ્ચ બહારથી થોડા પર કેટલાક ઘણી સમાજના બહારથી લક્ષ્યના ઉપાયોને પ્રયોગ છે. આ તારક ત્રિપુટીનો યોગ્ય સ્વેચ્છથી જ સ્વીકાર કરવો જોઈએ અને તેનો સ્વેચ્છથી જ સ્વીકાર થાય તે પહેલાં સમાજનું ધારણ જવું જોઈએ. સમાજમાં ઉત્સાહ અને ઉત્થાન આવવા જોઈએ. ધર્મસંસ્કરણ સિવાય આ વાત જનવાની નથી તેથી મિત્ર જમી વાલે કરતાં આચારમાં ધર્મસંસ્કરણનો વ્યાપક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આચારમાં જો ધર્મ પગાય છે તેમાં કશું, કાંઈ, દેવતા અને પતરપતરાવાળા ધર્મમાં જો જવું મુખ્ય હોય છે. —દાસ મહેસાર

પરિશિષ્ટ ૩ થી

નગરધર્મ

ફેબ્રુઆરી

માનવ તથા નાગરિક અધિકારોપજ્ઞા

(૨૪ મી જૂન ૧૯૮૩)

૧. સમાજનો દેશ સર્વજનિક હોવાથી જો આ સ્વતંત્રતા તથા અસામાન્ય અધિકારના બોલવટાની માન્યતા આજી આપવા સારું રાજ્ય સ્થાપવામાં આવ્યું છે.

પ્રત્યેક પ્રજામાં પોતાના ગૌરવી લાવના, રાષ્ટ્રીય-આત્મા, રાષ્ટ્રીય સ્વભાવ અને ગૌરવી સંજ્ઞતા અવશ્ય હોવી જોઈએ કારણ કે પ્રજાની રાષ્ટ્રીય લાવનામાં રાષ્ટ્રનું ઇત્યાન રહેલું છે જો પ્રજામાં રાષ્ટ્રીય લાવના ન હોય અથવા લુપ્તપ્રાય થઈ ગઈ હોય તો રાષ્ટ્રધર્મનું અધ પતન અવશ્ય લાવી છે

જો પ્રજાસંઘમાં સંગઠન છે તે પ્રજાનો ગૌરવ અજોય-અમર છે ઇતિહાસ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે

પ્રજાની શક્તિ

(૨)

રાજસત્તાનું અસ્તિત્વ પૂરેપૂરું પ્રજાના હાથમાં છે. આજ વાત ને સૈકાએ પહેલાં ચીની મહર્ષિ મેનસિયસે (Mencius) કહ્યું હતું કે - “ પ્રજા સૌથી વિશેષ મહત્ત્વવાન છે-ત્યારબાદ મંદિરો અને અંતમાં રાજામહારાજાઓ ”

પણ ઇતિહાસ ઉપરથી તો એથી તદ્દન જિલડું જણાય છે કે સ્વેચ્છાચારી રાજાઓએ તથા સમ્રાટોએ હમેશા પ્રજાના અધિકારોનું અપહરણ કર્યું છે અને કરતા આવ્યા છે.

પ્રજાસંઘની દ્વારા રાજ્યનું સચાલન હોવું જોઈએ એ વર્તમાન યુગનો અવાજ છે જેથી વર્તમાનયુગને આપણે પ્રજાતંત્રનો યુગ તરીકે ઓળખીએ છીએ પ્રજાતંત્ર માટે અનેક વિદ્રોહો થયા છે જેમાં અમેરિકાનું સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધ અને ફ્રાન્સની ગળ્યક્રાન્તિ સફળતામાં અમર સ્થાન ધરાવે છે પણ તેઓએ રાજ્યક્રાન્તિની સફળતા માટે ખૂનખાર મારામારી કરી હતી અને લોહીની નદીઓ વહેવડાવી હતી

હું અમેરિકા અને ફ્રાન્સનો મારામારીદ્વારા સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવાનો આ આદર્શ ચીનને માટે આદરણીય છે ? નહિ, કદાપિ નહિ કે સન-માત-સેન આ વાતને સ્પષ્ટ કરે છે કે મારામારી દ્વારા સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિનો આદર્શ ચીનરાષ્ટ્રની પ્રાચીન સંસ્કૃતિથી અને ચીન

૧૨ પેતાનું નંધારણુ કરી તપાસવા સુધારવાને ફેરવવાનો અધિકાર પ્રભુને હોય છે એક પેઢી જીવિષ્ણની પેઢીઓને પેતાના કમલોને વસ ન કરી શકે.

૧૩ કમલ પાવામાં અને પ્રતિનિધિઓને મુદ્રવામાં સંમતિ આપવાનો પ્રત્યેક નાગરિકને સમાન અધિકાર છે

૧૪ અશ્વચારનો વિશેષ એ માનવના બીજા અધિકારોમાંથી ફક્ત વાક છે

૧૫ જ્યારે રાજ્યકર્તા લોકોના અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરે, ત્યારે લોકોને સારુ અને લોકોના પ્રત્યેક જાતને સારુ, જળવે એ પરમપવિત્ર અધિકાર અને પશ્ચ અનિવાર્ય ધર્મ છે

[‘રાજ્યધર્મ’માંથી]

પરિશિષ્ટ ૪ થી

રાષ્ટ્રધર્મના મુખ્ય અંગો

[ચીનના રાષ્ટ્રનેતા મે. સન-ચાત-સેનના રાષ્ટ્રીય સિદ્ધાન્તો]

રાષ્ટ્ર અને પ્રજા

(૧)

પ્રજાનો શબ્દ.— રાષ્ટ્ર પ્રજાના આધારે રચિત છે એટલે રાષ્ટ્ર એ પ્રજાનો છે પ્રજાને પોષવી એ રાષ્ટ્રનો ધર્મ છે અને રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધ બનાવવો પ્રજાનો ધર્મ છે રાષ્ટ્ર અને પ્રજા એ બન્ને અભિન્ન છે પ્રજાની કુર્બળતાથી રાષ્ટ્ર કુબળ છે અને પ્રજાની સમજતાથી રાષ્ટ્ર સમજ બને છે આ એક ઐતિહાસિક સત્ય છે પ્રજાના એકતા-રક્તબૈક્ય, ભાષાબૈક્ય, આજીવિકાબૈક્ય, ધર્મ બૈક્ય, યજ્ઞસ્વભાવબૈક્ય, આદિ-પ્રાકૃતિક શક્તિઓ ઉપર આધાર રાખે છે અને પ્રજાની એકતા ઉપર રાષ્ટ્રની એકતા આધાર રાખે છે.

પ્રજાની મનોવૃત્તિથી તદ્દન પ્રતિકૂળ છે મધ્યયુગથી જ યુરોપમાં રાજાઓ તથા સમ્રાટોના અત્યાચાર-અનાચાર તથા ધાર્મિક દમન એટલાં બધાં ફેલાઈ ગયાં હતાં કે જેથી બાકીની પાસે સ્વતંત્રતા રહી ન હતી. એટલા માટે યુરોપની પ્રજા સ્વતંત્રતાને અત્યંત આત્મપ્રિય અને પવિત્ર માનવા લાગી અને તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણની પણ પરવા ન કરી. તેમનો પ્રધાન સૂત્ર એ હતો કે અમને સ્વતંત્રતા અપો અથવા મૃત્યુ પણ તેમની સ્વતંત્રતા વૈયક્તિક સ્વતંત્રતા હતી. રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા ન હતી. આવી વૈયક્તિક સ્વતંત્રતા ઝીનમાં અતિ પ્રાચીન કાળમાં પણ હતી. પણ રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતા આજના વૈયક્તિક સ્વતંત્રતાની જરાપણ કીમત નથી. માટે ઝીન પ્રજાએ હવે રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ માટે વૈયક્તિક સ્વતંત્રતાનું બલિદાન આપવું પડે. અત્યારે ઝીનરાષ્ટ્રનો આદર્શ વૈયક્તિક સ્વાધીનતા નહિ પણ રાષ્ટ્રની પૂર્ણ સ્વાધીનતા છે.

પ્રજા જ રાષ્ટ્રને સક્રિય પ્રદાન કરી શકે છે માટે રાષ્ટ્રનું કાર્ય અવસ્થિત અથાવા માટે રાષ્ટ્રસક્તિને પાંચ વિભાગોમાં વિભાજિત કરી દેવી જોઈએ—૧ સાસન, ૨ વિધાન, ૩ ન્યાય, ૪ પરિક્ષણ તથા (૫) નિરીક્ષણ. રાષ્ટ્રસક્તિને આ પ્રમાણે અવસ્થિતરૂપ આપવાથી રાજ્યઅવસ્થા સારી ચાલશે અને ફક્ત રાષ્ટ્ર અને પ્રજા વચ્ચે મિત્રતા જળવાઈ રહેશે.

એક બાજુ સાસન તથા મુદત હોય અને બીજી બાજુ સાસન તથા અલાવનાર પ્રજા પણ જળવાન અને તો સાસનસક્તિ રાજ્ય તથા અને પ્રજા વચ્ચે જરાબર વહેવાએલી રહી શકે. આ પ્રમાણે સાસનસક્તિની અવસ્થા થાય ત્યારે પ્રજાસમ પૂર્ણ પ્રજાત ત પ્રાપ્ત કરી શકે.

પરિશિષ્ટ ૫ મું

વ્રતધર્મની આવશ્યકતા

વ્રત એટલે અડગ નિશ્ચય. અગવડોને ઓળંગી જવા સારુ તો વ્રતોની આવશ્યકતા છે. અગવડ સહન કરે છતાં તૂટે નહિ તે જ અડગ નિશ્ચય ગણાય. એવા નિશ્ચય વિના માણસ 'ઉત્તરોત્તર ચડી જ ન શકે' એમ આખા જગતનો અનુભવ સાક્ષી પૂરે છે. જે પાપરૂપ હોય તેમનો નિશ્ચય એ વ્રત ન કહેવાય. એ રાક્ષસી ટુસિ છે અને અમુક નિશ્ચય જે પુણ્યરૂપે જણાયો હોય તો આખરે પાપરૂપ સિદ્ધ થાય તો તે છોડવાનો ધર્મ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે પણ એવી વસ્તુને વિષે વ્રત કાઈ લેવું નથી, લેવું જોઈએ નહિ જે સર્વમાન્ય ધર્મ ગણાયો છે, પણ જે આચરવાની આપણને ટેવ નથી પડી તેને વિષે વ્રત હોય. સત્ય કહેતા કાઈને હાનિ થઈ જશે તો ? એવો વિચાર સત્યવાદી કરવા ન ખેસે સત્યથી આ જગતમા કાઈને હાનિ થતી નથી તે થવાની નથી, એવો પોતે વિશ્વાસ રાખે દિલ્લ જાઓ અથવા રહો, મારે તો ધર્મ પાળવો જ છે, એ બાળ્ય નિશ્ચય કરનારા જ પર-માત્માની ગાંખી કાઈ કાળે કરી શકે છે વ્રત લેવું એ નબળાઈપૂર્વક નથી, પણ બળસૂચક છે અમુક વસ્તુ કરવી હિમિત છે તો પછી કરવી જ એવું નામ વ્રત, અને એમા બળ છે પછી આને વ્રત ન કહેતા ખીજે નામે ઓળખો તેની હરજત નથી પણ 'ખનસે ત્યાં લગી દરીશ' એમ કહેનાર પોતાની નબળાઈનું અથવા અધિમાનનું દર્શન ડગાવે છે ભલે તેને પોતે નમ્રતાને નામે ઓળખાવે. એમા નમ્રતાની ગંધ સરખીયે નથી, 'ખને ત્યાં સુધી' વચન શુભ નિશ્ચયોમા ઝેર સમાન છે એમ મેં તે માગ પોતાના જીવનમા ને ધણાઓના જીવનમા જોયું છે 'ખને ત્યાં સુધી' એટલે પહેલી અગવડ પડી જવું 'સત્ય ખને ત્યાં સુધી પાળીશ' એ વાક્યનો અર્થ જ નથી વેપારમા કાઈ 'ખને ત્યાં સુધી' અમુક તારીખે અમુક રકમ ભરવા ચિત્રોતો ક્યાયે

એક કે દ્વિતીયે સ્વીકાર નહિ થાય. તેમ જ અને ત્યાં સગી સત્ત્વ પાળનારની દ્વિતી ઉપરની દુકાને વટાવી નહિ શકાય.

ઉપર પેટે નિશ્ચય, મતની સપૂર્ણ મૂર્તિ છે એના કમકામાંથી એક બધુ પણ ફરે તે એ ઉપર મટે. સર્વ મહાવતધારી છે તેથી જન્મનો કાળ નિર્માણ થાય છે ને શુદ્ધ પચ્ચિ રચી સમય છે તેણે એવી છાયા પાડી છે કે તે ઉમેશા કિયે છે ને ઉમેશા કિયા કરે, ને તેથી જ બાપણે બાપણને સુરક્ષિત માનીને છીએ. વેપારમાત્રનો બાપાર એક ટેક ઉપર રહ્યો છે વેપારીએ એકની જ પ્રત્યે બધામ નહિ તે વેપાર અસે જ નહિ બાપ મત સર્વબાપક વસ્તુ ભોવામાં આવે છે તેથી મતની બાવસ્થાકતા વિશે બાપણું મનમાં કદી સમ ન જ ભેડે.

—૫ આખીસ

પરિચિષ્ટ ૬ કું

ગણધર્મ

પ્રાચીન ભારતનું રાજ્ય ધર્મરાજ્ય બેનું હતું રાજા અને પ્રજા વચ્ચે ધર્મસંબંધ હતો. રાજાના કિતમાં પ્રજા પોતાનું કિત અને પ્રજાના કિતમાં રાજા પોતાનું કિત સમજતો. આ પ્રમાણે રાજ્ય સાસન સારી રીતે ચાલતું રાજ્યસાસન સુખ્યવરિષ્ઠ માલવામાં એક મુખ્ય કારણ ગણધર્મની પ્રતિષ્ઠા હતી ગણધર્મને બાળની સમય સાધમાં પ્રજાસત્તાત્મક સાસનપ્રણાલી કહી શકાય. રાજા પણ પ્રજાના પ્રતિનિધિરૂપે કર્મ કરતો એટલે પ્રજા પોતાની ઉપર પોતે સાસન મલાવતી. આ પ્રજાસત્તાત્મક સાસનપ્રણાલીથી ગણરાજ્યોની સ્થિતિ અને સિદ્ધિ પણ સમજી જઈ શકાય છે અને ગણરાજ્યોનો પરસ્પર સંબંધસંબંધ પણ માલ્યુ થાય.

ગણુરાજ્યો શાસનની સુવ્યવસ્થા જાળવવા માટે વારંવાર 'સંઘાગાર'—Town hall મા વિચારવિનિમય કરવા મળતા અને પ્રબલિત વિષે ઉપાયો ચોજતા

જગવાન મહાવીરના સમયમાં જ્યારતવર્ષમાં ગણુધર્મની સુદર પ્રતિષ્ઠા હતી તે વખતે કોઈની એકહત્યુ સર્વોપરી રાજસત્તા ન હતી. ત્યારે છૂદાછવાયા નાનામોટા રાજ્યો હતા મોટા રાજ્યો રાજસત્તાક અને નાના રાજ્યો ગણુસત્તાક હતા

રાજસત્તાક * રાજ્યોમાં મગધનુ રાજ્ય, કોસલનું રાજ્ય, વત્સનુ રાજ્ય અને અવન્તીનું રાજ્ય એમ એ ચાર રાજ્યો મુખ્ય જણાય છે, ત્યારે ગણુસત્તાક રાજ્યોમાં સિચ્છવિવશીય, વલ્લિવશીય, કાલિય-વશીય, ચાતુવશીય, મલ્લવશીય, વગેરે ક્ષત્રિયોના ગણુરાજ્યો મુખ્ય જણાય છે આ ગણુસત્તાક રાજ્યો લગભગ તે વખતે ૧૮ની સંખ્યામાં હતા અને તે ગણુરાજ્યોમાં મુખ્યત વૈશાલી, કુણ્ડપુર, કપિલવસ્તુ, કુશીનારા, પાવા વગેરે સ્થાનો હતા

આ ગણુસત્તાક રાજ્યોમાં સમઠન સુદર હતું. રાજ્યવ્યવસ્થા વ્યવસ્થિત હતી અને રાજા અને પ્રજા વચ્ચે ધર્મભાવ વિશેષ હતો એ વાત શ્રી જિનાગમે અને શ્રી બુદ્ધાગમેના વર્ણનો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે

આ ગણુસત્તાક રાજ્યોના ગણુનાયક વૈશાલીના અધિપતિ એટલે હતા કે જે જગવાન મહાવીરના સસાગપક્ષે મામા થતા હતા

આ રાજસત્તાક અને ગણુસત્તાક રાજ્યોનો આછો ખ્યાલ શ્રી પ્રજાપતિના સૂત્રમાં (૫૦ પૃષ્ઠ) તેમજ શ્રી સૂત્રકૃતાગ સૂત્રની ટીકામાં જણાવેલ રૂપા આર્ષદેશોના નામો ઉપરથી આવી શકે છે. શ્રી અગુ-ત્તર નિનય (૧, ૨૧૩) નામના બુદ્ધાગમમાં પણ સોળ દેશોના નામો ગણુવતા એ દેશોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે

* See:— 'Buddhist India' By Rhys Davids
ch I, II

આ ગણસભાક રાજ્યોમાં ડેરણું નહું મુંઢર સચડન હતું તે સત
તે તે વખતે મુઝવણિ અગતચતુ (કાલિક) પોતાના હસ્ત-વિદ્ય
નામના કાર્તિકો સાથે દાર તેમજ દાથી મટિ કરેલા અન્ધાને
શિક્ષા મારે તમની સાથે વૈષાલીપતિ ચેટકે નવસિન્હવી નવમશ્ચા
આદિ ૧૮ રજુરાજ્યોના સદ્ગારથી કરેલી ઇતિહાસગ્રંથિક રચનુસર
અને મદ્યસિદ્ધાંતક નામની વસકર સમાર્પિતોથી ૨૫૪ નવકર્ષ
આથે છે

પરિશિષ્ટ ૭ મુ

સપ્તસ ગઠનના સાધનો

[બિનલગ્નની માફક જુદાસાસનમાં પણ સપ્તસાધના વિષે સાર
વિશ્વાસપૂર્ણ થએલી છે. સપ્તસાધનામાં તે સદાચરૂત નીચાણે એમ પાવી
જુદાવસથા અવશ્ય સપ્તસાધના વિષયક કેટલાક ઉત્તરેષિ અહીં આપણ
શ્રમિત પાયા છે.]

સપ્તસ ગઠન

ગુણ ગુણગુણ્યદા ગુણ લગ્નમરેચના ।

ગુણ લગ્નલ લગ્નની મમલન લગ્ન ગુણો ॥

અર્થાત-સુમિત્રો જ મુખ્ય ૭ સદર્મનીરેચના મુખ્યધારક
છે સપ્તની સામનો-સનાન મુખ્યધારક છે અને સપ્તી ગદ્યાર મિત્ર
એનું તપ મુખ્યધારક છે

સપ્તસ નાનની ઉપગોષિતિતા અને તથી ધતા ધાના

દુષ્ટતા નિરચર । મોલ રાજ્યધાના રાજ્યકર્તા મુજબદિના
લગ્નનુસાર ૭ લી જતાન અપ્યવ મુલાવ રચનુસાર । લગ્નના દુષ્ટ
પદ્ધતિ મુજબ જાણાયેલી । લગ્નના પદ નિરચર । મુજબ મ
એક લગ્નલગ્ન અર્થર્થ રાજિન મ પ અભ્યવસાય વરિધિવા દોષ

ન ચ અઽચમઽચ પરિવ્રજેષા હોન્તિ, ન ચ અઽચમઽચં પરિવ્રજના હોન્તિ તત્ત્વ
અપ્પસન્ના ચે વ પ્પસીદન્તિ, પસન્નાનથ મોયોગાવો હોતીતિ ।

અર્થાત્-ભિક્ષુઓ ! લોકમા એક ધર્મ એવો છે કે જેને પેદા
કરવાથી ધણા લોકોનું કલ્યાણ, વધુ લોકોનું સુખ તેમજ દેવમનુષ્ય
સહિત ધણા લોકોનું કલ્યાણ, સુખ અને પ્રચ્છિત કર્મ થાય છે તે
કયો ધર્મ ? સંઘનું સંગઠન. ભિક્ષુઓ ! સંઘનું સંગઠન થવાથી
પરસ્પર ક્લેશક કારો થતા નથી, પરસ્પર અપશબ્દ (માળામાળી)નો
વ્યવહાર થતો નથી, પરસ્પર ખોટા આક્ષેપો થતા નથી, પરસ્પર
પરિતર્જના-તુચ્છકાર થતો નથી આ પ્રમાણે સંઘનું સંગઠન થવાથી
અપ્રસન્ન થએલાઓ પણ પ્રસન્ન થાય છે (હળીમળીને રહે છે) અને
પ્રસન્ન થએલાઓમા ખૂબ સદ્ભાવ પેદા થાય છે

સઘસંગઠન સાધનારની ધ્યેયસિદ્ધિ

દુષ્ટા સઘસ્સ સામગ્ગી સમ્મયનથ અનુભવો ।

સમાગરતો ધમ્મત્થો યોગક્ષેમા ન વસતિ ।

સંઘ સમગ્ર કત્વાન કમ્પ સંગમ્હિ મોદતીતિ ।

અર્થાત્-સંઘની સામગ્રી-સંગઠન સુખકારક છે સપથી
રહેનારાઓની સહાય કરનારો, ધર્મમા સ્થિર રહેનારો અને સંગઠન
સાધનારો ભિક્ષુ યોગક્ષેમ (જીવનધ્યેય) નિર્વાણથી મુક્ત થતો નથી
અને તે ભિક્ષુ સંઘનું સંગઠન કરીને સ્વર્ગમા કલ્પવર્ષ સુધી સુખ
પામે છે

સઘભેદની નિરૂપયોગિતા અને તેથી થતા ગેરલાભો

एक धम्मो भिक्खवे । लोके उपज्जमानो उपचरति बहुजना-
हिताय, बहुजनानुखाय, बहुनो जनस्स वनत्थाय ण्हिताय, दुक्खाय देव-
मनुरत्तान । कतमो एकधम्मो ? सघमेदो । सघे सो पन भिक्खवे ।
मिन्ने अञ्जमञ्च मण्डनानि चेव होन्ति, अञ्जमञ्च परिभाषा च होन्ति,
अञ्जमञ्च परिच्छेपा च होन्ति, अञ्जमञ्च परिच्यजना च होन्ति तत्तम्
अपसन्ना चेव न प्पसીदन्ति पसन्नानथ एकस्मान अञ्जयत्त हોतीति ।

આ જલુસવાક રાજ્યોમાં ફેરફાર બધું સુંદર સચકન હતું તે વાત તો તે વખતે મજબૂતિ અનુભવતુ (કાણિક) પોતાના હસ્ત-વિદ્વાન નામના લાઈઓ સાથે હાર તેમજ કાથી મટિ કરેલા અન્નાને રાખવા માટે તમની સાથે વૈશાલીપતિ ચેટકે નવલિચ્છવી નવમસ્તકી આદિ ૧૮ જલુસવાના સહકારથી કૌલી પ્રતિષ્ઠાપ્રસિદ્ધ રથમુલ્ય અને મહાશિલાકેટક નામનો બચકર લાઈઓથી રખતુ જલુસવા આવે છે

પરિશિષ્ટ ૭, મુ

સધસ ગઠનનાં સાધનો

[જિનશાસનની માર્ગક સુધસાસનમાં પણ સધસાજના વિષે સત્ત વિચારણા થયેલી છે. સધસાજસુખા તે સધસાજ નીવડતી એમ પારી સુધસાજમા આવેલા સધસાજના વિવરક કેટલાક હલકેએ અહીં આપવા ઉચિત થાય છે]

સધસાજ

સુખાં સુધસાજુપ્પાણં સુધસાં સધસાજેસમા ।

સુધસાં જથસ્થ સામગી સમાચન તપો સુધસાં ॥

અર્થાત્-સુધસાજો જન્મ સુખકર છે સધર્મની રેતના સુખકારક છે સધની સામગી-સચકન સુખકારક છે અને સપથી ગ્રેનર બિમ્બુ એાનું તપ સુખકારક છે

સધસાજનની ઉપધોગિતા અને તેથી થતા સાધો

દુઃખમ્મો મિત્તથે । એક ઉપજ્ઞયાનો ઉપજ્ઞતિ સુવનરિવાવ સુવનમુધાગ સુવનો જાતસ્થ આપ્યવ સુધાવ રેવસુમ્મયનં । કયમો દુઃખમ્મો । સંપસ્થ સામગી । સંપ જો પથ મિત્તથે । સધને જ વેદ સધસાજ્ય મધસાજિ હોમિત ય જ જલ્પમકમ પરિમ્પા હોમિત

ન ચ અઞ્ચમઞ્ચ પરિકલેષા હોન્તિ, ન ચ અઞ્ચમઞ્ચં પરિચ્ચજના હોન્તિ તત્થ
અપ્પસન્ના ચે વ પ્પસીદન્તિ, પસન્નાનચ્ચ મીયોમાવો હોતીત્તિ ।

અર્થાત્-ભિક્ષુઓ ! લોકમા એક ધર્મ એવો છે કે જોને પેદા
કરવાથી ધણા લોકોનું કલ્યાણ, ધણા લોકોનું સુખ તેમજ દેવમનુષ્ય
સહિત ધણા લોકોનું કલ્યાણ, સુખ અને ઇચ્છિત કાર્ય થાય છે તે
કયો ધર્મ ? સંઘનું સગઠન. ભિક્ષુઓ ! સઘનું સગઠન થવાથી
પરસ્પર કલેશકકાસો થતા નથી, પરસ્પર અપશબ્દ (ગાળાગાળી)નો
વ્યવહાર થતો નથી, પરસ્પર ખોટા આક્ષેપો થતા નથી, પરસ્પર
પરિતર્જના-તુચ્છકાર થતો નથી આ પ્રમાણે સઘનું સગઠન થવાથી
અપ્રસન્ન થએલાઓ પણ પ્રસન્ન થાય છે (હળીમળીને રહે છે) અને
પ્રસન્ન થએલાઓમા ખૂબ સદ્ભાવ પેદા થાય છે
સઘસગઠન સાધનારનો ધ્યેયસિદ્ધિ

સુખા સઘસ્સ સામગ્ગી સમગાવચ્ચ અનુમ્મહો ।

સમગરતો ધમ્મત્થો યોગલ્લેમા ન ઘસતિ ।

સંઘં સમગ્ગ કત્વાન કપ્પં સમ્મિહ મોદતીત્તિ ।

અર્થાત્-સંઘની સામગ્રી-સગઠન સુખકારક છે સપથી
રહેનારાઓની સહાય કરનારો, ધર્મમાં સ્થિર રહેનારો અને સગઠન
સાધનારો ભિક્ષુ યોગક્ષેમ (જીવનધ્યેય) નિર્વાણથી અત્યુત થતો નથી
અને તે ભિક્ષુ સઘનું સગઠન કરીને સ્વર્ગમા કલ્પવર્ષ સુધી સુખ
પામે છે

સઘક્ષેદની નિરુપયોગિતા અને તેથી થતા ગેરસામે।

एक धम्मो भिक्खवे । लोके उपज्जमानो उपज्जति बहुजना-
हिताय, बहुजनसुखाय बहुनो जनस्स अनत्थाय अहिताय, दुक्खाय देव-
ननुस्सान । कतमो एकधम्मो ? सघमेदो । सघे जो पन भिक्खवे ।
भिन्ने अञ्चमञ्च मण्डनानि चेव हોन्ति, अञ्चमञ्च परिभाषा च हોन्ति,
अञ्चमञ्च परिकलेषा च होन्ति, अञ्चमञ्च परिचचजना च होन्ति तत्थ
अप्यसन्ना चेव न प्पसीदन्ति पसन्नानय एकधान अञ्चघत्त हોतीति ।

અર્થાત્-શિક્ષાઓ ! લોકમાં એક ધર્મ એવો છે કે અને પેદા કરવાથી પણ લોકોનું આકર્ષણ, પણ લોકોને આકર્ષણ અને દેવ મનુષ્ય સહિત પણ લોકોને અનર્થ આકર્ષણ અને દુષ્ણ પેદા થાય છે ક્રો. તે ધર્મ ? સંબલોદ. શિક્ષાઓ ! સધર્મા ભેદ પાવાથી પરસ્પર ક્ષેત્રકક્ષેત્ર લેવા થાય છે પરસ્પર અપસન્ન (આળાઆળી)નો ઉપયોગ થાય છે પરસ્પર ખોટા આશ્વર્યો થાય છે અને પરસ્પર પક્ષિતર્જના-વ્યક્તિય પણ થાય છે આ પ્રમાણે અપ્રસન્ન ધર્મ પરસ્પર કળતામળતા નથી અને એકબીજા કળીમળીને રહેનારાઓમાં અન્યાયાવા-અસહકાર પેદા થાય છે

સંબલોદની દુર્ગતિ

જાપાનિકો યેરુનિકો કપ્પલો સંભલોદકો ।

ચમ્પરમો જામ્પરમો યોમ્પલોમટો ચંચલિ ।

સંભ સમમ મિત્થાન કપ્પ નિરયમ્મિ પચ્છતીતિ ।

અર્થાત્-સંબલોદમાં આનંદ માનનારો અધર્મ કરનારો નરકમાં અપવર્ગસુધી રહેનારો, સંબલોદ પાકનાર-સંબલોદ ચોગ્રહોમ-નિર્વાણ (અવનિર્વાણ)ની મુક્ત થાય છે અને તે સમર્થિત સધર્મા ભેદ પાડીને નરકમાં અપવર્ગ સુધી દુષ્ણ પામે છે

સંબલોદના સાધનો

હિમે મિક્કલ્ ! ચમ્પલ્લ સારાવીચા પિક્કલ્લા પચ્છલ્લા સંબલોદ અધિકારાણ સ્થામિમ્મા પ્પીમાણમ્મ સચ્ચન્તિ । કતમે હ ।

(૧) હમ મિક્કલ્ ! મિક્કલ્લો મેલ્લ કાવકમ્મ રહો ન ।

(૨) હમ મિક્કલ્લે ! મિક્કલ્લો મેલ્લ વપીકમ્મ.. રહો ન ।

(૩) હમ મિક્કલ્લે ! મિક્કલ્લો મેલ્લ મયેકમ્મ રહો ન ।

(૪) મિક્કલ્લે ! મિક્કલ્લ ન હે આમા વમ્મિલ્લ પમ્મલ્લ અમ્મલ્લો

પત્તપરિચ્છવમર્ત્તપ્પિ તથાકમેહિ આમેહિ અપ્પટિચિયત્તમેયી હોતિ સીલ-
કન્તેહિ સ્સલ્લપ્પટીહિ સાચ્ચલ્લમેયી ।

(૫) મિક્તલેખે । મિક્તલુ યાનિ તાનિ સોલ્લાનિ ઘસણાનિ અન્નિઠ-
દાનિ ઘસલ્લાનિ અક્કમાસાનિ મુજિસ્સાનિ તિલ્લુપ્પસરવાનિ અપરામજ્ઞાનિ
સમાધિધવત્તાનિકાનિ સીલ્લેમ્મુ સીલ્લસમત્રાગતો વિહરતિ સવ્રઘ્ણચારીદિ આવી
લેખે રહો ચ ।

(૬) મિક્તલેખે ! મિક્તલુ યાડ્ય દિદ્ધિ અરિયા તિદ્ધ્યાનિકા તિદ્ધ્યાતિ
તક્કરસ્સ સમ્માદુલ્લક્ષણાય તથારૂપાય દિદ્ધિયાદિદ્ધિસમત્રાગતો વિહરતિ
સવ્રઘ્ણચારીદિ આવી લેખે રહો ચ ।

અર્થાત્—આ ૭ વસ્તુઓ સ્મરણીય, પ્રેમ વધારનારી અને આકર
વધારનારી છે, તથા તે સમ્રઘ્ણ, અવિવાદ, સામગ્રી (સ ૫) અને એકી-
બાવનામાં ધારણ્યુત અને છે —

(૧) સમક્ષ અને અસમક્ષ મૈત્રીમય કાપકર્મ

(૨) સમક્ષ અને અસમક્ષ મૈત્રીમય વાત્સલ્યકર્મ

(૩) સમક્ષ અને અસમક્ષ મૈત્રીમય મન કર્મ

(૪) ધર્માનુસાર મળેલી વસ્તુઓનો સમક્ષચારીઓમાં વહેંચી
દઈ ને તેમની સાથે પોતે તે વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરવો

(૫) સમક્ષ અને અસમક્ષ પોતાનો શીલાચાર અખડ, અચ્છિદ્ર,
અશખલ, અકલ્પમાય, ભૂજિગ્ધ્ય (સ્વતંત્ર) સુગ્રસસ્ત, અપરામૃષ્ટ અને
સમાજસર્વત્રનિક ગમવો અને,

(૬) સમક્ષ અને અસમક્ષ જે દષ્ટિને લીધે સમ્યક્કરીતે
કુખનો નાશ થાય છે એવી આર્થનિર્વાનિક દષ્ટિથી સપન્ન
મર્થને વર્તવું

મહાત્મા જીવે પોતાના સાધુસધને સઘસપ સાધવા માટે જે
માર્ગસૂચનો બતાવ્યા છે તે સઘપમા આજીવન પૂરતા માર્ગસૂચનો
આપણા સાધુસધને તથા શ્રાવકસધને સઘવ્યવસ્થા વ્યવસ્થિત કરવામાં
સાધનબૂત નિવડે એવા છે

પરિશિષ્ટ ૮ મુ

ચારિત્ર ધર્મ

ગૌરવ ચલચર્યધર્મ

દસસીસ ધર્મ

“ સપરિચ્છેદ સુદક્ષ્ય માટે કેવળ વિશુદ્ધિ મુક્તિ વર્તવું જોઈ
નથી. માટે જે રીતિ વર્તવાથી માત્ર સન્નિવૃત્તિ થાય તે સુદક્ષ્ય નથી
કે કદાચ —

“ તેણે પ્રવૃત્તિ કરી નહિ કે કરાવતી નહિ. સર્વ જુદામાત્ર
પ્રકારે પછી તે સ્થિતિ હો કે અરુ હો. હૃદય-વિશ્વાસવિના ત્યાગ
કરીને વર્તવું.

તે પછી સમસ્ત માત્રા કેઈ જગ્યાએ કેઈપણ વસ્તુની
ચેત્રી કરનારને ઉત્તમ ન ગણવું, આ રીતે બધા અસાધ્યનો
ત્યાગ કરવો.

તે સુદ માત્રા ધનધન્યતા, સમગ્રતા પ્રવૃત્તિની આઈની જેમ
અપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો, પણ જો પ્રવૃત્તિ પાછળ અસાધ્ય હોય
તો અને પરદારમ્ભનો તો ન જ કરવું.

“ સમાર્થ પરિચર્યા, જાણવા એકસો જ જીવન સાથે એકતા
હોઈએ ત્યારે એવું ન બોલવું, જીવન પાસે ન બોલવું અને એવું
એકનારને ઉત્તમ ન ગણવું, આ રીતે બધા અસાધ્યનો ત્યાગ કરવો.

“ જે સુદક્ષ્ય આ છુદ્ધધર્મ પાસે તેણે પ્રવૃત્તિ ન કરવું, જીવનને
મલ ન ગણવું અને પીનારને ઉત્તમ ન ગણવું, પણ તે ઉન્નતધર્મ
જે એમ સમજીને વર્તવું.

“ મરણ કે દુઃખના પેનાર્થ મૂર્ખ બોલે પાપાચર્ય કરે જે અને
જીવન બોલેને પણ પ્રમત્ત કરે જે. પાપા અસાધ્ય, ઉન્નતધર્મ એક
મરણ અને મૂર્ખધર્મ એવા આ કૃત્તને વર્તવું.

“ પ્રાણુધાત ન કરવો, ચોરી ન કરવી, ખોદું ન બોલવું, મદ્યપી ન થવું, અપહરણચર્ચા અને સ્ત્રીસંગથી વિરત થવું અને અકાળે એટલે રાતે ન જમવું.

“ માળા ધારણ ન કરવી, ચદન ન લગાડવું, સાદી પાટ ઉપર અથવા જમીન ઉપર સૂવું, કુખની પાર ગએલા ભુદ્ધે પ્રકાશિત કરેલા આ અષ્ટાંગ ઉપોસથ* છે એમ કહે છે

“ અને આ અષ્ટાંગવાળો સુસપ્ન ઉપોસથ દરપખવાડિયે ચૌદસ, પૂનમ અને આઠમ એ ત્રણ દિવસોએ અને વર્ષાઋતુમાં પ્રસન્ન મનથી પાળવો.

“ ત્યારપછી ઉપોસથને બીજે દિવસે પ્રભાતે તે સુગ્રે પ્રસન્ન ચિત્તથી બિશુસધનું અનુમોદન કરીને બિશુઓમાં મથાયોગ્ય અન્ન અને પાન વહેંચવા.

“ ધર્મમાર્ગથી માખાપનું પાલન કરવું, અને ધાર્મિક રીતે વેપાર કરવો. આ રીતે ગૃહસ્થ બે સાવધાનતાથી વર્તે તો તે સદ્ગતિને પામે છે.”

(ધર્મિકસુત સુત્તનિપાત) શ્લોક-૩૧૩-૪૦૪

સુતનિપાત (ગુજરાતી અનુવાદવાણી) પૃ ૮૫-૮૬

પરિશિષ્ટ ૯ મું

અસ્તિકાય-ધર્મ

સાસ્ત્રમાં ‘અત્યિકાય’ અર્થાત્ અસ્તિકાયની ટીકા આ પ્રમાણે કરી છે —

અસ્તય પ્રદેશાસ્તેષા કાયો-શરીરાસ્તિકાય સ એવ ધર્મો ગતિપયસિ જીવપુદ્ગલયોર્ધારણાદિત્વસ્તિકાય-ધર્મ ॥

* ઉવોસથ-એટલે વૌષધ, આ નબ્દ ભાષા અને ભાવની દૃષ્ટિએ એક જ છે.

અર્થ:-અસ્તિ-પ્રદેશની કમ અર્થાત્ સમૂહને અસ્તિકામ કહે છે. તદ્દપ એ ધર્મ છે તે ગતિ અને પર્વાચોમાં છત્ર અને પુરસ્કોનો ધારણી દેવાથી અસ્તિકામ-ધર્મ કહેવાય છે.

અહિં દીક્ષાકારે પચાસ્તિકામમાંથી કેવળ ધર્માસ્તિકામને જ અસ્તિકામધર્મ ગણાવ્યો છે. આનો તાત્પર્યાર્થ એ છે કે ભગવતીજ સૂત્રમાં ધર્માસ્તિકામના અભિવચન અર્થાત્ અનેક નામોમાં ધર્મ અને ધર્માસ્તિકામને સાધર્મ્યરૂપે એક માનવામાં આવ્યું છે. ત્યાં નીચે પ્રમાણે પાઠ છે —

ધર્મસ્તિકામસ્ય ચ નત કલ્પ્યા અભિવચના વ્યવસ્થા ! પાંચમા । અથવા અભિવચના વ્યવસ્થા । તેજદ્વા-ધર્મસિંધુસ્ય વા ધર્મસ્તિકામસ્ય વા પર્વા-સ્વાત્મકેત્મભવતિ વા કુસાવાત્મકેત્મભવતિ વા પૂર્વ કાલ પરિગ્રહકેત્મભવતિ કોદ-મિત્તેતિ વા પાત્ર મિત્તકલ્પકલ્પકલ્પિકેતિ વા હરિવાસમિદિતિ વા માસાસમિદિતિ વા દસમાસમિદિતિ વા આશાચર્મકમત્તમિકલ્પકલ્પકલ્પિકેતિ વા એ વા કલ્પે તદ્વ્યવસ્થા સ્થાને ઇ ધર્મસ્તિકામસ્ય અભિવચના ॥

આ પાઠ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ધર્મ અને ધર્માસ્તિકામ નામના સાધર્મ્યથી બનને એક જ માનવામાં આવ્યા છે. આથી દીક્ષાકારે અસ્તિકામ-ધર્મમાં ધર્મ શબ્દની સાથે ધર્માસ્તિકામનું જ ઉદ્ધરણ-સ્વરૂપ ગતાવવામાં આવ્યું છે. ધર્માસ્તિકામનું ધર્મ સાથે સાધર્મ્ય ગતાવવાનું કારણ એ ખરું છે કે ધર્માસ્તિકામ ગતિઅધ્યાયક ૬-૧ છે એટલા માટે ધર્મનો નામ કરવામાં ધર્માસ્તિકામની ખરું સહાયતા પહેલે છે. કદાચ આ અભિપ્રાયથી સામાજિકોએ ધર્મ અને ધર્માસ્તિકામને એક નામથી ગતાવ્યું હોય.

અસ્તિકામના પાંચ ભેદ છે તેમાં છવાસ્તિકામ ખરું છે. અને છવાસ્તિકામ સાથે સંગમ હોવાથી છવાધર્મના અર્થમાં અસ્તિકામ ધર્મનું વર્ણન કર્યું છે.

ધર્મ અને ધર્મનાયક

[ઉત્તરાર્ધ]

સ્થવિરધર્મ—નાયકધર્મ

ન ધર્મો ધાર્મિકૈર્વિના

‘ ધર્મનાયક વિના ધર્મ ટકી શકતો નથી ’

ન તેન વયો સો હોતી ચેન’સ્ત ફલિતં સિરો ।

પરિપક્વો વયો તસ્સ મીચજિણ્ણો’સિ વુચ્છતિ ॥

યન્નિદ્ધ સન્ન ચ ધમ્મો ચ અર્હિસા સંજમો વમો ।

સ વે વન્તમલો ધીરો સો ચેરોત્તિ પબુચ્છતિ ॥—ધમ્મપદ.

અર્થાત્—જેનાં માયાનાં વાળ સફેદ થઈ ગયાં છે અથવા જે વયોવૃદ્ધ-ધરડો થઈ ગયો છે તેથી તે કાંઈ ‘સ્થવિર’ કહેવાય નહિ કારણકે તે અકાળે જીર્ણ-ધરડો થઈ ગયો છે, પણ જેના હૃદયમાં અહિંસા, સંયમ, સત્ય, દમ-તપ આદિ ધર્મગુણોનો વાસ છે તથા જે દોષરહિત અને ધીર છે તેજ સાચો ‘સ્થવિર’—ધર્મનાયક છે

ધર્મ અને ધર્મનાયક

સ્થવિરધર્મ—નાયકધર્મ

[ચતુરાધી]

વિષયપ્રવેશ

યન્નિ સર્વં જ જન્મો જ અર્થિતા સંજ્ઞમો જમો ।

સ જ જન્મમજ્ઞો ધીરો સો ચેરો'તિ પશુચરિ ॥

એના હૃદયમાં અર્થિકતા, સુખમ, સત્ય હિમ્મતપ આદિ ધર્મ-
ગુણોના વાસ છે તથા જે શોધશક્તિ અને ધીર છે તે જ સ્થવિર
સ્થવિર-ધર્મનાયક કહેવાય છે

કોઈપણ ધર્મ સમાજ કે રાષ્ટ્રને તેનાની પરમ આવશ્યકતા
રહે છે કારણ કે નાયક જ ધાર્મિક સામાજિક કે રાષ્ટ્રીય શક્તિને
પુષ્ટિપૂર્વક કરે છે નાયક જ રાષ્ટ્રીય કે ધાર્મિક ચતને અભિવ્યક્ત કરે
છે અને નાયક જ ધાર્મિક સામાજિક કે રાષ્ટ્રીય શક્તિને અભિવ્યક્ત
અને સમજાવે છે.

આમો નાયક તે છે કે જે ધર્મ સમાજ અને રાષ્ટ્રનો પચ-
પ્રધર્મિક હોય અને રાષ્ટ્રના મર્મઆપાર તથા વિચારોનું નિયંત્રણ
કરેલા હોય.

નાયકત્વ-નેતૃત્વના અભાવે રાષ્ટ્રમાં અવ્યવસ્થા અને અનિયંત્રિતા અને પરિણામે અસફળતા મળે છે સ સારના કોઈપણ રાષ્ટ્રના ઇતિહાસ ઉપર દષ્ટિ ફેંકી તેથી તમને સ્પષ્ટ જણાશે કે આદોલનો-પછી તે અફાક્ષન ધાર્મિક હોય, સામાજિક હોય, રાજનૈતિક હોય, કે સારકૃતિક હોય-ની સફળતા હમેશા એવા નેતાઓના હાથમાં રહી છે કે જેઓ દરેક રીતે પ્રજાને સહયોગ મેળવવામાં સમર્થ હતા આના પ્રમાણ માટે આપણે રાજનીતિવિજ્ઞાન કે સમાજશાસ્ત્રના અર્થમાં ઊંડા ઊતરવાની આવશ્યકતા નથી બિન બિન રાષ્ટ્રોના વર્તમાન નામકો જ એ સત્યના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણભૂત ■ પ્રજાને નેતા તે પ્રજાને સેવક છે. સેવકને કાર્મ દાન ન જોઈએ સેવકને વાર્ધ પૂજન ન જોઈએ પૂજનની ઇચ્છાથી કરેલી સેવા એ સેવા જ નથી

ધાર્મિકવૃત્તિવાળા પોતાને ‘ધર્માત્મા’ કહેવડાવવાનો વિચાર કર્યો પણ ન કરે દહનું નામનિશાન પણ તેમના ચારિત્રમાં ન મળે

જેણે તદ્દન ઇન્દ્રિયદમન કર્યું છે અને શરીરચાત્રને જ સાડુ જેની ઇન્દ્રિયો વ્યાપાર કરે છે, જેણે સર્વવિકારોને છૂટી લીધા છે અને જેણે આત્માને ખીજાન્યો છે તે ‘ધર્માત્મા છે-ધર્મનાયક છે’

જે પુરુષ સાધુજીવન ગાળે છે, જેની વૃત્તિઓ સાદી છે, જે સત્યની સાક્ષાત્ મૂર્તિ છે, જે નમ્રતામય છે, જે સત્યનું સ્વરૂપ છે, જેણે પોતાપણા-હુપદનો આત્મતિક ત્યાગ કર્યો છે તે પુરુષ પોતે જાણે અથવા ન જાણે તો પણ ધર્માત્મા-ધર્મપુરુષ-ધર્મનાયક છે આવા ધાર્મિક પુરુષને શાસ્ત્રકારો ‘સ્થવિર’ સંબંધી જાણે છે ‘સ્થવિર’ સંબંધ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણોથી સપન્ન વૃદ્ધ એ અર્થમાં વપરાયેલો છે એ ઉપર આપેલી ‘સ્થવિર’ સંબંધની શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે

દશવિધ ધર્મોની સુવ્યવસ્થા કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ દશવિધ સ્થવિરોની યોજના કરી છે

ઘેનશાસ્ત્રોર્થાં દસ પ્રકારના ધર્મોનું યથાવિધિ પાલન કરવામાં
મદિ નીચે લખેલા દસ સ્થાવરો-ધર્મનામકોનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે -

(૧) ગ્રામસ્થવિર,	(૨) નગરસ્થવિર,	(૩) રાષ્ટ્રસ્થવિર
(૪) પ્રજાસ્તાસ્થવિર,	(૫) કુલસ્થવિર,	(૬) યજ્ઞસ્થવિર,
(૭) સપ્તસ્થવિર,	(૮) જાતિસ્થવિર,	(૯) સૂત્રસ્થવિર,
(૧૦) સંવત્સરસ્થવિર,	(ધર્મ્યસ્થવિર)	

ઉપર લખેલા દસ સ્થાવરો-ધર્મનામકોની વિશેષ વ્યાખ્યા જનને
કેમલ કરવામાં આવશે.

(૧)

ગ્રામસ્થવિર-ગ્રામનાયક

[ગામ-ચેરા]

ભારતવર્ષનો ઉદ્ધાર ભારતવર્ષના સાહસ્યાત લાખ ગામડાં સજીવન થવામાં રહેલો છે. એ નાનાં નાનાં ગામડાંઓ ભારતવર્ષની સાચી સુરક્ષિત છે.

ગ્રામસ્થવિર એ શાસ્ત્રીય શબ્દ છે આપણે ભાષામાં તેને ગામનો મુખી, ગામનો પટેલ કે ગામનો નાયક કહીએ છીએ ગામની વ્યવસ્થા જે દુર્વ્યવસ્થા કે અવ્યવસ્થા પ્રવર્તતી હોય તે દૂર કરી તેની જગ્યાએ સુવ્યવસ્થા સ્થાપિત કરવી તે ગ્રામનાયકનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

દુર્વ્યવસ્થા શી છે અને સુવ્યવસ્થા શી છે-એ વાતનો વિવેક કરવો સાધારણ મનુષ્યો માટે સગલ નથી આ વાતને ખરાખર તે જ મનુષ્ય સમજી શકે છે કે જેમને આ વિષયમાં પોતાનો વ્યક્તિગત અનુભવ સારો હોય અને જેમને ઉપર કહેલા દશ પ્રકારના ધર્મોની સાકીના પ્રત્યેક અંગે પૂરેપૂરું ધ્યાન હોય જેમને દશ ધર્મોનું ખરાખર જ્ઞાન અને જ્ઞાન હશે તે મનુષ્ય દુર્વ્યવસ્થા અને સુવ્યવસ્થાનો વિવેક ખરાખર કરી શકશે, કાચા કે કુદરતના નિયમોની સુદરમાં સુદર વ્યવસ્થા કરનાર ધર્મ છે ત્યાં ધર્મ નથી ત્યાં વ્યવસ્થા નથી અને ત્યાં વ્યવસ્થા નથી ત્યાં સુખશાન્તિ નથી એટલા માટે ગ્રામ, નગર કે રાષ્ટ્રમાં સુખશાન્તિ સ્થાપવા માટે ગ્રામધર્મ, નગરધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ

આદિ ધર્મોનું પૂર્વાપર યાન ધર્મનાયકને અવસ્થા હોતું હતું. ૧ મનુષ્ય એકાંતી દૃષ્ટિથી ધર્મોનો વિચાર કરે છે તે મનુષ્ય દુર્ભવસ્થા અને સુખવસ્થાનો વિવેક શુ કરી શકે? માટે ધર્મનાયકે મામમાં સુખવસ્થા અને સુખસાન્નિત્વ સ્થાપિત કરવા માટે વિવેકદૃષ્ટિ અવસ્થા જાળવવી જોઈએ.

મામમાં દુર્ભવસ્થા પેદા થવાથી મામ હમેશાં પતનને પથે પ્રસારાય છે અને મામમાં સુખવસ્થા ન જાળવાય તો મામમાં એટલી જાડ છે બાંધિયાર વધે છે લોભા ભૂખે મરે છે અને આખરે મામ છત્વનું પતન પશુ થાય છે આ વાત મુખ-સત્ય છે કદાચ કે એક તો અભવસ્થિત મામમાં સામાન્ય રીતે અનાચાર ફેલાએલો હોય છે અને આપે લોકોને ખાવાને અન્ન અને પહેરવાને માટે પૂરતાં કપડાં ખજા મળતાં નથી ત્યારે તો અનાચારની અવધિ ગહેલી નથી. અનાચાર—અભ્યાચારને રોકવા માટે અને લોકોને સત્ય અને ન્યાયના માર્ગે લાવવા માટે એક મામનાયક—સુખવસ્થાપાત્રી જાતસમક્રતા રહે છે કે ને અભવસ્થા જુ કરી મામમાં સુખવસ્થા સ્થાપિત કરે.

આને મામપ્રજ્ઞોમાં સ્થવિરો—મામસેવકો ધણા ઓછા છે અને તેથી મામોદારનું મહત્વનું કામ અવસ્થિત થતું નથી. મામનાયકોને મામોદારના કામમાં પોતાની સક્તિનો ઉપયોગ કરે તો નમરોદાર અને રુદ્રોદાર કરવામાં વાર ન લાગે. મામનાયકનું જામની અવસ્થા કરવામાં શુ રક્ષાન છે? તે વાત ધણી જ વિસ્તૃત છે. ખજા નીચેના એક ભૌદરાગીય ઉદાહરણથી એ વાતનો સંક્ષિપ્ત સાર સમજવામાં આવી જશે.—

કોઈ એક મામમાં મધા નામનો એક મામનાયક રહેતો હતો. જા એક જ મામસેવકો પોતાના ચારિત્ર્યગુણથી પ્રખ્યાત પ્રેમથી અને પોતાના બુદ્ધિતત્વના પ્રજ્ઞાવશી આખા મામમાં એવી મુદ્દર પ્રતિષ્ઠા જમાવી હતી કે મામના લોકો તેના વચનને ધર્મવચન માની માથે માથવતા હતા. મધાનું પશુ વચન સા કોઈ કીધી પેતા હતા.

મધાએ ગામના લોકોને એવી પ્રતિજ્ઞા કરાવી લીધી કે “આપણા
[મનો રહેવાથી કોઈ પણ મઘ-માસ ખાય નહિ, ચોરી લૂંટફાટ
કે નહિ, અનાચાર-અલાચાર કરે નહિ, પણ બધા સલાહસપથી
નૈઋત્યવાવર્ષક આનંદથી રહે, કોઈકોઈની સાથે ટાંકા-શીસાદ કરે
નહિ.” મધાની આ આજ્ઞા આમનિવાસીઓએ સહર્ષ માથે ચડાવી
મધાની આ સુખવસ્થાથી તે ગામમાં એક પણ શરાબી, ચોર, દુરા-
ચારી, જુગારી કે કરજદાર મનુષ્ય રહ્યો નહિ તેણે એટલી બધી
સુખવસ્થા કરી કે બધા આનંદપૂર્વક નિર્ભય થઈ રહેવા લાગ્યા અને
આમ્યજીવનનો નિર્દોષ આનંદ લૂટવા લાગ્યા કોઈને ચોરીનો ભય ન
હતો, કોઈને લૂંટફાટનો ભય ન હતો. પરિણામે કોઈ પોતાના ઘેર
તાણુ દેવાની જરૂર સમજતું નહિ સૌ કોઈ આમ્યજીવનના સુખી
જીવનથી સંતુષ્ટ હતા

મધાની આ અવસ્થાશક્તિ જોઈ ગામના લોકો મધા ઉપર
ખૂબ જ પ્રસન્ન થયા અને તેની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા મધા
પ્રશંસાથી કુલાતો ન હતો અને નિંદાથી ગભરાતો ન હતો તે તો
તેના આમોદારના નિત્ય કર્મમાં હમેશા મશગૂલ રહેતો મધા આખા
ગામમાં આટલો બધો પ્રતિષ્ઠિત મનુષ્ય હોવા છતાં તેને મનમાં જરા
પણ ખોટો ગર્વ ન હતો મધા કોઈવાર આમલોકોને રાત્રિના અવકાશ
સમયે એકઠા કરી નાના બાળકોને બાણાવવાની ક્ષિત સલાહ આપતો
કોઈવાર મઘ-માસ ખાવાથી જીવનમાં કેવી વિકૃતિઓ પેદા થાય છે
અને તેથી જીવન કેવું તામસિક બની જાય છે એનો ઉપદેશ આપતો.
કોઈવાર ખીડી, તમાકુ, બામ-ગાળો, દારૂ વગેરે માદક પદાર્થોનું સેવન
કરવાથી કેવી દુર્દશા થાય છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ કરાવતો, કોઈવાર
અમણુ-અમ્મન રહેવાથી લેણદારો અમ્મનનો લાભ લઈ એક રૂપિયાના
એકવીશ રૂપિયા કેમ પડાવી લઈ જાય છે તેની ચેતવણી આપતો,
કોઈવાર ખેતી કેમ કરવી, ખેતીની રક્ષા કેમ કરવી, ધાન્યનો સ અહ ક્યારે

જાને દેવો કરવો, ગાય, બેસા આદિ પશુધનની સારસભાજી કેમ રાખવી વગેરે કૃષિ-સુધાર વિષે રજૂ સમજાવી આપતો.

ઠાઈવાર મધ્યાહ્નના નવરાત્રના સમયે જાહેરોને અને માતા જોને ફજા એકઠા કરી 'ભીષમ' વિષે સાદી ભાષામાં સમજાવુ આપતો, ઠાઈવાર બાળકોને કેવીરીતે પાળવા-પોષવા વગેરે વિષે સારી સીખામણ આપતો, ઠાઈવાર ધરમાં સફાઈ કેવીરીતે રાખવી તેનું જ્ઞાન કરાવતો અને ઠાઈવાર ભીંજોએ નવરાત્રના સમયે રાંધેલાં કંતવો વજ્રુડૂ, બૂચરું વગેરે ધરધોળાએ કરતાં રહેવા આદે તેઓમાં ઉત્સાહપાલુ હતો.

ઠાઈવાર મધ્યાહ્નના નવરાત્રીવતી નવસુવાનોને બપોરે જોઈક કરી ચૌવનધનની કીમત સમજાવતો. ઠાઈવાર નવસુવાનો દેશનું સમાજનું અને ધર્મનું પ્રદુર્લભ કિલ્લો સાધી રાકે છે તેનો અભેદજ્ઞ ચિતાર આપતો અને ઉપાન્યા આજ્ઞાએ ભલેલા નવસુવાનોએ પોતાની ચૌવનસંક્રિાને સ્વપરવિશ્વસમાં કેવીરીતે સંકુપયોગ કરવો ભેઈજે તેની રજૂ સમજાવી આપી સુવાનોમાં ચૌવનપાલુ પૂરતો અને ચૌવનની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા સારવવા અદિ જામત રહેવાની ચેતવણી આપતો. ઠાઈવાર સંજાના સમયે મધ્યાહ્નની ભાળકોને ફજા એકઠા કરતો અને તેમને રમવો-જમવો સીખાવતો. ઠાઈવાર તેમને અક્ષરજ્ઞાન આપતો, ઠાઈવાર બાળકોને ભાવિજીવનના વિશ્વસની કિલસલાક આપતો અને ઠાઈવાર હસ્તકુશલ વાતો જાણકોને પેટ પકડી હસાવતો.

આ પ્રમાણે મધ્યાહ્નના, સંજાના, સુવાનો, વડો જમાને ખૂબ જ મિલકત પામે છે. મમાની આ સમજાવણી માનના લોકો તેને પોતાનો માનનાયક સમજતા અને તેનું કહ્યું માનવા હમેશાં તૈયાર રહેતા.

મધ્યાહ્ન એકઠા કરતાં કરી જતાવવામાં આવતો હતો. શરીરોમાં કે રસ્તા ઉપર કુડાકચરા પામે હોય તો તે ઉપાડી નિકાર દેખી આવતો અને જઝાવણી સ્થાને એકઠા સાફ કરી નાંખતો. પશુધન

સેરીઓની સ્ત્રીઓ બાણીનોઈને ફૂડાકચરો સાફ કરેલા સ્થાને ફેંટી આવતી પણ મધો સ્ત્રીઓ ઉપર ક્રોધિત ન થતા ફૂડાકચરો પાછો ઉપાડી જતો મધાનો આવો નિઃસ્વાર્થ સેવાભાવ નોઈ સ્ત્રીઓ કલિંગત થઈ જતી અને ફરી એવું અનુચિત કાર્ય ન કરતા ઊલટી મધાના કાર્યમાં મદદ કરતી.

મધાની આ સુવ્યવસ્થાથી આખું ગામ એકદમ સ્વચ્છ અને સુધક જણાતું હતું ગામના લોકો ગામની આવી સ્વચ્છતા, સુધકતા અને સુવ્યવસ્થા નોઈ આનંદિત થતા હતા પણ સત્કાર્યોમાં હમેશા વિધ્નો નડે છે એ ન્યાયે મવાની આ સત્કાર્યોથી એક દાડ વેચનારો અને ખીજા રાજ્યાધિકારીઓ મવાથી નાગજ રહેતા હતા મધાની સુવ્યવસ્થાથી તે ગામમાં કોઈ શરાખી રજો ન હતો તેમ જ ગામમાં ખંધા સલાહસપથી ગહેતા હોવાથી કોઈ ફરીયાદ કરનાર પણ ગ્યો ન હતો. આ કારણે દાડ વેચનાર તથા રાજ્યાધિકારીઓને આખો દિવસ ખાલી હાથે ખેસી રહેવું પડતું

આખરે રાજ્યાધિકારીઓએ મવા ઉપર ખોટા આરોપ ચડાવી મગધનરેશ સમક્ષ મધાની ફરીયાદ કરી મગધનરેશના કાન રાજ્યાધિકારીઓએ મધાની વિરુદ્ધ પહેલેથી લખેલાં હતાં કે આ મધો લોકોમાં રાજ્યવિરુદ્ધ વિદ્રોહ અને ઉશ્કેરણી ફેલાવે છે અને એ રીતે રાજ્યશાસ્ત્રમાં ઉચ્છાપાયલ કરવા આજે છે માટે મધો એ રાજ્યનો મોટો ગુન્હેગાર છે એટલે રાજ્યવિદ્રોહી મધાને સખત શિક્ષા થવી નોઈ એ

મગધનરેશ રાજ્યાધિકારીઓની ધમખાણમાં ફસાઈ ગયા અને રાજ્યાધિકારીઓના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ મૂકી મગધનરેશો નિરપરાધી મધાને તથા તેમના અનુયાયીઓને હાથીના ખગતળે કચડાણુ કરાવી તેમને મારી નાખવાની કઠોર આજ્ઞા આપી મગધનરેશની આ કઠોર આજ્ઞા સાબળી મધાનું રવાડું પણ ફરક્યું નહિ મધો સારીરીતે

સમજતો હતો કે 'સત્ય અને ન્યાયનો જ આખરે જય છે તે સત્ય-
માર્ગ ઉપર નિશ્ચય ઊભો રહ્યો. મગધનરેણે મધાને કહ્યું કે હે મધા !
તું રાત્રિવિદોહી કાર્ય છોડી દે અને સુખશાન્તિપૂર્વક ગામમાં રહે
મધો મગધનરેણનો આવી વાત સાંભળી આશ્ચર્યચકિત થયો. મધાને
સ્પષ્ટ લાગ્યું કે તે જો કંઈ પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છે તેમાં રાત્રિવિદોહી
જેવું કશું કામ નથી બિલકુલ રાત્રિનું કાર્ય પોતે કરી રહ્યો છે
એટલે તેણે મગધનરેણને નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે " મહારાજ ! હું જો કંઈ
પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો છું તેમાં રાત્રિવિદોહીની કંઈ સહા નથી. હું તો
રાત્રિસુધારણ કામ કરી રહ્યો છું બાકી આપને જો હું રાત્રિવિદોહી
જણાવો હોઈ તો આપની આજ્ઞા પસંદ માથે ચલાવવા તૈયાર છું
મગધનરેણે મધાની આ વાત ધણી જ શાન્તિપૂર્વક સાંભળી અને
કહ્યું કે 'મધા ! તું આખા દિવસમાં પ્રવૃત્તિ શુ કરે છે ?' હું તે
જણાવવા ગાંડું છું.

મધાએ પોતાના આખા દિવસની દિનચર્યા કહી સંભળાવી.
મગધનરેણે મધાની દિનચર્યા અને પ્રવૃત્તિ સાંભળી રહ્યો બાક ગામના
લોકોને પૂછ્યું કે 'પ્રગ્લબનો ! મધાની આ પ્રવૃત્તિથી તમને શું લાગે,
ઝેરલાલ થયો તે હું જણાવવા ગાંડું છું.

પ્રગ્લબનેજે જવાબ આપ્યો કે 'મહારાજ ! મધાની આ સત્ય
પ્રવૃત્તિથી આખા ગામમાં કોઈ ઘરાણી સુગારી, દુરાચારી રહ્યું નથી
અને બાળકો, સુવાનો, સ્ત્રીઓ, વૃદ્ધો બધાને સત્યથી ગાંધી આખા
ગામમાં સુખશાન્તિ ફેલાવી છે. જામે મધાના સત્યકાર્યથી ધણી જ સદૃષ્ટ
થયા છીએ. ખરેખર મધો જગારો. કાચો નાથક છે. અમારે માટે
તો તે પૂજનીય છે.

મગધનરેણે મધાની જાણવી નથી પ્રશ્ન સા પ્રગ્લબનો. પાસેથી
સાંભળી ધણે / જ્ઞાનકિત થયો. મહારાજે હાથ વેગવારનો તથા
રાત્રિવિદોહીઓને બોલાવી પૂછ્યું કે તમે જો મધાને રાત્રિવિદોહી

કહે છે તે જ મધાને પ્રબળનો રાજ્યસુધારક અને આમનો નાયક કહે છે, તમે સાચા કે આ બધા પ્રબળનો સાચા ?

દારૂ વેચનારાઓ અને રાજ્યાધિકારીઓ પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે એક આમસેવક ઉપર ચડાવેલા ખોટા આરોપ માટે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા અને મગધનરેશ સમક્ષ પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિને સતોષવા માટે એક આમસેવકને કરેલા અન્યાય બદલ ક્ષમા માગી મગધનરેશ મધાની સત્યપ્રિયતા અને ન્યાયપ્રિયતા જોઈ ધણો જ ખુશ થયો અને પોતાના ગામમાં મધા જેવો સાચો આમસેવક વસે છે તેથી તેને વિશેષ આનંદ થયો. મહારાજાએ મધાને ‘આમનાયક’ ની પદવી આપી તેને નવાજ્યો.

સાચા આમસ્થવિરો કેવા હોય છે, તેમને આમોદ્ધારની કટલી જવાબદારીઓ વહોરવી પડે છે અને સત્યપરીક્ષાના વિકટ સમયે તેમણે કટલી બધી નિશ્ચલતા અને ક્ષમતાનો પરિચય આપવો પડે છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આમનાયક મધાના હિદાયરશુથી આવી શકે એમ છે.

તે વખતના આમનાયકો અન્યાયપૂર્ણ વાતોથી ડરી જાય એવા ન હતા તેઓ નિર્ભય હતા અને તેથી જ તેમની નિર્ભયતાથી મગધનરેશ જેવા મહારાજાને પણ ‘આમનાયક’ મધાને નમતું આપવું પડ્યું હતું.

આજે ગામડાઓમાં ‘મના’ જેવો આમનાયક શોધ્યો જડતો નથી પ્રત્યેક મનુષ્યો પોતપોતાનું સલાજીવામાં જ સ્વાર્થી થઈ રચ્યા-પચ્યા રહે છે આ જ કારણે આજે ગામડાઓની વ્યવસ્થા ખરાબ થઈ રહી છે ગામડાઓમાં સાચા આમસેવકોનો અભાવ હોવાને કારણે જ દુર્વ્યસનોનું સેવન કરનારાઓની તથા ક્યેરીમાં જઈ ફરોવાદ કરનારાઓની અત્યધિક વૃદ્ધિ થઈ ગઈ છે.

જે આમનો અધિનાયક શુદ્ધિમાન હોય છે તે ગામની પ્રજાને

કુશળ પદ્મા છતાં પણ મુશ્કેલીઓ સહેલી પડતી નથી. કારણકે મામનાયક પોતાની દીર્ઘ-દૃષ્ટિથી ભવિષ્યનો જરાજરા વિચાર કરી ધાન્યનો સમ્રથ કરાવી રાખે છે કે જેથી કુશળતા સમયે તેનો સુપરચોગ થઈ શકે છે અને તેથી મામવાસીઓને કંઈ સહન કરવાં પડતું નથી.

આને મામનાયકના ગણાવે મામીજી જનતાનું જીવનમન-ઝોવણ જાણાન અને કુર્બવસ્થાને કારણે લૂટાઈ રહ્યું છે એ કોઈ મામનાયક દેવ તો તે ઝોવણની રક્ષા માટે બધી બવસ્થા કરી રાખે છે અને ભવિષ્યમાં ઝોવણનું રક્ષણ અને વર્ધન થાય તેવા ઉપાયો યાજે છે.

આને કોઈ સાચો મામનાયક જહાર પડે અને મામીજી જનતા તેની મર્મપ્રજ્વાલીમાં સપૂર્ણ સહકાર આપે તો બારતવર્ષના અસ્ત થયેલા સાનસૂરના પાંદો જરૂર ઉભા થાય.

માનવસમાજનું જીવન જ્યાંસુધી જન અને વચ ઉપર બવજનિત છે ત્યાંસુધી માનવસમાજે મામધર્મને બલિ મહત્વનું સ્થાન આપવું જ પડે. કારણ કે સચારમાં મનુષ્યો માટે સાધારણત્વ જનન અને કપડાંની સર્વપ્રથમ વિશેષ આવશ્યકતા રહે છે જન વસ્તુઓ વિના તો કામ ચાલી શકે છે પણ જનન અને વચ જેવી જીવનોપયોગી વસ્તુઓ વિના ચાલી શકે નહિ.

બારતવર્ષમાં એવાં મામો અસ્તિત્વમાં છે કે જે પોતાની જ નીપજમાંથી ઉપજીત જનને આવશ્યકતાઓને પૂરી પાડી શકે છે. મામમાં પેદા કરેલું જનન મામોની બધી આવશ્યકતાઓની આવશ્યકતા પૂરી પાડી શકે છે. બાકી વચોની વાત રહી.

મામીન સમયમાં પ્રત્યેક મામમાં કષ્ટ તૈયાર કરવામાં આવતાં. પ્રથમ કોઈ મામ એવું બાકી ન હતું કે જ્યાં કષ્ટ તૈયાર થતું ન હોય. બારે પ્રત્યેક મામો પોતાના માટે જહોરવાનાં કષ્ટ અને બાધ

માટે અજ પેદા કરી લેતા હતા ત્યારે તે ગામ ખીજાની ઓશીયારી શા માટે બોગવે ? આવી પરિસ્થિતિમા ગ્રામીણ લોકો કોઈની પાસે દીનતાપૂર્વક કોઈપણ પદાર્થની બિંદુ શા માટે માગે ? પોતાને જોઈતાં પદાર્થો પોતાના જ ગામમા પેદા કરી લે અને તેટલાથી જ નિભાવી લે—બહારથી કશું પણ ન લાવે પણ આ બંધી આમોદ્ધારની વાતો આમનાયક વિના આમ્મજનતાને કોણ સમજાવે ?

આજે આપણે બહુ મોડેમોડે પણ ગામડાઓની ઉપહારતા સમજવા લાગ્યા છીએ શહેરોની સમૃદ્ધિ અને અન્નવનારા વૈભવો જોઈ આપણે બહુ ધડીભર આશ્ચર્યમુગ્ધ બનીએ પણ દરિદ્ર બનતા જતા ગામડાઓ અને તેના નિવાસીઓની દર્દીય કથાઓ જ્યારે આપણા કાને અથડાય છે ત્યારે આપણી સમ્મતાનો મોહ જીડી જાય છે, અભિમાન ગળી જાય છે અને એમ લાગે છે કે જો ગામડાઓ નાશ પામ્યા—ગ્રામધર્મ અને આમનાયકોના અભાવે ગામડાઓ વેરાન બન્યા—તો નગરોના પ્રાણ અને તેજ ખીજી જ ધડીએ જીડી જવાના છે એમા શકાને સ્થાન નથી.

ગામડા એ મૂળ છે અને નગરો તો તેના ડાળ-પાંદડા કે કુપળ બરાબર છે મૂળનો સડો શરૂ થાય છે ત્યારે તે માત્ર મૂળમા જ સમાઈ રહેતો નથી પણ છેક છેલ્લી ડાળ ઉપર પણ તેની અસર પડે છે. અનુભવે આપણને આ સમજવા માડ્યું છે; પણ હજી આપણી મોહ-નિદ્રા પૂરા પ્રમાણમા ઉડવા પામી નથી અને તેથી જ રાષ્ટ્રના સ્વધારો વખતોવખત ઢોલ વગાડીને જે એમ કહે છે કે—

“ સાચું હિન્દુસ્થાન ગામડામા વસે છે, શહેરો તો માયામાત્ર છે ગામડાની સેવા એ જ હિન્દુસ્થાનના પુનરુદ્ધારની પહેલી ભૂમિકા છે.” આમોદ્ધારની આ વાત સમજાઈ હોય તો પણ હજી આપણા હૃદયના તાર સહાનુભૂતિવડે બરાબર ઝંચઝણ્યા નથી એમ ન દેટકે ઝણક કરવું પડે છે.

જ્યારે મામધર્મનો મર્મ માનનાથક આપણને સમજાવશે અને સમજશે. ધર્મ જીવનમાં ઉતારીયું ત્યારે ભારતવર્ષ ઉન્નતિના ટિંકરે ભીરાજશે. હશે.

ભારતવર્ષમાં જ્યારે સાચા મામસેરસ હતા ત્યારે મામધર્મ નાથ ધર્મોનું સન્નિધન કરતો હતો. અર્થાત્ મામધર્મ જ નવરધર્મ સમૃધ્ધધર્મ આદિને પેાવતો અને વધારતો.

આજે એ હજાર વર્ષ પહેલાંની વાત છે કે જ્યારે સમ્રાટ ચંદ્ર ગુપ્તના ચાતુર્યારમાં મીસ દેહને રાજાહત મેએસ્થનિઝ આવ્યો હતો ત્યારે તે ભારતવર્ષના ધર્મ વિષે પોતાના દેહલોક વર્ષોના અનુભવો વર્ણવતા હશે કે—

ભારતવર્ષમાં ધર્મની એવી મુદર વ્યવસ્થા છે કે ભારતીય યોગી પોતાના મક્કાને લાગુ પડ્યું દેવા નથી. અસત્ય જોવા નથી અને કુદ્ધપટનું સેવન કરવા નથી.

આજે પણ એ જ ભારતભૂમિ છે કે જેના ગ્રંથગાન એક પર દેશીએ સુખકંઠે ગાયાં હતાં.

આજે પણ એ / પ્રવચનથી ભારતભૂમિને મામધર્મના પાલનદારા ઉત્તમ જનાવધની આવસ્થા હશે.

ભારતવર્ષની મામવ્યવસ્થાનું ઉપર જે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેવી વ્યવસ્થા ભારતવર્ષમાં ફરીવાર જે દિવસે મામનાથમહારાજ આશુ થશે તે દિવસે ભારતમાં પ્રત્યક્ષ આનંદમજાની હવા ચોતરફ ફેલાશે અને યાન્ત્રિનું સામાજિક સ્થપાશે એવું ભારતના યુગચિન્તકનું માનવું છે.

(૨)

નગરસ્થવિર-નગરનાયક

[નગર-ચેરા]

નગરસ્થવિરના નગરોદ્ધારના કાર્યમાં નાગરિકો સહૃદય સહ-કાર આપે તો નાગરિકતા જે માનવજીવનને વિકસિત કરવાનો એક મહાગુણ છે તે પ્રગટવા વિના ન રહે નાગરિકતા ધર્મસંસ્કૃતિને પાપે છે

નગરની જે આંતરિક તથા બાહ્ય સુવ્યવસ્થા કરે છે તે નગર-સ્થવિર કે નગરનાયક કહેવાય છે

ગ્રામસ્થવિર અને નગરસ્થવિરમાં એટલો તફાવત છે કે ગ્રામ-સ્થવિર ગ્રામ અર્થાત્ નાના જનસમૂહની વ્યવસ્થા કરે છે જ્યારે નગર-સ્થવિર નગર અર્થાત્ મોટા જનસમૂહની વ્યવસ્થા કરે છે

પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાની અધિકારમર્યાદા પ્રમાણે કાર્યનો પ્રારંભ કરે છે અને તેને પાર ઉતારે છે જે અધિકારમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે તે કાર્યસિદ્ધિ સાધી શકતો નથી.

ગ્રામસ્થવિર, ગ્રામની અધિકારમર્યાદામાં રહી આમોદ્ધાર કરે છે જો ગ્રામસ્થવિર આમોદ્ધારનું કાર્ય પ્રારંભી નગરોદ્ધાર કરવા જાય તો બન્નેમાંથી એક પણ કાર્ય પાર પાડી શકે નહિ. એટલા માટે ગ્રામ-સ્થવિરે ગ્રામવ્યવસ્થા અને નગરસ્થવિરે નગરવ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. નાનો માણસ નાની ચીજોને સલાખી શકે છે પણ મોટી વસ્તુઓને સલાખી શકતો નથી. મોટા જનસમુદાયની વ્યવસ્થા નાગરિકો કરી

સકે, નામરિશાનું નિષ્કલ્પ પ્રાપ્તજનો કરી ન શકે. એક કવિએ અધિકારમર્ધાદ્ય વિષે ઠીક જ કહ્યું છે કે—

જો સારું જનનું સારું થઈને જો જામ ।

મહાયા દમામ પાસે કર્યાં જૈં જુદે જો જામ ॥

ભાવાર્થ—કેમ અને નાના થઈ નર મોટાનું કામ,

ઉદર અર્ધ વડે કદિ દેશ ન અને તે ભલું.

ઉદ્ધરણી જાણ રીવાજ નહિ એ લોકાક્રિત અનુસાર નાના માણસોથી મોટા માણસોનું કામ થવું મુશ્કેલ છે જેઓનાં શુદ્ધિ, વૈભવ અને પ્રભાવ જોઈએ છે તેઓથી મોટાઓનું કામ સી રીતે થઈ શકે । જેવી રીતે જાંઘરની ખાદ્ય વડે નખારું મરી શકતું નથી તેવી જ રીતે પ્રામત્સ્યવિર નગરસ્થવિરનું કામ કરી શકે નહિ અને એટલા જ માટે નગરધર્મની બ્યવસ્થા કરવા માટે સ્વતંત્ર નગરસ્થવિર—નગરસ્થાપકની આવશ્યકતા રહે છે

જે સમયે સમુદ્રમાં વદાણુ અને હોડાકાંતો છે તે જ સમયે મામ અને નગર વચ્ચેનો છે. વદાણુ જ્યાં પાણીમાં રહી શકે છે અને જીજ્ઞાસુ પાણીમાં આવી શકતું નથી. એટલા માટે હોડાકાંત કિનારા ઉપરનો માથા લઈને વદાણુમાં અને વદાણુનો માથા કિનારા ઉપર લાવે છે તેવી જ રીતે નગર એ વદાણુરૂપ અને મામ એ હોડાકાંતરૂપ છે. જેવી રીતે કિનારાનો માથા હોડાકાંતદ્વારા વદાણુમાં મટે છે તેવી જ રીતે મામની વસ્તુઓ નગરમાં તથા છે અને નગરનો માથા મામમાં આવે છે. આ કારણે મામ અને નગરનો પારસ્પરિક સંબંધ ગાઢ છે તદનુસાર મામનાયક અને નગરનાયક જન્મેના સમયે જન્મ ગાઢ હોય છે નગરસ્થવિરમાં નગરોદ્ધાર કરવાની ધમક હોવી જોઈએ. આજના નગરનાયકો જેમને આજે મેવર કે મુનિસિપલ કમિશનર નામથી ઓળખીએ છીએ તેઓ નગરોદ્ધારનું કામ સ્વતંત્ર ન કરતાં નોંઠરિયાત માણસો-દ્વારા કરાવે છે પરિણામે નગરોદ્ધારનું કામ મેલેજિ તેવું સુદર થતું

નથી પહેલા નગરસ્થવિરો સેવાવૃત્તિથી સ્વયં નગરોદ્ધારનું કામ કરતા હતા તેઓને કોઈ પ્રકારનો પગાર મળતો નહોતો, છતાં પણ તે નામકો નગરની ઝોલી સુંદર વ્યવસ્થા કરતા કે નાગરિકોને કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી નહતી નહિ નાગરિકોને દરેક પ્રકારની સુખ-સગવડ મળે તે માટે નગરસ્થવિરો ખાસ ચીવટ રાખતા હતા

નગરસ્થવિર, રાજા અને પ્રજા વચ્ચેનો પ્રધાન પુરુષ હોય છે. રાજ્યથી પ્રજાને અથવા પ્રજાથી રાજ્યને કોઈ પ્રકારની હાનિ ન પહોંચે એવી સુંદર વ્યવસ્થા કરનાર મનુષ્ય નગરસ્થવિરનું પદ દિવાળી શકે છે

નગરજનોની શારીરિક, વાચસિક, માનસિક, આર્થિક, વ્યાપારિક, સામાજિક સ્થિતિ સુધારવા માટે જે કોઈ બાધક કારણો હોય તે દૂર કરી વિકાસના સાધનો પૂરા પાડવા એ નગરપતિનું મુખ્ય કામ છે

નગરજનોની શારીરિક સ્થિતિ સુધારવા માટે નગરપતિએ ઠેરઠેર જગ્યાએ વ્યાયામશાળાઓ સ્થાપવી, સ્વાસ્થ્ય તથા સ્વચ્છતાના નિયમોનું પાલન કરાવવું, કુદરતી હાજતો માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી, ઘેરઘેર પૂરતું પાણી પહોંચે તે માટે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવો, ધોવાની તથા રનાવ કરવાની જુદી વ્યવસ્થા કરવી આદિ શારીરિક સુધાર વિષે પ્રયત્ન કરવો એ નગરપતિનું કામ છે

નગરજનોની વાચસિક વિકાસ માટે સલામતો જોડવા, ત્યાં વિદ્યાન વક્તાઓના બાળજો જોડવી નાગરિકોને દેશની સ્થિતિથી વાકેફ કરાવવા, બાળિકા, કિશોરો, કુમારો, બાળાઓ, કુમારિકાઓ આદિ ઊગતી પ્રજાને જોડવાની તથા સમાજમાં આવવાની છૂટ થાય તે માટે સમારમો જોડવાની તેમાં સક્રિય ભાગ લેવો એ પણ નગરપતિનું કામ છે

નગરજનોના માનસિક વિકાસ માટે બાળશાળા, કુમારશાળા, કિશોરશાળા, વિદ્યાર્થીશાળા, પ્રાથમિકશાળા, માધ્યમિકશાળા, વિશ્વ-

વિવાદાય આદિ શિક્ષણ-સરચાઓ ખોલી માનસિક વિકાસ માત્ર અને સાથેસાથે આજસને લીધે મગજ નહેર મારી ન જાય અથવા કેવળ પોપટિયું રાખ જ ન મળે તે માટે ઉલોચ-શિક્ષણનો પ્રબંધ કરી નાગરિકમાં શિક્ષણ પ્રતિ ઉત્સાહપ્રાણ પૂરવો એ પણ નગરપતિનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે.

નગરજનો આર્થિક અગવડને કારણે કુખી જીવન માળતા હોય તેમને અર્થની બાવલ માથ તેવા સહય ઉપાયો મેળુ કામમંથે આપવા અને બેઠારી દૂર થાય તેવા પ્રબંધ કરવો એ પણ નગર પતિનું જ કામ છે.

નગરના વ્યાપારીઓને વ્યાપારમાં જે હાર્દ મુશ્કેલીઓ આવતી હોય તે જાણી તેનો નિકાલ કળવો અને નગરનો વ્યાપાર કેમ વધે અને નાગરિકા વિશેષ સમૃદ્ધ કેમ થાય તે વિશે ઉચિત પગલાં લેવાં એ પણ નગરપતિનું કર્તવ્ય છે.

નગરજનો સમાજના કલ્યા રીતરિવાજને કારણે સામાજિક જીવનથી કદાચી અથ હોય તો તેમને સમાજસુધારના માર્ગો જણાવવા અને સમાજસુધાર કરવામાં નાગરિકોને સપૂણ સહકાર આપવો એ પણ નગરપતિનું જ કર્તવ્ય છે.

આ સિવાય નગરજનોની ધાર્મિક સામાજિક રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિમાં સમભાવપૂર્વક સક્રિય ભાગ લેવો અને નાગરિકોને સત્પથે લઈ જવા માટે નેતૃત્વ કરવું એ નગરપતિનું કામ છે.

ત્યારે નગરપતિ આ પ્રમાણે શુભ નિષ્ઠા અને પ્રમાણિતતા પૂર્વક નગરોદ્ધારનું કામ કરે છે ત્યારે તેના બ્યક્તિત્વનો પ્રભાવ નગર જનો ઉપર પાયા વગર રહેતો નથી. નગરપતિ નગરોદ્ધારના કામ દ્વારા નગરજનોનું હૃદય જીતી લે છે અને નગરજનો નગરપતિના આદેશને

જીલ્લા હુમેશા તૈયાર રહે છે નગરપતિ એ નગરજનોનો એક માત્ર પ્રતિનિધિ હોય છે. નગરપતિનો અવાજ એ આખા નગરનો અવાજ ગણાય છે. અત્યારે આપણે નગરપતિને મેયર Mayor કે મ્યુનિસિપલ કમિશનર શબ્દથી સમોધીએ છીએ શાસ્ત્રકારો તેને ‘નગરસ્થવિર’ શબ્દથી સમોધે છે. નગરપતિ નગરોદ્ધારદ્વારા નગરજનોને સુખશાન્તિ પહોંચાડે તો જ તે મેયરપદને દિપાવી શકે છે બાકી મેયરપદ-નગર-સ્થવિરપદને આહવારો અનેક હોય છે પણ નગરસ્થવિરપદને શોભાવ-નારા તો અનેકોમા એક હોય છે નગરપતિનું પદ કેટલું જવાબદારી-ભર્યું છે તેનો નીચેના ઐતિહાસિક ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકશે —

સંવત ૧૬૦૮ની આ વાત છે એક વખતે હિંદુપુરના મહારાણા સાહેબ સ્વરૂપસિંહજીએ નગરશેઠ પ્રેમચન્દ્રજીને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને નગરના એક પ્રતિષ્ઠિત પુરુષની કદરદાની તરીકે ૫૦૦૦ રૂની જગીર આપવા લાગ્યા ત્યારે નગરશેઠ મહારાણાને સવિનય પ્રાર્થના કરી કે “મહારાણા સાહેબ! આપે મારો જે કદર કરી છે તેનો હું આભાર માનું છું પણ આપ જે આ જગીરનો શિરપાવ આપો છો તે સ્વીકારતા મારું મન અવ્યકાશ છે. કારણકે તેમ કરવા જતા મારો નગરધર્મ જોખમમાં આવી પડે છે, કારણ કે જો હું જગીર સ્વીકારું તો રાજ્યની પ્રજાવિરુદ્ધ જે કોઈ આચાર થાય તે મારે શિરોધાર્ય કરવી જોઈએ અને જો અવસ્થામાં પ્રજાના હુ ખદદે દૂર કરી નગર પ્રતિ મારું જાતીબ જાળવી શકું નહિ માટે હું જગીર લેવા આહતો નથી માટે ક્ષમા કરશો.”

મહારાણાસાહેબ નગરશેઠની પ્રજાપ્રીતિ જોઈ અતિ આનંદ પામ્યા અને તેમને તે દિવસથી એક સાચા નગરસેવક અને રાજ્ય-જક્ત ગણવા લાગ્યા.

ત્યારબાદ સંવત ૧૯૨ માં મહારાણાસાહેબ સહુસિંહજી વાઘી ઉપર આવ્યા. તેમના સમયમાં ગામનો કારભાર એજ દેવ દાસમાં હતો. રાજ્યબંધવશા મુંદર ન હોવાને કારણે પ્રજાને દુઃખ વિશેષ સહેવું પડતું હતું. પ્રજા દુઃખથી ત્રાસી ગઈ હતી. આખરે પ્રજા નગરસૈંદ મી ચપલાસહજી પાસે આવી અને દુઃખનિવારણ માટે પચ્ચાં લેવા પ્રાર્થના કરી. નગરસૈંદ મહારાણા પાસે ગયા અને પ્રજાનાં દુઃખ દર્શાવે દૂર કરવા પ્રાર્થના કરી. મહારાણાસાહેબે જવાબમાં જણાવ્યું કે, તમે એજ દેવદાસ પાસે જઈ બધી વાત કહો. નગરસૈંદ પચ્ચાંસહિત એજાન્ટના મંત્રણે ગયા. પણ ત્યાં તે કાર્તિચોખી દેવદાસે દૂધી, કર્મ ચારીઓએ એજાન્ટ સાહેબના કાન લાગેલાં કે સાહેબ ! આપના ઉપર પ્રજા સુગંધ કરી ગઈ આવી છે.

એજ દે કર્મચારીઓના આ સમાચાર સાંભળી બહુ ધ્રુસે થયા અને તેણે પોતાની ગદ્યાર્થે ત્યાંનું તોપખાનું તૈયાર કરાવ્યું. નગર નો તોપખાનું તૈયાર કરાવ્યાના સમાચાર સાંભળી બહુ ગભરાયા અને તેમણે આખા નગરમાં સખત હાથેલ પાટી બધા નાગરિક નગરસૈંદ ચપલાસહજીની સાથે ઉરપુર નગરની 'સહેલિયાની' વાઘીમાં આવ્યા ગયા અને ત્યાં નગરજનોને સમૂહી સ્થાનિત અને પંરપર મજબૂત સમંધ જાળવવા વિષે નગરસૈંદે સલાહ આપી અને નગર સૈંદની પુલ સિમાસહજી બધા નગરજનોએ માન્ય રાખી.

એક દિવસ ઉરપુરમાં એક જગાઃ મરણ પામ્યો. પણ એ મરણ બગદ ને ખસેલી જ્યાં માટે કર્મચારીઓએ દેવદાસને બોલાવ્યા. પણ દેવદાસે એ ત્યાગમાં કશું કે નગરસૈંદની આજ્ઞા વિના આવી રહીએ નહિ. કર્મચારીઓ

• ઉરપુરમાં 'સહેલિયાની' વાઘી નામનો સુદૃઢ જાન છે. ઉરપુરનો પ્રાકૃતિક સૌન્દર્ય અને રમતો જગત્સિદ્ધ છે. આ બધે પણ શાંતી સુદૃઢતા પામે. વધારે કર્મ છે. પહેલાં શાં મહારાણીઓ પોતાની સખીઓ—સહેલીઓ સાથે વાણસેવન કરવા જતી. એથી તે જાન પણ સાહેલીમિત્રી વાઘી તરીકે પ્રસિદ્ધ થવા પામ્યો છે.

મૂળવણુમા પડી ગયા આખરે કર્મચારીઓ નગરશેઠ પાસે જઈ દેઢ લોકોને મરેલા બળદને ઉપાડી લઈ જવા માટે આજ્ઞા દેવા પ્રાર્થના કરી. નગરશેઠ હિદાયતરિત હતા. તેમણે દેઢલોકોને મરેલા બળદને ઉપાડી લઈ જવાની આજ્ઞા આપી ત્યારે મરેલો બળદ ચહેરમાથી ખસેડવામા આવ્યો. નગરશેઠે નગરજનો ઉપર પોતાના વ્યક્તિત્વનો ખૂબ પ્રભાવ પાડ્યો હતો. નગરજનોમા પણ ખૂબ જ ગંઠન હતું એજન્ટ-સાહેબ જેમ પોતાના નિશ્ચયમા દૃઢ રહ્યા તેમ નગરશેઠ પણ પોતાના નિશ્ચયમા દૃઢ રહ્યા. કોઈ કોઈને નમતુ આપવા તૈયાર નહોતા એજન્ટ-સાહેબનો દુરાગ્રહ જોઈ નગરશેઠ મોટેગાવ (ગોગૂન્દા) નામના ગામડામા ચાલ્યા ગયા નગરશેઠને પોતાના કાર્યમા વિશ્વાસ હતો કે પોતે જે કરી રહ્યા છે તે નગરજનોના હિત માટે કરી રહ્યા છે એજન્ટ-સાહેબે ત્યારે નગરશેઠ હિંદુપુર નગર છોડી ચાલ્યા ગયા છે એમ સાબળયુ ત્યારે તેમને લાગ્યું કે નગરશેઠ અને નગરજનો નગર છોડી ચાલ્યા જાય છે ત્યારે તેની પાછળ કશું કારણ અવશ્ય હોવું જોઈએ એજન્ટ-સાહેબે સરદારોદ્વારા નગરશેઠને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને નગર છોડી જવાનું ઠરણું પૂછ્યું નગરશેઠે નગરજનોની દુઃખદર્દની કરુણ કથા કહી સભળાવી અને એજન્ટ-સાહેબે શાન્તચિત્તે નગરશેઠની બધી વાત સાબળી અને નગરજનોના દુઃખદર્દ દૂર કરવાનું વચન આપી નગરશેઠને આશ્વાસન આપ્યું.

રોઠ ચ પાલાલજી અને રોઠ પ્રેમચન્દ્રજી નગરજનોનું ખરા દિલથી હિત ચાહતા હતા એટલે નગરજનો પણ તેમને પોતાના હિતેચ્છુ પ્રતિનિધિ માનતા હતા. જે સાચા નગરપતિ હોય છે તેઓ પોતાની સુખસગવડને લાત મારી નગરજનોના દુઃખદર્દને પોતાનું દુઃખદર્દ મનિ છે જે નગરજનોના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી રહે છે તે જ સાચો નગરપતિ છે નગરશેઠ ચ પાલાલજી અને નગરશેઠ પ્રેમચન્દ્રજી નગરજનોના સાચા હિતેચ્છુ હતા અને તેથી જ નગરજનો તેમની

આપાને માથે ચાપતા અને તેમના ઉપરોલા કામમાં સંપૂર્ણ
સહકાર આપતા.

નગરસ્થવિરે નગરજનોના દિત માટે સમય અને રક્ષિતો ઇચ્છે
અથા ભોજ આપવો પડે છે તે આપણે ઉપર જોયું. એ નગરમાં આવા
પ્રભુદિતેષુ અને સત્વામલી નગરસ્થવિરો વસે છે તે નગરમાં
અન્નાચાર, અન્નાચાર, લુટફટ, ચોરી આદિ દુર્ગતિઓ નાશ થાય છે
અને સદાચાર, સ્નેહસહવાવ, સમજન આદિ સદ્ગુણોની સૌરભ ચાર
માણુ ફેલાઈ જાય છે.

રાજા કરતાં પણ નગરસ્થવિરનું પદ વધારે મહત્વનું
છે. કારણ કે રાજા સત્તાના જથ્થે નગરજનોને પોતાના વસમાં
રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. આરે નગરસ્થવિર પોતાના પ્રેમપ્રભાવથી
નગરજનોને પોતાના વસમાં કરે છે. પ્રેમના પ્રભાવ આજના સત્તાને
કે માફ નિરર્થક નીવડે છે. રાજા જમે તેટલો જળવાન કેમ ન હોય
પણ નગરપતિના પ્રેમપ્રભાવ આજના તેને પણ નમતું આપવું પડે
છે. નગરપતિ રાજા અને પ્રભુ વચ્ચેનો પ્રતિનિધિપુરુષ છે. નગરપતિ
રાજાનો શુભામ નથી અને પ્રભુનો અધિકારી ભક્ત નથી, પણ એ તો
સત્ય અને ન્યાયનો ભક્ત છે. રાજા અન્યાય-અન્યાચાર કરતો હોય
તો તેના અન્યાયને રોકવો અને પ્રભુ નિષ્કારણ રાજ્યવિદ્રોહ કરતી
હોય તો તેને સમજાવી શાન્ત પાડવી એ નગરસ્થવિરનું કાર્ય છે.
નગરસ્થવિર રાજા અને પ્રભુ પ્રતિ એવો સહવાવ ફેળવે છે કે જાણે
તે બધાનો દાસ છે અને સાથે સાથે તે બધાનો 'માલિક' પણ છે.
આ રીતે નગરપતિ સેવક છે અને સેવ્ય પણ છે.

* પ્રાચીન સમયમાં પણ યોદ્ધામાં સત્યનો આશ્રય નક્કરના માટે ઇચ્છી
નથી. કે જાવના હતી તેમજ તે સત્વામલીને સફળ કરવા માટે ઇચ્છી
સહિષ્ણુતા અને શાન્તિ રાખતા તેના પૂરેપૂરો પરિવચ નથી આવે છે.
અજ્ઞાની ભક્તી પ્રભુ માટે બે આકાશીય દાન્ય છે.

કોઈપણ રાજ્ય દેવલ સત્તાના બળ ઉપર ચાલી શકતું નથી ગ્રામસ્થવિર અને નગરસ્થવિર ગળ અને પ્રળ વચ્ચે સ્નેહ-સબંધ સ્થાપિત કરે છે એટલા જ માટે સાચો નગરસ્થવિર જ નગરમાં સુખશાન્તિનું સામ્રાજ્ય ફેલાવી શકે છે

જે નગરમાં પરસ્પર સ્નેહ-સહભાવ અને સહકાર-સહાનુભૂતિ નથી તે નગરનો ઉદ્ધાર થવો બહુ મુશ્કેલ છે જે નગરજનો 'આપણે શું કરીએ' 'જે કરે તે ભોગવે' બીજાના કામમાં આપણે વચ્ચે સા માટે પડવું જોઈએ।' આ પ્રમાણે પરસ્પર ઉપેક્ષાભાવ રાખી કુટુંબીઓને, સમાસબંધીઓને, આડોશીપાડોશીઓને તથા પોતાના નગરબંધુઓને સહાયતા કે સહકાર આપતા નથી તે નગરજનો પોતાના હાથે નગરનું પતન કરી રહ્યા છે એમ માનવું જોઈએ.

માનવહૃદય જ એવા પ્રકારનું છે કે તે કોઈનું દુઃખદર્દી જોઈ એકદમ દ્રવિત થઈ જાય છે આ એક પ્રાકૃતિક ગુણ છે. જે મનુષ્ય એક નગરબંધુને સહકાર કે સહાનુભૂતિ ન આપે તો સમજવું જોઈએ કે તેનું મનુષ્યહૃદય ગૂંમ થઈ ગયું છે, મનુષ્યાકારમાં તે પશુ જેવું આચરણ કરી રહ્યો છે

એક અધ પુરુષ અધતાને કારણે ખાડામાં પડી રહ્યો છે. તેની પાસે એક તેજસ્વી આખોવાળો પુરુષ બિભો બિભો આધળા પુરુષને ખાડામાં પડતો જુએ છે, છતાં 'એ અધપુરુષ જીવે કે મરે' તેથી આપણે શું' એમ કહી તેની ઉપેક્ષા કરે છે અને તે અધપુરુષને બચાવતો નથી, તો આ બંનેમાં ખરા આધળો કોણ? આ પ્રશ્નનો જવાબ બધાના સુખમાથી એ જ નીકળશે કે, 'દેખતો છતાં બિભો રહેનાર તે આધળો છે'

મિત્રો! આપણે બધા મનુષ્યો છીએ વિવેકશુદ્ધિને ધારણ કરનાર મનુષ્યમાં આટલી બધી નિર્દયતા ક્યાથી આવી મર્દ કે એક

અપેક્ષામાં પડો રહો છે અને આપણે સનેર હોવા જ્યાં તેની મનાવતા નથી. વાસ્તવમાં આપણામાં મનુષ્યતાનો ગુણ રહેવા જુઓ નથી. આપણે ત્યાં આવો ઉપેક્ષાભાવ સાચા મનુષ્યતા હૃદયમાં રેણ જ ધર્મ રહે નહિ. પરસ્પર સહકાર આપવો એક બીજાને મદદ કરવી એ પ્રત્યેક નાગરિકોનું કર્તવ્ય છે જે મનુષ્ય, જે જામ કે નગરમાં રહે છે તે જામ કે નગરની સુખદુખની ચિન્તા કરતો નથી પણ 'આપણે તું એમ કહી પોતાના સ્વાર્થમાં મદદગાર રહી જ્યાં જામ કે નગર પ્રતિ ઉપેક્ષા રાખે છે તે મનુષ્યને જામ કે નગરમાં રહેવાનો ખણ અધિકાર નથી.

જે છુદ્ધિમાન નાગરિક હોય છે તે સારી રીતે સમજે છે કે જે આપણે-વિપણિઓ આ વખતે મારા નગરનોજો આ જીપર જાવી પડી છે તે જ આપણે મારી જીપર અવિધ્યમાં કલામ અપવી પડશે. અવિધ્યના ધર્મમાં તું રહેતું છે તે કાણ જાણે છે? એટલા માટે પહેલાથી જ એવી જાણ વધારે યોગ્ય છે. કહી પણ છે કે એવો નર સદા સુખી. આ પ્રમાણે વિચારી છુદ્ધિમાન નાગરિક આપણમાં જાવી પડેલા નગરનોજોને પોતાથી જાણી સહાય કરે છે અને એક નાગરિક તરીકે પોતાની ફરજ બજાવે છે. વાસ્તવમાં સાવધાન પુરુષ હોય તો સુખી જ રહે છે.

મારા નગરમાં કાણ દુખી છે કાણ ગરીબ છે કાણ ખીમાર છે એમ જે દિનરાત નગરના સુખદુખની ચિન્તા કરે છે અને નગરનાર કરવા માટે જે સતત પ્રયત્ન કરે છે તે જ નગરપતિ તરીકેનું મહામુખ નિરુદ્ધ મેળવી શકે છે અને તેને દીપાવી શકે છે. નગરપતિ બનવું સરલ છે પણ એ પહેલાં પોતાના આત્મબોધદાર દીપાવવું મુશ્કેલ છે. આ જ કારણ છે કે વર્તમાન સમયમાં અનેક મનુષ્યો પોતાને નગરના તરીકે જાણવાને છે પણ જ્યારે નગરપતિ તરીકેની ફરજ માથે આવે પડે છે ત્યારે ખોટા બહાનાં કહી જઈ

જાય છે અને એ રીતે પોતાના સ્વાર્થીપણાનો અને કૃતદ્વીપણાનો પરિચય આપે છે

જે મનુષ્ય સાચો સ્વાર્થીત્યાગી હોય છે અને નમરના ઉદ્ધાર માટે તન, મન અને ધનનું સહર્ષ સમર્પણ કરી શકે છે તે જ મનુષ્ય સ્થવિરપદનો અધિકારી બની શકે છે જે મનુષ્ય કીર્તિલોભી છે, સ્વાર્થી અને બાહ્યાડબરદારા નગરજનોને હારમાવી તેમને હંગે છે તે મનુષ્ય એ નાગરિક તરફે પણ નગરમાં રહેવાનો અધિકારી નથી, તો તે નગરસ્થવિરપદનો અધિકારી બની જ કેમ શકે ? સાચો નગર-સ્થવિર કેવો હોવો જોઈએ ? તે નીચેના શાસ્ત્રીય દષ્ટાન્તથી સમજી શકાશે —

ઉપાસકદશાગ નામના સૂત્રમાં એક સાચા નગરસ્થવિરનો અધિકાર આવે ॥ એ નગરસ્થવિરનું નામ આનંદ ગાથાપતિ હવું. શાસ્ત્રના શબ્દોમાં એ નગરસ્થવિર આનંદ ગાથાપતિના ગુણોનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે —

“ તે આનંદઃ ગૃહસ્થપતિ મોટા મોટા રાજાઓથી લઈ સામાન્ય સ્વાર્થીવાહોના મહત્વના કાર્યોમાં, કારણોમાં, સલાહ કરવામાં, મન્ત્રણા કરવામાં તથા કુટુંબના ઘણા ગ્રામ કાર્યો વિષે, ઘણા રહસ્યપૂર્ણ કાર્યો વિષે, નિશ્ચિત કાર્યો વિષે તથા વ્યાવહારિક કાર્યો વિષે વિચાર વિનિમય કરવામાં એકવાર પૂછવાનાયક તેમજ વારંવાર પૂછવાલાયક

* તે જ આનંદે માદાવર્દ વહૂજ રાઈસર જાવ
સત્કવાદાણ વહૂસુ કન્જેસુ ચ કરણેસુ ચ મન્તેસુ ચ
કુલુએસુ ચ ગુન્જેસુ ચ રહસેસુ ચ નિચ્છણેસુ ચ
વવહારેસુ ચ આપુચ્છણિજ્જે પચ્છિપુચ્છણિજ્જે સચસ્સાવિ ચ
જ કુલ્લમ્વસ્સ મેઢી,પમાણ, આહારે, આત્મવળ, ચક્ષુ,
મેઢીમૂળ જાવ સન્વકન્જવણવણ યાવિ હોત્થા ।

—ઉપાસકદશાગસૂત્રમ્, પ્રથમાધ્યયનમ્

હોતો તે આનંદ શાશ્વતિ સેંકડો કુકુમ્ભોનો પોષક આધારભૂત, આવશ્યક, અણુભૂત તેમજ બાણીમાં જેમ વચ્ચે સ્તંભ મુખ્ય હોય છે તેમ આનંદશાશ્વત નગરની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં અમરશાન ભોજ્યવતો હતો. ”

સામ્રાજ્યોએ આનંદશાશ્વતિને જે મેદીભૂત, પ્રમાણભૂત આધારભૂત, આવશ્યક, અણુભૂત આદિ યુક્તિવિશિષ્ટતાથી નવાજેલ છે તે યુક્તિ ખરેખર એક સાચા નગરપતિને શોધ્યા આપે એવા છે નગરપતિએ નગરજનોની રક્ષા કરી કરવી જોઈએ અને તે મદિ કેટલા યુક્તિ કેળવવા જોઈએ એનો આ એક નાદર નહોતો છે

આનંદશાશ્વત મેદીભૂત એટલે બાણીમાં જેમ વચ્ચે સ્તંભ મુખ્ય હોય છે અર્થાત્ વચ્ચે સ્તંભ વિના બાણી ફરી રહતી નથી તેમ આનંદ શાશ્વતિ આખા નગરમાં પ્રધાન પુરુષ હતો. તે નગર જતોને પોતાના કુકુમ્ભીજનો માની પોષવો અને મુખ્યનો સાચો માતૃ ભાવવતો.

આનંદ શાશ્વતિ પ્રમાણભૂત હતો એટલે તે પેશાનના પ્રમાણિષ્ટકનથી બીજાને પ્રમાણિષ્ટ નનાવતો અને અપ્રમાણિષ્ટ વ્યવસ્થાથી છવન કેટલું આડું જતી નહોતો અને અપ્રમાણિષ્ટ વ્યવસ્થાથી છવન કેટલું મુખ્યમય અને છે તે નગરજનોને ધમ નવતો અને તે રસે ત્યાં સૌ કોઈને પ્રેરણા આપતો. જે પુરુષ પ્રમાણિષ્ટ હોય છે તે જ પુરુષ બીજાને પ્રમાણિષ્ટ નનાવી શકે છે. આનંદ શાશ્વતિ ખરેખર આદર્શ પ્રમાણિષ્ટ પુરુષ હતો.

આનંદ શાશ્વતિ આધારભૂત હતો એટલે કે રાત્રી જેમ નગરનો મુખ્ય આધાર છે કારણ કે રાત્રી નગરની રક્ષા કરે છે તેમ આનંદ શાશ્વતિ પણ નગર જતોની રક્ષા હતો દોનથી તે આધારભૂત હતો અથવા તે આધારસ્વરૂપ હતા એટલે કે આનંદ શાશ્વત ધર્મન

નગરજનોને અન્નદાન આપી નગરબધુઓની સેવા કરતો હતો. અન્ન એવી રીતે મનુષ્યના પ્રાણુની રક્ષા કરે છે તેવી જ રીતે આનંદ ગૃહપતિ પણ રાજા તેમજ પ્રજાની રક્ષા કરતો હતો.

આનંદગૃહપતિ ‘આલબન-સ્વરૂપ’ હતો એટલે કે આલબા મનુષ્યને માટે લાકડી સહાયરૂપ છે તેમ આનંદ ગૃહપતિ પણ રાજા, પ્રજા તેમજ કુટુંબને આલબનભૂત હતો.

આનંદ ગૃહપતિ ‘ચક્ષુ-સ્વરૂપ’ હતો એટલે કે ચક્ષુ જેમ સર્વગોમા એક અંગ છે તેમ આનંદ ગૃહપતિ નગરમા ચક્ષુભૂત હતો. જેઓને જ્ઞાનચક્ષુ ન હતા તેમને જ્ઞાનચક્ષુ આપતો એટલે કે જે નગરજનો જ્ઞાનભૂત્યા થઈ જાડકયા કરતા હતા તેઓને સમજાવી સન્માર્ગ ઉપર લાવતો અને તેથી જ તે આખા નગરમા ‘ચક્ષુસ્વરૂપ’ ગણાતો હતો.

ન્યારે આનંદ ગૃહપતિ પોતાની સત્પ્રવૃત્તિદ્વારા રાજા અને પ્રજાને માટે મેઢીભૂત, પ્રમાણુભૂત, આધારભૂત, આલબનભૂત અને ચક્ષુભૂત બન્યો ત્યારે જ તે મોટા મોટા રાજાશ્વરોથી લઈ સાધારણ સાર્થવાહોના અનેક કાર્યોમા, અનેક બારણોમા, અનેક ગૃહ વાતોમા, અનેક રહસ્યપૂર્ણ કામોમા, નિશ્ચય કરવામા તમા બ્યાવહારિક કાર્યોમા એકવાર પૂછવા યોગ્ય હતો એટલું જ નહિ પણ વારવાર પૂછવાયોગ્ય બન્યો હતો. આ ઉપરથી આનંદ ગૃહપતિએ એક નગરપતિ તરીકે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવા માટે કેટલા બધા ગુણોને કેળવ્યા હતાં !

શાસ્ત્રકર્તા કહે છે કે ‘આનંદ ગૃહપતિએ ચૌદ વર્ષ સુધી શ્રાવક-વ્રત પાલનું અને આ જ બ્યવહારોનું બરાબર પાલન કર્યું ત્યારે આનંદ ગૃહપતિનું શરીર નિર્બળ થયું અને નગરપતિ તરીકેની ફરજને બરાબર બજાવી શકે એવી શરીરસ્થિતિ ન લાગી ત્યારે તેણે પોતાના પુત્રોને બેલાવીને નગરજનો સમક્ષ પોતાનું નગરપતિનું પદ સોંપ્યું અને નગરપતિ તરીકેનું કર્તવ્ય બરાબર બજાવવા માટે પુત્રોને સુખ શીખામણ

આપી અને નગરજનોને નિવેદન કર્યું કે આજ સુધી તમે મારી નગરકાજ વિશે જે સલાહ લેતા હતા તે હવે મારા આ પુત્રોને પૂછ્યો. આ પ્રમાણે નગરનાં જર્મા બધાકારે ઊભીને આનંદ મૂકપતિ જીવન શુદ્ધિ માટે આદ્યમધ્યાનમાં મગ્ન રહેવા લાગ્યો અને આદ્યમધ્યાન કરવા લાગ્યો.

અ્યારે આનંદમૂકપતિ જેવા સાચા નગરસ્થવિશે હેલ છે ત્યારે નગરનો ઉદ્ધાર સ્થા વગર રહેતો નથી.

નગર મામ કરવાં સાધારણરીતે મોટું હોય છે એટલે એક નગર-સ્થવિરથી નગરોદ્ધારનું કામ બરાબર થઈ સકતું નથી. નગરસ્થવિરના બીજા સહાયો હોય તો નગરોદ્ધાર સારી રીતે થઈ શકે છે એટલા માટે નગરના પ્રત્યેક વિજ્ઞાનમાં લુહા લુહા નગરબવસ્થાપકો હોવા જોઈએ. આ બધા નગરબવસ્થાપકો પરસ્પર સહયોગ સાધીને નગરનાં મોટાં મોટાં દુષ્કર કાર્યો પણ સક્ષતાપૂર્વક પાર પાડી શકે છે વર્તમાન સમયમાં પણ નગરોમાં સ્થવિર અર્થાત્ મેયર કે મ્યુનીસીપલ કમીશ્નર રહે છે પણ સ્વલગ્નતા પ્રમાણે તેઓ નગરનિવાસીઓને જોઈએ તેટલો લાભ પહોંચાડતા નથી. મુખર્ષ કલકતા, મદ્રાસ આદિ મોટાં નગરોમાં હાજિયાત કરવાથી ત્યાં અનેક પ્રકારનાં જાત્યાચાર-જાત્યાચાર ઓરી-બલિચાર આદિ નીચ પ્રવૃત્તિ સેવાતી જેવામાં આવે છે અને તેથી નગરજનોને અનેક પ્રકારનાં દુન્યો સહેવાં પડે છે તેમ જ્યાં વર્તમાન નગરસ્થવિરોદ્ધાર આ નીચ પ્રવૃત્તિને સદતર બંધ કરવાનો માર્ગ પ્રકારનો ઉચિત પ્રયત્ન કરવામાં આવતો નથી. સહેરની સુખાકારી વધારવા માટે જોઈએ તેટલી સ્વચ્છતા ઉપર પણ ખાસ ધ્યાન દેવામાં આવતું નથી જેના પરિણામે નગરોમાં મેસેરીના પ્લેગ આદિ જાત્યાખ અને ભયકર રોગો ફાટી નીકળે છે.

વર્તમાન નગરસ્થવિરો કેવળ નગરપતિનું પણ સાચવી રાખવા માટે પ્રયત્ન કરે છે પણ નગરજનોનું કલ્યાણ કેમ થાય તે વિશે બહુ જ

જોછો પ્રયત્ન સેવવામાં આવે છે આજ કારણુને લીધે અત્યારે નગર-ધર્મનો પ્રાયઃ લોપ થઈ રહ્યો છે.

નગરનાયકોની જવાબદારી આમનાયકો કરતા વધારે રહે છે કારણુ કે નગર એ રાષ્ટ્રદેહનું મસ્તિષ્ક છે. જ્યારે ગામ એ તેના હાથ-પગ છે. મસ્તિષ્કની અસર શરીર તેમજ મગજ ઉપર પડ્યા વિના ન રહે.

કોઈપણ પ્રાચીન ઐતિહાસિક ગ્રન્થમાં 'સ માગાર' જેને આપણે Townhall-ટાઉનહોલ કહીએ છીએ ત્યાં મળતી સઘની સલાઓ, સ્વતંત્રપણે-નિર્ભયપણે અને સયમ તથા વિવેકભરી રીતે ચાલતી ચર્ચાઓ અને નાગરિકોનો ઉલ્લાસ શાન્તિથી અવલોકા તેા તમને સંપૂર્ણ ખાતરી થયા વિના નહિ રહે કે જેને જૈનયુગ કહેવામાં આવે છે તે વખતે નગરધર્મ તેની છેલ્લી કક્ષાએ પહોંચેલો હતો પ્રાચીન સાહિત્યમાં છૂટાછવાયા પુષ્કળ ઉલ્લેખો એ સબંધે મળ્યા આવે છે

ધર્મ કે આત્મહિત અર્થે સર્વસ્વનો ભોગ આપવો એ તો આપણા ઇતિહાસ અને સાહિત્યનો પ્રધાન સ્ત્ર છે, પણ તે સાથે નાગરિક તરીકેની ફરજો જાળવવા જતા આપણા પૂર્વજોએ જે બલિદાન ધર્યા છે તે તો કોઈપણ સ્વતંત્ર દેશના ગૌરવ સાથે સાબિમાન સ્પર્ધા કરી શકે એવા છે આ ગ્રામ-નગર-ધર્મ ક્યારથી શિથિલ થવા લાગ્યો અને આખરે જુલાતો જુલાતો માત્ર શાન્તિ-સાહિત્યના પાનાને જ શોભાવી રહ્યો તે આપણે નથી જાણતા પણ સાચો નગરધર્મ શું છે અને નગરધર્મની રક્ષા માટે નગરનાયક કેટલો આત્મભોગ આપવો પડે છે તેનો ખુલાસો નીચેનો ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ સ્પષ્ટ કરશે:—

“ વૈશાલી નગરીમાં મહાનામન નામનો એક નગરનાયક હતો તે રાજા અને ગ્રજા બન્નેનો પ્રિય હતો તે રાજા અને ગ્રજા બન્ને વચ્ચેનો પ્રેમસંબધ જાળવી રાખવા હમેશા પ્રયત્ન કરતો મહાનામનના નેતૃત્વ નીચે વૈશાલીનગરીની ગ્રજા આનંદપૂર્વક રહેતી

હતી મહાનામનની કાર્મગણાલીધી સ્ત્રી કેઈ સંતાન હતા. મહાનામન પણ નગરનાથની ભવાગધરી નરાગર સમજતો હતો. તેને પેતાનો નગરધર્મ પ્રાણુથી પણ વિશેષ પ્રિય હતો. નગરધર્મની રક્ષામાં પેતાની અને પ્રાણની રક્ષા માનતો અને નગરધર્મના નાશમાં પેતાનો નાશ સમજતો હતો. એકદિવસ નગરધર્મ પ્રત્યે તેનો કેવો પ્રેમભાવ છે તેની ક્ષેત્રીનો દિવસ આવી પહોંચ્યા. તેના ક્ષેત્રીનો પ્રસન્ન એ હતો કે —

એક વખતે દુશ્મનો મહાનામનના નગર ઉપર ચડી આવ્યા. નગરમાં અગ્નિ આગળા અને વહો ઉપર પણ માસ વર્તાઈ રહ્યો હતો તે વખતે મહાનામન વહો હતો તેનું હાથપિંજર વહાવસ્થાને કારણે ખળભળી ગયું હતું. પૂરું પાંચ ક્ષણ પણ ગાથવાની તેનામાં શક્તિ ન હતી એવો વહો નગરસ્થવિર મહાનામન પેતાના જીવનની ક્ષેત્રી ફરજ બજાવવા જહાર પડે છે અને ધીમે ધીમે આલીને દુશ્મનોની વચ્ચે આવે છે અને તેમને કચરીને કહે છે કે — ક્યાંથી પણ તમે આખરે હાથા છે. નગર ભૂટું હોય તે તમે સ્વતંત્ર છે, પરંતુ આ નગરના એકપણ ભી આગળ વહો ઉપર અત્યાચાર-અનાચાર ન થાય એની બંધવશ કરો. દુશ્મન રાત્રા આ વાતને કજીબ નથી કરેતો. મહાનામન નગરની રક્ષા માટે ફરીફરીને બિજાના હાથે પેતાના નગરના જોડાને બચાવવા વિનવે છે. ક્યાંનાજ દુશ્મન એક સરતે મહાનામનની માવજી કજીબવા તૈયાર થાય છે તે કહે છે કે — તમે મારી માતાના પાકક છે. તમારો એકલો અધિકાર સ્વીકારુ ખું તમે તમારા કુકુમ્બ સાથે સહીસધામત છે. તમારો વાળ વાંઘા નહિ થાય.”

મહાનામન પોતે એકલો સહીસધામત રહેવા માગતો ન હતો. તે તે પેતાની નગરસ્થવિર તરીકેની ફરજ બજાવવા જહોતો હતો. નગરનાં કળારો અધિઓ રીજાતા હોય તે વખતે પેતાના એકલા કુકુમ્બને બચાવવાની તેની કમ્પાન ન હતી. પ્રાણ કરતાં પણ અધિક

પ્રિય એવો નગરધર્મ તેના અતરમા સક્ષોભ મચાવી રહ્યો હતો. શત્રુરાત્રને તેણે ખૂબ સમજાવ્યો, વિનવ્યો. આખરે રાજાએ એ માર્ગ દેખ્યો કે -

“ હે ! મહાનામન ! આટલી છૂટ આપવા તૈયાર છું. તમે પાણીમા ટૂંબકી મારો અને જોટલા નાગરિકો જોટલી સપત્તિ લઈને નાસી છૂટવા માંજે તેટલા નાગરિકો તેમ કરી શક ”

રાજાની આ કડક શરત મહાનામન એક નગરસ્થવિર તરીકે સ્વીકારે છે

મહાનામન વૃદ્ધદેહે—અશક્ત શરીરે નદીના પાણીમા ઊતર્યો, ટૂંબકી મારી અને તળીએ રહેલા એક વૃક્ષના મૂળ સાથે એટલો સંબંધ વળગી રહ્યો કે કલાકના કલાક સુધી તે બહાર ન આવ્યો. નગરના સ્ત્રીપુરુષોને એટલો વખત અભયદાન મળ્યું તપાસ કરતા આખરે મહાનામનનું અચેતન શરીર નદીના તળીયેથી મળી આવ્યું. મારી ઊઠી ગયા હતા, માત્ર જોખુ પડી રહ્યું હતું વૃક્ષના મૂળ સાથે તેના હાથપગ નાજપાશની જેમ વીટળાઈ રહ્યા હતા નગરને બચાવવા માટે મહાનામને પોતાનો નશ્વર દેહ તજી દીધો હતો.

જૈનયુગના નગરધર્મ વિષે ખીલે કોઈ ઉલ્લેખ મળે યા ન મળે પણ મહાનામનનું જીવન નગરધર્મ ઉપર એક જીવંત ભાષ્યસ્વરૂપ છે એમ કોણ નહીં કહે ? બ્યા આમધર્મ અને નગરધર્મનું આ રીતે પાલન થતું હોય ત્યા આમ તથા નગરોની સમૃદ્ધિ અને સ્વતન્ત્રતા દેવદુર્લભ દ્રશ્ય જેવી બને એમા કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

અહીં એટલું સ્મરણમા રાખવું ઘટે છે કે આ ધર્મેનિ કાંઈએ પારલૌકિક અર્થમા નથી ગ્રસ્થા તે લૌકિક ધર્મો હતા અને લૌકિક સુખ તથા નિવાણ અર્થે જ તેનો ઉપયોગ થતો હતો જતા એટલું તો સૌએ મુક્તાક ઠે સ્વીકાર્યું છે કે બ્યા આમધર્મનો, નગરધર્મનો, ગાંધધર્મનો, કુળધર્મનો, મણુધર્મનો તથા સધધર્મનો નાશ થાય છે

ત્યાં સૂત્રધર્મ અને આરિત્રધર્મ જોખમમાં બાવી પડે છે અને આ વાત તો સામાન્યજીવિથી પણ સમજાય એવી છે

આજે જે જીમ ઠહેવાય છે કે સાચો કૌન નગર, ગ્રામ કે રાષ્ટ્રના વાતાવરણથી છેક નિર્લેપ રહે ધર્મ સિવાયની બીજી મર્મ વસ્તુ તેને મહત્વની ન હોય. તેમાં નગરધર્મની નહીં અવગણના સિવાય બીજું શું છે ?

ગ્રામધર્મ નગરધર્મ અને રાષ્ટ્રધર્મ એ આપણું ઐતિહાસિક ભાગ્યરતી એક અમૂલ્ય ધર્મસંપત્તિ છે અને તેનું આજના જેવા અણીના અવસરે પ્રદર્શન કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે

આનંદ ગાથાપતિ અને મહાનામન ગાથાપતિ એ નગરનાયકો જેવા હોવા છતાં જો તેના આદર્શ દ્રષ્ટાન્તો છે નગરનાયકોના નગરશાસરના આદર્શને નાગરિકા અનુસરતા થઈ જાય તો નાગરિકતા જે મનવ જીવનને વિકસિત કરવાનો એક મહાગુણ છે તે ગુણ પ્રગટવા વિના ન રહે નાગરિકતા એ આપણી ધર્મસંસ્કૃતિને પોષે છે નગરધર્મના પ્રાચીનદારા ધર્મસંસ્કૃતિને ઉગત બતાવવી જોઈએ એ પ્રત્યેક નાગરિકેનું પરમ કર્તવ્ય છે

આજે નગરધર્મની મહત્તા સમજી નાગરિકતાને ગુણ આપણા જીવનમાં પ્રગટાવીશું ત્યારે મામોદાર, નગરશાસર અને રાષ્ટ્રશાસરની સાથે સાથે કૌનધર્મનો પણ ઉદ્ધાર થશે, અને કૌનધર્મનો ઉદ્ધાર થવાથી વિશ્વશાન્તિનો પણ ઉદ્ધાર થશે એમાં સંશય નથી.

(૩)

રાષ્ટ્રસ્થવિર-રાષ્ટ્રપતિ

[રહ-થેરા]

જે વ્યક્તિ પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી પોતાનો પ્રાણ પણ રાષ્ટ્રના અસ્થિ ધરી ઠે છે તે જ વ્યક્તિ રાષ્ટ્રનું નેતૃત્વ લઈ રાષ્ટ્રોદ્ધાર કરી શકે છે

ગ્રામ અને નગરના ઉદ્ધારમાં રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર અને તેના નાશમાં રાષ્ટ્રનો નાશ રહેલો છે, કાગજ કે ગ્રામ અને નગરના આધાર ઉપર રાષ્ટ્રનો આધાર રહેલો છે જો ગ્રામ અને નગર સમૃદ્ધ થાય તો રાષ્ટ્ર પણ સમૃદ્ધ બને એમાં કશાપણ શંકા નથી ગ્રામ અને નગરના ઉદ્ધાર અને નાશનું કામ ગ્રામનાયક અને નગરનાયકના હાથમાં રહેલું છે જો ગ્રામનાયક અને નગરનાયક શુદ્ધિમાન, શક્તિશાળી અને પ્રભાવશાળી હોય અને પોતાની શક્તિનો સફળપ્રયોગ ગ્રામોદ્ધાર અને નગરોદ્ધારમાં કરે તો રાષ્ટ્રપતિનું કાર્યક્ષેત્ર ઘણું જ વિસ્તીર્ણ હોવા છતાં સુગમ અને પ્રસસ્ત બની જાય છે કારણ કે ત્યારે રાષ્ટ્રપતિને ગ્રામનાયક અને નગરનાયકનો સુદર સહકાર મળે છે ત્યારે રાષ્ટ્રોદ્ધારનું કઠીન કામ પણ સગવડ બની જાય છે

અનેક ગ્રામોના સબધથી નગર અને અનેક નગરોના સમૂહથી એક પ્રાન્ત બને છે. આ પ્રાન્તોમાં લોકો વેશભૂષા, ખેતી, બોલચાલ, ખાનપાન, રીતગિવાજ વગેરેની ભિન્નતા હોવા છતાં પણ બધા એક

રાષ્ટ્રધર્મના સંબંધથી બંધાયેલા છે અને બધા રાષ્ટ્રના એક ધર્મ
બળની ક્ષત્રજા નીચે આવી વસેલા છે એ રાષ્ટ્રધર્મનું જ્ઞાન
રાષ્ટ્રની પ્રત્યેક બ્યક્તિને હોવું જોઈએ. જનસમાજમાં એક રાષ્ટ્ર
ધર્મની ભાવના પેદા કરવાનું અને રાષ્ટ્રધર્મની રક્ષાએ આત્મસમર્પણની
શક્તિ ફેળવવાનું મહત્વપૂર્ણ કામ રાષ્ટ્રસ્થવિરનું છે અને રાષ્ટ્રોદ્ધાર
કરવામાં તે / રાષ્ટ્રપતિ સફળ નીવડે છે કે ન રાષ્ટ્રની પ્રત્યેક
બ્યક્તિમાં પેદાના ત્યાગદારા રાષ્ટ્રભાવના પેદા કરે છે રાષ્ટ્રધર્મની
મૂર્તિનું ચોતે પાલન કરે છે અને જીવન પાસે કરાવે છે અને જે
રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ માટે તન, મન-ધનની પરવા કર્યા વિના રાષ્ટ્રધર્મના
ઉદ્ધાર અને પ્રચાર કરવામાં હમેશાં સજાગ રહે છે તેને રાષ્ટ્રમંત્રી
રાષ્ટ્રસ્થવિર સંબંધી સંબોધે છે આપણે વ્યવહારભાષામાં તેમને
રાષ્ટ્રપતિ તરીકે ઓળખીએ છીએ.

રાષ્ટ્રસ્થવિર આખા રાષ્ટ્રનો એકમાત્ર પ્રતિનિધિ છે રાષ્ટ્રદેહનો
તે હૃદય-સમ્રાટ છે રાષ્ટ્રનો સાચો સેવક અને રાષ્ટ્રનો પાલક છે.
રાષ્ટ્રસ્થવિરની આગ્રા શિશાધાર્મ કરવી એ રાષ્ટ્રના પ્રત્યેક સભ્યની
ફરજ છે અને પ્રજાના સુખદુઃખની ચિન્તા કરવી, પ્રજાની સુખ
શાન્તિની રક્ષા અર્થે કુ અનિવારણ માટે જોઈએ જવા નોટલી કમતા
ધારણ કરવી અને રાષ્ટ્રની રક્ષા આત્મજ પોતાના પ્રાણને પણ વજ્રાવળ
માનવો એ રાષ્ટ્રસ્થવિરની ફરજ છે જે પ્રજા રાષ્ટ્રપતિની આગ્રા
શિશાધાર્મ કરવી નથી અને જ્યાં રાષ્ટ્રપતિ પ્રજાના રાષ્ટ્રધર્મની
જાગરૂ કરે છે તે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ જવાને બદલે અવનતિ થાય છે.
એટલા માટે રાષ્ટ્રોદ્ધારનું કામ રાષ્ટ્રસ્થવિર અને રાષ્ટ્રપ્રજા ઉપર
રહેલું છે જે રાષ્ટ્રમાં રાષ્ટ્રપતિ અને રાષ્ટ્રપ્રજાનો પારસ્પરિક
પ્રેમસંબંધ છે તે રાષ્ટ્ર ઉન્નતિના પથે પ્રસ્થાન કરી રહ્યો છે એમ
સમજવું જોઈએ.

રાષ્ટ્રપતિ કેવો હોવો જોઈએ અને તેમનું શું કર્તવ્ય છે એ
વિષે ઘણા પ્રાચીન ઉદાહરણ ન હોતાં આર્યસંસ્કૃતિના સમ્રાટ મહાત્મા
મહીન્દ્ર પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ બની શકે.

આજે ગાંધીજીના જીવનચરિત્રથી આખી દુનિયા સમજી શકી છે કે રાષ્ટ્રસ્થવિર કેવા હોવા જોઈએ ? ગાંધીજીનું જીવનચરિત્ર અવલોકવાથી માલુમ પડે છે કે રાષ્ટ્રસ્થવિરે રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે કેટકેટલી મુશ્કેલીઓ સહન કરવી પડે છે ।

રાષ્ટ્રસ્થવિરે રાષ્ટ્રના પહેરવેશ, ખાનપાન, રીતરિવાજ આદિનું પૂરેપૂરું ધ્યાન રાખવું પડે છે તે સ્વદેશના વાતાવરણ પ્રમાણે ખાનપાન, રીતરિવાજ રાખે છે પણ પરદેશના ખાનપાન, ચમકીલા પહેરવેશ અને રીતરિવાજ તરફ લોભાઈ જતા નથી આજ ભારતના કેટલાક લોકોએ રાષ્ટ્રધર્મની પરવા ન કરતા એવી રીતિનીતિ સ્વીકારી છે કે તેઓ ભારતવાસી છે પણ આચારવિચાર અંગ્રેજ જેવો રાખે છે તે લોકોને રાષ્ટ્રભાષા કે રાષ્ટ્રના પહેરવેશ અને ખાનપાન પસંદ નથી તેઓ તો અંગ્રેજોની માફક ટેબલ-પુરશી ઉપર બેસી ચપ્પુ-ચમચા આદિ સાધનોદ્વારા ખાવાપીવામાં પોતાનું સૌભાગ્ય માને છે બલે આ રાષ્ટ્રધર્મથી વિરુદ્ધ આચારવિચાર રાખનારા લોકો પરદેશની રીતિનીતિ પ્રમાણે વર્તવામાં પોતાનું સૌભાગ્ય માને પણ રાષ્ટ્રને માટે તો તે હુર્બાગ્યરૂપ કે આપડપ છે

આ રાષ્ટ્રધર્મથી વિરુદ્ધ રીતિનીતિ રાષ્ટ્રમાં જે ખૂબ ફેલાવા પામી છે તેનું પ્રધાન કારણ રાષ્ટ્રપ્રજાના હૃદયની દુર્ગંજતા છે પોતાને સમાજના નેતા માનનારા અનેક સજ્જનો પરદેશ જાય છે અને ત્યાં રાષ્ટ્રધર્મને જૂલી જઈ પરદેશી રીતરિવાજને સ્વીકારી પાછા સ્વદેશ પધારે તે અને અહીં રાષ્ટ્રવિરોધી એ રીતરિવાજોનું પ્રચલન શરૂ કરે છે પરદેશમાં મનુષ્યને ચારિત્રની રક્ષા માટે કેવી કેવી વિકટ પરિસ્થિતિઓમાંથી પસાર થવું પડે ॥ એ વાત ગાંધીજીનું જીવનચરિત્ર વાચવા-વિચારવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે —

ગાંધીજી જ્યારે પરદેશ જવા લાગ્યા ત્યારે તેમના માતૃશ્રી પોતાનો પુત્ર પરદેશમાં ક્લેત્ર માસમહિરાના સેવનથી બ્રષ્ટ ન થઈ જાય

એ સમયે તેમને બેઝર સ્વામી નામના કાઠિયાવાડી સાધુમહાર્જી દૈન્યુનિ પાસે સર્પ મથા અને કહ્યું કે મહારાજમી ! તમે આ પરદેશમાં મૌસમદિરા તથા પરશ્ચોગમન ન સેવવાની પ્રતિજ્ઞા આપની સમક્ષ સે વેા હું પરદેશ જવાની આજ્ઞા આપી છું છું, ગાંધીજીએ એ ત્રણ વાતોની પ્રતિજ્ઞા લીધી અને વિશ્વાત મથા વિશ્વાતમાં પ્રતિજ્ઞાથી વ્યુત કરનારાં અનેક પ્રયોજનો તેમને લલચાવવા સાચું પણ ગાંધીજી પ્રતિજ્ઞાનુકૂળ અને પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં હઠ ઢોવાને કારણે ગાંધીજી અને મહાત્મા બની રાખ્યા તમે ગાંધીજી પ્રતિજ્ઞાનુકૂળ ન હોત તો એ કહેવું મુશ્કેલ છે કે ગાંધીજી આ ? ને કૃત્ય ક્યારે પહોંચ્યા છે તે ક્યાંએ તે અવસ્થામાં ત્યારે પહોંચ્યા હોત કે નહિ એ એક મહાન પ્રશ્ન છે.

જો બક્ષિ પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી પોતાનો પ્રાણ રાષ્ટ્રના કારણે ખરી કે છે તે જ બક્ષિ રાષ્ટ્રનું નેતૃત્વ કરી શકે છે. ગાંધીજીએ પોતાના આત્મભોગ અને ત્યાગચાલકારા રાષ્ટ્રનું કુંજર રીતે નેતૃત્વ કરી રાષ્ટ્રસ્થવિર તરીકેનું પોતાનું પદ સાચું કરી બતાવ્યું છે.

ઝેટલા કાઠિયા એવો પ્રશ્ન કરે છે કે ગાંધીજીએ રાષ્ટ્રનું નેતૃત્વ સ્વીકારી જમારુ શું કામું કર્યું ? બલકુ તેમણે વેા આખા દેશને ભૂખ ભેગા કર્યો. અમારી પાસેવા લાખો રૂપિયા સ્વરાજ્યના નામે વસુલ કરી જમારુ કંઈ કિંત ન સાધ્યું. ઝેટલા માટે તેમને રાષ્ટ્ર-સ્થવિર કેમ કહી શકાય ?

આ પ્રશ્ન કરનારને હું તરુ છું કે ગાંધીજીએ તમારી પાસેથી ને રૂપિયા વસુલ કર્યા તે રૂપિયાનો તેમણે શેમાં ઉપયોગ કર્યો ? શું તેમણે તે રૂપિયાને પોતાના ગાંઠે થર જનાવવામાં કે નેપાર વાંચ્યા ?

પ્રશ્નકાર—પોતાના પુત્રને દુકાન કરાવી આપવામા વાપર્યા ? *
આ વાત પ્રમાણુવિનાની અને ગાંધીજીને ખોટીરીતે કલકિત કરનારી છે. ગાંધીજીની આત્મકથાના વાચન ઉપરથી હું એ વાતને કદાપિ સત્ય માની ન શકું કે તેમણે પોતાના પુત્રને દેશના રૂપિયા આપી દુકાન કરાવી આપી હોય.

પ્રશ્નકાર—પણ ગાંધીજીના નેતૃત્વથી તો દેશનો વ્યાપાર તો નષ્ટ થઈ રહ્યો છે ને ?

આ પ્રશ્ન ભૂલભરેલો છે ગાંધીજીએ દેશનો વ્યાપાર નષ્ટ કરવા માટે અત્યારસુધી દેશવિરોધી કોઈ પગલું ભર્યું હોય એવું સાબળવામા આવ્યું નથી, કિલકું એવું સાબળવામા આવે છે કે તેઓશ્રી તો દેશના વ્યાપારને વધારવા માટે પોતાથી બનતા દરેક પ્રયત્નો કરે છે તેમણે તો એવું કહેવું છે કે 'હમેશા પોતાના દેશનો માલ ઉપયોગમા

* મહાત્મા ગાંધીજીના મોટાપુત્ર શ્રી હીરાલાલ ગાંધીએ કલકત્તામા એક કંપની ખોલી હતી મહાત્માજીએ તેવા કેટલાક વ્યવહારો પસંદ ન હોવાને કારણે પોતાથી તેને પ્રયત્ન કરેલ ઉપર્યુક્ત કંપની યોડી પોતાની વ્યક્તિગત સંપત્તિ અને બાગીસરોના બળ ઉપર ચાલતી હતી. કંપનીની વ્યવસ્થા બરાબર ન હોવાને કારણે બાગીસરોને અસર તોષ રહ્યા કરતો 'ગાંધી' રાખટથી દોરવાઈ બઈ કોઈ નુકસાનમા ન બિતરે એ માટે મહાત્માજીએ 'નવજીવન' પત્રમા એક ટિપ્પણી લખી લોકોને સાવધાન કર્યા હતા કે કલકત્તા કંપની સાથે મારે કસો સંબંધ નથી, તેમ તેમા કોઈ પ્રકારનો મારો હાથ નથી ને કોઈ કેવળ 'ગાંધી' નામ ભેદ એમા રૂપિયા આપરો તો તેમના રૂપિયા માટે હું કોઈપણ રીતે જવાબદાર નથી. આવી અવસ્થામા ને કોઈ સજ્જન મહાત્માજીને દોષી કહેતા હોય તો તેમની મજબૂત બૂલ છે કે વ્યક્તિએ દેશોદ્ધાર માટે 'અપ્રત્યક્ષ' ના વિગેષાધિકારની ક્ષમતા એક સાખ રૂપિયા પણ અરખાસ બને દાનમા આપેલ છે અને જેની પાસે વિપુલ ધનરાશિ હોવા પોતાના હાથમા રહેવા છતાં કે અલ્પ માસિજ્યવમા પોતાનું સુખસાન ચલાવે છે એવા અવાર્થત્યાગી મહાત્માજીના માથે આલુ લાગન લગાવવું-ધોર દૂત નવા છે

સેવા ભોધે એમાં જ ચાપ્દનુ કમ્યાણુ રહેલું છે આપણા દેશનો મનો માલ વિદેશ મોકલી ત્યાં કમ્યા માલમંથી તૈયાર કરેલો પાકે માલ વધારે રૂપિયા આપી મંગાવવો તેનો અર્થ એ થયો કે પોતાની એક રૂપિયાની કમિલવાળા ધીજા વિદેશને વેચી તેની જ પાસેથી તે જ તૈયાર કરેલી ચીજ વધારે રૂપિયા આપી ખરીદવા જેમકે એક રૂપિયાનું બે સૌરભા ભાવે ૩ અડધી પરદેશ મોકલીએ અને પરદેશમાં તે જ રૂમંથી ચરખી લગાવી વસ્ત્ર તૈયાર કરી પરદેશીઓ ભારતવર્ષમાં હજી રૂપિયે વેચે છે જાનુ કુપ્પરિણામ એ આવ્યું કે એક રૂપિયાની ચી / આપણે પરદેશીઓને વેચીએ છીએ અને પછી એ જ ચીજ આપણે હજી રૂપિયામાં ખરીદીએ છીએ અથવા વ્યાપારિક દૃષ્ટિએ ભારતીયોને આર્થિક હાનિ તો પહોંચે જ છે પણ આર્થિક દૃષ્ટિએ પણ અતિ હાનિકારક છે.

સ્વદેશ એટલે આપણો દેશ આપણા દેશમાં બનેલી ચીજ તે સ્વદેશી કાણુ એવો દેશદોષી મનુષ્ય હશે કે જે પોતાના દેશમાં બનેલી ચી /ને આદરો ન દેખે ! સ્વદેશી ચીજનો ઉપયોગ કરવો એ પ્રત્યેક દેશપ્રેમીઓની પવિત્ર ફરજ છે દેશવાસીઓ સ્વદેશી વસ્તુના જ ઉપયોગ કરતાં જે દિવસે ચીજનો તે દિવસથી સ્વદેશનો ઉદ્ધાર થયો ત્યારે મરે.

જો કોઈ પોતે પોતાની માતાનું અપમાન કરે તો બીજા લેખિ અપમાન કરવા તો મારે અચકાવ ! ત્યારે ભારતદેશના / લેખો સ્વદેશી વસ્તુઓનો તિરસ્કાર કરી અને પરદેશી વસ્તુઓને અપમાન કરી ભારતમાતાનું / અપમાન કરે છે તો પરદેશીઓ ભારતમાતાનું અપમાન કરે એમાં શું આશ્ચર્ય !

પરદેશીઓમાં કાસે અને એટલા અવગણે દોષ પણ તે મોઢામાં સ્વદેશપ્રેમનો કે સરસ ગુણ રહેશે છે તે ગુણને પ્રત્યેક ભારતીયે પોતાના જીવનમાં બતાવવો જોઈએ. સ્વદેશપ્રેમ એ ચાકમાચાતિનું

ચિન્હ છે જે દેશમાં સ્વદેશપ્રેમ નથી તે દેશ જીવિત નહિ પણ મરેલો સમજવો જોઈએ રાષ્ટ્રનું હિત સાધવું હોય તો સ્વદેશી વસ્તુને વહેલીતકે અપનાવવી જોઈએ, એમાં જ રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ રહેલું છે.

જો વિદેશી માલનો વિક્રય બધ ઘટી જાય અને સ્વદેશી માલ વાપરવાનો પ્રચાર ઘટી જાય તો રાષ્ટ્રના કરોડો ગરીબોને કે જેમને પહેરવાને પૂરતા વસ્ત્ર અને ખાવાને પૂરતું અન્ન પણ મળતું નથી, તેમને અન્ન અને વસ્ત્ર મળે અને એ રીતે વિદેશી વસ્તુને બદલે સ્વદેશી વસ્તુનો ઉપયોગ કરવાથી કરોડો ભાગીયોને મુખશાન્તિ મળે એવું ગાંધીજીવિશેનું કથન છે.

વિદેશી વસ્તુઓનો વિક્રય બધ કરવાથી અને સ્વદેશી વસ્તુનો પ્રચાર કરવાથી બહુલાઈ બહુલાઈ અને ગાસડીની ગાસડી વિદેશી માલ મંગાવનારા કેટલાક વ્યાપારીઓને આર્થિક ક્ષતિ પહોંચવાનો સંભવ છે પણ વિચારશીલ રાષ્ટ્રનાયકોનું કહેવું છે કે એક સાથે બધાને લાભ થાય અને કોઈને હાનિ ન જ પહોંચે એ બંને વિરોધી વાતો રાષ્ટ્રધર્મમાં અશક્ય છે વધારેમાં વધારે મનુષ્યોને લાભ પહોંચે એ જ રાષ્ટ્રધર્મમાં શક્ય છે રાષ્ટ્રનેતાઓના આ કથન ઉપર વિચાર કરવાથી આ વાત સુદૃઢગમ્ય અને ઠીક જણાય છે, કારણકે રાષ્ટ્રધર્મ વિશે પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે કે, જે ધર્મ ગણના અધિક મનુષ્યોને લાભ પહોંચાડે તે જ રાષ્ટ્રધર્મ છે આવી સ્થિતિમાં એ કેવીરીતે બની શકે કે કેવળ થોડાક વિદેશી માલને મંગાવનારા વ્યાપારીઓના કલ્યાણ માટે કરોડો લોકોનું અકલ્યાણ કરવામાં આવે ? વિદેશી માલનો વ્યાપાર કરનારાઓએ સ્વયં વિચારી લેવું જોઈએ કે, ‘અમે અમારા થોડા વ્યક્તિગત લાભ માટે કરોડોનું મુખ કેમ છુટી શકીએ ? ખીજના અન્ન-વસ્ત્ર ઉપર કેમ તરાપ મારી શકીએ ?’ વ્યાપારીઓએ પણ પોતાના ખીજ બાઈઓ માટે પણ પોતાનો સ્વાર્થ છોડવો જોઈએ અને ગરીબ બાઈઓના દુઃખમાં સાથ આપવો

નોંધે. રાષ્ટ્રધર્મને જૂલી જર્મ જે જેવળ પોતાના સ્વાર્થને સાધવા મારે ગ્રામીણ જેવા રાષ્ટ્રહિતચિંતક અને ગાંધીસેવક ઉપર ખોટા અને અનુચિત આક્ષેપો કરે છે તે ખરેખર મનુજ ખરાબ છે હા, કોઈને ગ્રામીણ સાથે બીજી કોઈ વાતોમાં મતભેદ હોઈ શકે છે પણ રાષ્ટ્રધર્મની દૃષ્ટિએ તેમનો રાષ્ટ્રસેવાનો આદર્શ ન માનવો અને શિલ્કે એ આદર્શને અવગણવો એમાં સુદ્ધિમતા નથી, તેમ સ્વદેશભાવના પણ નથી.

સાંસળવામાં આવે છે કે પહેલાં બાબત ભારતવર્ષમાં એક રૂસ્થિના કામચુકુ ઝોખા મળતાં અને એક રૂસ્થિનાનું ત્રીસ શરૂ થી મળતું તો તે સમયે કપાનિયા જાવ જેવો કહે કે ખૂબ સસ્તો. ખરેખર પ્રાચીન સમયમાં ભારતવર્ષે બનતી પતિથી ખૂબ જ સપન્ન હતો.

હા જલ્દી તે વખતે ભારતવર્ષમાં રૂસ્થિનો ખત-ખત બતાવે જાતની માફક સંભળાતો ન હોય પણ દેશ ત્યારે ધનસંપત્તિ અને ધાન્યસંપત્તિ હતો. જાતની માફક ત્યારે ખાવાનાં ફાફાં મારવાં ન પડતાં. જત્યારે રાષ્ટ્ર શીશવળ નથી તેમ ધાન્યસંપત્તિ પણ નથી. ભારતવાસીઓ પોતાના હાથે ભારતના કપડાંને વિદેશી માલની કુલાદીથી ઉમેદી નાંખ્યું છે. કપડાંની મીઠા ફળ આપ્યો આજવા હોય તો આપ્યો સર્વપ્રથમ વિદેશી માલની કુલાદીને દૂર ફેંકી દેવી પડશે અને જે હાથે કપડાંને ઉમેદી નાંખ્યું છે તે જ હાથે કપડાંને સ્વદેશી માલના ત્વચ્છિન્નદ્વારા નવપક્ષપિત કરવું પડશે અને ભારતના એ કપડાંની કમળતા નીચે અનેક કમજોરી પોતાનો કવનમમ હાથો કરશે.

પૂનવળી શીશવળ મદારાજ પોતાના જાતબંધનમાં પ્રાપ્ત હોતા હતા કે જ્યારે જન-વચ્ચે સસ્તાં અને સોના ચાંદી મોઢાં હોય તો તે જમાનો કુદરો અને સોના ચાંદી સસ્તા અને જન-વચ્ચે મોઢાં હોય તો તે જમાનો કુદરો અને સમ નોંધે. કારણ કે સોનાચાંદીદ્વારા કાંઈ આશ્ચર્ય કવનની આવશ્યકતા પૂરી થતી

નથી, ન્યારે અન્ન અને વસ્ત્ર તો ખાવા પહેરવાના કામમાં આવે છે અને તે દ્વારા જીવનની અનિવાર્ય આવશ્યકતાની પૂર્તિ થાય છે જે રાષ્ટ્ર-માં જીવનની અનિવાર્ય આવશ્યકતા-અન્નવસ્ત્રની પૂર્તિ-ચર્ચ રહે છે તે રાષ્ટ્ર પ્રગતિના પથે જઈ રહ્યો છે અને જે રાષ્ટ્રમાં અન્નવસ્ત્રની પૂર્તિ પણ થતી નથી તે દેશ હજી અધોગતિને પથે જઈ રહ્યો છે એમ સમજવું જોઈએ રાષ્ટ્રોન્નતિ અને રાષ્ટ્ર અવનતિનું માપ ઢાંઢાવાની આ ચાવી છે. આપણે રાષ્ટ્રોન્નતિના દારને ખોલવાની આ ચાવી મેળવી લઈશું ત્યારે ભારતને ઉન્નતિના પથે લઈ જવાનો રસ્તો શોધી લીધો છે એમ સમજવું જોઈએ અત્યારે રાષ્ટ્રોન્નતિનું દાર બધું છે એ ઉન્નતિના દારને ખોલવા માટે અન્ન અને વસ્ત્રની આવશ્યકતાની પૂર્તિ માટે ચાવીની શોધ કરવી જોઈએ આમોદાર અને નગરોદાર કંઠવાથી એ રાષ્ટ્રોદાર થશે એમ રાષ્ટ્રનાપકાનું કથન તથા સત્ય જણાય છે, દારણ કે આમ એ અન્ન અને વસ્ત્રોની ઉત્પત્તિનું સ્વાન છે અને નગર અન્ન અને વસ્ત્રોની વ્યવસ્થા કરનારુ ધ્યાન છે ન્યારે આમ અને નગર-રાષ્ટ્રદેહના હાથપગ-ન્યારે સાળ થઈ જશે ત્યારે રાષ્ટ્રદેહ ઉન્નત મસ્તકે હરતોફરતો થશે. આપણે એ વાત ખૂબ ગંભીરતાપૂર્વક સમજી લેવી જોઈએ કે રાષ્ટ્રોદારમાં આપણા ધર્મનો ઉદાર રહેલો છે અને રાષ્ટ્રના અધ પતનમાં આપણું અને ધર્મનું અધ.પતન રહેલું છે એ વાત બરાબર સમજી લઈ, તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવાથી રાષ્ટ્રનું અવશ્ય હિત થશે અને સાથે આપણું અને ધર્મનું પણ પોતાનો અગત સ્વાર્થ છોડી જે કોઈ રાષ્ટ્રોદાર વિશે વિચાર કરે તો તેને સ્પષ્ટ જણાશે કે, રાષ્ટ્ર સુખી કેમ થાય અને રાષ્ટ્રને સુખી કરવા માટે પોતાનું શું કર્તવ્ય છે ? નીચેના એક વ્યાવહારિક દૃષ્ટાન્તથી રાષ્ટ્ર પ્રતિ આપણું શું કર્તવ્ય છે તેનું જ્ઞાન થશે:—

એક ભક્ત મનુષ્ય ઉપર દેવ પ્રસન્ન થયો તેણે કહ્યું કે “ હે ! ભક્ત ! તારા ભક્તિભાવથી હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું તો

નીચેની બે વસ્તુઓમાંથી કોઈ એક વસ્તુ માંગી લે. તારી ઇચ્છા હોય તો મોટા મોટા આંખા, નારંગી આદિ મધુર ફળવાળા વસ્તુઓ વરદાનમાં આપું અથવા તારી ઇચ્છા હોય તો ઘઉં-બાજરીના નાનાં નાનાં હોદવાઓ આપું. તારી ઇચ્છા હોય તે માંગી લે.”

સામે કહ્યું કે “હે દેવ! આપ મારી ઉપર પ્રસન્ન થયા છે તો વરદાનમાં મને ઘઉં-બાજરીનાં નાનાં નાનાં હોદવાઓ આપો. મારે એની જરૂર છે. મારે મધુર ફળવાળા મોટામોટા વસ્તુઓની જરૂર નથી. દેવે આશ્ચર્યપૂર્વક પૂછ્યું કે - હે! સજ્જા! તું મધુર ફળવાળા વસ્તુઓને એટલી ધર્મ બાજરીના નાનાં નાનાં હોદવાઓ કેમ માને છે?” શુદ્ધિ માન સકતે ઉત્તર આપ્યો કે - મોટાં મોટાં વસ્તુઓમાં મોટાં ફળવાળાં જમીર-જમરાઓનું મોજસાખ મારે નાસ્તાનું કામ આવી શકે પરંતુ સાધારણ જનસમાજની તેથી કોઈ લાભ મળે નહિ. અને ધર્મ બાજરી આદિ નાનાં હોદવાઓથી જરીનથી લઈ તવંજર સુધી નવાનું બરણપોષણ થાય છે. અને ધર્મ-બાજરીના સાદા મોજનથી રાવથી રક્તસુધી નવાની કુખા મળે છે અને શાન્તિ મળે છે. એટલા માટે મેં હોદવા જમીર જમરાઓના મોજસાખને માન ન આપ્યો. સાધારણ જનસમાજનું જેથી કંથાણ થાય તે જનન વસ્તુની પસંદગી કરી છે.” દેવતા સજ્જાની શુદ્ધિમતાથી ખૂબ પ્રસન્ન થયો અને વરદાન આપી સ્વસ્થાને આસેો ગયો.

આ પ્રમાણે ત્યાંસુધી મનુષ્ય પોતાનો સ્વાર્થ એટલી નવાની મુખસમવ્યક્તા માટે વિચાર કરતો નથી ત્યાંસુધી રાષ્ટ્રના કંથાણની શુભ બાબત તેણે હૃદયમાં ઉત્પન્ન કરી નથી. રાષ્ટ્રનું કંથાણ તે સાધારણ જનસમાજના કંથાણમાં જ રહેલું છે. તવંજરને મુખ સમવ્યક્તા મળે અને જરીનો નિચારા મહુરીની ધાણીમાં પીસાય કરે એ વાતનો રાષ્ટ્રધર્મ વિરોધ કરે છે. રાષ્ટ્રધર્મ જનસમાજનું કિત લુએ છે. સાધારણ જનસમાજના કિતમાં તવંજર-જરીન નવાનું કિત રહેલું છે. રાષ્ટ્રધર્મ સમજાવતો પોષક છે, અને જરીન તવંજર

કોઈ પ્રત્યે દ્વેષભાવ કે પક્ષપાત નથી અન્યાય-અત્યાચારનો પ્રતિકાર કરી જનસમાજમાં સુખસાન્તિ સ્થાપિત કરવી રાષ્ટ્રધર્મનું ખ્યેય છે જ્યાં સ્વાર્થભાવ પ્રવેશ કરે છે ત્યાં રાષ્ટ્રધર્મનું ખ્યેય જીવાઈ જાય છે રાષ્ટ્રીય ભાવનાનું મૂળ નિસ્વાર્થભાવમાં રહેલું છે જ્યાં નિસ્વાર્થભાવ, સહૃદયતા, સહાનુજીતિ, દેશપ્રેમ નથી ત્યાં રાષ્ટ્રીય ભાવના જાગૃત થતી નથી

કેટલાક લોકો રાષ્ટ્રીય ભાવનાને સામારિક વાત કહી, હબ્બાવી દેવા ગાહે છે પરંતુ રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો સામારિક પ્રવૃત્તિ સાથે સબધ હોવાથી ત્યાજ્ય છે એમ કહેતી વખતે એમ નથી વિચારતા કે જેટલી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ છે તે બધી પણ સસારના વિચારમાંથી પેદા થએલી છે

જે પ્રવૃત્તિથી સસારનું કલ્યાણ થતું હોય તે ધર્મપ્રવૃત્તિ કહેવાય છે અને જે પ્રવૃત્તિથી સસારનું અકલ્યાણ-પતન થતું હોય તે પાપપ્રવૃત્તિ કહેવાય છે આ જ દૃષ્ટિબિન્દુને લક્ષ્યમાં રાખી રાજાકારોએ આમધર્મ-નગરધર્મ-રાષ્ટ્રધર્મ આદિ લૌકિક ધર્મ અને સ્થવિરોની બ્યાખ્યા કરી છે અને તેની ઉપયોગિતા સ્વીકારી છે, તો તેની બ્યાખ્યા કરવામાં શું દોષ છે? જો કે પુણ્ય-પાપની પ્રવૃત્તિ સસાર સાથે સબધ ધરાવે છે પણ પુણ્યને પુણ્ય અને પાપને પાપ બતાવવામાં કોઈ દોષ નથી અસ્તુ

અત્યારે ભારતવર્ષમાં દિનપ્રતિદિન રાષ્ટ્રધર્મનો લોપ થતો જોવામાં આવે છે અને તેથી રાષ્ટ્રની અધોગતિ પણ ચર્ચા રહી છે લોકો રાષ્ટ્રધર્મથી દૂર રહેવામાં જ પોતાનું કલ્યાણ માની બેઠા છે, પણ તેમની આ માન્યતા ઘણી જૂલજરેલી છે. જે દેશમાં રાષ્ટ્રધર્મના પ્રતાપે જ્યાં પરસ્પર સ્નેહસદ્ભાવ હતો, થેર તાણુ માન્યાની પણ જરૂર ન હતી, એવો વિશ્વાસ હતો તે જ ભારતવર્ષમાં આજે રાષ્ટ્રધર્મના વ્યભાવે આજે થેરથેર કલેશગ્રાસનો કુતાસન સળગે છે,

ધર્મ ભારતના જીવનધન-ગરીબ ભારતીયોની ખબર લે છે જ્યાંસુધી ગાંધીજી ગરીબ લોકો જે અન્ન-વસ્ત્ર માટે મરે છે, પરસ્પર વિદ્રોહ કરી એક બીજાના વૈરી બને છે, તે જીવનની આવશ્યક વસ્તુઓ-અન્ન અને વસ્ત્રનો પૂરેપૂરો પ્રબંધ કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી ગાંધીધર્મ અપૂર્ણ જ છે રાષ્ટ્રધર્મની અવગણના કરી આજના કેટલાક સ્વાર્થી લોકો પોતાની આખે સ્વાર્થના ચસ્મા ચડાવી બીચારા ગરીબોના અન્ન-વસ્ત્ર ખૂંટી લઈ, તેમના જીવન-મરણનો વિચાર સરખો પથ્થુ કરતા નથી-અને દેવળ પોતાની તીજેરીને સોનાચાદીથી ભરવામાં મશગૂલ રહે છે એવા સ્વાર્થી લોકોને હવે રાષ્ટ્રધર્મની 'કકાવલિ' ભણાવવાની અતિ આવશ્યકતા છે જ્યારે એ સ્વાર્થી લોકો રાષ્ટ્રધર્મનો 'ઝ' પથ્થુ સમજશે તો સ્વાર્થભાવના થોડેઘણે અશે ઝોાછી થશે અને રાષ્ટ્રભાવનાનો ઉદય થશે

અત્યારે ભારતવર્ષની સ્થિતિ કેટલી ભયંકર બની ગઈ છે તેનો ધણી લોકોને તો ખ્યાલ સરખો પથ્થુ નથી અને કેટલાકને તો તે સ્થિતિ જાણવાની પરવા પથ્થુ નથી આખી દુનિયાના ભાવતાલની જેટલી તેને પરવા છે તેટલી પરવા દેશની સ્થિતિ જાણવા પરત્વે નથી પણ જે દિવસે દેશમાં ભયંકર સ્થિતિની ભયંકરતા ફાટી નીકળશે ત્યારે દેશદેશાંતરના ભાવતાલો ગૂંચા કરી શકવાના નથી તે દિવસે તો જે ગરીબ ભાઈ એને તુચ્છકારી રહ્યા છે તે ગરીબભાઈ એના જ શરણે જવું પડશે આ સત્ય અને સચોટ વાત મોડે મોડે પણ આપણે બરાબર સમજી લેવાની જરૂર છે રાષ્ટ્રધર્મના શરણે ગયા વિના દેશમાં સુખશાન્તિપૂર્વક રહેવું મુશ્કેલ છે રાષ્ટ્રધર્મ એ જનસમાજનો રક્ષક અને પોષક ધર્મ છે

એક વરમાં એક મનુષ્ય તો પેટ ભરીને ખૂંચ ખાય છે, બૂખ ન હોવા છતાં ઠાસીઠાસીને માલમલીલ ઉડાવે છે, જ્યારે બાકીના દશ માણસોને પેટપૂરતું ખાવાનું પથ્થુ મળતું નથી તો શું એ ખાઉધર મનુષ્યને સત્યાગ્રહ દર્શ સજાજન કહેશે ખરે? નહિ

આવી જ અભવસ્થા ભારતવર્ષમાં ગાંધી ગંધી છે આ સારી સીધી વાતને બહુ જોખ સમજે છે આજકાલ ત્યાં જરીનો પ્રત્યે દર્દીભાવ જ રહેવા પામ્યો નથી ત્યાં ગૃહધર્મની ભાવના સી રીતે નસૂત થાય ?

ભારતવર્ષમાં આજરે જ કશોયી વધારે મનુષ્યોને કેવળ એક ટકનું ખાવાનું મળે છે અર્થાત્ પેટપૂરતું ભોજન ફક્ત મળતું નથી. ત્યાં ભોજનની આદતી મુશ્કેલી છે ત્યાં કપડાંની મુશ્કેલી કેટલી હતી તેનું સહેજે અનુમાન થઈ શકે છે. ત્યાં એક બાલુ જરીનોની આવી કમળા રિક્તિ છે ત્યાં બીજા બાલુ કેટલાક જરીનોની સદાચતાથી ધનિક બનેલાઓ મેળજોખમાં ખાનપાનમાં, રીતરિવાજોમાં લગ્ન કાર / આદિ સામાજિક કાર્યોમાં અધણા મની દ્રવ્યનો દુર્ઘર્ષ મરે છે. તેમને તેમના જરીભાઈઓના હિતાની કશી ચિન્તા નથી. આ કેટલી કૃતમતા છે ? જે જરીનોની સદાચતાથી તેઓ ધનિક બન્યા છે પેતાની તિજોરીઓ ભરી શકે શયુક્ત બન્યા છે તે જરીન ભાઈઓની દુર્દૃષ્ટા ઉપર ત્યાં ફક્ત વિચાર ન કરવો એ વાસ્તવમાં ઘેર સ્વાર્થપક્ષે બને અમાનુષિકતા જ છે.

કેટલાક સ્વાર્થસાધકો એવું કહી પેતાની સ્વાર્થકૃતિનો પરિચય આપે છે કે જરીનોએ કોનીએ એવી અતરાય ગાંધી હેતુ છે કે તેમણે કર્મનુસાર દુ ખો સહેવા પડે છે તો બનવાતેને તેમના પ્રતિ લક્ષ્ય આપવાથી શો લાભ ? પારમાર્થિક મનુષ્ય આવું કશપિ કહી ન શકે તે તો અરાબર સમજે છે કે જે જરીન મનુષ્યો અન્તરામ-કર્મથી દુર્ગમિત છે તે દુ ખી મનુષ્યો ઉપર જ કશાનું પુરુષો ત્યાં કરે છે શીનદુ ખી ઉપર જ કશા કરવામાં આવે છે એ કેઈ દુ ખી ન હેતુ તે સુખી મનુષ્યોને ઘાન આપવાનો ઉપદેશ દેવાની સી જરૂર છે ? પરન્તુ શુદ્ધિમાન લોભો એવું સમજે છે કે જેમ કું ઉલોચથી જરીનો પાસેથી ધન કમાઈકું તેમ મારે જરીનો ઉપર કશાવાળા રાખી ધન બને પડ્યુંનું ઉપાર્જન કરવું શીમકર છે.

ઉપકાર કરવાના સમયે 'એ તો એના કર્મોનું ફલ છે' એમ કહી દુઃખીઓને સહાયતા ન આપવી એ ઉપકારવૃત્તિને દેશવટો આપવા બરાબર છે. આ દયા નહિ પણ નિર્દયતા છે

શ્રીમંતાર્થ અને ગરીબાર્થ એ બન્ને પોતપોતાના કર્તવ્યોના ફળ છે શ્રીમંતાર્થ એ કાંઈ શાહુકારી નથી તેમ ગરીબાર્થ એ કાંઈ ગુન્હો નથી જે આજે શ્રીમંત છે તે કાયમને માટે શ્રીમંત રહે અને જે ગરીબ છે તે કાયમને માટે ગરીબ રહે એવો કાંઈ સાચત નિયમ નથી એ તો સસારની ઘટમાળની જેમ ફેરવે છે જે રાષ્ટ્રપ્રેમી હોય છે તે શ્રીમંતાર્થના સમયમાં કુલાર્થ જતો નથી અને ગરીબાર્થના સમયમાં ગણરાઈ જતો નથી

રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં ગણસપત્તિનો સહુપયોગ કરવો એ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રેમીનું કર્તવ્ય છે ગણદૂધર્મનું રહસ્ય રાષ્ટ્રોદ્ધારના નિર્માણમાં રહેલું છે રાષ્ટ્રદૂધર્મ પ્રત્યેનો પ્રેમ રાષ્ટ્રીયભાવના જાગૃત કરે છે જે દેશમાં રાષ્ટ્રપ્રેમ નથી તે દેશનો ઉદ્ધાર જલ્દી થવો અશક્ય છે

વર્તમાન સમયમાં અધિકાંશ ભારતીયોને રાષ્ટ્રદૂધર્મ પ્રતિ સહજાવ પણ નથી બ્યારે પાશ્ચાત્ય લોકોમાં રાષ્ટ્ર પ્રતિ કેવો સહજાવ-પ્રેમ હોય છે તે નીચેની સત્ય ઘટનાથી જાણી શકાય. —

'સાગરમાં એક આવક દેશી અને વિદેશી બન્ને પ્રકારની વસ્તુઓનો વેપાર કરતો હતો એક દિવસ એક જાણકાર અંગ્રેજે પોતાના નોકરને ચોખ્ખા ખરીદી લાવવા તેની દુકાને મોકલ્યો આવકની પાસે ત્યારે દેશી અને વિદેશી બન્ને પ્રકારના ચોખ્ખા હતા પણ વિદેશી ચોખ્ખાની અપેક્ષા દેશી ચોખ્ખા સારા અને સસ્તા હતા શેઠજીએ વિચાર કર્યો કે, સાહેબને સારા ચોખ્ખા આપવા જોઈએ એટલા માટે દેશી ચોખ્ખા તેણે નોકરને આપ્યા બ્યારે નોકરે સાહેબને ચોખ્ખા બતાવ્યા ત્યારે તે નોકર ઉપર ખૂબ જ નારાજ થયો અને જે ચાર કડવા સબ્બો પણ કહી નાખ્યા તેણે નોકરને હુકમ કર્યો કે આ દેશી

ચોખા પાછા છઈ વિદેશી ચોખા ખરીદ લાવ. બિચારો નોકર દોડતો દોડતો સ્ટેશન પાસે આવ્યો અને તેને બધી વાત કહી. સ્ટેશનએ દેશી ચોખા પાછા લઈ લીધા અને વિદેશી ચોખા આર મળી શકે તે આપ્યા.

દેશના દિવસો બાદ સ્ટેશનની અગ્રેજ સાહેબ સાથે મુલાકાત થઈ ત્યારે સ્ટેશનએ તેનું કારણ પૂછ્યું. મુરોપિયને ઉત્તર આપ્યો કે વિચારવડી ચોખા ખરીદવાથી તેની શીમત અમારા દેશવસ્તી ભાઈઓને મળે છે અને એવા મૂર્ખ નથી કે વિદેશમાં બાવળી પોતાના દેશવાસી ભાઈઓને ભૂલી નઈએ અને પોતાના દેશનો માથ ન ખરીદવા વિદેશી માથ ખરીદીએ અને તેના પૈસા દેશવસ્તીઓને ન પહોંચાડતા અહીંના સોફાને આપીએ ? પહેલો અમારો દેશ છે અને પછી વિદેશ. અને દેશદોષ કરી અમારા છત્રને કલ્લિત કરવા માહતા નથી.

સ્ટેશન અગ્રેજનો દેશપ્રેમ ભેદ અધર્મચક્તિ થઈ ગયો. અને તેણે પોતે નિમ્ન ક્ષેત્રો આપણે પણ દેશી માથનો જ વેપાર કર્યો અને દેશનો પૈસો દેશમાં જ રાખવો.

પાશ્ચાત્ય લોકોના હૃદયમાં દેશપ્રેમ કેવો હોય છે તેનું બીજું એક જ્વલત ઉદાહરણ પણ જણાવ્યું છે —

મુગ્ધમાં એક અગ્રેજ પોતાના નોકરને છુટની એક ભેટી ખરીદી લાવવાનું કહ્યું. નોકર એક દેશી દુકાનેથી એક મુંઝવણ છુટની ભેટી શ. ૫) ની કિંમતમાં ખરીદી લાવ્યો. અગ્રેજ છુટની ભેટી ભેટ ભેટાં જ તને *made in India* વાંચ્યું. તે નોકર ઉપર દુઃખ થયો અને એનાર કાવા સન્હો પણ કહી સભળાવ્યા કે મૂર્ખ ! આ દેશી છુટની ભેટી કેમ લાવ્યો ? નોકરે કહ્યું — સાહેબ ! આપ છુટની ભેટી પહેરી તો જુઓ ! તે દક્ષિણ અને મુદર છે અગ્રેજે કહ્યું કે તે દેશી છુટની ભેટી જશે આમાં આરી હોય પણ મારે તો એ ન ભેટાં. આ છુટની ભેટી તું પાછી આપી બાવળ અને મારા મારે વિચારવડી છુટની ભેટી અગ્રેજ કંપનીમાંથી ખરીદી લાવ, વિચારવડી

શુટની કીમત જાણે વધારે લાગે નોકર દેશી વેપારી પાસે ગયો અને શુટની જોડી વિષે પોતાની આપવીતી કહી સંજાગી જાણ વેપારીએ શુટની જોડી પાછી લઈ લીધી. નોકર એક યુરોપીયન કંપનીમાં ગયો અને ચાર ગણી કીમત આપી શુટની જોડી ખરીદી લાવ્યો. સાહેબને વિલાયતી શુટ જોયા અને 'made in England' વાચતા તે ધણો ખુશ થયો. નોકરે સાહેબને પૂછ્યું કે, 'આ શુટની જોડી કીમતમાં જારી, ટકાઉમાં હલકી અને દેખાવમાં ખરાબ હોવા છતાં પણ તમને ગમે છે અને પહેલી શુટની જોડી કીમતમાં સરતી, ટકાઉમાં મજબૂત અને દેખાવમાં સુદર હોવા છતાં તમને ગમતી નથી તેનું શું કારણ ?' સાહેબે ઉત્તર આપ્યો કે, "યુરોપીયન કંપની-માંથી ખરીદી લાવેલી શુટની જોડી મારા દેશની બનાવેલી ચીજ ■ જે ચીજ મારા દેશની બનેલી છે તે ચીજ ગમે તેવી હોય છતાં મને પસંદ કેમ ન હોય ? પછી જાણે તે ચીજ કીમતમાં મોઢી હોય કે ટકાઉમાં હલકી હોય ? મારા દેશની ચીજ ખરીદી હું મારા દેશ પ્રત્યે પ્રેમ બતાવું છું જે દેશ મને પાલ્યો-પોષ્યો છે તે દેશની અવગણના કેમ કરી શકું ? મારા દેશની ચીજ વાપરતાં મારા દેશ, સાત સાગર ઉલ્લંઘીને અત્રે હું આવ્યો છતાં, મને માદ આવી જાય છે અને માત્ર મસ્તકે મારા દેશના ચરણમાં હળી પડે છે દેશ એ મારો દેવ છે હું દેશને દેવની માફક પૂજું છું "

ઉપર જે ઉદાહરણો આપવામાં આવ્યા છે તે કલ્પિત નથી તે તો ધટેલા ઉદાહરણો છે એ ઉદાહરણોમાંથી આપણને રાષ્ટ્રીય જાવનાની જે હિતશિક્ષા મળે છે તે હિતશિક્ષા ભારતીઓએ ફરીવાર શીખવાની જરૂર છે એ હિતશિક્ષામાંથી આપણા દેશને સ્વતંત્રતાનો મૂલ્યમંત્ર મળી આવશે. યુરોપીયનોએ 'દેશ એ મારો દેવ છે સ્વદેશી ચીજ એ દેશ-દેવની પ્રસાદી છે' એ રાષ્ટ્રીય જાવનાને જીવનમાં મૂર્તિ રૂપ આપ્યું છે અને તેથી જ તેઓ સ્વાતંત્ર્યનું સાચું સુખ અનુભવે છે. તેઓ સાત સાગર ઉલ્લંઘીને અને હજારો માધેલો કાપીને ભારતવર્ષમાં આવી

ગયા છે છતાં પણ પોતાના દેશની બનેલી મોંઘી ચીજ વાપરતાં તેઓ સૂઝી શક્યા નથી. એ જ તેમની રાષ્ટ્રભક્તિનો પતિંગ. આપે છે બ્યારે ભારતીઓ ભારતવર્ષમાં જ રહેવા છતાં, દેશ પરત જ બને ખતનની જવરકામાં હોવા છતાં પણ વિદેશમાં બનેલાં કપડાં-વસ્ત્રો તથા બીજાં અનેક વિદેશી ચીજો વાપરવામાં ચોગ્ગ માને છે એ ખરેખર દેશ ને મારે મોડું કલક છે. દેશના આ કાળા કલકન દૂર કર્યે જ ભારતવર્ષનું મુખ ઉજ્જવલ બની શકે એમ છે.

ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ વિદેશી વસ્ત્ર તથા વિદેશી ચીજો વાપરવી નિષિદ્ધ છે. જે વિદેશી વસ્ત્રમાં ચરબીનો ઉપયોગ કરવા માટે લાખો-કોટી પશુઓનો નિર્દયતાપૂર્વક વધ કરવામાં આવે છે તે વિદેશી વસ્ત્રનો ઉપયોગ ભારતીયો-જેમનો અહિંસાવાદ આદર છે-તે કેમ કરી શકે! અને જૈનધર્મની દૃષ્ટિએ તો વિદેશી વસ્ત્ર કે વિદેશી ચીજો કે જેમાં ગ્રાણીઓનો વધ કરવામાં આવે છે તેને નિષેધ ક્રવ્યમાં આવ્યો હોય તેમાં શકાને તો જરાય સ્થાન નથી. જૈનધર્મની દૃષ્ટિએ વિદેશી વસ્ત્ર તો ત્યાગ્ય / છે વિદેશી વસ્ત્રના વપરાશમાં ધર્મ ભટ્ટતા સ્પષ્ટ રહેલી છે.

જે દેશના મનુષ્યો પોતાના દેશ તથા પોતાના દેશની ચીજો કદર કરી જાણતા નથી તે દેશના મનુષ્યોની કદર બીજા દેશમાં રહેલી નથી. ઇર્ષ સાધારણ માનમાં જો ઇર્ષ અમેજ-પછી ભલે તે મનમાં કેમ ન હોય! તો પણ સાહેબ બાબા, સાહેબ બાબા કહી બાપજી તેને સન્માનીએ છીએ તેથી વિરુદ્ધ ભારતીયોની વિદેશીમાં કદી કદર કરવામાં આવે છે તે કહેવાની ત્વર નથી. મહાત્મા ગાંધીજીને દક્ષિણ આફ્રિકામાં કુલી-મેરીસ્ટર શબ્દથી કદર કરવામાં આવતી તે વાત સૌ ઇર્ષ જાણે છે. ભારતના અજયવદ્ય નેતાઓને વિદેશીમાં અપમાનિત થવું પડે છે તેનું મૂળ કારણ સૌથીયે તો બાપજીને સ્પષ્ટ જણાશે કે બાપજી જ સૂઝ બાપજીને સમજી માફક કુખ કે છે બ્યારે ભારતવર્ષનો જનસમાજ પોતાના રાષ્ટ્રધર્મને સૂઝી જઈ

વિદેશી ઝીંજોને અપનાવે છે ત્યારે તેનું દુષ્પરિણામ ભારતીય હોવાથી
આધીછ અને સ્વીન્દ્રનાય જેવા આદર્શ નેતાઓને પણ ભોગવવું પડે છે

રાષ્ટ્રધર્મ ન્યાસુધી હૃદયમાં જિતવેલો નથી ત્યાસુધી રાષ્ટ્રપ્રેમ
ઉત્પન્ન થતો નથી અને રાષ્ટ્રપ્રેમ પેદા થયા વિના રાષ્ટ્રોન્નતિ થઈ
શકતી નથી રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે ત્યાગભાવના અને સહિષ્ણુતાની બહુ જ
અપેક્ષા રહે છે. ભારતીયોના પતનનું મુખ્ય કારણ રાષ્ટ્રધર્મ અને
રાષ્ટ્રધર્મના પ્રચારક રાષ્ટ્રસ્થવિરોનો અભાવ છે રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે રાષ્ટ્ર-
સ્થવિરોએ રાષ્ટ્રના ચરણે પોતાની બધી શક્તિઓ સમર્પી દેવી
પડે છે સર્વસ્વનું સમર્પણ કર્યા વિના રાષ્ટ્રોદ્ધાર થઈ શક્યો નથી એ
વાતની સાક્ષી રાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ આપી રહ્યો છે ગામડે ગામડે, નગરે
નગરે જે રાષ્ટ્રસેવકોની ખાબીઓ—સ્મારકો—હિભા કરવામાં આવ્યા
છે તે સ્મારકો આજે મૂળે મોઢે રાષ્ટ્રોદ્ધાર માટે આત્મસમર્પણનો—
શહીદીનો—બોધપાઠ આપી રહ્યા છે

મહારાષ્ટ્ર પ્રતાપ એ રાષ્ટ્રનો સાચો તેજોપૂર્ણ હતો સ્વાતન્ત્ર્ય
દેવીનો એ સાચો સખૂત હતો એ નરવીરે સ્વાતન્ત્ર્યદેવીની અને
ભારતમાતાની રક્ષા અર્થે રાજપાટ, વિલાસવૈભવને તરછોડી, સ્વેચ્છાએ
ગરીબી સ્વીકારી અઢાર વર્ષ સુધી અરવલી પહાડોની ખીણોમાં દેશની
રક્ષા અર્થે અનેક કષ્ટો સહ્યા ટાઢ તડકાને, કડકડતી ઠંડીને ન ગણકાર્યા.
ખાવા માટે અન્ન ન મળતું તો ધાસના ખીજ ખાઈ રહ્યા પણ રાષ્ટ્રને
વિદેશીઓદ્ધાર અપમાનિત થયા ન જ દીધા મહારાષ્ટ્ર પ્રતાપની રાણી
જે રાજમહેલોમાં સુખપૂર્વક રહેતી હતી તે પણ પ્રાણપ્રિય પતિની
સેવાર્થે વનવગડામાં સાથે રહેવા લાગી અને પતિના સુખદુખની
લાગીદાર બની અર્ધાગનાપદને સાર્થક કર્યું રાણાના બાળકો રોટલીના
એક એક ટૂંકડા માટે ઝરણું રુદન કરતા હતા, અને જે એક ટૂંકડા
માટે બાળકો રડતા હતા તે ટૂંકડાને પણ જ્યારે જંગલની બિલાડી
લઈ ગઈ ત્યારે બાળકો હૃદયક્રાંત રુદન કરવા લાગ્યા, ત્યારે પ્રતાપી
મહારાષ્ટ્ર પ્રતાપ જેવા પણ ચોડીવાર અધીર થઈ ગયા પણ એ

રાષ્ટ્રદારક નરવીર ક્યો અને યુદ્ધેલીઓથી હરે એવા ક્યાં હતા ! એ નરવીર તો પરાધીનતાથી ડરતા હતા. સ્વદેશને સ્વાતન્ત્ર્ય રાખવા માટે એ તો હસ્તે મુખે પોતાનો પ્રાણ પણ પાશરવા તૈયાર હતા. એ પ્રતાપી પ્રતાપને સ્વાત્ અને તમના ન હોત તો તેના ચરણે બધાં જાન-હુપબોગો પ્રસ્તુત હતા. રાણા પ્રતાપે તો સ્વદેશની સ્વાતન્ત્ર્ય રક્ષા માટે જાન-હુપબોગોને લાત મારી દુ ખેડ અને ક્યોને સ્વેચ્છાએ સ્વીકારી લીધાં હતાં. જ્યાંસુધી સ્વદેશના સ્વાતન્ત્ર્ય માટે ત્યાજસ્ત્રિ અને સાથે સાહસવૃત્તિ રાષ્ટ્રપ્રભા પેદા થતી નથી ત્યાંસુધી રાષ્ટ્ર-ધર્મનું જરાજર પાલન થતું નથી અને પરિણામે રાષ્ટ્રની ઉન્નતિ કે પ્રતિષ્ઠા પશુ જામતી નથી.

જે દેશમાં સ્વાતન્ત્ર્યપુનરી મહારાણા પ્રતાપ જેવા ક્યાં તે જ દેશની પ્રજા અને રાષ્ટ્ર પ્રતિ પોતાની કર્તવ્યભાવના સૂચી ચર્ચ છે !

જે રાષ્ટ્રનું જાન આપણે ખાઈએ છીએ તે રાષ્ટ્રને સૂચી જવો એ ઘોર કૃતખતા છે એવી એકપણ ચીજ નથી કે જે રાષ્ટ્ર સાથે સુધી સમયે ધરાવતી ન હોય, તો જે રાષ્ટ્રના ઉપકારથી આપણે આપણે જીવનભવદાર બહાવીએ છીએ એ ઉપકારી રાષ્ટ્ર પ્રતિ અપાર ખતાવવો એ કેટલી અમાનુષિકતા છે !

ભાસ્તવર્ષમાં અજ્ઞાનઅધકાર એટલે બધો ફેલાઈ નયો છે કે ક્યાંય રાષ્ટ્રીયભાવનાની જ્યોતિ કેખતી નથી. જ્યાં જ અજ્ઞાનને કારણે જાણે ભાગતના પગમાં પગત જતાની બેડીઓ જકમપેલો છે એ જાન હોય વિવશ છે કે રાષ્ટ્રસ્થવિરેલના સતત પ્રપલ્લથી રાષ્ટ્રીય ભાવનાની ચીનગારીઓ સળગતી જોવામાં આવે છે.

હું પૂછું છું કે સમસ્ત સસારને અજ્ઞાનઅધકારથી તાગનાર તીર્થકર પ્રજા ક્યાં જન્મ્યા હતા ! જ્યાં જ ભારતભૂમિમાં !

૭ ભારતભૂમિને તીર્થકર ભાગવાને પદાર્પણ કરી પવિત્ર કરી ૮ ભૂમિ ઉપર ઉમ વિદ્યાર કરી જનસમાજને સત્ય ધર્મનો ઉપદેશ

આપો તે પવિત્રભૂમિનું મહત્વ કેટલું હશે ? તે સમજવું જોઈએ
ભારતભૂમિ વાસ્તવમાં પવિત્રભૂમિ છે—પુણ્યભૂમિ છે.

ભૂશાસ્ત્રવિશ્વારોએ ભારતભૂમિની પ્રકૃતિનું બરાબર અધ્યયન
કરી કહ્યું છે કે, ભારતભૂમિ પારસભૂમિ છે આ પુણ્યભૂમિમાં માનવીય
આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે દરેક ચીજો ઉત્પન્ન થાય છે. આવશ્ય
કતાપૂર્તિની દૃષ્ટિએ તો આ દેશ સ્વતંત્ર છે કોઈપણ વસ્તુ માટે
ભારતવર્ષને બીજા દેશો પાસે યાચના કરવી પડતી નથી આથી
વિરુદ્ધ એવું સાબળવામાં આવે છે કે ઇંગ્લેન્ડ આદિ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં
બેટા આદિ પદાર્થો તો ખૂબ પેદા થાય છે પણ જોના વિના મનુષ્ય-
જીવનનો વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી તે ધઉ આદિ ખાણ પદાર્થોની
ઉત્પત્તિ ત્યાં બહુ ઓછી થાય છે જો ભારત કે બીજા ઉપખંડ
દેશોમાંથી ત્યાં બનાવળનો નિકાસ કરવામાં ન આવે તો ઇંગ્લેન્ડવાળા-
ઓને ખાવાનાં પણ સાસા પડી જાય પણ જો ભારતમાં કોઈપણ
ચીજ વિદેશમાંથી ન આવે તોપણ ભારતનો બધો જીવનવ્યવહાર
સુખપૂર્વક ચાલી શકે એમ છે ભારતભૂમિની આ જ મોટી વિશેષતા
છે ભારતભૂમિ આજે સ્વતંત્ર હોય તો આખા વિશ્વને સુખશાન્તિ
આપવાની શક્તિ તેનામાં રહેલી છે પણ પગતંત્રતાએ એ શક્તિને
ચૂસી લીધી છે

આપણી ભારતભૂમિમાં ગંગા-યમુના જેવી અનેક સુખદાયક
મોટી નદીઓ વહે છે અને હિમાલય જેવો અદ્વિતીય-ઝિંઓ પર્વત
ભાગતની રક્ષા કરે છે જે ભાગતદેવની પ્રકૃતિદેવી સેવા કરે છે ત્યાં
સ્વાભાવિક સુખશાન્તિ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ? એક દિવસે કીક જ
કહ્યું છે કે “ જે દેશમાં પર્વતો જેવા ઊંચા હોય છે તે દેશના મહા-
પુરુષો પણ એવા જ ભાવનામાં ઉચ્ચ હોય છે ”

મં મહાવીર, બુદ્ધ, ગમ અને કૃષ્ણ જેવા મહાપુરુષોને આ
ભારતભૂમિએ વિશ્વને સમર્પ્યા છે એવી રત્નગર્ભા ભારતભૂમિ છે.

આવી પવિત્રશક્તિનું જ્યાં અપમાન થતું હોય તે પવિત્ર શક્તિનાં પુત્રો બીજાના નંધનમાં સપડાયા હોય તે ઠેકઠા દુ ખની વાત છે. આ દુ ખનું પ્રધાન કારણ રાષ્ટ્ર પ્રતિ હૃદયમાં અદાભાવ અને ભક્તિભાવનો અભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થિતિની ખામીનો અસ્વીકાર છે. મુજબર્કના પ્રતાપે રાષ્ટ્રધર્મ પતિ અદાભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થિતિ પ્રતિ ભક્તિભાવ પ્રગટ થતાં જાય છે એ જ્ઞાનક્રમે વિષય છે.

દેશના તાલકોનું કહેવું છે કે જે મનુષ્ય પોતાના રાષ્ટ્રના માન્યપદ્ધતિનું જ્ઞાન રાખતો નથી તે મનુષ્યનું માન ત્રિશક્તિમાં પણ વધવા પામતું નથી.

રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં પોતાનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે આ સાચી વાતનો જે રાષ્ટ્રસેવક સ્વીકાર કરે છે તેને નિશ્ચય કરી લેવો જોઈએ કે સ્વદેશી વસ્ત્ર કે સ્વદેશી ચીજો વાપરવામાં સ્વદેશનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે અને વિદેશી વસ્ત્ર કે વિદેશી વસ્તુઓના વપરાશમાં સ્વદેશનો, સમાજના અને ધર્મનો વિનાશ રહેલો છે. ધાર્મિક દૃષ્ટિએ કુએ આ વાતને વિચારવાથી તમારો નિશ્ચય વધારે દઢ થશે.

રાષ્ટ્રનું ચોરસ સાચવવું અને વધારવું એ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રજાની પવિત્ર દરજ્જા છે અને આ પવિત્ર કર્તવ્યનું જ્ઞાન પ્રજાને પોતાના ત્યાગધર્મદ્વારા કરાવી રાષ્ટ્રને ઐશ્વર્યવિત્ત કરવો એ રાષ્ટ્રપતિનું કર્તવ્ય છે.

રાષ્ટ્રધર્મ અને રાષ્ટ્રનાયકની ખાસ સિંચાઈ કરવી એમાં જ રાષ્ટ્રોદ્ધાર રહેલો છે.

(૪)

પ્રશાસ્તાસ્થવિર-સંરક્ષકસ્થવિર

[પસત્યા-યેચ]

ગુરુદેવો મહા ।

પ્રશાસ્તા-સ્થવિર માનવસમાજનો સંસ્કર્તા છે. જેવી શિક્ષણ-સંસ્કૃતિ માનવહૃદયમાં તે ઉતારશે તેવું માનવસમાજનું ભાવિ ઘડતર ઘડાશે.

પ્રજાજીવનમાં ધર્મભાવનાને જગૃત ગણવા માટે શિક્ષા-પ્રચાર એક અમોઘ સાધન છે. જાણ કે શિક્ષાપ્રચારદ્વારા રાષ્ટ્ર, સમાજ કે ધર્મના બંધનો કીલા થાય છે અને તૂટે છે શિક્ષાનું ખ્યેય* પણ બંધનોમાથી મુક્ત કરવાનું છે.

માનવસમાજ પગધીનતા, અજ્ઞાનતા, નિર્બળતા, નિસ્તેજતા, વાસના આદિ બંધનોથી બદ્ધ છે, વિપમ પરિગ્ઠિતિઓથી જડાએલો છે અને તેવી એનો અતરાત્મા દબાયેલો ગૂંધે છે.

આ બધા સામાજિક બંધનોમાથી રાષ્ટ્ર વા સમાજને છોડાવે તેનું નામ વિદ્યા, તેનું નામ શિક્ષણ, તેનું નામ કેળવણી છે.

* સા વિદ્યા યા વિમુક્ચે ।

આવી પવિત્રશક્તિનું જ્યાં અપમાન થતું હોય તે પવિત્ર શક્તિનાં પુત્રો બીજાના જોષનમાં સપાડાયા હોય તે દેટલા દુઃખની વાત છે આ દુઃખનું પ્રમાણ કારણ રાષ્ટ્ર પ્રતિ હૃદયમાં મહાભાવ અને ભક્તિભાવનો અભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થવિરની ખામીનો અસ્વીકાર છે મુજબર્કના પ્રતાપે રાષ્ટ્રધર્મ પતિ મહાભાવ અને રાષ્ટ્રસ્થવિર પ્રતિ ભક્તિભાવ પ્રગટ થતાં જાય છે એ આનંદનો વિષય છે

દેશના નાયબોનું કહેવું છે કે જે મનુષ્ય પોતાના રાષ્ટ્રના માનપમાનનું ખ્યાન રાખતો નથી તે મનુષ્યનું માન ત્રિશ્વરમાં જલ્દી વધવા પામતું નથી.

રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં પોતાનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે આ સાચી વાતનો જે રાષ્ટ્રસેવક સ્વીકાર કરે છે તેને નિશ્ચય કરી લેવો જોઈએ કે સ્વદેશી વસ્ત્ર કે સ્વદેશી ચીજો વાપરવામાં સ્વદેશનો, સમાજનો અને ધર્મનો ઉદ્ધાર રહેલો છે અને વિદેશી વસ્ત્ર કે વિદેશી વસ્તુઓના વપરાશમાં સ્વદેશનો, સમાજનો અને ધર્મનો વિનાશ રહેલો છે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ દુઃખે આ વાતને વિચારવાથી તમારો નિશ્ચય વધારે દઢ થશે.

રાષ્ટ્રનું ઐશ્વર્ય સાધવનું અને વધારવું એ પ્રત્યેક રાષ્ટ્રમંત્રની પવિત્ર દુર / છે અને આ પવિત્ર કર્તવ્યનું જાન પ્રબળે પોતાના ત્યાગધર્મદ્વારા કરાવી રાષ્ટ્રને ઐશ્વર્યાન્વિત કરવો એ રાષ્ટ્રપતિનું કર્તવ્ય છે

રાષ્ટ્રધર્મ અને રાષ્ટ્રનાયકની આઠા શિરોધારી કરવી એમાં જ રાષ્ટ્રોદ્ધાર રહેલો છે.

બાળકોને માતાપિતાદ્વારા જે શિક્ષણ આપવામા આવે છે તે બાલ્યજીવનનું બાવિ ઘડનારુ હોવાથી ઘણુ જ મહત્વનું છે

બાલ્યજીવનમા બાળકોના માતાપિતા જ સાચા પ્રશાસ્તા-શિક્ષકો છે. કારણ કે પાઠ્યપુસ્તકોદ્વારા, શિક્ષકોદ્વારા કે ધર્મગુરુઓદ્વારા જે શિક્ષણ અને સંસ્કારો કેળવવામા આવે છે તે શિક્ષણ અને સંસ્કારો બાળમાનસને એટલા બધા જીવનરૂપથી નથી હોતા જેટલા માતાપિતાના કે ઘરના શિક્ષણસંસ્કારો જીવનરૂપથી હોય છે, એવુ અનુભવીઓનું કથન છે

બાળમાનસ એટલુ બધુ નિર્મળ હોય છે કે જેવા શિક્ષણ અને સંસ્કારો આપણે તેનામા રેડવા ચાહિયે છીએ તેવા રેડી શકીએ છીએ

બાળજીવનમા શિક્ષણ અને સંસ્કારો કેળવવા માટે ઘર એ જ પાઠ્યપુસ્તક છે માતાપિતા જ તેના સાચા સહગુરુઓ છે અને સારા આચારવિચારો જ તેનુ સાચુ શિક્ષણ છે મૂળજીવનમા જેવા નીતિ-નિયમો, સદ્વર્ત્તનો, ધાર્મિક-વિચારો માતાપિતા સાચવરો તેવા સંસ્કારો બાળજીવનમા અવશ્ય જિતારવાના જિગતી પ્રબળ જીવન વધુ સંસ્કારી બને તેની બધી જવાબદારી માતાપિતા ઉપર છે

“ માતાપિતા સો શિક્ષકોની ગરજ સારે છે ” આ આર્ષવચન જેટલુ સત્ય છે તેટલુ તે આદરણીય અને આચરણીય છે માતાપિતા સર્વપ્રયત્ન સિદ્ધિત અને સંસ્કારી હોય તો જ તેની પ્રબળ પણ તેવી બની શકે છે જેટલે જિગતી પ્રબળમા સત્શિક્ષણ અને સત્સંસ્કાર જિતારવા માટે માતાપિતાએ શિક્ષિત અને સંસ્કારી બનવુ જરૂરી છે

બાળકોનુ જીવન અનુકરણશીલ છે તેઓ બોલતા-ચાલતા, ખાતા-પીતાં અને ખીજ બધી પ્રવૃત્તિઓમા ધરનું જ અને ખાસ કરીને માતાપિતાનુ અનુકરણ કરી તે તે પ્રવૃત્તિઓ શીખે છે હવે ન્યારે આપણે તેમને સુસંસ્કારી, વિનયી, ધાર્મિક અને સદાચારી

કરીને રત્નો અને દુર્નિવૃત્તાથી ઉઘાવે, છુદિને અગ્નિ તેમજ બ્રહ્મા વિચારથી ઉઘાવે, હૃદયને કોરતા અને પરાજીત સામસ્યીઓથી ઉઘાવે અને આત્માને ક્રમેનધનોથી ઉઘાવે તેનું નામ વિશ્વા શિક્ષણ કે કૃતવૃત્તિ છે.

રસજ્ઞતિને લેખ્યતાથી ઉઘાવે, કક્ષિતને મધ્યથી ઉઘાવે અને આત્માને કૃષ્ણતા તથા અહંકારના પાશથી ઉઘાવે તેનું નામ સાચી શિક્ષા છે.

માનવસમાજને સારીરિક માનસિક ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક શિક્ષાદિક્ષા આપવાનું જવાબદારીભર્યું કામ પ્રજાસ્તા અર્થાત્ માતા પિતા, શિક્ષક ધર્મગુરુ આદિ સ્થવિરના હાથમાં સોંપાએલું છે. પ્રજાસ્તાસ્થવિર માનવસમાજનો સરક્તા છે. જેવી શિક્ષણસંસ્કૃતિ માનવહૃદયમાં તે ઉતારશે તેલું માનવસમાજનું ભાવિ ધર્મર પાશકે જેમનાં હાથમાં માનવસમાજનું ભાવિ રહેલું છે. તે પ્રજાસ્તાસ્થવિર ઘણું દોષ કરે ? તેમની ચોખ્ખા જેવી અને દૃઢથી દોષી ભોળાં ? તે વિશે વિચાર કરવો જોઈએ. સામાજિક પ્રજાસ્તાસ્થવિરની બાબત કરતાં કુરમાવે છે કે —

પ્રજાસતિ-શિક્ષણમ્નિ ચે સં પ્રજાસ્તાસ્થવિર ધર્માપદેશકાસ્તે
ચ તે સ્થિરીકરણાત્ સ્થવિરાએતિ પ્રજાસ્તાસ્થવિર ।

અર્થાત્—જે રાષ્ટ્રની ભાવિ પ્રજાને શિક્ષાદિક્ષા આપે છે અને જે ધર્મોપદેશક કે શિક્ષક પેતાની શિક્ષાના પ્રજાવધી શિષ્યોને કર્તવ્યપરાક્ષ્ણ જાણે છે તે પ્રજાસ્તાસ્થવિર કહેવાય છે. સામાજિક પ્રજાસ્તા ની જે બાબત કરી છે તેમાં જે ગૂઢર્થ રહેલો છે તે ખાસ વિચારવા જેવો છે.

રાષ્ટ્રની ભાવિ પ્રજા જાળવવા નાનકડા બાળકો છે. બાળકોને નાનપણમાં ધર્મમાં મહાપિતાદેવ શિક્ષણસરકાર મળે છે. ધર્મના શિક્ષણમાં જો કે પ્રાથમિક અક્ષરજ્ઞાન હોતું નથી. પણ બાલ્યકાળમાં

છે આ રીતે બાળકની આખી જીંદગી બરબાદ બન્ય છે શુ આ બધું હિંસારૂપ નથી ?

આવેશને અકુસમાં રાખવો, બાળકની પરિસ્થિતિ સમજવી અને તેની મનોદશાનો અભ્યાસ કરી તેને સુધારવા ઘરમાં સુદર વાતાવરણ જીભુ કરવું જેથી માતાપિતા અને બાળક એ બધા સક્રિયથી જીવનનો વિકાસ કરી શકે અને નિશ્ચિત બ્યેથને પણ પાર પાડી શકે, પણ ઘણાખરા માતાપિતા પોતાની જૂલોને લીધે એવું નથી કરી શકતા એટલે જ તેઓ ડરામણી અને મારફડના પ્રયોગોથી ટેવાએલા હોય છે તેઓ 'ડરાવવું' એ પણ હિંસા છે, સાત્તના આ વાક્યથી બરાબર સમજી લે કે તેમની એ પ્રવૃત્તિ ચોક્ખી હિંસારૂપ છે, અને તેથી તેમનો કે બાળકનો વિકાસ થવાનો સંભવ નથી આજે એવા અનેક ઉદાહરણો આપણી સામે દિનપ્રતિદિન આવ્યા કરે છે, જેમાં માણસોએ માત્ર બપને લીધે પોતાના પ્રાણો ઝુમાવ્યા હોય જૈનધર્મ બચથી મુક્ત થઈ નિર્ભય બનવાનો અને બનાવવાનો ઉપદેશ આપે છે

ખીવડાવનાર કે ખીનારના અતરંગ કે બહિરંગ મર્મ ઉપર ભય આમ અનેકરીતે લા કરે છે માટે હવે ભય એ હિંસારૂપ છે કે કેમ એ પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી

જે પ્રાણી આત્મચાહુનો ધાત થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરે તેને જૈનાગમ હિંસક કહે છે.

સાત્તકારોએ ભયને મોહનું સ્વરૂપ બતાવીને બાવહિંસાની કોટીનો 'તો બતાવેલો જ છે અને ઉપર્યુક્ત રીતે તે દ્રવ્ય હિંસા-સ્પૂલ હિંસાની પણ જનક છે માટે ભય હિંસારૂપ છે કે નહિ તે વાચકો પોતે જ વિચારી લેશે.

માતાપિતાએ બાળકો પ્રત્યે કેટલી કાળજી રાખવી જોઈએ તે વિષે આપણે આમળ જોઈ ગયા

મતાવવા માદિએ છીએ તો ધરમાં કેવું વાતાવરણ થોડું ભેદીએ !
એ વિશે વિચારવું આવશ્યક નથી !

માતા ધરીએ ધરીએ બાળકો તરફ માથા ભાંચી ઢોલ, પિઠ
ધરીએ ધરીએ માતા ઉપર ચીડાતો ઢોલ અને ઉદતપ્તે કાંતો ઢોલ
ત્યાં બાળકોને દબાવ કબોથી ખીવડારીએ વા મારફત કરીએ તે ખૂબ
તેઓ કહી મુસરકારી વા વિનથી થવાના નથી.

બાળકોને ખીવડાવનાર માતાપિતા કે સમાજ પૂછે કે બીજા
પ્રવામાં દિશા શું કરી !

એ કે એ પ્રશ્નમાં ચોક્કસ બાળકના છે જતાં વિશેષ
સ્પષ્ટીકરણ મટે લાગતી પદ્ધતિ તો વિશેષ પ્રશ્નકરણ કરીએ—

બાળક રડે હડે અને કે કશું ન માને એ બાળકનાં હિતમાં
એને સૌથી પહેલાં બાળકો તરફ આવેલ આવે છે આવેલ આવતાં
/ મુખથી માથાની જાંઘ વરસે છે અને અને હાથ-પર વગેરેનાં
મારથી બીજાનાં અવ્યસમણ બાળકો ઉપર હાથે કરવામાં આવે છે.

આમાં આવેલવૃત્તિ આવેલવૃત્તિથી કર્તા ગાંધીપ્રભુ અને દા
એ બધું પ્રત્યક્ષ દિશાસ્પદ છે.

આવેલ આવતાં આવેથી મનુષ્ય ચારાચારનું જ્ઞાન જુલો જ્ઞાન
છે એ જ્ઞાન કર્તા, જાણના વિવેક ખતમ થાય છે અને સાથે જ
જિજ્ઞાસા ઉદાને ખુંલવા ખડુ દોડી જવાનું છે વળી વધારામાં આ
પ્રશ્નમાં બાળકને તો લાગતો નહીં જ્ઞાન / જ્ઞાન છે બાળક માથા
ભાંચ્યાં સીંધે છે અને લાગતો બાળકનું મનજી કેટલીકવાર લાગતો
એવું મદો મારી જ્ઞાન છે કે પછી તે હમેશાંને માટે ધીમ જતી જ્ઞાન
છે અને એ ધીમાઈમાંથી ખીલ જાણે કુટુંબ બાળકમાં પેદા થાય

જેમજેમ બાળકના નામના સંજ્ઞામાં દિશાચરનો અનુભવ થોડો થાય છે
સાચી જ મનદાતા લાગે દિશા અને લાગ પેદા થવાને દિશા તરીકે
વર્ણવે છે.

છે આ રીતે બાળકની આખી જીંદગી બરબાદ બન્ય છે શું આ બધું હિંસારૂપ નથી ?

આવેશને અકુશમા રાખવો, બાળકની પરિસ્થિતિ સમજવી અને તેની મનોદશાનો અભ્યાસ કરી તેને સુધારવા ધરમી સુદર વાતાવરણ ઊભું કરવું જેથી માતાપિતા અને બાળક એ બધા શક્તિથી જીવનનો વિકાસ કરી શકે અને નિશ્ચિત ખ્યેયને પશુ પાર પાડી શકે, પશુ ધણીખરા માતાપિતા પોતાની જુલોને લીધે એવું નથી કરી શકતા એટલે જ તેઓ કરામણી અને મારફડના પ્રયોગોથી ટેવાઓલા હોય છે. તેઓ 'કરાવવું' એ પણ હિંસા છે, શાસ્ત્રના આ વાક્યથી બરાબર સમજી લે કે તેમની એ પ્રવૃત્તિ ચોક્કસ હિંસારૂપ છે, અને તેથી તેમનો કે બાળકનો વિકાસ થવાનો સંભવ નથી આજે એવા અનેક ઉદાહરણો આપણી સામે દિનપ્રતિદિન આવ્યા કરે છે, જેમા માણસોએ માત્ર બપોળે લીધે પોતાના પ્રાણો ગુમાવ્યા હોય જૈનધર્મ બંધથી મુક્ત થઈ નિર્ભય બનવાનો અને બનાવવાનો ઉપદેશ આપે છે

ખીવડાવનાર કે ખીનારના અતરંગ કે બહિરંગ મર્મ ઉપર ભય આમ અનેકરીતે ધા કરે છે માટે હવે ભય એ હિંસારૂપ છે કે કેમ એ પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી.

જે પ્રાણી આત્મચાલુનો ધાત થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરે તેને જૈનાગમ હિંસક કહે છે.

રાષ્ટ્રકારોએ બપોળે મોહલું સ્વરૂપ બતાવીને ભાવહિંસાની કાટીનો તો બતાવેલો જ છે અને ઉપર્યુક્ત રીતે તે દ્રવ્ય હિંસા-સ્થૂલ હિંસાની પશુ જનક છે માટે ભય હિંસારૂપ છે કે નહિ તે વાચકો પોતે જ વિચારી લેજે.

માતાપિતાએ બાળકો પ્રત્યે કેટલી કાળજી રાખવી જોઈએ તે વિષે આપણે આગળ જોઈ ગયા

અત્યારે માતાપિતાએ સર્વધર્મની ઉત્તમ શાવના ફળવધાની જરૂર છે. કમ્પ્યુ કે આપણા સામાજિક જીવનમાં જોઈ રહ્યા છીએ કે આજના માતાપિતાનાં મન કામવાસનાથી વાસિત થએલાં છે. જાનેનાં હૃદયો ૪૨૫૨ કમેલક કાસથી ગયાએલાં છે અને વાતવાતમાં તેઓ ૫૨૫૨ અસ્થિત વાક્યપ્રકાર બહુ સમય મળે તો તામનપ્રકાર ખસ કરતા અવગતા નથી ત્યાં કાલા ! સિદ્ધિ અને સરમરોતુ સરમ્પ ક્યાંથી થાય ?

ત્યાંસુધી માતાપિતાનું જીવન સિદ્ધિ, સરકારી અને આઈઈ ન અને ત્યાંસુધી સરમરોતુ સિદ્ધિ બેચલી પ્રભામાં થાય તે માત્ર નિરાશાજનક છે. એટલા માટે અત્યારે માતાપિતાએ પોતાના તેમજ શાવિ પ્રભામાં કમ્પાસ મદિ પોતાનું જીવન સિદ્ધિ અને સરકારી અવસ્થા જનાવવું જોઈએ.

માતાપિતાએ એ બધી ન જવું જોઈએ કે બેચલી પ્રભા એ શાવિજની શાવિધામાં છે +

બાળકો જેમ મોટા થતા જાય છે તેમ તેમ બાવકારિક તેમજ ધાર્મિક સિદ્ધિ બેચાને તે મોજ જનતા જાય છે. બાળકો ધરતી નિશાળ બેચી ગામની નિશાળમાં જાય છે અને ત્યાં અધ્યયન મેળવે છે. એકજાણુ અધ્યયન મેળવી બાળકો બાવકારિક જાન મેળવે છે ત્યારે બીજા બાળુ ધર્મસ્થાનમાં ધર્મસુએદારા નીતિસિદ્ધિ અને ધર્મસિદ્ધિની પ્રાપ્તિ કરે છે.

નિશાળમાં માતાપિતાનું સ્થાન સિદ્ધિ બે છે. સિદ્ધિએ બાળકોને પોતાના પુત્રસમાન ગણી સિદ્ધિદ્રોષા આપવી જોઈએ એમાં જ સિદ્ધિધર્મની સાચી રહેલી છે. બાળકો ક્રિષ્ના-કુમાર અવસ્થામાં સિદ્ધિને સમય કરવાનો હોય છે. ક્રિષ્ના અને કુમારવસ્થામાં સિદ્ધિને જીવનમાં મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાનો પ્રયત્ન કુમારે

પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એમ કરવામાં જ તેના બાવિજીવનનો ભાગ્યોદય રહેલો છે

બાળકોને બાવિજીવન સુખમય બનાવવા માટે જેમ વ્યાવહારિક શિક્ષા આપવી જરૂરી છે તેથી વિશેષ ધાર્મિક શિક્ષણને મહત્વનું સ્થાન આપવાની જરૂર છે કારણકે જીવનમાં જેટલું પ્રવૃત્તિનું સ્થાન છે તેથી વિશેષ નિવૃત્તિનું સ્થાન છે કારણ કે જીવનનું અંતિમ ધ્યેય તો નિવૃત્તિ છે નિવૃત્તિધર્મની શિક્ષાદીક્ષા લેવા માટે ધર્મશિક્ષકો પાસે જઈ ધર્મશિક્ષા બાળકોએ લેવી જોઈએ, અને નિવૃત્તિશિક્ષાનું અક્ષરજ્ઞાન મેળવવા માટે બાળપણથી ધર્મસ્થાનકોમાં ધર્મગુરુઓ પાસે ધર્મશ્રવણ કરવા જવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ

માતાપિતાના, શિક્ષકના કે ધર્મશિક્ષકોના જે શિક્ષણસંસ્કારો બાળપણમાં દૃઢ થાય છે તે મોટી ઉંમરે દૃઢ થતા નથી અને તે માટે જ ધર્મસંસ્કારો કેળવવા માટે ધર્મશિક્ષણની અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છે રાષ્ટ્રની બાવિ પ્રજામાં બાળક-બાળિકા, કુમાર-કુમારિકા, પુત્ર-પુત્રીનો સમાવેશ થાય છે જેમ અત્યારે બાળક-કુમાર પુત્રોને વ્યાવહારિક શિક્ષણ તેમજ ધાર્મિક શિક્ષણ જીવનસુધાર માટે આપવાની આવશ્યકતા જણાય છે તેમ બાળિકા, કન્યા, કુમારી, પુત્રીઓ માટે પણ વ્યાવહારિક તેમજ ધાર્મિક શિક્ષણની વ્યવસ્થા અવશ્ય કરવી જોઈએ પુત્ર અને કન્યા વચ્ચે અતર રાખવું ન જોઈએ, જે માતાપિતા, જે શિક્ષક પુત્ર અને પુત્રી, બાળક અને બાળિકા વચ્ચે શિક્ષાદીક્ષાના વિષયમાં ભેદભાવ રાખે છે, હિંચી-નીચી દૃષ્ટિએ જુએ છે તે પ્રશાસ્તા તરીકે પોતાની ફરજ બગાડે અગતી થકતા નથી

શિક્ષાનું યોગ્યતાનુસાર વિભાજન કરવું અને શિક્ષાનો વિષયોસ ન ઘઈ જાય તેનું ધ્યાન રાખવું એ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે બાળકોને બાળોપયોગી, કુમારોને કુમારોપયોગી, કિશોરોને કિશોરોપયોગી,

મુવાતેને મુવાતેપમેગી, પ્રોદાને પ્રોદાપમેગી અને વહોને વહોપમેગી તથા બાળાએને બાળાપમેગી, કન્થાએને કન્થાપમેગી, મુવલીએને મુવલી-ઉપમેગી પ્રોદાએને પ્રોદા-ઉપમેગી અને વહાએને વહા-ઉપમેગી શિક્ષાદિક્ષા આપવી. શિક્ષણની સાધનસામગ્રી પૂરી પાડવી અને બધી પ્રકારની શિક્ષાની સમુચિત બવસ્થા કરી આપવી એ વિશે પ્રશસ્તાસ્થવિરે ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. મરણકે લે બાળકોને મુવાતેપમેગી, મુવાતેને ક્રિશ્ચિપમેગી, કુમારને વહોપમેગી અને વહોને બાળાપમેગી શિક્ષા અને બાળાએને મુવલી-ઉપમેગી, મુવલીએને વહા-ઉપમેગી કે પ્રોદાએને કુમારી-ઉપમેગી આ પ્રમાણે યોગ્યતાનુસાર શિક્ષાનું વિભાજન ન કરતાં બધાને એક / શિક્ષા પ્રજ્ઞાથીએ શિક્ષાદિક્ષા આપવામાં આવે તો શિક્ષામાં મેટા વિસવાસ ઉભો થઈ જાય અને શિક્ષણનું સુંદર પરિણામ આવવાને બદલે અનિષ્ટ પરિણામ આવવાનો પૂરેપૂરો સંભવ રહેશે. શિક્ષણમાં જરૂરપણ વિવેચન ન આવે એ રીતે યોગ્યતાનુસાર શિક્ષાનું વિભાજન કરવું એ પ્રશસ્તાએનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે.

પ્રશસ્તાએનું ત્રીજું મહત્વનું કર્તવ્ય એ છે કે જેમ જેમલી પ્રજાને માનસિક અને ધાર્મિક શિક્ષા આપવી જરૂરી છે તેમ તેમને સારીરિક-વાચસિક, ઔદ્યોગિક શિક્ષા પણ જવસ્થ આપવી જોઈએ. કેવળ માનસિક શિક્ષા આપવાથી સારીરિક અને વાચસિક રક્ષિત વિકસિત થઈ શકતી નથી અને તેથી માનસિક શિક્ષા ફળતી પણ નથી.

પ્રશસ્તાએનું ત્રીજું કર્તવ્ય એ છે કે કુમાર-કુમારિકએને, નૌદિક શિક્ષાની સાથે ઔદ્યોગિક-શિક્ષા આપવાનો પણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણકે નૌદિક શિક્ષા અને ઔદ્યોગિક શિક્ષાનો અપાર સુમેગ મળશે ત્યારે શિક્ષાનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ પાર પડશે. કેવળ નૌદિક શિક્ષા આપવાથી શિક્ષા એકાની-પાંચલી જની જાય. શિક્ષાના પ્રત્યેક અંગે સર્વોચ્ચપૂર્ણ દેવતા જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું ચોથું કર્તવ્ય એ છે કે, વ્યાવહારિક શિક્ષાની સાથે આધ્યાત્મિક-ધાર્મિક શિક્ષાનો પણ પ્રબળ કરવો જોઈએ. કારણકે જીવનના વ્યાવહારિક કાર્યોનો શ્રમ હલકો કરવા માટે આધ્યાત્મિક શાન્તિ મેળવવાની જરૂર રહે છે. અને આત્મિક શાન્તિ ધાર્મિક શિક્ષણદ્વારા મળે છે માટે બાળક-બાળિકાઓના ધાર્મિક સંસ્કારો દૃઢ કરવા માટે ધર્મશિક્ષણની સમુચિત વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું પાંચમું કર્તવ્ય એ છે કે, શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં જે કોઈ પ્રતારનો નીતિભેદ કે વર્ણભેદનો સામાજિક અંતરાય હોય તેને દૂર કરવો જોઈએ કારણકે નીતિભેદ કે વર્ણભેદ એ બધા શિક્ષાના બાધક તત્વો છે.

પ્રશાસ્તાઓનું છઠું કર્તવ્ય એ છે કે, શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં બધા તર્જના કે મારફ્ટને જરાપણ સ્થાન આપવું ન જોઈએ, કારણકે બધાનીત થએલો કે હિતોત્સાહ થએલો શિક્ષાર્થી શિક્ષા અહણ કરી શકતો નથી અને કદાચ જે શિક્ષા અહણ કરી શકે છે તે બધાના શૂંતર્યા કરી જઈ જૂલી બધ છે માટે શિક્ષાર્થીઓના ક્ષિત માટે પણ બધનો શિક્ષાક્ષેત્રમાંથી બહિષ્કાર કરવો જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું સાતમું કર્તવ્ય એ છે કે, શિક્ષાદીક્ષા મેળવતા બાળકો જે નમોદીપન કરનારા સાધનોનો ઉપયોગ કરતા થઈ જાય છે અને એ રીતે શિક્ષાપ્રાપ્તિમાં બાળકોને જે મોટો અંતરાય ઉભો થાય છે તે કમેચિત્તે સાધનોને દૂર કરી કામચામક સાધનોનો વ્યવહાર વિદ્યાર્થીઓમાં શરૂ કરાવવો જોઈએ કામચરિના પ્રવાહમાં શિક્ષાનો પ્રાપ્ત તથાઈ ન જાય એ વિષે પ્રશાસ્તાઓએ સતત ધ્યાન આપવું જોઈએ.

પ્રશાસ્તાઓનું આઠમું કર્તવ્ય એ છે કે, વિદ્યાર્થીઓને બાણુવામાં-સમજવામાં-યાદ કરવામાં સુગમ, સરલ અને બોધદાયક હોય તેવા

રાજાનામાં લખાએલા પાઠ્યપુસ્તકદ્વારા શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરવા નોંધે. જેથી શોધ સમયમાં જાનતા શાલ વિદ્યાર્થીઓને વિશેષ મળે.

પ્રથમસ્તાઓનું નવમું કર્તવ્ય એ છે કે વિદ્યાર્થીઓના મનને ઠેરની ખર્ચ બાંધ એવું પોષ્ટીકું શિક્ષણ આપવું ન નોંધે. પણ તક સક્રિય અને અવલોકનશક્તિ વધે અને સાથેસાથે વિષયનું જ્ઞાન થાય તેવીરીતે શિક્ષા આપવાનો પ્રયત્ન કરવો નોંધે.

પ્રથમસ્તાઓનું દસમું કર્તવ્ય એ છે કે વિદ્યાર્થીઓને પોતાના રાષ્ટ્ર, રાજ્ય, રાજ્યનેતા પ્રત્યે સન્માન જીવને પોતાની માતૃભૂમિ પ્રત્યે પોતાના સમાજ પ્રત્યે પોતાના ધર્મ પ્રત્યે પોતાની સ્ત્રી દરેક છે તેનું જ્ઞાન પ્રગટે અને રાષ્ટ્ર સમાજ અને ધર્મની રક્ષા અને સેવાએ તેમણે દેહથી સક્ષિપ્તતા ત્યાગમાવના કેળવવાની છે તેનું જ્ઞાન આપવાનો પ્રયત્ન કરવો નોંધે.

પ્રથમસ્તાઓનું અગિયારમું કર્તવ્ય એ છે કે વિદ્યાર્થીની ક્યા વિષયમાં વિશેષ રુચિ છે અને એનું માનસિક વલણ ક્યા વિષય તરફ દોરે છે એ વિષે જરાજર વપાસ કરી તેને તે વિષય મુખ્ય આપી બાકીના વિષયોને ગૌણ બનાવી તેમાં પારગત બનાવવો નોંધે. જા પ્રમાણે એક એક વિષયમાં વિદ્યાર્થીને વિચારક બનાવવો અને જન્ય વિષયોમાં રસ લેતો કરવો એ આવશ્યક છે આવી શિક્ષા એ જ્ઞાની વિદ્યાર્થીઓનો જીવનભવદ્વાર મુક્ત રીતે ચાલી શકે એમ થાય છે.

સંક્ષેપમાં કુમાર-કુમારીઓને જેવી શિક્ષા ક્યારે અને કઈરિતે આપવી નોંધે. જેવા શિક્ષક જેવી ચોખ્ખતાવાળા હોવા નોંધે. તે વિષે પૂર્વાપર શક્તિ વિચાર કરવાનું કાચ પ્રથમસ્તાઓનું છે.

પ્રથમસ્તા-સ્થવિર જીપર આપ્યા રાષ્ટ્ર, સમાજ અને ધર્મની રક્ષા ચળીર બચાવદારી મહેલી છે તેનું જ્ઞાન તેમને સતત રહેવું નોંધે.

જિગતી પ્રગ્નને પોતાના દેશ પ્રતિ શ્રદ્ધાભાવ પેદા થાય તેવી શિક્ષાપ્રણાલી હોવી જોઈએ દેશદેશાન્તરોના ઇતિહાસ ગોખાવવામા આવે અને પોતાના દેશના અને પોતાના ગામના ઇતિહાસની કશી ખબર ન હોય એ શિક્ષાપ્રણાલીનું દૂષણ છે ગૌરવિત સાધનારી ને શિક્ષા હોય તે જ વાસ્તવમા શિક્ષા છે રાષ્ટ્રોન્નતિ પણ શિક્ષા ઉપર જ આધાર ગમે છે ને શિક્ષા રાષ્ટ્રવિત ન સાધે તે કાઈ શિક્ષા છે ?

અત્યારે ભારતદેશમા શિક્ષાસૈલી અને શિક્ષાપ્રણાલી એટલી બધી દૂષિત છે કે જિગતી પ્રગ્નમા રાષ્ટ્રીય ભાવના જ નહીં થઈ જાય છે શિક્ષણશાળાના અધિકારીઓ પણ એ જ માહે છે કે જિગતી પ્રગ્ન પરદેશી જીવન માળે અને રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી જીના ન થાય. અને આ હેતુને બર લાવવા માટે શિક્ષણશાળાના અધિકારીઓ રાષ્ટ્રીય ભાવનાને પોષે એવું શિક્ષણ ન આપતા પરદેશના જ ગુણગુણ ગાવામાં પોતાનું ગૌરવ માને છે, ખરેખર રાષ્ટ્ર માટે આ દુર્ભાગ્યનો વિષય છે. જે ભવિષ્યમા ભારતના ભાગ્યવિધાતાઓ બનવાના છે તેમને રાષ્ટ્રીય ભાવનાથી મુક્ત રાખવાનું જે શિક્ષણ આપવામા આવે છે તે વાસ્તવમા શિક્ષણ જ નથી એ તો જિગતી પ્રગ્નને ગુલામીની ખેડીમા જડાવવાની જાળ છે. આ જાળને તોડીફાડી ફેંકી દેવાનું કામ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું છે જે વિદેશીઓ, જે દેશને પોતાના પગ તળે દબાવવા માહે છે બલા ! તે દેશને તેઓ રાષ્ટ્રીયશિક્ષા શા માટે આપે ! તેઓ જે ધ્યેય માટે ભારતમા આવ્યા છે તે ધ્યેયની પૂર્તિ માટે ગુલામી શિક્ષા આપે એમા શું આશ્ચર્ય ?

પહેલા આખા ભારતવર્ષમા જિગતી પ્રગ્નને રાષ્ટ્રીય શિક્ષા આપવામા આવતી હતી એ કારણે રાષ્ટ્રનું ભરતક બિચુ રહેતું હતું અને જનતા પણ સુખશાન્તિમાં રહેતી હતી.

ઐતિહાસિક-પહેલાના વ્યાપારીઓની પાસે એટલી ધનસંપત્તિ ન હતી જેટલી આજે છે. મારવાડ પ્રાન્તમા હજારો લખપતિ રહે છે

અને મહુર સોમ પશુ સોનાનાં ધરણાં પત્રેરે છે પહેલાના સમયમાં સોમ પોતાના જ ગામમાં રહેતા અને મીઠું—મરચું વેચી પોતાનું મુજબન ચલાવતા, પણ અત્યારે અંગ્રેજી શિક્ષાના પ્રતારે સોમ મુંબઈ કસબા, મદ્રાસ, જેવા મોટા શહેરોમાં જઈ મોટા મોટા વ્યાપાર કરે છે શું આ અંગ્રેજી શિક્ષાને પ્રતાપ નથી ?

આ પ્રશ્નના જવાબમાં હું પૂછું છું કે મારવાડના મેઘા મોટા વ્યાપારીઓએ મુંબઈ કસબા વગેરે શહેરોમાં જઈ જે કાન્યાપતિ મેળવી તે બનસ પતિ ભારતની છે કે પરદેશની ? ભારતની છે તો આને જઈ એ ધરો કે જે લેણી આખા શરીરમાં ફરતું હતું તે લેણી એકું કર્ક એક જગ્યાએ જામી રહ્યું, અર્થાત્ એક પત્નિ તો ચાંબચા જેવો નહોતો કર્ક ગયો અને બીજો પત્નિ નેતરની સોડી જેવો પાતલો, નો કર્ક મનુષ્યના શરીરની આવી કસા હેતુ તો તે મનુષ્ય સુંદર અને સ્વસ્થ ગણાઈ જશે ? નહિ નો શરીરમાં નહુ લેણી આવે તો તે છુદી વાત છે. પણ અત્યારે શરીરના એક અંગનું લેણી ખાલી કરી બીજા અંગમાં ચામું જમાવે તો તે શરીરનો વિકાસ નહિ પણ વિકાર / કહેવાળા શરીરમાં વિકાસને જગલે વિકાર થવાથી પરિણામ એ આવે છે કે જે શરીર પહેલાં સચકત હતું તે નિર્જન જની જાય છે.

આ / પ્રમાણે કરીનેનું બોજન લૂટી ધન એકું કરવામાં આવે તો તે ધનનો લાભ શું કર્ક રહે ? નો ધન વધવાની સાથે બીજાનું કમ્પાસ કરવાની ભાવના વધે તો વાસ્તવમાં ધન વધ્યું છે એમ કહી શકાય. આ રૂબિયા—પૈસા વધે છે પણ સાથે સાથે કમ્પાસલુદિ વધતી નથી ત્યાં ધન વધે કે ઘટે તે જાણે નરાજકર છે.

આશ્ચર્ય તન મન વેચીને મનુષ્યો ધન એકત્રિત કરે છે અને પોતાને પૈસાદાર થતો જોઈ કુસારી નય છે પણ અત્યારે તન—મન મનુ જ નિર્જન જની જાય છે ત્યારે કોઈ કરીન પણ સમગ્ર મનુષ્ય

તેની સામે જિજ્ઞાસ થાય છે અને પૈસાની માગણી કરે છે ત્યારે નિસ્તેજ પૈસાવાળો ગભરાય છે અને ખીજની રક્ષા ચાહે છે ત્યારે ધન તેનું રક્ષણ કરી શકતું નથી.

ધનવાન પુરુષો માને છે કે, ધનના બળે અમે અમારું રક્ષણ કરી શકીશું. પણ વાસ્તવમાં તન-મનને સખળ બનાવ્યા વિના કેવળ ધન રક્ષણ કરી શકતું નથી. તન-મનને સખળ બનાવવા માટે શિક્ષણની અતિ જરૂર રહે છે. આપણી પૌર્વાત્મ શિક્ષણસંસ્કૃતિ તન-મનને સખળ-સ્વસ્થ બનાવવાની સર્વપ્રથમ શિક્ષાદીક્ષા આપે છે. બ્યારે આજની પાશ્ચાત્ય શિક્ષણસંસ્કૃતિ તન-મનને વેચીને ધનને સર્વપ્રથમ પ્રાપ્ત કરવાની શિક્ષાદીક્ષા આપે છે. જ્યે તન-મન સ્વસ્થ અને સખળ હશે તો ધન ડોડતું આવશે, પણ જ્યે તન-મન નિર્જળ હશે તો ધનરાશિ પણ હાથમાં રહી શકવાની નથી. જે રાષ્ટ્રમાં તન-મનને સ્વસ્થ અને સખળ બનાવવાની શિક્ષાદીક્ષા અપવામાં આવતી નથી પણ કેવળ ધનપ્રાપ્તિ માટે તનમનને વેચી નાખવાની શિક્ષા અપવામાં આવે છે તે રાષ્ટ્રનું ઉત્થાન થવાને બદલે પતન જ થાય છે. ભારતદેશને ગુલામ બનાવવાની આ ચાવી મેકેલે જેવા શાસન-કર્તાએ ઉપયોગમાં લીધી અને ભારતમાતાના સપૂતોને ગુલામીની શિક્ષા આપી ગુલામગીરીનો ચિરપાવ આપ્યો. આજે ભારતના ખૂણે ખૂણે જે બેકારોનું બચકર જૂત ભારતીયોને ડરાવી ત્રાસ આપી રહ્યું છે તેનું મુખ્ય કારણ આજની દ્વિત શિક્ષાપ્રણાલી જ છે. આજે ભારતમાતાનું જીવનધન યુવકહૃદય પાશ્ચાત્ય શિક્ષણસંસ્કૃતિની પછવાડે પામમાલ ચર્ધ ગયું છે. આજનો નવલોદ્ધિયો જુવાનજોષ પુરુષ નિર્જળ, નિસ્તેજ, સાહસશૂન્ય, અકર્મણ્ય, હંતોત્સાહ અને નિરાશ જણાય છે તેનું કારણ આજની દ્વિત શિક્ષાપ્રણાલી સિવાય ખીજું શું છે! આજની શિક્ષાપ્રણાલીમાં માનસિક શિક્ષા અને ઔદ્યોગિક શિક્ષાને જરાપણ સ્થાન નથી. બ્યારે પ્રાચીન સમયમાં શારીરિક, માનસિક, ઔદ્યોગિક, સંગીત, વાદ્ય, આદિ ૭૨ જ્ઞાને શિક્ષા

માનવામાં આવતી અને ૭૨ કલાનો અધિકારી સિદ્ધિત તરીકે જોજાવતો હતા. જોકે ૭૨ કલાને હસ્તગત કરી છે તે કાર્પ દિવસ ધનપ્રાપ્તિ માટે બી નું મુખ તાર ખરો. નોકરી માટે દુકાને દુકાને ફરે ખરો? જો ૭૨ કલાનો વિચારક હોય છે તે હમેશાં સ્વતંત્ર ધર્મે જ ફરે છે તેમ માનસ જ આશિષજીવી એવું મહાર્થ જાય છે કે તે કાર્પની નોકરી કે ગુલામી કરી શકતો નથી, આ વિચારક માનસ હમેશાં સ્વતંત્ર જ હોય છે તે કાર્પને પરાધીન રહેવા માંગતો નથી. આજનો M. A. પાસ થયેલ કે B. A. પાસ થયેલ હશે બધી કલાનો વિચારક—Master of Arts ગણાવેલ હોય પણ વાસ્તવમાં તે એક પણ કલાનો સપૂર્ણ વિચારક હોતો જ નથી. કલા સંબંધી વ્યાખ્યા કરવામાં તેઓ પુસ્તકની પુસ્તક હશે બધી નાંખે પણ તેમના જીવનમાં કલાનો સ્પર્શ સુધા થયો હોતો નથી. અને તે જ કારણ છે કે આજનો કલાવિચારક—Master of Arts—નોકરી માટે ૫૦-૬ રૂપિયાની કમાણી માટે—દુકાને દુકાને હાથ લગાવતો ફરે છે અત્યારે કલા નું સિદ્ધિ જ આપવામાં આવતું નથી, કેવળ ગુલામી નું સિદ્ધિ આપવામાં આવે છે ગુલામી સિદ્ધિ ને મદ્યે કલા નું સિદ્ધિ કિયતી પ્ર નતે આપવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પ્રયત્ન સચવિર—સરક્ષકસચવિરનું પ્રાથમિક અને આવશ્યક કર્તવ્ય છે.

આજની કિયતી પ્રભ એ લવિષ્યની લાગવિધાત્રી છે એ સૌ કાર્પ જાણે છે. પણ એ કિયતી પ્રભને જીતત નવાની લાગવિધાત્રી જનાવવી એ સંસ્કૃતિનું કર્તવ્ય છે કિયતી પ્રભ એટલે આજની કિયતી પુત્ર-પુત્રી કુમાર કુમારિકા, બાળક-બાળિકા છે જેમ બાળકને સંસ્કારી અને સિદ્ધિત જનાવવા માટે દરેક જાણેલો હોવામાં આવે છે તેમ કુમારિકા કે બાળિકાને સુસંસ્કારી અને સિદ્ધિત જનાવવા માટે સંસ્કૃતિએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ—જોખ્યા જરાપણ કરવી ન જોઈએ. જે રાષ્ટ્રમાં સ્ત્રીઓને સંસ્કારી અને સિદ્ધિત જનાવવા માટે જોખ્યાલાવેલો હોવામાં આવે છે તે રાષ્ટ્ર જીવંત જ નથી રહતો નથી.

યદ્ય નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે સમન્તે તત્ર દેવતા.~જ્યા નારી જાતિની પૂજા થાય છે ત્યાં દેવતાઓ રમે છે એ સ્થિતિવચન પાછળ સ્ત્રીજાતિને સન્માન આપવાની જે ઉજવત લાવના રહેલી છે તે લાવનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાની પ્રત્યેક રાષ્ટ્રપ્રેમીની પવિત્ર ફરજ છે

સ્ત્રી અને પુરુષ એ બન્ને જીવનરથના ચક્રો છે એ બન્ને ચક્રોમાથી કોઈ પણ ચક્રે અસમાન, ભાગેણ કે તૂટેણ હોય તો જીવન-રથ આગળ ચાલી ન શકે અત્યારે આપણા વ્યવહાર-જીવનમાં જે અસમાનતા જોવામાં આવે છે તેનું પ્રધાન કારણ જીવનરથના બન્ને ચક્રો અસમાન છે

જેમ પુરુષ જાતિને શિક્ષાદીક્ષા આપવા માટે સમુચિત વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે તેમ સ્ત્રીજાતિને માટે પણ શિક્ષાદીક્ષા આપવા માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવી આવશ્યક છે.

આજની બાળિકાઓ ભવિષ્યની માતાઓ છે રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં માતાનું સ્થાન ફેટણ બધું મહત્વનું છે એ કહેવાની હવે જરૂર નથી જે ભવિષ્યની માતાઓ બનવાની છે તે આજની બાળિકાઓને જીવી શિક્ષા આપવી જોઈએ એ વિષે વિચાર કરવાનું નામ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું છે બાળાઓને શિવજી-ગૂંથજી, જરતકામ, અક્ષરજ્ઞાન, બાણજ્ઞાન, વ્યવહારજ્ઞાન આપવાની આવશ્યકતા છે તેથી વિશેષ પાઠવિદ્યા બાળહિરે, બાળપોષણ આદિનું સક્રિય જ્ઞાન આપવાની અતિ આવશ્યકતા છે સ્ત્રીજાતિમાં સહિષ્ણુતા, કામજતા અને સેવા એ ગુણો પ્રાનૃતિ હોય છે આ ગુણોને વિકસાવવાની તક આપી એ ગુણોને માનવજાતિના વિકાસમાં સદુપયોગ કરવો એ પ્રશાસ્તાસ્થવિરનું કર્તવ્ય છે

સ્ત્રીતંત્રિ એ જગતને જીતવાની મહાશક્તિ છે આ તંત્રિનો સદુપયોગ કરવામાં આવે તો જગત માનવું કંઈપણ થઈ શકે પણ ન્યાસુધી નારીજનગરજી ન થાય ત્યાસુધી રાષ્ટ્રોદ્ધાર પણ થઈ ન

એ. તે મહાલક્ષ્મી આખા રાષ્ટ્રનો ઉદ્ધાર કરી રહી છે એ સંકિતને ઝીંધી નાંખવાથી ઉદ્ધાર ક્ષણે બાંહેડે થઈ શકે. અધ.પાત થાય છે તે આજનું સ્ત્રીજીવન જોવાથી સ્પષ્ટ જણાય છે. આજનું સ્ત્રીજીવન પુરુષોના પોતાની પત્નીથી પામર નહીં છે. જાણે પુરુષોની વાસના વધતી જાય છે તેવો એક જીવંત પ્રતીક ન હોય તેવું સ્ત્રીજીવન જાતી ગણે છે અને સ્ત્રીજીવનનું તેજ સામાજિક રૂઢિચુસ્તી અધિકારમાં સુપાઈ ગયું છે. સ્ત્રીજીવનમાં પણ પુરુષ જેટલી શક્તિ સંકિત અને તેજસ્વિતા રહેલી છે. જૈનસંપ્રદાયમાં સ્ત્રીજીવનને જાતાવેલાં ત્યાગ અને સેવાનાં આદર્શ દર્શાવેલાં છે. સ્ત્રીજીવનની ઉપેક્ષા કરીને કોઈ પણ રાષ્ટ્ર સમુન્નત નથી રહ્યો અને જાતી પણ રોકે નહિ. સ્ત્રીજીવનનો સદ્ધાર સાધીને જ પુરુષજીવન પોતાનું અને પરનું કિંત સાધી શકે. સ્ત્રીજીવનની સંકિતને વિકસાવવાનાં દરેક પ્રયત્નનાં સાધનો પૂરા પાડવાં અને સ્ત્રીસંકિતનો રાષ્ટ્રોદ્ધારમાં સુદુપચાય કરવો એ પ્રજાસ્વાસ્થ્યવિરતું કર્તવ્ય છે.

આજે જ્યારે સ્ત્રીજીવનની હિનાવસ્થા ઉપર દ્રષ્ટિપાત કરીએ છીએ ત્યારે કોઈ પણ ગૃહપ્રેમીને કુન્ન થવા વિના ન રહે. સ્ત્રીજીવનની આ હિનાવસ્થાનું મુખ્ય કારણ તપાસીશું તો સ્પષ્ટ જણાશે કે સ્ત્રીજીવનને નેહાએ તેવી શિક્ષાદીક્ષા આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો નથી.

માનવજો-કુમારિકાઓ માટે કયે સંસ્થામાં શિક્ષા આપવાની થોડી બહુની બાવસ્થા હોય પણ ગામગામમાં કે જ્યાં સ્ત્રીજીવનને સેવા પર જીવન રહી રહ્યું છે ત્યાં જાણ-કુમારિકા માટે શિક્ષાની કશી બાવસ્થા હોતી નથી. અને આ જ કારણને લીધે સ્ત્રીઓ એક ગામથી બીજો ગામ એકલી જઈ રહતી નથી એટલું જ નહિ પણ ગામના કાર્પથી કાર્પ મોટા કાર્પ સુધી તે પુરુષજીવનની અપેક્ષા રાખે છે અને બીજાનું મુખ તાડી બેસી રહે છે. સ્ત્રીઓને કેવળ અધરજાન, આપાઠન જ આપવા કરતાં, સાચાં દરેક પ્રકારનું વ્યવહારિક જ્ઞાન અવશ્ય જમાવું જોઈએ.

અત્યારે શહેરોમાં બાળા-કન્યાઓને જે શિક્ષા આપવામાં આવે, છે તે શિક્ષા જીવનવિકાસની નહિ પણ જીવનવિકારની આપવામાં આવે છે અને સ્ત્રીશિક્ષામાં વિલાસિતાએ પગપેસારો કરી શિક્ષાનો હેતુ હણી નાખ્યો છે અને શિક્ષિત યંગેલી કન્યા સેવાની મૂર્તિ બનવાને બદલે વિલાસિતાની મૂર્તિ બની જાય છે એનું પ્રધાન કારણ પણ સ્ત્રીશિક્ષાની દુર્ઘટા જ છે પ્રાચીન સમયમાં સ્ત્રીશિક્ષા ન હતી એમ ન હતું તે વખતે પણ સ્ત્રીઓ સ્ત્રીશિક્ષા પ્રાપ્ત કરી 'પડિતા' બની જીવનવ્યવહાર સુદર ચલાવતી અને આદર્શ દેવતીજીવનનો પ્રોધપાઠ સર્વને આપતી, એટલું જ નહિ પણ મોટા મોટા પડિતોના શાસ્ત્રાર્થમાં 'નિર્ણયિકા' બનવા જેટલી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરતી સાબળવામાં આવે છે કે મહાનિમિત્ર અને શકરાચાર્યના શાસ્ત્રાર્થમાં મહાનિમિત્રની પત્ની ભારતી 'નિર્ણયિકા' બની હતી અને ધણી દિવસો મુઠ્ઠી બનનેનો શાસ્ત્રાર્થ સાબળી તેણીએ એવો નિર્ણય આપ્યો હતો, 'શકરાચાર્ય જીયા અને મારા પતિદેવ હાર્યા' તે વખતની સ્ત્રીઓમાં વેનીતતા અને પ્રામાણિકતા કેટલી બધી હતી તે ઉપરના દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી સહેજે સમજી શકાય એમ છે

આજે સ્ત્રીઓ થોડું ધણું વાચતા-લખતા શીખી લે છે ત્યાં તો તેઓ ખાવાપીવામાં, રહેલીકરણમાં, પહેરવેશમાં પરિવર્તન કરી નાખે છે અને પોતે બહુ જ શિક્ષિત છે એમ જનસમાજને બતાવવા માટે વિદેશી વનિતાઓની માફક વિલાસિતા અને ફેન્સી રીતરિવાજમાં તથાઈ જાય છે અંધ અનુકરણરૂપિ એ શિક્ષાનું દુષ્પરિણામ છે

દાનપત્યજીવનને સુખમય બનાવવા સ્ત્રીઓએ સ્નેહસદ્ભાવ, સાદગી, નમ્રતા, સસ્કારિતા આદિ સદ્ગુણોને કેળવવા નોઈએ આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ સ્ત્રીજાતિને સસ્કાર અને શિક્ષણદ્વારા સ્ત્રીજીવનને સુખમય બનાવવાની હિતસલાહ આપે છે. આજે ધાશાત્મ શિક્ષણસંસ્કૃતિએ આપણી પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિનો આદર્શ હણી નાખ્યો છે અને તેને સ્થાને સ્ત્રીજાતિને સ્ત્રીધર્મનું શિક્ષણ

આપણને બધે બીધમના આદર્શને હલુનારુ શિક્ષણ આપવું તર ફરૂ છે. આ શિક્ષણ નથી પણ શિક્ષણનુ દુષ્પરિણામ છે.

આજની પ્રચલિત શિક્ષાપ્રણાલી બદલીને તર્લામુખી રાષ્ટ્રીય શિક્ષાપ્રણાલીદ્વારા બિગતી પ્રભને શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં ન આવે તર્લામુખી રાષ્ટ્રના કલ્યાણની આશા શી રીતે રાખી સકાય ? અને આ ત્યારે જ બની શકે કે જ્યારે રાષ્ટ્રનો આજે શિક્ષાવિભાગ પ્રશ્નસ્તરે વિગત હાથમાં હોય અને તેમની સૂચનાનુસાર બિગતી પ્રભને શિક્ષાદીક્ષા આપવામાં આવે. જ્યારે રાષ્ટ્રના સૂચનારના હાથમાં શિક્ષાવિભાગ આવશે ત્યારે બિગતી પ્રભ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનુ મદત્વ અને વિદેશીઓની કુશિક્ષાનુ દુષ્પરિણામ સમજી શકશે. આ પ્રભાણે પ્રશ્નસ્તરે વિગતની પ્રેરણાથી બિગતી પ્રભ રાષ્ટ્રોદારના મર્મમાં બેઠશે ત્યારે રાષ્ટ્રોદાર બધું જાણે જ એમાં સમ નથી.

(૫)

કુળસ્થવિર

[કુલ-થેરા]

ભારતવર્ષ એક મોટો દેશ છે એટલે અહીં હમેશા વિભાજિત શાસનપ્રણાલી ચાલતી આવી છે એક જ શાસક બધા ગયેની ઠીક રીતિએ પાર પાડી શકે નહિ એ દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રમા કુલધર્મ અને તેની વ્યવસ્થા કરનાર કુલસ્થવિરની વ્યાખ્યા કરવામા આવી છે

કુલસ્થવિર બે પ્રકારના છે એક લૌકિક કુલસ્થવિર અને બીજા લોકોત્તર કુલસ્થવિર

લૌકિક કુલધર્મની જે સમુચિત વ્યવસ્થા કરે છે એટલે જેવા કાર્યો કરવાથી કુળની ઉન્નતિ થાય છે અને જેવા કાર્યો કરવાથી કુળનું પતન થશે એ વાતનો પૂર્વાપર વિચાર કરનાર કુલસ્થવિર કહેવાય છે જે સાચો કુલસ્થવિર હોય છે તે કુલધર્મની રક્ષા માટે પ્રાણ પશુ અર્પી દે છે પણ કુળને કલંક લગાડવા દેતો નથી કુલસ્થવિર કુળને ઉગ્ગળનાર સાચો કુળદીવો હોય છે.

જેમ દીવો પોતે બળે અને બીજાને બાળે નહિ પણ પોતાના પ્રકાશથી બધાને ઉગ્ગળે છે તેમ જે કુળના દરેક પ્રકારના દુષ્ક-

સકરો સકન કરે છે પણ કુળનાં માણસોને જરા પણ કુખ કે કષ્ટ આપતો નથી અને પોતાના છવનપ્રકારથી આખા કુળને કિતલે છે તે ખરેખર કુળદીપક છે કુળદીપક જનલુ એ સરસ નથી. કુળ દીપક બનવા માટે તો દીવાની માફક તનને તાવવું પડે છે અને આખા કુળને ઉજળવા માટે આત્મચાનનો પ્રકાર પ્રમદાવવો પડે છે જે કુળની મોટાઈ મેળવવા માટે કુળસ્થવિર જની જલ છે પણ કુલો દારતું કામ કરતો નથી તે વ્યક્તિ કુળદીપક નહિ પણ કુલોદાર જને છે કુલોદાર કુળને કસ્ટીજીત કરી નાંખે છે બ્યારે કુળદીપક આખા કુળને ઉજલે છે જે સાચો કુળસ્થવિર હોય છે તે કુળદીપક હોય છે.

આખા કુળમાં કુદુમ્બભાવનાનું જીવ રાખવું એ કુળસ્થવિરનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે જે કુળમાં કુદુમ્બભાવના હોતી નથી તે કુળ વધારે આનુષ્ઠાન ભોજની રાખવું નથી. કુદુમ્બભાવના એ કુલોદારનું મુળ છે કુળમાં કુદુમ્બભાવના મેળવવા માટે કુળસ્થવિરે આખા કુળના પ્રત્યેક સભ્યની સારસલાજી રાખવી પડે છે પહેલાના સમયમાં જોસવાસોમાં પત્ર કુળસ્થવિરનું કામ કરતું જોસવાસોએ જેવી રીતે રહેવું, જેવો બવદાર રાખવો અને કુળધર્મની રક્ષા માટે ક્યા ક્યા ઉપાયો મેળવવા વગેરેનો નિમજ તે લોકો જ કરતા હતા. આ કુળ બવસ્થાને જે લોકોએ તોડી છે તે લોકોને એનું કુબ્ધરિજ્ઞાન સહેવું પડ્યું છે કુળસ્થવિરની ઉપસ્થિતિમાં કુળના સિદ્ધાન્તોની વિરુદ્ધ જર્મ માંસ, સરાખ આદિ કુર્વસનોનું સેવન કરવાનું તથા કુળમર્ષદા તોડી બાલ-વિવાહ, વદવિવાહ, અનમેલ વિવાહ કરવાનું કાર્ષ સાદસ કરતું નહિ જે કાર્ષ કુળમર્ષદાનું ઉદ્ધવન કરતું તેને કુળસ્થવિર ચોખ્ખ ૬૩ આપતા અને તેનો પૂરેપૂરો જામત કરવામાં આવતો. કુળની મર્ષદા બરાબર સમજાવ અને કુળની ક્રોધ રીતરિવાજોનું બરાબર પાલન થાય તે માટે કુળસ્થવિર પૂરેપૂરી સાવચેતી રાખતા. કુળસ્થવિરના આ મહત્વપૂર્ણ પદના બારને વકન કરવો સાધારણ મનુષ્ય માટે સરસ

નથી જે વ્યક્તિએ કુળની પ્રતિષ્ઠા સાચવવા જેટલું વ્યક્તિત્વ કેળવ્યું છે તેજ વ્યક્તિ કુળસ્થવિર બની શકે છે અને કુલોદ્ધાર કરી કુળને દીપાવી શકે છે

આજે પહેલાના જેવી કુળસ્થવિરની વ્યવસ્થા ન હોવાને કારણે અત્યારે કન્યાવિક્રય, વરવિક્રય, બાલવિવાહ, વૃદ્ધવિવાહ, અનમેલવિવાહ થાય છે એટલું જ નહિ પણ આ કુળનાયક વિવાહોમાં ધણું આધળું ખર્ચ પણ થાય છે અત્યારે સમાજની જે અધોદત્તતા જોવામાં આવે છે તેનું મૂળ કારણ શોધશું તો સ્પષ્ટ જણાશે કે એજ કુળસ્થવિર ન હોવાને કારણે જ કન્યાવિક્રય, બાલવિવાહ, વૃદ્ધવિવાહ આદિ રાક્ષસી રીતરિવાજો જીવી રહ્યા છે, અને બીજા નવા રીતરિવાજો પેદા થતા જાય છે કે જેથી કુળધર્મનો નાશ થાય છે

આજે કુળસ્થવિરના અભાવે દરેક કુળમાં ખોટા ખર્ચો, ખોટા વ્યવહારો, અને બહારના આડબરો વધતા જોવામાં આવે છે અને એ જ કારણે પહેલા ખસો કે ત્રણસો રૂપિયામાં વિવાહનો ખર્ચ થતો હતો તે કુળવ્યવસ્થા ન હોવાને કારણે અત્યારે બે હજાર કે ત્રણ હજાર જેટલો ખર્ચ કરવા છતાં વિવાહનું કામ બરાબર પાર પડતું નથી. કુળમાં ખોટા ખર્ચો વધવાને કારણે સમાજમાં અત્યધિક ખેંઝરી વધી છે અને આજે સમાજનો મોટો સાધારણ વર્ગ ગરીબ હોવાને કારણે વિવાહનો મોટો ખર્ચ હિપાડી શકતો ન હોવાથી તેને અવિવાહિત રહેવું પડે છે આ પ્રમાણે ફરજિયાત રહેવું પડતું અવિવાહિત જીવન બ્રહ્મ થયા વિના રહેતું નથી અને પરિણામે સમાજમાં પાપાચાર વધે છે આ પાપાચારનું દુષ્પરિણામ સમાજ અને કુળને સહેવું પડે છે

જો કુળની બરાબર વ્યવસ્થા હોય તો કુળમાં બાલવિવાહ, વૃદ્ધવિવાહ, અનમેલવિવાહ કેમ થઈ શકે? કુળને ઉજળાનાર કુળસ્થવિર હોય તો કુળમાં હજારો રૂપિયાનું પાણી કરી વિલાસિતાના બીજ રોપે એવા વેશ્યાનૃત્ય, રડીનાચ જેવા કદમ્બ રીતરિવાજો કેમ

ચાલી રો ? આજની ભિત્તી પ્રજામાં બધાં આવાં ખરાબ જુગસરકારો સી ચાતાં હોય ત્યાં જુગાદારની બાસા કેમ રાખી રાખવ ? ભિત્તી પ્રજામાં સારાં જુગસરકારો સી ચલાવુ કામ જુગસરકારિયુ છે આખા જુગની નરાનર અવસ્થા કરવી અને જુગ ઉન્નતિને પથે ચડે એવાં રીતરિવાજ પ્રચલિત કરવાં એ જુગસરકારિયે ભેલાનું છે જુગમાં જ્ઞાનપાન, રીતરિવાજ આચારવિચાર શુદ્ધ રહે અને જુગધર્મનું નરાનર પાલન થાય તેની સાવચેતી જુગસરકારિયે રાખવી પડે છે. અત્યારે જુગધર્મનું નરાનર પાલન ન થવાને કારણે જ વિવાદોચ્છ્રક સુવકાને ફરજમાત અવિવાહિત જીવન બનીત કરવું પડે છે અને ૬૦-૬૫ વર્ષનાં વૃદ્ધો ધનસંપાદન બધે આસાબરી કુમારિકાઓ સાથે વિવાહ કરી લે છે અને પરિણામે થોડાં વર્ષ મુઠવાસમાં રહીને પોતે મૃત્યુને ભેટ છે અને અનોખા બાલિકાનું જીવન પણ જુગની બનાવટો બધ છે એક બાલુ વૃદ્ધવિવાહ થાય છે અત્યારે બીજા બાલુ નાના નાના અનોખા બાળકોને વિવાહના બંધનમાં સપડાવવામાં આવે છે આ એ કારણોને લીધે સમાજમાં વિશ્વાસોત્તરી વૃદ્ધિ થાય છે આ વિશ્વાસોમાં કેટલીક વિશ્વાસો એવી પણ હોય છે કે જોખને પોતે મૃત્યુ છે કેવી અવસ્થામાં છે ! એટલું પણ જ્ઞાન હોતું નથી આ નાની ઉંમરમાં કુમળી કુમારિકાઓને વિશ્વા બનવાનું કારણ જુગધર્મોત્તર ઉત્સાહન અને જુગસરકારની સરકારનો અભાવ છે

આજે જ્ઞાન ભેદી મુશ્કેલી આવા મદિ મોટી મોટી બાઈમાસ- નારા સરકારો બહાર નીકળી પડે છે પણ વિવાહ ન્યાયક્રમ છે કે નહિ ! એ ભેદના વધુ મોટા હોય છે પ્રીતિભેદ તો પહેલાં પણ થતાં પણ તે પ્રીતિવૃદ્ધિ માટે ત્યારે કાઈ કેમણે બહાદુરકારથી પ્રીતિ ભેદન કરાવવામાં ન આવતું અત્યારે જે ભતિભેદન કરાવવામાં આવે છે તે ભતિને ૬૫ વસુથ કરવા માટે કરાવવામાં આવતું હોય છે મોટા ભતિભેદન કરવા માટે બાલુ કરે છે પણ પાછળથી તેઓની છી ફુડાયા થઈ તેનું જ્ઞાન રાખતા નથી જે સ્થિતિ ભતિભેદની છે તેથી ખરાબ સ્થિતિ મૃત્યુભેદની છે મૃત્યુભેદની કુમળી

ધનસપત્તિ, શરીરસપત્તિનો ઘણો જ હાસ યાગ છે પણ આ બધું કુળસ્થવિર વિના કોણુ સમજાવે ? અત્યારે કુળસ્થવિરના અભાવે બધા બુદ્ધિઓ ત્યાં કુળમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે છે, ખોટા રીવાજો, ખોટા ખર્ચો વધારવામાં આવે છે કુળબ્યવસ્થા ન હોવાને કારણે સમાજના ટૂંકડે-ટૂંકડા થઈ ગયા છે અને સામાજિક જીવન કુખી બનતું ગયું છે અને કુળધર્મનો નાશ થતો જોવામાં આવે છે

લૌકિક કુળના ઉદ્ધાર માટે જેમ કુળસ્થવિરની આવશ્યકતા રહે છે તેમ લોકોત્તર કુળના ઉદ્ધાર માટે લોકોત્તર કુળસ્થવિરની પણ જરૂર રહે છે સાધુસમાજ એ લોકોત્તર કુળ છે સાધુસમાજના નિયમપાલનની બધી જવાબદારી શુરુ ઉપર રહે છે એટલે શુરુ એ લોકોત્તર કુળના સ્થવિર છે શિષ્યવર્ગને આચારધર્મનું શિક્ષણ આપવું, ઉચિત આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે યોગ્ય સાધનો પૂરા પાડવા એ શુરુનું કર્તવ્ય છે શિષ્યોને ભણાવીપણાવી વિદ્યાનુબનાવવા એ પણ શુરુનું જ કર્તવ્ય ગણાવામાં આવ્યું છે જે કોઈ શુરુ પોતાના ૧૦-૨૦ યોગ્ય શિષ્યોને જ ભણાવે અને બાકીના શિષ્યોને શિક્ષા ન આપે તો તે શુરુ કુલસ્થવિર કહેવાય નહિ જે કુળસ્થવિર બાળકોને બાળકોએ અને વૃદ્ધોને વૃદ્ધોએ શિક્ષા આપે છે અને તેમની યોગ્યતાનુસાર સારસંભાળ રાખે છે તે કુળસ્થવિરનું કુળ હમેશા પવિત્ર રહે છે

જે પ્રમાણે લૌકિક કુળસ્થવિર કુળધર્મના પાલન કરવા-કરાવવાની બધી વ્યવસ્થા કરે છે તે જ પ્રમાણે જે શુરુ પોતાના કુળના બધા સાધુઓને કુળધર્મના પાલનમાં દૃઢ બનાવે છે, તે લોકોત્તર કુલસ્થવિર છે લોકોત્તર કુલસ્થવિરના બનાવેલા નિયમોનો ભંગ કરનાર માટે દડવિધાન પણ બતાવવામાં આવેલ છે એ પ્રાયશ્ચિત્તમાં દશમુ પ્રાયશ્ચિત્ત અન્તિમ સજા છે આ છેલ્લું પ્રાયશ્ચિત્ત એને જ દેવામાં આવે છે કે જે મનુષ્ય કુળમાં રહી કુળનો નાશ કરે છે, સંઘમાં રહી સંઘનો નાશ કરે છે અથવા ગણમાં રહી ગણનો નાશ કરે છે

સાધુ ને મહાજનોને મૂળથી બચાવે તે તેની અધિકાર્ય અધિક સત્તા નથી હોય છે પરંતુ તે અણુમાં ભેદ પાડે તે તેને હિંમત પ્રાપ્તિય છે આનું પ્રમાણ મરણ એ છે કે નો મોર્ટ સ્થિતિ અસ્થિતિ અપરાધ કરે તે તે એકલો / મોટા માન પછી ને કુળ, સમ કે અણુમાં ભેદ પાડે તે આખા કુળને કે સમને હાનિ પહોંચે છે મોર્ટ એ અણુમાં પછી સ્થિતિ નોર્મલ એ કે નો અસ્થિતિ કુળને હિંમતિ-અસ્થિતિ કરે છે તે કુળમાં જાય છે અને આખા કુળને અપરાધી બને છે

કુળમાં કુલીનતા પ્રમાણવધી અને કુળને ઉચ્ચવચ્ચ બનાવવું એ કુળસ્થિતિનો ધર્મ છે કુળદીપક બનાવવા મોર્ટ કુળસ્થિતિને અસ્થિતિ આપી બીજાને પોતાના માનપ્રમાણ વડે પ્રમાણિત કરવા જેટલું અસ્થિતિ પ્રમાણવધુ નોર્મલ.

(૬)

ગણુસ્થવિર-ગણુનાયક

[ગણ-ધેરા]

માનવકુળ અનેક નાના મોટા કુટુંબોમા વહેચાએલું છે આ બધા કુટુંબોમા પરસ્પર પ્રેમસબંધ, સ્નેહસદ્ભાવ તથા યોગ્ય વ્યવસ્થા જળવાય તે માટે બધા કુટુંબોનું એક મધ્યસ્થ મહાન સ્થાપવામા આવે છે જે 'ગણુ' અથવા 'કુટુંબ સમૂહ' એ નામથી ઓળખાય છે આ 'ગણુ' નું મુખ્ય કામ કુળની મર્યાદા સાચવવાનું અને કુળની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાનું હોય છે જે વ્યક્તિ આ ગણુ-તત્ત્વ બરાબર નિયંત્રણ અને સચાલન કરે છે તે 'ગણુસ્થવિર' કે ગણુનાયક તરીકે ઓળખાય છે

પ્રાચીન સમયમા ગણુતત્ત્વ-પ્રવ્રજતત્ત્વની પ્રણાલી બહુ પ્રચલિત હતી બ મહાવીરના સમયમા અહાર ગણુરાજ્યો હતા અને એ ગણુ-રાજ્યો પરસ્પર બહુ જ સલાહસપથી રહેતા અને ગણુરાજ્યોની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરતા. આ અહાર ગણુરાજ્યોનો ગણુસ્થવિર ચેટક હતો.

જૈનસૂત્રોમા ગણુનાયક ચેટકનો જે કાર્ષ જીવનપરિચય મળે છે તે ઉપરથી ગણુસ્થવિર કેવો હોવો જોઈએ તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે

મતધર્મેષ્ઠ જે વર્તમાન સમયમાં બિહાર નામે ઝોળખાય છે તેની ઉપર વૈશાલી નામે એક પ્રસિદ્ધ નગરી હતી. આ વૈશાલીનગરી જયુરાન્યમાં હતી. આ જયુરાન્યનો અધિનાયક ચેટક હતો. તે વખતે વૈશાલી જયુરાન્ય જેવાં બીજાં ઘણાં ઘણાં જયુરાન્યો હતાં જેમાં કુસીનારા પાવા, કુપાપુર આદિ પ્રધાન જયુરાન્યો હતાં, આ બધાં જયુરાન્યો જયુત ત્ર કે પ્રજાત ત્ર (Republic) રાન્યો હતાં. આ જયુરાન્યોનું નિમજ્જ અને સમાધન જયુનાયક ચેટક કરતો હતો.

આ જયુતત્રોનું સમાધન આધુનિક પ્રજાત ત્ર રાન્યોની જેમ થતું. આ બધાં જયુરાન્યોમાં કૃત્રિમ કુળના અગ્રેસરોની કૌટુંબી (સભા) કુળના કામ કરતી હતી. આ જયુત ત્રમાં જે જે ભૂતિઓ સમ્મિશ્રિત હતી તે પોતાનો એક પ્રતિનિધિ ચૂરી જયુત ત્રમાં મોકલતી.

જયુતત્રની સભાની વ્યવસ્થા એકદમ સુંદર હતી. એ સભામાં એક દાસન-પ્રગ્રપક નિયુક્ત કરવામાં આવતો કે જે આવેલા સભ્યોને તેમનું સ્થાન બતાવતો. સભ્યોની ઉપસ્થિતિ પૂર્ણ થઈ ગઈ ત્યારે પ્રસ્તાવ સભા સમગ્ર મૂલ્યમાં આવતો. આ ક્રિયાને નરિ (સપ્તિ) કહેવામાં આવતી. વિદ્યપ્તિ ક્યાં પછી પ્રસ્તુત પ્રસ્તાવ ઉપર વિચાર કરવામાં આવતો અને પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત કરવામાં આવે કે નહીં એ વિશે તરુપાર પ્રત્યેક સભ્યને પૂછવામાં આવતું. જો બધા સભ્યો પ્રસ્તાવને સ્વીકૃત કરવામાં સહમત થતા તો પ્રસ્તાવ પાસ કરવામાં આવતો અને જો તેમાં મતભેદ થતો તો મતઝલુના કરવામાં આવતી. આ જયુત ત્રની સભાનાં નિમજ્જાપનિવરો પણ મદવામાં આવતાં અને તેનું નરાનર પાસન કરવામાં આવતું.

જયુત ત્રની સભા બહુમતિથી કામ કરતી હતી. સભ્યમાં જે પ્રસ્તાવ સ્વીકૃત કરવામાં આવતો તે પ્રસ્તાવને કાર્મકપમાં પરિક્રુત કરનાર જયુનાયક Chief Magistrate કહેવામાં આવતો. જયુ નાયકને સહકર આવવા માટે ઉપરાજ, અધારી, સેનાપતિ વગેરે જયુ

નિયુક્ત કરવામાં આવતા ગણુત્રતુ ન્યાયાલય એક આદર્શ ઢગલ હતું, કે ન્યા સસ્તો અને સાચો ન્યાય આપવામાં આવતો ગણુત્રતના સદસ્યોનો ન્યા દરખાસ્ત બરવામાં આવતો તે સ્થાન Town hallના નામે ઓળખાતું

ગણુનાયક ચેટકે ગણુરાજ્યોની સુવ્યવસ્થા કરવામાં કુશળ હતો. બધા ગણુરાજ્યોના અધિનાયકો તેણે નેતૃત્વ સ્વીકારતા અને તેની આદાને શિરોધાર્ય કરતા ચેટકે પોતે આદ્ય, દીક્ષ અને અપરાધૂત-કોષ્ઠી ગાંધ્યો ન જાય એવો-હતો તેની અપ્રતિમ પ્રતિભાશક્તિ આગળ બધા નમતું આવતા પ્રજાને સુખી બનાવવા માટે પોતાથી તે શક્ય પ્રયત્નો કરતો અન્યાય સામે તે જોહાદ જગવતો અને ન્યાયની આગળ નમતું આવતો આ તેની ગણુનાયક તરીકેની ખાસ વિશેષતા હતી મહારાજ ચેટકે ગણુનાયકના ગુણોથી સંપન્ન હતો અને તેથી જ ખીજાં ગણુરાજ્યોના અધિનાયકો તેની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરતાં

એક વખત મહારાજ ચેટકેને ગણુનાયક તરીકેની કડવી ફરજ બજાવવાનું જોખમભર્યું કામ માથે આવી પડ્યું પ્રસંગ એવો હતો કે, મહારાજ ચેટકેના બાણેજ મગધાધિપતિ કોણિકે પોતાના બાઈ વિહલ્લકુમારના બાગમાં આવેલા હાર-હાથી ખૂટવી લેવા માટે વિહલ્લકુમારની સાથે અન્યાય કર્યો વિહલ્લકુમાર ગભરાયો અને મહારાજ ચેટકેની શરણે આવ્યો. ગણુનાયક ચેટકે વિહલ્લકુમારની બધી વાત શાન્તિપૂર્વક સાંભળ્યા બાદ કહ્યું કે, મહારાજ કોણિકેનો આ અન્યાય છે હાર-હાથી ઉપર તેનો જગપણુ અધિકાર નથી. મગધાધિપતિ કોણિક અને વિહલ્લકુમાર બંને ગણુનાયક ચેટકેના બાણેજ હતા એક અન્યાયને પથે હતો અને બીજો ન્યાયને પથે હતો અન્યાયનો પ્રતિજ્ઞ કરવો અને ન્યાયનો પ્રચાર કરવો એ ગણુત્રતુ ધ્યેય હોય છે આજે ગણુત્રતના ધ્યેયને સિદ્ધ કરવાનો શુભ પ્રસંગ સાપડ્યો હતો ગણુનાયક ચેટકે બધા ગણુગાંધ્યોના અધિનાયકોને એકઠાં કર્યા અને ગણુધર્મ ઉપર આવેલી ફરજને બજાવવાનો હેતુ સમજાવ્યો બધા

અણુરાભ્યોના અધિનાથકે અને તે બોલે મહારાજ કોણિકા અન્નામને પ્રતિષ્ઠા કરવા અને આમને અથવા વિદ્યારૂપમારને ન્યાય અપાવવા અણુનાથક ચેટકને આમક કર્યો

અણુનાથક ચેટક ઉપર આને બેવડી ફરજ આવી પડી હતી. અણુધર્મની રક્ષા અને બીજા બાણેજોની રક્ષા મગધપતિ કોણિક પશુ બાણેજ હતો અને વિદ્યારૂપમાર પશુ બાણેજ હતો. પશુ મગધપતિ કોણિક અન્નામને પશુ હોવાથી તેના પશુ ન સેતાં નિઃસહાય વિદ્યારૂપમારનો પશુ લીધો. ચેટકે કહ્યો નથી નિષ્પશુ અને ન્યાયપ્રિય હતો તેના પરિચય અને આપણને મળે છે અણુનાથક ચેટકે સર્વપ્રથમ તો મગધપતિ કોણિકને બે ત્રણ વાર ન્યાયને આજે આવી સમાધાની કરવાના સંદેશાઓ પાઠ્યાં, પણ સવાના ઉન્માદમાં ભાતુપ્રેમને શ્રદ્ધેથી મગધપતિ કોણિક અણુનાથક ચેટકની દુશ્મ સલાહને અવગણી કહી અને કુદ માટે તૈયારી કરવાનું કહેવું મોકલ્યું. મહારાજ ચેટકે અર્ધ અણુરાભ્યોનાં અધિનાથકોને કુદ માટે તૈયારી કરવાની આજ્ઞા કરી. આખરે ભયકર કુદક થયું. બે કે દેવી સહાયથી મગધપતિ કોણિક બે કુદમાં છત્યો. પણ અણુનાથક ચેટક તથા તેના સહાયક બીજા અણુનાથકોએ પ્રાચુના બોલે પશુ અણુધર્મનો પ્રતિષ્ઠા બળવી અને ચોતાની અણુનાથક તરીકેની ફરજ ભગવી

ઉપરના સામીય દશાન્તા ઉપરથી અણુનાથક કેવો હોયો તેમજ અને તેના ઉપર કેટલી નબી નક્કીર બવાનદારીએ હોય છે તેનો સામાન્ય પરિચય મળે છે કે —

અણુનાથકે અણુતમની અવરજા અને પ્રતિષ્ઠા સાચવવા માટે સમય અને સક્રિયતા બોલ આપવો પડે છે

અણુનાથકે પોતાના સહારી અણુરાભ્યોના અધિનાથકોનાં હાથ છતાંય મારે પ્રેમઆવ અને અક્રિયતા મગધપતિ પડે છે.

• જુલિય નિઃસહાયિ સૂત્ર અને "અમરલીસૂત્ર"માં આનેમ રચમુદ્ધ અને મહાસિદ્ધાન્ત મુદ્દત વર્ણન.

ગણુનાયકે અન્યાયના પ્રતિકાર અને ન્યાયના પ્રચલન માટે હમેશા સક્રિય પ્રયત્ન કરવા પડે છે

ગણુનાયકે ગણુધર્મની રક્ષાએ પ્રાણાર્પણુ જોટણુ આત્મબળ કેળવવું પડે છે

ગણુનાયકે ગણુધર્મની પ્રતિષ્ઠા આગળ સ્વજનનો સબધ તોડવો પડે છે

ગણુનાયકે ગણુતંત્રને આશ્રયે આવેલા કોઈપણુ આગ્રિતને તન, મન અને ધનથી રક્ષા કરવી પડે છે

ગણુનાયકે કોઈપણુ પ્રકારનો પક્ષપાત છોડી નિષ્પક્ષ અને ન્યાયપ્રિય થઈ રહેવું પડે છે

ગણુનાયકે ગણુધર્મની રક્ષા અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાણના ભોગે પણ સાચવવી પડે છે,

ગણુનાયકે પ્રજાના સુખદુઃખની દિનરાત ચિન્તા કરવી પડે છે.

ગણુધર્મની પ્રતિષ્ઠા અર્થે ગણુનાયકે કેટલો આત્મભોગ આપવો પડે છે તે આપણે જોયું પણ આ સિવાય ગણુનાયક ગણુધર્મને વધારે વ્યવસ્થિત અને વ્યવહાર્ય કરવા માટે ધણીવાર તેમા યોગ્ય પરિવર્તન પણ કરવું પડે છે 'ગણુ'ના નિયમોમા પરિવર્તન અને પરિવર્દન કરવાથી ધણીવાર ગણુતંત્રના રાજ્યો નારાજ પણ થાય છે, પણ જે સાચો ગણુનાયક હોય છે તે કોઈની રાજ્યખુશીથી કુલાતો નથી તેમ કોઈની નારાજીથી ગભરાતો નથી તે તો ગણુધર્મ વ્યવસ્થિત કેમ થાય અને ગણુતંત્રનું સચાલન અને નિયંત્રણ બરાબર કેમ થાય અને તેથી પ્રજાને વિશેષ સુખશાન્તિ કેમ પહોંચે એ જ ચિન્તા હમેશા ગણુનાયકને રહ્યા કરે ■ જે ગણુનાયક ગણુતંત્રમા 'આમ કરવાથી અમુક નારાજ થશે તો' એમ ધારી યોગ્ય પરિવર્તન કરતા હશે છે તે ગણુસ્થવિરપદને શોભાવી શકતો નથી માટે સાચો ગણુનાયક તો તે જ છે કે, જે દેશકલાનુસાર ગણુધર્મના નિયમોપનિયમોમા યોગ્ય

પરિવર્તન કરી અણતરને બેઠેલા બનાવે છે અને તે દ્વારા પ્રગળે મુખશાન્તિ પહોંચાડે છે

જેમ શોધે જરૂરીના દિવસોમાં ગ્રીષ્મ કપડાં પહેરે છે અને શરદીના દિવસોમાં જરૂર કપડાં પહેરે છે. તદુપર અનુચાર આ પરિવર્તન કમ્પાસકેરી માનવામાં આવે છે તેમ દેશકાયાનુસાર અણતરમાં યોગ્ય પરિવર્તન કરવું અતિ આવશ્યક છે એક પુસ્તકમાં જેમ વાંચવામાં આવ્યું હતું કે જે વસ્તુમાં પરિવર્તન હતું નથી તે વસ્તુ ટકવી નથી તે નષ્ટ થઈ જાય છે આ વાત સત્ય સાચે છે કારણ કે એ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે વૃક્ષ પશુ જૂનાં પાક્યાં ફેંટા દે છે અને નવાં પાક્યાં ધારણ કરે છે જો આ પરિવર્તન વૃક્ષમાં ન થાય તો વૃક્ષ વૃક્ષરૂપે ટકી ન શકે જૈનશાસ્ત્રોમાં પણ પ્રત્યેક વસ્તુ ઉત્પાદનમયધૈર્યમાન માનવામાં આવી છે સાર્વત્રિક કે અણનાથકે સમયાનુસાર અણધર્મમાં યોગ્ય પરિવર્તન કરવું જોઈએ.

જો અણનાથક સમયધર્મી અને સમજદાર ન હોય તો અણધર્મમાં કરવામાં આવેલું પરિવર્તન અણધર્મમાં બેઠેલા કરવાને બદલે બબ્બે વસ્તુ કરી નાખે છે એટલા ગદિ અણનાથકને દેશકાળનું જ્ઞાન આવશ્યક હોવું જોઈએ.

જે બાકી અણતરની વીજરમેલી શક્તિનું સચકન કરી તેનો અણધર્મને બેઠેલા કરવામાં સદુપયોગ કરે છે અને તે દ્વારા પ્રગળે જીવનને સુખી બનાવે છે તે બાકી અણરચિર બની શકે છે અને અત્રમયોગ તથા કથાબ્યાસનાદ્વારા તે અણરચિરપદને દીપાવી શકે છે

(૭) સંઘસ્થવિર

[સંઘ-ચેત]

જૈનશાસનમાં પ્રથમ સ્થાન અતિ મહત્વનું છે સઘ એટલે જૈનશાસન સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા એમ ચતુર્વિધ સઘ છે. આ ચતુર્વિધ સઘની પ્રતિષ્ઠામાં ધર્મની પ્રતિષ્ઠા રહેલી છે ગરબુ કે આ ચતુર્વિધ સઘના પાયા ઉપર જ જૈનશાસન ટકી રહ્યું છે જે સઘના આધારે ધર્મ ટકી રહેલો છે તે સઘ નો સિધ્ધિ હોય તો ધર્મ કેમ ટકી શકે ? એટલા માટે સઘની સુવ્યવસ્થા જાળવવા માટે સઘસ્થવિરની આવશ્યકતા શાસ્ત્રકારોએ બતાવી છે.

સકળ સઘનું સચાલન કરવું એટલે ચતુર્વિધ સઘની સમુચિત વ્યવસ્થા કરવી, એ સઘસ્થવિરનું મુખ્ય ઝર્તવ્ય છે

સઘ બે પ્રકારનો છે લોકિક સઘ અને લોકોત્તર સઘ. શ્રાવક અને શ્રાવિકા લોકિક સઘના સભ્યો છે અને સાધુ અને સાધ્વી એ લોકોત્તર સઘના સભ્યો છે લોકિક સઘસ્થવિર લોકિક સઘની વ્યવસ્થા કરે છે અને લોકોત્તર સઘસ્થવિર લોકોત્તર સઘની વ્યવસ્થા કરે છે.

આવક તથા આવિકા બન્નેને સધમાં સમાન અધિકાર છે બન્નેના પરસ્પરના સંબંધાર વિના સધનું કોઈપણ કામ બંધરિયત આવી ન શકે. લૌકિક સધના આ બે મહત્વના અંગિયારનું કોઈ એક અંગ પાંચળુ બને અથવા બનાવવામાં આવે તો લૌકિક સધ બામળ આવી ન શકે.

ચાન, ઈર્ષા, ચારિત્રને છવનમાં ઉતારવા માટે જો આવક આવિકા બન્ને સક્રિય પ્રયત્ન કરે તો લૌકિકસધની ઉન્નતિ થવા વિના ન રહે. લૌકિક સધનો મુખ્ય આદર્શ લૌકિક છવનને બંધરિયત અને આદ્ય બનાવવાનો છે પણ છવનનો આદર્શ સંધરશ્ચવિર વિના કોણ સમજાવે ?

જો સંધરશ્ચવર સધના નિયમેષ્વરિયો બનુસાર સધની બંધરશ્ચ કરે તો સધની ઉન્નતિ બંધરશ્ચ થાય. પણ સધની બંધરશ્ચ બંધરશ્ચ કરવા માટે સંધરશ્ચવિરે ચાન, ઈર્ષા અને ચારિત્રને છવનમાં સ્થાન આપી બંધરિયત્વ કેળવણી પડે છે જ્યારે સંધરશ્ચવિર પ્રભાવશાલી અને દુરદશા બને છે ત્યારે સધ પ્રચલિત પદ્ધતિ બંધરશ્ચ બંધર છે. આવારે સધના સંધરશ્ચવિરના બંધરશ્ચે સધનું જોઈએ તેવું નંધારશ્ચ જોવામાં આવતું નથી અને તેથી સધછવન પણ બંધરિયત આશરું નથી. જત્યારે સંધરશ્ચવિરના બંધરશ્ચે આવક અને આવિકાનું છવન લીધું બની ચુકે છે બન્નેનો જોઈએ તેવો વિકાસ થતો નથી એટલા માટે આવક અને આવિકાનું છવન વિકસિત થાય એ માટે સધનું નંધારશ્ચ બંધરશ્ચ બંધર વિકાસમાં જેવો જોવાવાની સંધરશ્ચવિર બંધરશ્ચ કરવાની બંધર છે. સધનું જોઈએ કમ્યાણુ રહેલું છે એ જોઈ માત્ર હકિયિ કુ સંધરશ્ચવિરની સમજૂ હોવું જોઈએ. સંધરશ્ચવિર દ્રબ, જેમ કાલ પ્રમાણે સધના નંધારશ્ચમાં પરિવર્તન કરી સધના નિયમેષ્વરે બંધરશ્ચમાં લાવવા જોઈએ અને સધોન્નતિ માટે સક્રિય પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

સધોન્નતિ માટે સંધરશ્ચવિરે સવપ્રથમ સધમાં સુદર સચન કરવું જોઈએ. જો સધમાં સુદર સચન હોય તો સધનું સચાચન

બરાબર ચાલશે, એમાં રાકાને સ્થાન નથી જે સંઘસ્થવિર સમયગ્રા અને ધર્મગ્રા નહિ હોય તો સઘનું સચાલન બરાબર થશે નહિ અને પરિણામે સઘને ક્ષતિ પહોંચશે

સઘસ્થવિરે એ બૂલેચૂકે પણ બૂલવું ન જોઈએ કે તેની જવાબદારી એક સેનાપતિથી પણ વિશેષ છે. જેમ સેનાપતિ સમયગ્રા ન હોય તો સેનાને પોતાના ગણુમાં બગાળર રાખી રાકતો નથી તેમ જે સંઘસ્થવિર સમયગ્રા અને ધર્મગ્રા ન હોય તો આખો સઘ અવળે માર્ગે ચડી જાય અને તેથી સઘને ઘણો જ ધક્કો પહોંચે. એટલા માટે સંઘસ્થવિર પ્રભાવશાળી, દુરદૃષ્ટા અને નિસ્વાર્થી હોવો જોઈએ જેમ લૌકિક સંઘસ્થવિરનું કામ લૌકિક સઘની વ્યવસ્થા કરવાનું છે તેમ લોકોત્તર સંઘસ્થવિરે લોકોત્તર સઘની સમુચિત વ્યવસ્થા કરવાની હોય છે. સઘમાં કોઈ પ્રકારનો અસતોષ પેદા ન થાય, વિગ્રહ પેદા ન થાય, મનોમાલિન્ય ન વધે તે માટે સંઘસ્થવિરે ખૂબ જ સાવચેતી રાખવી પડે છે જે કોઈ સઘમાં ભેદ પાડે, વિગ્રહ કરે તેને ચોખ્ખ દડા દેવાનો સંઘસ્થવિરને અધિકાર છે સઘમાં શાન્તિ ગ્યાપવા માટે દરેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરવા એ સંઘસ્થવિરનું મુખ્ય કામ છે જે ત્યાગ અને સેવાભાવદ્વારા સકળ સઘનું સચાલન કરે છે અને સંઘોત્તતિ કરે છે તે સંઘસ્થવિર તરીકે પોતાનું પદ દોષાવી શકે છે

(૮)

નતિસ્થવિર—સમાજસ્થવિર

[આતિ યેષ]

મીનવસમાજ પશુસમાજ પક્ષીસમાજ અને પ્રાણીસમાજ / એ
બધા સમાજોનું સુદૃઢ જીવસોજાન કરવામાં આવે તો સ્પષ્ટ જણાશે કે
મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી દરેક પ્રાણીઓ પોતાનો સમાજીય સ્વભાવ સૌપે
છે સતીઓનું સન્માન કરી સમાજ બિરોધ કરે છે અને તે સમાજમાં
સહાદસપથી રહી મુજબન જીવન ગાળે છે બાકી સમાજજીવનમાં
બહુ લાંબા કાળથી કારણમાં ગાળી જાય છે અને તેથી જાણીય
સંસ્કૃતિમાં તેનું સ્થાન પાલું મહત્વનું છે

માનવનતિ એક છે પશુ નતિ એક છે અને પક્ષીનતિ પણ
એક છે પણ પશુપક્ષી નતિમાં જેમ મોર, પોપટ ગાય બેડા આદિ
અનેક પેદા નતિઓનો સમાજ જુદો જુદો હોય છે તેમ માનવ નતિ
એક છે પણ તેમાં પણ વર્ણભેદ અને નતિભેદને લીધે અનેક પેદા
નતિઓ છે અને એ દરેક પેદાનતિઓનો સમાજ પણ જુદો જુદો
છે સમાજ / એ કારણ અક્રિયવિરોધ નથી પણ એ અક્રિયોએ
પોતાના સામાજિક દિલ માટે સન્માન કરી મોકલેલું તત્ત્વ છે પોતાનું

અને પોતાની જાતિનું તત્ત્વ વ્યવસ્થિત ચાલી શકે અને પોતે ઉભો કરેલો સમાજ સુખી અને તે માટે સમાજની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે

વ્યક્તિ અને સમાજ એ બન્નેનો તાદાત્મ્ય સંબંધ છે વ્યક્તિના આધારે સમાજ ટકેલો છે કે સમાજને આધારે વ્યક્તિ જીવી રહી છે એ કહેવું કઠણ છે એટલા જ માટે વ્યક્તિના હિત્યાનમાં સમાજનું હિત્યાન અને વ્યક્તિના વિનાશમાં સમાજનો વિનાશ રહેલો છે.

આખા સમાજનું તત્ત્વ વ્યક્તિના હાથમાં રહેલું છે પ્રત્યેક વ્યક્તિ સમાજનું એક પ્રધાન અંગ છે અને સમાજ એ વ્યક્તિઓનો છે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ વિચારવું જોઈએ કે, 'હું સમાજનો છું અને સમાજ એ મારો છે' આ પ્રકારની સમાજભાવના-જ્ઞાતિભાવના ન્યાય પ્રવર્તે છે તે સમાજ કે જ્ઞાતિ હમેશા પ્રગતિના પથે છે એમ સમાજનું જોઈએ

કુટુંબ, સમાજ કે જ્ઞાતિની બરાબર વ્યવસ્થા જાળવવા માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિએ વર્ગો ઊભા કરે છે પણ જો તે વર્ગો કુટુંબ, સમાજ કે જ્ઞાતિમાં વર્ગવિમુક્ત કે વાડાવાડી ઊભા કરે તો માનવું જોઈએ કે એ વર્ગો કુટુંબની, સમાજની કે જ્ઞાતિની વ્યવસ્થા કરવાને બદલે અવ્યવસ્થા કરે છે અને રક્ષણ કરવાને બદલે બક્ષણ કરે છે આવી અવસ્થામાં સમાજ કે જ્ઞાતિનું બંધારણ સુધારવું અથવા નવું ધડવું એ જાતિસ્થવિરનું મુખ્ય કામ છે જે મનુષ્ય સમાજોત્થાન માટે તન, મન અને ધનથી સતત પ્રયત્ન કરે છે અને સમાજનું નિયંત્રણ અને સંચાલન બરાબર કરે છે તે વ્યક્તિ સમાજસ્થવિર કહેવાય છે. સમાજસ્થવિરે એ ભૂલવું ન જોઈએ કે, એ સમાજનો સેવક છે તેમ નામક પણ છે

સમાજ અને જ્ઞાતિમાં જેવા રીતરિવાજોનું પ્રચલન કરવાથી જ્ઞાતિનું હિત થાય અને કયા રીતરિવાજોનો નાશ કરવાથી જ્ઞાતિ કે સમાજનું કલ્યાણ થાય એ વિષે દેશકાળ પ્રમાણે વિચાર કરવાનું અને વિચારને કાર્યમાં પરિણત કરવાનું કામ સમાજસ્થવિરનું છે

સમા ૮ કે શાંતિમાં જેટલા શાંતિજનોએ બેઠાર છે જેટલા દુનિયા છે જેટલા ખજાન છે અને ક્યા માર્ગે એ શાંતિજનોમાં યાન, કિલોચ અને ધધારૈભ્યારનો પ્રચાર થાય વગેરે સમાજની વ્યવહારવિષયક તેમજ લગ્નવિષયક અનેક વિચારણીય પ્રશ્નો વિશે બહોળા વિચાર કરી તેનો જીવંત લાવવો એ જાતિસેવકની ખાસ ફરજ છે.

જે હરેલ છુદિવાયો, કર્તવ્યપરાયણ અને વિચારસીધા હોય છે તે જ જાતિની સેવા જાણી શકે છે. જે ઉતાવળીયો, વાતોડીયો અને લાચરિયાર જાતિની સેવા કરવા માટે જાહાર પડે છે તે જાતિની સેવા કરી શકતો નથી. કારણ કે સમાજમાં એવા ધણા માણસો હોય છે કે જે જાતિસેવા કરનારને હલોત્થાક જણ કરી નાખે છે. પણ એવા સમયે ધૃમતા ધારણ કરી કવલપરાયણ રહેવું એમાં જ જાતિસેવકની શક્તિ છે.

પ્રત્યેક જાતિમાં જનુભવી જાતિસેવકોની વ્યવસ્થાકતા બહુ રહે છે કારણ કે જો જાતિસેવક જનુભવી ન હોય તો સમાજમાં અને શાંતિમાં અનેક અનર્થો પેદા થવાની આશંકા રહે છે. પુણ્યજીવ એવું કાંઈ જણ હાથ કરી બેસે છે કે જો તમને સમાજ અપનાવવા તૈયાર ન હોય એટલા માટે જો ભક્તિભો ૬ વર્ષ સુધી સમાજ કે શાંતિને અનુભવ એળખો તે જ ભક્તિ સમાજસેવક તરીકે સાર્થક નીવડી શકે છે એમ સાબિતશી કરે છે.

જાનો જનુભવની માણસો સમાજસેવકનું પદ લેવા તૈયાર થઈ જાય છે. પણ ત્યારે સમાજઅવરણ કરવાનું કુસાધ્યક્ષમ માથે આવી પડે છે ત્યારે દૂર ખસી નવે છે એટલે જાનો જનુભવી જાતિસેવક ન હોવાને કારણે જ સમાજ અને જાતિની અવરણ ગરામર નેવાઈ આવતી નથી.

આ ૭ પુણ્યો છાપ એવો અગ્રણ્ય ટેળવામાં આવે છે કે તેઓ સમાજરિચિનના અગ્રામને ગારણે સમાજનેદારને નામે સમાજદાનિ

કરી રહ્યા છે. પણ આ વાત એકાન્ત સાચી નથી. ઊલટું કેટલાક વૃદ્ધો યુવકોની અપેક્ષા અધિક અવિચારી અને ઉચ્છ્રાંખલ જોવામાં આવે છે તેઓ ખરાબ રૂઢિઓને પકડી રાખે ■ અને વાવા વાક્ય પ્રમાણમ્ને મહત્વ આપી સમાજહાનિ કરતા રહે છે અને યુવાનો ખરાબ રૂઢિઓનો ઉચ્છેદ કરવાનું કહે છે તો તેઓ નારાજ થઈ જાય છે. પણ તેઓ એમ નથી સમજતા કે ખરાબ રૂઢિઓને કારણે સમાજ કે જાતિનું કેટલું બધું અધ પતન થતું રહે છે જો સાચા સમાજ-સેવકો અને જાતિસેવકો હોય તો તેઓ યુવાનો અને વૃદ્ધોને સમાજોદ્ધારનો માર્ગ બતાવે, પણ ન્યા સાચો સમાજસેવક જ ન હોય ત્યા સમાજ-સુધારની વાત જ ક્યા રહી ?

આજ સમાજસેવકના અભાવે ન્યા જુઓ ત્યા યુવકો બેકાર બની આર્થિકની ચર્ચા અહીંતહીં બાટકપા કરે છે સમાજની ખરેખર બહુ દુર્બલવસ્થા છે ન્યાસુધી સમાજની આ દુર્બલવસ્થા દૂર કરી સુવ્યવસ્થા કરવામાં ન આવે ત્યાસુધી સમાજસુધારની આશા રાખવી નકામી છે લૌકિક જાતિસ્થવિરની માફક લોકોત્તર જાતિસ્થવિર પણ હોય છે લોકોત્તર જાતિના નિયમોપનિયમો ધડી તેનું ખરાખર પાલન કરાવતું અને દેશકાલાનુસાર લોકોત્તરજાતિમા સરોધન કરી સાધુ-સમાજને પ્રગતિ પથે લઈ જવો અને તે દ્વારા માનવસમાજનું કલ્યાણ સાધવું એ તેમનું મુખ્ય કર્તવ્ય હોય છે

સમાજ કે જાતિના સુધાર માટે દરેક શક્ય ઉપાયો લઈ સમાજોદ્ધાર કરવો એ સમાજસેવકનું કર્તવ્ય છે આ કર્તવ્યપાલનમા સમાજ, જાતિ અને ધર્મનું કલ્યાણ રહેલું છે.

(૬) સૂત્રસ્થવિર

[સુત-ચેરા]

ન હિ જ્ઞાનેવ સાત્ત્વં પવિત્રમિદં વિચરેત્ ।

આખી દુનિયામાં જ્ઞાન જેવી ઠાઠ બીજી પવિત્ર વસ્તુ નથી. જળથી સરીરશુદ્ધિ કરી શકાય છે પણ જીવનશુદ્ધિ કરવા માટે તે જ્ઞાનની આવશ્યકતા રહે છે. જ્ઞાન એ અતરંગીય છે એ અતરંગમુખ્ય પ્રકાશથી અધ્યાત્મધાર દૂર લાગે છે અને જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટે છે. જે બ્રહ્મા પોતાના જ્ઞાનશક્તિના પ્રકાશ અધ્યાત્મધારમાં ભક્તિમાં પ્રાણી એને આખી જ્ઞાનનો ભાગ જતાવે છે તે બ્રહ્મા જ્ઞાનમાર્ગના જવાબદાર ગણાય છે. સાત્ત્વ સંદોમાં તે સૂત્રસ્થવિર કહેવાય છે. સૂત્ર એટલે કેવળ સૂત્રવાચન કે સૂત્રનું પાન નહિ પણ સૂત્ર એટલે સૂત્ર વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી તેનો વિવેક કરેલા જે બ્રહ્મા સૂત્રમંથિત વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી વિવેક કરે છે અને પોતાના હ્રદય અનુભવ જ્ઞાનનો જ્ઞાનસાગરમાં પ્રચાર કરે છે તે સૂત્રસ્થવિર કહેવાય છે. સૂત્રજ્ઞાનનો વાચન કરવું અને તેને અનુભવમાં ઉતારવું એ બન્ને ક્રિયા વસ્તુ છે.

સૂત્રજ્ઞાનનું વાચન કરવું સરલ છે પણ એને અનુભવમાં ઉતારવું કઠિન છે. કોઈના વચો મુખી અનુભવોના અખતરાઓ કર્યા પછી સૂત્રજ્ઞાનનો વિવેક પ્રગટે છે ત્યારે સૂત્રજ્ઞાનનો જ્ઞાન સમ ન્ન છે.

સૂત્રજ્ઞાનનો સાર જનસમાજને સમજાવવો અને તેના પ્રચાર માટે સક્રિય બધા પ્રયત્નો કરવા એ સૂત્રસ્થવિરની ફરજ છે. સૂત્રસ્થવિર સૂત્રજ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે સર્વપ્રથમ જનસમાજને શ્રદ્ધા-આત્મવિશ્વાસની ઉપયોગિતા સમજાવે છે. ત્યારે સૂત્રસ્થવિરને લાગે છે કે જનસમાજ જ્ઞાનને ધારવાની ભૂમિકા બાધી લીધી છે ત્યારે જ્ઞાનની મહત્તા સમજાવે છે અને જ્ઞાનને સક્રિય રૂપ આપવા માટે પ્રેરણા આપે છે. કારણ કે સૂત્રસ્થવિર ખરાખર સમજે છે કે — ‘શ્રદ્ધાવૈજ્ઞાનમતે જ્ઞાન’ અર્થાત્ શ્રદ્ધાવાનુ બ્યક્તિ જ સૂત્રજ્ઞાનનો અધિકારી બની શકે છે જે બ્યક્તિની જિજ્ઞાસા-વૃત્તિ જાગ્રત થઈ નથી, જે સાબળવા ઉત્સુક નથી, જે ખરો આવક થયો નથી તે બ્યક્તિ જ્ઞાનોપાર્જન કેમ કરી શકે ? એટલા માટે સૂત્રસ્થવિર જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે જનસમાજમાં સર્વપ્રથમ શ્રદ્ધા-શુદ્ધિ અને જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જાગ્રત કરે છે અને પછી જ્ઞાનોપદેશ આપે છે બાકી જે અજ્ઞાની, અશ્રદ્ધાળુ અને સશયાત્મા હોય છે તે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી.

જે અનુભવશુદ્ધ અને જ્ઞાનશુદ્ધ સૂત્રસ્થવિર હોય છે એ સૂત્રધર્મનો પ્રચાર અને તેનું પાલન ખરાખર કેમ થાય એની હમેશા ચીવટ રાખે છે અને સૂત્રજ્ઞાનનો પ્રચાર વિશેષ થાય તે માટે જન્માનન્માએ ધર્મોપદેશ આપે છે જે કોઈ જિજ્ઞાસુ આવક સૂત્રધર્મમાં શ્રદ્ધાશુદ્ધિએ કોઈ પ્રકારની શકા કરે તો તે શકાનું સમુચિત સમાધાન કરે છે. શાસ્ત્રના મર્મજ સૂત્રસ્થવિરનું એ કર્તવ્ય છે વર્તમાન સમયમાં અજ્ઞાના-ધકાર એટલો બધો ફેલાઈ ગયો છે કે જનસમાજમાં અજ્ઞાનતાને કારણે ધર્મ પ્રતિ ઉદાસીનતા વધતી જતી જોવામાં આવે છે ધર્મોચોત કરવા માટે અજ્ઞાનાધકારને દૂર કરી જ્ઞાનપ્રકાશ ચારે બાજુ ફેલાવવાની અતિ આવશ્યકતા છે. ન્યા જ્ઞાનન્ત્યોતિ પ્રગટથે ત્થા અજ્ઞાન, અશ્રદ્ધા એન્દ ક્ષણ પશુ ટકી નાહ શકે, પશુ સૂત્રસ્થવિર વિના જ્ઞાનન્ત્યોતિ કોણ પ્રગટાવે ?

સૂત્રસ્થવિર એ જ્ઞાનન્ત્યોતિર્ધર છે. સૂર્યના પ્રકાશથી જેમ અધકાર એક ક્ષણ પશુ ટકી શકતો નથી તેમ જ્ઞાનસૂર્યના ઉદયથી અજ્ઞાન અને અશ્રદ્ધારૂપ અધકાર એન્દક્ષણ પશુ ટકી શકવાનો નથી.

ગંગાદત્ત દેવ

તે કાળે હિંદુકતીઝ નામે નગર હતું તેની બહાર એક-
જખૂડ નામે ચૈત્ય હતું એક વખત મહાવીરસ્વામી ત્યાં
પધાયા તે વખત શક દેવેન્દ્ર મહાવીર ભગવાનને આવી
મલિમ આઠ પ્રશ્નો પૂછી હિતાવળપૂર્વક ભગવાનને વાન
ઠરી, દિવ્ય વિમાન ઉપર પાછો ચઢી, જ્યાંથી આવ્યો હતો
ત્યાં પાછો ચાલ્યો ગયો તે પ્રશ્નો આ પ્રમાણે હતા હે
ભગવન્ ! મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ બહારના પુહગસો ઋદ્ધિ
ઠરીને જેમ અહીં આવવાને મમર્થ છે, તેમ બહારના પુહગસોને
ઋદ્ધિ ઠરીને જવા-મોલવા-ઉત્તર દેવા-આખ ઉઘાડવા મીચવા
-શરીરના અવયવોને નમોચવા પહોળા કરવા-ચાન શમ્યા
કે ન્યાધ્યામ ભૂમિ (નિપઘા) ભોગવવાને-વૈક્રિયકપ ધાગણ
કરવાને-અને વિપયોપભોગ કરવાને સમર્થ છે ?

તેના જવાબમા મહાવીરસ્વામીએ કહ્યું કે, હું શક,
મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ બહારના પુહગસો ઋદ્ધિ કરીને એ

ખડુ કરવા મમર્ષ હ પણ તેમને મદણ ક્યાં વિના સમય નથી?

પછી જોતમે ભગવાનને વદન કરી પ્રભ પૂછ્યો કે હ ભગવન! દુઃખ આ પ્રમાણે મંજિમ પ્રભ પૂછી ઉત્સુકતાપૂર્વક નમન કરી કેમ ઉતાવળો આવ્યો મ્મો?

ત્યારે ભગવાને ઉત્તર આપ્યો — હે જોતમ! મહાશુક કમ્પના મહાસામાન્ય નામના વિમાનમાં મોગી ક્ષત્રિવાળા મે દેવો એક જ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા તેમાં એક માથો મિત્ત્યદદિષ્ટિપે ઉત્પન્ન થયો અને એક અમાથી સમ્મદદિષ્ટિપે ઉત્પન્ન થયેલ. પછી પેલા માથો દેવે અમાથી દેવને કષ્ટ કે પરિણામ પામતી વસ્તુને પરિણત ન કહેવાય કારણ કે કષ્ટ તે પરિણમે છે માટે પરિણત નથી પણ અપરિણત હ ત્યારે પેલા અમાથી દેવે કષ્ટ કે પરિણામ પામતા પુરુષના પરિણમે છે માટે પરિણત કહેવાય પણ અપરિણત ન કહેવાય પછી તે સમ્મદદિષ્ટિદેવે અવધિયાન વડે મને જાણી આવેલો. જોઈ એ જાન્યતની ખાતરી કરવા આવવાનો વિચાર કર્યો અને તેથી પોતાના મોઢા પરિવાર સાથે ને જાણી આવવા નીકળ્યો છે પણ દેવરાજ શક મારી તરફ આવતા તે દેવની નેવા પ્રકારની દિવ્ય દેવલુતિ ક્ષત્રિ અને પ્રભાવને ન સહન કરતો આઠ મંજિમ પ્રમો પૂછી ઉત્સુકતાપૂર્વક વદીને આવ્યો મ્મો.

૧ સન સસારી જીવ (જાસણે જાણારાણે કે કમરે) જાણ પુરુષો મદણ ક્યાં વિના કાંઈ દિવા કરી નથી શકતા પણ ક્યાં મહાક્ષિણા જેવ કરી શકતો હોય એવી અસમર્થ શકનો પ્રભ છે

આ વાત ચાલે છે નેટલામા તો પેલો સમ્યગ્દષ્ટિ દેવ
શીઘ્ર ત્યા આવ્યો અને ભગવાનની પ્રદક્ષિણાપૂર્વક તેણે પેલો
પ્રશ્ન તેમને પૂછ્યો. ત્યારે ભગવાને તેનું મતવ્ય જ નાનું
કહ્યું આથી હર્ષિત થઈ તે દેવ ત્યા જ બેસી ભગવાનની
પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો. પછી ભગવાને તે દેવને અને
સભાજનોને ધર્મકથા કહી તેથી મતુષ્ઠ તથા આરાધક બની
તે દેવ બોલો થયો અને ભગવાનને વદન કરીને બોલ્યો :
'હે ભગવત' હું ભવસિદ્ધિ છું કે અભવસિદ્ધિ ?
નમ્યગ્દષ્ટિ છું કે મિથ્યાદષ્ટિ ? પરિમિત ન સારવાળો છું કે
અપરિમિત સસારવાળો ? સુલભબોધિત છું કે દુર્લભબોધિત ?
આરાધક છું કે વિરાધક ? (ચરમ) અતિમ શરીરવાળો છું કે
અચરમ શરીરવાળો ?

ત્યારે ભગવાને તેને જવાબ આપ્યો. 'હે ગગદત્ત'
તું ભવસિદ્ધિ છે, તથા ચરમશરીરવાળો છે

પછી ગગદત્ત દેવ ગૌતમાદિને બત્રીસ પ્રકારના નાટક
દેખાડીને બ્યાથી આવ્યો હતો ત્યા પાછો ચાલ્યો ગયો.

ગૌં—હે ભગવન્' ગગદત્ત દેવની તે બધી દિવ્ય ઋદ્ધિ
ક્યા ચાલી ગઈ?

મં—હે ગૌતમ' તે તેના શરીરમા સમાઈ ગઈ

ગૌં—હે ભગવન્' ગગદત્તે તે દિવ્ય ઋદ્ધિ કેવી રીતે
મેળવી ?

મં—હે ગૌતમ' હસ્તિનાપુરમા બૂના નમચમા ગગદત્ત
નામનો ગૃહસ્થ રહેતો હતો. ને વખતે આદિકર, સર્વજન

મવદ્ધી આકાશમત ચક્રવાળા, તથા દેવો વડે ખેંચાતા ધમ
ધ્વજમુક્ત શ્રી મુનિ મુવત તે નગરમાં સદ્ભાવિત નામના
ઉવાનમાં ફરતા ફરતા આવીને ક્રિતધી તેમને આવેલા જાણી
પ્ર નરનો સાથે મગદ્ધ પશુ તેમના દશને ગયો અને તેમની
ધમક્યા સાંભળી, પોતાના પુત્રને બધા કારભાર સોંપી
પ્રતજિત થયો. પછી તે અજિત અજિત બન્યો અને અનેક
નથ આચરવા લાગ્યો. જન સમયે ૬ ટકનો ઉપવસ્ર કરી તે
મન્સુ પામ્યો અને મહાશુક કમ્પના દેવપણે ઉત્તમ થયો. તેની
ન ત્રિવિતિ સુતર સાનરોપમ વર્ણની ૭ ત્યાંથી મુત થયા
પછી તે મહાવિદ્ધ ક્ષત્રમાં સિદ્ધ શુદ્ધ અને મુક્ત થયો.*

— સતક ૧૬ ઉદે ૫

* જીએ પ્રસન્ને વિગ્રહા નવરીમાં જહ્નુપુત્રિક ચૈત્યમાં
જનવાન પધાર્યા હતા ત્યારે શકદેવ અગ્રીને ૩૨ પ્રસરતો વાદ્ય
જલ્પિ જવાબી ગયો. તેણે તે કાઢી કંપી રીતે પ્રાપ્ત કરી એવા
પ્રસન્ના જવાબમાં જનવાને હરિવનાપુરના ૧ ૮ પાણિવાળાના
નાથક કાર્તિક શેઠની પાત કહી તે પશુ મુનિ મુવતનો કપદેલ
સાખવી ૧ ૮ પાણિવાળા સાથે પ્રતજિત થયો હતો ૧૪ પુન
ભવ્યો હતો તથા જાર નવ સાધુપણે રહી જતો ૬ ૮ ૬ થયો.
રહી મરણ પામ્યો હતો અને જી સાનરોપમ આશુભવાયો દેવતાન
થયો હતો તે જતો મહાવિદ્ધ ક્ષત્રમાં સિદ્ધિ પામ્યો.

— સતક ૧૮ ઉદે ૭

મધુક શ્રાવક

તે કાસે રાજગૃહ નામે નગર હતુ તેની પાસે ગૃથુગીલ નામે ચૈત્ય હતુ તે ચૈત્યની પાસે થોડે દૂર ઠાકોદાયા, શૈક્ષોદાયા, સેવાશોદાયા, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય અન્યપાલક, શૈલપાલક, શખપાલક અને મુહુમ્તી ગૃહમ્ય નામના અન્ય-તીર્થિકા^૧ રહેતા હતા એક વખત તેઓ એકઠા થઈ મુખપૂર્વક એકા હતા, ત્યારે તેમનામાં આ પ્રકારનો વાતીલાપ થયો
 ‘શ્રમણુ મ્હાતપુત્ર (મહાવીર) પાત્ર અગ્નિકાચો જણ્યાવે શ્રે ધર્માગ્નિઝાય, અધર્માગ્નિઝાય, આકાશાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને જ્વાસ્તિકાય તેમા જ્વામ્તિકાયને તે જ્વાકાય જણ્યાવે છે વળી પુદ્ગલ સિવાયના અગ્નિકાચોને અશ્પીકાય (અમૂર્ત) જણ્યાવે

૧ અન્યના તીર્થને - સપ્રદાયને - મતને અનુસરનાર

છ અને પુરુષસ્થિતિકાચને રૂપીકાચ (મૂલ) જણાવે છે એ પ્રમાણે કેમ માની શકાય ?

હવે તે નગરમાં મદ્રુક નામનો ધનવાન આવક રહેતો હતો. એક વખત મહાવીરને રાજમૃદમાં આવેલા જણી મુક તેમને જોઈને જતો હતો તેટલામાં પેલા અન્ય તીર્થિકાએ તેને જોયો એટલે તેમણે તેને બોલાવીને પોતાનું ઉપરનું મતમ્બ જણાવ્યું ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો.

જો કેઈ વસ્તુ કાચ કરે તો આપણે તેને કાચ દ્વારા જણી શકીએ કે જોઈ શકીએ પણ જો તે પોતાનું કાચ ન કરે તો આપણે તેને જણી શકતા નથી તેમ જોઈ શકતા નથી. પવન વાય છે પણ આપણે તેનું રૂપ જોઈ શકતા નથી મધમુધુવાળા પુરુષો છે છતાં તેમનું રૂપ આપણે જોઈ શકતા નથી અરણિના કાષ્ઠમાં અગ્નિ છે છતાં તે અગ્નિનું

• એનો બીજો ભાગ ન થઈ શકે એવા જ રહે - જરૂરે અસ્તિત્વ જનવા પ્રદેશ કહે છે; અને એના સમુદાયને કાચ કહે છે અર્થાત્ અસ્તિત્વ એટલે પ્રદેશનો સમૂહ એ દ્રવ્ય એવા એક જગત રહેલું છે કે એના અવિભાજ્ય સુદૃઢ જ રાજીથી કાચી રહાય છે પુરુષ દ્રવ્યના પ્રદેશ પોતાના મધ્યથી જુદા થઈ જાય છે; પણ બીજા કાર દ્રવ્યના તેમ થઈ શકતા નથી કારણ કે તે ક્યારે જમૂલ છે પણ ક્યારે જુદા અન્ય જગત અસ્તિકાચ વિભાજ્ય થઈ અને અધર્મનો જાદો પ્રસિદ્ધ થઈ નથી થવાનો આ એ દ્રવ્યો મતિ અને સ્થિતિમાં સદાયક છે પાણી વિના એમ માણી મતિ કે સ્થિતિ ન કરી શકે તેમ આ એ દ્રવ્યો અન્ય દ્રવ્યોની મતિ તથા સ્થિતિમાં સદાયક છે પુરુષ અસ્તિકાચ એટલે એને અન્ય દ્રવ્યો પ્રકૃતિ કે જડ વસ્તુ કહે છે તે

૩૫ આપણે જોતા નથી, મમુદને પેલે પાર રૂપો છે, પણ આપણે તેમને જોતા નથી દેવલોકમા પણ પદાર્થો છે, પણ તેમને આપણે જોતા નથી એ પ્રમાણે તમે કે હું કે એવા અજ્ઞાની^૧ જેને ન જાણીએ કે ન દેખીએ, તે જાણ ન હોય, તે વાળી વસ્તુઓનો અભાવ થઈ જાય^૧’

આમ કહીને મદ્રુકે તેમને નિરુત્તર કર્યા પછી તે આગળ ચાલ્યો અને ભગવાન પામે જઈ તેમને વદનાદિ ર્યા ત્યારે ભગવાને તેને એ જાણુ જાણુ જી સભળાવીને જણાવ્યું કે, હું મદ્રુક^૧ જે કાર્મ પુરુષ. પોને નહિ જોયેલી, નહિ સાબળેલી, નહિ સ્વીકારેલી કે નહિ જાણેલી વસ્તુને, હેતુને, પ્રશ્નને કે ઉત્તરને ઘણા માણુઓ વચ્ચે કહે છે, તે અર્હતોની અને તેમણે જહેલા ધર્મની આશાતના (અવમાનના) કરે છે માટે તે પેલાઓને એ પ્રમાણે કીક કહ્યું છે, સારુ કહ્યું છે’ ત્યારે ભગવાને મદ્રુકને એમ કહ્યું, ત્યારે તે અતિ સતુષ્ટ થયો પછી ભગવાને તેને અને સભાજનોને ધર્મકથા કહી પછી મદ્રુકે પણ ભગવાનને ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા અને અર્થો જવાબા પછી તે તેમને વદનાદિ કરી પાછો ચાલ્યો ગયો.

ગૌ—હું ભગવન^૧ તે મદ્રુક શ્રાવક આપની પામે પ્રશ્નન્યા લેશે ?

મ૦—હું ગૌતમ^૧ એ અર્થ સમર્થ નથી પણ તે વાળા શીલવ્રતાદિ વડે તથા યથાચોગ્ય સ્વીકારેલા તપકર્મ વડે આત્માને ભાવિત કરતા અતે સાઠ ટક ઉપવાસ કરી, મગ્ધ પામી સૌધર્મ કલ્પમા અરુણાલ વિમાનમા દેવપણે

હિપમ મમે પછી ચાર પમોપમ કાળ સુધી ત્યા રહી અને તે મહાવિદેહ દેવમાં સિદ્ધિપદ પામશે.

—સતક ૧૮ સર્વે ૭

* * * *

કાશોદાથી વજેરએ આ પ્રકારનો જ પ્રથમ રાજનૃદમ્ય ભિક્ષા માગવા નીકળેલા મૌતખને પૂછ્યો હતો ત્યારે તેમણે જણાવ્યું હતું કે 'હેવાનુગ્રિયો !' જામે જે વસ્તુ ન હોય તેને જે જેમ નથી કહતા, અને હોય તેને અવિષમાન નથી કહેતા. મારે તમે જ્ઞાન વડે સ્વયમેવ તે વસ્તુનો વિચાર કરો.

પછી એક વાર મહાવીર ભગવાન ધણા માધુસાને ધર્મોપદેશ કરતા હતા ત્યારે કાશોદાથી ત્યાં આવ્યો. એટલે ભગવાને તેને બોલાવીને હિપરનો પ્રસન્ન કરી સભળાવ્યો અને જણાવ્યું કે હું પચાસ્તિકાઓની પ્રશ્નલક્ષા કરું છું.

ત્યારે કાશોદાથીએ તેમને પૂછ્યું કે ભગવન્ ! આપી ચાર અસ્તિકાઓમાં કઈ બેસવા-સૂવા-આગેદવા સક્તિમાન છે ?

મ —ના. પરંતુ કપી અણ્વકામ પુદ્ગલાસ્તિકામા તમ કરવા સક્તિમાન છે.

કાશો —હે ભગવન્ ! કપી અણ્વકામ પુદ્ગલાસ્તિકાવને છવના પાપક્રમ લાગે ?

મ —ના. આપી છવકામને પાપકર્મો લાગે છે.

પછી કાશોદાથી બોધ પામ્યો અને સદેહની પેઠે તેણે ભગવાન પાસે પ્રમળ્યા લીધી અને અગિયાર અંગિર્ન

અધ્યયન વગેરે કયા પછી મહાવીર ભગવાન ગજશૂદથી બાહ્યાના દેશોમા આપ્યા ગયા પછી બ્યારે તે દરી પાછા આપ્યા, ત્યારે કાલોદાયી તેમને વદનાદિ કવ્વા મયો અને ત્યા તેને તેમની સાથે આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર થયા.

કાં—હે ભગવન ! પાપકર્મો અશુભ કળવાળા કેમ હોય ?

મં—હે કાલોદાયી ! જેમ કોઈ પુરુષ મુદ્ગ ધાળામાં મુદ્ગ તથા અદાર પ્રકાશના શાકદાળાદિ યુક્ત પરતુ વિપમિશ્રિત બોજન કરે, તેા તે બોજન શરૂઆતમા સારુ લાગે, પણ પછી તેનુ પચિણામ ખૂટુ આવે, તેમ જીવેના પાપકર્મો અશુભ કળવાળા હોય છે તથા જેમ ઔષધમિશ્રિત બોજન શરૂઆતમા સારુ ન લાગે, પણ પછી મુખપણે પચિણામ પામે છે, તેમ જીવેને દિસાદિ મહાપાપનો ત્યાગ, તેમ જ કોધાદિ પાપચાનેનો ત્યાગ પ્રારંભમા સારો નથી લાગેનો, પણ પછી પચિણામે મુખપણે પરિણત થાય છે

—શતક ૭, ઉદે ૧૦

સોમિલ પ્રાધણ

તે વખતે વાણિજ્યગ્રામ નગરમાં દુતિપદ્ધતિ નામનું
કૌલ હતું. તે નગરમાં સોમિલ નામે ધનિક તેમજ ક્રાવેદાદિ
પ્રાધણશાસ્ત્રીમાં કુશળ પ્રાધણ રહેતા હતા. એક વખત
ભગવાન મહાવીર તે નગરમાં આવ્યા ત્યારે સોમિલને
વિચાર આવ્યો કે હું તેમને આવા પ્રકારના જાણી તથા
ઉત્તરો પૂછું, તે તેઓ અને તે જાણી અને ઉત્તરો મધ્યસ્થ
રીતે મહેશી તો તેમને વહન કરીશ પરંતુ નહિ મહં તો તેમને
નિરુત્તર કરીશ.

એમ વિચારી તે મહાવીર પાસે આવ્યો અને થોડે દૂર
બેસી તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું.

પ્ર — હે ભગવન ! તમને જાણા ૧ માપનીય ૨ અવ્યવ-
ભાષ અને પ્રાણુક ૩ વિહાર છે ?

૧ સારી રીતે સમજના નિર્વાહ કરના તે.

૨ સુખશય સમય વિલાસના તે.

૩ નિષ્ક્રમ, નિર્દોષ.

ઉં—હે સોમિલ ! મને તે બધું છે

પ્રં—હે ભગવન્ ! તમને યાત્રા શું છે ?

ઉં—હે સોમિલ ! તપ, નિયમ, સયમ, સ્વાધ્યાય, અને ધ્યાનાદિમા જે મારી પ્રવૃત્તિ છે, તે મારી યાત્રા છે

પ્રં—હે ભગવન્ ! તમને યાપનીય શું છે ?

ઉં—હે સોમિલ ! યાપનીય બે પ્રકારનું છે ઇન્દ્રિય-યાપનીય અને નોહન્દ્રિયયાપનીય ઓત્રાદિ પાત્ર ઇન્દ્રિયો મને આધીન વર્તે છે, એ મારે ઇન્દ્રિયયાપનીય છે, અને મારા ક્રોધ, માન, માયા, અને ક્ષોભ એ ચારે કષાયો વ્યુચ્છિન્ન થયેલા છે અને ઉદયમા આવતા નથી, એ મારે નોહન્દ્રિય-યાપનીય છે

પ્રં—હે ભગવન્ ! તમને અવ્યાબાધ શું છે ?

ઉં—હે સોમિલ ! મારા વાત, પિત્ત, ઝક અને મનિપાતજન્ય અનેક પ્રકારના શરીરમબધી દોષો ઉપશાત થયા છે અને ઉદયમા આવતા નથી, એ મને અવ્યાબાધ છે

પ્રં—હે ભગવન્ ! તમારે પ્રાસુકવિહાર શું છે ?

ઉં—હે સોમિલ ! આરામો, ઉદ્ધાનો, દેવકુલો, સભાઓ પગ્મો તથા સ્ત્રી-પશુ નપુસક રહિત વસતિઓમા નિર્દોષ અને સ્વીકારવાયોગ્ય પીઠ (સૂતાનુ પાટિયુ), ફલક (પીઠ પાછળ એદિગણુ રાખવાનુ પાટિયુ) શય્યા અને પથારીને પ્રાપ્ત કરી હું વિહરું છું, તે મારો પ્રાસુક વિહાર છે

પ્રં—હે ભગવન્ ! સરિસવો આપને બદ્ય છે કે અભદ્ય ?

ઉં—હે સોમિલ તારા બ્રાહ્મણના શાસ્ત્રોમા સરિસવ શબ્દના બે અર્થ કહ્યા છે ૧ સદશવયા — એટલે કે મિત્ર

અને સર્પ - એટલે કે સરસવ તેમા જે મિત્રસરિસવ
 છે તે ત્રણ પ્રકારના છે સાથે જ-એક સાથે ગીરેલા અને
 માથે ધૂળમા રમેલા તે ત્રણે અમણ-નિર્મળને અમણ છે
 પરંતુ ધાન્યસરિસવ જે પ્રકારના છે સસ્ત્રાદિથી નિજવ
 થયેલા (સસ્ત્રપરિણત) અને સસ્ત્રાદિથી નિજવ ન થયેલા
 (અસસ્ત્રપરિણત) તેમા અસસ્ત્રપરિણત તો નિર્મળને અમણ છે
 સસ્ત્રપરિણતના પાછા જે પ્રકાર છે એવણીય (છગ્ગવા લાગત
 નિર્દોર) અને (ન છગ્ગવાલાયક સંદોષ) તેમા અનેરણીય તો
 નિર્મળને અમણ છે ૭ એવણીય છે તે જે પ્રકારના છે
 યાચિત (માએલા) અને અયાચિત (ન માએલા) તેમા જે
 અયાચિત છે તે તો અમણને અમણ છે અને યાચિત જે
 પ્રકારના છે મળેલા અને નહિ મળેલા તમા જે
 નહિ મળેલા છે તે નિર્મળને અમણ છે અને મળેલા
 અમ્ય છે

પ્ર —હે ભગવન! માસ તમારે ભક્ત છે કે અભક્ત!

ઉ —હે સોમિલ! માસ એટલે મદિના તો અભક્ત
 છે તેમજ માપ એટલે સોનું રૂપ તોળવાનું માપ તે પણ
 અભક્ત ૥ પરંતુ માસ એટલે અક્ષ જે સસ્ત્રાદિપરિણત,
 યાચિત ત્રણે હોય તો ભક્ત છે

પ્ર —હે ભગવન! આપને કુસત્યા ભક્ત છે કે
 અભક્ત!

ઉ —હે મામિલ! કુલીનશ્રી એ અશ્રમા કુસત્યા અમારે
 અભક્ત છે પણ કળથી એ અશ્રમા કુસત્યા અમારે
 સસ્ત્રાદિપરિણત હોય તો ભક્ત છે

૫૦—હે ભગવન્ ! આપ એક છો, બે છો, અક્ષય છો, અવ્યય છો, અવસ્થિત છો, કે અનેક ભૂત-વર્તમાન-ભાવી પરિણામને યોગ્ય છો ?

હૃ—હે સોમિલ ! હું એક પણ છું, અને તે કહ્યું તે બધું ભૂત-વર્તમાન-ભાવી પરિણામને યોગ્ય (સુધી પણ) છું દ્રવ્યરૂપે હું એક છું, અને જ્ઞાનરૂપે તથા દર્શનરૂપે બે છું, પ્રદેશ (આત્મપ્રદેશ) રૂપે હું અક્ષય છું, અવ્યય છું અને અવસ્થિત પણ છું, તથા ઉપયોગની દૃષ્ટિએ હું અનેક ભૂત-વર્તમાન-ભાવી પરિણામને યોગ્ય છું

અહીં સોમિલ બ્રાહ્મણ પ્રતિબોધ પામ્યો અને પ્રવચ્ચા સેવાની પોતાની અશક્તિ હોવાથી બાર પ્રકારનો આવક ધર્મ અંગીકાર કરી વિહરવા લાગ્યો બાકીનું બધું સખ આવકની જોમ ગણ્યું.

— સતક ૧૮, ઉદ્દેશ ૧૦

નાનો અતિમુક્તક

તે સમયે અમલુભગવત મહાવીરના સિંધ અતિમુક્તક નામના કુમારઅમલુ^૧ હતા તે ભોળા અને વિનયી હતા એક વખત બારે વરસા વરસતો હતો ત્યારે પોતાની કાષ્ઠમાં પાત્ર અને રત્નેશ્વરજી સ્થાપિત મહત્વાગ મારે તે બહાર માથા ગત્યામા તેમજો વહેતા પાણીનું એક ખાભોચિયું જોયું તેમજો તેના ફરતી એક માગીની પાળ બાંધીને તેના પોતાનું પાત્ર તરતું મૂક્યું અને આ મારી નાવ હ એમ કહી રમત રમવા માઢી કેટલાક સ્થવિરોએ એ બધું જોયું તેઓએ આવીને મહાવીર ભગવાનને પૂછ્યું

હે દેવાનુચિય ! આપના અતિમુક્તક નામના કુમાર-અમલુ કેટલા બવો કયાં બાક મિલ જશે ?

મ — હે બાઈો ત આ બવ પૂરો કરીને જ મિલ જશે. મારે હે બાઈો ! તમે તેની અવહેલા નિહા, તિરસ્કાર અને અપમાન કરો નહિ પણ ઝાણિ રાખ્યા વિના તેને માથવા સદ્કામ કરો અને તેની સેવા કરો. કારણ કે તે આ હજી સરીસ્વાળો છ પછી તે સ્થવિરો તે અતિમુક્તકને વગર ઝાણિએ માથવવા લાગ્યા તથા તેની સેવા કરવા લાગ્યા.

— સતક ૫ વરે ૪

૧ તે કુમારની કમરે નિર્જીવ પ્રવચન કપર ડુબી કરીને પ્રવચિત થવા હવા સામાન્ય રીતે બાક વગ પહેલાં દીસા દોષી સંભવતી નથી.

કેટલા શિષ્યો સિદ્ધ થશે ?

એક વખત મહાશુક નામના દેવલોકમાથી, મહાસર્ગ નામના મોટા વિમાનમાથી મોટી ઋદ્ધિવાળા બે દેવો ગ્રમણુ-ભગવત મહાવીરની પાસે પ્રાદુર્ભૂત થયા તેમણે મનથી જ ભગવાનને વદનાદિ કરી, પ્રશ્ન પૂછ્યા, તથા ભગવાને પણ તેમને મનથી જ જવાબ આપ્યા, તે સાંભળી મતુષ્ઠ થઈ તેઓ કરી મનથી જ તેમને વદનાદિ કરી તેમની પર્યુપાસના કૃપા લાગ્યા.

તે વખતે ભગવાનના મોટા શિષ્ય ગૌતમ મહાવીર-ગ્વામીની પાસે ઉભડક બેગીને ધ્યાન ધરતા હતા ધ્યાન પૂરું થયા પછી તેમને મકલ્પ થયો કે, બે દેવો ભગવાન પાસે પ્રાદુર્ભૂત થયા હતા, તે ક્યાથી શા માટે આવ્યા હતા તે ને ભગવાનને પૂછુ.

ભગવાને તેમનો ઇરાદો તેમને પ્રથમથી જ કહી બતાવીને તેમને તે દેવો પાસે જ શકા દાખવા મોકલ્યા દેવો તેમને

આવતા નેત્રે દર્શિત થયા તથા જન્મ જિભા થઈ ગયા. પછી
 ગૌતમને તેમણે કહ્યું કે હું ભગવન્ ! અમે મદામ્બુક કષ્ટમાથી
 મદાસમ વિમાનમાથી આ-યા છીએ અમે ભગવાનને મનથી
 જ પૂછ્યું હતું કે હું ભગવન્ ! આપ દેવાનુગ્રિપના કેટલા
 સિદ્ધ થશે ત્યારે ભગવાને પણ મનથી જ અમને
 જવાબ આપ્યો કે હું દેવાનુગ્રિપો ! આરા સાતમે સિદ્ધો
 સિદ્ધ થશે એ રીતે અમે મનથી જ પૂછેલા પ્રશ્નના જવાબ
 પણ અમને અમણભગવત તરફથી મન દ્વારા જ મળ્યા,
 તેથી અમે તેમની પુરુષાસના કરીએ છીએ એમ કહીને તે
 દેવો ગૌતમને વદન કરી જે દિશામાંથી પ્રગટયા હતા, તે
 દિશામાં જ અંતર્ધોન થઈ ગયા.

—શ્લોક ૫ ઉદે ૪

ગૌતમને આશ્વાસન

તે મમથે ભગવાન ગજગૃહમાં પધાર્યા હતા તે અગ્નિના ગૌતમજ્વાળા પોતાને કેવલજ્વાળાની પ્રાપ્તિ ન થવાથી ખિન્ન રહેતા હતા એટલે ધર્મકથા પરી થયા પછી શેઠિા પીપરાર્ધ ગયા ત્યાં મહાવીરજ્વાળા ગૌતમને સમોધીને કહેવા લાગ્યા

હે ગૌતમ ! તુ મારી સાથે ઘણા કાળ સુધી રહેતી અધાયેલ છે, હે ગૌતમ ! તે ઘણા લાંબા કાળથી મારી પ્રગમા કરી છે, હે ગૌતમ ! તારો મારી સાથે ઘણા લાંબા કાળથી પરિચય છે, હે ગૌતમ ! તે ઘણા લાંબા કાળથી મારી મેવા કરી છે, હે ગૌતમ ! તુ ઘણા લાંબા કાળથી મને અનુસર્યો છે હે ગૌતમ ! તુ ઘણા લાંબા કાળથી મારી સાથે અનુદાનપણે રહ્યો છે, હે ગૌતમ ! તુમના દેવભવમાં અને તુમના મનુષ્યભવમાં તારી સાથે મારો નબધ ૭

વધારે તો શું ? પણ મરણ પછી શરીરનો નાશ થયા બા
જાહીથી અવી આપણે બને સરખા, એક પ્રયોજનવાળા
(એક સિદ્ધિસ્ત્રેત્રમાં રહેવાવાળા) તથા વિશેષતા અને બેદરદિત
(સિદ્ધ) થઈશું

ગૌ — હે ભગવન્ ! આ વાત અનુચરીપપાતિક દેવા
પણ જાણે છે અને જુએ છે ?

મ — હા ઔતમ ! તે દેવોએ અનત મનાદ્યની
વમણાઓને ચેષ્ટાપે પ્રાપ્ત કરી છે તથા વ્યાપ્ત કરી છે
તેથી તેઓ આ વાત જાણે છે અને જુએ છે

— સતક ૧૪ શ્લોક ૭

મહાશિલાકંઠક સંગ્રામ

ઐતિહાસિક નોંધ

આ યુદ્ધમાં તે વખતના મુખ્ય ગજવગોનો ઉલ્લેખ છે. મગધદેશના રાજગૃહ નગરમાં રાજા શ્રેણિક (બૌદ્ધ યથોના બિબિસાર) રાજ્ય કરતો હતો. તેના પુત્ર દુશ્શિકે (બૌદ્ધ યથોના અન્નતશત્રુએ) શ્રેણિકના મરણ^૧ પછી ચપાનગરીને^૨ પોતાની ગજધાની બનાવી શ્રેણિક પછી તેના પુત્ર ઉદાયિકે પાટલિપુત્રને ગજધાની બનાવી, અને તેના પછી નવ નદોએ ગામ્ય કર્યું પછી મૌર્યવંશી ચદ્રગુપ્ત આવ્યો.

૧ રાજ્યલોભને કારણે અન્નતશત્રુએ બિબિસારને કેદ કરી મારી નાખ્યો હતો. જુઓ આ માળાનું 'બુદ્ધચરિત' પુસ્તક, પા ૧૭૬

૨ ચપા એ અગદેશની રાજધાની હતી પરંતુ મગધદેશના રાજાએ અગદેશ છોડી લીધા પછી 'અજ-મગધા' એ કંઈક સમાસથી અગદેશ મગધ માથે ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો. જુઓ 'બુદ્ધચરિત' પુસ્તક, પા ૧૨૮

તે સમયમાં મહાનનસતાક રાજ્યો પણ અસ્તિત્વમાં
હતા તેવું એક રાજ્ય વળજ-વિદેહનું હતું. વિદેહનું રાજ્ય
૧ ઝો. સાથે બોધર્ષ મધુ હતું^૧ વળજેની રાજધાની
વૈશાલી હતી તેનો રાજા ચંદ્રક હતો. મહાવીરની માતા
ત્રિશલા, ચેટકની સગી બહેન થતી હતી ચેટકને માત
પુત્રીઓ હતી તેમાં વચલી જ્યેષ્ઠાને મહાવીરના મોટાભાઈ
નદીવર્ધન સાથે પરણાવવામાં આવી હતી માતાની કન્યા
માથે બાણેજનું લગ્ન થવાનો સિવાજ બાળે ડેહલાક બાણેમાં
છ તમ તે વખતે પણ પ્રસિદ્ધ હતો મહાવીરની પુત્રી
ત્રિશલાનાથ લગ્ન પણ મહાવીરની મગી બહેન સુલ્લનાના
પુત્ર જમાલિ વરે થયા હતા.

ચેટકની બીજી પુત્રીઓ (એક સિવાય)^૨ પણ તે
વખતના પ્રસિદ્ધ રાજાઓ સાથે પરણી હતી પ્રભાવતીને
ઉદયન સાથે પરણાવવામાં આવી હતી તે ઉદયનની કથા
આ પ્રકારમાં આમળ પા. ૨૨૬ ઉપર આપેલી છે પદ્માવતીને
અપના હર્ષિવાહન સાથે મુગાવતીને કૌશાંબીના સતાનીક
સાથે સિવાને ઉજ્જવિનીના પ્રહીત સાથે અને ચંદ્રસુતાને
મગધના મેણિક સાથે પરણાવવામાં આવી હતી^૩.

૧ જુઓ આ માધ્યમું 'સુધ્યસિત' પા. ૧૩૨.

૨ સુ-વૈજા કુમારિભવસ્થામાં જ જન હિસુણી થઈ ગઈ હતી

૩ તેમનો ભાવ તો આવક દેવાથી પુત્રીઓને પરણાવતો
ન હતો; શેલ્લણ સિવાય બાહીનીને તેમની તેમની માતાઓએ
રાજ્યની સમતિથી પરણાવી હતી શેલ્લણને મેલવના મેણિકને
મોટા ભાગ આપનો પડયા હતો. (જુઓ કેમલકાશ્યપ રચિત
'મહાવીરચરિત')

ચેલ્લણનો પુત્ર ન જ ડાણિડ ગજ

નેને હલ્લ અને વિહલ્લ નામે એ નાના બાઈએ હતા
તે અને હમેશા મેચનક નામના ગધહત્તી^૧ ઉપર બેસી
વિલામ કુના તે જોઈને દૂણિકની પત્ની પદ્માવતીએ
અદેખાધથી તેમની પામેથી તે હત્તી લઈ લેવા માટે દૂણિકને
હથ્થુ ફાળિંડ તેઓની પામે હાથીની માગણી કરી ત્યારે
વેલ્લેર જણાવ્યું કે એ હાથી તથા હાગ અને ગ્રેણિક ગળ
હવતા હતા ત્યારે તેમની મારકને અમને મળેલા છે, માટે
તારે તે હાથી જોઈતો હોય તો અર્ધ ગળ્ય મને બદલામા આપ
પરંતુ તેમ હથ્થુ હજી ન રાખતા ડાણિડે તો પોતાની માગણી
ચાલુ રાખી પછી તેના ભયથી અને બાઈએ પોતાનો હાથી
તથા હાગ લઈને દાદા ચેટને ત્યાં વૈગાલી નગરીમા નાસી
આવ્યા ડાણિકે હત મોકલી તે અને બાઈએને માપી
દેવાની ચેટક પાસે માગણી કરી, પણ ચેટર રાજાએ
તેમ કરવાની ના પાડી પછી ડાણિકે પોતાના ઢાલ વગેરે
દશ બાઈએને ચેટક સાથે યુદ્ધ કરવા બોલાવ્યા ચેટકે
પણ નવ મલકિ અને નવ લેચ્છકિ એમ અદાર ગણ-
રાજાએને એકઠા કર્યા યુદ્ધ શરૂ થયું ચેટર રાજાને એવું
મત હતું કે દિવસમા એક વાર બાણુ ફેંકવું દશ દિવસમા
ચેટકે દૂણિકના કાલાદિ દશ બાઈએનો નાશ કર્યો અગિયારમે

૧ ઉત્તમ હાથી, જેના ગધથી જ બીજા હાથી ભાગી
જાય છે

૨. નિર્યાવલિ સૂત્રમા માત્ર વેલ્લેરનો જ ઉલ્લેખ છે,
સગવતીની દીકરા અને બાઈએનો ઉલ્લેખ છે

દિવસે ચેટકને છૂતવા કૃષ્ણે દેવનું આરાધન કરવા આજ્ઞા
(આદ્ય ટકના ઉપવાસ) નું તપ કર્યું તેથી સર્ક અને
અમરેન્ આપ્યા. સર્કે કૃષ્ણ કે ચેટક પરમ આવક છે મારે
તેને કું મારીશ નહીં પણ તારું રક્ષણ કરીશ પછી સર્કે
કૃષ્ણનું રક્ષણ કરવા સારુ વળ્લના જેવું અભેદ કવચ
કર્યું — ૧ ૫ ૩૧૬

૧૦ — હે ભગવન ! મહાસિદ્ધાકટક સમ્રામ થતો
હતો ત્યારે કોણ છૂતવા અને કોણ હાધો ?

૧૧ — હે ગૌતમ ! વળ્લવિદેહપુત્ર કૌણિક છૂતવો અને
નવ મસ્થકિ અને નવ સ્વચ્છકિ જેઓ કાશી અને કાલસ
દેશના અદાર મણુરાજઓ હતા તેઓ પરાન્વ પામ્યા
ત મમ્રામ માટે કૌણિકે પોતાના પદ્મસ્ત્રી ઉદ્ધાપિત તથા
અતુરમ સેનાન તથા કરાવી પછી કૌણિક સ્નાન કરી
અધિકમ (પૂજા) કરી પ્રાચલિતશ્પ (વિધીનો નાશ કરનાર)
કોતુક (મપીતિષકાદિ) અને મગધો કરી સર્વોદ્ધારથી
વિભૂષિત થઈ અખતર ધારણ કરી ધનુર્દેહ મદલું કરી માથે
કોરટક કુપની માળાવાળા છત્ર સદિત જહાર નીકળ્યો અને
પાતાના ઉદ્ધાપિ હસ્તી ઉપર સવાર થઈને મહાસિદ્ધાકટક
સમ્રામમા આવ્યો. તેની આમળ દેવરાજ સર્ક મોકું વજ્ર
સરખુ અભેદ કવચ વિકુર્વાને ધિઓ હતો તે કૃષ્ણ રાજ
એકધા હાની વડે પણ સત્પણનો પરાન્વ કરવા સમથ હતો.
તે નવ મસ્થકિ અને નવ સ્વચ્છકિ જેઓ કાશી અને
કાલસના અદાર મણુરાજઓ હતા તેઓના મદાન
પોતાઓને હપ્પા થાપણ કરી અને મારી નાખ્યા, તેઓની
ચિહ્નમુક્ત ખર નહોતો અને પતાકાઓ પાડી નાખી તથા

જેઓના પ્રાણ મુશ્કેલીમાં છે એવા તેઓને ચારે દિશાએ નસાડી મૂક્યા

તે સંગ્રામમાં જે ઘોડા, હાથી, ચોદા અને સારથિઓ તૃણ, કાંઈ, પાદડા કે કાકરા વતી હણાયા, તેઓ સધળા એમ જાણુતા હતા કે હું મહાશિલાથી હણાયો, તે હેતુથી તે મહાશિલાકંઠક સંગ્રામ કહેવાય છે^૧ તે સંગ્રામમાં ૮૪ લાખ માણસો હણાયા, તથા નિશીલ, રોષે ભરાયેલા, ગુસ્સે થયેલા, યુદ્ધમાં વાપલ થયેલા અને અનુપશાત એવા તેઓ ઘણે ભાગે નરક અને તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થયા છે

પછી રથમુશલ નામે બીજો સંગ્રામ થયો તેમાં કૌણિક અને દેવેન્દ્ર શક ઉપરાંત અસુરેન્દ્ર ચમર રાજાએ પણ ભાગ લીધો હતો, તે એક મોટું લોહાનું કિડીન (તાપસોનું વાસનું પાત્ર) જેવું કવચ વિકુર્ચિત^૨ બિભો રહ્યો હતો. કૌણિક તે વખતે જૂતાનંદ નામના હાથી ઉપર હતો તે સંગ્રામમાં અધગહિત, સારથિરહિત, ચોદાઓ રહિત, અને મુશલસહિત એક રથ ઘણો જનસહાર કરતો ચારે બાજુ ફેડતો હતો માટે તે રથમુશલ સંગ્રામ કહેવાય છે તેમાં પણ કૌણિક જીત્યો અને નવમહાદિ અને નવ લેન્દ્રકિ પરાજય પામ્યા અને ચારે દિશામાં ભાગી ગયા

૧ પછી આવતા 'રથમુશલ' યત્ર જેવું આ 'મહાશિલા-કંઠક' પણ એક મુદ્ધયત્ર હશે, જે મોટી ગિલાઓ ફેંકતું હશે પછીના વખતમાં ધરાનીઓ તલવારોવાળો રથ ગતુસેન્યમાં મોકલતા, જેની પીઠાતી તલવારો દારુણ તલ ચલાવતી, તેવું આ 'રથમુશલ' યત્ર લાગે છે

તે સમામમા હં લાખ માણસો મગના. તેમાંથી ૬૪
હજાર એક માણસીના ઉરમાં ઉત્પન્ન થયા એક દેવસેકમા
ઉત્પન્ન થયો. એક ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયો. અને બાકીના
ધણે ભાગ નરક અને તિર્થંજ મોનિમા ઉત્પન્ન થયા.

મૌ —હે ભગવન! દેવના ૭૬ શકે અને અસુરશાકે
કૃષ્ણને કેમ સહાય આપી?

મ —હે યોતમ દેવોનો ૭૬ શક કૃષ્ણ રાજાના
પૂર્વભવમળથી મિત્ર હતો અને ચમર પણ કૃષ્ણ રાજાનો.
તારસતી અવગ્રામ મિત્ર હતો તથા તેમણે વન મઠ
કરી હતી.

મૌ —હે ભગવન! ધણા માણસો એમ કહે છે કે
સમામમા હણાયેલા મનુષ્યો દેવસેકમા ઉત્પન્ન થાય છે? એ
મમાણે કેમ હોય?

મ —હં યોતમ! એમનું એ કહેવું મિ થા છે હં તે
એમ કહું છું કે

તે કાળે વૈશાલી નગરીમા વડુણ નામે નામનો પૌત્ર
રહ્યો હતો. તે આવક હતો તથા ક્ષતાદય હતો અને
નિરતર ૭ ટકના ઉપવાસ કરી કરતો હતો. પછી બ્યારે
તેનું મૃત્યુ થયું અને મૃત્યુના બ્યારેકથી તથા ભગવત્પ્રભુથી
સ્વમુશ્વ સમામમા જવા માટે બાધા થઈ ત્યારે તેણે ૭
ટકના ઉપવાસ વધારી બાક ૮ કના કરી અને પછી તે
માર પટાવાળા અશ્વરથમાં બેસી સમામમા ઉતર્યો. ત્યાં
તણે એવા નિયમ લીધા કે આ સમામમાં મને જે પહોં

મારે તેને મારે માગ્વો, બીજાને નાહ પછી એક પુરુષ
રથમાં બેસી તેની સામે આવ્યો અને તેને પ્રહાર કરવાનું
કહેવા લાગ્યો, ત્યારે વરુણે તેને પોતાનો નિયમ જાણી
મળાવ્યો. એટલે પેલાએ બાણથી વરુણને સખત ઘાયલ
કર્યો પછી વરુણે પણ તેને બાણથી હણ્યો. પછી પોતાનો
પણ અતકાળ આવ્યો. જાણીતે એકાંત સ્થાનમાં ચાલ્યો
ગયો અને ઘોડાઓને છૂટા કરી, ડાબના સચારા ઉપર પૂર્વ
દિશામાં પર્યટાસને (પદાસને) બેઠો, અને આ પ્રમાણે
બોલ્યો.

‘પૂજ્ય અહંતોને નમસ્કાર થાઓ, જેઓ સિદ્ધિગતિને
પ્રાપ્ત થયા છે. અમણુભગવાન મહાવીરને નમસ્કાર થાઓ, જે
તીર્થના આદિકર છે, સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા છે,
તથા જે મારા ધર્મોચાર્ય અને ધર્મના ઉપદેશક છે ત્યાં મહેલા
ભગવાનને અહીં રહેલો હું વહુ છું ત્યાં રહેલા ભગવાન
મને જુઓ.’ પછી તે આ પ્રમાણે બોલ્યો. ‘પહેલાં મેં
અમણુભગવાન મહાવીર પાસે જીવનપર્યંત અશૂલ હિંસા
વગેરે પાત્ર મહાપાપોના ત્યાગનો નિયમ લીધો હતો. પરંતુ
હવે અત્યારે તો સર્વ પ્રકારના હિંસાદિ મહાપાપોના ત્યાગ
વડુ છું — વગેરે ૨૬૬૬ મુનિની કથાની પેઠે જાણુવું પછી
તેણે બપ્પર છોડી નાખ્યું અને બાણને ખેંચી કાઢ્યું પછી
આલોચનાદિ કરી સમાધિને પ્રાપ્ત થયેલો તે મરણ પામ્યો.

હવે તે નાગના પૌત્ર વરુણનો એક પ્રિય બાલમિત્ર પણ
તે યુદ્ધમાં સામેલ હતો. તે પણ બ્યારે ઘાયલ થયો ત્યારે
તેણે નાગના પૌત્ર વરુણને સત્રાગમાંથી બહાર નીકળતો
જોયો. એટલે તેણે પોતાના ઘોડાઓને ઘોળાવ્યા અને

વરુણની પેઠે વિસર્જિત કર્યા પછી વસ્ત્ર પાથરી તે ઉપર બેસી તે પૂર્વાદિશા તરફ અન્નહિ કરીને બોલ્યો કે હે ભગવન્ મારા પ્રિય ભાસમિત્ર વરુણને જે શીલવતાદિ હાવ તે મને પણ હો. એમ કહી તેણે નામર છાંયુ અને નાણું બેઝી કાઢ્યું પછી તે પણ અનુક્રમે મરણ પામ્યો.

વરુણને મરણ પામેલો જોઈ પાસે રહેલા વાનસ્પતર દેવોએ તેના ઉપર દિવ્ય સુગંધી અધોદક્ષી વૃષ્ટિ કરી પાંચ વર્ષનાં દૂધ તેની ઉપર નાખ્યા અને દિવ્ય મીત્રાધરની શબ્દ પણ ક્યાં તે પ્રભાણે નાગના પૌત્ર વરુણની દિવ્ય ઋષિ અને પ્રભાવ માંબળાને તથા જોઈને ધણા માણ્યો. (ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે) પરસ્પર એમ કહે છે કે સમ્રાજ્યા ધાવણ થયેલા દેવમોહને પામે છે.

શ્રી — હે ભગવન્ તે વરુણ મરીને ક્યાં ગયો ?

મ — હે જોતમ તે સૌધર્મ દેવમોહને વિને અરુણાન્ન વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો છે તેની આયુ પ્રતિધિતિ ચાર પચોત્તમ વયની છે ત્યાંથી મરીને તે મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મિદિ પામશે.

— સતત ■ ઉદે •

દેવાનંદા બ્રાહ્મણી

તે કાલે બ્રાહ્મણકુટુમ્બ^૧ નામે નગર હતુ તેમા બહુશાલક નામે ચેત્ય હતુ તે નગરમા ઋષભદત્ત નામે બ્રાહ્મણ રહેનો હતો તે ધનિક તેમ જ ચારે વેદોમા નિપુણ હતો તે શ્રમણોનો ઉપાસક હતો તેની પત્ની દેવાનંદા પણ શ્રમણોની ઉપાસિકા હતી

૧ તે વખતે વૈગાલિ ગઢેરમા (અત્યારનુ બસાર પટણાથી ૨૭ માઈલ દુર) તેની પાસેના બે ત્રણ પરાનો પણ સમાવેશ થતો હતો કુટુમ્બ તેનુ પરુ હોય તેમ લાગે છે તેમા ધત્રિચોનો મહોલ્લો ધત્રિચકુટુમ્બ વરીકે પ્રસિદ્ધ હતો, તેનો આલોચનો મહોલ્લો બ્રાહ્મણકુટુમ્બ નામે પ્રસિદ્ધ હતો

એક વખત મહાવીરસ્વામી તે આમર્મા પધારી તે વાત જાણી સ્વસ્થદત્ત અને દેવાનંદા^૧ પણ ખુશ થઈ ગયા. બેસી મહાવીર ભગવાનના દર્શને ગયા. સ્વસ્થદત્ત ભગવાનને વિશ્વિતર પ્રણામ કરી જીઓ રહી. દેવાનંદા પણ ત્રણ વાર પ્રક્રમણ કરી વંદન કરી સ્વસ્થદત્તને આગળ કરી પોતાના પરિવારસહિત હાથ જોડી વિનયપૂર્વક જિભી રહી.

તે વખતે દેવાનંદા આઠાણીના સ્તનમર્ધથી દૂધની ખારક છટી^૨ તેના ભોજન જ્ઞાનદામુથી બીના ચર્ચા તેનું સરીર હપથી પ્રસ્થ થતા તેના કમ્બુક વિમ્બીયું^૩ થયે, તેના રોમકૂપ ઝીંબા થયા તથા તે અમણુભગવાન મહાવીરને અનિમિષ દ્રષ્ટી જોતી જોતી મીઠી રહી.

એ જોઈ મોતમે મહાવીરસ્વામીને પૂછ્યું કે 'હે ભગવન' આ દેવાનંદા આઠાણીને આપને જોઈ સ્તનમર્ધથી દૂધની ખારક કેમ છટી ?

૧ મૂળમાં દેવાનંદાની ટેથારીનું શબ્દચળીને શામે તેથી અતિશયવાચક પણ ન છે. એમરે - આશ્ચર્યો પડેલાં ચોનાંદક વચ્ચે પડેલું હપર રેશમી વજ્ર ક્ષિપ્ત સુખધિવ પુષ્પાથી રેશ નરવા કપાલમાં ચડન લગાવ્યું. કાલાચુના મૂળ પડે સુખધિવ થઈ થઈ કુન્ન દાસીઓ પિલાત રેશની દાસીઓ એમ અનેક દેગ વિરેશથી જ્ઞાનીને ક્રીડી થયેલી પોતાના રેશના પહેરવેલ ભવા રેશને ખાસ કરનારી કુસલ અને વિનયનથી દાસીઓનો પરિનાર સ્થાયે લીધા; વચ્ચે પોતાના રેશની દાસીઓ જિભાએ રૂપ કમ્બુકિયો અને માન્ય પુરુષોના જડ સ્થાયે સ્વ અમણ આવી ધ

મં—હું જાનમ ! આ દેવાનંદા મારી ખરી માતા છે, અને હું તેનો પુત્ર છું^૧, માટે તેને તેમ થયું છે

પછી ભગવાને ઋષભદત્તને, દેવાનંદાને અને ત્યાં બેગા ધ્યેષા શ્લોકોને ધર્મ જ્ઞી ત્યાર પછી તુષ્ટ ધર્મ ઋષભદત્તે ૨૮૬૦ની પેઠે ભગવાન પાસે પ્રવ્રજ્યા લીધી, ૧૧ અંગોનું અધ્યયન કર્યું, અનેક તપકર્મો કર્યા અને અતે સાઠ ટકના અનગન વડે મરણ પામી, તે સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયે.

દેવાનંદાએ પણ ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી ત્યારબાદ મહાવીરે તેમને આર્યચર્યા નામની આર્યાને શિષ્યાપણે સોંપ્યા તેમણે પણ ૧૧ અંગોનું અધ્યયન કર્યું, અનેક તપ કર્યા અને અતે સાઠ ટકના ઉપવાસ વડે મરણ પામી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી

—શતક ૫, ઉદ્દે ૩૩

૧ શકેઈની આજ્ઞાથી તેના સેનાપતિ હરિભ્રુગમેસિ દેવે મહાવીરના મર્જાધાન પછી ૮૩ માં દિવસે તેમને દેવાનંદાની દૂખ-માથી ઉપાડી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની દૂખમા મૂકી દીધા હતા, અને ત્રિશલાનો જર્મ દેવાનંદાની દૂખમા મૂક્યો હતો. જુઓ આચાર્યગ સૂત્ર શ્રુ ૨, અં ૧૫, આ માળાનું ‘આચાર્યધર્મ’ પુસ્તક, પા ૧૬૮ દેવાનંદાને આવા જર્મરત્નની હાલિ થઈ તેના કારણમા એમ જણાવવામા આવે છે કે પૂર્વજન્મમા તે અને ત્રિશલા બેઠાણી દેરાણી હતા તે વળતે દેવાનંદાએ ત્રિશલાનો રત્નકરડ ચોર્યો હતો ત્રીય જન્મ ત્યકુલોમા, દરિદ્રકુલોમા, કિષ્કુલકુલોમા કે બ્રાહ્મણકુલોમા ન આવતરી શકે મહાવીરને બ્રાહ્મણીના પેટે આવતરણુ પડયું તેનું કારણ એ હણ કે, પેતાના આજલા જન્મમા તેમણે ગોત્રમદ કર્યો હતો

જમાલિ

આશ્વલ્કુશમામની પશ્ચિમ સ્થિતિએ એ જ ગંગે
 ક્ષત્રિયકુશમામ નગર હતું. તેમાં જમાલિ નામનો ક્ષત્રિયકુમાર
 રહેતો હતો.^૧ તે ધનિક હતો તથા પોતાના મહેલમાં અનેક
 પ્રકારની સુઠર યુવતીઓ વડે બળવાનાં બત્રીસ પ્રકારના
 નાટકો વડે વૃત્ત્ય અનુમાર નાચતો, ખુશ થતો, તથા ઋણ
 અનુસાર બામ ભાગવતો વિહરતો હતો.

એક વખત ભગવાન મહાવીર તે ગામમાં પધાર્યા.
 તેમને જાણ્યા બાદથી મોટો ત્રાસમુદાય અનુદિત થતો તથા
 કોપાદક કરતો તે તરફ જવા શાઓ. તે જોઈ જમાલિએ
 કશ્ચિત્તે બોધાવતો પુણ્ય કે જાણે છંદ ગ્રંથ વાસુદેવ

૧ તે જમાલિ મહાવીરની સમી જડેન સુવર્ણનાનો પુત્ર
 અને મહાવીરની પુત્રી ત્રિવલ્લભનાનો પતિ હતો. જુઓ
 વિશેષાવસ્થાકસ્ટ ૨૩-૭.

નાગ, યક્ષ, બ્રૂત, કૂવો, તળાવ, નદી, ધરો, પર્વત, વૃક્ષ, મંદિર, મૂર્તિ કે ગાનો ઉત્સવ છે કે જેથી બધા આમ દ્રાલાહલ કરતા બહાર જાય છે? ત્યારે ડ્યુડિએ તેને મહાવીર ભગવાનના આવ્યાની વાત કરી તે જાણી જમાલિ પણ રનાનાદિથી પવિત્ર ચર્ચ રથમા ખેરી સા જવા નીકળ્યો. પછી ચૈત્ય પાસે આવતા રથમાંથી કિતરી, તેણે પુષ્પ, તાબૂલ, આયુધાદિ તથા પગરખા દૂર ઝાં, ખેસને જનોઈની પેડે વીટાળ્યો, અને કોમળો ડરી, ચોખ્ખો ચર્મ, અજલિ વડે હાથ જોડી તે મહાવીર પાસ ગયો, અને વદનાઈ કરી ધર્મોપદેશ સાબળવા લાગ્યો.

ભગવાનનો ધર્મોપદેશ માબળ્યા જાદ મગુષ્ટ ચર્મ, તેણે જિભા ચર્મને ભગવાનને ત્રણ વાર પ્રક્ષિણા કરી, તથા નમસ્કાર કરી આ પ્રમાણે કહ્યું, “હે ભગવન! હું નિર્ગ્રેથના પ્રવચન ઉપર શ્રદ્ધા કરું છું, વિશ્વાસ કરું છું, રુચિ કરું છું, તથા હે ભગવન! હું તે પ્રવચન અનુમાન વર્તવાને તૈયાર થયો છું હે ભગવન! તમે જે ઉપદેશ આપો છો તે તેમ જ છે, સત્ય છે, તથા અસદિગ્ધ છે, પરંતુ, હે દેવાનુશ્રિય! મારા માતપિતાની રજા માગીને હું આપની પાસે દીક્ષિત ચર્મ, ગૃહવાસનો ત્યાગ કરી, સાધુપણ સ્વીકારવા ઇચ્છું છું.

પછી તે પોતાને ઘેર ગયો અને માતપિતાને ભગવાનના ધર્મોપદેશની અને તેમા પોતાને થયેલી રુચિની વાત કરી તે જાણી તેના માતપિતા તેના પુત્રશાળીપણાથી ખુશ થયા પરંતુ જ્યારે તેણે સંસારબંધથી ઉદ્ધિસ ચર્મ સાધુ થવાની વાત કરી, ત્યારે તેની માતા એકદમ પચ્સેવાથી બીના શરીરવાળા ચર્મ ગર્મ, તેના અંગો શોકભારથી ડપવા લાગ્યા, તે નિમ્નેજ

તથા સોખા વિનાની ચર્ચા ગર્ચ તેનાં આબૂધણે દીસા ચર્ચ
 ગયા તેનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર સરી મધુ અને ત્રીખરામેલા કેશપાત્ર
 માંદન મુદિત ચર્ચને તે કુદાડાથી હોમેલી અપકલતાની પેડે
 કે ઉત્સવ પૂરો ચર્ચા ઉદ્વળની જેમ નીચે પડી ચર્ચ તરત
 / તના ઉપર પાણી છાંટવામા આન્યુ અને નેન પખો
 નાખવામાં આવ્યો, પછી ઠઈક સ્વસ્થ થતા તે આકેદ કરવા
 લાની હે ભત' તું મારો છજ કાત, અને પ્રિય છ
 આભરણની પેગી જેવા, અને જીવિતના ઉત્સવ જેવા
 આનંદનનક છ ઉજરાના ગુપ્તની પેડે તારા નામનું મવણ
 પલ્લ દલભ છે તો વારું દલન તો દુલભ હોય તેમા નવાઈ
 ગી ? તારો વિભોજ આમારાથી એક સણ પલ્લ સદન નહિ
 ચર્ચ થશે મારે અને જીવિતને છીએ ત્યાં સુધી તું ધેર ન
 ગઈ પછી કુલવચતગુની વહિ કરીને જલ્પઆમાં તું
 માધુ થ ?

તારે જમાલિએ તમને કહ્યું હં માતપિતા' આ
 મનુષ્યભવ અનેક જ મન્વન્ત-મરણ-રોગ વગેરે શારીરિક અને
 માનસિક દુખોની અત્યંત વેદનાથી અને મકડો અસુતાથી
 પીડિત, અધ્રુવ અને સુધ્ધાના રમ જેવો પરપોટા જેવો,
 ડામની સગી ઉપર રહેલા જલ્પનિંદુ જેવો, સ્વપ્નદશન જેવો
 અને વીજળીના અમકારા જેવો અમળ છ સપ્ત, પદ્મ
 અને નાશ પામવો એ મનો ધમ છ પહેલાં કે પછી તેનો
 અવસ્થ ત્યાગ કરવાનો છે તો હં માતપિતા કોણ જાણે છ
 કે કોણ પ્રથમ તરી અને કોણ પછી તરી ? મારે હ
 માતપિતા હું તમારી અનુમતિથી ભગવાન પામ પ્રવલ્લા
 મદણ કરવા ઇચ્છું છું

માતપિતા—હે પુત્ર ! તારું શરીર ઉત્તમ રૂપ, લક્ષણ, અંગન (મસાતલ વગેરે) અને ગુણોથી યુક્ત છે, તથા ઉત્તમ બળ, વીર્ય અને સત્વસહિત છે તુ વિજ્ઞાનમાં વિચક્ષણ છે, મૌખ્યાગ્રણથી ઉન્નત છે, કુલીન છે, અત્યંત સમર્થ છે, અને પ્રકાશના વ્યાધિ અને રોગથી રહિત છે, નિરુપહત, ઉદાત્ત અને મનોહર છે માટે હે પુત્ર ! ત્યાં સુધી તારા શરીરમાં રૂપ-યૌવનાદિ ગુણો છે, ત્યાં સુધી તુ તેનો અનુભવ કર, પછી અમારા મરણ પામ્યા બાદ, કુલતતુની વૃદ્ધિ કરી, વૃક્ષાવસ્થામાં તુ સાધુ થશે

જમાલિ—હે માતપિતા ! આ શરીર દુષ્કર્મનું ધર છે, અને વ્યાધિઓનું મ્થાન છે, અસ્થિ, આયુ અને નાડીના મમહનું બનેલું છે, માટીના વાસણ જેવું દુર્બલ છે, અશુચિથી ભરેલું છે, તેની સારવાગ નિરતર કચ્વી પડે છે, તથા છર્ણુ વરની પેઠે સડવું, પડવું અને નાશ પામવો એ તેના મહજ ધર્મો છે વળી એ શરીર પહેલા કે પછી અવશ્ય ડાડવાનું છે તો હે માતાપિતા ! કાણુ જાણે છે કે કાણુ પહેલા જશે અને કાણુ પછી જશે ?

માતપિતા—હે પુત્ર ! તારે આ આદિ સ્ત્રીઓ છે તે વિશાળ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી બાળાઓ છે તે રૂપ, લાવણ્ય અને યૌવનથી યુક્ત છે વળી તે સમાન કુલથી આણેલી, કલામાં કુશલ અને સર્વકાલ લાડસુખને યોગ્ય છે તે માર્દવગુણથી યુક્ત, નિપુણ, વિનયોપચારમાં પડિત અને વિચલણ છે સુદર, મિત્ર અને મધુર બોલવામાં, તેમ જ હાન્ય, ઘટાફા, ગતિ, વિલાસ અને ચિત્તિમાં વિશારદ છે, ઉત્તમ કુલ અને શીલથી સુશોભિત છે, વિશુદ્ધ કુલરૂપ

વચનગુની રહિ કરવામાં મમય ચોરનવાળો ॥ મન
અનુરૂપ અને હૃદયને ૧૮ છે મુક્તિ વડે પ્રિય અને ઉત્તમ
છે તમ જ દમેશા બાવમાં અનુરૂપ અને સત્ સ્વભાવ
મુદ્દા છે મારે જ પુત્ર તું એ સીએ સાથે મનુષ્યસુત્રથી
વિદ્યાએ કામમાંમાં બામવ ત્યારે પછી ભુક્તિઓથી થય
વિવશથી ઉત્પન્નતા કરે થવા બાદ અમારા મૃત્યુ પછી
દીક્ષા સંગે

સ્તોત્ર—૧ માતૃપિતા ૧ મનુષ્યસુત્રથી કામમાંમાં
અમુચિ અને અસાધન છે વાન, પિત્ત મ્હમ્નીય અને
શાર્દાન કરવાવાળા છે વિદ્યા મુત્ર મ્હેમ્, નામિકનો મેધ
તમ્મ, પિત્ત પગ શુક અને મોક્ષિતથી ઉત્પન્ન થયલા છે
વળી ન અમારા તથા ખરાબ મુત્ર અને દુઃખથી વિદ્યાથી
અરપૂર ૧ મુત્રના ગેરી મધવાળા ઉચ્છ્વાસથી અને અમુખ
નિન્દાસથી ઉત્તમ ઉત્પન્ન કરે છે વૈષ્ણવ દક્ષતા અને
કક્ષમક્ષ (અમુખ અમા વાનપ દંતાથી કુખપ અને
મવ મનુષ્યના સાધારણ છે શારીરિક અને માનસિક
અવન દુખ વડે સાધ્ય છે અગ્નિ તપથી સેવાવધા છે
સાધુ પુત્રથી દમેશા નિર્દોષ છે અનત સસારની રહિ
કરનારા છે પરિણામે કદુક રજવાળા છે અજતા ધાસના
પૂજાની પહે ન મહી દર્શિએ તા દુખાનુગથી અને મોક્ષ
મામમાં વિમ્મરૂપ છે

માતૃપિતા—૨ પુત્ર અર્ધ (પિતામહ) ૧ર્ધ
(મૃતિપિતામહ) અને પિતાના ૧ર્ધ થકી બાવેલું અખર
સ્થ તારે વિદ્યમાન છે તે તારે સાત પેઠી મુખી પુષ્કળ
દાન દેવાને પુષ્કળ ભોગવવાને અને પુષ્કળ વહેંચવાને પૂરું

છે. માટે તેના વડે માનુષિક કામભોગો ભોગવ, અને પછી મુખનો અનુભવ કરી દીક્ષા લેજે

જમાલિ—હે માતાપિતા ! એ હિરણ્ય વગેરે અગ્નિને

સાધારણ છે, ચોરને આધારણ છે, રાજાને સાધારણ છે, મૃત્યુને સાધારણ છે, તથા દાયાદ (ભાયાત)ને સાધારણ છે વળી તે અમુવ, અનિત્ય અને અશાશ્વત છે કોણ જાણે છે કે પહેલાં કોણ જશે અને પછી કોણ જશે માટે હ પ્રમત્યા લેવા ઇચ્છુ છુ.

આ પ્રમાણે જ્યારે વિષયને અનુદૂલ ઉક્તિઓથી તેને મનાવી ન શકાયો, ત્યારે વિષયને પ્રતિદૂલ અને સયમને વિષે ભય અને ઉદ્વેગ કરનારી ઉક્તિઓથી તેના માતાપિતાએ તેને આ પ્રમાણે સમજાવવા માડ્યો 'હે પુત્ર' એ નિર્ઐશ-પ્રવચન ખરેખર સત્ય, અદ્વિતીય, ન્યાયયુક્ત, શુદ્ધ, શસ્ત્રને કાપનાર, મિદ્ધિમાર્ગરૂપ, મુક્તિમાર્ગરૂપ, નિર્વાણમાર્ગરૂપ અને નિર્વાણમાર્ગરૂપ છે, તેમ જ અમલરહિત તથા નિર્ગત અને સર્વ કુખના નાશનુ કારણ છે તેનામા તત્પર થયેલા જીવે મિદ્ધ, ભુદ્ધ અને મુક્ત મર્મ, નિર્વાણને પ્રાપ્ત થાય છે તથા મર્વ કુખોનો નાશ કરે છે પરંતુ તે મર્મની પેઠે એકાત-નિશ્ચિત દષ્ટિવાળુ, અજ્ઞાની પેઠે એકાત ધારવાળુ, લોભના જવને આવવાની પેઠે દુઃખર, અને વેળુના કોળિયા જેવું નિશ્ચાદ છે, વળી તે ગંગા નદીને સામે પ્રવાહે જવાની પેઠે અને બે હાથથી મમુદ તરવા જેવુ મુશ્કેલ છે, તીવ્ર તલવારની ધાર ઉપર ચાલવા જેવુ દુઃખર છે, તથા મોટી શિક્ષા લિચ્ઞવા બરાબર છે નિર્ઐશને આધારમિદ્ધ (નાકુંને ગ્યાલમા રાખીને તૈયાર કરેલો આહાર), ઔદેશિદ્ધ (સાધુને

હૃદયાને હૃદી જાળ વગેરેથી ગ્રાહ્ય કરેશે) ત્રિભાગ
 (ચોડાક પોતાને માટે અને ચોડાક સાધુ માટે એમ પદ્મચેથી
 બન્ને રચિશે આદાર) અધ્યવપૂરક (પોતાને માટે રંધવા
 માગ્યુ હોય તેમાં સાધુને આપ્યો જાણી નવો ઉમેરેશે)
 મુતિદૃષ્ટ (આપાકર્ષિત વગેરેના અંશોથી ભિન્નિત) કીન
 (સાધુ માટે ખરીદેશે), પ્રાપ્તિચક્ર (સાધુને માટે કૃપાનો
 આણેશે) આપ્તકલ્પ (મીનનો મૂલ્યની આપેશે)
 અનિનૃષ્ટ (મળ્યો સદિવારો બધાની રજા વિના આપેશે)
 અભ્યક્ત (ધર આવવા મામથી સાધુ માટે આણેશે)
 કાવારભક્ત (વનમાં સાધુ માટે મોડેલા સહાવરનો)
 દર્શિભક્ત (કુકાળમાં મોડેલા સહાવરનો) અભનભક્ત
 (રાત્રી માટે તૈયાર કરેશે) વાદસિકાભક્ત (વાદળથી
 આપ્યા હોય ત્યારે સાધુથી બહાર ભિક્ષા માટે ત્યાં નહિ
 માટે તૈયાર કરેશે) અને પ્રાધૃષ્ઠભક્ત (મહેમાન માટે તૈયાર
 કરેશે) આકાર તથા સમ્પાનરૂપિ (જેને ત્યાં દેતારો ક્યો
 હોય તેને પિંડ) રાજપિંડ તેમ જ મૂલ્ય કદ રૂઠ ખીજ
 અને હરિવાળીનું ભોજન આવુ કે પીવુ કલ્પતું નથી વળ્યું કે
 મુત્યું તું સુખને ચોગ્ય છે પણ કુ અને ચોગ્ય નથી તેમ જ
 દાર તડકા શૂખ તરમ ચોર, આપક (જમણી જાનવર)
 ૧૨ અને મચ્છરના ઉપદ્રવોને વાતપિત્તાદિ જન્ય રોગોને
 અને તેમના દુષ્પ્રભોને તેમ જ તેવા વિવિધ પરિવહો (મંકરો)
 અને ઉપસર્ગો (વિક્ષો)ને સહવાને તું સુમર્ષ નથી

જન્માસિ—હ માતૃચિતા ખરેખર, નિર્ગુણ પ્રવચન કલીન
 (નદસક્રિવાળા) કાચર અને હસકા પુરુષોને તથા આ હોકમાં
 આમકત, અને પરબોકથી પરાસુખ એવા વિવનપ્રવચના

સામાન્ય પુરુષોને દુબકર છે. પણ ધીર નિશ્ચિત અને પ્રયત્નવાન પુરુષને તેનું અનુપાલન જરા પણ દુબકર નથી.

આમ જ્યારે તેઓ જમાલિને કોઈ રીતે સમજાવવાને સમર્થ ન થયા, ત્યારે વગર ઇચ્છાએ તેઓએ તેને દીક્ષા લેવા અનુમતિ આપી. પછી એ લાખ સોનૈયા વડે તેઓએ મહાદુકાનમાંથી^૧ એક રત્નેહરણ અને પાત્ર મંગાવ્યું, તથા એક લાખ સોનૈયા આપીને હજમને ખોલાવ્યો. અને જમાલિના ચાર આગળ જેટલા ભાગમાં વાળ છેડી જાકીના વાળ દાખવી નખાવ્યા^૨. તે કેશ તેની માતાએ સફેદ વસ્ત્રમાં ચત્તપૂર્વક ગ્રહણ કર્યો તથા તેમને ગધોદકથી ધોઈને ગધમાત્ર વડે પૂજ્યા અને શુદ્ધ વસ્ત્ર વડે જાધીને ગ્લનકરડમાં મૂક્યા, પછી હાર, પાણીની ધાર, સિંદુવારના પુષ્પ અને તૂટી ગયેલી મોતીની માળા જેવા દુઃસહ આસુ પાડતી તે ખોલી દે, હિસવો, તિથિઓ અને પર્વોમાં હવે મારે માટે આ કેશ જ જમાલિકુમારના દર્શનરૂપ થશે ત્યારબાદ તે કેશ તેણે પોતાને ઓશિકે મુકાવ્યા.

પછી જમાલિના માતૃપિતાએ ઉત્તર દિશા તરફ ખીન્નું સિંહાસન મુકાવ્યું, અને તેના ઉપર બેસાડીને જમાલિને નવરાવ્યો, પછી તેને સફેદ રેશમી વસ્ત્ર પહેરાવ્યું, તથા મુકુટ,

૧ કુત્રિકાપણ—જેમાં ત્રણે જુવનની વસ્તુ મળી ગઈ, તેવી દુકાન.

૨ મૂળમાં, હજમને પ્રથમ સુગંધી ગધોદકથી હાથ ધોયા અને શુદ્ધ આઠ પડવાળા વસ્ત્રથી મોઢાને બાધ્યું—જેટલું વધારે છે.

હાર વગેરે મહામુખ આશૂપણો^૧ પહેરાયા. પછી હજાર
 મુવાનોથી ઊંચકાતી એક પાલખી સ નવીને તેમાં જમાવિને
 પૂવ દિશા તરફ સિંહાસન ઉપર બેસાડયો. પછી તેમાં
 જમાવિની માતા તેને જમણે પડખે મદાસન ઉપર બેડી પડી
 તેની ધાત્રમાતા રનેહરણ અને પાત્ર છાત્ર તેને ડાબે પડખે
 મદાસન ઉપર બેડી. પછી તેની પાછળ એક સુંદર મુવતી
 નેદેહ છત્ર હાથમાં લઈને ગિબી રહી. પછી જમાવિને જાને
 પડખે બે મુવતીઓ ધોળાં ચમર મઢણ કરીને ઘિબી રહી.
 પછી તેની ઉત્તરપૂર્વ દિશાએ એક ઉત્તમ મુવતી ઠક્કરને
 મઢણ કરીને ગિબી રહી. પછી તેની દક્ષિણપૂર્વે એક રમણી
 વીંઝણા લઈને ગિબી રહી. પછી તે પાલખીને એક સુગ્રા
 વણ અને કલવાળા ૧ ગુરુઓએ ઊંચકા. સૌ પહેલાં
 નવનિર્મિત શીવલિંગ દેખણ વગેરે મુગ્ધો જનુકમે આમ્યા
 પછી પૂણ કલસ આમ્યો. પછી ચત્રનતલનો પથ કસ્ટી
 વૈભવી ધન્ય આસી. પછી ઉત્તમ ધોળાઓ હાથીઓ તથા
 રથોથી વીંટળાયેલો. જમાવિકુમાર સવ શકિ સહિત
 વાદિવાદ્ય શબ્દ મહિન આમ્યો. તેને ચક્રા પચોટીઓ
 વગેરે રમ્યાઓમાં ધણા ધનના અર્થોઓ તથા કામના અર્થોઓ
 અભિનય આપતા તથા સ્તુતિ કરતા કહેવા લાગ્યા. હે
 નમ તારો ધ્રુમ વગ જગ જાઓ, તારો તપ વગ જગ
 જાઓ, તારુ બલ જાઓ. અખણિત અને ઉત્તમ જ્ઞાન-દશન
 આસિત વડ અખિત ઇદિયોન તું જીત તથા અમણધમનું પાલન

૧ તેમાં કમિમ (૫ થેલી), વેલિમ (૧૦ થેલી) પુરિમ
 (૫ થેલી) અને સપાતિમ (૫ થેલી) સપાત વડે વૈભવ થયી)
 એમ ચાર મહારની આજ્ઞાઓનું પદ્ય વર્ણન છે.

૩૦ હે દેવ ! વિદ્યોને જીતી તું સિદ્ધિગતિમા નિવાસ ૬૦
 ધૈર્યરૂપ કચ્છને મળજૂત બાધી, તપ વડે રાગદ્વેષરૂપ મલ્લોનો
 તુ ઘાત કર ઉત્તમ શુક્લધ્યાન વડે અષ્ટ કર્મરૂપ શત્રુનું
 તુ મર્દન કર હે ધીર ! તુ અપ્રમત્ત ચર્મ, ત્રણ શ્લોકરૂપ
 ગમડપ મધ્યે આરાધનાપતાકાને ગ્રહણ કરી, નિર્મળ અને
 અનુત્તર એવા કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર તથા જિનવરે ઉપદેશલ
 સરલ નિદ્ધિમાર્ગ વડે પરમપદરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કર તુ
 પત્તિપહરૂપ મેનાને હણીને ઇન્દ્રિયોને પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગોનો
 પરાજય કર, તને ધર્મમાર્ગમા અવિદ્ય થાઓ !'

પછી ચૈત્ય નજીક આવતા, જમાલિ શિળિકાથી નીચે
 ઊતર્યો પછી તેને આગળ કરી તેના માતપિતા શ્રમણ-
 ભગવાન મહાવીર પાસે આવ્યા પછી તેમને ત્રણ વાર
 પ્રદક્ષિણા કરીને તેઓ બોલ્યા 'હે ભગવન ! આ અમારો
 એક ઇષ્ટ અને પ્રિય પુત્ર છે જેમ કોઈ કમળ કાદવમા
 ઉત્પન્ન થાય અને પાણીમા વધે, તો પણ તે પકની રજથી
 તેમ જલના કણથી લેપાતું નથી, તમ આ જમાલિ
 ક્ષત્રિયકુમાર પણ વામથી ઉત્પન્ન થયો છે અને ભોગોથી
 વૃદ્ધિ પામ્યો છે, તો પણ તે કામરજથી અને ભોગરજથી
 લેપાતો નથી તેમ જ મિત્ર, શાંતિ, સ્વજન, સખધી અને
 પરિજનથી પણ લેપાતો નથી હે દેવાનુપ્રિય ! આ જમાલિ
 ક્ષત્રિયકુમાર સસારના બંધથી ઉદ્ધિગ્ન થયો છે, જન્મ-મરણથી
 બંધબીત થયો છે, અને આપની પાસે મુક - દીક્ષિત થઈને
 સાધુપણ સ્વીકારવા ઇચ્છે છે, તો આપ દેવાનુપ્રિયને અમે આ
 શિષ્યરૂપ બિદ્યા આપીએ છીએ તો હે દેવાનુપ્રિય ! આપ
 આ શિષ્યરૂપ બિદ્યાનો સ્વીકાર કરો'

પછી બગવાનની અનુમતિ મળતાં ત્યાંસિએ છત્ર પા દિશા તરફ જઈ પોતાની મેજે આમરણુ, માસા અને અસઠાગદિ છતારી નાખ્યાં તે તેની ખાનાએ મહેદ વસ્ત્રમા ઝીલી ઝીખા. પછી ખારખખ આમુથી રડતા રડતાં તેણે કહ્યું 'હે પુત્ર' સુવખને વિષ મળતુ કર?' 'હે પુત્ર' મલુ કર?' 'હ પુત્ર' પરાક્રમ કર? મંચમ પાળવામાં પ્રમાદ ન કરીશ' એ પ્રમાણે કહીને જન્માસિના માતૃપિતા મહાવીરને વક્ત કરી પાછાં આત્માં ગયાં.

પછી જન્માસિ પચ્ચુષ્ટિક બોચર કરી બગવાન પાસે જ્યારી પ્રવળ્યા છે છે તે વખતે તેની સાથે જીગ પામમા પુરુષાએ પણ હાજી લીધી ત્યારબાદ અગિયાર અંગ્રા બખી તે વિચિત્ર તપક્રમ કરતો વિદાર છે.

એક દિવસ તેણે મહાવીરસ્વામી આમળ જ્યારીને ત્યાંથી કે હં ભગવન' કું આપની અનુમતિથી પાંચમ સાધુઓની સાથે જહારના દેશીઆ વિદાર કરવા કપ્પુ પુ ત્યારે ભગવાને તેની આ વાતનો જાહર તેમ જ અધીકાર ન ક્યો પરંતુ ને મૌન રજા ત્યારે જન્માસિએ તેમજ તે પ્રમાણે જ તણ વાર કહ્યું, છતાં ભગવાન તા મૌન જ રજા પછી જન્માસિ પાંચસો સાધુઓની સાથે જહારના દેશીઆ આત્મી નીકળ્યો.

એક વખત જન્માસિ એક ગામથી જીને ગામ પાંચસો સાધુ સાથે કરતો કરતો આવસ્તીઆ ઠાકક ચૈત્વર્માં જ્યારીને કિતરો ભગવાન મહાવીર તે વખતે ચંપાનગરીમાં પૂણ્દ્ર ચૈત્વર્માં કિતમી હતા.

૧. પાંચ મૂળી થરી જપા પામ જન્મા મહત્ત્વા તે

હવે કોઈ દિનમે જમાલિને રમસહિત, લૂગુ, તુ ૭, બૂખ-તરસનો કાળ વીતી ગયા પછીનુ, પ્રમાણથી વધારે કે ઓછુ એવુ તથા શીત પાનબોજન વારવાર ખાવામા આવ્યાથી શરીરમા મોટા વ્યાધિ થયો. તનુ શરીર પિત્તજ્વરથી વ્યાપ્ત હોવાથી તે દાહયુક્ત હતો. વેદનાથી પીડિત થઈ તણે પોતાના શ્રમણનિર્ગ્રથોને બોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે મારે માટે પથારી પાથરો” પેલાઓ તે વાતનો વિનયપૂર્વક નીકાર કરી પથારી પાથરવા લાગ્યા. પરંતુ જમાલિએ અત્યંત વેદનાથી વ્યાકુલ થઈ તેમને ફરી બોલાવીને પૂછ્યું, ‘હે દેવાનુપ્રિયો ! મારે માટે પથારી પાથરી ?’ ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, હજુ પાથરી નથી, પણ પથરાય છે ત્યારે જમાલિને એવો ગર્હ્ય થયો કે, “શ્રમણ ભગવાન મહાવીર તો એમ કહે છે કે, ‘ચાલતુ હોય તે ચાલ્યુ કહેવાય’ છં” પણ આ તો અપ્રે દેખાય છે કે, ત્યાં સુધી પથારી પથરાતી હોય, ત્યાં સુધી તેને પાથરી એમ ન કહેવાય” એમ વિચારી તેણે શ્રમણનિર્ગ્રથોને બોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો ! શ્રમણભગવાન મહાવીર કહે છે કે, ‘ચાલતુ તે ચાલ્યુ કહેવાય છં’ પરંતુ મને તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે, ચાલતુ હોય ત્યાં સુધી ચાલ્યુ ન કહેવાય છં”

તેની આ વાત કેટલાકોએ માની, અને કેટલાકોએ ન માની. તેથી તે ન માનનારા તેનો ત્યાગ કરી ભગવાન પાસે ચાલ્યા ગયા. જમાલિ પણ વખત જતા નીરોગ થયો. ત્યારે સાથી નીકળી ચપામા આવ્યો, તથા ભગવાન પાસે

પછી ભગવાનની અનુમતિ મળતાં જન્માસિએ ઉત્તરપૂર દિશા તરફ જઈ પોતાની મેઝે આબરણ, માથા અને અસહારપદિ ઉતારી નાખ્યાં તે તેની માનાએ સુદેહ વસ્ત્રમા ઝીલી લીધું. પછી પાસ્ત્રખ ખાંસુથી રડતા રડતાં તેણે કહ્યું 'હે પુત્ર! સુવખને વિને પ્રવલન કર?' 'હે પુત્ર! વલન કર?' 'હા પુત્ર! પરાક્રમ કરજો સંપત્ર પાળવામા પ્રભાદ ન કરીશ! જે પ્રભાણે કહીને જન્માસિના માતૃપિતા મહાત્મીરને વદન કરી પાછાં માંમાં મયાં

પછી જન્માસિ પશ્ચમુદિકે બોચર કરી ભગવાન પાસે આવી પ્રવચ્ચા લે છે તે વખતે તેની સાથે બીજા પાંચમા પુરુષોએ પણ દીક્ષા લીધી ત્યારબાદ અગિયાર અગ્નિ બાપી તે વિચિત્ર તપક્રમ કરતો વિદ્યાર છે

એક દિવસ તેણે મહાત્મીરસ્વામી આમળ જાતીને જણાવ્યું કે 'હે ભગવન! હું આપની અનુમતિથી પાંચમ સાધુઓની સાથે જહારના દેશોમા વિદ્યાર કરવા છઠ્ઠું હું તારે ભગવાને તેની આ વાતનો આદર તેમ જ સ્વીકાર ન કર્યો, પરંતુ ને મૌન રહ્યું ત્યારે જન્માસિએ તેમનું તે પ્રભાણે જ તથ્ય વાર કહ્યું હતું ભગવાન તો મૌન જ રહ્યું પછી જન્માસિ પાંચસો સાધુઓની સાથે જહારના દેશોમાં ચાલી નીકળ્યો.

એક વખત જન્માસિ એક ગામથી બીજો ગામ પાંચસો સાધુ સાથે ફરતો ફરતો આવતીમા કોઈક મૈત્રમા જાતીને જિત્યો, ભગવાન મહાત્મીર તે વખતે ચંપાનમરીમા પૂણ્યમદ મૈત્રમા જિતયાં હતા.

૧ પાંચ મૂળી સરી જમા વાજ મેંથી કાઢવા તે.

હવે કાઈ દિનમ જમાલિને અસહિત, લૂખુ, તુ^૨૭, બૂખ-તરસનો કાળ વીતી ગયા પછીનુ, પ્રમાણથી વધારે કે ઓછુ એવુ તથા શીત પાનબોજન વારવાર ખાવામા આવ્યાથી શરીરમા મોટો વ્યાધિ થયો. તનુ શરીર પિત્તબ્ધરથી વ્યામ હોવાથી તે દાહયુક્ત હતો. વેદનાથી પીડિત થઈ તેણે પોતાના અમણનિર્ગથોને બોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો ! તમે મારે મોટે પથારી પાથરો.” પેલાઓ તે વાનનો વિનયપૂર્વક નીકાર કરી પથારી પાથરવા લાગ્યા. પરંતુ જમાલિએ અત્યંત વેદનાથી વ્યાકુલ થઈ તેમને ફરી બોલાવીને પૂછ્યું, ‘હે દેવાનુપ્રિયો ! મારે મોટે પથારી પાથરી ?’ ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે, હજી પાથરી નથી, પણ પથરાય છે ત્યારે જમાલિને એવો સંકલ્પ થયો કે, “અમણુ ભગવાન મહાવીર તો એમ કહે છે કે, ‘ચાલતુ હોય તે ચાલ્યુ કહેવાય^૧ ઇં’ પણ આ તો સ્પષ્ટ દેખાય છે કે, ત્યાં સુધી પથારી પથરાતી હોય, ત્યાં સુધી તેને પાથરી એમ ન કહેવાય” એમ વિચારી તેણે અમણનિર્ગથોને બોલાવીને કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિયો ! અમણુભગવાન મહાવીર કહે છે કે, ‘ચાલતુ તે ચાલ્યુ કહેવાય ઇં’ પરંતુ મને તો પ્રત્યક્ષ દેખાય છે કે, ચાલતુ હોય ત્યાં સુધી ચાલ્યુ ન કહેવાય ઇં.”

તેની આ વાત કેટલાકોએ માની, અને કેટલાકોએ ન માની. તેથી તે ન માનનારુ તેનો ત્યાગ કરી ભગવાન પાસે ચાલ્યા ગયા. જમાલિ પણ વખત જતા નીરોગ થયો. ત્યારે સાથી નીકળી ચપામા આવ્યો, તથા ભગવાન પાસે

૧ જુઓ આગળ સિદ્ધાન્ત ૩ વિભાગ ૭, પ્રકરણ ૧

આવીને કહેવા યાએ, આપના પણા સિધ્ધો હજી હાથમાં
 હ જેવધ્યાની નથી પરંતુ તું તો ઉત્પન્ન થયેલા જાન અને
 દુઃખને ધારણ કરનારો અહંત જિન અને કેવલી થઈને
 વિદ્યુતું છું.

ત્યારે ઐતમે તેને કશું કે જેવધ્યાનીનું જ્ઞાન કે દત્તન
 પવત વચ્ચેથી આદત કે નિવાસિત થતું નથી તો તું જો
 જેવધ્યાની હોય તો મને આ મે પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપ.
 હ જમાણિ' શોક શાશ્વત છે કે અશાશ્વત? તથા જીવ શાશ્વત
 છે કે અશાશ્વત?

ત્યારે જમાણિ આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપી શકે નહીં
 અને યુષ રહી ત્યારે ભગવાન મહાવીરે કશું “હ જમાણિ’
 મારા પણા હાથમાં સિધ્ધો આ મે પ્રશ્નોનો ખારી પેઠે ઉત્તર
 આપવા સમર્થ હ છતાં તેઓ તારી પેઠે એમ કહેતા નથી
 કે જામે સવરૂ અને જિન છીએ હ જમાણિ’ શોક
 શાશ્વત હ કારણ કે તે કદાપિ ન હતો એમ નથી તેમ જ તે
 કદાપિ નથી અને હશે નહીં એમ પણ નથી પરંતુ શોક
 હતો છે અને હશે તે શાશ્વત અબ્ધ, અવસ્થિત અને
 નિત્ય છે વળી હ જમાણિ’ શોક અશાશ્વત પણ છે
 કારણ કે અવસર્પિણી થઈને ઉત્સર્પિણી થાય છે અને
 ઉત્સર્પિણી થઈને અવસર્પિણી થાય છે તે / પ્રમાણે જીવ
 પણ નિત્ય છે તેમ જ અશાશ્વત પણ છે કારણ કે તે
 નૈરમિક થઈને તિર્થચ્ચેનિક પણ થાય છે અને તિર્થચ્ચેનિક
 થઈને મનુષ્ય, તથા મનુષ્ય થઈને દેવ પણ થાય છે

પરંતુ જમાણિને આ વાત મગી નહીં તેથી તે ત્યાંથી
 બીજા વાર ચાલી નીકળે ત્યાર બાદ તે અસત્ય બાવો

પ્રગટ કરીને તથા મિત્યાત્વના અભિનિવેશ વડે પોતાને તથા
પરને જ્ઞાત કરતો અને મિત્યાજ્ઞાનવાળા કંટો, વળુ
વગ્ય માધુષણે ઝુલ્યો, અને અને ત્રીજા ટકના ઉપવાય
ની પોતાના પાપચ્છામકને આશોચ્યા—પ્રતિક્રિયા વિના મગ્ધ
પામી લાન્તઃ દેવલોકમા તેર માગરોપમ સ્થિતિવાળો કિલ્લિવિષ્ક^૧
દેવ થયે।

જન્માભિને મરણ પામેલા જાણી ગૌતમે મહાવીર ભગવાનને
તેની ગતિ વિષે પ્રશ્ન પૂછ્યો અને તેની વિગત જાણી તેમણે
કિલ્લિવિષ્ક દેવો વિષે ત્રણ પ્રશ્નો પૂછ્યા।

પ્રશ્ન—હે ભગવન્ ! કિલ્લિવિષ્ક દેવો કેટલા પ્રકારના છે ?

કુલ—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના છે ત્રણ પલ્લોપમની
સ્થિતિવાળા, ત્રણ માગરોપમની સ્થિતિવાળા, અને તેર
સાગરોપમની સ્થિતિવાળા તેમા પહેલા પ્રકારના દેવો
જ્યોતિષ્ક દેવોની ઉપર અને સૌધર્મ અને ધર્શાન દેવલોકની
નીચે રહે છે જાળ પ્રકારના દેવો સૌધર્મ અને ધર્શાન
દેવલોકની ઉપર, તથા સનતકુમાર અને મહેન્દ્ર દેવલોકની
નીચે રહે છે તથા ત્રીજા પ્રકારના દેવો બ્રહ્મલોકની ઉપર
અને લાતક કલ્પની નીચે રહે છે

જે જીવો આચાર્યના દેષી, ઉપાધ્યાયના દેષી, કુલ,
ગણ અને મધના દેષી, તથા તે બધાનો અથશ અને
અપ્રાર્ત કરનારા હોય, તથા ઘણા અસત્ય અર્થો પ્રગટ
કરવાથી અને મિત્યા કદાવ્રહ્મથી પોતાને અને પરને જ્ઞાન્ત
કરતા મગ્ધ પામે, તેઓ કિલ્લિવિષ્ક દેવ તરીકે જન્મે છે

૧ દેવોમા અત્યજ જેવી એ હીન કાષ્ટી છે

ત્યાથી અપા બા કેટલાક તો નારક તિથ્ય, મનુષ્ય અને
 દેવના આગે પામ્ય બવો કરી પત્રી સિદ્ધ સુદ્ધ અને મુક્ત
 થાય છે પરંતુ કેટલાક તો અનાદિ અનંત અને
 દાર્ષભાગવાળા આર અતિયુક્ત સસારમાં બચ્યા / કરે છે

જન્માસિ જો કે ગસરદિત આહાર કરતો હતો, ઉપશાન
 જીવનવસ્ત્રો હતો નથા પવિત્ર અને એકાત જીવનવસ્ત્રો હતો
 જ્યાં તે આચાર અને ઉપાચારનો દેખી તથા અહીં કરનારો
 હતો તેમ / પોતાને તથા બીજાને આનંદ કરતો હતો. આદે
 ન કિસ્કિરિક હવે થયો પરંતુ ત્યાથી અપા બાહ તિથ્ય
 મનુષ્ય અને દેવના આગે પામ્ય બવો કરી તે સિદ્ધ થશે
 અને સુવ દુષ્કાનો અને કરશે.

— શ્લોક ૬, ઉદે. ૩૩

સુખ વડે પરિવૃત થઈ આજીવિકના સિદ્ધાંત વડે આત્માને
 ભાવિત કરતો વિદ્યારે છે તે વખતે તે મખસિપુત્ર જોશાસકની
 પામે અન્ન કોઈ દિવસે આ છ દિશાયરોએ આન્ના શાન
 ક્ષણે કૃષ્ણકાર અછિત્ત અભિવેશ્ચાયન અને જોશાસકપુત્ર
 તે છ દિશાયરોએ પૂર્વમજમા કંઈક આઠ પ્રકારનાં નિમિત્ત
 નવમો ઝીતમામ અને ઇશમા નૃસિમામને દમ્ભમન કયો હતો
 તેમણે મખસિપુત્ર જોશાસકનો સિધ્ધભાવે આત્મક કયો
 લાભના તે મખસિપુત્ર જોશાસક તે અષ્ટામ મહાનિમિત્તનાર
 કાર્મિક જ્ઞાન વડે સવ પ્રાણીઓને આ છ જાળનના સામા
 ઉત્તર આપે છે સામા વિષ અધામ વિર કુખ વિષ કુખ
 વિષે જીવિત વિષે અને મગ્ધુ વિષ લાર પછી તે
 મખસિપુત્ર જોશાસક એ અષ્ટામ મહાનિમિત્તના કાર્મિક જ્ઞાન
 વડે આવન્તી નગરીમા અગ્નિન છતાં નું નિન હું એમ
 પ્રલાપ કરતો અદત નદિ છતાં હું અદત હું એમ
 મિયા બકવાહ કરતો કવલી નદિ છતાં હું કેવલી હું એમ
 નિરજક મોહતો મવગ નદિ છતાં હું મવગ હું એમ
 મિયાવચન કરતો અને અગ્નિન છતાં નિન સુખતા
 પ્રકાશ કરતો વિચરે છે

એક વખત ભગવાન મહાવીર આવન્તીમા આન્ના ત્યા
 બિંદા મામવા જતા મહાવીરનાં અંબેશ સિધ્ધ જોતમે ઉપગતી

૧. આ છ દિશાયરો પવિત્ર થયેલા મહાવીરના સિધ્ધ હતા
 એમ પ્રાણીન શીલકાર કહે છે અને તેઓ પાન્ન નાશની પરપરામા
 થયેલા છે એમ શૃણ્ણકાર કહે છે

૨. નિમિત્તના આઠ અન્ન દિવ્ય ઓ પાત આંતરિક્ષ લાંમ
 આન્ન, -૧૧ લક્ષણ અને ૧૦૦૦.

હકીકત કોડોને મોઝે સાબળા આથી તેમણે પાછા ગયા
 બાદ મહાવીરને ગોશાલકનો જન્મથી માડીને વૃત્તાત પૂછ્યો
 એટલે મહાવીરે કહ્યું, હે ગૌતમ! એ ગોશાલક જે કહે છે
 કે 'હું જિન છું' ઇત્યાદિ, તે મિથ્યા—અસત્ય છે હે ગૌતમ!
 આ મખલિપુત્ર ગોશાલકનો મખલિ નામે મખ્ખ જાતિનો.^૧
 પિતા હતો તે મખલિને ભદ્રા નામે સુદર સ્ત્રી હતી તે ભદ્રા
 અન્ય કોઈ દિવસે ગર્ભિણી થઈ તે મમયે શરવણુ ગામમા
 ગોબહુલ નામે બ્રાહ્મણુ રહેતો હતો તે ધનિક તથા
 ઋગ્વેદાદિ બ્રાહ્મણુશાસ્ત્રોને ત્રિષે નિપુણ હતો તે બ્રાહ્મણુને
 એક ગોશાલા હતી પેલો મખલિ ગર્ભિણી ભદ્રા માથે
 ચિત્રનુ પાટિયુ હાથમા લઈ ભિક્ષાચર્યણુવડે આત્માને
 ભાવિત કરતો એક ગામથી બીજો ગામ કરતો કરતો શરવણુ
 ગામમા આવ્યો ત્યા તેણે ગોબહુલ, બ્રાહ્મણુની ગોશાલાના એક
 ભાગમા પોતાનું ગચ્ચરચીકુ મૂક્યું, તથા પછી શરવણુ ગામમા
 ભિક્ષાચર્યા માટે કરતો કરતો તે પોતાને રહેવા માટેના ન્થાનની
 શોધ કરવા લાગ્યો એતરફ તપાસ કરવા છતા ધાર્મ ધ્યજે
 રહેવાનું ન્થજ નહિ મળતા તેણે તે ગોશાલામા જ વર્ષાઋતુ
 માટે નિવાસ કર્યો તે વખતે ભદ્રાએ પૂરા નવ માસ અને
 માહાસાત દિવસ ત્રીયાબાદ એક સુદર પુત્રને જન્મ આપ્યો
 તેના માતપિતાએ ૧૨ મે દિવસે તેનું ગોશાલક નામ પાડ્યું,
 કારણકે તેનો જન્મ ગોશાલામા થયો હતો ક્રમે ક્રમે
 ગોશાલક પણ બાહ્યાવન્ધાનો ત્યાગ કરી, વિજ્ઞાન વડે પગિણુત
 નતિવાળો થઈ, યૌવનને પ્રાપ્ત થયો અને પોતે જ ન્વતત્ર

૧ ચિત્રનુ પાટિયુ હાથમા રાખી, તે બતાવીને આજીવિજી
 ચલાવનાર ભિક્ષુક

મિત્રપૂ દાશમા સર્ગ આશ્ચર્યા અધ્યાત્મિકા અધ્યાત્મિકા વિહરવા
લાગ્યો.

તે અરસામાં દુ ત્રીસ વન ચૂકવાસમાં રહી માતૃપિત
દેવમત થયા પછી સુવર્ણાદિનો ત્યાગ કરી એક દેવદૂધ-વચ્ચને
મદ્ય કરી પ્રમળિત થયો હતો. તે વખતે હં મૌતમ
પશ્ચાત્તરને વિષે બધી-બધી મહિનાના ઉપવાસ કરતો. દુ
અધ્યાત્મિકા પ્રથમ વર્ષાકાલમાં રહ્યો પછી મહિના-મહિનાના
ઉપવાસ કરતો. હું એક જામથી બીજો જામ કરતો કરતો
રાત્રચૂકતી બહાર નાસવામાં વચ્ચકરેના ડહેલાના
(તત્ત્વવામસાગાના) એક ભાગમાં વર્ષાકાલ રહી તે વખતે
મોટાવાક પશુ કરતો કરતો ત્યાં આવ્યો અને વચ્ચકરેના
ડહેલાના એક ભાગમાં રાત્રચૂકતી ચૂકી છતારો માંખવા
નીકળ્યો. પશુ બીજો છતારો ન મળતા ત્યાં જ રહેવા લાગ્યો.
દે મહિનાના પ્રથમ ઉપવાસનું પારણું કરવા રાત્રચૂક નગરમાં
ગયો ત્યાં ભિક્ષા માંગવા કરતા કરતા વિ ત્વ નામે ચૂકરેના
મરમાં મે પ્રવેશ કર્યો અને નેઈ ત અત્યંત પ્રસન્ન તથા
સતુષ્ઠ થયો અને બીજો વર્ષ અંતરિ નેઈ છતારીય વચ્ચને
તનાઈની પેઠે વીગી સાત આઠ પગલાં મારી મામે આવ્યો.
અન મને તથા વાર પ્રદક્ષિણા કરીને નમસ્કાર કર્યો પછી
તબ્બે મને પુષ્કળ અન્ન પાન આદિ (મુખવાસ) અને આદિ
(મેવે-મીઠાઈ) એમ ચતુર્વિધ આહારથી સત્કાર્યો. જામ
કરવાથી તેને દેવ આમુષ બધાયુ, તેનો સસાર અરુપ થયો અને
તેના ધરમાં આ પાચ દિવ્યો પ્રગટ થયાં વસુધારાની વૃદ્ધિ
પાચ વચ્ચનાં પુષ્કળની વૃદ્ધિ ખલ્લપ વચ્ચની વૃદ્ધિ, દેવદુર્લભિનું
વામનુ, અને આકાશને વિષ અહો દાન! અહો દાન!

એવી ઘોષણા થોડી વારમા નગરના લોકોમા એ વાત ફેલાઈ ગઈ, અને લોકો વિજયને અને તેના મનુષ્યજન્મને ધન્યવાદ દેવા લાગ્યા, તથા તેના પુણ્યશાળીપણાને અભિનંદવા લાગ્યા.

આ વાત સાંભળી ગોશાલક નવાઈ પામી વિજયને ઘેર આવ્યો, ત્યાં તેણે વરમેલી વસુધારા, પુષ્પવૃષ્ટિ અને ઘરમાથી ગાદાર નીકળતા મને તથા વિજયને જોયા તે જોઈ પ્રસન્ન થઈ તે મારી પામે આવ્યો અને મને પ્રદક્ષિણા તથા વદનાદિ કરી પોતાને શિષ્ય બનાવવા જિનવવા લાગ્યો, પરંતુ તે મૌન રહી પછી બીજા મહિનાના ઉપવાસના પારણા વખતે આનંદ ગૃહપતિને ત્યાં, ત્રીજી વખતે મુનદને ઘેર અને એથી વખતે નાલદા પામેના કોટલાક મનિવેશમા વેદવાદી બહુલ શાસ્ત્રોને ઘેર પણ તેમજ બન્યું ^૧ હ બહુલને ત્યાં જ હતો તવામા ગોશાલક મને ગોધનો ગોધનો વણકરોના ડહંલામા ગયાં પણ ત્યાં મને ન જોતા તેણે શાટિકા (અદરના વસ્ત્ર), પાટિકા (ઉપરના વસ્ત્ર), કુડીઓ, પગરખા અને ચિત્રપટ શાસ્ત્રોને આપી દઈ, દાઢી મછતુ મૂડન કરાવ્યું અને પછી તે કોટલાક મનિવેશ તરફ ચાલી નીકળ્યો ગમ્તામા તેણે એક દ્વાર બહુલને ત્યાં થયેલી વૃષ્ટિ આદિનું વર્ણન માંભળ્યું આવી, “ઋદ્ધિ-ઘૃતિ-તેજ-યશ-અલવીર્ય-પરાક્રમ વાળા મારા વર્માચાર્ય અને ધર્મોપદેશક શ્રમણબગવાન મહાવીરને જ આવા પ્રદાગની ઋદ્ધિ વગેરે મળવે છે, બીજા કોઈ શ્રમણ-

* આનંદને ત્યાં ‘અને= પ્રસારનો જોગજનવિધિ,’ મુનદને ત્યાં ‘મર્વજામનાશુભ્યુક્ત જોગજન,’ અને બહુલને ત્યાં, ‘પુષ્કળ પાત્ર-ખાદ અને ધી મશુક્ત પરમાત્મનીર’ એટલો વિગેરો છે.

બ્રાહ્મણને તેવા ઝડપિ આદિ પ્રાપ્ત થયા નથી મારે બ્રહ્મન
ત્મા મારા ધર્મીયાન અને ધર્મોપદેશક મહાવીર ભગવાન ૮
દસે એમ નિશ્ચય કરી ત ત્મા આપ્યો અને મારી શ્રોષ
કમ્પા લાખ્યો પછી કેણાકની બહારના ભાગમાં મોજ
ભૂમિ વિષે ત મને મળ્યો, અને સતુષ્ટ થઈ મને મણ વાગ
પ્રદક્ષિણા કરી તમે મારા ધર્મીયાન છા અને હું તમારો
શિષ્ય છું એમ મોલ્યો. એ મખલિપુત્ર ગેણાકની એ
વાત સ્વીકારી પછી હ મૌતમ! હું ગેણાકની સાથે ૭
વર મુધી લાભ-અલાભ સુખ-દુઃખ આદિનો અનુભવ કરતો
અને તની અનિત્યતાનો વિચાર કરતો પશ્ચિવબૂમિમાં^૧
વિહરવા લાખ્યો.

એક વખત પ્રથમ શરદ કળના સમયમાં શ્રુષ્ટિ થતી
નડાતી ત્યારે હું તથા ગેણાક સિદ્ધાર્થનામ નામે નમગ્રમ્યથી
ત્રીકળી કુમગ્રામ નામે નગર તરફ ત્તા હતા નેવામાં
રન્તામાં એક મોટા પત્ર-પુષ્પાન્વિગો તથના છા આપ્યો.
તેને જોઈ ગેણાકને અને પૂછ્યું કે હે ભગવન! આ તથનો

૧ કલ્પસૂત્રમાં તે પાશુવબૂમિમાં એક ૮ વ્યાખ્યાનું નામેકું
લખ્યું છે. જ્યાં અહીં ૭ વચ ત્યાં રહ્યાનો ઉલ્લેખ છે એનો
ખુલાસો એમ કસાય છે કે પશ્ચિવબૂમિએ સન્ન પથમાં વિજલિનો
કોઈ પશ્ચિવબૂમિમાં ગેણાકને મળ્યા બાદ (જેટલે કે પશ્ચિવબૂમિથી
માદીને) મહાવીર ગેણાક સાથે ૭ વચ રહ્યા એનો અર્થ છે
કેટલાક તે સન્નને સાતમી વિજલિનો ચણી તથા વિરોધવ મુધી
પ્રણીત બિરહે કે મનોહર - સુદર બૂમિમાં (ચિલિલામાં) તે ૭
વચ રહ્યા એનો પણ અર્થ હો છે પરંતુ કલ્પસૂત્રમાં તે તે
વિરોધનામ છે અને દીક્ષાકર તેને અનાર્થકેશ ચણે છે

છોડ નીપજશે કે નહિ નીપજે ? તેમ જ આ સાત તલના પુષ્પના છવો ભરીને કયા જશે અને ઊપજશે ?' ત્યારે મે જવાબ આપ્યો, 'આ તલનો છોડ નીપજશે, અને આ સાત તલના પુષ્પના છવો ભરીને આ જ તલના છોડની એક તલકળીને વિષ સાત તલકપે ઊપજશે'

પછી મને ખોટો પાડવાના ધરાદાથી, તેણે મારાથી છૂપી રીતે તે તલના છોડને માટી નહિત મૂળથી ઉખાડી નાખ્યો અને એક ગાળુએ મૂકી દીધો. પછી અમે દુર્ભાગ્ય નગર તરફ આગળ ચાલ્યા એ દુર્ગમ્ય ન આકાશમાં દિવ્ય વાદળ થયું, અને ક્ષણ વારમાં ત્યાં અત્યંત ટાદવ ન થાય તેવી થોડા પાણીના મિંદુવાળી તથા રજ અને ધૂળને શાત કરનાર દિવ્ય વૃષ્ટિ થઈ તેથી તે તલનો છોડ જમીનમાં ચોટી ગયો અને ક્રમેક્રમે બદ્ધમૂલ થઈ ગયો તે સાત તલપુષ્પના છવો પણ મરણ પામી તે જ તલના છોડની એક તલકળીમાં સાત તલકપે ઉત્પન્ન થયા.

આ તરફ અમે ચાલતા ચાલતા દુર્ભાગ્ય પાસે આવી પહોંચ્યા ત્યાં ગામ બહાર વેશ્યાયન નામે બાલતપન્વી નિરંતર છ છ ટંકના ઉપવાસ કરતો, પોતાના બંને હાથ જોડ્યા રાખી, મૂર્ચના સામે જીભો રહી તાપ તપતો હતો. તે વખતે મૂર્ચના નેજથી તપેલી જૂઓ નેના શરીર ઉપરથી ચોતરફ બહાર નીકળતી હતી અને પેલા તપન્વી તે જૂઓને પાછી પોતાના શરીર ઉપર મૂકતો હતો. આ જોઈ ગોશાલકે નેને કહેવા લાગ્યો કે, તમે યુનિ છો કે, ચસકેલ (મુનિ) છો, અથવા જૂઓના મિજ્યાન છો ? આમ ત્યારે ગોશાલકે મે ત્રણ વાત કહ્યું, ત્યારે પેલાએ ગુસ્સે થઈ ગોશાલકને

જાગી મનના શરીરમાંથી નતેજ્યા ઠાળે ત્યારે મોઝાપડ
 ૧૩ અનુષાથી મે ગીત નતેજ્યા જદાઝ ઠાળે ૪૩
 ખારી ગીત નતેજ્યાથી મોઝાપડનું મસખુ ઘણું જોઈ ૫૫
 તાતમ પાનાની નતેજ્યા પારી ખરેલી લીધી અને ૬૬
 ૧ બમરન મ જાણુ ૨ બમરન મ જાણુ

વારે નામાદો અને પૂછ્યું ૫૬ બમરન આ
 નમાના મિત્તના મ ન પુ મ જાણુ ૫૭ એવું થી ૬૮
 વારે મે તેન જાણી વાગ મમતની આપી બધ પામી તેજ
 ૧ નતેજ્યા પ્રાપ્ત કરાના રિધિ મન પૂછ્યો ત્યારે મ તેન
 ૨૫ ૬ નખનાદત તાથેથી આપના નાજગાની મળી ૭
 અત એક મુખે પાખી ૧ ૧૦૦૦ ૫૭ ૬૬ના ઉપદામ
 ૭ી દાષ ગયા ૧૦૦૦ ૧૦૦૦ તેન ૭ પ્રાપ્તને અંત
 ૧ નતેજ્યા પ્રાપ્ત થાય

૫૧ ૧૦૦૦ ૧૦૦૦ અને કુર્મમામનમ થી મિદાઈપ્રાપ્ત
 નત ૧૬ ત્યા નીજગા ત્યારે આપા મોઝાપડે પેલા
 ૧૫૫૫ છાંડી વાગ કાઢી અને ૬૬ ૬૬ તેને તેા કરેતા
 ૬૬ ૬૬ ન તમના ડાઝ નીપજમે તથા પેલા પુષના છવા
 ૫૫૫ ૧૧ી ૬૬૫૫ ૧૫૫૫ ૧૧ મમ, ૫૫૫ તે છાઝ તેા કરામો
 નાસ પામી તથા ત્યારે મે તેને પેલી રિધિરિધિની વાગ
 ૬૬ અને જાગ જાગને ૧ નતેજ્યા છાંડી અને પેલા સાત
 ૧૫૫૫ જાઈ એવાનું તા ૬૬

૧ મૂલમાં પ્રયોગસમે વિસ્તીર્ણ અને અપ્રયોગસમે
 મલિત અર્થ તેજેજેજેજેના મ વિશેષજી ૭

તે પ્રમાણે પેલા તલને ગણતા તેને એવો વિચાર આવ્યો કે, આ પ્રમાણે બધા જીવો પણ મરીને તે જ શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા હોવા જોઈએ ? હે ગૌતમ ! મખલિપુત્ર ગોશાલકનો આ પરિવર્તવાદ છે અને હે ગૌતમ ! મારી પાસેથી તેજોલેશ્યાનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરીને મખલિપુત્ર ગોશાલકનું આ જીવન પડ્યું છે

ત્યાં પછી મખલિપુત્ર ગોશાલક મે અતાવેલ વિધિ વડે હાથ જિઆ ગંખીને તેજોલેશ્યા સિદ્ધ કરવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, અને છ માસને અંતે તેને તે પ્રાપ્ત થઈ પણ ખરી ત્યાર પછી તે ગોશાલકને પેલા છ દિશામરો આવી મળ્યા અને હવે તે પોતે જિન નહિ હતા જિન શબ્દને પ્રકાશિત કરતો વિહરે છે

પછી મહાવીર ભગવાને ત્યાં બેગી થયેલી પરિવદને ધર્મકથા કહી ત્યારબાદ રસ્તામાં ચૌટામાં વગેરે ઠેકાણે એ વાત ફેલાઈ ગઈ કે, ‘ગોશાલક તો મખનો દીકરો છે, તથા તે જિન નથી હતા પોતાને જિન કહેવરાવતો કરે છે, વાસ્તવિક રીતે તો મહાવીર જિન છે છ’ આ બધું ગોશાલકના સાબળવામાં આવતા તે ખૂબ મુશ્કે થયો

એક વખત મહાવીર ભગવાનના આનંદ નામે શિષ્ય મહાવીરની પગ્વાનગીથી છ ટકના ઉપવાસનું પારણું કરવા ગામમાં ભિક્ષા માટે ગયા ત્યાં તે હાલાહલા કુબારણુના હાટ પાસે આવી પહોંચ્યા તેમને જોઈ ગોશાલકે કહ્યું, “હે આનંદ ! અહીં આવ, અને મારું દષ્ટાંત સાબળ આજથી

૧ મૂળમાં ‘પ્રવૃત્તપરિહાર’ એટલે કે શરીરાતરપ્રવેશ છે પણ દીકાનરે અહીં આવો અર્થ સૂચવ્યો છે

પણા કાળ પહંચ્યાં દેટલાક ધનાથી વણિકો પુજાળી ત્રી ને
 ત્રાગ્ગિઓમા ભરી જ્ઞનાજ-પાણીનું માથુ સાથે સર્વ નેપાઠ
 મારે નીકળ્યા રગ્તામાં એક નિર્ન તથા નિર્ન વન જાણુ
 તેમા થોડે દૂર અથા થઈ તેમની પાસેનું પાણી ખૂટી મરું
 આથી તેઓ તે વનમાં ચોતરફ પાણીની શોધ કરવા લાગ્યા
 ત્યા તેમને એક મોટા વનખ ગ્રામ થયેલ તેમા મધ્યમાનર્થ
 એક મોટા રાજા હતો તેને ચાર ભાઈ સિખર હતા
 તેમાનું એક સિખર ફોડતા તેમાથી સ્વચ્છ ઉત્તમ અને
 દટિક જેવું પાણી ગ્રામ થયું ને તેમણે તથા તેમનાં જ્ઞાન
 ગુરે વાહનોએ પીધું તથા પાણીના વાસણોમા ભરી પણ
 ધીધુ પછી બોભથી તેમણે બીજું સિખર ફોડ્યું તો તેમાંથી
 ગમને ઉત્તમ સુવણ ગ્રામ થયું પછી વધેલા મોભથી ત્રીજું
 સિખર ફોડતા તેમને ઉત્તમ મણિરત્ન ગ્રામ થયાં પછી
 વધુ કીમતી વસ્તુ મેળવવાના બોભમા તેમણે ચોથું સિખર
 ફોડ્યું પણ વિચાર કર્યો ત્યારે તેઓમાંનો એક ધણી
 તથા કિત મુખ અને કમ્પાણીની ઇચ્છાવાળો વણિક મોઝો
 કે હવે આપણું જા ચોથું સિખર ફોડુ ચોજ નથી
 કારણકે ચોથું સિખર કઠાય આપણને કષ્ટ કરનારું થાય
 આપણને નેટકું મળુ છે તેટલું પણ નહુ છે પરંતુ તેનું
 કળું ન સાંભળી પેલાઓએ તો ચોથું સિખર પણ ફોડ્યું
 તો તેમાંથી મહાભયકર દૃષ્ટિવિપ્લવ નીકળ્યો તેની
 મુરસાવાળી નજર પડતા જ પેલા જ્યાં વાણિજ્ય જળીને
 રાખ કર્મ અથા ખાત્ર ચોથું સિખર ન તોડવાની સલાહ
 આપનાર પેલા વાણિજ્યને તે સર્વે તેના પોતાના નગરે પાત્ર

નહિત પહોંચ્યાકયો એ પ્રમાણે હે આનંદ^૧ તારા ધર્મોચાર્ય
અંતે ધર્મોપદેશક શ્રમણુ જ્ઞાતપુત્રે ઉદાગ્ર અવન્થા ગ્રામ કરી
છે, અને દેવ-મનુષ્યાદિમા તેમની કીર્તિ અને પ્રશંસા થયેલી
છે, પણ જો તે ભારી બદબોઈ કર્યા કરી મને ગુસ્સે કરશે,
તો મારા તપના તેજ વડે પેલા વાણિયાઓની પેઠે તેમને હું
બાળીને ભગ્ન કરીશ, માત્ર પેલા હિતકર મલાહ આપનાર
વાણિયાની પેઠે તને હું અચારી લઈશ મારે જર્જરને તું તાગ
ધર્મોચાર્યને એ પ્રમાણે કહે ”

આ માબળી, ભય પામી, આનંદ ઝટપટ પોતાને ઉતારે
પાછા ગયા અને ત્યાં મહાવીરને એ બધી વાત કહી, તથા
ગોશાલક તેમને બાળી શરૂ કે દેમ તે પૂછ્યું ત્યારે મહાવીરે કહ્યું
કે, તે પોતાના તપના તેજ હે મને તેને એક વાએ પાવાણુમય
મારણુ મહાયત્રના આધાતની પેઠે જલદી ભગ્નરાશિ કરવાને
સમર્થ છે, પરંતુ અગ્નિહિત ભગવતને બાળી ભગ્ન કરવા સમર્થ
નથી, અલબત્ત, તે તેમને પરિતાપ-કુળ-ઉત્પન્ન કરવા
સમર્થ છે ગોશાલકનું જોટણુ તપગ્નેજ છે, તેનાથી અનગાર
(સાધુ) ભગવતનું અનંતગુણુ વિશિષ્ટ તપગ્નેજ છે, કારણુ કે
અનગાર ભગવત ક્ષમા-ક્રોધનો નિગ્રહ-કરવામા સમર્થ છે
હે આનંદ^૧ અનગાર ભગવતોનું જોટણુ તપોબલ્લ છે, તેથી
અનંતગુણુ વિશિષ્ટ તપોબલ્લ, ક્ષમાના કારણથી સ્થવિર
ભગવતોનું^૨ છે, અને સ્થવિર ભગવતોના તપોબલ્લથી

૧ તેમના ત્રણ પ્રકાર છે વય સ્થવિર - હિમરમા વૃદ્ધ,
શુભસ્થવિર - શાસ્ત્રજ્ઞાનમા વધેલા, અને પર્યાય સ્થવિર - જેને દીક્ષા
લીધે ૩૦ વર્ષથી વધુ સમય થયા હોય તે

પણ કાળ પહોંચી કેટલાક પનાથી વણિકા પુષ્કળ યોગે
 માંડોળમાં બરી જનાજ-પાણીનું બાધુ માથે સર્થ વેપાર
 મારે નીકળ્યા. રસ્તામાં એક નિર્જન તથા નિર્જળ વન આવ્યું
 તેમાં થોડે દૂર મથા ધણી તેમની પાસેનું પાણી ખૂંટી ગયું
 આથી તેઓ તે વનમાં ચોતરફ પાણીની શોધ કરવા લાગ્યા.
 ત્યાં તેમને એક મેટો વનખડ પ્રાપ્ત થયો. તેના મધ્યભાગમાં
 એક મેટો રાક્ષસ હતો. તેને ચાર ધોળાં શિખર હતા.
 તેમાંનું એક શિખર ફેડતા તેમણી સ્વચ્છ ઉત્તમ જાને
 દૃષ્ટિ જેવું પાણી પ્રાપ્ત થયું. તે તેમણે તથા તેમનાં જગજ
 વગેરે વાહનોએ ખીધું તથા પાણીનાં વાસણોમાં બરી પણ
 લીધું. પછી મોભથી તેમણે ખીજું શિખર ફેડ્યું તો તેમણી
 નમ્મે ઉત્તમ સુવણ પ્રાપ્ત થયું. પછી વધેલા મોભથી ત્રીજું
 શિખર ફેડતા તેમને ઉત્તમ મણિરત્ન પ્રાપ્ત થયાં પછી
 વધુ કીમતી વસ્તુ મેળવવાના લાભમાં તેમણે ચોથું શિખર
 ફેડવાનો પણ વિચાર કર્યો. ત્યારે તેઓત્રણે એક ઘણી
 તથા ક્ષિત સુખ જાને કસ્માણની કમ્પાવાળા વણિક મોભો
 કે હવે આપણે આ ચોથું શિખર ફેડવું ચોખ્ખું નથી
 કારણકે ચોથું શિખર કદાચ આપણને કષ્ટકર કરનારું થાય.
 આપણને જોટલું મળ્યું છે તેટલું પણ જલ્દી પડે તેનું
 કશું ન સંભળી પેલાઓએ તો ચોથું શિખર પણ ફેડ્યું.
 તો તેમણી મહાભયક દષ્ટિવિષે સપ નીકળ્યો. તેની
 મુસ્સાવાળી નજર પડતા જ પેલા બધા વાણિયા જળને
 રાખી મથા માત્ર ચોથું શિખર ન તોડવાની સલાહ
 આપનાર પેલા વાણિયાને તે સર્પે તેના પોતાના નમરે પાત્રાદિ

શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે એ મારો માતમો (પ્રવૃત્તપરિહાર)
શરીરાન્તરપ્રવેશ છે

હું આયુષ્યમન કામ્યપ' જે કોઈ મારા સિદ્ધાંત અનુસારે
મોક્ષે ગયેલા છે, જાય છે અને જાશે, તે મર્વે ચોરાળી લાખ
મહાકલ્પ^૧ (ગણવિગેષ), સાત દેવભવો, માત મયૂથ
નિકાયો,^૨ સાત સહીગર્ભ (મનુષ્યગર્ભવાસ), અને માત
પ્રવૃત્તપરિહાર (શરીરાન્તરપ્રવેશ) કરી, તથા પાંચ લાખ,
સાઠ હજાર, છમો ત્રણ ઈર્મના બંદોનો^૩ અનુક્રમે કામ્ય

૧ સરખાવો બૌદ્ધમ્મયોમા વર્ણવેલ ગોશાલકનો મત '૮૯
લાખ મહાકલ્પના ફેરામાં ગયા પછી ગાડા અને ડાહ્યા બનેના
દુખનો નાગ થાય છે'

૨ આનો શો અર્થ છે તે નક્કી નથી આગળ જ્યાં સાત
દેવભવો અને સહીગર્ભોના ક્રમ બતાવે છે, ત્યાં સમૂથ ગમ્પ ત્રીજી
કોટ્ટીને બદલે દેવોનો 'નિકાય' એ અર્થમાં વપરાયો લાગે છે

૩ આ શબ્દનો અર્થ દીકાકારે જરા છૂટ લઈને કર્યો છે
મૂળમાં 'પન્ન કમ્મણિ સયસહસ્સાઢ સદ્ધિં ચ સહસ્સાઢ છ્વ સપ્પ તિન્નિ ચ
કમ્મસે' છે તેનો સીવો ગમ્પાર્થ પાંચ કર્મો, એક લાખ, સાઠ
હજાર (અને) હસો (જન્મો), તથા ત્રણ કર્મો શો - એમ થાય
દીધનિકાય ૭-૨૦ હપરની સુભગણવિદ્યાસિની દીકામાં બુદ્ધ-
ધોપાચાર્ય મહાપલ્લિ ગોસાલના સિદ્ધાંતનો અર્થ કરે છે, ત્યાં
'થોનિપમુખસતસહસ્રાણિ' — એક લાખ મુખ્ય જન્મો, ૬૦,૦૦૦
(તિગ્રેટન પાઠ પ્રમાણે) બીજા જન્મો, અને ૬૦૦ બીજા જન્મોનો
હલ્લેખ છે, તથા 'પાંચ પ્રકારના કર્મો અને ત્રણ પ્રકારના કર્મો'
નો હલ્લેખ છે અલબત્ત, બુદ્ધધોપાચાર્યને પણ આ બધાનો અર્થ
કરવાનું મુશ્કેલ (નિરર્થક) લાગે છે, અને ચૂર્ણીકાર પણ ગોશાલકના
સિદ્ધાંતને 'સદ્ધિમ્મ' કહી તેનો અર્થ કરવાનું માડી વાળે છે

અનત્યુષ્ઠ વિશિષ્ટ તપોબલ્લ, ક્ષમાના ઠાણથી અગિયન
બનવતોનું છે તેમને તે જ્ય કરવાને નમન નથી, પણ
તમને હું ખ ઉત્પન્ન કરવાને શક્તિમાન છું

હે જ્ઞાનદેવ' મારે તું ન અને મૌતમાદિને આ વાત
કહે કે હે જ્ઞાનો' તમે કોઈ જોતાશક્તી સાથે ધમ સળથી
પ્રતિજોડના—તેના મતથી પ્રતિકૂલ વચન—ન કહેસો ધમ
સળથી પ્રતિસારણા—તેના મતથી પ્રતિકૂલપણ અશૂન
સ્મરણ—તને ન કમવસો, અને ધમ સળથી પ્રત્યુપચાર—
તિરસ્કાર ન કરો, કારણ કે મખસિપુત્ર જોતાશક્તિ અમલનિર્મલો
સાથે મિત્રાત્વ—એકપણું અથવા બનાવપણું વિસ્તૃત
આદ્યું છે

જ્ઞાન હજી મૌતમાદિને આ વાત કહી છે તેટલામાં તે
કુબારણના ઠાટમાંથી નીકળી પોતાના સહસંહિત જોતાશક્તિ
વેગ વાહનો કોઈક મૈત્ર્યમ મહાવીર પાસે આવ્યો અને તેમને
કહવા લાગ્યો, "હે આમુખન કાન્તપત્રોત્તરીય મખસિપુત્ર
જોતાશક્તિ મારો ધમસળથી શિખ્ય છે એમ તમે જે કહો
છો, તે કીક કહો છો પણ તમારો ને શિખ્ય તો શુક્લ જ્ઞાન
શુક્લઅભિજ્ઞતીય (પવિત્ર પરિણામવાત્રો) થઈને મરણ સમયે
મરણ પામી કોઈ પણ દેવલોકમાં દેવપણ ઉત્પન્ન થયો છે
પણ હું તો કૌન્નિયાપનત્રોત્તરીય જીવંતી મામે હું મે મૌતમ-
પુત્ર અશુનના શરીરનો ત્યાગ કરી મખસિપુત્ર જોતાશક્તિ

૧ દેશના કુણ્ડાદિ ૭ પ્રકાર પ્રમાણે જોતાશક્તિને મતે
પણ આ માના કુણ્ડાદિ ૭ પ્રકારની નીલ નીલાનિલનીય, વધે
૭ પ્રકારો દેવ એમ લાગે છે

અનત શ્રવણા સમુદાયરૂપ નિકાયથી શ્રવ અર્ચીને સચૂથ દેવભવ વિષે ઉત્તમ માનસ—સર પ્રમાણુ આયુષ્ય વડે ઉત્પન્ન થાય છે ૧ ત્યાં તે દિવ્ય અને ભોગ્ય એવા ભોગોને ભોગવતો વિહરે છે ૫છી ત્યાંથી આવીને તે પ્રથમ મઝી ગર્ભજ ૫એદ્રિય મનુષ્યપણે ઉત્પન્ન થાય છે (૧) ૫છી ત્યાંથી અર્ચીને મધ્યમ માનસ—સર પ્રમાણુ આયુષ્ય વડે સચૂથ દેવનિકાય વિષે ઉત્પન્ન થાય છે ૨ ત્યાં દિવ્ય ભોગો ભોગવીને બીજા સરીગર્ભજ મનુષ્યને વિષે જન્મે છે, (૨) ૫છી ત્યાંથી તીકળી કનિષ્ઠ માનસ—સર પ્રમાણુ આયુષ્ય વડે સચૂથ દેવનિકાયને વિષે ઊપજે છે ૩ ત્યાંથી ત્રીજા સરી ગર્ભજ મનુષ્યમા, (૩) ત્યાંથી ઉત્તમ માનસોત્તર— મહામાનસ આયુષ્ય વડે સચૂથ—દેવનિકાયને વિષે, ૪ ત્યાંથી ચોથા મઝી ગર્ભજ મનુષ્યમા, (૪) ત્યાંથી મધ્યમ માનસોત્તર આયુષ્ય વડે સચૂથ—દેવનિકાયમા, ૫ ત્યાંથી પાંચમા મઝીગર્ભજ મનુષ્યમા, (૫) ત્યાંથી કનિષ્ઠ માનસોત્તર આયુષ્ય સહિત સચૂથ—દેવનિકાયમા, ૬ ત્યાંથી છઠ્ઠા સરી ગર્ભજ મનુષ્યમા, (૬) ત્યાંથી બ્રહ્મલોક નામે કલ્પ— દેવલોક— મા તે દેવલોક પૂર્વ તથા પશ્ચિમ લાભો છે અને ઉત્તર તથા દક્ષિણ વિસ્તારવાળો છે ૭ ત્યાં દશ સાગરોપમ વર્ષો સુધી દિવ્ય ભોગો ભોગવી તે સાતમા સરી ગર્ભજ મનુષ્યમા ઊપજે છે (૭) ત્યાં નવ માસ બરોળગ પૂર્ણ થયા ૫છી અને માઠાસાત દિવસ વીત્યા બાદ હું સુકુમાર, બદ્ર, મૃદુ અને દર્ભના કુડલની પેઠે વાકડિયા કેશવાળો અને કર્ણના આભૂષણ વડે ગાલને સ્પર્શીતો એવો દેવકુમાર સમાન

જ્યાં પછી સિદ્ધ થાય છે મુક્ત થાય છે અને નિર્વાણ પામે છે

તેમાં ૮૪ લાખ મહાકલ્પનું પરિમાણ^૧ નીચે પ્રમાણે છે મજાનદી લગ્નાદિ પાંચસો ચોળન છે વિસ્તારમાં અષ્ટી ચોળન છે અને ઊડાદિ પાંચસો ધનુષ છે એવી સાત મજાઓ મળીને એક મહામજા થાય છે તેવી માત મહામજાઓ = એક સાદીન મજા સાત સાદીન મજા = એક મૃત્યુમજા સાત મૃત્યુમજા = એક લોકલિતમજા માત લોકલિત મજા = એક અવતીમજા સાત અવતીમજા = એક પરમાવતી-મજા એ પ્રમાણે પૂર્વીય^૨ મળીને એક લાખ સત્તર હજાર અને હસો જોગલુપયામ ૧ મજાનદીઓ થાય છે તે મજાનદીની રેતીના કણોનો એ પ્રકારે ઉદાર કહેલો છે ૧ સૂક્ષ્મ બોદિ કસંવરરૂપ - એટલે કે જેમાં સૂક્ષ્મ આકાશવાણી બસ ખ્યાત બેઠે હજીયા છે તે અને ૨ બાહર બોદિકસંવરરૂપ (જેમાં બાહર આકાશવાણી રેતીના કણા છે તે) તેમાં બાહર બોદિકસંવરરૂપ ઉદાર મુજબ સો સો વર્ષે એક રેતીનો કણ ઉપાડીને અને ઉપર જણાવેલો મજાનો સમુદાય ખાલી — રેતી વિનમો — થાય ત્યારે માનસ-સર પ્રમાણુ ઠાલ થયો કહેવાય એવા ત્રણ લાખ સર પ્રમાણુકાળ વડે એક મહાકલ્પ થાય છે અને ચોરાશીલાખ મહાકલ્પે એક મહામાનસ થાય છે

[ઉપર જણાવેલા માનસ-સરના ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ત્રણ પ્રકાર છે] અનત સમય એટલે કે

૧ ઉપર જણાવેલ જગપાપાચારી ભૂદેવ પરિમાણ પ્રમાણુ છે

કરનાર, ઉપજીને મહન કરનાર, ક્ષુધાને મહન કરનાર, વિવિધ ડાસ મરુજ વગેરે પરિપક્વ અને ઉપસર્ગને મહન કરનાર તથા ગિયર આધાવાળુ છે એમ સમજી, મે તેમા ૧૬ વર્ષથી પ્રવેશ કર્યો છે”

આ સાબળી ભગવાન મહાવીરે કહ્યું, ‘હે ગોશાલક ! જેમ કાઈ ચોર ગામના લોકોથી ભાગતો, કાઈ ખાડો, ગુફા કે આડ ન મળવાથી એક મોટા ઊનના તાતણાથી, શણના તાતણાથી, ડપાસના તાતણાથી, અને તુણના અગ્રભાગથી પોતાને ઢાંઢવા પ્રયત્ન કરે, અને પોતે નહિ ઢંઢાયેલો છતાં પોતાને ઢંઢાયેલ માને, તેમ તુ અન્ય નહીં છતાં પોતાને અન્ય દેખાડે છે એમ ઠરવું તને ચોગ્ય નથી પણ તારી એ જ પ્રકૃતિ છે, બીજી નથી’

આ સાબળી ગોશાલક ગુસ્સે થઈ ગાળાગાળી કરવા લાગ્યા અને ખૂનખરાડા પાડવા લાગ્યા તે બોલ્યો ‘તુ આને નષ્ટ, વિનષ્ટ અને બ્રષ્ટ થયો લાગે છે, તુ આને હતો-નહતો થઈ જવાનો છે, તને મારાથી સુખ થવાનું નથી’

આ સાબળી પૂર્વ દેશમા ઉત્પન્ન થયેલા, ભગવાનના શિષ્ય સર્વાનુભૂતિ અનગાર ગોશાલકો વારવા લાગ્યા ‘હે ગોશાલક ! કાઈ શ્રમણબ્રાહ્મણ પાસે એક પણ આર્થ વચન માબાબુ હોય તો પણ તેને વદન અને નમસ્કાર કરવા વટે છે, તો ભગવાને તો તને દીક્ષા આપી છે, શિક્ષિત કર્યો છે, અને અદ્યુત્ત કર્યો છે, છતાં તે ભગવાન પ્રત્યે ને અનાર્થપણુ આદ્યુ છે, તે ચોગ્ય નથી પણ તારી એ જ પ્રકૃતિ છે બીજી નથી’

કાતિવાત્રો ખાગક જન્મે. હે કામ્યપ' તે કું કું ૫૪ી ૬
 કામ્યપ' મારા કાન પશુ વીંધ્યા નહાતા તે વખતે મને
 કુમા. ૧૨૫માર્ગ પ્રવળ્યા અને જાણ્યમ મહત્વ કરવાની હજી
 થઈ પછી મેં સાત સરીગન્તર વિશે સમાર ક્યો તમા
 પ્રથમ તે ૧૦૪૬૦નમરીની બહાર મંડિક્ષિ નામે ચૈત્યન વિશે
 મેં કુડિયાવન જોત્રીય ઉદામનના સરીનો ત્યાગ કરી
 જૈષ્ઠ્યકના સરીરમા પ્રવેશ ક્યો અને ત્યાં ૬ ૨૨ વય સ્ત્રી
 રહી ઉદ્ધૃતુ નમરીની બહાર અદાવતરણ ચૈત્ય વિશે
 જૈષ્ઠ્યકના સરીરના ત્યાગ કરી મહારામના સરીરમા પ્રવેશ
 ક્યો અને તેમા ૨૧ વય સ્ત્રી પછી અપાનમરીની બહાર
 અજમદિ નામે ચૈત્યને વિશે મહારામના સરીરનો ત્યાગ કરી
 મંડિક્ષિના સરીરમા પ્રવેશ ક્યો અને ત્યાં ૨૨ વય સ્ત્રી
 પછી વારાણસી નમરીની બહાર કામ્યમહાવન ચૈત્યન વિશે
 મંડિક્ષિના સરી ના ત્યાગ કરી રોહિતના સરીરમા પ્રવેશ ક્યો
 અને ત્યાં ૧૬ વય સ્ત્રી પછી આશ્વિનિકા નમરીની
 બહાર પ્રાસઠાથ નામે ચૈત્યને વિશે રોહિતના સરીરનો ત્યાગ
 કરી આન્દાજના સરીરમા પ્રવેશ ક્યો અને ત્યાં ૧૮ વય
 સ્ત્રી ૫૪ી વૈશાલી નમરીની બહાર કુડિયાવન નામે ચૈત્યને
 વિશે બારાજના સરીરનો ત્યાગ કરી, જોતમપુત્ર અશ્વુનના
 સરીરમા પ્રવેશ ક્યો અને ત્યાં ૧૭ વય સ્ત્રી પછી
 આવત્તીમા હાલાહલા કુભારણુના હાટ વિશે જોતમપુત્ર
 અશ્વુનના સરીરનો ત્યાગ કરી અશ્વિપુત્ર જોતમપુત્ર સરીર
 સમય રિતર, મુવ, ખારણુ કરવા ચોગ્ય થીતને સહન

પછી ગ્રાવમ્તી ગામમા જ્યા ત્યા લોકો વાતો કરે છે કે, હવે આ બેમાથી કોણુ મિથ્યાવાદી છે અને કોણુ સત્યવાદી છે તેની પ્રત્યક્ષ પરીક્ષા થશે

પછી ભગવાન મહાવીરે પોતાના નિર્ગ્રંથોને બોલાવીને કહ્યું કે, જેમ તુણુ, ઢાંદ, પાદડા વગેરેનો ઢગલો અગ્નિથી સળગી ગયા પછી નષ્ટનેજ થાય, તેમ ગોશાલક મારો વધ કરવા તેજ્નેશ્વર્યા કાઢીને નષ્ટનેજ થયો છું મારે હે આર્યો ! હવે તમે ખુશીથી ગોશાલકની સામે તેના મતથી પ્રતિકૂલ વચન કહો, તેના મતથી પ્રતિકૂલપણે વિસ્મૃત અર્થનું તેને મન્મરણુ કરાવો અને ધર્મ મળધી તેનો તિગ્સ્કાં કરો, તથા અર્થ, હેતુ, પ્રશ્ન, ઉત્તર અને કાગણુ વડે પૂછેલા પ્રશ્નો ઉત્તર ન આપી શકે તેમ તેને નિરુત્તર કરો.

આમ થવાથી ગોશાલક વળી વધુ ગુચ્છે થયો, પણ તે નિર્ગ્રંથોના શરીરને ઢાઈ ઈર્ણ કરવા શક્તિમાન ન થયો. આથી વણુ આશ્ચરિક અધિરો ગોશાલકની પામેથી નીકળી શ્રમણુ ભગવતને આશ્રયે આવ્યા.

ત્યારબાદ ગોશાલક ફિશાએ તરફ લાખી દૃષ્ટિથી જોતો, ઉણુ નિમાસા નાખતો, દાઢીના વાળ ખેંચતો, ડાઠને પાછળથી ખજવાળતો, ઢગડા ઉપર હાથથી ફડાડા બોલાવતો, હાથ હલાવતો તથા બને પગ જમીન ઉપર પગડતો, 'હા હા' 'હૂ હણુયો' એમ વિચારી કુભાગણુના હાટમા પાછો આવ્યો, અને દાઢની શાતિ મારે હાથમા કેરીનો ગોટલો ગખી, મહાપાન કરતો, વાગવાર ચાતો, વારવાગ ચાચતો, વાગવાગ દાણાહણા કુભાગણુને અજલિ કરતો અને માટીના વાસણુમાથી માટી-વાળા દડા પાણી વડે શરીરને સિંચતો વિહંગવા લાગ્યો.

બા. સંબિચા માણાકરે ગુ મે થઈ પોતાના તપના
 તેજથી તેમને એક જ પ્રદાન વડે બાળીને બન્યું કરી નાખ્યા.
 તે જ પ્રમાણે તેને મમળવવા આવેલા ભગવાનના ખી ન
 શિષ્ય અયોધ્યાવત્સી સુન્દરવન, પણ તેણે દઝાદી મૂક્યા
 બને તે પણ બાળાચનાઈ કરી સવની ક્રુપા માખી નકાળા
 મન્થુ પામ્યા ત્યારે ભગવાન મદાતરી પણ એણાકને ન જ
 પ્રમાણે કહ્યું એટલે એણાકરે અત્યંત ગુણે થઈ નેજા
 સમુદ્ધાત કરી સાત આઠ પમણા પાછા ખસી ભગવાનના
 વધ માટે શરીરમાંથી તળેજેસ્થા કાઢી. પણ ૭૫ ફેઈ
 વેદાંજિયો પવત બીંત ક રૂપને કાંઈ કરી શકતો નથી તેમ
 ન તંત્રેસ્થા ભગવાન વિષે રુમઈ થતી નથી પણ
 મમનામન કરે ■ પ્રદક્ષિણા કરે છે અને મિત્ર બાકાસ્યા
 ગણ્યા ત્યાથી અખિન થઈ મ અધિપુત્ર મંદાસકના શરીરને
 બાળતી બાળતી તના શરીરમાં ન પેસી નમ છે ત્યારે
 એણાકરે કહ્યું હ બામુખન કાશ્વપ મારી તપોજન્ય
 તળેજેસ્થાથી પરાભવને પ્રાપ્ત થઈ છું હ માસને અને
 પિત્તજ્વરના કાકની પીડાથી હજારજી અવસ્થામાં જ
 (કેવળમાન પ્રાપ્ત કરી રિત બન્યા વિના) મગ્ધ પામીશ.

ત્યારે ભગવાન તે કહ્યું, હ એણાક ' હું તારી
 તપોજન્ય તળેજેસ્થાથી પરાભવ પામી છ માસને અને પાંચ
 પામવાના નથી પણ બીજા ૧૬ વર સુધી બિભતીય કરણે
 વિમરીશ પણ હ પોને જ નારા તેજથી પરાભવ પામી
 માત રાત્રીને અને પિત્તજ્વરથી પીડિત શરીરવાળા થઈને
 હમસ્થાવસ્થામાં જ મરીશ.

પછી આવરતી ગામમાં ન્યા ત્યા લોકો વાતો કરે છે કે, હવે આ બેમાથી કેાણુ મિથ્યાવાદી છે અને કેાણુ સત્યવાદી છે તેની પ્રત્યક્ષ પરીક્ષા થશે

પછી ભગવાન મહાત્માને પોતાના નિર્ગ્રંથોને બોલાવીને જોઈ કે, જેમ તૃષ્ટુ, કાષ્ટ, પાદડા વગેરેનો ઢગલો અગ્નિથી મળગી ગયા પછી નષ્ટતેજ થાય, તેમ ગોશાલક મારો વધ કંવા તેન્નેલેખ્યા કાઢીને નષ્ટતેજ થયો છે મારે હે આર્યો ' હવે તમે ખુશીયા ગોશાલકની સામે તેના મતથી પ્રતિકૂલ વચન કહો, તેના મતથી પ્રતિકૂલપણે વિશ્મૃત અર્થનું તેને સમ્મરણુ કરાવો અને ધર્મ સબધી તેનો તિરસ્કાર કરો, તથા અર્થ, હેતુ, પ્રશ્ન, ઉત્તર અને કાગળુ વડે પૂછલા પ્રશ્નો ઉત્તર ન આપી શકે તેમ તેને નિરુત્તર કરો

આમ થવાથી ગોશાલક વળી વધુ ગુસ્સે થયો, પણ તે નિર્ગ્રંથોના શરીરને ઢાઈ ઈંજા કંવા શક્તિમાન ન થયો આથી વણા આશ્ચર્ય અધિરો ગોશાલકની પામેથી નીકળી ગમણુ ભગવતને આશ્રયે આવ્યા

ત્યારબાદ ગોશાલક દિશાઓ તરફ લાખી દૃષ્ટિથી જોતો, ઉપણુ નિમાસા નાખતો, દાઢીના વાળ ખેંચતો, ડાકને પાછળથી ખજવાળતો, ઢગડા ઉપર હાથથી કડકા બોલાવતો હાથ હલાવતો તથા અને પગ જમીન ઉપર પગડતો, 'હા હા ' 'હૂ હણાયો' એમ વિચારી કુભાગળુના હાટમા પાછો આવ્યો, અને દાઢની શાંતિ મારે હાથમા કેરીનો જોટલો ગપ્પી, મલખાન કંતો, વાગવાગ ગાતો, વાગવાગ વાચતો, વાગવાગ હાલાહલા કુભારણુને અજલસિ ડગ્તો અને માટીના વાસણુમાથી માટી-વાળા ફડા પાણી વડે શરીરને સિંચતો વિદ્યગ્વા લાગ્યો

પછી બચવાને પોતાના નિમિત્તેને બોલાવીને કપ ૩
 નાશાધક મારો વધ કરવા ને તેનેબેસ્થા કાઢી હતી તે,
 અંત ૧૫, મમધ મધધ, માધવ અગ્નિ વત્સ ગૌત્સ
 પા કાઠ વગ્ન મૌલી કાશી કેશવ અમાધ અને
 મધુકા — એ સોળ દેસનો પાત કરવા મારે વધ કરવા
 માટે આ અરમ કરવા મારે સમર્થ હતી વળી દે આર્થો !
 નાશાધક અત્મારે દાધમા એટલો ગમી નાચવું માણ
 વગેરે ને કર્યો કરે છે તેમના દોષને દાંડવા મારે તે નીચની
 આઠ છકછેકથી — ચરમ — વશુએનો સિદ્ધાંત એમ પ્રતિપાદિત
 કરે છે કે એ આઠ વશુઓ ફરી દુનિયામા જનવત્તી નથી
 અ મ પાન, અ મ નાન, અમ નાટ્ય ચરમ અનલિકમ
 અ મ પુ કસસવત મહામેધ ચરમ સેચનક મન્થકત્તી ચરમ
 મહાસિદ્ધાકદક મમામ જાન આ જવસર્પિષ્ણિના ચોવીમ
 નીચ કરોમાં ચરમ તીથ કર (નાશાધક પોતે) ૧ વળી તે
 માટીના પાત્રમાં ન્દેલા પાણી વગેરે સરીરને સિમે છે તે
 દોષને દાંડવા મારે પણ તે ચાર પાનક અને ચાર અપાનકના
 મિદ્ધાત પ્રતિપાદિત કરે છે ચાઠ પાનક — ઘીણા — પાણી તે આ

૧ આ આક્રમાનો સેચનક કાળી તે તો કૈલિંક યજ્ઞ અ વેલકલ
 કુમારને આપેલો કાળી ન છે એને મારે મહાસિદ્ધાકદક સત્તમ થયો
 હતો (સુએ આ જ દમા તે નામનું પ્રકરણ) ચરમ તીથ કર તે
 ગોમાદક પોતે ન ચરમ પુ કલ સવર્ત મહામેધ તે — એ
 સત્રમાં વટોવિષા સ્થાને થયેલી અતિદહિના પ્રસવને મારે કરો
 જાડીનાં ચાર કર્યો તો પોતે મહાવીર સ્થાનેના કુલમાં યજ્ઞ
 પછી ને નાટ્યાદિ કરતો હતો તે ન છે

બાદ મને સુગંધી ગંધોદક વડે નવરાવજો, સુગંધી બગવા વસ્ત્ર વડે મારી શરીરને લૂછજો, ગોશીર્ષચંદનો લેપ કરજો, સફેદ મહામૂલ્ય પછેડી પહેરાવજો, સર્વાલંકારથી વિભૂષિત કરજો અને હજાર પુરુષોએ ઊંચકેલ પાલખીમા મને બેસાડી આવસ્તીના રાજમાર્ગમા '૨૪મા હેલ્લા તીર્થ'કર મખલિપુત્ર ગોશાલક, જિન થયા, સિદ્ધ થયા, મુક્ત થયા અને મર્વ હુખથી રહિત થયા,' એ પ્રમાણે ઘોષણા કરતા કરતા મારા શરીરને બહાર નાહજો

પરંતુ સાત ગત્રી પૂરી થવા આવતા ગોશાલકનું મિથ્યાત્વ દૂર થયું અને તેને ખ્યાલ આવ્યો કે, 'હુ ખરેખર જિન નથી છતાં જિન કહેવડાવતો કર્યો છું, એ શ્રમણોનાં વાત કર્યો છે અને આચાર્યનાં દ્વેષ કર્યો છે. શ્રમણ બગવાન જ સાચા જિન છે' આથી તેણે પેલા ગ્યવિરોને પાછા બોલાવ્યા અને કહ્યું કે, "હુ જિન નથી, પણ જૂઠો જ જિન કહેવડાવતો કર્યો છું. મહાવીર બગવાન જ સાચા જિન છે, હુ તો શ્રમણધાતી, અને આચાર્યદ્વેષી છું. મારે મર્યા બાદ મારા ડાબા પગે દોરડું બાધી તમે ત્રણ વાર મોમા ચૂકજો અને પછી આવન્તી નગરીના રાજમાર્ગમા, 'ગોશાલક જિન નથી, મહાવીર જ જિન છે' એમ ઘોષણા કરના કરતા મારા શરીરને ઢસડજો"

પછી તે આશ્ચરિક ગ્યવિરોએ ગોશાલકને મગજ પામેલો બાણી, કુભાગણના હાટના બારણા બંધ કર્યાં અને જમીન ઉપર આવન્તી નગરીનું ચિત્ર દાઢી, ગોશાલકના શરીરને, ડાબે પગે દોરડું બાધીને, ત્રણ વાર મોમા ચૂકા ઢસડયું અને ધીમે અવાજ કર્યો કે, 'ગોશાલક જિન નથી,

ધર્મોચાર જોશાસકને પૂછતા તે બીજે દિવસ દાસાદયના
 દાટમા આવ્યો. ત્યાં તેણે જોશાસકને જોડવા સર્થ નામનો
 માન્ય મવવાન કહ્યો. દાસાદયને અંગતિ કરતો, તથા
 મારીના વામણના મારીવાળા મીનસ પાણી વ' પોતાના
 છરીએ છાટનો જોયો. આ જોઈ તે સન્નિહત થઈ ધીમ ધીમ
 પાછો ફરતા હાથે. ત્યારે ત્યાં જમણા આછવિઠ સ્થવિરેએ
 તન જોયાં. અને તેના મનનો વિચાર તને કહી અભગામ્યા.
 તથા તન આશાસન આપ્યું કે નાશાસક ૭ કરે છ ત નો
 આઠ મરમ વચ્ચુઓમાંની છ મારે સન્નિહત થવા વિના તું
 જોશાસક પામ જઈ તારો પ્રસ પૂછ આવી અરપુસ
 જોશાસક પામ ગયો. પેલા આછવિઠ સ્થવિરેના મોતથી
 જોશાસક હાથમળી જોડ્યો. એક મ્થને મુઠી દીધી. તથા
 અમ પુલને કહ્યું ૭ અરપુસ તને મધ્વગત્રીએ હથેના
 આકાગ મારી પામ તજુવાની હાથા થમ હતી કે. તે
 જાણ કે ત વાસના મળ જોવી ફાલ વળી તું મારો
 વ્યવદા. તેઈ સન્નિહત થઈ પાછો તના હતો પણ આ મારો
 દાસમા છ ત ફેરી નથી પણ ફેરીની હાથ છ અન તેનું
 પીણ નિર્વાણ મમથે દીવા ચોગ્ય છ ને ૮ પ્રમાણે આ
 વૃત્તચીતાર્દિ પણ નિર્વાણ સમથે મારે કમ્વાની છેલ્લી વસ્તુએ.
 છ મારે હં તી. વીણા વનાઃ

આ માંબળી સવૃષ્ટ નુષ્ટ, તથા આકર્ષિત થકને
 અરપુસ જોશાસકને બીજા પણ પ્રસો પૂછ છે અને તેમનો
 અથ મદણ કરી જોશાસકને વતન કરી મામ્યો. તથા છ

પછી જોશાસક પોતાનું મરણ નજીક જાણી આછવિઠ
 સ્થવિરેને પાસે જોસામા અને કનુ કે કું મરી જાઈ ત્યાં

દેવઆયુષની પ્રાપ્તિ થઈ, તથા 'દેવતીએ જન્મ અને
ઉવિતવ્યનુ ફલ પ્રાપ્ત કર્યું છે' એવી આકાશવાણી થઈ

પછી મહાવીર ભગવાને તે બિદ્ધાને આસક્તિરહિત-
પણે, તથા સાપ દરમા પેસે તેમ (ગોમા સ્વાદ માટે મમળાવ્યા
વિના) શરીરથી ઢાઢામા નાખી પછી તેમનો તે પીડાકારી
રોગ તન્ત શાત થયો. આથી દેવ-મનુષ્ય વગેરે સહિત મમત્ર
વિશ્વ અત્યંત સતુષ્ટ થયું

ગૌં—હે ભગવન્! આપના સર્વાનુભૂતિ અનગાર,
જેમને ગોશાલકે બાળી નાખ્યા, તે મરીને ક્યા ગયા છે?

મં—હે ગૌતમ! તે જીર્ણ લોકમા ચડ અને મૃત્યને
તથા જ્વલ, લાતક અને મહાશુક સ્વર્ગોને ઓળંગી સહસ્રા-
કલ્પમા અદાર સાગરોપમ આયુષ્યવાળા દેવ થયા છે ત્યાથી
વ્યવીને મહાવિદેહક્ષેત્રમા તે સિદ્ધ, શુદ્ધ, અને મુક્ત થશે

ગૌં—હે ભગવન્! તે પ્રમાણે ગોશાલકે બાળેલા
સુનક્ષત્ર અનગાર ક્યા ગયા છે?

મં—હે ગૌતમ! તે આણુત, પ્રાણુત અને આરણુ
કલ્પને ઓળંગી, અમ્યુત દેવલોકમા ૨૨ સાગરોપમ આયુષ્ય-
વાળા દેવ થયા છે [બાકી જહુ સર્વાનુભૂતિ પ્રમાણે]

ગૌં—હે ભગવન્! આપનો કુશિધ્ય ગોશાલક ક્યા
ગયો છે

મં—હે ગૌતમ! તે પશુ અમ્યુતકલ્પમા ૨૨ સાગરોપમ
આયુષ્યવાળા દેવ થયો છે ત્યાથી વ્યવીને તે વિંધ્યાચલની
તળેટીમા પુક્ર નામે દેશ વિષે શતદ્વાર નામે નગરમા મન્મૂર્તિ
નામે રાજની બદા નામની બાર્યાની કુક્ષિને વિષે પુત્રરૂપે
ઉત્પન્ન થશે તે વખતે તે નગરમા અને બહાર બાગ્રપ્રમાણુ

પણ મહાવીર જિન છે એમ કરી સપથમાથી મુક્ત થઈ
નમણે પછીથી દોર, છાગી નાખી હાટનાં બાગણાં ઉપાડી
નાખ્યા અને પછી ગોશાસી પહેલાં કશું હતું તેમ મોરી
ધામધુમરી તેના સંગીગને બહાર કાઢ્યું

ત્યાં પડી ભમણુભગવાન મહાવીર આવતી નમરીથી
નીકળ્યો મેદિકમામ નામે નમસ્તી બહાર માણુકાક નામે
જેત્વમાં આવીને ક્રત્તથી ત્યાં મહાવીરને મહાન પીડાકરી
પિત્ત ત્વ ના કાઢી ક્રિપકથી અને લોકીનાં ક્રમ કયા મંડિત
જેતલે શોધેલ ખાનરી થયા ક્રામી કે કવે ગોશાસકના કયા
પ્રમાણે મહાવીર મૃત્યુ પામશે તે વખતે ભગવાનના સિખ
સિદ્ધ નામે જનમા થોડે દૂર દાણ બિયો રાખી છે દેવના
તે તરુ ઉપવાસકરી તપ કરતા હતા. તમને લોકોનું જામ
કરેવું માંભણુ જુદાં જોખુ બાપુ જાન તેમણે રુદન કર્યા મંડિત
ત્યારે ભગવાન મહાવીરે એ વસ્તુ દૂરથી જાણી હર્ષ પોતાના
નિઘ્રષેને તેમને મોશાથી લાવવા મોકલ્યા તે જાણ્યા
માઠ મહાવીરે આશ્ચર્યન આપતાં કશું કે હું કમણુ મરણ
પામવાનો નથી પણ ૧૬ વર જીવવાનો ખું મારે હું
મેઠક નમરમા રેવતી ચૂકપત્ની છે તેને ત્યાં જા. તેણે
મારે મારે એ કણ્ઠા ધીને તૈયા કરી છે પણ તેને
હદને કે મારે તેમનું કામ નથી પરંતુ મર્ષ કાલે નિઘ્રાએ
મારેલા કુકડાનું માંસ તેણે તૈયા કરેલું છે તે મારે મારે
સર્પ જાવ. જા સાંભળા સિદ્ધ રેવતીને ઘેર અથા અને
મહાવીરના કયા મુજબ તેની પાસે બિજા માત્રી પોતાની
ગુપ્ત વાત જામ દૂરથી જાણી મેનારા સાધુ પ્રત્યે તે જુદા પુર
સર્પ અને તેણે પુચીથી તે બિજા જાણી. જાણી તેને

મહાવીરે સમર્થ હોવા છતા તારો અત્યાચાર સહન કર્યો છે, પણ હું તો નહીં સહન કરું, હું તો તને બાળી મૂકીશ' પણ તે ચેતવણીને ધ્યાનમાં લાવ્યા વિના રાજા તો ત્રીજી વાર પણ રથની ઠોકરથી તેમને પાડી નાખશે એટલે સુમંગલ તેને રથ અને ઘોડાસહિત બાળી નાખશે પણ તે સુમંગલ અને તપકર્મ કરતા કરતા ઘણા વરસ સાધુપણ પાળી, અતે સાઠ દકનો ઉપવાસ વડે (આલોચના અને પ્રતિક્રમણ-પૂર્વક મહાધિ પ્રાપ્ત કરીને) મરણ પામી, સૌ ઐવેયક વિમાનાવાસને ઝોળગી, સર્વાર્થચિદ્ધ મહાવિમાનમાં ૩૭ સાગરોપમ આયુષ્યવાળા^૧ થઈ, તથા આયુષ્ય પૂરું થયે ત્યાંથી અવધી, મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત થશે

આ બાળુ ખેલો વિમલવાહન તો નરકની સાતમી^૨ પૃથ્વીમાં લાખામાં લાખા આયુષ્યવાળો નારક થશે, ત્યાંથી અવધીને મરણ થશે, ત્યાંથી ફરી સાતમાં નરકમાં નારક થશે ત્યાંથી અવધીને પણ મરણ થશે ત્યાંથી છઠી પૃથ્વીમાં નારક થશે ત્યાંથી અવધીને સ્ત્રી થશે, ત્યાંથી ફરી છઠી પૃથ્વીમાં નારક થશે ત્યાંથી બીજી વાર સ્ત્રી થશે, ત્યાંથી પાંચમીમાં નારક થશે ત્યાંથી પેટ ચાલનાર (સાપ વગેરે)

૧ આ મહાવિમાનમાં વધારેમાં વધારે ૬ ઓછામાં ઓછું તેટલું જ આયુષ્ય છે આ પહેલા બીજા ૯ આયુષ્ય જણાવ્યા છે તે ત્યાં ત્યાં બધાને નથી હોતા, પણ દેવલોકને હોય છે એમ જણાવ્યું તે દેવલોકની આયુષ્યસ્થિતિ માટે જુઓ આ માળાનું 'અંતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક, પા ૨૬૬

૨ સાત નરક પૃથ્વીઓના નામ માટે જુઓ આગળ ત્રિદ્વાતજ ૩ લોકવિલાસ

અને અનેક કુળપ્રમાણુ^૧ પદાની અને રત્નની વૃદ્ધિ થશે તેથી તેનાં માનપિતા તેનું નામ મહાપદ્મ રાખશે તે રાજા મો ત્યારે તેની તહેનાતમાં રહી પૂજાબદ્ધ અને અશ્વિબદ્ધ એ એ દેરા એનાક્રમ ઠ શે આટે તેનું નામ દેવસેન પણ પડશે પછી તમે આઠ ઘતવાળુ શ્વેત હસ્તિસ્તન ગ્રામ થશે તેથી નનુ ત્રીશ્વરું નામ વિમલવાહન પડશે.

તે રાજા શરણાત્મક તો શ્રમણનિર્મલો સાથે બહુ વ બુદ્ધિ રાખશે અને અનાર્થપલ્લુ આચરશે પણ પછી તેના માર્ગસિદ્ધ રાજાઓ અને સુવરાજાઓની સલાહથી તેમ કરવું જોઈશે તેથી એક વખત સતદ્વાર નમરની બહાર ઉતારુ નુવ દિશામાં આવેલા સુશ્રુભિમાન નામે જિજ્ઞાસથી થોડે દૂર વિમલ નામે તીર્થકરના પ્રપૌત્ર સુમત્રસ નામે અનગાર નિરતર છ ટકવે ઉપવાસ કરતા તથા તપ્તો તપતા વિહરશે તમને તથુ ગાન તેમ જ તેજોવેશ્યા ગ્રામ થશેથી હશે એક વખત વિમલવાહન રાજા રથમાં બેસી દરવા નીકળેથી હશે ત્યારે તે સુમત્રસને જોશે અને શુરસે થઈ રથના અમ બાની ઠોકરથી તમને ગળ તવી પાડશે પરંતુ સુમત્રસ તો ખીમે ધીમે જીતે હરી હાથ જિત્યા કરી તપ્તો તપવા માર્ગે ત્યારે રાજા તમને જીજી વાર પાડી નાખશે ત્યારે સુમત્રસ અવધિગાન વ. રાજાના પૂવ બવો જોશે અને રાજાને કહેશે કે આજથી ત્રો ન અવર્મા સર્વાનુભૂતિએ ધન્યતાને અને

૧ બીજા પણ અથવા સેડ પદનો એક બાર કહેવાય અને સાત બેસી તથા સો આઠક (પા રોર ૧) પ્રમાણ માનને અનુક્રમે અન્વય મધ્યમ અને વૃદ્ધ કુળ કહે છે

અગ્ની નાશ પામશે, ત્યાથી દક્ષિણ દિશાના અગ્નિકુમાર દેવોમા, તથા ત્યાથી મનુષ્યદેહમા પરતુ ત્યા તે સમ્યગ્-દર્શન (સાચી શ્રદ્ધા) પામશે પછી કૃત સમ્યગ્દર્શન પામી, માધુ ચર્મને તે દીક્ષા લેશે, પણ તેને વિરાધી, તે દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમાર દેવોમા ઉત્પન્ન થશે, પછી કરી મનુષ્યજન્મ - દીક્ષા - અને વિરાધનાના ક્રમથી દક્ષિણ નિવાયના નાગકુમાર દેવોમા, પછી એ જ ક્રમથી સુપર્ણકુમારમા, વિદ્યુત્કુમારમા, એમ અગ્નિકુમાર સિવાયના બવનવાસીઓમા ^૧ પછી ત્યાથી નીકળી તે પુન મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, ત્યા શ્રમણપણુ વિરાધી ન્યોતિષિક દેવમા ઉત્પન્ન થશે, ત્યાથી પુન મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, પરતુ પછી શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણ પામી, તે સૌધર્મ દેવલોકને વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન થશે ત્યાથી વ્યવીને તે મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, અને માત્ર સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરશે ત્યાથી પણ શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણ પામી ઈશાન દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે ત્યાથી વ્યવી મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે ત્યા પણ શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણ પામી સનતકુમાર દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે, [સનતકુમારને વિષે કહ્યું તેમ બ્રહ્મ દેવ-લોક, મહાશુક, આનત અને આરણ્ય દેવલોકને વિષે જાણુ] ત્યાથી વ્યવી મનુષ્ય ચર્મ, ત્યા શ્રમણપણુને વિરાધ્યા સિવાય મરણ પામી, તે મર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન

૧ બવનવાસીના અસુરકુમાર, નાગકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સુપર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, રત્નિતલકુમાર, ઉદ્દલિકુમાર, દ્વીપકુમાર અને દિક્કુમાર એમ ૧૦ વર્ગો છે તત્ત્વાર્થ ૪-૧૧

પ્રાણીઓમાં ઉત્પન્ન થશે (તે પ્રમાણે હરીવાર ૬૫૧) ત્રીજી પૃથ્વીમાં નારક થશે, ત્યાંથી સિંહ થશે, (તે પ્રમાણે હરીવાર ૬૫૧ પછી) ત્યાંથી ત્રીજી પ્રાણી પક્ષીઓમાં (તે પ્રમાણે બીજીવાર ૬૫૧ પછી) બીજી પ્રાણી સિંહારી પશુઓમાં (તે પ્રમાણે હરી ૬૫૧ પછી) પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ત્યાંથી સહી પ્રાણીઓમાં ત્યાંથી અસહી પ્રાણીઓમાં ત્યાંથી હરી રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં, ત્યાંથી અનેક સાખ વાર એવર પ્રાણીઓમાં ત્યાંથી અનેક સાખ વાર હાથવડે સ નાર યોગેશ્વરના વજરેમાં ત્યાંથી પેર આસનાર સાખ અનન્યર વજરેમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી ચાર ઇદ્રિયવાળાંમાં અનેક સાખ વાર ત્યાંથી ત્રણ ઇદ્રિયવાળાંમાં અનેક સાખ વાર ત્યાંથી બે ઇદ્રિયવાળાંમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી વન પતિજીવોમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી વાયુકાંતમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી અગ્નિકાંતમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી જલકાંતમાં અનેક સાખ વાર, ત્યાંથી પૃથ્વીકાંતમાં^૧ અનેક સાખ વાર ત્યાંથી રાજચક્રનગરની નકાર વેસ્થાપણે ત્યાંથી રાજચક્ર નગરની અંદર વેસ્થાપણે, ત્યાંથી વિંધ્યાચલ પવતની પાસે ત્રિભુવન નામે નામમાં પ્રાકૃત કુળને વિશે પુત્રીપણે કે જે પગલા અને અંતિમી થયા ના પિયરે ત્યાં હાવાનિમાં

૧ જે જગા જગત્પતિ, એવર વજરેના પેશાવિચારો મૂળમાં વસુન્ધા છે તે માટે જુઓ આ માળાતું અંતિમ કપોટ પુસ્તક પા. ૨૧ આ જગા માનિઓમાં તે રાજ વડે રમ થવાથી હાલની પેશા વડે મો છે એમ સમજવું તેમ જ તે માનિઓમાં પણ તે હીનમાં હીન હોયીમાં જોઈ છે

જગા નાશ પામશે, ત્યાથી દક્ષિણ દિશાના અગ્નિકુમાર દેવોમા, તથા ત્યાથી મનુષ્યદેહમા પરતુ ત્યા તે સમ્યગ્-દર્શન (સાચી શ્રદ્ધા) પામશે પછી કક્તા સમ્યગ્દર્શન પામી, માધુ યજ્ઞને તે દીક્ષા લેશે, પણ તેને વિરાધી, તે દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમાર દેવોમા ઉત્પન્ન થશે, પછી કરી મનુષ્યજન્મ - દીક્ષા - અને વિરાધનાના ક્રમથી દક્ષિણ નિકાયના નાગકુમાર દેવોમા, પછી એ જ ક્રમથી સુપર્ણકુમારમા, ત્રિશુલકુમારમા, એમ અગ્નિકુમાર સિવાયના બવનવામીઓમા ^૧ પછી ત્યાથી નીકળી તે પુન મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, ત્યા શ્રમણપણુ વિરાધી જ્યોતિષિક દેવમા ઉત્પન્ન થશે, ત્યાથી પુન મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, પરતુ પછી શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણ પામી, તે સૌધર્મ દેવલોકને વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન થશે ત્યાથી સ્થવીને તે મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે, અને માત્ર સમ્યગ્દર્શનનો અનુભવ કરશે ત્યાથી પણ શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણ પામી ઈશાન દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે ત્યાથી સ્થવી મનુષ્યશરીર પ્રાપ્ત કરશે ત્યા પણ શ્રમણપણુ વિરાધ્યા વિના મરણ પામી સનતકુમાર દેવલોકમા ઉત્પન્ન થશે, [સનતકુમારને વિષે કહ્યું તેમ બ્રહ્મ દેવ-લોક, મહાશુક્ર, આનંદ અને આરણ્ય દેવલોકને વિષે જાણવું] ત્યાથી સ્થવી મનુષ્ય યજ્ઞ, ત્યા શ્રમણપણુને વિરાધ્યા સિવાય મરણ પામી, તે સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન

૧ બવનવાસીના અસુરકુમાર, નાગકુમાર, ત્રિશુલકુમાર, સુપર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, રતનિકુમાર, ઉદ્ધવિકુમાર, દ્વીપકુમાર અને દિવ્યકુમાર એમ ૧૦ વર્ગો છે. વત્સર્ગ ૪-૧૧

શરી ત્યાથી આવે તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે ધનિક કુળમાં
 પુત્રકપે ઉત્પન્ન થશે અને પછી તેને ઉત્તમ કેવલજ્ઞાન અને
 કેવલસ્થાન પ્રાપ્ત થશે. તેનું નામ તે વખતે દ્વિપ્રતિય
 હશે તે પોતાનો અતીત કાળ જોઈને અમણ્યનિર્મિતોને
 બોલાવીને કહેશે કે જાણીયાં! આજથી ધણી કાળ પહેલા
 હું અણસિપુત્ર જોતાસક નામે હોયો અને અમણ્યોને! માત
 કરી હસ્તસ્થાવસ્થામાં અણ્ય પામ્યો હતો. કે જાણીયાં! 'તે
 નિમિત્તે હું અનાદિ અનંત અને દીપમાયવાળો ચાર
 પ્રતિરૂપ સસારાદવીમાં અમ્યો છું. માટે તમે કેઈ
 આચારના દેવી ન થશો ઉપાધ્યાયના દેવી ન થશો તથા
 આચાર અને ઉપાધ્યાયના અવશ કરનારા તેમ જ અકર્તા
 કરનારા ન થશો.

ત્યાર પછી તે અમણ્યનિર્મિતો દ્વિપ્રતિય કેવલીની
 એ વાત સાંભળી અમ પાછી સસારના અમથી ઉદ્ધિઅ
 થઈ દ્વિપ્રતિય કેવલીને વદન કરશે અને તે પાપમ્થાનકની
 આશ્વોચના અને નિંદા કરશે.

ત્યાર પછી દ્વિપ્રતિય કેવલી ધણી વય પર્વત કેવલી-
 પર્માયન વાળી પોતાનું જ્ઞાનુ શોધુ જાડી જલ્પીને આહાર
 ત્યાગ (અક્રમત્યાગ્ધ્યાન કરશે^૧)—અને સર્વ કુન્નેનો અંત
 ધાવશે.

—શ્લોક ૧૫

૧ વિગતો માટે જુઓ બીજાવાંક શ્લુ. ૫. ૬૬-૮ (જાનક
 પરિશ્રાવકની કથા)

શ્રીભગવતી-સાર

ખ'ડ ૩ બે

સિદ્ધાંત-ખ'ડ

થશે ત્યારી ચ્ચવી તે મહાવિદેહ દ્વેષને વિશે ધનિક જુગમ
પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થશે, અને પછી તેને ઉત્તમ કેવલજ્ઞાન અને
કેવલસ્થાન પ્રાપ્ત થશે તેનું નામ તે વખતે દદ્યપ્રતિષ્ઠા
હશે. તે પોતાનો અતીત કાળ જોઈને અમણનિર્મલો
જોસાતીને કહેશે 'હે આર્યો' આજથી ધણું કાળ પહેલા
હું અખલિપુત્ર ગ્રેષ્ઠાધક નામે હતો અને અમણોનો પાત
કરી જામસ્થાવરધાર્મ્ય મચ્છુ પામ્યો હતો. હે આર્યો' 'ત
નિમિત્ત હું અનાદિ અનંત અને દીધમાનવાળી ચાર
અતિરૂપ સસારાટવીમા ભમ્યો. હું મારે તમે કેઈ
આચારના દેવી ન થશો ઉપાધ્યાયના દેવી ન થશો તથા
આચાર અને ઉપાધ્યાયના અવશ કરનારા તેમ જ અકર્તિ
કરનારા ન થશો

ત્યાર પછી તે અમણનિર્મલો દદ્યપ્રતિષ્ઠા કેવલીની
એ વાત સાંભળી ભય પામી સસારના ભયથી હિંદિઅ
અર્થ દદ્યપ્રતિષ્ઠા કેવલીને વદન કરશે અને તે શાપસ્થાનકની
આત્મોત્તના અને નિદા કરશે.

ત્યાર પછી દદ્યપ્રતિષ્ઠા કેવલી ધણું વય પર્વત કેવલી-
પર્મામત પાળી પોતાનું આયુષ્ય થોડું મોટી જાણીને આઠાર
ત્યાગ (અક્રાપ્રત્યાખ્યાન કરશે^૧)—અને સર્વ હું ખોનો અંત
સાવશે.

—શ્લોક ૧૫

૧ વિચિત્રો મારે જુઓ ઔપપાતિક શ્લુ. પ. ૬૮-૧ (આજ
પરિમાલકની કથા)

૧

દ્રવ્યવિભાગ

૧ દ્રવ્યો

૧

ગૌ—હે ભગવન્ ! દ્રવ્યો કેટલા પ્રકારના કલા છે ?

મૌ—હે ગૌતમ ! દ્રવ્યો બે પ્રકારના કલા છે .

અવદ્રવ્ય અને અણુવદ્રવ્ય

યિવગ્ણુ સત્તા અવરૂપ વિષે ભિન્નભિન્ન દર્શનોના ભિન્ન ભિન્ન મત છે . કેઈ દર્શન સંપૂર્ણ સત્ પદાર્થને (સ્થાવર) કેવળ દ્રુવ-નિત્ય જ માને છે . કેઈ દર્શન સત્ પદાર્થને લાક્ષિક (માત્ર ઉત્પાદવિનાશશીલ) માને છે . કેઈ દર્શન ચેતનતત્ત્વરૂપ મતને તો કેવળ દ્રુવ (દૃટસ્થ નિત્ય) અને પ્રકૃતિતત્ત્વરૂપ મતને પચ્છિભી નિત્ય (નિત્યાનિત્ય) માને છે . કેઈ દર્શન અનેક મત પદાર્થોમાથી પગ્માણુ, કાળ, આત્મા આદિ કેટલાક મત તત્ત્વોને દૃટસ્થ નિત્ય, અને ઘટ વસ્ત્ર આદિ કેટલાક મતે માત્ર ઉત્પાદવ્યયશીલ (અનિત્ય) માને છે .

મં—હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના કણ છે રૂપી અને

અરૂપી

ગૌં—હે ભગવન્ ! અણુવ દ્રવ્યો સખ્યાત છે,

અમખ્યાત છે કે અનત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અનત છે કાચુ પરમાણુ પુદ્ગલો

અનત છે, દ્વિપ્રદેશિક ઝકધો અનત છે, તથા અનતપ્રદેશિક-
ઝકધો પણ અનત છે,

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવદ્રવ્યો સખ્યાત છે, અસખ્યાત

છે કે અનત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવો અનત છે કાચુ કે

નૈરયિકો અસખ્ય છે, એમ વાયુકાયિક સુધીના જીવો
અસખ્ય છે, વનસ્પતિકાયિકો અનત છે, બે ઉદ્રિયો અને એ
પ્રમાણે વૈમાનિકો સુધીના જીવો અસખ્યાત છે, તથા મિદ્ધો
અનત છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! અણુવદ્રવ્યો જીવદ્રવ્યોના પરિભોગમા

તરત આવે કે જીવદ્રવ્યો અણુવદ્રવ્યોના પરિભોગમા તરત
આવે ?

મં—હે ગૌતમ ! અણુવદ્રવ્યો જીવદ્રવ્યોના પરિભોગમા

તરત આવે, પણ જીવદ્રવ્યો અણુવદ્રવ્યોના પરિભોગમા તરત
આવતા નથી કારણકે, જીવદ્રવ્યો અણુવદ્રવ્યોને ઝહણું દે
છે, અને ઝહણું કરી, તેમને ઔદારિકાદિ પાચ શરીરરૂપે,
શ્રોત્રેદ્રિયાદિ પાચ ઇન્દ્રિયરૂપે, મનોભોગાદિ ત્રણ ભોગરૂપે,
તથા શ્વાસોચ્છ્વાસપણે પરિણમાવે છે

પરંતુ 'ત્વ દશનનું માનવું છે કે સત્ વસ્તુ માત્ર દૃશ્ય નિત્ય નથી અથવા માત્ર વિનાશી નથી, કે અમુક બાજમા નિત્ય અને અમુક બાજમાં અનિત્ય નથી. તેને મને ચેતન અથવા જડ મૂલ અથવા અમૂલ નથી સત્ કહેવાતી વસ્તુઓ. ઉપાદ-વ્યવ-પ્રા-પરપે ત્રિપ ઇ પ્રત્યેક વસ્તુમાં એક અંશ એવો છે કે જે વસ્તુ કાચે સ્થાયત છે અને બીજો અંશ અસ્થાયત છે તે સ્થાયત અસ્થના કારણથી પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રાપ્યક્રમક (સ્થિર) અને અસ્થાયત અસ્થના કારણથી ઉપાદ-વ્યવક્રમક (અસ્થિર) કહેવાય છે.

દ્રવ્યો સત્ છે એમ કહીએ એનો અર્થ એ થયો કે તે ઉપાદ-વ્યવ-પ્રા વ્યવસ્થા છે જેમાં ગુણ અને પદાર્થ (પરિણામ) હોય તે દ્રવ્ય કહેવાય છે. પ્રત્યેક વ્ય પોતાના પરિણામી સ્વભાવના કારણથી સુખે સુખે નિમિત્ત પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન રૂપમાં પરિણામ પામ્યા કરે છે. એમાં પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાની જે શક્તિ છે તે જ તેનો ગુણ છે અને ગુણજન્ય પરિણામ પદાર્થ કહેવાય છે એક દ્રવ્યમાં શક્તિરૂપે અનેત ગુણ છે તમો વસ્તુત આશયજન દ્રવ્યથી અથવા પર પર અવિભાજ્ય છે. પ્રત્યેક ગુણ-શક્તિના ભિન્ન ભિન્ન સમયમાં થતા ત્રૈકાલિક પદાર્થો અનેત છે. દ્રવ્ય અને એના અંશરૂપ શક્તિઓ ઉત્પન્ન તથા વિનષ્ટ થતા ન હોવાને કારણે નિત્ય અર્થાત અનાદિ અનેત છે. પરંતુ જ્યાં પદાર્થો પ્રતિજ્ઞાણ ઉત્પન્ન તથા નષ્ટ થવાના કારણે અનિત્ય અર્થાત સાદિ સાંત છે.

મો — 'હે ભગવન! અજ્યદ્રવ્યો, કેટલા પ્રકારના કલા

સ્નિગ્ધતા (ચીકણ) વાળા પરમાણુઓનો કે જે સરખી રુક્ષતા (લૂખાપણું) વાળા પરમાણુઓનો બધ ન થઈ શકે પરંતુ ત્રિપમ સ્નિગ્ધતાવાળા એનો કે વિષમરુક્ષતાવાળા એનો બધ થઈ શકે પરંતુ તેમા પણ નિયમ એ છે કે જે અગતી માડીને અનત અશ સુધી અધિક સ્નિગ્ધત્વ કે રુક્ષત્વવાળા એનો સબધ થઈ શકે, પણ એક અશ અધિક હોય તો ન થાય તથા બ્યારે સ્નિગ્ધનો રુક્ષ સાથે સબધ થાય, સારે પણ બેગણા સ્નિગ્ધાદિ તથા બેગણા રુક્ષાદિનો મબધ થાય છે

ગતિપરિણામ જે પ્રકારનો છે સ્પૃશત્, અને અસ્પૃશત્ બીજી વસ્તુને સ્પર્શ કરતો જે ગતિપરિણામ — જેમ કે તળાવમા હીકરીને તીરછી નાખી હોય તો તે પાણીની સપાટીને સ્પર્શ કરતી ચાલી જાય છે — તે સ્પૃશત્ ગતિપરિણામ અને બીજી કોઈ વસ્તુને સ્પર્શ કર્યા વિનાનો જે ગતિપરિણામ, તે અસ્પૃશત્ ગતિપરિણામ

મધ્યાન (આકૃતિ), વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને ગ્રન્થ વિષે માહિતી આગળ પુદ્ગલવિભાગમા આવવાની છે અગુરુલધુ પરિણામ એટલે કે, ન ભારે કે ન હળવુ એવો પરિણામ કર્મદ્રવ્યો, મનોદ્રવ્યો, અને ભાષાદ્રવ્યો અગુરુલધુ છે આકાશાદિ અમૂર્ત દ્રવ્યો પણ અગુરુલધુ છે ઔદારિક ચૈક્રિય, આહારક, અને તેજસ એ દ્રવ્યો ગુરુલધુ છે

— શતક ૧૪, ઉદે૦ ૪

૧. બેદના પાંચ પ્રકાર છે^૧

૨

જો —દે ભગવન્ પથવો દેહસા પ્રકારના છે ?

મ —દે મૌતમ પથવો ને પ્રકારના છે જીવપથવો
અને અજીવપથવો.^૧

— સતક ૨૫ ઉદે ૫

૩

જો —દે ભગવન્' દ્રવ્યની અવગમ્ય-અતરંગિણિય
પરિણામ દેહસા પ્રકારનો છે ?

મ —દે મૌતમ પરિણામ ને પ્રકારનો કલો ૭
જીવપરિણામ, અને અજીવપરિણામ.

તેમાં જીવપરિણામ દસ પ્રકારનો છે (નૈરધિકાદિ)
નતિ ઇન્દ્રિય કાયા ભેદસા, યોગ ઉપયોગ રાગ, દ્વેષન
માત્રિ, અને વદ.^૨

અજીવપરિણામ પણ દસ પ્રકારનો છે બધેન તત્ત્વ
અગ્રજ્ઞાન બેદ પણ તથે રસ રપસ અમુરુષધુ
અને રાગ.

બધેપરિણામના ને પ્રકાર છે સ્તિગ્ધનબધેપરિણામ,
અને અસ્તિગ્ધનબધેપરિણામ. તેમાં નિયમ જો છે કે ને સરખી

૧. જાણીથી જાણવ પ્રજ્ઞાપના સુત્રનું સમગ્ર પથ ૧૫૬ જાણી
ઉદારવાનું મૂલમાં કહ્યું છે. જાણી પથવો બેટલો વિશેષ પથ-
નો જાણ સમજાવેલ.

૨. જ્યાં જ્યાં રાગ-દ્વેષની આગ્રહાણી વગેરે જ્યાં વિજ્ઞાનમાં જ
જાણવ જાણવે.

ઉત્થાન, પરાક્રમાદિમા વર્તતો જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, દેવમનુષ્યાદિપણ્ડામા વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મમા વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, કૃષ્ણાદિ ક્ષેત્રમા, સમ્યગ્દર્શનમા, મિથ્યાદર્શનમા, મતિઆદિ જ્ઞાન-અજ્ઞાનમા, આહારાદિ સજ્ઞાઓમા,^૧ ઔદારિકાદિ શરીરોમા, મન-વાણી-કાયાના યોગમા, તથા સાકારાદિ ઉપયોગમા^૨ વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે તો હે ભગવન્ ! તે કેમ સત્ય હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેમનું તે કહેવું મિથ્યા છે હું તો આ પ્રમાણે કહું છું કે, એ કિંસાદિમા વર્તમાન પ્રાણીને તો જ જીવ છે અને તે જ જીવાત્મા છે.^૩

—શતક ૧૭, ઉદ્દે૦ ૨

૨

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ગોશાસકના શિષ્ય આશ્ચર્યકાએ

૧ આહાર, બધ, મેધુન, પરિમિદ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિશેષ જ્ઞાન (લોક), અને સામાન્ય જ્ઞાન (ઓધ) એમ દશ સજ્ઞાઓ છે

૨ વિશેષ જ્ઞાન અને સામાન્ય જ્ઞાન અનુક્રમે સાક્ષી અને નિરાકાર ઉપયોગ નહેવાય છે

૩ સામ્યદર્શન ચિત્ત અને અલ્પકારના ધર્મેથી અલિપ્ત એવો પુરુષ જિજ્ઞાસુ માને છે, અને વેદાવદર્શન કર્તા-બોક્ષા જીવથી દૃઢરથ કે બલિને અન્ય માને છે જેનદર્શન તેવો બેદનથી પાડવ

૨

જીવવિભાગ

૧ જીવ

૧

સજ્જનનમરનો પ્રસન્ન છે

ભગવાનના દર્શને આવેલી બધી પરિપક્વ ધર્મજ્ઞા
સાક્ષાત્કારને વેરછે જવા બા જોતમસ્વાર્થ ભગવાનને જઈને
પ્રથમ પુછે છે

મો —હે ભગવન્ અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે
હિંસાદિ પાપકર્મોમા વળતા પ્રાણીના જીવ અન્ય છે અને
જીવાત્મા તેથી અન્ય છે ન જ પ્રમાણ હિંસાદિના ત્યાગમાં
વર્તેલા જીવ અન્ય છે અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે
ઓત્પત્તિકા (સ્વાભાવિક ઉત્પન્ન થયેલી) વૈનચિકા (ચાસ્ત્રાદિ
દ્વારા થયેલી) કાર્મિકા (કર્મ દ્વારા થયેલી) અને પરિણામિકા
(ધર્મા કાળના અભ્યાસથી થયેલી) જુદાં જુદાં વર્તમાન
પ્રાણીનો જીવ અન્ય છે અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે

હિયાન, પરાક્રમાદિમા વર્તતો જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, દેવમનુષ્યાદિપણ્ડામા વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, જ્ઞાનાવસ્થાદિ કર્મમા વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે, કૃષ્ણાદિ ક્ષેત્રમામા, સમ્યક્દર્શનમા, મિથ્યાદર્શનમા, મતિઆદિ જ્ઞાન - અજ્ઞાનમા, આહારાદિ મજ્જાઓમા,^૧ ઔદાઠિકાદિ શરીરોમા, મન - વાસણી - કાયાના યોગમા, તથા સાકાગાદિ ઉપયોગમા^૨ વર્તમાન જીવ અન્ય છે, અને જીવાત્મા તેથી અન્ય છે તો હું ભગવન્' ને કેમ મત્ય હોય ?

મં—હું ગૌતમ' નેમનુ તે કહેવું મિથ્યા છે તું તો આ પ્રમાણે કહું છું કે, એ હિંસાદિમા વર્તમાન પ્રાણીનો ને જ જીવ છે અને તે જ જીવાત્મા છે^૩

—શતક ૧૭, ઉત્તે ૨

૨

ગજગૃહનગર્ગના પ્રમગ છે

ગૌં—હું ભગવન્' ગોશાલકના શિષ્ય આશ્ચર્યકાએ

૧ આહાર, ભય, મેયુન, પરિવ્રજ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, વિશેષ જોડ (લોક), અને સામાન્ય જોડ (ઓધ) એમ દગ મુદ્રાઓ છે

૨ વિશેષ જ્ઞાન અને સામાન્ય જ્ઞાન અનુક્રમે સાકાગ અને નિરાકાર ઉપયોગ નહેવાય છે

૩ સામ્યદર્શન ચિત્ત અને અલ્પ કારના ધર્મોથી અલિપ્ત એવો પુરુષ ભિન્ન માને છે, અને વેદાંતદર્શન કર્તા - લોકતા જીવથી કૃત્ર્ય કે પ્રાણને અન્ય માને છે જૈનદર્શન તેવા ભેદ નથી પાડે છે

અવિર' ભગવતેને એમ પૂછ્યું હતું. 'ભગવતના ઉપાધ્યક્ષ સામાયિક સ્વીકારીને (અહમમત્વ ત્યાગીને) એકલા આવકના વખાદિ કાઈ દરી નથી. તો હું ભગવત' સામાયિક પૂરું કરી તે વસ્તુનું અન્વેષણ કરે. તે આવક શું પોતાની વસ્તુને સોંપે છે કે અન્વની ?

મ — 'હે ઝોતમ' તે આવક પોતાની વસ્તુ સોંપે છે પણ અન્વની વસ્તુ નથી સોંધતો. કારણકે સામાયિક કરતી વખતે જો કે તે આવકના મનામાં એવો ભાવ હોય છે કે મારે હિસ્સા નથી મારે સુવસ્તુ નથી મારે વસ્તુ નથી મારે વિપુલ ધન રત્ન અસ્તિ, એટલી રત્ન આદિ મારામાં દબાય નથી. પરંતુ તેણે મમત્વભાવ ત્યાગ્યો નથી તેથી હું ઝોતમ એમ કહેવાય છે કે તે પોતાની વસ્તુને સોંપે છે પણ પાગલાની વસ્તુને સોંધતો નથી.

તે જ પ્રમાણે સામાયિક કરતા અમણોપસાદની બીને કાઠ ઝુડા એવે તો તે તની બીને મેવે છે પણ અન્વની બીને નહીં.

— છાંદ ૮ ઉરે ૫

૩

મો — 'હે ભગવત' ખરેખર હાથી બને કુશલો અ બેનો છવ સમાન છે ?

મ — 'હા ઝોતમ હાથી બને કુશલનો છવ સમાન છે જેમ કાઈ પુરુષ એક હીપકને મોટા બોરડામાં મૂકે

૧. ઉપર જાન લીધાને સમય વિગેરે જાનવતમાં વડાદ સાધુ

તો તેનો પ્રકાશ તે ઓરડા જેટલો થાય છે, વાસના ટોપલા નીચે મૂકે તો ટોપલા જેટલો થાય છે, તથા નાના ફૂડા નીચે મૂકે તો ફૂડા જેટલો થાય છે, તેમ જીવે જ પોતાના કર્મો વડે નાનું અથવા મોટું જે શરીર પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે, તે આખા શરીરને જીવ પોતાના પ્રદેશોથી સચિત્ત કરી દે છે

• શતક ૭, ઉદ્દે ૮

૪

ગૌં—હે ભગવન^૧ જીવો અત પ્રવૃત્તિશીલ (આત્મારભ)^૨ છે, પરત પ્રવૃત્તિશીલ (પરારભ) છે, ઉભયત પ્રવૃત્તિશીલ (ઉભયારભ) છે, કે ઉભયત અપ્રવૃત્તિશીલ (અનારભ) છે ?

મં—હે ગૌતમ^૧ જીવો બે પ્રકારના છે ન સાર-સમાપનક (સસારી) અને અમસારસમાપનક (મુક્ત) તેમા જે અમસારસમાપનક જીવો છે, તેઓ આત્મારભ, પગરભ કે ઉભયારભ નથી, પરંતુ અનારભ છે તથા જે નસાર-સમાપનક જીવો છે, તે સચત અને અમયત એમ બે પ્રકારના છે તેમા જે સચતો છે, તે બે પ્રકારના છે પ્રમત્તમયત, અને અપ્રમત્તમયત તેમા જે અપ્રમત્તમયત છે, તેઓ આત્મારભ, પરારભ કે ઉભયારભ નથી, પણ અનારભ છે પરંતુ જે પ્રમત્તસચતો છે, તે ન્યારે કાળજીપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે તો અનારભ જ છે, પરંતુ કાળજી વિના પ્રવૃત્તિ કરે છે, ત્યારે આત્મારભ, પગરભ કે ઉભયારભ છે, પણ અનારભ નથી

૧ આરભ જેટલો આશ્રવદ્વારે પ્રવૃત્તિ કરવી તે

સ્થવિર^૧ ભગવતોને એમ પૂછ્યું હતું મમણના ઉપામમમાં સામાયિક સ્વીકારીને (અહ મમત્વ ત્યાગીને) એકેલા માત્રકર્તા વસ્ત્રાદિ કેઈ દરી જાય તો હું ભગવન્^૨ સામાયિક પૂરું કરી ને વસ્ત્રનું અન્વેષણ કરતો તે આવક શું પોતાની વસ્ત્રને લોધે છે કે અન્વનની^૩ ?

મ — હો જોતમ^૪ ! તે આવક પોતાની વસ્ત્ર લોધે છે પણ અન્વનની વસ્ત્ર નથી લોધતો. કારણકે સામાયિક કરતી વખતે જો કે તે આવકના મનમાં એવો ભાવ હોય છે કે 'મારે હિરણ્ય નથી મારે સુવણ્ય નથી મારે વસ્ત્ર નથી મારે વિપુલ ધન રત્ન મણિ, મોલી રત્ન આદિ સારમૂલ કંઈ નથી. પરંતુ તેણે મમત્વભાવ ત્યાગ્યો નથી, તેથી હું જોતમ એમ કહેવાય છે કે તે પોતાની વસ્ત્રને લોધે છે પણ વારકાની વસ્ત્રને લોધતો નથી.

તે જ પ્રમાણે સામાયિક કરતા મમણે પાસની જીને કાઢી મુકી સેવે, તો ને તેની જીને સેવે છે પણ અન્વનની જ્ઞાન નહીં.

— શ્લોક ૮ ઉરે ૫

૩

જો — હું ભગવન્ ખરેખર હાથી અને કુંભવો અંબેતો છવ સમાન છે^૧.

મ — હા જોતમ હાથી અને કુંભવાનો છવ સમાન છે તેમ કેઈ પુરુષ એક દીપકને મોટા બોરડામાં મૂકે

૧. કમર જ્ઞાન દીકાને સમય વિગ્રહે જાગૃતમાં વડા સાધુ

મ૦—હે ગૌતમ! છવો વીર્યવાળા પણ છે અને વીર્ય વિનાના પણ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્! તેનું શું કારણ ?

મ૦—હે ગૌતમ! છવો બે પ્રકારના છે મસારી, અને મુક્ત (સિદ્ધ) તેમા મુક્ત છવો તો વીર્યગદિત છે મસારી છવો બે પ્રકારના છે શુકલધ્યાનથી શૈલ જેવી નિશ્ચલ (નૈસેગી) દશામા ગ્રિયત થયેલા, અને તરી દશા વિનાના તેમા જેઓ સૈક્ષ્ણિક દશામા સ્થિત છે, તેઓમા સત્તા રૂપે તો વીર્ય (લઙ્ઘિવીર્ય) છે પરંતુ ક્રિયા કરતુ વીર્ય (કરણવીર્ય) નથી, પણ નૈસેગી દશામા ગ્રિયત નહિ એવા છવોમા સત્તારૂપે વીર્ય તો હોય છે, પણ ક્રિયા કરતુ વીર્ય હોય. પણ ખરું અને ન પણ હોય [એટલે કે ત્યારે તેઓ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાવાળા હોય ત્યારે તેઓ સવીર્ય છે, અને ઉત્થાનાદિ ક્રિયા વિનાના હોય ત્યારે અવીર્ય છે વળી અપર્યાપ્તાદિ^૧ અવસ્થા વખતે પણ તેઓ અવીર્ય જ હોય છે]

—શતક ૧, ઉદ્દે ૮

૨ છવનાં જ્ઞાન

૧

ગૌ૦—હે ભગવન્! જ્ઞાન ઐહભવિક (આ ભવમા જ રહેનારુ) છે? પાગ્ભવિક (ચાલતા ભવમા ભણાયેલું બીજા

^૧ ચોતાની યોગિને ચોગ્ય શરીર, ઇદ્રિયાદિ પર્યાપ્તિઓ હજી પ્રાપ્ત ન કરી હોય તે અવસ્થામા

જે અસયનો^૧ છે તેઓ અવિરતિની અપેક્ષાએ
આત્મારભ પણ છે પરારભ પણ છે અને હિમચારભ પણ
છે પરંતુ અનારભ નથી

—સતક ૧ ઉદે ૧

૫

મૌ—હં ભગવન્ ઈવો સ્વચક્રેત કમને વેદે છે !

મ —હે જોતમ ! કમ કરનારો જ કમને વેદે છે
ખીજાએ કરેલું કમ ખીજાથી વેદાતું નથી, તેમ જ કરેલ
કમનો ભોગબ્યા વિના છુટકારો નથી તો પણ કમને
ખાંખ્યા પછી તરત જ કે સામકુ તે બધુ જ વેકતો નથી,
પરંતુ તેનો જે ભાગ હશે મુખ યવો હોય તેટલો જ વેદે
છે અન્ય નહિ.

—સતક ૧, ઉદે ૨

૬

મૌ —હે ભગવન્ ! ઈવો વીથવાળા છે કે વીથ
વિનાના છે

૧. અસવદ બેઠલે કમલે સવમ સ્વીકાર્યો નથી તેવા હવે
સુરમ એકેદ્રિવાદિ ઈવોની પ્રવૃત્તિ જુલિપૂનક ન હોવાથી તેઓ
અસવદ જ છે; પરંતુ તેમને કિમ ન કિમ તો આ મારણી ન
હોવાય; કાણ કે તેઓ બંતે યુગ કે અયુગ કાઈજ કરતા નથી.
હવે ન્યામુધી તે ઈવોએ નિરતિ સ્વીકારી નથી ત્યાં મુધી
તેઓ મૂક કમાર્માં પણ એ કાઈ કરે છે તે તેમનો અપમાદન જ
મણાવે છે આ વિષયની વધુ વર્ધા ખાદે જુલિ અ માન્ય
સવમપમ ગુપ્તક પા. ૧૧૨-૧

અને નિશ્ચિત જ્ઞાન), દ્રુતજ્ઞાન (અર્થાત્ ઇદ્રિય અને મનથી દ્રુત-શાસ્ત્ર-અથાનુસારે થતું જ્ઞાન), અવધિજ્ઞાન (અર્થાત્ ઇદ્રિય-મનની સહાયતા વિના આત્માની વિશિષ્ટ યોગ્યતાથી થતું સર્વ મૂર્ત દ્રવ્યોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન), મન પર્યાવજ્ઞાન (અર્થાત્ મનોદ્રવ્યના આકારવિશેષનું જ્ઞાન—એટલે કે બીજાના મનનું જ્ઞાન), અને કેવલજ્ઞાન (અર્થાત્ સર્વ દ્રવ્ય-પર્યાયનું મૂર્ખૂર્ણ જ્ઞાન)

ગૌ—હે ભગવન્! આભિનિષેધિક જ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે?

મં—હે ગૌતમ! આભિનિષેધિક જ્ઞાનના ચાર ભેદો છે અવગ્રહ, ઈહા, અવાય અને ધારણા.

[વિવરણ ૧ નામ-જાતિ આદિની વિશેષ કલ્પનાથી રહિત, માત્ર જે સામાન્યનું જ્ઞાન તે અવગ્રહ કહેવાય જેમ કે, ગાઠ અધઠારમાં કાર્થિક અર્ષ થતા, ‘આ કાર્થિક છે,’ એવું જ્ઞાન

૨ અવગ્રહથી ગ્રહણ કરેલા સામાન્ય વિષયનો વિશેષરૂપે નિશ્ચય કરવા માટે જે વિચારણા થાય છે, તે ઈહા જેમકે, ‘આ દોરડાનો અર્ષ છે કે સાપનો?’ એવો મશય થતા એવી વિચારણા થાય છે કે, ‘આ દોરડાનો અર્ષ હોવો જોઈએ, સાપ હોત નો કુદાડો મારત’

૩ ઈહા દ્વારા ગ્રહણ કરેલા વિશેષનો કાર્થિક અધિક એકાગ્રતાથી જે નિશ્ચય થાય છે, તે અવાય જેમકે, થોડો મમય તપાસ કર્યા પછી એવો નિશ્ચય થાય કે, ‘આ માપનો અર્ષ નથી, દોરડાનો જ છે’

ભવમાં સાથે નામ તેવું) છે ? કે તદુભયભવિક (આસતા ભવમાં ભયભેદ પડભવમાં તથા પરતર ભવમાં નમ તેવું) છે ?

મ —હે ગૌતમ ! જ્ઞાન ઐહભવિક પણ છે પારભવિક પણ છે અને તદુભયભવિક પણ છે જ્ઞાન પણ એ / પ્રભાણે ભયુવ

મૌ —હે ભગવન્ ! આરિત ઐહભવિક છે પારભવિક છે કે તદુભયભવિક છે ?

મ —હે ગૌતમ આરિત ઐહભવિક છે પણ પારભવિક કે તદુભયભવિક નથી એ પ્રભાણે તપ અને સંયમ પણ ભયુવ

[જીવ આ ભવમાં આરિતવાળો થઈને એ જ આરિત વડે બીજા ભવમાં આરિતવાળો થતો નથી કારણ કે મહણ કરેલું આરિત જીવતાં સુધી જ હોય છે વળી અંત્રી અપ્મારે આરિત પાળવાથી દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ થાય ત્યારે ત્યાં વિરહિનો તદન અમંભવ હોવાથી આરિતનો પણ અભાવ છે તેમ જ મંપૂણ આરિત પાળવાથી મેક્ષમતિ જ થઈ હોય ત્યારે તે અતિમા આરિતનો અમંભવ છે કારણ કે આરિતનો અંગીકાર કરના કાલ સારુ છે મેક્ષમા આગિતનું કાર્ધ પ્રયોજન નથી —ટીકા]

—સતક ૧ ઉદે ૧

૨

મૌ —હે ભગવન્ જ્ઞાન કટલા પ્રકારે મળ્યું છે ?

મ —હે ગૌતમ ! જ્ઞાન પાંચ પ્રકારે મળ્યું છે આભિનિષેધિક જ્ઞાન (અણીત ઉદિય-અનથી થતું વચાન

— તેનું સામાન્યરૂપે જ્ઞાન — થઈ જાય છે. છ ઇન્દ્રિયોમાથી નેત્ર અને મન વડે વ્યવનાવગ્રહ નથી થતો, કારણ કે એ અને વિષય સાથે સંયોગ વિના જ માત્ર યોગ્ય સંનિધાનથી પોતપોતાના આજ્ઞા વિષયોને જાણે છે, તેથી તે બેને “અપ્રાપ્યકારી” કહે છે, અને તેમનાથી થતી જ્ઞાનધારાને પદુકમિક કહે છે. પરંતુ કર્મ, જિહ્વા, ઘ્રાણ અને સ્પર્શન એ ચાર ઇન્દ્રિય મદકમિક જ્ઞાનધારાનું કારણ છે, કેમ કે એ ચારે પ્રાપ્યકારી, અર્થાત્ આજ્ઞા વિષય સાથે સંયુક્ત થઈને જ એને ગ્રહણ કરે છે. જ્યાં સુધી શબ્દ, સાકર, પુષ્પકણ વગેરે કાન, જીભ, નાક વગેરેને અડકે નહીં ત્યાં સુધી તેની અળગ પડતી નથી.

શ્રુતજ્ઞાનના અંગબાજી અને અગપ્રવિષ્ટ એવા બે પ્રકાર છે. તીર્થ કરો હારા પ્રકાશિત જે જ્ઞાનને એમના સાક્ષાત્ શિષ્ય ગણધરોએ ગ્રહણ કરી દ્વાદશ અંગરૂપે સૂત્રબદ્ધ કર્યું, તે અગપ્રવિષ્ટ, અને દ્વાદશાંગીમાથી ભિન્ન ભિન્ન વિષયો ઉપર ગણધરો પત્રીના શુદ્ધશુદ્ધિ આચાર્યોએ જે શાસ્ત્રો રચ્યા, તે અંગબાજી.

અવધિજ્ઞાનના બે પ્રકાર છે ભવપ્રત્યય, અને ગુણુ-પ્રત્યય. જે અવધિજ્ઞાન જન્મતાની સાથે જ પ્રગટ થાય છે (નારક અને દેવોને) તે ભવપ્રત્યય, અને જે જન્મસિદ્ધ નથી, પરંતુ જન્મ લીધા બાદ વ્રત, નિયમ આદિ ગુણોના અનુક્રાનના અગથી પ્રગટ થાય છે, તે ગુણુપ્રત્યય કહેવાય છે.

મન પર્યાવજ્ઞાનના ઋજુમતિ અને વિપુલમતિ એવા બે બેદ છે. વિષયને સામાન્યરૂપે જાણનારું તે ઋજુમતિ, અને વિશેષરૂપથી જાણનારું તે વિપુલમતિ. મનવાળા સત્તી

૪ અવાચક્ય નિશ્ચય કેટલાક સમય મુઠ્ઠી કાપત
આ બાદ મન બીજા વિષયોમાં ચામું જતા લુપ્ત થઈ જાય
છે પણ તે પાછળ એવો મંરકાર મૂકતો જાય છે કે જેથી
ચોખ્ખ નિમિત્ત મળતા એ નિશ્ચિત વિષયનું પુનઃ સ્મરણ થઈ
આવે છે આ નિશ્ચયની સતત ધારા તત્કાલ સંગ્રહ
અને સંગ્રહજન્ય ગ્રમણ એ બંધા વ્યાપારો ધારણ કરેવાય
છે]

મૌ —હે ભગવન! અવગ્રહ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મ —ત્રે ઓળખા. અવગ્રહ એ પ્રકારનો છે

બ્રજનાવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહ

વિવરણ બધી છદ્ધિઓ અને મનો ભ્રમો અભાવ એક
મરખા નથી તેથી તેમના દ્વારા થતારી જ્ઞાનધારાના
આવિર્ભાવનો ક્રમ પણ સરખો નથી. એ ક્રમ એ પ્રકારનો
છે મદક્રમ અને પદુક્રમ.

મદક્રમમાં માત્ર વિષયની સાથે તે તે વિષયની પ્રકાર
છદ્ધિનો સંયોગ (બ્રજન) થતા જ જાતનો આવિર્ભાવ થાય
છે પણ તેની માત્રા એટલી અલ્પ હોય છે કે તેથી આ
કાર્ષિક છે એવો સામાન્ય બોધ પણ થતો નથી. પણ જે
જેમ વિષય અને છદ્ધિનો સંયોગ પુષ્ટ થતો જાય છે તેમ તેમ
જાતની માત્રા પણ વધતી જાય છે અને અતિ એનાથી આ
કાર્ષિક છે એવો વિષયનો સામાન્ય બોધ અર્થાવગ્રહ થાય
છે આ અર્થાવગ્રહનો પૂર્વવતી બધી વ્યાપાર બ્રજનાવગ્રહ
કહેવાય છે મદક્રમિક જ્ઞાનધારાના બ્રજનાવગ્રહને સ્થાન
છે પરંતુ પદુક્રમિકમાં નથી. કારણ કે તેમાં તો છદ્ધિ અને
અવનું ચોખ્ખ ગુણમાં સંનિધાન થતા તરત જ અર્થાવગ્રહ

છે, બાકીના ત્રણ એક બીજાને છોડીને પણ હોઈ શકે છે ત્યારે ત્રણ જ્ઞાન હોય ત્યારે મતિ, શ્રુત અને અવધિ હોય, અથવા મતિ, શ્રુત અને મનપર્યાય હોય, કેમકે ત્રણ જ્ઞાનનો સંભવ અપૂર્ણ અવસ્થામાં જ હોય છે, અને એવે સમયે અવધિજ્ઞાન હોય કે મનપર્યાય હોય, પરંતુ મતિ અને શ્રુત એ એ અવશ્ય હોય છે જ ત્યારે ચાર જ્ઞાન હોય છે, ત્યારે મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનપર્યાય હોય છે, કેમકે એ ત્યારે અપૂર્ણાવસ્થામાં ચતા હોવાથી એકી સાથે હોઈ શકે છે

આ બધું શક્તિની અપેક્ષાએ સમજવું, પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ નહીં, અર્થાત્ એકીસાથે આત્મામાં વધારેમાં વધારે ચાર જ્ઞાનશક્તિઓ હોવા છતાં એક સમયમાં કોઈ એક જ શક્તિ પોતાનું જાણવાનું કામ કરે છે, અન્ય શક્તિઓ નિષ્ક્રિય રહે છે

[મતિ, શ્રુત આદિ પાંચે જ્ઞાન ચેતનાશક્તિના પર્યાય છે એમનું વર્ણન પોતાના વિષયને પ્રદર્શિત કરવો એ છે તેથી એ જાણ જાણ હોવાય છે, પરંતુ એમાંથી પહેલા ત્રણ, જ્ઞાન તેમ જ અજ્ઞાન એમ બન્ને રૂપે હોય છે જેમ કે મતિજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન તથા અવધિઅજ્ઞાન કે વિભિન્નજ્ઞાન જે પુરુષ મિથ્યાદ્રષ્ટ છે, તેના મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણે જ્ઞાન અજ્ઞાન રૂપ જ છે, ત્યારે મમ્મગદષ્ટિના ઉક્ત ત્રણે જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ છે મોક્ષાભિમુખ આત્માઓ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ સમભાવની પુષ્ટિમાં કરે છે, મામાગિઃ વાસનાની પુષ્ટિમાં નહીં, તેથી તેમનું જ્ઞાન ગમે તેટલું અવ્ય હોય તો પણ તે જ્ઞાન છે, તેથી બિલકુલ નાગભિમુખ આત્માઓનું જ્ઞાન ગમે તેટલું વિશાળ અને

પ્રાણીઓ કાઈ પણ વસ્તુનું ચિતન મનથી કરે છે તે સમય ચિતનીય વસ્તુના બેઠ પ્રમાણે તે મન પણ ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિઓને ધારણ કરે છે એ આકૃતિઓ જ મનના પર્ચા છે અને એ માનસિક આકૃતિઓને તાક્ષાત્ તણવાવાળું જ્ઞાન મનપર્ચાજ્ઞાન છે પણ તે આકૃતિઓ ઉપરથી અનુમાન દ્વારા તેમના વડે ચિતવાળી વસ્તુઓનું જાણી શકાય છે મનપર્ચવજ્ઞાન દ્વારા મનપર્ચ જતેલા પુરુષ અતઃ ત પણ મનુષ્યસંજ્ઞાની અદરનાં જ મદદથી કરી શકાય છે

મતિ આદિ ચારે જ્ઞાન અંગે તેટલા શુદ્ધ હોય પણ તે ચેતનાસક્રિયાના અપૂર્ણ વિકાસરૂપે હોવાથી એક પણ વસ્તુના સમય ભાવેનું જાણવામાં અસમર્થ હોય છે ૭ જ્ઞાન કોઈ એક વસ્તુના સપૂર્ણ ભાવેનું જાણી શકે તે બધી વસ્તુઓના સપૂર્ણ ભાવેનું પણ જાણી શકે અને એ જ જ્ઞાન પૂર્ણ કહેવાય છે એ જ કેવળજ્ઞાન છે એ જ્ઞાન ચેતનાસક્રિયાના સપૂર્ણ વિકાસ વખતે પ્રગટ થાય છે તેથી એના અપૂર્ણતા જન્ય અક્રમગત થતા નથી કોઈ પણ જીવી વસ્તુ નથી અથવા એક પણ જીવો ભાવ નથી કે ૭ એવી દ્વારા પ્રત્યક્ષ તપ્તી ન શકાય

કોઈ આત્માના એક વખતે એક કેટલાકમાં એ કેટલાકમાં પણ અને કેટલાકમાં એક સાથે ચાર શુધી જ્ઞાનો સમાવે છે પરંતુ પાંચે જ્ઞાન એકી સાથે કેઈમિ હોતાં નથી. જ્યારે એક હોય ત્યારે કેવળજ્ઞાન સમજવું જોઈએ કેમકે કેવળજ્ઞાન પરિપૂર્ણ હોવાથી એ સમજે અન્ય અપૂર્ણ જ્ઞાનોનો સમાવે નથી જ્યારે એ જ્ઞાન હોય ત્યારે ચિત્તિમાન અને મુત્તજ્ઞાન હોય કેમકે પાંચ જ્ઞાનમાંથી નિમત્ત સહચારી એ એ જ્ઞાન ન

છે, આત્મના ત્રણ એક જીવને છોડીને પણ હોઈ શકે છે ન્યારે ત્રણ જ્ઞાન હોય ત્યારે મતિ, શ્રુત અને અવધિ હોય, અથવા મતિ, શ્રુત અને મન પર્યાય હોય, કેમકે ત્રણ જ્ઞાનનો સબલ અપૂર્ણ અવસ્થામાં જ હોય છે, અને એવે સમયે અવધિજ્ઞાન હોય કે મન પર્યાય હોય, પરંતુ મતિ અને શ્રુત એ જે અવસ્થા હોય છે જ ન્યારે ચાર જ્ઞાન હોય છે, ત્યારે મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન પર્યાય હોય છે, કેમકે એ ચારે અપૂર્ણાવસ્થામાં થતા હોવાથી એકી સાથે હોઈ શકે છે.

આ બધું શક્તિની અપેક્ષાએ સમજવું, પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ નહીં, અર્થાત્ એટીસાથે આત્મામાં વધારેમાં વધારે ચાર જ્ઞાનશક્તિઓ હોવા છતાં એક સમયમાં કોઈ એક જ શક્તિ પોતાનું જાણવાનું કામ કરે છે, અન્ય શક્તિઓ નિષ્ક્રિય રહે છે.

[મતિ, શ્રુત આદિ પાંચે જ્ઞાન ચેતનાશક્તિના પર્યાય છે એમનું કાર્ય પોતાના વિષયને પ્રકાશિત કરવો એ છે તેથી એ બધા જ્ઞાન રહેવાય છે, પરંતુ એમાંથી પહેલા ત્રણ, જ્ઞાન તેમ જ અજ્ઞાન એમ બન્ને રૂપે હોય છે જેમ કે મતિજ્ઞાન, મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન તથા અવધિઅજ્ઞાન કે વિભગજ્ઞાન જે પુરુષ મિત્યાદાષ્ટ છે, તેના મતિ, શ્રુત અને અવધિ એ ત્રણે જ્ઞાન અજ્ઞાન રૂપ જ છે, ન્યારે ગમ્યગદષ્ટિના ઉક્ત ત્રણે જ્ઞાન જ્ઞાનરૂપ છે મોક્ષાભિ-મુખ આત્માઓ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ સમભાવની પુષ્ટિમાં કરે કે મામાગ્નિ વાસનાની પુષ્ટિમાં નહીં, તેથી તેમનું જ્ઞાન ગમે તેટલું અલ્પ હોય તો પણ તે જ્ઞાન છે, તેથી બિલકુલ નાગભિમુખ આત્માઓનું જ્ઞાન ગમે તેટલું વિશાળ અને

સ્પષ્ટ હોવા છતાં સાંસારિક વાસનાનું પોષક હોવાથી જ્ઞાન કદવામ છે]

ઔ — હે ભગવન્ ! જ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ — હે ઔતમ ! જ્ઞાન ત્રણ પ્રકારનું છે મતિજ્ઞાન મતજ્ઞાન અને વિભજ્ઞાન

ઔ — હે ભગવન્ ! મતિજ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ — હે ઔતમ ! મતિજ્ઞાન (મતિજ્ઞાનના જ્ઞવમદથી માઢીને ધારણા સુધીના ચાર પ્રકારો અનુસાર) ચાર પ્રકારનું છે

ઔ — હે ભગવન્ ! મુતજ્ઞાન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ — હે ઔતમ ! જ્ઞાની તથા મિથ્યાચ્છિ પુરુષાને પોતાનાં હઃ છુદ્ધિ અને મતિ અનુસાર કષ્ટી કારેણ ભાગ્ય ચમાયણ, વગેરેથી માઢીને સત્તિપામ ચાર વેદ વગેરે^૧ ત્રણ મુતજ્ઞાન છે

ઔ — હે ભગવન્ ! વિભજ્ઞાન કેવા પ્રકારનું છે ?

મ — હે ઔતમ ! વિભજ્ઞાન અનેક પ્રકારનું ક્ષુ^૨ છે તે તેમક માન આકારે (માનમાત્ર વિભ હોવાથી) જા

૧ વિવતા માટ જુઓ નદીસુત મિથ્યાશ્રુત્યધિકાર સુ. ૪૨ તેમા તે ઉપરાંત શ્રીમાસુર ત્રણ કીર્તિવચો ત્રણ મહત્ત્વાક્રિય (એક લોકિક શાસ્ત્ર) અથશાસ્ત્ર કપાસશાસ્ત્ર નાતસુતમ (એક લોકિક શાસ્ત્ર) સુવચ્ચશાસ્ત્ર વેદોલિક છુદ્ધવચન ત્રેશલિક મપિલોય સોઠાવત વધીવત માઢર પુરાણ, જ્ઞાતકરણ જાતવત પવજ્ઞ તથા લેખ અને વણિવથી માઢીને સકલ્લુત સુધીની ઉઃ જ્ઞાપાનો કલ્લેખ છે

(ભારતાદિક્ષેત્ર)ને આકારે, વર્ષધર પર્વતને આકારે, પર્વતને આકારે, વૃક્ષને આકારે, સ્તૂપને આકારે, ઘોડાને આકારે, હાથીના આકારે, મનુષ્યને આકારે, કિનરના આકારે, સ્ત્રી-પુરુષના આકારે, મહોરગને આકારે, ગાધર્વને આકારે,^૧ વૃષભને આકારે, તથા પશુ, પસય (એ ખરીવાળું જ ગલી ચોપડું), પક્ષી અને વાનરને આકારે^૨

ગૌ—હે ભગવન્ નારકો જ્ઞાની છે કે અજ્ઞાની ?

મ—હે ગૌતમ નારકો જ્ઞાની પણ છે અને અજ્ઞાની પણ છે તેમા જે જ્ઞાની છે, તે અવશ્ય ત્રણ જ્ઞાન વાળા છે મતિ, શ્રુત અને અવધિ જે અજ્ઞાની છે, તેમા કેટલાક જે અજ્ઞાનવાળા છે, અને કેટલાક ત્રણ અજ્ઞાનવાળા છે કે તે પ્રમાણે અસુરકુમારથી મનિતકુમાર સુધી જાણુવું

પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, અગ્નિકાયિક, વાયુકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવો જ્ઞાની નથી પણ અજ્ઞાની છે, અને તે અવશ્ય જે અજ્ઞાનવાળા છે મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન

જે હૃદયથી માઠીને ચાર હૃદય સુધીના જીવો મતિ અને

૧ કિનરથી માઠીને ગાધર્વ સુધીના દેવો વ્યતર વર્ગના છે, તેમા યરા, રાક્ષસ, બ્રૂત અને પિશાચ હમેરતા દુષ્ટ આઠ થાય

૨ એટલે કે તેનો તેટલો જ માત્ર વિષય છે

૩ કમકે કોઈ અસ જી પચેદ્રિય તિર્યચ નરકમા હતપન્ન થાય, ત્યારે અપર્યાપ્તાવસ્થામા તેને વિભવ નથી હોવું, અને જે મિથ્યાદષ્ટિ સજી પચેદ્રિય નરકમા હતપન્ન થાય તેા તેઓને અપર્યાપ્તાવસ્થામા પણ વિભવ હોય છે

મત એ બે જ્ઞાનવાળા^૧ કે મતિ અને મત એ બે અજ્ઞાનવાળા
પણ હોય છે

પર્યેદિય તિથ ચો જ્ઞાની અને અજ્ઞાની જુને છે ૭
જાતી છે તેમા કેટલાંક બે જ્ઞાનવાળાં અને કેટલાંક ત્રણ
જ્ઞાનવાળા છે એવું જ ત્રણ અજ્ઞાનનું પણ અણવું

મનુષ્યોને પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે
વાનસ્પતર દેવોને નારકોની પેડે અણવું જ્યોતિર્ગિહા અને
વૈશ્વનિકોને અવસ્થ ત્રણ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે સિદ્ધી
જ્ઞાની છે પણ અજ્ઞાની નથી તેઓ અવસ્થ એક કેવળ
જ્ઞાનવાળા છે

તીર્થંકર જેવા છવો મનુષ્યમતિમાં જતાં અવસ્થ
મતિએ પણ અવધિજ્ઞાન સંકિત હોય છે જે અજ્ઞાની છે
ત વિભન્નજ્ઞાનથી પડ્યા પછી મનુષ્યમતિમા જાય છે મારે
તેમને બે અજ્ઞાન જ હોય છે દેવમતિમા જતા જ્ઞાની
છવેને અવધિજ્ઞાન^૨ દેવાણુપને પ્રથમ સમયે ૧ ઉત્પન્ન થાય
છ તેથી તેઓને અવસ્થ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે જે અજ્ઞાની
છ તે અસત્તી થઈ દેવમતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેઓને
અપર્યામાવસ્થામા વિભન્નજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી બે અજ્ઞાન

૧ એ ઉદિચાલ સ્થોભાં, પૂવજ્ઞાણુપ મનુષ્ય કે દિવ્યજ
ઓપશ્યમેક સમ્બન્ધકિ દવ ઉપશમ-સમ્બન્ધત્વને વમતો ૬ પદ
થાય ત્યારે તેને અપર્યામાવસ્થાએ સ્થત્વાદન સમ્બન્ધર્થન હોય
છ તે બિહાયા બિપ્ત એક સમય અને વધારેમા વધારે ૭
અવધિમ સુધી રહે છે ત્યાં સુધી તે જ્ઞાની કહેવાય છે પણ
તે પ્રિથ્વાત્વને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે અજ્ઞાની કહેવાય છે

૨ અવધિજ્ઞાન અવસ્થત્વ હોવાથી અવસ્થાદિમાં પણ હોય છે

હોય છે જે અજ્ઞાની મની થકી આત્મ દેવગતિમા જાય છે, તેને વિભગજ્ઞાન અવશ્ય હોવાથી ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે નગ્કગતિનુ પણ તેનુ જ જાણવુ તિર્થગતિમાં જતા જીવોને જે જ્ઞાન કે જે અજ્ઞાન? હોય. જે સેન્દ્રિય જીવોને વિકલ્પે આર જ્ઞાન? અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે કે અનિન્દ્રિય જીવ (મુક્ત) ને મિહની પેઠે જાણવા

મની જીવો, અને વેદસહિત જીવો સેન્દ્રિય પ્રમાણે જાણવા મગધિક જીવોને પાંચ જ્ઞાન^૧ અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે મયોગી જીવો સકાધિકની પેઠે જાણવા^૨ સ્થેશ્યાવાળા જીવોને પણ નેમજ જાણવા^૩ કૃષ્ણ થી પદ્મ સ્થેશ્યાવાળાને મેન્દ્રિય જેવા તથા શુક્લસ્થેશ્યાવાળાને સ્થેશ્યાવાળા જેવા જાણવા અસ્થેશ્યને મિહ જેવા જાણવા

૧ નારણ કે સમ્યક્દષ્ટિ જીવો અવધિજ્ઞાનથી પડ્યા પછી મતિ-શ્રુતજ્ઞાન સહિત તિર્થગતિમા જાય છે, તેથી તેમને જે જ્ઞાન હોય છે અને મિથ્યાદષ્ટિ જીવો વિભગજ્ઞાનથી પડ્યા પછી તિર્થગતિમા જાય છે, માટે તેમને જે અજ્ઞાન હોય છે

૨ તેઓને કેવલજ્ઞાન નથી હોત, કારણ કે તે અતીન્દ્રિય જ્ઞાન છે

૩ જે જ્ઞાની છે તેને જ્ઞાન, અને અજ્ઞાની છે તેને અજ્ઞાન એમ સર્વત્ર સમજવું

૪ નારણ કે કાય એટલે ગરીર, તે તો કેવલીને પણ હોય.

૫ કેમ કે કેવલીને પણ મનોથોગાદિ હોય

૬ કારણ કે કેવલીને પણ શુદ્ધસ્થા હોય

સકાષીને સેદ્ધિ જેવા જાણવા અકાષીને પાત્ર જ્ઞાન
વિકસ્ય જાણવા. વેદવહિત જીવેને અકાષીની પેઠે જાણવા.^૧

આકારક જીવેને સકાષી જેવા જાણવા પણ તેમજ
કેવલજ્ઞાન પણ હોય છે. અનાકારક જીવેને મનપ્રવ
જ્ઞાન સિવાયના આર જ્ઞાન^૨ અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકસે
હોય છે.

બવસિદ્ધિ એટલે કે મેક્ષની ચોખ્ખતાવાળા જીવે
વિકસે પાંચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે.
અબવસિદ્ધિ જીવે જ્ઞાની નથી પણ વિકસે ત્રણ
અજ્ઞાનવાળા હોય છે.

જ્ઞાનો વિષય દ્રવ્ય — ધર્મસ્તિકાપાદિ દ્રવ્ય — ની
અપેક્ષાએ ક્ષેત્ર — દ્રવ્યોના આધારસ્થ આકાર — ની
અપેક્ષાએ, કાલ — દ્રવ્યના પરિણામની અવસ્થિતિ — ની
અપેક્ષાએ અને ભાવ — દ્રવ્યના પમાયો — ની અપેક્ષાએ
આગ પ્રકારનો કહેવાય છે.

આગ્નિનિમોધિક્ષાની સામાન્યરૂપે સર્વ જીવે સર્વ
ક્ષત્રને, સર્વ કાળને અને સર્વ બાવેને જાણ અને જુએ છે.

૧ કારણ કે અનિવર્તિભાવપાત્રી સુસુપ્તજાતે અવેદક હોય
છે ત્યાં જીવજીવને આર જ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાનીને પાત્રજ્ઞ
કેવલજ્ઞાન હોય છે.

૨ વિગ્રહયતિ કેવલસુપ્તરૂપાવ અને અધોગિજ્ઞવસ્થામાં
જ જીવે અનાકારક હોય. અનાકારકને આગ્નિના ત્રણ જ્ઞાન અને
અજ્ઞાન વિગ્રહયતિમાં, અને કેવલજ્ઞાનીને એક કેવલજ્ઞાન કેવલ
સુપ્તરૂપાવ તથા અધોગિજ્ઞવસ્થામાં હોય છે. મનપ્રવવજ્ઞાન
નાદારકને જ હોય છે.

સામાન્યરૂપે એટલે કે દ્રવ્યમાત્રરૂપે જાણે છે, પણ તેમાં ગૂંઠલા સર્વ વિષયની અપેક્ષાએ જાણુનો નથી.

તેવું જ જુતજ્ઞાનનું પણ જાણુવું અર્થાત્ મતિ અને જુતજ્ઞાન દ્વારા રૂપી-અરૂપી બધા દ્રવ્યો જાણી શકાય છે, પરંતુ એના પર્યાય તો કેટલાક જ જાણી શકાય છે, બધા નહિ. જુતજ્ઞાનમાં મનોવ્યાપારની પ્રધાનતા હોવાથી તેમાં વિચારાશ અધિક અને સ્પષ્ટ હોય છે, તેથી મતિ વગર જુતનો વિષય દ્રવ્યના પર્યાયરૂપ ગ્રાહ્યની અપેક્ષાએ વિશેષ છે જોકે દ્રવ્યરૂપ ગ્રાહ્યની અપેક્ષાએ તો જાતેના વિષયોમાં ન્યૂનાધિકતા નથી.^૧

અવધિજ્ઞાની દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછું તેજન અને ભાષાદ્રવ્યોની વચ્ચેના એવા સૂક્ષ્મ અનત પુદ્ગલ દ્રવ્યોને જાણે, અને વધારેમાં વધારે બાહર અને સૂક્ષ્મ સર્વ દ્રવ્યોને જાણે, અને અવધિદર્શનથી રૂપે ક્ષેત્રથી અવધિજ્ઞાની ઓછામાં ઓછું આગળના અસંખ્યાતમાં ભાગને અને

૧ મતિજ્ઞાનમાં પણ બીજી ઇન્દ્રિયો સાથે મનનો વ્યાપાર ગૃહિત છે, અને મન સ્વાતંત્ર્ય તથા ગાત્રજુત બધા મૂર્ત-અમૂર્ત દ્રવ્યોનું ચિતન કરે છે. તો પણ મતિ અને જુત વચ્ચે કોઈ શો રહ્યો એ પ્રશ્ન સહેજ થાય છે. તેનો જવાબ એ છે કે, જ્યારે માનસિક ચિતન ચબ્દોહલેખ સહિત હોય, ત્યારે જુતજ્ઞાન, અને જ્યારે સહિત હોય ત્યારે મતિજ્ઞાન કહેવાય. ‘ચબ્દોહલેખ’ એટલે વ્યવહારદાઢમાં ચબ્દશક્તિના મહત્વથી ઉત્પન્ન થતું તે, જે અર્થાત્ જેમ જુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિના પ્રમથે ચબ્દ-અર્થના સંસ્પર્શ મારણ અને જુતઅથવા અનુસરણ અપેક્ષિત છે, તેમ ઈદ્દા ગાહિ મતિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં નથી.

વધારેમા વધારે સહિતની અપેક્ષાએ અસોકને વિષે અસખ્ય
 સોકપ્રમાણુ ખાડે જાણે અને જુએ. કાળથી અવધિગાત્રી
 ઓછામા ઓછુ આત્મસિકાના અપખ્યાતમા બાગને અને
 વધારેમા વધારે અસખ્યાન ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી
 જેટલા અતીત અનામતકાળન જાણે અને જુએ એટલું કે
 ન હા કાળમા રહેલા કપી દ્રવ્યને તણે અવાધગાત્રી
 કા મત્ત દ્યોનો સાક્ષાત્કાર કરી રહે છે અમૂર્તોનો નહિ
 તેમ જ મૂત યોના પણ સમગ્ર પર્વાચેતુ તે જાણી
 શકેનો નથી

મનપર્માયજ્ઞાન પણ મત દ્યોનો જ સાક્ષાત્કાર કરે
 છે પરંતુ અવધિગાત્રી જેટલા દ્યોનો નહિ કેમકે
 અવધિગાત્રી દ્વારા સર્વ પ્રકારના મુદ્દમલદ્ય મલકુ કરી
 શકાય છે પરંતુ મનપર્માયજ્ઞાનદ્વારા તો ફક્ત મનકપ જાણેલા
 મુદ્દમલ અને તે પણ માનુષોત્તરશ્લેષની અંદરના જ મલકુ
 કરી શકાય છે મનપર્માયજ્ઞાન પણ મને તેટલું મુલ હોય
 નામ માલ દ્યોના નાપણુ પર્વાચેતુ નથી શકું નથી.
 વળી તે જ્ઞાન દ્વારા સાક્ષાત્કાર તો ચિંતનશીલ મૂત મનનો
 જાય છે છતાં પછી મનાર અનુમાનથી એ મત દ્વારા ચિંતન
 કરેલા મૂત અમૂત બધાં દ્યોના તણી શકાય છે

મનપર્માયજ્ઞાનના એ બે ઋણુમતિ (સામાન્યમાત્રી)
 અને વિપુલમતિ (અનેક વિશેષમાત્રી) ના વિષય હવે
 વિમતવાર વણવવામા આવે છે ઋણુમતિગાત્રી સામાન્ય —
 તેટલાક પર્માયવિચિત્ર અનાદ્યનુ જ્ઞાન હોય છે જેમકે
 તેણે મત ચિંત્યો આ પ્રમાણે તે અઢી દ્વીપમા રહેલા
 નગી પચેદિય પચોત્ર છવોએ મનકપે પરિણામાપદ્ધ મનો-

વર્ગજ્ઞાના અનત નિધેને સાક્ષાત્ જાણે પરંતુ તેણે ચિંતવેલ ઘટાદિરૂપ અર્થને અનુમાનથી જાણે, માટે તેને 'દેખે' એમ કહે છે વિપુલમતિજ્ઞાન પુખ્તજી વિશેષવિશિષ્ટ મનોદ્રવ્યનું જ્ઞાન હોય છે જેમકે 'તેણે માટીનો, પાટલિપુત્રનો, વસતકાળનો અને પીળા વર્ણનો ઘટ ચિંત્યો' ક્ષેત્રથી ઋજુમતિ ઓછામાં ઓછું આગળના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અને વધારેમાં વધારે તિર્યક મનુષ્યસ્રોતમાં રહેલા સગી પદ્મે દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોના મનોગત ભાવને જાણે, અને વિપુલમતિ અટ્ટી આગળ અધિક તે ક્ષેત્રમાં રહેલા મનોગત ભાવને જાણે અને દેખે કાલથી ઋજુમતિ ઓછામાં ઓછા પદ્મોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા અતીત અનાગત કાલને જાણે અને જુએ તેને જ વિપુલમતિ વધારે સ્પષ્ટપણે જાણે ભાવથી ઋજુમતિ સર્વ ભાવોના અનતમાં ભાગે રહેલા અનત ભાવને જાણે અને જુએ, તેને વિપુલમતિ વિશુદ્ધ અને સ્પષ્ટપણે જાણે અને જુએ

કેવલજ્ઞાની દ્રવ્યથી સર્વ દ્રવ્યોને જાણે અને જુએ છે એ પ્રમાણે ભાવ વર્ગેથી સર્વ ભાવ વર્ગેને જાણે છે અને જુએ છે

સૌથી થોડા જીવો મન, પર્યાવસ્થાની છે,^૧ તેથી અવધિ-જ્ઞાની અસંખ્યાતગણા છે, તેથી આભિનિષેધિકજ્ઞાની અને શ્રુતજ્ઞાની અને વિશેષાધિક છે અને પરમ્પરતુલ્ય છે, તેથી

૧ કારણ કે સંયતને જ મન પર્યાવસ્થાન હોય છે અવધિ-જ્ઞાની (નરક, દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચ એમ), ચારે અતિમાં હોવાથી અસંખ્યાતગણા છે.

કેવલજ્ઞાની અનતમણા છે જ્ઞાનીઓમાં સૌથી ઘેડા વિભજ્ઞાની^૧ છે તેથી મતિજ્ઞાની અને મુતજ્ઞાની અનતમણા છે અને પર પર સરખા છે

જ્ઞાની અને જ્ઞાનીમાં સૌથી ઘેડા મનપચવજ્ઞાની છે તેથી અસંખ્યાતમણા અવધિજ્ઞાની છે તેથી મતિ અને મુતજ્ઞાની વિરોધાધિક છે અને પરસ્પર દુસ્ત છે તેથી વિભજ્ઞાની અસંખ્યાતમણા છે^૨ તેથી કેવલજ્ઞાની અનતમણા છે તેથી મતિજ્ઞાની અને મુતજ્ઞાની અનતમણા છે અને પરસ્પર દુસ્ત છે^૩

હવે તે યોગોના પચાસોની^૪ અપેક્ષાએ અસ્પત્વ-અકુત્વ વિચારીએ. સૌથી ઘેડા મનપચવજ્ઞાનના પચાસો છે કેમકે તેનો વિષય માત્ર મન છે તેથી અવધિજ્ઞાનના પચાસો અનતમણા છે કેમકે મનપચવજ્ઞાનની અપેક્ષાએ તેનો વિસ્ત્ર દ્રવ્ય અને પચાસોથી અનતમણો છે તેથી મુતજ્ઞાનના પચાસો અનતમણા છે કેમકે તેનો વિષય શ્વેદ-અશ્વેદ દ્રવ્યો દેહાત્મી તેનાથી અનતમણા છે તેથી મતિજ્ઞાનના પચાસો અનતમણા

૧ પદ્મ દ્વિચાને જ વિભજ્ઞાન સહજ છે માટે તે સૌથી ઘેડા છે

૨ કાશ્યપ કે સમ્યક્દક્ષિ કેવ અને નારક કર્તા પ્રિચ્છાદકિ અસંખ્યાતમણા છે

૩ કાશ્યપ કે સાધારણ વનસ્પતિઓના મતિજ્ઞાની અને મુતજ્ઞાની હોય છે અને તેઓ સિદ્ધ થઈ અનતમણા છે

૪ પચાસ બ્રહ્મો બિન બિન અવસ્થાઓ, અથવા તે તે જ્ઞાનના દ્રવ્ય પચાસોના યોદ્ધા થતા હોયો. અથવા કેવલજ્ઞાન વડે તે તે જ્ઞાનના કથાવા અગીલા.

છે જારણુ કે તેનો વિષય અભિલાષ્ય અને અનભિલાષ્ય પદાર્થો હોવાથી તેથી અનતગણ્ય છે તેથી દેવજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણ્ય છે, કેમકે તેનો વિષય સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પર્યાયો હોવાથી અનતગણ્ય છે

સૌથી થોડા વિભગજ્ઞાનના પર્યાયો છે, તેથી અનતગણ્ય શ્રુતઅજ્ઞાનના પર્યાયો છે, અને તેથી અનતગણ્ય મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયો છે

જ્ઞાન અને અજ્ઞાન બનેનો મિત્ર રીતે વિચાર કરીએ, તો સૌથી થોડા મન પર્યાવજ્ઞાનના પર્યાયો છે, તેથી વિભગજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણ્ય છે, કેમકે ઉપરના ત્રિવેદકથી આરબી સાનમી નરદ પૃથ્વીમા અને તિર્થંક અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રમા ગહેલા કેટલાક રૂપો દ્રવ્યો અને તેમના કેટલાક પર્યાયો વિભગજ્ઞાનનો વિષય છે, અને તે મન પર્યાવજ્ઞાનના વિષયની અપેક્ષાએ અનતગણ્ય છે વિભગજ્ઞાનથી અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણ્ય છે, કેમકે અવધિજ્ઞાનનો વિષય સકલ રૂપો દ્રવ્યો અને પ્રત્યેક દ્રવ્યના અસખ્યાત પર્યાયો છે, અને તે વિભગજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અનતગણ્ય છે તેથી શ્રુત અજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણ્ય છે, કેમકે શ્રુતઅજ્ઞાનનો વિષય શ્રુતજ્ઞાનની પેઠે સામાન્ય રૂપે કરીને સર્વ મૂર્તામૂર્ત દ્રવ્યો અને સર્વ પર્યાયો હોવાથી અવધિજ્ઞાનની અપેક્ષાએ અનતગણ્ય છે, તેથી શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયો વિશેષાધિક છે, કેમકે શ્રુતઅજ્ઞાનને અગોચર કેટલાક પર્યાયોને શ્રુતજ્ઞાન બાણે છે તેથી મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયો અનતગણ્ય છે, કેમકે શ્રુતજ્ઞાન અભિલાષ્યવસ્તુ વિષયક હોય છે, બ્યારે મતિઅજ્ઞાન તેનાથી અનતગણ્ય અનભિલાષ્ય વધારે પદાર્થો

વિષમઃ ૧૭ હોય છે તેથી મતિજ્ઞાનના પર્યાયો વિશયાધિક
 છે તેથી કવચજ્ઞાનના પર્યાયો જ્ઞાનતગણા છે કેમકે તે ત્ર
 કાશ્વર્માં રહેલાં મર્મ દ્વાર અને સર્વ પર્યાયોને જાણે ॥

—સુત ૮ ઉત્તે ૨

૩

પ્ર —હે ભગવન્ ! અરધિજ્ઞાની એવ કેટલી લેશ્યામા
 હોય ?

■ —હે મૌતમ ! તણુ વિમુક્ત લેશ્યામા હોય નેન
 લેશ્યા પદ્મલેશ્યા અને શુદ્ધલેશ્યા.

પ્ર —હે ભગવન્ ! તેનો અર્થિ કયા પ્રકારનો હોય ?

ઉ —હે મૌતમ ! તે વજ્રસામનારાય સદનનપત્રો
 હોય

પ્ર —હે ભગવન્ ! તે કેટલી શિશ્યાઈવાળો હોય ?

પ્ર —હે મૌતમ ! જોહામાં જોહો માત હોય અને
 વધારેમાં વધારે પાત્રસો ધનુષ શિશ્યાઈવાળો હોય.

પ્ર —હે ભગવન્ ! તે કેટલા અનુજ્ઞાઓ હોય ?

ઉ —હે મૌતમ ! તે જોહામાં જોહા કાર્તિક વધારે
 જ્ઞાન વધારે અને વધારેમાં વધારે પૂર્વજોડી આનુજ્ઞાઓ
 હોય

પ્ર —હે ભગવન્ ! તે સ્ત્રીવેદવાળો હોય પુરુષવેદવાળો
 હોય કે નપુસકવેદવાળો હોય ?

૧ તે પ્રથમ પ્રકારનો તથા પ્થાન અરિ જ્ઞાવસ્થા સદનન -
 અર્થિ જ્ઞેવાય છે તેની વિષયો મારે સુખી આ માર્ગ
 અદિમ ઉપદેશ પુસ્તક પા. ૧૨૬

ઉ. — 'હે ગૌતમ' ન કુટુંબવંદનાજો દોમ અથવા દુનિત
નપુત્ર દોય

પ્ર. — 'હે ભગવન્' તેને કટલા કપાચો દોય ?

ઉ. — 'હે ગૌતમ' તેને નન્નરજન પ્રકારના^૧ માંદ, માન,
માયા અને ક્ષોભ એ ચાર કપાચ દોય તેના અધ્યવનાંગો
પણ પ્રશન્ત જ દોય

— શતક ૯, ઉત્તે ૩૧

૪

પ્રમાણ

તેનાવી અર્થ — પદાર્થ — જાણી ગકાય ન પ્રમાણ અથવા
'નલલુ' તે પ્રમાણ

ગૌ. — 'હે ભગવન્' પ્રમાણ તે શું ?

ઉ. — 'હે ગૌતમ' પ્રમાણ ચાર પ્રકારનું છે પ્રત્યક્ષ,
અનુમાન, ઉપમાન, અને આગમ

પ્રત્યક્ષના બે પ્રકાર છે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ, અને નોઇન્દ્રિય-
પ્રત્યક્ષ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ એટલે પાંચ ઇન્દ્રિયોથી થતું જ્ઞાન
નોઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ એટલે ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના
કક્ત આત્માની યોગ્યતાના બળથી ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન
અવધિજ્ઞાન, મન પર્યાવજ્ઞાન, અને કેવલજ્ઞાન એ નોઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ
સાનો છે

અનુમાન ત્રણ પ્રકારનું છે પૂર્વવત્, શેષવત્ અને
દૃષ્ટસાધર્મ્યવત્ [જેમ નાસી જઈને ફરી આવેલા પુત્રને
માતા કાઈ (ત્રણ વગેરેના) પૂર્વ નિશાનથી ઓળખી શકે,

તેમ પૂર્વ જાણેલા નિશાનથી જે જ્ઞાન થાય તે પૂર્વવત્, સમવત્ એટલે કામ વજેરેની નિશાનીઓથી પરેશ પદાર્થનું જે જ્ઞાન થાય તે. જેમકે આહી મોરનો શબ્દ હોવાથી મોર હોવો જોઈએ એક પદાર્થના સ્વરૂપનું નિરીક્ષણ કરવાથી એવા સ્વરૂપવાળા બીજા પદાર્થો પણ એ પ્રકારના છે એવું જે જ્ઞાન તે દૃષ્ટસાધમ્યવત્ અનુમાન કહેવાતું. જેમકે (૮ રતિભારના) એક કપને જોવથી એના જેવા જે બીજા તે પણ કાપીપણ કહેવાય તેવું જ્ઞાન.]

ઉપમાનનું સ્વરૂપ આ પ્રકારનું છે જેથી આવ તમે જાણ.

આજમ બે પ્રકારનો છે લૌકિક અને ભૌતિક.

લૌકિક તે ભારત, રામાયણ, અગ્નિપરિવ્રજિત માર વેદ^૧ વજેરે. અને ભૌતિક તે માર અંગેવાળું અલ્પિષ્ટક^૨

—શતક ૫ ઉરે ૪

૩ જીવોનું વર્ગીકરણ

૧

૭ વચ

રાગજુહ નમરનો પ્રસંગ છે

મી —દે બાવન સસારી જીવો કેટલા પ્રકારના છે

મ —દે જોતમ સસારી જીવો ૭ પ્રકારના છે

પૃથ્વીકામ, જળકામ, વાયુકામ, અગ્નિકામ, વન પતિકામ અને તમ (અણવા જામમ).

૧ જુઓ આજમ પા. ૩૨૧ ધિ

૨ જુઓ આજમ પા. ૧૧૩

તેમા પૃથ્વીકાયિકોના બે વર્ગ છે સૂક્ષ્મ^૧ પૃથ્વીકાયિક અને બાદર (સ્થૂલ) પૃથ્વીકાયિક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકના પાછા બે વર્ગ છે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત^૨ બાદર પૃથ્વીકાયના પણ બે પ્રકાર છે મ્લક્ષણ (ભૂકો કરેલા ઢેકા જેવી મૃદુ કાલી નીલી વગેરે પૃથ્વી), અને ખર (હિપલ, શિલા, ઝાંકગા વગેરે) ૩

અપ્કાયિકના પણ સૂક્ષ્મ^૧ તથા બાદર એવા બે વિભાગ છે, તથા સૂક્ષ્મના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા બે વિભાગ છે બાદર અપ્કાયિક તો હીમ, કગા, ઠંડુ પાણી, મીઠું પાણી, ખારુ પાણી વગેરે અનેક પ્રકારનું છે

તેજઃકાયિકના પણ સૂક્ષ્મ (પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત), તથા (અગાર, જ્વાળા, અગ્નિ, ઉલ્કા વીજળી વગેરે) બાદર એવા બે પ્રકાર છે

વાયુકાયિકના પણ સૂક્ષ્મ (પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત), તથા (પૂર્વ દિશાનો, દક્ષિણ દિશાનો, વટાળિયો વગેરે) બાદર એવા બે પ્રકાર છે

વનસ્પતિકાયિકના સૂક્ષ્મ (પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત), તથા બાદર એવા પ્રકાર છે તેમા બાદરના પાછા 'પ્રત્યેકશરીર,'

૧ આ સૂક્ષ્મત્વ અને મ્લૂલત્વ આપેક્ષિક ન સમજવું પરંતુ એ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકો, પેરીમા ગ્રથના અવયવોની જેમ, ચારે બાજુ ફેલાઈ રહેલા હોય છે, તથા સ્વલ્પ લોહમા ન્યાપેલા હોય છે. પરંતુ બાદર પૃથ્વીકાયિકો તો નિયત દેશમા જ હોય છે

૨ આ માટે જુઓ આ પ્રકરણમા જ વિભાગ ૩, પા ૩૫૧.

૩ આ તેમ જ પાણીના વર્ગોની વિગતો અને પેટા વિગતો માટે જુઓ આ માળાનું 'અતિમ ઉપદેશ' પુસ્તક, પા ૨૫૬-૨૬૨

અને સાધારણરીઝ એકા બે પ્રકાર છે દરેક કાનું ૧૬૬
 સ્તરીઝ ૧૫ એવી વનસ્પતિ ને પ્રત્યેકશરીર (૨૬ ૧૫-
 ૧૫ ૧૩૨૨) અને અન્યતઃ એક મમાન સરીઝ ૬૫
 તરી વનસ્પતિ (૫ ૧૩૩ મગા આદિ ૩ મગી હસણ, દગાર
 ૧૩૨) માધ્યમશરીર ૧૮૫૫

વસાઈયાં છપ્પત ચાર પ્રકાર છે બે હિંદિવાળા
 ૫૫ હિંદિવાળા ચાર હિંદિવાળા અને પાંચ હિંદિવાળા,

બે માંડવ એ ૬ ૬ ૨૫૪ અને રસનેશિવાળા કુવો ત
 કર્મિયા ડીપ કાળ કો ૧ વમેરે છે ત બધા સમર્થિમ
 (એ ૬ ૬ માન્યપિનાના સમોમ વિના મખળ છપ્પા મમ
 આદિમા પદા થનારા) તથા નપુસક^૧ દાંધ દાંધ ૬ તમ્ના
 ૫૫૫ પચામ અને અપચામ એવા બે બદ છે

તવુ ૧ ૫૪ રમ અને માણ એ ૫૫ હિંદિવાળા
 માકગનાથ વમેરે છવોનુ ૫૫૫ ગળજુ

તવુ ૧ ૫૪ રસ માણ અને આખિ એમ ચાર
 હિંદિવાળા માખી મરુડ વમેરે છવોનુ ૫૫૫ તળજુ

૫મેહવ છવોના ચાર પ્રકાર છે નેરવિક (નરકના)
 નિથ ૩ (૫૫-૫૬ વમેરે) મનુષ્ય અને રેવ

નરવિકો રત્નપ્રભા સર્કરાપ્રભા વામુકપ્રભા, ૫૬પ્રભા
 ધૂમપ્રભા નમપ્રભા અને તમગ્તમપ્રભા એમ સાત નરક
 ૫ વીએ અનુસાર સાત પ્રકારના છે તેમના ૫૫૫ પચામ
 અને અપચામ એવા બે બેદ છે

તિર્યચોના ત્રણ પ્રકાર છે જલચર, અથલચર, અને ખેચર

જલચરના પાછા સમર્થિત અને ગર્ભજ એમ બે ભેદ છે. સમર્થિત તો નપુમક જ હોય છે, ગર્ભજ પાછા સ્ત્રી પુરુષ અને નપુમક એમ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. તે ગધાના પાછા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા બે ભેદ છે.

અથલચર તથા ખેચરનું પણ તે પ્રમાણે જણાવું.

૧ મનુષ્યના બે પ્રકાર છે સમ્રાજ્ય અને ગર્ભજ સમર્થિત મનુષ્યો ગર્ભજ મનુષ્યોના કક, લીંટ, લોહી, પિત્ત, પર વીર્ય, મહદુ વગેરે અશુચિ આત્મોમા પેદા થાય છે તેમનું જઠ આગળના અસખ્ય ભાગ જેટલું હોય છે, નમને મન તેમ જ સમ્યગ્દર્શન નથી હોતું, તેઓ અજ્ઞાની હોય છે તથા સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરતા પહેલાં અતર્મુદ્ધર્તમા જ મરી જાય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યો પણ ત્રણ પ્રકારના છે કર્મભૂમિના,^૧ અકર્મભૂમિના અને અતરદ્વીપોના અતરદ્વીપો જલદ્વીપની આસપાસ ત્રીંટળાઈને આવેલા લગ્નસમુદ્રમાં આવેલા છે.

કર્મભૂમિમાં આવેલાના પાછા બે વિભાગ છે આર્ય અને અર્ય. શક, મવન, ચિલાત, શગર, બર્બર વગેરે અર્યો અનેક પ્રકારના છે.^૨

૧ જેમાં મોક્ષમાર્ગને જાણનારા અને તેનો ઉપદેશ કરનારા તીર્થંકર પેદા થઈ શકે, તે કર્મભૂમિ તે ગધાની વિગતો માટે જુઓ આ ખંડમાં આગળ પાંચમો લોકવિભાગ.

૨ આર્યઅનાર્યની વિગતો માટે જુઓ આ માળાનું 'કર્મકથાઓ' પુસ્તક પા ૨૦૫-૭.

આર્થો ને પ્રકારના ૬ જાદિપ્રાપ્ત અને અનુદિપ્રાપ્ત તેમ જાદિપ્રાપ્તના છ પ્રકાર છે. આદ્ય, ચક્રવર્તી, નવમ્ય વાસુદેવ ચારણ અને ત્રિલાધર.^૧

અનુદિપ્રાપ્તના નવ પ્રકાર છે. ૧ મમધ-રા ત્વદ વચ્ચે અમુક સાદીપત્નીસ આપ દેશીઆર જ મેષા લવઆપ. ૨ અન્ય હસિલ વેદેદ ને મ દરિત અને મુચ્ચુના એ છ પૂત્ય નતિર્મા ૮ મેષા નતિઆપ. ૩ રા ત્વ ભોમ ઉપ દેશીકુ ઠાત અને કોરવ્ય એ છ કુશોમા ૪ મનાર ત કુશઆર્થ. ૪ સુતર વેચનારા કાપડિયા કપાસ વેચનારા કુબાર પાણી ઉપાડનારા વગેરે કમઆપ. ૫ ૫ તૂચુનારા વણુનારા પરેણા વણુનારા મચોઠા બનાવનારા સાદી ચાખડીએ મુળી પાકુકા છતીએ, વાદન પૂછર્મના વગનું સિન્ધ સપ પૂતળા સખનું સિન્ધ દાતનું સિન્ધ બાઝનું સિન્ધ, કાઠીઓનું સિન્ધ તથા બાધા વનરેનું કામ કરનારા સિન્ધઆર્થો છે. ૬ અધ્યામધી બાઝા બોધનારા તથા બાઝી વગેરે સિપિએ બળુનારા બાપાઆપ છે. ૭ જાનાર્થો કામ પ્રકારના જાન મુજબ પામ પ્રકારના છે. ૮ દેશનાર્થો ને પ્રકારના છે. ચરામ દેશનાય ૯ અને ત્રીતરામ દેશનાય.

૧ કન્યા ને પ્રકાર જ્ઞાનસાધિમા નમન વન વિનિષ્ઠ શક્તિ પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યો છે.

૨ જુઓ આ માધાર્તુ જિજ્ઞાસુ પા. ૧૫૧ ત્યાં ત્રીર્થકર્તાદિની કમલિ છે તેથી તે કુજ આવ છે બાળીનું આપ છે.

૩ તેના નિસ્યવકુલિ વગેરે દસ પ્રકારા આરે જુઓ આ માધાર્તુ અતિમ ઉપદેશ પુસ્તક પા ૧૬૪

તેમા વીતરાગ દર્શનાર્યાના બે પ્રકાર છે જેના કપાયો માત્ર ઉપશાત થયા છે તેવા ‘ઉપશાતકપાય’, અને જેના કપાયો ક્ષીણ થયા છે તેવા ‘ક્ષીણકપાય’ તેમા પાછા ‘ક્ષીણકપાય’ના ‘હ્રસ્વ’ના અને ‘કેવલી’ના એવા બે બેદ છે અને ‘કેવલી’ના પાછા ‘અયોગી’ના, અને ‘અયોગી’ના એવા બે બેદ છે *

૬ ચારિત્રાર્યો પણ બે પ્રકારના છે સગગ ચારિત્રાર્ય, અને વીતરાગ ચારિત્રાર્ય

દેવો ચાર પ્રકારના છે ભવનવાસી, વાનવ્યતર, જ્યોતિષ્ક, અને વૈમાનિક તેમા ભવનવાસીના, અમુરકુમાર, નાગકુમાર, સુપર્ણકુમાર, વિદ્યુતકુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિકકુમાર, વાયુકુમાર, અને સ્તનિતકુમાર—એવા દશ બેદ છે વાનવ્યતરના, કિનર, કિપુરુપ, મહોરગ, ગાધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ, જૂત, અને પિશાચ એવા આઠ બેદ છે

જ્યોતિષ્કના પાચ બેદ છે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, અને તારા વૈમાનિકના બે બેદ છે હ્રપોપપન્ન અને હ્રપાતીત તેમા હ્રપોપપન્નના સૌધર્મ, ઐશાન, માર્તકુમાર, માર્હેન્દ્ર, બ્રહ્મક્ષેત્ર, લાન્તક, મહાશુક, સહસ્ત્રાર, આનત, પ્રાણુત, આરણ્ય અને અચ્યુત એવા પાર બેદ છે અને હ્રપાતીતના ઐવેયક અને અનુત્તર એવા બે વિભાગ છે તેમા ઐવેયકના તો હેહળના, મધ્યમ અને ઉપરના, તથા તે દરેકના તેવા ત્રણ ત્રણ બેદ

* આ વિભાગો સમજવા માટે ગુણસ્થાનો વિષે કાઈક સમજવાની જરૂર છે તેને માટે જુઓ આ વિભાગને અતે દિ ન ૧, પા ૩૪૪

મળી મુક્ત નર બદ છે અને અનુત્તરના વિગત, વૈગત
 ૧૫૮ અપરાધિત અને સર્વોર્થસિદ્ધ એવા પાત્ર પ્રકાર છે
 ૧ બધાના પયોગ અને અપયોગ એવા બે પ્રકાર છે
 — સતક ૭ ઉદ્ધ ૪

દિપ્પણ

દિપ્પણ ત ૧૧

ગુણ એટલે આત્માની સુખ્યકૃત્ય શાંતિ વીર
 આદિ શક્તિઓ અને જ્ઞાન એટલે તે શક્તિઓની
 તત્ત્વભાવવાળી અવસ્થાઓ. તેમ જેમ આત્મા ઉપરના
 મોહનીય ક્રમના પદ્મ દૂર થાય છે તેમ તેમ આત્માના
 મહા / મુક્તિ પ્રગટ થતા જાય છે તેવા મુક્તિમાર્ગો જાણના
 આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમની મણીઓ. ૧૪ મહાત્મ્ય છે ૧
 જ્ઞાન દશનમોહનીયની પ્રમળતાથી આત્માના તત્ત્વગુણિય
 પ્રગટની નથી તથા જેની દષ્ટિ મિથ્યા હોય છે તે
 મિથ્યાદષ્ટિ નામનું પ્રથમ મુષ્ટમાન છે

અનિવાર્ય મુક્તિ માટે પહેલાં છતાં પતિત થઈ
 પ્રથમ ગુણ જ્ઞાન ઉપર આવતા વચ્ચે જનુ થોડા વખત
 તત્ત્વગુણિના અવ્યવસ્થાવાળી ૭ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે
 તે સામ્વાદન મુષ્ટમાન.

૩ સત્-અસત વચ્ચે દોષાભ્યાસ મિથિ તે
 મન્યકમિથ્યાદષ્ટિ મુષ્ટમાન.

૪ જેમ આત્મા અસદ્ગિયપણે સત્ત્વદયન-તત્ત્વગુણિ
 કરી રહે છે તે અવિરતમન્યકદષ્ટિ મુષ્ટમાન. તેના
 અવિરત રહેવાનું કારણ એ છે કે તેમાં દશનમોહનીયનું

અળ ગયા છતાં ચાત્રિમોહનીયની મત્તા મવિગેય હોવાથી
નિરતિ (લાગવૃત્તિ) ઉદય નથી પામતી

૫ જે અવગ્યામા રુચિ ઉપરાત અલ્પાગ્રે પણ વિગતિ
(લાગવૃત્તિ) ઉત્પન્ન થાય છે, તે 'દેશવિરતિ'

૬ જેમા ત્યાગવૃત્તિ પૂર્ણ ઉદય પામવા 'જતા વચ્ચે
વચ્ચે પ્રમાદ-સ્ખલન સભવે છે, તે 'અપ્રમત્તમયત'

૭ જેમા પ્રમાદનો મહેજે સભવ નથી, તે
'અપ્રમત્તમયત'

૮ જેમા પૂર્વે જદી નહિ અનુભવેલો આત્મશુદ્ધિનો
અનુભવ થાય છે અને અપૂર્વ વીર્યોલ્લાસ પ્રગટે છે, તે
'અપૂર્વજગ્ધુ'

૯ જેમા ચાત્રિમોહનીય કર્મના શેષ રહેલા અશોને
શમાવવાનું કે ક્ષીણુ વરવાનું નામ ચાલતું હોય છે, તે
'અનિવૃત્તિઆદર'

૧૦ જેમા મોહનીયનો અશ લોભરૂપે જ ઉદયમાન
હોય છે, પણ બહુ સૂક્ષ્મ પ્રમાણુમા, તે 'સૂક્ષ્મનપરાય'

૧૧ જેમા મૂઢમક્ષોભ સુધ્ધા શમી જાય છે, તે
'ઉપશાતમોહનીય' આ ગુણુધ્યાનમા દર્શનમોહનીયનો
અર્થથા ક્ષય સભવે ખરો, પણ ચારિત્રમોહનીયનો તેવો ક્ષય
નથી હોતા, માત્ર તેની સર્વાંશે ઉપશાતિ હોય છે આને
લીધે જ મોહનો કરી ઉટેડ ચતા અવગ્ય પતન થાય છે
અને પ્રથમ ગુણુધ્યાન સુધ્ધી જવું પડે છે

૧૨ જેમા દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયનો
અર્થથા ક્ષય થઈ જાય છે, તે 'ક્ષીણુમોહનીય' અહીંથી
પતન મળવી શકતું નથી,

૧૩ જેમાં મોહના વ્યાસતિહ અભાવને લીધે
વીતરામદશા પ્રગટવા સાથે સર્વશય્યું ગ્રામ થાય છે તે
સર્વોત્ક્રમસ્થાન આ અજ્ઞાનમાં યોગ એ જો કે શારીરિક
માનસિક અને વાચિક આપારો હોય છે

૧૪ જેમાં શારીરિકાદિ પ્રગટિનો પણ અભાવ થઈ
છે તે અર્થોત્ક્રમસ્થાન શરીરપાત થતા જ તેની સમાપ્તિ
થાય છે

આમાં ૧૧ અને ૧૨ મુક્તિસ્થાને પહોંચીને હમ્મશ
કહે છે અને ૧૩ તથા ૧૪ મુક્તિસ્થાને પહોંચીને જિત
કહે છે

૨

આકે પ્રકરણના અર્થમાં

મૌ —હે ભગવન્ આત્મા કેટલા પ્રકારના છે ?

મ —હે મૌલમ આઠ પ્રકારના આત્મા છે તે આ
પ્રમાણુ દ્વાત્મા ક્વાચાત્મા, ચોચાત્મા ઉપચોચાત્મા,
જાનાત્મા, જ્ઞાનાત્મા ચારિત્રાત્મા અને વીચીત્રાત્મા.

ત્રિકાળવતી આત્મક્રમ ન દ્વાત્મા તે સર્વ જીવોને
હોય છે કીધાદિ કપાયુક્ત આત્મા તે ક્વાચાત્મા, તે
સક્યાથી જીવોને હોય છે પણ ઉપજાનાત્મા અને બીજી
કાચને હોતો નથી મન-વચન-કાયાના ચોચ અથવા
આપાસ્વાજાને ચોચાત્મા હોય છે સામાન્ય ચોચ અને
વિશેષ ચોચવાળા સિદ્ધ અને સસારી સર્વ જીવોને

ઉપયોગાત્મા^૧ હોય છે સમ્યગ્ વિશેષ બોધરૂપ જ્ઞાનાત્મા સર્વ સમ્યગ્દર્શિને હોય છે સામાન્ય અવબોધરૂપ દર્શનાત્મા સર્વ જીવોને હોય છે ચારિત્રાત્મા વિરતિવાળાને હોય છે, અને વીર્યાત્મા કરણવીર્યવાળા મર્વ સસારી જીવોને હોય છે

જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને ઝપાયાત્મા અને યોગાત્મા (સંઝાપાથી અને સંયોગી અવસ્થામાં) હોય અને (ક્ષીણકપાથી, ઉપશાન્તકપાથી અને અયોગી દશામાં) ન પણ હોય જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને ઉપયોગાત્મા તો અવશ્ય જ હોય (કારણ કે મુક્ત કે સસારી બધા જીવોને ઉપયોગ એટલે કે બોધ-વ્યાપાર હમેશ હોય છે) જેને દ્રવ્યાત્મા હોય તેને જ્ઞાનાત્મા હોય કે ન પણ હોય (સમ્યગ્જ્ઞાની હોય કે ન હોય તેની અપેક્ષાએ) દ્રવ્યાત્માને દર્શનાત્મા તો અવશ્ય હોય (કેમકે નિહને પણ કેવલદર્શન હોય છે જ) દ્રવ્યાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય છે કારણ કે સિદ્ધ અથવા વિરતિ-રહિતને દ્રવ્યાત્મા હોવા છતાં હિસાદિ દોષથી નિવૃત્તિરૂપ ચારિત્રાત્મા હોતો નથી, અને વિરતિવાળાને હોય છે તેણે જ વીર્યાત્માનું પણ મમજવું કારણ કે મકરણવીર્યની^૨

૧ ઉપયોગ એટલે બોધવ્યાપાર—જણવાની ક્રિયા > બોધ આદિ વસ્તુને વિશેષરૂપે જાણે તે સાકાર ઉપયોગ, અને જે બોધ આદિ વસ્તુને સામાન્યરૂપે જાણે તે નિરાકાર ઉપયોગ સાદાગ્ને જ્ઞાન અથવા સવિકલ્પક બોધ કહે છે, અને નિરાકારને દર્શન અથવા નિર્વિકલ્પક બોધ કહે છે

૨ જુઓ પા ૩૧૬

અપેક્ષાએ સિદ્ધને વીધોત્તા નથી અને બીજા સસાગીને
હાથ છે

ક્યાયાત્માને ચોખાત્મા હોય ૮ કારણ કે સકાચી
ચામરુદિત ન હોઈ શકે પણ ચોખાત્માને ક્યાયાત્મા ક્યામ
હોય કે ન હોય, કેમકે સચોગીઓ સકાચી અને અકાચી
એમ બંને પ્રકારના હોય છ ક્યાયાત્માને ઉપચોખાત્મા
અવસ્થા હોય છે કારણ કે ઉપચોખરુદિતને (જડ પદાર્થને)
ક્યાચો હોતા નથી પણ જોને ઉપચોખાત્મા હોય તેને
ક્યાયાત્મા વિકર્યે હોય છ કારણ કે ઉપચોખાત્મા છતાં
નકાચીને ક્યાયાત્મા હોય છ અને વીતરામને નથી હોતા
ક્યાયાત્માને ચામરુદિત વિકર્યે હોય છે કેમકે સમ્યક્દર્શિન
હોય છે અને મિથાદર્શિને નથી હોતા ચામરુદિત
ક્યાયાત્મા હોય કે ન પણ હોય. ક્યાયાત્માને દ્વિત્યાત્મા
અવસ્થા હોય છ કારણ કે દ્વિત્યરુદિત જડ પદાર્થને
ક્યાયાત્મા નથી હોતા પણ જોને દ્વિત્યાત્મા હોય છે તેને
ક્યાયાત્મા કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય, કેમકે
જડ નવજાન ક્યામ હોય પણ ખરા અને ન પણ હોય.
ક્યાયાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકર્યે હોય, કારણ કે સકાચીને
પ્રમત્ત સાધુની જેમ ચારિત્ર હોય છે અને અમ્બવત્ની જે
જો. અમ્બવ પણ હોય છે જો ચારિત્રાત્મા હોય તેને
પાપાત્મા કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય
મામાવિકાદિચારિત્રવાળાને હોય અને મમાખ્યાત્માચારિત્રવાળાને^૧

૧ ચારિત્રના એ પ્રકાર માટે જુઓ જાનવ પા. ૫૪
ચોખ તથા પા. ૭૦

ન હોય ક્ષયાત્મા અને યોગાત્માની પેઠે ક્ષયાત્મા અને વીર્યાત્માનો સબધ કહેવો.

એ પ્રમાણે યોગાત્માનો ઉપયોગાત્મા વગેરે પાંચ સાથે સબધ કહેવો.

જેમ દ્રવ્યાત્માનું કહ્યું તેમ ઉપયોગાત્માનું ખીજા ચાલ સાથે સમજવું.

જ્ઞાનાત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય, અને જેને દર્શનાત્મા હોય તેને જ્ઞાનાત્મા વિકલ્પે હોય. જેને જ્ઞાનાત્મા હોય તેને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય, પરંતુ ચારિત્રાત્માને જ્ઞાનાત્મા અવશ્ય હોય. જ્ઞાનાત્મા અને વીર્યાત્મા અને પરસ્પર વિકલ્પે હોય.

દર્શનાત્માને ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્મા વિકલ્પે હોય, પરંતુ જેને તે બંને આત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય.

ચારિત્રાત્માને અવશ્ય વીર્યાત્મા હોય, પરંતુ વીર્યાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય.

મૌથી થોડા ચારિત્રાત્મા છે, તે કરતા જ્ઞાનાત્મા અનંત-શુદ્ધ છે, તે કરતા ક્ષયાત્મા અનંતશુદ્ધ છે, તે કરતા યોગાત્મા વિશેષાધિક છે, તેથી વીર્યાત્મા વિશેષાધિક છે, તથા તે કરતા ઉપયોગાત્મા, દ્રવ્યાત્મા અને દર્શનાત્મા વિશેષાધિક છે અને પરસ્પર તુલ્ય છે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે કે અજ્ઞાનસ્વરૂપ ?

૧. અહીં જ્ઞાન એટલે સમ્યક્જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાજ્ઞાન સમજવું.

અપેક્ષાએ મિલેને વીચીત્રા નથી અને બીજા સસારીને
હાય છે

કપાયાત્મા જોગાત્મા હોય / કારણ કે સકાતી
યોગરહિત ન હોઈ શકે પણ યોગક્રમાને કાયાક્રમા કદાચ
હાય કે ન હોય કેમકે સુવેગીઓ સકપાથી અને અકપાથી
એમ બંને પ્રકારના હોય છે કપાયાક્રમાને ઉપયોગક્રમા
અવસ્થા હોય છે કારણ કે ઉપયોગરહિતને (જડ પદાર્થને)
કદાચો હોતા નથી પણ જોને ઉપયોગક્રમા હોય તેને
કાયાક્રમા વિકસે હોય છે કારણ કે ઉપયોગક્રમા છતાં
નકપાથીન કપાયાત્મા હોય છે અને વીતરામને નથી હોતો
કપાયાત્માને જાત્યાત્મા વિકસે હોય છે કેમકે સમ્યક્દષ્ટિને
જ્ઞાન છે અને મિથ્યાદષ્ટિને નથી હોતો જ્ઞાનક્રમાને
કપાયાત્મા હોય કે ન પણ હોય કપાયાત્માને જ્ઞાનાત્મા
અવસ્થા હોય છે કારણ કે જ્ઞાનરહિત જડ પદાર્થને
કપાયાક્રમા નથી હોતો પણ જોને જ્ઞાનાત્મા હોય છે તેને
કપાયાત્મા કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય કેમકે
જ્ઞાનવાળાને કપાયા હોય પણ ખરા અને ન પણ હોય
કપાયાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકસે હોય, કારણ કે સકાતીને
પ્રમત સાધુની પેઠે ચારિત્ર હોય છે અને અમરવતની પેઠે
તેના અભાવ પણ હોય છે જોને ચારિત્રાત્મા હોય તેને
પાયાક્રમા કદાચિત્ હોય અને કદાચિત્ ન હોય
નામપ્રિયકાંક્ષાચરિત્રવાળાને હોય અને મયાપ્રમાત્તચારિત્રવાળાને^૧

૧ ચારિત્રના એ પ્રકારો માટે જુઓ અગ્રજ પા ૫૬
નોંધ તથા પા ૭૦

ન હોય કપાયાત્મા અને યોગાત્માની પેઠે કપાયાત્મા અને વીર્યાત્માનો સળધ ઝહેવો.

એ પ્રમાણે યોગાત્માનો ઉપયોગાત્મા વગેરે પાંચ સાથે મળધ ઝહેવો.

જેમ દ્રવ્યાત્માનું કહ્યું તેમ ઉપયોગાત્માનું બીજા સા-
સાથે નમજવું.

જ્ઞાનાત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય, અને જેને દર્શનાત્મા હોય તેને જ્ઞાનાત્મા વિકલ્પે હોય જેને જ્ઞાનાત્મા હોય તેને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય, પરંતુ ચારિત્રાત્માને જ્ઞાનાત્મા અવશ્ય હોય જ્ઞાનાત્મા અને વીર્યાત્મા અને પરસ્પર વિકલ્પે હોય.

દર્શનાત્માને ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્મા વિકલ્પે હોય, પરંતુ જેને તે અને આત્મા હોય તેને દર્શનાત્મા અવશ્ય હોય.

ચારિત્રાત્માને અવશ્ય વીર્યાત્મા હોય, પરંતુ વીર્યાત્માને ચારિત્રાત્મા વિકલ્પે હોય.

મૌલ્યી થોડા ચારિત્રાત્મા છે, તે કરતા જ્ઞાનાત્મા અનંત-
ગુણ છે, તે કરતા કપાયાત્મા અનંતગુણ છે, તે કરતા યોગાત્મા વિશેષાધિક છે, તેથી વીર્યાત્મા વિશેષાધિક છે, તથા તે કરતા ઉપયોગાત્મા, દ્રવ્યાત્મા અને દર્શનાત્મા વિશેષાધિક છે અને પરસ્પર લુપ્ત છે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે કે અજ્ઞાનસ્વરૂપ^{૧૧}

૧ અહીં જ્ઞાન એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એટલે મિથ્યાજ્ઞાન સમજવું.

૭ —હે જોતમ' આત્મા કદાચિત્ જ્ઞાન્સ્વરૂપ છે અને કદાચિત્ અજ્ઞાન્સ્વરૂપ છે પણ જ્ઞાન તો અવસ્થા આદ્યસ્વરૂપ છે નૈરયિકેનો આત્મા કદાચિત્ જ્ઞાન્સ્વરૂપ અને કદાચિત્ અજ્ઞાન્સ્વરૂપ પણ છે પરંતુ તેઓનું જ્ઞાન અવસ્થા આદ્યસ્વરૂપ છે એ જાણું સ્થનિતક્રમાદ્યેષા સુધી જાણવું તેમ / બેઈન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને છઠ વૈશ્વનિક સુધી જાણવું

પૃષ્ઠીકાચિકેનો આત્મા અવસ્થા અજ્ઞાન્સ્વરૂપ છે અને તેઓનું અજ્ઞાન પણ અવસ્થા આદ્યસ્વરૂપ છે એ પ્રમાણે વળ પતિકાચિકે સુધી જાણવું

૮ —હે ભગવન' આત્મા દશન્સ્વરૂપ છે કે તેથી દશન બીજું છે ?

૭ —હે જોતમ આત્મા અવસ્થા દશન્સ્વરૂપ છે અને દશન પણ અવસ્થા આત્મા છે

—છતક ૧૨ શ્લોક ૧

૩

૧૪ પ્રકારના પ્રશ્નારી છવે.

રાજચક્ર નમરનો પ્રસંગ છે

જો —હે ભગવન' મેંસારી છવે કેટલા પ્રકારના છે ?

૭ —હે જોતમ' સમાગી છવે ૧૪ પ્રકારના છે

૧ અપર્ણાત સૂક્ષ્મ બોહિન્દ્રિય, ૨ પર્ણાત સૂક્ષ્મ બોહિન્દ્રિય, ૩ અપર્ણાત બાહ્ય બોહિન્દ્રિય, ૪ પર્ણાત બાહ્ય બોહિન્દ્રિય ૫. અપર્ણાત બેઈન્દ્રિય, ૬ પર્ણાત બેઈન્દ્રિય, ૭-૮ એ પ્રમાણે પર્ણાત અને અપર્ણાત તે(અષ્ટ)બોહિન્દ્રિય ૬-૧

પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ચતુર્ગન્ધ્રિય, ૧૧ અપર્યાપ્ત અસન્ની
પચ્ચેદ્રિય, ૧૨ પર્યાપ્ત અસન્ની પચ્ચેદ્રિય, ૧૩ અપર્યાપ્ત
મન્ની પચ્ચેદ્રિય અને ૧૪ પર્યાપ્ત મન્ની પચ્ચેદ્રિય

શતક ૨૫, ઉદ્દે ૧

વિવરણ ઉપર જે પર્યાપ્ત કે અપર્યાપ્તનો ઉલ્લેખ છે,
તેના વિષે કાર્તિક ત્રિગતથી સમજવાની જરૂર છે

જિનદર્શનમા શરીરને ગ્યનાગ તરીકે કાર્તિક ધ્વિર કે
માત્ર જડપચ્ચમહાબોનો સમિલન જ સ્વીકાર્યા નથી તેને
મતે કમો વડે બદ્ધ આત્મા જ તેવા પ્રકારના પુદ્ગલો દ્વારા
શુદ્ધિ ગમે છે તેનું પોષણ અનુદૂષણ આહાર વડે થાય છે
એટલે કે, આહારનો સોહી ખાસ ધ્યાનદિષ્ટે^૧ પરિણામ થાય છે
અને તેનો અતિમ વિકાસ ઇદ્રિયોરૂપે થાય છે આમ
થવામા કેટલાક, શરીરની એવા પ્રકારની યત્નરચનાને જ
કારણ માને છે, તો બીજાઓ તે માટે શક્તિવિશેષના મહત્ત્વને
સ્વીકારે છે, ત્યારે, જિનદર્શન તેમ થવામા પુદ્ગલની જ
ખાસ એક શક્તિને સ્વીકારે છે, અને તેને ‘પર્યાપ્તિ’ કહે છે
તેનો મામાન્ય અર્થ ‘સંપૂર્ણ નિર્માણ’ થાય છે તો પણ
તેનો વિશેષ અર્થ એ છે કે, ‘પુદ્ગલોના સમૂહથી થનાર
અને પુદ્ગલોને લેવામા તથા પગિણુભાવવામા હેતુબૂત શક્તિ-
વિશેષ’, તે પર્યાપ્તિ વિષયોના ભેદ વડે તે છ પ્રકારની^૨ છે
૧ આહારપર્યાપ્તિ—જેના દ્વારા બદ્ધાગ્ના આહારને લઈને
ગ્નસપણુ પમાડાય તે ૨ શરીરપર્યાપ્તિ—રસરૂપ થયેલો

૧ ભગવતીસૂત્ર, શતક ૩, ઉદ્દે ૧, પ્ર ૧૧મા પાત્ર પર્યાપ્તિ
જણાવી છે, પણ ત્યાં ભાષા અને મન પર્યાપ્તિને ભેગી ગણેલી છે

આદાર તો ન મળે મળે માન્ય મર્યાદા દાખા મળે
 પીર અમ માન પુત્રપુત્ર પમાણ ન ૩ દિવસપામિ-
 પાત્રપુત્ર પામેલા આદાર ત્યાંથી દિવસપુત્ર થાય ન ૪
 રૂપામપવામિ - ત્યાં મદાયે તે ઉરૂમને વામ અદ્યોના
 મમુદાય ૧ મરી ઉરૂમરૂપ ૧ પમાણ પારીન મુકાય તે ૫
 બાપાપવપમિ - ત્યાં ૧ બાપાના રૂપન પમાણ થાય
 દ્યોના મદાય અને નન બાપારૂપ રૂપી પારી બાપાપે
 મુકાય - મોટાય ન તથા ૧ ત્યાં મદાયે મળી
 મનદાય પોત અદ્યોના મમુદને મનદાય આવી ૧
 રૂપ પા ૧ મુકાય ન મનદાયપામિ આ પછી પવામિઓ -
 રૂપમાથી તથા ત્યાંથી સમિઓ - ૧ ૭ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧
 કાયામા અપમાન સદાચિત્તો થા દેવજન નિમાય મ
 મરીગના (હરિવેની રૂપ મજબલી પ્રામિરૂપ) વિષમ પ્રમામ
 પર્વામિઓનો પમુ વિષમરૂપ તથા ૭ એરિવિ જવાન -
 અદ્ય રૂપિરી ત્યાં અમિ વામુ આ વન પતિઆના
 દેવધારીઆન માગ પવામિઓ રૂપ ૭ આદાર, સરી
 દિવ આ ઉરૂમ વિષમરૂપો અદ્ય ૬ રૂપી - નં
 તમુ અને આર રૂપિવાગા જવાન એક બાપાપવપમિ
 પધારે દાય ૭ મરીઓ એકથ કે મનુષ્યા નિપદ્યા
 નારકીઓ અમુરો અને દેવોને રૂપ દાય ૭ ઉપતિન
 પ્રથમ સમય જ એ પછી પર્વામિઓનું નિષાદન આ
 માથે જ આરભાય ૭ પરવુ પૂરું હમથી થાય છે તેમ
 પ્રથમ આદારપર્વામિ પછી સરીરપવામિ પછી હરિવ
 પર્વામિ ૪ આદારપર્વામિ ના પ્રથમ સમયે જ નિષ્પન્ન
 થઈ તમ છે પરવુ બાકીની દરેક અતમુદ્દન જેદથા

મમય ક્ષે છે એમ પોતપોતાની ચેતિને ચોગ્ય ગંધી
પર્યાપ્તિએને કેટલાક આત્માઓ પૂરી કરીને મરે છે. સારે
કેટલાક તેમ નથી કરતા એમાંથી પહેલાને પર્યાપ્તકો, અને
બાકીનાઓને અપર્યાપ્તકો કહે છે [તેઓ પણ આહાર, શરીર
અને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિઓની પૂર્ણતામાં જ મરે છે, નહિ કે
પહેલા, કારણકે આવતા જવનું આયુ બાધીને જ દેહીઓ
મરે છે જો આમ ન થાય તો બધા આત્મા મુક્ત થાય
તે જવાતરનું આયુ, આહાર, શરીર અને ઇન્દ્રિયની પર્યાપ્તિઓની
પૂર્ણતામાં જ બધાય છે]

સસી અને અસસી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે એકેન્દ્રિય
પૃથ્વીકાયાદિથી માડીને ચતુરિન્દ્રિય સુધીના વર્ગોને તો મન
હોતું નથી પરેન્દ્રિયના વર્ગોમાંથી દેવ અને નારક એ જેમાં
તો બધાને મન હોય છે, અને મનુષ્ય તથા તિર્યચ એ જેમાં
જે ગર્ભોત્પન્ન હોય તેઓને જ હોય છે, તાત્પર્ય એ છે કે,
મનુષ્ય અને તિર્યચ ગર્ભોત્પન્ન તથા સમૂર્છિમ એમ જે જે
પ્રકારના હોય છે, જેમાં સમૂર્છિમ મનુષ્ય અને તિર્યચને
મન હોતું નથી

સસા હોય અથવા ન હોય તે ઉપરથી અમુકને મન
છે કે નહિ, તે જાણી શકાય છે અહીં સસા એટલે
ગુણદોષની વિચારણા કે જેનાથી હાતની પ્રાપ્તિ અને
અહિતનો પરિહાર થઈ શકે, એ વિશિષ્ટ વૃત્તિ જાણવી અહીં
એવા પુષ્ટ મનની વિવક્ષા છે કે નિમિત્ત મળતા જેનાથી
દેહમાત્રા ઉપરાંત બીજા વિચાર પણ કરી શકાય તાત્પર્ય કે
જેનાથી પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ સુધ્ધા થઈ શકે એટલી વિચારની
ચોગ્યતાથી સપ્રધારણ સંજ્ઞાની અહીં વિવક્ષા છે

આદાર જેના વ રસ, રક્ત માંમ અગ્ની દાહકો મનની
 રીત એમ સાને ધાતુપદ્ધ પચાદાય તે ૩ ઉદ્વિપચોમિ-
 ધાતુપદ્ધ પામેલો આદાર જેનાથી ઉદ્વિષ્ટિપે થાય તે ૪
 ઉદ્વિષ્ટિપચોમિ-જેની મહાવધી ઉદ્વિષ્ટિસને થોડા અનુજોના
 સમુદાયને મહી ઉદ્વિષ્ટિપચને પચાદી, ધારીન મુકાય તે ૫
 બાપાપચોમિ-જેના વડે બાપાન રૂપે પામવાન થાય
 ૬ એને હેવાય અન તેને બાપાપે ગ્ની ધારી બાપાપે
 મુકાય - બોલાય - ન તથા ૬ જેની મહાવે મનની
 મનને થોડા અનુજોના મમૂકને મનેભાવ આપી તે
 ૭ પે ધારી મુકાય ન મનપચોમિ આ બધી પચોમિઓ -
 પુદ્ગલોથી ઊપજનારી શક્તિઓ - ૧ ૭ તા પદ્ધ તે ૧
 કાર્યોમા આત્માને મહાવિકાઓ મહ દેહવતન નિભાને ૭
 શરીરના (ઉદ્વિષ્ટિની વધુ મજ્જાની પ્રાપ્તિરૂપ) વિકાસ પ્રમાણ
 પચોમિઓના પદ્ધ વિકાસક્રમ હાય છે એકેન્દ્રિ જીવેન -
 એટલે પૃથિવી ૭ આગિ વાયુ અન વન પતિઓના
 દેહધારીઓને ચાર પચોમિઓ હોય ૭ આદાર શરીર
 ઉદ્વિષ્ટિ અન ઉદ્વિષ્ટિસ વિકલેન્દ્રિ એટલે કે ત્રિલ્લી - બે
 તથા અને ચાર ઉદ્વિષ્ટિવાળા જીવેને એક બાપાપચોમિ
 વધારે હાય ૭ સગીઓ એટલે કે મનુષ્યો નિષ્ક્રિયો
 નારહીઓ, અસુરો અને દેવોને ૭ બે હોય ૭ ઉપરતિને
 પ્રથમ સમય ન એ બધી પચોમિઓનું નિષ્પાદન એક
 સાથે ન આરભાય છે પરંતુ પૂરું કમથી થાય છે જેમકે
 પ્રથમ આદારપચોમિ પછી શરીરપચોમિ પછી ઉદ્વિષ્ટિ
 પચોમિ ૭ આદારપચોમિ તો પ્રથમ સમયે ન નિષ્પાદન
 થઈ તથા છે પરંતુ બાકીની દરેક અતમુદ્દત તેટલા

શાપ અને અનુગ્રહ છે જે વિશિષ્ટ તપસ્વી તપસ્સ્યાજન્ય ખામ શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે, તે કુપિત થઈ એ શરીર દ્વારા પોતાના કોપપાત્રને બાળી પલ્લુ શકે છે અને પ્રસન્ન થઈ તે શરીર દ્વારા અનુગ્રહના પાત્રને શાંતિ પલ્લુ આપી શકે છે^૧ અને ૫ જીવે બાધેત્રો કર્મસમૂહ એ જ કર્મણુ શરીર છે આ કર્મણુ શરીર જ્યાં સુધી અન્ય શરીર સહાયક ન હોય ત્યાં સુધી જીવનો કાર્ષ ઉપભોગ સાધી શકતું નથી આથી પ્રથમના ચાગની પેઠે તે સોપભોગ ન કહેવાતા નિરુપભોગ કહેવાય છે અલગત તે અન્ય શરીરોનું મૂળ હોઈ, પરંપરાથી તે જીવના ઉપભોગનું સાધન છે જ, અને તેથી તેને શરીર ગણ્યું છે

આ પાત્રમાથી તૈજસ અને કર્મણુ શરીરનો સબધ આત્માની સાથે પ્રવાહરૂપે અનાદિ છે, તે શરીરો બધા સમારીએને હોય છે જ્યારે, ઔદારિક આદિ ત્રણ તો આત્મા સાથે અસ્થાયી સબધવાળા છે]

એક સાથે એક સસારી જીવને ઓછામાં ઓછા એ અને અધિકમાં આધક ચાર શરીર હોઈ શકે, પાત્ર ક્યારે પણ હોઈ શકે નહિ જ્યારે બે હોય ત્યારે તૈજસ અને કર્મણુ હોય કેમકે એ બંને, જીવને સસાર હોય ત્યાં સુધી ગ્રહેતારા છે એ સ્થિતિ અતરાલગતિમાં જ હોય છે કેમકે એ સમયે અન્ય કાર્ષ શરીર હોતું નથી જ્યારે ત્રણ

૧ જીવો અગળ ગોશાલકના ચરિતમાં તેનો બંને રીતનો ઉપયોગ, પા ૨૮૩-૪

૨. એક શરીર છાડી, બીજા શરીરને સ્થાને જવા સુધીની

૪ જીવો અને શરીર

૧

પાંચ શરીર

ઓ —હે ભગવન્ ! શરીરો કેટલાં કર્તા છે ?

મ —હે ઓતમ ! શરીરો પાંચ કર્તા છે. ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તેજસ અને કામૈષ્ણ.

[વિવરણ જીવનું ક્રિયા કરવાનું સામન તે શરીર. ૧ જે શરીર ભાષી સકાય અને જેનું હૃદય બેદન થઈ શકે તે (અધૂર શરીર) ઔદારિક કહેવાય છે. ૨ જે શરીર ક્યારેક નાનું, ક્યારેક મોટું, ક્યારેક પાતળું ક્યારેક જડું ક્યારેક એક ક્યારેક અનેક ઇત્યાદિ વિવિધ રીતેને ખસેડી શકે તે વૈક્રિય. ૩ જે શરીર રક્ત ત્રીદ પૂર્વ પ્રતિભા જલધન્યારા મુનિધી / રત્ની સકાય છે તે આહારક ત્યારે તે મુનિને કોઈ મહત્ત્વ વિષયમાં સંદેહ થાય અને કોઈ સવશ નજીકમાં ન હોય ત્યારે અન્ય ક્ષેત્રમાં જવા માટે તે હાથ જેવકું નાનું આહારક શરીર રચે છે તે શુભ મુમ્મોષી ઉત્પન્ન થયેલું હોવાથી મુદર હોય છે નિર્દોષ હોય છે અને અત્યંત સ્ક્રમ હોવાથી ક્યાંય રોકાતું નથી. સંદેહ દૂર થતાં અંતમુદ્રિતમાં તે શરીર વીખરાઈ જાય છે. ૪ જે શરીર તેજોમય હોવાથી આપિસા આહાર આદિને પચાવવામાં અને દીપ્તિમાં કારણભૂત થાય છે તે તૈજસ. તેનું અન્ય કામ

૧ દેવો અને નારકોને તે શક્તિ જ મળી હોય છે; ત્યારે મન જ મનુષ્યો અને તિર્થંકારોમાંથી જેને તથાજન્ય તે પ્રભાવની શક્તિ પેદા થઈ હોય છે તેને જ તે હોય છે.

ગૌં—હે ભગવન! જીવ જે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ઔદારિક શરીરપણે ગ્રહણ કરે, તે ગ્રિયત દ્રવ્યોને^૧ ગ્રહણ કરે, કે અસ્થિત દ્રવ્યોને ?

મં—હે ગૌતમ! તે ગ્રિયત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે અને અસ્થિતને પણ કરે પ્રતિબંધ ન હોય તો જ્યે દિશાઓમાંથી

આર ઇદ્રિય પર્યાપ્ત સુધી નહીં પણ પર્યાપ્ત બાહર વાયુકાયિં એકે દ્રિયને તે ઉપરાંત વૈક્રિય પણ હોય

(૨) અપર્યાપ્ત રત્નપ્રજ્ઞા પૃથિવી નારં પચે દ્રિયને વૈક્રિય, તેજસ અને કાર્મણ્ હોય, પર્યાપ્તને પણ તે જ હોય એમ સાતે મૃત્વી સુધી નહીં

(૩) અપર્યાપ્ત સમૂર્ધિમ જલચરને ઔદારિક, તેજસ અને કાર્મણ્ હોય પર્યાપ્તને પણ તે જ હોય ગર્ભંજ અપર્યાપ્તને પણ તે જ હોય પરંતુ ગર્ભંજ પર્યાપ્તને તે ઉપરાંત વૈક્રિય હોય જલચરના આર વિહલ્પો પ્રમાણે જ ચતુષ્પદ, ઉરપરિસર્પ, છુત્પરિસર્પ અને ખેચરના પણ આર વિહલ્પ નહીં

(૪) સમૂર્ધિમ મનુષ્યેષ ચે દ્રિયને ઔદારિક, તેજસ, અને કાર્મણ્ હોય ગર્ભંજ અપર્યાપ્તને પણ તે જ હોય ગર્ભંજ પર્યાપ્તને તે ઉપરાંત વૈક્રિય અને આહારક હોય

(૫) નૈરચિદાની ચેઠ અપર્યાપ્ત તથા પર્યાપ્ત અનુરકુમાર ભવનવાસી નહીં એ બે વિહલ્પો પ્રમાણે ન્તનિતકુમારે સુધી, પિંગાચાથી માઝીને આવર્ણ સુધી, ચ દ્રોણી માઝીને તારાઓ સુધી, સૌધર્મથી અચ્યુત કલ્પ સુધી, તથા ગૈવયક અને અનુરીપપાતિક સુધીનું પણ નહીં

૧ જેટલા આકાશક્ષેત્રમાં જીવ રહેલો છે, તેની અંદર રહેલા જે પુદ્ગલદ્રવ્યો તે ગ્રિયત દ્રવ્યો હોવાય છે તેની બહારના ક્ષેત્રમાં રહેલા ‘અગ્રિયત’ હોવાય છે

દાન છે ત્યારે તૈજસ્ય કામણુ અને ઔદારિક અથવા
 તે તૈજસ્ય કામણુ અને વૈદિક, દાન છે પદ્મો પ્રકાર
 મનુષ્ય અને તિર્થચોર્માં અને બીજો પ્રકાર દેવ અને નારીકામ
 ભક્તગથી કર્મ મનુષ્ય પર્મત દાન છે બ્યારે માત્ર હાન
 છે ત્યારે તૈજસ્ય કામણુ ઔદારિક અને વૈદિક અથવા તે
 તજસ્ય કામણુ ઔદારિક અને આદારક દાન છે પદ્મો
 વિકલ્પ વૈદિકધર્મિના પ્રયોગ સમયે કેટલાક મનુષ્યો તથા
 તિર્થ ચોર્માં મળી આવે છે બ્યારે બીજો વિકલ્પ આદારક-
 ધર્મિના પ્રયોગ સમયે ઔદ પૂર્વ જલ્પનારા મુનિર્માંજ દાન
 છે પાંચ સરીર એક સાથે કરી પણ હોતા નથી કારણકે
 વૈદિકધર્મિ અને આદારકધર્મિનો પ્રયોગ એક સાથે
 સંભવતો નથી. કારણકે વૈદિક ધર્મિના પ્રયોગ સમયે અને
 ધર્મિથી સરીર જનાવી લીધા પછી નિમજથી પ્રમત હસા હાન
 છે પરંતુ આદારકના વિગમર્માં તેમ નથી કેમકે આદારક-
 ધર્મિનો પ્રયોગ જોડે પ્રમત હસામાં દાન છે પરંતુ એનાથી
 સરીર જનાવી લીધા પછી શુદ્ધ અધ્યવસાયનો સંભવ
 હોવાથી અપ્રમત ભાવ પેદા થાય છે જોડે સક્તિ રૂપે તે
 પાંચ સરીર એક સાથે હોઈ શકે છે પણ આવિર્ભાવની
 અપેક્ષાએ પાંચ એક સાથે નથી હોતા.^૧

— સતક ૧૬ ૧૭ ૧ જોડે ૧

૧ સતક ૮ હોડે ૧ માં આદારક કેટલીક વિવરણ આ
 પ્રમાણે છે

(૧) અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીભગ્ન કોઈક્રિયને ઔદારિક તૈજસ્ય
 અને મનુષ્ય સરીર દાન, પર્વાસિને પણ તે જ દાન એ પ્રમાણે

૨

પાંચ ઇન્દ્રિયો

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિયો કેટલી કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયો પાંચ કહી છે તે આ

પ્રમાણે સ્પર્શઇન્દ્રિય (ચામડી), રસનેદ્રિય (જીભ), ઘ્રાણેદ્રિય (નાક), નેત્રેદ્રિય (આંખ) અને શ્રોત્રેદ્રિય (કાન) *

બધા સસારીઓને પાંચે ઇન્દ્રિયો નથી હોતી (પૃથ્વી, આદિ કેટલાક જીવોને) એક (સ્પર્શ), કરમિયા વગેરે કેટલાકને બે (સ્પર્શ અને રસ), કીડી વગેરે કેટલાકને ત્રણ (સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ), ભમરા વગેરે કેટલાકને ચાર (સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, નેત્ર), અને મનુષ્ય વગેરે કેટલાકને પાંચ (સ્પર્શ, રસ, ઘ્રાણ, નેત્ર અને શ્રોત્ર) ઇન્દ્રિય હોય છે

પાંચે ઇન્દ્રિયોના ‘દ્રવ્ય’ અને ‘ભાવ’ એમ બન્ને બેદ છે પુદ્ગલમય જડ ઇન્દ્રિય તે દ્રવ્યેદ્રિય છે, અને આત્મિક પરિણામરૂપ ઇન્દ્રિય તે ભાવેદ્રિય

દ્રવ્યેદ્રિયના પશ્ચુ પાછા નિર્વૃત્તિ અને કરણુ એમ બે પ્રકાર છે શરીરની ઉપર દેખાતી ઇન્દ્રિયોની આકૃતિઓ, જે પુદ્ગલસ્કંધોની વિશિષ્ટ રચનાઓ છે, તે નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિય, અને નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિયની બહાર અને અદરની પૌદ્ગલિક શક્તિ, જેના વિના નિર્વૃત્તિઇન્દ્રિય જ્ઞાન પેદા કરવાને અનમર્ય છે, તે ઉપકરણેદ્રિય

ભાવેદ્રિય પશ્ચુ ‘લઙ્ગિધ’ અને ‘ઉપયોગ’ એમ બે પ્રકારની છે ઇન્દ્રિયહેતુક જ્ઞાનને રોકનારા કર્મોનો કાય અને

*શતક ૧૮, ઉદ્દે ૧, ગત ૧૭, કદે ૧ પશ્ચુ

અને પ્રતિજાત દોષ તો કદાચ તથા દિશામાંથી કદાચ ચાર દિશામાંથી અને કદાચ પાંચ દિશામાંથી પુદ્ગલોને મદલુ કરે ?

વૈકિંચ શરીરની બાબતમાં પણ તે પ્રમાણે નહીં પણ તે અવસ્થા હોય દિશામાંથી આવેલાં હોય છ ? એ પ્રમાણે આધારક શરીરનું પણ નહીં

તે ત્થ શરીરની બાબતમાં સ્થિત ધ્યેયોને ૮ મદલુ કરે છ એમ કહેવું બાકીનું બધું બૌદ્ધારિક પ્રમાણે કહેવું કાર્મણ શરીર સમધિ પણ એમ જ નહીં

બોદ્ધેન્દ્રિયી નિદ્ધવેન્દ્રિય સુધીની બાબતમાં વૈકિંચ શરીરની પેઠે નહીં અને સ્પર્શેન્દ્રિય સમધિ બૌદ્ધારિક શરીરની પેઠે નહીં ?

અત્યોચાત અને વચનચોત મટિ કાર્મણ શરીરની પેઠે નહીં પણ વિમૈય એ કે અવસ્થા હોય દિશામાંથી આવેલા પુદ્ગલો મદલુ કરે છ કાર્યચોત સમધિ બૌદ્ધારિક શરીરની પેઠે નહીં

—છત્રક ૩૫ લિઠ ૩

૧ બોદ્ધેન્દ્રિય છત્ર ચોત્રાન્ત તલક આબો દોષ તો તેરે આબો દિશામાંથી પુદ્ગલમદલુ દોષ.

૨. કારણકે કાર્યચોત્રક વૈકિંચ શરીર ક્યારે પણ બોદ્ધેન્દ્રિય જ દોષ છે અને તે તલનાદિના મધ્યમાં દોષાથી તેને અવસ્થા ક દિશાના આધારનો કાર્ય છે

૩. કારણકે સ્પર્શેન્દ્રિય બોદ્ધેન્દ્રિય છત્રાન્ત છે

અનુખ્યમા ભાગ નેટલી છે જિહ્વેદ્રિયની પહોળાઈ એથી નવ આગળ નેટલી છે, અને સ્પર્શેદ્રિયની પહોળાઈ શરીર નેટલી છે પાચે ઇન્દ્રિયો અનત પ્રદેશની બનેલી છે તે ઇન્દ્રિયો અનુખ્યેય પ્રદેશમા રહેલી (અવગાઢ) છે નેત્ર દ્રિયની અવગાહના સૌથી થોડી છે, તેથી સખ્યાતગણી અવગાહના ઘણું દ્રિયની છે, તેથી સખ્યાતગણી ઘણું દ્રિયની, તેથી અનુખ્યેયગણી જિહ્વાઈન્દ્રિયની, અને તેના કરતા સખ્યેયગણી અવગાહના સ્પર્શઈન્દ્રિયની છે

નેત્ર મિવાયની બીજી બધી ઇન્દ્રિયો અડકેલા અને પ્રવિષ્ટ થયેલા વિષયનું ગ્રહણ કરે છે બધી ઇન્દ્રિયોનો વિષય ઓગામા ઓછો આગળના અસખ્ય ભાગ નેટલો છે, અર્થાત્ ઓછામા ઓછું આગળના અસખ્યેય ભાગ નેટલા દૂર રહેલા વિષયને તે જાણી શકે છે ઘણું દ્રિયનો વધારેમા વધારે વિષય બાર યોજનનો છે, અર્થાત્ વધારેમા વધારે બાર યોજનથી આવેલા શબ્દનું ઘણું દ્રિય સાબળી શકે છે, નેત્ર દ્રિયનો વધારેમા વધારે વિષય લાખ યોજન કરતા વધારે છે—અર્થાત્ લાખ યોજન નેટલો દૂર રહેલા પદાર્થને તે જોઈ શકે છે * અને બાકીની બધી ઇન્દ્રિયોનો વધારેમા વધારે નવ યોજન નેટલો વિષય છે ૧

—શતક ૨, ઉદે ૪

* આ નિયમ તેજ વિનાની વસ્તુને માટે છે

૧ મૂળમા તે અહીં ‘પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર’ ગ્રંથમાથી પદરમા શક્ટિય પદનો આખો પ્રથમ ઉદ્દેશક અહીં લિખારવો એમ જણાવ્યું છે

ઉપશમ, અર્થાત્ આત્માની ભણવાની શક્તિ તે સન્ધિઈત્રિય, અને તે શક્તિનો પોતપોતાના વિષયમાં (નિરૂતિ અને ઉત્કરણની મદાવધી) ઉપયોગ તે ઉપયોગઈત્રિય.

સન્ધિઈત્રિય હોય ત્યારે જ નિરૂતિનો સભવ છે અને નિરૂતિ વિના ઉપકરણઈત્રિય હોતી નથી, અર્થાત્ સન્ધિ પ્રાપ્ત થયે છે તે જ નિરૂતિ, ઉપકરણ અને ઉપયોગ નાઈ શકે છે ત / રીતે નિરૂતિ પ્રાપ્ત થયે છે / ઉપકરણ અને ઉપયોગ હોઈ શકે છે તથા ઉપકરણ પ્રાપ્ત થયે છે જ ઉપયોગનો સભવ ॥ આરંભ કે પૂર્વ પૂર્વ ઈત્રિય પ્રાપ્ત થયે છે / ઉત્તર ઉત્તર ઈત્રિયો પ્રાપ્ત થવાનો સભવ છે પગલુ એવો નિયમ નથી કે ઉત્તર ઉત્તર ઈત્રિયોની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે / પૂર્વ પૂર્વ ઈત્રિયો પ્રાપ્ત થાય.

તે પાંચે ઈત્રિયના અનુક્રમે પદ રસ, અર્થ, વણ અને શબ્દ એ પાંચ વિષયો છે *

કર્ણે દ્રિયનો ધાટ કદબના હૂણ જેવો છે ૧ નેત્રે દ્રિયનો આકાર મસૂરની ઢાળ જેવો છે શ્રાવણે દ્રિયનો આકાર અતિસુક્ષ્મ ચંદ્ર જેવો એટલે કે એક ભાતના હૂણની પાખડી જેવો છે નિહ્વે દ્રિયનો આકાર સળવા (અન્ના) જેવો છે અને ગ્રંથે દ્રિયનો આકાર અનેક પ્રકારનો છે

અર્થાત્ ઈત્રિયો આમળના અસખ્યેશ્વ ભાગ જેટલી ભાડી છે કણુ ૮૫ નેત્રે દ્રિય અને નાસિકે દ્રિયની પહોળાઈ આમળના

* સ્તવક ૩ ક્રોડ ૬

૧ નિરૂતિ એટલે આધાર. તે આધાર અદરનો અને અદારનો એમ બે પ્રકારના છે. અહીં અદરનો આધાર સમજાવ્યો છે

અનખ્યમા ભાગ નેટલી છે નિહ્વેદ્રિયની પહોળાઈ એથી નવ આગળ નેટલી છે, અને અર્ષદ્રિયની પહોળાઈ શરીર નેટલી છે પાચે ઇદ્રિયો અતત પ્રદેશની યનેલી છે તે ઇદ્રિયો અસખ્યેય પ્રદેશમા રહેલી (અવગાહ) છે નેત્ર દ્રિયની અવગાહના સૌથી થોડી છે, તેથી સખ્યાતગણી અવગાહના ઈર્ણ દ્રિયની છે, તેથી સખ્યાતગણી દ્રાણે દ્રિયની, તેથી અમખ્યેયગણી નિહ્વાઈન્દ્રિયની, અને તેના કરતા સખ્યેયગણી અવગાહના અર્ષદ્રિયની છે

નેત્ર મિવાયની બીજી બધી ઇદ્રિયો અડકેલા અને પ્રવિષ્ટ થયેલા વિષયનું ગ્રહણ કરે છે બધી ઇદ્રિયોનો વિષય ઓગ્રમા ઓછો આગળના અસખ્ય ભાગ નેટલો છે, અર્થાત્ ઓછામા ઓછું આગળના અસખ્યેય ભાગ નેટલા દૂર રહેલા વિષયને તે જાણી શકે છે ઈર્ણ દ્રિયનો વધારેમા વધારે વિષય બાર યોજનનો છે, અર્થાત્ વધારેમા વધારે બાર યોજનથી આવેલા શબ્દને ઈર્ણદ્રિય સાબળી શકે છે, નેત્ર દ્રિયનો વધારેમા વધારે વિષય લાખ યોજન કરતા વધારે છે — અર્થાત્ લાખ યોજન નેટલે દૂર રહેલા પદાર્થને તે જોઈ શકે છે * અને બાટીની બધી ઇન્દ્રિયોનો વધારેમા વધારે નવ યોજન નેટલો વિષય છે ૧

—શતક ૨, ઉદ્દે ૪

* આ નિયમ તેજ વિનાની વસ્તુને માટે છે

૧ મૂળમા તેા અહીં ‘પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર’ અથવાથી પદ્મમા ઇદ્રિય પદ્ધતો આજો પ્રથમ ઉદ્દેશક અહીં ઉતારવો એમ જણાવ્યું છે

૫ જીવ અને બાપા મન કાચ

૧

બાપા

જીવ^૧ જેવું મંસારચનાર્થ મુખ્ય એવું ૩૫ી અજીવ તત્ત્વ જન પરિભાષામાં પુદ્ગલ કહેવાય છે તેના મુખ્ય આઠ પ્રકાર છે બાવાના પુદ્ગલો (પરમાણુઓ - બાપાવગણ), મનના પુદ્ગલો (મનોવગણ) આત્મેન્દ્રિયના પુદ્ગલો (આત્મેન્દ્રિયવગણ) ઔદારિક પુદ્ગલો (ઔદારિકવગણ) વૈશ્વિક પુદ્ગલો (વૈશ્વિકવગણ) આદારક પુદ્ગલો (આદારક વગણ) નજસ પુદ્ગલો (નજસવગણ) અને કામણ પુદ્ગલો (કામણવગણ) જન્યતામાં આદાર ધરનારી જે કોઈ જ ચીજ છે તે બધીનો સમાવેશ આ આઠ તત્ત્વો પુદ્ગલોમાં જ થાય છે આ આઠ સિવાય કોઈ પણ બીજું વસ્તુ નથી કે જે પુદ્ગલરૂપ હોય એ પુદ્ગલના ત્યાગાવિરૂધ્ધિથી આ છે પણ રસ, ગંધ, વણ, સ્પર્શ (અવાજ)^૨ બોધ (પરસ્પર સંબોધ) સંક્રમણ, સ્થલપણ કેઈ તત્ત્વ

૧ જીવ બધું વિવરણ શબ્દ ૨, કહેણ ૧માં જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રજાપત્ય સૂત્રમાંથી (૫ ૩૧-૩૦) વાચ્યને લીધેનું છે

૨ વૈશ્વિક નૈવાશિકની પહેલે જોઈ શકાય તેવા જન્યતાને આમતનો સુદ્ધ બધી માનવ પશુ તને બાપાવગણના પુદ્ગલોનો એક પ્રકારનો વિશિષ્ટ પરિણામ માને છે એ સુદ્ધ આ માના પ્રવલ્લથી ઉત્પન્ન થાય તે પ્રવૈગજ કહેવાય છે અને તેની પ્રવલ્લ સિવાય ક્ષેત્ર-વાદની ગતિના જેવો અવાજ-વૈશ્વિક કહેવાય છે પ્રવૈગજમાં મનુષ્યાદિની બાપાના ચલિત્રાદિના અવાજે તથા સ્થલથી જતા અવાજોનો સમાવેશ થાય છે

આકારે રહેવાપણું, કાઈ રીતે ફાટવું - નોખા ચતુ-ભેદાવું,
અધારુ,^૧ છાયો,^૨ આતપ,^૩ અને ઉલોત^૪

પુદ્ગલમા પ્રત્યેક અણુએ તથા છેક મોટા ઝકધીમા પણ
તે ચૌદે ગુણો હોય છે વિશેષ એટલો કે કાઈ અણુ કે
સ્કંધમા અમુક ગુણનું આધિક્ય હોય યા અમુક ગુણની
ગીણપ હોય

ઉપર જણાવેલા આઠે જાતના પુદ્ગલો લોકાગ્રશમા
હસોહસ ભરેલા છે ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલોનું સ્વરૂપ આ
પ્રમાણે છે તે અનંત પ્રદેશવાળા છે, રહેવા માટે અમર અથ
પ્રદેશ નેટલી જગાં રોકે છે, તે એક સમય સુધી અને
અસમય સમય સુધી પણ એક જગે ટકી શકે છે, પણ
વધારે ટકતા નથી, તે અણુઓમા કાળો, નીલો, લાલ, પીળો
અને ઘોળો એમ પાંચે વર્ણ છે, સુગંધ અને દુર્ગંધ એમ બે
ગંધ છે, ઠંડો, ઊંડો, ચીકણો અને લૂંચો એ ચાર સ્પર્શ છે^૫

૧ અધારું બીતની ચેટે આખની જોવાની શક્તિને આટ
આવે છે, માટે પુદ્ગલરૂપ છે

૨ છાયો ઠંડા વાથુની ચેટે ઠંડ-આપી આપણને જુગી
કરે છે, માટે પુદ્ગલરૂપ છે

૩ તડકો અગ્નિની ચેટે જીનો હોવાથી પુદ્ગલરૂપ છે

૪ જુઓ તત્ત્વાર્થ અ પ, સ્ ૨૩-૪ સૂચ્ય આદિનો ઉપજી
પ્રકાશ તે આતપ અને ચદ્ર આદિનો અનુષ્ઠ પ્રકાશ તે ઉલોત

૫ કુલ સ્પર્શો તે ઉપર જણાવેલા ઉપરાત ઠંડણ, ટોમળ,
બારે અને હળવો મળીને આઠ છે મોટા સ્કંધોમા આઠે સ્પર્શ
હોય છે.

અને તીખા કડવો કરાવેલો, ખરો તથા મધુર એમ
ચામ સ છે

તે બાળના અણુઓમાં પણ બે જાતનાં અણુ હોય છે
કે છાક બાળાપણે મદલુને ચામ અને ફેટલાક સાધારણ
ઉપર જે અણુ કહવામાં આવ્યું છે તે બાળના સાધારણ
અણુઓનું છે બાળાપણે મદલુને ચામ અણુઓનું તે બા
નકલ છે તેઓમાં ફેરમાં એક અણુ અને ફેરમાં બે અણુ
હોય છે ફેરમાં એક ૨૫ બે ૨૫ તથા ૨૫ ચાર ૨૫
કે ફેરમાં ચામ ૨૫ હોય છે ફેરમાં એક બે-ત્રણ ચાર અને
ફેરમાં પાંચે ૨૫ હોય છે તથા ફેરમાં બે ત્રણ અને ફેરમાં
ચારે ૫૫ હોય છે બોલનાર જલ્દી શ્રાક્ષકાશમાં રહેલા
નવ અણુઓના બાળાપણે વાપરતો નથી પણ બધા તેનો
આદ્રમાં મહેલો છે ત્યાં જે (બાળના) અણુઓ રહેલા હોય,
તમને જ વપરાશમાં શ છે ફેર બોલનાર મહાપ્રવલ્લવાઓ
કામ તેા તેણે બેલેલ શબ્દના અણુઓ છકે બોલને છેડે
કાલ શબ્દપણ મૂકી ફેર વીખરાઈ નામ છે અને તે ફેર
બોલનાર મહા પ્રવલ્લવાઓ હોય, તેા તેણે કાલેલ શબ્દના
અણુઓ અમુક ચોજન સુધી ત્યાં પછી શબ્દપણ હોયી ફેર
વીખરાઈ નવ છે અર્થાત્ શબ્દમાં એવી ત્રણ ગતિ ઉત્પન્ન
ચર્ક રહે છે કે જેથી તે અર્થાત્ પર્વત પણ પહોંચી
રહે છે

બાળનું આદિકારણ જીવ છે બાળાની ઉપવિ શરીરથી
ક તેનો થાટ વજ જેવો છે અને તેનો અંત બોલને છેડે
છે બાળના માત્ર પ્રકાર છે સલ, મુથા (અસલ)

સત્ય-મૃપા (મિથ્ર), અને અસત્યમૃપા (મલ પણુ નહી, તેમ અસત્ય પણુ નહિ) :-

સત્યભાષી સૌથી થોડા છે, અસત્યભાષી તે કરતા અસખ્યગણા છે, તે કરતા સત્યમૃપાભાષી અસખ્યગણા છે, અને અસત્ય-અમૃપા-ભાષી તે કરતા પણ અસખ્યગણા છે

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌં—હે ભગવન્' ભાષા એ જીવસ્વરૂપ છે કે તેવી અન્ય છે ?x'

મં—હે ગૌતમ' ભાષા એ આત્મા નથી પણ તેવી અન્ય (પુદ્ગલસ્વરૂપ) છે

ગૌં—હે ભગવન્' ભાષા કેવળી છે કે અરૂપી છે ?

મં—હે ગૌતમ' ભાષા (પુદ્ગલમય હોવાથી) રૂપી છે, પણ અરૂપી નથી

ગૌં—હે ભગવન્' જીવેને ભાષા હોય છે કે અજીવેને ?

મં—હે ગૌતમ' જીવેને ભાષા હોય છે, પણ અજીવેને ભાષા હોતી નથી.

* જેલો પ્રકાર તે સંબોધન, આજ્ઞા વગેરેમાં વપરાતી ભાષાનો છે એ ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અને અશિક્ષિત ધાત્ર ઇન્દ્રિયવાળા તિથે અસત્યઅમૃપાભાષી, (સામાન્ય રીતે) કહેવાય છે તે બધાનું જોલણુ નથી સત્ય કે નથી અસત્ય માત્ર તે કાર્તિક સંબોધન કે આજ્ઞારૂપ હોય છે

x જીવથી પ્રયોજાય છે, જીવના બધા અને મોક્ષનું નારણુ થાય છે, માટે જીવનો ધર્મ હોવાથી, ભાષાને આત્મા નહી શકાય કે આત્મેન્દ્રિયગ્રાહ — મૂર્ત — હોવાથી જીવ કરતા અત્ય કહેવાય, એ શકાથી પ્રશ્ન છે.

ઓ —હે ભગવન્! બોધાયા પૂર્વે બાપા કહેવાય
બોધાતી હોય ત્યારે બાપા કહેવાય, કે બોધાયા પછી બાપા
કહેવાય?

મ —હે ઝોતમ! બોધાતી હોય ત્યારે બાપા કહેવાય.
—સતક ૧૩ છે ૭

૨

મન

ઓ —હે ભગવન્! મન એ આત્મા છે કે તેથી
અન્ય મન છે?

મ —હે ઝોતમ! મન એ આત્મા નથી, પણ તેથી
અન્ય (પુરુષસ્વરૂપ છે)

ઓ —હે ભગવન્! મન રૂપી છે કે અરૂપી?

મ —હે ઝોતમ! મન (પુરુષસ્વરૂપ હોવાથી) રૂપી છે
પરંતુ અરૂપી નથી

ઓ —હે ભગવન્! જીવેને મન હોય છે કે અજીવેને?

મ —હે ઝોતમ! જીવેને મન હોય છે પણ અજીવેને
મન નથી હોતું

ઓ —હે ભગવન્! મન કેટલા પ્રકારનું છે?

મ —હે ઝોતમ! મન ચાર પ્રકારનું કશું છે સત્ય
અસત્ય, મિથ્ય તથા સત્ય પણ નહિ કે અસત્ય પણ નહિ

—સતક ૧૩ છે ૭

૩

કામ

ઓ —હે ભગવન્! કામ(સરીર) આત્મા છે કે તેથી
અન્ય છે?

મં—હે ગૌતમ ! કાય આત્મા પણ છે (કારણ કે શરીરને સ્પર્શ થતા તેનો આત્માને અનુભવ થાય છે), તેમ જ આત્માથી ભિન્ન પણ છે, (નહિ તો શરીરનો નાશ થતા આત્માનો પણ નાશ થાય)

ગૌ—હે ભગવન્ ! કાય રૂપી છે કે અરૂપી ?

મં—હે ગૌતમ ! (સ્થૂલ શરીરની અપેક્ષાએ) રૂપી પણ છે, અને (કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે) અરૂપી પણ છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! કાય સચિત્ત (સજીવ) છે, કે અચિત્ત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! (જીવત, અવસ્થામાં ચૈતન્યયુક્ત હોવાથી) સચિત્ત પણ છે, અને (મૃત અવસ્થામાં ચૈતન્યનો અભાવ હોવાથી) અચિત્ત પણ છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! જીવોને કાય હોય છે કે અજીવોને ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવોને પણ હોય છે, અને અજીવોને (તીર્થંકરાદિની મૂર્તિને) પણ હોય છે

—શતક ૧૩, ઉદ્દે ૭

૬ જીવને લગતી કેટલીક બાબતો

૧

અધિકરણ

‘ અધિકરણ એટલે હિંસાદિ પાપકર્મના હેતુભૂત વસ્તુ તેના આત્મિક અને બાહ્ય બે ભેદ છે તેમાં શરીર અને ઇન્દ્રિયો આત્મિક અધિકરણ છે, અને કુહાડા, દોશ વગેરે પરિગ્રહાત્મક વસ્તુઓ બાહ્ય અધિકરણ છે ’

મો —હે ભગવન્! છવ અધિકરણી-અધિકરણવાળો

છે કે અધિકરણરૂપ છે ?

મ —હે જોતમ! છવ અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણ પણ છે

મો —હે ભગવન્! એનું શું કારણ ?

મ —હે જોતમ! ને છવ વિરતિવાળો હોય તેને શરીરરૂઢિ આતર અને આજ પરિબ્રહ્માત્મક વસ્તુનો સહભાર હોવા છતાં પણ ભક્તવના અભાવથી તે અધિકરણી કે અધિકરણ કહેવાતો નથી પરંતુ ને છવ અવિરતિવાળો હોય છે તેને ભક્તવ હોવાથી તે અધિકરણી અને અધિકરણરૂપ કહેવાય છે

જોકે ને અધિકરણવાળો હોય તે અધિકરણી કહેવાય, છતાં શરીરરૂઢિ અધિકરણથી ક્ષમિત અભિન હતાથી છવ અધિકરણરૂપ પણ છે

મો —હે ભગવન્! છવ સાધિકરણી^૧ છે કે નિરધિકરણી ?

મ —હે જોતમ! છવ સાધિકરણી છે પણ નિરધિકરણી નથી અવિરતિરૂપ હેતુથી છવે સાધિકરણી છે પણ નિરધિકરણી નથી.

મો —હે ભગવન્! છવ આત્માધિકરણી^૨ કે પરાધિકરણી છે કે તદુભયાધિકરણી^૩ છે ?

૧. શરીરરૂઢિ અધિકરણ સહિત તે સાધિકરણી

૨. સ્વયં પ્રજ્ઞા કરે તે આત્માધિકરણી અન્યની પાસે

કશને તે પરાધિકરણી અને સ્વયં કરે તથા અન્યની પાસે કશને તે ક્ષયધિકરણી

મં—હે ગૌતમ ! તે ત્રણે છે અવિરતિરૂપ હંતુથી
જીવ નિરધિકરણી નથી

—શતક ૧૬, ઉદ્દે ૧

૨-

વેદક

ગૌં—હે ભગવન્ ! સ્ત્રીવેદક, * પુરુષવેદક, નપુસકવેદક,
અને અવેદક—એ બધા જીવોમાં કયા જીવ કોનાથી વધારે,
ઓછા કે તુલ્ય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સૌથી ઘોડા પુરુષવેદકો છે, તેનાથી
સખ્યેયગણા સ્ત્રીવેદક છે, અવેદક અનતગણા છે અને
નપુસકવેદક અનતગણા છે

દેવ, મનુષ્ય અને તિર્થચર પુરુષો કરતા સ્ત્રીઓ
અનુક્રમે ૩૨ વધારે ૩૨ ગણી, સત્તાવીશ વધારે સત્તાવીશ-
ગણી, અને ત્રણ વધારે ત્રણગણી છે વળી નવમા વગેરે
ગુણુચ્ચાનોવાળા ૪૦ જીવો અને સિદ્ધો અવેદક છે, અને
તે બધા અનત હોવાથી સ્ત્રીવેદવાળાઓ કરતા અનતગણા
છે વળી સિદ્ધો કરતા અનતકાયિકો^૧ (જેઓ નપુસક છે તે),

* સ્ત્રીવેદ એટલે સ્ત્રીજાતિને યોગ્ય હામાદિ વિકાર ને
પ્રમાણે પછીના વેદોનું સમજવું

૧ અનત જીવોનું મળીને એ= જ સામાન્ય શરીર હોય તે
અનતકાયિક કહેવાય છે તે જેવા કે આદુ, બટાટા વગેરે
વન-પતિઓ

મૌ —હે ભગવન્! એવ અધિકરણી-અધિકરણુવાલો
 છે કે અધિકરણુરૂપ છે ?

મ —હે જોતમ! એવ અધિકરણી પણ છે અને
 અધિકરણુ પણ છે

મૌ —હે ભગવન્! એનું શું કારણ ?

મ —હે જોતમ! જે એવ વિશતિવાલો હોય તેને
 સરીરાદિ આતર અને બાહ્ય પરિબ્રહ્મક વસ્તુનો સમાવ
 હોવા છતાં પણ મમત્વના અભાવથી તે અધિકરણી કે
 અધિકરણુ કહેવાતો નથી, પરંતુ જે એવ અવિશતિવાલો હોય
 છે તેને મમત્વ હોવાથી તે અધિકરણી અને અધિકરણુરૂપ
 કહેવાય છે

તેથી જે અધિકરણુવાલો હોય તે અધિકરણી કહેવાય
 છતાં સરીરાદિ અધિકરણુથી કષયિત અભિન હોવાથી એવ
 અધિકરણુરૂપ પણ છે

મૌ —હે ભગવન્! એવ સાધિકરણી^૧ છે કે
 નિરધિકરણી ?

મ —હે જોતમ! એવ સાધિકરણી છે પણ
 નિરધિકરણી નથી અનિશ્ચય હેતુથી એવો સાધિકરણી
 છે પણ નિરધિકરણી નથી.

મૌ —હે ભગવન્! એવ આત્માધિકરણી કે
 પરાધિકરણી છે કે તદુભયાધિકરણી^૨ છે ?

૧. સરીરાદિ અધિકરણુ સહિત તે સાધિકરણી

૨. એવ પ્રવૃત્તિ કરે તે આત્માધિકરણી, અન્યની પાસે
 કશવે તે પરાધિકરણી અને સ્વયં કરે તથા અન્યની પાસે કશવે
 તે ઉભયાધિકરણી

આલિસત્રાદિનું કરણ, અથવા ક્ષેત્ર દ્વારા ગ્રાધ્યાયનું કરણ તે ક્ષેત્રકરણ કાલક્રમ કરણ અથવા કાળનું, કાળ વડે અથવા જાળમાં કરણ તે કાળકરણ ૪ નારકાદિ જીવરૂપ કરણ તે જીવકરણ ૫ એ પ્રમાણે ભાવકરણ મળે પછી જાણવું

વળી પાચ પ્રકારના શરીર પ્રમાણે પાચ પ્રકારનું શરીર-કરણ છે, પાચ પ્રકારની ઇન્દ્રિયો પ્રમાણે પાચ પ્રકારનું ઇન્દ્રિયકરણ છે, તે પ્રમાણે ચાર પ્રકારે ભાષાકરણ,^૧ ચાર પ્રકારે મનકરણ,^૨ ચાર પ્રકારે કપાયકરણ, સાત પ્રકારે સમુદ્ધાત^૩ કરણ, ચાર પ્રકારે સજ્જાકરણ, ૭ પ્રકારે લેસ્યાકરણ, અને ત્રણ પ્રકારે દષ્ટિકરણ^૪ જેવું વેદકરણ પણ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુસક એ ત્રણ પ્રકારો મુજબ ત્રણ પ્રકારનું છે .

એકે દ્રિયથી માહીને પચે દ્રિય સુધી પાચ પ્રકારના જીવો મુજબ પ્રાણાતિપાતકરણ પણ પાચ પ્રકારનું છે

‘વર્ણ’, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને મગ્ધાન (આકૃતિ) – એ પાચ પ્રમાણે પુદ્ગલકરણ પણ પાચ પ્રકારનું છે ૪

— સતક ૧૯, ઉદ્દે ૯

૧ જુઓ આગળ ભાષા તથા મનના ચાર પ્રકાર, પા ૩૬૪

૨ જુઓ સાત પ્રકારના સમુદ્ધાત માટે પા ૬૨, ટિં ૩

૩ સમકિતદષ્ટિ, મિથ્યાત્વદષ્ટિ અને મિત્રદષ્ટિ – એ ત્રણ દષ્ટિઓ – સમજણ – અર્થાએ છે

૪ કરણ પ્રમાણે જ નિર્વૃત્તિ (નિષ્પત્તિ – તે પ્રમાણે થતું તે) પણ જાણવી જોઈ જીવનું એકે દ્રિયાદિ જીવરૂપે થતું તે એકે દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિ, એ પ્રમાણે કર્મનિર્વૃત્તિ, શરીરનિર્વૃત્તિ, જ્ઞાપાનિર્વૃત્તિ, ઇન્દ્રિયનિર્વૃત્તિ, મનોનિર્વૃત્તિ, ક્ષયાનિર્વૃત્તિ વગેરે

અનતમળા મળ્યા છે તેથી તેઓ અનેક કરતા
અનતમળા છે^૧

—છાંદ ૧ વે ૩

ઠ

કરણ

મી —દ ભગવન્ કરણ કેટલા પ્રકારનાં હતાં છે ?

મ —દે મીતમ કરણ ચાર પ્રકારનાં હતાં છે
મનકરણ વચનકરણ કાવકરણ અને કમકરણ (કર્મકરણ
એટલે કમના જામનાદિમાં નિમિષભૂત છવનું ચીવ)

નરમિકાદિ છવે મુખામુખ કરણથી વિવિધ મુખદુઃખાદિ
અનુભવે છે

—છાંદ ૧ ઉરે ૧

*

*

*

મી —દ ભગવન્ કરણ કેટલા પ્રકારે કશું છે ?

મ —દ મીતમ કરણ પાંચ પ્રકારે કશું છે દ્રવ્યકરણ
દેવકરણ, કાષ્ઠકરણ, ભવકરણ અને આરકરણ

વિવરણ જે વડે કરાય તે કશું કિયાનું માખન, અથવા
કણુ ત કશું. તેના પાંચ પ્રકાર છે ૧. દ્રવ્યરૂપ દાનરૂપ
વડે કશું ત દ્રવ્યકરણ અથવા સંસારાદિ દ્રવ્ય વ કદાપિ
દ્રવ્યનું કરતુ તે દ્રવ્યકરણ ૨. દેવરૂપ કરણ, અથવા

૧ પ્રસંગવશાત્ અણુથી થેનું બીક થયે છે અણુન્ય-અણુન્ય-
બી મુખ ન બનાય છવે કરતાં અણુ-વરમ-મુખા થનારા છવે
અનવચન્યા છે કરણ કે અણુન્યે કરતાં સિદ્ધા અનવચન્યા
હતા છે અને એટલા સિદ્ધા છે તેટલા જ વરમ છવે છે

ખાખ્યા કરે, એ પરિણામી - નિત્યતા એથી જ જૈનદર્શન જ્ઞાન, મુખ, દુ ખ આદિ પર્યાયો આત્માના જ માને છે આત્માના બધા પર્યાયો એક જ અવસ્થાવાળા નથી હોતા કેટલાક પર્યાયો કોઈ એક અવસ્થામાં તો બીજા કેટલાક બીજા કોઈ અવસ્થામાં મળી આવે છે પર્યાયોની તે બિન્ન બિન્ન અવસ્થાઓ બાવ કહેવાય છે આત્માના પર્યાયો અધિકમાં અધિક ૭ બાવવાળા હોઈ શકે છે

૧ કર્મના ઉપશમથી પેદા થાય તે બાવ ઔપશમિક કહેવાય છે ઉપશમ એક પ્રકારની આત્મશુદ્ધિ છે, જે ક્યારે નીચે બેસી જવાથી પાણીમાં આવતી સ્વચ્છતાની પેઠે મત્તાગત કર્મનો ઉદય તદ્દન રોકાઈ જતા ઉત્પન્ન થાય છે ૨ કર્મના ક્ષયથી પેદા થાય તે ક્ષાયિક બાવ છે ક્ષય એ આત્માની એક એવી પગ્મ વિશુદ્ધિ છે, જે સર્વથા ક્યારે કાઠી નાખવાથી જળમાં આવતી સ્વચ્છતાની જેમ કર્મનો અબધ અસત છટી જતા પ્રગટ થાય છે ૩ ક્ષય અને ઉપશમથી પેદા થાય એ ક્ષાયોપશમિક બાવ છે ક્ષયોપશમ એક પ્રકારની આત્માની શુદ્ધિ છે, જે કર્મના ઉદયમાં નહિ આવેલા અશના ઉપશમથી અને ઉદયમાં આવેલ અશના ક્ષયથી પ્રગટ થાય છે એ વિશુદ્ધિ મિશ્રિત હોય છે ૪ ઉદયથી પેદા થાય તે ઔદયિક બાવ ઉદય એક પ્રકારની આત્માની વ્યુષિતતા છે, જે મેલ મળવાથી પાણીમાં આવતી મલિનતાની પેઠે કર્મના વિપાકાનુભવથી ઉત્પન્ન થાય છે ૫ પારિણામિક બાવ દ્રવ્યનો એક પરિણામ છે, જે દ્રવ્ય દ્રવ્યના અસ્તિત્વથી જ પોતાની બને જ ઉત્પન્ન થયા કરે છે, અર્થાત્ કોઈ પણ દ્રવ્યનું આભાવિક સ્વરૂપપરિણામ જ

૪

સસા

શ્રી —હે ભગવન્ સસાઓ કેટલી કહી છી

મ —હે મોતમ ! હસ સસાઓ કહી છે ૧ આદ્યાર
સસા ૨ ભયસસા ૩ ચેયુનસસા, ૪ પરિમલસસા,
૫ કોષસસા, ૬ માનસસા ૭ આપાસસા ૮ લોકસસા,
૯ લોકસસા (વિગેય ભોધ) અને ૧ જોધસસા
(સામાન્ય ભોધ).

—સતક ૩ ઉદ્ ૮

૫

ભાવો

શ્રી —હે ભગવન્ ભાવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છી

મ —હે મોતમ ભાવ ૭ પ્રકારના કહ્યા છે
ઓપચમિક ક્ષામિક ક્ષાયોપચમિક ઔદમિક પારિધ્યમિક
અને સાનિધાતિક.

[વિવરણ. કેવલ દશન આત્માને એકાંત કાષ્ટિક નથી
માનવ કે એકાંત નિત્ય—અપરિધ્યામી નથી માનવ, પરંતુ
પરિધ્યામી નિત્ય માને છે મૂળ આદ્યમલ ત્રણેય કાળમાં
ચિર શાન્ત દેશ કાળ આદિ નિમિત્ત પ્રમાણે ઈશ્વર

સમન્વિત. તેમ જ વર્ણ આકૃતિની નિષ્કૃતિ પણ ભલ્લવી. અમલ
નેશવિકલને હું સમાનનિષ્કૃતિ છે અસુરકુમારોને સમન્વિત
અસ્થાન નિષ્કૃતિ છે પૃથ્વીકાવિકલને અસુર અને અદ્રાક્ષસસ્થાન
નિષ્કૃતિ છે જ

ત નથી આકૃતિઓ આદે જુદી જા માનવ અંતિમપરોડ
પુસ્તક પા.

ગમ્યા કરે, એ પરિણામી - નિત્યતા એથી જ જૈનદર્શન જ્ઞાન, મુખ્ય, દુઃખ આદિ પર્યાયો આત્માના જ માને છે આત્માના બધા પર્યાયો એક જ અવસ્થાવાળા નથી હોતા કેટલાક પર્યાયો કોઈ એક અવસ્થામાં તો બીજા કેટલાક બીજા કોઈ અવસ્થામાં મળી આવે છે પર્યાયોની તે બિન્ન બિન્ન અવસ્થાઓ ભાવ કહેવાય છે આત્માના પર્યાયો અધિકમાં અધિક છ ભાવવાળા હોઈ શકે છે

૧ કર્મના ઉપશમથી પેદા થાય તે ભાવ ઔપશમિક કહેવાય છે ઉપશમ એક પ્રકારની આત્મશુદ્ધિ છે, જે કયરો નીચે બેસી જવાથી પાણીમાં આવતી ચ્વચ્છતાની પેઠે નત્તાગત કર્મનો ઉદય તદ્દન રોજાર્ધ જતા ઉત્પન્ન થાય છે ૨ કર્મના ક્ષયથી પેદા થાય તે ક્ષાયિક ભાવ છે ક્ષય એ આત્માની એક એવી ધર્મ વિશુદ્ધિ છે, જે સર્વથા કયરો કાઠી નાખવાથી જળમાં આવતી ચ્વચ્છતાની જેમ કર્મનો મળધ અસત છટી જતા પ્રગટ થાય છે ૩ ક્ષય અને ઉપશમથી પેદા થાય એ ક્ષાયોપશમિક ભાવ છે ક્ષાયોપશમ એક પ્રકારની આત્માની શુદ્ધિ છે, જે કર્મના ઉદયમાં નહિ આવેલા અશના ઉપશમથી અને ઉદયમાં આવેલ અશના ક્ષયથી પ્રગટ થાય છે એ વિશુદ્ધિ મિશ્રિત હોય છે ૪ ઉદયથી પેદા થાય તે ઔદયિક ભાવ ઉદય એક પ્રકારની આત્માની વ્યુષિતતા છે, જે મેલ મળવાથી પાણીમાં આવતી મલિનતાની પેઠે કર્મના વિપાકાનુભવથી ઉત્પન્ન થાય ૫ પારિણામિક ભાવ ધ્યનો એક પરિણામ છે, જે ક્રાંત ધ્યના અસ્તિત્વથી જ પોતાની બને જ ઉત્પન્ન થયા હોય છે, અર્થાત્ કોઈ પણ ધ્યનુ આભાવિક સ્વરૂપપરિણમન જ

પારિણામિક ભાવ કદવાય. ૬ સાંનિપાતિક ભાવ એટલે
અનેક ભાવોના સુમેલનથી થતો ભાવ.

દર્શનમોહનીય કમના ઉપશમથી અમ્મકત્વ પ્રગટ થાય
છે મારે સમ્મકત્વ એ ઔપચરિક ભાવ છે જેવજાનના
વરણના કાચથી જેવજાન પ્રાપ્ત થાય છે મારે જેવજાન એ
સાર્થિક ભાવ છે મતિજાનદરણના કુષોપશમથી મતિજાન
પ્રગટ થાય છે મારે મતિજાન એ સાધાપચરિક ભાવ છે
જેવમતિ નામકર્મના ઉદયનું ફળ જેવમતિ છે મારે તે
ઔદયિક ભાવ છે શ્રવણ-ચેતન્ય ભવત્વ-મુક્તિની ચોખ્ખતા
અને અભવત્વ-મુક્તિની અમોખતા એ ત્રણ ભાવો આભારિક
છે અર્થાત્ તે કમના ઉદયથી કે ઉપશમથી કે કાચથી કે
કુષોપશમથી પેદા નથી થતા પરંતુ અનાદિમિક આત્મજ્ઞાન
અસ્તિત્વથી જ સદા છે તેથી તે પારિણામિક છે

મી —હે ભગવન્! ઔદયિક ભાવ કેટલા પ્રકારનો છે?

મ —હે ઔતમ ઔદયિક ભાવ બે પ્રકારે કહી છે
ઔદયિક અને ઉદયનિષ્પન્ન આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો ઉદય
તે ઔદયિક ઉદયનિષ્પન્નના બે પ્રકાર છે શ્રવેદ્યમનિષ્પન્ન
અને અજ્ઞેદ્યમનિષ્પન્ન કમના ઉદયથી શ્રવણ નિષ્પન્ન
યથેલા નારકતિર્થ આદિ પચીસો શ્રવેદ્યમનિષ્પન્ન કદવાય
છે અને કમના ઉદયથી અજ્ઞેદ્યને વિષે યથેલા પચીસો
નેમોઃ ઔદારિકાદિ સરીર (ઔદારિક સરીરનામકર્મના ઉદયથી
પુદ્ગલસ્થ અવસ્થા અજ્ઞેદ્યને વિષે નિષ્પન્ન હોવાથી) અજ્ઞેદ્ય-
નિષ્પન્ન છે *

—સૂતક ૧૭, શ્લોક ૧

૬

રાજગૃહનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌ—હે ભગવન! જીવ જીવત્વની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે?

હૃ—હે ગૌતમ! તે પ્રથમ નથી, પણ અપ્રથમ છે જે જીવે જે ભાવ પૂર્વે પ્રાપ્ત કરેલો છે, તેની અપેક્ષાએ તે અપ્રથમ કહેવાય છે, જેમકે જીવત્વ અનાદિ કાળથી જીવને પ્રાપ્ત થયેલું છે, માટે જીવત્વની અપેક્ષાએ જીવ અપ્રથમ છે પરંતુ જે જીવ પૂર્વે અપ્રાપ્ત એવા જે ભાવને પ્રાપ્ત કરે, તેની અપેક્ષાએ તે પ્રથમ કહેવાય, જેમકે સિદ્ધત્વની અપેક્ષાએ મિદ્ધ પ્રથમ છે, કારણ કે સિદ્ધત્વ પૂર્વે જીવને પ્રાપ્ત થયેલું નથી અનાહારક જીવનો અનાહારક ભાવ વિચારીએ તો જે જીવ સિદ્ધગતિમા છે, તે સિદ્ધગતિના અનાહારક ભાવ કરતા પ્રથમ છે કારણ કે તેણે તે ગતિનું અનાહારકપણું પૂર્વે પ્રાપ્ત કર્યું નથી, પરંતુ વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત સમારી જીવ અપ્રથમ છે, કારણ કે, તેણે વિગ્રહગતિમા પૂર્વે અનાહારકપણું અનત વાર પ્રાપ્ત કર્યું છે

મમ્યગ્દષ્ટિજીવને સમ્યગ્દષ્ટિભાવ વડે વિચારીએ તો, જે જીવો પહેલી વાર જ મમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ મમ્યગ્દષ્ટિભાવ કરતા પ્રથમ છે, પરંતુ જેઓ મમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ ત્યાથી પડીને તેને ફરી પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ અપ્રથમ છે મમ્યગ્દષ્ટિભાવની અપેક્ષાએ મિદ્ધોને પણ પ્રથમ બોલવા, કારણ કે મિદ્ધત્વસહયગિત મમ્યગ્દર્શન મોક્ષગમન સમયે પ્રથમ પ્રાપ્ત થાય છે

મિથ્યાદષ્ટિભાવની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિ ૭૧ અપ્રથમ
 ૭ કારણ કે મિથ્યાદર્શન આપદિ છે

સવત ૭૧ અને મનુષ્યને મમ્મનદષ્ટિ ૭૧ પ્રમાણે
 નિબધવા [એ પ્રમાણે મૂળમાં અનેક ભાષાઓની અપેક્ષાએ
 પ્રથમતા—અપ્રથમતાનો વિચાર કરેલો છે]

—શ્લોક ૧૮ છે ૧

૭

સખિ

તે તે પ્રતિબંધક કમના કથાદિથી આત્માને રાત્રિ
 મુક્તિનો લાભ થવો તે સખિ કહેવાય.

૭૧ —હે ભગવન! સખિ કેટલા પ્રકારની હતી છે?

૭૨ —હે મૌનમ! સખિ છ પ્રકારની હતી છે

૧ તથાવિધ જ્ઞાનાવગ્ધુ કમના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી
 યથામભવ પાચ પ્રકારના જ્ઞાનનો લાભ થવો તે જ્ઞાનસખિ.
 ૨ સમ્યક મિથ્યા કે મિથ્ય શ્વેતશ્રવ આત્માનો પરિણામ
 તે દશનસખિ. ૩ આરિત્રમેહનીય કમના ક્ષય ઉપશમ
 કે ક્ષયોપશમથી થયેલો આત્મપરિણામ તે આરિત્રસખિ.
 ૪ અમત્યાજ્યાનાવરણક ક્યાપના ક્ષયોપશમથી થયેલો
 દેશવિરત્તિષ્ઠ આત્મપરિણામ તે આરિત્રાચારિત્રસખિ. ૫-૬
 જ્ઞાનાન્તરાય સામાન્તરાય ભોમાન્તરાય ઉપભોગાન્તરાય
 અને વીચીન્તરાય કમના ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી થતી
 સખિઓ. અનુક્રમે જ્ઞાનસખિ, લાભસખિ, ભોગસખિ,

ઉપભોગલક્ષિ, અને વીર્યલક્ષિ કહેવાય છે ૧૦ મતિ-
જ્ઞાનાવરણ ઝર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ બાવેન્દ્રિયોનો
તથા એકેન્દ્રિયાદિ જાતિનામકર્મ અને પર્યાપ્તનામકર્મના ઉદયથી
દ્વ્યેન્દ્રિયોનો લાભ થવો તે ઇન્દ્રિયલક્ષિ

તેમા જ્ઞાનલક્ષિ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર પ્રમાણે પાંચ
પ્રજાગ્ની છે અજ્ઞાનલક્ષિ પણ મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન
અને વિભગજ્ઞાન અનુસાર ત્રણ પ્રકારની છે

દર્શનલક્ષિ ત્રણ પ્રકારની છે ૧ મિથ્યાત્વ -
મોહનીયકર્મના ઉપશમ, ક્ષય કે ક્ષયોપશમથી થયેલ શ્રદ્ધાન-
રૂપ આત્મપરિણામ તે સમ્યક્દર્શન લક્ષિ ૨ અશુદ્ધ
મિથ્યાત્વપુદ્ગલના વેદનથી થયેલ વિપરીતરૂપ જીવપરિણામ
તે મિયાદર્શનલક્ષિ, અને ૩ અર્ધવિશુદ્ધ મિથ્યાત્વપુદ્ગલના
વેદનથી ઉત્પન્ન થયેલ મિશ્ર રુચિરૂપ જીવપરિણામ તે
મમ્યગમિયાદર્શનલક્ષિ

આગ્નિલક્ષિ પાંચ પ્રકારની છે ૧ હિંસાદિ સદોષ
પ્રવૃત્તિથી વિગતિ તે 'સામાયિક આગ્નિ' તેના બે પ્રકાર છે
ઇત્વઃ અને ચાવતકથિક ઇત્વઃ એટલે અદ્વયકાલીન તે
ઇત્વઃ સામાયિક પહેલા અને છેલ્લા તીર્થ કરના તીર્થને
વિશે પ્રથમ દીઠા ક્ષેત્રાગ્ને હોય છે ચાવતકથિક એટલે

૧ પહેલા તીર્થ કરના મુનિઓ ઋજુજડ હતા એટલે તેમને
ધર્મ સમજવો મુશ્કેલ હતો પણ પાળવો સહેલો હતો, ત્યાં
અતિમ તીર્થ કરના મુનિઓ વક્રજડ હતા, તેથી તેમને ધર્મ
સમજવો મહેલો હતો, પણ પાળવો મુશ્કેલ હતો ત્યાં
ચત્વરાણના મુનિઓ ઋજુપ્રાણ હતા જુઓ ઉત્તરાધ્યયન
અ ૨૩, ૨૫-૬

ચાતુષ્કય તે ચારિત્ર મધ્યમ બાળીશ તીર્થક્રમ તીર્થને વિષ વર્તમાન સાધુઓને દાખ છે કેમકે તેઓ યજ્ઞ અને પ્રાણ દોવાથી તેઓને ચારિત્રમાં દોષનો સંભવ નથી નથી તેઓને પ્રથમથી જ ચાતુષ્કયિક સામાયિક ચારિત્ર દેખ છે

૨ હોપસ્થાપનીય પૂવના ચારિત્રપર્વાનો હલ કરીને ફરીથી મહાવ્રતોને અગ્રીકાર કરવા ત. તેના બે પ્રકાર છે સાતિચાર અને નિરતિચાર. ઇન્દ્રસામાયિકવાળા પ્રથમ દીક્ષિતન પુન મહાવ્રતોનું આરોપણ કરે અથવા બીજા તીર્થકરના સાધુઓ બીજા તીર્થકરના તીર્થમાં પ્રવેશ કરે, ત્યારે તેન નિગતિચારચારિત્ર દોષ છે. પરંતુ મહાવ્રતોનો મૂળથી ભગ્ન કરનાર સાધુ પુન મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરે ત્યારે તે સાતિચાર કહેવાય છે. ૩ પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર : તેમાં મચ્છકી શુદ્ધ પદ્મી નર સાધુઓ આત્માની વિશુદ્ધિ અર્થે એક વિસિદ્ધ તપનો સ્વીકાર કરે છે તેમાં ચાર તપ કરનારા ચાર મુલા કરનારા અને આઠ મુરુચ્છાન દોષ છે તપ કરનારાઓનું જોડામાં જોડા તપ આ પ્રમાણે છે શ્રીભગ્નગુર્મ જોડામાં જોડા એક ઉપવાસ મધ્યમ બે ઉપવાસ અને વધારેમાં વધારે તથા ઉપવાસ સિસિર નગુર્મ જોડામાં જોડા બે ઉપવાસ મધ્યમ તથા ઉપવાસ અને વધારેમાં વધારે ચાર ઉપવાસ અને વૃદ્ધીનગુર્મ જોડામાં જોડા તથા ઉપવાસ મધ્યમ ચાર ઉપવાસ અને વધારેમાં વધારે પાંચ ઉપવાસ. પારશ્વર્મા આત્મનિમ્ન કરવાનું (એટલે કે એક વખત બી વખતે રસરહિત ખાવાનું તથા મરમ પાણી પીવાનું) દાખ છે ચાર મેલા કરનારા અને મુરુ રોજ

આયબિલ કરે છે આ પ્રમાણે છ માસ સુધી તપ કર્યા બાદ તપ કરનારાઓ સેવા કરે છે, અને સેવા કરનારા છ માસ તપ કરે છે. ત્યાર પછી ગુરુ એ પ્રમાણે છ માસ તપ કરે છે, બાકીનાઓમાથી એક ગુરુ થાય છે, અને બીજા બધા સેવા કરે છે એ પ્રમાણે ૧૮ માસ પૂરા થયા બાદ તેઓ ગચ્છમા પાછા આવે છે, કે જિનકલ્પનો^૧ સ્વીકાર કરે છે પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર તીર્થંકર કે કેવલજ્ઞાની પાસેથી જ લઈ શકાય છે, કે જેણે તીર્થંકર કે કેવલજ્ઞાની પાસે પૂર્વે લીધું હોય તેની પાસેથી લઈ શકાય છે ✓ સૂક્ષ્મસપરાય જેમા માત્ર સૂક્ષ્મ કપાય અને તે પણ લોભાશનો ઉદય હોય છે તે સૂક્ષ્મસપરાય તેના બે પ્રકાર છે વિશુદ્ધ્યમાનક અને સકલિસ્યમાનક તેમા વિશુદ્ધ્યમાનક, ક્ષપકત્રેણી અને ઉપશમ-ત્રેણીએ ચડનારને હોય છે, અને સકલિસ્યમાનક ઉપશમ-ત્રેણીથી પડનારને હોય છે ૫ યથાગ્ન્યાત સર્વથા ડપાયોદયનો અભાવ જે ચારિત્રને વિષે હોય તે તેના બે પ્રકાર છે ઉપશમક - કપાયોનો ઉપશમ જેમા હોય તે અને ક્ષપક એટલે ડપાયોનો ક્ષય જેમા હોય તે

ચારિત્રાચારિત્ર લબ્ધિ એક જ પ્રકારની છે

વીર્યલબ્ધિ ત્રણ પ્રકારની છે ૧ જેથી બાલ — સયમ-રહિત અશાની — ની અસયમ — અજાન — પૂર્વક દષ્ટદાયક અનુદાનોમા પ્રવૃત્તિ થાય, તે બાલવીર્યલબ્ધિ ૨ જેથી સયમને વિષે પ્રવૃત્તિ થાય તે પડિતવીર્યલબ્ધિ ૩ અને જેથી દેશવિરતિમા પ્રવૃત્તિ થાય તે બાલપડિતવીર્યલબ્ધિ

૧ જિનકલ્પ એટલે કે જિનનો અતિ કઠોર આચાર

અનિયમિત દિવેના પાંચ પ્રકાર પ્રમાણે પાંચ
તત્ત્વની છે

મો —૬ ભગવત્* કમ્પનમિત્તવાળા જીવો જાતી
નાં ૩ જાણતી ?

મ —૬ મોતમ તમો જાતી પશુ દાંષ અને
જાણતી પશુ નાં. [ઈશન એકલે મહાન. તેમ ૭
નહાન જાતપૂરક દાંષ ને સમ્યક્મહાન અને જાણપૂરક
દાંષ ન મિત્તમહાન છે સમ્યક્મહાનવાળા જાતી છે અને
મિત્તમહાનવાળા જાણતી છે] એવો જાતી છે તેઓને
પાંચ જાતનું વિકાસે દોષ છે અને એવો જાણતી છે
તેઓને તથા જાણન વિકાસે દાંષ છે^૧

અનિયમિત રહિત જીવો તો દોષના ૮ નથી કારણકે
મત્ત જીવન સમ્યક્ મિત્તમ મિત્તમ મહાનમાંથી મમે તે
એક મહાન દાંષ ૮ છે

સમ્યક્અનિયમિતવાળા જીવોન વિકાસે પાંચ જાતનું
દાંષ છે અને સમ્યક્અનિયમિતરહિત જીવોન તથા જાણન
વિકાસે દાંષ છે^૨

મિત્તમઅનિયમિતવાળા જીવોને તથા જાણન વિકાસે
દોષ છે અને મિત્તમઅનિયમિતરહિત (સમ્યક્અનિયમિત અને

* એક સમયે ક્યાં ક્યા જ્ઞાન આપે દોષી શકે નમોરું પણ ન
આ અનિયમિતના બીજા પ્રકારમાં જાતી નથી છે થા. ૩૨૪

૧ મિત્તમજ્ઞાનઅનિયમિતવાળાને અવરથ તથા જાણન દોષના
જાણનારે એ જાણન દોષ

મિશ્રદષ્ટિ) જીવોને પાચ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે

મિશ્રદષ્ટિ જીવોને મિશ્રાદર્શનલબ્ધિવાળાની જેટલે જાણવા અને મિશ્રદષ્ટિરહિત જીવોને મિશ્રાદર્શનલબ્ધિગ્રહિત જીવોની જેમ જાણવા

ચારિત્રલબ્ધિવાળા જીવોને પાચ જ્ઞાન વિકલ્પે જાણવા અને ચારિત્રલબ્ધિગ્રહિત જીવોને મન પર્યાયજ્ઞાન મિવાયના^૧ ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે જાણવા

સામાયિક ચારિત્રલબ્ધિવાળા જીવોને કેવલજ્ઞાન સિવાય^૨ ચાર જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે, અને સામાયિક ચારિત્રલબ્ધિગ્રહિત જીવોને પાચ જ્ઞાન^૩ અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે

તે પ્રમાણે યથાખ્યાતચારિત્ર મુખી સમજવું, પરંતુ તેની લબ્ધિવાળાને પાચ જ્ઞાન વિકલ્પે જાણવા^૪

ચારિત્રાચારિત્ર (દેશચારિત્ર) લબ્ધિવાળા જીવો જ્ઞાની છે પણ અજ્ઞાની નથી તેમા કેટલાક જે જ્ઞાન (મતિ અને શ્રુત) વાળા છે, અને કેટલાક ત્રણ જ્ઞાન (મતિ, શ્રુત અને અવધિ) વાળા છે ચારિત્રાચારિત્રલબ્ધિરહિત જીવોને

૧ કારણકે અવિરતિપણામા પ્રથમના જે કે ત્રણ જ્ઞાન હોય છે, અને સિદ્ધપણામા એક કેવલજ્ઞાન જ હોય છે

૨ કારણકે યથાખ્યાતચારિત્રીને જ કેવલજ્ઞાન હોય છે

૩ કારણકે સામાયિકચારિત્રની લબ્ધિરહિત જે જ્ઞાની જીવો છે તેઓને ઉદોપરથાપનીયભાવે અને સિદ્ધભાવે પાચ જ્ઞાન વિકલ્પે છે તથા જે અજ્ઞાની છે, તેમને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે છે

૪ કારણકે યથાખ્યાતચારિત્રી ઉદ્ધરથ કે કેવલી હોય, એટલે તેને પાચ જ્ઞાન વિકલ્પે હોય

વિકલ્પે પાત્ર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે (એટલે જો તેઓ જાણી છે તેમને પાત્ર જ્ઞાન અને અજ્ઞાની છે તેમને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે ભણુવાં)

દાનસન્ધિવાળાને પાત્ર જ્ઞાન^૧ અને ત્રણ અજ્ઞાન^૨ વિકલ્પે હોય છે દાનસન્ધિરહિત^૩ (સિદ્ધ) અવસ્થા એક કેવલજ્ઞાનવાળા જ છે એ પ્રમાણે એક વીરસન્ધિ અને વીરસન્ધિરહિત એવા સુધી ભણુવું

બાહ્યવીરસન્ધિવાળા એવો ત્રણ^૪ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે અને બાહ્યવીરસન્ધિરહિત એવોને પાત્ર જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે^૫

પરિતીર્થસન્ધિવાળાને વિકલ્પે પાત્ર જ્ઞાન હોય છે અને પરિતીર્થવીરસન્ધિરહિતને ત્રણ^૬ જ્ઞાન સિવાય ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે^૭

૧. ત્રણ કે કેવલજ્ઞાની પણ દાનસન્ધિયુક્ત છે

૨. જ્ઞાનીને જ્ઞાન અને અજ્ઞાનીને અજ્ઞાન ભણુવાં

૩. તેમને દાનાન્તરાયનો ક્રોધ છે પણ દેવા લાયક વસ્તુના અભાવથી પાત્રતા અજાવથી અને જ્ઞાનના પ્રયોજનના અભાવથી નજરે દાનસન્ધિરહિત લાગે છે

૪. બાહ્યવીરસન્ધિવાળા અસવન (અવિરતિ) ક્લેશથી છે

૫. કારણ કે બાહ્યવીરસન્ધિરહિત એવા કાંતિ સપરિવિતિ હોય દેશવિરતિ હોય કે સિદ્ધિ હોય

૬. કારણ કે પરિતીર્થસન્ધિરહિત કાંતિ અસવન હોય

૭. ત્રણ દેશસવન હોય કે કાંતિ સિદ્ધિ હોય તેમાં અસવનને ત્રણ પ્રકારના ત્રણ જ્ઞાન કે ત્રણ અજ્ઞાન વિરલ્પે હોય દેશ સવનને ત્રણ જ્ઞાન વિકલ્પે હોય અને સિદ્ધિને એક કેવલજ્ઞાન

બાલ-પડિત વીર્યલબ્ધિવાળાને તથા જ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે, અને બાલ-પડિતવીર્યલબ્ધિરહિત જીવોને પાત્ર જ્ઞાન અને તથા અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે

ઇન્દ્રિયલબ્ધિવાળા જીવોને વિકલ્પે ચાર^૧ જ્ઞાન અને તથા અજ્ઞાન હોય છે ઇન્દ્રિયલબ્ધિરહિત જીવો અવશ્ય એક કેવલજ્ઞાનવાળા છે

શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિવાળાને ઇન્દ્રિયલબ્ધિવાળાની પેઠે જાણવા શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિરહિત જીવોમા જેઓ જ્ઞાની છે તેઓ કાતો (મતિ-શ્રુત) એ જ્ઞાન^૨વાળા છે, કે કાતો (કેવલજ્ઞાનરૂપી) એક જ્ઞાનવાળા છે અને જે અજ્ઞાની છે, તે એ (મતિ અને શ્રુત) અજ્ઞાનવાળા છે નેત્રેન્દ્રિય અને ઘ્રાણેન્દ્રિયલબ્ધિવાળાને શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિવાળાની પેઠે જાણવા તે પ્રમાણે રહિતનું પણ જાણવું

જિહ્વેન્દ્રિયલબ્ધિવાળાને ચાર જ્ઞાન અને તથા અજ્ઞાન વિકલ્પે હોય છે જિહ્વેન્દ્રિયલબ્ધિરહિત જીવોમા જે જ્ઞાની છે તેઓ અવશ્ય એક કેવલજ્ઞાની છે, અને જેઓ અજ્ઞાની છે, તે (મતિ-શ્રુત) એ અજ્ઞાનવાળા છે

હોય મન પર્યાવજ્ઞાન માત્ર પડિતવીર્યલબ્ધિવાળાને હોય સિદ્ધા પડિતવીર્યલબ્ધિરહિત છે કેમકે તેઓને અદિ સાદિ ધર્મન્યાપારમા પણ પ્રવૃત્તિ નથી

૧ કારણ કે કેવલજ્ઞાનીને ઇન્દ્રિયનો હવથોય નથી

૨ તે અપર્યાપ્તવચ્ચામા સામ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિ વિકલ્પેન્દ્રિય જીવો છે

૩ એટલે કે એકેન્દ્રિય જીવો, તેઓમા સામ્વાદન ન હોવાથી જ્ઞાનનો અભાવ છે, તેમ જ વિજગનો પણ અભાવ છે

સ્પર્શોન્દ્રિયસમિધવાળાને સંક્રિયસંક્રિયવાળાની પેઠે નજીક
રહેતનું પણ તેમ જ નજીક

— સુત્ર ૮ ઉપે ૨

૮
યોગ

ઔ — હે ભગવન્ યોગ (પ્રવૃત્તિ) ની કેટલા
પ્રકાર છે ?

મન — હે યોગી યોગના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા જ
મન્યોય વચનયોગ અને કાવચોય.

— સુત્ર ૧૬ ઉપે ૧

ઔ — હે ભગવન્ કેટલા પ્રકારનો યોગ કહ્યો ?

મ — હે યોગી ૫૬૨ પ્રકારનો યોગ કહ્યો છે

૧ સાતમનાયોગ ૨ સૂત્રામનોયામ સુત્રમય
મનોયોગ ૪ અનુસ્ય અમુક મનેષ્યોય ૫ સત્ત્વ વચનયોગ
૬ અમુત્ત્વ વચનયોગ ૭ મુલમુલા વચનયોગ ૮ અન્ય
અમુક વચનયોગ ૯ ઔદારિકસરીઃ કાવચોય ૧૦
ઔદારિકમિશ્નસરીઃ કાવચોય ૧૧ વૈકિષ્ણસરીઃ કાવચોય ૧૨
વક્રિયમિશ્નસરીઃ કાવચોય ૧૩ આદારકસરીઃ કાવચોય ૧૪
આદારકમિશ્નસરીઃ કાવચોય અને ૧૫ કામજ્ઞસરીઃ કાવચોય

[ઔદારિકમિશ્નસરીઃ કાવચોયની મુખ્ય બા પ્રમાણે ૪
ઔદારિક કાવચોય તો પર્વામને ૮ હાથ. ઔદારિક
સરીઃ ઉત્પત્તિ સમયે અપૂર્ણાવસ્થામાં કર્મણુ માથે મિશ્ન
કાવ ૭ ત્યારે તે ઔદારિક મિશ્ન કદવાય ૭ એ
અપર્વામને ૮ હાથ. વગ્ની પરમવસ્થા ઉત્પત્તિ સમયે ૭૪
મુખ્ય કાર્મણુયોગ ૪૩ આદાર કરે ૫૬૧ બાં મુખી સરીઃ

નિષ્પન્ન ન થાય ત્યાં સુધી ઔદારિક મિશ્ર યોગ વડે આહાર કરે, વળી, ઔદારિક શરીરવાળો બ્યારે વૈક્રિય શરીર કરે, ત્યારે, ત્યાં સુધી વૈક્રિય શરીર પૂર્ણ ન કરે, ત્યાં સુધી વૈક્રિયની સાથે ઔદારિક શરીરની મિશ્રતા હોવાથી ઔદારિક મિશ્ર કાયપ્રયોગ જાણવો.

વૈક્રિયમિશ્રકાયપ્રયોગ દેવ અને નારકમા ઉત્પન્ન થતા અપર્યાપ્તને જ હોય અહીં વૈક્રિયની મિશ્રતા કાર્મણુ સાથે છે. વળી વૈક્રિય શરીરનો ત્યાગ કરી, ઔદારિકને પ્રહણુ કરતા ઔદારિક શરીરવાળાને વૈક્રિયની પ્રધાનતા હોવાથી વૈક્રિયની મિશ્રતા છે.

આહારક મિશ્રની મિશ્રતા ઔદારિકની સાથે હોય છે. આહારક શરીર પોતાનું કામ પૂરું કરી બ્યારે આહારકને ત્યાગવા લાગે, અને ઔદારિકને પ્રહણુ કરી રહે ત્યાં સુધી તે હોય છે.

કાર્મણુશરીરકાયપ્રયોગ વિપ્રલગતિમા સર્વ મસારી જીવને હોય છે. પૂર્વદેહથી મળેલી ગતિ વાક સુધી જ પહોંચે છે. ત્યાંથી આગળ જવા બીજા પ્રયત્નની જરૂર પડે છે. તે વખતે બીજું કોઈ શરીર તે હોતુ નથી, તેથી કાર્મણુ શરીરના પ્રયત્નથી જીવ આગળ ગતિ કરે છે. વળી મમુદ્ધાત કરતા દેવલજાનીને ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમા મમયે^૧ તે કાયયોગ હાય છે.

૧ તેની વિગતો માટે જુઓ આ માળાનું 'યોગગાત્ર' પુસ્તક, પા ૧૩૩

મો —દે ભગવન્' ઓછામાં ઓછા (જથ્થા) ૩ વધારેમાં વધારે (ઉત્કૃષ્ટ) એ ૫૬૨ પ્રકારના યોગોમાં કયો યોગ કાનાથી વિશેષાર્થિક છે ?

મ —હે ગોતમ ! કામજન્યશરીરનો જથ્થા-ય યોગ સૌથી અધ્ય છે તેથી ઔદારિકભિન્નનો જથ્થા-ય યોગ અસપ્ખાતમણો છે તેથી વૈકિન્નિભિન્નનો જથ્થા-ય યોગ અસપ્ખાતમણો છે તેથી ઔદારિક શરીરનો જથ્થા-ય યોગ અસપ્ખાતમણો છે તેથી વૈકિન્નિ શરીરનો જથ્થા-ય યોગ અસપ્ખાતમણો છે તેથી કામજન્ય શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસપ્ખાતમણો છે તેથી આકારક ભિન્નનો જથ્થા-ય યોગ અસપ્ખાતમણો છે તેથી આકારક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસપ્ખાતમણો છે તેથી ઔદારિકભિન્ન અને વૈકિન્નિભિન્નનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસપ્ખાતમણો અને પરસ્પર સમાન છે તેથી અસ્તત્વ-અમૃતા મનાયોગનો જથ્થા-ય યોગ અસપ્ખાતમણો છે તેથી આકારક શરીરનો જથ્થા-ય યોગ અસપ્ખાતમણો છે તેથી ત્રણ પ્રકારના મનોયોગ અને ચાર પ્રકારના વચનયોગ અસપ્ખાતમણો અને પરસ્પર પુરુષ છે તેથી આકારક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસપ્ખાતમણો છે તથા તેથી ઔદારિક શરીર, વૈકિન્નિશરીર ચાર પ્રકારના મનોયોગ અને ચાર પ્રકારના વચનયોગ-એ હકનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસપ્ખાતમણો અને પરસ્પર પુરુષ હોય છે

મો —હે ભગવન્' તે એમ જ છે હે ભગવન્' તે એમ જ છે

૯

કથાચ

ગૌં—હે ભગવન્ ! કપાય કેટલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! કપાય ચાર છે ક્રોધ, માન,

માયા, અને લોભ

ગૌં—હે ભગવન્ ! ક્રોધના મ્થાન કેટલા પ્રકારના છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારના છે પોતાની જાત,

બીજાની જાત, બંનેની જાત, અને અપ્રતિષ્ઠિત (કોઈના ઉપર નહીં તેવો)

એ પ્રમાણે માન, માયા અને લોભ વિશે પણ જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! કયા કયા કારણો વડે ક્રોધ

ચાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રને કારણે, વસ્તુને કારણે, શરીરને

કારણે, અને સાધનસામગ્રીને કારણે એ પ્રમાણે માન,

માયા અને લોભનું પણ જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! ક્રોધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારનો છે અનતાનુબંધી

(સમ્યક્ત્વ ગુણનો જ નાશ કરી અનત ભવ બદલાવનાર),

અપ્રત્યાખ્યાન (દેશવિરતિ ગુણનો વિધાત કરનાર),

પ્રત્યાખ્યાનાવરણ (સર્વાવિરતિગુણવિધાતી), અને સંબલન

(યથાખ્યાત ચારિત્રનો વિધાતક) એ પ્રમાણે માન, માયા

અને લોભનું પણ જાણવું

ગૌતમં—હે ભગવન્ ! ક્રોધ કેટલા પ્રકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પૂરતું કાગળ મમજીને કરેલો

(આભોગનિર્વર્તિત), ગુણદોષની વિચાગ્ણુ વિના જ કરેલો

(અનાભાગનિવૃત્તિ) ઉપશાન્ત (અનુદયાવસ્થાવાળો) અને અનુપશાન્ત (ઉદયાવસ્થાવાળો)

ઓ — હે ભગવન્ ! છવો કયા સ્થાનો^૧ વડે આડ કમપ્રકૃતિઓ બાધિ છે ?

મ — હે ઔતમ ! આર સ્થાનો વડે આડે કમપ્રકૃતિઓ બાધિ છે ક્રોધ વડે માન વડે માયા વડે અને લોભ વડે

— શ્લોક ૧૮ ઉદે ૪

૧૦

વેદના

૧

ઓ — હે ભગવન્ ! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મ — હે ઔતમ ! વેદના ત્રણ પ્રકારની છે શીત ઉષ્ણ અને સીતોષ્ણ.

ઓ — હે ભગવન્ ! નૈરિચિકા કઈ વેદના અનુભવે હઈ

મ — હે ઔતમ ! શીત વેદના પશુ અનુભવે છે અને ઉષ્ણ પશુ અનુભવે છે^૧ પરંતુ સીતોષ્ણ વેદના નથી અનુભવતા. અમુરકુમારો ત્રણ વેદનાઓ અનુભવે છે^૨ એ પ્રમાણે વૈમાનિકા સુધી ત્રણેય

૧ અટ્ટી સ્થાન બેઠે પાપકમનું સ્થાન સમજવું

૨ પશુના આકાશ પ્રકરણમાં શીત શાન્તિવિગ્રાનમાં અજાણ્યા પ્રમાણે પા. ૪૧૪

૩ તે ને પ્રકારના પુરુષોને સ્પર્શ થાય ત્યારે એમને ગાનારિ વળતે શીવ હ ઉષ્ણ વેદનાનું તેમને બીજું કારણ બે છે જે સ્વાદે નિષારે પ્રભાવવાળો દેવ ગુરુએ વર્ણને તેમને જુએ ત્યારે તેમને ઉષ્ણ વેદના થાય છે જુઓ દૃષ્ટાને^૩ ક્યામાં પા. ૧૧૪

પૃથ્વીકાયિકો પણ ત્રણે વેદના અનુભવે છે તે પ્રમાણે મનુષ્ય મુધી બાધુલુ

ગૌં—હે ભગવન્' વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ' વેદના ચાર પ્રકારની છે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાલથી અને ભાવથી [પુદ્ગલ દ્રવ્યના સળધની અપેક્ષાએ દ્રવ્યવેદના, નારકાદિ ઉપપાતક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રવેદના, નારકાદિ ભવકાલની અપેક્ષાએ કાલવેદના, અને વેદનીયકર્મના ઉદયથી થતા ઉત્પાદની અપેક્ષાએ ભાવવેદના] આ ચારે વેદના નૈરયિકથી માઢીને બધાને હોય છે

ગૌં—હે ભગવન્' વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ' વેદના ત્રણ પ્રકારની છે શારીરિક, માનસિક અને શારીરિક-માનસિક આ વેદનાઓ પણ બધાને હોય છે, પરંતુ તેમા વિગેષ એ કે, એકે દ્રિય અને વિક્ષેદ્રિય જીવો માત્ર શારીરિક વેદના જ અનુભવે છે, કાગ્ણુ કે તેમને મનનો અભાવ છે

ગૌં—હે ભગવન્' વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ' વેદના ત્રણ પ્રકારની છે (સુખરૂપ) નાતા, (દુઃખરૂપ) અસાતા અને સાતા-અસાતા બધા જીવોને? ત્રણે વેદનાઓ હોય છે

૧ નૈરયિકોમા તો અસાતાવેદના જ હોય છે, પરંતુ તીર્થ વરના જન્મમાદિકાલે તેમને સાતાવેદના માની છે, ઉપરાત પૂર્વજન્મનો સળધી દેવ વા અસુર વચનામૃતોથી તેને સિચે છે, ત્યારે મનમા તે સાતાવેદના અનુભવે છે, અને શરીરે તો ક્ષેત્રના પ્રભાવથી અસાતાવેદના અનુભવે છે, ઉપરાત તે દેવાદિના દર્શનથી અને તેના વચનઅવણથી મનમા તે સાતાવેદના પણ અનુભવે

ગો — હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મ — હે ઔતમ! વેદના ત્રણ પ્રકારની છે. કુપ્પરપ, મુપ્પરપ અને અદુપ્પ-અમુપ્પરપ. તે ત્રણ બધા જીવાને છે.

ગો — હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મ — હે ઔતમ! વેદના બે પ્રકારની છે.

આમ્યુપ્પમિત્તી (પોતે જાણીને સ્વીકારેલી) અને સાધુઓ વાળા દૂધાવે તે) અને ઔપકમિત્તી (પોતાના વેદનીય કમના ફળ રૂપે પ્રાપ્ત થતી) તેમાં પચ્ચેદ્ધિય તિથિઓ અને મનુષ્યોના બંને વેદનાઓ હોય છે. બાકીના ઔપકમિત્તી / અનુભવ છે.

ગો — હે ભગવન્! વેદના કેટલા પ્રકારની છે ?

મ — હે ઔતમ! વેદના બે પ્રકારની છે. નિદા (સમ્મન વિવેકવાળા) અને અનિદા (સમ્મન વિવેક વિનાની).

નરસિંહો બે પ્રકારના છે. સચી અને અસચી. તેમાં નચી નેરસિંહોને તો પૂરવું જાય મરણ્ય હોય છે તથી નેઓ.

છ અને પચાત્તપના અનુભવથી અસ્યવા ત્રણ અનુભવે છે; અમ સ્યવા-અસ્યવા વેદના ત્રણ અનુભવે છે. જેવા સ્યમાન્ય રીતે સ્યવા-વેદનાવાળા છે; પરંતુ અવનકાએ અસ્યવાવેદનાવાળા છે અને પોતાના વિજયનું સુખ કીમકવરી વળતે અન્યની વિચિત્રિ જેવી સ્યવા-અસ્યવા વેદના અનુભવે છે.

૧. પૂર્વે જણાવેલ સ્યવા-અસ્યવામાં અને આમાં ફેર મેલ્યો છે કે કમના કડકને બીધે ૭ દુપ્પ સુખ પ્રાપ્ત થાય તે સ્યવા-અસ્યવા કહેવાયા અને તે સુખદુપ્પ બીજા પહે કરાયા હોય તે સુખ દુપ્પ કહેવાય.

૨. મરણ્ય કે તેથી કમનો કષય કરવા આમ્યુપ્પમિત્તીવાળા પણ હોય છે.

નિદા વેદનાને અનુભવે છે બાકીના અનિદાને એ પ્રમાણે અમુરકુમારથી માડી ન્તનિતકુમાર સુધીનાને તેમ જ વાન-વ્યતરોને પણ જાણવું કારણ કે તેઓમા મગી અને અસગી એવા બે વર્ગ છે પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ, બે ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તથા સમૂર્ણમ પચેન્દ્રિય તિર્થયો અને મનુષ્યોને પણ નૈરયિજ જેવા જાણવા ૧

ત્યોતિષ્ઠો સગી જ હોય છે, પરંતુ તેઓમા માયિ-મિથાદષ્ટિ^૨ અને અમાયિસમ્યગ્દષ્ટિ એવા બે વર્ગો છે. તેમા માયિ-મિથાદષ્ટિઓ “વિપરીત જ્ઞાનવાળા હોવાને કારણે ‘વ્રતનો ભગ કન્વાથી કે અજ્ઞાનયુક્ત તપને લીધે અમે આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયા છીએ’ એવું નવી જાણતા તેથી સમ્યગ્-યથાવસ્થિત-પરિજ્ઞાનના અભાવથી” અનિદા વેદનાને અનુભવે છે, અને અમાયિમિથ્યાદષ્ટિઓ ‘યથાવસ્થિત સ્વરૂપ જાણતા હોવાને લીધે જે કાંઈ અનુભવે છે તે,’ નિદા વેદના જ અનુભવે છે એ પ્રમાણે વૈમાનિક સુધી જાણવું

— શતક ૧૦, ઉકે ૨

૨

ગૌ૦—હે ભગવન! નારકો કેટલા પ્રકારની વેદનાઓ અનુભવ કરતા હોય છે?

૧ કેમકે સમૂર્ણમ મનુષ્યાદિ મન વિનાના હોવાથી અનિદાને જ અનુભવે છે

૨ માયાયુક્ત (માયિ) હોવાથી મિથ્યા-વિપરીત છે દષ્ટિ—પરતુતરવત્ જ્ઞાન-જેમનું

૫ — 'હૈ જોતમ' હસ પ્રકારની વેદનાઓ અનુભવતા
 વાત છે : શીત ઉષ્ણ મૃદા તૃપ્તા, ૬ — અગ્નિ પરત્રતતા
 જન દાહ બલ અને શીત

— સતક ૭ ઉદે ૮

૧૧

ઉપધામ

ઉપધામ એટલે મોધરૂપ વ્યાપાર. તેમાં ચેતનાશક્તિ
 નામ તેમાં મોધરૂપિયા ધર્મ રહે ચેતનાશક્તિ આદ્યામાં / ૭
 જ માં નહીં

મૌ — 'હૈ બજવન' ઉપધામ કેટલા પ્રકારના કહી છે ?

૫ — 'હૈ જોતમ' એ પ્રકારનો કહી છે સાકાર અને
 નિરાકાર

જે મોધ માત્ર વસ્તુને વિશેષરૂપે જાણે તે માકાર
 ઉપધામ છે અને જે મોધ માત્ર વસ્તુને સામાન્યરૂપે જાણે
 તે નિરાકાર ઉપધામ છે સ્વકારને જ્ઞાન બલવા
 મવિક્ષ્પક મોધ કહે છે અને નિરાકારને હસન બલવા
 નિર્વિક્ષ્પક મોધ કહે છે

તેમાં સાકાર ઉપધામ બલવા જ્ઞાનના આઠ પ્રકાર છે
 મતિજ્ઞાન, મનજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મન્યવવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન,
 મતિઅજ્ઞાન, અતઅજ્ઞાન અને વિભજ્ઞાન *

સમ્યક્ત્વ વિજ્ઞાના મતિ શુદ્ધ અને અવધિજ્ઞાન તે
 અનુક્રમે મતિઅજ્ઞાન શુદ્ધઅજ્ઞાન અને વિભજ્ઞાન કહેવાય છે
 મન્યવર્ણવ અને કેવલ એ એ જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ સિવાય થતા જ
 નથી તેથી તેઓ પ્રતિષ્ઠાનો સંજવ નથી.

નિરાકાર ઉપયોગ અથવા ‘દર્શન’ના ચાર ભેદ છે જે સામાન્ય બોધ નેત્રજન્ય હોય, તે ચક્ષુર્દર્શન, જે સામાન્ય બોધ નેત્ર નિવાય બીજી કોઈ પણ ઇન્દ્રિય અથવા નથી થાય છે તે અચક્ષુર્દર્શન ૩ અવધિલિખિતી મૂર્તિ દાર્થોનો સામાન્ય બોધ તે અવધિદર્શન, અને ૪ કેવળ-લિખિતી થતો મમંત્ત પદાર્થોનો સામાન્ય બોધ તે કેવળદર્શન કહેવાય છે ૧

—શતક ૧૬, ઉદ્દે ૭

૭ જીવ અને લેશ્યા

૧

‘લિશ્-એટલે ચોટવું લેશ્યા એટલે જે વડે કર્મ આત્મા માથે ચોટે તે અર્થાત્ આત્માનો એક પ્રકારનો ગુણ કે અશુભ પરિણામ પ્રત્ય એ છે કે, લેશ્યા એ કાગાળી કે વૃત્તિરૂપ છે કે આલુરૂપ છે? પ્રગાપનાની ટીકામાં જણાવ્યું છે કે લેશ્યા એ આલુરૂપ છે નો બીજો સવાલ એ થાય છે કે, આલુઓ આં પ્રકારના છે,^૩ તેમાં કઈ જાતિમાં લેશ્યાના આલુઓનો મમાવેશ થાય છે? શ્રી મલય-

૧ દર્શનોમાં કેવળદર્શન સમ્યક્ત્વ સિવાય થવું નથી પરંતુ બાકીના ત્રણ, સમ્યક્ત્વનો અભાવ હોય તો પણ થાય છે હતા તેના પ્રતિપક્ષી ત્રણ અર્દર્શન ન કહેવાતું કારણ એ છે કે, દર્શન એ માત્ર સામાન્ય બોધ છે તેથી સમ્યક્ત્વી અને મિથ્યાત્વીના દર્શનો વચ્ચે કોઈ ભેદ વ્યવહારમાં બતાવી મહાત્મા નથી

૦ પૃ ૩૩૦, પદ ૧૭

૩ નુઓ આગળ પા ૩૬૭

મિતિ- આજ ૧૦ ડે ૨૦૪૮ નવસારી ગામ ૧ મા
અને મુજબ આપણા મહારાજ ભગ બાળ
વિદ્યા ના નિધાન અને વિવરણ કે પ્રકાર ન ગુણ / બ ના
ના વાળા આપણા ગુરુજી મુજબ દેવાવન ગુણ

આ પા આપણા ભગે વળી શાસ્ત્રો અને વિદ્યાના શાખ
બે આપણી આ કમ્પાસ આપણે દેવા આપ બ અને
આ જનિતો મુજબ નામ ભગ આ આપણા અભિમિતો મુજબ
૩ મિતિ ૩ મા આજ દેવાવ ૧૦ દેવાવ નથી.

માલવક નમસ્તે પ્રમાણ ૪

તો અમલ આપણા દેવની રીતે ૩

મ દ મોનમ ૭ થા ૧ ૩ ૧/૧ ૩ ૩ મા ની

શાસ્ત્ર નામ વધુ અને મુજબ

[આપણી પ્રથમ વળી અમલ મ વાળા પ્ર અને
પરીતી વળી પમ આપણા ૩ અમલમુજબથી ૧ મુજબ
પામ ૩ અને મમમુજબી નુમિતિ પામ બ

દિવસ પામ મ આપણા અને આપણી શાસ્ત્ર મુજબ
ન રતારો, ૩ થી આપણી રતારો ૩ - ૧૧ મામ અવિરત

૩૬ દેવાવગિતિઆમ મમમ ૨૨ના પ્રદ નામિત આ
મા અને પરીતીની રતારો પરીત ન રતારો, નમમ આ
અવિરતિતિ મામમ ૩ થી મુજબથી દેવા ૩

મા આપણા નમમ આપણ અવિરત મામ
નિમલતા નિમલપદમ અને પ્ર ૧ થી મુજબ રા પ્રમા
રમમામુષ દિવસુઆનિતારી નિતિ પામમુજબિતિમાથી

વિરત ન થયેલો, ક્ષુદ્ર અને સાહસિક - એવો માણસ નીત્રા લેશ્યાવાળો હોય છે

વાકુ બોલનારો, વાકુ આચરનારો, શક, અમરલ, પોતાના દોષ દાકનાર, કપટયુક્ત, વિપરીત શ્રદ્ધાવાળો, અનાર્થ, બીજાનું મર્મ ચિરાઈ ગય તો વુદ્ધ બોલનારો, ચોર અને મનરયુક્ત - એવો માણસ કાપોત લેશ્યાવાળો હોય છે

નત્ર, અચપલ, અમાયા, અકુનહલી, વિનયી, ઇન્દ્રિય-નિગ્રહી, યોગવાન, ઉપધાનવાન,^૧ ધર્મપ્રિય, દંઢધર્મી પાપભીરુ, અને સર્વનો હિતૈષી એવો માણસ નેત્રલેશ્યાવાળો હોય છે

જેના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ બધું એકાગ્ર થઈ ગયા છે તેવો, પ્રશાતચિત્ત, આત્માનું દમન કરનારો, યોગવાન, ઉપધાનવાન, સ્વલ્પભાષી, ઉપશાત તથા જિતેન્દ્રિય - એવો માણસ પદ્મલેશ્યાવાળો હોય છે

આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન એ બેને છોડીને ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાન ધ્યાનરો, પ્રશાતચિત્ત, આત્માનું દમન કરનારો, પાત્ર સત્પ્રવૃત્તિઓ (સમિતિઓ) વાળો, મન-વાણી-ગાયાનું અગોપન કરનારો તથા ઉપશાત અને જિતેન્દ્રિય - એવો પુરુષ શુક્લલેશ્યાવાળો હોય છે]

કૃષ્ણલેશ્યા નૈગયિક, તિર્યચ મનુષ્ય, બુવનપતિ અને વાનસ્પતિ દેવોને હોય છે તેનો ગગ મેલ જેવો કાળો, ગમ્મલીબડા વગેરે જેવો અનતજણો કડવો, ગંધ દુર્ગંધી, અને અપર્શ કર્કશ હોય છે તેની ગ્થિતિ ગ્રોગ્રામા એન્ડી

અર્ધમુહૂત અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સામરોપમ ઉપરાંત એક મુહૂત છે

નીલકેશ્યા નૈરવિકૃતિયમ્ મનુષ્ય ભુવનપતિ અને અતરેતો હાપ છે તેનો ૨૪ ભાગના જેવો નીલો ૨૪ ના વચ્ચે જેવો અનંતમણો તીખો મધ્ય દુર્મધી અને ૨૫મ ૬૬મ દોષ છે તેની ત્રિધિતિ જોઈતામાં જોઈતી અર્ધમુહૂત અને વધારેમાં વધારે ૩ સામરોપમ ઉપરાંત પશ્ચોપમનો અર્ધપ્રાતમો ભાગ છે

કામોત્કેશ્યા પશુ નીલ કેશવાણા ગેહલાઓને હેવ છે તના ૨૪ પારેવાની ડેહ^૧ જેવો તેનો ૨૪ કાચા મોર જેવા અનંતમણો ખટિા તેના મધ્ય દુર્મધી અને ૨૫મ ૬૬મ છે તેની ત્રિધિતિ જોઈતામાં જોઈતી અર્ધમુહૂત અને વધારેમાં વધારે ૩ સામરોપમ ઉપરાંત પશ્ચોપમનો અર્ધપ્રાતમો ભાગ છે

તેજોકેશ્યા તિયમ્, મનુષ્ય અને દેવને હાપ છે તેનો ૨૪ નસલાના ભેટી જેવો રાતો, તેનો ૨૪ અનંતમણો મીટો તેનો મધ્ય દુર્મધી, અને તેનો ૨૫મ^૨ ફેમળ છે તેની ત્રિધિતિ જોઈતામાં જોઈતી અર્ધમુહૂત અને વધારેમાં વધારે ૩ સામરોપમ ઉપરાંત પશ્ચોપમનો અર્ધપ્રાતમો ભાગ છે

૧. પ્રજાપતા પદ ૧૭માં જ્યુન્યા પ્રમાણે એવસ્યર વચ્ચે ૪/૫૯.

૨. પ્રજાપતા પદ ૧૭માં જ્યુન્યા પ્રમાણે પાતી ફરી વચ્ચેની પેઠે ખાટો અને ૪૬/૫૯.

પદ્મલેશ્યા તિર્થચ, મનુષ્ય અને વૈમાનિક દેવાને હોય છે તેનો રગ હળદર^૧ જેવો, તેનો રસ અનંતગણો^૨ મધુર તેનો ગંધ સુગંધી અને તેનો સ્પર્શ ક્રોમળ છે તેની સ્થિતિ ઓછામાં ઓછી અર્ધમુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે ૧૦ સાગરોપમ ઉપરાત એક મુહૂર્ત છે

ગુહલલેશ્યા પણ પદ્મલેશ્યાવાળા જેટલાઓને^૩ હોય છે તેનો રગ શખ વગેરે જેવો ઘોળો, તેનો રસ ગોળ વગેરેની પેઠે અનંતગણો સ્વાદુ, તેનો ગંધ સુગંધી તથા તેનો સ્પર્શ ક્રોમળ હોય છે તેની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ અર્ધમુહૂર્ત અને વધારેમાં વધારે સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમ ઉપરાત એક મુહૂર્ત છે

બધી લેશ્યાઓનો પરિણામ (એટલે કે ન્યૂનાધિકતા વા તીવ્રતા મદતા) વણો અને ઘણા પ્રકારનો હોય છે

તેમના સ્થાન^૪ એટલે કે નિમિત્તો પણ અસંખ્ય હોય છે ને તે દરેકમાં પુનર્જન્મ લેશ્યાની ઉત્પત્તિ થયા પછી એક મુહૂર્ત અથવા લેશ્યાનો આત ચલાને એક મુહૂર્ત બાકી હોય

૧ પ્રજ્ઞાપના પદ ૧૭ પ્રમાણે અપક જેવો

૨ અદ્રપ્રભા મઘની પેઠે તીજો-કષાયલો-મધુર પ્રજ્ઞાપના પદ ૧૭

૩ છઠ્ઠે લેશ્યાના અગ્નિદારીઓ બાબત શુઓ ગતક ૩, ૬૬૦ ૪

૪ દ્રવ્યાર્થોપણે લેશ્યાઓમાં ઓછામાં ઓછા ચાનેની સરખામણી આ પ્રમાણે છે કાપોતલેશ્યાના સૌથી ઘોડા, નીલ-લેશ્યાના તેથી અસંખ્યગણા, કૃષ્ણ લેશ્યાના તેથી અસંખ્યગણા, તેજલેશ્યાના તેથી અસંખ્યગણા, પદ્મલેશ્યાના તેથી અસંખ્યગણા અને શુક્લલેશ્યાના તેથી પણ અસંખ્યગણા.

ત્યારે સમયે છે મનુષ્યો અને તિર્થ્યોની આખી જિન્દગી મુધી એક જ હેતુના કામમાં હોતી નથી નિશ્ચિતચિત્તાતે ને જાણના કરે છે ને દેહધારી મરણોત્થાન હોય છે તેનું મરણ તરૂન જન ની એવી હેતુના ધર્મ થકે છે કે જે હસ્તના સાથે એનો નજર આજાયા એણે અંતમુહૂર્ત મુધી તે રહ્યો કેમ જાણે તે ધર્મ પણ પ્રાપ્તી હેતુના સંપર્કની પહેલી પડે જ મરી શકેલા નથી. શિવ ત્યારે એની કેઈ હેતુ નિશ્ચિત થાય છે ત્યારે જ એ એના જૂના દેહને છાંડી નૂતન દેહ તરફ જઈ શકે છે અને હસ્તને નિશ્ચિત થતા આજાયા એણે અંતમુહૂર્ત તે જાણે છે તેથી જ કહ્યું છે કે ત્યારે હસ્તના સંપર્કથી એનો પહેલા સમય હોય ત્યારે કેઈ પણ જીવનો પરમવશ જન્મ થતો નથી તેમ જ ત્યારે હેતુના સંપર્કથી એનો સમય હોય ત્યારે પણ કેઈ જીવનો પરમવશ જન્મ થતો નથી. હસ્તનો સંપર્કથી એને અંતમુહૂર્ત થીત્યા પછી કે અંતમુહૂર્ત બાકી રહ્યા પછી જ એનો પરશોકના જન્મ છે પણ આ કહીશત માત્ર મનુષ્ય અને તિર્થ્યોને જ નહીં બેસતી છે દેવો વધા નારોના માટે પણ આ પ્રમાણે છે તેમ અને નારોની કેઈ પણ હેતુ આખી જિન્દગી મુધી એકજાની જ રહે છે તેઓ તે ત્યારે મરણોત્થાન હોય છે ત્યારે તેઓની હેતુનો અંત આવવાને હજી અંતમુહૂર્ત બાકી રહેલું હોય છે વધી તેઓ જે હેતુના હોય છે તે જ હેતુના પુનર્જન મ મદણ કરે છે *

* શ્રીભગવતી કેટલીક વધુ વિચારો જણાવેલા છે કે કેમ નીક અને મધ્યમ હેતુનાવાળાના સમયવધુ સંબંધિત નથી

ગૌં—હે ભગવન્ ! નૈરયિકાને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?

મં—હે ગૌતમ ! કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ

તિર્યચ્યોનિકાને ૭ જે હોય છે, એકેદ્રિયોને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજ એ ચાર હોય છે, પૃથ્વીકાયિકાને, અપ્કાયિકાને, અને વનસ્પતિકાયિકાને પણ એ જ પ્રમાણે જાણવું તેજ, વાયુ, એ હ્રિય, ત્રણ હ્રિય, અને ચાર હ્રિયોને નૈરયિકા પ્રમાણે જાણવું

પચેદ્રિય તિર્યચ્યોને છ જે લેશ્યા જાણવી સમર્થિમ પચેદ્રિયતિર્યચ્યોનિકાને નૈરયિકા પ્રમાણે જાણવી ગર્ભજ પચેદ્રિયતિર્યચ્યોનિકાને ૭ લેશ્યાઓ, તિર્યચ્યોનિની માદાઓને ૭ લેશ્યાઓ, મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ, સમર્થિમ મનુષ્યોને નૈરયિકા પ્રમાણે, ગર્ભજ મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ, મનુષ્ય સ્ત્રીઓને ૭, દેવોને પણ ૭, દેવીઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજ એ ચાર, ભવનવાસીઓને, ભવનવાસિનીઓને, વાનઘ્યતર દેવોને તથા વાનઘ્યતરદેવીઓને પણ એ ચાર.

તેજલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યામા વીતરાગપણ સજવણ નથી, પણ શુક્લમા જ સજવે છે ૨ સિદ્ધા લેશ્યારહિત જ હોય છે —શતઠ ૧, હેઠે ૧ ૩ નારકોને, વિકલેદ્રિયોને, તથા તેજઘાય અને વાધુઘાય છવોને પ્રથમની ત્રણ જ લેશ્યાઓ હોય છે ભવનપતિ, પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ અને વ્યતરોને પ્રથમની ચાર લેશ્યાઓ છે (ગર્ભજ) પચેદ્રિય, તિર્યચ્ય અને મનુષ્યોને ૭ લેશ્યાઓ છે, જ્યોતિષકોને તેજલેશ્યા છે વૈમાનિકાને ત્રણ શુક્લ લેશ્યાઓ છે તેમા પણ સીવર્મ અને ઈશાનમા તેજલેશ્યા જાણવી, સનત્કુમાર, માહેદ્ર અને શ્રદ્ધાસ્થમા પદ્મલેશ્યા જાણવી, અને ત્યાથી આગળ શુક્લલેશ્યા જાણવી

ત્રોતિધેન એક તેજોદેસ્થા તેવુ જ ત્રોતિધે દેવીએન
વૈમાનિકોને તેજ પદ્મ અને મુકલ એ તથા, તથા વૈમાનિક
દેવીએને એક તેજોદેસ્થા જ^૨ હોય છે

મી —હે ભગવન્ ! એ જમી હેમ્માવાળાઓમા કેમ
કાનાથી વધિક છે ?

મ —હે મીનમ ! મીથી થોડા મુકલ હેમ્માવાળા^૨ છે
તેનાથી પદ્મદેસ્થાવાળા સખ્યાતમણા^૩ છે તેનાથી તેજોદેસ્થા-
વાળા સખ્યાતમણા^૪ છે તેનાથી દેસ્થાવંદિત જીવો (સિદ્ધી)
અનંતમણા છે તેનાથી કાપોત દેસ્થાવાળા^૫ અનંતમણા છે
તેનાથી નીલદેસ્થાવાળા વિશ્વેશ્વરિય છે તેનાથી કુણ્ડ હેમ્માવાળા
વિશ્વેશ્વરિય^૬ છે અને તેનાથી હેમ્માવાળા (કુણ્ડ) જીવો
વિશ્વેશ્વરિય છે

૧ કસલુકે વૈમાનિક દેવીએન માત્ર સૌધમ અને કિયાન
નામનાં સ્વર્ગમા જ છે, અને તે સ્વર્ગમા માત્ર તેજોદેસ્થા છે

૨ થોડાક જ પદ્મદેસ્થા વિરેચ મનુષ્યો તથા હાન્તકાક
દેવામા દુલ્ભદેસ્થા હોવાથી.

૩ તેનાથી સખ્યેશ્વરજીવો વિરેચપદ્મદેસ્થા, મનુષ્યો સન કુમાર,
માહે અને જહાજીકાસી દેવામા તે હોવાથી.

૪ જાણે કુણ્ડશ્રવિક અપકાવિક ગ્રસ્થિક વનસ્પતિશ્રવિક
તથા સખ્યેશ્વરજીવો વિચ અપકાવિક મનુષ્યો, અવનપતિ એ તર
ત્રોતિધે સૌધમ અને કિયાન દેવામાં તે હોવાથી.

૫ સિદ્ધા કરતા વનસ્પતિશ્રવિક (કાપોતદેસ્થાવાળા)
અનંતમણા હોવાથી

૬ કસલુકે કિયાન અને કિયાનવર અવનસ્થાવરના વધુ
વધુ હોવાથી

ગૌ૦—હું બગવન! કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યા-વાળા નૈરયિકામા કઈ લેશ્યાવાળા વધારે છે?

મ૦—હું ગૌતમ! કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા નૈરયિકા થોડામા થોડા^૧ છે, તેનાથી નીલ લેશ્યાવાળા અસખ્યાતગણા છે^૨, તથા કાપોત લેશ્યાવાળા તેથી અમખ્યાતગણા^૩ છે

પરંતુ તિર્થચોનુ ઓછાવત્તાપણું સામાન્ય જીવોના ઓછાવત્તાપણા પ્રમાણે જાણવું, પણ વિશેષ એટલો કે, તેમા લેશ્યારહિત જીવોનું પદ ન હોવું, કાણુ કે તિર્થચોમા અલેશ્ય જીવોનો અસંભવ છે

એક દ્રિયોમા તેજોલેશ્યાવાળા સૌથી થોડા^૪ છે, તેના કરતા કાપોતલેશ્યાવાળા અત્યંતગણા છે,^૫ તેના કરતા નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે, અને તેના કરતા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે

૧ થોડાક પાચમી પૃથ્વીના નરકવાસોમા તથા છઠી અને માતમી પૃથ્વીમા જ નૈરયિકોને કૃષ્ણલેશ્યા હોવાથી

૨ કંઠસાક તૃતીય પૃથ્વીગત નરકવાસોમા, આખી ચોથીના, તથા કંઠસાક પચમ પૃથ્વીગત નરકવાસોના અસખ્યાતગણા નારકોમા નીલલેશ્યા હોવાથી

૩ પૂર્વોક્ત નારકા કરતા અમખ્યાતગણા તથા પ્રથમ અને દ્વિતીય પૃથ્વીમા તેમજ તૃતીય પૃથ્વીના કંઠસાક નરકવાસોમા રહેતા નારકોમા કાપોતલેશ્યા હોવાથી

૪ કાણુ કે બાદર પૃથ્વી, અપ, અને વનસ્પતિકાયોમા અપર્યાપ્તાવસ્થામા જ તેનો સંભવ હોવાથી

૫ સૂક્ષ્મ બાદર નિર્ગોહ જીવોમા કાપોતલેશ્યા હોવાથી

અભોતિષ્ઠાન એક તેજોભેસ્મા, તેણે જ અભોતિષ્ઠા દેવીએના
વૈભાનિકોને તેજ પદ્મ અને મુકલ એ તથા, તથા વૈભાનિક
દેવીએને એક તેજોભેસ્મા જ^૧ હોય છે

ગી —હે ભગવન્ ! એ બધી ભેસ્માવાળાઓમાં કોણ
કોનાથી અધિક છે ?

મ —હે ગીતામ ! સૌથી મોટા મુકલ ભેસ્માવાળા^૨ જ
તેનાથી પદ્મભેસ્માવાળા સખ્યાનગણ^૩ છે તેનાથી તેજોભેસ્મા-
વાળા સખ્યાનગણ^૪ છે તેનાથી ભેસ્મારહિત જીવો (સિદ્ધી)
અનતગણ છે તેનાથી કાપોત ભેસ્માવાળા^૫ અનતગણ છે
તેનાથી નીચભેસ્માવાળા વિજાગ્રાધિક છે તેનાથી પૃથ્વી ભેસ્માવાળા
વિરોધાધિક^૬ છે અને તેનાથી ભેસ્માવાળા (કુસ) જીવો
વિરોધાધિક છે

૧ મત્સ્ય^૭ વૈભાનિક દેવીએ માત્ર સૌધમ અને ક્રિયાન
નામનાં સ્વર્ગીયા જ છે; અને તે સ્વર્ગીયા માત્ર તલ્લેભેસ્મા છે

૨ મોટાં જ પદ્મોદિતિ તિરંગ મનુષ્યો તથા દાન્તકાર
દેવોમાં મુકલભેસ્મા હોવાથી.

૩ તેનાથી સખ્યેયગણ તિરંગમજાદિતિ મનુષ્ય સંવત્સાર
માટે ૪ અને જલભોક્ષી દેવોમાં તે હોવાથી.

૪ જાદર પૃથ્વીકાલિક અપકાલિક પ્રત્યેક વનસ્પતિકાલિક
તથા સખ્યેયગણ તિતિ મજાદિતિ મનુષ્યો, જલવપતિ એ તર,
અભોતિષ્ઠા સૌધમ અને ક્રિયાન દેવોમાં તે હોવાથી

૫ સિદ્ધા કરતા વનસ્પતિકાલિક (કાપોતભેસ્માવાળા)
અનતગણ હોવાથી

૬ મત્સ્ય^૮ કિલ્લ અને કિલ્લવર અધ્યવસાયવાળા વધુ
વધુ હોવાથી.

ગૌ૦—તે ભગવન્ । કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યા-વાળા નૈરયિકામા ડઈ લેશ્યાવાળા વધારે છે ૧

મ૦—હે ગૌતમ । કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા નૈરયિકા થોડામા થોડા^૧ છે, તેનાથી નીલ લેશ્યાવાળા અસખ્યાતગણા છે^૨, તથા કાપોત લેશ્યાવાળા તેથી અમ ખ્યાતગણા^૩ છે

પચેદ્રિય તિર્યચોનુ ઓગ્રવત્તાપણુ સામાન્ય જીવોના ઓછાવત્તાપણુ પ્રમાણે જાણવુ, પણ વિશેષ એટલો કે, તેમા લેશ્યારહિત જીવોનુ પદ ન કહેવુ, તાણુ કે તિર્યચોમા અલેશ્ય જીવોનો અસંખ્ય છે

એકે દ્રિયોમા તેજોલેશ્યાવાળા સૌથી થોડા^૪ છે, તેના કરતા કાપોતલેશ્યાવાળા અનંતગણા છે,^૫ તેના કરતા નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિઃ છે, અને તેના કરતા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિઃ છે

૧ થોડાં પાચમી પૃથ્વીના નરકવાસોમા તથા છઠી અને સાતમી પૃથ્વીમા જ નૈરયિકોને કૃષ્ણલેશ્યા હોવાથી

૨ કેટલાક તૃતીય પૃથ્વીગત નરકવાસોમા, આખી ચોથીના, તથા કેટલાક પચમ પૃથ્વીગત નરકવાસોના અસખ્યાતગણા નારકોમા નીલલેશ્યા હોવાથી

૩ પૂર્વોક્ત નારકો કરતા અસખ્યાતગણા તથા પ્રથમ અને દ્વિતીય પૃથ્વીમા તેમજ તૃતીય પૃથ્વીના કેટલાક નરકવાસોમા રહેતા નારકોમા કાપોતલેશ્યા હોવાથી

૪ કારણુ કે બાહર પૃથ્વી, અપ, અને વનસ્પતિદાયોમા અપર્યાપ્તવસ્થામા જ તેનો સંભવ હોવાથી

૫ સૂક્ષ્મ બાહર નિગોદ જીવોમા કાપોતલેશ્યા હોવાથી

પૃષ્ઠીકામિકાને સામાન્ય ઓકદિયો જોવા જ નહીં, માત્ર કાપોતલેસ્થાવાળાને અનતમણી ન કહેતાં અસખ્યેમણી કહેવા. અપૃષ્ઠીકામિકાનું પણ તે પ્રમાણે જ નહીં, અમિ કામિકામાં સોધી મેળા કાપોતલેસ્થાવાળા તેનાથી નીચેસ્થાવાળા વિરોધાધિક છે તથા તેનાથી કુખ્યસ્થાવાળા વિરોધાધિક છે વાયુકામિકાનું પણ એમ જ નહીં, વનરપતિકામિકાનું સામાન્ય ઓકદિય જોવા પ્રમાણે નહીં, એ ઉદિય, તથા ઉદિય અને ચાર ઉદિયવાળાઓનું અમિ કામિકા પ્રમાણે નહીં, ચરોદિય તિર્થચોરોનિકાનું સામાન્ય જોવા પ્રમાણે નહીં, પરંતુ કાપોતલેસ્થાવાળાને અસખ્યેમણી કહેવા સમ્યક્તિમ પરોદિય તિર્થચોરોનું અમિકામિકા પ્રમાણે નહીં, મમ જ પરોદિય તિર્થચોરોનું સામાન્ય જોવા પ્રમાણે નહીં, પરંતુ કાપોતલેસ્થાવાળાને સખ્યાતમણી કહેવા. એનું જ તિર્થચોરોનિની માદાઓ મારે પણ નહીં. *

તિર્થચોરોની પેઠે મનુષ્યોનું અસ્પૃશ્યત્વનું નહીં, પરંતુ કાપોતલેસ્થાવાળા અનતમણી છે એ ૫૬ ન કહેવું ?

* મૂળમાં અહીં પાળી સમ્યક્તિમ અને મમ જ પરોદિય તિર્થચોરોની સરખામણી છે. પણ સમ્યક્તિમ પરોદિય તિર્થચોરોની તથા મમ જ પરોદિય તિર્થચોરોની તિર્થચોરોનિની માદાઓ સાથે અનુક્રમે તેમ જ એકસાથે સરખામણી છે તે જ પ્રમાણે પરોદિય તિર્થચોરોની અને તિર્થચોરોની માદાઓની સરખામણી છે તથા તિર્થચોરોની અને તિર્થચોરોની માદાઓની પણ સરખામણી છે.

૧. કારણ કે મનુષ્યો પાતે જ અનત નથી.

દેવોમા શુક્લલેશ્યાવાળા સૌથી થોડા છે,^૧ તેમના કરતા પદ્મલેશ્યાવાળા અસંખ્યેયગણા છે,^૨ તેમના કરતા કાપોતલેશ્યાવાળા અસંખ્યાતગણા છે,^૩ તેમના કરતા નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક^૪ છે, તેમના કરતા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે, તથા તેમના કરતા તેજોલેશ્યાવાળા સંખ્યેયગણા છે.^૫

દેવીઓમા કાપોતલેશ્યાવાળા સૌથી થોડી છે,^૬ તેમના કરતા નીલલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક^૭ છે, તેમના કરતા કૃષ્ણલેશ્યાવાળી વિશેષાધિક છે, અને તેમના કરતા તેજોલેશ્યાવાળી સંખ્યેયગણી^૮ છે.

આ પછી મૂળમા દેવ-દેવીનું ભેદ અલ્પત્વબહુત્વ વર્ણવ્યું છે.^૯ તથા ભવનવાસી, દેવો, ભવનવાસી દેવીઓ,

૧ લાન્તાકાદિ દેવલોકમા જ તેમનો સદ્ભાવ હોવાથી

૨ સનતકુમાર, મહેન્દ્ર અને બ્રહ્મલોકવાસી દેવોમા તે હોવાથી

૩ ભવનપતિ તથા વ્યતર દેવોમા તેમ જ સનતકુમારાદિ દેવોમા હોવાથી

૪ વધારે ભવનપતિ અને વ્યતરોમા તે હોવાથી

૫ થોડાક ભવનપતિ અને વ્યતરોમા તથા સમન્ત જ્યોતિષક અને સીધર્મ તથા ઈગાન લોકમા તે હોવાથી

૬ કેટલીક ભવનપતિ અને વ્યતર દેવીઓમા તે હોવાથી

૭ વધારે ભવનપતિ અને વ્યતર દેવીઓમા તે હોવાથી

૮ જ્યોતિષક, સીધર્મ અને ઈગાન લોકની બધી દેવીઓને

તે હોવાથી

૯. દરેક વર્ગની દેવીઓ તે તે વર્ગના દેવો કરતા ઓ

ગણી હોય

તથા તે જને બેમાં એ પ્રમાણે વાનન્ધતર દ્વા દેવીઓ અને
 દેવ-દેવીઓ. એ પ્રમાણે બ્યોતિ ૩ દેવા, દેવીઓ અને ૬૪-
 દેવીઓ તથા પ્રમાણે વૈમાનિક દેવા દેવીઓ અને દેવ દેવીઓ.
 તથા પાછા ભવનવાસી વાનન્ધતર બ્યોતિ ૩ અને વૈમાનિક
 દ્વા તથા તે જ પ્રમાણે ચારે વચની દેવીઓ. પાછા તે
 ચારે વચની દેવ દેવીઓ બેમાં—એ પ્રમાણે બધા વચની
 છુદોનું કૃષ્ણાદિ બેચાની બામતર્મા ઓહાવતાપણ વજુચુ
 ૭૧

મૌ —હે ભગવન એ કૃષ્ણાદિ બેચાવાળામાં કેમ
 કેનાથી ઓહી કહિવાળું છે અને કેણુ કેનાથી વધારે
 કહિવાળું છે

મ —હે મૌતમ ! કૃષ્ણબેચા કરતા નીલકંથવાળા
 વધારે કહિવાળા છે તેના કરતા કાપેતબેચાવાળા તેના
 કરતા તેમ્નેબેચાવાળા તેના કરતા વજુબેચાવાળા અને તેના
 કરતા ગુહ્યબેચાવાળા વધારે કહિવાળા છે

—સતક ૧ ઉદ ૨

૨

ચોનું હથકાપણુ બારેપણુ જણાવવા ચાર વિભાગ
 પાડેલા હોય છે : ગુરુ (ઐરસે કે બારે હેકુ વચેરે) લણુ (ઐરસે
 હથકુ કુમાડો વચેરે કારણ કે તેના બિંચ જવાનો સ્વભાવ છે)

૧ થરત તે જન મૂર્ખમાં ન જાણતા પ્રજાપત્યસૂત્રના
 ૧૭ આ ચેરવાપણના બીજા હેરસકમાંથી કતારી ચેવાનું મહેલ
 હોવાથી જાણી દતાણુ નથી

૩

મો — હં ભગવન' હૃદયમેસ્થા નીલમેસ્થાને મયોમ
પામી ન રહે અને તે વણ પરિણમે ?

મ — હે જીતમ' તે પ્રમાણે પારણમે છ હૃદયમેસ્થાના
પરિણામવાળા છવ નીલમેસ્થાને મોમ વ્યોનું મદલ કરી
મરણ પામે છે ત્યારે તે નીલમેસ્થાના પરિણામવાળા થઈને
ઉપમ થાય છે કારણકે છવ ને મેસ્થાના વ્યોનું મદલ
કરીને મરણ પામે, તે મેસ્થાવાળા થઈને તે બીજા કોણે
ઉપમ થાય છે એમ કહી જાણને પામીને, જાણના સંયોગથી
જાણકે, જાણના વણ જાણના મધે જાણના રમ અને
જાણના પમે પરિણમે છ અથવા એમ ચોખ્ખુ રમક
રમને પામીને રમને કપે-વર્ણ-મધે-રસે જ્ઞાન પક્ષે પરિણમે
છ નથી રીતે હે જીતમ' હૃદયમેસ્થા નીલમેસ્થાને પામીને
તેના વણાદિ પરિણામરૂપે જની લગ છે તેજ પ્રમાણ જ્ઞાન
મેસ્થાઓનું પણ જાણુ

— સુતક ૪ શ્લોક ૧૦

૪

રાજગૃહ નમરમા ભગવાનના અનિવરણી માકરિપુત્ર
ભગવાનને પૂછ છે

મા — હં ભગવન કાપોતકસ્યાવાળા પૃથ્વીકાવિક
છવ ત્યાંથી મરીને તુરંત જ મનુષ્યના શરીરને પ્રાપ્ત કરી
જન્મજાન પ્રાપ્ત કરે અને ત્યાર બાદ સિદ્ધ થાય ?

મ — હા માકરિપુત્ર

આ વાત સાંભળી તથા તેને અંગીકાર કરી પેલા અમલ્ય નિમ્નથી માઠાંદિપ્ત પાસે આ-આ અને તેમના વડત કરી તેમની કૃપા માગવા લાગ્યા.

— સ્તવક ૧૮ ઉપ ૩

૮ છવના મરણ, જન્મ અને મોક્ષ

૧

મરણ

મોક્ષ—ઈ ભગવન્ મરણ કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ —હે મોક્ષ ' પાંચ પ્રકારનું છે ૧ આત્મિયમરણ—એટલે વીચિ—તરમની પેડે પ્રતિસમય આયુષ્યનો ક્ષય થતો ત્યાં ૨ અવધિમરણ—એટલે કે એક વાર એક મતિનું આયુષ્ય ભાગવી મરણ પામી ફરી તે ૧ મતિનું આયુષ્ય અવિષ્કમ્બ જાંધી તથા ભોગવીને મરણ પામવું ત. ૩ આત્મતિમરણ—એટલે કે પોતાની નરક આદિ મતિના આયુષ્યના ક્ષય થતા ફરી તેનું જ આયુષ્ય અવિષ્કમ્બ ન જુધે ત રીત મરણ પામવું ત. ૪ જ્ઞાનમરણ—એટલે કે અવિરતિવાળા પુરુષનું મરણ ૫ જ્ઞાન પરિતમરણ—એટલે કે સત્વિરતિવાળા પુરુષનું મરણ

મો —હે ભગવન્ આત્મિયમરણ આત્મિયમરણ તા માટે કહેવાય છે ।

મ —હે મોક્ષ નરકમતિમા જતતા જીવ જે નૈરયિક આયુષ્યમ જાણ્યું છે તે કમના આનુભોને ત આત્મિયક—એટલે કે નિરતર-પ્રતિસમય મરે છે—છા? ૩—માટે ત આત્મિયક મરણ કહેવાય છે

ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ-ପ୍ରାଚୀନ-ପ୍ରାଚୀନ ଏ ହିନ୍ଦୁ 'ଓ' ହିନ୍ଦୁ ପ୍ରାଚୀନ
 ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରାଚୀନ ମାତା ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରାଚୀନ ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରାଚୀନ

ପ୍ରାଚୀନ

୧

୦ ୦୩୩ '୧୬' ୨୫୫—

୧ (୧ ପ୍ରାଚୀନ ୨୫୫)

ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ
 ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା
 ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା
 ପ୍ରାଚୀନ-ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା

୧ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା

୨ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା

୩ ଓ ପ୍ରାଚୀନ ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା

୪ ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା

ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ
 ପ୍ରାଚୀନ ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା

୫ ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା

୬ ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା

ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରାଚୀନ
 ପ୍ରାଚୀନ ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା

୭ ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା

୮ ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା ମାତା

મોઢે અમુક જાગ્યનો વિચારવી પ્રાપ્ત થાય છે તે અહીં
 દુઃકમાં જણાવી છે તે અંતરાશયતિ એ પ્રકારની છે. કશુ
 અને વક વકયતિને વિગ્રહમતિ પણ કહ્યું છે. કશુમતિથી
 ત્યાં જીવને પૂર્વશરીર છાડતી વખતે પૂર્વશરીરજન્ય વેગ
 મળે છે તેનાથી તે બીજા પ્રયત્ન સિવાય જ પુનુપથી
 હ્રદેશા બાણુની માફક તે નવા અંગને પહેંચી જાય છે
 પરંતુ વક (વિગ્રહ) મતિથી જતાં જીવને વચ્ચે નવો
 પ્રયત્ન કરવો પડે છે કેમકે પૂર્વશરીરજન્ય પ્રયત્ન જીવને
 ત્યાંથી વળતું પડે છે ત્યાં સુધી જ કામ કરે છે. વળવાનું
 ત્યાં (વિગ્રહ) જાતવા પૂર્વદેહજનિત પ્રયત્ન મઠ પડે છે
 તે વખત જીવને બીજુ કોઈ સ્થાન શરીર નથી હાતું, તેથી
 કામજી-સુદૃઢ શરીર દ્વારા ત્યાં નવો પ્રયત્ન થાય છે.

સીધી મતિનો અથ એ છે કે પહેલાં ૭ આકાશ
 સુખમાં જીવ અંશિત હોય ત્યાંથી મતિ કરતા તે ત્યાંથી સીધી
 રેખામાં જિએ નીચે અથવા તીસડા માંસો નથ વક
 (વિગ્રહ) મતિ એ છે કે જેમાં પૂર્વજ્ઞાનથી નવા થાન
 સુધી જતા સરળ રેખાનો અમ થાય અર્થાત્ એકાગ્ર
 એકા એક વાક (વિગ્રહ) તે અવસ્થા હોય પડે મુક્ત
 થનારો જીવ તે મોક્ષના નિયત આન કિય? કશુમતિથી
 / ઉપર નથ છે વકમતિથી નહિ. પરંતુ અમારી જીવ
 મતિ સરળ રેખામાં કે ક્યારેક વકરેખામાં પથ મતિ
 કરે છે.

આરે સીધી મતિ હોય ત્યારે અંતરાશયમતિમાં એક /
 અમથ માટે છે જેમાં એક વાક હોય તેમાં (વાકવાળા
 આને પહેંચના એક અને વાકવાળા થાનથી ઉત્પતિ

માકખા જે બામખા ત્રન છવો ૨ છ તે બામને
 યમનાડી ૬ છે ત્રસનાડીની જહાર ચ્ચાતગનાડી છે તેમાં
 કવગ યાવઃ છવ ૪ દોષ છે ત્રમુનાડીમાં ત્રખ સમરવાચ્ચ
 ૫ યાકની વિમદમનિ ૪ દાર્ઠિ થો ત્રખ અને મા
 રાકવાચ્ચ વિમદમનિ યાવઃ યાડીમાથી ત્રસ નાડીમાં થઈને
 યાવઃ નાગીમાં ઉત્પન્ન થનાર છવ ૪ દોષ

મીગ—૪ બનવત્ છવો વિમદ (વાંકવાચ્ચ) મનિ
 મામ છે ૬ આવમદમનિને મામ છે ।

૫ —૬ મીનમ છવો વિમદમનિન મામ છે અને
 આવમદમાન પખ મામ ૬

મી —૬ બનવત્ ચુ નૈયવિઠો વિમદમનિને મામ ૬
 ૬ અવિમદમાન મામ છે ।

૭ —૭ મીનમ ૭ તપાવ અવિમદમનિન મામ છે
 અથવા પખા અવિમદમાન મામ છે અને એકા વિમદ
 મનિને મામ છે અથવા પખા અવિમદમનિ મામ છે
 અને પખા વિમદમનિ મામ છે એ પ્રમાણ અન્ન
 મનિના છવતુ પખ તખ મામ મામાન્ન છવો અને
 એકિ છવતુ તાતનમ વિમદમનિવાગા પખ પખા ૧/૧
 અને વિમદમનિ ત્રવાલા પખ પખા ત્રા ૧ અને
 તખ

—છવઃ ૧ ૩૧ ૭

૧ અહીં આ રૂપના અવ મ ૪ મીધીચ્ચિત્તવા વિમ
 ૫ ૧૧૧: ૫૫ મીધીચ્ચિત્તવા ૧ ન ત્રિવાચો અરો
 ૧૧૧: — ૬ ।

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જીવ પરબ્રહ્મમાં જતી વખતે કંઈ નમયે અનાહારક હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પરબ્રહ્મમાં પ્રથમ સમય જીવ ક્ષય આહારક હોય, અને ક્ષય અનાહારક હોય,^૧ પરંતુ ત્યારે વક્રગતિ વડે એ સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પ્રથમ સમય અનાહારક હોય છે, અને બીજા સમયે આહારક હોય છે, ત્યારે ત્રણ સમયે ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પ્રથમ એ સમય અનાહારક હોય છે, અને ત્રીજા સમયે આહારક હોય છે, ત્યારે ચાર સમયે પરબ્રહ્મમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે આદિના ત્રણ સમયે અનાહારક હોય છે અને ચોથા સમયે આહારક હોય છે ચોથા સમયે જીવ અવશ્ય આહારક હોય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જીવ કયે સમયે મૌથી અદ્ય આહારવાળો હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! ઉત્પન્ન થતા પ્રથમ સમયે, અને જીવિતને છેલ્લા સમયે એ સમયે જીવ મૌથી અદ્ય

૧ મુક્ત જ થાય તો એક પણ ગરીર ન હોવાથી અનાહારક જ હોય

૨ જેમકે કોઈ મત્સ્યજીવ ભરતક્ષેત્રના પૂર્વભાગથી ગૌરવનક્ષેત્રના પશ્ચિમભાગની નીચે નરકમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તે એક સમયે ભરતના પૂર્વભાગથી પશ્ચિમભાગ તરફ જાય; બીજા સમયે ગૌરવનના પશ્ચિમભાગ તરફ જાય અને ત્રીજા સમયે નરકમાં જાય

૩ જેમકે ત્રસનાડીની બહાર વિદિશામાં રહેલો કોઈ જીવ જ્યારે અધોલોહથી જીર્ણલોહમાં ત્રસનાડીની બહારની દિશામાં ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પ્રથમ સમયે તે વિગ્રેણીમાંથી સમગ્રેણીમાં આવે, બીજા સમયે નાડીમાં પ્રવેશ કરે, ત્રીજા સમયે જીર્ણલોહમાં જાય, અને ચોથા સમયે લોહનાડી બહાર ઉત્પત્તિગ્રામે જાય

આદારવાંઝા દોષ ૪ કારણે ઉત્પન્ન થતી જન્મ આત્મા
 મદ્ય દ્રવ્યો મરીર આપ દોષ ૪ અને દરિદ્રો ૪૫
 નમરો દુઃખરોમાં મદ્ય થવા દોષ ૪ અને આપ મરીર
 ૫૫વામાં ૧૨૫૧ દોષ ૪

—શ્લોક ૧ ઉચ્ચ ૧

૩

ધોનિ

ચિત્તજ ૪૪ મ આત્મ યોગ-લેખા દુઃખ આત્મ
 રજસગુણ યોગ મરીર માત્ર પુરુષ મદ્ય રૂ ૭ ન
 ધોનિ ન હિમલા દુઃખ કામજ મરીરની નાથે તપેવા
 માત્રા પાત્રની મ મમાત્ર ૪૫ ૪

૨ ૪૪૬૬૫૫ ૪૪ ૪૪ ૪૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારની છે, સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર તેમા નારકા તથા દેવોની યોનિ અચિત્ત છે, ગર્ભજ્ઞેની યોનિ મિશ્ર છે, અને અન્યની^૧ ત્રિવિધ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે સૃત (દહાયેલ કે દહ્યાયેલ), વિવૃત (ખુલ્લી) અને મિશ્ર

તેમા એકેન્દ્રિયો, દેવો^૨ અને નારકાની યોનિ સૃત હોય છે ૨-૩-૪ છદ્રિયવાળા (વિક્ષેદ્રિય) જીવો, અને અગર્ભજ પચેદ્રિય તિર્થંચ તથા મનુષ્યોની યોનિ વિવૃત છે, જ્યારે ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્થંચોની મિશ્ર છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ! યોનિ ત્રણ પ્રકારની છે કાચળા જેવી ઉત્પત્તિ, શખ જેવા આવર્તવાળા, અને વાસના પાન જેવી તેમા સ્ત્રીરત્નની^૩ યોનિ શખ જેવા આવર્તવાળા હોય છે, તેમા ઉત્પત્તિ થયેલો ગર્ભ અવશ્ય નાશ પામે છે કાચળા જેવી ઉત્પત્તિ યોનિમા તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ અને બલરામ પેદા થાય છે, જ્યારે વાસના પાન જેવી યોનિમા અન્ય જનો પેદા થાય છે

—શ્લોક ૧૦, ઉદ્દે. ૨

૧ પૃથ્વીઆદિની, અને ■ મૂર્છાનજ મનુષ્યાદિની

૨ દેવશર્યામા વસન્થી દહાયેલ આગળના અસખ્યાત શાગ જેટલો દેવ ઉત્પત્તિ થાય છે, અને નરકમા વજ્જની બીજાના ગોખ પણ વાસેલી બારી જેવા હોય છે, તેમા ઉત્પત્તિ થયા બાદ તેમની આકૃતિ વધતા તેઓ નીચે ગળડે છે

૩ જેમકે, ચક્રવર્તીને પ્રાપ્ત થઇ સ્ત્રીરત્ન

૪

મહાવાસ

૧

મૌ —હં ભગવન્ મહર્મા ઉત્પન્ન થનો છવ્વ ઇન્દ્રિય વાલો ઉત્પન્ન થાય કે ઇન્દ્રિય વિનશ્નો ?

મ —દુએ દિયો —મ્મુલ્લ ઇન્દ્રિયેની અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિય વિનશ્નો ઉત્પન્ન થાય અને બાવરુદ્રિય (ચિત્તન્વની શક્તિ) ની અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિયવાલો ઉત્પન્ન થાય.

મૌ —હં ભગવન્ ગભમ્મ ઉત્પન્ન થતો છવ્વ શરીરવાલો ઉત્પન્ન થાય કે શરીર વિનશ્નો ઉત્પન્ન થાય ?

મ —હે મૌતમ ! ઔદારિક વૈશ્વિય અને આદારક — એ ત્રણ મુલ્લ શરીરેની અપેક્ષાએ શરીર વિનશ્નો ઉત્પન્ન થાય અને તેજસ્સ તથા કામમ્મ એ સુક્ષ્મ શરીરેની અપેક્ષાએ શરીરવાલો ઉત્પન્ન થાય.

મૌ —હે ભગવન્ ! છવ્વ મહમ્મ ઉત્પન્ન થતાં વેત શુ ખાય છે ?

મ —હં મૌતમ ! પર પર એકકુ સર્વેલ્લ માત્રાનું આતવ અને પિતાનું વીવ ખાય છે.

મૌ — ભગવન્ મહર્મા મથા બાદ છવ્વ શુ ખાય છે ?

મ —હં મૌતમ ! મહર્મા મથા બાદ છવ્વ માતાએ આપિય અનેક પ્રકારના રસવિકારોના એક બામ સાથે માતાના આતવન ખાય છે.

સત્કારવાળો બની જો મમયે જો મરણ પામે, તો તે નૈરયિકામાં ઉત્પન્ન થાય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ગયેલો જીવ દેવલોકે જાય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! કોઈ સચ્ચી, પચે દ્રિય અને સર્વ પર્યામિતી પૂર્ણ થયેલો જીવ ઉત્તમ શ્રમણ કે બ્રાહ્મણ પાસે એક પણ ધાર્મિક અને આર્યવચન સાંભળી, તરત જ સવેગથી ધર્મમાં શ્રદ્ધાળુ, ધર્મમાં તીવ્ર અનુરાગથી રંગાયેલો, ધર્મનો લાલચુ, પુણ્યનો લાલચુ, શ્વર્ગનો લાલચુ, મોક્ષનો લાલચુ, તેમાં ચિત્તવાળો, તેમાં મનવાળો, તેમાં આત્મ-પરિણામવાળો, તેમાં અધ્યવસાયવાળો, તેમાં તીવ્ર પ્રયત્નવાળો, તેમાં સાવધાનતાવાળો, તેને માટે ક્રિયાઓ કરનારો, અને તેના મન્કારવાળો બની, તે સમયે જો મરણ પામે, તો તે દેવલોકે જાય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં ગયેલો જીવ અતો હોય, પડખાભેડ હોય, કેરી જેવો કુળ્લ હોય, ગિભેલો હોય, એઠેલો હોય કે સૂતેલો હોય ? તથા જ્યારે માતા સૂતી હોય ત્યારે સૂતો હોય, જ્યારે માતા જાગતી હોય ત્યારે જાગતો હોય, માતા સુખી હોય ત્યારે સુખી હોય અને માતા દુઃખી હોય ત્યારે દુઃખી હોય ?

મ૦—હા ગૌતમ ! હવે જો તે ગર્ભ પ્રસવ સમયે માથા દ્વારા કે પગ દ્વારા આવે તો સગળી રીતે આવે, અને જો આડો ચઢીને આવે તો મરણ પામે જે જીવ બહાર આવે તેના કર્મો અશુભ હોય તો તે જીવ કદરૂપો, દુર્વર્ણી, દુર્ગંધી, ખરાબ રસવાળો, ખરાબ અર્પણવાળો, અનિષ્ટ, અઠાંત અપ્રિય, અશુભ, અમનોજ, સભાષ્યો પણ સારો ન

ગો —હે ભગવન્' પિતાનાં જિજ્ઞાસે દેવ છે ?

મ —હે ગૌતમ પિતાના જિજ્ઞાસે જણ દેવ છે હાકાં
મનના અને દેવ-હાદી-રોમ-નખ.^૧

ગો —હે ભગવન્' તે મહા અને પિતાના જિજ્ઞાસે
સતાનના શરીરમાં દેવ હા કાળ સુધી રહે ?

મ —હે ગૌતમ' સતાનનું શરીર ને દેવ હાળ સુધી
રહે તે દેવ હાળ સુધી.

ગો —હે ભગવન્' જર્મમાં દાખલ થયા બાદ કેઈ
જીવ નૈરવિકર્મા ઉત્પન્ન થાય ? જર્મમાં જર્મમાં એવો જીવ
પણ નરકને થોડા કાળે જાંધી મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ?

મ —હે ગૌતમ' કેઈ સદી પર્યંતિ અને સર્વ
પર્યાયોથી પૂરો થયેલો જીવ શત્રુ સરકર આવેલું સાંભળી
વીર્યવિધ વડે અને વૈદ્યવિધિ^૨ વડે આદ્યપ્રદેશને જર્મથી
જન્મના ભાગે રહે છે અને વૈદ્ય સમુદ્ધાત કરી ચતુરથી
સેના બનાવ છે અને તેના વડે શત્રુના સરકર સાથે યુદ્ધ કરે
છે પછી તે પૈસાનો લાભ, રાજ્યનો લાભ, ભોજનો
લાભ તથા કામનો લાભ જીવ, તે રાજધાનીમાં જ
વિષ્ણુ મન આદ્યપરિણામ, અખવસાન (મરણ) અને
માત્રધાનતાપાણી તથા તેને મારે ક્રિયાઓ કરનારો અને તેના જ

૧. જ્યારે માતાનાં અને પિતાનાં એ જિજ્ઞાસે જણનાં તે
સિદ્ધાન્તનાં જિજ્ઞાસે માતાપિતા જન્મનાં સાધારણ જિજ્ઞાસે દેવ છે
કેમકે તેમાં પિતાના શક્તિ અને માતાના અર્થવ્યયો સરખી રીતે
વિહાર દેવ છે —પ્રમ.

૨. એક શક્તિવિશેષ તે એને પ્રાપ્ત થયેલ દેવ તેના જીવની
આ પાત છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઉદ્દગર્ભ કેટલા સમય સુધી ઉદ્દગર્ભરૂપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા એક સમય, અને વધારેમાં વધારે છ મહિના.

ગૌં—હે ભગવન્ ! તિર્યચોનિકગર્ભ કેટલા સમય સુધી ગર્ભરૂપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછુ અતર્મુદ્ધર્ત અને વધારેમાં વધારે આઠ વરસ.

ગૌં—હે ભગવન્ ! મનુષીગર્ભ કેટલા સમય સુધી ગર્ભરૂપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછુ અતર્મુદ્ધર્ત અને વધારેમાં વધારે બાર વરસ.

માતાના પેટની વચ્ચે રહેલ ગર્ભનું શરીર તે ‘કાય,’ તે શરીરમાં ઉત્પન્ન થયું તે ‘કાયભવ’ અને તેમાં જ જે વચ્ચે હોય તે કાયભવસ્થ કહેવાય. કેઈ એક જીવ હોય, તેનું શરીર ગર્ભમાં સ્વાર્ધ ગયું હોય પછી તે જીવ તે શરીરમાં પેતાની માતાના ઉદરમાં બાર વર્ષ સુધી રહી, મરણ પામી, પાછો પોતે રચેલ તેને તે શરીરમાં ઉત્પન્ન થઈ પાછો બાર વર્ષ સુધી રહે અને એ પ્રકારે ચોવીસ વર્ષ સુધી કાયભવગ્રંથરૂપે રહી શકે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાયભવસ્થ કેટલા સમય સુધી ‘કાયભવગ્રંથ’ રૂપે રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછુ અતર્મુદ્ધર્ત અને વધારેમાં વધારે ૨૪ વર્ષ.

સાત્રે તવા હીન વરવાળો, નીન સ્વસ્વાળો, અનિષ્ટ
સ્વસ્વાળો અઘાત સ્વસ્વાળો અગ્નિય સ્વસ્વાળો અશુભ
સ્વસ્વાળો અમનોદ્ય સ્વસ્વાળો સભાઓ પણ સારો ન ધાત્રે
તવા સ્વસ્વાળો અન જેનું વચન કોઈ ન માને તેણે
(અનાદેયવચન) થાય પણ જો તેનાં કર્મો શુભ હોય, તો
તથા શિષ્ટ થાય.

ઔ —હે ભગવન! તે એ પ્રમાણે છે કે ભગવન!
ન એ પ્રમાણે છે?

—મતક ૧ ઉકે ૩

૨

હજારો પાણીને વરસવામાં ૭ નિમિત્તપૂર્વક હાથ તે
ઉઠાવવા હવવાય છે તે ઉદ્દેશ્ય ત્રણ પ્રકારનો હોય.
૭ એક, ધૂમસ પૂજા કરી અને પૂજા તરફે આ
સરખાની કોઈ વસ્તુ ૭ દિવસે થાય તે દિવસથી માથાને
વધારેમાં વધારે ૭ માત્ર પછી તો તર પાણીનું વરસાવ
ન તે અર્થાત્ હાથ તો મક્કા માસમાં દિનપાત શમજ
માસમાં વાદળાનો પેરાવે, એવું આસપાસ અત્યંત ફરી તથા
મગ્ધી અને વસાળ માસમાં વીજળી પાણી પવન અને
વાદળા તથા આમજ અણાવેલા તમામ — એ ઉદ્દેશ્ય
કર્તવાય છે *

૧ વૃદ્ધવૈદ્યારિક પ્રાણીકમાં મળેલ તથા શરીર સ્વચ્છ
આવેલી વિશેષ દર્શના આદે જુદા અને મહાનુરે જાતે ૧૮
ન ૧ પા. ૪૧૭.

* પણ આદે જુદા સ્થાનાંતર જટલ થાય.

જીવનાં મરણ, જન્મ અને મોક્ષ

૧૨૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઉદ્દગર્ભા યદ્યપિ મમક ઉદ્દગર્ભાએ રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! જોહામા જોહા એક મન વધારેમા વધારે ૭ મહિના

ગૌં—હે ભગવન્ ! તિર્થજ્યોનિકર્મ્મ કદા મુધી ગર્ભાએ રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! જોહામા જોહા અન્યથા વધારેમા વધારે આઠ વરસ

ગૌં—હે ભગવન્ ! મનુષીગર્ભા કદા ગર્ભાએ રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! જોહામા જોહા વધારેમા વધારે બાર વરસ

માતાના પેટની વચ્ચે રહેલ ગર્ભાને તે શરીરમા ઉત્પન્ન થતુ તે 'કાયબવચ્ચ' જન્મે હોય તે કાયબવચ્ચ કહેવાય તેનું શરીર ગર્ભમા ગ્રાહ્ય થયુ તે શરીરમા પેટાની માતાના ઉદરમા મરણ પામી, પાછો પેતે રચેલ ન પાછો બાર વર્ષ મુધી રહે અને મુધી કાયબવચ્ચાએ રહી શકે

ગૌં—હે ભગવન્ ! તદ્દય 'કાયબવચ્ચ' એ રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! જોહા વધારેમા વધારે ૨૪ વર્ષ

ગૌ.—હે ભગવન્ ! મૈયુનને મરનો મનુષ્ય ક્યા પ્રકારની હિંસા કરે છે ?

મ૦.—હ જૌતમ ! જેમ કાઈ પુરુષ તપાવલા મોનાના મળિયાને ૩ બરેલી પોલા વામની નળીમા કે ખૂરની? નળીમા ખોસે, અને તે ૩ વજેરનો ધ્વસ કરે, તે પ્રમાણે પુરુષ, યોનિમા રહેલ જીવોનો નાશ કરે છે,

—શ્લોક ૨, ઉદે ૫

૩

ગૌ.—હે ભગવન્ ! ઇન્નો મબધી, શકનો ફત, હરિબ્રહ્મમેસિ નામનો મેનાપતિ દેવ ત્યારે સ્ત્રીના ગર્ભનું સહરણ કરે છે, ત્યારે એક ગર્ભાશયમાથી ગર્ભ લઈને ખીજા ગર્ભાશયમા મૂકે છે, ૬ ગર્ભાશયમાથી લઈને યોનિ દ્વારા ખીજના ઉદરમા મૂકે છે, કે યોનિ દ્વારા ગર્ભને કાઢીને ખીજા ગર્ભાશયમા મૂકે છે, કે યોનિ દ્વારા ગર્ભને પેટમાથી કાઢીને પાછો યોનિ દ્વારા જ ખીજના પેટમા મૂકે છે ?

મ૦.—હે જૌતમ ! પોતાના હાથ વડ ગર્ભને અડી અડીને અને તે ગર્ભને પીડા ન થાય તેવી રીતે યોનિ દ્વારા બહાર કાઢીને ખીજા ગર્ભાશયમા મૂકે છે.

અને જન્મ પણ લે છે મનુષ્ય સ્ત્રીની યોનિમા જોકે ઘણા જીવો હતપન્ન થાય છે, પણ તે બધાય જન્મતા નથી —ટીકા

૧ એક જાતની વનરપતિનો એક જાતનો ભાગ

૨ બધા વિકલ્પોમાથી આ વિકલ્પ જ સ્વીકારવાનું હથુ ગરણ દીકાહાર નથી આપતા માત્ર એટલું જણાવે છે કે, સામાન્ય ક્રમમા યોનિ વાટે જ ગર્ભ બહાર આવે છે !

મો — દ ભમવન શકનો દુત હરજોમમેતિ દેવ ભોના
મખંને નખની રોય વારે વા તો ડવાડાના છિ વારે અદર
મખના કે અદર કાદવા સમય હાં

મ — દા મોતમ ઉપરાત તે દેવ મખંને કાંઈ પણ
આડા કે વધારે પીડા થવા દેતો નથી નવા તે મખના
શરીરના હા — શરીરની કાપકુપ — કરે હ અને પછી તેને
પણ સ મ કીન આંત્ર મો હ કે અદર કરે હાં

—શ્લોક ૫ ગુરે ૪

૫

મોક્ષ

મો — દ ભમવન જીનેષા અનન સાધન કામમ
નાથ મનુષ્ય કેવલ મનમથી કેવલ મનરથી કેવલ
મલમવવામથી અન કેવલ મમિતિ—મુમિના વામનથી મિદ
થવા ગુર થવા અન નવ દુખેના નાન કરનાર થવા

મ — દ મોતમ એ વાત જગત્ત નથી કારખે
કાંઈ અનિમ મરીઆત્તા માધો જાન અન દશન પ્રાપ્ત
કાંઈ અગિદનપારુ જિનપત્ર અન કેવલગાનીપત્ર પ્રાપ્ત મને
૧ ૨ ૩ મિદ ગુર અને મુલા થવા હ થા હ
અન થા

મો — દ ભમવન જીનેષા અનન સાધન કામમ
જેભાગની મનુષ્ય મિદ ગુર મુલા થઈને મર દુખાના
૧ ૨ ૩ ૪

મ૦—હા ગૌતમ' તે સિદ્ધ થયો ને તેણે મર્વ દુઃખોનાં નાશ કર્યો વર્તમાનકાળમા પણ તેમ જ છે અને અવિન્યસકાળમા પણ તેમ જ થયે

ગૌ૦—હે ભગવન્' ને જ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કરનારા અગ્નિહૃત, જિન અને એવજ્ઞાની પુરુષો 'અલમન્તુ'—પૂર્ણ દેહવાય ?

મ૦—હા ગૌતમ' તેઓ 'અલમન્તુ'—પૂર્ણ દેહવાય

ગૌ૦—હે ભગવન્' ને એ પ્રમાણે છે, ને એ પ્રમાણે છે

—શતક ૧, ઉવે૦ ૪

ગૌ૦—હે ભગવન્' કર્મરહિત શ્રવની ગતિ સ્વીકારાય ?

મ૦—હા ગૌતમ' સ્વીકારાય

ગૌ૦—હે ભગવન્' કર્મરહિત શ્રવની ગતિ કેવી ગતિ સ્વીકારાય ?

મ૦—હે ગૌતમ' (૧) નિસંગપણાથી, નીરાગપણાથી અને ગતિના પરિણામથી,^૧ (૨) બંધનનો છેદ થવાથી, (૩) નિરિધન થવાથી—કર્મરૂપ બંધનથી મુક્ત થવાથી અને (૪) પૂર્વપ્રયોગથી કર્મરહિત શ્રવની ગતિ સ્વીકારાય છે

૧ જેમ કોઈ પુરુષ છિદ્ર વિનાના સૂકા તુલ્યડાને કમપૂર્વક અત્યંત સૂકા કરીને ડાલ અને કુશવડે વીટે, ત્યાં પછી તેને માટીના આદ્ર લેપથી લીપે, લીપીને તાપમા

૧ વજન ઓછ થઈ જવાથી નીચેની કે તીરછી ગતિ બદલાઈ, હવે જતી ગતિ થાય તે

મો — હં ભગવન્' શકનો હૃદ દરણેમમેસિ દેવ મીના
નખને નખની રોચ વારે પા તો ફવાહાના છિ વારે અદર
મૂકના કે નહાર કાઢવા સમજ છે ?

૫ — હા મોતમ' સ્વપર્યાત તે દેવ મખને કાઈ પણ
આછી કે વધારે પીકા થવા દેતા નથી તથા તે મખના
શરીરનો છદ — શરીરનો કાપદૂપ — કરે છે અને પછી એ
વલો સુકમ કરીને અદર મૂકે છે કે નહાર કારે છે ?

— સતક ૫ કો ૪

૫

મિલક

મો — હં ભગવન્' વીતેલા અનન સાધત કાજમાં
માધક મનુષ્ય કેવલ મનમથી કેવલ મુવરથી કેવલ
અભયમવસ્યથી અને કેવલ નમિતિ-મુમિના પાલનથી સિદ્ધ
મથા, જુદ થયો અને સવ કુ-એનો નાશ કરનાર થયો ?

૫ — હં મોતમ એ વાત બરાબર નથી કારણકે
કાઈ અતિમ શરીરવાળા માધકે જ્ઞાન અને ક્ષયન પ્રાપ્ત
કરી અશ્વિતપલ્લુ જિનપલ્લુ અને કેવલશક્તીપલ્લુ પ્રાપ્ત મુ
■ ૫ ૮ મિદ જુદ અને મુકા થયો છે પણ કે
અન થયે

મો — હં ભગવન્' વીતેલા અનન સાધત કાજમાં
કેવલગાની મનુષ્યે સિદ્ધ-મુદ્ધ-મુક્ત થઈને સવ કુ-એનો
નાશ કર્યો ?

૧ મિલકાવ છે કે જલની કાપદૂપ ક્યાં વિના નખની
ગાય પથરે મારે વખને કદવો કે ગાયવ કદવો અઠાત ૭ ૫૬
જેમ છેવું એ જાણી વગુને અઠાત કદવા એવું છે

મ૦—હા ગૌતમ ! તે સિદ્ધ થયો ને તેણે સર્વ દુઃખોનો નાશ કર્યો વર્તમાનકાળમાં પણ તેમ જ છે અને નવિત્તકાળમાં પણ તેમ જ થશે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ને મ્હાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કરનારા અરિહત, જિન અને દેવલજ્ઞાની પુરુષો 'અલમન્તુ'—પૂર્ણ ઠહેવાય ?

મ૦—હા ગૌતમ ! તેઓ 'અલમન્તુ'—પૂર્ણ ઠહેવાય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે છે, ને એ પ્રમાણે છે

—શતક ૧, ઉદ્દે ૪

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કર્મરહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય ?

મ૦—હા ગૌતમ ! સ્વીકારાય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કર્મરહિત જીવની ગતિ કેવી રીતે સ્વીકારાય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! (૧) નિ સગપણ્ણાધી, નીરાગપણ્ણાધી અને ગતિના પરિણામથી, (૨) બધનનો હેદ થવાથી, (૩) નિરિધન થવાથી—કર્મકપ ઇન્ધનથી મુક્ત થવાથી અને (૪) પૂર્વપ્રયોગથી કર્મરહિત જીવની ગતિ સ્વીકારાય છે

૧ જેમ કોઈ પુરુષ હિંદ્ર વિનાના સૂકા લુપ્પડાને કમપૂર્વક અત્યંત 'સન્કાપ' કરીને ડાલ અને કુશવડે વીંટ, ત્યાં પછી તેને માટીના આદ્ર લેપથી લીપે, લીપીને તાપમાં

૧ વજન ઓછું થઈ જવાથી નીચેની કે તીરછી ગતિ અપ્સાર્થ, જીવર જાતી ગતિ થાય તે

સૂત્ર, તથા સારખાદ તેને તામ વિનાના અને ન તરી સમાપ
તવા શિશ પાણીમાં નાખે. તે ટુંબડ માગિના આદિ લેપથી
મારે થયેલું હોવાથી પાણીના ઉપરના તળિયેને છાડીને ત્રીય
ત્રીનને તળિયે બેસે. ૧ હા. બેસે હવે ધીમે ધીમે તે આદિ
લેપનો ક્ષય થવા માટે ત્યારે તે ઊંચુ આવતું જાય અને
અને છેક ઉપર આવે. ૧ હા, આવે. ને પ્રમાણે, ૬ મૌતમ
નિઃસમયસ્યાથી નીરામયસ્યાથી અને મતિના પરિણામથી
કર્મરહિત જીવની મતિ સ્વીકારાય છે.

(૨) જેમ કેઈ એક વદાણાની માંમ મગની માંમ
આડની માંમ શિમળાની માંમ, અને એરડાનું કશ તરફ
મુખા હોય, તે સુકાય ત્યારે તે ફરીને તેમાંથી બીજા
પૃથ્વીની એક બાજુએ જીડે ને પ્રમાણે બંધનનો છેલ્લે થવાથી
કર્મરહિત જીવની મતિ સ્વીકારાય છે.

(૩) ૬ મૌતમ સાદ્યમાથી છૂટેલા પુમાડની
જ્વાભાવિક મતિ (આદિ ન હોય તો) પ્રત્યે પ્રવર્તે છે
તેમ કર્મરૂપ ઇષ્ટનથી મુક્ત થવાથી કર્મરહિત જીવની મતિ
પ્રવર્તે છે.

(૪) જેમ કેઈ એક ખનુપથી છૂટેલા બાજુની મતિ
(પ્રતિબંધ ન હોય તો) ક્ષત્ર્ય તરફ પ્રવર્તે છે તેમ પૂવ
પ્રયોગથી કર્મરહિત જીવની મતિ સ્વીકારાય છે.

કમળના નાળ જેવા ઘાટવાળા, નાભિ ઉપર અહમ્મી નામની નાડી હોય છે, અને તે નાડી માતાની નાભિ સાથે સબદ્ધ હોય છે તે વાટે ગર્ભનો જીવ ઓળ ગ્રહણ કરે છે અને તે વડે જન્મેલા સુધી વૃદ્ધિ પામે છે નવ માસ વીત્યા પછી, કે નવ માસ પૂરા થતા પહેલા તે ગર્ભવતી સ્ત્રી તીચેના ચારમાથી એકને પ્રસવે છે પુત્રીને, પુત્રને, નપુસકને કે પિંડ (બિબ્બ) ને ત્યારે વીર્ય ઓછું અને ઓળ વધારે હોય ત્યારે પુત્રી થાય, વીર્ય વધારે અને ઓળ ઓછું હોય, ત્યારે પુત્ર થાય, બંને સરખા હોય ત્યારે નપુસક થાય, અને અતુલતી સ્ત્રીનો સયોગ થાય ત્યારે કોઈ આકાર વિનાનો માસપિંડ (બિબ્બ) થાય કોઈ મહાપ્રાણી જીવ વધારેમા વધારે બાર વરસ સુધી ગર્ભાવાસમા રહે છે

[આથી આગળ પુરુષ અને સ્ત્રીના શરીરની પાસળાઓ, નસો વગેરેનું વર્ણન, લોહી વગેરે પ્રાણોનું વળન, હૃદયદિ અવયવોનું વળન, વગેરે વિગતો છે]

૬ : જીવ વિષે પરચૂરણ વિગતો

૧

ગૌ—હે ભગવન્ ! નૈરયિકેમા ઊપજતો નૈરયિક શુ એક ભાગ વડે એક ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય, એક ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય, સર્વ ભાગ વડે એક ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય કે સર્વ ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! સર્વ ભાગ વડે સર્વ ભાગને આશરીને ઉત્પન્ન થાય ‘જીવ પોતાના સર્વ ભાગો વડે

છ તથા વધારેમા વધારે એક જીવને મસેથી નવમે સુધી
જનક (પિતા) હાઈ રહે છે જીવ મનોવાસમા વધારેમા
વધારે બાર વધ સુધી રહે છે તિથયોમા જીવ મનોવાસમા
વધારેમા વધારે આઠ વધ સુધી રહે છે સ્ત્રીની જન્મથી
ક્રમે પુત્ર કુત્સલ થાય છે ડાબી ક્રમે પુત્રી જન વચ્ચે
નનુનક.

બ્યારે માતા અને પિતાનો સુયોગ થાય છે ત્યારે
પરંતુ વચ્ચે જીવ માતાનું હોઈ અને પિતાનું વીણ એ બેથી
મિશ્રિત થયેલ પુણ્ય કીપને તેવો મહિન પદાથ થાય છે
અને તેને આઈને મનપણુ કીપે છે ત્યાર બાદ સાત
દિવસ ન ગળ કહાધર થાય છે પછી બીજા સાત દિવસે
ત પરપોટા જેવા થાય છે પછી તેની પેશી અને છે અને
૧૩ી ત કહણ પેશી જેવા થાય છે પહેલ મહિને જન્મનું
જનન એક ૪૧ જોષુ એક પદ થાય છે ૧ બીજે માસે
જન્મ કહણ પેશી જેવા થાય છે ત્રીજે માસે ત માતાને હોઠ
કુત્સલ કરે છે એથી માત્ર મહાત્મ્ય અગ્નિને પુષ્ટ કરે છે
પાચમે માત્ર ત પેશીમાથી દાણના ધમ્મના અને માથાનો
એમ પાચ વાંકુર ફરે છે ગ્રે મહિને પિત્ર અને સોલિત
કીપે છે માતાને મહિને સાતનો નસા પાચમે માસપેશીઓ
મારી નવ ધમ્મીઓ અને દારી તથા મુઠ સિવાય નવાઈ
ધાજ રોમકુપો કીપે છે વળી દારી અને મુઠના મચ્છને
નાધાવણ કરોઃ રોમકુપો નીપે છે આઠમે મહિને ને પૂરે
૧૨૧ અમવાયો અને છે ને જન્મને કળના દીદા જેવી તથા

ગૌં—હે ભગવન્ ! ભવમિદ્ધિક નેગયિક હોય કે નૈરયિક ભવમિદ્ધિક હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક નેગયિક પણ હોય અને અનૈરયિક પણ હોય, તથા નૈરયિક ભવસિદ્ધિક પણ હોય અને અભવસિદ્ધિક પણ હોય

—શતક ૬, ઉદે ૧૦

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક એક જીવના કેટલા જીવપ્રદેશો ? કહ્યા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો કહ્યા છે, તેટલા એક એક જીવના પ્રદેશો કહ્યા છે

—શતક ૮, ઉદે ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાચબો, ગોધા, ગાય, મનુષ્ય, કે મહિષના તથા તે બધાની શ્રેણીના બે, ત્રણ કે ન વ્યાપ્તા ખડકથી હોય, તે તેઓની વચ્ચેના ભાગ જીવપ્રદેશથી અપૃષ્ટ હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! હોય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ એ ખડોના વચ્ચેના ભાગને હાથથી, આગળથી કે સળીથી અપર્શ કરે, તથા છેદે

૧ અપિલાન્ય અગ તે પ્રદેશ અણુઓ તે નડ દ્રવ્યથી છૂટા થઈ ગયે છે, જ્યારે પ્રદેશો જીવથી નહીં છૂટા પડી ગયા નથી એજ અણુ જેટલી જગ્યા રોકે તે ભાગને પ્રદેશ કહેવાય

૨ કારણકે જ્યારે જીવ વિસ્તાર પામે ત્યારે વધારેમાં વધારે લોકાકાશ જેટલા પ્રદેશને વ્યાપી ગયે છે, જેમકે કેવલિ-સમુદ્વાન વખતે જીવો 'ચોગગામ્' પા ૧૩૩

મ — હ જોતમ સવકાળ મુખી. (કાસ્તુ કે મુઘ
જીવેલી સખ્યામાં વધપટ થતી / નથી. અમુક મતિમાં
જીવેલી વધપટ ભરે થાઓ.)

—સતક ૫ કહે /

૪

જો — હે બમવાન જીવ ચૈતન્ય છે કે ચૈતન્ય જીવ
છ /

મ — હ જોતમ ! જીવ નિમમથી ચૈતન્ય છ જીવ
ચૈતન્ય પણ નિમમે જીવ છે

જો — હે બમવાન જીવ નૈરચિક છે કે નૈરચિક જીવ
છ /

મ — હે જોતમ ! નૈરચિક તો નિમમ જીવ છ જીવ
જીવ તો નૈ ચિક પણ હોય તથા અનૈરચિક પણ હોય એ
પ્રમાણ અન્ય મતિના જીવાનું પણ જાણવું

જો — હે બમવાન ! જીવે-પ્રાણુ ધારણુ કરે-તે જીવ
કહેવાય કે જીવ હોય ન પ્રાણુ ધારણુ કરે ?

મ — હે જોતમ પ્રાણુ ધારણુ કરે તે તો નિમમથી
જીવ કહેવાય પરંતુ ? જીવ હોય ને પ્રાણુ ધારણુ કરે પણ
ખરો (મસારી દ્વારમાં) અને ન પણ કરે (ચિલ્લ દ્વારમાં).

જો — હે બમવાન પ્રાણુ ધારણુ કરે તે નૈરચિક
કહેવાય કે નૈરચિક હોય તે પ્રાણુ ધારણુ કરે ?

મ — હે જોતમ ! નૈરચિક તો નિમમથી પ્રાણુ ધારણુ
કરે પણ પ્રાણુ ધારણુ કરનાર તો નૈરચિક પણ હોય અને
અનૈરચિક પણ હોય.

અપેક્ષાએ અનાદિ સાત છે, કારણ કે (મુક્ત થવાની યોગ્યનારૂપી) એ લગ્નિધિ સિદ્ધપણ પામ્યા પછી તાણ પામે છે અભવસિદ્ધિકો (કદી મુક્ત થવાની યોગ્યતા વિનાના જીવો) સસારને અપેક્ષી અનાદિ અનત છે *

—શતક ૬, ઉદ્દે ૩

૩

ગૌં—હે ભગવન! જીવો વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે?

મં—હે ગૌતમ! જીવો વધતા નથી, કે ઘટતા નથી પણ અવસ્થિત રહે છે

ગૌં—હે ભગવન! નૈરયિકો શું વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે?

મં—હે ગૌતમ! નૈરયિકો વધે પણ છે, ઘટે પણ છે અને અવસ્થિત પણ રહે છે એ પ્રમાણે છેક વૈમાનિક દેવો સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન! સિદ્ધો વધે છે, ઘટે છે કે અવસ્થિત રહે છે?

મં—હે ગૌતમ! સિદ્ધો વધે છે, અને અવસ્થિત પણ રહે છે, પરંતુ કદી ઘટતા નથી

ગૌં—હે ભગવન! કેટલા કાળ સુધી જીવો વધ્યા-ઘટ્યા વિના અવસ્થિત રહે?

* મહાવીરનો આ સ્યાદ્વાદી ક્ષેત્ર ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે

નારહીના સર્વ ભાગોને નિપજવે છે તે બાબા નારહીપણે
કેપણે છે કારણ કે ત્યાં પૂણ્ય કામ્યુ હોય ત્યાં પૂણ્ય
કામ નીપણે

તે જ પ્રમાણે નૈરવિકેતાં ઉત્પન્નમાન નૈરવિક પોતાના
નવ ભાગ વડે સવ ભાગન બાહરીને બાહાર પણ કરે છે
જીવ ત્યારે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે પોતાના બધા પ્રદેશો વા
ખાવા મજેલી બધી વસ્તુઓનો બાહાર કરે છે

તેવું ઉત્પત્તિ વિશે તેવું ઉદ્ધતના^૧ વિશે પણ જણાવું

૨

મૌતમ હં ભગવન્ વચ્ચ જોમ સાદિ સાંત છે તેમ
જીવ પણ સાદિ સાંત છે ?

મ — હે મૌતમ કેદલાક જોવા સાદિ સાંત છે કેદલાક
જીવે સાદિ જનત છે કેદલાક જનતિ અંત છે અને
કેદલાક જનતિ જનત છે

મૌ — હં ભગવન્ તે કેવી રીતે ?

મ — હં મૌતમ નૈરવિકેતાં તિર્થચરેણિકો મુખ્યો
અને દેવો નરકાદિ ગતિમાં થતા મમ્મની અપેક્ષાએ સાદિ
અને ત્યાંથી થતા આમમ્મની અપેક્ષાએ સાંત છે
મિદગતિની અપેક્ષાએ સિદ્ધી સાદિ જનત છે કારણ કે
ત્યાંની પાછા ફરવાપણ નથી. અવસિદ્ધિકો (કદી મુખ્ય
જવાની ચોખતાવળા જીવો) એ પ્રકારની ઘનિષ્ઠ (સન્નિ)ની

૧ જેવ અને નારહી પોતાનો ભવ પૂરો કરી અન્ય ભવમાં
અથ તેને ઉદ્ધતના હોય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિ નૈરયિક હોય કે નૈરયિક ભવસિદ્ધિ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિ નૈરયિક પણ હોય અને અનૈરયિક પણ હોય, તથા નૈરયિક ભવસિદ્ધિ પણ હોય અને અભવસિદ્ધિ પણ હોય

—શતક ૬, ઉદે ૧૦

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક એક જીવના કેટલા જીવપ્રદેશો^૧ કલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો કલા છે, તેટલા એક એક જીવના પ્રદેશો^૨ કલા છે

—શતક ૮, ઉદે ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાચળો, ગોધા, ગાય, મનુષ્ય, કે મહિષના તથા તે બધાની શ્રેણીના બે, ત્રણ કે ચાર બાળા ખડ કર્યા હોય, તો તેઓની વચ્ચેના ભાગ જીવપ્રદેશથી સ્પૃષ્ટ હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! હોય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ એ ખડોના વચ્ચેના ભાગને હાયથી, આગળથી કે સળાથી સ્પર્શ કરે, તથા છેદે

૧ અપિલાન્ય અગ તે પ્રદેશ આણુઓ તો જડ દ્રવ્યથી છૂટા થઈ ગયે છે, જ્યારે પ્રદેશો જીવથી કદી છૂટા પડી શકતા નથી એજ આણુ જેટલી જગા રોકે તે ભાગને પ્રદેશ કહેવાય

૨ કારણકે જ્યારે જીવ વિગ્તાર પામે ત્યારે વધારેમાં વધારે લોકાકાશ જેટલા પ્રદેશને બાળા ગણે છે, જેમકે કેવલિ-સમુદ્રવાળ વળતે જુઓ 'યોગસાસ્ત્ર' પા ૧૩૩

મ — હં મૌતમ સવકાળ મુધી (કારણ કે મુઘ
જીવેલી સખ્યામાં વધવટ થતી ન નથી અમુક મતિમાં
જીવેલી વધવટ ભલે થાઓ.)

—શ્લોક ૫ છે ૮

૪

મૌ — હં ભગવન' જીવ ચૈતન્ય છે કે ચૈતન્ય જીવ
છે ?

મ — હં મૌતમ જીવ નિયમથી ચૈતન્ય છે અને
ચૈતન્ય પણ નિયમે જીવ છે

મૌ — હં ભગવન' જીવ નૈરચિક છે કે નૈરચિક જીવ
છે ?

મ — હં મૌતમ' નૈ ચિક તો નિયમે જીવ છે અને
જીવ તો નૈરચિક પણ હોય તથા અનેરચિક પણ હોય. એ
મમાણે અને મતિના જીવેનું પણ નણતું

મૌ — હં ભગવન' જીવે-પ્રાણ પારણ કરે-તે જીવ
કહેવાય કે જીવ હોય તે પ્રાણ પારણ કરે ?

મ — હં મૌતમ પ્રાણ પારણ કરે તે તો નિયમથી
જીવ કહેવાય પરંતુ જે જીવ હોય તે પ્રાણ પારણ કરે પણ
ખરો (અસારી દશામાં) અને ન પણ કરે (મિદ્દા દશામાં).

મૌ — હં ભગવન' પ્રાણ પારણ કરે તે નૈ ચિક
કહેવાય કે નૈરચિક હોય તે પ્રાણ પારણ કરે ?

મ — હં મૌતમ' નૈરચિક તો નિયમથી પ્રાણ પારણ
કરે પણ પ્રાણ પારણ કરનાર તો નૈરચિક પણ હોય અને
અનૈરચિક પણ હોય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! ભવસિદ્ધિ નૈગયિક હોય કે નૈરયિક ભવસિદ્ધિ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિ નૈગયિક પણ હોય અને અનૈરયિક પણ હોય, તથા નૈગયિક ભવસિદ્ધિ પણ હોય અને અભવસિદ્ધિ પણ હોય

—શતક ૬, ઉદે ૧૦

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક એક જીવના કેટલા જીવપ્રદેશો^૧ કલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! જેટલા લોકાકાશના પ્રદેશો કલા છે. તેટલા એક એક જીવના પ્રદેશો^૨ કલા છે

—શતક ૮, ઉદે ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ! કામળો, ગોધા, ગાય, મનુષ્ય, કે મહિપના તથા તે બધાની શ્રેણીના બે, ત્રણ કે મળ્યાતા ખડ વ્યાં હોય, તો તેઓની વચ્ચેના ભાગ જીવપ્રદેશથી સ્પૃષ્ટ હોય ?

મં—હા ગૌતમ ! હોય

ગૌં—હે ભગવન્ ! કોઈ પુરુષ એ ખડોના વચ્ચેના ભાગને હાથથી, આગળથી કે મળીથી સ્પર્શ કરે, તથા છેદે

૧ અપિમાન્ય અશ તે પ્રદેશ આજુઓ તો જડ દ્રવ્યથી છૂટા થઈ ગઈ છે, જ્યારે પ્રદેશો જીવથી જડી છૂટા પડી ગયા નથી એક આજુ જેટલી જગા રોકે તે ભાગને પ્રદેશ કહેવાય

૨ કારણકે જ્યારે જીવ વિસ્તાર પામે ત્યારે વધારેમાં વધારે લોકાકાશ જેટલા પ્રદેશને વ્યાપી ગઈ છે, જેમકે કેવલિ-સમુદ્ધાન વખતે જુઓ 'ચોતગાત્ર' પા ૧૩૩

મ — હે ગૌતમ સવકાળ મુધી. (કામ્યુ કે કષ્ટ
જીવેલી સખ્યામાં વધપટ થતી ન નથી અમુક ગતિમાં
જીવેલી વધપટ ભરે શાએ.)

—સતક ૫ છે ૮

૪

ગૌ — હે બ્રમવન્' જીવ ચૈતન્ય છ કે ચૈતન્ય જીવ
છે ?

મ — હે ગૌતમ' જીવ નિયમથી ચૈતન્ય છે અને
ચૈતન્ય પણ નિયમે જીવ છે

ગૌ — હે બ્રમવન્' જીવ નૈરમિક છે કે નૈરમિક જીવ
છે ?

મ — હે ગૌતમ' નૈરમિક તો નિયમે જીવ છે અને
જીવ તો નૈરમિક પણ હોય તથા અનૈરમિક પણ હોય. એ
પ્રમાણે અન્ય ગતિમાં જીવેલાં પણ તથ્યવુ

ગૌ — હે બ્રમવન્' જીવ-પ્રાણ પારણ કરે-તે જીવ
ઠકવાય કે જીવ હોય તે પ્રાણ પારણ કરે ?

મ — હે ગૌતમ' પ્રાણ પામ્યું કરે તે તો નિયમથી
જીવ ઠકવાય, પરંતુ કે જીવ હોય તે પ્રાણ પારણ કરે પણ
ખરો (સસારી હાથમાં) અને ન પણ કરે (સિદ્ધ હાથમાં)

ગૌ — હે બ્રમવન્' પ્રાણ પારણ કરે તે નૈરમિક
ઠકવાય કે નૈરમિક હોય તે પ્રાણ પારણ કરે ?

મ — હે ગૌતમ' નૈરમિક તો નિયમથી પ્રાણ પારણ
કરે પણ પ્રાણ પારણ કરનાર તો નૈરમિક પણ હોય અને
અને ચિક પણ હોય.

મં—હે ગૌતમ ! ઓત્રાદિ ઇન્દ્રિયોવાળો હોવાથી પુદ્ગલી^૧ છે, અને જીવનું બીજું નામ પુદ્ગલ હોવાથી તે પુદ્ગલ પણ છે

પરંતુ સિદ્ધો પુદ્ગલી નથી, કારણ કે તેઓને ઇન્દ્રિયાદિ નથી, પરંતુ તેઓ જીવ હોવાથી પુદ્ગલ તો કે જ

—સતક ૮, ઉદ્દે. ૧૦

૭

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવો શાશ્વત છે કે અશાશ્વત ?

મં—હે ગૌતમ ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવો શાશ્વત છે, અને પર્યાયોની^૨ અપેક્ષાએ અશાશ્વત છે

—સતક ૭, ઉદ્દે. ૨

૮

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવો દ્વાગ પ્રાણાનિપાત ક્રિયા (હિંસા) કરાય છે ?

મં—હા ગૌતમ ! કરાય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે ક્રિયા આત્માએ અર્પણી^૩ કરાય કે આત્માના અર્પણ વિના કરાય ?

મં—હે ગૌતમ ! અર્પણી કરાય, પણ અમૃષ્ટ ન કરાય વળી તે ક્રિયા અનુક્રમે કરાય છે, પણ અનુક્રમ વિના

૧ પુદ્ગલની બનેલી ઇન્દ્રિયાદિવાળો

૨ વિવિધ પરિણામોની અપેક્ષાએ જીવ અશાશ્વત છે, કારણકે એક પરિણામ હતપન્ન થાય છે, અને બીજું નાશ પામે છે, પરંતુ જીવદ્રવ્ય તો હાયમ રહે છે

૩ હિંસા વગેરે પાપન્યાનકથી હતપન્ન થતો કર્મબંધ

કે નામે તો ત છવપ્રદેશને પીઝા ઉત્પન્ન કરે ના તેના કેઈ આવધવનો છે કરે!

મ —હે યોતમ એ વાત જરાભર નથી, તેમજ છવપ્રદેશને સખ અસર કરતું નથી

—શ્લોક ૮ ઉર્ ૩

મો —હ ભગવન એવ કાલની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છ કે અપ્રદેશ!

મ —હે યોતમ! એવ નિયમથી સપ્રદેશ છ જનાઈ પછાને હીવે છવની અનત સમયની સ્થિતિ હોવાથી તે સપ્રદેશપણ છે ને એક સમયની સ્થિતિવાળો હોય તે કાળની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ છ પણ ને એકથી વધારે મમયની સ્થિતિવાળો હોય ત કાલની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે

મો —હે ભગવન! નૈરવિક એવ કાલની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ છે કે અપ્રદેશ!

મ —હે યોતમ! ૭ નૈરવિક એવને ઉત્પન્ન થયા એક જ સમય થયો છે તે કાલની અપેક્ષાએ અપ્રદેશ કહેવાય, અને પ્રથમ પછીના બે વચેરે મમયોર્મા વર્તતો નૈરવિક કાલની અપેક્ષાએ સપ્રદેશ કહેવાય

—શ્લોક ૯ ઉર્ ૪

૬

મો —હે ભગવન એવ પુરુષથી છે કે પુરુષ છે!

૧૦

રાજગૃહનગરનો અસંગ છે

ગૌં—હે ભગવન! ૧ જીવે પાપકર્મ બાધ્યુ છે, બાધે છે અને બાધશે? ૨ અથવા જીવે પાપકર્મ બાધ્યુ છે, બાધે છે અને નહીં બાધશે? ૩ અથવા જીવે પાપકર્મ બાધ્યુ છે, નથી બાધના અને બાધશે? ૪ અથવા શુ જીવે પાપકર્મ બાધ્યુ છે, નથી બાધનો અને નહીં બાધે?

મં—હા ગૌતમ! અભવ્ય જીવતી બાળતમા પહેલો વિરૂપ મળવે છે, ભવ્ય જીવતી બાળતમા બીજો, મોહનો હિપશમ ઝરનાર જીવતી બાળતમા ત્રીજો, અને ક્ષીણમોહ જીવતી બાળતમા ચોથો વિરૂપ સભવે છે

ગૌં—હે ભગવન! શેષ્યાવાળા જીવતી બાળતમા પણ આગે વિરૂપ સભવે છે?

મં—હા ગૌતમ! શુક્લશેષ્યાવાળા જીવે પાપકર્મના બધાં પણ હોય છે, અને કૃણાદિ પાત્ર શેષ્યાવાળાને પ્રથમ એ જ વિરૂપ મળવે છે, ઘરણુ કે તેમને વર્તમાનકાળે મોહનીયરૂપ પાપકર્મનો ક્ષય કે હિપશમ નથી, તેથી તેમને સ્વેદના એ વિરૂપ નથી શેષ્યારહત જીવને ચોથો (નથી બાધનો, નહીં બાધે) વિરૂપ છે

કૃણુપાક્ષિક જીવને પ્રથમ એ જ છે, કાગળ કે વર્તમાનકાળે તેને પાપકર્મનું અબધકપણુ નથી શુક્લ-

૧ > જીવને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાળથી અધિક સંસાર બાળ છે, તે કૃણુપાક્ષિક, અને જો તેની અદર જ મોદે જવાના છે, તે શુક્લપાક્ષિક

નથી કરાતી તેમા એટલો વિષય સમજવો કે એક જ
મિત્રાવના બાકીના જીવો તો અવસ્થા હમે દિશામાંથી આવેલા
કમ કરે છે (જાણે છે) પણ જે એકિન્દ્રિય જીવો લોકાને
ગેહ્યા છે તેને ઉપરની અને આસપાસની દિશાથી કમ
આવવાનો સંભવ નથી તેથી તેઓ કદાચ પણ દિશામાંથી
કવચિત્ આર દિશામાંથી અને કદાચિત્ પાચ દિશામાંથી
આવેલું કમ કરે છે જાણીના જીવો તો લોકના મધ્યમાં
હાવાથી આધાનના અભાવે હમે દિશામાંથી આવેલું કમ
કરે છે

— સતક ૧૭, ઉદે ૪

૬

બી — હ ભગવન! જીવો અને પુદ્ગલ પરપર
અનુદ છે એક બીજા સાથે મળી રહેલા છે પરપર
ચીકણથી પ્રતિબદ્ધ છે અને પરપર બદલે બદલે રહે છે ?

મ — હા જોતમ જેમ કેઈ એક પાણીથી હલોહર
બરેલો દા. હોય તેમાં કેઈ પુરુષ એક મોડી સો નાનકે ઠાણા
વાળો અને મો મેટા ઠાણાવાળો નાચ નાચે તો તે નાચ
પાણીથી બગાડી જાય ? અને જાતે પાણીથી બરેલા થા
તેની બદલે રહે ? હા, રહે. તો તે હેતુથી એમ કહ્યું છે કે
— આ અને પુદ્ગલ પરપર અનુદ છે ઇ

જેમ કેઈ તેમથી બેપેસ શરીર ઉપર ગળ મેલે છે
તમ રામ અને દેવથી દિશા બેપેસ આત્માને કમનમ
થાય છે

— સતક ૧ ઉદે ૧

૧૦

રાજગૃહનગરનો અસંગ છે

ગૌ—હે ભગવન! ૧. જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે, આધે
અને આધશે? ૨. અથવા જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે, આધે
છે અને નહીં આધશે? ૩. અથવા જીવે પાપકર્મ આધ્યુ છે,
નથી આધનો અને આધશે? ૪. અથવા જીવે પાપકર્મ
આધ્યુ છે, નથી આધનો અને નહીં આધે?

મ—હા ગૌતમ! અભવ્ય જીવની આગતમા પહેલો
વિઠ્ઠપ મળવે છે, ભવ્ય જીવની આગતમા બીજો, મોહનો
ઉપશમ કરનાર જીવની આગતમા ત્રીજો, અને ક્ષીણમોહ
જીવની આગતમા ચોથો વિઠ્ઠપ મળવે છે

ગૌ—હા ભગવન! લેશ્યાવાળા જીવની આગતમા પણ
ચારે વિઠ્ઠપ મળવે છે?

મ—હા ગૌતમ! શુક્લલેશ્યાવાળા જીવે પાપકર્મના
અધઃ પણ હોય છે, અને કૃષ્ણાદિ પાત્ર લેશ્યાવાળાને પ્રથમ
બે જ વિઠ્ઠપ મળવે છે, કારણ કે તેમને વર્તમાનકાળે
મોહનીયરૂપ પાપકર્મનો ક્ષમ કે ઉપશમ નથી, તેથી તેમને
ચેતના બે વિઠ્ઠપ નથી લેશ્યાગ્રહત જીવને ચોથો (નથી
આધનો, નહીં આધે) વિઠ્ઠપ છે

કૃષ્ણપાક્ષિક^૧ જીવને પ્રથમ બે જ છે, કારણ કે
વર્તમાનકાળે તેને પાપકર્મનું અઅધકપણ નથી શુક્લ-

૧ જે જીવને અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તકાળથી અવિક સંસાર
આગી છે, તે કૃષ્ણપાક્ષિક, અને જે તેની અંદર જ મોક્ષે જવાના
છે, તે શુક્લપાક્ષિક

પાશ્વિકન ચારે વિકલ્પ છે તેમા પહેલો વિકલ્પ (બાધમે) પ્રથમ સમયની અપેક્ષાએ તુરતના અવિધ્યની અપેક્ષાએ છે બીજો વિકલ્પ (બાધમે નહીં) પછીના અવિધ્ય પ્રમથમા ક્ષપકપણની પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ છે ત્રીજો વિકલ્પ (બાધનો નથી બાધથી) મોહનીય કર્મનો ઉપસમ કરી પછી પડવનો હોય તેની અપેક્ષાએ છે અને ચોથો (બાધના નથી, અને બાધમે નહીં) ક્ષપકપણની અપેક્ષાએ છે

સુઅનુદ્યષ્ટ જીવને ચારે વિકલ્પ જાણવા તથા મિથ્યા દષ્ટિને અને મિથ્યદષ્ટને પ્રથમ બે જાણવા. કારણ કે તેમને વનમાનકાળમા મોહનો જાંબ હોય ૮ છે

ગાની જીવન ચાર વિકલ્પ અને અર્થાનીન પ્રથમ બે જાણવા કારણ કે તેન મોહનીયકર્મનો ક્ષય અને ઉપસમ નથી મતિજાનીથી માર્ગને અનુપયવચાની સુધી ચારે વિકલ્પ જાણવા કેવલગાનીને હમ્બો એક (નથી બાધનો નહીં બાધે) જાણવો. આકારસચાથી માર્ગને પશ્ચિમદક્ષિણ સુધીની સચાવાળાએન પ્રથમ બે જાણવા અને નોસગા (આકારાસ્ત્રી અગાસકિત) વાળાને મોહનીયનો ક્ષય તથા ઉપસમનો મનવ હોવાથી ચારે જાણવા વેદવાળાને જીવને પ્રથમ બે જાણવા કારણ કે વળે છે હ્રદય હોય ત્યાં સુધી જીવન મોહનીયનો ક્ષય અને ઉપસમ ન હોય વેદ વિનાના જીવને ચારે જાણવા કે ઉપસાંત ચવાથી વેદરહિત થયેલો

૧ શ્રી-પુરુષાકોષ પાત્થાનાની અવિને અનુક્રમ ક્રમાદ પિ ૧૧

૭૪ મોહનીયકપ પાપકર્મને સુખમસપરાયક (૧૧મુ) મુલ-
ધ્યાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં મુદ્ધી ગાથે છે અને ગાધજે
અથવા ત્યાંથી પડીને પણ ગાધજે (૧) વેદ ક્ષીણ થયા
પછી પાપકર્મ ગાધે છે, પણ સુદમસપરાયકિ અવસ્થામાં
ગાધતો નથી (૨) ઉપશાન્તવેદ સુદમસપરાયકિ અવસ્થામાં
પાપકર્મ ગાધતો નથી, પણ ત્યાંથી પડીને ગાધે છે. (૩)
અને વેદ ક્ષીણ થયા પછી સુદમસપરાયકિ મુલધ્યાનક
ગાધતો નથી, અને પછી ગાધજે પણ નહિ (૪) ન્યાયવાળા
૭૪ને ચારે વિકલ્પ જાણવા પ્રથમ વિકલ્પ અભવ્યની
અપેક્ષાએ, બીજો, જેને મોહનીયકર્મનો લય થવાનો છે
એવા ભવ્યની અપેક્ષાએ, ત્રીજો, ઉપશમક સુદમસપરાયક
અપેક્ષાને, અને ચોથો લપક સુદમસપરાયકે અપેક્ષાને
જેમ ક્ષોભવ્યાયીન પણ જાણવું પડતું ક્ષેધ, માન અને
માયાવાળાને પ્રથમ જે જાણવા, ક્રમક તેમનો ઉદય હાય
ત્યારે અભવ્યપણું નભવતું નથી પ્રથમ વિકલ્પ અભવ્યને
અપેક્ષાને, અને બીજો ભવ્યવિશેષને અપેક્ષાને જાણવો
અયોગીને પણ ચારે જાણવા (૧-અભવ્ય, ૨-ભવ્ય-
વિશેષ, ૩-ઉપશમક, ૪-ક્ષપક), તથા અયોગીને છેલ્લો
જાણવો.

નારક ૭૪ને ઉપશમકેણિ અને ક્ષપકેણિ ન હોવાથી
પ્રથમના જે વિકલ્પ જ હોય તે જ પ્રમાણે અસુરકુમારથી
ગ્નિતકુમાર દેવો, વાનવ્યતર દેવો, જ્યોતિષિ દેવો અને

• જેમ મોહનીયકો અસ ક્ષોભરૂપે જ ઉદયમાન હોય છે,
પણ બહુ સુદમ પ્રમાણમાં, તે સુદમસપરાય

વૈમાનિક દેવો મનષિ પશુ ભક્ષુ મનુષ્યોને ઇવરની
મમાન મારે વિકલ્પે ભક્ષુવા.

—સતક ૨૧ ઉપે ૧

૧૧

ઔ —હ ભગવન્! ઇવ જાનાવરણીયકમ બાધુ હતું
માધિ હ અને બાધિત?

મ —હે ઔતમ નૈમ પાપકમ સનષિ ક્ષુ તેમ
જાનાવરણીયકમ મારે પશુ ભક્ષુ પરંતુ ઇવર અને
મનુષ્ય મા સકયાથી (લેખકયાથી મુખ્યા)ને બાધમાં પ્રથમ
મે વિકલ્પ ૧ ભક્ષુવા બાધી બધુ સરખુ મક્ષુ-
જાનાવરણીયની પેઠે જાનાવરણીયકમ સનષિ પશુ ભક્ષુ

વેદનીયની બાજીમાં ત્રીજે વિકલ્પ (નથી બાધનો
બાધિત) મનવનો નથી કારણકે વેદનીયનો અન્યથા પછી
હરી તેનો બુધક થઈ શકેનો નથી લેસ્થાવાળા ઇવને પશુ
એ અમાણ ત્રીજા મિત્રમના ગાળીના તણુ મક્ષુવા^૧ કૃષ્ણથી
પર મુખ્યની લેસ્થાવાળાને પ્રથમ મે તથા શુભસ્થાળાને

૧ કારણકે સકયાથી ઇવ અવસ્થ જાનાવરણીયકમનો
જાનક હોય છે પાપકમના રૂઢકમાં તે સૂક્ષ્મસંપ્રદાય ગુણ
માનકવાલો શિલનીયરૂપ પાપકમનો અન્યથા હોવાથી માર
વિકલ્પ કહ્યા હતા

૨ આ જાનતમા ધણો વિવાદ છે સહેસ્વ ઇવને (નહિ
બાધિ) એ ઘાથા વિકલ્પ કેમ કહીને હોય? લેસ્થા ૧૩મા
ગુરુવાનક પચોત હોય છે; અને ત્યાં મુખ્યા તે તેઓ વેદનીયના
અન્યથા છે લેસ્થાવલિત અથાગીને ન ઘાથા વિકલ્પ સનષિ રહે.

ત્રીજા સિવાયના બાકીના ત્રણ જાણુવા કૃષ્ણપાક્ષિકને પહેલો અને બીજો, તથા શુક્લપાક્ષિકને ત્રીજા સિવાયના બાકીના ત્રણ જાણુવા સમ્યગ્દષ્ટિને પણ એમ જ જાણુવું (નારણ્યકે, તેને અયોગિપણાનો મબવ હોવાથી બધ ધનો નથી નથી ત્રીજા સિવાયના બાકીના ત્રણ હોય છે), મિથ્યાદષ્ટિ અને મિશ્રદષ્ટિને (અયોગિપણાનો અભાવ હોવાથી) પ્રથમ બે જાણુવા જાની અને કેવલજ્ઞાનીને (અયોગિપણામાં ચોથો મબવનો હોવાથી) ત્રીજા સિવાયના બાકીના ત્રણ જાણુવા, અને મતિજ્ઞાનીથી મન પર્યવજ્ઞાની મુધીનાને પ્રથમ બે જાણુવા એ પ્રમાણે નોંધવાવાળાને, વેદરહિતને તથા અકપાથીને ત્રીજા સિવાય બાકીના ત્રણ જાણુવા, અયોગીને છેલ્લો, અને બાકી બધે મળે પહેલો અને બીજો એમ બે જાણુવા.

પાપઝર્મની પેઠે મોહનીયકર્મ માટે જાણુવું

આયુષઝર્મની બાબતમાં જીવને ચારે વિકલ્પ જાણુવા^૧ સ્થાનાવાળાને ચાર અને સ્થાગહિતને છેલ્લો વિકલ્પ જાણુવો. કૃષ્ણપાક્ષિકને પહેલો અને ત્રીજો તથા શુક્લપાક્ષિક, સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિને ચારે જાણુવા. મિશ્રદષ્ટિને ત્રીજો અને ચોથો મબવે છે જાની તેમ જ મતિથી અવધિજ્ઞાની મુધીના જ્ઞાનવાળાને ચારે વિકલ્પ જાણુવા,

૧ નારકે બાધ્યુ છે, બધ દાગે બાધે છે અને કાવાતરે બાવશે એ પહેલો, બન્યની અપેક્ષાએ બીજો, બવદાલાભાવ, અને આવિષ્યદાલની અપેક્ષાએ ત્રીજો, અને તેણે પરભવિક આયુધ્ય બાધ્યુ છે, અને પછી જેનો છેલ્લો જન્મ છે તેની અપેક્ષાએ ચોથો.

મનઃપ્રવૃત્તાનીને પહેલા, ત્રીજા અને ચોથા વિકલ્પ જણવા. તથા ક્ષયગ્રાસ્ત્રીને ચોથા એ પ્રમાણે નોતપાડવાનાં બીજા સિવાય બાકીના ત્રણે વેદરહિત અને અકાળીને ત્રીજા અને ચોથા વિકલ્પ કહેવા અથોગ્રીને છઠ્ઠો વિકલ્પ કહેવો અને બાકીનાં ચારે ચારે વિકલ્પ જણવા.

નૈરવિકલ્પ એ ચારે વિકલ્પો^૧ જણવા. એ પ્રમાણે બધે ઠેકાણે પણ નૈરવિકલ્પ સમષ્ટિ ચાર વિકલ્પો જણવા. પરંતુ વિશેષ એ કે કૃષ્ણલેખ્યાવાળા અને કૃષ્ણપક્ષિકાને પહેલા અને ત્રીજા વિકલ્પ જણાવે, તથા મિમંસુકા^૨ ત્રીજા અને ચોથા વિકલ્પ જણાવે. અમુરકુમારો^૩ પણ એ / રીતે જણાવે પણ કૃષ્ણલેખ્યાવાળાને ચાર વિકલ્પ કહેવા^૪ એ પ્રમાણે અનિતકુમારો સુધી જણાવે. ધ્વિકાધિકારને બધે ઠેકાણે ચાર વિકલ્પો કહેવા પણ કૃષ્ણપક્ષિકા પહેલા અને ત્રીજા / કહેવા તેજોલેખ્યાવાળાને ત્રીજા / કહેવા^૫

૧ એમને કૃષ્ણલેખ્યાવાળા નારાયણ પહેલા અને શીલે વિકલ્પ સહજે કાણુને કૃષ્ણલેખ્યા પંચમનરક પુષ્પા આક્રિયા સહજે છે અને ત્યાંથી શર્ધ સિદ્ધ થઈ નથી એટલે બીજા વિકલ્પ ત્યાં ન સહજે, તેમ જ ચોથા પણ તેને ન સહજે.

૨ કાણુને તેને આક્રુષ્ણનો ભાગ જ નથી.

૩ કાણુને તે તેા અનુષ્ઠાવિ પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ થઈ શકે.

૪ કાણુને શર્ધ તેજોલેખ્યાવાળા તેજ પુષ્પાધિકાર છત્ર પરીએ જ પત્ત થયો હોય તે અપર્વાત અવસ્થામાં તેજોલેખ્યાવાળા હોય છે તે પૂરી થયા બાદ તે આક્રુષ્ણ જાણે છે એટલે તેજોલેખ્યાવાળા પુષ્પાધિકારે તેવત્ત થતે આક્રુષ્ણ અધિકુ હઈ તેજોલેખ્યાવાળા અવસ્થામાં ન જાયું, પણ તે દૂર થતા બાંધણી બિન ત્રીજા વિકલ્પ મળેલી.

એ પ્રમાણે અપ્કાયિક અને વનસ્પતિકાયિકને પણ જાણુ
જાણુ નેત્રકાયિક અને વાયુકાયિકને વિષે જથે પહેલો
અને ત્રીજો વિકલ્પ હોવો,^૧ એ ઇદ્રિય, ત્રણ ઇદ્રિય અંત
ચાઝ ઇદ્રિયવાળાને જથે પહેલો અને ત્રીજો વિલ્પ^૨
હોવો, પણ વિનય એ ૧, સમ્યક્ત્વ જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન,
અત જુતજ્ઞાન સજથે ત્રીજો વિકલ્પ હોવો^૩ પચ્ચેદ્રિય
તિથિયથોનિંદાને કૃણુપાક્ષિક સજથે પહેલો અને ત્રીજો
વિકલ્પ હોવો,^૪ સમ્યગ્મિધ્યાત્વમા^૫ ત્રીજો અને ચોથો
હોવો, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન જુતજ્ઞાન અંત અવધિજ્ઞાનમા
બીજા સિવાયના^૬ જાકીના ત્રણે હોવા, અને જાકીનામા
ચારે હોવા જેમ છવો સજથે કણુ, તેમ મનુષ્યો સજથે
જાણુ પણ વિશેષ એ ૬, સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન
જુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનમા બીજા સિવાય જાકીના ત્રણ
જાણુવા, અને જાકીનુ જાધુ પહેલાની પેઠે જાણુતુ
અમુકકુમારતી જેમ વાનવ્યતઃ જ્યોતિષિક અને વેમાનિક

૧ કારણ કે ત્યાથી ત્રીજો મનુષ્યજન્મ ન હોવાથી મિદ્ધિ
સંભવતી નથી

૨ કારણકે તેઓને તત્ત્વ મનુષ્યપણ સંભવતુ હોવા ગ્ના
નિર્વાણનો અભાવ છે

૩ કારણકે તેમનુ સમ્યક્ત્વ વગેરે સાન્વાદનભાવે અપચાસ
અવસ્થામા જ હોય છે અને તે દુર ચતા આયુષનો જ થાય છે

૪ તેને તરત સિદ્ધિ સંભવિત નથી તેથી

૫ કારણ કે ત્યાં આયુષનો જ વ જ નથી

૬ કારણ કે તેને દેવાવસ્થા જ પ્રાપ્ત થાય, અને ત્યાં સ્ત્રી
આદિય બાધે જ

નમધે ભણવું તથા જ્ઞાનાવસ્થાની પેઠે નામ, યોગ અને
અનંતર કર્મોનું પણ ભણવું

મો — હે ભગવન ! તે એમ જ છે હે ભગવન ! તે
એમ / છે

—શ્લોક ૨૬ ઉપે ૧

૧૨

મો — હે ભગવન ! જીવો સકલ દ્વાર છે નિષ્કપાં
મ — હે મોતમ જીવો સકલ પણ છે અને નિષ્કપ
પણ છે જીવો બે પ્રકારના છે સમારમ્ભાપન-મુક્તારી
અને અનમારમ્ભાપન-મુક્તારી. તેમાં જે મુક્તારી જીવો છે તે
સિદ્ધ જીવો છે તે બે પ્રકારના છે અનંતરસિદ્ધ (સિદ્ધત્વની
પ્રાપ્તિને પ્રથમ સમયે વળગ્યા) અને પરપરસિદ્ધ (સિદ્ધત્વની
પ્રાપ્તિ થવા પછી એકાદ સમય જાત થવા પછીના).
તેમાં જે પરપરસિદ્ધ છે તે નિષ્કપ છે અને જે જીવો
અનંતરસિદ્ધ છે તે સકલ છે કારણ કે સિદ્ધિમગ્ન
મગ્ન અને સિદ્ધિત્વપ્રાપ્તિનો સમય એક / હોવાથી અને
સિદ્ધિમગ્ન મગ્નને મગ્નક્રિયા થતી હોવાથી તે વખતે
તેઓ સકલ દ્વાર છે વળી જે સમારમ્ભાપન જીવો છે
તે પણ બે પ્રકારના છે શૈલેશીને પ્રાપ્ત થયેલા અને
શૈલેશીને અપ્રાપ્ત તેમાં શૈલેશીને પ્રાપ્ત જીવો નિષ્કપ છે
અને ખીજા સકલ છે

મો — હે ભગવન અનંતરસિદ્ધી અમુક જાતે
અકપ છે કે સર્વાંસે સકલ છે ?

૧ ખ્યાન થઈ શૈલેશીને નિષ્કપ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા.

મ૦—હે ગૌતમ ! સર્વાંશે સકપ છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જે જીવો શૈલેશીને પ્રાપ્ત થયેલા નથી તે અશત સકપ છે કે સર્વાંશે સકપ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તે અશત સકપ છે અને સર્વાંશે પણ સકપ છે (જીવની પરભવમાં જતા ઇયળ જેવી ગતિ હોય, એટલે કે પરસ્થાનમાં એક ભાગ મૂકી બીજા ભાગને ખસેડે, તે અશત સકપ કહેવાય, અને દડા જેવી ગતિ હોય તો સર્વાંશે સકપ કહેવાય)

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! નૈરચિકા અશત સકપ છે કે સર્વાંશે સકપ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓ અશત સકપ છે અને સર્વાંશે પણ સકપ છે નૈરચિકા બે પ્રકારના છે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા (એટલે કે મરીને તેઓ એક અથવા બે આદિ વાકવાળી ગતિથી ઉત્પત્તિસ્થાને જામ છે તે), અને વિગ્રહ-ગતિને નહીં પ્રાપ્ત થયેલા તેમાં જે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા છે (તેઓ દડાની પેઠે સર્વાંશે જતા હોવાથી) સર્વાંશે સકપ છે, અને જે વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત થયેલા નથી, તેઓ અમુદ અંશે સકપ છે ૨

—શતક ૨૫, ઉદે૦ ૪

* વિગ્રહગતિને પ્રાપ્ત ન થયેલાના બે પ્રકાર છે નકન્દુ-ગતિવાળા (સીધી ગતિવાળા) અને અવરિયત આદી અવરિયતનુ ગ્રહણ કર્યું હોય તેમ સંભવ છે તેઓ મરીરમા રહીને મરણસમુદ્ધાત કરી, ઇલિલા (ઇર્ષ્ય) જેવી ગતિથી ઉત્પત્તિ-સ્થાને આગથી અપર્ત કરે છે

રાજ્યપ્રદાનમરનો પ્રસન્ન છ

મો —હે ભગવન્ ! પ્રાણાતિપાત વગેરે પ્રાણાતિપાત-વિરમણ વગેરે, પૃથ્વીકામિક વગેરે, ધર્માન્તિકામ અધર્માન્તિકામ, આકાશાન્તિકામ, સ્તરીરચકિત છવ પરમાણુપ્રદાન સૈભેશી અવસ્થાવાગ્રે સાધુ અને મધુલ આકાશવાગ્રે ક્ષેવર ધારી ભેદદિવાદિ છવે—એ બધામાં કેટલાક છવદ-વરૂપ છે અને કેટલાંક અછવદવ્યવસ્થા છે તો હે ભગવન્ શું એ બધા છવના પરિભાગમાં આવે છે ?

મ —હે જોતમ ! તેમાંનાં કેટલાંક છવના પરિભાગમાં આવે છે અને કેટલાંક નથી આવતાં. જેમકે પ્રાણાતિપાત વગેરે પૃથ્વીકામિક વગેરે અને બધા મધુલ આકાશવાગ્રે ક્ષેવરધારી ભેદદિવાદિ છવે એ બધા છવના પરિભાગમાં આવે છે વળી પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ ધર્માન્તિકામ, અધર્માન્તિકામ, આકાશાન્તિકામ સ્તરીરચકિત છવ, પરમાણુ પ્રદાન તથા સૈભેશી પ્રાપ્ત કરનાર સાધુ એ બધા છવના પરિભાગમાં આવતા નથી ૧

—સતક ૧૮ ઉદે ૪

૧ મરણને પ્રાણાતિપાતવિરમણ વગેરે પ્રાણાતિપાતવિરમણ વગેરે તે દ્વારા છવના પરિભાગમાં આવે છે પૃથ્વીકામિકાદિના પરિભાગ વગર શૌચાદિ દ્વારા રચક છે

૨ કાશ્યપે પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ છવના શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ દ્વારાથી પરિભાગમાં નથી આવતાં કેમકે મરણને દેહરૂપ થતાં નથી મારે તે છવના પરિભાગમાં આવતાં નથી ધર્માન્તિકામિકાદિ વાર દ્રવ્યો

૧૪

સ સારસસ્થાનકાળ સ સાર એટલે એક ભવવી બીજા ભવમા જવારૂપ ક્રિયા તેની જે સમ્યાન-અવસ્થાન-સ્થિર મહેવારૂપ ક્રિયા અને તેનો જે કાળ તે સ સારસસ્થાનકાળ

ગૌં—હે ભગવન્ ' અતીત કાળમા નારકાદિ વિશેષણ-વિશિષ્ટ જીવને મસારમસ્થાનકાળ કેટલા પ્રકારનો કહી છે ? (અર્થાત્ ' આ જીવ અતીતકાળમાં કઈ ગતિમા અવસ્થિત હતો ?)

મં—હે ગૌતમ ' મસારમસ્થાનનો કાળ ચાર પ્રકારનો કહી છે નૈરયિક્સસારસમ્યાનકાળ, તિર્યચ્ચસ સારસસ્થાનકાળ, મનુષ્યસ સામ્મસ્થાનકાળ, અને દેવસ સારસમ્યાનકાળ

ગૌં—હે ભગવન્ ' નૈરયિક્સસારસમ્યાનકાળ કેટલા પ્રકારનો કહી છે ?

મં—હે ગૌતમ ' તે ત્રણ જાતનો કહી છે અન્યકાળ, અશન્યકાળ, અને મિશ્રજાળ

વિવરણ વર્તમાનકાળમા સાતે પૃથ્વીઓમાં જે નારકો વર્તે છે, તેઓમાથી બધા મુખી કોઈ ઉદ્ધર્તે (મરે) નહિ, અને બીજો કોઈ ઉત્પન્ન થાય નહિ, કિંતુ જેટલા છે તેટલા જ ગહે, તે કાળ નારકોને આશીને ' અશન્ય ' કાળ કહેવાય. તે જ નારકોમાથી એક-એક-ત્રણ એમ એમ ઝરીને બધા ઉદ્ધત્ત થવા માડે, પરંતુ, જ્યાં મુખી તેમા છેવટે એક પણ

અમૃત્ હોવાથી, પરમાણુ સૂક્ષ્મ હોવાથી અને શેલેશીપ્રાપ્ત સાધુ હપદેગ વગેરે દ્વારા પ્રેરણાદિ ન કરતા હોવાથી અતુપયોગી છે, તેથી તે જીવના પરિજોગમા આવતા નથી

રાજમૃદનગરનો પ્રસંગ છે

મૌ —હં ભગવન્ ' પ્રાણાતિપાત વગેરે પ્રાણાતિપાત વિરમણ વગેરે, પૃથ્વીકાયિક વગેરે ધર્મોસ્તિકાય અધર્મોસ્તિકાય આકાશસ્તિકાય, સરીરચક્રિત જીવ પરમજીવપુરુષ, સૈષ્ટેશી અવસ્થાવાગો સાધુ અને રમણ આકાશવાણા ક્ષેત્રધારી બેઈદ્રિયાદિ જીવો —એ બધામાં ફેટલાઈ જીવદ્રવ્યરૂપ છે અને ફેટલાઈ અજીવદ્રવ્યરૂપ છે તો હે ભગવન્ તુ એ બધા જીવના પરિભ્રામમા આવે છે ?

મ —હં જૌતમ ' તેમાંના ફેટલાઈ જીવના પરિભ્રામમા આવે છે અને ફેટલાઈ નથી આવતા. જેમકે પ્રાણાતિપાત વગેરે, પૃથ્વીકાયિક વગેરે અને બધા મધ્ય આકાશવાણા ક્ષેત્રધારી બે ઈદ્રિયાદિ જીવો એ બધા જીવના પરિભ્રામમાં આવે છે. વળી પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ ધર્મોસ્તિકાય અધર્મોસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય સરીરચક્રિત જીવ, પરમજીવ પુરુષ તથા સૈષ્ટેશી પ્રાણ કરનાર સાધુ એ બધા જીવના પરિભ્રામમા આવતા નથી ૨

— સતક ૧૮ ઉદે ૪

૧ ચાતુરકે પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ ચારિત્રમોહનીય કર્મ હરવમા આવે છે તેથી પ્રાણાતિપાતવિરમણ તે કાલ જીવના પરિભ્રામમાં આવે છે. પૃથ્વીકાયિકાદિના પરિભ્રામ લખન સોચારિ કાલ રપદ છે.

૨ કાચુકે પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિ જીવના શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ વસ્તુથી ચારિત્રમોહનીય કર્મોહવના હેતુરૂપ થતાં નથી, માટે તે જીવના પરિભ્રામમાં આવતાં નથી; ધર્મોસ્તિકાયાદિ ચાર દ્રેશ

તિર્યચ્યોનિક સસારસંસ્થાનકાળના જે પ્રકારમા સૌથી થોડો અશન્યકાળ^૧ છે, અને તે કરતા મિથ્રકાળ અનત-ગણો છે

મનુષ્યો અને દેવાના સસારસંસ્થાનકાળની ન્યૂનાધિકતા નૈરયિકોના સસારસંસ્થાનકાળની^૨ જેમ જાણવી

હવે ચારેના સસારસંસ્થાનકાળની ન્યૂનાધિકતા વિચારીએ, તો મનુષ્યસસારસંસ્થાનકાળ સૌથી થોડો છે, તથા નૈરયિકસસારસંસ્થાનકાળ અસખ્યેયગણો છે, તે કરતા દેવસસારસંસ્થાનકાળ અસખ્યેયગણો છે, અને તે કરતા તિર્યચ્યોનિકસસારસંસ્થાનકાળ અનતગણો છે

—શતક ૧, ઉદ્દે ૨

૧૫

વાણિજ્યમામના દ્વિતિપલાશ ચૈત્રમા પાર્શ્વપ્રભુના શિષ્ય ગાગેય શ્રમાશુ ભગવાન મહાવીરને પૂછે છે

ગા०—હે ભગવન^૧ નૈરયિકો સાતર (અતરમહિત) ઉત્પન્ન થાય છે કે નિરતર (અતર સિવાય) ઉત્પન્ન થાય છ ૮

મ૦—હે ગાગેય^૨ નૈરયિકો સાતર પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને નિરતર પણ ઉત્પન્ન થાય છે

વિવરણ જે ઉત્પત્તિમા સમયાદિ ઢાલતું અતર—અવધાન હોય, તે સાતર કહેવાય છે તેમા એકેટ્રિયો પ્રતિસમય ઉત્પન્ન થતા હોવાથી તેઓ સાતર ઉત્પન્ન થતા નથી, પણ નિરતર જાહે છે તે સિવાય બીજા કોઈની ઉત્પત્તિમા

૧ કારણકે તે અતરમુદ્ધર્ત નેટલો છે

૨ કારણકે તેમનો અશન્યકાળ પણ બાર મુદ્ધર્ત નેટલો છે.

નારકી માફી રહે ત્યાં સુધીનો કાળ મિત્ર કાળ ૭
અને શૂન્યકાળ ત્યારે જ દોષી રહે અત્યારે વર્તમાન સમયના
ને બધા નારકો સમસ્તપણે ઉદ્દત્ત થઈ નામ અને તેમાં
એકે જાણી ન રહે

મૌ — હે ભગવન્ ! તિર્થચ્છેદનિકસંસારસંધ્યાનકાળ
કટલા પ્રકારનો કલો છે ?

મ — હે મૌતમ ! તે બે પ્રકારનો છે અશૂન્યકાળ
અતઃ મિત્રકાળ^૧ અનુષ્ઠો અને દેવિનો મસારસંધ્યાનકાળ
નૈર્યસિકા પ્રમાણે (ત્રણ પ્રકારનો) કહેવો.

મૌ — હે ભગવન્ ! નૈર્યસિક સંજ્ઞાથી સંસારસંધ્યાન-
કાળના ત્રણ પ્રકારોમાંથી કોણુ કેનાથી વિગતપૂર્વક ખ ?

મ — હે મૌતમ ! સૌથી ઘોડો અશૂન્યકાળ ૭^૨
મિત્રકાળ તેથી અનંતમણે છે^૩ અને શૂન્યકાળ તેથી ત્રણ
અનંતમણે છે^૪

૧ શૂન્યકાળ તેણેને ન હોવાનું કારણ એ છે કે ત્યાંથી
નોકલેલા તેણેનું તેથી બીજું સ્થાન નથી

૨ કારણકે નારકોનો ૭ પાક ઉદ્ધવના અને વિરહમળ
વધારેમાં વધારે પણ ૧૨ ગુણવ એટલો છે

૩ કારણકે આ શૂન્ય તે જ વાર્તામાનિક નારકજીવને આશરીને
પ્રવચ્યુ નથી પરંતુ વાતમાનિક નારક છોડેલી બીજી વતિના
વચન વડે ત્યાં જ ૭ પત્તિને આશરીને પ્રવચ્યું છે એટલે કે મિત્ર
કાળ એ નારકોમાં અને બીજાઓમાં વચનાચમકમળ છે અને
તે ત્રણ અને વનસ્પતિ વચ્ચેના સ્થિતિકાળથી મિશ્રિત થતો
અનંતમણે માલ છે

૪ કારણકે બધા વિવક્ષિત નારકોનું મલ્લ કરીને વનસ્પતિમાં
અનંતાનંદ કાળ સુધી અવસ્થાન છે

પ્રમાણુભ ડમોના ફલવિષાડ્થી' એમ સમજવું. એવું બં
નનુપ્યો મુધી જાણવું

ગાં—હે ભગવન્ ' આપ સ્વય આ પ્રમાણે જાણો
જા કે અન્વય જાણો છો? સાબળ્યા સિવાય આ પ્રમાણે
જાણો છો કે સાબળીને જાણો છો ?

મં—હે ગાગેય ' આ બધું હું સ્વય જાણું છું. તથા
સાબળ્યા વિના જાણું છું કેવલજ્ઞાની બધી દિશાઓમા
નિત (મર્યાદિત) પણ જાણે અને અનિત પણ જાણે છે તે
સર્વ જાણે મર્વ ભાવોને પણ જાણે છે તેને અનત જ્ઞાન
અને અનત દર્શન છે, તથા તે જ્ઞાનદર્શનને ડાર્ધ જાતનું
આવગણું નથી

ત્યાર પછી ગાગેય અનગાર મહાવીરને સર્વજ અને
સર્વદર્શી જાણી, તેમની પામે ચારમહાવ્રતધર્મભાથી તીકળી
પાચમહાવ્રતધર્મમા આવ્યા તથા શ્રમણપણું ભલીપેરે પાળી,
સિદ્ધ થયા તથા મુક્ત થયા

—શતક ૯, ઉદ્દે. ૩૨

ખંતરનો સમય હોવાથી તેઓ સાતર અને નિરતર—એ
ત્રણે પ્રકારે ક્રિયજી છે

—સતક ૬ કી ૨

૧૬

વાણિજ્યમાખ્યા દ્વિતિપલાશ ચૈત્યમા પાર્શ્વમુખા
અનુયાયી ગંગેય બૃહ્દ છે

ગાં —હે ભગવન્! નૈરુચિઠા નરકમાં સ્વય ઉત્પન્ન
થાય છે કે અમ્બવ ઉત્પન્ન થાય છે?

મ —હે ગંગેય સ્વય ઉત્પન્ન થાય છે પણ અમ્બવ
ઉત્પન્ન થતા નથી કમના ઉદયથી, કમના યુગપજાથી
કમના બારેપજાથી અશુભ કમોના ઉદયથી અને વિપાકથી
તથા અશુભકમોના ફલવિપાકથી નૈરુચિઠા નૈરુચિઠામાં સ્વય
ઉત્પન્ન થાય છે પણ અસ્વય ઉત્પન્ન થતા નથી તેથી
એમ કહવાય છે કે તેઓ અમ્બ ઉત્પન્ન થાય છે

ગાં —હે ભગવન્! અમુરુખારો સ્વય ઉત્પન્ન થાય
છે કે અમ્બવ ઉત્પન્ન થાય છે?

મ —હે ગંગેય! સ્વય ઉત્પન્ન થાય છે કમના
ઉદયથી અશુભ કમના ઉપશમથી અશુભ કમના અભાવથી
કમની વિસાધિથી કમની વિશુદ્ધિથી શુભ કમોના ઉદયથી
તથા વિપાકથી અને શુભ કમોના ફલવિપાકથી અમુરુખારો
અમુરુખારપણે સ્વય ઉત્પન્ન થાય છે એમ વાત્સલ્યતર,
સ્નેહિત્ય અને વમાનિષા મારે પણ જાણ્યું

તે પ્રમાણુ પૃથ્વીકાચિકેની બાન્તમા કમના ઉદયથી,
કમના યુગપજાથી કમના બારથી શુભ અને અશુભ
કમોના ઉદયથી શુભ અને અશુભ કમોના વિપાકથી અને

કર્મપુદ્ગલો શુભ દ્વારા ગ્રહણ થા કર્મરૂપે પાગ્થામ પામે છે તેની માથે જ તેમા પ્રકૃતિ, ત્રિતિ, વગેરે અશોનુ નિર્માણ થાય છે પ્રકૃતિ એટલે જ્ઞાનને આવરવાનો વગેરે નવાવ તે પ્રકૃતિઓ આઠ પ્રકારની છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! કર્મપ્રકૃતિઓ કટલી કહી છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ કહી છે જેમકે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય (જેથી સુખદુઃખાદિ અનુભવાય તે), મોહનીય, આયુષ, નામ (જેથી વિશિષ્ટ ગતિ, જ્ઞાતિ આદિ પ્રાપ્ત થાય તે), ગોત્ર, અને અતગમ (જેનાથી દેવા-લેવા-આગવવામા અતરાય આવે તે)

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જે શુભને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે, તેને શુ દર્શનાવરણીય કર્મ છે ? અને જેને દર્શનાવરણીય કર્મ છે તેને શુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે, તેને અવશ્ય દર્શનાવરણીય હોય છે, અને જેને દર્શનાવરણીય છે તેને પણ અવશ્ય જ્ઞાનાવરણીય હોય છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને શુ વેદનીય હોય છે ? તથા જેને વેદનીય છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય હોય છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને અવશ્ય વેદનીય છે, અને જેને વેદનીય છે તેને જ્ઞાનાવરણીય કદાચ હોય કે કદાચ ન હોય (કેવલજ્ઞાનીને વેદનીય હોય, પણ જ્ઞાનાવરણીય ન હોય)

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! જેને જ્ઞાનાવરણીય છે તેને શુ મોહનીય છે ? તથા જેને મોહનીય છે, તેને જ્ઞાનાવરણીય છે ?

૩

કર્મવિભાગ

૧ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ

૧

વિવરણ નાદવ્ય પુદ્ગલની વચણાઓ—પ્રકારો અને
 ૭ તેમાંની જે વચણા કર્મરૂપ પરિણામ પામવાની ચોક્કસ
 ધરાવતી હોય તેને જ શુદ્ધ મહણ કરી પોતાના પ્રદેશ સાથે
 વિશિષ્ટ રીતે જોડી દે છે શુદ્ધ સ્વભાવે અમૂલ જ્યાં
 અનાદિકાળથી કર્મસંબંધવાળો હોવાથી મૂલ જેવો થઈ
 જવાન લીધે મૂલ કર્મપુદ્ગલોનું મહણ કરે છે જેમ હોવા
 વાદ દ્વારા તેમને મહણ કરી પોતાની હિપ્તતાથી તેન
 જ્વાળાપે પરિણમાવે છે તેમ શુદ્ધ કાયામિક વિકાસથી
 માત્ર પુદ્ગલને મહણ કરી તેને કર્મભાવરૂપે પરિણમાવે છે
 એ જ અદ્વિતીય સાથે કર્મભાવે પરિણામ પામેલ પુદ્ગલોનો
 સંબંધ તેનું નામ ૮ જોઈ છે આવા જોડાઈ મિશ્રિત
 અવિરતિ પ્રમાદ ક્યાપ અને ચોગ એ મુખ્ય નિમિત્તો છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને વેદનીય છે, તેને શુ આયુષ્કર્મ હોય ?

મં—હા જૌતમ ! એ અને પરસ્પર અવશ્ય હોય ન જ પ્રમાણે નામ અને ગોત્રની, સાથે પણ ગ્રહેણુ પગ્નુ જેને વેદનીય છે તેને અતગાયકર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય, પણ જેને અતગાયકર્મ છે તેને અવશ્ય વેદનીય હોય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને મોહનીય છે તેને શુ આયુષ્કર્મ હોય ? અને જેને આયુષ્કર્મ છે, તેને શુ મોહનીય હોય ?

મં—હે જૌતમ ! જેને મોહનીય છે તેને અવશ્ય આયુષ્કર્મ હોય, પરંતુ જેને આયુષ્કર્મ હોય તેને મોહનીય કર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય એ પ્રમાણે નામ, ગોત્ર અને અતગાય કર્મ ગ્રહેણુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને આયુષ્કર્મ છે, તેને નામકર્મ હોય ? અને જેને નામકર્મ છે, તેને આયુષ્કર્મ હોય ?

મં—હે જૌતમ ! તે અને પરસ્પર અવશ્ય હોય તે પ્રમાણે ગોત્ર સાથે પણ ગ્રહેણુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! જેને આયુષ્કર્મ છે, તેને અતરાયકર્મ હોય ? અને તેને અતરાયકર્મ છે તેને આયુષ્કર્મ હોય ?

મં—હે જૌતમ ! જેને આયુષ્કર્મ છે તેને અતરાય કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય, પણ જેને અતગાયકર્મ છે, તેને અવશ્ય આયુષ્કર્મ હોય

૧ વેદનીય, આયુષ્કર્મ, નામ અને ગોત્ર એ કર્મો તો કેવલ-જ્ઞાનીને પણ હોય છે, તેમનો તો તરીરતા નાશ સાથે જ ક્ષય થાય છે તેમને પરિભાષામાં ‘ચાર કેવલિકર્મો શો’ કહે છે

મ —હ જોતમ! જે જ્ઞાનાવસ્થામાં છે તેને મોહનીય કામ હોય અને કદાચ ન હોય.^૧ પણ જેને મોહનીય છે તેને અવસ્થા જ્ઞાનાવસ્થામાં હોય છે

જો —હો ભગવન્! જેને જ્ઞાનાવસ્થામાં કમ છે તેને શુ આયુરકમ ૭૧ અને જેને આયુરકમ છે તેને જ્ઞાનાવસ્થામાં કમ છે?

મ —હ જોતમ! જેમ વેદનીય કમ સાથે કશું તેમ આયુસ્ની સાથે પણ ભણવું એ પ્રમાણે નામ અને પ્રાત્ કમની સાથે પણ ભણવું અને જેમ દશનાવસ્થામાં સાથે કશું તેમ અતગમ્યકમ સાથે ભણવું

જો —હ ભગવન્! જેને દશનાવસ્થામાં કમ છે તેને શુ વેદનીય છે તથા જેને વેદનીય છે તેને દશનાવસ્થામાં છે?

મ —હ જોતમ જેમ જ્ઞાનાવસ્થામાં કમ ઉપસ્થાપના કમો સાથે કશું છે તેમ દશનાવસ્થામાં કમ પણ ઉપસ્થાપના છે કમો સાથે રહેવું

જો —હ ભગવન્! જેને વેદનીય છે તેને શુ મોહનીય છે અને જેને મોહનીય છે તેને શુ વેદનીય છે?

મ —હ જોતમ! જેને વેદનીય છે તેને મોહનીય કામ હોય અને કદાચ ન હોય.^૨ પણ જેને મોહનીય છે તેને અવસ્થા વેદનીય છે

૧ કમ એટલે કે જ્ઞાના મોહનીય કર્મોના ક્ષય થઈ નથી છે તેને કેવલજ્ઞાન કેવલ ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાનાવસ્થામાં હોય છે અને મોહનીયનો ક્ષય નથી થયો તેને તો મોહનીય અને જ્ઞાનાવસ્થામાં જોઈ હોય છે

૨ શીશુમોહને ન હોય.

ગૌં—હે ભગવન! જેને વેદનીય છે, તેને શુ આયુષ-કર્મ હોય?

મં—હા ગૌતમ! એ બંને પરસ્પર અવશ્ય હોય તે જ પ્રમાણે નામ અને ગોત્રની સાથે પણ રહેવું. પરંતુ જેને વેદનીય છે તેને અતરાયકર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય, પણ જેને અતરાયકર્મ છે તેને અવશ્ય વેદનીય હોય.

ગૌં—હે ભગવન! જેને મોહનીય છે તેને શુ આયુષ હોય? અને જેને આયુષ છે, તેને શુ મોહનીય હોય?

મં—હે ગૌતમ! જેને મોહનીય છે તેને અવશ્ય આયુષ હોય, પરંતુ જેને આયુષ હોય તેને મોહનીય કર્મ કદાચ હોય, અને કદાચ ન હોય એ પ્રમાણે નામ, ગોત્ર અને અતરાય કર્મ કહેવું.

ગૌં—હે ભગવન! જેને આયુષકર્મ છે, તેને નામ-કર્મ હોય? અને જેને નામકર્મ છે, તેને આયુષકર્મ હોય?

મં—હે ગૌતમ! તે બંને પરસ્પર અવશ્ય હોય તે પ્રમાણે ગોત્ર સાથે પણ રહેવું.

ગૌં—હે ભગવન! જેને આયુષ છે, તેને અતરાયકર્મ હોય? અને તેને અતરાયકર્મ છે તેને આયુષકર્મ હોય?

મં—હે ગૌતમ! જેને આયુષ છે તેને અતરાય કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય, પણ જેને અતરાયકર્મ છે, તેને અવશ્ય આયુષકર્મ હોય.

૧ વેદનીય, આયુષ, નામ અને ગોત્ર એ કર્મો તો કેવલ-જ્ઞાનીને પણ હોય છે, તેમના તો ગરીબના નાશ સાથે જ ક્ષય થાય છે તેમને પરિભ્રામણા ‘ચાર કેવલિકર્મોશો’ કહે છે.

ગી—હં ભગવન્ ! જોને નામકર્મ છે તેને શુ યોગ
કર્મ દાય અને તેને યોગકર્મ છે તેને નામકર્મ દોષ ?

મ —હો યોગી ! તે બંને પરસ્પર અવસ્થા દોષ.

ગી —હં ભગવન્ ! જોને નામકર્મ છે તેને અતરાયકર્મ
દાય અને જોને અતરાયકર્મ છે તેને શુ નામકર્મ દોષ ?

મ —હં ગૌતમ ! જોને નામકર્મ છે તેને અતરાયકર્મ
કદાચ દાય અને કદાચ ન દોષ પણ જોને અતરાયકર્મ છે
તેને અવસ્થા નામકર્મ દોષ.

ગી—હં ભગવન્ ! જોને યોગકર્મ છે તેને શુ
અતરાયકર્મ દાય ?

મ —હો યોગી ! જોને યોગકર્મ છે તેને અતરાયકર્મ
કદાચ દાય અને કદાચ ન દોષ પણ જોને અતરાયકર્મ છે
તેને અવસ્થા યોગકર્મ દોષ.

—સતક ૮ છંદ ૧

ગી —હં ભગવન્ ! યાનાવસ્થાથી કર્મને બાંધે છે અને
કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓને બાંધે ?

મ —હં યોગી ! ત્યારે આત્મ-બંધના બંધકાળ ન દાય ?
ત્યારે માત્ર પ્રકારે કર્મ બાંધે છે આત્મ-બંધના બંધકાળમાં
આત્મ પ્રકારે બાંધે છે કલ્પના યુગ્મસ્થાનને વધારે બોધનીય

૧ તે કર્મ ઇચ્છના અતિથિ બાંધમાં ન બાંધાય છે તેથી.

૨. સુખસંપ્રદાય — ન કલ્પમાં મોહનીય કર્મને અમ
યોગરૂપે ન કલ્પમાં દોષ, અને તે પણ બહુ સુખ પ્રમાણમાં વ
દત્ત સુખસંપ્રદાય યુગ્મસ્થાનને કહેવાય છે

કર્મને અને આયુષ્ય કર્મને ન જાણના પેલાથી જ પ્રસારે કર્મ
જાય છે *

—સતક, ૬, ઉદ્દેશ ૬

૨ કર્મ અને તેની સ્થિતિ

વિવરણ જધાયેલ કર્મની સ્થિતિના એ પ્રસાર જ
એક નો કર્મકર્તા મહેલુ, અને બીજી, અનુભવ યોગ્ય કર્મરૂપે
મહેલુ એવો નિયમ છે કે જે કર્મની સ્થિતિ જોટલા પ્રાણ-
પ્રાણી નાગરોપમ વર્ણની હોય, તેટલા મો વર્ષ તે અનુભવમા
આગ્યા નિવાસ અકિચિત્કર ચર્મને આત્મામા પડી મહેલુ છે
જન્મક મોહનીય કર્મની વધારેના વધારે સ્થિતિ ૭૦ પ્રાણપ્રાણી
નાગરોપમ વર્ણની છે, તો તે ૭૦ મો વર્ષ મુખી અર્થાત
૭૦૦૦ વર્ષ મુખી તો માત્ર ૫૭૫ જ રહે છે એટલે
વખત પમાડ થયા જાદ જ એ અલ્પઓમાથી સમયે સમયે
અમુક પ્રમાણવાળા આયુઓ પોતાનું કળ આપવા લાગે છે
જોટલો વખત એ અલ્પઓ આત્માને પોતાનું વિષ ચડાવ્યા
વિના પડી રહે છે, તેટલા વખતને ‘અગ્રાધાકાળ’ કહે છે
કર્મની દુષ્ઠ સ્થિતિમાથી અગ્રાધાકાળને બાદ કરતા બાકીનો
સમય—જેમા કર્મો કળ આપવું શક કરે છે—તે કર્મનિષેઠ-

* આ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયાદિ એક પ્રકૃતિના ઉદયમા અન્ય
કેટલી પ્રકૃતિનો ઉદય હોય, એક પ્રકૃતિના ઉદયમા અન્ય કેટલી
પ્રકૃતિઓનો બધ હોય, એક પ્રકૃતિના બધમા અન્ય કેટલી
પ્રકૃતિનો ઉદય હોય, અને એક પ્રકૃતિના બધમા અન્ય કેટલી
પ્રકૃતિનો બધ હોય—એનું સર્વિસ્વર વર્ણન પ્રજાપના સૂત્રના
૨૮-૨૫-૨૬ તથા ૨૭ પદોમા જોલુ

મો —હ બગવન્ જોત નામકમ હ તેને શું યોગ
કમ હોય અને તેને યોગકર્મ હ તેને નામકમ હોય ?

મ —હે મૌનમ તે બને પરસ્પર અવસ્થ હોય.

મો —હ બગવન્ જો નામકમ હ તેને અતરામકર્મ
હોય અને જો અંતરામકમ હ તેને શું નામકમ હોય ?

મ —હ મૌનમ ! જો નામકર્મ હ તેન અંતરામકમ
કામ હોય અને કદાચ ન હોય પણ જો અંતરામકર્મ હ
તો અવસ્થ નામકમ હોય.

મો —હ બગવન્ ! જો યોગકમ હ તેને શું
અંતરામકમ હોય ?

મ —હે મૌનમ ! જો યોગકમ હ તેને અતરામકમ
કામ હોય અને કદાચ ન હોય પણ જો અંતરામકમ હ
તો અવસ્થ યોગકમ હોય.

— સુત્ર ૮ ઉપ ૧

મો —હે બગવન્ ચાનાત્વસ્થીય કર્મને બાધતો છવ
કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓને બાધે ?

મ —હે મૌનમ ત્યારે આયુષ્યનો ભેદકાળ ન હોય,^૧
ત્યારે સાત પ્રકારે કર્મ બાધે છે આયુષ્યના ભેદકાળમાં
આઠ પ્રકારે બાધે છે દશમા યુક્તસ્થાનરે વખતે મોહનીય-

૧ તે કર્મ છવનના અતિમ ભાગમાં ન બધાય છે તેથી.

૨ સૂક્ષ્મસપ્તક — ન દશમા મોહનીય કર્મનો અર્થ
મોહકારી ન હોયમાન હોય, અને તે જુદુ જુદુ સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં તે
દશ સૂક્ષ્મસપ્તક યુક્તસ્થાનક હોય છે.

૩ કર્મને બાંધનારા

૧

ગૌં—હં ભગવન ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ યુ ત્વી બાધે ।
પુરુષ બાધે ? કે નપુમ્સક બાધે ? કે નોત્ત્વી-નોપુરુષ-નોનપુમ્સક
(અર્થાત્ જે ત્વી, પુરુષ કે નપુમ્સક નથી તેવો જીવ) બાધે ।

મં—હે ગૌતમ ! ત્વી પણ બાધે, પુરુષ પણ બાધે
અને નપુમ્સક પણ બાધે પણ જે નોત્ત્વી-નોપુરુષ-નોનપુમ્સક
હોય, એટલે કે જે જીવ શરીરથી તો ત્વી, કે પુરુષ કે
(કૃત્રિમ) નપુમ્સક હોય, પણ જેને ત્વીત્વ, પુરુષત્વ કે
નપુમ્સકત્વને લગતા વિગત (વેદ) નથી, તે જ્ઞાત્ય બાધે અને
જ્ઞાત્ય ન બાધે કારણ કે, તવા જીવો હતા મુલ્યુન્ધાનકર્તા
આગળ હોય છે તેમા નવમા અને દશમા મુલ્યુન્ધાનસ્વાધી
તા જ્ઞાનાવરણીયતા બધક છે, પરંતુ ૧૨મા વર્ગેસ્વાધી
એકવિધ (વેદનીય) કર્મનો જ બધક છે માટે ન
જ્ઞાનાવરણીયને ન બાધે

એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની માને કર્મપ્રકૃતિઓ માંડ
જાયતુ

ગૌં—હં ભગવન ! આયુષકર્મ ત્વી બાધે, પુરુષ બાધે
નપુમ્સક બાધે કે નોત્ત્વી-નોપુરુષ-નોનપુમ્સક બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્વી બાધે અને ન પણ બાધે, ૧ એ
પ્રમાણે પુરુષ અને નપુમ્સકનું પણ જાણવું પરંતુ જે નોત્ત્વી
—નોપુરુષ-નોનપુમ્સક હોય, તે તો આયુષકર્મ ન જ બાધે

૧ આયુષકર્મ તો જીવનમા એક જ વાર બધાય છે, એટલે
આયુષબધકાણે બાધે, અને આયુષબધકાળ ન હોય, ત્યારે
ન બાધે

કાળ કદવાય છે કારણ કે તે સમયમાં જ બધાંજા
કર્મોણ્ઝોમયાથી વેદવાને મેઘ્ય કર્મોદ્ધોનો નયેક થવા માટે છે

મો — હં ભગવન્ જ્ઞાનાવરણીયકર્મની બંધરિચિતિ
કે સા કાળની કહી છે ?

મ — હં મોતમ ' જ્ઞોત્ષામાં જોઈ જીતમુહૂત અને
વધારેમા વધારે ત્રીસ સામરોપમ કેડાકેડી તેને
અમાધાકાળ ૩ વર્ષનો છે અને નિષેકકાળ ત્રીસ
સામરોપમ કેડાકેડી જોત્ષા ૩ વર છે જ્ઞાનાવરણીયનું
પણ તેમ જ જાણુવું, વેદનીયકર્મની સ્થિતિ જોત્ષામા જોડી
મે સમય? અને વધારેમા વધારે જ્ઞાનાવરણીયની પેઠે જાણવી
મેઘનીયકર્મની સ્થિતિ જોત્ષામાં જોડી જીતમુહૂત અને
વધારેમા વધારે ૩૦ સામરોપમ કેડાકેડી ૭ તના
અમાધાકાળ સાત હજાર વર્ષનો છે અને નિષેકકાળ ૩
સામરોપમ કેડાકેડી જોત્ષા સાત હજાર વર છે
આયુષકર્મ યે જોત્ષામા જોડી સ્થિતિ જીતમુહૂત છે અને
વધારેમા વધારે પૂવ કાદી ત્રિભાગ ઉપરાત તેત્રીસ સામરોપમ
૫૫ છે તનો અમાધાકાળ પૂવ કાગીનો ત્રિભાગ છે નિષેકકાળ
૫ ઉપરની નખી લવા નામકર્મની અને જોત્ષાકર્મની
જોત્ષામા જોડી સ્થિતિ આઠ જીતમુહૂત અને વધારેમા
વધારે ત્રીસ સામરોપમ ૫૫ છે તના અમાધાકાળ મે હજાર
વર્ષનો છે ૫ ઉપરથી નિષેકકાળ નખી લેવેલ જીતગાયકર્મ
જ્ઞાનાવરણીય પ્રમાણે જાણુવું. — સતક ૬ ઉરે ૩

૧ વેદનીયકર્મની બધી જાણવેલી જોત્ષામાં જોડી સ્થિતિ
કપાવશિત આ જ્ઞાન જ દેવ છે સકથાવ જ્ઞા માને જાત
અકત દેવ

૩ કર્મને બાંધનારા

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ' જ્ઞાનાવસ્થીય કર્મ શુ સ્ત્રી આધે । પુરુષ આધે ? ૬ નપુસઙ આધે ? ૩ નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુસઙ (અર્થાત જે સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુસઙ નથી તેવો જીવ) આધે ?

મં—હે ગૌતમ ' સ્ત્રી પણ આધે, પુરુષ પણ આધે અને નપુસઙ પણ આધે । પણ જે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુસઙ હોય, એટલે કે જે જીવ શરીરથી તો સ્ત્રી કે પુરુષ કે (કૃત્રિમ) નપુસઙ હોય, પણ જેને સ્ત્રીત્વ, પુરુષત્વ કે નપુસઙત્વને લગતા વિકાર (વેદ) નથી, તે કદાચ આધે અને દદાચ ન આધે । ઠારણ કે, તદા જીવો હતા ગુણુચ્ચાનદર્શી આગળ હોય છે । તેમા નવમા અને દગમા ગુણુચ્ચાનદર્શીના જ્ઞાનાવસ્થીયના બધક છે, પરંતુ ૧૧મા વજેઁવાણો એકવિધ (વેદનીય) કર્મનો જ બધક છે માટે ન જ્ઞાનાવસ્થીયનો ન આધે ।

એ પ્રમાણે આયુષ મિત્રાયની સાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે બાણુ

ગૌં—હે ભગવન્ ' આયુષકર્મ સ્ત્રી આધે, પુરુષ આધે, નપુસઙ આધે કે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુસઙ આધે ?

મં—હે ગૌતમ ' સ્ત્રી આધે અને ન પણ આધે, ૧ એ પ્રમાણે પુરુષ અને નપુસઙનું પણ બાણુ પરંતુ જે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુસઙ હોય, તે તો આયુષકર્મ ન જ આધે ।

૧ આયુષકર્મ તો જીવનમા એક જ વાર બધાય છે, એટલે આયુષબધનો બાધે, અને આયુષબધન ન હોય, ત્યારે ન બાધે ।

કાળ કદંબા ૪ કાણુ ૬ તે સમયમા જ બધાવધા
 કમીધુઓમાથી વેદવને મોઝ કમીધોનો નરેક થવા મડિ ૪
 ઓ — હે ભગવન્ જ્ઞાનાવસ્થીયકમની બધગિતિ
 કાલા કાળની કહી છ ?

મ — હે જોતમ ! ઓઝામાં ઓછી અંતમુદ્ધત અને
 વધારેમા વધારે ત્રીસ સામરોપમ કેડાકોટ્ટી તેનો
 અબાધાકાળ ૩ વર્ષનો છે અને નિષેકકાળ ત્રીસ
 સામરોપમ કેડાકોટ્ટી ઓઝા ૩ વર્ષ છે જ્ઞાનાવસ્થીયતું
 પછુ તેમ ૪ જાણુ, વેદનીયકમની તિથિ ઓઝામાં ઓછી
 બે સમય અને વધારેમા વધારે જ્ઞાનાવસ્થીયની પેઠે ૧૫૫
 મોહનીયકમની તિથિ ઓઝામાં ઓછી અંતમુદ્ધત અને
 વધારેમા વધારે ૩૦ માનરોપમ કેડાકોટ્ટી ૪ તના
 અબાધાકાળ સાત હાર વર્ષનો છે અને નિષેકકાળ ૩૦
 સામરોપમ કેડાકોટ્ટી ઓઝા સાત હાર વર્ષ ૪
 આયુષકમની ઓઝામાં ઓછી તિથિ અંતમુદ્ધત છે અને
 વધારેમાં વધારે ૫૫ કાઠી તિથિમ ઉપચિત તેત્રીસ સામરોપમ
 વર્ષ ૪ તના અબાધાકાળ ૫૫ કાઠીનો તિથિમ ૪ નિષેકકાળ
 ૫ ઉપરથી મળી લેવે, નામકમની અને યોગકમની
 ઓઝામાં ઓછી તિથિ આઠ અંતમુદ્ધત અને વધારેમા
 વધારે ત્રીસ સામરોપમ વર્ષ ૪ તના અબાધાકાળ બે હાર
 વર્ષનો ૪ ૫ ઉપરથી નિષેકકાળ જાણી લેવે, અંતરાયકમ
 જ્ઞાનાવસ્થીય પ્રમાણે જાણુ. — શ્લોક : ૭૬ ૩

II વેદનીયકમની અહી જ્ઞાનેથી ઓઝામાં ઓછી તિથિ
 બધાવધિત આ મન ૪ હેય ૪ સમય ૪ માને આ
 મુકત દેવ

૩ કર્મને બાંધનારા

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ' જાનાવગણીય કર્મ ગુ સ્ત્રી બાધે ' પુરુષ બાધે ? કે નપુમ્બ બાધે ? કે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુમ્બ (અર્થાત જે સ્ત્રી પુરુષ કે નપુમ્બ નથી તેવો જીવ) બાધે "

મં—હે ગૌતમ ' સ્ત્રી પણ બાધે, પુરુષ પણ બાધે અને નપુમ્બ પણ બાધે પણ જે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુમ્બ હોય એટલે કે જે જીવ શરીરથી તો સ્ત્રી, કે પુરુષ કે (કૃત્રિમ) નપુમ્બ હોય, પણ જેને સ્ત્રીન્ય, પુરુષન્ય નપુમ્બકત્વને લગતા વિકાર (વેદ) નથી, તે કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે કારણ કે, તદા જીવો હતા ગુણધ્યાનર્યા આગળ હોય છે તેમા નવમા અતઃશમા ગુણધ્યાનર્યાના તો જાનાવગણીયના બધક છે, પરંતુ ૧૧મા વજેરેવાળા એકવિધ (વેદનીય) કર્મનો જ બધક છે માટે ન જાનાવગણીયનો ન બાધે

એ પ્રમાણે આયુષ મિત્રાવતી સાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે બાધુવુ

ગૌં—હે ભગવન્ ' આયુષકર્મ સ્ત્રી બાધે, પુરુષ બાધે નપુમ્બ બાધે કે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુમ્બ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ' સ્ત્રી બાધે અને ન પણ બાધે,^૧ એ પ્રમાણે સુરુપ અને નપુસકનુ પણ બાધુવુ પરંતુ જે નોસ્ત્રી-નોપુરુષ-નોનપુસક હોય, તે તો આયુષકર્મ ન જ બાધે

૧ આયુષકર્મ તો જીવનમા એક જ વાર બંધાય છે, એટલે આયુષબ વગળે બાધે, અને આયુષબ વગળે ન હોય, ત્યારે ન બાધે

કાળ કદવાય છે કાણુ કે તે મમયમા જ ભાષાયકા
કર્મીશ્વરોમાથી વેદવાને મેળવ કર્મદળોનો તપક થવા માટે છે
જો — કે ભગવન્ જ્ઞાનાવરણીયકમની નિષ્કલિપ્તિ
કે સા કાળની કહી છે ?

મ — હ જોતમ આજાર્માં આજી અંતમુદ્ધત અને
વધારેમા વધારે ત્રીસ માનરોપમ કેડાકેડી તેને
અભાધાકાળ ૩ વધેનો છે અને નિષેકકાળ ત્રીસ
સાગરોપમ કેડાકેડી આજા ૩ વધ છે દશનાવરણીયનું
પણ તેમ ૮ જાણવું વેદનીયકમની સ્થિતિ આજાર્માં આજી
મે સમય અને વધારેમા વધારે જ્ઞાનાવરણીયની પેઠે જાણવી
મેદનીયકમની સ્થિતિ આજાર્માં આજી અંતમુદ્ધત અને
વધારેમા વધારે ૭ માનરોપમ કેડાકેડી છે તેના
અભાધાકાળ સાત હજાર વધેનો છે, અને નિષેકકાળ ૭૦
સાગરોપમ કેડાકેડી આજાર્ સાત હજાર વધ છે
આયુકમની આજાર્માં આજી સ્થિતિ અંતમુદ્ધત છે અને
વધારેમા વધારે પૂવ કાદી ત્રિભામ ઉપરાત તત્રીસ માનરોપમ
વધ છે તેના અભાધાકાળ પૂવ કેળીનો ત્રિભામ છે નિષેકકાળ
ત ઉપરથી મળી શ્વેા નામકમની અને આત્રકમની
આજાર્માં આજી સ્થિતિ આઠ અંતમુદ્ધત અને વધારેમાં
વધારે ત્રીસ સાગરોપમ વધ છે તેના અભાધાકાળ મે હજાર
વધેનો છે ૮ ઉપરથી નિષેકકાળ જાણી શ્વેા અંતરમ્કમ
જ્ઞાનાવરણીય પ્રમાણે જાણવું — શતક ઉદે ૩

૧ વેદનીયકમની અહીં અહીંવેલી આજાર્માં આજી સ્થિતિ
આયુરહિત આ માન ૪ હેય છે સમયાત્ર ૪૪ અને આઠ
ચક્રવ હેય

ગૌં—હે ભગવન ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સજી
છવ બાધે, અસજી છવ બાધે કે નોસજી-નોઅસજી
છવ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! સજી^૧ કર્મીય બાધે અને કદાચ ન
બાધે, અસજી બાધે, અને નોસજી-નોઅસજી (કેવલી યા
સિદ્ધ) ન બાધે એ જ પ્રમાણે વેદનીય અને આયુષ
સિવાયની '૭ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે બળુકું વેદનીયને નહીં
અને અમસી બાધે,^૨ અને નોસજી^૩ કદાચ બાધે અને
કદાચ ન બાધે આયુષને સજી અને અમસી કદાચ બાધે
અને કદાચ^૪ ન બાધે, નોસજી^૫ ન બાધે

ગૌં—હે ભગવન ! શું ભવસિદ્ધિક (મુક્તિને યોગ્ય)
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ? અભવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણીય બાધે ?
કે નોભવસિદ્ધિક-નોઅભવસિદ્ધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિક કદાચ બાધે અને કદાચ
ન બાધે^૧, અભવસિદ્ધિક બાધે, અને નોભવ^૨ (સિદ્ધ) ન બાધે.
એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની સાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે

૧ મન પર્યાપ્તિવાળો વીતરાણી સજી ન બાધે, તે
સિવાયનો બાધે

૨ તરણક અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ એ સિવાયના બધા
વેદનીય બાધે છે

૩. એટલે કે સયોગિકેવલી, અયોગિકેવલી અને સિદ્ધ—એ
ત્રણમાંનો સયોગિકેવલી બાધે, અને અયોગિકેવલી તથા
સિદ્ધ ન બાધે

૪ છવનના એક જ દાણમાં આયુષનો બધ થતો હોવાથી.

૫. વીતસગ હોય તો ન બાધે

ગો — હં ભગવન્ ! જાનાવરણીયકમ શુ મંયત ભાષે
અમયત ભાષે કે સયતાસયત ભાષિ ? વા જે નાસયત-નો
અમયત-નાસયતાસયત હોય તે ભાષિ ?

મ — હં યોતમ ! સયત કદાચ ભાષિ અને કદાચ ન
ભાષિ સયત ભાષિ અને મયતાસયત પણ ભાષિ પરંતુ જે
નાસયત (એટલે કે સિદ્ધ) હોય તે તો ન ભાષિ એ પ્રમાણે
આયુક્તે છાદી ગીછ માને કર્મપ્રકૃતિઓ મારે જાણુ
આયુપની જાગતમા સયત અસયત અને સદતાસયત
વિકલ્પે ભાષિ પણ નોમયત (એટલે કે સિદ્ધ) તો
ન / ભાષિ

ગો — હં ભગવન્ ! જાનાવરણીયકમ શુ મમ્મતદષ્ટિ
ભાષિ મિથ્યાદષ્ટિ ભાષે કે સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ ભાષે ?

મ — હં યોતમ ! મમ્મતદષ્ટિ કદાચ ભાષિ અને ન
જાણ ? મિથ્યાદષ્ટિ ભાષિ અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ પણ જાણે
એ પ્રમાણે આયુપ સિવાયની માને કર્મપ્રકૃતિઓ મારે જાણુ
આયુક્તી જાગતમા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિ કદાચ ભાષિ
અને કદાચ ન ભાષિ ? પણ મમ્મતમિથ્યાદષ્ટિ (સમ્યગ્મિથ્યા
દષ્ટિની દશામાં) ન ભાષિ.^૧

૧ જે યોતમ હોય તે તો બેઠવિધ કર્મ જ જાણતો
દોષથી જ્ઞાનાવરણીયને ન જાણે પરંતુ સજ્ઞા હોય તે જાણે

૨. કારણ કે આ મુક્તચાતુર્થી વૃષભની દશામાં સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ
ન જાણે તે સિવાયના સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ તેમ જ મિથ્યાદષ્ટિ આયુપ
જાણતો જાણે તે સિવાયને જાણે ન જાણે

૩. કારણ કે તે દશામાં આયુપદમ ના જાણના અધ્યવસાય
યાનનો અધ્યાય છે

ગૌં—હે ભગવન ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શું સગી
છવ બાધે, અસગી છવ બાધે કે નોસગી—નોઅસગી
છવ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! સગી^૧ કર્ણીય બાધે અને ડદાચ ન
બાધે, અસગી બાધે, અને નોસગી—નોઅસગી (કેવલી થા
સિદ્ધ) ન બાધે એ જ પ્રમાણે વેદનીય અને આયુષ
સિવાયની છ કર્મપ્રકૃતિઓ માટે બધુનુ વેદનીયને સગી
અને અસગી બાધે,^૨ અને નોસગી^૩ કદાચ બાધે અને
ડદાચ ન બાધે આયુષને સગી અને અસગી કદાચ બાધે
અને કદાચ^૪ ન બાધે, નોસગી^૫ ન બાધે

ગૌં—હે ભગવન ! શું ભવસિદ્ધિઃ (મુક્તિને થોગ્ય)
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ? અભવસિદ્ધિઃ જ્ઞાનાવરણીય બાધે ?
કે નોભવસિદ્ધિઃ—નોઅભવસિદ્ધિઃ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ?

મં—હે ગૌતમ ! ભવસિદ્ધિઃ કદાચ બાધે અને ડદાચ
ન બાધે^૧, અભવસિદ્ધિઃ બાધે, અને નોભવ^૨ (સિદ્ધ) ન બાધે
એ પ્રમાણે આયુષ સિવાયની સાને કર્મપ્રકૃતિઓ માટે

૧ મન પર્વાપ્તિવાજો વીતરાગી સગી ન બાધે, તે
સિવાયનો બાધે

૨ કારણક અથોગિકેવલી અને સિદ્ધ એ સિવાયના બધા
વેદનીય બાધે છે

૩ એટલે કે સથોગિકેવલી, અથોગિકેવલી અને સિદ્ધ—એ
ત્રણમાનો સથોગિકેવલી બાધે, અને અથોગિકેવલી તથા
સિદ્ધ ન બાધે

૪ શ્વનના એક જ દાણમા આયુષનો બધ ચતો હોવાથી

૫ વીતરાગ હોય તો ન બાધે

જાણુ આપુરકમને બવસિદ્ધિ અને અભવસિદ્ધિ કદાચ
જાણે? અને કદાચ ન જાણે પણ નોબત (સિદ્ધ) ન જાણે

મો — હે ભગવન્, ચક્ષુરર્થની અને અચક્ષુરર્થની
અવધિરર્થની અને કેવલરર્થની જ્ઞાનાવસ્થા કમ જાણે?

મ — હે મોતમ! પદ્ધતિ તથા કદાચ જાણે અને કદાચ
ન જાણે. કેવલરર્થની ન જાણે, એ પ્રમાણે વેદનીય
નિવારણની માટે કર્મપ્રકૃતિઓ માટે જાણુ વેદનીયને
પ્રથમ તથા જાણે છે કેવલરર્થની કદાચ જાણે અને કદાચ
ન જાણે. ૪

મો — હે ભગવન્, પર્ણાત શ્વ જ્ઞાનાવસ્થા જાણે?
અપર્ણાત જાણે કે નોપર્ણાત—નોઅપર્ણાત જાણે?

મ — હે મોતમ! પર્ણાત શ્વ કદાચ જાણે અને
કદાચ ન જાણે. અપર્ણાત શ્વ જાણે ન અને નોપર્ણાત
એટલે કે સિદ્ધ ન જાણે, એ પ્રમાણે આપુર નિવારણની
માટે જાણુ આપુરને પદ્ધતિ એ કદાચ જાણે? અને
કદાચ ન જાણે નોપર્ણાત (સિદ્ધ) ન જાણે

મો — હે ભગવન્, બાણક શ્વ જ્ઞાનાવસ્થા જાણે કે
અબાણક જાણે?

૧ આપુરબંધાણે

૨. જનન બોલે સ્વમાન્ય બોધ નિરોધ બોધ તે જ્ઞાન.
જનનના આ બાર પ્રકાર છે પણ સિદ્ધાવની ઉદ્ધિવથી અવધા,
મનથી મતો સ્વમાન્ય બોધ અચક્ષુરર્થન કહેવાય છે

૩ નીતરાન દોષ તે ન જાણે

૪ કયોચી દોષ તે જાણે; અચીતી ન જાણે.

મ૦—હે ગૌતમ ! બને કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે,^૧ એ પ્રમાણે વેદનીય સિવાય સાતે માટે જાણુવું વેદનીયને ભાપડ બાધે, તથા અભાપક^૨ કદાચ બાધે કે કદાચ ન બાધે

ગૌ૦—પરિત્ત જીવ (એટલે કે એક શરીરવાળો એક જીવ, અથવા અદ્ય સસારવાળો જીવ) જાનાવરણીય કર્મ બાધે ? અપરિત્ત જીવ (એટલે કે અનંત જીવો સાથે એક ગતિમા રહેતા હોય તે—અથવા અનંત ન માગવાળો જીવ) બાધે કે નોપરિત્ત—નોઅપરિત્ત જીવ બાધે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પરિત્ત જીવ કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે,^૩ અપરિત્ત જીવ બાધે, અને નોપરિત્ત એટલે કે મિદ્ધ ન બાધે એ પ્રમાણે આયુષ સિવાય સાતે માટે જાણુવું પહેલા બે આયુષને કદાચ બાધે^૪ અને કદાચ ન બાધે, પણ નોપરિત્ત (મિદ્ધ) તો ન બાધે

ગૌ૦—હે ભગવન ! આભિનિષેધિકજ્ઞાની (મતિજ્ઞાની), દ્રુતજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની, મનપર્યવજ્ઞાની કે કેવલજ્ઞાની જાનાવરણીયકર્મ બાધે ?

૧ વીતરાગભાપક ન બાધે, અભાપકમા અયોગિકેવલી અને મિદ્ધ ન બાધે, પણ વિગ્રહગતિએ જનનારા પૃથ્વી આદિ જીવો બાધે

૨ અયોગી અને મિદ્ધ ન બાધે, પૃથિવી વગેરે બાધે

૩ વીતરાગ ન બાધે

૪ આયુષના બધકાળે

મ — હં ભગવન્ ! પર્વણ ચાર કામ જાધિ અને
કદાચ ન જાધિ.^૧ દેવજ્ઞાની ન જાધિ. એ પ્રમાણે વેદનીય
વિના સાત મરિ નણ્ણુ પ્રથમના ચાર વેદનીયને જાધિ અને
દેવજ્ઞાની કામ જાધિ^૨ અને કામ ન જાધિ.

મી — હં ભગવન્ ! મનિજ્ઞાની મુતજ્ઞાની અને
વિભજ્ઞાની જ્ઞાનાવસ્થીયકર્મ જાધિ ?

મ — હં મીતમ ! આયુઃ સિવાયની સાને જાધિ
આયુઃને કદાચ જાધિ^૩ અને કદાચ ન જાધિ.

મી — શુ મન્થોગ્રી વચન્થોગ્રી કાથથોગ્રી અને
અન્થોગ્રી જ્ઞાનાવસ્થીયકર્મ જાધિ ?

મ — પ્રથમ ત્રણ કદાચ જાધિ અને કામ ન જાધિ.^૪
અન્થોગ્રી^૫ ન જાધિ. એ પ્રમાણે વેદનીય સિવાય અને
કર્મપ્રકૃતિઓ મરિ નણ્ણુ વેદનીયને પ્રથમ ત્રણ જાધિ
અન્થોગ્રી ન જાધિ.

મી — હં ભગવન્ ! આકાર ઉપચોમ (જ્ઞાન) વાળો કે
અનાકાર ઉપચોમ (દશન)વાળો જ્ઞાનાવસ્થીય જાધિ ?

મ — હં મીતમ આડે કર્મપ્રકૃતિઓ કદાચ જાધિ
અને કદાચ ન જાધિ. (સન્થોગ્રી જાધિ અન્થોગ્રી ન જાધિ.)

૧. વીતસય ન જાધિ.

૨. સ્થોમિઠેવલી જાધિ; અન્થોમિઠેવલી ન જાધે.

૩. આયુષ્યન ધકાલે જાધિ.

૪. ૧૧મા ૧૨મા સુક્તસ્થાનવાચી સ્થોમિઠેવલીઓ નથી
જાધતા.

૫. અન્થોમિઠેવલી અને સિધ

ગૌ૦—હું ભગવન^૧ આહારક^૨ ક અનાહારક^૩ છું.
જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બાધે^૪ ?

મ૦—હે ગૌતમ^૫ જન કદાચ બાધે અને કદાચ ન
બાધે^૬ એ પ્રમાણે વેદનીય અને આયુષ સિવાયની ૭ કર્મ-
પ્રકૃતિઓ માટે જાણુવું વેદનીય કર્મ આહારક^૭ બાધે,^૮ તથા
'અનાહારક^૯ કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે, આયુષકર્મને
આહારક કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે^{૧૦} અનાહારક^{૧૧}
ન બાધે

ગૌ૦—હું ભગવન^૧ સૂક્ષ્મ છું, બાહ્ય છું કે
નોસૂક્ષ્મ-નોબાહ્ય છું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બાધે ?

મ૦—હે ગૌતમ^૫ સૂક્ષ્મ છું બાધે, બાહ્ય છું કદાચ
બાધે, કદાચ ન બાધે,^૨ નોસૂક્ષ્મ૦ (સિદ્ધ) ન બાધે એ
પ્રમાણે આયુષ સિવાયની સાતે માટે જાણુવું આયુષને પ્રથમ
જે કદાચ બાધે અને કદાચ ન બાધે^૩, નોસૂક્ષ્મ૦ ન બાધે

૧ વીતરાગ આહારક ન બાધે, અને અનાહારક એટલે કેવલી,
તથા વિમ્બગતિને પ્રાપ્ત છું, એ જ નેમા કેવલી ન બાધે, બીજા
બાધે

૨ કારણકે અયોની સિવાયના બધા જ વેદનીય બાધે

૩ વિમ્બગતિવાળો છું, સમુદ્ધાતને પ્રાપ્ત કેવલી, અયોગી
અને સિદ્ધ એ બધા અનાહારક છે તેમા પહેલા જો વેદનીયને
બાધે, બાકીના એ ન બાધે

૪ આયુષજ વજાળે બાધે

૫ વિમ્બગતિને પ્રાપ્ત છું પણ આયુષનો અજ વહ જ છે.

૬ વીતરાગ ન બાધે

૭ આયુષજ વજાળે જ બાધે, નહિ નો ન બાધે

મો — હે ભગવન ! શુ ચરમશુભ^૧ કે અમરશુભ^૨ રાનાવરણીય કમ બધિ ?

મ — હે ઔતમ ! એ બને આદે કમ પ્રકૃતિઓ કદાચ બધિ અને કદાચ ન બધિ.^૩

— સતક ૬ શ્લોક ૩

૪ કર્મો વિષે કેટલીક વિગતો

૧

રાજ્યશુભા ભગવાનના શિષ્ય માકંદિપુત્ર પૂછે છે

મા — હે ભગવન ! શુભે જે પાપકમ કર્યું છે અને શુભે પછી કરશે તેમા ચરમચર કઈ ભેદ છે ?

મ — હા માકંદિપુત્ર ! તેમાં પર પર ભેદ છે જેમ કેઈ પુરુષે આકાશમા જિએ ફેંક્યા બાણના કપનમા તેના મથળની વિસ્ફોટાથી ભેદ હોય છે તેમ પુરુષે કરેલા જૂનું વર્તમાન અને અવિષ્કાળના કર્મમા તીવ્ર મહાદિ પરિણામના ભેદથી ભિન્નતા હોય છે

મા — હે ભગવન નેરચિદા ? પુદ્ગલોન આહારપે મહત્ત્વ કરે છે તે પુદ્ગલોનો દેહભાગો ભાગ અવિચ્છાજમા આહારપે મહત્ત્વ થાય છે અને દેહભાગો ભાગ (નિર્વિરાગ) નભાય છે ?

૧. એટલે કે એનો ઉત્તરો જન થવાનો છે તે.

૨. એનો ઉત્તરો જન નથી થવાનો એટલે કે સચારી તેમ જ સિદ્ધ.

૩. અપોમો અશમ નથી બાધિતો; અશરમ-સચારી બાધે; અશરમ-સિદ્ધ ન બાધે.

મં—હે માકદિપુત્ર ! આહાર માટે મહત્ત્વ કરેલા પુદ્ગલોનો અસંખ્યાતમો ભાગ આહારરૂપે ગૃહીત થાય છે, અને અનતમો ભાગ (નિર્જરાય) તજાય છે

માં—હે ભગવન્ ! નિર્જરાતા પુદ્ગલો ઉપર એમવાને વા મૂવાને કોઈ પુરુષ સમર્થ છે ?

મં હે માકદિપુત્ર ! એ નિર્જરાતા પુદ્ગલો કોઈ પણ ધારણ કરવાને સમર્થ નથી એમ કહ્યું છે

માં—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે, હે ભગવન્ ! ને એમ જ છે

—શતક ૧૮, ઉલ્લેખ ૩

૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! હિંસા, અસત્ય, ઔર્ધ્વ, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ બધા (થી ઉત્પન્ન થયેલું કર્મ, અથવા એ બધાને ઉત્પન્ન કરનાર ચારિત્રમોહનીય કર્મ) કટલા વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાચ વર્ણવાળા, બે ગંધવાળા, પાચ રસવાળા અને ચાર સ્પર્શવાળા^૧ છે

તે પ્રમાણે ક્રોધ તથા તેના વિશેષો—જેવા કે દોષ (વભાવથી અલિપ્ત થવારૂપી), રોષ (ક્રોધની પરપરારૂપી), દોષ (પોતાને કે પરને દૂષણ આપવારૂપી), અક્ષમા, મન્વલન (વાગ્વાર ક્રોધથી બળવું તે), કલહ (મોટેથી બૂમ પાડીને

૧ સૂક્ષ્મ અસ્પૃશ્યવાળા પુદ્ગલોને ગ્નિગ્ધ, રૂક્ષ, શીત અને હ્રીણ એ ચાર ગુણ હોય છે અને કર્મ પણ સૂક્ષ્મ અસ્પૃશ્યવાળું છે, માટે તેને પણ તે ચાર ગુણ છે

મૂલનતા (પોતાના સ્વરૂપને છુપાવવું તે), વચનતા (બીજાને છુપાવે તે), પ્રતિકુચનતા (સરલાપણે કહેલા વચનનું ખડન કરવું તે), સાતિયોગ (ઉત્તમ દ્રવ્યની સામે હીન દ્રવ્યનો યોગ કરવો ન) — એ બધા વિષે પણ જાણવું

તે જ પ્રમાણે લોભ અને તેના વિશેષો — જેના ૩ ઇચ્છા (અભિલાષા), મૂર્છા (મગ્ધાણું કરવાની નિગતર અભિલાષા), ઝલા (અપ્રાપ્ત પદાર્થની ઇચ્છા), મૃદ્ધિ (પ્રાપ્ત અર્થમાં આસક્તિ), તૃષ્ણા (પ્રાપ્ત પદાર્થનો વ્યય ન થાય તેવી ઇચ્છા), ભિધ્યા (વિષયોનું ધ્યાન), અભિધ્યા (અદૃઢ આગ્રહ — ચિત્તની ચલાયમાન સ્થિતિ), આશમના (પોતાને ઇષ્ટ અર્થની ઇચ્છા), પ્રાર્થના (બીજા માટે ઇષ્ટ અર્થની માગણી), લાલપનતા (અત્યંત બોલીને પ્રાર્થના કરવી), ઝમાશા (ઇષ્ટ શબ્દ અને રૂપની પ્રાપ્તિની મલાવના), ભાગાશા (ઇષ્ટ ગદ્યાદિની પ્રાપ્તિની મલાવના), જીવિતાશા (જીવિતવ્યની પ્રાપ્તિની મલાવના), મરણાશા (દોષક અવસ્થામાં મરણપ્રાપ્તિની મલાવના), નદીરાગ (છતી સમૃદ્ધિનો રાગ) — વિષે પણ જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પ્રેમ, દેવ, કલહ, અભ્યાખ્યાન (ખોટા આક્ષેપ), પૈશુન્ય (યુગલી), રતિ-અરતિ, પરપરિવાદ (બીજાની નિંદા), માયામૃપાવાદ, અને મિથ્યાદર્શનશસ્ત્ર (કુટેવ, કુધર્મ અને કુગુણે સાચા માની એવવા તે) — એ બધા કેટલા અપર્શવાળા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ક્રોધની પેઠે ચાર અપર્શવાળા છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે બધાની પેઠે, તે બધાનો ત્યાગ — જેમ કે પ્રાણાતિપાતવિગ્રમણ વગેરે, ક્રોધનો ત્યાગ વગેરે,

અને મિયા સનસમનો ત્યાગ — એ બધા જોઈ શકે વચેરે વાગ્યા છે ।

મ — હે ઓતમ ! ને બધા વધુ વિનાના મજે
વિનાના ગ્સ વિનાના અને અસ વિનાનાં છે કાગળ કે ન
બધા જીવના ઉપચારગ્રંથ છે અને જીવના ઉપચાર અમન
નામ છે તેથી વધુનિરૂદ્ધિ દોષ છે

મૌ — હે ભગવન ! ઓતપત્તિ (આત્માવિદ્ય ઉપન્ય
યવેલી) વૈનવિદ્યા (ગુસ્તા વિનય-સામ્રાદિ દાગ વચેલી)
કાર્મિકી (કમ દારા વચેલી) અને પાન્થિયમિકી (ધાન્ય
કાગ મુખી પૂર્વોપર અચના અવમાનનાદિથી વચેલી) જુદી
કાંઈ વચોદિવાળી છે ।

મ — હે ઓતમ ને બધા વધુ વિનાની છે
(જીવનો અભાવ દોષથી) ને પ્રમાણે અવગ્રહ કર્યા
અવાર અને ધારણા ? પણ જીવના ઉપચારગ્રંથ દાવાથી
વધુનિરૂદ્ધિ છે ને ૮ પ્રમાણે ઉત્થાન કમ બધા વીર
અને પુરુષકાર પરાક્રમ — એ બધા વધુ વધુનિરૂદ્ધિ છે

— સૂતક ૧૭ ઉચ ૫

૩

મૌ — હે ભગવન જીવો આભોગથી (તણપણે)
આમુખનો ભથ્થે કરે કે અનાભોગથી (અભણપણે) ?

મ — હે ઓતમ ! જીવો આભોગથી (તણપણે)
આમુખના ભથ્થે ન કરે પણ અભણપણે કરે

— સૂતક ૭ ઉચ ૬

ગૌ.—હે ભગવન્ ! અન્વર્તીર્થિકો એમ કહે છે કે, એક જીવ એક સમયે બે આયુષ્ય કરે છે આ ભવનું અને પરભવનું જે સમયે આ ભવનું આયુષ્ય કરે છે, તે સમયે પરભવનું કરે છે, અને જે સમયે પરભવનું કરે છે, ત્યારે આ ભવનું કરે છે વળી આ ભવનું આયુષ્ય કરવાથી પરભવનું કરે છે, અને પરભવનું આયુષ્ય કરવાથી આ ભવનું આયુષ્ય કરે છે ર હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે કેમ હોઈ શકે ?

મ.—હે ગૌતમ ! તે લોકોનું કહેવું ખોટું છે ૫ એમ કહ્યું છું કે, એક જીવ એક સમયે એક આયુષ્ય કરે છે આ ભવનું અથવા પરભવનું

—શતક ૧, ઉત્તે ૯

ગૌ.—હે ભગવન્ ! અન્વર્તીર્થિકો એમ કહે છે કે, જેમ જાળ એક છે, પણ તેમાં જેમ અનેક ગાંઠો પરંપર વળગી ગ્રહેલી છે, તેમ કર્મે કરીને અનેક જન્મો માથે મળ્યા ધરાવનારા વધ્યા આયુષ્યો ધણા જીવો ઉપર પરંપર કર્મે કરીને મૂકાયેલા છે તેથી તેમાંનો એક જીવ પણ એક

૧ આ મતનો અર્થ ન્વય સમજતો નથી શ્રીકાકર કહે છે કે, “તેઓના મન પ્રમાણે ‘જીવ પોતાના પર્યાયના સમૂહરૂપે તેથી જ્યારે તે આયુષ્ય એક પર્યાયને કરે છે ત્યારે બીજાને પણ કરે છે’ પરંતુ તેમનું કહેવું ખોટું છે જરૂર કે આત્મા જ્યારે સિદ્ધત્વ પર્યાયને કરે છે, ત્યારે સંસારિત્વ પર્યાયને નથી કરતો, તેમ જીવ એક ક્ષણે બે આયુષ્યને ન કરી શકે”

૨ આ ભવનું એટલે જે આયુષ્યના ફળરૂપ આ સાદુ ભવ છે, તે આયુષ્ય — શ્રી ૧

સમયે મેં આયુષ્ય અનુભવે છે આ ભવનું તેમ જ પરભવનું
હં ભગવન' ત એ પ્રમાણે કેમ હાઈ સક ?

મ — હં ઔતમ' તેઓ ? કાંઈ કદં હ તે અધુ
અમત્ય હ હું તો એમ કદં છુ કે જેમ કોઈ એક જાળ
હાથ તંત્રી ખડોત્રી પેઠે કમે કરીને અનેક જ મો સાથે
અભય ધરાવના । પણ આયુષ્યો એક એક છવ છપર
આકાશના મોઢાત્રી પેઠે પરસ્પર કમે કરીને નવારેલાં દેસ
છ અને એમ હોવાથી એક છવ એક સમયે એક આયુષ્યને
અનુભવ હ આ ભવનું, અથવા પરભવનું

— સતક ૫ શ્લોક ૩

ઓ — હં ભગવન' ? છવ નરકે જન્મને ચોખ હોય,
ત મુ અહીંથી આયુર સહિત ચર્મને નરકે જાય ?

મ — હા ઔતમ' અહીંથી આયુર સહિત મરતે
નથ પણ આયુર બિનાનો ન જાય.

ઓ — હે ભગવન' તે છવે તે આયુર ક્યાં આપ્યું
અત ન આયુર મંચથી આચર્યો ક્યાં આચર્યો ?

મ — હં ઔતમ' ત છવ તે આયુષ્ય પૂર્વભવમાં
આપ્યું અને ત આયુર સંબંધી આચર્યો પણ પૂર્વ
ભવમાં આચર્યો ત પ્રમાણ હક વમાનિકા સુધી જાણવું
? છવ જે ચોનિમા બિપજાને ચોખ હોય, તે છવ તે
ચોનિ મંચથી આયુર બધે

— સતક ૫ શ્લોક ૩

ઓ — હં ભગવન' આયુરનો જમ ફેરવા પ્રકાશના
કબી હ ?

મં—હે ગૌતમ ! આયુષનો અથ જ પ્રકારનો કલો છે તે જેમકે જાતિનામનિધતાયુ, ગતિનામનિધતાયુ, સ્થિતિનામનિધતાયુ, અવગાહનાનામનિધતાયુ, પ્રદેશનામનિધતાયુ, અને અનુભાગનામનિધતાયુ

ત્રિવગ્ણુ અહીં જાતિ એટલે એકે દ્રિયાદિ પાંચ પ્રકારની જાતિ, તે ૩૫ જે નામકર્મ તે જાતિનામ કહેવાય, તેની સાથે નિધત્ત - નિધિક્ત - નિધેકને પ્રાપ્ત થયેલું - એટલે અનુભવના માટે તૈયાર થયેલું જે આયુષકર્મ તે જાતિનામનિધતાયુ કહેવાય તે પ્રમાણે જાતિ એટલે નૈરયિકાદિ ચાગ પ્રકારની ગતિ, અને અવગાહના એટલે ઔદાર્ઙિક વગેરે શરીર એ જ જાતિ, જાતિ અને અવગાહનાની સ્થિતિ, પ્રદેશ અને અનુભાગ (વિપાક) તે બાકીના ત્રણ

નાતપર્થ એ છે કે, નારકાદિ આયુષનો ઉદય થાય ત્યાંરે જ જાતિ વગેરે નામકર્મોનો ઉદય થાય છે, એકલું આયુષકર્મ જ નૈરયિકાદિના બવનું ઉપગ્રાહક હોય છે

—શત્ ૬, ઉદે ૮

ગૌ—હું ભગવન્ ! દ્રવ્યગ્થાનાયુ, ક્ષેત્રગ્થાનાયુ, અવગાહનાગ્થાનાયુ, અને ભાવગ્થાનાયુ, એ બધામાંથી કયું જોનારી અધિક છે ?

મં—સૌથી થોડું ક્ષેત્રગ્થાનાયુ છે ક્ષેત્રાયુ એટલે એક પ્રદેશાદિ ક્ષેત્રમાં પુદ્ગલોનું જે અવસ્થાન, તદ્દપ જે આયુ તે ક્ષેત્રાયુ ક્ષેત્ર અમૂર્તિમાન હોવાથી અને તેથી જ તેની માથે પુદ્ગલોના બધનું કાગ્ણુ (ચીકણ) ન હોવાથી પુદ્ગલોનો ક્ષેત્રાવસ્થાનકાળ કાળ થોડો છે તે ઠરતા અસમ્યગ્ણુ અવગાહનાગ્થાનાયુ છે અવગાહનાગ્થાનાયુ એટલે કે અમુક

નમમે એ આયુધ્ય અનુભવે છે આ બવનું તેમ જ પરબવનું
દ ભગવત' ન એ પ્રમાણે કેમ હોઈ શકે ?

મ — હે યોતમ' તેઓ ૭ કાર્ક કહે છે તે બધું
અમત્ય છે દૃ તે એમ કહે છે કે જેમ કેમ એક જાન
દાખ નતી મરોતી પેઠે કમે કરીને અનેક જાતે માથે
નજાથે ધરાવનારા પણા આયુધ્યો એક એક છવ છપર
માકગીના મરોતી પેઠે પરસ્પર કમે કરીને નવાથેલા દોષ
છ અને એમ હાવાથી એક છવ એક સમયે એક આયુધ્યને
અનુભવ છે આ બવનું, અથવા પરબવનું

—શ્લોક ૫ ઉરે ૩

મો — હે ભગવત' / છવ નરકે જવાને મોઝ દોષ
ન મુ અહીંથી આયુઃ સદિત થઈને નરકે જાય ?

મ — હા યોતમ અનેકથી આયુઃ સદિત થઈને
તમ પાંચ આયુઃ વિતાવ્યા ન જાય.

મો — હે ભગવત' ન છવે ન આયુઃ ક્યાં જાયું
અન ન આયુઃ મેળથી આચરણે ક્યાં આચરે ?

મ — હે યોતમ' ન છવ તે આયુધ્ય પૂર્વભવમા
જા પુ અન ન આયુઃ સંજથી આચરણે પાંચ પૂર્વ
ભવમાં આચરે ન પ્રમાણ છે વમાનિસે મુખી જાણી
૭ છવ / માનિમા ગ્રિપજવાને મોઝ દોષ. તે છવ ન
મેળે મેળથી આયુઃ જાયે

—શ્લોક ૫ ઉરે ૩

મો — હે ભગવત' આયુઃનો જોયે કેટલા પ્રકારના
ક્યાં છે ?

વિવરણ જેના કેવલજ્ઞાનીની પ્રજાતી પણ વિભાગ ન હોય શકાય, એવા સૂક્ષ્મ અંશોને અવિભાગપરિચ્છેદ કહે છે તે કર્મપરમાણુઓની અપેક્ષાએ અથવા જ્ઞાનના જેટલા અવિભાગપરિચ્છેદોનું આચ્છાદન કર્યું હોય, તેની અપેક્ષાએ અનત છે જ્ઞાનાવરણીય પ્રમાણે આઠે ઈર્મ-પ્રકૃતિના અવિભાગપરિચ્છેદો કહેવા

ગૌ—હે ભગવન્ ! એક એક જીવનો એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના જેટલા અવિભાગપરિચ્છેદો (અંગો)થી આવેશિત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! કદાચ આવેશિત હોય, અને કદાચ નહોય, જે આવેશિત હોય, તો અવગ્ર્ય અનત અવિભાગપરિચ્છેદો વડે આવેશિત હોય

—શતક ૮, ઉદે૦ ૧૦.

૫

વિવરણ મોહનીયકર્મના બે પ્રકાર છે ચારિત્રમોહનીય અને દર્શનમોહનીય તેમા દર્શનમોહનીયને કાક્ષામોહનીય પણ કહે છે, કારણ કે કાક્ષા એટલે બીજા બીજા મનોનું શ્રદ્ધા ઝરવું, અર્થાત્ અમુક મતમા જ શ્રદ્ધા ન રાખતા બિન્ન બિન્ન મતોને અવલગવું તદ્દપ કાક્ષાક્રમ જે મોહનીયકર્મ તે કાક્ષામોહનીય અથવા ભિચ્યાત્વમોહનીયકર્મ છે હવે કોઈ પણ ક્રિયા કરવાની પદ્ધતિ લોભમા ચાર પ્રકારે પ્રસિદ્ધ છે હા ત, કોઈ મનુષ્ય કશાને ઢાકવાની ક્રિયા કરતો હોય.

૧ કેવલજ્ઞાનીની અપેક્ષાએ આવેશિત ન હોય, કારણ કે તેને જ્ઞાનાવરણીયકર્મ ક્ષીણ થયેલું હોય છે ઇતર જીવોના પ્રદેશો અનત અવિભાગપરિચ્છેદોથી આવેશિત છે

માપવાળા મ્યાનમાં પુરૂષોનું જે અવમાદિપણું અચાત્ર
 ગહેવાપણું તે અવમાદનારથાનાયુ છે એ ક્ષેત્રાયુ ક તા
 અવમાદનાયુ વધારે હોવાનું કારણ એ છે કે પુરૂષ એક
 ક્ષેત્રમાં નિયત ત્યારે જ રહી શકે ત્યારે પુરૂષની ગેરઈ પણ
 અમુક જાતની અવમાદના હોય અને પોતે તથા નિશ્ચય
 હોય પણ અવમાદના કઈ ક્ષેત્રમાત્રમાં નિયત નથી તે
 ક્ષેત્રમાં કે જીજ્ઞા ક્ષેત્રમાં અવમાદના તેને તે ન ગેર છે તેથી
 ક્ષેત્રકાળ કમ્તા અવમાદનકાળ વધારે છે તે કસ્ય
 અસંખ્યસંખ્ય દ્વંધરથાનાયુ છે કારણ કે સંકેત અથવા
 વિકાસથી અવમાદના નાશ પામી જાય, તોપણ જોડણી હોય
 તે ક્ષા જ દ્વંધોનું હોવા કાળ સુધી અવરથાન ગહે છે
 નથી વધારે આવરથાનાયુ છે દ્વંધ માત્રી જાય કે તના
 ખડ કઈ જાય તોપણ તેના શુદ્ધાદિ શુદ્ધો તે કાયમ ગહે
 છે માટે દ્વંધરથાનાયુ કરતા આવરથાનાયુ વધારે હોય ૭

—શ્લોક ૫ ઉદ ૭

૪

મૌ —હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીયકમના દેહમાં
 અવિભાગપરિચ્છેદો કલા છે

મ —હે મૌતમ ! અનંત અવિભાગપરિચ્છેદો કલા છે

૧ ક્ષેત્ર અને અવમાદનામાં ફેર ની છે કે પુરૂષથી આપ
 હોય તે ક્ષેત્ર કહેનામાં અને પુરૂષથી પોતાના આધારસ્વરૂપ
 સમાન ન એક પ્રકારનો આકાર તે અવમાદના અમુક માસ
 ક્ષેત્રથી ખીલ ક્ષેત્રમાં પણ પુરૂષનું તે ક્ષેત્રના આપ પ્રમાણે
 રહેતું તે અવમાદના

વિવરણુ તેના કેવલજ્ઞાનીની પ્રજાથી પણ વિભાગ ન હોય શકાય, એવા મુદ્દમ અગોને અવિભાગપરિચ્છેદ કહે છે તે કર્મપદ્ધતિઓની અપેક્ષાએ અથવા જ્ઞાનના નેટલા અવિભાગપરિચ્છેદોનું આચ્છાદન કર્યું હોય, તેની અપેક્ષાએ અનત છે જ્ઞાનાવરણીય પ્રમાણે આકે કર્મ-પ્રકૃતિના અવિભાગપરિચ્છેદો હોવા.

ગૌ—હે ભગવન્! એક એક જીવનો એક એક જીવપ્રદેશ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના કેટલા અવિભાગપરિચ્છેદો (અગો)થી આવેશ્વિત છે?

મં—હે ગૌતમ! કદાચ આવેશ્વિત હોય, અને કદાચ નહોય,^૧ જે આવેશ્વિત હોય, તે અવશ્ય અનત અવિભાગ-પરિચ્છેદો વડે આવેશ્વિત હોય.

—મતક ૮, ઉદ્દે ૧૦

૫

વિવરણુ મોહનીયકર્મના એ પ્રકાર છે ચારિત્રમોહનીય અને દર્શનમોહનીય તેમા દર્શનમોહનીયને કાક્ષામોહનીય પણ કહે છે, કારણ કે કાક્ષા એટલે ખીજા ખીજા મનોનું, ગ્રહણ કરવું, અર્થાત્ અમુક મતમા જ ગ્રહા ન રાખતા બિન્ન બિન્ન મનોને અવલગવું તદ્દપ કાક્ષાપ્ત જે મોહનીયકર્મ તે કાક્ષામોહનીય અથવા મિથ્યાત્વમોહનીયકર્મ છે હવે કોઈ પણ ક્રિયા કરવાની પદ્ધતિ હોવામા ચાર પ્રકારે પ્રગિદ્ધ છે એ ત, કોઈ મનુષ્ય કશાને લાકવાની ક્રિયા કરતો હોય.

૧ કેવલજ્ઞાનીની અપેક્ષાએ આવેશ્વિત ન હોય, કારણ કે તેને જ્ઞાનાવરણીયકર્મ લીધું થયેલું હોય છે ઘટર જીવોના પ્રદેશો અનત અવિભાગપરિચ્છેદોથી આવેશ્વિત છે.

તો તે વસ્તુને ચાર પ્રકારે યાંત્રી રહે પોતાના સ્ત્રીગ્ના
કર્ત્ત દ્વારા વચેરે ભાગ વડે વસ્તુના કોઈ ભાગને રાંધે
અરીરના કોઈ ભાગ વડે આખી વસ્તુને રાંધે આખા
મરીગ વા વસ્તુના કોઈ ભાગને રાંધે અને આખા સરીર
રડ આખી વસ્તુન રાંધે, એ ચાર પદ્ધતિઓમાંથી કઈ
પદ્ધતિ વડે આત્મા કમન કરે છે એ પ્રશ્ન છે

મૌ — હ બ્રહ્મવત્' શુ એવા કાક્ષામોહનીય કર્મ
રે છે ?

મ — હા ભાતમ !

મૌ — હે બ્રહ્મવત્' શુ એવ પોતાના કોઈ પણ ભાગ
વા કાક્ષામોહનીયતા કોઈ એક ભાગ કરે છે કે ભાગ વડે
આપુ કરે છે કે આખા વડે ભાગને કરે છે કે આખા વડે
આપુ ન કરે છે ?

મ — હે ભૌતમ આખા એવ પોતે ન આખા
કાક્ષામોહનીય કર્મ કરે છે ને અથ્થે એવના બધા પ્રદેશો
છે તે અથ્થે સર્વેમાં જન એક સમયે ભાષતા થોમ્ ને કર્મ
કુદમત્રો હોય ન બધામને ભાષનામાં એવના બધા પ્રદેશો
ક્રિયા કરે છે કારણકે એવનો ત્વભાવ એવા પ્રકારનો છે

મૌ — હ બ્રહ્મવત્' એવા કાક્ષામોહનીય કર્મને કેવી
ગીતે અનુભવ છે ?

મ — હે ભૌતમ ! તે તે કારણેક વડે સકાવાળા,
કાસાવાળા (અન્ય દશનને સ્વીકારવાની હમ્મીલાવાળા)
વિચિકિત્સાવાળા (હવ સત્યધે સકા પામેલા), નેદ પામેલા
(અનિશ્ચયપ મતિભગ પામેલા) કમુલવાળા (એ એમ

નથી' એ પ્રમાણે વિપરીત શુદ્ધિ પામેલા) થઈને તેઓ
કાક્ષામોહનીય કર્મ અનુભવે છે

ગૌં—હે ભગવન્! જિનોએ જે જણાવ્યું છે, તે જ
મત્ય અને નિશઠ છે ?

મં—હા ગૌતમ! જિનોએ જે જણાવ્યું છે, તે જ
મત્ય અને નિશઠ છે

ગૌં—હે ભગવન્! જે જીવ 'જિનોએ કહ્યું છે તે
જ સત્ય છે' એ પ્રમાણે માનીને મનને ચિથર કરે છે, તથા
'ખીજા મનો મત્ય નથી' એ પ્રમાણે મન વડે ચિંતવે છે
તથા એ પ્રમાણે મનને ખીજા મનોથી પાછું વાળે છે, તે
જીવ જિનની આજ્ઞાનો આગધક (મેવઠ) થાય છે^૧

મં—હા ગૌતમ! તેવો પ્રાણી જિનની આજ્ઞાનો
આગધઠ થાય છે

—શતઠ ૧, ઉદ્દેઠ ૩

ગૌં—હે ભગવન્! જીવો કાક્ષામોહનીય કર્મ કેવી
રીતે બાધે છે ?

મં—હે ગૌતમ! પ્રમાદરૂપ હેતુથી, અને ચોગરૂપ
નિમિત્તથી જીવો કાક્ષામોહનીય કર્મ બાધે છે

ત્રિવરણ પ્રમાદ એટલે મિથ્યાત્વ,^૨ અવિરતિ^૩ અને
વપાય કે પ્રમાદના આઠ પ્રકાર આ પ્રમાણે પણ કહેવાય છે :

૧ વસ્તુના સંચાર^૪ અર્જ્જાનનો^૫ અભાવ, તથા અચચાર^૬
વસ્તુનું અર્જ્જાન

૨ દોષોથી ન વિરમણ તે

૩ સમજાવતી મર્યાદા તોડવી તે મુખ્યત્વે ક્રોધ, માન,
માયા, અને લોભ

અધ્યાન સસમ, મિષ્ટાન્ન, રામ દેહ, મતિમય મનનો
અનાદર, એજો અને દુધ્યોન.

ચોમ એટલે મન વચન અને શરીરના વ્યાપારો.

જો —હે ભગવન્ તે પ્રમા સાચી થાય છે ?

મ —હે જોતમ તે પ્રમાદ ચોમથી, મન-વાણી-કાયાના
વ્યાપારોથી પેદા થાય છે.

જો —હે ભગવન્ તે ચોમ સાચી પેદા થાય છે ?

મ —હે જોતમ તે ચોમ વીરથી^૩ પેદા થાય છે.

જો —હે ભગવન્ તે વીર સાચી પેદા થાય છે ?

મ —હં જોતમ તે વીર શરીરથી પેદા થાય છે.

જો —હે ભગવન્ તે શરીર સાચી પેદા થાય છે ?

મ —હે જોતમ તે શરીર જીવથી પેદા થાય છે અને
ત્યારે તેમ છે તો ઉત્થાન,^૨ કમ ભળ વીર અને પુરુષાર-
પરાક્રમ^૩ છે.

૧. હેરમાવાળા જીવનો મન-વાણી પ્રવાહન સાધનવાળો
જ્યાં મગ્ધેયતા પરિપક્વ થઈ ન વ્યાપાર તે વીર કેવલજ્ઞાનીના
જે મેઢા નિન્દાને અરજદિવ પરિણામ તે પણ વીર છે, પરંતુ
તે નહીં અભિપ્રેત નથી.

૨. ઉત્થાન એટલે ઊઠવું; કમ એટલે કમ ફેંકવું, વીર
ફેંકવું વગેરે; ભળ એટલે શારીરિક પ્રાણ; જીવનો હ સાદ તે વીર
અને હકફતને સાધનાર પુરુષભર (પુરુષત્યાગિમ્યાન) તે પરાક્રમ.

૩. નાસાલકના મતમા ઉત્થાનાત્મિક નથી કમજી કે તેને મતે
ઉત્થાનાત્મિકથી પુરુષાચ સિદ્ધ થતો નથી, પણ નિવૃત્તિથી ન
પુરુષાચ સિદ્ધ થાય છે નિવૃત્તિને પ્રજ્ઞાને જે શુભાશુભ અર્થ
મનુષ્યને મળવાનો હોય તે અવસ્થા અર્થે છે જીવો તમે તેરથી
પ્રવર્તન કરે પણ ન જવાનું થઈ નથી, અને જવાનું તે ફરવું નથી.

ગૌં—હે ભગવન્ ! શુ જીવ પોતાની મેળે જ તે કર્મને ઉદીરે છે,^૧ પોતાની મેળે જ તેને ગર્હે છે, અને પોતાની મેળે જ તેને અટકાવે છે ?

મં—હા ગૌતમ ! કાઈ પણ જીવને જગ પણ બધાંદ્રિ બીજા પદાર્થના નિમિત્તથી કંથા નથી

—શતક ૧, ઉદે૦ ૩

ગૌં—હે ભગવન્ ? નૈગયિકો કાક્ષામોહનીય કર્મને અનુભવે છે ?

મં—હા ગૌતમ ! એ પ્રમાણે મ્તનિતક્રમાગે મુધી જાયુવુ

ગૌં—હે ભગવન્ ! પૃથ્વિદાયિકો કાક્ષામોહનીય કર્મ અનુભવે છે

મં—હા ગૌતમ ! ‘અમે કાક્ષામોહનીય કર્મ વેદીએ ઝીએ’ એ પ્રમાણે તે જીવોને તર્ક,^૨ મજા, પ્રજા, મન કે

૧ જે કર્મ સામાન્ય ક્રમમા બવિધ્યજનમા જ રૂળ આપવાતુ છે, તેને કરણવિશેષથી જોથી લાવી અત્યારે જ ભોગવવામા નાખી દેવુ, જેથી તેનો જલદી નાગ થઈ જાય, તે ક્રિયાને ઉદીરણા કહે છે તેમા ચાલ રાખવાતુ કે, જે કર્મની ઉદીરણા ધણી મોડી થવાની છે, તથા જે કર્મની ઉદીરણા અવિધ્યમા થવાની નથી, તેની ઉદીરણા વર્તમાન કે બવિધ્યજનમા હોઈ શકતી નથી પરંતુ જે કર્મ તુરતમા જ ઉદીરણાને યોગ્ય હોય, તેને ઉદીરણ છે

૨ ‘આમ થશે’ એવા સ્વરૂપવાળો તે તર્ક, સજ્ઞા એટલે અર્થાવગ્રહસ્વરૂપ જ્ઞાન, પ્રજ્ઞા એટલે બધા વિશેષ સુબધી જ્ઞાન અને મન એટલે એક પ્રકારના સ્મરણાદિ રૂપ મતિજ્ઞાનનો ભેદ

વચન નથી છતાં તેઓ તેને વરે છે ત્ર પ્રભાસુ માં
ઇન્દ્રિયવાળા ઇલા નુષી નણુત્ર

ઓ —હે ભગવન ! અમણનિર્ઘ્ણો પણ કાક્ષામોહ ધન
કર્મો વેદે છે ।

મ —હા યોતમ ! ગાનાતર, ક્ષાનાતર, ચારિત્રાતર,
સિંચાતર પ્રવચનાતર^૧ પ્રત્યચનિકાતર^૨ કલ્પાતર,^૩ માર્ગાતર,
મનાતર, ભગાતર,^૪ નવાતર,^૫ નિશ્ચાતર, અને પ્રભાસુાંતર
વડે શકાવાળા કાક્ષાવાળા વિચ્છિન્નિસાવાળા મેહસમાપન,
અને કમુપસમાપન થઈને તે અમણનિર્ઘ્ણો પણ કાક્ષામોહનીય
કર્મો વેદે છે

—શ્લોક ૧ ઉરે ૩

ઓ —હે ભગવન ! કાક્ષામોહોપ^૬ ક્ષીણ થવા પછી
અમણનિર્ઘ્ણ અંતર અને અંતિમ શરીરવાસો થાય ।
અથવા પૂવની અવસ્થામાં જન્મ મોહવાસો થઈને વિકાર કરે
પણ પછી મેહન થઈને મરણ પામે તો સિદ્ધ થાય ।

મ —હા યોતમ તે પ્રભાસુે થાય

—શ્લોક ૧ ઉરે ૬

૧ પ્રવચન બેરહે સિદ્ધાંત.

૨ પ્રવચનને બધે ૩ સણે તે પ્રાવચનિક

૩ કલ્પ કોઈએ આચાર

૪ જ ન મેહો નિર્ઘ્ણો, જેમકે હિ સ્થાની આભવમા
દ્રવ્યથી પણ કાવથી નહિ, કાવથી પણ દ્રવ્યથી નહિ મન.

૫ નવ બેરહે હિનિનિ ૬

૬ જીભના મતમા અસચ્ચિત્તપ મોટો રોધ.

૬

ગૌં—હું ભગવન્ ! હવેને કર્કશવેદનીય — દુષ્પૃથક્
ભાગવત્ત યોગ્ય કર્મો — કેવી ગીતે બધાય ?

મં—હું ગૌતમ ! હવેદિનાથી માડીને મિથ્યાદર્શન-
શસ્ત્ર મુખીના^૧ દેશોને ઠગણે હવેને કર્કશવેદનીય કર્મો
બધાય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! હવેને અકર્કશવેદનીય — મુષ્પૃથક્
ભાગવત્ત યોગ્ય કર્મો કેમ બધાય ?

મં—હું ગૌતમ ! દિંમાદિનો ત્યાગ કરવાથી ?

ગૌં—હું ભગવન્ ! હવેને માતાવેદનીય કર્મ કેમ
બધાય ?

મં—હે ગૌતમ ! બીજને વિષે અનુકપાથી, બીજને
દુષ્પ ન દેવાથી, ગોક ન ઉપજવવાથી, ખેદ ન ઉત્પન્ન
કરવાથી, વેદના ન કરવાથી, ન મારવાથી, તેમ પરિતાપ ન
ઉપજવવાથી હવે માતાવેદનીય કર્મો બાધે છે

ગૌં—હું ભગવન્ ! હવેને અસાતાવેદનીય કર્મ કેમ
બધાય ?

મં—હે ગૌતમ ! બીજને દુષ્પ દેવાથી, ગોક
ઉપજવવાથી, ખેદ ઉત્પન્ન કરવાથી, વગેરે વડં

—શતકે ૭, ઉદ્દેશ ૬

૧ નુબ્બો આગળ પા ૫૧

૨ નારથી માડીને વૈમાનિ- મુધીનાને સચમનો અસાવ
હોવાથી તે કર્મ બાધવાપણું હોય નથી, મનુષ્યજીવને માટે જ
તે શક્ય છે

૭

ઔ —હ ભગવત્ ! નારકો વડે ને પાપક્રમ કરાવેલું
 છે કરાવ છે અને કરાશે, તે સધળું કુખશ્ય છે અને ને
 નિર્જીવ થયું તે સુખશ્ય છે !

મ —હા ઔતમ ! એ પ્રભાણે વૈમાનિકો સુધી લાવ્યું

—સતક ૩ શ્લોક ૮

પુદ્ગલવિભાગ

૧ પુદ્ગલ

૧

ગૌં—હે ભગવન્' પુદ્ગલ (પરમાણુ) ભૂતકાળમાં હતું, વર્તમાનકાળમાં છે, અને ભવિષ્યકાળમાં રહેશે, એમ કહેવાય ?

મં—હા ગૌતમ' એમ કહેવાય

—શતક ૧, ઉલ્લેખ ૪

૨

ગૌં—હે ભગવન્' પુદ્ગલસ્થિતકાય ગુરુ છે, સધુ છે, ગુરુસધુ છે, કે અગુરુસધુ છે ?

મં—હે ગૌતમ' ગુરુસધુ છે, અને અગુરુસધુ પણ છે. ઔદારિક વગેરે ચાર દ્રવ્યો^૧ ગુરુસધુ છે, અને કાર્મણ વગેરે^૨ દ્રવ્યો અગુરુસધુ છે^૩

—શતક ૧, ઉલ્લેખ ૬

૧ ઔદારિક, વૈક્રિય, આહાર્ય અને તેજસ

૨ કાર્મણ, મન, અને વાચા એ ત્રણ વર્ગણાઓ

૩ અહીં આ જગત નિઃશયનયની દૃષ્ટિએ (પારમાર્થિક દૃષ્ટિએ) આપ્યો છે તે દૃષ્ટિ પ્રમાણે સૌથી ભારે અને સૌથી હળવું એવા કૌર્મ દ્રવ્ય

૩

હે બગવત' અન્વતીષિ કે એમ ક' હ કે મે
 પરમાત્મપુરુષમા એકએકને ચો તા નથી કારણકે મે પરમાત્મ
 પુરુષમા એકાદ નથી પરંતુ ત્રણ પરમાત્મપુરુષો એક
 એકને પરસ્પર ચેદિ હ કારણકે ત્રણ પરમાત્મપુરુષોમાં
 એકાદ નથી હ વળી જો તે ત્રણ પરમાત્મજોના બામ
 હસ્તામા આવે તો તેના બે બામ પણ ચર્ધ સહે (એક તરફ
 દોડ પરમાત્મ અને બીજી તરફ દોડ એમ) તથા ત્રણ બામ
 (પણ એક એક પરમાત્મ, એ પ્રભાણે) ચર્ધ સહે એ પ્રભાણે
 આ પરમાત્મ ત્રિપે પણ જાણવું પામિ પરમાત્મપુરુષો
 એક એકને ચોટી જાય છે અને દુ અપણે - કમ'પણે થાય છે
 ન દુ ખ - કમ - સાચત છે અને હમેશા સારી રીતે
 જીવન પામે છે તથા અપમય પામે છે હે બગવત'
 આ બધું સાચું છે ?

નથી. એ દબો આર સ્પર્શ વાળાં છે અને એ બાજી છે તે જમા
 અત્યુચ્છ હોય છે; અને જાણીનાં આક સ્પર્શ વાળાં અત્યુચ્છ છે -
 એમ તિલ્લવનસનું મન છે બનહારતવથી તેા વુ હુ અત્યુચ્છ
 અને અત્યુચ્છ એમ ચાહે પ્રકાશનાં દબો હોય છે રેકુ રેકુ
 છે; પુમારો હુ (હબો) છે; વાહુ અત્યુચ્છ છે; અને જામસ
 અત્યુચ્છ છે

૧ બટી ચાકવાની ચાબકા - મિટ્ટો જ જાય અલિપ્ત છે
 સરખાવે નેચાચિહાનિને મત.

૨ જો પરમાત્મ સુરંગ દોનાથી તેમાં જોડાત નથી કોટી
 પરંતુ જ્યારે ત્રણ વાર કે પાંચ વારે પરમાત્મ સેવા થાય
 ત્યારે તેમાં સ્પર્શજણ આવે છે; તેથી તેમાં થી ત્રણ હોય છે

મ૦—હે જોતમ! અન્યતીર્થિકા જે એ બધું કહે છે, તે બોલે છે કે એમ કહ્યું છે કે જે પરમાણુપુદ્ગલો એક એક પરસ્પર ચોટી જાય છે એ પરમાણુપુદ્ગલોમાં સ્પીકાશ છે માટે જે પરમાણુપુદ્ગલો એક એક પરસ્પર ચોટી જાય છે તે તે જે પરમાણુપુદ્ગલોના બે ભાગ કરવામાં આવે તો એક તરફ એક પરમાણુપુદ્ગલ આવે, અને બીજી તરફ એક આવે ? તે પ્રમાણે ત્રણ અને ચારનું પણ સમજવું પામ્ય પરમાણુપુદ્ગલો એક એકને ચોટીને ઝકધ અને ખરે, તથા તે હાનિવૃદ્ધિ પણ પામે, ‘પરંતુ તે દુષ્કર્મ - કર્મ - પણ ન મળવે, કારણ કે કર્મ અનત પરમાણુરૂપ હોવાથી અનત ઝકધરૂપ છે પામ્ય પરમાણુ તો માત્ર ઝકધરૂપ જ છે એમ તે પામ્ય જ પરમાણુરૂપ હોય તો અમખ્યાત પ્રદેશવાળા બને કેવી રીતે ઢાઢી શકે ? વળી કર્મને શાશ્વત માનવામાં આવે તો તેનો ક્ષયોપશમ વગેરે ન થવાથી જ્ઞાનાસ્તિતી હાનિ અને વૃદ્ધિ ન મળવે, માટે કર્મ શાશ્વત ન હોવું જોઈએ તેનો ચય અને નાશ મળવે જ છે ’

વિવરણ પુદ્ગલો સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણુવાળા છે ત્યાં સ્પર્શ હોય ત્યાં અધે રસ, ગંધ અને રૂપ પણ હોય માટે પૃથ્વીની પેઠે પાણીમાં, વાયુમાં અને તેજમાં પણ એ ચારે ગુણો છે, તથા પૃથ્વીપરમાણુની પેઠે મનમાં પણ

૧ જો એ બાણુ હોઈ આવે, તો અડવા પરમાણુમાં પણ સ્પીકાશ સ્પીકારી, તો પછી જે પરમાણુ ન ચોટે એમ કહેવાનો પણ અર્થ જો ? વળી જોનો અડવો ભાગ થઈ શકે, તે પરમાણુ પામું જાનો ?

એ ચારે મુળા છ કારણો ખન સરવ્યાપી નથી અને ૭
શીજ સરવ્યાપી નથી દંતી તેમા એ ચારે મુળે દોષ ૩

અર્થા આ છ નરમ, ખરબચે બારે દગવા
કીડા અને ચીકાસવાળા અને લુખે. એ આશ્ચર્યાના ચાર
૧ અર્થ પરમાણ્વોમા દાર્ઢી છે ચીકાસવાર, લુખે કીડા
અને ઝીના? અને મોટા કષ્ટોમાં ને એ આ ૧૫
વર્ષાચિનવળે દાર્ઢી છે પરમાણ્વ મુખ છ તથા નિમ છ
તર્થ એક રમ એક વખ અને એક મધ દોષ છ તથા
ઉપરના ચાર અર્થોમાંના દાર્ઢી વળુ એ અવિગદ અપર એ
પરમાણ્વમા એક જ કારણ નીચ છ તેમાં નિમન એ છ કે
તેમા મરખી ચીકાસ દોષ અને તેમા સુરખી લુખાસ દોષ
તથા પુદ્ગલ પર પગ ચોટના નથી પણ એકબીજા કમળ
ઓછી વધતી (એટલ કે એમણી કે તેથી વધુ) ચીકાસ
અને લુખાસવાળા પુદ્ગલો પગપગ ચોટી તથા છ
એટલે કે જેમ એકબીજા કરતાં ઓછીવધતી ચીકાસવાળા એ
પરમાણ્વ પર પગ ચોટી તથા તેમ એકબીજા કમળ
ઓછીવધતી લુખાસવાળા પણ પર પર ચોટી તથા છ ૧

—છાંદ ૧ કોડે ૧૦

૪

મો —હ બમવન પરમાણ્વપુદ્ગલ કયે?

મ —હ મોતમ' કહાય કયે અને કહાય ન ક પ

૧ એટલે કે એ ચારમાંથી અવિગદી એવા નમે ન બે
અને તે એક પરમાણ્વમા દોષ

૨ આ વિષે વધુ વિગત માટે હુમ્મિ વત્તાવસુપ
અથ ૫ સુ કરના

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ પ્રદેશનો ઝકધ કેપે ?

મં—હે ગૌતમ ! કદાચ કેપે કદાચ ન કેપે, કદાચ એક ભાગ કેપે એક ભાગ ન કેપે એ પ્રમાણે બેથી અનત પ્રદેશવાળા ઝકધો માટે સમજવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પરમાણુપુદ્ગલ તગ્વાગ્ની ધારનો આશ્રય કરે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે ધાર ઉપર આશ્રિત પરમાણુ હિંદાય-બેદાય ?

મં—ના ગૌતમ ! પરમાણુઓમા શસ્ત્ર કમણુ કરી ન શકે નહિ તો તે પરમાણુ જ ન ઝહેવાય તે જ પ્રમાણે અમખ્ય પ્રદેશવાળા ઝકધ સુધીના ઝકધ પણ શસ્ત્ર દ્વારા ન હેદાય કે બેદાય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! અનત પ્રદેશવાળો ઝકધ તરવારની ધારથી હેદાયબેદાય ?

મં—હે ગૌતમ ! કોઈ એક હેદાય અને કોઈ એક ન બેદાય સૂક્ષ્મપરિણામવાળા^૧ કેટલાક ન હેદાય, અને ગ્રૂલ-પરિણામવાળા કેટલાક હેદાય —શતક ૫, ઉદ્દે ૭

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! શુ પરમાણુપુદ્ગલ અર્ધસહિત છે, મધ્યમસહિત છે, અને પ્રદેશસહિત છે, કે તે બધાથી રહિત છે ?

૧ ધારણ કે તે સૂક્ષ્મ હોય છે.

૨ અનત પરમાણુનો ઝકધ પણ સૂક્ષ્મ પરિણામવાળો હોય તો ન હેદાય

મ — હં ગીતમ ન જપાથી રહિત છ પણ બેઠા સુખ્યાવાગા — બે ચાર, છ આઠ ઇત્યાદિ સુખ્યાવાગા — પ્રદેશોયુક્ત કથે અર્ધસહિત કહેવાય. પરંતુ વિષમ સુખ્યાવાગા — એકા સુખ્યાવાગા — ત્રણ પાંચ સાત ઇત્યાદિ સુખ્યાવાગા — પ્રદેશોયુક્ત ઝકથે સુખ્યા — મધ્ય ભાગસહિત કહેવાય.

મી — હે ભગવન્ પ મહાકૃને અણ કરેના પરમાણુ (૧) એક ભાગ વડે એક ભાગનો પણ કરે (૨) એક ભાગ વડે પચા ભાગનો પણ કરે (૩) એક ભાગ વડે ચારના પણ કરે (૪) પચા ભાગ દ્વારા એક દેશને અણ (૫) પચા દેશ દ્વારા પચા દેશને પછે (૬) પચા દેશ દ્વારા ચારને રપછે (૭) સર્વ વડે એક ભાગને રપછે (૮) સર્વ વાં પચા ભાગને રપછે (૯) કે મર વડે સર્વને રપછે ?

મ — હં ગીતમ મર વડે સર્વને રપછે કારણ કે પરમાણુ ભાગસહિત છ તેથી ભાગીના વિકરણેના તેમજ સંભવ નથી.

એ પ્રમાણુ બે પ્રદેશવાગા ઝકથેન અણવિં પરમાણુ માત્રમાં અત નરમાં વિકરણ વડે રપછે એટલે કે સર્વ વડે એક ભાગને રપછે કે મર વડે સર્વને રપછે ?

૧ બે પરમાણુ એના વર્તને ક્રિતા આકરણના બે પ્રદેશને શેઠે અથવા એક પ્રદેશને પણ શેઠે પરમાણુમાં જેવી એક પ્રકારની મોખતા છે કે અનેક પરમાણુઓ પણ કઈ નાર એક દેશમાં જ સ્થિત હોય એ પ્રમાણે ત્યારે જ પરમાણુ એક જ પ્રદેશમાં સ્થિત હોય; ત્યારે પેણી પરમાણુ તેને સર્વ વડે સર્વને રપછે.

એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રદેશવાળા નંદધને સ્પર્શનો પગ્માણ માનમા, આઠમા અને નવમા વિકલ્પ વડે સ્પર્શે, એટલે કે મર્વથી દેગને, મર્વથી ત્રણ બાગોને અને સર્વથી સર્વને એ પ્રમાણે ચાર-પાચ એમ અનત પ્રદેશવાળા નંદધની માથે મમળવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પગ્માણને સ્પર્શના એ પ્રદેશવાળો નંદધ કેવી રીતે સ્પર્શે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રીજા અને નવમા વિકલ્પ વડે સ્પર્શે એવી રીતે એ પ્રદેશવાળા નંદધને સ્પર્શતો દ્વિપ્રદેશિક નંદધ પ્રથમ, તૃતીય, મમમ અને નવમા વિકલ્પ વડે સ્પર્શે, ત્રણ પ્રદેશવાળા નંદધને સ્પર્શતો દ્વિપ્રદેશિક નંદધ પહેલા ત્રણ વિકલ્પો વડે તેમ જ છેલ્લા ત્રણ વિકલ્પો વડે સ્પર્શે એ પ્રમાણે ચાર-પાચ અને અનત પ્રદેશવાળા સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પગ્માણને સ્પર્શ કરતો ત્રણ પ્રદેશવાળો નંદધ કેવી રીતે સ્પર્શે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રીજા, છઠ્ઠા અને નવમા વડે સ્પર્શે દ્વિપ્રદેશિકને સ્પર્શ કરતો ત્રિપ્રદેશિક પ્રથમ, તૃતીય, ચતુર્થ, પછ, મમમ અને નવમા વડે સ્પર્શે ત્રિપ્રદેશિકને સ્પર્શ કરતો ત્રિપ્રદેશિક નવે વિકલ્પ વડે સ્પર્શે તે પ્રમાણે ચાર, પાચ અને અનત પ્રદેશવાળા સુધી જાણવું

—શતક ૫, ઉદે ૭

૬

રાજમૃદુનગરનો પ્રસંગ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ પરમાણુ એકલા થાય તો શું થાય ?

મ — હે મૌલમ ! તેમનો દ્વિપ્રદેશિક કષ્ટ થાય અને તેનાને બેઠ થાય, તો તેના બે વિભાગ થાય, એક તરફ એક ગદ અને બીજી તરફ બીજો રહે. જો ત્રણ પરમાણુ એકા થાય તો તેના ત્રિપ્રદેશિક કષ્ટ થાય. જો તેનો બેઠ થાય તો તેના બે કે ત્રણ વિભાગ થાય. જો બે વિભાગ થાય તો એક તરફ એક પરમાણુ, અને બીજી તરફ દ્વિપ્રદેશિક કષ્ટ રહે અને જો ત્રણ વિભાગ થાય તો દરેકમા એક એક પરમાણુ રહે.

તે પ્રમાણુ ચાર, પાંચ છ એમ છ પરમાણુઓ મુખી બાણુ જોમકે તે છ પરમાણુનો એક ક્ષત્રપ્રદેશિક કષ્ટ થાય અને જો તેના વિભાગ કરવામાં આવે તો બેથી છ વિભાગ થાય.

બે વિભાગનું સ્વરૂપ — ૧-૬ ૭-૮ ૩-૭ ૪-૬ ૫-૫

ત્રણ વિભાગ — ૧-૧-૮ ૧-૨ ૭-૧-૭-૬ ૧-૪-૫ ૨-૩-૫

૭-૪-૪ ૩-૩-૪

એ પ્રમાણે આગળ બાણુ.

તે પ્રમાણે સંખ્યાતા પરમાણુઓ એકસાથે મળે તો સંખ્યાતા પ્રદેશનો કષ્ટ થાય અને તેનો વિભાગ થાય તો બેથી છ કે સંખ્યાતા વિભાગ થાય. તે જોમકે

[સ એટલે સંખ્યાતા મળવા.]

બે વિભાગનું સ્વરૂપ — ૧ પરમાણુ-મ ૭-સ ૩-મ

એ પ્રમાણે ૧-સ બાણવા સ-સ

ત્રણ વિભાગ ૧-૧-સ ૧-૨-સ ૧-૩-સ એ

પ્રમાણે ૧-૧-સ બાણવા ૧-સ-સ ૨-સ-સ એ

પ્રમાણે ૧-સ-સ બાણવા સ-સ-સ

એ પ્રમાણે ૧૦ વિભાગ સુધી ગણ્યા ડગ્ગુ

જો તેના મ ગણ્યાતા વિભાગ કરવામા આવે, તો મ ગણ્યાત

પગમાલુ થાય

અસ ગણ્યાતા પગમાલુ એકદા મળે તો અમ ગણ્યાત-
પ્રદેશિક રૂઢ થાય તેનો વિભાગ કરીએ તો જોવી ૧૦ સુધીના
તેમજ મ ગણ્યાતા કે અમ ગણ્યાતા વિભાગ થાય તેનું નવરૂપ
આ પ્રમાણે છે

મે વિભાગનું નવરૂપ ૧-અસ ૦ એ પ્રમાણે ૧૦-અમ ૦
અથવા સ ૦-અસ ૦, અથવા અમ ૦-અમ ૦

ત્રણ વિભાગ ૧-૧-અમ ૦, ૧-૨-અસ ૦ એ પ્રમાણે
૧-૧૦-અસ ૦, અથવા ૧-મ ૦-અમ ૦ અથવા ૧-અસ ૦-
અસ ૦, અથવા ૨-અમ ૦-અસ ૦, એ પ્રમાણે ૧૦-અમ ૦-
અસ ૦, અથવા સ ૦-અસ ૦-અમ ૦ અથવા અમ ૦-અમ ૦-
અસ ૦ એ પ્રમાણે દશ સુધી જવું

જો સ ગણ્યાતા વિભાગ કરવામા આવે તો

સ ૦પરમાલુ-અસ ૦, એમ ૦દ્વિપ્રદેશિકરૂઢ ધ-અમ ગણ્યાત-
એ પ્રમાણે સ ૦દશપ્રદેશિક-અમ ગણ્યાત, અથવા સ ગણ્યાત
મ ગણ્યાતપ્રદેશિક-અમ ૦, અથવા મ ગણ્યાતા અસ ગણ્યાત-
પ્રદેશિક રૂઢ થો

જો તેના અસ ગણ્યા વિભાગ કરવામા આવે તો અસ ગણ્યા
પગમાલુપુદ્ગલો થાય છે

હવે અનતપરમાલુના અનતપ્રદેશાત્મક રૂઢ ધતા વિભાગ
કરવામા આવે, તો એ થી દશ, તેમજ સ ગણ્યાત, અમ ગણ્યાત
અને અનત વિભાગ થાય

એ વિભાગનું મ્વક્ર — ૧-અન એમ દસ સુધી અથવા

અન-અન

તથા વિભાગ ૧ ૧ અન ૧-૨-અન એમ દસ સુધી

અથવા ૧-અન-અન અથવા ૧-અન-અન અથવા

અન અન એમ દસ સુધી અથવા ૨-અન-અન

અન-અન-અન એ પ્રમાણે દસ સુધી ગણવું

જો મંજ્ઞાત વિભાગ કરવામાં આવે તો એ બધા

નંબરો અમંજ્ઞાતની પેઠે અનનને પણ કહેવા પરંતુ એક

અનંત સજ્ઞ અધિક કહેવો મંજ્ઞાત મંજ્ઞાતપ્રદેશિક-અનંત-

પ્રદેશિક મંજ્ઞાત અનંતપ્રદેશિક-અનંતપ્રદેશિક અથવા

મંજ્ઞાત અનંતપ્રદેશિક

જો તના અમંજ્ઞાત વિભાગ કરીએ તો એક તરફ

અમંજ્ઞાત પરમાત્મ અન એક તરફ એક અનંતપ્રદેશિક

કંપ અથવા એક તરફ અમંજ્ઞાત દ્વિપ્રદેશિક-અનંત એ

પ્રમાણ દસ સુધી અથવા અમંજ્ઞાત મંજ્ઞાતપ્રદેશિક

૨૬-અન અથવા એક તરફ અમંજ્ઞાત અમંજ્ઞાત

પ્રદેશિક ૨૬-અન અથવા અમંજ્ઞાત અનંતપ્રદેશિક ૨૬-અન

જો તના અનંત વિભાગ કરવામાં આવે તો અનંતપરમાત્મ બાદ

—સત્ક ૧૭ હો ૪

૭

ૐ —હે ભગવત! પરમાત્મ કાળથી (એકરૂપે) કયા

સુધી હે ?

મ —હ જોતમ ! જોતામાં જોતા એક સમય અન

વધારેમા વધારે અમંજ્ઞકાળ સુધી એ પ્રમાણે અનંતપ્રદેશિક

કંપ સુધી સમજા હેવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! એક આકાશપ્રદેશમા ન્થિત પુદ્ગલ ત્યા હોય તે ન્થળે અથવા બીજે સ્થાને કાળથી ઠયા સુધી સકપ રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછો એક સમય અને વધારેમા વધારે આવલિકાના અમખ્યેય ભાગ સુધી મકપ રહે ? એ પ્રમાણે આકાશના અમખ્યેય પ્રદેશમા ન્થિત પુદ્ગલ સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! પુદ્ગલ એકગણ કાળ કાળથી ઠયા સુધી રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછો એક સમય અને વધારેમા વધારે અમખ્યેય કાળ સુધી એ પ્રમાણે અનતગણ કાળા પુદ્ગલ સુધી જાણવું તથા વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ એમ અનતગણા રૂક્ષ સુધી જાણવું એ પ્રમાણે મૂઢમપરિણુત તેમ જ બાદરપરિણુત પુદ્ગલ માટે જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! શબ્દપરિણુત પુદ્ગલ કાળથી ઠયા સુધી રહે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામા ઓછો એક સમય અને વધારેમા વધારે આવલિકાના અમખ્યેય ભાગ સુધી રહે અશબ્દ-પરિણુત પુદ્ગલ તો એકગણ કાળા પુદ્ગલની જેમ સમજવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! જે પુદ્ગલ પરમાણુરૂપે છે, તે પરમાણુપણુ તણ, ચક્રાદિરૂપે પરિણુમે, પછી તેને પરમાણુપણુ પાણુ પ્રાપ્ત કરતા કાળથી કેટલું લાણુ અતર હોય ?

૧ પુદ્ગલનું સકપત્વ તો આકરિમક હોવાથી, નિપતવની પેઠે ચલનનો અસખ્યેય વાળ નમી હોતો

૨ કોઈ પણ પુદ્ગલ આકાશના અનત પ્રદેશાવનાદ નથી

મ —હે ઔતમ! ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અસખ્યકાળ સુધીનું અતર હોય.

ઔ —હે ભગવન! દ્વિપ્રદેશિક કપનો કેટલું હોય?

મ —હે ઔતમ! ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અતરકાળનું અતર^૧ છે એ પ્રમાણે અતર પ્રદેશિકરકથ સુધી જાણી લેવું.

ઔ —હે ભગવન! એક પ્રદેશમાં સ્થિત સકપ પૂજકને પોતાનું કપન પડતું મૂકી ફરીથી મકપન થતા કેટલો કાળ જાય?

મ —હે ઔતમ! ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અસખ્યકાળ એ પ્રમાણે અસખ્ય-પ્રદેશસ્થિત રકષી મારે પણ સમજવું.

ઔ —હે ભગવન! એક પ્રદેશમાં સ્થિત નિષ્કપ પૂજકને પોતાની નિષ્કપતા છોડી ફરીથી નિષ્કપ થતા કેટલો કાળ જાય?

મ —હે ઔતમ! ઝોઝામાં ઝોઝો એક સમય અને વધારેમાં વધારે આવસિકાનો અસખ્યકાળ એ પ્રમાણે અસખ્યપ્રદેશસ્થિત રકષી મારે પણ જાણવું પણ મધ્ય, રત રપત મુક્તિ અને આદરપરિણામને મારે આમજાણવાવેલો સ્થિતિકાળ જ અતરકાળ^૨ સમજા લેવો.

૧. એ પ્રદેશવાળાને તેના આજીના રકપકથે વ્યવસ્થા હાલ અને પરમાકુરકથે વ્યવસ્થા હાલ તે અતરકાળ છે અને તે અતર છે મરણને આજીના સવ રકષી અતર છે.

૨. એક સ્થિતિ છોડી ફરી-તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા વ્યવસ્થા કરવું હાલનું અતર.

ગૌં—હે ભગવન્ ! શબ્દપરિણત પુદ્ગલને કરી શબ્દ-
રૂપે પરિણમતા પહેલા કાળનું કેટલું અતર થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછો એક સમય, અને
વધારેમા વધારે અસખ્યકાળ

ગૌં—હે ભગવન્ ! અશબ્દપરિણતને કરી અશબ્દ-
પરિણત થતા કાળથી કેટલું અતર વીતે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછો એક સમય, અને
વધારેમા વધારે આવસિકાનો અસખ્યેય ભાગ

—શતક ૫, ઉદ્દે ૭

૮

રાજમૃદ્ધમા કાલોદાયી^૧ પૂછે છે

કાં—હે ભગવન્ ! અચિત્ત છતાં પણ કયા પુદ્ગલો
પ્રકાશ કરે ?

મં—હે કાલોદાયિ ! ક્રોધાયમાન થયેલા સાધુની તેજો-
ભેદ્યા દૂર જઈને દૂર પડે છે ન્યાં ન્યા તે પડે છે, ત્યા
ત્યા (તેના) અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશ કરે છે

—શતક ૭, ઉદ્દે ૧૦

૯

ગૌં—હે ભગવન્ ! પુદ્ગલનો પરિણામ કેટલા પ્રકારનો
છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રકારનો છે વર્ણપરિણામ, ગંધ-
પરિણામ, રસપરિણામ, સ્પર્શપરિણામ અને મસ્થાનપરિણામ

ગૌં—હે ભગવન્ ! વર્ણપરિણામ કેટલા પ્રકારનો છે ?

૧ તેની કથા માટે જુઓ આગળ અન્યતીર્થિક ખ ૬

મ — હે જીતમ ! પાંચ પ્રકારનો એ પ્રમાણે ગંધ-
પરિણામ એ પ્રકારનો, રસપરિણામ પાંચ પ્રકારનો અને
પથ પરિણામ આઠ પ્રકારનો બન્યો.

ઝી — હે ભગવન ! સમ્બાન્ધ (આકૃતિ) પરિણામ કેટલા
પ્રકારનો છે ?

મ — હે જીતમ ! પાંચ પ્રકારનો છે પરિમિત (કદ
જેવો) વૃત્તાકાર (શ્રિષ્ઠા જેવો) યમ (ત્રિકોણ) ચતુર્યમ
(ચોપૂણ) અને આયત (સમી).

— સૂતક ૩૫ ઉક ૩

ઝી — હે ભગવન ! સમ્બાન્ધો — પુરુષસમ્બન્ધના
આકારો — કેટલા બને છે ?

મ — હે જીતમ ! છ કલા છે પરિમિત હવ
અમ અતુરમ આયત (દીર્ઘ) અને અનિરુદ્ધ
(પરિમિતસાદિધી મિત આકાસ્વાણુ) તે બધાં સમ્બાન્ધો
દ્રવ્યમય છે અને અનત છે.

ઝી — હે ભગવન ! પરિમિતસાદિ સમ્બાન્ધોના કોણ
જોનાથી અધિક છે ?

મ — હે જીતમ ! પરિમિતસાદિ તૃતીયો થોડો છે તેથી હવ
સ બાનો સમ્બાન્ધમય છે તેથી અતુરમ તેથી અમ તેથી
આયત, અને તેથી અનિરુદ્ધ સમ્બાન્ધો અત સમ્બાન્ધમય છે.

* જ સરવાળ ને સરવાળની અવેશ્વરો બહુ પ્રદેશવતારો
હોય તે સ્વાભાવિક રીતે થોડો છે પરિમિત સરવાળ અમરમ
આપ્ત ૨ પ્રદેશની અવશ્યતાવાળું હોય છે અને હવ અતુરમ
અમ અને આયત સરવાળ અતુરને આકાશ કીલ્લા પાંચ આ
તુર અને ૬ પ્રદેશની અવશ્યતાવાળું છે.

પ્રાચીન પદ્ધતિનું મુખ્ય મંથનવાળું પુરુષોત્તમ પદ્ધતિ નિર્ધાર
બરલા છે તેમાં મુખ્ય પ્રદેશવાળું, મુખ્ય પ્રદેશવાળું,
અને મુખ્ય વર્ણોત્તિ પર્ણાવવાળું જે જે પદ્ધતિનું છે એવું હોય,
તે બધાને કલ્પનાથી એક એક પદ્ધતિમાં સ્થાપિત કરતા નથી
તેની ઉપર તેમ જ નીચે એક એક જાતિવાળું પદ્ધતિનું છે એવું
એક એક પદ્ધતિમાં સ્થાપિત કરતા, તેમાં અપત્તિવાળું
યવાથી પદ્ધતિનું મંથનનાં નમુદાય થવના આકાશવાળું
થાય છે તેમાં જન્યપ્રદેશિક છે એવું જાણવાથી અલ્પ
હોવાથી પ્રથમ પદ્ધતિ નાની હોય છે, અને ત્યાર પછી બાકીની
પદ્ધતિ અધિક - અધિકતર પ્રદેશવાળું હોવાથી અનુક્રમે મોટી
અને વધારે મોટી થાય છે ત્યાર પછી ક્રમશઃ વધતી જાય છે
ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવાળું છે એવું અત્યંત અલ્પ હોવાથી જવડની
પદ્ધતિ અત્યંત નાની હોય છે આમ યવાગર દ્વંચ થાય છે

ગૌ—હું ભગવન્ ! જ્ઞાત મંથન કદલા પ્રદેશવાળું
છે ? અને કેટલા આકાશપ્રદેશમાં અવગાઢ રહેલું છે ?

મ—હે ગૌતમ ! જ્ઞાત મંથન વનજ્ઞાત અને પ્રતર-
જ્ઞાત એમ બે પ્રકારનું છે તેમાં પ્રતરજ્ઞાત બે પ્રકારનું છે
ઓળ પ્રદેશવાળું (એકી સખ્યાવાળું) અને યુગ્મસખ્યા-
પ્રદેશવાળું (એટલે કે એકી સખ્યાવાળું). તેમાં જે
ઓળ પ્રદેશવાળું પ્રતરજ્ઞાત છે, તે ઓળમાં ઓછું પાંચ
પ્રદેશવાળું, અને પાંચ આકાશપ્રદેશમાં અવગાઢ છે, અને
વધારેમાં વધારે અનંત પ્રદેશવાળું, અને અસખ્યાત આકાશ-
પ્રદેશમાં અવગાઢ છે

વનજ્ઞાત પણ ઓળપ્રદેશિક (એકીસખ્યાવાળું) અને
યુગ્મપ્રદેશિક (એકી સખ્યાવાળું) એમ બે પ્રકારનું છે

તેમા ઓળપ્રદેસિક ઓછામાં ઓછું સાત પ્રદેસવાળુ અને સાત આકાશપ્રદેસમાં આવ્યા છે અને વધારેમાં વધારે અનેત પ્રદેસવાળુ અને અસખ્યાત આકાશપ્રદેસમાં આવ્યા છે તેમા જે યુગ્મપ્રદેસિક ધનદત્ત છે તે ઓછામાં ઓછું બીસ પ્રદેસવાળુ અને ૩૨ આકાશપ્રદેસમાં આવ્યા છે અને વધારેમાં વધારે અનેત પ્રદેસવાળુ અને અસખ્યાત આકાશપ્રદેસમાં આવ્યા છે

તે જ પ્રમાણે ત્ર્યસના પણ વિભાગો સમજવા પરંતુ ઓળપ્રદેસિક પ્રતરત્ર્યસના ઓછામાં ઓછા ત્રણ પ્રદેસ સમજવા અને યુગ્મપ્રદેસિક પ્રતરત્ર્યસના ઓછામાં ઓછા ૭ પ્રદેસ સમજવા તથા ઓળપ્રદેસિક ધનત્ર્યસના ઓછામાં ઓછા ૩૫ પ્રદેસ અને યુગ્મપ્રદેસિક ધનત્ર્યસના ઓછામાં ઓછા ચાર પ્રદેસ સમજવા.

તે જ પ્રમાણે ચતુરસના પણ વિભાગો સમજવા પરંતુ ઓળ પ્રતરના ઓછામાં ઓછા ત્રણ પ્રદેસ અને યુગ્મ પ્રતરના ઓછામાં ઓછા ચાર પ્રદેસ જાણવા તથા ઓળ ધનના ઓછામાં ઓછા ૨૭ તથા યુગ્મ ધનના ઓછામાં ઓછા આઠ જાણવા.

આમત સંસ્થાનના ત્રણ પ્રકાર જાણવા મેલ્લિઆમત, પ્રતરામત અને ધનામત.^૧ બાકી બધુ ઉપર પ્રમાણે જાણવું પરંતુ ઓળ મેલ્લી તે ઓછામાં ઓછુ ત્રણ પ્રદેસવાળુ

૧. જે ત્રણ ઇલાકિ વિશ્વમેલ્લિરૂપ પ્રતરામત મેલ્લિરૂપ છે બહાર અને વિશ્વ સહિત અનેક મેલ્લિઆને ધનામત મેલ્લિરૂપત ઓળમાં બાહ્ય વિપ્રદેસિક હોય છે; અને યુગ્મ પ્રદેસિક મેલ્લિરૂપત દિપ્રદેસિક છે

૧૦૦ યુગ્મચ્છેદનીંને એ પ્રદેશવાળુ જાણુવું એજાંબ્રત ને
 એજાંબ્રા એણુ ૧૫ પ્રદેશવાળુ, અને યુગ્મચ્છેદ ને ૮
 પ્રદેશવાળુ મનજુ તથા એજાંબ્રાને એજાંબ્રા એજાં
 ૪૫ પ્રદેશવાળુ, અને યુગ્મચ્છેદને ૧૦ પ્રદેશવાળુ જાણુવું
 પશ્ચિમી મધ્યમ પણ એ પ્રકારનું છે ધનપશ્ચિમી.
 અંત પ્રતર પશ્ચિમી પણ તે બંને માત્ર યુગ્મપ્રદેશિ ૮ ને છે
 પ્રતરપશ્ચિમી એજાંબ્રા એણુ ૪૦ પ્રદેશવાળુ અને
 ધનપશ્ચિમી ૪૦ પ્રદેશવાળુ છે

ગૌ—હે ભગવન્ 'આઠાશપ્રદેશની શ્રેણીઓ દ્વ્યરૂપે
 સંખ્યાતી છે, અમંખ્યાતી છે કે અનંત છે ?

મં—હે ગૌતમ 'અનંત છે

ગૌ—હે ભગવન્ 'પૂર્વ અને પશ્ચિમ લાખી શ્રેણીઓ
 દ્વ્યરૂપે સંખ્યાતી છે, અમંખ્યાતી છે કે અનંત છે ?

મં—હે ગૌતમ 'અનંત છે એ પ્રમાણે જ દક્ષિણ
 અને ઉત્તર લાખી, તથા ગિર્ધ્વ અને અધો લાખી શ્રેણીઓ
 સંખ્યાતી જાણુવું

પરંતુ સોડાકાશની શ્રેણીઓ દ્વ્યરૂપે અમંખ્યાતી છે,
 તમ જ તેની પૂર્વપશ્ચિમ આદિ શ્રેણીઓ પણ અસંખ્યાતી
 છે પરંતુ અક્ષોકાકાશની સર્વ પ્રકારની શ્રેણીઓ અનંત
 જાણુવી

આકાશની સર્વ પ્રકારની શ્રેણીઓ પ્રદેશરૂપે અનંત છે
 પરંતુ સોડાકાશની શ્રેણીઓ પ્રદેશરૂપે કોઈ સંખ્યાત પ્રદેશરૂપ
 છે, તથા કોઈ અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ છે, પણ અનંત પ્રદેશરૂપ
 નથી (જુદાકાર સોડાકા અક્ષોકા ગયેલા દંતકની શ્રેણીઓ
 સંખ્યાત પ્રદેશાત્મક છે, અને ગાફીની અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક

૭) ને પ્રભાણુ પૂર્વ અને પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ અને ઉત્તર
લાગી મળીએા નહીં. પરંતુ મધ્ય અને અધો લાગી
લાકાકાણી મેળીએા સખ્યાત પ્રદેશરૂપ નથી પણ
અમ ખ્યાત પ્રદેશક્રમક છે

અલોકાકાણી મળીએા કેઈક સખ્યાત પ્રદેશરૂપ હોય,
કેઈ અમ ખ્યાત પ્રદેશરૂપ હોય અને કેઈ અનત પ્રદેશક્રમક
હોય. (લોકમધ્યવતી સુશ્રુત પ્રતરની નજીકમા આવેલી
મધ્ય-અધો લાગી અધોલોકની મેળીએામાં ૭ પ્રારભની છે
ત મે ખ્યાત પ્રદેશની ૮ અને ત્યાર પછી આવેલી અમ ખ્યાત
પ્રદેશની ૭ નીજી લાગી અલોકાકાણી મેળીએા ૧૧
અવરૂપ અનત પ્રદેશરૂપ હોય છે) પૂર્વ અને પશ્ચિમ
લાગી તથા દક્ષિણ અને ઉત્તર લાગી અલોકાકાણી
મેળીએા અનત પ્રદેશની છે

મૌ — 'ભગવન્ મળીએા યુ માર્દિ-સાન્ત છે
માર્દિ-અનત છે અનાર્દિ-સાન્ત છે કે અનાર્દિ-અનત છે ।

મ — હં મૌતમ અનાર્દિ અને અનત છે

મૌ — હં ભગવન્ લોકાકાણી મળીએા સાર્દિ-માન્ત છે ।

મ — હા મૌતમ

મૌ — હે ભગવન્ 'અલોકાકાણી મળીએા માર્દિ-
સાન્ત છે ।

મ — ના મૌતમ ' કેઈક માર્દિ-સાન્ત છે કેઈ
નાર્દિ-અનત છે કેઈક અનાર્દિ-સાન્ત છે તથા કેઈક
અનાર્દિ-અનત છે (મધ્યલોકની સુશ્રુત પ્રતરની નજીક
આવેલી મધ્ય અને અધો લાગી મેળીએા સાર્દિ-માન્ત છે
લાકાણી લાગી મેળીએા માર્દિ-અનત છે

સૌદાન્તની પાસે બધી ટ્રેણીઓનો અન્યતો હોવાથી તેની અપેક્ષાએ અનાદિ-સાત છે, અને લોકને છોડીને જે ટ્રેણીઓ આવેલી છે, તે અનાદિ અનંત છે એ પ્રમાણે પૂર્વ-પશ્ચિમ લાગી, અને દક્ષિણ-ઉત્તર લાગી ટ્રેણીઓ સબધી જણવું, પણ તે માદિ-સાત નથી કાગણ કે અસૌક વિષે પૂર્વ-પશ્ચિમ અને ઉત્તર-દક્ષિણ ટ્રેણીઓને આદિ છે, પણ અંત નથી.)

ગૌ—હે ભગવન્ ! કેટલી ટ્રેણીઓ છે ?

મ—૬ ગૌતમ ! માત્ર ટ્રેણીઓ છે

વિવરણ ત્યાં છપ્પ અન પુદ્ગલની ગતિ થાય, તે આગ્રગપ્રદેશની પકિત, તેનું નામ ટ્રેણી તેના સાત પ્રકાર છે ૧ ઋણુઆયત - ગીધા અને લાખી (ગિર્ધ્વલોકાદિમાથી અધોલોકાદિમા માધા જાય ત્યારે) ૨ એકત વક્ર - એ તરફ વાળી (ગીધા જઈને વક્રગતિ કરે, અર્થાત્ ખીજી ટ્રેણીમા પ્રવેશ કરે ત્યારે) ૩ ઉભયત વક્ર - એ તરફ વાળી (એટલે કે એ વાગ વક્રગતિ કરે - એ વાર ખીજી ટ્રેણીમા પ્રવેશ કરે ત્યારે આ ટ્રેણી ગિર્ધ્વલોકની આગ્નેય દિશાથી અધોલોકની વાયવી દિશામા જે ઉત્પન્ન થાય તેને હોય છે પ્રથમ મમથે આગ્નેય દિશામાથી તીરછો નૈર્ઋતી દિશામા જન, ત્યારથી ખીજા મમથે તીરછો વાયવી દિશામા જાય, અને ત્યારથી ત્રીજા મમથે અધો - નીચે વાયવી દિશામા જાય) ૪ એકત ખા - એટલે કે એક તરફ લોકનાડી મિવાયના આગ્રશવાળી (તસ નાડીના વામપાશ્વાદિ ભાગથી તસનાડીમા પ્રવળ કરે, અને પુન તે તસનાડી દ્વારા જઈને તેના વામપાશ્વાદિ ભાગમા ઉત્પન્ન થાય તે એકત ખા ટ્રેણી કહેવાય કારણકે તેની એક દિશામા સ્વ એટલે લોકનાડી

સિવામનું આકાશ આવેલ છે આ એવી બે, તથા અને
ચાર સમયની વક્રગતિ સહિત દેવા છતાં છેવટની વિશેષતાથી
ચુરી કરી છે) ૫ ઉભયત.ખા - બે તરફ મોઢાની
મિવામના આકાશવાણી (ત્રસનાડીની બહાર તેના વામપાશ્વર્ધિ
બામથી પ્રવશ કરીને તે ત્રસનાડી દ્વારા જઈને તેના ૮ દક્ષિણ
પાશ્વર્ધિ બામમાં ઉત્પન્ન થાય તે ઉભયત.ખા મળી
કરવાય છે કેમકે તેને ત્રસનાડીની બહારના વામ અને
દક્ષિણ આકાશની બાબુનો ૨૫૨ થાય છે) ૬ ૭
મળી દ્વારા પરમાત્મ વજેરે જોળ બમીન ઉત્પન્ન થાય તે
ચક્રવાસ અને ૭ અધઝોળ બમીને ઉત્પન્ન થાય તે
અર્ધચક્રવાસ

—શતક ૨૫ ઉદ ૩

૧૦

મૌ —હે ભગવન! પરમાત્મપુદ્ગલ એક સમયમાં
હાથના પૂવ છેડાથી પશ્ચિમ છેડામાં પશ્ચિમ છેડામાંથી પૂવ
છેડામાં દક્ષિણ છેડામાંથી ઉત્તર છેડામાં ઉત્તર છેડામાંથી
દક્ષિણ છેડામાં ઉપરના છેડામાંથી નીચેના છેડામાં અને
નીચેના છેડામાંથી ઉપરના છેડામાં ૧૫।

મ —હા મૌનમ! ૧૫

૧૧

મૌ —હે ભગવન! પરમાત્મપુદ્ગલ વાયુકાય ૧ ૨૫૪
(બ્યામ) ૭ ૬ વાયુકાય પરમાત્મપુદ્ગલ વડે રચ્ય - થાય છે।

મ —૬ મૌનમ પરમાત્મપુદ્ગલ વાયુકાય ૧૦ બ્યામ
છે ૫૫ વાયુકાય પરમાત્મપુદ્ગલ વડે બ્યામ નથી એ

પ્રમાણે અન્ન જ્ઞાન પ્રદેશિક સ્પર્શ મંવી નભવ્યુ પન્નુ
અનતપ્રદેશિક સ્પર્શ મયનાય વડે ન્પજ છે. પણ વાયુકાય
અનતપ્રદેશિક સ્પર્શ વડે ક્ષાય ન્પજી હોય અને ક્ષાય ન્પજ
ન હોય

ગૌ—હે ભગવન્ ! મનક વાયુકાય વડે ન્પજ છે કે
વાયુકાય મનકવડે ન્પજ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! મનક વાયુકાય વડે વ્યાપ છે પણ
વાયુકાય મનક વડે વ્યાપ નથી

—શતક ૧૮ ઉત્તે ૧૦

૧૨

ગૌ—હે ભગવન્ ! પદ્માણ્નપુદ્ગલ ફેટલા વર્ણવાળો,
ફેટલા મધવાળો, ફેટલા રમવાળો અને ફેટલા સ્પર્શવાળો છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તે એક વર્ણવાળો, એક મધવાળો,
એક રમવાળો અને એ સ્પર્શવાળો છે ને તે એક વર્ણવાળો
હોય તો ક્ષાય ઢાળો, ક્ષાય લીધો, ક્ષાય ગતો ક્ષાય પીળો
અને ક્ષાય ઘીળો હોય ને તે એક મધવાળો હોય તો
ક્ષાય મુગધી અને ક્ષાય દુર્ગધી હોય ને તે એક રમવાળો
હોય, તો ક્ષાય દડવો, ક્ષાય તીખો, ક્ષાય તૂરો, ક્ષાય
ખાટો અને ક્ષાય મધુર હોય ને તે એ સ્પર્શવાળો હોય
તો ક્ષાય ગીત અને ગિનજ, ક્ષાય શીત અને રુક્ષ, ક્ષાય
ઉષ્ણ અને ગિનજ તથા ક્ષાય ઉષ્ણ અને રુક્ષ હોય છે

૧ ન્યારે તે મોટો હોય લાડે

૨ પદ્માણ્નમા ગીત, હૃદય, ગિનજ અને રુક્ષ એ ચારમાના
કાઈ પણ અવિરોધી એ સ્પર્શ હોય છે

ત્રિપ્રદેશિક રકષે કદાચ એક વણવાણો કદાચ બે વણવાણે, કદાચ એક ગંધવાણો કદાચ બે ગંધવાણો, કદાચ એક રસવાણો, કદાચ બે રસવાણો કદાચ બે અપરવાણો કદાચ ત્રણ અપરવાણો અને કદાચ ચાર અપરવાણો પણ હાથે બ્યારે બને પ્રદેશોના એક વણકપે પરિણામ થાય છે ત્યારે તેના કાળો વગરે પાંચ વિક્રમ થાય બ્યારે બને પ્રદેશોના બિન બિન વણકપે પરિણામ થાય ત્યારે તેના દિક્રમ મળી (કાળો-રાના કાળો-પણિા છપાદિ) ૧ વિક્રમ થાય એ પ્રમાણે ગંધે રસ અને અપર નું સમન્વય

ત્રિપ્રદેશિક રકષે એ પ્રમાણે એક વણવાણો, બે વણવાણો, અને કદાચ ત્રણ વણવાણો હોય એમ રસ મળમે પણ ત્રણ મુખી મણકું બાકી બધું દ્વિપ્રદેશિક રકષે પ્રમાણ

એમ ચતુ પ્રદેશિક રકષે વિને પણ નવણતુ પણ એકથી માંડીને ચા વણ વગરે મણવા

એમ પચપ્રદેશિક રકષે વિન પણ સમન્વય પણ એકથી માંડીને પાંચ વણ વગરે મણવા તે પ્રમાણે અમ અનાપ્રદેશિક રકષે મુખી પણ કઈતુ

મુકમપરિણામવાળા અનાપ્રદેશિક રકષે પચપ્રદેશિક રકષેથી માંડક / કહેતુ ૧

૫૨૧૧ ચુદ્ધપરિણામવાળો અનાપ્રદેશિક રકષે ૧ થી પાંચ વણવાણો ૧ થી બે ગંધવાણો, ૧ થી પાંચ રસવાણો,

૧ અનાપ્રદેશિક રકષે પણ સરખ હોય તે તેમાં નરમપણે નરમપણાપણું તથા બારેપણું કે હવવાપણું સંબંધ નથી બ્યારે પણ રકષમાં તે સંબંધ છે

પણ કદાચ ચાર સ્પર્શવાળો, કદાચ પાંચ સ્પર્શવાળો કદાચ
૭ સ્પર્શવાળો, કદાચ સાત સ્પર્શવાળો તથા કદાચ આઠ
સ્પર્શવાળો પણ હોય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! કાણ્હિત — ગોળની રાજમા કેટલા
ચણ્હિ, ગધ, ગસ અને સ્પર્શ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! અહીં પાગ્માચિંક (નેલ્લપિંક) અને
વ્યાવહાગિંક એમ બે નયો (દષ્ટિર્નિંદુઓ) થી જવાબ આપી
ગદાય વ્યાવહાગિંક નયની અપેક્ષાએ કાણ્હિત ગોળ મધુગ

૨ ચાર સ્પર્શવાળો હોય તો સર્વ કર્કશ, સર્વ ગુરુ,
સર્વ શીત, અને સર્વ ત્રિજ્વ હોય, કે સર્વ કર્કશ, સર્વ ગુરુ, સર્વ
શીત અને સર્વ રક્ષ હોય, ઇત્યાદિ મૃદુ, લઘુ, હ્રસ્વ, અને રક્ષના
૧૬ વિકલ્પો સમજવા

પાંચ સ્પર્શવાળો હોય તો સર્વ કર્કશ, સર્વ ગુરુ, સર્વ
શીત, એકદેશ ત્રિજ્વ અને એકદેશ રક્ષ હોય (અથવા ઉત્પત્તના
બેમા અનેકદેશ ત્રિજ્વ અને એકદેશ રક્ષ હોય, અથવા એક-
દેશ ત્રિજ્વ અને અનેકદેશ રક્ષ હોય, અથવા અનેકદેશ
ત્રિજ્વ અને અનેકદેશ રક્ષ હોય) એમ બે તે એક જોડકાને એક-
દેશાદિ રૂપે ગણી ૩૨ વિકલ્પો કરવા

૭ સ્પર્શવાળો હોય તો સર્વ કર્કશ, સર્વ ગુરુ, એકદેશ શીત,
એકદેશ હ્રસ્વ, એકદેશ ત્રિજ્વ, એક રક્ષ, એમ બે તે બે
જોડકાને એકદેશાદિ રૂપે ગણતા ૩૮૪ વિકલ્પો થાય

સાત સ્પર્શવાળો હોય, તો સર્વ કર્કશ, એકદેશ ગુરુ, એકદેશ
લઘુ, એકદેશ શીત, એકદેશ હ્રસ્વ, એકદેશ ત્રિજ્વ, એકદેશ
રક્ષ એમ બે તે ત્રણ જોડકાને એકદેશાદિરૂપે ગણતા ૫૧૨
વિકલ્પો થાય અને આઠ સ્પર્શવાળામા ચારે જોડકા એકદેશાદિ
રૂપે ગણતા ૧૨૯૬ વિકલ્પો થાય

રમવાયો ઠણી છે પણ નૈશ્વરિક નવની અપેક્ષાએ તેમ પાત્ર વધુ એ અર્થ પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શી છે [એટલે કે તેમ પાંચે વધુ છે પણ અમુક એક પ્રમાણ વધુને તેનો વધુ અવહારમાં કહેવામાં આવે છે ઇત્યાદિ]

—શ્લોક ૧૮ શ્રે ૬

૧૩

ગી —હે ભગવન્, પરમાત્મ સંખ્યાત છે જનખ્યાત છે કે જનત ?

મ —હે ગૌતમ ! જનત છે એ પ્રમાણે જનત પ્રદેશવાળા કંઈ સુધી જાય

ગી —હે ભગવન્ ! આકાશના એક પ્રદેશમાં ગર્વ્યા પુરુષનો સંખ્યાત છે અસંખ્યાત છે કે જનત છે ?

મ —હે ગૌતમ ! જનત છે એ પ્રમાણે જનખ્યાત પ્રદેશમાં રહેલાં પુરુષો સુધી જાય

ગી —હે ભગવન્ ! એક સમયની સ્થિતિવાળાં પુરુષો કે જાં છે ?

મ —હે ગૌતમ ! જનત છે એ પ્રમાણે જનખ્યાત નમયની સ્થિતિવાળાં પુરુષો સુધી જાય

ગી —હે ભગવન્, એકમુલ્ય કાળાં પુરુષો કેટલાં છે ?

મ —હે ગૌતમ ! જનત છે એ પ્રમાણે જનતકુલ્ય કાળાં મનથી તેમ જ જાણના વધુ અર્થ રસ અને સ્પર્શ મનથી જાય

ગી —હે ભગવન્ ! પરમાત્મ અને દ્વિપ્રદેશિક કંઈ એમ ક્યાંકયે કાલ્ય કેનાથી વિસ્તારાપિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશિક કરતા પરમાણુઓ દ્રવ્યાર્થ-
રૂપે? ઘણા છે તે પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશિક કરતા દ્વિપ્રદેશિક નકધો
વળા છે એ પ્રમાણે દશ પ્રદેશવાળા કરતા નવ પ્રદેશવાળા
વધારે છે પરંતુ દશ પ્રદેશવાળા નકધો કરતા સખ્યાત
પ્રદેશવાળા નકધો વળાર છે, અને સખ્યાતપ્રદેશિક નકધો
કરતા અસખ્યાતપ્રદેશિક નકધો વળાર છે પરંતુ અનત-
પ્રદેશિક નકધો કરતા અસખ્યાત પ્રદેશિક નકધો ઘણા છે ૩

પરંતુ પ્રદેશાર્થપણે વિશેષાધિકત્વ ત્રિચારીએ, તે
પરમાણુ કરતા દ્વિપ્રદેશિક નકધો વળાર છે, એ પ્રમાણે
નવપ્રદેશિક કરતા દશપ્રદેશિક વળા છે, દશપ્રદેશિક કરતા
સખ્યાતપ્રદેશિક ઘણા છે, સખ્યાત૦ કરતા અસખ્યાતપ્ર૦
વળા છે, અને અનતપ્ર૦ કરતા અસખ્યપ્ર૦ ઘણા છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! એક પ્રદેશમા રહેલા અને બે
પ્રદેશમા રહેલા પુણ્યસોમા દ્રવ્યાર્થરૂપે કયા કોનાવી
વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! બે પ્રદેશના રહેલા કરતા એક

૧ આણુ કરતા દ્વિપ્રદેશિક થોડા છે, કારણ કે તે સૂક્ષ્મ છે.
બીજા એમ પણ કહે છે કે, તેણે કારણ વસ્તુસ્વભાવ જ છે

૨ તેમના ન્યાય વધારે હોવાથી — ટીકા

૩ કારણ કે અનતપ્રદેશિક નકધો તથાવિવ મૂલ્ય
પરિણામ થાય છે

૪ નમકે દ્રવ્યત્વ વડે પરિમાણથી પરમાણુ સો હોય, અને
દ્વિપ્રદેશિક ૬૦ હોય, તોપણ પ્રદેશાર્થપણે પરમાણુઓ તે સો જ
થાય, પણ દ્વિપ્રદેશિકો તે ૧૨૦ થાય.

પ્રદેશમાં ગ્રંથો વિશિષ્ટાધિક છે એમ દર્શ કરતા નવ પ્રદેશવાળા અધિક છે એમ દર્શ કરતા સખ્યાન પ્રદેશવાળા અને નખ્યાન સ્થળ અને સખ્યાન પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલો નાથ પદ્મ અધિક છે

પણ પ્રદેશો પણ વિચારતાં એક કરતાં બે પ્રદેશમાં ક્યા પુદ્ગલો અધિક છે એમ નવ કરતાં દસ પ્રદેશમાં ગ્રંથો અને દસ કરતાં સખ્યાન પ્રદેશમાં ગ્રંથો અને સખ્યાન કરતાં અને સખ્યાન પ્રદેશમાં ગ્રંથો અધિક છે

તો — ન અમરન એક સમયની સ્થિતિવાળાં અને ન નમવની વિધાનવાળા પુદ્ગલોમાં સ્વાયદેષે ક્યાં પુદ્ગલો કોનાથી આપકે ૩ /

મ — નુ અવમાદનાનુ (એક પ્રદેશમાં રહેલ અને ન પ્રદેશમાં ગ્રંથ ૧ નુ કમુ) નુ સ્થિતિનું સમજનું

મો — ન અમરન આક્રમ્ય કાળા અને દિમુખ કાળા દિશામાં સ્વાયદેષે ક્યા પુદ્ગલો કોનાથી વિશિષ્ટાધિક છે /

મ — પરમાનુપ્રદેશવાળી પડે ગદ્ય કરતું એ પ્રમાણ ગદ્યા વળ નથે અને ગદ્ય મળેથી કદી

મો — ન અમરન એકમુખ કરતાં અને દિમુખ કરતા દિશામાં સ્વાયદેષે ક્યા ક્યા કોનાથી અધિક છે /

મ — ન નીતમ એકાન્ત રહેલ કરતાં દિમુખ કરતા દિશામાં અધિક છે એમ નવમુખ કરતાં દસમુખ કરતા

૧ દિશા વાદ રાજ્ય કે પાયા પુષી માત્રને અને ગમે માત્ર
૨ પણ આપ્રેક્ષાવાદ દોલ ૭, અને કથાવધી માત્ર
૩ તા ૧ કથા ૫ પ્રેક્ષાવાદ દોલ ૭ ૮

વિશેષ છે, સ્થાનુલુ ક્રાંતા મજ્જાતગુણ, સમજ્યાતગુણ ક્રાંતા
અમજ્જાતગુણ, અને અમજ્જાતગુણ ક્રાંતા અનનગુણ
કર્કશ પુરુષોત્તમો અધિક છે એ પ્રમાણે પ્રદેશાર્થપણે સમજવું,
અને એ પ્રમાણે મૃદુ, ગુરુ અને લઘુસ્પર્શ વિશે પણ કર્કશ
પણ નીત, હાણ, મિનઘ અને મધ્યસ્પર્શ વિશે વર્ણની.
પેઠે કહેવું

ગૌ.—હે ભગવન્' એ પરમાણુપુરુષોત્તમો. તથા મજ્જાત-
પ્રદેશિક, અમજ્જાતપ્રદેશિક અને અનનપ્રદેશિક રૂકધોના
દ્રવ્યાર્થરૂપે, પ્રદેશાર્થરૂપે અને દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે તથા
કોનાથી વિજ્ઞાપાધિક છે ?

મ.—હે ગૌતમ' દ્રવ્યાર્થરૂપે સૌથી થોડા અનન-
પ્રદેશિક રૂકધો છે, તેથી પરમાણુપુરુષોત્તમો દ્રવ્યાર્થરૂપે અનનગણ્યા
છે, તેથી મજ્જાતપ્રદેશિક દ્રવ્યાર્થરૂપે મજ્જાતગણ્યા છે, અને
તેથી અમજ્જાતપ્રદેશિક રૂકધો દ્રવ્યાર્થરૂપે અમજ્જાતગણ્યા છે
પ્રદેશાર્થરૂપે — અનનપ્રદેશવાળા રૂકધો પ્રદેશાર્થરૂપે નોથી થોડા
છે, તેથી પરમાણુપુરુષોત્તમો અપ્રદેશાર્થરૂપે અનનગણ્યા છે તેથી
મજ્જાતપ્રદેશિક રૂકધો પ્રદેશાર્થરૂપે મજ્જાતગણ્યા છે, અને
તેથી અમજ્જાતપ્રદેશિક રૂકધો પ્રદેશાર્થરૂપે અમજ્જાતગણ્યા છે,
દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે દ્રવ્યાર્થરૂપે અનનપ્રદેશિક રૂકધો સૌથી
થોડા છે, અને તે જ રૂકધો પ્રદેશાર્થરૂપે અનનગણ્યા છે
તેથી પરમાણુપુરુષોત્તમો દ્રવ્યાર્થ-અપ્રદેશાર્થરૂપે અનનગણ્યા છે,
તેથી મજ્જાતપ્રદેશિક રૂકધો દ્રવ્યાર્થરૂપે મજ્જાતગણ્યા છે
અને તેથી તે જ રૂકધો પ્રદેશાર્થરૂપે મજ્જાતગણ્યા છે

તેથી અસંખ્યાતપ્રદેશિક ગ્રંથો દ્વાચરૂપે અસંખ્યાતગણા છે અને તેથી તે ૮ રકષી પ્રદેશારૂપે અસંખ્યાતગણા છે

બી — હ ભગવત એક પ્રદેશમાં રહી શકે તેવાં સંખ્યાતપ્રદેશોમાં રહી શકે તેવા અને અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ગઈ શકે તેવાં પુરુષોમાં દ્વાચરૂપે, પ્રદેશારૂપે અને ત્ર્યાચ-પ્રદેશારૂપે કોણ કોનાથી અધિક છે ?

મ — હ ગૌતમ ! એકપ્રદેશી શ્રવણસ્થ સીધી જોઈ છે તેથી સંખ્યાત પ્રદેશમાં રહી શકે તેવા પુરુષો દ્વાચરૂપે સંખ્યાતગણાં છે અને તેથી અસંખ્યાત પ્રદેશમાં રહી શકે તેવા પુરુષો દ્વાચરૂપે અસંખ્યાતગણાં છે પ્રદેશસ્થ એક પ્રદેશમાં રહી શકે તેવા પુરુષો અપ્રદેશારૂપે સીધી જોયા છે તેથી સંખ્યાતા પ્રદેશમાં રહી શકે તેવા પુરુષો પ્રદેશારૂપે સંખ્યાતગણાં છે અને તેથી અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ગ્રંથો પુરુષો પ્રદેશારૂપે અસંખ્યાતગણા છે શ્રવણ-પ્રદેશસ્થ એક પ્રદેશમાં રહી શકે તેવા પુરુષો દ્વાચ-અપ્રદેશારૂપે સીધી જોયા છે તેથી સંખ્યાતા પ્રદેશમાં ગઈ શકે તેવાં પુરુષો ત્ર્યાચરૂપે સંખ્યાતગણા છે અને તે જ પુરુષો પ્રદેશારૂપે સંખ્યાતગણા છે તેથી અસંખ્યાત પ્રદેશમાં રહી શકે તેવાં પુરુષો દ્વાચરૂપે અસંખ્યાતગણા છે અને તેથી તે જ પુરુષો પ્રદેશારૂપે અસંખ્યાતગણા છે

અવગણના સંખ્યે અવગત્યવત્ત્વ કહ્યું છે તેમ સિદ્ધિ સંખ્યે (એક સમયની વિવિધતાનાં સંખ્યાત સમયની વિવિધતાનાં અને અસંખ્યાત સમયની વિવિધતાનાં અવગત્યવત્ત્વ) કહેવું. પરમાણુપુરુષનું અવગત્યવત્ત્વ કહ્યું તેમ

એકગુણ કાળા, સખ્યાતગુણ કાળા, અસખ્યાતગુણ કાળા અને અનતગુણ કાળા એમ) વર્ણ, ગંધ અને રસ સબધે જાણવું

ગૌ—હે ભગવન્ ! એકગુણ કર્કશ, સખ્યાતગુણ કર્કશ, અસખ્યાતગુણ કર્કશ અને અનતગુણ કર્કશ એ પુદ્ગલોમા દ્રવ્યાર્થરૂપે, પ્રદેશાર્થરૂપે તથા દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે કાણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! એકગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થપણ સૌથી થોડા છે, તેથી મખ્યાતગુણ કર્કશ દ્રવ્યાર્થરૂપે સખ્યાતગણા છે, તેથી અસખ્યાતગુણ કર્કશ દ્રવ્યાર્થરૂપે અસખ્યાતગણા છે, તેથી અનતગુણ કર્કશ દ્રવ્યાર્થરૂપે અનતગણા છે પ્રદેશાર્થરૂપે પણ એમ જ જાણવું, પરંતુ મખ્યાતગુણ કર્કશ પ્રદેશાર્થરૂપે અસખ્યાતગણા કહેવા

દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થરૂપે એકગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થ-પ્રદેશાર્થપણે સૌથી થોડા છે, તેથી મખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે મખ્યાતગણા છે, અને તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્થરૂપે મખ્યાતગણા છે, તેથી અસખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે અસખ્યાતગણા છે, અને તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્થરૂપે અસખ્યાતગણા છે અનતગુણ કર્કશ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થરૂપે તેથી અનતગણા છે, અને તે જ પુદ્ગલો પ્રદેશાર્થરૂપે તેથી અનતગણા છે એ જ નીતે મૃદુ, ગુરુ અને લઘુ સ્પર્શોનું જાણવું, પગ્ન શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શોનું વર્ણ પ્રમાણે જાણવું

૧૪

જો — એ ભગવત્ સકલ પરમાત્મપુરુષ પોતાની કપાયમાન અવસ્થાથી બંધ પડી, પાછા કેટલે કાળ કરે ?

મ — હં ઓતમ ! અવસ્થાનની અપેક્ષાએ (એટલે કે પરમાત્મકાળે / રજુ તારે) જોતામાં જોડો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અસંખ્ય કાળનું અંતર હોય પરંતુ પરમાત્મની અપેક્ષાએ (એટલે કે તે ત્યારે દિગ્દેશાદિક કંઈની અંતરમાં હોય ત્યારે) જોતામાં જોડો એક સમયનું અંતર હોય (પણ ત્યારે તે અસંખ્યાત કાળપત દિગ્દેશાદિક કંઈકે રહી પુનઃ તેમાંથી જુદો પડીને કંઈ ત્યારે) વધારેમાં વધારે અસંખ્યાતકાળનું હોય

એ પ્રમાણે નિઃકલ પરમાત્મપુરુષ કરીને પાછા નિઃકલ થાય તેનું અંતર સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ જોતામાં જોડો એક સમય અને વધારેમાં વધારે આવશ્યકનો અસંખ્ય ભાગ હોય. પરંતુ પરમાત્મની અપેક્ષાએ (એટલે કે નિઃકલ કરી પોતાના સ્થાનથી અસિત થાય અને જોતામાં જોડો એક સમય દિગ્દેશાદિક કંઈકે રહીને પુનઃ નિઃકલ થાય ત્યારે) જોતામાં જોડો એક સમય, અને વધારેમાં વધારે (એટલે કે ત્યારે અસંખ્યાતકાળ સુધી દિગ્દેશાદિક કંઈકે રહી તેથી જુદો થઈને સ્થિત થાય ત્યારે) અસંખ્યાતકાળનું અંતર હોય

તે જ પ્રમાણે સકલ જે પ્રદેશવાળા કરીને અવસ્થાનની અપેક્ષાએ જોતામાં જોડો એક સમય અને વધારેમાં વધારે અસંખ્યાતકાળ અને પરમાત્મની અપેક્ષાએ જોતામાં જોડો એક સમય અને વધારેમાં વધારે (એટલે કે

દ્વિપ્રદેશિકઃ ઋધ ચલિત ચર્ધને અનતકાળ પર્યાંત ઉત્તરોત્તર
ખીળ અનતપુદ્ગલોની સાથે મળધ કર્નો પુન તે જ
પરમાણુની સાથે સળદ્ધ ચર્ધને પુન ચાલે ત્યારે)
અનતકાળનું અતર હોય

એ પ્રદેશવાળા નિષ્કપ ઋધને સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ
ઓછામાં ઓછું એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે આવલિકાના
અમખ્ય ભાગનું, તથા પરસ્થાનની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા
એક સમયનું અને વધારેમાં વધારે અનતકાળનું અતર હોય.
એ પ્રમાણે અનતપ્રદેશિક ઋધ સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! સકપ અને નિષ્કપ પરમાણુઓમાં
કેણુ કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સકપ સૌથી થોડા છે, અને નિષ્કપ
અસખ્યાતમણુ છે એ પ્રમાણે અસખ્યાત પ્રદેશવાળા
ઋધો સુધી જાણવું

ગૌં—હે ભગવન્ ! સકપ અને નિષ્કપ અનત પ્રદેશ-
વાળા રકથોમાં કેણુ કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અનત પ્રદેશવાળા નિષ્કપ રકથો
સૌથી થોડા છે, અને તેથી અનત પ્રદેશવાળા સકપ અનત-
ગણુ છે *

ગૌં—હે ભગવન્ ! પરમાણુ અમુક અગે કપે, સર્વ
અગે કપે, કે નિષ્કપ હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! તે સર્વ અગે કપે અને કદાચ
નિષ્કપ પણ હોય

* મૂળમાં એ જવાના પાછા દ્રવ્યાર્થકપે, પ્રદેશાર્થકપે અને
દસ્યાર્થકપે વિશેષાધિકત્વના અનેક વિકલ્પો આપ્યા છે

પરંતુ દ્વિપ્રવેશિક ગ્રંથે કદાચ અમુક અંશ કંપે કદાચ
નવ અંશ કંપે અને કદાચ નિષ્કંપ પણ રહે ?

— સતક ૨૫ ઉદે ૪

૧૫

શ્રી — હં ભગવન ! પરમાત્મપુદ્ગલના સુબોધ અને
બદના સમપ્રયોજી અનતાનત પુદ્ગલપરિવર્તો જાણવા જેવું
છે સુબોધ અને બદના બોધથી એ પરમાત્મપુદ્ગલોના
અનતાનત પુદ્ગલપરિવર્તો જાણ છે કારણકે એક જ
પરમાત્મ દ્વપણ્થી માંડી અનતાત્મક દ્રવ્યો સાથે
મુબોધનો અનત પરિવર્તો પામે છે અને પરમાત્મ અનત
છે તથા દરેક પરમાત્મને અનત પરિવર્તો સંભવતા હોવાથી
પરમાત્મપુદ્ગલના પરિવર્તો અનતાનત જાણ છે તે તે
પુદ્ગલપરિવર્તો કેટલા પ્રકારના છે ?

મ — હં જોતમ ! (પુદ્ગલપરમાત્મના સાત પ્રકાર
પ્રમાણે) તે માત્ર પ્રકારના છે જ્યોદારિક પુદ્ગલપરિવર્તો
વૈકલ્પિક પુદ્ગલપરિવર્ત તૈમ્મસ પુદ્ગલપરિવર્ત કાર્મણ્ય પુદ્ગલ
પરિવર્ત મન પુદ્ગલપરિવર્ત વચન પુદ્ગલપરિવર્ત અને
આનંદાન પુદ્ગલપરિવર્ત

શ્રી — હં ભગવન જ્યોદારિક પુદ્ગલપરિવર્તનું તે નામ
શાથી છે ?

મ — હં જોતમ ! જ્યોદારિક શરીરમાં વલતા છત્રે

૧ મૂળના જાણે માટે પણ જાણનું અતર અને પછી તે
અપાના દ્રવ્યોર્થાશિષ્ણે ચિરીપાધિક્તવની વિચિત્ર છે

૨. પુદ્ગલ દ્રવ્યો સાથે પરિવર્ત — જ્યોદારિક પરમાત્મજ્ઞાનાં
મિલન તે પુદ્ગલપરિવર્ત

ઔદાગિક શરીરને યોગ્ય દ્રવ્યો ઔદારિકશરીરપણે અદ્યક્ષ કરેલા છે, તથા તેપણે તે પરિણામ પામેલા છે, નિર્જરાયેલા છે, શરપ્રદેશથી નીકળેલા છે અને જીવપ્રદેશથી છૂટા થયેલા છે, માટે તે ઔદાગિક પુદ્ગલપરિવર્ત કહેવાય છે એ પ્રમાણે પ્રાગ્નનુ પણ સમજી લેવું

ગૌ—હે ભગવન્' ઔદારિકપુદ્ગલપરિવર્ત કેટલા વર્ગો નીપજે ?

મં—હે ગૌતમ' અનત હિતસર્પિણી અને અવસર્પિણી^૧ વડે નીપજે એ પ્રમાણે અન્યનુ પણ સમજવું

ગૌ—હે ભગવન્' એ બધાની નિષ્પત્તિકાળમા કયો વર્ગ કોનાથી વિશેષાધિક છે ?

મં—હે ગૌતમ' સર્વથી થોડો કાર્મણુનો છે (જાગ્યું કે તે સૂક્ષ્મ તથા બહુતમ પદ્માન્નુનિષ્પન્ન હોય છે. એ વારે બહુ સ્વીકાર્ય છે, તથા સર્વ નાગકાદિપદ્માર્ણમાન જીવ વડે તે નિરતર અદ્યક્ષ કરાતા હોવાથી, તે સવળા પુદ્ગલોનું અદ્યક્ષ થોડા વખતમા થઈ ગયું), તેનાથી અનતગણો તૈજસનો છે (કાર્મણુથી રચ્ય હોવાથી), તેનાથી અનતગણો ઔદાગિકનો (તેનાથી અધિક હોવાથી), તેનાથી અનતગણો આનપ્રાણનો^૨, તેનાથી અનતગણો

૧ એટલે કે એક જીવ આદ્ય હોવાથી, અને પુદ્ગલ અનત હોવાથી, તથા પૂર્વે અદ્યક્ષ કરેલા ગણવાના ન હોવાથી

૨ જોકે તે ઔદારિક પુદ્ગલ કરતા સૂક્ષ્મ હોય છે, તથા બહુપ્રદેશિક હોય છે, છતાં અપર્યાપ્ત અવસ્થામા તેમનું અદ્યક્ષ હોવું નથી, તથા અપર્યાપ્ત અવસ્થામા પણ ઔદારિક શરીરના પુદ્ગલો કરતા તે થોડા હોવાનું હોય છે

મન ના^૧ તેનાથી જ્ઞાનતમસા વ્યવહાર^૨ અને તેનાથી
જ્ઞાનતમસો વૈદિક નો છ^૩

—શ્લોક ૧૩ છંદ ૪

૧૬

ઓ —હે ભગવન! પરમાત્મ સાધ્ય છે કે અસાધ્ય?

મ —હે ઓતમ! દ્રવ્યાર્થરૂપે તે સાધ્ય છે અને
વસ્તુા પરીવર્તે તે અસાધ્ય છે

ઓ —હે ભગવન! પરમાત્મ ચરમ છે કે અચરમ?

મ —હે ઓતમ! દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ચરમ નથી પણ
અચરમ છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કદાચિત્ ચરમ છે અને
કદાચિત્ અચરમ છે કાલની અપેક્ષાએ કદાચિત્ ચરમ છે
અન કદાચ અચરમ છે તથા ભાવની અપેક્ષાએ કદાચિત્
ચરમ છે અન કદાચિત્ અચરમ છે

—શ્લોક ૧૪ છંદ ૪

[વિવરણ] ૭ પરમાત્મ વિવક્ષિત પરિણામથી રહિત
અર્થને પુનઃ તે પરિણામને પામશે નહીં તે પરમાત્મ તે
પરિણામની અપેક્ષાએ ચરમ કહેવાય છે અને ૭ પરમાત્મ
પુનઃ ન પરિણામ પામશે તે અપેક્ષાએ તે અચરમ છે
દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પરમાત્મ ચરમ નથી કારણ કે યદ્યપિ
મત્તવા છતાં તે ફરી પરમાત્મ જનશે ક્ષેત્રસામાન્યની દ્રષ્ટિએ
તો તે અચરમ છે કારણ કે પરમાત્મ ફરીથી ત્યાં આવશે.

૧ ધ્યેય વગાદિ કામમાં તેનું મહત્ત્વ ન હોવાથી.

૨ મતોદ્રવ્યથી સાધ્યત્વ અતિ મુશ્કેલ હોવાથી બિંદુ સાથે
ધ્યાન વેળાય છે તેથી.

૩ વૈદિક શરીર બદલ કાલે પ્રાણ વર્ત્ત હોવાથી.

પરંતુ અમુક કેવલજ્ઞાનીએ સમુદ્ધવાત જ્યો હોય, તે કેવલ-
જ્ઞાનીના સંબંધવિશિષ્ટ પરમાણુ કોઈ પણ સમયે તે ક્ષેત્રના
આશ્રય નહીં કરે, કારણ કે તે કેવલીનું નિર્વાણ થવાથી તે
ક્ષત્રના પુત્ર કદી નથી આવવાના માટે તે અપેક્ષાએ તે
અન્ન છે તે પ્રમાણે પૂર્વાણુદિ કાળને વિષે જે કેવલીએ
સમુદ્ધવાત કયો, તે કાલને વિષે જે પરમાણુ રહેલો છે, તે
પરમાણુ તે કેવલિસમુદ્ધવાતવિશિષ્ટ તે કાળને કદી પણ પ્રાપ્ત
નહીં કરે માટે તે ચરમ છે, પણ વિશેષજીરહિત ઝાલની
અપેક્ષાએ તે અચરમ છે તે જ પ્રમાણે કેવલિસમુદ્ધવાતને
અવસરે જે પરમાણુ વર્ણાદિ વિશેષભાવને પ્રાપ્ત થયો હતો,
તે યન્માણુ વિવક્ષિત કેવલિસમુદ્ધવાતવિશિષ્ટ વર્ણાદિપિણ્યામની
અપેક્ષાએ ચરમ છે]

૧૭

ગૌ—હે ભગવન ! કેટલા પ્રકારના પુદ્ગલો હતા છે ?

મ—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારના પુદ્ગલો હતા છે

૧ પ્રયોગપરિણુત—એટલે કે જીવના વ્યાપાગથી શરીરાદિરૂપે
પરિણામ પામેલા ૨ ભિન્નપરિણુત (પ્રયોગ અને અભાવ
જનેના સંબંધથી પરિણામ પામેલા*), અને ૩ વિસ્રસા-
પરિણુત (અભાવથી પરિણમેલા)

* પ્રયોગપરિણામનો ત્યાગ કર્યા વિના વિસ્રસા—અભાવથી
પરિણામાન્તરને પ્રાપ્ત થયેલા મૃત જ્વેષસાદિ પુદ્ગલો તે ભિન્ન
પરિણુત, અથવા વિસ્રસાથી પરિણુત થયેલી તથા ઔદારિકાદિ ગરી-
પણે પરિણામ પામેલી ઔદારિકાદિ વર્ગજ્ઞાએ જીવના પ્રયોગથી
જન્માદ ઔદારિકાદિ ગરીર વચ્ચે રૂપે પરિણુત થાય ત્યારે તે પણ
ભિન્નપરિણુત જ્ઞેવાય છે

ઔ —હે ભગવન્' પ્રયોગપરિણત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના હતા છે ?

મ —૬ જોતમ પાંચ પ્રકારના હતા છે એકેદ્રિય-પ્રયોગપરિણત (એટલે કે એકેદ્રિય જીવના વ્યાપાર વડે પરિણત પામેલા બે ઉદ્રિયપ્રયોગપરિણત એમ બેએક પ્રયોગપરિણત^૧

ઔ —હે ભગવન્' બિંબપરિણત પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના હતા છે ?

મ —૬ જોતમ પાંચ પ્રકારના હતા છે તે આ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયબિંબપરિણત એમ પચેદ્રિય મુખી

ઔ —હે ભગવન્' વિસસાપરિણત-અભાવથી પરિણતને પ્રાપ્ત થયેલ પુદ્ગલો કેટલા પ્રકારના હતા છે ?

મ —૬ જોતમ પાંચ પ્રકારના હતા છે તથ્યપરિણત અંધપરિણત, રસપરિણત, પદ્યપરિણત અને મત્સ્ય-પરિણત^૨

૧ મૂળમાં પછી તે દરેકના પેદા વિષયનો પણ જણાવેલા છે, એમને એકેદ્રિયના પૃથ્વી જ્વાલિ પાંચ પચેદ્રિયના નેરવિક વિષય તેવ અને મનુષ્ય પાગ તે દરેકના સૂક્ષ્મ વ્યાપાર જલજલ, મ્થલવર પર્વાત અપર્વાત રસજ સન્નિધિ — એમ એકલા પેદાવિષય પ્રસિદ્ધ છે તે જણાવેલા છે

૨ તે પણ વરેણના પેદાવિષયો પણ મૂળમાં જણાવ્યા છે મૂળમાં જાની પછી પ્રયોગના મન-વાણી-મયના પ્રયોગ એમ ત્રણ પેદાવિષય પાડ્યા છે અને મન-વાણીના પાંચ સજ્જ મિથ્યા જ્વાલિ પેદાવિષય પાડ્યા છે કલપપ્રયોગમાં જ્યોત્સારિકાદિ સરીકાપે પેદાવિષય પાડ્યા છે, અને તે દરેકના

ગૌ—હે ભગવન્ ! પ્રયોગપરિણત, મિત્રપરિણત અને વિશ્વસાપરિણત એ પુદ્ગલોમા ज्या પુદ્ગલો કાનાથી વિશેષાધિદ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સૌથી થોડા પ્રયોગપરિણત છે, તેથી મિત્ર અને અનતગણા છે અને નથી વિશ્વસાપરિણત અનતગણા છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે

—શતક ૮, ઉદે ૧

પાછા એકેન્દ્રિયાદિ રૂપે પેદાવિભાગ પાડ્યા છે તે જ પ્રમાણે મિત્રતા પણ મનોમિત્ર, વચનમિત્રાદિ પેદાવિભાગ પાડ્યા છે અને વિશ્વસાના વર્ણાદિ પેદાવિભાગ પાડ્યા છે, તે વર્ણાદિના પણ કૃષ્ણાદિ પેદાવિભાગ પાડ્યા છે

આમ એક દ્રવ્યની અપેક્ષાઓ આટલો વિસ્તાર કરી, પાછા બે દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ તે બધું ગણાવ્યું છે તેમા એક અમુક રીતે અને બીજી બીજી રીતે એવા પણ વિભાગો સંભવતા હોવાથી વિસ્તારનો ખાર નથી રહ્યા એ પ્રમાણે પાછા પણ દ્રવ્યોનો, અને અ તે ચાર દ્રવ્યોનો એમ અસંખ્યાત અને અનંત દ્રવ્યોનો કલ્પેખ કરી પ્રકરણ પૂરું કર્યું છે

૧ કારણકે પ્રયોગપરિણત એટલે ગતીશદિરૂપે પરિણત, પરંતુ જીવપુદ્ગલનો સખ વધાવ થોડો છે, તેથી તે થોડો છે, વિશ્વમાં તે અનંત છે, કારણકે જીવથી ગ્રહણ ન થાય તેવા પણ અનંત પુદ્ગલો છે

અસ્તિકાય અને કાલવિભાગ

૧ અસ્તિકાય

૧

વિવરણ અન્તિ એટલે પ્રદેશ અને કાય એટલે સમૂહ. એ પ્રમાણ અસ્તિકાય એટલે પ્રદેશોના સમૂહ. જીવ પુદ્ગલ વગેરે પાંચ દ્રવ્યોને અન્તિકાય પણ કહેવામાં આવે છે કારણકે તે દ્રવ્યો પ્રદેશોના સમૂહરૂપ છે તેઓ એક પ્રદેશરૂપ અથવા એક અવયવરૂપ નથી. પુદ્ગલ તે કે અવયવરૂપ તથા અવયવપ્રત્યયરૂપ એમ બે પ્રકારનું છે.

જૈનદર્શન જીવ સિવાય બીજું અજીવતત્ત્વ માને છે તે અજીવતત્ત્વ પાંચ પ્રકારનું છે. ધર્મોસ્તિકાય અધર્મોસ્તિકાય આકાશાન્તિકાય કાલ અને પુદ્ગલાન્તિકાય. તેમાં કાલનો પ્રદેશસમૂહ સંભવતો ન હોવાથી તેને અસ્તિકાય કહેવામાં નથી આવતો. ઉપરાંત કેટલાક આત્માને તો તે

નનત્ર તત્ત્વ પણ નવી માનતા એટલે અજ્ઞાતત્ત્વમા ચાગ
અસ્તિકાયો છે, અને પાચમો જ્ઞાન્તિકાય. એમ કુલ પાચ
અસ્તિકાયો થયા

એમા જીવ, આકાશ અને પુદ્ગલ એ તત્ત્વો નો
વેગેપિદ, ન્યાય, સામ્ય આદિ દર્શનેને પણ માન્ય છે, જે
દ પુદ્ગલાન્તિકાયને બદલે ખીજા દર્શનોમા પ્રકૃતિ, પરમાત્મ
આદિ શબ્દોનો ઉપયોગ થાય છે. પરંતુ, ધર્માન્તિકાય અને
અધર્માન્તિકાય એ બે તત્ત્વો જૈનદર્શન સિવાય ખીજી
કોઈ પણ દર્શન માનતું નથી

જાધા દ્રવ્યો આકાશમા અવકાશ મેળવીને ગહેલા છે
ને પ્રમાણે ધર્મ, અધર્મ જીવ, અને પુદ્ગલ પણ આકાશમા
જ સ્થિત છે તેમા જીવ અને પુદ્ગલ એ બે દ્રવ્યો જ ગતિ-
શીલ અને ગતિપૂર્વક સ્થિતિશીલ છે, અર્થાત્ ગતિ અને
સ્થિતિનું ઉપાદાનકારણ જીવ અને પુદ્ગલ જ છે. તો પણ
નિમિત્તકારણ કે જે કાર્યની ઉત્પત્તિમા અવશ્ય અપેક્ષિત છે, તે
ઉપાદાનકારણથી ભિન્ન હોવું જ જોઈએ એથી જીવ-
પુદ્ગલની ગતિમા નિમિત્તરૂપે ધર્માન્તિકાયની અને સ્થિતિમા
નિમિત્તરૂપે અધર્માન્તિકાયની સિદ્ધિ થઈ જાય છે આ
અભિગ્રાયથી શાસ્ત્રમા ધર્માન્તિકાયનું લક્ષણ જ 'ગતિશીલ
'પદાર્થોની ગતિમા નિમિત્ત થવું' અને અધર્માન્તિકાયનું લક્ષણ
'સ્થિતિમા નિમિત્ત થવું' એટલું બતાવ્યું છે

એ ધર્મ અને અધર્મનું કાર્ય આકાશથી મિદ્ધ થઈ શકે
નમ નથી. કેમકે તે અનત અને અખડ હોવાથી જડ તથા
એવન દ્રવ્યને પોતાનામાં સર્વત્ર ગતિ અને સ્થિતિ કરતા રોકા
ગઈ નહીં. એટલે અનત પુદ્ગલ અને અનત જીવવ્યક્તિઓ

અનત પરિભાષ્ય વિસ્તૃત આકાશધ્વન્યા રોગાવા વિના સમાર
કરશે તેથી તે એવી પૃથક્ ઘડી જ્યાં કે જ્યાં એમનું હરીથી
મળવું અને નિવન સૃષ્ટિ રૂપે ન હોય આવી પણ એ અસંભવિત
ના નહીં ના કહિત તો જરૂર થશે. આ કારણથી ઉપગ્યા
નતિશાસ દ્વેષોની મતિમયોદાને નિષ્ક્રિય કરના નરવના
ત્રીકાર જન દશન કરે છે એ / તત્ત્વ ધર્મોન્નિકામ કહેવાય
એ જ દલીલથી એ રીતે ચિત્તિમયોદાના નિવામકરૂપે
અધર્મોન્નિકામ તત્ત્વનો ત્રીકાર થાય છે

એ ધર્મ આદિ એ સમગ્ર આકાશધર્મ નથી રહેના
પણ આકાશના અનુક પરિમિત બાગમાં / ચિત્ત ॥ નોટલા
બાગમાં તે સ્થિત છે તેટલો બાગ લોક-લોકાકાશ કહેવાય
છે આ બાગની મહાર આસપાસ ચારે તરફ જે અનત
આકાશ વિસ્તર્ય છે તે અમોઘાકાશ કહેવાય છે

ધર્મોન્નિકામ્યાદિ પાંચે દેવ નિદ્રા છે અર્થાત્ તે પેલ
પોતાના સામાન્ય તથા વિશેષરૂપથી કદાપિ અમૃત જતાં નથી
તે પાંચે સ્થિર પણ છે — એટલે કે તેમની અખ્યાત્ય ક્યારેય
ઓછાવતાપણું જતું નથી ધર્મ અધર્મ આકાશ અને જીવ
એ ચાર અર્થ છે કુદરત રહી (મૃત) છે વળી ધર્મ
અધર્મ અને આકાશ એક એક અક્રિય છે એમની જે
અથવા એથી અધિક વ્યક્તિઓ નથી હોતી એ જ રીતે
તે ત્રણે નિષ્ક્રિય પણ છે

કામ એટલું સમૂહ એ ઉપરથી એવું સૂચિત થયું
છે કે ન પાંચે પ્રદેસસમૂહરૂપ છે પ્રદેસ એટલે એવો મુદ્દમ
અસ કે જેના બીજા અસોની કલ્પના મવરુની ભુલિથી પણ
ન થઈ શકે ધર્મ અને અધર્મ અને એક એક વ્યક્તિરૂપ

છે, અને એમના પ્રદેશ અમખ્યાત છે અર્થાત્ હિંત્ર અને દ્રવ્યો એક એવા અખ્યુત નકધરૂપ છ દેવતા અમખ્યાત અવિભાજ્ય અશ કક્ષત ભુદિયી રૂપી સંજ્ઞા છે, પાનુ વસ્તુભૂત નકધરૂપી અક્ષગ કર્મી ગકાના નથી

જીવદ્રવ્ય વ્યક્તિરૂપે અનત છે પ્રત્યેક જીવ એક અખ્યુત વસ્તુ છે તેને પણ અમખ્યાત પ્રદેશ છે

આકાશદ્રવ્ય શ્રીજ્ઞ ગદ્યા દ્રવ્યોથી ગોરો નકધ છે દ્રવ્ય ને અનતપ્રદેશપરિમાણ છે

પુદ્ગલદ્રવ્યના નકધ નિયતરૂપ નથી હોતા, કાર્ત્ત મખ્યાત પ્રદેશનો, કાર્ત્ત અમખ્યાત પ્રદેશનો, કાર્ત્ત અનત-પ્રદેશનો તો કાર્ત્ત અનતાનત પ્રદેશનો પણ હોય છે પુદ્ગલના પ્રદેશ પોતાના નકધથી જુદા પણ ચર્ચ શક્ય છે

ગૌં—હે ભગવન્! અસ્તિકાયો કટલા છે?

મં—હ ગૌતમ! પાત્ર છે ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય, આકાશાન્તિકાય, જીવાન્તિકાય અને પુદ્ગલાન્તિકાય

ગૌં—હે ભગવન્! ધર્માન્તિકાયમા કટલા રંગ, ગદ્યા રમ અને સ્પર્શ છે?

મં—હે ગૌતમ! ધર્માન્તિકાય અરૂપી છે, તેથી તેમા રંગ, ગદ્યાદિ નથી તે અરૂપી, અજીવ, અને શાશ્વત અવસ્થિત લોકદ્રવ્ય છે દ્રવ્યથી ધર્માન્તિકાય એક દ્રવ્ય છે, ક્ષેત્રથી તે ક્ષોક જેવડો છે, કાળથી તે નિત્ય છે, ભાવથી તે રંગ ગદ્યાદિ વિનાનો છે ગુણથી તે ગતિગુણવાળો છે, એ પ્રમાણે અધર્માન્તિકાય ચિત્તિગુણવાળો છે આકાશાન્તિકાય તો લોકા-લોક જેવડો છે, અને ગુણથી અન્ય દ્રવ્યોને અવદાશ આપવારૂપ અવગ્રાહનાગુણવાળો છે

મી — દે ભગવન જીવાન્તિકામ કેટલાં રૂપમધાદિ-
વાત્રો છે ?

મ — હ મોતમ જીવાન્તિકામ પણ ભરપી હાર્દ
રૂપમધાદિ વિનાના છે દ્રવ્યથી તે અનત દ્રવ્યરૂપ છે સૂત્રથી
ત શ્રીક જેવડો છે કાળથી તે નિત્ય છે ભાવથી રમ
નધાદિ વિનાનો તથા ગુણથી મોખ્યાપારરૂપ ઉપરોમગુણ-
વાત્રો છે

મી — હ ભગવન! પુરુષજીવાન્તિકામમાં કેટલાં રમ
નધાદિ છે ?

મ — હ મોતમ તે પાંચ રમ, પાંચ રસ એ ત્રણ
અને આઠ રસવાત્રો છે મૂત છે અશ્વ છે સમિત
છે અન અવશિષ્ટ લોકાન્વ છે દ્રવ્યથી તે અનત દ્રવ્યરૂપ
છે સૂત્રથી લોક જેવડો છે કાળથી નિત્ય છે ભાવથી
રમનમધાદિવાત્રો છે અને ગુણથી તે (૫૨ ૫૨ સમધાપ)
મદલગુણવાત્રો છે ૧

મી — હ ભગવન ધર્મોન્તિકામનો એક પ્રદેશ તે
ધર્મોન્તિકામ એમ કહેવાય ?

મ — ના મોતમ એ પ્રમાણે એ ત્રણ કે અમુકએ
પ્રદેશો પણ ન કહેવાય, ત્યાં સુધી ધર્મોન્તિકામના એક પ્રદેશ
પણ જણે છે ત્યાં સુધી તેને ધર્મોન્તિકામ ન કહેવાય.
ઠાણ કે ચક્રનો ભાગ તે ચક્ર ન કહેવાય તે આપુ હોય

૧ મરણ કે મૃત્યુવિશિષ્ટ અને પુરુષો સ્થાયી હવે
છે નહીં જીવના પ્રાણપારી છત્ર મૃત્યુવિશિષ્ટ અને અનંત
પુરુષોનું મરણ ક્યાં કરે છે.

ત્યારે જ ચક્ર કહેવાય તે પ્રમાણે, ત્યારે ધર્માન્તિકાય પૂરો હોય ત્યારે જ ધર્માન્તિકાય એમ કહેવાય

—શતક ૨, ઉદ્દે. ૧૦

૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! આકાશના કેટલા પ્રકાર છે ?

મં—હે ગૌતમ ! બે પ્રકાર છે લોકાકાશ અને અલોકાકાશ જે ક્ષેત્રમા ધર્માન્તિકાય વગેરે દ્રવ્યો રહે છે, તે ક્ષેત્ર, તે દ્રવ્યો સહિત લોક-લોકાકાશ કહેવાય છે, અને તેથી બિલકુલે તે અલોકાકાશ અલોકાકાશમા જીવાદિ દ્રવ્યો નથી આકાશ પોને અચરુલલુ છે,

—શતક ૨, ઉદ્દે. ૧૦

૩

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાય કેટલો મોટો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે લોકપ્રમાણુ છે, લોકને અર્પણે તથા લોકને જ અડીને રહેલો છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાયના કેટલા ભાગને અધોલોક સ્પર્શે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અધોલોક ધર્માન્તિકાયના અડધાર્થી વધારે ભાગને અડકે છે ?

ગાં—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાયના કેટલા ભાગને તિર્મલોક સ્પર્શે છે ?

૧ હારણકે ૧૪ રજ્જુપ્રમાણુ લોકમા અધોલોક સાત રજ્જુ પ્રમાણુથી વધારે છે રજ્જુ માટે જુઓ આગળ પા ૫૫૧

મ — હે ઔતમ ! આ અર્થે ભાગને ?

ઓ — હે ભગવન ! ધર્મોસ્તિકાયાના ક્રેદ્યા ભાગને
ગમ્યસિક પર્થે છે ?

મ — હે ઔતમ ! ધર્મોસ્તિકાયાના ક્રેદિકે આજા અથ
ભાગને અડકે ॥

— સતક ૨ શ્લોક ૧

૩

ઓ — હે ભગવન ! આ લોક કેવો કહેવાય છે ?

મ — હે ઔતમ ! આ લોક પચાસ્તિકામરપ
કહેવાય છે

ઓ — હે ભગવન ! ધર્મોન્તિકામ વડે જીવેલી સી
પ્રવૃત્તિ થાય ?

મ — હે ઔતમ ! ધર્મોન્તિકામ વડે જીવેલું ગમન-
અમન બાત ઉન્મેપ મનોભોમ વચન્મેમ અને કામ્યભોમ
પ્રવર્તે છે તે સિવાય તેવા પ્રકારના ૭ બીજા અમનસીક
બાવે છે તે સવ ધર્મોન્તિકામથી પ્રવર્તે છે તેમજ
ધર્મોસ્તિકામ અતિસક્ષણ છે

ઓ — હે ભગવન ! અધર્મોન્તિકામ વડે જીવેલી સી
પ્રવૃત્તિ થાય ?

મ — હે ઔતમ ! અધર્મોસ્તિકામવડે જીવેલું કીભા
રૂડેવુ મેનડુ સવ અને મનો વિર કરવું વગેરે ને કાઈ
નિર બાવે છે તે પ્રવત છે કારણકે અધર્મોન્તિકામ
રિયતિસક્ષણ ॥

૧ કારણકે વિચરુદ્ધોલ્લું પ્રમાણ ૧૮ થાબ્બનું છે અને
ધર્મોન્તિકામનું તે અસંખ્યથાબ્બનું છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! આકાશાન્તિકાયવડે જીવેલી અને અજીવેલી શી પ્રવૃત્તિ થાય ?

મં—હે ગૌતમ ! આકાશાન્તિકાય એ જીવ અને અજીવદ્રવ્યોના આશ્રયકષ્પ છે (જેમ એક ઝોરડાનું આકાશ એક દીવાના પ્રકાશથી ભગાય, અને બીજા મહત્ત્વ દીવાનો પ્રકાશ પણ ત્યા જ સમાય, તેમ પુદ્ગલના પગિણામની વિચિત્રતાને લીધે) એક કે એ પરમાણુથી પૂર્ણ એક આકાશ પ્રદેશની અદર મો પરમાણુ પણ માય અને હજાર કરોડ — કે અનંત સુધીના પરમાણુઓ પણ સમાય

ગૌં—હે ભગવન્ ! જીવાસ્તિકાયવડે જીવોનું શું પ્રવર્તે ?

મં—હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાય વડે જીવ અનંત આભિનિબોધિત જ્ઞાનના (ભતિજ્ઞાનના) અને અનંત શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયોના — એમ દેવલજ્ઞાન અને દર્શનના અનંતપર્યાયોના — એમ તે તે જ્ઞાન અને દર્શનના ઉપયોગને પ્રાપ્ત થાય છે કેમકે ઉપયોગ (બોધવ્યાપાર) એ જીવનું લક્ષણ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય વડે શું પ્રવર્તે ?

મં—હે ગૌતમ ! તેના વડે જીવોને ઔદારિક, વૈદિક, આહારક, તૈજસ, (અને) કાર્મણુ (શરીર), શ્રોત્રેન્દ્રિયથી માહીતે સ્પર્શનેન્દ્રિય સુધીની ઇન્દ્રિયો, મનોયોગ, વચનયોગ, વાયયોગ અને શ્વાસોર્જ્વાસનું ગ્રહણુ પ્રવર્તે છે કેમકે ગ્રહણુલક્ષણુ પુદ્ગલાસ્તિકાય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાયનો એક પ્રદેશ કેટલા ધર્માન્તિકાયના પ્રદેશો વડે સ્પર્શાયેલો હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! જોછામા જોછા ત્રણ, અને વધારેમા વધારે ૭ (કારણકે લોકાન્ને આવેલા ત્રિકોણુ

ખૂણામાં આવેલા ધર્માન્તિકાવને એક ઉપરનો અને ને
માળાના એમ ત્રણ જ ધર્માન્તિકાવના પ્રદેશોની સ્પર્શના
દોષ. ત્યારે તેવો ખૂણો ન હોય ત્યારે ચાર દિશાના ચાર
એક ઉપરનો અને એક નીચેનો મળીને કુલ ૭ થાય.)

ગૌ — હે ભગવન્ ! તે કેટલા અધર્માન્તિકાવના પ્રદેશો
વડે સ્પર્શાયેલો હોય ?

મ — હે ગૌતમ ! આઠામાં આઠના ચાર, અને
વધારેમાં વધારે સાત.^૧

ગૌ — ભગવન્ ! તે કેટલા આકાશાન્તિકાવના પ્રદેશો
વડે સ્પર્શાયેલો હોય ?

મ — હે ગૌતમ ! સાત. (સોઠાને પશુ આકાશ
હોવાથી તેન આઠામાં આઠું એ વિકલ્પ સંભવનો નથી.)

ગૌ — હે ભગવન્ ! તે કેટલા જ્વાલતાન્તિકાવના પ્રદેશો
વડે સ્પર્શાયેલો હોય ?

મ — હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશો વડે. (કારણકે તે
એક જ કેશવે અનંત જ્વાલાત પ્રદેશો આવી રહેલા હોય છે.)

ગૌ — હે ભગવન્ ! તે કેટલા પુદ્ગલાન્તિકાવના પ્રદેશો
વડે સ્પર્શાયેલો હોય ?

મ — હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશો વડે
ગૌ — હે ભગવન્ ! તે કેટલા કાલ (અઘા)ના અમયો

વડે સ્પર્શાયેલો હોય ?

૧. કારણકે ધર્માન્તિકાવના પ્રદેશોની વડે ત્રણ અને ૭ તે
પર ૪; ઉપરાંત ૪માં ધર્માન્તિકાવનો પ્રદેશ ૭ ત્યાં અધર્મા
ન્તિકાવનો પશુ ૭ તેથી એક વધે.

મ૦—હે ગૌતમ ! કદાચિત્ સ્પર્શયેત્તો હોય, અને
કદાચિત્ ન સ્પર્શયેત્તો હોય ? જો સ્પર્શયેત્તો હોય તો અનત
નમયો વડે ? સ્પર્શયેત્તો હોય

[અધર્મસ્તિકાયમા પણ તે પ્રમાણે જ છે]

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! આઝાશસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ
કેટલા ધર્મસ્તિકાયના પ્રદેશો વડે સ્પર્શ કરાયેત્તો હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! કદાચિત્ ' (લોકની અપેક્ષાએ) સ્પર્શ
કરાયેત્તો હોય, અને (અલોકની અપેક્ષાએ) સ્પર્શ કરાયેત્તો ન
હોય જો સ્પર્શ કરાયેત્તો હોય, તો ઓછામાં ઓછા એક, ૩
બે, ત્રણ કે ચાર વડે સ્પર્શ કરાયેત્તો હોય, અને વધારેમાં
વધારે માત્ર પ્રદેશો વડે સ્પર્શ કરાયેત્તો હોય ૪ તે પ્રમાણે
અધર્મસ્તિકાયનું પણ જાણુવું આઝાશસ્તિકાયના છ પ્રદેશો
વડે ન સ્પૃષ્ટ હોય, અધર્મસ્તિકાયના પ્રદેશો વડે કદાચિત્ સ્પૃષ્ટ

૧ કારણકે લોકમાં પણ કાંઈ તો માત્ર અઢી કીપમાં ન
બાપેત્તો છે

૨ કારણકે તે અનાદિ હોવાથી તેને અનંત મમયની સ્પર્શના
હોય છે, અથવા વર્તમાન મમયવિશિષ્ટ અનંત દ્રવ્યો ને અનંત
નમય કહેવાય છે, માટે

૩ અલોકાગ્રાગ્નિના અમતાનમાં વર્તેલો આઝાગ્રપ્રદેશ લોકાન્તમાં
વર્તેલો એક ધર્મસ્તિકાયના પ્રદેશને ન સ્પર્શે વર્તેલો આઝાગ્ર-
પ્રદેશ જે વડે સ્પૃષ્ટ હોય, તે અલોકાગ્રાગ્નિના પ્રદેશની બાબત,
ગ્રીષ્મ અને કપ્તક મર્મના પ્રદેશો હોય, તે ત્રણ વડે સ્પૃષ્ટ હોય,
લોકાન્તને વિશે ખૂણામાં રહેલો આઝાગ્રપ્રદેશ ઉપર-નીચે, અને તે
વિષ્ણુમાં રાંધેલો જે જેમ ચાર પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય

૪ જે આઝાગ્રના પ્રદેશ ઉપર-નીચે, ચાર-નિશ્ચ અને ચોરસ
છે ત્યાં ન પ્રદેશો પ્રજા વડે સ્પર્શાય તે માત્ર વડે સ્પર્શાય

હાથ કે ન હાથ હાથ તો અવશ્ય અને ત પ્રદેશો વડે રૂપ
હાથ એ પ્રમાણે પુરુષશાસ્ત્રિકાવના પ્રદેશો અને કાવના
અમરોની અવશના જાણી.

મૌ —હે ભગવન્ જીવાસ્તિકાવનો એક પ્રદેશ કેટલા
ધર્માસ્તિકાવના પ્રદેશો વડે રૂપ હાથ ?

મ —હં મૌતમ ! આજામા આજા માર અને
વધારેમાં વધારે સાત વડે એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાવનું પણ
તણવું આકાશાસ્તિકાવના સાત પ્રદેશ વડે અવશિષ્ટ હાથ
બાકી બધું ધર્માસ્તિકાવ પ્રમાણે જણવું.

મૌ —હે ભગવન્ ! પુરુષશાસ્ત્રિકાવના એક પ્રદેશ
કેટલા ધર્માસ્તિકાવના પ્રદેશો વડે રૂપ હાથ ?

મ —હં મૌતમ ! જીવાસ્તિકાવની પેઠે બધું જણવું.

મૌ —હે ભગવન્ ! કાવના એક સમય કેટલા
ધર્માસ્તિકાવના પ્રદેશો વડે રૂપ હાથ ?

મ —હં મૌતમ ! સાત પ્રદેશો વડે^૧ અધર્માસ્તિકાવ,
અને આકાશાસ્તિકાવનું એ મુળજ ૮ જણવું જીવાસ્તિકાવ
અને પુરુષશાસ્ત્રિકાવના અને ત પ્રદેશો વડે રૂપ હાથ, વગેરે
અધર્માવ સમયવિશિષ્ટ અવદ-વને પણ અધર્માવ કદીએ તો
અને ત અધર્માવને વડે પણ રૂપ હાથ ૭ એમ કહવું તેઈએ.

૧. મૂળમાં બહો પુરુષશાસ્ત્રિકાવના એ પ્રદેશો પણ પ્રદેશો
એમ સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અને ત પ્રદેશોની પણ ગણના છે
તે દરેકમાં જુદાં તે શ્રેણી કસવત મને છે; પણ બીજી રીતે તે
નિરુપણની કોમળી તેને બહો પડવી મૂળી છે.

૨. બહો આજામા આજું એવો નિશ્ચય સજવતો નથી;
કારણ કે કોમળતાના જૂણા નિષે ક્ષણ છે જ વલિ.

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ધર્માન્તિકાયદ્રવ્ય ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રદેશો વડે સ્પર્શ કરાયેલ હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! એક પણ પ્રદેશ વડે સ્પર્શ કરાયેલ ન હોય, પરંતુ અધર્માન્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશો વડે, આકાશાન્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશો વડે, જ્વાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશો વડે, અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના અનંત પ્રદેશો વડે સ્પૃષ્ટ હોય પરંતુ અદ્ધા-કાલ-સમયો વડે તો કદાચ સ્પૃષ્ટ હોય, અને કદાચ સ્પૃષ્ટ નહોય (કાળુ કે અદ્ધા-સમય-માત્ર અદ્વીદીપમા જ છે) એ પ્રમાણે ખીજે બધે પણ નમજવું

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ધર્માસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ અવગાઠ હોય, ત્યાં ખીજા કેટલા ધર્માન્તિકાયના પ્રદેશો અવગાઠ હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! એક પણ નહિ, પણ અધર્માન્તિકાયનો એક, આકાશાસ્તિકાયનો એક, જ્વાસ્તિકાયના અનંત અને પુદ્ગલાન્તિકાયના અનંત હોય, અદ્ધા-સમયના તો કદાચ હોય અને કદાચ ન હોય હોય તો અનંત હોય

એ પ્રમાણે અધર્માન્તિકાયનું સમજવું આકાશાસ્તિકાયનો એક પ્રદેશ હોય, ત્યાં પણ એ મુજબ જ જાણવું, પરંતુ આકાશાસ્તિકાયમાં સર્વત્ર ધર્માદિ નથી, તેથી આકાશના પ્રદેશ આગળ કદાચ ધર્માદિનો પ્રદેશ ન પણ હોય

જ્વાસ્તિકાયના પ્રદેશ આગળ ધર્મ = પ્રમાણે જ સમજવું, પરંતુ તેના પ્રદેશ આગળ જ્વના પણ અનંત પ્રદેશો હોય

એમ નાહ્યુ^૧ પુદ્ગલાસ્તિકામ શ્રવની પેઠે / નહ્યો ૫૭૬
 પુદ્ગલાસ્તિકામના બે વગેરે પ્રદેશો અવગાદ હોય ત્યાં
 ધર્મોસ્તિકામદિના કેટલા હોય તે પ્રમાણે પ્રસંગે બે પુદ્ગલના
 પ્રદેશો અલગ રહ્યા હોય, તો તેની સખ્યા મુજબ નાહ્યુ
 પણ તેના પ્રદેશો મળાને એક જ થઈ ગયા હોય, તો
 એક જ નાહ્યુ. જુદા પુદ્ગલ અને અલ્પ સમયના તો દરેક
 કેસલું જનત જ નહ્યુ.

ગો — હે ભગવન્ ! આ એક ધર્મોસ્તિકામ અવગાદ
 હોય, તો કેટલા ધર્મોસ્તિકામના પ્રદેશો રહેલા હોય ?

મ — એક પણ નહિ. પણ અધર્મોસ્તિકામ અને
 આકાશોસ્તિકામના અસખ્યાન હોય પરંતુ શ્રવાસ્તિકામ,
 પુદ્ગલાસ્તિકામ અને અલ્પ-સમયના જનત હોય. એમ
 બધે સમજી લેવું.

ગો — હે ભગવન્ ! આ ધર્મોસ્તિકામ અધર્મોસ્તિકામ
 અને આકાશોસ્તિકામને વિષે કેઈ પુરુષ બેસવાને લિખે
 ગઈવાને, અને આબેહવાને શક્તિમાન છે ?

મ — ના મૌતમ ! પરંતુ તે મ્હાને જનત શ્રવે
 અવગાદ છે. જેમ કેઈ જોરયાનાં બારણા બંધ કરી તેમાં
 હળગ દીવા સળગાવે તો તે દીવાઓનું તેજ પરપગ મળાને
 એકરૂપે થઈને ગઈ છતાં તેમાં કેઈ પુરુષ આબેહવા-બેસવાને

૧ મહત્ત્વ કે ધર્મોસ્તિકામ તે એક જ વ્યક્તિત્વ છે. એટલે
 આ ત્રેયે પ્રદેશ હોય, ત્યાં તેઓ જોડે ન હોઈ શકે; ૫૭૬ શબ્દ
 તે જનત વ્યક્તિ હોવાથી કેઈ શબ્દના એક પ્રદેશ અલગ અલગ
 જનત શબ્દના પ્રદેશ હોઈ શકે.

શક્તિમાન ન થાય, અને છતાં ત્યાં હજાર દીવાનો પ્રકાશ
મુકો છે, તેમ — સતક ૧૩, ઉદે ૪

૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્મોસ્તિકાયના મધ્ય પ્રદેશો
કેટલા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! આઠ છે

એ પ્રમાણે અધર્મોન્તિકાય, આકાશોન્તિકાય, અને
શ્વાન્તિકાયનું પણ મમજલું

ગૌં—હે ભગવન્ ! શ્વાન્તિકાયના એ આઠ મધ્ય-
પ્રદેશો આકાશોન્તિકાયના કેટલા પ્રદેશોમાં સમાઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઓછામાં ઓછા એક, બે, ત્રણ,
ચાર, પાંચ અને છ પ્રદેશોમાં સમાય, તથા વધારેમાં વધારે
આઠમાં ગમાય, પણ સાતમાં ન સમાય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે એમ જ છે, હે ભગવન્ ! તે
એમ જ છે — સતક ૨૫, ઉદે ૫

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! ધર્મોન્તિકાયના અભિવચનો —
અભિધાયક શબ્દો — પચાસો — કેટલા છે ?

૧ મેરુના મધ્યભાગમાં આવેલા આઠ દુષક પ્રદેશોથી આઠ
દિગ્ગોળોની ગતિમાત્ર થાય ને, તેની અપેક્ષાએ આ મન્યમાનો
ગણના હોય એમ લાગે છે — દીઠ

૨ શ્વપ્રદેશોનો સકલ અને વિકાસ વર્ગ હોવાથી એથી
આદીને છ આકાશપ્રદેશોમાં સમાય પણ વસ્તુસ્વભાવથી
આદમાં ન સમાય

૩ —હે ઔતમ! અનેક છે ધર્મ ધર્મોન્નિકાણ-
પ્રાણાતિપાતવિરમણ, મૃતવાદવિરમણ એમ પાંચ-
વિરમણ મુધી કાષ્ટવિવક એમ મિથ્યા સનસમના ત્યાગ
મુધી ઈર્ષ્યાદિ પાચ સુમિતિ, અને મનાદિ ત્રણ મુમિ — એ
અર્થાં તથા તેના જેવા બીજા શબ્દો તે સર્વે ધર્મોન્નિકાણના
અભિવચન છે ?

તે પ્રમાણે અધર્મોન્નિકાણના અભિવચન આ પ્રમાણે છે
અધર્મ અધર્મોન્નિકાણ — અને પ્રાણાતિપાતથી ખાદીને કામની
અમૃતિ — એ તથા અને તેના જેવા બીજા ? અનેક જાનો
છ તે તથા.

આકાશાન્નિકાણનાં આ પ્રમાણે છે આકાશ
આકાશાન્નિકાણ અમન નભ સુમ, વિભ, અદ વિદાય,
વીસિ વિવર, અનર, અનરસુ (અન — તથા ૫ ૩ ૩ આથી
પ્રામ સમ છે તે) છિ શુધિર, માર્મ વિમુખ (મુખ આદિ
ગદત), અદ [(અદ) ? હાગ અમન કગલ તે], અર
આધાર એમ, આજન અતરિક્ષ ક્ષામ અવકાશન
અમન (અમનક્રિયા સંદિત) મૃદિક (અમ) અને અનત —
એ તથા એના જેવા બીજા અનંક

જ્વાસ્તિકાણનાં આ પ્રમાણ છે જ્વા જ્વાન્નિકાણ
પ્રાણ, જૂત નતર વિદા, એના (જુમસોનો અર કગનાર),
તેના (કમગથી સતુને) આત્મા ગમણ (ગમયુક્ત) દિરક
(અમન કરનાર) જુમય, માનવ (નવીન તરી પજ
પ્રાચીન) ક્તી, વિક્તી (વિવિધરૂપે કમેત્રી) જમન

૧ જાદી ધર્મોન્નિકાણ ક્રમની સાથે અર્ધસ્થિતિ ધર્મો
નગાળા છે તે પ્યતમા રાખવા જેવું છે

(ગમન ગીત) જનુ, ચોનિ (હિત્તાન્ક), મયજ્ઞતિ, ગર્ગી,
નાયક (કર્મનો) અને અનન્તમા આ તથા તેના જેવા
ગીત અનેક નામો પ્રાપ્તિકાયનાં અભિવચનો છે.

—શતક ૨૦ ઉદ્દે ૨

૨ કાલ

૧

ગૌ—હું ભગવન્ ' આ મમયક્ષેત્ર તું કહુંવાય !

મૃ—હું ગૌતમ ' આ જ જુદીપ, તેની આસપાસ
આવેલો લવણમુદ્ર,^૧ તેની આસપાસ આવેલો ધાતકીખડ
દીપ, તેની આસપાસ આવેલો કલોદધિ, અને તેની
આસપાસ આવેલા પુષ્કરદીપનો અર્ધોભાગ એમ અઢીદીપ
અને એ મુદ્ર એ મમયક્ષેત્ર છે

વિવરણ ઉપર જણાવેલા ભાગ મનુષ્યક્ષેત્ર પણ કહુંવાય
છે મર્યાદી ગતિથી ઓળખાતો દિવસ અને મામાદિરૂપ
ગળ મનુષ્યક્ષેત્રમાં જ છે, પણ આગળ નથી, કારણકે
આગળ ગહેનાગ સૂર્યો ગતિવાળા નથી મનુષ્યક્ષેત્રમાં જે
ત્યોતિપક છે, તે મદા બ્રમણ દરે છે. એમનુ બ્રમણ મેરુની ચારે
બાજુ થાય છે મનુષ્યક્ષેત્રમાં કુલ સૂર્ય અને ચંદ્ર એકબેબીત્રીસ

૧ જ જુદીપ થાળી જેવો ગોળ, છે તેની આસપાસ લવણ-
મુદ્ર દડાની જેમ ગોળ વીટળાયેલો છે, તેની આસપાસ ધાતકી-
ખડ અને તેની આસપાસ કલોદધિ પણ તે જ રીતે કડાની જેમ
ગોળ વીટળાયેલા છે તેની આસપાસ પુષ્કરદીપ પણ કડાની
જેમ ગોળ વીટળાયેલો છે તે પુષ્કરદીપની બહારના ગોળ ફરતા
બે ભાગ કરતી વચ્ચેની લીટી જેવો માનુષ્યોત્તર પર્વત છે તેની
આ તરફનો ભાગ તે અર્ધો પુષ્કરદીપ

એકસાંભરીસ છે તેમજ જગદ્ગુપ્તા બે-બે લવણસમુદ્રના ચાર-ચાર, પાનકીખડમાં બાર-બાર કાઝોદધિમાં ૪૨-૪૨ અને પુષ્કરાર્ધમાં ૭૨-૭૨ એક એક મન્ત્રો પરિવાર વીસ નક્ષત્ર અક્ષરો મહા અને હાસક દુનર નવસા ન પચેભેર કોટાંગી તારાઓ છે

મનુષ્યલોકમાં મુદ્દત અદારાત પશુ છત્યાદિ રૂપે અનેક પ્રકારનો કાળ-વ્યવહાર થાય છે તેની બહાર નહિ. મનુષ્ય લોકની બહાર તે કાઈ કાળ-વ્યવહાર કરવાવાળું હોય અને એવા વ્યવહાર કરે તો પણ તે મનુષ્યલોકમાં પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર પ્રમાણે જ કરી શકે કેમકે વ્યાવહારિક કાળવિભાજનો મુખ્ય આધાર નિયત ક્રિયા છે આવી ક્રિયા સૂચ્ય ચંદ્ર આદિ જ્યોતિષકની મતિ જ છે પરંતુ મનુષ્યલોકની બહારના સૂચ્ય આદિ જ્યોતિષકો વિદ્યર છે આ કારણથી તેમની નિયતિ અત પ્રકાર એકરૂપે છે

—શ્લોક ૨ છેલ્લે ૬

૧

મૌ —દે બ્રમરનું નરકમાં રહેલા નૈરર્થિકો એમ જાણે કે સમય જાત્યસિક્ક, જીત્મર્ષિણી અને અવસ્તર્ષિણી !

મ —ના જોતમ ! તે સમયાદિનું માન અહીં મનુષ્યલોકમાં જ છે તેઓનું પ્રમાણ અહીં છે અને તેઓને અહીં જ પ્રમાણે જણાય છે પરંતુ નૈરર્થિકોને જો પ્રમાણે જણાવું નથી. તે ૧ પ્રમાણે મનુષ્યલોકની અદરના કેરલાક પચેદ્વિય તિથિએ બવત્રપતિઓ વ્યતરો અને જ્યોતિષકો પણ મનુષ્યલોકમાં છે તો પણ તે કાળના અવ્યવહારી છે

—શ્લોક ૫ છેલ્લે ૬

૬

લોકવિભાગ

૧ લોક

૧

ને વાંસ, ને સમથે શ્રમણુભગવત મહાવીરના શિષ્ય રોહ
નાથે અનગાર હતા, ને અવાવે ભડ કામળ, વિનયી, શાત,
ઓડા કૌશ-માન-માયા અને ક્ષોભવાળા અત્યંત નિગમિમાની,
શુરુને આશરે ગહેનાગ કામળે સંતાપ ન કરે તેવા, અને
શુરુમકત હતા ને રોહ નામના અનગાર પોતે કિભડ રહેલા,
નીચે નમેલ મુખવાળા ખ્યાનરૂપ કાકામા પેહેલા, તથા સયમ
અને તપ વડે આત્માને ભાવિત કરતા, શ્રમણુભગવત
મહાવીરની આજ્ઞાપ્રાપ્તિ વિહરે છે

ને રોહ અનગારને એક વખત નીચેની શબ્દ થતા નેઓ
બગવાનને આવી પછવા લાગ્યા

પ્રશ્ન—હે બગવાન! પહેલો લોક છે અને પછી અલોક
? ? પહેલો અલોક છે અને પછી લોક છે ?

છ — 'દે રોડ' શોક અને ગ્તોક બને પદ્ધતિ પણ છે અને પછી પણ છે એ બને શાશ્વત ભાવ છે દે રોડ એ બેમા અમુક પદ્ધતિ અને અમુક પછી એવા કમ નથી. એ પ્રમાણે જીવ-અજીવ સસારી સિદ્ધ છે પૂરતી વચેરે બાવોનું પણ જણાવું

— સતક ૧ છંદ ૧

૭

આમગ વ્યવેષ ૨૬૬૮ની કથામાથી ૨

૨૬ — શુ શોક અંતવાચી છે કે અંત વિનાનો છે ?

૩ — 'દે ૨૬૬૮' એ શોકને ચાર પ્રકારનો લખ્યો છે

કમથી સમથી કાળથી અને ભાવથી. તેમા જે કવ્યમાં છે તે એક છે અને અંતવાચી છે ૭ શ્લોકોમાં છે ૧ અમચ્ચ કાશીકાદી મોક્ષ સુધી લખ્યો અને પદોક્તિવાચી ૬ તથા તેનો પરિધિ અમચ્ચ મોક્ષ દા કોઈનો છે વળી તેનો છંદ ૭ કાળશોક છે તે દમેશ્વરનો દમેશ્વર છે અને દમેશ્વર રહેલો તે પ્રવર શાશ્વત, અને નિત્ય છે વળી તેનો અંત નથી ૭ ભાવશોક છે તે અનંત વળી પૃથવ અનંત ગર્ભપૃથવ, અનંત રૂપરૂપવ અને અનંત નગ્ધાનપદવૃક્ષ છે વળી તેનો અંત નથી.

— સતક ૨ છંદ ૧

૩

મી — 'અમરત' શોક કેટલા મોરો છે ?

૩ — 'મીતમ' શોક અત્યંત મોરો છે તે પૂર્વ પશ્ચિમ ત્રણ દિશાએ અમચ્ચ કાશીકાદી મોક્ષ લખી પદોક્તિ ૬

ગૌ.—હે ભગવન્ ! એવડા મોટા આ લોકમા એવે.

કોઈ પરમાણુ નોટલો પણ પ્રદેશ છે કે જ્યાં આ હવ
ઉત્પન્ન થયો ન હોય કે મરણ પામ્યો ન હોય ?

મન—હે ગૌતમ! એ અર્થ બરાબર નથી જેમ
કાઈ એક પુરુષ સો બકરી માટે એક વાડો ડરે, અને તેમા
વધારેમા વધારે હજાર બકરી પૂરે, અને તે વાડામા ધણુ
પાણી અને ચરવાનુ સ્થળ હોવાથી તે બકરીઓ ત્યાં
વધારેમા વધારે '૭ માસ સુધી રહે, તો હે ગૌતમ' તે
વાડાનો એવો કાઈ પગમાણુ જેટલો પ્રદેશ હોય કે જે તે
બકરીઓની લીંડીઓથી, મૂત્રથી, રોમથી, શીંગડાથી, ખરીથી
અને નખથી પૂર્વે સ્પર્શ ન કરાયેલો હોય? "ના, એવો
ન હોય" હે ગૌતમ! તો પણ એમ માની શકાય કે
એ વાડામા એકાદ પ્રદેશ એવો હોય કે જ્યાં તે બકરીની
લીંડી વગેરેનો સ્પર્શ ન થયો હોય, પરંતુ આ લોકો તે
શાશ્વત હોવાથી, સસાર અનાદિ હોવાથી, જીવ નિત્ય
હોવાથી, તથા કર્મની અને જન્મ-મરણની બહુલતા હોવાથી
એવો એક પણ પ્રદેશ નથી કે જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો ન
હોય કે મર્યો ન હોય

—ଶତକ ୧୨, ଭାଗ ୨

✕

ગૌ.—હે ભગવન! લોકના પૂર્વ ચરમાતમા (પૂર્વ
આજીવના છેડાને અને) જીવો, જીવદેશો, ઝાડપ્રદેશો,
અજીવો કે તેમના દેશ પ્રદેશો છે ?

મન—હે જૌતમ' ત્યાં હવે નથી પણ હવદેજે
અને હવપ્રદેજો છે, (સોડનો ડેલ્લો બાગ વિષમ એટ

પ્રદેશના પ્રતરૂપ હોવાથી તેમાં અસખ્ય પ્રદેશાવમાદી જીવનો મર્યાદા નથી પરંતુ જીવદેશો અને જીવપ્રદેશોનો તો એક પ્રદેશન વિષે પણ અવગણ સંભવે છે તેથી તે તો છે) દ્વે ને જીવદેશો છે તેમાં પૃથિવ્યાદિ એકેન્દ્રિય જીવના દેશો ભોક્તાને અવગ્રહ હોય છે અથવા (૧) એકેન્દ્રિયોના બધા દેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના એક દેશ અથવા (૨) એકેન્દ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના અનેક દેશો, અથવા (૩) એકેન્દ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના દેશો હોય એમ ત્રીજે ઇન્દ્રિયોવાળા સુધી ત્રણ ત્રણ વિકલ્પો ગણવાના અનિન્દ્રિય જીવ એન્દ્રિયે ઉપયોગરહિત કેવલજ્ઞાની ત્યારે કેવલિન્દ્રિયમુદ્ધાત કરે ત્યારે તમા દેશ પણ ત્યાં સંભવે છે પરંતુ આત્મીય વચ્ચે દિશાની પેઠે રૂબ દિશામાં ત્રણ વિકલ્પો ન હોવા ૪ તુ એકેન્દ્રિયોના દેશો અને અનિન્દ્રિયોના દેશ એ વિકલ્પ છાદી હોયો કારણકે કેવલિન્દ્રિયમુદ્ધાતાવગ્માર્થ આદ્ય પ્રદેશો કપાદના આકારના થાય ત્યારે પૂર્વ દિશાના મર્યાદા પ્રદેશની ત્રિવિધિ - હાનિ વડે વિષમતા થતી હોવાથી ભોક્તાના પ્રાતાઓમાં અનિર્ણિત જીવના બધા દેશોનો સંભવ છે પણ એક દેશનો સંભવ નથી

વળી ત્યાં ગુહ્યચરકર્મો તથા ધર્મીસ્તિકાવધિના દેશો અને પ્રદેશો હોવાથી અજીવો અજીવદેશો અને અજીવ પ્રદેશો તો હોય જ છે ત્યાં ને અજીવો અજીવો રહ્યા છે ૧ ધર્મીસ્તિકાવધેશ અધર્મીસ્તિકાવધેશ અને આકાશ-

૧. હોય તે ત્રિવિધિય હોય જ નહીં પણ એ ત્રિવિધિય એકેન્દ્રિયમાં ૬ પદ વગાની કલ્પનાવાળો થઈ માણ્યવિદ સમુદાય ૬ તેની અપેક્ષાએ અહીં વિકલ્પ ગણાય છે

નિતકાયદેશ તથા તણેના પ્રદેશ એમ કુલ છ પ્રકારના છે ત્યા અદ્વાસમય (ગાળ) નથી, કારણ કે તે તા અઢીકીપમા ન હોય છે કપીઅણ્વના તો મધ્ય, દેશ, પ્રદેશ અને ચરમાન એ ચાર પ્રકાર છે

એ ન પ્રમાણે લોકના દક્ષિણ દિશાના ચરમાતમા, તથા પશ્ચિમ અને ઉત્તર ચરમાતમા પુણુ જાણવું

પરંતુ લોકના ઉપરના ચરમાતમા થોડો કે છે ત્યા સિદ્ધા હોવાથી ત્યા એકે દ્રિયોના દેશોની માફક અનિદ્રિયોના દેશો અવશ્ય હોય છે તેથી ત્યા જે હવદેશો છે તે અવશ્ય એકે દ્રિયોના દેશો અને અનિદ્રિયોના દેશો છે, અથવા એકે દ્રિયોના દેશો, અનિદ્રિયોના દેશો અને બે ઇદ્રિયોના એક દેશ છે,^૧ અથવા એકે દ્રિયોના દેશો, અનિદ્રિયોના દેશો અને બે ઇદ્રિયોના દેશો છે એ પ્રમાણે વચલા વિરુદ્ધ સિવાયના બીજા બધા વિરુદ્ધો પાંચે દ્રિયો સુધી કહેવા ત્યા જે હવ-પ્રદેશો છે, તે અવશ્ય એકે દ્રિયોના પ્રદેશો, અને અનિદ્રિયોના પ્રદેશો છે, અથવા એકે દ્રિયોના પ્રદેશો, અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને એક બેઇદ્રિયના પ્રદેશો છે, અથવા એકે દ્રિયોના

૧ અહીં ઉપરના પૂર્વ દિશાના ચરમાન્તની પેઠે 'એકે-દ્રિયોના દેશો, અનિદ્રિયોના દેશો અને બે ઇદ્રિયના દેશો' એવો વિરુદ્ધ નથી, કારણ કે, પ્રદેશની હાનિવૃદ્ધિથી થયેલ વિષમભાગ અહીં ન હોવાથી પૂર્વ ચરમાન્તની પેઠે ત્યા બે ઇદ્રિયના અનેક દેશો સંભવતા નથી પૂર્વ ચરમાન્તમા તો પ્રદેશની હાનિવૃદ્ધિ થતી હોવાથી અનેકપ્રતરાત્મક લોકાન્ત-હોવાથી ત્યા બેઇદ્રિય હવના અનેક દેશ સંભવે છે

પ્રદેશો ? અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશો ૭
 એ પ્રમાણે પચેદ્રિય સુધી ગણવું અજ્ઞોના ત્યાં કય
 પ્રકાર સમજવા રૂપીઅજ્ઞતા ઝઠંધ દેશ પ્રદેશ અને
 પગપાછુ એ ચાર તથા ધમ અધમ અને આકાશના દેશ
 અને પ્રદેશો એ ૭ મળીને કુલ ૧

હોઠના હેઠળના ચરમાતમા જે કવદેશો છે તે અવસ્થ
 એકદ્રિયોના દેશો છે જાણવા એકદ્રિયોના દેશો અને બે
 ઇદ્રિયોના દેશ ૭^૨ જાણવા એકદ્રિયોના દેશો અને બે
 ઇદ્રિયોના દેશો છે એ પ્રમાણે અનિદ્રિયો સુધી ગણવું
 સવના પ્રદેશોની બાબતમાં પૂર્વ ચરમાતમા પ્રથોત્તમ પ્રમાણે
 ગણવું, પણ તેમાં એકદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના
 પ્રદેશ એ વિશિષ્ટ અસંભવિત હોવાથી બદલિત નથી.^૧
 અજ્ઞોની બાબતમાં તો ઉપગના ચરમાત પ્રમાણે ગણવું

સ્તંભપ્રમાના ચરમાત માટે એ પ્રમાણે પ્રથમ પૂજાર્તા
 સાક્રતા ચાર ચરમાત કલા નેમ તેના મધ્ય ચારે કહેવા
 પણ ઉપરના ચરમાતમાં કવદેશો અવસ્થ એકદ્રિયના દેશો હોય
 ૭ જાણવા (૧) એકદ્રિય દેશો અને બેઠદ્રિયોના દેશ

૧ અહીં પછીનો એકદ્રિયોના પ્રદેશો અનિદ્રિયોના
 પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશો એના વિશિષ્ટ ન ગણવેલાં કશું
 કે તેમાં 'બેઠદ્રિયોના પ્રદેશ' એ અર્થનો અસંભવ છે કેવલિસપ્ત
 માત્ર સમયે હોઠનાપાક અવસ્થા સિવાય છતાંયે અર્થ એક
 પ્રદેશ હોય ત્યાં અસંભાવતા પ્રદેશો હોય છે

૨ અહીં એકદ્રિયોના દેશો અને બેઠદ્રિયોના દેશો એ
 પછીનો વિશિષ્ટ હોઈવળના અજ્ઞાતથી નથી વતેલ.

અથવા (૨) એકે દ્રિયદેશો અને બેઘદ્રિયદેશો અથવા (૩) એકદ્રિય દેશો અને બેઘદ્રિયોના દેશો — એમ ત્રણે વિકલ્પો ચાલ છે, કારણકે રત્નપ્રભામાં બેઘદ્રિયો રહે છે, અને તેઓ એકે દ્રિયની અપેક્ષાએ થોડા હોય છે, તેથી તેના ઉપરના ચરમાતમાં બે ઇદ્રિયનો એક, અથવા અનેક દેશ મળવિત છે એ પ્રમાણે અનિદ્રિય મુખી જાણવું

જીવના જે પ્રદેશો છે, તે અવગ્ય એકે દ્રિયના છે અથવા એકે દ્રિય પ્રદેશો અને બેઘદ્રિયના પ્રદેશો,^૧ અથવા એકે દ્રિયજીવપ્રદેશો અને બેઘદ્રિયોના પ્રદેશો — એમ બે બે વિકલ્પ જાણવા લા રૂપી અજીવના ચાર અને અઝી અજીવના માત્ર પ્રકાર જાણવા, કારણ કે તે સમયક્ષેત્રની અદ્ય હોવાથી લા અદ્યામમય પણ હોય છે

રત્નપ્રભાનો નીચક્ષો ચરમાત લોકના નીચલા ચરમાતની પેઠે જાણવો, પણ વિશેષ એ કે, જીવદેશો સળધે લોકના નીચેના ચરમાતમાં બેઘદ્રિયાદિના મધ્યમ વિકલ્પ રહિત એ બે વિકલ્પો કલા છે પણ અહીં પચ્ચેદ્રિય એકલાની બાબતમાં ત્રણે વિકલ્પ કહેવા, કારણકે રત્નપ્રભાના નીચેના ચરમાતમાં દેવઝપ પચ્ચેદ્રિયોના જમનામન દ્વારા પચ્ચેદ્રિયનો દેશ અને તેના દેશો સભવે છે અને બેઘદ્રિયાદિ તો રત્નપ્રભાના નીચેના ચરમાતમાં મરણસમુદ્ધાતથી જાય ત્યારે જ તેનો સભવ હોવાથી ત્યાં તેમનો દેશ જ સભવિત છે પરંતુ દેશો સભવતા નથી, કેમકે રત્નપ્રભાનો નીચેનો ચરમાત એક પ્રતરૂપ હોવાથી અનેક દેશનો હેતુ થતો નથી

૧ અહીં પછીનો 'એકે દ્રિયપ્રદેશો અને બેઘદ્રિયનો પ્રદેશ' એ વિકલ્પ ન સંભવવાના કારણ માટે જુઓ પા ૫૪૨ નો ૧

પ્રદેશો^૧ અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશો છે એ પ્રમાણે યજ્ઞેદ્રિય સુધી ગણવું અશ્વેના ત્યાં દ્વય પ્રકાર મળે ત્યાં રૂપીઅશ્વના નકે પ્રેશ પ્રદેશ અને યગ્મત્સુ એ ચાર તથા ધમ અધમ અને આકાશના દેશ અને પ્રદેશો એ છ મળીને કુલ ૧

લોકના હેઠળના ચરમાતમા ૭ જીવદેશો છે તે અવસ્થા એકદ્રિયોના દેશો છે અથવા એકદ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના દેશ છે ૨ અથવા એકદ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના દેશો છે એ પ્રમાણે અનિદ્રિયો સુધી ગણવું સવના પ્રદેશોની જાણવણી પૂર ચરમાતમા પ્રસોત્તર પ્રમાણે ગણવું પણ તેમાં એકદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશ એ વિકલ્પ અસંભવિત હોવાથી પદ્ધિત નથી.^૨ અશ્વેનોની જાણવણી તો ઉપરના ચરમાત પ્રમાણે ગણવું

રત્નપ્રમાણના ચરમાત માટે એ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછતા માકના ચાર ચરમાત કલા તેમ તેના પણ ચારે કહેવા પણ ઉપરના ચરમાતમાં જીવદેશો અવસ્થા એકદ્રિયના દેશો હોય ૬ અથવા (૧) એકદ્રિય દેશો અને બેઠદ્રિયોના દેશ

૧ અટી પછીનો એકદ્રિયોના પ્રદેશો અનિદ્રિયોના પ્રદેશો અને બેઠદ્રિયોના પ્રદેશ એવા વિકલ્પ ન ગણવેલ હાજર છે તેમાં 'એકદ્રિયોના પ્રદેશ એ અટીનો અસંભવ છે કેવલિસપ્તક પાત સપ્તકે સીક્યાપક અવસ્થા સિવાય જીવોનો જ્યાં એક પ્રદેશ હોય ત્યાં અસંભાવ્ય પ્રદેશો હોય છે

૨ અટી 'એકદ્રિયોના દેશો અને બેઠદ્રિયોના દેશો એ પછીનો વિકલ્પ સીક્યાપકના અધાવધી નથી થતો.

સ્ત્રીપ્રભાતા ચાઠ ચરમાતની પેઠે શરણપ્રભાતા પણ
ચાઠ ચરમાત કહેવા અને સ્ત્રીપ્રભાતા નીચેના ચરમાતની
પેઠે શરણપ્રભાતો ઉપસો તથા નીચેનો ચરમાત સમજવો.
અ પ્રભાતે માતમી પૃથિવી સુધી જાયું^૧ તથા શ્રીધમ
દેવલોકથી અમૃત સુધીના દેવલોક મળ્યો પણ એમ જ
નહયું પ્રિયેશક વિમાનો માટે પણ એમ જ જાયું પણ તેમ
વિશ્વ એ કે ઉપદ્રા અને દોહા ચરમાત વિષ શ્રવણે.
સંભવે પચેડિયોમા પણ વચ્ચે વિકલ્પ ન કહેવો.— કામ્યુકે
પ્રિયેશક તથા અનુચર વિમાનમા દેવાનું ચમનામન ન
હોવાથી^૨ પચેડિયોમાં પણ અન્ને વિકલ્પ છે

—સતક ૧૬ ઉકે ૮

૫

મૌતમ ! હં ભગવન ! મોટી અદિવાસી દેવ લોકાતમા
જીના ગી અલોકમાં પેળાના હાથ છત્તાદિને સંગ્રહવા કે
પસાગવા સમજ છે ?

મ —ના મૌતમ કમીનિકામના અભાવથી અલોકમાં
શ્રવ અને પુદ્ગલ હાથ નહીં માટે ત્યાં શ્રવ અને પુદ્ગલની
મતિ નથી. એવેની સાથે રહેલા પુદ્ગલો આદારરૂપે સંગ્રહ
રૂપે કમેવરૂપે તથા આસો ધૈરાણિરૂપે ઉપચિત ચલેલા હાથ
છે અમૌત પુદ્ગલો કમેશાં શ્રવાનુમામી સ્વભાવવાળા હાથ

૧ દેવાનું ચમનામન તેા શ્રીજી નરકજુરથી સુધી જ છે
માથી આવતની નરકજુરથી વિષે દેવાનું ચમનામન ન હોવાથી
પચેડિયોમાં એ વિલક્ષણ જ હોય જ્યાં જણ સ્થા છે તે
વિચારણીય છે.—શ્રીક

૨ અમૃત દેવલોક સુધી દેવાના ચમનામનનો સંભવ છે

છે, જે ક્ષેત્રમાં જીવો છ ત્યાં જ પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે, તેમ જ પુદ્ગલોને આશરીને જીવોનો અને પુદ્ગલોનો ગતિ-ધર્મ હોય છે

—શતક ૧૬, ઉદે. ૮

૨ લોકનો આકાર

વિવરણ લોકના અધો, મધ્યમ અને ઉર્ધ્વ એવા ત્રણ ભાગ છે નીચેનો ભાગ મેરુ પર્વતની સમતલ ભૂમિની નીચે નવસો યોજનના જિંડાણુ પછી ગણાય છે, જેનો આકાર ઊંધા ઢરેલા શંકેરા જેવો છે, અથવા નીચે નીચે વિન્તીર્ણુ છે સમતલની નીચે નવસો યોજન તેમ જ તેની ઉપરના નવસો યોજન એમ કુલ ૧૮૦૦ યોજનનો મધ્યમ લોક છે, જેનો આકાર ઝાલરની પેઠે બરાબર લગાઈ પહોળાઈવાળો છે મધ્યમ લોકની ઉપરનો મપૂર્ણ લોક ઉર્ધ્વ લોક છે, જેનો આકાર પખાજ જેવો છે

નારકોના નિવાસસ્થાનની સાત નરકભૂમિઓ અધો-લોકમાં આવેલી છે તે સાતે એકબીજાથી નીચે છે, તથા તે દરેક નીચેની નીચેની ભૂમિની લગાઈ પહોળાઈ અધિક અધિક છે તે સાતે ભૂમિઓ એકબીજાથી નીચે છે, પણ એકબીજાને અડીને રહેલી નથી અર્થાત્ તે દરેકની વચ્ચેમાં થકુ જ મોટું અંતર છે આ અંતરમાં વનોદધિ, વનવાત, તનુવાત, અને આકાશ, ક્રમથી નીચે નીચે છે અર્થાત્ પહેલી નરકભૂમિની નીચે વનોદધિ છે, વનોદધિની નીચે વનવાત છે, વનવાતની નીચે તનુવાત અને તનુવાતની નીચે આકાશ છે તેની પછી બીજી નરકભૂમિ છે તેની નીચે પાછો વનોદધિ

આલિને એ જ કમ છે ઉપગતી અપેક્ષાએ નીચેની
પૃથ્વીની જાડાઈ ઓછી ઓછી છે જેમકે ૧૮ હજાર
ચોળન, ૧૪૦ હજાર ચોળન ૧૦૮ હજાર ચોળન ૧૨
હજાર ચોળન ૧૧૮ હજાર ચોળન ૧૧૬ હજાર ચોળન
અને ૧૮ હજાર ચોળન તે સાતેની નીચે જે સાત
પ્રતોદધિ છે તેમની જાડાઈ એક સરખી એટલે વીસ વીસ
હજાર ચોળનની છે અને જે સાત ધનવાન અને માત તનુવાત
છે તેમની જાડાઈ સામાન્યપણી જસખ્યાત ચોળનપ્રમાણ
હોવા છતાં એક એકથી નીચેનાની જાડાઈ વિશેષ છે

નરકની પહેલી જામિ રત્નપ્રધાન હોવાથી રત્નપ્રમા
કહેવાય છે એ રીતે શકરા એટલે કાંકરાની જડુક્તાને કાંધે
બીજી શકરપ્રમા વાસુકા એટલે રેતીની મુખ્યતાને કાંધે
ત્રીજી વાસુકાપ્રમા પદ એટલે કાદવની અધિકતાથી ચોથી
પદપ્રમા ધૂમ એટલે કે ધૂમાડાની અધિકતાથી પાંચમી
ધૂમપ્રમા તમ એટલે કે અધારાની વિશેષતાથી છઠી તમપ્રમા
અને મહાતમ એટલે કે ધન અધિકારની પ્રચુરતાથી
સાતમી મહાતમપ્રમા કહેવાય છે

તેમા રત્નપ્રમા જામિના પાછા ત્રણ કાંડ છે પહેલો
ખરકાંડ રત્નપ્રચુર છે જે સૌથી ઉપર છે તેની જાડાઈ ૧૬
હજાર ચોળ પ્રમાણ છે એની નીચેનો ૮૪ હજાર ચોળન
જાડાઈવાળો કાંડ પદપ્રચુર છે અને એની નીચેનો ત્રીજો
જસખચુર છે તેની જાડાઈ ૮ હજાર ચોળ છે
બીજીથી કાંઈ સાતમી જામિ સુધીમાં આવો વિભાગ નથી
તેમા શકરા જાદિ જે જે પદાર્થો છે તે બધી જગ્યાએ એક
સરખા છે

નાતે જમિઓની જેટજેટલી જાડાઈ ઝડી છે, એની ઉપર તથા નીચેના એક એક હજાર યોજન છાડતા યાકીના મધ્ય ભાગમાં નરકવાસ છે દરેક નરકભૂમિમાં માળવાળા વગ્ના તળતી પેકે પ્રતર છે રત્નપ્રભામાં તેવા ૧૩, શર્ંગપ્રભામાં ૧૨ એમ દરેક નીચેની ભૂમિમાં એ એ ઓછા વગ્ના માત્રનીમાં એક જ પ્રતર છે એ પ્રતરોમાં નરક છે એ પ્રતર અને યોજન પ્રતર વચ્ચે જે અવકાશ છે, તેમાં નરક નથી દરેક પ્રતરની જાડાઈ જે ત્રણ ત્રણ હજાર યોજનની માનવામાં આવે છે, એમાં એ વિવિધ મન્થાન (આકાર) વાળા નરક છે

પહેલીથી સાતમી ભૂમ સુધીના નરક વધતી જતી અનુબનાયુક્ત ગ્થનાવાળા છે રત્નપ્રભાને છાડીને યાકીની ૭ ભૂમિઓમાં નથી દ્વીપ, સમુદ્ર, પર્વત, સરોવર, ગામ કે શહેર વગેરે નથી વૃક્ષલતાદિ, કે નથી એકેદ્રિયથી લઈને પચેદ્રિય પર્યાંત તિર્યચ, નથી મનુષ્ય કે નથી દેવ રત્નપ્રભાને છાડીને એમ કહેવાનું કારણ એ કે, એની ઉપરનો થોડા ભાગ મધ્યલોકમાં સમિલિત છે તેથી તેમાં દ્વીપાદિ મળી આવે છે રત્નપ્રભા સિવાયની યાકીની ૭ ભૂમિઓમાં ફક્ત નારક અને કેટલાક એકેદ્રિય જીવ હોય છે એ ભૂમિઓમાં ક્યારેક કોઈ ગ્થાન ઉપર મનુષ્ય, દેવ અને પચેદ્રિય તિર્યચોનો પણ મળવ છે મનુષ્યનો મળવ એ અપેક્ષાએ છે કે કેવલિસમુદ્ધાત કગ્તો મનુષ્ય સર્વલોકવ્યાપી હોવાથી એ ભૂમિઓમાં પણ આત્મપ્રદેશ કેલાવે છે એ ઉપરાંત વૈદિક્યલગ્નિધવાળા મનુષ્યો અને તિર્યચો પણ ત્યાં પહોંચે છે કેટલાક દેવો પણ ક્યારેક પોતાના પૂર્વજન્મના

મિત્ર ના હોની પામે એમને દુષ્ક્રમુક્ત કરવાના ઉદ્દેશથી
 તમ છ એ રીતે જનાતા પશુ રક્તા તથા જુમિઓ સુધી
 તઈ શકે છે આગળ નહીં પરમજ્ઞાપામિક નામના ન ક
 પાવ દેવો જ મથી જ પહેલી તથા જુમિઓમા હોય છે
 બીજા દેવો રક્તા પહેલી જુમિમાં જ હોય છે

મધ્યમસોઠની આકૃતિ ઝાણ જેવી છે મધ્યમશકમા
 દ્વાપ અને સુમુ અસપ્ષાત છે તે કમથી દ્વાપની પછી
 મમુદ્ર અને સમુદ્રની પછી દ્વાપ એ રીતે જોડવાયેલા છે
 /જુદ્વાપ ઘાળી જેવો જાળ છે અને બીજા બધા દ્વાપ—
 મમુદ્રની આકૃતિ વલ્લવના જેવી એટલે કે ચૂરીના જેવી છે

મૌધી પ્રથમ જ જુદ્વાપની બધાની વચમાં છે તેનો
 પૂર્વ પશ્ચિમ તથા ઉત્તર દક્ષિણ વિસ્તાર સાપ્તસાપ્ત ચોળનતા
 છે તેને વીંટનાર લવણસમુદ્રો વિસ્તાર એનાથી બમણો
 છે ધાતકીખડ લવણમમુદ્રો વીંટીને આવેલો છે અને
 તેનો વિસ્તાર તેથી બમણો છે ધાતકીખડને વીંટનાર
 કાષોદધિના વિસ્તાર તેનાથી બમણો છે તેને વીંટનાર
 કુસ્તરસ્ત્રીપનો કાષોદધિથી બમણો છે અને કુસ્તરોદધિને
 તનારી બમણો છે આ જ કમ જેવટના દ્વાપ સ્વયંજ્વરમણ
 અને કવ ના સ્વયંજ્વરમણ સમુદ્ર સુધી જાયશે.

/જુદ્વાપની મધ્યમાં મેરુ પર્વત છે તથા તેમાં સાત
 ઘાટો છે તેમાં પદ્મ અગ્નિ છે તે દક્ષિણ તરફ છે

૧ મૂલમા સતક ૬ હો ૧મા જુદ્વાપ હો ૭ અને
 ૬૫ સ્વયે રહેલો છે એ પ્રસન્ના જ્ઞાનમાં જાણી જાણી જાણ
 દ્વાપપ્રસન્નિ (૫૧૫ ૧૩ ૮૧) હોની એમ જ્ઞાનુ છે એમ
 જ્ઞાનુ પુનઃક ના મધમાં જનારું નિરજ ક હોવાથી કલ્યાણ નથી.

નગની ઉત્તરે દેશવત, દેશવતની ઉત્તરે દગિ, દગિની ઉત્તરે વિદેહ,
વિદેહની ઉત્તરે ગમ્યક, ગમ્યકની ઉત્તરે હિગમ્યવત, અને
હિગમ્યવતની ઉત્તરે ઐરવત છે. માને ક્ષેત્રોને એઃ પ્રીત્વથી
જુગ પાડવા માટે તેમની વચ્ચેના છ પર્વતા છે. તે વર્ષધર
દેવવાય છે. તે ગંધા પર્વથી પશ્ચિમ લાગ્યા છે. ભગ્ત
અને દેશવતની વચ્ચે દેશવત છે, તે પ્રમાણે પડીનાના નામ
મદાદિશવત, નિપથ, નીલ, ડકમી અને ગિખરી છે.

જાણીપની અપેક્ષાએ ધાતકીખડકીપમા મેરુ, વર્ષ
અને વર્ષધરની સખ્યા ગમણી છે. જોકે તેમના નામ એઃ-
નગમા છે. વલયાદિતિ ધાતકીખડકા પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ
એમ બે ભાગ છે. તેમનો વિભાગ બે પર્વતથી થાય છે. તે
દક્ષિણથી ઉત્તર ક્રેલાયેલા છે અને જાણુ મમાન મગળ છે. પ્રત્યેક
ભાગમા એઃ એઃ મેરુ, માત સાત વર્ષ, અને છ છ વર્ષધર છે.

મેરુ, વર્ષ અને વર્ષધરોની જો મખ્યા ધાતકીખડકા
છે, તે જ પુરુષાર્ધકીપમા છે. એટલે કે એમા પણ બે
મેઃ આદિ છે. તે પણ જાણુદાર પર્વતોથી વિભક્ત થયેલા
પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધમા રહેલા છે. આ રીતે સગ્વાળો
જોતા અદ્ધકીપમાં કુલ પાચ મેરુ, ત્રીશ વર્ષધર, પાત્રીશ
ક્ષેત્રો, પાચ દેવકુરુ, પાચ ઉત્તરકુરુ, પાચ મહાવિદેહના
૧૦૮ વિજય, (ક્ષેત્રવિશેષો) અને પાચ ભગ્ત તેમ જ
પાચ ઐરવતના બસો પચાવન આયદેશ છે. અતરદ્વીપ
કુલ કવણુનમુદ્રમા ૫૬ છે. જેમા મોક્ષમાર્ગને જાણુનાગ

૧ નવમા ગતકમા ત્રીજા ઉદેગકમા * જીવાભિગમસુત્રમા
જાણુના પ્રમાણે અતરદ્વીપોનું વર્ણન જોઈએ અને એમ ૨૮
ઉદેગકો મળી લેવા, એમ જાણુના છે. પરંતુ એ રીતે (પ્રતિ ૩,

અને તેનો ઉપદેશ કરનાર તીર્થંકર પેદા થઈ શકે ત ત
કમભૂમિ છે બહીરીપમા મનુષ્યની પેદાશવાળા પાત્રીશ
શ્રેણી અને ૧૨ અંતરદ્વીપ કહેવાય છે (બાકીના મનુષ્ય-
ક્ષેત્રમાં ત વિદ્યા અથવા શિક્ષણ નિમિત્તથી હખાડ છે)

ત્રિધ્વલોકમાં દેવો હોય છે દેવેના ચાર મહદ્ અથવા
જાતિ છે ભવનપતિ બ્રહ્મા, વ્યોતિષ્ઠ અને વૈમાનિક

ભવનપતિના અસુરકુમારાદિ ૬૪ ચતુરિન્દ્રિયના
કિન્નરાદિ આઠ વ્યોતિષ્ઠના સુર્ય્યાદિ પાંચ અને
વૈમાનિકના કષ્પોપપન્ન અને કષ્પાતીત એમ એ બે બુદ્ધિ મંડો
છે તેમાં સૌધર્માદિ ૧૨ કષ્પ અથવા ચતુર્થમા રહેનારા તે
કષ્પોપપન્ન છે તે ૧ કષ્પોતી ઉપર અનુક્રમ ત્રણ વિમાન
મૈવેચક દેવોનાં છે એની ઉપર વિજય વળવત ભવત

ક ૧ ૫૪ ૧૪૪ ૨ ૧૫૧ ૧) બીજા ભગવે આપ્યો હોય છે આ
ભગવાં કલ્પરત્નો કીક ન ભાગવાથી કલ્પરત્નો નથી તે બ્રહ્મા
દ્વીપમાના એકેતુક દ્વીપનું વધુ ન મૂલમાં આપ્યું આપ્યું છે

કે મૌલમ જુદીપ નામના દ્વીપમાં આવેલા મેદુપ્પવતી
દક્ષિણે સુદક્ષિણવત નામ વચ્ચે પવવતી પૂર્વના ઉનાળી
ઈશ્વરગેશ્વર્માં ત્રણસો શેઠન લગભગસુદર્ભા અથવા પછી એ ત્રણે
દક્ષિણે રિશ્વના એકેતુક (એકે હેતુ-અથવા-વાળા) મનુષ્યોનાં
એકેતુક નામે દ્વીપ હતા છે એ દ્વીપની લગાઈ અને પહોળાઈ
ત્રણસો શેઠન છે અને તેના પરિવિ ત્રણસો કોત્રજાવાસ
શેઠનથી કઈક વધુ છે એ દ્વીપના મનુષ્યો મરીને
રેવતિમાં ઉપડે છે એ જમુ વળા બીજા બ્રહ્માદ્વીપનું ૧૪૪
છવાસિવચસુરમાંથી સમગ્ર છે

આ જ વસ્તુ ૧ મા સંવત્સર ૭ થી ૩૪ હૈસકો ખાતે ૫૫
સમગ્ર શેવાનું મૂલમાં હવું છે ।

અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ એ પાત્ર અનુત્તરવિમાન છે એ બધા ઠલ્પાતીત હોવાય છે કલ્પોપપન્નમા સ્વામીમેવઠ ભાવ છે, ઠલ્પાતીતમા બધા ઇદ્ર જેના આહમિદ્ર છે મનુષ્યસોઠમા જવાનુ થાય તો પણ કલ્પોપપન્ન દેવો જ જાય છે, ઠલ્પાતીત દેવો પોતાનુ મ્થાન છોડી જાય જતા નથી તેથી ઉપર પછી ઇપતપ્રાગભારાપૃથ્વી અથવા સિદ્ધ લોકોનુ સ્થાન જેની ઉપર આવેલુ છે તે છે પછી લોકાન્ત છે

વિવરણુ એટલુ યાદ રાખવાનુ કે સમસ્ત સોઠ જીવોથી ભરેલો છે પરંતુ વિવિધ પ્રકારના ને વિવિધ વર્ગના જીવ સરખા પ્રમાણુમા સર્વત્ર આવેલા નથી, પણ અમુક પ્રકારે વહેવાયેલા છે

પ્રથમ તો નિગોદ એટલે કે અત્યંત સૂક્ષ્મ - આપણી ઇદ્રિયોને અગોચર - એવા સ્થાવર જીવો છે નિગોદના બે વર્ગ છે નિત્યનિગોદ - એટલે કે જેમાના જીવો આ નીચતમ વર્ગમાંથી ઠલી બહાર નીજળવાના નથી અને ૨ ઇતરનિગોદ - એટલે કે જેમાના જીવો જીવ્યા વર્ગમા જઈ શકે, પણ તેમના ઈર્મથી પાછા આ વર્ગમા આવી પડે

ત્રસ જીવો વિશ્વના અમુક ભાગમા એટલે કે ત્રસનાડીમા રહેલા છે આ ત્રસનાડી લોકની આરપાગ ઉપરથી નીચે મુધી આવેલી છે તે ૧૪ ગ્લજુ^૧ જિમ્મી, ૧ ગ્લજુ પહોળી અને ૧ ગ્લજુ લાંબી છે ત્રસનાડીમા સ્થાવર અને તિર્થંચ સર્વત્ર હોય છે, પણ મનુષ્યો માત્ર મધ્યલોકમા અને તેમા પણ અઠી

૧ દાઈ દેવ એક પદ્મકમા રંબજાપર થોજન નામે તે રીતે ૭ માસમા જેટલુ ક્ષેત્ર તે જોળગે તેટલાને 'ગ્લજુ' કહે છે

દીપમા ૪૮ વસે છે ત્રમનાડીની બહાર આવગનાડી ૭
તેમા જેવળ ચાવર છવ ૮ દોષ.

મો —હે ભગવન! બાકનું સગ્ધાન (આકાર) જેવું
કશ્યુ ૭૧

મ —હં ગૌતમ! લોક સરણના આકાર જેવા છે
[એટલે કે મુદગના મો પેટલા તળિયાવાળા] સરણ
(પેટલા) ને કીધુ વાળી તેના ઉપર મુદગ બધુ મુક્યુ દોષ
તેવા છે અથવા કેટલી નીચે પહોળા થનો થાપરા પહેરી
દામ કાશ્યુએથી વાળા કેડે મુકી કબેલા પુરુષ જેવું છે] તે
નીચ વિગ્તીશ્વ —પહોળા છે અને ઉપર કીના મુદગના આકારે
સ્થિત છે

—સતક ૭ ઉપે ૧

૨

મો —હે ભગવન! લોકનો બરાબર મમ (પ્રદેશની
હાનિ વહિરહિત) ભાગ ક્યા આવેલો છે? તથા લોકનો
સર્વથી મક્ષિત—સાકડો ભાગ ક્યા આવેલો છે?

મ —હે ગૌતમ રત્નપ્રભા પૂરીનો ઉપરના મુદ્ર પ્રત
આથી ઉપર પ્રતરની વહિ થવા મુકે છે તથા નીચેનો પ્રતર
આથી નીચે પ્રતરની વહિ થવા મુકે છે ત્યાં લોકનો
સમભાગ તેમ ૮ સાકડો ભાગ છે

મો —હે ભગવન આ અધિભોક તિમ્બ લોક અને
મુદ્ગલોકમાં કેણ કેનાથી વિશ્યાપિત છે?

મ —સૌથી થોડો તિમ્બલોક છે તેથી અસખ્યાત
અથવા અધ્ધલોક છે અને તેથી વિશ્યાપિત અધિભોક છે

સતક ૧૭ ઉપે ૪

૩

ગૌં—હે ભગવન્ ! ક્ષત્રલોક કેટલા પ્રકારનો હતો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ત્રણ પ્રકારનો હતો છે અંધા, તિર્યગ અને કિર્વ તેમા અંધાલોક માત્ર પ્રકારનો છે (તેતપ્રભાચી અધમમમૃત્વી મુર્ધાની માત્ર પૃથ્વીઓ પ્રમાણે)

તિર્યગલોક અમળ્ય પ્રકારનો છે (જળુદીપચી માટીને અવલમ્બણ નમુદ મુર્ધાના દ્વીપ-સમુદ્રો પ્રમાણે)

કિર્વલોક ૫૬૭ પ્રકારનો છે (ભૌધર્મચી માટીને અમ્યુત મુર્ધાના ૧૨ કલ્પો, ત્રેવેયક વિમાન, અનુત્તરવિમાન, અને ઇપતપ્રાજ્ઞારૃથિત્રી પ્રમાણે)

ગૌં—હું ભગવન્ ! અંધાલોક કેવા આકારે છે ?

મં—હું ગૌતમ ! ત્રાપાને આકારે તિર્યગલોક કાચને આકારે છે અને કિર્વલોક કિભા મૃદગને આકારે છે

ગૌં—હું ભગવન્ ! અલોક કેવા આકારનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પોલા ગોળાના આકારનો છે

ગૌં—હું ભગવન્ ! લોક કેટલો મોટો હતો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! આ જળુદીપ નર્વ દ્વીપોની અંદર છે, અને ત્રણ લાખ, મોળ લગ્ગર, અમો સત્તાવીશ ચોજન, ત્રણ દેશ, એકમો અઠ્ઠાવીશ ધનુષ અને કાઠક અધિક માગનેર આગળ પગિધિવાળો છે હવે મોટી દિવ્ય શક્તિ - શક્તિવાળા છ દેવો જળુદીપમા મેરુપર્વતની ચૂલિકાને ચારે તરફ વીટાઈને કિભા ગ્રહે પછી નીચે મોટી ચાર વિક્રુમારીઓ ચાર અલિપિડને ગ્રહણ કરી, જળુદીપની ચારે દિશામા અહાર સુખ ગમ્મીને કિભા ગ્રહે પછી તે ચારે

અધિપિતે તેઓ એક સાથે બહાર દેડે તો પણ હે યૌતમ ! તેમના એક દેવ તે આરે પિતે પૃથ્વી ઉપર પડ્યા પડ્યા શીખ્ર મદલ્ય કરવા સમય છે હે યૌતમ ! એવી અતિવાળા ને દેવોમાંથી એક દેવ ત્વરિત ગતિ વડે પૂવ દિશા તરફ ત્રણ એક દક્ષિણ તરફ ત્રણ એક પશ્ચિમ તરફ, એક ઉત્તર તરફ એક ક્ષિપ્ર દિશામાં અને એક અપ્રિદિશામાં ત્રણ હવે તારા વખતે હજાર વપના આયુરવાળો એક બાળક ઉત્પન્ન થાય ત્યાં પછી તે બાળકના માતાપિતા મગધ પામે પણ ને દેવો હોકના અતને ન પામી શકે ત્યાં પછી તે બાળકનું આયુષ્ય પૂરું થાય તાપણુ તે દેવો એકાંતો અતને ન પામી શકે પછી તે બાળકના અગ્નિ અને મધ્યમ પણ નાશ પામે છતાં તે દેવો હોકાતને પામી શકે નહિ. પછી તે બાળકની માત્ર પેદા મુધીના કુસવરુ નષ્ટ થાય તો પણ તે દેવો હોકાતને પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં. પછી તે બાળકનું નામચોર પણ નષ્ટ થઈ જાય ત્યાં ને દેવો હોકના અતને પામે નહિ, ત્યારે પણ ને દેવાઓ નહિ એળગશે. માત્ર એળગ્યા માત્ર કરતાં અસ્તિત્વાત્મા માત્ર જોડ્યા બાકી રહી હોય હે યૌતમ મોઠ એટલે મોટો કબી છે

૧ — હે ભગવન્ ! અત્યંત કેટલો મોટો કબી છે !

૨ — હે યૌતમ ! આ મનુષ્યોના લગાઈ અને પદોજાઈમાં જય લાયકો ત્યાં છે [પછીની ઉપમા ઉપર પ્રમાણુ બાણુવી પરણુ દેવો દશ ગણુવા દિક્કુમ્હારીઓ અને અધિપિતે આઠ આઠ ગણુવા અને તે દેવો મનુષ્ય હોકની આરે બાણુ ક્રિયા હોય તથા દિક્કુમ્હારીઓ માનુષાતરે પવત્તી આરે દિશા—અને આરે વિદિશામાં અભ્યાનિયુષ્ય

નિબી રહી માનુષોત્તર પર્વતની ગહારની દિશામાં પિંડ કેડે એમ ગણુવું. આ દાખલામાં જન્મેલા ગાળકનું આયુષ્ય એક દાખ વર્ષનું ગણુવું અને અતે ગમન કરાયેલા ક્ષેત્ર રંગના નદી ગમન કરાયેલું ક્ષેત્ર અનતગાથુ ગણુવું] હે ગૌતમ ! અથોક એટલો મોટો છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં જે એકદિગ્ધિ જીવેના પ્રદેશો છે તેમજ જે ઇન્દ્રિયથી ખાડીને પચેદિગ્ધિના પ્રદેશો અને અનિન્દ્રિયના પ્રદેશો છે, તે બધા પરસ્પર બદ્ધ, સ્પૃષ્ટ અને સંબદ્ધ છે ? વળી હે ભગવન્ ! તે બધા પરસ્પર એકબીજાને આગાધા ઉત્પન્ન કરે તથા અવયવનો છેદ કરે ?

મ—હે ગૌતમ ! એ વાત જરાબર નથી જોમ સૂગારના આકાર સહિત, સુદર વેશવાળા અને સંગીતાદિને વિષે નિપુણતાવાળા કોઈ એક નર્તકી હોય, અને તે એકટો. અથવા લાખો માણસોથી ભરેલા રંગમંચાનમાં બત્રીશ પ્રકારના નાટ્યમાનુ કોઈ પણ એક પ્રકારનું નાટ્ય દેખાડે, તો હે ગૌતમ ! તે પ્રેક્ષકો શુ તેને અનિમેષ દષ્ટિએ ચોતરફથી જુએ ? ‘હા ભગવન્ ! જુએ !’ તો હે ગૌતમ ! તે પ્રેક્ષકોની દષ્ટિઓ તે નર્તકીને વિષે ચારે બાજુથી પડેલી હોવા છતાં તેને કોઈ આગાધા ઉત્પન્ન કરે અથવા તેના અવયવનો છેદ કરે ? ‘ના ભગવન્ !’ અથવા તે નર્તકી તે પ્રેક્ષકોની દષ્ટિઓને કોઈ આગાધાદિ ઉત્પન્ન કરે ? ‘ના ભગવન્ !’ તે પ્રમાણે ઉપર પણ સમજવું

ગૌ—હે ભગવન્ ! લોકના એક આકાશપ્રદેશમાં આજામાં આજા રહેલા જીવપ્રદેશો, વધારેમાં વધારે ગહેલા

જવપ્રદેશો અને સવ જીવા—એ ત્રણમા કેણુ કાનાથી વિચાર્યાધિક છે /

મ —૬ ગૌતમ ! જોજામા જોજા રહેલા જવપ્રદેશો નૌથી થાડા છે તેના કરતાં સવ જીવો અસખ્યાતમથા છે અને તે કરતાં પણ વધારેમા વધારે રહેલા જવપ્રદેશો વિચાર્યાધિક છે

—સતક ૧૧ ઉદે ૧

૩ ભોક્ત્રી સ્થિતિ

૧

ગૌ —૭ ભાવન ! ભોક્ત્રી સ્થિતિ દ્વિધા પ્રકારની મળી છે /

મ —૮ ગૌતમ ! ભોક્ત્રી સ્થિતિ આઠ પ્રકારની થી છે ત્રણ આકાશને આધારે રહેલા છે ઉદાધિ વાયુને આધારે રહેલા છે ૧ વીર ઉદાધિને આધારે રહેલી છે ત્રમ—જાત્રમ—જીવા અને આવર જીવો ૪ વીરે આધારે રહેલા છે ૧ પદાર્થો જીવને આધારે રહેલા છે જીવા^૨ ક્રમને આધારે રહેલા છે અજીવોને જીવોએ સપરેલા છે અને જીવોને ક્રમોએ સપરેલા છે

૭મ કેર્ત્તિ પુરુષ આમકાની મમકને પવન વડે કુસાને, અને તનુ મુખ જામ કરી મમકને વચ્ચે ભાગે ગાંધી બાપિ.

૧ સિદ્ધિશિલા પૃથ્વી ધરોદધિને આધારે નથી ૧લી પદ્મ પ્રજાગન આધારે રહેલી છે ૪૧૮ ભાગીની (૧૮૫૫૫૫૫૫) આત પૃથ્વીઓનો ધરોદધિને આધારે કોનાથી, બીજાધારિક પ્રદેશ ર્થો છે

૨. ક્યારે ૧ સજ્જારી જીવો

પછી મમકનુ મો ઉઘાડું ડરી ને બાગનો પવન ઢાલી નાખે,
પછી તે મસકના ઉપરના બાગમા પાણી ભરી, પાણુ ત
મમકનુ મુખ આધી દે, અને પછી તેની વચલી ગાંઠ છોડી
દે, તો હે ગૌતમ ! ને ભરેલું પાણી તે પવનની ઉપર ઉપરના
બાગમા રહે ? ‘હા મહે !’ અથવા હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ
એક પુરુષ ચામડાની મમકને કુલાવી પોતાની ઢેડે બાંધે,
પછી તે પુરુષ ખૂબ જોડા પાણીમા પ્રવેશ કરે, તો હે
ગૌતમ ! તે પુરુષ પાણીના ઉપર ઉપરના બાગમા રહે ? ‘હા
મહે !’ તે દાગણથી હે ગૌતમ ! લોહની સ્થિતિ આ
પ્રકારની ઢી છે

—સતક ૧, ઉદે ૬

૨

ગૌ—હે ભગવન ! લવણુસમુદ્રનો આકાર કેવો છે ?

મ—હે ગૌતમ ! ગોતીર્થ જેવો, નૌકા જેવો, છીપના
મપુટ જેવો, અશ્વઘટક જેવો, તથા વલભી જેવો વ્રત અને
વલયના આકારનો છે

ગૌ—હે ભગવન ! તેનું માપ શું છે ?

મ—હે ગૌતમ ! લવણુસમુદ્રનો ચક્રવાલ વિષ્કભ જે
સાખ ચોળનનો છે તેનો ચેરાવો ૫૬૪ સાખ, એકાશી હજાર,
અને એકસો આગણુચાલીસ ચોળન ઉપરાત થોડો ધણો
વત્તો આછો છે તેનો ઉદ્દેધ એકહજાર ચોળન છે, તેનો
ઉત્તેધ મોળ હજાર ચોળન છે, અને તેનું સર્વાંત્ર ૧૭ હજાર
ચોળન છે

ગૌ—હે ભગવન ! તો પછી એવડો મોટો લવણુ-
સમુદ્ર આ જળુદ્રીપ નામના દ્વીપને શા માટે કુબાડતો નથી ?
અને જલમય ડરી દેતો નથી ?

મ — હે યૌતન! જજુડીપ નામના આ રીપમા
 ભરત અને ઐસ્વત શ્વેતોર્ગા અરહતો, ચક્રવર્તીઓ નળદેવો
 વાસુદેવો મારણો વિદ્યાધરો અમણે, અમણીઓ શાવિકાઓ,
 અને એક કર્મવાળા મનુષ્યો સહે છે તેઓ અવભાવે બધ
 વિનીત અને હિમચીત હાથ છે સ્વભાવથી જ તેઓના
 કાષ્ઠાદિ કરાણો મદ દોષ છે તેઓ સ્વરણ અને કોમળ હાથ
 છે તથા તેઓ જિતેન્દ્રિય બધ અને નહિ હાથ છે તેથી
 મનુષ્યોના પ્રભાવથી ક્ષયસુસુષ્ક જજુડીપતે કુળા નો નથી
 અને સ્થામ્ય કરી શકતો નથી

— શતક ૫ ઉદે ૭

૪ કર્મ અને અકર્મજુમિ

મી — હે ભગવન! કર્મજુમિઓ કેટલી છે ?

મ — હે યૌતન! પદર છે પાંચ ભરત પાંચ ઐસ્વત,
 અને પાંચ મહાવિદહ.

મી — હે ભગવન! અકર્મજુમિઓ કેટલી કહી છે ?

મ — હે યૌતન! ત્રીસ કહી છે પાંચ દેભવત, પાંચ
 દૈત્યવત, પાંચ હરિવત પાંચ રમ્યકવત પાંચ દેવકુરુ
 અને પાંચ ઉત્તરકુરુ^૧

મી — હે ભગવન! એ ત્રીસ અકર્મજુમિઓમાં
 ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીકપ કાળ હોઈ છે નથી.

૧ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ વિશાળા વિદેહની આસ્તા છે.
 છતાં તે અકર્મજુમિઓ નથી. કમલે ત્યાં કુલકથન (એકાદશી
 જ મહા, અને તે જ એકાદશી પતિવત્તીકપ સહેતું ધ) દેવકી
 શારિવરો સમય નથી.

ગૌં—હે ભગવન્ ! પાપ ભરતોમા અને પાપ ઐશ્વર્યોમા ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીરૂપ કાળ છે ?

મં—હા, ગૌતમ ! છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! પાપ મહાવિદેહમા ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ છે ?

મં—તથા 'હે આયુષ્માન્ શ્રમણ' ત્યાં એકરૂપે અવસ્થિત કાળ કહ્યો છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ પાપ મહાવિદેહમા અરહત ભગવાનો પાપ મહાનતવાળા અને પ્રતિક્રમણુસહિત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! પાપ ભરતોમા અને પાપ ઐશ્વર્યોમા પાપોલા અને છેલ્લા એ બે અરહત ભગવતો પાપ મહાનતવાળા તથા પ્રતિક્રમણુસહિત ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે, આદીના અરહત ભગવતો ચાર મહાનતવાળા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે વળી પાપ મહાવિદેહમા પણ અરહત ભગવતો ચાર મહાનતવાળા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! જળુદીપ નામે દીપના ભારતવર્ષમા આ અવસર્પિણીમા દેટલા તીર્થ કયા થયા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચોવીશ તીર્થ કરો થયા છે અપભ, અનિત, સભવ, અભિનદન, સુમતિ, સુપ્રભ, સુપાર્થ,

૧ એ બે વસ્તુઓ પાર્થના સિદ્ધાંતથી જુદી પડતી મહાવીરતા માર્ગની વિરોધતાઓ છે પાર્થ ચાર મહાનત જ ઉપદેશતા બ્રહ્મચર્યને અપરિગ્રહમા સમાવી લેવામા આવતું અને પ્રતિક્રમણુ પણ હ મેશ કરવાને બદલે પ્રસંગ આવ્યે જ કરવામા આવતું.

શરી-ચક્રમ, પુષ્પ ત-સુવિધિ શીતલ, યેવામ વાસુપૂર્ણ,
વિમલ અનત ધમ શાન્તિ કુલુ, અર, મસ્તિ મુનિસુતવ,
નમિ નમિ પાશ્વે અન વધમાન ?

ઔ — હં ભગવન્ ! એ ચોનીશ તીર્થકરેભાં ૨૬
જિન્યાતરોમા કયા જિનના અતરમાં કાસિક^૧ મુતનો વિચ્છ
કલી છે ?

મ — હં મૌતમ ! એ ૨૭ જિન્યાતરોમા પદમાં અને
ઉભાં આઠ આઠ જિન્યાતરોમા કાસિકમુતનો અવિચ્છે કલી
છ અને વચસા માત જિન્યાતરોમા કાસિકમુતનો વિચ્છે કલી
છ હૃદિવાસ્ના વિચ્છે તે બધામ જિન્યાતરોમાં કલી છે

ઔ — હં ભગવન્ જલુદીપ નામે દાપના ભારતવરમાં
આ અવસ્થર્પિણીમા આપ દેવમુખિયનું પૂર્વમત મુત કેટલા
કાળ મુધી રહેશે ?

મ — હં મૌતમ ! એક દળર વપ મુધી રહેશે.

ઔ — હં ભગવન્ ! બાકી બધા તીર્થકરેભાં પૂર્વમત
મુત કેટલા કાળ મુધી રહ્યું હતું ?

મ — હં મૌતમ કેટલા તીર્થકરેભાં અર્ખ્યાતા કાળ
મુધી અને કેટલાકનું અર્ખ્યાન કાળ મુધી

૧ તેમનાં જ મતવાનાદિ ગરિ સુબ્ધે આ માત્રા
પ્રાપ્તયાજ પુસ્તક પા. ૧૭૭

૨ એનાં અર્ખ્યાનાદિ કાળે—દિવસ અને રાત્રીના પહેલા તથા
ઉભા પ્રહરે જ થઈ શકે તે આચાર્યાનાદિ કાલિક કુલ કહેવાય
છ અને એના અર્ખ્યાનાદિ બધા કાળે થઈ શકે તે દસરેશવિનાદિ
કાલિક કુલ કહેવાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! જશુદ્રીપ નામે દ્વીપના ભાગતવર્ષમા આ અવસર્પિણી કાળમા આપ દેવાનુપ્રિયનુ તીર્થ કેટલા કાળ સુધી રહેશે ?

* મં—હે ગૌતમ ! એકવીસ હજાર વર્ષ સુધી રહેશે ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! તેવી રીતે ભાવી તીર્થકરોમાના છેલ્લા તીર્થકરનુ તીર્થ કેટલા કાળ સુધી રહેશે ?

મં—હે ગૌતમ ! કાશ્યપ દેશના ઋષભદેવ અર્હતનેા જોટલો જિનપર્યાય કહ્યો છે, તેટલા (હજાર વર્ષ ન્યૂન લાખ પૂર્વ)^૧ વર્ષ સુધી

ગૌં—હે ભગવન્ ! તીર્થ એ તીર્થ છે કે તીર્થકર તીર્થ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અર્હત તો અવસ્ય તીર્થકર છે, પરંતુ ચાર પ્રકારનો અમણ્યપ્રધાન મધ સાધુ, સાધ્વી, આવઞ અને શ્રાવિકા, તે તીર્થરૂપ છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! પ્રવચન એ પ્રવચન છે કે પ્રવચની એ પ્રવચન છે ?

મં—હે ગૌતમ ! અર્હત તો અવસ્ય પ્રવચની (પ્રવચનના ઉપદેશ) છે, અને દ્વાદશાગ ગણિપિટક (આચારાગાદિ ૧૨ અગ્રથ) પ્રવચન છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! આ જે ઉગ્રકુલના, ભોગકુલના, રાજન્યકુલના, ઇન્દ્રવાકુલના, જ્ઞાતકુલના અને ધૌરવ્યકુલના ક્ષત્રિયો આ ધર્મમા પ્રવેશ કરે છે, અને પ્રવેશ કરીને આદ્ પ્રકારના કર્મરૂપ ગ્જોમલને ધુએ છે, તેઓ ત્યાર પછી મિદ્ધ

ચાપ ૭ અને સવ દુષ્પનો અંત કરે છે ।

મ—હા યૌતમ ! પરંતુ કેટલાક કોઈ એક દેવલોકમાં
વેવણે ઉત્પન્ન થાય છે

—સતક ૨ ઉદે ૬

૫

જો —હે ભગવન ! જમુનીપ નામના દ્વીપમાં આ
અવસર્પિષ્ઠીમાં ઉત્તમ અર્થોને પ્રાપ્ત મુરમુરના કાળમાં
ભારતવર્ણનો આકાર અને આવેળો આવિભાવ કેવા હતો ?

મ —હે યૌતમ જ્ઞાનિભાગ બહુ સમ હોવાથી
મણીય હતો, તે જોમકે અધિષ્ઠિત પુષ્કર-તળાવનું મુખપુટ -
હોય તેવો ભારતવર્ણનો જ્ઞાનિભાગ હતો. [અહીંથી આગળ,
શ્વાશ્વત્ત્વમિતમસૂત્રમાં ઉત્તરકુરુના વણનમાં આવેલી વિમલો,
જેની કે જ્ઞાનિભાગમાં સ્વેર્ષા વણ અને મહિષોના પાંચ
વણ સુરભિ યૌધ, કોમળ સ્પષ્ટ સારા સ્વચ્છ વાવ વજેરે,
વાવ વજેરેમાં અનુગત ઉત્પાતપવતાદિ ઉત્પાતપવતાદિ
અપ્રમિત હસાસનાદિ હવાસુહાદિ અને સદાપદ્મકદિનું વણન
સમશ્ચ લેણુ-એમ રીકાકાર કહે છે ૨] તે કાળમાં ભારતવર્ણમાં
તે તે દેસીમાં કુલ અને વિકુલથી વિશુદ્ધ વણમુદ્રો તથા (ત્યાંથી
માંડીને) ૭ પ્રકારના માણસો હતા તે જોમકે ૫૬ મમલ
અખવાળા કસ્તુરી સમાન અખવાળા, મમલ વિનાના, તેજસ્વી
અને રૂપાળા, સદનશીલ તથા ઉતાવળ વિનાના (સનેશરી)

૧ જિ પ્રકારનાં વણુનો જુદા જુદા પ્રદેશના તે તે બલના
વણુનો અરે સમાન એવાં જ હોઈ તેમની વિચલેમાં મહત્ત્વ
હ્યું ન હોવાથી અહીં જણાવી નથી.

ગૌં—હે ભગવન! તે એ પ્રમાણે છે, તે ભગવન! તે એ પ્રમાણે છે

—ગતક ૬, ઉદ્દે ૭

૬

ગૌં—હે ભગવન! જળુદ્રોપ નામે દ્રોપમા ભાગ્યવર્ધન વિદ્યા આ અવસર્પિણીમા દુપમાદુપમા કાલ અત્યત ઉત્કટ અન્યથાને પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે ભારતવર્ધનો આકાર અને ભાવેનો આવિર્ભાવ કેવે પ્રકારે થશે?

મં—હે ગૌતમ! હાહાભૂત (જે કાળે દુખી લોકો 'હાહા' શબ્દ કરશે), ભભાભૂત (જે કાળે દુખાર્ત પશુઓ ભા ભા શબ્દ કરશે), અને કેલાહણભૂત (જ્યારે દુખ-પ્રીડિત પક્ષીઓ કેલાહણ કરશે) એવો ને કાલ થશે તાલના પ્રભાવથી વણા કડોર, ધૂળથી મેલા, અસહ્ય, અનુચિત અને બધેર વાયુ, તેમ જ સર્વત્ર વાયુ (ભમરિયા વાયુ) વાશે આ કાળે વાગવાર ચારે બાજુએ ધૂળ ઊડતી હોવાથી ગળથી મલિન, અને અધકાર વડે પ્રકાશરહિત દિશાઓ ધૂમાડા જેવી ઝાખી દેખાશે કાલની રક્ષતાથી સ્વર્ગે અધિક શીતતા આપશે અને સુર્યો અત્યત તપશે વળી વાગવાર ધણા ખરાબ રસવાળા, વિરુદ્ધ ગમવાળા, ખાગ, ખાતર સમાન (ખાટા) પાણીવાળા, અગ્નિની માથે દાહક પાણી વાળા, વીજળીયુક્ત, કરા વરસાવનાગ કે પર્વત ભેદનારા અશનિમેવ, વિષમેધ તથા વ્યાધિરોગ-વેદના ઉત્પન્ન કરનાર પાણીવાળા અને મનને રુચે નહીં તેવા પાણીવાળા મેઘો તીક્ષ્ણ ધારાઓ નાખતા પુષ્કળ વરસશે તેથી ભાગ્યવર્ધમા ગામ-નગર વગેરે ઠેકાણે ગ્રેહો મનુષ્યો, ચોપગા, ખેતર,

તમ ૧ મામ અને ૧ મયમા આપના જમમ છવે તથા જ
મકારના રક્ષા ગુરુઓ સતાઓ વેલગીઓ પામ મગી
વમરે કરે વનેરે સાચી વમેરે તથા મવાદા અને અકુરાદિ
ગુણવત્તપતિઓ નાસ પામશે. વૈનાદય સિવાયના પવતો
૫ મરો ધૂળનાં છાયાં મ્મો. તથા ૨૧ વિનાની શ્રમિઓ
નાસ પામશે. નેના અને સિંધુ સિવાય પાણીના મ્મો.
ખાડો તથા કુમમ અને વિમ શ્રમિમાં મ્મો છાયાં અને
નીચા મ્મો મગમા મ્મો.

તે વખતે બારનવરની શ્રમિ પશુ અમાર જે
છાણીના અગ્નિ જેવી અગ્નિજાત, તરી મ્મો કડાવા જેવી,
અગ્નિ સરખી અગ્નિ ૨ ત્વાગી અગ્નિ હીમવાળી, અગ્નિ સેવાગ-
વાળી પશુ કાઠવાળી અને પ્રાણીઓના આશ્રુ મ્મો
૩૩ તરી મ્મો.

તે વખતે બામતવાના મનુષ્યો અરામ રમવાળાં,
અરામ વધવાળાં અરામ મધવાળાં કુટ રમવાળાં અરામ
પસવાળાં અગ્નિ અમનાથ, મને ન મમે તેવા લીન
સ્વસ્વાળાં લીન અસ્વાળાં અગ્નિ સ્વસ્વાળાં મને ન મમે
તેવા સ્વસ્વાળાં, જેનાં વચન અને જ મ અમાત્ર છે એવાં
નિસર્ગ કુદરત કમલ વધ, અધ અને વૈરમાં આસક્ત
મમોહાનુ ઉચ્ચ મન કરવામાં મુખ્ય અગ્નિ કરવામાં
નિત્ય તત્તર, માતપિતાદિને અવસ્થ કરવા મોખ વિનયથી

૧ અસ્તરૂપના મધમાં આવેલો કહેવાતો પવત. મુખ્ય
લિખવત પવત કપરથી નીકળેલ જંબા અને સિંધુ નદીઓ એ
પવતની સુધીમાં મ્મો રહિણીય અસ્તરૂપ વાળા વાવ છે

રહિત, બેડાળ રૂપવાળા, વધેલા નખ-કેશ-દાદી-મૂઝ અને
 રોમવાળા, કાળા, અત્યંત કઠોર, ગ્યામવર્ણ વાળા, છટા
 કેશવાળા, ઘોળા કેશવાળા, બહુ આયુષી બાધેલ હોવાને
 લીધે દુર્દર્શનીય રૂપવાળા, વાકા અને કરચલીઓવાળા
 પ્રત્યેક અગયુક્ત, વૃદ્ધાવસ્થાયુક્ત પુરુષ જેવા, છટા અને સડી
 ગયેલા દાતની શ્રેણિવાળા, બચકર એવો ડોક પાછળનો ભાગ
 અને મુખવાળા, વિપમ નેત્રવાળા, વાકી નાસિકાવાળા, વાકા
 અને વલિઓથી વિકૃત થયેલા, બચકર મુખવાળા, ખસ અને
 ખંગળથી વ્યાપ્ત, ઠંણુ અને તીકણુ નખો વડે ખજવાળવાથી
 વિકૃત થયેલા, ફરાજ-કોઢ-અને ઠરોળિયાવાળા, ફાટી ગયેલ
 અને કઠોર ચામડીવાળા, વિચિત્ર અંગવાળા, જિષ્ટાદિના જેવી
 ગતિવાળા, માધાના વિપમ બુધનવાળા, યોગ્ય ધ્યાને નહી
 ગોઠવાયેલ તથા છટા દેખાતા હાડકાવાળા, દુર્બલ, ખરાબ
 બાધાવાળા, ખરાબ પ્રમાણુવાળા, ખગળ આકૃતિવાળા, ખગળ
 રૂપવાળા, ખરાબ ધ્યાન અને આસનવાળા, ખરાબ
 શય્યાવાળા, ખગળ ભોજનવાળા, જેઓના પ્રત્યેક અંગ અનેક
 વ્યાધિઓથી પીડિત છે તેવા, અખલનાયુક્ત વિદૂર્લભ ગતિવાળા,
 ઉત્સાહરહિત, મત્વરહિત, વિકૃત ચેષ્ટાવાળા, નેજરહિત, વારંવાર
 શીત, ઉષ્ણ, અને કઠોર પવન વડે વ્યાપ્ત, જેઓના અંગ
 ધૂળ વડે મલિન અને રજ વડે વ્યાપ્ત છે એવા, બહુ ક્રોધ, માન
 અને માયાવાળા, બહુ લોભવાળા, અશુભ દુ ખતા ભાગી,
 પ્રાય ધર્મસજ્જા અને સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ, વધારેમા વધારે એક
 હાથ પ્રમાણુ સરીરવાળા, વધારેમા વધારે સોળ અને વીશ
 વર્ષના આયુષવાળા, પુત્રપૌત્રાદિ પરિવારમા અત્યંત સ્નેહવાળા
 (વણા પુત્રપૌત્રાદિનું પાલન કરનારા), બીજના જેવા, અને

બ્રહ્માજીવ એવાં મનુષ્યોના બહોળા કુટુંબો ગયા, અને મિત્ર
એ બે મહાનદીઓ અને વૈતાલન પરતનો આશ્રય કરીને
દરબા રહેવારા થશે.

ગૌ — હ બગવન્ ' તે મનુષ્યો કેવા પ્રકારનો આદાર
કરશે ?

મ — હ ઓતમ ' તે કાલે અને તે સુખે રથના ત્રણ
ગેટલા વિસ્તારવાળા ગયા અને સિંહુ એ મહાનદીઓ
રથની ખરીતે પેસવાના હિંદુ ગેટલા બાગમાં પાણીન વહાશે
તે પાણી ધણા માછલા અને કાચના વજેરેથી ભરેલું હશે
પણ તેના પછા પાણી નહિ હોય. ત્યારે તે મનુષ્યો સુખ
લેખા પછી એક મુદતની અંદર અને સુખ આશ્રયમાં પછી
અક મુદતમાં પોતપોતાના દરોમાંથી બહાર નીકળશે અને
માછલા તથા કાચના વજેરેને જાણીતમાં દાઢશે. પછી દાઢ
અને તડકા વડે બહાર અલેલા માછલા અને કાચના વજેરેથી
તેઓ એકવીસ હજાર વધુ સુખી આજીવિકા કરતાં ત્યાં
શેરૂ.

પરચૂરણ વિભાગ

૧. ચાલતું ચાલ્યું કહેવાય

૧

વિવગ્ણ મહાવીરના મમયમાં જે અનેક દાર્શનિક હતા, તેના જમાલિ નામના મહાવીરના બાણેજ પણ એક દાર્શનિક તરીકે હતા. મહાવીરનો આગમ અનેકાતવાદપૂર્ણ છે, એટલે તે એક જ પદાર્થને પણ અનેક પ્રદર્શના દૃષ્ટિએથી બિલ બિલ રૂપે જોઈ શકે છે. જમાલિ અને મહાવીર વચ્ચે જે એક આબતમા મતભેદ હતો એમ જણાય છે, તેનું ઉદાહરણ નીચે પ્રમાણે છે. એક શાળવીને આપણે સૂતર આપી વણવાનું કહ્યું. તે શાળવીએ કપડું વણવાનું શરૂ પણ કર્યું. પત્ની બે ચાર દિવસ માદ આપણે તેને પૂત્રીશું કે સૂતરનું શું થયું ? ત્યારે તે કહેશે કે કપડું વણાયું.

૧. જુઓં ચાગિ જડમા તેમનું ચરિત્ર, પા ૨૬૨

છ ખરી રીતે તો હવે પૂરું કપડું વણાયુ નથી છતાં સાકમ્ય તેવો વ્યવહાર ચાલે છે

આ પ્રમથમા ત્માસિનું મત-જ એવું છે કે સાળવીનું કપડું જનને તેને સાચું માની વ્યવહાર કરનાર સમસ્ત લોકો ખાટો છે કારણકે કપડું પૂરું વણાયુ નથી છતાં સાળવી જન લોકો કપડું વણાયુ છે એમ માને છે મદ્દતીરનો મિદ્દાત એવો છે કે સાળવીનું વસ્ત્ર-જ અને લોકમત જનને તાત્કાલ પડે છે ચારમાર્થિક દૃષ્ટિએ (નિમ્નવનવધી) કપડાનો મુખ્ય જાન વણાવો હોય તો પણ કપડું વણાયુ એમ બોધવામાં અસંભવતા નથી જોકે વ્યવહારનવધી તો પૂરું કપડું વણાય ત્યારે જ કપડું વણાયું કહેવાય. જમાસિના મનનું નામ ગદુગદદૃષ્ટિ છે કારણે જલ્દ-તરત પૂરું-થયું જ ન ત્યારે જ તેને જન કાચ કહે છે મરિ જે મત-જ જલ્દ જાગ્યા - મુજબ જાનમાં - જન હોય તે જલ્દ જ કહેવાય

ગો — જમવન' જે ચામનું હોય તે ચામું કહેવાય

મ — હા માત્ર ચામનું હોય તે ચામું કહેવાય

ગીકામાંથી કપડું વણાવું હોય ત્યારે પ્રથમ તનુનો પ્રથમકાગ જલ્દ લેવા તે સાચી જ કપડું વણાવું એવો વ્યવહાર સાક ધાય છે જો પ્રથમ મથરે પણ પ ઉત્પન્ન થતા નથી એમ માનવામાં આવે, તો પ્રથમ મથરની પરાંપરિકા ક્રિયા નિષ્ફળ મર્થ મળાય. કારણકે ઉત્પન્ન થતા પરાંપરિકા ઉત્પન્ન કરવાને મરિ જ ક્રિયાઓ હોય જ અને ક્રિયા નિષ્ફળ ગેરતા છતાં કાચ ન થાય તો

તે ક્રિયા નકામી ગણાય છે. નો પછી પદ જેમ પ્રથમ સમયે ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ ઉત્તર સમયેને વિષે પણ ઉત્પન્ન ન જ થવો જોઈએ. કારણકે ઉત્તર સમયની ક્રિયાઓમાં શુ વિશેષતા છે કે, જેથી પ્રથમ સમયની ક્રિયાથી પદ ઉત્પન્ન ન થાય અને ઉત્તર સમયની ક્રિયાઓથી થાય ?' તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે અત્ય સમયે આપણે પદને ઉત્પન્ન થયેલો જોઈએ છીએ, ત્યારે ને પદને અત્ય સમયની પહેલા આદિ દરેક સમયમાં અશે અશે ઉત્પન્ન થતો માનવો જ જોઈએ. અર્થાત્ ઉત્પન્નમાન પદ ઉત્પન્ન થાય છે, એ મતવ્ય નિર્વિવાદ છે.

—શતક ૧, ઉદ્દે. ૧, ૧૦

૨

રાજગૃહનગરમાં ગુણશિલક ચૈત્યની આસપાસ થોડે દૂર ઘણા અન્યતીર્થો ગહેતા હતા. તેઓ ભગવાનના અધિરોને આવીને કહેવા લાગ્યા કે, “તમે અસયમી અને પાપી છો. કારણ કે તમે અદત્ત (કોઈએ નહિ આપેલ) પદાર્થનું ગ્રહણ કરો છો, અદત્ત પદાર્થને ખાઓ છો અને અદત્તને ખાવો છો. કારણ કે તમને આપવામાં આવતો પદાર્થ જ્યાં સુધી પાત્રમાં પડ્યો નથી, તેવામાં વ્યભાષી કોઈ તે પદાર્થને લઈ લે, નો દાતા ગૃહસ્થના પદાર્થનું અપહરણ થયું કહેવાય, પણ તમારા પદાર્થનું અપહરણ થયું ન કહેવાય. મારે તમે અદત્તનું ગ્રહણ અને ભોજન કરો છો એમ કહેવાય. અને તે કારણે તમે જરૂર અસયમી છતાં છો.”

ત્યારે તે સ્થવિરોએ તેમને કહ્યું કે હે ભાઈઓ !
 અમારા મતમાં^૧ અપાર્ત તે અપાર્ત મહત્ત્વ કરાતું ન
 મહત્ત્વ કરાવેલું અને પાત્રમાં ન અપાર્ત તે ન અપાર્ત છે તેથી
 હે ભાઈઓ ! અપાર્તો પદાથ આ મુખી પાત્રમાં નથી પણ
 તેવામાં વર્તમાન કેઈ પદાથનો તે અપહાર કરે તો તે
 અમારા પદાથનો અપહાર થશે એમ કહવાય માટે અમે
 ઘાતું ૧ મહત્ત્વ કરીએ છીએ અને બોજન કરીએ છીએ
 નથી અમે અસમમી વગેરે નથી

— સતક ૮ ઉદે ૩

૨ કેટલા મતો છે ?

અનેક પ્રકારના પરિણામવાળા છવા જેને વિષે ૬
 ન સમવસરણ — મત અથવા નિત્ય કહેવાય છે

મૌ — હે ભગવન્ કેટલા નમન્યમરણો — મતો
 દર્શાવે છે

મ — હે મૌતમ ચાર સમવસરણો કલા છે
 ક્રિયાવાદી અક્રિયાવાદી અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી

વિવરણ આ મતોના સંબંધે સ્થિતિર હકીકત મળી
 શકતી નથી સૂચકતાનું સૂચના પ્રથમ મુત્તકષેપતા ભાગમાં
 સમવસરણ અધ્યયનમારે આ મતોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન

૧ મૂલમાં તો પદા અન્યતીર્થિતો ત્યારે મતે અપાર્ત
 તે અપાર્ત નથી માટે તમે કોઈ જાણેના આદેષ ૬ છે
 કલા અપાર્ત જેનું કોઈ કોઈ તેમના મત કપર પ્રમાણે કોનાથી
 પદામાંથી આ કોઈને પણ એમ કહી કોઈ

૨. જ્યાં આ માત્રનું સંબંધમાં પુસ્તક પા. ૧૩૪

છે ? પરંતુ તે ઉપરથી તેમની એકસ માન્યતા શી હતી તે સ્પષ્ટ બાણી શકાય નથી. તેપણુ એટલું બાણી શકાય છે કે ક્રિયાવાદી વગેરે સ્વતંત્ર મતો નહીં હોય, પરંતુ મહાવીર ભગવાનના સમયમા જે મતો પ્રચલિત હતા, તે બધાનો પૂર્વોક્ત ચાર પ્રકારમા સમાવેશ કર્યો હશે.

૧ ક્રિયાવાદી આ મનોની ભિન્ન ભિન્ન વ્યાખ્યા છે. પ્રથમ વ્યાખ્યા પ્રમાણે, કર્તા સિવાય ક્રિયા સંભવતી નથી, માટે ક્રિયાના કર્તા તરીકે આત્માના અસ્તિત્વને માનનાર ક્રિયાવાદી કહેવાય છે. બીજી વ્યાખ્યા પ્રમાણે, ક્રિયા પ્રધાન છે, અને જ્ઞાનનું કાર્ષ પણુ પ્રયોજન નથી એવી માન્યતાવાળા ક્રિયાવાદી છે. ત્રીજી વ્યાખ્યા પ્રમાણે જીવાદિ પદાર્થના અસ્તિત્વને માનનારા ક્રિયાવાદી કહેવાય છે. ક્રિયાવાદીના કુલ એશી પ્રકાર કહેવાય છે.

૨ અક્રિયાવાદી તેઓનું મતવ્ય એ છે કે, કાર્ષ પણુ અનવસ્થિત પદાર્થમા ક્રિયા હોતી નથી જે તેમા ક્રિયા હોય, તે તેની અનવસ્થિતિ ન હોય. માટે ક્રિયાના અભાવને માનનારા અક્રિયાવાદી છે. અથવા, ક્રિયાનું શું પ્રયોજન છે ? માત્ર ચિત્તશુદ્ધિ જ આવશ્યક છે—એવી માન્યતાવાળા અક્રિયાવાદી કહેવાય. અથવા જીવાદિના નાસ્તિત્વને માનનારા અક્રિયાવાદી કહેવાય. અક્રિયાવાદીના ૮૪ પ્રકાર કહેવાય છે.

૩ અજ્ઞાનવાદી ‘અજ્ઞાન ઐમરૂપ છે, કારણકે જ્ઞાનથી ઝર્મનો તીવ્ર બંધ થાય છે, અને અજ્ઞાનપૂર્વક ઝર્મબંધ.

૧ તથા જુઓ આચારામ દીન, અધ્ય૦ ૧, દંદે૦ ૧, પૃ૦ ૧૬

નિરજ થાય છે — એવી માન્યતાવાળા અજ્ઞાનવાદી કહેવાય છે તેમના સડસડ પ્રકાર છે

૪ વિનયવાદી સ્વગોપવર્ગોદિ એમનું કારણ વિનય છે — એમ વિનયન જ પ્રધાનપણે માનનારા અને તેને કેટલીક પણ નિમિત્ત સિંમ આમાર કે સાએ નથી તે વિનયવાદી કહેવાય ૩ તેમના બીજી પ્રકાર છે *

મૌ — દે ભગવન! મેસ્માયુક્ત જીવો કયા વાદવાળા દોષ ?

મ — હ મૌતમ આરે વાદ વાળા દોષ.

મૌ — દે ભગવન! સમ્યારહિત જીવો કયા વાદવાળા દોષ ?

મ — હ મૌતમ તેઓ કિયાવાદી દોષ? તે પ્રમાણે કૃષ્ણપાત્રિકર જીવો ક્રમસા નજુન વાદવાળા દોષ છે મુક્ત-પત્રિકો આરે વાદવાળા દોષ સમ્યનુદષ્ટિ જીવો કિયાવાદી ન દોષ મિ માદષ્ટિ જીવો છેત્રા તજુ વાદવાળા દોષ સમ્ય મિ માદષ્ટિ જીવો અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી ન^૩ દોષ

* આ આરે વર્તી મિઆવાદીના ઉ; કલ્યા બહી કિયાવાદી જવારિના અન્વિતવને માનવા હોવાથી સમ્યનુદષ્ટિ બલુવ.

૧ કારણકે અધોમિતેવહિ અને સિદ્ધા ન અધોસ્વ હોય ઉ નધોસ્વે તે કિયાવાદના હેતુમત વચારિયત દ્રવ્યસ્વરૂપનું જ્ઞાન નેય છે

૨ એમને અપ પુરજકાવત એટલો સમય સસારમાં જરૂરયાનું છે તે જીવો અને અને તેની અદર મોટી અપાનું છે તે સમ્યપાત્રિકા બુદ્ધિ થા. ૨૪ નેધિ ૧

૩ કારણકે તેઓ તારિયક પળ નથી કે અસ્તિક પળ નથી.

પાય જ્ઞાન વાળાઓમાંનો દરેક ક્રિયાવાદી જ હોય પરંતુ
તથા અજ્ઞાનવાળા હોય પછીના તથા વાદવાળા હોય ?

નૈરયિકા ચારે વાદવાળા હોય પૃથિવીકાયિકા માત્ર
અક્રિયાવાદી અને અજ્ઞાનવાદી હોય? એમ જ ચતુરિદ્રિય
મુધીનું ક્ષણ

ગૌ-—હે ભગવન્ ! ક્રિયાવાદી હોય કેનું આયુષ્ય
આધે ?

મ-—હૈ ગૌતમ ! નૈરયિક અને તિર્થંચરોનિકનું ન.
આધે, પણ મનુષ્ય અને દેવનું આધે દેવનું આધે તે
ધૈર્માનિકનું જ આધે.

અક્રિયાવાદીઓ નૈરયિકથી માડીને દેવ મુધીનું આધે
એ પ્રમાણે અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી વિષે પણ જાણવું
ક્ષેપ્યાવાળા ક્રિયાવાદી મનુષ્ય અને દેવનું આધે
કૃણ્ણક્ષેપ્યાવાળા ક્રિયાવાદી મનુષ્યનું આધે કૃણ્ણક્ષેપ્યાવાળા
અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી નૈરયિક, તિર્થંચર,

૧ એ પ્રમાણે મૂળમાં સહાઓવાળા, નોસહાવાળા,
વેદવાળા, કપાથી, યોગવાળા, ઉપયોગવાળા વગેરેના ઉલ્લેખો છે.
પણ તેમાં મૃતિની કસરત સિવાય બીજું મહત્ત્વ નથી તેથી
આહી તે બધા હતાયાં નથી

૨ તેઓ મિત્યાદષ્ટિ છે તેથી તેઓ અક્રિયાવાદીઓ અને
અજ્ઞાનવાદીઓ જ હોય કોઈ પણ વાદનો અભાવ હોય તે પણ
તે બે વાદને યોગ્ય હોવો પરિણામ સહવે છે મૂળમાં આ
ઉપરાંત અન્ય ચોનિઓના પણ ઉલ્લેખ છે

૩ જ દેવો અને નારકો છે તેઓ મનુષ્યનું, અને મનુષ્યો-
તમા પ'ચે દ્વિયતિથ'ઓ દેવોનું બાવે

દેવ અને મનુષ્યનું જાણે. એ જ નીલ અને કાપોત માટે પણ જાણતું તેજોદેસ્થાવાળા ક્રિયાવાદીઓ મનુષ્ય અને દેવનું જાણે. તેજોદેસ્થાવાળા અક્રિયાવાદીઓ તિર્થંચ મનુષ્ય અને દેવનું જાણે. ન જ પ્રમાણે તેજોદેસ્થાવાળા અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદીનું પણ જાણતું. તથા તેજોદેસ્થા પ્રમાણ પણ અને શુદ્ધવાળાનું પણ જાણતું સેધ્યારહિત છવે. કોઈનું આત્મર નથી જાણના.

કૃષ્ણપણિઃ અક્રિયાવાદી ચારે પ્રકારનાં આત્મર જાણે. કૃષ્ણપણિઃ અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પણ ચારે પ્રકારનાં આત્મર જાણે. શુદ્ધપણિઃ મનુષ્ય અને દેવનું જાણે.

મમ્યમદ્યદિ ક્રિયાવાદી મનુષ્ય અને દેવનું જાણે. મિ વા દ્યદિ ચારે પ્રકારનાં જાણે. સમ્યમમિધ્યાદ્યદિ અજ્ઞાનવાદી કોઈનું ન જાણે. મમ્યમમિધ્યાદ્યદિ વિનયવાદી કોઈનું ન જાણે.

જ્ઞાની મતિજ્ઞાની સુમજ્ઞાની અને અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય અને દેવનું જાણે. મનઃવશવજ્ઞાની (ક્રિયાવાદી) દેવનું (વમાનિઃનું) જાણે. કેવલજ્ઞાની કોઈનું ન જાણે.

ક્રિયાવાદી નરવિકો મનુષ્યનું જાણે. અક્રિયાવાદી નરવિકો વિનય અને મનુષ્યનું જાણે. અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી ન વિકો નિર્વંચ અને મનુષ્યનું જાણે.

અક્રિયાવાદી પૃથ્વીકાવિકો નિર્વંચ અને મનુષ્યનું જાણે. અજ્ઞાનવાદી પૃથ્વીકાવિકો નિર્વંચ અને મનુષ્યનું જાણે.

૧ દેવદાસવ્યાજ રીતવિકોના પ્રજા વખતે તેઓદેવદાસાં કોઈનું ન જાણે. ક્રિમ કહેતાં કારણ કે તે દેવદાસ તેઓ દક્ષિણપણિમ પૃથ્વી વચા પદેલા કોઈ છે અને દક્ષિણપણિમ પૃથ્વીવચા વચા જ

કેટલા મતો છે ?

ક્રિયાવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચ, દેવનુ બાધે અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચો ચારે પ્રકારના બાધે કૃષ્ણસેસ્થાવાળા ક્રિયાવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચ કોઈનુ ન બાધે ? કૃષ્ણસેસ્થાવાળા, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચો ચારે પ્રકારનુ બાધે તેમજ નીલ અને કાપોત સેસ્થાવાળા પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચોનુ પણ જાણુ તેજેસેસ્થાવાળા ક્રિયાવાદી પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચો વૈમાનિક દેવનુ જ બાધે પરંતુ તેજેસેસ્થાવાળા અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી પચ્ચેદ્રિયતિર્થંચો દેવ, તિર્થંચ અને મનુષ્યનુ બાધે એમ જ પદ્મ અને શુક્લવાળાનુ પણ જાણુ

સમ્યગ્દષ્ટિ વૈમાનિકન જ બાધે મિથ્યાદષ્ટિને કૃષ્ણ-પાક્ષિકોની જેમ જાણુવા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ એક પણ ન બાધે ૨

પરમવતુ આયુષ બધાય છે અપુકાચિક અને વનસ્પત્તિગાયત્રુ પૃથ્વીભયિક પ્રમાણે જ જાણુ અગ્નિભય અને વાયુભય તિર્થંચનુ જ બાધે જે ઇદ્રિયથી ચાર ઇદ્રિય સુધીના પણ પૃથ્વીભય પ્રમાણે જાણુવા પણ સમ્યક્ત્વ અને જ્ઞાનમા તેઓ એક પણ આયુષ નથી બાધતા નરણ કે તેમને તેનો કાળ અરૂપ હોય છે

૧ કારણ કે ત્યારે સમ્યગ્દષ્ટિ પચ્ચેદ્રિય તિર્થંચ કૃષ્ણાદિ અશુભ લેશ્યાના પરિણામવાળા હોય છે, ત્યારે તેઓ કોઈ પણ આયુષનો બધ નથી નરતા અને તેજેલેશ્યાદિ શુભ પરિણામવાળા હોય છે ત્યારે જ દેવજ વૈમાનિકાયુષનો બધ કરે છે

૨ આમ આ ઉપરાંત અન્ય લાગે નિંતાર મૂળમા છે

મો — 'હે ભગવન્' શુ ક્રિયાવાદી જો ભવસિદ્ધિ કે
કે અભવસિદ્ધિ ?

મ — 'હે જીતમ' તેઓ ભવસિદ્ધિ છે નાશીના
તત્ત્વ વાદી બને છે ?

— શ્લોક ૩ ઉદ્ ૧

૩ દુષ્ટ્યના પ્રકાર

જીતમ — 'હે ભગવન્' દુષ્ટ્યના કેટલા પ્રકાર કહેવ છે ?

મ — 'હે જીતમ' ૭ પ્રકારે દુષ્ટ્ય કહેવ છે દ્વન્દ્વદુષ્ટ્ય,

દુન કાલ ભવ ભાવ અને સંસ્થાન દુષ્ટ્ય.

૧ એક પરમાણુ બીજા પરમાણુ સાથે દ્વન્દ્વથી દુષ્ટ્ય છે

૨ આકાશના એક પ્રદેશમાં રહેલ પુદ્ગલ એક પ્રદેશમાં

રહેલ પુદ્ગલદ્વન્દ્વની સાથે દ્વન્દ્વથી દુષ્ટ્ય છે

૩ એક સમયની સ્થિતિવાળું પુદ્ગલદ્વન્દ્વ, એક સમયની

સ્થિતિવાળું પુદ્ગલની સાથે કાલથી દુષ્ટ્ય છે

૪ નારક જીવ નારકની સાથે ભવરૂપે દુષ્ટ્ય છે

૫. એકપ્રકાર કાળા વણવાળું પુદ્ગલ દ્વન્દ્વ એકપ્રકાર

કાળા વણવાળું પુદ્ગલદ્વન્દ્વની સાથે ભાવથી દુષ્ટ્ય છે

૬ પરિમણી સંસ્થાન પરિમણી સંસ્થાન સાથે

સંસ્થાન વડે દુષ્ટ્ય છે

— શ્લોક ૧૪ ઉદ્ ૭

૧ મહી પાળે દેશનાના જાતોનાના કપાલનાના
પરોને જાતો જાતો કમ નુશર્તા આવે ॥

૨ સંસ્થાન કોઈએ આકારનિરોધ તેના જીવ બદલ જીવન
અને આકાર કોઈ બદલ પ્રકારો આદે જીવો જાગવ પા. ૪૫૬

૪ પરચૂરણ બાબતો

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! હમેશાં સૂક્ષ્મ સ્નેહકાય - અપૂકાય (એક જાતનું પાણી) માપપૂર્વક પડે છે ?

મં—હા ગૌતમ ! પડે છે તે જીએ પડે છે, નીચે પણ પડે છે, અને તીરછે પણ પડે છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! તે સૂક્ષ્મ અપૂકાય, આ મામાન્ય મધુસ અપૂકાયની (પાણીની) માથે પરસ્પર સમાયુક્ત થઈને સામાકાળ સુધી રહે ?

મં—ના ગૌતમ ! તે શીઘ્ર નાશ પામી જાય છે

—શતક ૧, ઉદે૦ ૬

૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! અસ્તિત્વ અસ્તિત્વમા પરિણમે, અને નાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વમા પરિણમે છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે શુ પ્રયોગથી—જીવના વ્યાપારથી તેમ પરિણમે છે કે સ્વભાવથી ?

મં—હે ગૌતમ ! તે પ્રયોગથી અને સ્વભાવથી એમ બંને પ્રકારે પરિણમે છે

—શતક ૧, ઉદે૦ ૩

૩

ગૌતમં—હે ભગવન્ ! જાણુદ્રીપમા આ ભારતવર્ષમાં આ અવસર્પિણીના કાળમા કેટલા કુલકરો થયા ?

મ —હે ઝોતમ ! સાત કુસકરો થયા વિમલ્લાહન,
અમુખમાન મસોમાન, અભિમદ્ર પ્રસેનજિત મરુદેવ,
અને નાબિ ?

વિવરણ આ અવસ્યપિણ્ડીના પ્રથમ સુખમસુપમા નામના
આ આ શ્રેષ્ઠ સુખી હતા તેમનામા રામ રાજા કે નાતજાત
નહોતાં બધા સમાનભાવે વસતા, એમને કશી ચીજ મદિ
પ્રમલ્લ કરવો પડતો નહોતો. કારણ કે કમ્પવક્ત્રી તેમને બધી
ચીજો આપતા બર્ધા બાળક (શ્રી-પુત્રવતી) મુનસરપે
અવતરતા અને તે બે જ પતિવત્તરી થતા હક દિવમર્મ તો
તેમને માગાપતી સભાળની જરૂર રહેતી નહીં. કમ્પવક્ત્રી
ફળ પછુ તેમને તથુ તથુ દિવસે આર્વા પડ્યાં ત્યાર પછીના
મુખા આરામ વસ્તુશ્રિતિ જમડી મર્મ ફળ તેમને બે બે
દિવસે આવા પડ્યાં; અને બાળકોને મેહા થતાં ૬૪ દિવસ
સાગતા. પરંતુ બહી સુધી મરીને તેઓ દેવપણે જ
જાણતા. પરંતુ પછીના સુખમકુ આ આરામ વસ્તુશ્રિતિ
વધુ જમડી. બાળકો ૭૬ દિવસે મેહા થતાં મરીને પછુ
આરે નતિએ જ મર્મ ફળ રાજ આવા પડ્યાં મુખ્યોના
સહયુક્ત થટયા અને તેઓની માનસિક શક્તિએ જમડવા
સાગી તેથી કાવડાની જરૂર પડવા સાગી તે વખતે
અનુક્રમે માતા કુસકર થયા અને તેમણે માનવજીવન માટે

૧. બહી પજ તીથ કરો તેમની માતાબિ પિતાબિ
અકવતીબિ તેમની શ્રીબિ વામુદેવો, જશ્વદેવો વામુદેવના
માત-પિતા વામુદેવના પ્રતિશત્રુએ વચેરે લચ્ચી વિરોધનાથ
અવરવા પૂજી શાહિતી સમર્થવાવસૂનમાંથી લેવી એક મૂળમાં
અનુવેદ ૭

નિયમ બાધ્યા દિગ્ગજરો ૧૪ કુલકર માને છે, અને તેમને 'મનુ' પણ કહે છે યાજ્ઞલુક્યોમાં એ રીતે મનુષ્યોએ વ્યવસ્થા દાખલ કર્યાની હકીકત આવે જ છે ધીમેધીમે ક્ષત્રિયોએ એકાએક થવાથી તથા દરેક વસ્તુ માટે લડાલડી થવાથી અનુક્રમે દરેક કુલકરે મનુષ્યોને જમીનની મીમાઓ નક્કી કરી આપી, હાથીધોડા ઉપર બેસવાનું શીખવડાયું, (પર્વતો અને નદીઓ થતા) પર્વત ઉપર ચડતા અને વહાણ બાધતા શીખવડાયું, (નાળ સાથે બાળકો અવતરવા લાગતા) નાળ વધેરવાનું શીખવ્યું, વગેરે રસિક વર્ણન આપવામાં આવે છે એ છેલ્લા કુલકર નાભિના પુત્ર તે જ પ્રથમ તીર્થ દર ઋષભદેવ

ઋષભદેવને નાભિની સુઅનાથી જ ક્ષોદ્રોએ રાજ બનાવ્યા પૃથ્વી ઉપર એ પ્રથમ જ રાજ થયા તેમણે જ પહેલી વાર પોતાના પુત્રપુત્રીના લગ્ન વખતે બેડલાના બાર્દ બહેન પગણાવવાની પ્રથા તોડી ક્ષત્રિય તેમના સમયમાં જ એકસાથે નિષ્કળ થવા લાગ્યા તેથી મનુષ્યોને ઉદરનિર્વાહ અર્થે પ્રયત્ન કરવો પડ્યો ઋષભદેવે જ પોતાની પ્રજાને કુબારનું, દરજીનું, હાજમનું, ચિત્રકારનું અને વણકરનું એ પાંચ જામ શીખવ્યા (પાછલા શુભ આરાઓમાં મનુષ્યોને વાળ-નખ વધતા નહોતા) વળી એમણે એમને ખેતી, વેપાર અને રાક્ષસાની કળા શીખવી તેમ જ લિપિ, ગણિત અને પુરુષોની ૭૨ અને સ્ત્રીઓની ૬૪ કળાઓ પણ શીખવી તેમના મરણ વખતે જ અગ્નિસસ્કારની પ્રણાલી દેવોએ દાખલ કરી ત્યાં સુધી મડદને વનમાં જ મૂકી આવવામાં આવતું ઋષભના નિર્વાણ પછી ૩ વર્ષ અને

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૪ થો

અન્યતીર્થિક-ખંડ

અન્યતીર્થિકો

૧

એક સાથે એક જ વેદ હોય

ગજગૃહ નગરનો પ્રસંગ છે

ધર્મકથાદિ પતી જવાથી લોકો વેરાઈ ગયા બાદ
ગૌતમમુનિ મહાવીર ભગવાનને આવીને પોતાની શકા પૂછે છે :

ગૌ—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો^૧ એમ કહે છે કે,
'કાઈ પણ નિર્ગ્રંથ મયાં પછી દેવ થાય તો, તો તે દેવ ત્યા
ખીજ દેવો સાથે કે ખીજ દેવોની દેવીઓ સાથે વિષયસેવન
કરેતો નથી, તેમ જ પોતાની દેવીઓને વશ કરીને તેઓની
સાથે પણ વિષયસેવન કરેતો નથી પરંતુ તે દેવ પોતે જ
પોતાના નવા બે રૂપ કરે છે તેમા એક રૂપ દેવનું અને
ખીજ દેવીનું હોય છે તે પ્રમાણે બે રૂપ બનાવી તે દેવ
કૃત્રિમ દેવી સાથે વિષયસેવન કરે છે એ પ્રમાણે એક જ
એક જ ઠાણે બે વેદ અનુભવે છે પુરુષવેદ અને સ્ત્રીવેદ'
હે ભગવન્ ! એવું કેમ કરીને હોય ?

૧ અન્યના તીર્થને—માર્ગને—સિદ્ધાંતને—અનુસરનારા

મ — હે જીતમ ! એ લોકોનું એ બધું કહેવું ખોટું છે
 હું તો એમ કહું છું કે તે દેવ જીગ્મ દેવા સાથે તથા જીગ્મ
 દેવની દેવીઓ સાથે તેઓને વશ કરીને વિવશસ્ત્રેવન કરે છે
 અને પોતાની દેવીઓને વશ કરીને તેઓની સાથે પણ
 વિવશસ્ત્રેવન કરે છે પણ પોને પોતાના એ રૂપ બનાવીને
 વિવશસ્ત્રેવન કરતો નથી એક શ્રવ એક સ્ત્રમયે એક
 વદ અનુભવે છે એ કહી નહિ.

— સતક ૨ ઉદે ૫

૨

કર્મ પ્રમાણે જ વેદના ન અનુભવે

મી — હે ભગવન ! અન્તર્ભક્તિ એમ કહે છે કે
 મવ જૂઠાણો જે પ્રમાણે કર્મ બાંધ્યું હોય તે પ્રમાણે જ
 વેદના અનુભવે છે તે એમ શાથી છે ?

મ — હે જીતમ તેમનું તે કહેવું ખોટું છે હું તો
 એમ કહું છું કે દેહલાઠીઓ કર્મ પ્રમાણે વેદનાને અનુભવે
 છે આરે દેહલાઠી તથા જુદી વેદના અનુભવે છે

મી — હે ભગવન એ કેવી રીતે ?

મ — હે જીતમ ! તેઓ કર્મ અનુસાર વેદના
 અનુભવે છે તેઓ કર્મ અનુસાર વેદના અનુભવે છે અને તેઓ
 તેથી જુદા અનુભવે છે તેઓ તેથી જુદા અનુભવે છે ?

— સતક ૫ ઉદે ૫

૧ મહાવીરના અગાધ હસા નવો ખુલાસો નથી આવતો
 રીક્ષકાર હોય છે કે કર્મની સ્થિતિ વસ વપ્રેરમા પુરુષસ્વત્વથી
 દેહકાર કરી ગમત છે તેથી દેહલાઠી કર્મ પ્રમાણે જ વેદના
 નથી અનુભવતા.

૩

આર્દ્રા નચુ દુ ખ જ નચી

ગી૦—જે ભગવત્ ' અન્યતીર્થિકા એમ કહે છે કે, 'નરે' એવા એકાંત દુ ખઃપ વેદનાં અનુભવે છે ત એમ કહે દોષ ?

મ૦—૧. ગૌતમ ' તથોત્ત ન કલ્પે ખાદ્ય છે કે એમ કહે છે કે, કેટલાકે એવા એકાંત દુ ખઃપ વેદના અનુભવે છે, અને કદાચિત્ત નુખ પાશ્વ અનુભવે છે, ત્યારે કેટલાક એકાંત નુખ અનુભવ છે અને કદાચિત્ત દુ ખ અનુભવે છે વળી કેટલાક કદાચિત્ત નુખ અને કદાચિત્ત દુ ખ એમ વિવિધ પ્રકારે વેદનાં અનુભવ છે

જેમકે નારદા એકાંત દુ ખઃપ વેદના અનુભવે છે અને કદાચિત્ત નુખ અનુભવે છે ૧ તેવા એકાંત મુખ્યપ વેદના અનુભવે છે અને કદાચિત્ત દુ ખને અનુભવે છે ૨ ત્યારે પૃંતીકાયથી મારીને મનુષ્યો મુખીના એવા (કદાચિત્ત નુખ અને કદાચિત્ત દુ ખ એમ) વિવિધ પ્રકારે વેદના અનુભવ છે

—શતક ૬, ઉદ્દે ૧૦

૪

એકાંતખાલ

ગી૦—જે ભગવત્ ' અન્યતીર્થિકા એમ કહે છે કે, 'ગિનોને મતે અમણો મર્વ પાપગ્યાનોમાથી વિગતિવાળા હોવાથી

૧ તીર્થ કરના જન્માદિ પ્રગમે તથા પૂર્વજન્મના મિત્ર દેવતા પ્રયોગ દ્વારા

૨. પરન્પર આહનનમા, અને પ્રિય વસ્તુના વિધોગાદિમા

પડિત કહેવાય છે અને મનસોપાસો કહે - એટલે કે અમુક
અંગે - વિરતિવાળા દેવાથી બાધપડિત કહેવાય છે ૫૨૫
૭ - અને એક પણ છવના વધની અવિરતિ છે તે છવ
બાધપડિત ન કહેવાયો જોઈએ તો કે અમવન' તેઓનું
આમ કહેવું મત્ત છે !

મ — હે ઔતમ તેઓનું આમ કહેવું મિથ્યા છે
દૂ તો એમ કહ્યું છું કે નો છવે એક પણ પ્રભુના વધની
વિરતિ હજી છે તે છવ એકાંતબાધ ન કહેવાય ૫૨૫
બાધપડિત કહેવાય.

તો — હે અમવન' છવે બાધ એટલે કે વિરતિરહિત
છે ! પતિ એટલે કે નવ વિરતિવાળા છે કે બાધપડિત
અધીત સ્થવિરતિવાળા છે ?

મ — હે ઔતમ' છવે બાધ પણ છે પડિત પણ છે
અન બાધપડિત પણ છે તમાં નૈરવિદેશી આર ઉદિશિવાળા
છવે મુખીનાઓ બાધ હોય છે પર્વસ્થિ તિથિઓ બાધ
અને બાધપડિત હોય છે મનુષ્યો બાધ પડિત અન
બાધપડિત હોય છે તથા વાનસ્પતર વગેરે દેવો બાધ છે

— સતક ૧૭ કહે ૭

૫

કેવલચાન્દી અને ચક્ષુ

રાજચુદ નમરો પ્રમગ છે

તો — હે અમવન' જન્યતીશિકો એમ કહે છે કે,
કેવલી ચક્ષુના આવેશથી આવિષ્ટ થઈને કદાચ એ પ્રકારની
બાધ જોશે છે મુશળાળા અને સત્ય-મૃપા બાધ તો કે
અમવન' એ ખરું છે !

મ૦—હે ગૌતમ ! તેમનું તે કહેવું ખોટું છે હું તો એમ કહું છું કે, કેવલજ્ઞાની યક્ષના આવેશથી આવિષ્ટ થતા નથી, તેથી તેઓ તો પાપવ્યાપાર વિનાની અને પીગ્ગનેા ઉપવાત ન કરે તેવી એ બાપા કદાચ ખોલે છે સત્ય અને નમત્ય-નમૃયા ?

—શ્લોક ૧૮, ઉદ્દે. ૭.

૬

રાજગૃહનગરનો બિના પાણીનો કુંડ

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! અન્યનીચિકા એમ કહે છે કે રાજગૃહનગરથી બહાર વૈભાર પર્વતની નીચે એક મોટા પાણીનો હ્રદ આવેલો છે તેની લગ્નાર્ધ અને પહોળાર્ધ અનેક યોજન જેટલી છે, તથા તેનો આગળનો ભાગ અનેક જાતના વૃક્ષખડોયાં સુશોભિત છે તેમા અનેક ઉદાર મેઘો વગ્સવાની તૈયારીમાં હોય છે અને વગ્સે છે વળી તે ઉપગત ને હ્રદમાથી હમેશા બિનુબિનુ પાણી ઝર્પા કરે છે હે ભગવન્ ! એમ કેમ હોય ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓએ જે કાંઈ કહ્યું છે, તે ખોટું છે હું તો આ પ્રમાણે કહું છું કે, રાજગૃહનગરની બહાર વૈભાર પર્વતની પાસે ‘મહાતપોપનીગ્રભવ’ નામનું અણુ છે. તેની લગ્નાર્ધ અને પહોળાર્ધ પાંચમે ધનુષ જેટલી છે તેનો આગળનો ભાગ અનેક જાતના વૃક્ષખડોયાં સુશોભિત છે તે ઝરણામા અનેક ઉભય યોનિવાળા જીવા

૧ સંબોધન, આજ્ઞા વગેરેમા વપગતી બાપા સત્ય નથી કે અસત્ય નથી

અને પુરુષના પાણીપણે સ્તંભ થાય છે નાશ પામે છે અને
 ૪ અને હિપચય પામે છે તદુપરાંત તે ઋણાત્માથી હમેશ
 મનુષ્ય પાણી ગર્ભ કરે છે એ મહાતમેષ્વરી પ્રભવ
 નામના ઋણાત્મા અર્થ છે ૧

—સતક ૨ કુંડ ૫

૭

મિથ્યાદૃષ્ટિ વિપરીત જ્ઞાન

શ્રી — હે ભગવન્ ! રાજ્યકલનમરમા રહેલો મિથ્યાદૃષ્ટિ
 (અન્ય મતવાલો) ભાવિતાત્મા સાધુ વીરસામ્યથી
 રૈક્ષસામ્યથી અને વિભ્રમજ્ઞાનસામ્યથી વારાણસી નમરીનું
 વિકૃત્વ કરીને તદ્વત રૂપેને ભણે-શુએ ?

મ — હા મૌતમ ૧

શ્રી — હે ભગવન્ ! શુ તે જોવું છે તેવું ભણે અને
 શુએ કે વિપરીત રીતે ભણે અને શુએ ?

મ — હા મૌતમ તે વિપરીત રીતે ભણું અને શુએ
 કારણ કે તના મનમાં તો એમ થાય છે કે વારાણસીમાં રહેલો
 મુ રાજ્યકલ નમરીની વિકૃત્વ કરીને તદ્વત રૂપેને ભણું
 છું અને જોઈ છું એવું તેનું જ્ઞાન વિપરીત હોય છે
 તથા તેનું એવો અભાસ નથી કીતો કે આ જે દેખાય છે તે

૧ મહા-મહાન = મહાદેવ તાપ; તેની પાસે જેની પાસે છે
 તે મહાની જે વિશેષ શુદ્ધ વધા પ્રત્યક્ષવસ્તુમાં દેવજ્ઞાની જે
 સમાન્વજ્ઞાનીના વર્ણનમાં થોડું જેર પડે તે હમણાં સામવાળી
 તે સમાન્વ નથી કદાચ પછીના સમાવાળા તેનો કાંઈ
 જુલાસો છે

મારી વીર્યલગ્નિ આદિથી બિલુ થયેલું છે ને તો તેને વાગ્તવિક માને છે આવું તેનું દર્શન વિપરીત હોય છે

૫૨૮ અમાયી, સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવિતાત્મા અનગાર તો ડોને જેમ હોય તેમ જાણે છે તેના મનમા થાય છે કે હું રાજગૃહનગરમા રહીને વારાણસીનગરીની વિકૃર્વણા ઢરીને તદ્દગત રૂપોને જાણુ છું તથા જોઈ છું વળી તે સાધુના મનમા એમ થાય છે કે આ વારાણસીનગરી નથી, પણ એ મારી વીર્યલગ્નિ, વૈક્રિયલગ્નિ, કે અવાધરાનલગ્નિ છે એ મે મેળવેલા ઋદ્ધિ, છુતિ, યશ, બળ, વીર્ય અને પુરુષકાર-પરાક્રમરૂપ છે તેથી તે સાધુ તથાભાવે જાણે છે અને જુએ છે, પણ અન્યથાભાવે નથી જોતો

—શતક ૩, ઉદે૦ ૬

૮

નારકલોક

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે છે કે જેમ કોઈ યુવતી ને યુવાન હાથમા હાથ બિડાવીને ઝિભેલા હોય, અથવા જેમ આગઓથી બિડાયેલી ચક્રની નાભિ હોય, તે પ્રમાણે ચારસે પાંચસે ચોળન સુધી મનુષ્યલોક મનુષ્યોથી ખીચોખીચ ભરેલો છે હે ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે કેમ હોઈ શકે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓ જે કહે છે, તે ખોટું છે હું એમ કહું છું કે, એ પ્રમાણે તો નારકલોક નારકોથી ખીચોખીચ ભરેલો છે કારણ કે તેઓ મોટી મોગરી, કચ્ચત, તરવાર, હળ, ગદા, મુશળ, ચક્ર, નારાય, કુંત (ભાલો), લોખર, શળ,

નથા શાકડી આદિનાં એક કે અનેક સંખ્યેય રૂપો વિદ્યુર્વી રહે
છ તે બધા સખલ હોય છે, અસખલ નથી હોતા. વળી તે
સદૃશ હોય છે અસદૃશ નથી હોતા. એ રૂપેને વિદ્યુર્વીને
એક બીજાના શરીરને અભિદ્યુતા અભિદ્યુતા તેઓ વિપુલ,
પ્રમાદ કકલ પરુષા નિધુરા, ચડ વીર, કુચ્છપ કુર્મ
અને દુરધિસજ વડનાને ધિમા કરે છે

—સતક ૧ છંદ ૧

૯

શુભકુળ દેખાડી શકાય નહિ

મૌ —હે ભગવન્ ! અન્યનીંચેકા એમ કહે છે કે
રાજ્યકુલનગરમાં નેટલા છવેા છે તેટલા છવેાને કેઈ
બોરના ધૂળિયા નેટલું પણ, વાલ નેટલું પણ, ક્ષામ કે
ચોખા નેટલું પણ, આડ નેટલું પણ, મમ નેટલું પણ,
મૂ નેટલું પણ, અને લીખ નેટલું પણ શુભ ના કુળ
કાળે દેખાડવા સમય નથી. હે ભગવન્ ! તે એમ કેવી
રીતે કહે છે ?

મ —હે મૌતમ ! તે કોઈ ને કહે છે તે મિથ્યા છે
નૃ એમ કહું છું કે સર્વ લોકમાં પણ સર્વ છવેાને કેઈ
શુભ ના કુળ દેખાડવા સમય નથી. કેઈ મહા શક્તિ
અને પ્રભાવવાળા દેવ એક મોટા મધ્યમનો કાગડો લઈને
છપાડે અને તેને ઉપાડી સંપૂર્ણ નજીવને પણ ચપરી
વમાડે તેટલામાં ૨૧ વાર ફરી શીખ પાછો આવે, તે દ

૧ શુભમાં તે ઉપરાંત મુક્તિ શક્તિ વિદ્યમય આદિ
વધારે ૭

ગૌતમ ! તે મધુર્ણ જશુદ્ધીય તે મધુપુદ્ગલોના સ્પર્શવાળો થયો કે નહીં ? 'હા ! થયો !' હે ગૌતમ ! કોઈ તે મધુ-પુદ્ગલોને યોગના દળિયા જેટલા પણ દર્શાવવા નમર્યા છે ? 'ના' ! તેમ, હે ગૌતમ ! સુખાદિને પણ કોઈ દર્શાવવા સમર્થ નથી ?

—શતક ૬, ઉદ્દે ૧૦

૧૦

નિદા એ સંયમ છે ?

પાર્શ્વનાથના વગમા થયેલ ઠાકાચ્ચવેપિપુત્ર નામનો નાધુ એક વખત મહાવીરના અધિગ ભગવતો પામે આરીને કહવા લાગ્યો કે આર્યો ! સામાયિક એટલે શુ પ્રત્યાખ્યાન એટલે શુ, સયમ એટલે શુ, સવર એટલે શુ વિવેક એટલે શુ અને વ્યુત્સર્ગ એટલે શુ, તે તમે જાણો છો ? ત્યારે તે અધિરોએ કહ્યું કે, 'હે આર્ય ! અમારો આત્મા એ જ સામાયિક છે અમારો આત્મા જ પ્રત્યાખ્યાન છે તથા અમારો આત્મા જ સયમ, સવર, વિવેક અને વ્યુત્સર્ગ છે કે

૧ ટીકાકાર એ આજાનો સાર દે કમા જણાવે છે કે, અતિસૂક્ષ્મપણાને લીધે મધના પુદ્ગલો અમૂર્ત તુલ્ય હોવાથી જેમ કોઈ દર્શાવવા સમર્થ નથી, તેમ સુખ અને દુઃખ પણ દેખાડી મઠાય નહીં

૨ સામાયિક એટલે સમજાવ, પ્રત્યાખ્યાન એટલે નિયમપૂર્વક પાપકર્માદિનો ત્યાગ, સયમ એટલે પૃથ્વી વગેરે જીવોને સાચવવા તે, સવર એટલે ઇન્દ્રિય-મનની પ્રવૃત્તિઓ અટકાવવી તે, વિવેક એટલે વિશેષજ્ઞાન, અને તેને પરિણામે હેથવસ્તુઓનો ત્યાગ, વ્યુત્સર્ગ એટલે શરીર વગેરેમાં અનાસક્તપણું

૩ 'કર્મ'નું નહિ બાધકું વગેરે જીવના ગુણો છે, અને જીવના ગુણોથી જીવ જુદો નથી, માટે સામાયિકનો અર્થ પાણું આત્મા છે

પ્ર —નો પની દે આર્યો ને આત્મા જ સામાયિક વચેરે હાથ તો તમે કોષ માન, માયા અને કોળના ત્યાગ કરી શા માટે તે કોષ વચેરેને નિદા છે ૮

ઉ —દે કાશ્યાપ્યવેદિપુત્ર ! સુવચને માટે અમે કાશ્યાપિકને નિદાએ છીએ ૯

પ્ર —હે ભગવતો નિદા એ સુવચ છે કે અનિદા ૧

ઉ —હે કાશ્યાપ્યવેદિપુત્ર ! (અહીં) નિદા એ સુવચ છે પણ અનિદા નહિ (દોષેની) નિદા બધા દોષેના નાશ કરે છે આત્મા સર્વ મિથ્યાદત્ત (અવિરતિને) મળીને નિદા દ્વારા જ્યાં કોણને ત્યાગ કરે છે એ પ્રમાણે અમારો આત્મા (નિદા દ્વારા મિલેલો) સુવચમાં અષ્ટિત થાય છે

આ આંખથી કાશ્યાપ્યવેદિપુત્રને બાન આપ્યું, અને તે પેલા ભગવતેને નમસ્કાર કરી બોલ્યા હ ભગવત ૧ પૂર અજ્ઞાન દોષાથી સંસ્કારાનું અવશ્ય ન હોવાથી તથા નિર્લભની પ્રાપ્તિ ન થયેલી હોવાથી આવા પદો મે સ્થાનના ન હતા ચિત્તવ્યા ન હતા નિષ્કૃત ક્યો ન હતો તથા તેજોર્મા મે અથા પ્રીતિ, કે તથા રુચિ કરી ન હતી પરંતુ હવે વા કુ તેજોભા અથા પ્રીતિ તથા રુચિ કરું છું હ ભગવતો તમે જેમ કહી છો તે એ પ્રમાણે જ છે

ત્યાગ્યાદ તે ભગવતેન્દ્રિ અનુગ્રાહી કાશ્યાપ્યવેદિપુત્ર આ

૧ આ આ એ જ સામાયિક (સમજાવ) ૧૫ છે જેમ માનનાર કથાની નિદા જેવી રીતે કરી રહ્યો ૧-એવો થાય છે

૨ અર્થાત્ પાપની નિદા કષ્ટાથી સુવચ થઈ રહ્યો છે કાશ્યાપે તેમથી પાપસંજથી અનુચિતિ અવશ્ય થાય છે

મહાનતવાળો^૧ ધર્મ મટી પ્રતિક્રમણવાળો^૨ અને પાંચ મહાત્રતવાળો ધર્મ સ્વીકાર્યો, સાર પછી ને સાધુએ વધ્યા વર્ષો સુધી સાધુપણ પાળ્યું અને એ પ્રયોજન સારું નમપણ, મુડપણ, ગ્લાન ન કર્યું. દાતણ ન કર્યું, છત્ર ન મપ્યું, બેઠા ન પહેરવા, બાયપચારી કરવી, પાટિયા ઉપર મૂકી, લાકડા ઉપર મૂકી, કેશનો લોચ ડરવો, બ્રહ્મચર્ય પૂર્વક ગંદું બિલા માટે ખીજીને ઘેર જવું, બિલા મળે કે ન મળે અથવા એકી મળે એ સહન કરવું, તથા અનુદ્રુષ અને પ્રતિક્રુષ બાવીશ પરિપ્રેક્ષાને સહન કર્યા — એ બધું કર્યું પછી છેલ્લા ચામોચદ્વાસ વખતે ને દાસાચ્યવેણિપુત્ર નિદ્ધ થયો, છુદ્ધ થયો અને મુક્ત થયો.

— શતક ૧, ઉદ્દે ૯

૧૧

આજીવિક સિદ્ધાંત

ગૌં—હે ભગવન્ ! જે અમણોપાસકને પૂર્વે (સ્થૂલ) હિંસાદિના ત્યાગનો નિયમ (પ્રત્યાખ્યાન) ન હોય, તે પછીથી તે નિયમ ક્ષેતો શું કરે ?

મં—હે ગૌતમ ! જૂતકાળમા કરેલ હિંસાદિને નિરે, વર્તમાન હિંસાદિનો મવર — રોધ કરે, અને ભવિષ્યકાળના હિંસાદિનું પ્રત્યાખ્યાન — ‘ નહીં કરું એવી પ્રતિજ્ઞા ’ — કરે

૧ પરિગ્રહેલી સ્ત્રી ભોગવાય છે, ઝોમ કરીને પાર્શ્વનાથના મતમા મૈથુનને પરિગ્રહમા જ સમાવ્યું છે

૨ પાર્શ્વનાથનો ધર્મ પ્રતિક્રમણ વિનાનો છે કારણ કે તેમના સાધુઓ કારણ હોય ત્યારે જ પ્રતિક્રમણ કરે છે જ્યારે મહાવીરના સાધુઓ કારણ હોય કે ન હોય, તે પ્રણ પ્રતિક્રમણ ચોક્કસ ને છે

તેવો ધમણોપાસક પછી મન-વાણી-કાપાથી કે કરવા કરાવવા
અનુમતિ આપવાથી તે હિંસાદિ કરતો નથી. આવા
પ્રકારના ધમણોપાસકો હોય છે પણ આરા પ્રકારના
આજીવિક (એચાલક) ના ઉપાસકો નથી હોતા.

તેઓનો સિદ્ધાંત એવો છે કે દરેક જીવ, જીવને / આપ
છે બધે પછી તે હણીને, છેદીને, બેદીને લોપીને^૧ વિલોપીને^૨
કે વિનાશ કરીને આપ.

પણ આજીવિકના મતમા આ બાર આજીવિકોપાસકો
હતા છે તાલ તાલગ્રંથ ઉદ્ધિષ સુવિધ અવિધ ઉદય
નામોદય, નમોદય અનુપાસક સુખપાસક અર્થશુભ અને
કાનર, તેઓનો દેવ અહર (એચાલક) છે મતાપિતાની
મવા કન્નારા તેઓ પણ આ પાત્ર પ્રકારના ફળને ખાતા
નથી ઉભરાતા ફળ વડના ફળ બેર મતરનાં ફળ અને
પીપળાના ફળ. તેઓ ગળી લસણ અને કદમૂસના
વિવર્જક છે. તેઓ નહિ ખસી કરેલા, તથા નહી નાથેલા
એવા બળદો વગેરે જનમ જીવોની હિંસારહિત વ્યાપાર વડે
આજીવિકા કરે છે. ભારે એ પ્રેમચાલકના ભાવો: પણ એ
પ્રકારે (અદિષ્ટા) ધમને છોડે ન તો પછી ને આ
ધમણોપાસકો છે તેઓને મદિ શુ કહેવું? તેઓએ આ
પર કમોદનો^૩ પેલે ન કર્યા, બીજા પામે ન કરાવ્યાં કે
કરતાને અનુમતિ ન આપી.

૧ પાંચ વર્ગોના કાપવા વડે

૨ આમદી ઉતારવા વડે.

૩ હર્મજીવનના દેવદંત વ્યાપારો

૧ અગ્નિકર્મ (અગ્નિ પાડવા, વેચવા કે ઇંટાના બદા પકવવા વગેરે) ૨ વનકર્મ (વન છેદવું, વેચવું છ'ં) ૩ અકટકર્મ (ગાડા કેન્ચવા, નૈયાઁ કચ્ચવા, વેચવા છ'ં) ૪ બાટકર્મ (ખીબની વસ્તુઓ બાડે ગાડા બર્ગને ખીબે દેવાંને કર્મ જ્યાં છ'ં) ૫ ઝેટકર્મ (જમીનન લણ કોપણ વગેરે વડે નાડ્યાં) ૬ તવાણિન્ય (લાચીદાત, ચર્મ, ચામડ વગેરેનો વેપાર) ૭ લાક્ષનાણિન્ય (લાખ વગેરેનો વેપાર) ૮ કશવાણિન્ય (કશવાળા ગાય, બેર, ઓ વગેરેનો વેપાર) ૯ અમવાણિન્ય (દાડ વગેરેનો વેપાર) ૧૦ વિપવાણિન્ય (ઝેર, શસ્ત્ર વગેરેનો વેપાર) ૧૧ યત્રપીલનકર્મ (કાણુ, ઘાણી વગેરે ચલાવવા) ૧૨ નિર્લાછનકર્મ (પશુઓને ખમી કચ્ચવા વગેરે) ૧૩ દવામિદાપન (દવા સળગાવવા છ'ં) ૧૪ મરોવગ-તળાવ વગેરેનું શોપણ, અને ૧૫ અમતીપોપણ (દામી વગેરે સખી ઠમાણી કચ્ચી)

આ ઠમીદાંના ત્યાગનારા શ્રમણોપાસકો પવિત્ર (શુદ્ધ) અનં પવિત્રતાપ્રધાન ચર્ચને, મરણકાળે મરણ પામી, કાર્મ પણુ કેવસોકમા દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે — શતક ૮, ઉદં ૫

૧૨

અસ્તિકાયનો સિદ્ધાંત

રાજગૃહ નગરના ગુણુશીલ ચૈત્મની પાસે થોડે દુર વણુ અન્યતીર્થિકા ગહેતા હતા તેમના નામ આ પ્રમાણે હતા કાસોદાયી, કૈલોદાયી, મેવાલોદાયી, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય,^૧ અન્યપાલક, શૈલપાલક, ગખપાલક,^૨ અને સુહસ્તી ગૃહપતિ

૧ આ નામો તથા હપર જણાવેલ આશ્ચરિક આવકોના નામોમાના ઘણા મળતા આવે છે પા ૫૬૪.

તેઓ એક વાગ એકા બંધી વાનો કરતા હતા તે વખત તમન ધર્મ કે અમણ ગાતપુત્ર (મદાવીર) પાસ અગ્નિકાષો^૧ ઉપર છે તેમાં પમાસ્તિકામ અધર્માસ્તિકામ, અધાસ્તિકામ અને પુરુષાસ્તિકામ એ અષ્ટવકામ ૪ અને જીવાસ્તિકામ એ ૩૪૧૫ છે વળી ધર્મ અધર્મ આશ્રય અને જીવ એ આગ અસ્તિકાષો અરૂપી ૪ અને પુરુષાસ્તિકામ ૩૫૧ ૪ આ બધુ કેમ મળી રહાય ?

૧ અરમામ જ અમવાન મદાવીર હતા હતા ગાતપુત્રમા આવી મદામ્યા અને મુખ્યસ્થિત ચેત્વમાં જનથી એક વખત મદાવીરના માઠા સિધ્ધ યોતમમાત્રી કરવતિ ગાતપુત્રમા બિજા માત્રી પાછા કરતા હતા ત્યારે પેલા અન્યનીશિકેએ તેમન મોઢાવીન પોતાનો અભિપ્રાય તેમની આમળ અગ્રા ક્યો ત્યારે યોગમે તેમને કહ્યું કે 'દેવાનુગ્રિયો' અને વિદ્યમાન વસ્તુને અવિદ્યમાન નથી કહેતા અને અવિદ્યમાન વિદ્યમાન નથી કહેતા અને નો અસ્તિભાવને જ અસ્તિ કહીએ છીએ અને નાસ્તિભાવને નાસ્તિ કહીએ છીએ મારે હે દેવાનુગ્રિયો ! જાન વડે તમે સ્વયમેવ એ અર્થનો વિચાર કરો આન કહી યોતમ આમ્યા મયા.

ત્યાર પછી એક વખત મદાવીર અમવાન ધર્મ માણસાને ધમકયા મમળાવતા હતા ત્યારે કાશોદ્રાણી લા આબોહ તેને આમ્યો જ્યણી અમવાને તેને પૂર્વે બીજાએ તારે મજાન અસ્તિકાપના સિદ્ધાંત વિશે તેણે કરેલો વિચાર કહી સમજાવ્યો અને તેને પૂછ્યું કે એ વાત વધાર્ય છે કે

કેમ ? તારે કાશોદાયાએ તેની દા પાડી ? પન્ડી ભગવાને તેને કહ્યું કે, 'હે કાશોદાયા !' એ વાન નત્ય છે હૂ પાગ્ય અન્તિકાયનો મિદ્ધાન ઉપદેશુ યુ

તારે કાશોદાયાએ તેમને કહ્યું, 'હે ભગવન્ !' એ અકર્ષી અશ્વકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અનં આકાશાન્તિકાયમા એમવા-અવા-આજોટવાને કોઈ શક્તિમાન નું ?'

મ૦—ના, પરંતુ હે કાશોદાયા ! એક કપી અશ્વકાય પૂર્ણકાસ્તિકાયમા એમવા-અવા-આજોટવાને કોઈ પણ શક્તિમાન નું

કા૦—હે ભગવન્ ! એ કપી અશ્વકાય પૂર્ણકાસ્તિકાયને ટ્રાવેના અશુભ કલસક્તિ પાપકર્મો લાગે ?

મ૦—ના કાશોદાયા ! પરંતુ અકર્ષી શ્વકાયને કલ સક્તિ કર્મો લાગે

અહીં કાશોદાયા બોલ્ય પામ્યો, અને તેણે ભગવાન પામ નકાની પેઠે પ્રવ્રત્ત્યા ન્વીકારી

—શ્લોક ૭, ઉદે૦ ૧૦

૧૩

એકસાથે બે ક્રિયા ન હોય

ગ૦—હે ભગવન્ ! અન્યતીર્થિકો એમ કહે નું કે, એ૦ શ્વ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે ઔર્ધાપથિકી અને

૧ આ પ્રમાણે ગ કા પૂછવા આવનારને તેની ગ કા કહેતા પહેલાં વિવ્યક્તાનથી બહારી લઈ કહી બતાવવાની અને સાર્કા કરનારમા દલીલ કરતા અમત્તરથી વિચાર ઉત્પન્ન કરાવવાની શકીકત આ શ્રમમા ઠેર ઠેર આવે છે

સાંપરાધિકી ત્યારે ને ઐર્વાપધિકી કરે છે ત્યારે
 માંપરાધિકી કરે છે અને ત્યારે સાંપરાધિકી કરે છે ત્યારે
 ઐર્વાપધિકી કરે છે તથા ઐર્વાપધિકી કરવાથી સાંપરાધિકી
 કરે છે અને સાંપરાધિકી કરવાથી ઐર્વાપધિકી કરે છે તે
 ભગવન્ ! તે એ પ્રમાણે કેવી રીતે દાખા ?

મ — એ ચોતમ તેઓનું એ કહેવું ખોટું છે કે જે
 પ્રમાણે કહ્યું છે કે એક ઇવ એક સમયે એક ક્રિયા જ
 કરે છે ?

— અનુક ૧ કહે ૧૦

૧ કાશ્યુ કે ઐર્વાપધિકીનું કારણ કયાવ વિવાદી સ્થિતિ છે
 અને સાંપરાધિકીનું કારણ કયાવના સ્થિતિ છે ખરું તે જ ને
 પરસ્પર વિરુદ્ધ ક્રિયાની ક પદ્ધતિ એક જ મને કેવી રીતે કોઈ
 રહે ? — યીમ.

અનુક (પા. ૪૪૨) કપર એક કાલે એક ઇવ ને
 આશુભ્ય કપાઈ રહે છે એવું માનવામાં આવે છે અને
 તે મત અને આ મતને બહુ જ ૧ કોષ એમ બહુ ટૂંક નથી
 કાશ્યુ કે એક મને એ આશુભ્ય કપાઈવાનું મનનારે જ્યુ એક
 કાલે એ ક્રિયા કરવાનું માનવું એકલે વિરોધાવરણસ્થિતિમાં
 (મા ૨૪૨૪-૫) જમ નામના આચાર તથા તેમના સામે કોઈ
 સ્થેનારા મનગુપ્ત નામના ગુરુની કથા છે કે જ જ એક વખત મુકુન્દે
 વડન કરવા આવતા નથી પાર કરતા હતા તે વખતે કપર
 વાપથી તેમના યાચિયા આચારે વાપ લામતો હતો અને ત્યાર
 પછી પાશુપત કોષથી કંઈક લામતો હતો તેથી તેમણે એક
 મને એ ક્રિયાના અનુભવનો સિદ્ધાંત મહત્ત્વા પછી મહિમા
 નામના મહાવીરના અનુયાયી નામે તેમને કહ્યોને ખરી
 નામનાની પધતી આથી ત્યારે ને કપરેજ આચારનું નામ
 પાડ્યું

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૫ માં

વિજ્ઞાન-ખંડ

૧

અગોળ

૧ સૂર્ય

૧

ગૌં—હે ભગવન ! જોડલે દૂરથી ઊગતો સૂર્ય શીઘ્ર નજરે પડે છે, તેટલે જ દૂરથી આથમતો સૂર્ય પણ શીઘ્ર નજરે જોવાય છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન ! ઊગતો સૂર્ય પોતાના તાપ દ્વારા જોડલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, તેટલા જ ક્ષેત્રને આથમતો સૂર્ય પણ પ્રકાશિત કરે છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન ! સૂર્ય જે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, તે ક્ષેત્ર અર્થથી અપર્શાયેલું હોય છે કે અઅપર્શાયેલું ?

મં—હે ગૌતમ ! અપર્શાયેલું હોય છે

—શતક ૧, ઉદે • ૬

૨

અપા નનરીમા પૂજાનંદ ઐસમા મહાવીર ભગવાન
કીતવો હતો, તારનો પ્રમન છે

ઓ — દે ભગવન! જાણાપમાં સૂર્યો ઈશાનપૂજામાંથી
જમીન અગ્નિપૂજામાં આશમે છે અગ્નિપૂજામાં કિમીને
નૈઋત્યપૂજામાં આશમે છે નૈઋત્યપૂજામાં કિમીને વાયવ્ય-
પૂજામાં આશમે છે અને વાયવ્યપૂજામાં કિમીને ઈશાન-
પૂજામાં આશમે છે

મ — હા ઓતમ! એ જ પ્રમાણે અર્જુન પણ જાણવું
વિવરણ જીન માન્યતા અને માન્યતાઓ કરતાં
જુદી છે એક જ સૂર્ય પશ્ચિમ તરફના દરિયામાં પેલી
પાતાળમાં જઈને ફરી પૂર્વ તરફના સમુદ્ર ઉપર ઊઠે છે
એમ જૈનો નથી માનતા તેઓની માન્યતા મુજબ કાળો
જેવા જાણીપના મધ્યમાં મેડુ છે તેની આત્મવાત્સ
સુખમદ્રાદિ રૂપો કરે છે એક અદોશતર્ક ૩ મુહૂર્તમાં
સૂર્ય વચ્ચે મેડુ પવતળી આસપાસનું માત્ર અર્ધું
વર્તુળ ફરી શકે છે જેથી ભરતવરમાં રહત ત્યારે પૂર્વ
કાલ, ત્યારે જ સૂર્ય આગળે દિવસે પ્રકાશ્યો હતો, તે મેડુ
પવતળી વાયવ્ય દિશાએ આવી શકે તેથી તે સમયે
ભરતવરની પૂવમાં જ સૂર્ય ઊઠે છે તે આમથી સપ્તાએ
આશમેશે. સૂર્ય ન હોઈ શકે પણ તેનાથી બીજો જ સૂર્ય
દોઈ શકે ત્રીજો દિવસે સવારે પાછા પડેલા દિવસનો સૂર્ય
તે દરમિયાન આગળેથી દિશાએ આવી પહોંચીને ઊઠે છે અને
એ વ્યવસ્થા નિરંતર ચાલ્યાં કરે છે આથી જૈનો જાણીપમાં
ને અંદ ને સૂર્ય એ પ્રમાણે નધુ જેવડું મને છે

બરતવર્ષમા તો એક કાળે એમાથી એકેક જ દેખાય છે. પણ અને અત્યંત સમાન હોવાથી દેખાવમા કોઈ ભેદ પડતો નથી.

જમ્બુદ્વીપ ઉપર જેટલા જ્યોતિષો છે, તેથી બીજા દ્વીપો અને સમુદ્રો ઉપર સ્વાભાવિક રીતે જ વધારે હોય છે. કારણ કે તે મેરુથી બહુ દૂર આવેલા છે એમ લવણ-સમુદ્રમા જૈનો ચાર સૂર્ય માને છે, ધાતકીખડમા ૧૨, કાસોદધિમા ૪૨, અને અર્ધા પુષ્કરદ્વીપમા ૭૨ એ રીતે મનુષ્યલોકમા મૌ મળીને ૧૩૨ સૂર્ય તથા ૧૩૨ ચંદ્ર છે.

જોકે સૂર્ય બધી દિશાઓમા ગોળ કરે છે, તો પણ તેનો પ્રકાશ મર્યાદિત છે તેથી જેટલી હદ સુધી સૂર્યને પ્રકાશ જેટલો વખત પહોંચે, તેટલી હદમા તેટલો વખત દિવસ કહેવાય છે અને બાકીનામા રાત્રી કહેવાય છે. વળી જગતમા બે સૂર્યની હાજરી હોવાથી એક જ વખતે બે દિશામા દિવસ હોય, અને બે દિશામા રાત્રી હોય.

ગૌ.—હે ભગવન! ત્યારે જમ્બુદ્વીપના દક્ષિણ તરફના ભાગમા દિવસ હોય છે, ત્યારે ઉત્તર તરફના ભાગમા પણ દિવસ હોય છે, અને તે વખતે મેરુની પૂર્વ પશ્ચિમે રાત્રી હોય છે ?

મ.—હા ગૌતમ! તે પ્રમાણે પૂર્વપશ્ચિમમા દિવસ હોય, સારે ઉત્તરદક્ષિણે રાત્રી હોય.

વળી, મોટામા મોટો દિવસ અઢાર મુહૂર્તનો અને નાનામા નાની રાત્રી ચાર મુહૂર્તની હોય છે જે ક્રમ પ્રમાણે દિવસનું માપ ઓછું થાય, તે ક્રમ પ્રમાણે રાત્રીનું માપ

વધતું નવ. એમ બાર મુહૂર્તનો નાનામાં નાનો દિવસ
જાને ૧૮ મુહૂર્તની મેઢામાં મોટી રાત્રી થાય.^૧

—શુનક ૫ શ્લોક ૧

૩

મૌ —હા બમવનું^૧ જજીવીપમાં બે સુયો જિમવને
સમયે દૂર છતાં પાસે દેખાય છે મધ્યાહ્ન સમયે પામ
છતાં દૂર દેખાય છે અને આશમવને સમયે દૂર છતાં પાસે
દેખાય છે ?

મ —હા જોતમ !

મૌ —હે બમવનું^૧ જજીવીપમાં બે સુયો જિમવને
સમયે મધ્યાહ્ન સમયે જાને આશમવને સમયે જિજીવિમાં
સરખા છે ?

મ —હા જોતમ !

મૌ —હે બમવનું^૧ તો પછી જિમવને જાને આશમવને
સમયે તે પાસે કેમ દેખાય છે અને મધ્યાહ્ન સમયે દૂર
કેમ દેખાય છે ?

મ —હે જોતમ ! તેજના પ્રતિપાતથી તેમ જાને છે

૧ શીમમાં જજીવિમાં પ્રમાણે સુવર્ણ બધાં મળી ૧૮૧
મહાવ છે તેમાં જ્યારે સીધી બહુના મહાવમાં સુવર્ણ
જ્યારે ૧૮ મુહૂર્તનો સીધી ઘટિા દિવસ હોય. અને જ્યારે સીધી
જહાવના મહાવમાં સુવર્ણ હોય ત્યારે નાનામાં નાનો ૧૯ મુહૂર્તનો
દિવસ હોય રાત્રી જાને દિવસનાં બધાં મળી ૩ મુહૂર્ત છે ખાંડ
દિવસ નમે તેમ રાત્રી પડે, અને રાત્રી નમે ત્યારે દિવસ પડે
મળતું ૩ મુહૂર્ત ૩ મુહૂર્ત ગણાં જોઈએ.

ગૌ—હે ભગવન્ ! જળુદ્રીપમા સૂર્ય કેટલું ક્ષેત્ર બિંચે તપાવે છે, કેટલું નીચે તપાવે છે, અને કેટલું તીરછું તપાવે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! સૌ યોજન બિંચેનું, અઠારસો યોજન નીચેનું, અને સૂડતાલીસ હજાર અસે ત્રેસઠ યોજન તથા એક યોજનના સાઠિયા એકપીસ ભાગ જેટલું તીરછું ક્ષેત્ર તપાવે છે

ગૌ—હે ભગવન્ ! માનુષોત્તર પર્વતની અદર જે ચક્રો, સૂર્યો, મહાગણુ, નક્ષત્ર અને તારાણ પદ્ધતિ છે, તે શુ (કલ્પ-અવર્ગથી પણ), હિપર આવેલા છે, કલ્પોમા આવેલા છે, સામાન્ય વિમાનોમા આવેલા છે, જ્યોતિશ્ચક્રની મહાગતિના ક્ષેત્રમા આવેલા છે, જ્યોતિશ્ચક્રના સ્થિતિક્ષેત્રમા આવેલા છે, ગતિમા પ્રીતિવાળા છે, તથા ગતિયુક્ત છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તેઓ કલ્પની હિપર, કલ્પમા કે વિમાનોમા નથી આવેલા, પણ જ્યોતિશ્ચક્રની મહાગતિના ક્ષેત્રમા આવેલા છે, તથા ગતિમા પ્રીતિવાળા તથા ગતિયુક્ત છે પરંતુ માનુષક્ષેત્રની બહાર જે ચક્રાદિ છે, તેઓ ગતિ વિનાના છે

—શતક ૮, ઉદ્દે ૮

૪

એક વખત ભગવત ગૌતમે તુરતનો બિગેસો અને જાસૂમણના પુષ્પના પુજ જેવો ગતો બાલસૂર્ય જોયો તે

૧ જે જ્યોતિષ્કે સ્થિર રહે છે, મહાગતિ કરતા નથી તેમના ક્ષેત્રમા.

જોઈને તે મહાવીર ભગવાન પાસે આવીને પૂજવા લાખ્યા
હે ભગવન! સુખ એ શું છે? અને હે ભગવન! સુખનો
અર્થ શો છે?

મ — હં ઓતમ સુખ એ શુભ પદાર્થ છે અને
સુખનો અર્થ પણ શુભ છે.

—શ્લોક ૧૪ ઉદે ૬

૨ ચરક

રાજમુદ નમરમા ઓતમ સ્વામી પૂછ છે હં ભગવન!
જુદીપમાં ફેટલા ચદોએ પ્રકાશ કર્યો, ફેટલા પ્રકાશ કરે
છે અને ફેટલા પ્રકાશ કરશે?

મ — હે ઓતમ! જુદીપમાં બે ચદો પ્રકાશ કર્યો
છે કરે છે અને કરશે તે જ પ્રમાણે સુખ પણ બે
સમજાય. એકેક ચદ તથા સુખનો પરિવાર ૮૮ ચદ ૧૮
નક્ષત્ર અને ૬૬૬૭૫ ઉપર ૧૪ ગોંડા એટલા તારાઓ છે.
—શ્લોક ૬ ઉદે ૭

૩ ચરક

ઓ — હે ભગવન! પણા માણસો પરસ્પર એમ કહે
છે કે રાકુ ચરને મસે છે હં ભગવન! એમ કેમ કહે?

૧ અને શો અર્થ વધે? શ્રીમદ્ધર જ્યુને છે ૧ સુખ
નિમાનમાં આવેલા પૃથ્વીભક્ષિની આતપ નામની પુરુષ
મહતિના શરીરમાં રહેલ દોનાથી સુખ વરતુ શુભસ્વરૂપી છે; વળી
દોએમા પણ તે પ્રસરેલ જ મનાય છે; તથા ન્યૈતિકોના તે
વદ્ છે સુખનો અર્થ; સુખ બીજો કે કુમારીય વપનીય,
વાનવીય, સમામનીય ઇલાદિ નીરો પ્રત્યે હિતભરક તે સુખ

મં—હે ગૌતમ ! એ લોકો જે કહે છે, તે અસત્ય કહે છે હું તો આ પ્રમાણે કહું છું રાહુ મહા ઋદ્ધિવાળો, મહા સુખવાળો, ઉત્તમ વસ્ત્રો, ઉત્તમ માલા, ઉત્તમ સુગંધ અને ઉત્તમ આભૂષણ ધારણ કરનાર દેવ છે તે રાહુ દેવના નવ નામેા કહ્યાં છે શૃંગાટક, જટિલક, ક્ષત્રક, ખર, દર્દુર, મનર, મત્સ્ય, કચ્છપ અને કૃષ્ણસર્પ તે રાહુદેવના વિમાનો પાંચ વર્ણવાળા છે કાળા, લીલા, લાલ, પીળા અને શુક્લ તેમા રાહુનું જે કાળું વિમાન છે, તે કાજળના જેવા વર્ણવાળું છે જે લીલું વિમાન છે, તે કાચા તુળડાના વર્ણ જેવું છે જે લાલ વર્ણનું વિમાન છે, તે મજાકના વર્ણ જેવું છે જે પીળું વિમાન છે, તે હળદરના વર્ણ જેવું છે અને જે ધોળું વિમાન છે, તે રાળના ઢગલાના વર્ણ જેવું છે ન્યારે આવતો કે જતો, વિવિધ રૂપ ધારણ કરતો કે કામક્રીડા કરતો રાહુ પૂર્વમા રહેલા ચંદ્રના પ્રકાશને આવરીને પશ્ચિમ તરફ જાય, ત્યારે ચંદ્ર પૂર્વમા દેખાય છે અને રાહુ પશ્ચિમમા દેખાય છે એ પ્રમાણે અન્ય દિશાઓનું પણ જાણવું

પરંતુ ન્યારે આવતો કે જતો, વિવિધ રૂપ ધારણ કરતો કે કામક્રીડા કરતો રાહુ ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાનું આવરણ કરતો કરતો મિથિતિ કરે છે, ત્યારે મનુષ્યસોકમા મનુષ્યો કહે છે કે, ‘રાહુ ચંદ્રને ઝસે છે’ એ પ્રમાણે ન્યારે રાહુ આવતો કે જતો, ચંદ્રના પ્રકાશને આવરીને પામે ચંદ્રને નીકળી જાય, ત્યારે મનુષ્યસોકમા મનુષ્યો કહે છે કે, ‘ચંદ્રે રાહુની કુક્ષિ બેઠી,’ અર્થાત્ રાહુની કુક્ષિમા પ્રવેશ કર્યો એ પ્રમાણે ન્યારે રાહુ ચંદ્રની ક્ષેત્રાને ઢાકીને પાછો વળે,

ત્યારે મનુષ્યશાકમાં મનુષ્યો ૬ છ કે રાદુએ ચડને વખેલ
એ પ્રમાણે ત્યારે રાદુ ચડના પ્રકારને ચારે દિશાએ આતરીને
રહે ત્યારે મનુષ્યો ૬૨ છ કે રાદુએ ચડને મખેલ.

ગો — હે ભગવન! રાદુ કેટલા પ્રકારના હવા ૭ ?

મ — હે શ્રીતમ રાદુ એ પ્રકારના હવા છે મુવરાદ
(નિત્યરાદુ) અને પવરાદુ તેમાં જે મુવરાદુ છે તે કૃષ્ણ
પક્ષના પડવાથી ખાડીને (પ્રતિદિવસ) પોતાના પદરમાં ભાગ
વડે ચડર્ણિખના પદરમાં ભાગને લાંકતો રહે છે પડવાને
દિવસ પ્રથમ ભાગને લોકે છે બીજાને દિવસે બીજા ભાગને

એમ અમાવાસ્યાને દિવસ ચડના પદરમાં ભાગને લોકે
છ અને કૃષ્ણપક્ષને હવે મખે ચડ સરવા આઠાસિત
શાય છે પછી શુક્રપક્ષના પડવાથી ખાડીને દરરોજ ગદુ
ચડની સંસ્થાના પદરમાં ભાગને વધુ ને વધુ ફેખા તો ભય
છ અને શુક્રપક્ષને હવટને સમય ચડ ગદુથી સરવા
સુકા હોય છે પવરાદુ તો જોતામાં જોતા છ મસે
ચડને ૬ સૂચને લોકે છે અને વધારેમાં વધારે ૪૨ મામ
ચડન અને વધારેમાં વધારે અડતાલીસ વય સૂચને લોકે છે ^૧

૧ શિક્ષાથી યજ્ઞ — ચક્રનું વિમાન તો ૫-૧૧ કાર
એક જ એક જોઈ શકાય છે જ્યારે રાદુનું વિમાન મહાવિમાન
હાવાથી જોઈ શકાય છે તો પછી પાવાનાથી મોટા બેના ચક્ર
વિમાનને રાદુનું વિમાન આછ રીતે લોકે ૧ સમાન—મહા
વિમાનનું માપ જમીં શકાય નહિનું છે તે તો સમાન્ય
જોઈ શકે છે એથી રાદુનું વિમાન મોટું પણ લોકે રહે જોઈ
એમ પણ કહે છે કે રાદુનું વિમાન તો નાનું જ છે પણ મોટાં
અધારાં કિરણોનું ભય મોટું હોય છે

ગૌં—હે ભગવન્' શાથી ચંદ્રને 'મંગી'—સત્રી—

એ પ્રમાણે કહે છે ?

૧ મં—હે ગૌતમ' ન્યોતિષ્કના છદ્ધ અને ન્યોતિષ્કના રાજ ચંદ્રના મૃગાશ્વ વિમાનમા મનોહર દેવો, મનોહર દેવીઓ, મનોહર આસન, શયન, સ્તબ તથા સુદર પાત્ર વગેરે ઉપકરણો છે, તથા ચંદ્ર પોતે પણ સૌમ્ય, કાત, શુભગ, પ્રિયદર્શન, અને સુઝપ છે તે માટે ચંદ્ર 'મંગી'—સત્રી—શોભાસહિત કહેવાય છે

ગૌં—હે ભગવન્' શા પ્રેતુથી સૂર્યને આદિત્ય (આદિમા થયેલો) એમ કહેવાય છે ?

મં—હે ગૌતમ' સમયો, આવલિકાઓથી માડીને ઉત્સર્પિણીઓ અને અવસર્પિણીઓનો આદિભૂત—કારણ—સૂર્ય છે, માટે આદિત્ય આદિમા થનાર કહેવાય છે [અર્થાત્ કાલના મમય, આવલિકા, આદિ બેદો સૂર્યની અપેક્ષાએ થાય છે, માટે સૂર્ય અહોરાત્રાદિ ાલનો આદિભૂત હોવાની આદિત્ય કહેવાય છે]

—શતક ૧૨, ઉદે ૬

૪ અજવાળું-અધારુ'

ગૌં—હે ભગવન્' દિવસે અજવાળું અને રાત્રીએ અધારુ શાથી હોય છે ?

મં—હે ગૌતમ' દિવસે સારા પુદ્ગલો હોય છે અને નારો પુદ્ગલપરિણામ હોય છે તથા રાત્રિમા અશુભ પુદ્ગલો હોય છે અને અશુભ પુદ્ગલ-પરિણામ હોય છે તેથી તેમ થાય છે

શ્રી —હે ભગવન્! નૈરચિત્તે પ્રકાશ હોય છે કે અધિકાર ?

મ —હં મૌનમ્! અધિકાર હોય છે કારણ કે નૈરચિત્તે^૧ અશુભ પુદ્ગલ તથા અશુભ પુદ્ગલપરિણામ છે

શ્રી —હે ભગવન્! અસુરકુમારોને પ્રકાશ છે કે અધિકાર ?

મ —હં મૌનમ્! પ્રકાશ હોય છે કારણ કે તેઓને શુભપુદ્ગલો છે અને શુભ પુદ્ગલપરિણામ છે એ પ્રમાણે ન્તનિતકુમારો સુધી જાયુ.

પૃથ્વીકામિકથી માંડીને ત્રેલોકિય સુધીના છવેને નૈરચિત્તો જોવા જાયુલા^૨

અતુરિન્દ્રિયોને પ્રકાશ પણ હોય છે કે કારણ કે તેઓને શુભ અને અશુભ પુદ્ગલ હોય છે તથા શુભ અને અશુભ પુદ્ગલ પરિણામ હોય છે તે પ્રમાણે મનુષ્યો સુધી જાયુ

૧. અધિકાર કે તેઓના હૈયમાં.

૨. તેઓ આ હૈયમાં પણ છે અને જ્યાં સૂર્યના કિરણ વર્ષેરોડા સળધ પણ છે જ્યાં તેઓને અધિકાર મળી તેવું કાલ્પ એ છે કે તેઓને નેત્ર દ્વિવ નથી. ખારે તેઓ વર્ષે દુઃખ પુદ્ગલનું ક્ષય ન થઈ હોવાથી તેઓને અપેક્ષા અશુભ પુદ્ગલો મળે છે

૩. અતુરિન્દ્રિય છવાને જ્યાં હોવાને ક્ષીય સ્થિતિસ્થાવરો સૂચના હોય ત્યારે હરથ પદાર્થના જ્ઞાનમાં હેતુ હોવાથી દુઃખ પુદ્ગલો મળી છે અને સ્થિતિસ્થાવરો સંસર્ગ ન હોય ત્યારે પદાર્થજ્ઞાનના અનનક હોવાથી અશુભ પુદ્ગલો મળી છે

સેવુ જેમ અમુરકુમારો કહ્યા, તેમ વાનવ્યનર, ન્યોતિયિક અને વૈમાનિક માટે બાણુવુ

— શતક ૫, ઉદે૦ ૯

૫. તમસ્કાય

તમસ્ - અધારા પુદ્ગલો - નો કાય - એટલે મશિ તે તમસ્કાય આ લોકમા આવેલો એક ખાસ તમસ્કાય અહી વિવક્ષિત છે તે તમસ્કાય કા તો પૃથ્વીકાય હોઈ શકે કે આકાશ હોઈ શકે કારણ કે એ એ કાચો સિવાયનો કોઈ તમસ્કાય જેવો હોઈ શકે નહી તેમા શકા છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! આ તમસ્કાય પૃથ્વીતમસ્કાય છે કે પાણીતમસ્કાય છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તે પાણી-તમસ્કાય છે કારણ કે કેટલાક મણિ વગેરે જેવો પૃથ્વીકાય તો પ્રકાશિત પણ હોય છે, પરંતુ પાણીતમસ્કાય તો અધારો જ હોય

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! એ તમસ્કાય ક્યાથી શરૂ થયો છે અને તેનો અંત ક્યા છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! જમ્બુદ્વીપની બહાર તીરછં અસખ્ય દ્વીપો અને સમુદ્રો જોળગ્યા પછી અરુણવરદ્વીપ આવે છે તે દ્વીપની બહારની વેદિકાના અંતર્થા અરુણોદય સમુદ્રમા ૪૨ હજાર યોજન દૂર જઈએ, ત્યારે ઉપરિતન જલાત આવે છે ત્યાથી એક પ્રદેશની શ્રેણીએ તમસ્કાય શરૂ થાય છે ત્યાથી શરૂ થઈ તે ૧૭૨૧ યોજન જિયો જઈ, ત્યાથી પાછો તીરછો વિસ્તાર પામતો સૌધર્મ,

૧ એટલે કે સગભિતિપણે, નહિ કે એક પ્રદેશવાળા શ્રેણીએ — દીન

દશાન મનતુમારુ, બન માહંદ્ર એ ચારે કંપોન પશુ
આપ્તહાદીને ગમે પણ જાણાકે કપિમા રિષ્ટનિમાનના પ્રભર
નુત્રી તે પદોચ્ચો ॥

તેનો આહાર નીચેની બાણુ કોપિયાના નીચેના બામ
તેવા છે અને ઉપર કુઠાના પાજરા જેવો છે કાઈ દેવ
આ રજુદીપને તથા અપડી વાગતાંમાં ગર વાગ દરી
આવે તેવો દેવ પણ છે મહિના આસે છતા તેના મુખ્યેય
વિનૂત ભાગને તો પહેલે પણ અસખ્યેય વિનૂત ભાગને
તો ન પડાયે ? તે તમ કાવમા મામ, ઘર કે સનિવસાદિ
કાઈ નથી માત્ર તેમાં એકપુદ્ગમો એકલા ઘરાથી
માટા મધ ઉત્પન્ન થાય છે અને વરસે છે તે પણ દેવ અમુર
અથવા નામને કારણે થાય છે તેમાં જે મુલ્ય મળે
અને થી રળી છે તે પણ દેવ અમુર અથવા નામને કારણે જ
છે તે તમ કાવમા સ્વુલ પૃથ્વી અને અગ્નિની હયાતી નથી
હાતી પણ જે બાહર (સૂલ) પૃથ્વી અને બાહર અગ્નિ વિમલ
અતિમા વતના થાય છે તેઓ જ ત્યાં કોઈ શકે છે એ
મુલ્ય મલ નક્ષત્ર અને તારાઓ તમ કાવમા નથી પણ
જો પડે છે તેમની પ્રમા તમરકાવમા નવ છે ખરી
પણ ત્રિલોકી પોતે આધારાપ કઈ નવ છે તે તમ કાવના

૧ આ એ ભાગોનું કારણ તેનો કાલિયા જેવો વધારી
વિનૂતવાવાળા આહાર છે

૨ કોઈકે કે અહીં સ્વુલ નીચળી મળેથી તેજસમરિમ
ન સમજવા કારણકે અહીં તેમના વિષય કારણનો છે પણ
દેવના પ્રભાવથી કે પશુ વધેલાં કારણને પ્રુદગ્ધોને અહીં કદ
તેજાપે સમજવાનાં છે

પણ એટલો કાળો, ગભીર, ડવાટા જીભા કરનાર તથા
અધકર છે, કે તેને જોઈને જ કેટલાક દેવો પણ ક્ષોભ પામે
અને કદાચ કોઈ દેવ તેમા પ્રવેશ કરે તોય પણ તે શરીરની
ત્વરાથી અને મનની ત્વરાથી તેને જલદી ઉલ્લઘી જાય
તે તમસ્કાયના નેર નામ છે તમ, તમઝકાય, અધકાર,
મહાધકાર, ક્ષોભધકાર, ક્ષોકતમિસ્ર, દેવાધકાર, દેવતમિસ્ર,
દેવારબ્ધ, દેવબ્ધ, દેવપરિધ, દેવપ્રતિક્ષોભ અને અરુણોદય
મમુદ

ગૌ—હે ભગવન્ ' તમઝકાય પૃથ્વીનો પરિણામ છે,
પાણીનો પારણામ છે, જીવનો પરિણામ છે કે પુદ્ગલનો
પાગણામ છે ?

મ—હે ગૌતમ ' તે પાણીનો પણ પરિણામ છે, જીવનો
પણ પરિણામ છે અને પુદ્ગલનો પણ પરિણામ છે^૧ પણ
પૃથ્વીનો પાગણામ નથી તે તમઝકાયમા સર્વ પ્રાણો, જૂતો,
જીવો અને સર્વો ઋક્ષ વાયુ, ઋક્ષ વનસ્પતિ અને ત્રસ-
પાણો અને વાર અથવા અનત વાર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે,
પણ ઋક્ષ પૃથ્વીકાયિકપણે અને ઋક્ષ અમ્નિકાયિકપણે
નથી થયા

—શતક ૧, ઉદ્દે ૫

૬ કૃષ્ણગણિ

કૃષ્ણગણિ એટલે કાળા પુદ્ગલોની રેખા તેવી આડ
કૃષ્ણગણિઓ છે^૨ ઉપર સન્તકુમાર—માહેન્ડ કલ્પમા અને

૧ પાણી એ જીવ અને પુદ્ગલના પરિણામકર જ છે

૨ આ આખો વિજ્ઞાન તમઝકાય જેવો હોવાથી તેમાથી
પ્રગત્તરો દુર થયા છે

નીચે યદ્યપિ કાંઈમા (અ)સ્થિ વિમાનના પ્રસ્તરમાં ન આવેલી છે તે જોઈને એ પૂવમાં એ પશ્ચિમમાં એ દક્ષિણમાં અને એ ઉત્તરમાં. તેમાં પૂવ-અભ્યંતર કૃષ્ણગણિ દક્ષિણ-આજ કૃષ્ણરાજિને સ્પર્શેલી છે દક્ષિણ-અભ્યંતર રાત્રિ પશ્ચિમ-આજને સ્પર્શેલી છે પશ્ચિમ-અભ્યંતર રાત્રિ ઉત્તર ગાજન સ્પર્શેલી છે અને ઉત્તર-અભ્યંતર રાત્રિ પૂવ-આજન સ્પર્શેલી છે પૂવની અને પશ્ચિમની એ બન્ને રાત્રિઓ ડાહ્યી છે ઉત્તરની અને દક્ષિણની એ બન્ને રાત્રિઓ ત્રાંસી-ત્રિખૂણી છે પૂવની અને પશ્ચિમની એ અભ્યંતર રાત્રિઓ ચોખ્ખી છે અને ઉત્તરની અને દક્ષિણની એ અભ્યંતર રાત્રિઓ પશ્ચ ચોખ્ખી છે

તે રાત્રિઓના આવામ અસંખ્યેય ચોત્તસહસ્ર છે વિહસ સંખ્યેય ચોત્તસહસ્ર છે અને પરિણામ અસંખ્યેય ચાતુર્વિંશતિ છે એક વિષય જોટલા વખતમાં આખા જાણે હાથને એકવીસ વાગ કરી આવે એવા દ્રવ સામસાગર અર્ધા માસ યાત્ર ના પશ્ચ ના તત્ત્વેય આમને પદેચિ પગુ અતત્ત્વેય આમને ન પદેચિ

તે રાત્રિઓના માત્ર વચરે નથી મહા મેધા છે પણ તન દેવ કરે છે અમુર કે નામ નીચે સ્પષ્ટ મહાનામ સંદોનું મેધ પ્રમાણે જાણવું વિમલમતિવાળા સિદ્ધાંત તર્ક પૂર્ણ અપામ પૂર્ણ અત્રિહાસ અને સ્પષ્ટ ચતુર્વિંશતિ દર્શકો નહિ ત્યાં મદ કે ત્રુષની પ્રમાણ પણ નથી તે

૧ કૃષ્ણરાત્રિ આગળ અમુરકાળે અને નાચકાળેનું વખત સંજવર્ત નથી — દીક્ષ.

કાળી તથા મહાભય ડર — દેવને પણ ડરાવે તેવી છે તે કૃષ્ણરાગિના આઠ નામ છે કૃષ્ણરાગિ, મેઘરાગિ, મધા, માધવતી, વાતપરિધા, વાતપરિક્ષોભા, દેવપરિધા, દેવપરિક્ષોભા.

કૃષ્ણરાગિ પૃથ્વીનો પરિણામ છે, પણ જલનો પરિણામ નથી તથા જીવનો પણ પરિણામ છે અને પુદ્ગલનો પણ પરિણામ છે તેમા સર્વ ગ્રાણો ભૂતો વગેરે પૂર્વે અને ૮ વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પન્ન થયા છે, પણ સ્થૂલ અપ્કાયપણે, સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયપણે, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયપણે ઉત્પન્ન થયા નથી.

— સતક ૧, ઉદે ૫

૨ ભૂગોળ

૧

ઋતુઓ

ગૌં—હે ભગવન' ત્યારે જ શુદ્ધીપના દક્ષિણાર્ધમાં વર્ષાની મેાસમનો પ્રથમ નમય હોય, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ હોય, તથા દક્ષિણાર્ધમાં વરસાદની શરૂઆત થાય છે તે જ મમય પછી તુરત જ જીજ્ઞા મમયે મદર (મેરુ) પર્વતની પૂર્વ પશ્ચિમે પણ વરસાદની શરૂઆત હોય ?

મં—હા ગૌતમ' એ જ પ્રમાણે અહોરાત્ર, પલ, માસ, ઋતુ, અયન, નવત્સર એ બધા મળધે પણ મમયની પેઠે જાણવું (પાત્ર વરસનો) સુખ, વર્ષાશત વર્ષમહત્ત્વ, તથા એમ છેડ પલ્લોપમ અને નાગરોપમ સુધી જાણવું.

ગૌં—હે ભગવન' ત્યારે જ શુદ્ધીપમાં દક્ષિણાર્ધમાં પ્રથમ અવનર્પિણી હોય છે, ત્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ પ્રથમ

અવસર્પિણી હોય છે અને જ્યારે ઉત્તરાર્ધમાં પણ તેમ દાખ
છે ત્યારે જ જુદીપદમાં મદર પવતની પૂવ પશ્ચિમે
અવસર્પિણી નથી તેમ ઉત્તરાર્ધમાં નથી પણ ત્યાં
અવસ્થિત કાગ છે ?

મ — હા મૌતમ !

— સનક ૫ ઉદે ૧

૨

વાયુઓ

મી — હા બનવત્ ક્ષિત્યુરોવાત (એટલે કે શિલી
શીનાસવાળા^૧) પથ્થરાત (એટલે વનપતિ વગેરેને કિતકર)
મ વાયુ, અને મહાવાયુ વાયુ છે ?

મ — હા મૌતમ ! તે વાયુઓ બધી દિશાઓમાં અને
ખૂણાઓમાં છે જ્યારે પૂર્વમાં ક્ષિત્યુરોવાત વગેરે વાયુઓ
વાયુ છે ત્યારે તે બધા પશ્ચિમમાં પણ વાયુ છે અને જ્યારે
પશ્ચિમમાં તે બધા વાયુ છે ત્યારે પૂર્વમાં પણ તે બધા
વાયુ છે એમ બધી દિશાઓ અને ખૂણાઓમાં સમગ્ર

વળી, તે બધા વાયુઓ દીપોમાં તેમ જ સમુદ્રોમાં પણ
હોય છે પરંતુ એટલા ફેર છે કે ત્યારે દીપના વાયુ વાતા
હોય છે ત્યારે સમુદ્રના નથી વાતા અને જ્યારે સમુદ્રના
વાતા હોય ત્યારે દીપના નથી વાતા.^૨

૧ પુરોનાની વાયુમાં પ્રાય શીનાસ હોય છે એમ કહેવું
વાયુમાં શીમાય છે કે તેને શીસ પણ કહે છે

૨ મરનીની નાસમમાં જે શીત વાયુમાં વાયુ છે તે સમુદ્ર
તરફથી આવેલા હોય છે તે વખતે જમીનના ઉપર વાયુમાં વાતા
નથી જ્યાં જમીનના અને સમુદ્રના વાયુમાં પારસ્પર વિરુદ્ધ
શુભ હોવાથી તે બંને એક સાથે વાઈ શકે નહીં

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઈપિતપુરોવાત વગેરે વાયુઓ ક્યારે વાય છે ?

મં—હ ગૌતમ ! જ્યારે વાયુકાય પોતાના સ્વભાવ-પ્રવૃત્તિ ગતિ કરે છે, ત્યારે તે જધા વાયુ વાય છે અથવા વાયુકાય વેદિયશરીર બનાવીને ગતિ કરે છે, ત્યારે તે જધા વાયુ વાય છે અથવા જ્યારે વાયુકુમારો અને વાયુકુમારીઓ પોતાને, ખીજાને કે બને માટે વાયુકાયને ઉદારે છે, ત્યારે તે જધા વાયુઓ વાય છે

—શતઃ ૫, ઉદેઃ ૦

૪

ભરતીઓત

ગૌં—હે ભગવન્ ! લવણુસમુદ્ર ચૌદશને દિવસે, આહમને દિવસે, અમાસને દિવસે, અને પૂનમને દિવસે વધારે કેમ વધે છે અને વધારે કેમ ઘટ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! લવણુસમુદ્રની વચ્ચે ચારે દિશામાં ચાર મોટા પાતાળઝળશો છે ત્રડવામુખ, કેયૂપ, યૂપ અને ઈશ્વર તેમનો ઉદ્દેશ એક લાખ યોજનનો છે તેમનો મળનો વિષ્કલ દશહજાર યોજનનો છે, મધ્યમ વિષ્કલ લાખ યોજનનો છે અને મુખભાગનો વિષ્કલ દશહજાર યોજનનો છે તે સ્ત્રલગોના ત્રણ ભાગ છે — નીચેનો, વચ્ચેનો અને ઉપરનો તેમાં જે નીચેનો ભાગ છે તેમાં વાયુ છે, વચ્ચેના પાણી અને વાયુ છે, તથા ઉપરના ભાગમાં પાણી છે એ ઉપગત લવણુસમુદ્રમાં ખીજા ત્રણ નાના (એકહજાર યોજનના ઉદ્દેશવાળા, તથા મો મો હજાર અને મો યોજનના

અનુક્રમે વિષ્ણુભવાળા) સાત હજાર આઠસો ચોરાસી કુ-
 કલસી છે તે દરેકના વધુ ભાગેમાં પણ એ રીતે વાયુ-
 વાયુ-પાણી અને પાણી રહેલા છે બ્યારે તે કલમેના
 વાયુઓના વિશ્લેષ થાય છે ત્યારે સ્વલ્પસમુદ્ધમાં પાણીના
 વધારો પડાડો દેખાય છે

— સતક ૩ કહે ૩

૪

દૃષ્ટિ

મૌ — હં ભગવન્ શુ એમ છે કે કાલે વગ્મનાર
 ૫ / ન્ય (મેષ) દૃષ્ટિકાવ (જ્યમમૂક) ને વસ્તાવે ?

મ — હા મૌતમ

મૌ — હં ભગવન્ ! બ્યારે દેવેન્દ્ર અને દેવો સગ
 શક દૃષ્ટિ કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય ત્યારે તે કેવી રીત
 દૃષ્ટિ કરે ?

મ — હં મૌતમ ત્યારે દેવેન્દ્ર શક અસ્મન્ત
 પરિવહના દેવેન્દ્રે બોધાવે છે તે દેવો અખમ પરિવહના
 દેવેન્દ્ર બોધાવે છે તે દેવો જહારની પરિવહના દેવેન્દ્રે બોધાવે
 છે ત્યાર પછી તે દેવો જહાર-જહારના દેવેન્દ્રે બોધાવે છે
 પછી તે દેવો આગિવોષિક (વાસ) દેવેન્દ્રે બોધાવે છે તે
 દેવો વૃષ્ટિકાવિક (વૃષ્ટિ કરનારા) દેવેન્દ્રે બોધાવે છે પછી
 તે વૃષ્ટિકાવિક દેવો વૃષ્ટિ કરે છે

મૌ — હં ભગવન્ અસુરકુમાર દેવો પણ શુ દૃષ્ટિ
 કરે છે ?

મ — હા મૌતમ અરિહત ભગવતેના જ મહીષા —

સાનોત્પત્તિ — નિવાણુના ઉત્સવ પ્રસંગે તેઓ પણ વૃષ્ટિ કરે છે એમ વૈમાનિક સુધીના દેવો માટે સમજવું ?

— શતક ૧૪, ઉદે. ૨

૫

દિશાઓ

ગૌ. — હે ભગવન ! આ પૂર્વ દિશા એ શું કહેવાય છે ?

મ. — હે ગૌતમ ! (ત્યા એકેન્દ્રિયાદિ શ્રવ રહેલ હોવાથી)

તે શ્રવણ, તેમ જ (ત્યા પુદ્ગલાન્તિકાય વગેરે અશ્રવ પદાર્થ રહેલા હોવાથી) અશ્રવણ પણ કહેવાય છે એ પ્રમાણે બધી દિશાઓનું જાણવું દિશાઓ દશ છે પૂર્વ, પૂર્વદક્ષિણ (અગ્નિકોણ), દક્ષિણ, દક્ષિણપશ્ચિમ (નૈઋત્યકોણ), પશ્ચિમ, પશ્ચિમોત્તર (વાયવ્યકોણ), ઉત્તર, ઉત્તરપૂર્વ (ઈશાનકોણ), ઊર્ધ્વ અને અધો તેમના અનુક્રમે નામે (તેમના સ્વામી દેવોના નામ પ્રમાણે) ઐન્દ્રી (પૂર્વ) આગ્નેયી (અગ્નિકોણ), યામ્યા (દક્ષિણ), નૈઋતી (નૈઋત્યકોણ), વારુણી (પશ્ચિમ), વાયવ્યા, મોમ્યા (ઉત્તર), ઐશાની (ઈશાનકોણ), વિમલા (ઊર્ધ્વ દિશા પ્રગણા યુક્ત હોવાથી), અને તમા (અધો દિશા અધકાગ્ન-યુક્ત હોવાથી)

૧ એ પ્રમાણે જ્યારે તમસ્કાય (અધારુ) કરવું હોય ત્યારે તમસ્કાયિક (તમસ્કાય ઝરનાર) દેવોને જોતાવવામા આવે અને તેઓ તમસ્કાય કરે અસુરકુમાર દેવો પણ કીડા ક રત્તિ નિમિત્તે, રત્તુને મોહ પમાડવા માટે, છુપાવેલા દ્રવ્યને સાચવવા માટે અને પોતાના ગરીરને ઢાકી દેવા માટે તમસ્કાય કરે છે. એ પ્રમાણે વૈમાનિકો સુધી જાણવું

૧૦ —હં ભગવન્' અન્ની (પૂત્ર) દિશા જીવત્ત્વ છે
—વના દેશત્ત્વ છે કે જીવના પ્રદેશત્ત્વ છે? અથવા અજીવત્ત્વ
અ અજીવના દેશત્ત્વ છે કે અજીવના પ્રદેશત્ત્વ છે?

૧૧ —હં ઔતમ તમા > જીવા છે તે અવસ્થા
એકે. ૧ એ ઇદ્રિય એમ મત્તદિય સુધી તથા અર્નિદ્રિય
(મિહી) છે જીવના દેશો અને પ્રદેશો પણ તે બધાના
ગતલુલ > અજીવા છે ન એ પ્રકારના છે રૂપી અને
અરૂપી તમા ન કી અજીવ છે તે ચાર પ્રકારના છે
—કેધ, કષ્ટેષ, કષ્ટપ્રદેશ અને પરમલુ—પુદ્ગલ >
અરૂપી અજીવા છે તે ત્રાન પ્રકારના છે નોધર્મોસ્તિકાચરપ
ધર્મોન્તિકાચરના દેશ ધર્મોન્તિકાચરના પ્રદેશો નોઅધર્મોન્તિકાચરપ
અધર્મોન્તિકાચરનો દેશ અધર્મોન્તિકાચરના પ્રદેશો નોઆકાશ-
ન્તિકાચરપ આકાશાન્તિકાચરનો દેશ આકાશાન્તિકાચરના પ્રદેશો
અને અદ્વામિમ્મ (કાશ)

૧૨ —હં ભગવન્ આત્મી દિશા (અમિતલુ) શુ
જીવત્ત્વત્ત્વ છે જીવદેશત્ત્વ છે (ઉપર પ્રમાણે) અજીવના
પ્રદેશત્ત્વ પણ છે

૧૩ —હં ઔતમ અમિતલુ નોજીવત્ત્વત્ત્વ જીવના દેશ

— ૧ પ્રાચીન વિજ્ઞાન જગત્ત્વ ધર્મોન્તિકાચરપ ન કહી સમજા
તેથી ન નોધર્મોસ્તિકાચરપ છે તે પ્રમાણે નોઅધર્મોસ્તિકાચરપ
પણ ભણતી.

૨ અમોષી દિશા જીવત્ત્વત્ત્વ નથી. મારણ કે રૂપે
નિરિજાનો બાસ એક પ્રદેશત્ત્વ છે અને એક પ્રદેશમા જીવનો
સ્થાવર થનો નથી; કેમકે તેની જીવનાકના બસ એવ
પ્રદેશ તક છે

અને પ્રદેશરૂપ છે, અણુરૂપ છે, અણુવના પ્રદેશરૂપ છે, અને અણુવના પ્રદેશરૂપ પણ છે તેમા જે છવના. દેશો છે તે અવશ્ય એકેન્દ્રિય છવના દેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના દેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયના દેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના દેશો છે અથવા એકેન્દ્રિયોના દેશો અને ત્રિઇન્દ્રિયોના દેશ છે એમ અહીં પણ ત્રણ વિકલ્પો જાણવા એમ અનિદ્રિય મુદ્દી ત્રણ વિકલ્પો જાણવા.

તેમા જે છવના પ્રદેશો છે, તે અવશ્ય એકેન્દ્રિયના પ્રદેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો અને બે ઇન્દ્રિયના પ્રદેશો છે, અથવા એકેન્દ્રિયોના પ્રદેશો અને બે ઇન્દ્રિયોના પ્રદેશો છે એમ મર્વત્ર પ્રથમ સિવાયના બે વિકલ્પો જાણવારે એ પ્રમાણે અનિદ્રિય મુદ્દી જાણવું અણવો માટેનું બધું ઉપર પ્રમાણે જાણવું.

ચામ્બા (દક્ષિણ), વારુણી (પશ્ચિમ), અને સામ્બા (ઉત્તર) દિશાઓને માટે પૂર્વ દિશાની પેઠે જાણવું અને નૈઋતી, વાયવ્ય, અને ઐશાની દિશાઓ માટે આગ્નેયી પેઠે જાણવું વિમલા (શિર્ષ) દિશામારે આગ્નેયીની પેઠે

૧. હાથે કે એકેન્દ્રિય છવો સકલલોકમા વ્યાપેલા હોવાથી આગ્નેયીમા પણ તે તો અવશ્ય હોય જ પરંતુ દ્વિઇન્દ્રિય તો અહ્ય જ હોવાથી કદાચિત્ એક પણ સખવે.

૨. હાથે કે લોકવ્યાપી અવસ્થામા રહેલા અનિદ્રિય (મુક્ત) છવ સિવાય બધા છવોનો જ્યાં એક પ્રદેશ હોય છે ત્યાં તે અસખ્ય હોય છે.

૩. વિમલામા છવોનો અવનાહ ન હોવાથી

છવો નાણવા અને બેન્દીની પેઠે અણવો નાણવા એ પ્રમાણે તમા (અધી) દિશા મારે પણ નાણવું, પરંતુ તેમા અણપી છવો છ પ્રકારના જ કહેવા કારણ કે તમા અણ-અમથ (કાણ) નથી ?

—સતક ૧ ઉપે ૧

હ મૌતમ ! જંજુલીપર્મા મેરુ પવતના ભરોભા મધ્ય ભાગને વિષે આ રત્નપ્રભા પુષ્પીના ઉપર અને નીચેના કુદ (સવ ક્રિયા ધનુ) એવા બે પ્રવેશ છે તેને વિષે તિર્થંગ શોકના મધ્યભાગરૂપ આઠ પ્રદેશનો રુચક કહ્યો છે ત્યાંથી આ ઇશ દિશાઓ નીકળે છે

તેમાં બેન્દી દિશાની આદિમા રુચક છે તેની આદિમા બે પ્રદેશો છે બે પ્રદેશની ઉપરોત્તર જિલ્લો થાય છે શોકની અપેક્ષાએ તે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળી છે અને અસંખ્યાત અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશમય છે શોકની અપેક્ષાએ આદિ અને અંત સહિત છે અને અસંખ્યાત અપેક્ષાએ સાદિ અને અનંત છે શોકની અપેક્ષાએ તે મુદ્દાને આકારે છે અને અસંખ્યાત અપેક્ષાએ ગાણની ઊંધને આકારે કહેલી છે

આમોશ દિશા પણ એ પ્રમાણે નાણવી પરંતુ તેની આદિમા એક પ્રદેશ છે તે ઉપરોત્તર જિલ્લો સહિત છે

૧ સમયનો અવધાર સૂચના પ્રકાર ઉપર અવધારિત છે તે પ્રકાર તમા વિષે નથી મારે જાણ અણસમય (કાલ) નથી નિમજ્જાને વિષે પણ નિમજ્જાન સૂચના પ્રકાર નથી, તે પણ મેરુપવતના સ્ફટિક કાંડને વિષે નિમજ્જાન સૂચના પ્રકારનો સંકેત થાય છે — સીદા.

એક પ્રદેશના વિસ્તારવાળા છે તે તૂટી ગયેલી મોતીની માળાને આકારે છે

ઐન્દ્રી પ્રમાણે ચારે દિશા ગણવી, અને આગ્નેયી પ્રમાણે વિદિશાઓ ગણવી

વિમલા નિશાની આત્મિયા ચાર પ્રદેશ છે તે બે પ્રદેશના વિસ્તારવાળા છે ઉત્તરૌત્તર વૃદ્ધિ રહિત છે બાકી બધું આગ્નેયી પ્રમાણે ગણવું, પણ તેનો આકાર ટુચક જેવો ગણવો એ પ્રમાણે તમાદિશા પણ ગણવી

—શતક ૧૩, ઉદ્દે ૪

૩ ઓપધિ

૧

ગૌં—હે ભગવન! ઓદન, કુદ્માપ અને મદિરા એ ત્રણે દ્રવ્યો કયા જીવના શરીરો ઝહેવાય ?

મં—હે ગૌતમ! તે ત્રણેમા જે ધન (કઠણ) પદાર્થ છે તે તેમના જૂના આકારની અપેક્ષાએ વનસ્પતિજીવનાં શરીરો છે અને જ્યારે તે ખાણિયા વગેરે શસ્ત્રોથી કુટાય છે, નવા આકારના ધારક થાય છે, અને અગ્નિથી તેમના વર્ણો (ગો) બદલાય છે, અગ્નિથી પોતાના પૂર્વ સ્વભાવને છોડનારા થાય છે, અને અગ્નિથી નવા આકારના ધારક થાય છે, ત્યારે તે દ્રવ્યો અગ્નિના શરીરો ઝહેવાય છે વળી સુરા (મદિરા) મા જે પ્રવાહી પદાર્થ છે, તે તેના જૂના આકારની અપેક્ષાએ પાણીના જીવના શરીરો છે, અને જ્યારે તે પ્રવાહી ભાગ શસ્ત્રથી કુટાય છે તથા અગ્નિથી જુદા ગુણે ધારણ કરે છે, ત્યારે તે ભાગ અગ્નિકાયના શરીરો છે એમ કહેવાય છે

ત પ્રભાણે મેલું તાજું કાચબો કાઢ વગેરે એ તેમના જૂના આકારની અપેક્ષાએ પૃથ્વીજીવના શરીરો છે અને પછી સત્ત્વ દ્વારા કુટાયા પછી અગ્નિજીવના શરીરો કહેવાય છે ત પ્રભાણે માત્ર હાડકું વગેરે ત્રસજીવનાં શરીરો પશુ આમથી વિકૃત થયેલ હાડકું ચામડા વગેરે જૂના આકારની અપેક્ષાએ ત્રસજીવના શરીર હેઠળ સત્ત્વ દ્વારા સ્પર્ધિત થયા બાદ અગ્નિના જીવના શરીરો કહેવાય તે પ્રભાણે અગારો, રાખ (નવેલું) જે છાતું વગેરે જૂના આકારની અપેક્ષાએ એકદિગ્ધ જીવના શરીર કહેવાય તે વધાસબળ પચોડિ જીવનાં શરીર પશુ કહેવાય. પરંતુ સત્ત્વ દ્વારા સ્પર્ધિત થયા પછી અગ્નિના જીવના શરીરો કહેવાય

— સત્ત્વ ૫ છંદ ૨

૨

જો — હે ભગવન! સાચી ત્રીદિ પદ્ધતિ જાણે ત્વજ્ઞ એ ગર્ભા માન્વો કેદસાગ્રાં હોય, વાસના પાષાખાં હોય માયામાં હોય માળમાં હોય કાચથી સિંધ હોય, વાંદેસ હોય માટી વગેરે વડે સુદ્ધિત કરેલા હોય તો તેઓની યોનિ — અંકુરની ઉત્પત્તિમાં હેતુજૂત સક્તિ કેટલા કાળ કાલમ ગહે ?

૧ જાણો જાણે સત્ત્વ તો મૂલ નવરસમાં લીલા લાઘ્યામાંથી થયેલ છે. લાઘ્યાની જાણે છે અને તે લાઘ્ય તો એકદિગ્ધ જીવ ન છે પણ બળ તો નાથ વગેરેએ નવારે પાસ નાહને હતું હોય ત્યારે એકદિગ્ધ જીવના શરીરરૂપ હોય છે પણ ન્યારે એ એકદિગ્ધનાથ પણ એકદિગ્ધનાથ વગેરે જીવોનું જસત્ત્વ કરીને હોય હોય ત્યારે તે એ એકદિગ્ધનાથ વગેરે જીવના શરીરરૂપ હોય છે

મં—હૈ જૌતમ ! જોષામા જોષ્ટ અતર્મુર્હત, અને વધારેમા વધારે ત્રણ વગ્સ ઢાયમ રહ્યું ત્યારબાદ તે યોનિ મ્લાન થાય છે, અને પ્રતિધ્વસ પામે છે પછી તે ખીજ અ-ખીજ થાય છે

તે પ્રમાણે ડલાય, મસૂર તલ, મગ, અડદ. વાલ, કળથી, જોળા, તુવેર અને ગોળ ચણાનું પણ જાણુવું પણ વધારેમા વધારે પાચ વર્ષ જાણુવા તે પ્રમાણે અળગી, કુમ્બ, કાફરા, કાગ, બટી, શણ, સરસવ એને મૂલકખીજનું પણ જાણુવું, પણ વધારેમા વધારે સાત વર્ષ જાણુવા

—શતક ૬, ઉદ્દે ૭

૩

ગૌં—હે ભગવન્ ! વનસ્પતિકાયિકો કયા કાળે સૌથી અદ્ય આહારવાળા હોય છે, અને કયા કાળે સૌથી મહા-આહારવાળા હોય છે ?

મં—હે જૌતમ ! ગ્રાવણ, ભાદરવો અને ધારતકર્મા મહાઆહારવાળા હોય છે પછી શરદમા, પછી હેમાતમા, પછી વસંતમા અને પછી ગ્રીષ્મઋતુમા અનુક્રમે અદ્ય આહારવાળા હોય છે ગ્રીષ્મમા સૌથી અદ્ય આહારવાળા હોય છે

ગૌં—હે ભગવન્ ! ગ્રીષ્મમા જો વનસ્પતિકાયિકો સૌથી અદ્ય આહારવાળા હોય, તો વણા વનસ્પતિકાયિકો ગ્રીષ્મમા પાદ્માવાળા, પુષ્પવાળા, ફળવાળા, લીલાછમ દીપતા અને વનની ગ્રાભા વડે અત્યંત સુશોભિત કેમ હોય છે ?

મ.—હે ગૌતમ ! શ્રીધ્મકતુર્મા યજ્ઞા ઉપ્યયોનિરાગા
જ્યેઞ્ઞા અને પુરુષો વનસ્પતિઃકામપણે ઊપજે છે અને વધે
તેથી શ્રીધ્મકતુર્મા તેમ માય છે

ગૌ —હે ભગવત્ મૂલો મૂલના જીવથી વ્યાપ્ત છે
કદો કદના જીવથી વ્યાપ્ત છે અને એમ બીજો બીજાના
જીવથી વ્યાપ્ત છે ?

મ —હા ગૌતમ

ગૌ —હે ભગવત્ ને મૂલો મૂલના જીવથી વ્યાપ્ત
છે છં તે વનસ્પતિઃકામિક જેવી રીતે આહાર કરે અને
જેવી રીતે પરિણામે ?

મ —હા ગૌતમ ! મૂલો મૂલના જીવથી વ્યાપ્ત છે અને
ને પૃથ્વીના જીવ સાથે સમઠ છે માટે વનસ્પતિઃકામિકજ્યેઞ્ઞો
આહાર કરે છે અને તેને પરિણામે છે એ પ્રમાણે
બીજો બીજાના જીવથી વ્યાપ્ત છે અને તે દેહના જીવ સાથે
સમઠ છે માટે તે આહાર કરે છે અને તેને પરિણામે છે

ગૌ —હે ભગવત્ ! આયુ (જટાદા) મૂળા, આદુ
હિસ્તી સિરિષિ, સિસ્તિરિષિ કિર્ણિકા હિસ્તિ
હીરવિદારિકા વજ્રકદ સરણકદ, ખમુગા આદ્રમદ્રમેષ
પિંડકદિકા, રાદિક્ષી દ્વયીદ્વ ગિરુગા, મુદ્ગપર્ણી, અન્ધકર્ણી
સિંહકર્ણી સીકદી મુશુદી અને તેના પ્રકારની બીજ
વનસ્પતિઓ શુ અનેત જીવવાળી અને નિત નિત
જીવવાળી છે ?

મ —હા ગૌતમ !

૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! વૃક્ષો કેટલા પ્રકારના હશે ?

મં—હે ગૌતમ ! વૃક્ષો ત્રણ પ્રકારના હશે છે

સખ્યાત શ્રવણા, અમખ્યાત શ્રવણા (તોડ, તમાલ, નાળિયેરી વગેરે)^૧ અને અનત શ્રવણા (જાડાકા, આદુ વગેરે) તેમા અમખ્યાત શ્રવણાના બે પ્રકાર છે એક પ્રીતવાળા (નિંમ, આમ્ર, જાશુ, ઇંડ) , અને બીજા પ્રીતવાળા (કોકુ, ખીસુ, ઉંચરો વગેરે) —શતક ૮, ઉદે ૩

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઉત્પલ એક શ્રવણુ છે કે અનેક શ્રવણુ છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે એક શ્રવણુ છે, પણ અનેક શ્રવણુ નથી ત્યાર પછી જ્યારે તે ઉત્પલને ખીંચી શકે — શ્વાશ્રિત પાદકા વગેરે અવયવો — જોડે છે, ત્યારે તે ઉત્પલ એક શ્રવણુ નથી, પણ અનેક શ્રવણુ છે ૨

ગૌં—હે ભગવન્ ! તે શ્વેત ક્ષાત્રી આવીને ઉપજે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે શ્વેત નૈરધિક્ષી આવીને ઉપજતા નથી, પણ તિર્થંચથી, મનુષ્યથી કે દેવથી આવીને ઉપજે છે

૧ જુઓ પ્રજ્ઞાપના ૫૬ ૧, ૫૦ ૩૩-૧

૨ જ્યાં સુધી એક જ પાન હોય છે, ત્યાં સુધી એક જ શ્રવ હોય, પણ પછી પાન વધતાં જાય, તેમ તેમ બહુ શ્વેત ત્યાં ઉત્પન્ન થાય

૩ દેવમા પણ સનકુમારથી ઉપરનાં લોકોમાથી નહીં પણ તાલી, ઘડ વગેરેના મૂળપાત્રે દેવ ઠીક ન ઉત્પન્ન થાય, પણ પુષ્પાદિ શુભ અજમા ઉત્પન્ન થાય —શતક ૨૧, ઉદે ૧

મી —હે બમવન! તે શ્રવે ઉત્પન્ન થતિમાં અક
મમયમાં ફેરલા ઉત્પન્ન થાય ?

મ —જોહામા જોહા એક એ કે ત્રણ અને વધારેમા
વધારે સખ્યાત કે અસખ્યાત શ્રવે એક સમયમા ઉત્પન્ન
થાય અને મમયે સમયે અસખ્ય કાલમાં આવે તે
અસખ્ય અવમર્ષિણી અને ઉત્સર્પિણી તથા ક્યાં પૂરા
કાંઈ ન શકાય. તેમના શરીરની અવમાદના જોહામા
જોહી અગુણના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલી અને વધારેમાં
વધારે કષ્ટિક અધિક હજાર યોજન હોય છે ?

તે શ્રવ અથવા શ્રવે શાનાવસ્થીવથી અતરાય સુધીના
કમના બધેક છે આયુરકમના બધેક કે અબધેક કે જતે
પણ છે ? શાનાવસ્થીય કર્મથી માંડીને અતરાય કમ સુધીના
કમના વેદકત્વનું પણ તે પ્રમાણે જાણવું તે પ્રમાણે તેમને
સાનાના તેમ જ અસાતાના વેદક જાણવા, તેઓ શાનાવસ્થીવથી
અતરાય સુધીના કમોના ઉદયવાળા છે તે કમોના ઉદય
પણ છે પરંતુ વેદનીય અને આયુર કમના ઉદયથી
અપેક્ષાએ કેઈ ઉદય છે કેઈ નથી. વનસ્પતિશ્રવને પ્રથમ
માર હસ્થાઓ દોઢ એટલે ઉત્પન્નના શ્રવેનું પણ તેમ જાણવું

* ગાલી ગોલિ વનેરના મૂળના છવના શરીરની વધારેમાં
વધારે અવમાદના બધી નવ પદાર્થ જેટલી છે

૭

— સદક ૨૧ કા ૧

૧ અસખ્ય સમુદા વધેરમાંથી તેના પ્રકારના કાંઈ સમુદામાં
તેટલી મીઠા અવમાદના હશે — મીઠા

૨ એક જાતમાં અનેક શ્રવ દોવાથી કાંઈ જામતો હોય
કાંઈ ન જામતો હોય

તે શ્રવે નિઃશ્વાદિ છે. અજાની છે, [મન-વાણીના યાગ મિવાય] માત્ર કાયયોગી છે, સાકાર કે નિગદ્ય ઉપયોગવાળા છે. નેમના સગીરો પાચ વર્ણવાળા, પાચ અવવાળા, બે એ ગધવાળા અને આઠ અર્શવાળા છે તે શ્રવે પોતે વર્ણોદિગદિત છે. ઉચ્ચાસક-નિશ્વામક છે, (તથા અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં) અનુચ્ચાસક-નિશ્વાસક પણ છે, તે શ્રવે આહારક છે અને વિશ્રદ્ધગતિમાં અનાહારક પણ છે, તેઓ અવિગતિ-વાળા છે, સક્રિય છે, માત્ર અથવા આઠ કર્મના બધક છે, આહાર-ભય-મૈયુન-પરિશ્રદ્ધ સજાના ઉપયોગવાળા છે, કૌષ્ઠ-માન માયા-ક્ષોભ વ્યાયવાળા છે, નપુમક વેદવાળા જ છે પણ જીવેદના, પુરુષવેદના નેમ જ નપુમકવેદના બધક તો છે, તેઓ અમજી છે, તથા ઇન્દ્રિયવાળા છે

તે ઉત્પલનો શ્રવ ઉત્પલપણે જાળની અપેક્ષાએ ઓગમાં ઓછા આતર્મુદ્દત મુધી ગહે અને વધારેમાં વધારે અસમ્ય-કાલ મુધી રહે, તે ઉત્પલનો શ્રવ પૃથ્વીકાયિકમાં આવે અને કરી પાછો ઉત્પલમાં આવે એ પ્રમાણે ભવની અપેક્ષાએ ઓગમાં ઓછા બે ભવ^૧ અને વધારેમાં વધારે અમખ્યાત ભવ મુધી ગમનાગમન કરે એમ વાયુકાયિક મુધી સમજવું પણ વનપ્રતિમાં આવે તો ઓછામાં ઓછા બે ભવ અને વધારેના વધારે અનંત ભવ મુધી ગમનાગમન કરે બે ઇન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ઓછામાં ઓછા બે ભવ, અને વધારેમાં વધારે સખ્યાત ભવો ગમનાગમન કરે એમ ચતુરિન્દ્રિય શ્રવ મુધી ગમનાગમનનો કાલ સમજવો

૧ પ્રથમ ભવ પૃથ્વીકાયિકપણે, અને બીજો ઉત્પલપણે, ત્યાર પછી મનુષ્યાદિ જાતિમાં આવે

પરોઢિય તિથિની અપેક્ષાએ જોતામા જોતા એ અને વધારેમાં વધારે આઠ નવ કરે. એમ મનુષ્યની અપેક્ષાએ પણ નક્કુ.

તેમનું આયુષ્ય જોતામાં જોઈું અંતમુદ્ધત અને વધારેમાં વધારે દસ હજાર વા ૭૨ જેમને વેદના-કપાલ-મારણાતિક એ પણ સમુદ્ધાન હોય છે તેઓ મરીને તમને નૈઋતિકમાં ન ઉત્પન્ન થાય, પરંતુ તિથિ અને મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય પણ દેવોમાં ન ઉત્પન્ન થાય. સર્વ દુષ્ટો અનેક વાર અથવા અનંત વાર ઉત્પન્નના મુક્તપણે, કંપણે દયાદિયણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે.

—સતક ૧૧ છે ૧

ટિપ્પણી.

ટિપ્પણ નં ૧ :

આ પ્રકરણમાં જેમ ઉત્પન્નના છવ સંબંધે કહ્યું તથા ૨૧માં સતકમાં સાચી વજેરેના મૂળ તથા ૬૬ મારે કહ્યું તેમ અનેક ધાત્યો તથા વનપત મારે ઉપર ત્થાવેશ નથી વિમનોએ મૂળ મથમાં વક્તવ્યતા છે તે જમીમાં કેઈ આમ વિમેય નથી પણ શરીરની અવમાદના કે આયુષ્યમાં વજેરેના

૧ સાચી શીદિ વજેરેના મૂળના છવની વધારેમાં વધારે રિયતિ મેથી નવ વચ બેઠી છે — સતક ૧૧ છે ૧ આ દેવશાન તે કેમણે ને જાણના રકબે તથા ૬૬ શાખા પ્રચક પાંદડાં, પુષ્પ ફળ અને જીભના છવોની પણ વજાખ્યતા જો વધુ મારે બુધિ પ્રકરણને અતિ ટિપ્પણ નં ૧ પ્રુષ્ણના છવોમાં તેવ પણ ૩ વચ થાય છે એટલે વિશેષ છે

કાઈ કેર પડતો હોય છે તે બધાના નામ સધગય તે દષ્ટિએ અહીં જુદા જુદા વર્ગોના નામ ઉતાર્યા છે

૧ ડલાય-વટાણા, મનુર, તલ, મગ, અડા વાલ, ટલથી, આલિમદક, મટિન, અને પલિમથક-ચણા. (શાક્ષી મુજબ)

૨ અળગી, કુસુબ, કોદરા, કાગ, ગળ, તુવેર, કોદના, મણ, મરસવ, અને મળકખીજ (શાક્ષી મુજબ)

૩ વાસ, વેણુ, કનક, કર્કાવશ, ચારુવશ, દડા, કુડા, ચિમા, અડા, વેણુકા અને કલ્યાણી (શાક્ષી મુજબ. પણ અહીં કાઈ ઠેકાણે દેવ ઉત્પન્ન નથી થતા, તથા ત્રણ જ સ્ત્રેયા ગણવી)

૪ ઇશુ-ગેરડી, ઇશુવાટિકા, વીરણુ, ઇકક, બમાસ, સૂદ, શર, વેત્ર (નેતર), તિમિર, સતપોગગ અને નડ (શાક્ષી મુજબ પણ મધ્યની બાજતમા દેવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે, તથા તેઓને ચાર સ્ત્રેયાઓ હોય છે એમ કહેવું)

૫ મેડિય, ભતિય, દર્બ, કાતિય, દર્બકુશ, પર્વડ, પોદેદલિ (પોદેદલિ), અર્બુન (અળન), આપાદક, રોહિતક, મમુ, આ(ત)વખીગ, ભુસ, એરક, કુરુકદ, કરકર, સૂદ, વિભગ, મધુરચણ (મધુવચણ), ગુરગ, શિલ્પિક અને મુકલીતણ (વામના વર્ગ મુજબ)

૬ અબરુહ, વાયણુ, હરિતક, તોદળને, તુણ, વતુલ, પોરક, માર્બરક, વિલ્લિ (ચિલ્લિ), પાલક, દગાપિપલી, ત્રિવિહવી, અગ્નિક, શાકમકુદી, મૂલક, સરમવ, અગિલશાક, નિયતગ (વાસના વર્ગ મુજબ)

૭ વૃક્ષસી કૃષ્ણ, દરાશ, રણેશ્વર, અલ્પ ૧ મૂત્રા
 યોરા છરા દમણા, મરુયા છદીવર અને રતપુષ્પ
 (વાસના વગ મુગ્ધા.)

—શ્લોક ૨૧

૪ અતિ અને બધ

૧

અતિ

મૌતમ—હે ભગવન્ ! અતિપ્રપાતો દેહના પ્રકારના ૭
 મ —હે મૌતમ ! પાંચ પ્રકારના છે ૧ પ્રયોગમતિ
 —એટલે કે મન-વાણી-કાયાના આપારો વડે મન વગેરેના
 ગુણોની અતિ ૨ નાતમતિ—એટલે કે માત્ર જન્મ
 વગેરેના વિભાસવાળી અતિ ૩ બંધનકલ્પ અતિ—
 એટલે કે બંધનના છેતરી થતી અતિ, ૪ ઉપપાતમતિ—એટલે
 કે ઇત્યાદિકર્મ અતિ જેમકે આકાશાદિકર્મ નારકાદિ કર્મો,
 સિદ્ધ કર્મો અથવા ગુણોની અતિ અને ૫ વિહાસોમતિ—
 એટલે કે આકાશના મનન કરવું તે જેમકે પરમાત્મની
 શોકાન્ત સુધીની

—શ્લોક ૮ ઉરે ૭

૨

બધ

મૌ —હે ભગવન્ બધ કટલા પ્રકારનો કહી છે
 મ —હે મૌતમ ! બે પ્રકારનો છે પ્રયોગ (ક્રિયા)
 બધ અને વિમલ (સ્વાભાવિક) બધ. ૧ તેમાં વિસમાબધ

એ પ્રકારનો છે. આદિ અને અનાદિ તેમા અનાદિ વિષ્ણુસાગ્રધ ત્રણ પ્રકારનો છે. ધર્માગ્નિદાયનો અન્યાન્ય અનાદિ વિષ્ણુસાગ્રધ, તેમ જ અધર્માગ્નિદાયનો અને આદ્યાગ્નિદાયનો ૧

માદિવિષ્ણુસાગ્રધ ત્રણ પ્રકારનો છે (૧) બધન-પ્રત્યયિક — એટલે કે નિનધત્વાદિ ગુણ દ્વારા દ્વિપ્રદેશિતાદિ પદ્માભ્યુદયોનો બધ (૨) બાજનપ્રત્યયિક — એટલે કે બાજન — આધાગ્ને નિમિત્તે થતો બધ ૨ અને (૩) પગિણામ-પ્રત્યયિક — એટલે કે ઉપાન્તર નિમિત્તે થતો બધ ૩

૭ પ્રયોગબધના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) અનાદિ અનત (૨) માદિ અનત અને (૩) સાદિ સાત

પ્રયોગબધ એટલે જીવના વ્યાપારવડે જીવપ્રદેશોનો અને ઔદાગિદાદિ શરીરના પુદ્ગલોનો જે બધ થાય તે

૧ તે બધ દેનબધ છે, પણ સર્વબધ નથી. ધર્માગ્નિદાયદિના પ્રદેશોનો બીજા પ્રદેશો સાથે પરસ્પર સબધ તે દેનબધ જે તેમનો સર્વબધ હોય તો એક પ્રદેશમા બીજા સર્વ પ્રદેશોનો અતર્ભાવ થાય, અને તેથી ધર્માગ્નિદાયદિ એક એક પ્રદેશરૂપ થાય — દીકા વળી તે ત્રણેનો તે બધ સર્વકાલ સુધી હોય છે

૨ જ્ઞાતી મદિરાનો, જ્ઞાતી ગોળનો અને જ્ઞાતી ચોખાનો બાજનપ્રત્યયિક બધ છે એક બાજનમા રહેલી જ્ઞાતી મદિરા વધુ થાય છે અને જ્ઞાતી ગોળ તથા ચોખાનો પિડ થાય છે

૩ વાદળા, ઇંદ્રવજ્રુપ, સન્યા, ગાધર્વનગર, વીજળી, દિગ્દાહ, ધુળની વૃદ્ધિ, ધૂમિકા, મહિત, ચંદ્રમહાસુ, કિરણના સીઓટા ૪૦

(૧) જનાદિ અનંત બધે તો જીવના બાહ્ય મધ્ય પ્રદેશોને છે [જીવ અસખ્યાત પ્રદેશિક છે પણ તેમાં વચ્ચેના જે બાહ્ય પ્રદેશો છે તે ગમે ત્યારે (એટલે કે કેવલસિદ્ધિપ્રદાન વખતે પણ, કે ત્યારે જીવ સમગ્રલોકને વ્યાપીને રહે છે ત્યારે) પણ તેવી જ સ્થિતિમાં રહે છે બાકીના જીવ પ્રદેશોમાં સહજ વિકાસરૂપે વિપસ્તિતન થવા કરે છે એટલે જા બાહ્ય પ્રદેશોનો બધા જનાદિઅનંત છે ૧]

(૨) સાદિ અનંત બધે સિદ્ધિના જીવપ્રદેશોનો છે.

(૩) સાદિ આત બધે ચાર પ્રકારનો છે એ આસાપન બધે — એટલે કે રજ્જુ વગેરેથી તૃણાદિનો બધે. આ આલીન બધે — એટલે કે લાખ વગેરેથી થતો બધે. ૬. સરીરબધે — એટલે કે સમુદ્રમાં કરવામાં વિસ્તારિત અને મંદિરિત જીવપ્રદેશોના સબધથી તૈજસાદિ સરીરપ્રદેશોનો સબધ.^૧ અનંત ૬. સરીરવેગબધે — એટલે કે ભૌદારિકાદિ સરીરના વ્યાપારથી સરીરના પુનઃજોડે મદ્ય કરવાક્રમ બધે.

અ. તેમાં આલીનબધે ચાર પ્રકારનો છે શ્વપચાબધે (સિખરેનો, હરસબધેનો ન્તબેનો પ્રાસાદેનો લાકર્મજોનો, ચામર્મજોનો, ધરાજોનો, કપડાંજોનો અને આદિજોનો જૂનો વગેરે કચરા વડે, વજ્રપ વડે લાખ વડે તથા મીલ્લ ઇલાદિ મેળવે દ્રવ્ય વગેરે થતો બધે) ઉચ્ચબધે (તૃણ, કાદ, પત્ત, ડુંદ

૧ એ બાહ્ય પ્રદેશોમાં પણ કોઈ પણ એક પ્રદેશને તેની ખાસે રહેલા જે પ્રદેશો અને હજાર કે નીચે રહેલા એક પ્રદેશ સાથે એમ પણ પણ પ્રદેશ સાથે જનાદિઅનંત બધે છે — ૬.૬

૨. અથવા સમુદ્રમાં કરવામાં સક્રિય થયેલા જીવ પ્રદેશોનો સબધ તે સરીરબધે, એમ જન્મ આત્માન બધે છે — ૬.૬

જનુ, ડાણુ, કચગ વગેરેના દગલાનો જન્મ) મમુચ્ચય જન્મ (દવા, તળાવ, નદી ધરા, વાપી, પુષ્કરિણી, દીર્ઘિકા, મુગલિકા, મરોવરો, બિલ, દેવકુલ, મળા, પગ્ગ, મ્તપ, ખાઈ, પગ્ગિ, કિચ્લા, કાગગ, ચાગેકા, કાગ, ગોપુર, તોરણ, પ્રાનાદ, ધગ જગણુ, ક્ષેણુ (ગૃહવિશેષ), હાટ, ગૃગાટકાકારમાર્ગ, ત્રિકમાર્ગ, ચતુઃકમાર્ગ, ચત્વરમાર્ગ, ચતુર્મુખમાર્ગ અને સત્તમાર્ગીન્દો ચના કારા, કચગ કાગ અને વજ્રક્ષેપના મમુચ્ચય વડે થતો જન્મ) અને મહાનનજન્મ તે એ પ્રકારનો છે દેશસહનનજન્મ (એટલે કે દોઈ વસ્તુના અશથી દોઈ વસ્તુના અશનો શબ્દાન્તિ અવયવોની પેઠે પગ્ગપર સજ્જરૂપ જન્મ) અને સર્વસહનનજન્મ (એટલે કે ક્ષીરનીગાન્તિની પેઠે સર્વાત્મનજન્મરૂપ જન્મ)

ક શરીરજન્મ એ પ્રકારનો જ પૂર્વપ્રયોગપ્રત્યયિક (-એટલે કે વેદના, વ્યાયાસિ મમુદ્વાતરૂપ જીવનો વ્યાપાર, તે નિમિત્ત થયેલો જીવપ્રદેશોનો કે તદાગ્રિત તૈજસ-દર્મણુ શરીરનો જન્મ) અને પ્રત્યુત્પન્નપ્રયોગપ્રત્યયિક (એટલે કે વર્તમાન કાલે કેવલિસમુદ્વાતરૂપ જીવવ્યાપારથી થયેલો તૈજસ-દર્મણુ શરીરનો જન્મ ૨)

૧ ગાડા, રથ, ચાન, મુગ્ધવાહન, ગિલ્લી (અળાડી), ચિલ્લિ (પલાણુ), ગિલ્લિકા, મ્વન્નમાની (પુરુષ જેટલું મોટું વાહન), તેમ જ લોહી, લોહાના કડાયા, કડછા, આસન, ગયન, મ્તસો, ભાટ (માટીના વાસણુ), પાત્ર અને નાના પ્રકારનાં ઇપકરણુ

૨ કેવલિસમુદ્વાત વડે મમુદ્વાત રચતા અને તે મમુદ્વાતથી પાછા કરતા, વચ્ચે મયાનાવચ્ચામા વર્તતા

ફ. શરીરપ્રયોગબંધ પામ પ્રકારના શરીર પ્રમાણે
પામ પ્રકારનો છે જેમકે બૌદ્ધારિકશરીરપ્રયોગબંધ^૧
છત્યાદિ.

એ બૌદ્ધારિકશરીરપ્રયોગબંધ છવની સ્વીયતા,
મયોમતા અને સદ્વ્યવસ્થાથી પ્રભાવરૂપ હતુથી કર્મ^૨ યોગ
(કાયયોગ) બલ અને આચુરને આશરી બૌદ્ધારિકશરીર
પ્રયોગનામકમના હૃદયથી ચાલ છે^૩.

બૌદ્ધારિકશરીરપ્રયોગબંધ રેશનબંધ પણ છે અને
સવળબંધ પણ છે [જેમ પૃથ્વીપૃથ્વી બરેલી અને તપી
અથેલી ક્યારેક નાખેલો પુદ્ગલ પ્રથમ સમયે પૃથ્વીપૃથ્વીને ઝેળ
મદલ્ય કરે છે અને જાડીને સમયે તે મદલ્ય કરે છે અને એક
કે તેમ જવ બ્યારે પૂર શરીરને ઊઠાને બીજું શરીર
મદલ્ય કરે છે ત્યારે પ્રથમ સમયે ઉત્પત્તિસ્થાનકે રહેલા
શરીરયોગ્ય પુરુષોત્તમ ઝેળ મદલ્ય કરે છે માટે એ સર્વબંધ
કે ત્યારપછી દ્વિતીયાદિ સમયે તે શરીરપ્રયોગ્ય પુરુષોત્તમ
મદલ્ય કરે છે અને એકે છે માટે તે રેશનબંધ છે^૪]

જેવજ્ઞાની અનિવાર્યતા તેજસ અને ક્ષમણ શરીરનો બંધ તે વખતે
આ મત્રદેશી સધાન પામતા હોવાથી તેજસ અને ક્ષમણ
શરીરનો બંધ થાય છે.

૧ મૂળમાં બૌદ્ધારિકાદિના પાંચ બૌદ્ધારિક બૌદ્ધારિક
પ્રત્યક્ષ બૌદ્ધારિક તથા બૌદ્ધારિકના પાંચ પુરુષોત્તમિકાદિ બિંધ
અપર્વાત મહા અનુબંધપ્રત્યક્ષ બૌદ્ધારિકશરીરપ્રયોગબંધ
સુધી પેશનિશ્ચયો ચાર-પાંચ કર્યા છે.

૨ એ પ્રમાણે અન્ય પેશનિશ્ચયોનું વર્ણન મૂળમાં છે.

ઔદારિકગરીરપ્રયોગજઘમાં સર્વજઘ ઢાળની અમેક્ષાએ એ સમય અને દેગજઘ ઓજામા ઓછા એ સમય અને વધારેમા વધારે એક સમય ન્યૂન ત્રણ પદ્યોપમ સુધી હોય છે ૧

ઔદારિક શરીરના જઘનુ અતર કાલથી નાગીએ તા નર્વજઘનુ અતર ઓજામા ઓછુ ત્રણ સમય ન્યૂન શુદ્ધ ભવ્યહણુ પર્યાંત છે, અને વધારેમા વધારે સમયાધિક પૂર્વકોટી અને તેત્રીશ સાગરોપમ છે દેગજઘનુ અતર ઓજામા ઓછુ એ સમય અને વધારેમા વધારે ત્રણ સમય અધિક તેત્રીશ નાગરોપમ છે ૨

૧ પૂરણના હદાહરણમા જણાવ્યા પ્રમાણે સર્વજઘ એક સમય જ હોય અને જ્યારે વાયુદાયિક - મનુષ્યાદિ વૈદિક ગરીર હરીને અને તેને છોડીને ઔદારિક ગરીરનો એ સમય સર્વજઘ હરે, અને પુન તેનો દેગજઘ હરી, એક સમય પછી તરત જ મગણુ પામે, ત્યારે ઓજામા ઓછા એક સમય દેગજઘ થાય ઔદારિક ગરીરવાળાની વધારેમા વધારે મિશ્રિત ત્રણ પદ્યોપમ છે તેમા પ્રથમ સમયે તેઓ સર્વજઘ હ છે, અને પછી એક સમય ન્યૂન ત્રણ પદ્યોપમ સુધી દેગજઘ હ છે પેદાવિભાગમા ફરેલી વધારેમા વધારે મિશ્રિત અલગ અલગ જણવી અહીં વિગતાર પડતો મૂક્યા છે

૨ કેઈ ક્ષવ મનુષ્યાદિ ગતિમા અવિગ્રહગતિએ આવી ત્ય પ્રથમ સમયે સર્વજઘ હ થઈ, પૂર્વકોટીવર્ધ પર્યાંત ત્યા રહી, તે ત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિવાળો નારક કે સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ થાય અને પછી તે ત્રણ સમયની વિગ્રહગતિએ ઔદારિકગરીરધારી થાય વિગ્રહગતિના જે સમયમા તે અનાહારક હોય અને ત્રીજો સમયે તે ઔદારિકગરીરનો સર્વજઘ હ થાય હવે તેમા વિગ્રહગતિન

[મૂળમ્ એના પેગાવિભાગોના તથા પછીથી એ બધી ગતિ વૈકિર્ણાદિ સ્તરીરના વક્તવ્યો છે એમ કુદ્ધ આ વિભાગનાં ૧૧ શ્લોક છે]

ઔદારિક સ્તરીરના સવળખવાળો છવ વૈકિર્ણસ્તરીરનો અન્યથક છે (કારણકે ઔદારિક અને વૈકિર્ણનો બધા એક અમયે ન હોય) આદારક સ્તરીરનો પણ અન્યથક છે નૈજસનો દેશનથક છે (કારણકે તે સ્તરીર સદા મ્હે છે તેથી) તથા કામણનો પણ દેશનથક છે ઔદારિક સ્તરીરના દેશનથવાળો છવનું પણ તે પ્રમાણે જાણવું

વૈકિર્ણસ્તરીરના સવળખવાળો છવ ઔદારિક અને આદારકનો અન્યથક છે પણ તૈજસ અને કામણ સ્તરીરનો દેશનથક છે વૈકિર્ણસ્તરીરના દેશનથવાળો છવ ઉપર પ્રમાણે / જાણવે.

આદારક સ્તરીરના સવળખવાળો છવ ઔદારિક અને વૈકિર્ણનો અન્યથક છે પણ તૈજસ અને કામણનો દેશનથક છે દેશનથવાળાનું તેમ જ નણવું

તૈજસસ્તરીરના દેશનથવાળો છવ ઔદારિકના બધક છે તેમ જ અન્યથક પણ છે^૧ વૈકિર્ણ અને આદારકનું પણ તેમ જ

૪ એ સમય આદારક છે તેમાંથી એક સમય પૂર્વગામીના સવળખસ્થાને પ્રકૃષ્ઠ કરીને તેથી પૂર્વગામી પણ થઈ જને એક અધિક થયે. એ રીતે સર્વળખનું કલ્પક જવર સમવાધિક પૂર્વગામી અને તેથીય સામરોજ્ય થાય

૫ વિશ્વકર્મતિથા અન્યથક છે, અવિશ્વકર્મ જામક છે બધક પણ દેશનથક તેમ જ સવળખક ક્રિયા જને પ્રમાણે છે

જાણવું કાર્મણનો બંધ ન છે અબંધ નથી બંધ
પણ દેશબંધ ન છે

કાર્મણગરીનો દેશબંધ ન હોય તે બંધનો બંધ
નૈમશરીરની પેઠે જાણવું તેજસ શરીરનો દેશબંધ છે

ગૌ૦—હે ભગવન' ઔદાગિક શરીરના દેશબંધ,
મર્વબંધ, અને અબંધ એવા મર્વ જીવોમાં કયા જીવો
કયા જીવોની વિશેષાધિક છે?

મ૦—હું ગૌતમ! નીચી થોડા જીવો આહારક શરીરના
મર્વબંધ છે,^૧ તેથી તેના દેશબંધ સંખ્યાતગણા છે તેથી
વૈક્રિય શરીરના મર્વબંધ અમખ્યાતગણા છે, તેથી તેના
દેશબંધ અમખ્યાતગણા છે તેથી તેજસ અને કાર્મણ-
ગરીના અબંધ જીવો અનંતગણા અને પરમપુણ્ય છે,^૨
તેથી ઔદાગિક શરીરના મર્વબંધ અનંતગણા છે,^૩ તેથી
તેના અબંધ વિશેષાધિક^૪ છે, તેનાથી તેના દેશબંધ જીવો
અમખ્યેયગણા છે,^૫ તેનાથી તેજસ અને કાર્મણ શરીરના
દેશબંધ વિશેષાધિક છે,^૬ તેથી વૈક્રિય શરીરના અબંધ

૧ અતુર્હમપૂર્વ જાણનારા ન તે શરીર બનાવતા હોવાથી,
તથા સર્વબંધ પ્રથમ સમયે ન હોવાથી

૨ કારણ કે તેઓ તે સિદ્ધો ન છે અને તેઓ વનસ્પતિ
સિવાયના સર્વ જીવો કરતા અનંતગણા છે

૩ કારણ કે તેમાં વનસ્પતિજીવ આગ્યા

૪ કારણ કે તેઓ વિગ્રહગતિવાળા તથા સિદ્ધો છે

૫ વિગ્રહસમય કરતા દેશબંધસમય અસંખ્યાતગણા છે

૬ કારણ કે સર્વે સંસારી જીવો તે જ શરીરના બંધ
છે — મોક્ષ સુધી તે બંધ કાયમ રહેતા હોવાથી

છવેા વિશેષાધિક છે ૨ તથા તેથી આદારક સર્ગગત
અન્યથા છવેા વિશેષાધિક છે ૨

શ્લોક ૮ છંદે ૬

ભગવાનના શિષ્ય માક દ્વિપુત્ર રાજ્યવૃદ્ધર્માં પૂછે છે

મ — હે ભગવન્ ! બધે કેટલા પ્રકારનો છે ?

મ — હે માક દ્વિપુત્ર ! બે પ્રકારનો છે દ્રવ્યભેદ અને
ભાવભેદ દ્રવ્યભેદના બે પ્રકાર છે પ્રયોગભેદ અને
વિશ્વસાત્મક ભાવભેદના બે પ્રકાર છે મુક્ષપ્રકૃતિભેદ અને
ઉત્તરપ્રકૃતિભેદ.

— શ્લોક ૧૮ છંદે ૩

મી — હે ભગવન્ ! બધે કેટલા પ્રકારનો છે ?

મ — હે મીતમ વણ પ્રકારનો છે (૧) છવપ્રયોગ
ભેદ — એટલે કે છવના મનવાણી-કામના આપાર વડે
કમપુરુષોનો આત્મા સાથે ભેદ થવો તે (૨) અનંતરભેદ
— એટલે કે કમપુરુષોનો ભેદ થવા પછીના સમયનો
ભેદ (૩) અને પગપરભેદ — એટલે કે ત્યાર પછીના
ત્રિતીયાદિ સમયે થવો ભેદ

— શ્લોક ૨ છંદે ૭

૧. મરણ કે મુક્ત્યત્વે જેવો અને નાસ્તો ન વૈકલ્યના ભેદ
કે આત્માના ભેદ તથા સિદ્ધા અભેદ છે

૨. મરણ કે મૃત્યુ કેટલાક મનુષ્યો ન આદારકના ભેદ છે

૩. સ્વાનાવરણીયાદિ જાક કોર્માં તે મુક્ષપ્રકૃતિ છે અને તે
કેવના પાછા અર્થાનસ્થિત તે ઉત્તરપ્રકૃતિ.

૫ પરચૂરણ

૧

આશીવિધે

વિવરણ આગી એટલે દાઢ, તેમા જેઓને વિષ હોય તે પ્રાણીઓ આશીવિધ કહેવાય છે તેમના બે પ્રકાર છે જાતિ (એટલે કે જન્મથી) આશીવિધ, અને કર્મોશીવિધ સાપ વીછી વગેરે જાનિઆશીવિધ છે, અને કર્મ એટલે શાપાદિકથી બીજાને હિપધાત કરનારા કર્મોશીવિધ છે પર્યાપ્ત પચેદ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યને તપશ્ચર્યા આદિકથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી આશીવિધલગ્નિધ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી તેઓ શાપાદિકથી બીજાનો નાશ કરવાની શક્તિવાળા હોય છે તેઓ આશીવિધલગ્નિધના સ્વભાવથી સહસ્રાર દેવલોક મુખીના દેવોમા ઉત્પન્ન થાય છે અને પૂર્વે તેમણે આગીવિધ ભાવનો અનુભવ કરેલો હોવાથી અપર્યાપ્ત અવસ્થામા તે દેવો કર્મોશીવિધલગ્નિધવાળા હોય છે.

ગૌ૦—હે ભગવન્! આશીવિધે કેટલા પ્રકારના છે?

મ૦—હે ગૌતમ! આશીવિધે બે પ્રકારના છે. જાતિઆશીવિધ અને કર્મોશીવિધ તેમા જાતિઆશીવિધે ચાર પ્રકારના હતા છે ૧ વૃશ્ચિકજાતિઆશીવિધ, ૨. મહાજાતિઆશીવિધ, ૩ ઉગ્ગજાતિઆશીવિધ, અને ૪. મનુષ્યજાતિઆશીવિધ

તેમા વૃશ્ચિકજાતિઆશીવિધનુ વિષ અર્ધભરતક્ષેત્ર પ્રમાણુ શરીરને વિષ વડે વિદલિત કરવા સમર્થ છે પણુ તે તેનુ માત્ર સામર્થ્ય છે, જ્ઠી તેઓએ તેમ કહુ નથી, કરતા નથી,

અને કરશે પણ નહિ. મદુર્યગતિઆશીવિષ પોતાના વિષથી
બરતક્ષેત્રપ્રમાણુ સરીરને તે પ્રમાણે વ્યાપ્ત કરવા સમર્થ છે
હરમળતિઆશીવિષ જશુદીપપ્રમાણુક્ષેત્રને અને મનુષ્યગતિ
આશીવિષ મનુષ્યક્ષેત્રપ્રમાણુ સરીરને.

૭ કમીશીવિષ છે તે તિથ્યચોદનિક કમીશીવિષ છે
મનુષ્યકમીશીવિષ છે અને દેવકમીશીવિષ છે

૮ તિથ્યચોદનિક કમીશીવિષ છે તે પર્વામ
મંજ્ઞાતવપના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય કમજૂભિર્મા ઉત્પન્ન
બેસા પચેદિથ તિથ્યચોદનિક જાણવા

જે મનુષ્યકમીશીવિષ છે, તે પણ પર્વામ મંજ્ઞાતવપના
આયુષ્યવાળા મનુષ્ય અને કમજૂભિર્મા ઉત્પન્ન બેસા
મનુષ્ય જાણવા.

જે દેવકમીશીવિષ છે તે અપર્વામ^૧ અવસ્થાવાળા
અવન્તવસ્તી વાનસ્પતર, ભૌતિક અને સદમાર કંપ
મુધીના વૈશ્વનિક દેવો છે

—શતક ૮ ઉરે ૭

૭

દીવો

મી —હે ભગવન્ જગતા દીવામા શુ જાણે ૭/
દીવો, દીવી વાદ તેજ, દીવાનું શક્તિ છે જ્યોતિ જાણે છે ૧

મ —હે મીતમ^૧ જ્યોતિ જાણે છે તે પ્રમાણે જગતા
પરમા પણ પર જીતા ત્રાહી ધારણ (મોખની નીચેના
સ્તમ) મોખ વાસ મમ્મ (જીતેના આધારસ્તમ)
છાસ્તીઓ જાણું, કે જાણ નથી જાણું પણ જ્યોતિ
જાણે છે

—શતક ૮ ઉરે ૬

૩

સ્વમ

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! સ્વમદર્શન કેટલા પ્રકારનું છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! પાચ પ્રકારનું છે ૧ યથાતત્ત્વ સ્વમદર્શન—એટલે કે સત્ય અથવા તાત્ત્વિક સ્વમદર્શન તેના દૃષ્ટાંતાવિસવાદી અને કલાવિમવાદી એવા બે પ્રકાર છે સ્વમમા જોયેલા અર્થને અનુસારે જન્યુત અવસ્થામા બનાવ અને, તે દૃષ્ટાંતાવિમવાદી કહેવાય, અને સ્વમના અનુસારે અપત્તિ આદિ ક્ષણ અવશ્ય મળે તો તે કલાવિમવાદી કહેવાય ૨ પ્રતાનસ્વમદર્શન—એટલે કે વિસ્તાગ્વાળુ સ્વમ તે યથાતત્ત્વ પણ હોય કે અન્યથા પણ હોય ૩ ચિતા-સ્વમદર્શન—એટલે કે જન્યુત અવસ્થામા જે અર્થનું ચિતન કરેલું હોય તેને સ્વમામા જુએ તે ૪ તદ્વિપરીત સ્વમદર્શન—એટલે કે જેવું સ્વમ જોયું હોય, તેથી વિરુદ્ધ વસ્તુની જન્યુત અવસ્થામા પ્રાપ્તિ થાય તે અને ૫ અવ્યક્ત સ્વમદર્શન—એટલે કે સ્વમમા અસ્પષ્ટ અર્થનો અનુભવ કરવો તે સૂતેલો પ્રાણી સ્વમ ન જુએ, કે જાગતો પ્રાણી સ્વમ ન જુએ, પણ સૂતો-જાગતો પ્રાણી સ્વમને જુએ ૧

૧. અહીં મૂળમા 'સૂતેલા' અને 'જાગતા' ના બે અર્થ આપાયા છે નિદ્રાચુક્ર જવ દ્રવ્યથી સૂતેલો કહેવાય, અને વિરતિરહિત જવ ભાવથી સૂતેલો કહેવાય નેરચિકો ભાવથી સૂતેલા છે, એ પ્રમાણે ચતુર્વિદ્રિય મુખી બાણુ ૫ ચેદ્રિયતિય જો આવથી સૂતેલા છે અને સૂતેલા-જાગતા ૩, પણ તદન જાગતા નથી મનુષ્યો સૂતેલા છે, જન્યુત પણ કે અને સૂતા-જાગતા પણ કે વાનસ્પતર, ન્યૌતિષિક અને વૈભાનિકોને નેરચિકો જેવા જાગવા

મંદત (સમી) જીવ સત્ય ગ્વમ શુએ અમૃત
મત્ય પશુ ગુએ અને અસત્ય પશુ ગુએ અને મંદતામંદત
અમંદત જેવું શુએ.

ત્વમ ૪૨ પ્રકારનાં છે અને મહાસ્વમ ૩૨ પ્રકારના
૭ વળી કુલ ૭૨ સ્વપ્નો છે [અહીં તીર્થંકલો જીવ
અર્ધમાં જિતરે ત્યારે તેમની ખાતાઓ ફેટલા સ્વમ શુએ
વગેરે બધું આગળ પા. ૨૧૬ મુદ્દાન નજીવ]

ત્યારે અમણ અમવત મહાવીર હાસ્યપણામાં હતા
ત્યારે તેઓ એક રાત્રિના છેલ્લા પ્રકારમાં આ સ્વ મહાસ્વપ્નો
તેમને ત્યાં હતા ૧ એક બચક તાડ જેવા પિંચાતને
પરાજિત^૧ થયો ૨ એક ધીણી પાખવાળા નરોત્તમને
તેઓ ૩ એક ચિત્રવિચિત્ર પાખવાળા નરોત્તમને તેઓ ૪
૪ એક સર્વસ્વભય માસામુગ્ધ જેવું, ૫ એક પેળી
માત્રોના કબ્બને જેવું, ૬ ચોતરફ ખીસેલા પદ્મસરોવરને જેવું,^૨
૭ એક મહાસાગરને હાથ વડે તેઓ ૮ એક તેજસ્વી

૧ તેના કબરે તેમણે મીઠાનીય કમરે ચૂલવી નાં હતું

૨ તેના કબરે છોકરખાનને ખાત હતું

૩ તેના કબરે દાઢસાંગ મણિપિટક હતું

૪ તેના કબરે સાધુનો અને ચૂલખનો એક જ પ્રકારનો

પદ્મ હતું.

૫. તેના કબરે સાધુ, સાધ્વી આવક અને આવિમનો

શુધ પ્રાપ્ત થયો.

૬ તેના કબરે ત્યારે પ્રકારનાં રંગોને પ્રતિબિંબ થયાં.

૭ તેના કબરે શ્રી સારને વર્ષા

મોટા સૂર્યને જોયો,^૧ ૯ મોટા માનુષોત્તર પર્વતને પોતાના
લીલા વર્ણના આતરડા વડે સર્વ આબુએથી આવેષ્ટિત,
પગિવેષ્ટિત કરેલો જોયો^૨ અને ૧૦ મેરુ પર્વતની ચૂલિકા
ઉપર સિંહાનન ઉપર બેઠેલ પોતાના આત્માને^૩ જોયો.

આત્માને અને^૪ અશ્વ, ગજ કે બળદની પકિત જુએ
અને તેના ઉપર ચડે તથા તેના ઉપર પોતાને ચઢેલો માને,^૫
તો તે તે જ ભવમા સિદ્ધ થાય.

અમુદને બને પડએ અડકેલું તથા પૂર્વ અને પશ્ચિમ
તરફ લાણુ મોટું દામણુ જુએ અને તેને વીટાળે, બને
આજુએ લોકાન્તને સ્વર્ગેલું તથા પૂર્વ અને પશ્ચિમ લાણુ
મોટું દોરડું જુએ, અને તેને ઢાળી નાખે, જાણુ અથવા^૬
ધોણુ સૂતર જુએ અને તેને ઉડેલે, લોટું, તાણુ, કથીર કે
મીમાનો દગલો જુએ અને તેના ઉપર ચઢે, રૂપાના, સુવર્ણના,
રત્નના કે વજ્રના દગલાને જુએ અને તેના ઉપર ચઢે, ધામના,
જા'દના, પાદડાના, છાલના, કોતરાના, શૂસાના, છાણુના કે

૧ તેના કળકપે દેવલજ્ઞાન અને દર્શન પ્રાપ્ત કર્યા

૨ તેના કળકપે દેવલોકમા, મનુષ્યલોકમા અને અસુર-
લોકમા હિંસાર ક્રીતિ, મૃતિ, અને સન્માન પ્રાપ્ત કર્યા

૩ તેના કળકપે દેવ મનુષ્ય અને અસુરયુક્ત પરિવ્રજમા
દેવળી યજ્ઞને ધર્મ કર્યા

૪ એટલે કે એ સ્વપ્ન જોઈને તરત જાગે અહીં જોનાર
સ્ત્રી કે પુરુષ બને ગણાવાના છે જુઓ નીચે નોંધ ૫

૫ આ લાગ પડીના સ્વપ્નમા ફરી નથી લખ્યો, પણ
અવે સમજ લેવો

૬ જાણા ર નથી માડીને યોગા સુધીનું

કચરાના હમધાને જુએ અને તેને બિખેરે શરસ્તબને વીરજુ-
ન્તબને, વશામુક્ષસ્તબને કે વશ્વિમુક્ષસ્તબને જુએ અને
તેને ઉખેડે શીરકુબને હધિકુબને ધતકુબને કે મધુકુબને
જુએ અને તેને ઉખાડે મુરાના સૌવીરના તૈલના કે વસાના
માના કુબને જુએ અને તેને બદી નાખે કુસુમિત મો ।
પદ્મસરોવરને જુએ અને તેમાં પ્રવેશ કરે મોટા સામંત
જુએ અને તેને તરી નથ મવરત્નમય મોટું ભવન જુએ
અને તેમાં પ્રવેશ કરે તથા સવરત્નમય મોટું વિમાન જુએ
અને તેના ઉપર ચડે — તો તે સિદ્ધ થાય.

— સતક ૧૧ ઉદ ૬

૪

૨૩

મો — હે ભગવત પ્રવાહી જાળ (રાશ્ત્રિત) કેટલા
વળ્ય મધ, રસ અને પસવાઓ દોષ છે ।

મ — હે મૌતમ ! અહીં એ પ્રકારના નવો (દષ્ટિ-
ત્રિંદુઓ) વિવક્ષિત છે નૈઋતિક (પારમાત્મિક) નથ પ્રમાણે
તા ન પશ્ય વણ્ય એ મધ પશ્ય રસ અને આઠ પસવાઓ
છ પણ્ય આપદારિક નવની અપેક્ષાએ તે મધુર રમવાઓ છ

એ પ્રમાણે જમરનો કાચો વણ્ય પોપટની કીલી થામ
રાત્રી મછા પીળી ઢળદર મિત્રો રાખ, સુમધો કુજ કુમધી
મડકું કડવો લીમડા, તીળી સુડ તૂડ કાંઈ ખાદી આમથી
મળી આંડ, કકસ વજ મુવાળુ માખણ, બારે સોનું દળકુ
બારડીનું પાન હંગા દિમ, ઉચ્ચ અમિકાપ, અને સિન્ધુ નથ
મોરે મન્યુ રાજ રૂખા રપસવાળી છે કુદમલ એક વળ

વાળો, એક ગધવાળો, એક રસવાળો અને બે સ્પર્શવાળો હોય છે દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ કદાચ એક વર્ણુવાળો કે કદાચ બે વર્ણુવાળો કે કદાચ એક ગધવાળો કે કદાચ બે ગધવાળો, કદાચ એક રસવાળો કે કદાચ બે રસવાળો, કદાચ બે સ્પર્શવાળો, કદાચ ત્રણ સ્પર્શવાળો, અને કદાચ ચાર સ્પર્શવાળો હોય એ પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ જાણુવો, પણ તે કદાચ ત્રણ વર્ણુવાળો અને ત્રણ રસવાળો પણ હોય એ પ્રમાણે ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કંધ વિષે પણ જાણુવું, પણ તે કદાચ ચાર વર્ણુવાળો અને ચાર રસવાળો પણ હોય, એ પ્રમાણે પચ્ચપ્રદેશિક સ્કંધને વિષે પણ જાણુવું પણ તે કદાચ પાંચ વર્ણુ અને પાંચ રસવાળો પણ હોય તેમ છેડ અસખ્યાત પ્રદેશિક સ્કંધ સુધી જાણુવું તથા સૂક્ષ્મ પરિણામવાળો અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ પણ તેમ જ જાણુવો તેમ જ સૂક્ષ્મ પરિણામ વાળો અનંતપ્રદેશિક સ્કંધ પણ જાણુવો, પણ તે કદાચ પાંચથી આઠ સુધીના સ્પર્શવાળો પણ હોય ?

— શતક ૧૮, ઉદ્દે ૭

૫

શબ્દ

ગૌ— હે ભગવન ! હજાર મનુષ્ય વગાડવામાં આવતા શખ, ગણશિયુ, શખલી, કાહલી, કુકરના ચામડાથી મટેલ મોઢાવાળું વાણુ, ઢોલ, ઢોલકી, ડાહલુ, હોરબી,^૧ જાલર,

૧ કાશ્મી કે સૂક્ષ્મ સ્કંધોમાં જ આઠેય સ્પર્શ હોય છે

૨ એનો અર્થ સ્થિતિ જાણુવો — એમ દીક્ષકાર પણ સૂચવે છે

કુકુભિ વીણા વગેરે તત વા ન દોષ વગેરે વિતતવાગ્ન
નક્કર વાગ્ન અને પોષા વાગ્નના સમ્બો સાબર છે !

મ — હા મૌતમ !

જો — હે ભગવન ! તે સમ્બો કાન સાથે જગદામા પછી
મળવાય છે કે જગદામા વિના ?

મ — હા મૌતમ ! જગદામા પછી મળવાય છે વગ
તે જોરે શ્લેષા સમ્બોને ન સાબર છે પરે શ્લેષાને નથી
૫ વુ કેવળી તે જોર કે પરે શ્લેષા જ્યાદિ અને અંત વિનાના
સુવ પ્રકારના સમ્બોને લાણે છે કારણ કે તે મર્વ દિશ્યની મિત
તેમ ૮ અમિત વસ્તુને પણ લાણે છે અને શુદ્ધ છે તે બધુ
લાણે છે અને બધુ શુદ્ધ છે તે મર્વકારે સુવ પદાર્થો-
ભાવોન લાણે છે અને શુદ્ધ છે તેન અનત જ્ઞાન અને
અનત સ્થાન છે વળી તે જ્ઞાન અને દશન દર્શી જાતના
જાવરણવાળુ નથી.

— સતક ૫, ઉરે ૪

પ્રવેશનકતું ગણિત

બીજી ગતમાથી આવીને વિજ્ઞાતીય ગતિમા જીવને
પ્રવેશ—ઉત્પાદ થવો તે પ્રવેશનક કહેવાય

નરકો સાત છે રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાનુકાપ્રભા,
પદ્મપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમ પ્રભા અને તમસ્તમ પ્રભા આઠી તેમના
વિષે ગણિત છે

વાણિજ્યગ્રામના દ્વિતિપલાશ ચૈત્યમા પાર્શ્વપ્રભુના શિષ્ય
ગાગેય પ્રશ્ન પૂછે છે

ગા૦—હે ભગવન્ ! એક નારક જીવ નૈરધિક પ્રવેશનક
દ્વારા પ્રવેશ કરતો રત્નપ્રભામા હોય, શર્કરાપ્રભામા હોય
એમ તમસ્તમ પ્રભા પૃથ્વીમા હોય ?

મ૦—હે ગાગેય ! તે રત્નપ્રભામા પણ હોય, શર્કરા-
પ્રભામા પણ હોય એમ તમસ્તમ પ્રભા પૃથ્વીમા પણ
હોય

મનુ મણિત

૧ બે નારીકા નૈરવિક પ્રવેશનકારા પ્રવેશ કરતા હોય
તો તે બંને રત્નપ્રભામાં હોય કે શર્કરાપ્રભામાં હોય.
એમ તમસ્તમપ્રભા પૃવીમાં હોય.

૨ અથવા એક રત્નપ્રભામાં હોય અને એક શર્કરા
પ્રભામાં હોય અથવા એક રત્નપ્રભામાં હોય અને એક
વાયુપ્રભામાં હોય એમ એક રત્નપ્રભામાં હોય અને
એક તમસ્તમપ્રભા પૃવીમાં હોય.

૩ અથવા એક શર્કરાપ્રભામાં હોય અને એક વાયુ-
પ્રભામાં હોય એમ એક શર્કરાપ્રભામાં હોય
અને એક તમસ્તમપ્રભા પૃવીમાં હોય.

એમ આમળા આમળા ત્તા જરૂર જ્યોત્તી બે નૈરવિકને
આશરી દ્વિતમોળી કુલ ૧૫૪-૩૨ ૧ એમ ૧ વિશ્લેષ
મળે.

મણુ મણિત

ત્રણ નૈરવિકો પ્રવેશ કરે તેનો દસામ મણુવે.

૧ તે ત્રણે રત્નપ્રભામાં પણ હોય, શર્કરાપ્રભામાં પણ
હોય એમ તમસ્તમપ્રભામાં પણ હોય.

૨ અથવા એક રત્નપ્રભામાં અને બે શર્કરાપ્રભામાં
એમ એક રત્નપ્રભામાં અને બે તમસ્તમપ્રભામાં
હોય અથવા બે રત્નપ્રભામાં અને એક શર્કરાપ્રભામાં
એમ બે રત્નપ્રભામાં અને એક તમસ્તમપ્રભામાં હોય.

૩ અથવા એક શર્કરાપ્રભામાં હોય અને બે વાયુપ્રભામાં
હોય એમ એક શર્કરાપ્રભામાં અને બે તમસ્તમ-

પ્રભામા હોય અથવા એ શર્કરાપ્રભામા અને એક વાલુકા-
પ્રભામા એમ એ શર્કરાપ્રભામા અને એક તમન્તમ-
પ્રભામા હોય

તેમ આગળની પૃથ્વીઓની વક્તવ્યતા કહેવી તે રીતે
ગ્લનપ્રભાના કુલ ૧૨ વિકલ્પ, શર્કરાપ્રભાના ૧૦, વાલુકા-
પ્રભાના ૮, પદ્મપ્રભાના ૬, ધૂમપ્રભાના ૪, અને તમ
પ્રભાના ૨ એમ કુલ ૪૨ વિકલ્પો થશે

૪ અથવા એક ગ્લનપ્રભામા, એક શર્કરાપ્રભામા, અને
એક વાલુકાપ્રભામા હોય, અથવા એક ગ્લનપ્રભામા, એક
શર્કરાપ્રભામા અને એક પદ્મપ્રભામા એમ એક
ગ્લનપ્રભામા, એક શર્કરાપ્રભામા અને એક તમન્તમ પ્રભામા
હોય (કુલ પાંચ)

અથવા એક ગ્લનપ્રભામા, એક વાલુકાપ્રભામા અને
એક પદ્મપ્રભામા હોય, અથવા એક ગ્લનપ્રભામા એક
વાલુકાપ્રભામા અને એક તમન્તમ પ્રભામા હોય (કુલ ચાર
વિકલ્પ)

અથવા એક ગ્લનપ્રભામા, એક પદ્મપ્રભામા અને
ધૂમપ્રભામા હોય અથવા એક ગ્લનપ્રભામા, એક
પદ્મપ્રભામા અને એક તમન્તમ પ્રભામા હોય (કુલ ત્રણ
વિકલ્પ)

એ પ્રમાણે પદ્મપ્રભા છાંટીને કુલ એ વિકલ્પ, તથા
ધૂમપ્રભા છાંટીને એક વિકલ્પ એમ કુલ ગ્લનપ્રભાના
૫-૮-૩-૨-૧ મળીને ૧૫ વિકલ્પ થાય

એ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભાના ૪-૨-૨-૧ મળીને ૧૦
વિકલ્પ થાય એ પ્રમાણે વાલુકાપ્રભાના ૮-૨-૨ મળીને ૧૦

વિક્રમ યામ એ પ્રમાણે ૫૭૩૫નાના ૧-૧-૧ મળીને ૩
વિક્રમ યામ. એ પ્રમાણે ધૂમ્રપ્રભાનો ૧ વિક્રમ યામ

એમ ત્રણ નૈરયિકોને આશરીને એકસચોટી ૭
દ્વિસચોટી ૪૨ અને ત્રિકસચોટી ૩૫ મળીને કુલ ૮૪
વિક્રમ યામ છે

ત પ્રમાણે ચાર નૈરયિકોના એકસચોટી ૭ દ્વિ-
સચોટી ૬૩ ત્રિકસચોટી ૧૫ અને ચતુસચોટી ૩૫
મળી કુલ ૨૧ વિક્રમ ગણવા.

પાંચનું મણિત

તે પ્રમાણે પાંચ નૈરયિકોના અનુક્રમે ૭-૮૪-૨૧ -૧૪
૨૧ મળી કુલ ૪૬૨ વિક્રમ ગણવા.

તે પ્રમાણે ૭ નૈરયિકોના અનુક્રમે ૭-૧ ૫-૩૫ -
૩૫ -૧ ૫-૭ મળી કુલ ૬૨૪ વિક્રમો યામ છે

તે પ્રમાણે સાત નૈરયિકોના ૭-૧૨૧-૫૨૫-૭ ૦-
૩૧૬-૪૦-૧ મળી કુલ ૧૦૧૬ વિક્રમો યામ છે

તે પ્રમાણે આઠ નૈરયિકોના ૭-૧૪૭-૭૩૫-૧૨૨૫-
૭૩૫-૧૪૦-૭ મળી કુલ ૮ ૩ વિક્રમ યામ છે.

ત પ્રમાણે નવ નૈરયિકોના ૭-૧૬૮-૬૮ -૧૬૧-
૧૪૭૦-૩૬૨-૨૮ મળી કુલ ૫ ૫ વિક્રમો યામ.

ત પ્રમાણે દસ નૈરયિકોના ૭-૧૮૬-૧૨૬ -૨૬૪ -
૨૧૪૧-૮૮૦-૮૪ મળી કુલ ૮ ૮ વિક્રમ યામ છે

સંખ્યાતનું મણિત

૧ ન્યારે સંખ્યાત^૧ નારી તે સાત પુત્રીઓમા
૧ બહી ૧૧મી માંડને ચૌપચડેલિકા (ન્યુચ પા ૧૧૪)
મુખીની સંખ્યાને સંખ્યાત ગણવી

પ્રવેશ કરતા હોય, ત્યારે તેઓ રત્નપ્રભામા પણ હોય
એમ તમસ્તમ પ્રભામા પણ હોય [એમ એકસયોગી ૭
વિકલ્પ]

૨ અથવા એક રત્નપ્રભામા હોય અને સખ્યાતા
શર્કરાપ્રભામા હોય . એમ એક રત્નપ્રભામા હોય અને
મખ્યાતા તમસ્તમ પ્રભામા હોય [૭ વિકલ્પ]

અથવા બે રત્નપ્રભામા અને સખ્યાતા શર્કરાપ્રભામા
હોય એમ ૨ રત્નપ્રભામા અને સખ્યાતા તમસ્તમ-
પ્રભામા હોય (૭ વિકલ્પ) એમ ત્રણ રત્નપ્રભામા
એમ દશરત્નપ્રભામા અને સખ્યાતા તમસ્તમ પ્રભામા

અથવા સખ્યાતા રત્નપ્રભામા અને સખ્યાતા
શર્કરાપ્રભામા એમ મખ્યાતા રત્નપ્રભામા અને
સખ્યાતા તમસ્તમ પ્રભામા

એમ શર્કરાપ્રભામા આદિનુ પણ ગણી લેવું એમ
દ્વિવિધયોગી ૨૩૧ વિકલ્પો થશે .

૩ જ અથવા એક રત્નપ્રભામા, એક શર્કરાપ્રભામા
અને સખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા . એમ એક રત્નપ્રભામા,
એક શર્કરાપ્રભામા અને મખ્યાતા તમસ્તમ પ્રભામા

અથવા એક રત્નપ્રભામા, બે શર્કરાપ્રભામા અને
મખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા એમ એક રત્નપ્રભામા, દશ
શર્કરાપ્રભામા અને મખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા પછી એક
રત્નપ્રભામા, સખ્યાતા શર્કરાપ્રભામા અને સખ્યાતા વાલુકા-
પ્રભામા હોય પછી બે રત્નપ્રભામા, સખ્યાતા શર્કરાપ્રભામા
અને મખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા . એમ ૧૦ રત્નપ્રભામા
મખ્યાતા શર્કરાપ્રભામા અને મખ્યાતા વાલુકાપ્રભામા પછી

સખ્યાતા રત્નપ્રભામાં સખ્યાતા શર્કરાપ્રભામાં અને
સખ્યાતા વામુકાપ્રભામાં.

એ જ પ્રમાણે એક રત્નપ્રભામાં એક વામુકાપ્રભામાં
અને સખ્યાતા પદ્મપ્રભામાં હોય — એમ મણતા મણતા
પાછા સખ્યાતા રત્નપ્રભામાં સખ્યાતા વામુકાપ્રભામાં અને
સખ્યાતા પદ્મપ્રભામાં હોય એ ૮ગાએ બાવવું.

એમ જાણીતી બધી પૃથ્વીઓનું મણવું એમ
ત્રિકસંચોમની કુલ ૭૩૫ વિકલ્પો થશે.

૪ હવે એક રત્નપ્રભામાં એક શર્કરાપ્રભામાં એક
વામુકાપ્રભામાં અને સખ્યાતા પદ્મપ્રભામાં ત્યારબાદ પૃથ્વીના
કમની ત્રીજી દૃષ્ટીમાં બે થી માંડીને સખ્યાત પદ્મો સંચાર
કરતા બીજા જ વિકલ્પ થાય છે એમ બીજી તથા પ્રથમ
દૃષ્ટીમાં પણ બેથી માંડીને સખ્યાત પદ્મો સંચાર કરતા
૨ વિકલ્પ થાય. એમ બધા મળીને ૩૧ વિકલ્પ થાય.
તે ૩૧ વિકલ્પો સાથે માત્ર નવકળાં અનુષ્ઠસંચોમી ૩૫
પદ્મો ગુણકાર કરતાં કુલ ૧ ૮૫ વિકલ્પો થશે.

એમ બાહિની પાસે પૃથ્વીઓ સાથે પચસંચોમ કરવા
તેના પ્રથમ ચારમાં એક એક અને પાંચમીમાં સખ્યાતા
એમ પ્રથમ વિકલ્પ થાય. ત્યારબાદ બોધી પૃથ્વીમાં અનુક્રમે
બેથી માંડીને સખ્યાત પદ્મ સુધી સંચાર કરવો. એ રીતે
માંડીતી ત્રીજી બીજી અને પ્રથમ પૃથ્વીમાં પણ કરવો. એમ
બધા મળીને પચસંચોમી ૪૨ વિકલ્પો થાય. તેની સાથે
નવકળાંના પચસંચોમી ૨૧ પદ્મો ગુણકાર કરતાં કુલ
૮૬૬ વિકલ્પો થશે.

પટ્ટસયોગમા પૂર્વોક્ત ક્રમથી ૫૧ વિકલ્પો થાય છે તેની સાથે સાત નરકના પટ્ટયોગી ૭ પદોનો ગુણુકાર કરતા ૩૫૭ વિકલ્પો થાય છે

સમસયોગમા તો પૂર્વોક્ત ભાવનાથી ૬૧ વિકલ્પો થાય છે એ પ્રમાણે સખ્યાત નૈરયિકોને આશરીને ૭-૨૩૧-૭૩૫-૧૦૮૫-૮૬૧-૩૫૭-૬૧ મળી કુલ ૩૩૩૭ વિકલ્પો ગણવા

અસખ્યાતનું ગણિત

૧ થી ૧૦, પછી સખ્યાત અને પછી અસખ્યાતપદ ઉમેરી અસખ્યાતનું ગણિત ગણવું તેના ૭-૨૫૨-૮૦૫-૧૧૬૦-૬૪૫-૩૬૨-૬૭ મળી કુલ ૩૬૫૮ વિકલ્પો થશે

આ પ્રમાણે એકદ્રિય, દ્વિદ્રિય, ત્રિદ્રિય, ચતુર્દ્રિય અને પચ્ચદ્રિય તિર્યચયોનિકપ્રવેશનકમા એક તિર્યચયોનિક જીવથી માડીને અસખ્યાત જીવ સુધીનું ગણિત ગણવું

મનુષ્યપ્રવેશનક મમૂર્છિમ અને ગર્ભજ એમ બે પ્રકારનું છે તેનું પણ એક મનુષ્યથી માડીને અસખ્યાત મનુષ્ય સુધીનું ગણિત ગણવું

દેવપ્રવેશનક ચાગ્ર પ્રકારનું છે- ભવનવાનિદેવપ્રવેશનક, વાનવ્યતઃદેવઃ બ્યોતિષ્ઠદેવઃ અને વૈમાનિકદેવપ્રવેશનક. તેનું પણ એક દેવથી માડીને અસખ્ય દેવ સુધીનું ગણિત ગણવું.

— ચતક ૯, ઉદ્દેઃ ૩૨

૨

રાશિઓ

૧

રા / ચુદનમરમા બમવાન મોતમ પૂછે છે

મી —હે બમવન મુઝો જાવવા રાશિઓ કેટલી છે ?

મ —હે મોતમ ! માર છે કૃતયુગ્મ એના દ્વાપરયુગ્મ, અને કસ્મોન ને રાશિમાધી માર માર કાલર્તા જેવે માર બાકી રહે તે રાશિ કૃતયુગ્મ કહેવાય ને રાશિમાધી માર માર કાલર્તા જેવે ત્રણ બાકી રહે, તે રાશિ એના કહેવાય. ગેમાધી માર માર કાલર્તા જેવે બે બાકી રહે, તે રાશિ દ્વાપરયુગ્મ કહેવાય. અને ને રાશિમાધી માર માર કાલર્તા એક બાકી રહે તે રાશિને કસ્મોન કહે છે

મી —હે બમવન નેરચિકા કૃતયુગ્મરાશિપ છે એના છે દ્વાપરયુગ્મ છે કે કસ્મોન દ્વાપ છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! તેઓ જવન્યપદે (જોછામા જોછી મજ્યાએ) કૃતયુગ્મ છે, અને ઉત્કૃષ્ટપદે (વધારેમા વધારે મજ્યાએ) જ્યોજ છે,^૧ તથા મધ્યમપદે ક્ષદાય કૃતયુગ્મરૂપ હોય. વી માડીને કલ્યોજરૂપ પણ હોય એ પ્રમાણે મનિતકુમારો સુધી જાણવું.

વનસ્પતિકાચિકો તો જવન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટપદની અપેક્ષાએ અપદ છે—અર્થાત્ તેમા જવન્ય પદ અને ઉત્કૃષ્ટ પદનો સભવ નથી^૨ પણ મધ્યમપદની અપેક્ષાએ તેઓ ક્ષદાય કૃતયુગ્મથી માડીને ક્ષદાય કલ્યોજરૂપ હોય છે.

‘ એષદ્રિય જીવો જવન્યપદની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્મ અને ઉત્કૃષ્ટપદે દ્વાપરયુગ્મ અને મધ્યમપદે ચારે ગણિરૂપ હોય એમ ચતુરિદ્રિય જીવો સુધી જાણવું જાણીના એકે દ્રિયો એષદ્રિયોની પેઠે જાણવા. પચ્ચેદ્રિય તિર્યચથી માડીને વૈમાનિકો સુધી નૈરચિકોની પેઠે જાણવા અને સિદ્ધી વનસ્પતિકાચિકોની પેઠે જાણવા.^૩

જીઓ જવન્યપદે કૃતયુગ્મ છે, ઉત્કૃષ્ટપદે પણ કૃતયુગ્મ છે, અને મધ્યપદે ચારે ય છે એ પ્રમાણે અસુરકુમારથી

૧ આમ કહેવાતું કારણ શું એ પ્રશ્નના જવાબમા દીકાકાર જણાવે છે કે તેની માત્ર ‘આજ્ઞા’ છે.

૨ જવન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટપદ તો નિયત સજ્યારૂપ છે, અને તે નૈરચિકાદિને વિષે કાળાન્તરે પણ ઘટી રાકે પરંતુ વનસ્પતિ વિષે તે ઘટી શકે નથી કારણકે તે અન્યત હોવાથી અનિયત સ્વરૂપે હોય છે.

૩ કારણકે તેઓની સજ્યા વધતી જતી હોવાથી તેઓ અનિયત પરિમાણરૂપ હોય છે.

અનિત્યમાર સુધીની સ્ત્રીઓ દેવ છે તિર્થંચરોનિક સ્ત્રીઓ,
તેમ ૮ મનુષ્યસ્ત્રીઓથી માટીને વાનસ્પતર, અતિરિક્ત અને
વૈમાનિકદેવની સ્ત્રીઓ પણ તેમ જ ૧૫થી.

૧૮લા અપ્પગામ્યુચવાળા અંધકવદિ સ્ત્રી છે
તેજલા ઉત્કૃષ્ટગામ્યુચવાળા અંધકવદિ સ્ત્રી છે

—શ્લોક ૧૮ હરે ૪

૨

પરિમડલ વગરે સ થનો એટલે આકૃતિઓ વિશે
આમળ થા ૪૬૬ ઉપર આવી ગયેલું છે

૧ — હ ભગવત પરિમડલ સમ્બાલ સુ કૃત્યુગ્મ
પ્રદેશાવમાદ છે કે કસ્ત્રો પ્રદેશાવમાદ છે ।

૨ — હ જોતમ માત્ર કૃત્યુગ્મપ્રદેશાવમાદ છે ૨ તે
પ્રમાણ થત સમ્બાલ કાપર્યુગ્મ સિવાય કૃત્યુગ્મવદિ તથા
પ્રકાર વ અવમાદ હોય અગમ થાન કસ્ત્રો સિવાય

૧ જાહેર અભિધાનિક કવ. — રીઝ બીજા આગાધી સ્ત્રી
આત્મસાચક કવ, એવો અવ કરે છે

૨ કારણ કે પરિમડલ સમ્બાલ બોલમા બોલ બેસ
પ્રદેશની અવમાદનાવાલું કવ છે

૩. મરણુકે એ પ્રવરણ ૧૨ પ્રદેશિક છે અને એ ધનકવ
૩૨ પ્રદેશિક છે તેને તો બારે ભાગમાં કાઢી બાધી ન રહે તેથી
કૃત્યુગ્મ એ ધનકવ સાથે પ્રદેશિક છે તેને બારે ભાગમાં ત્રણ
વધે છે બારે તે સ્ત્રી એ પ્રવરણ પાંચ પ્રદેશિક છે તેને
બારે ભાગમાં બે વધે બારે સ્ત્રી

અન્ય ત્રણ વડે અવગાઢ હોય ચતુસ્સમ અથવા ત્રી-
અથવા બેવડું બાણવું ૨ આયતસમ્બાન તો ચારે પ્રકારનું
હોય

—શતકં ૨૫, ઉકેં ૩

૩

ધર્મોન્નિકાયથી માડીને અઢાસમય (ગલ) સુધીના '૭
ધ્યો છે ધર્મોન્નિકાય દ્રવ્યાર્થરૂપે કલ્પ્યોજ છે, કારણ કે
તે એક દ્રવ્યરૂપ હોવાથી ચારે ભાગતા એક જ બાકી રહે
છે એ પ્રમાણે અધર્મોન્નિકાય અને આકાશોન્નિકાયન પણ

૧ ને વનચક્ષુસ ચાર પ્રદેગવાળું છે, તે દૃતયુગ્મ, ને
પ્રતરચક્ષુસ ત્રણ પ્રદેગવાળા છે, અને ને ધનચક્ષુસ ૩૫
પ્રદેગવાળા છે, તેને ચારે ભાગતા ત્રણ વધતા હોવાથી ધ્યોજ, અને
ને પ્રતરચક્ષુસ ૬ પ્રદેગિઃ છે તેને ચારે ભાગતા બે વધતા
હોવાથી દ્વાપરં

૨ ને પ્રતરચતુરક્ષ ચાર પ્રદેશિક છે, તથા ને વનચતુરક્ષ
આઠ પ્રદેશિક છે તેની અપેક્ષાએ દૃતયુગ્મ, ને ધનચતુરક્ષ ૨૭
પ્રદેગિઃ છે, તેની અપેક્ષાએ ધ્યોજ, તથા ને પ્રતરચતુરક્ષ
૧૫ પ્રદેગિઃ છે તેની અપેક્ષાએ કલ્પ્યોજ

૩ ને ઐણીઆયત દ્વિપ્રદેશિક છે, અને ને પ્રતરાયત ૬
પ્રદેગિઃ છે તેની અપેક્ષાએ દ્વાપરં, ને ઐણીઆયત ત્રણ
પ્રદેગવાળા છે, અને ને પ્રતરાયત પદર પ્રદેગિઃ છે, તેની
અપેક્ષાએ ધ્યોજ, ને ધનાયત ૧૨ પ્રદેશિક છે તેની અપેક્ષા
દૃતયુગ્મ, તથા ને ધનાયત ૪૫ પ્રદેશિક છે, તેની અપેક્ષાએ
૨૮ ધ્યોજ

નજીવુ જીવાસ્તિકામ્ય ક્રમ્બાશ્વપણે કૃતયુગ્મરૂપ છે કારણ કે
તે અનન્ય હોવાથી કૃતયુગ્મરૂપ જ છે પુદ્ગલસાસ્તિકામ્ય પણ
અનન્ય છે પણ તેના મધ્યાત અને બેઠથી તેનું અનન્યપણ
અનવશિત હોવાથી તે ચારે રાશિરૂપ હોય છે અર્થાત્
નમયત જીવાસ્તિકામ્ય જેવો નજીવે.

ધર્મીસ્તિકામ્યના અવશિત અનન્ય પ્રદેશો હોવાથી તે
પ્રદેશાચરૂપે કૃતયુગ્મ ૧ ૭ એમ અદ્વાયમય સુધી
જાયવું.

જીવ ક્રમ્બાશ્વરૂપે કમ્બોજરૂપ છે કારણ કે જીવ ક્રમ-
કે એક જ વ્યક્તિ છે અને જીવો ક્રમ્બાશ્વરૂપે અનન્ય
અવશિત હોવાથી તેઓ કૃતયુગ્મરૂપ ૧ હોય છે જીવ-
પ્રદેશની અપેક્ષાએ જીવો કૃતયુગ્મ છે કારણ કે સમગ્ર
જીવોના પ્રદેશો અવશિત અનન્યરૂપ છે અને એક જીવના
પ્રદેશો અવશિત અસંખ્યાત છે તેથી તમને ચારે ભાગના
ચાર ભાગી રહે પરંતુ સરીચપ્રદેશની અપેક્ષાએ સામાન્યરૂપે
સર્વ જીવના સરીચપ્રદેશો સંખ્યાત અને બેઠથી અનવશિત
અનન્યરૂપે હોવાથી બિલ બિલ તમને તેમાં ચતુર્વિધ રાશિનો
મમવતાર થઈ શકે વિસ્તારપે એક એક જીવસંગીના
પ્રદેશોમાં ચારે રાશિનો મમવતાર થાય છે કારણ કે કેદારી
જીવસરીરના પ્રદેશો કૃતયુગ્મરૂપ હોય છે તે અન્યના બીજી
રાશિરૂપ હોય છે સિદ્ધી પ્રદેશાશ્વપણે કૃતયુગ્મ ૧ છે.

જીવ આકાશના કૃતયુગ્મપ્રદેશોને આસરીને રહેતો હોય

એમ કમ્બોજ પ્રદેશોને આસરીને રહેતો હોય. કારણ
બોદારિકાદિસરીરોની અવમાદના વિચિત્ર હોય છે.

સમસ્તજીવો સામાન્યરૂપે^૧ આકાશના કૃતયુગ્મ પ્રદેશોને આશરીને જ રહેલા છે. કારણ કે સમસ્ત જીવો વડે અવગાઠ પ્રદેશો અસંખ્ય છે, અને વિશેષરૂપે^૨ ચારે પ્રકારની રાશિવાળા પ્રદેશોને આશરીને રહેલા હોય.

નારકો સામાન્યરૂપે^૧ ચારે પ્રકારની રાશિવાળા પ્રદેશોને આશરીને રહેલા હોય, કારણકે તેમના પરિણામ વિચિત્ર છે, તથા તેમના શરીરનું પ્રમાણ પણ વિચિત્ર છે. વિશેષ રૂપે પણ તેમ જ ગણાણુ એકે દ્રવ્ય અને સિદ્ધ સિવાય બાકીના બધા જીવો માટે એમ જ બાણુવું સિદ્ધી અને એકે દ્રવ્યો સામાન્ય જીવોની પેઠે બાણુવા.

જીવ કૃતયુગ્મ મમયની સ્થિતિવાળો છે. કારણકે સામાન્ય જીવની સ્થિતિ સર્વ કાળમા શાશ્વત છે, અને સર્વકાળ નિયત અનત મમયાત્મક છે.

પરંતુ નૈગયિક ચારે પ્રકારની રાશિવાળા સમયની સ્થિતિવાળો હોય, તેવું જ વૈમાનિક મુખી બાણુવું કારણકે નારકાદિની ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિ હોવાથી કોઈ વાર તે કૃતયુગ્મ મમયની સ્થિતિવાળો હોય. તે કોઈ વાર કલ્પોજ સમયની સ્થિતિવાળો હોય. સિદ્ધને જીવની પેઠે બાણુવું.

જીવના કાળા વર્ણના પર્યાયો, શરીરના વર્ણની અપેક્ષાએ ચારે પ્રકારના હોય એમ વૈમાનિક મુખી બાણુવું સિદ્ધ.

૧ એક સમયે જ નહીં, એ અર્થમા અર્થોગપલ

૨ એક સમયે-યુગપલ

સત્યે આ વિશ્વ ભાગન કાર્મ ન પૂજ્ય કામ્યકે તેમ
શ્રીર ન હોય.

એમ બધા વણે અને પગી સુધી જાણું

જીવના આભિનિર્મોહિકજ્ઞાનપદ્ધતિ કદાચ કૃત્યુગ્મરૂપ
હોય એમ મારે પ્રકારના હોય. કારણકે આત્મસ્વતા કરોષ-
શમની વિચિત્રતાથી આભિનિર્મોહિક જાનની વિશિષ્ટતાએ અને
તેના સૂક્ષ્મ અવિભાજ્ય અસા અનત છે પણ સર્વોપશમની
વિચિત્રતાથી તનું અનતપણું ચોક્કસ નથી. આમ એકદિવ
સિવાયના વૈભાવિક સુધના જીવે મારે તથા એકદિવ
જીવે અમ્ભકત્વ ન હોવાથી આભિનિર્મોહિક જાન કેવળ
નથી

મતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનના પદ્ધતિ સત્યે પણ
એમ જ જાણવું, પણ વિકલેદિવ જીવેને અવધિજ્ઞાન ન કહેવું
એમ મન પદ્યવજ્ઞાનના પદ્ધતિ સત્યે પણ તથા, પરંતુ તે
સામાન્ય જીવે અને મનુષ્યોની અપેક્ષાએ કહેવું જાણીના
એમ ન કહેવું જીવના કેવલજ્ઞાનના પદ્ધતિ કૃત્યુગ્મરૂપ છે
એ પ્રમાણે મનુષ્ય તથા શિશુ સત્યે પણ જાણવું

પ્રતિજ્ઞાનના પદ્ધતિની જાણતમા આભિનિર્મોહિક
જ્ઞાની જે કહેવું જીવજ્ઞાન, વિભજ્ઞાન અસુકલન,
અસુકલન અને અવધિજ્ઞાનના પદ્ધતિ સત્યે પણ એ
કહેવું એ જ હોય તે તેને કહેવું કેવલજ્ઞાનના
પદ્ધતિજ્ઞાનના પદ્ધતિની જે સમજાવું

૪

પરમાણુપુદ્ગલ દ્વ્યાર્થરૂપે કલ્પોન્નરૂપ છે, કારણકે તે એવ જ છે પરંતુ પરમાણુપુદ્ગલો સામાન્યરૂપે ચારે પ્રકારના હોય કારણકે તેઓ છે તો અનત, પણ સધાતમેદની તેમનું અવરૂપ અનવચ્ચિત છે,

દ્વિપ્રદેશિક રૂઢ દ્વાપરયુગ્મ છે, ત્રિપ્રદેશિક રૂઢ ત્ર્યોન્ છે ચારપ્રદેશિક રૂઢ કૃતયુગ્મ છે એમ આગળ ચાલુ

અપ્પાતપ્રદેશિક રૂઢ, અસપ્પાતપ્રદેશિક રૂઢ, તથા અનતપ્રદેશિક રૂઢ ચારે પ્રકારના હોય

પરમાણુ પુદ્ગલ કલ્પોન્નપ્રદેશાવગાહ હોય, દ્વિપ્રદેશિક રૂઢ કદાચ દ્વાપરયુગ્મ કે કદાચ કલ્પોન્ન પ્રદેશાશ્રિત હોય ?

ત્રિપ્રદેશિક રૂઢ ત્ર્યોન્, દ્વાપર, કે કલ્પોન્નપ્રદેશાશ્રિત હોય, ચતુ પ્રદેશાશ્રિત ચારરૂપ હોય, એમ અનતપ્રદેશિક રૂઢો સુધી જાણુ

પરમાણુપુદ્ગલ કદાચ કૃતયુગ્મની ચિતિવાળુ હોય, એમ ચારે પ્રકારની ચિતિવાળુ હોય, એમ અનતપ્રદેશિક રૂઢ સુધી જાણુ

—શત ૨૫, ઉદે ૪

૫

રાજગૃહનગરમા ઔતમ પૂછે છે હે ભગવન્ ! કુદ (નાના) સુગ્રો કેટલા છે ?

૧ તારણકે તે એવ પ્રદેશમા ચિતિત પણ હોય

સત્યે આ વિષય જાગત દાર્ઢ ન પૂગુ કાચુકે તેમ
શરીર ન હોય.

એમ બધા વણે અને રપરી મુધી જાણુ

જીવના આભિનિર્મોહિકજ્ઞાનપદ્ધતિ કદાચ કૃત્યુગ્રહ
હોય એમ ચાર પ્રકારના હોય કારણકે આવરણના ક્ષેત્ર
સમતી વિચિત્રતાથી આભિનિર્મોહિક જ્ઞાનની વિશેષતાએ અ
તેના સૂક્ષ્મ અવિભાજ્ય બંધો અનત છે પણ ક્ષેત્રસમતી
વિચિત્રતાથી તત્તુ અનતપણું ચેત્તસ તથી આમ એકેદ્રિ
સિવાયના વૈભાનિક સુધીના જીવે મરે નહુડ એકેદ્રિ
જીવન સમ્યક્ત્વ ન હોવાથી આભિનિર્મોહિક જ્ઞાન હેતુ
નથી

મતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનના પદ્ધતિ સત્યે પણ
એમ જ જાણુ, પણ વિકલેદ્રિ જીવેને અવધિજ્ઞાન ન કહેવું
એમ મનઃપ્રવગાનના પદ્ધતિ સત્યે પણ તણું પરતુ તે
મામાત્મ જીવે અને મનુ-જેની અપેક્ષાએ કહેવું જાણીના
એને ન કહેવું જીવના જ્વલજ્ઞાનના પદ્ધતિ કૃત્યુગ્રહ ઇ
એ પ્રમાણે મનુષ્ય તથા મિત્ર સત્યે પણ જાણુ

મતિજ્ઞાનના પદ્ધતિની જાગતમાં આભિનિર્મોહિક
જ્ઞાનની પેઠે કહેવું મુતજ્ઞાન, વિભજ્ઞાન અમુદતન
અમુદતન અને અવધિજ્ઞાનના પદ્ધતિ સત્યે પણ એ
પ્રમાણે કહેવું જેને ને હોય તે તેને કહેવું જ્વલજ્ઞાનના
પદ્ધતિ સત્યે જ્વલજ્ઞાનના પદ્ધતિની પેઠે સમજુ

કૃતયુગ ૧૪ કલ્પોન્નકલ્પોન્ન ૨૫ કલ્પોન્નકલ્પોન્ન
૧૬ કલ્પોન્નકલ્પોન્ન ૨

૬

આવલિના અસખ્યાતા નમયરૂપ છે તે જ પ્રમાણે
સ્તોત્રથી માહીને શીર્ષપ્રહેલિકા, પલ્લોપમ, સાગરોપમ
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીના નમયો મુધી જાણવું,^૨
પુદ્ગલપરિવર્ત^૩ અનતનમયરૂપ છે તે જ પ્રમાણે ભૂતકાળ.
ભવિષ્યકાળ તથા સર્વકાળનું પણ જાણવું

આનપ્રાણ સખ્યાતી આવલિકારૂપ છે એ પ્રમાણે
શીર્ષપ્રહેલિકા મુધી જાણવું પલ્લોપમ અસખ્યાતી
આવલિકારૂપ છે એમ સાગરોપમ, અવસર્પિણી અને
ઉત્સર્પિણી મળધે પણ જાણવું પુદ્ગલપરિવર્ત^૩ અનત
આવલિકારૂપ છે એ પ્રમાણે સર્વકાળ મુધી જાણવું

સ્તોત્રમાં કેટલા આનપ્રાણ છે — વગેરે બધું આવલિકાની
પેઠે જાણવું એ પ્રમાણે શીર્ષપ્રહેલિકા મુધી સમજવું

સાગરોપમ સખ્યાતા પલ્લોપમરૂપ છે એ પ્રમાણે
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીનું પણ જાણવું પુદ્ગલપરિવર્ત^૩
અનત પલ્લોપમરૂપ છે એ પ્રમાણે સર્વકાળ મુધી જાણવું

અવસર્પિણી કેટલા સાગરોપમરૂપ છે, એ “આનતમા”
પલ્લોપમ જેવું બધું જાણવું.

૧ અહીં જલે, જેટલીવાર કાઢ્યા તે પદ પહેલું છે, અને
જેટલા વચ્ચા તેની અપેક્ષાએ બીજું પદ છે

૨. જુઓ પા ૨૧૩-૫

૩ જુઓ પા ૮૯. નોંધ ૧

મ —હે જીતમ ! ચાર કુદ્યુગ્મો કયા છે કૃતયુગ્મ, ઓ / દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્પોજ વિવરણ લઘુત્રજ્યાવાળા રાશિવિસ્તરને કુદ્યુગ્મ કહે છે તેમાં ચાર આઠ માત્ર વગેરે સખ્યાવાળા રાશિને કુદ્યુગ્મ કહે છે ત્રણ, સાત, અગ્નિવા? વગેરે રાશિને કુ ઓજ એ જ વગેરે રાશિને કુદ દ્વાપરયુગ્મ અને એક પાચ વગેરે સખ્યાવાળા રાશિને કુ કલ્પોજ કહેવામાં આવે છે

જી —હે ભગવન્ કટલાં મહાયુગ્મો—મહારાશિઓ કયા છે ?

મ —હે જીતમ ! સોળ મહાયુગ્મો ક્યાં છે તે આ પ્રમાણે

૧ કૃતયુગ્મકૃતયુ મ—એટલે કે ૭ રાશિમાંથી પ્રતિ મમય ચાર ચાર કાઢીએ તો છવ્વે ચાર બાકી રહે અને ૮ ગેટલી વાર કાઢવા તે સખ્યામાંથી પછુ ચાર ચાર કાઢીએ તો ચાર બાકી રહે તે. [તે પ્રમાણ] ૨ કૃતયુગ્મઓજ^૧
૩ કૃતયુગ્મ દ્વાપરયુગ્મ ૪ કૃતયુગ્મકલ્પોજ ૫ ઓજકૃતયુગ્મ
૬ ઓજઓજ ૭ ઓજદ્વાપરયુગ્મ ૮ ઓજકલ્પોજ
૯ દ્વાપરયુગ્મકૃતયુગ્મ ૧૦ દ્વાપરયુગ્મઓજ ૧૧
દ્વાપરયુ મદ્વાપરયુગ્મ ૧૨ દ્વાપરયુગ્મકલ્પોજ ૧૩ કલ્પોજ

૧ એમકે ૧૧માંથી ચાર ચાર કાઢીએ તો બંદે ચાર રહે ૧૩ અને એટલીવાર કાઢવા તે સખ્યા પછુ ચાર છે

૨ એમકે ૧૦માંથી ચાર ચાર કાઢીએ તો ત્રણ વધુ બંદે એટલીવાર કાઢવા તેની સખ્યા ચાર છે

ક્રંતયુગ ૧૪ કલ્પોન્નયોન્ન ૧૫ કલ્પોન્ન૬૧૫૨યુગ
૧૬ કલ્પોન્નકલ્પોન્ન ૧

૬

આવલિકા અમખ્યાતા મમયરૂપ છે તે જ પ્રમાણે
તોડથી માડીને શીર્ષપ્રહેલિકા, પલ્યોપમ, માગરોપમ
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીના મમયો મુધી જાણવું,^૧
પુદ્ગલપરિવર્ત^૨ અનતમમયરૂપ છે તે જ પ્રમાણે ભૂતકાળ.
બવિખ્યાત તથા મર્વકાળનું પણ જાણવું

આનપ્રાણ મખ્યાતી આવલિકારૂપ છે એ પ્રમાણે
શીર્ષપ્રહેલિકા મુધી જાણવું પલ્યોપમ અમખ્યાતી
આવલિકારૂપ છે એમ સાગરોપમ, અવસર્પિણી અને
ઉત્સર્પિણી મમયે પણ જાણવું પુદ્ગલપરિવર્ત અનત.
આવલિકારૂપ છે એ પ્રમાણે મર્વકાળ મુધી જાણવું

તોડમા કટલા આનપ્રાણ છે — વગેરે બધું આવલિકાની
પેઠે જાણવું એ પ્રમાણે શીર્ષપ્રહેલિકા મુધી સમજવું

માગરોપમ સખ્યાતા પલ્યોપમરૂપ છે એ પ્રમાણે
અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણીનું પણ જાણવું પુદ્ગલપરિવર્ત
અનત પલ્યોપમરૂપ છે એ પ્રમાણે સર્વકાળ મુધી જાણવું

અવસર્પિણી કટલા સાગરોપમરૂપ છે, એ બાળતમાં.
પલ્યોપમ જેવું બધું જાણવું.

૧ અહીં જ્યે, જેટલીવાર કાઢ્યા તે પદ પહેલું છે, અને
જેટલા વધ્યા તેની અપેક્ષાએ ખીજું પદ છે

૨ જુઓ પા ૨૧૩-૫

૩ જુઓ પા ૮૯. નોંધ. ૧

ગુહ્યમધ્યપરિવત આનંદ ઉત્તરિણી અને અવમરિણીમ
 છે એ પ્રમાણે સવકાળ મુખી જાણવું

મૂતકાળ આનંદ ગુહ્યમધ્યપરિવતીમ છ એ પ્રમાણે
 આનામનકાળ અને સર્વકાળ સજાથી જાણવું ભવિષ્યકાળ
 મૂતકાળથી એક સમય અધિક છે સવકાળ મૂતકાળ કરતાં
 કાંઈક અધિક જામણે છે અને ભવિષ્યકાળ કરતાં કાંઈક ન્યૂન
 જામણે છે

—શ્લોક ૨૫ ઉદે. ૧

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૭ મા

કુતૂહલ-ખંડ

૧

વિવિધ પ્રશ્નો

૧

ગૌં—હે ભગવન્ ! લોકનો અત અલોકના અંતને સ્પર્શે, અને અલોકનો પણ અત લોકના અંતને સ્પર્શે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! જે સ્પર્શીય છે તે શુ સ્પૃષ્ટ છે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! જોટનો છેડો સમુદ્રના છેડાને સ્પર્શે ? સમુદ્રનો પણ છેડો જોટના છેડાને સ્પર્શે ?

મં—હા ગૌતમ !

ગૌં—હે ભગવન્ ! એ પ્રમાણે પાણીનો છેડો પહાણના છેડાને સ્પર્શે, કાણીનો છેડો વસ્ત્રના છેડાને સ્પર્શે અને જાયાનો છેડો તડકાના છેડાને સ્પર્શે ?

મં—હા ગૌતમ !

૨

જો — હે ભગવન્ ! વાલળુ (મેષ) એક મોટા જીરપ વગેરે પરિણામવા સમર્થ છે ? તથા તેવુ રૂપ કરીને અનેક મોળનો સુધી જવા મમથ છે ?

મ — હા ઔતમ !

જો — હે ભગવન્ ! મેષ આત્મચક્ષુદિધી ગતિ કરે છે કે પરચક્ષુદિધી ?

મ — હા ઔતમ ! તે પરચક્ષુદિધી ગતિ કરે છે તથા પરકમ અને પરમમોક્ષથી.

જો — હે ભગવન્ ! એ મેષ આ છે ?

મ — ના ઔતમ ! તે આ નથી પણ મેષ છે એ પ્રમાણે દુરુહ, યોગ તથા કાચી વગેરે વિશે પણ જાણવું

જો — હે ભગવન્ ! તે મેષ એક મોટા વાહનનું રૂપ કરી અનેક મોળનો સુધી ગતિ કરે ?

મ — હા ઔતમ ! વળી તે એક તરફ પૈ રાખીને પણ ચાલે, અને બીજી તરફ પૈ રાખીને પણ ચાલે.

— સુતક ૩ શ્લોક ૪

૩

જો — હે ભગવન્ ! તરતનો મળવાવેલો અગ્નિ માળવારૂપ મહાક્રિયાવાળો હોય છે પણ પછી તે ક્ષણે ક્ષણે એકાદો બને જાય છતાં જાય અંતરૂપ થાય મુમુરૂપ થાય અને પછી ભગ્નરૂપ થઈને અગ્નિ ક્રિયાવાળો થાય ?

મ — હા ઔતમ !

— સુતક ૪ શ્લોક ૧

૪

ગૌં—હે ભગવન્ ! રાજગૃહનગર પૃથ્વી કહેવાય, જલ કહેવાય, કેટ કહેવાય, શૈલ કહેવાય કે અચિત્ત અને મિત્ર ક્યો કહેવાય ?

મં—હે ગૌતમ ! તે ગધાનો સમુદાય એ રાજગૃહનગર છે

—શતક ૫, ઉદે૦ ૯

૫

ગૌં—હે ભગવન્ ! લવણ્યસમુદ્ર ત્રિછગતા પાણીવાળો છે કે અત્યુબ્ધ પાણીવાળો છે ?

મં—હે ગૌતમ ! તે ત્રિછગતા પાણીવાળો છે ।

—શતક ૬, ઉદે૦ ૮

૬

ગૌં—હે ભગવન્ ! દુખી શ્વ દુખથી વ્યાપ્ત હોય કે, અદુખી શ્વ દુખથી વ્યાપ્ત હોય ?

મં—હે ગૌતમ ! દુખી શ્વ દુખથી વ્યાપ્ત હોય. એ પ્રમાણે દુખી નારક દુખથી વ્યાપ્ત હોય, પણ દુખરહિત નારક દુખથી વ્યાપ્ત ન હોય એ પ્રમાણે વૈમાનિકો સુધી જાણુવું

—શતક ૭, ઉદે૦ ૧

૭

ગૌં—હે ભગવન્ ! ઘોડો દોડતો હોય છે, તારે ‘પુપ્પુ’ શબ્દ ક્રમ કરે છે ?

મ — હે મોતમ' જ્યારે તે દોડતો હોય છે ત્યારે
હૃદય અને ધૃતની વચ્ચે કઠંટ નામે વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે
તેથી ઘોડા તે સજ્જ કરે છે

— સતક ૧ ઉર્લે ૩

૮

મો — હે ભગવન્ આ ઉંચર ૭ ક્ષત્રી સાખા મરણ
મમ્મે મરણ પામીને ક્યા ઉત્પન્ન થશે ?

મ — હે મોતમ' તે આ જ જન્મુદ્ધીપના બારતવર્ષિ
પાદસિપુત્ર નામના નમરમાં પાદસિદ્ધપથે ઉત્પન્ન થશે
અને ત્યાં તે અર્ચિત વહિત અને પૂજનીય થશે ?

— સતક ૧૪ ઉર્લે ૮

૯

મો — હે ભગવન્ જન્મ્યાન્નાથ દેવો જન્મ્યાન્નાથ
એકમેકે કે યોડા નહિ કરનારા કેમ કહેવાય છે ?

મ — હે મોતમ એક એક જન્મ્યાન્નાથ દેવ એક એક
પુરુષી એક એક પાંચણ ઉપર ને પુરુષને જરાય કુખ થવા
હીધા સિવાય જગીશ પ્રકારનો નાદચ્ચવિધિ જતાથી સાખા
નમય છે તથા ૧ જન્મ્યાન્નાથ કહેવાય છે

મો — હે ભગવન્ દેવના છંડ સહ જોઈ પુરુષના
ભાષાન તથા વડે તરવારથી કાપી નાખી કમઽધુર્ધ નાખવા
મમય છે ?

૧. મૂલમાં આવા બે વળ પ્રમા ૭ એમો સારવત્તમે
સારવત્તની નાની સાખાએનો ૬૩

મં—હા ગૌતમ ' તે તેના માયાને છેદી છેદીને, બેદી બેદીને, ડરી ડરીને અને ચૂર્ણ કરીને કમડાનુમા નાખે, અને હતા તે પુરુષને જગ પણ પીડા ન થાય

ગૌં—હે ભગવન ' જુભક દેવો જુભક (સ્વચ્છ દયારી) કેમ કહેવાય છે ?

મં—હે ગૌતમ ' તેઓ હમેશા પ્રમોદવાળા, અત્યંત દોડાળીસ સ્પર્ધને વિષ રતિવાળા, અને મૈયુન મેવવાના દમબાવવાળા હોય છે જે ન દેવોને ગુસ્સે થયેલા જુએ છે તે વણો અપયશ પામે છે, અને જે નેઓને તુષ્ટ થયેલા જુએ છે, તે ઘણો યશ પામે છે તેમના દશ પ્રકાર છે અન્નજુભક, પાનજુભક, વસ્ત્રજુભક, ગૃહજુભક, શયનજુભક પુષ્પજુભક, ફલજુભક, પુષ્પ-ફલજુભક, વિદ્યાજુભક અને અધ્યક્ષજુભક ^૧ તેઓ બધા દીર્ઘ વૈતાલયોમા, ચિત્ર વિચિત્ર, યમક અને સમક પર્વતોમા તથા કાચનપર્વતોમા વસે છે તેમની ઐથિતિ એક પલ્લોપમની છે

—શતક ૧૪, ઉદ્દે ૮

૧૦

ગૌં—હે ભગવન ' ઉદાયી^૨ નામનો હાથી સ્ત્રી ગતિમાથી આવ્યો છે, અને મરીને કયા જવાનો છે ?

મં—હે ગૌતમ ' તે અસુરકુમાર દેવોમાથી આવ્યો છે, અને મરીને ગ્લનપ્રભાપૃષ્ઠીમા એક સાગરોપમની વધારેના

૧ અજ્ઞાદિ વિવાગ વિના સામાન્યરૂપે સ્વચ્છ દયારી—ટીકા

૨ હાલિકનો હાથી જુઓ પા ૨૫૪-૫

વધારે મિતિવાળા નરહાવામમા નાગકષણે ઉત્પન્ન થવનો છે
તે પ્રમાણે જુતાનંદ દામીનું પણ નશ્વરું

—શ્લોક ૧૭ છે ૧

૧૨

ગૌ —હે ભગવન્' દેવ જાને અમુરેનો સંભાળ
થાય છે ?

મ —હા જીતમ' ત્યારે તેમનો મમત્ત્વ થતો હોય
ત્યારે દેવા તથાપણ સાકર પાંદર કે કાંકરે વગેરે જે
કેઈ વસ્તુનો સ્પર્શ કરે, તે વસ્તુ તેમને સ્પર્શરૂપે પરિવૃત્ત
થાય છે પણ અમુરક્રમાર દેવોને તો હમેશાં વિકૃત્વેનાં
સ્પર્શરૂપો હોય છે

ગૌ —હે ભગવન્' મેળા પ્રભાવવાળો દેવ હજાર રૂપે
વિકૃત્વોને પરસ્પર મત્રામ કરાવવા સમર્થ છે ?

મ —હા જીતમ' તે જ્યાં સરીશે એક જીવ સાથે
સંબંધવાળાં હોય છે જાને કેઈ પ્રકારે તે સરીશે વચ્ચે
અંતરાંગોને પોતાના હાથ વડે કે સ્પર્શ વડે સ્પર્શ કરે
તો પણ જીવને કશી ખીડા ઉત્પન્ન કરી શકે નહીં.

—શ્લોક ૧૮ છે

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૮ મા

દેવખંડ

સામાન્યકથન

દેવોના પ્રકાર

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવો કેટલા પ્રકારના કલ્યા છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારના કલ્યા છે ભવનપતિ,
વાનવ્યતઃ, જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક

—શ્લોક ૨, ઉદે ૭

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવો કેટલા પ્રકારના કલ્યા છે ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવો પાચ પ્રકારના કલ્યા છે

૧ ભવિષ્યમા દેવપણાને પ્રાપ્ત થનાર ‘ભવ્યદ્રવ્યદેવ’
૨ મનુષ્યોમા દેવની પેઠે પૂજ્ય ‘નરદેવ’ ૩ ક્ષુતાન્નિ ધર્મ
વંદે દેવો જેવા ‘ધર્મદેવ’ ૪ પારમાર્થિક દેવપણુ હોવાથી
મામાન્ય દેવો કરતા અધિક—ગ્રંથ ‘દેવાધિદેવ’ અને ૫
દેવગત્યાન્નિ કર્મના હિત્યથી દેવપણુનો અનુભવ કરનાર
‘ભાવદેવ’

અગ્નિહૃત ભગવનો ઉત્પન્ન થયેલા જાનુ અને દશનને
ધાગણુ કરનારા વગેરે હોવાથી ‘દેવાધિદેવ’ કહેવાય છે

અવનપતિ, વાનસ્પતિ ત્વપતિ-ક અને વૈમાનિ દેવો દ્વમનિ
નમથી નામ અને મોત કમોનિ અનુભવે છે ખાટે ભાવદેવ
કર્વાય છે

તો — ૧ અમવન બન્ધુઅદેવો કયાથી આપીને
ઉપન થાય ?

મ — ૨ જોતમ નૈરશિકાથી આપીને ઉપન થાય,
તમ / તર્દનાથી અનુભોથી અને દેવોથી પણ આપીને
ઉપન થાય ?

નરદેવો નૈરશિકાથી અને દેવોથી આપીને ઉપન થાય,
પણ નિર્વેચ અને અનુભોથી આપીને ઉપન ન થાય.
નારકમાં પણ ગન્ધમાના નારકોમાંથી જ આવે, અન્ધમાંથી
નહીં ધમદેવો ચારે ગતિ થઈ આપીને ઉપન થાય.
સ્વાધિકારો નૈરશિકો અને દેવોમાંથી / આપીને ઉપન થાય.
નૈરશિકામાં પણ પ્રથમ તમ પુત્રીમાંથી જ આવે, અને દેવામાં
પણ વૈમાનિકાથી આપીને સ્વાધિકાર દેવો મુખીનામાંથી જ
આવે. ભાવદેવો પણ ચારે ગતિમાંથી નજીવડ.

અન્ધક નરદેવો (વૈદિકસમ્પ્રદાયના મનુષ્ય ક નિર્વેચ)
એક ૩૫ કામ્ય કરવાના તમ અનેક કપો થાયજી કરવાને પણ
સમય છે તે કપો સન્ધ્યા, અસ્તમ્ધ્યા, મુનહ, અસ્તમહ.
અમળ કે અમુમળ પણ હોય. એ કપો થાયજી કર્યા પછી

૧ વિશેષ વિચના ખાટે જુઓ પ્રજાપતિસુત ૫૧ ૧
૫ ૨૧૫

૨ વિચતો ખાટે જુઓ પ્રજા ૫૧ ૬, ૫ ૨૧૫

૩ વિચતો પ્રજાપતિ ૫૧ ૬, ૫ ૨૧૧ આ અવનવાસી
ધ્યાના કપમાં પ્રમાણે અમુચી.

તે પોતાના યથેષ્ટ કાર્યો કરે છે એ પ્રમાણે નરદેવ અને ધર્મદેવ મળ્યે પણ કહેવું દેવાધિદેવમા પણ તે બધી ગણિત છે, પણ ઔત્મુદ્યના અભાવથી તેમણે તેમ કર્યું નથી, ગુતા નથી અને કરશે પણ નહીં ભાવદેવોનું બવ્યદ્રવ્યદેવો જેવું જ બાણુવું

બવ્યદ્રવ્યદેવો મરીને દેવોમા જ ઉત્પન્ન થાય, નગ્દેવો તો નૈરયિકોમા જ^૧ થાય ધર્મદેવો વૈમાનિકથી ઉપરના દેવોમા જ ઉત્પન્ન થાય છે, દેવાધિદેવો તો મરણ પામીને નિદ્ર - છુદ્ધ - મુક્ત થાય છે. ભાવદેવો તિર્થચયોનિકોમા અને મનુષ્યોમા જ ઉત્પન્ન થાય

મૌથી થોડા નગ્દેવો છે, તે કરતા દેવાધિદેવો સખ્યાતગણા છે, તે કરતા ધર્મદેવો સખ્યાતગણા છે, તે કરતા બવ્યદ્રવ્યદેવો અમખ્યાતગણા છે, અને તે કરતા ભાવદેવો અમખ્યાતગણા છે

— શતક ૧૨, ઉકે ૯

૨

દેવોની સ્થિતિ

આલભિકા નગરીમા સખવન ચૈત્ય હતું તે નગરીમા ઘણા શ્રાવકો રહેતા હતા એક વખત એકઠા થયેલા અને એકેલા તે શ્રાવકોમા વાર્તાલાપ થયો કે, ‘દેવલોકમા દેવોની કેટલા ઝાલ સુધી સ્થિતિ ઝહી છે?’ ત્યારે દેવસ્થિતિ અબધી નત્ય હકીકત બાણુના^૨ ઋષિભપુત્ર તેમને કહ્યું કે,

૧ કોઈ ચક્રવર્તી દેવમા પણ ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તે નરદેવપણું છાડીને ધર્મદેવપણું પામે તો જ કામલોનનો ત્યાગ ચ્યાં સિવાય તો તે નૈરયિકમા જ બપજે.

હે આર્ષો ! દેવભોક્તા દેવોની જોડામાં જોડી સ્થિતિ
 દશ દળાર વાંની કહી ॥ અને વધારેમાં વધારે સ્થિતિ
 નત્રીય મામરોપમ વધતી કહી છે ૨ તેથી ઉપરની સ્થિતિના
 દેવો કે દેવભોક્તા નથી પરંતુ આવશેને તેના કલા ઉપર
 અદા થઈ નહીં

પછી એક વચ્ચત ભગવાન મહાવીર ત્યા આવના તે
 આવશેએ તેમને તે બાગત પૂછ્યું ત્યારે ભગવાન મહાવીરે
 ઋષિભપુત્રના કહેવાન બ્રહ્મોદય આપ્યું તેથી તે આવશેએ
 જઈને ઋષિભપુત્રની ક્ષમા માગી

પછી તે ઋષિભપુત્ર થયા સીધાને વગેરે પાળને
 થયા વરસ મુધી અમણપણુ પારીને જતે ૬ દંત્યા
 ઉપવાસથી મરણુ પામી, સૌખ્યકલ્પમા અનુકુળ નામે
 વિભાજનામાં દેવ જ્યો ત્યા નેત્રી સ્થિતિ આર પર્થ્વાપમની હતી
 ત્યાથી વ મહાવિદેહકુત્રમાં સિદ્ધિપદ પામશે.

*

*

*

આશ્ચર્યકામ સખવન મૈત્રવી થોડે દૂર પુરુષ
 નામના બ્રાહ્મણુધર્મી પરિમાજક રહેતા હતા. તેને નિગત
 ॥ દંત્યા ઉપવાસ કરતાં અને દાઘ શિયા રાખી ત્યાં
 તપતા તપતાં સિવરાત્નિની પેઠે વિભાજનાન ઉપન થતુ
 અને તેથી તે બ્રહ્મભોક્તા કલ્પમાં રહેલા દેવોની સ્થિતિ અણુવા
 તથા તેના લાગ્યો, અને કહેવા લાગ્યો કે દેવોમા વધારેમા
 વધારે સ્થિતિ દશ સામરોપમ વર્ણોની છે પરંતુ પછી એક

૧ દેવ દેવભોક્તા સ્થિતિના વિષયો માટે જુઓ આ
 માધાનું અંતિમ ઉપદેશ પુ પા. ૨૧૬

વખત મહાવીર ભગવાન એ નગરીમા આવતા, અને તેમને
મોઢે તેત્રીસ સાગરોપમની વધારેમા વધારે ગિચ્છિતી જાણુતા
મ્કદકની પેઠે પુદ્ગલ પણ તેમની પાસે પ્રવજિત થયો
ત્યાં પડીનું બધું શિવગજર્વિની પેઠે જાણુવું

—શતકે ૧૧, ઉદે૦ ૧૨

૩

દેવોના આવામ

ગૌતમના પ્રજો છે

અમુરકુમારના ચોમડે લાખ આવાસો છે તેમા જે
આવાસો નાના છે, તે સખ્યાત ચોજન વિસ્તારવાળા છે,
અને મોટા છે, તે અસખ્ય ચોજન વિસ્તારવાળા છે

તેમા સખ્યાત ચોજન વિસ્તારવાળા આવાસોમા એ
સમયે ચોજામા ચોજા એક એ કે ત્રણ અને વધારેમા વધારે
સખ્યાત અમુરકુમારો ઉત્પન્ન થાય છે ચોજામા ચોજા
એ એ કે ત્રણ અને વધારેમા વધારે સખ્યાતા કાપોતાદિ-
ચાર શેષ્યાવાળા ઉત્પન્ન થાય છે, કારણકે, ત્યાં કાપોતાદિ ચાર-
શેષ્યા હોય છે, તે પ્રમાણે કૃષ્ણપાક્ષિક, શુક્લપાક્ષિક સગી,
અસગી, ભવસિદ્ધિક, અભવસિદ્ધિક, મતિજાની, મૃતજાની, અવધિ-
જાની, મતિઅજાની, મૃતઅજાની તથા વિભગજાનીનું પણ
જાણુવું અશ્વર્દશનવાળા જીવો ઉત્પન્ન થતા નથી, પરંતુ ચોજામા
ચોજા એ એ અથવા ત્રણ અને વધારેમા વધારે સખ્યાતા
અશ્વર્દશનવાળા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે (કારણકે ઉત્પત્તિ
સમયે સામાન્ય હિપયોગરૂપ અશ્વર્દશન હોય છે) એમ
અવધિદર્શનવાળા પણ જાણુવા એમ આહારસંગ્રા, ભવસંગ્રા
મૈયુનમજા અને પગ્નિહમજાવાળાનું પણ જાણુવું તે પ્રમાણે

અં અને પુનઃ વેદવાળા ઉત્પન્ન થાય છે, (પણ નપુંસક વ વાળા ત્યાં જિવન્મુક્તા નથી.) ઉપર પ્રમાણે કામધ્યાયીથી માંડીને બેભાનતાથી સુધીના જાણવા- શ્રોત્રદિવાદિના ઉપયોગ-વાળા ઉત્પન્ન થતા નથી પણ નોઈદ્રિય (મન) ના ઉપયોગવાળા ઉત્પન્ન થાય છે^૧ ને પ્રમાણે કામયોગવાળા ઉત્પન્ન થાય છે (પણ મનયોગી અને વચનયોગી ઉત્પન્ન થતા નથી.) એ પ્રમાણ આકારોપયોગવાળા અને એ રીતે જ્ઞાનાકારોપયોગવાળા પણ ઉત્પન્ન થાય છે

વળી એ સંખ્યાના યોગ્યતાવાળા જ્ઞાતાસ્થાનથી એક સમયે જોતામાં જોતા એક ને કે તથા અને વધારેમા વધારે સંખ્યાના અમુરકુમારિા જન-અરણ્ય પામે. એ પ્રમાણે કાપેલમંચવાળા ઉદને^૨ છતાંદિ જાણવું^૩ વિશિષ્ટ એટલે કે અવધિજ્ઞાની અને અવધિદક્ષની ત્રાણી નીકળતા નથી (કારણકે અમુરકુમારાદિથી નીકળેલા તીર્થકરાદિ ન થાય અને અવધિ-જ્ઞાન અને અવધિદક્ષન સદિત તેા તીર્થકરાદિ જા ઉદન) અમુદનની ઉદનતા નથી શ્રોત્રે દિવાદિના ઉપયોગવાળા ઉદનતા નથી મનેતોગી અને વચનયોગી પણ ઉદનતા નથી

સંખ્યાના યોગ્યતા વિગતારવાળા અમુરકુમારાવાતેને વિષ સંખ્યાના અમુરકુમારો છે સંખ્યાના કાપેલમંચવાળા છે ત્રાણી માંડીને સંખ્યાના સુગીછમેા સુધી એમ જ જાણવું

૧ વધારે જ્યાં અવધિજ્ઞાનવાળામાં અને અવધિદક્ષિનો જગત્પતિ દેવાથી દંબમન થેતું નથી; પણ દેવત્વવાપ જાવમન હ નથી હોય છે

૨ જગત્પતિ દેવશ્રેણી સુધીના દેવા પૃથ્વીસપ્તરિં અસ્રીમાં રૂપાં છે ખારે અસ્રી પૃથ્વી અસ્રી થવા

અમગી કદાચ હોય છે અને કદાચ નથી હોતા ^૧ સખ્યાતા ભવસિદ્ધિ કહેલા છે, એમ સખ્યાતા પુરુષવેશ્વાળા કા સા મુખી કહેવું કોષકપાયવાળા કદાચ હોય છે, અને કદાચ નથી હોતા એ પ્રમાણે માન, માયા મળધે પણ જાણવું કે લેભાકપાયવાળા તો સખ્યાતા હોય છે કારણકે દેવગતિમા લેભાકપાયી ઘણા હોય છે યાત્રેન્દ્રિયાદિ ઉપયોગવાળા સખ્યાતા છે નોષ્ટ્રિયના ઉપયોગવાળા અમગીની પેઠે જાણવા સખ્યાતા મનોયોગી છે, એ પ્રમાણે અનાકારે-પયોગી સુધી જાણવું

અરમ-એટલે કે જોને છેલ્લે જ અસુરકુમારભવ બાકી છે, અથવા અસુરકુમારભવને છેલ્લે સમયે વર્તતા જીવો કદાચિત્ હોય છે અને કદાચિત્ નથી હોતા હોય તો અસગીની પેઠે જાણવા.

અસખ્યાતા યોજન વિગ્તારવાળા આવાસોમા પણ જાણુ એ પ્રમાણે જ જાણવું, પણ સખ્યાતાને બદલે અસખ્યાત પદ મૂકવું

નાગકુમારને ૮૪ લાખ ભવનો છે, સુવર્ણકુમારને ૭૨ લાખ, વાસુકુમારને ૬૬ લાખ, દ્વીપકુમાર, દિક્ષુમાર ઉદમિકુમાર, વિષ્ણુકુમાર, મતનિતકુમાર અને અગ્નિકુમારના

૧ અસગીઓમાથી મરણ પામીને જ્યો અસુરકુમારપણે ઉત્પન્ન થયા છે, તેઓ અપર્યાપ્તવસ્થામા ભૂતભાવની અપેક્ષાએ અસગી કહેવાય છે તેઓ અરૂપ હોય છે, માટે કદાચ હોય છે અને કદાચ નથી હોતા એમ કહી છે.

૨ દેવોમા કોષ, માન, અને માયાના ઉદયવાળા કોઈ-સમયે જ હોય છે તેથી

અત્યેક યુગધને ૭૬ લાખ ભવના હાથ છે બાકીનું બધું
ઉપર પ્રમાણે જ જાણવું

વાનઅતર દેવાના આવાસ અમંજ્ય લાખ છે અને
૧ મંજ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા જ છે બાકીનું બધું
અમુનકુમારોના સંજ્યાત પદમા કહ્યું તેમ જાણવું

ત્યોતિવિક દેવાના^૧ અસંખ્યલાખ આવાસ છે
બાકીનું બધું વાનઅતર પ્રમાણે જાણવું પણ અહીં માત્ર
નેત્રેન્દ્રેશ્વા કહેલી અત ઉત્પાદ તમા સત્તાને વિશે અસંખી
શ્રવે બિપજ્જતા કે ઉદ્ધતતા નથી એમ કહેવું

સૌધમ દેવભોગી મંજ્યાત તેમ જ અસંખ્યાત યોજન
વિસ્તારવાળા ૩૨ લાખ વિમાનાવાસ છે બાકી બધું
ત્યોતિવિક પ્રમાણે જાણવું પણ ત્રણે આશાપદોમા
મંજ્યાતા પાઠ કહેવો, અહીંથી નીકળીને તીર્થ^૨કરાદિ ચાલ
છે મારે અવધિયાની અને અવધિદત્તની અથવા એમ કહેવું
બાકી બધું પૂર્વ પ્રમાણે અસંખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા
વિમાનાવાસોમા અમંજ્યાત ૫૬ મુકીને એમ જ કહેવું પણ
અવધિયાની અને અવધિદત્તની સંજ્યાતા અથવા છે એમ
કહેવું કારણ કે તીર્થ^૨કરાદિ જ અવધિયાન અને
અવધિદત્તન સહિત અથવા અને તે મંજ્યાતા ૮ હાથ

સૌધમની પેઠે ધ્યાનનું પણ કહેવું સનકુમારનું પણ
તમ જ જાણવું, પણ અહીં સ્ત્રીવેદવાળા ઉત્પન્ન થતા નથી
તમજ સત્તામા પણ જાતા નથી પણ આશાપદોને વિ

૧ પૃથ્વીશાલિન્યા પણ અસંખ્ય લાખ આવાસો કહ્યા છે

અમરી ન કહેવા, કારણ કે અહીં સરીથી આવીને ઊપજે
છ અને સરીને વિષે જાય છે એ પ્રમાણે સહસાર સુધી
જાણુવું, પરંતુ વિમાનો^૧ અને લેસ્યાઓમા^૨ વિશેષ છે, બાકી
જાડું પૂર્વ પેઠે જાણુવું

આનંત અને પ્રાણુતમા મજ્યાત અને અનમજ્યાત
યોજન વિસ્તારવાળા ચારસો વિમાનાવાસ છે મજ્યાત
યોજન વિસ્તારવાળા વિમાનાવાસોને વિષે ગણુ આલાપકો
નહસાર દેવલોકની પેઠે કહેવા, અસમજ્યાત યોજન
વિસ્તારવાળા વિમાનોને વિષે ઉત્પાદ અને ચવન સંબંધે
એ પ્રમાણે 'સમજ્યાતા' પદ કહેવું,^૩ માત્ર મત્તામા
અમજ્યાત પદ કહેવું મનના (નોણદ્રિયના) ઉપયોગવાળા
ઓછામા ઓછા એક, બે કે ગણુ અને વધારેમા વધારે

૧ પહેલાં મ્વર્જમા ૩૨ લાખ વિમાનો છે, બીજામા ૨૮
લાખ, ત્રીજામા ૧૨ લાખ, ચોથામા આઠ લાખ, પાંચમામા ૪
લાખ, છઠ્ઠામા પચાસ હજાર, સાતમામા ચાલીસ હજાર,
આઠમામા ૭ હજાર, નવમાથી બારમા સુધી સાતસો, અધોવર્તી
ગણુ શ્રેણીકમા ૧૧૧, મજ્યમ ગણુમા ૧૦૭, અને જીવ્વ ગણુમા
૧૦૦, તથા અનુત્તરમા પાંચ

૨ શુક્રાદિ વિમાનવાસીની લેસ્યાઓ અનુક્રમે આ પ્રમાણે
છે તેજ, તેજ, તેજ, પદ્મા, પદ્મશુક્લા, શુક્લા, પરમશુક્લા
અહીં તો સર્વ શુક્રાદિ દેવગણોમા પરમશુક્લા જાણુવી

૩ આનંતાદિમા અસમજ્યાત યોજનવાળા વિમાનોમા પણ
ઉત્પાદ અને ચવન વિષે સમજ્યાતા પદ મુકવાનું કારણ એ કે,
મર્જન મનુષ્ય સુધી જ આનંતાદિમા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે
દેવો ત્યાંથી મજ્યવીને મર્જન મનુષ્યમા જ ઉત્પન્ન થાય છે,
અને તે સમજ્યાતા જ હોય છે

નૃપ્યાત મેપજે અને સત્તાર્થા અસંખ્યાત દોષ એમ કહ્યું
જ્ઞાનન અને પ્રાણતની પેઠે આરણ્ય અને અમૃતને વિષ
કહ્યું પણ વિમાનાવાસો તથ્યો કહવા એ પ્રમાણ
મિલેવકનું પણ જાણવું

અનુત વિમલો પાંચ છે તેમાં મયોર્જમિદ સંખ્યાત
યાજ્ઞનવાણુ છે બાકીના અસંખ્ય યોજ્ઞનવાણાં છે
મયોર્જમિદમાં નૃપ્યાત વિષ્ણુવાર્થા મિલેવક સુખધિ કહ્યું
નમ કહ્યું વિષ્ણુ એ કે કૃષ્ણપાશિકો અવજ્યો અને તથ્ય
જ્ઞાનવાણા અહીં ક્રિપજતા નથી અવજતા નથી અને
સાધ્યા પણ હોતા નથી વળી અહીં ચરમ જ દોષ છે^૧
અમંજ્ય વિષ્ણુવાર્થા પણ પૂર્વીકા કૃષ્ણપાશિકાદિ ન
કહવા પણ ત્યાં અચરમ (તેને છેલ્લો ભવ નથી એના
પણ) તપ છે બાકી તથ્ય મિલેવક પ્રમાણે^૨

અમુરકુમારાસોમા સમ્યન્દદિ અમુરકુમારો પણ મિલે
નથા । મ વાદદિ પણ તપ છે પરંતુ સમ્યમભિધ્યાદિ ન તપ છે
અવનતી જાનનમાં પણ એ પ્રમાણે જાણવું વળી ત
આવામા સમ્યન્દદિ અમુરકુમારો વગે અવિરદિત છે પણ
સમ્યમભિધ્યાદિ વડ કદાચ અવિરદિત છે અને કદાચ
વિરદિત છે એમ મલેવક અને અનુતાર મુદ્રી જાણવું
પણ વિરિદ એટલો કે અનુતાર વિમાનમા મિધ્યાદિ આ
મિધ્યાદિ ન કદવડ

—છાન્દ ૧૩ ઉરે ૨

૧ સંખ્યાત.

૨ ૫૧મ અમંજ્યાત.

૪

દેવોની વધધટ

ગૌં—હે ભગવન ! નૈરચિકો કટલા કાળ સુધી વધે છે, વટે છે કે અવસ્થિત રહે છે ?

મં—હે ગૌતમ ! ઝોછામા ઝોછા એક સમય સુધી, અને વધારેમા વધારે આવલિજાના અસખ્ય ભાગ સુધી તેઓ વધે છે એ પ્રમાણે ઘટવાનો કાળ પણ જાણવો.

પરંતુ ઝોછામા ઝોછો એક સમય સુધી અને વધારેમા વધારે ૨૪ મુહૂર્ત સુધી તેઓ અવસ્થિત રહે છે ? એમ સાતે પૃથ્વીઓમા જાણવું પણ એટલો બેઢ છે કે, રત્નપ્રભામા ૪૮ મુહૂર્ત, શર્વરાપ્રભામા ૧૪ રાત્રિદિવસ, વાલુકાપ્રભામા એક માસ, પદ્મપ્રભામા બે માસ, ધૂમપ્રભામા ચાર માસ, તમ્રપ્રભામા આઠ માસ, અને તમસ્તમાપ્રભામા બાર માસ અવસ્થાનકાળ છે.

જેમ નૈરચિકો ખાટે કહ્યું તેમ અસુગ્રમારો ખાટે પણ જાણવું પરંતુ ઝોછામા ઝોછો એક સમય સુધી અને વધારેમા વધારે ૪૮ મુહૂર્ત સુધી તેઓ અવસ્થિત રહે છે એમ દશે પ્રકારના ભવનપતિનું જાણવું.

૧ સાતે પૃથ્વીઓમા બાર મુહૂર્ત સુધી કોઈ જીવ ઉત્પન્ન થાય નહિ, અને કોઈનું મરણ થાય નહિ એ પ્રચારનો વધારેમા વધારે વિરહકાળ હોવાથી તેટલો કાળ તેઓ અવસ્થિત રહે છે તથા ખીલ બાર મુહૂર્ત સુધી જેટલા જીવ નૈરચિકમા ઉત્પન્ન થાય, તેટલા જ મૃતે એનો પણ નૈરચિકનો અવસ્થાનકાળ હોવાથી—એ અને મળી ચોવીસ મુહૂર્ત સુધી નૈરચિકની એન્ડપતિમાણતા હોવાથી તેઓની અવસ્થિતતા જાણવી.

એકદિવો. વધે પશુ^૧ છે ઘટે પશુ છે અને અવશિષ્ટ પશુ રહે છે એ ત્રણેનો કાળ ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે આવશિષ્ટનો અસખ્ય ભાગ નાણવો.

એકદિવો તથા ત્રણદિવો તે જ પ્રમાણે વધે છે કે ઘટે છે તેઓનું અવસ્થાન ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમાં વધારે એ અત્યુદ્ધત^૨ નાણવું એ પ્રમાણે અતુરિદ્વિમ સુધી નાણવું બાકીના બધા જીવોનો વધવા મટવાનો કાળ પૂર્વ પ્રમાણે નાણવો પશુ તેઓના અવસ્થાન કાળમાં આ પ્રમાણે બે છે સમર્જિત પચેદિવિતિર્ધનનો બે અત્યુદ્ધત મળજ પચેદિવિતિર્ધનનો એવીસ મુદ્દત નમર્જિત મનુષ્યનો ૪૮ મુદ્દત મળજ મનુષ્યનો ૨૪ મુદ્દત વાનસ્પતર જ્યોતિરિક સૌધમ અને ઇંદ્રિયમાં ૪૮ મુદ્દત સનક્રુમારમાં ૧૮ રાત્રીદિવસ અને ૪ મુદ્દત માહેદ્રદેવલોકમાં ૨૪ રાત્રીદિવસ અને ૨ મુદ્દત કલ્પલોકમાં ૪૫ રાત્રીદિવસ લાંતકમાં ૬ રાત્રીદિવસ મહાકાળમાં ૧૧ રાત્રીદિવસ સક્રમારમાં ૨ રાત્રીદિવસ જ્ઞાનત અને

૧ તેઓ નિરવર હ પત્ત વવા હોવાથી તેમને વિરહમલ છે જ નહિ પશુ મજા હ પત્ત વવા હોવાથી અને શોદાતું મસજુ વવા હોવાથી વધે પશુ છે એમ કહ્યું છે; મજાનું મરજુ વવાથી અને શોદાતું હ પત્તિ વવાથી ઘટે પશુ છે એમ કહ્યું તથા સરખાતું હ પત્તિ વવાથી અને સરખાતું મસજુ વવાથી અવરિવત પશુ છે એમ કહ્યું.

૨ એક અત્યુદ્ધત વિરહમલ છે અને બીજા અત્યુદ્ધત તો સરખી સંજ્ઞાવાચકીના હ પાદ અને મસજુનો સમય છે એમ વિરહમલ જમિ અવસ્થાનમલથી અર્થો બજાવે.

પ્રાણુતમા સપ્તમેય માસો, આરણ અને અચ્યુતમા સપ્તમેય વર્ષો, અને ઐવેયક,^૧ વિજય, વૈજયત, જયત અને અપરાજિતમાં અસપ્ત્ય હજાર વર્ષ, તથા સર્વાર્થસિદ્ધિમા પલ્લોપમનો મપ્તમેય ભાગ

સિદ્ધિ ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમા વધારે આઠ સમય સુધી વધે છે, અને ઓછામાં ઓછો એક સમય અને વધારેમા વધારે છ માસ સુધી અવગ્રિયત રહે છે

—સતક ૫, ઉદ્દે ૮

૫

દેવોનો વિષયલોગ

ગૌ—હે ભગવન્ ' દેવોનો ઇન્દ્ર અને દેવોનો રાજા ગંધર્વારે ભોગવવા યોગ્ય દિવ્ય ભોગોને 'ભોગવવાને' ઇચ્છે, ત્યારે તે તેમને તે વખતે કેવી રીતે ભોગવે ?

મૃ—હે ગૌતમ ' તે વખતે તે એક મોટું ચક્રના જેવું સ્થાન વિકુર્વે છે^૨ તેની છ ગાર્ધ અને પહોળાઈ એક લાખ

૧ ઐવેયકના નીચલા ત્રણ ભાગમા સપ્ત્યાત ગત વર્ષો, મધ્યમ ત્રિકમા મપ્ત્યાત હજાર વર્ષ અને હપરના ત્રણ ભાગમા મપ્ત્યાત લાખ વર્ષ વિરહકાળ છે વિજયાદિમા તેા અસપ્ત્યાત-વાળ વિરહ છે સર્વાર્થસિદ્ધિમા પલ્લોપમનો સપ્તમેય ભાગ વિરહકાળ છે આનંદ પ્રાણુતમા સપ્ત્યાત માસ અને આરણ-અચ્યુતનો સપ્ત્યાત વર્ષ વિરહકાળ છે

૨. ગંધને સુધર્માસના ભોગગ્રથાન છે, તેાપણ તેમા માણુવક નાશને વિષે દાખડામા જિવના અગ્નિઓ છે, અને તેની પામે મૈધુનનિમિત્ત વિષયલોગ ન કરવા પડે માટે તે જીલ્લુ ગ્રથાન વિકુર્વે છે

યો ૧૧ની બાને પરિધિ ત્રણ લાખ સોળ હ ૧૨ જસો
 નતાવીસ યો ૧૧ ત્રણ હાસ એકસો અઠાવીસ ધનુ ૧૧
 હાઈક બધિક સાડાતેર બામળ છે તે યાનની ઉપર સમ
 બન મણીય શૂનિબામ હોય છે તેના મધ્યબાને એક
 મુદર પ્રાસાદ હોય છે તેની ઊંચાઈ પાંચસો ચોળત બને
 તેનો વિખાર બદીસો ચોળત હોય છે તેમા બાઠ યો ૧૧
 જીબી એક મણિપીઠિકા હોય છે તેની ઉપર એક મેદી
 દેવશ્યા હોય છે ત્યાં તે શક પોતપોતાના પરિવારબુદ્ધ
 બાઠ પદરશ્શીબો માથે નાટક ગીત બને વાદિત્રના શબ્દો
 વ' ભોમવવા યોબ વિષ્ ભોત્રો ભોમવે છે શક્તી પેડે
 ઈશાનનુ પશુ સમજવુ એ પ્રમાણે સનતકુમારનુ પશુ નણુ
 પરવુ તે મહંશ ૬ ૪૩ ચોળતનો નણુવો તથા મણિ-
 પીઠિકા ઉપર શ્યાન બ મે સિદ્ધામન ઠહવુ હારણકે ત્યા
 રપશમાત્રથી વિવચ્છોગનુ રણ હોય છે * તે પ્રમાણુ પ્રાણુત
 તથા અવ્યુત સુધી નણુવુ પશુ જ્ઞેનો ટેદુલો પત્તિાર હોય
 તેનો તેટલો બધી ઠહેવો પોતપોતાના કલ્પનાં વિચ્છોગની

* ભવનપતિ બેવરુ બવાલિ ક બને પહેલા વધા બીબ
 કલ્પના દેમાનિક આરશા દેવો મનુષ્યની મારકે હામસુજ
 ભાવને છે બીબ બને શાશા કલ્પમા ફીના રપશ દ્રાશ પાંચમા
 બને છઠ્ઠા કલ્પમા દેવીબોના રપ એઈને બઃ શાવમા બને
 આઠમા દેવીબોના શબ્દ સાણળને બઃ બને નવમા-વશમા વશ
 ૧૧-૧૨મામા દેવીબોના ચિવનથી બ સારાશ કે બીબ રપર્
 સુધી બ દેવીબોની હપતિ છે પણ તેા બાઠમા રપમ સુધીના
 દેવોની કલ્પના મુજબ તેમી ત્યાં ઉપર પહેાથી બેય છે મારમા
 નપ કલ્પના દેવાને હામસુજની અપેક્ષા નથી.

હિંચાર્થ નેટલી મહેલની હિંચાર્થ જાણવી અને હિંચાર્થના અડધા ભાગ નેટલો વિસ્તાર જાણવો ?

—શતક ૧૪, ઉદ્દે ૬

ગૌં—હે ભગવન્ ' જ્યોતિષકના ઇંદ્ર અને રાજા ચંદ્ર અને મૂર્ધા દેવા પ્રકારના કામભોગોને ભોગવતા વિહરે છે ?

મં—હે ગૌતમ ' જેમ પ્રથમ યુવાવસ્થાના પ્રાગ્ભમા અવવાન કાર્ધ એક પુરુષે પ્રથમ જિગતી યુવાવસ્થામા અજવાળી ભાયાં માથે તાજે જ વિવાહ કર્યો, પછી ધન મેળવવા તે ૧૬ વર્ષ નુબી પગ્દેશ ચાલ્યો ગયો પછી, તે ધનને મેળવી, ઘર સમાપ્ત કરી, વિધ્નરહિતપણે પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો પછી તેણે સ્નાન કરી, બલિકર્મીદિ કરી અદાર પ્રકારના શાકાદિથી યુક્ત મનોજ અને શુદ્ધ ભોજન કર્યું, પછી સુદૃઢ ગયનોપચારયુક્ત વાસગૃહમા ઉત્તમ શૃંગારના ગૃહરૂપ, સુદૃઢ વેપવાળી, કલાયુક્ત, અત્યંત ગગયુક્ત અને મનને અનુદલ એવી સ્ત્રી સાથે ઇષ્ટ શબ્દાદિ પાત્ર પ્રકારના મનુષ્યસબધી કામભોગ ભોગવતો વિહરે, તો હે ગૌતમ ' તે પુરુષ કામશાંતિ સમયે દેવા પ્રકારના સુખને અનુભવે ? ' હે

૧ હિંચાર્થ પહોળાઈ સનત્કુમાર અને માહેન્દ્રમા ૬૦૦×૩૦૦, બ્રહ્મ અને હાન્તકમા ૭૦૦×૩૫૦, શુક અને સહસ્રાર ૮૦૦×૪૦૦, આનત, પ્રાણત અને આરણ્ય-અચ્યુતના ૯૦૦×૪૫૦ સનત્કુમારથી માહીને આગળના ઇંદ્રો પરિવાર સહિત ભોગ ભોગવે છે, કારણ કે અર્ધમાત્રનો ભોગ ખીલની હાજરીમા અવિરુદ્ધ છે પણ શક અને ઈશાને દ્ર તો ગરીર દ્વારા વિષયભોગ કરતા હોવાથી પરિવાર સહિત જતા નથી

આમુખ્યમનુ ભગવતુ ૧ તુરુ ૧ ઉદાર સુખો અનુભવે ૬
 જોતમ ૧ તે પુરુષના કામભોગો કરતા વાનજ્યતરદેવોને અનત
 મણી વિશિષ્ટતર કામભોગો હામ છ તેમનાથી અનુગ્રે
 મિવાયના બવનવાસી દેવોને તેમનાથી અનુરુપાર દેવના
 તમનાથી મહા નક્ષત્રા અને તારાઓના અને તેમનાથી
 ચક્ર અને સૂર્યને અનતમણી વિશિષ્ટતર કામભોગો હામ છે

—શ્લોક ૧૨ છંદે ૬

૬

દેવોની બાપા

જો —હ ભાવનુ દેવો સયત કહેવાય ૧

મ —ના જોતમ તેમ કહેવું એ જો છ પગલુ
 તમન અમયત કહેવા એ નિનુર વચન છ તેમને સયતા
 સયત કહેવા એ આજુ છતું કરવા જેવું છ પણ તમન
 નાસયત કહેવા

જો —હે ભગવનુ ૧ દેવો કઈ બાપામા બોલે છ ૧

મ —હ જોતમ દેવો અર્ધભાગથી બાપામાં બોલ
 છ અને ત્યા બાલાતી બાપાઓમા પણ તે ૧ બાપા
 વિશિષ્ટ ૫ છ ૧

—શ્લોક ૫ છંદે ૪

૧ પ્રાકૃત સંગૃહીત, મામથી પેલાથી ગીરસેની અને અપક્રમ
 એ સુખ્ય છ બાપામાંની મામથી બાપાનું અને પ્રાકૃતભાષાનું
 પ્રાકૃત કૃષ્ણ એ બાપામાં છે તે અર્ધમામથી
 બેવાય —શ્લોક

૭

દેવોની શક્તિ

ગૌં—હે ભગવન્ ! દેવ પોતાની શક્તિ વડે ચાગ પાચ દેવવાસોને ઉલ્લઘન કરે, અને ત્યાર પછી ખીજની શક્તિ વડે ઉલ્લઘન કરે ?

મં—હા ગૌતમ ! અસુરકુમારો પણ આત્મશક્તિથી અસુરકુમારોના આવાસોનું ઉલ્લઘન કરે, ત્યાર પછી ખીજની શક્તિ વડે ઉલ્લઘન કરે એ રીતે વૈમાનિક મુધી જાય છે.

ગૌં—હે ભગવન્ ! અલ્પ ઋદ્ધિવાળો દેવ મહા ઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચે થઈને જાય ?

મં—ના ગૌતમ ! તે પ્રમાણે સમાન ઋદ્ધિવાળો પણ સમાન ઋદ્ધિવાળાની વચ્ચે થઈને ન જાય, પણ જો તે પ્રમત્ત હોય તો તેમની વચ્ચે થઈને જાય.

ગૌં—હે ભગવન્ ! શુ તે દેવ સામેના દેવને વિમોહ પમાડીને જઈ શકે, કે વિમોહ પમાડ્યા વિના જઈ શકે ?

મં—હે ગૌતમ ! વિમોહ પમાડીને જઈ શકે ? મહાઋદ્ધિવાળો દેવ તો અલ્પ ઋદ્ધિવાળા દેવની વચ્ચે થઈને—તેને વિમોહ પમાડ્યા વિના, કે વિમોહ પમાડીને—જઈ શકે.

એ પ્રમાણે અલ્પ શક્તિવાળો અસુરકુમાર મહાશક્તિવાળા અસુરકુમારની વચ્ચે થઈને જઈ શકે વગેરે વૈમાનિક

૧ એ પ્રમાણે સશ્ત્રપ્રહાર કરીને જઈ ગયે, એ વિકલ્પ પણ જાય છે.

નુષીના વિકલ્પો તમ ન્હા. એ પ્રમાણે અજ્ઞ સંક્રિવાણા
 દેવ અને મદાસંક્રિવાણા દેવી વગેરે, તથા અજ્ઞ સંક્રિવાણા
 સ્ત્રી અને મદાસંક્રિવાણા દેવ વગેરે, તથા અજ્ઞ સંક્રિવાણા
 દેવી અને ભોગી સંક્રિવાણા દેવી વગેરે માટે પણ સમજવું

—સતક ૧ ઉદે ૩

મો —હં ભગવન્ ! મેહા પસ્તિસ્ત્રાજી દેવ ભાવિ
 તાત્મા અનમારની વચ્ચે થઈને નય ?

મ —હં મૌતમ દેવા બે પ્રકારના છે માલિમિધ્વાદિ
 અન અમાયિસઅનદિ તેમા જે અર્થ છે તે તે
 અનમારને જોઈને વડનો નથી તેથી તે તેની વચ્ચે થઈને
 તમ પણ જે અમાયિ છે તે તે તેન જોઈને નમે છે
 તેથી તે ન નય.

મો —હં ભગવન્ ! નારકોમા સુતકાર, સ મત વડન
 અબ્યુત્થાન અંજલિકરણ, આસનપ્રદાન, આસનાનુપ્રદાન^૧
 સામા જવું, બેઠેલાની બેવા કરવી, અને નય ત્યારે તેની
 પાછળ જવું, ઇત્યાદિ વિનય છે ?

મ —ના મૌતમ તેવું જ ૫ વીકાવિક્રમી માંડીને
 ચતુરિધ્ર જીવા સળધે પણ જણવું પચેક્રિમ તિયમોમા
 સ્વકારાદિ હોય છે પણ આસન આપવું, અને દેસ્વવું એ બે
 નથી. અસુરકુમારાદિ દેવા તથા મનુષ્યોમા તે નથી વિનય છે

—સતક ૧૪ ઉદે ૩

૧. ચીરવ શૈલ્ય બાજી માટે આસનને કોઈ આનંદી બીજે
 રથાને લાવવું

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ? ૧૬૭

મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ હજારરૂપો ધાગણુ ડરી હજાર
બાપા બોલવા નમસ્કાર છે

—શતક ૧૪, ઉદ્દે ૯

૮

દેવ મરીને ક્યાં જાય ?

ગૌં—હે ભગવન્ ! મહાઋદ્ધિવાળો દેવ મગણુ પામીને
પુગ્ત જ એ શરીરને જ ધાગણુ ડરનાગ નાગોમા (એટલે કે
જેઓ નાગનુ શરીર છોડીને મનુષ્ય શરીર પ્રાપ્ત કરી મોક્ષ
પ્રાપ્ત કરે તેઓમા) ઉત્પન્ન થાય ?

મં—હા ગૌતમ ! ત્યાં તે નાગના જન્મમા અર્ચિત,
વન્નિત, પૂજિત, દિવ્ય, પ્રધાન, સત્ય, તથા સત્યાવપાતરૂપ (જેની
મેલા નક્કલ છે તેવો), ચર્ચિતે તે મુસારનો અત ડરે, અને
પામે રહેલા પૂર્વના મબધી દેવોએ જેનું પ્રતિહારકર્મ કર્યું
છે, તેવો થાય ત્યાંથી મરણુ પામીને તે સિદ્ધ થાય, અને
મુક્ત થાય એ પ્રમાણે એ શરીરવાળા મણિમા અને એ
શરીરવાળા વૃક્ષોમા પણ જાણુવું પણ જે વૃક્ષમા ઉત્પન્ન
થાય, તે વૃક્ષ સમીપમા રહેલા દેવ વડે કૃતપ્રાતિહાર્ય
(રક્ષણાદિ કાર્ય)વાળું થાય, તથા તેની આમપાસ છાણુ
વગેરે વડે લીંપેલ અને ખડી વગેરે વડે ધોળેલ ચોતરો હોય

—શતક ૧૨, ઉદ્દે ૮

૯

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ?

૧ નૈરચિકો

પ્રં—નૈરચિકો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ?

૬ - મનુષ્યોમાંથી અને નિષ્કર્ષોમાંથી (૧) ૪
 ૧ તિલચા પશુ પચ્ચદિશ પશોમ મચી અને અમચી
 તમ્બા તમા અમચી પચ્ચદિશ નિષ્કર્ષ નાન નરક-
 ૧ શીમા ઉત્પન્ન થાય તેમા રત્નમયમા ઉપન થનાગ વિષ
 નીચની વિજના સમગ્રવી તેઓ એક મમમ્મો ઓઝામા ઓઝા
 અક એ તમ્બુ અને વધારેમા વધારે ન પ્જાન કે અમ્મ પ્જાન
 કે પલ થાય તમન્ના સરીર ઉપરું મદનનાભાષા)રાગા દાવ
 તમ્બી ઉચ્છર્ષ ઓઝામા ઓઝી અમમ્મના અમ્મ પ્જાતમા
 બામની અને વધારેમા વધારે એક દ નગ ચો ન્મી દાવ
 તમન્નુ સ ધાન (સરીરાનુનિ) વૃક્ષ દોષ ૧ તેમન પ્રથમ તમ્બ
 ૬ થાઓ દાવ નઓ મિધ્યાદિ ૧૫ તમ્બા મતિ અને મુન ન
 અજ્ઞાન દાવ વજન અને હાથ એ ન બાપાઝ દોષ આદાર
 બવ મયુન-પરિમલ એ ચાર મચા દાવ ચારે કયાવ દાવ
 પાચ દિશ ૧૫ રે ના કરાન માગ્ધ્યાનિક એ તમ્બ સમુદ્ધાન
 દાવ મુખ આ ૬ મ આ ૧ વેરના દોષ તપુસકવે દાવ
 તથા તમન્ના અધ્યવસાના પ્રસન્ન તમ ૧ અપ્રસન્ન દાવ ૧
 નગવિક થાય ફરી તિલચા થાય અને ફરી નરવિક થાય
 એવુ મમનામમન ન અવ પર્વત દરે ૪ આ પ્રમાણે નીચ
 અનક ૧૩૦૦૦ તથા અનેક વિભાગો પાડીને મળમા વિસ્તાર

૧. એકે કે સિદ્ધર્થ — ૭૬ ૭ સદન્યોની વિષતો મારે
 જુઓ આ માવાનું અતિમ ઉપદેશ પુસ્તક પા ૧૨૭

૨. જુઓ ઉપરનું પુસ્તક પા ૧૩

૩. અર્થાત્ જીવ જાવમા નારક વર્તે ફરી અસચી ૫
 તિલચા ન થાય પશુ અવરથ સચીપણુ પ્રાપ્ત કરે

૭^૧ તે જોમકે - જે તે જવન્ય આયુષવાળા રત્નપ્રભાતા નારટી તરીકે ઉત્પન્ન થાય તો, ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળા નારટી તરીકે ઉત્પન્ન થાય તો, અથવા તે અમઝી નિર્ધન પોતે જવન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો,^૨ અથવા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય તો, પાછો પોતે જવન્ય આયુષવાળો હોઈ રત્નપ્રભામા જવન્ય આયુષવાળો થાય, અથવા ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો થાય; તથા પોતે ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો હોઈ રત્નપ્રભામા જવન્ય અથવા ઉત્કૃષ્ટ આયુષવાળો થાય — એ પ્રમાણે^૩ આ મઝી પચ્ચેદ્રિય નિર્ધન મજ્જાનવર્પ આયુષવાળા તથા પચ્ચામમાથી જ આવે, અને સારે પૃથ્વીઓમા ઉત્પન્ન થાય તેમની બાબતમા રત્નપ્રભામા જ્યે સહનન ઠહેવા, જ્યે સન્ધાન કહેવા, જ્યે ક્ષેત્રમા ઠહેવી, ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન વિકલ્પે કહેવા, ત્રણ યોગ, ત્રણ વેદનાઓ અને પાચ સમુદ્ધાતો ઠહેવા^૪ અને ગમનાગમન બેથી આઠ ભવ મુખી ઠહેતુ પોતે જવન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો તેની શિચાર્ધ આગળના અસખ્યાતમા ભાગથી માડી બેથી નવ ધનુપ મુધીની ઠહેવી, ત્રણ ક્ષેત્રમા, ત્રિપાદટ્ટિ, એ અજ્ઞાન અને ત્રણ સમુદ્ધાત

૧ તેની બધી વિગતો આપતી નિર્ધન ૭ જે જે વિગેષતાઓ છે તે નોંધ વગેરેમા ફક્તમા આપી છે

૨ તેને અપ્રસન્ન અધ્યવસાયો જ હોય, તેણે આયુષ અનર્મુહર્તાનું જ હોય

૩ નિર્વિશેષણ, પચાસ, અને અસઝી, તથા એ ત્રણ જવન્ય સ્થિતિને અપેક્ષી તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને અપેક્ષી એમ ત્રણ નવ વિકલ્પો ગણવા

૪ અત્ય બે મનુષ્યને જ હોય

કહેવા એ પ્રમાણે સર્વપ્રમાદિનું જાણવું પણ વાસ્તવ પ્રમાણ પામ સંકનન પદપ્રમાર્માં ચાર, ધૂમપ્રમાર્માં ત્રણ, તમ પ્રમાણ એ અને તમગ્તમ પ્રમાર્માં પ્રથમ સંકનન કહેવું વળી નેમા ત્યાંવદે^૧ ન કહેવો. વળી જો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા તારામા ઉત્પન્ન થાય તો ત્રણથી પાંચ ભવ કહેવા તે પેટે જ્યન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો ત્રણથી સાત ભવ કહેવા તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થવાનો હોય તો ત્રણથી પાંચ ભવ કહેવા તેવું ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામાં થવાનો હોય તો જાણવું.

૭ તે તે મનુષ્યોમાંની આત્માને ઉત્પન્ન થાય તો પર્ણામ સંખ્યાન આશુભવાળા મરીમાંથી જ આવે, અને માને દુષ્ટીમાં ઉત્પન્ન થાય. રત્નપ્રમાર્માં ૭ સંકનન, જિજાર્ધ બેથી નવ આમળથી માફીને પાંચસો. ધનુષ (માફા જનુ મરી પચેડિય તિલચની પેડે પણ) ચાર ચાન, અને ત્રણ અગ્નિ વિજયે,^૧ તથા ૭ સમુદ્રમાં કહેવા. જો તે મનુષ્ય પેટે જ્યન્ય કાળની સ્થિતિવાળો હોય તો જિજાર્ધ બેથી નવ આમળ કહેવી ત્રણ ચાન અને ત્રણ અગ્નિ વિજયે કહેવા પાંચ સમુદ્રમાં^૨ કહેવા, અને જો તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય, તો જિજાર્ધ પાંચસો ધનુષ કહેવી.

૧ જીવો છઠી નરક જેવી મુખી જ રૂપે ૭

૨ એ મનુષ્ય જાણે મન-પરવ જ અને જાદારક સરીર પ્રાપ્ત કરી નરકમાં રૂપે તેને ચાર જ્ઞાન અને ત્રણ અગ્નિ વિજયે હોય.

૩ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળાને જ જાદારક સમુદ્રમાં રાખે તેથી.

હેવો વગેરે ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય ? ૭૦૧

શકરાપ્રભાભા જિયાર્ધ બેથી નવ હાથથી માડીને પાચસો ધનુષ સુધી કહેવી જે તે પોતે જન્મન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો તેની જિયાર્ધ બેથી નવ હાથ કહેવી, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય તો પાચસો ધનુષ કહેવી એ પ્રમાણે છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધી જાણુવું, પણ ત્રીજી પૃથ્વીથી એક એક સહનન ઘટાડવું મમ્મ નરકમા પ્રથમ સહનન કહેવું, સ્ત્રીવેદ ન કહેવો, અને બે ભવ કહેવા

૨ ભવનવાસી

૧ અસુરકુમારો તિર્યચો અને મનુષ્યોમાથી આવે- (એ વિગત નૈરયિકા પ્રમાણે જાણવી) ૧. અ પર્વામ અસરી પચેદ્રિય તિર્યચ પોતે જન્મન્ય સ્થિતિવાળો હોય તો તેને પ્રશન્ત અધ્યવસાય કહેવા

આ સરી પચેદ્રિય તિર્યચ સખ્યાત તેમ જ અસખ્યાત આયુષવાળામાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય તેમા અસખ્યાતને પ્રથમ સહનન, જિયાર્ધ બેથી નવ ધનુષથી માડીને છ ગાઉની, મમચતુરજ સંધાન, મિચ્યાદષ્ટિ, બે અજ્ઞાન ત્રણ ચોગ, ચાર સજા, ચાર કપાય, પાચ ઇદ્રિયો, ત્રણ સમુદ્ધાત,^૧ બે વેદના, બે વેદ,^૨ બે અધ્યવસાયો, અને બે ભવ કહેવા પોતે જન્મન્ય આયુષવાળો હોય તો જિયાર્ધ બેથી નવ ધનુષ અને ગર્ભક અધિક એક હજાર ધનુષ કહેવી.

૧ તે સમુદ્ધાત કરીને પણ મરે છે અને ક્યાં વિના પણ મરે છે

૨ અસખ્યાત વર્ષવાળા નપુ સકલેદવાળા ન થાય — દીક્ષા.

૬ સખ્યાત વરવાળામાંથી આવે તો રત્નપ્રભા સમાન
નણવું પણ હોવા ત્યાર કહેવી અધ્યવસાય પ્રસન્ન કહેવા.

૭ મનુષ્યોથી આવે તો સુગ્રીમાંથી આવે સખ્યાત
ન્યા અસખ્યાત વય આયુષવાળામાંથી આવે, અમ સખ્યાત
વરવાળાના સરીરની કિંચિત્ જોડામાં જોડી કાઠક અધિક
પાંચસો ધનુષ અને વધારેમાં વધારે ત્રણ આઠ કહેવી, જાડી
તિયચ્ચેનિકાની પેઠે કહેવું પણ પોતે જન્મ-જ સ્થિતિવાળો
હોય તો સરીરની કિંચિત્ કાઠક અધિક પાંચસો ધનુષ કહેવી
અત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળો હોય તો ત્રણ આઠની કહેવી

સખ્યાતવરવાળા પર્ણામમાંથી જ આવે, તેમનું રત્ન-
પ્રભામાં ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્યો જેવું કહેવું

નામકુમારો તિયચો અને મનુષ્યોમાંથી આવેને
ઉત્પન્ન થાય ૭ તિર્થવાની બાજનમાં અસુરકુમારો જેવું
કહેવું સગી પચેદિય સખ્યાત તેમ જ અસખ્યાત વયના
આયુષવાળા કહેવા સખ્યાત વયવાળા પર્ણામમાંથી જ આવે,
મનુષ્યોમાં સગીઓમાંથી આવે બીજું અસુરકુમારની પેઠે
કહેવું અસખ્યાત વયવાળા સગી મનુષ્યની કિંચિત્ કાઠક
અધિક પાંચસો ધનુષથી ત્રણ આઠ સુધીની કહેવી, સખ્યાત
વયવાળા પર્ણામમાંથી જ આવે.

એમ સ્તનિતકુમાર સુધી કહેવું

૮ એકેદિયારિ તિર્થચ

પૃથ્વીકાવિકા તિયચ મનુષ્ય અને દેવોથી આવેને
ઉત્પન્ન થાય ૭

૧ ને તિર્થચમાંથી આવે, તો એકેદિયથી માટેને
પચેદિય તિર્થચમાંથી આવે.

અ જો પૃથ્વીકાયિકમાથી જ આવે, તો તેમનું સહનન
જવડું હોય, તેઓ નિરતર અસખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય, તેઓનું
ખરીર ઓછામાં ઓછું અને વધારેમાં વધારે આગળના
અસખ્યાતમાં ભાગ જોટલું હોય, તેઓની આકૃતિ મસૂરની
મળ જેવી હોય તેઓને ચાર લેખ્યા, મિત્યાદષ્ટિ, મતિ
અને શ્રુત એ અજ્ઞાન, કાયયોગ, ચાર સજ્ઞા, ચાર કપાય,
અર્થેન્દ્રિય, ત્રણ સમુદવાત, એ વેદના, નપુસક વેદ, અને
પ્રગળ્લા અધ્યવસાય, અને એથી માડીને સખ્યાત ભવ હોય.

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થાય, તો તે નિરતર
એક-એ-ત્રણ, સખ્યાતા કે અસખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય,
તેમને એથી આઠ ભવ હોય પોતે જન્મન્ય સ્થિતિવાળો
હોય, તો ત્રણ લેખ્યાઓ^૧ કહેવી, તથા અપ્રશન્ત અધ્યવસાય
કહેવા, પોતે જન્મન્ય સ્થિતિવાળો હોઈ, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળામાં
ઉત્પન્ન થાય, તો એક-એ-ત્રણ, સખ્યાત કે અસખ્યાત
ઉત્પન્ન થાય એમ કહેવું, તથા એથી આઠ ભવ કહેવા.

જા અપૃથ્વીકાયિકમાથી આવે, તો તેના શરીરની આકૃતિ
નિત્યુક - પરપોટા - જેવી કહેવી, એવી આઠ ભવ કહેવા, કે,
અસખ્યાત ભવ કહેવા.

હ તેજસ્વિકાયિકનું શરીર સોમના સમૂહ જેવું કહેવું, ત્રણ
લેખ્યાઓ કહેવી ૨

૧ જન્મન્ય સ્થિતિવાળામાં દેવો ઉત્પન્ન નથી થતા, તેથી
તેમાં તેજોલેશ્યા ન હોય — દીકા

૨ અપૃથ્વીકાયિકમાં તો દેવ પણ ઉત્પન્ન થાય એટલે ચાર
હી હતી — દીકા

૬. વાયુકાપિકનું શરીર ધ્વજના આકારનું કહેવું

૩ વતગ્ધતિકાપિકની આકૃતિ અનેક પ્રકારની કહેવી શરીરનું પ્રમાણ આમળના અસખ્યાતમા ભાગથી માળીન એક હજાર ચોજન જેટલું કહેવું

૪. બેઠકિયથી આવે તો પર્ણીત અને અપર્ણીત બનેમારી આવે એક સમયે એક-બે-ત્રણ સખ્યાત ૬ અસખ્યાત ઉત્પન્ન થાય, તમન હવર્ફ સુદનન, કિચર્ધ આમળના અસખ્યાતમા ભાગથી ૧૦ ચોજન મુધીની હુંક સ જાન, ત્રણ કોઆ, બે દષ્ટિ, બે જ્ઞાન અને બે અજ્ઞાન (અવસ્થ) વચન અને કાચ એ બે ચોજ ચાર સગી ચાર ક્યાય બે ઇદિય તથા ત્રણ સમુદ્ધાત કહેવા જાણીનું કૃત્રીકાપિકની પેઠે કહેવું બેની માળિને સખ્યાત બવ કહેવા પોતે જન્મન્ય મિથિવલો હાથ તો આમળના અસખ્યાતમા ભાગ જેટલું શરીર, મિથ્યાદષ્ટિ બે અજ્ઞાન કાચચોજ, અપ્રસન્ન અખ્યવસાય તથા બેથી આઠ બવ કહેવા

૫. ત્રણ ઇદિયોનું ત્રણ તે પ્રમાણે ત્રણ ત્રણ શરીરની કિચર્ધ વધારેમા વધારે ત્રણ ગાઉ કહેવી, ત્રણ ઇદિયો કહેવી

૬. ચારિદિયનું ત્રણ તે પ્રમાણે ત્રણ વધારેમા વધારે ચાર ગાઉની કિચર્ધ તથા ચાર ઇદિયો કહેવી.

૭. પચેદિયમાંથી આવે તો સગી અને અસગી બનેમાંથી આવે અસગીઓ પર્ણીત અને અપર્ણીત બનેમાંથી આવે શરીરની કિચર્ધ આમળના અસખ્યાતમા ભાગથી માળીન એક હજાર ચોજન કહેવી પાંચ ઇદિય તથા બેથી

આઠ ભવ દેવા મજીઓ મજ્યાત વર્ષ આયુષવાળામાથી જ આવે શરીરની ઊંચાઈ આગળના અસમ્યાતમા ભાગથી માડી એક હજાર યોજન કહેવી, પોને જવન્ય સ્થિતિવાળા હોય, તો ઊંચાઈ માત્ર આગળનો અસમ્યાતમો ભાગ કહેવી ત્રણ સેસ્યા, મિથ્યાદષ્ટિ, એ અજ્ઞાન, કાયયોગ, ત્રણ સમુદ્ધાનો અને અગ્રશરત અધ્યવસાયો કહેવા

૨ જે મનુષ્યથી આવે તો સસ્તી અને અમળી જાનેમાથી આવે મજી સમ્યાત વર્ષના આયુષવાળામાથી જ આવે, તથા પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત જાનેમાથી આવે મજ્યાતવર્ષવાળાનું શરીર આગળના અસમ્યાતમા ભાગથી માડીને પાચમો ધનુષ જેટલું કહેવું

૩ જે દેવોમાથી આવે તો ચારે વર્ગોમાથી આવે

અ અનુકુમારો એક—એ—ત્રણ, સમ્યાત કે અમમ્યાત ઉત્પન્ન થાય, તેઓ છયે સહનન રહિત હોય (કારણકે તેમને અસ્થિ, શિરા અને ગ્નાયુ ઇસાદિ નથી, પણ તેમના પુરુગક્ષોઃ ઇષ્ટ, અને મનોજ છે) તેમના શરીરની ઊંચાઈ આગળના અમમ્યાતમા ભાગથી માડીને સાત હાથની કહેવી અને વૈક્રિયશરીરની આગળના સમ્યાતમા ભાગથી માડીને એક હાથ યોજન કહેવી સસ્થાન સમચતુરસ્ત કહેવું, વૈક્રિયનું અનેક પ્રકારનું કહેવું ચાગ્ર સેસ્યાઓ, ત્રણે દષ્ટિ, ત્રણે જ્ઞાન (અવશ્ય) અને ત્રણ અજ્ઞાન (વિહયે), ત્રણ યોગ ચાર

૧ સમચતુરસ્થિને ત્રણ જ્ઞાન અવશ્ય હોય, મિથ્યાદષ્ટિને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે, પણ જેઓ અસહીમાથી આવે તેઓને અપર્યાપ્ત અવન્ધાગા વિભ ન નથી હોત

સુગા માર કામ પામિ હરિમ પામિ સમુદ્ધાન મે
 વેદના મે વેદ અને અધ્યવસાયો અને મે ભવ હોય છે
 નામક્રમાર વજેરેનું પણ તેમ જ નાણું મા વાન
 ચત નું પણ તેમ જ હ તેનું જ ન્યેપતિકાનું પણ તેમને
 એક તેજેદેશ્યા જ કહેવી. તથા તથા જ્ઞાન અને તથા
 અજ્ઞાન અવશ્ય કહેવા. હૈ વૈમાનિકામાં કષ્ટોપપન્નર્માંથી જ
 આવે અને તે પણ સૌધમ અને ઈશાન એ મેર્માંથી /
 નમનું ન્યેપતિકા પ્રમાણે નાણું.

*

અપકાશિકાનું પૃથ્વીકાશિકાની જેમ નાણું. તેનું જ
 તત્ત્વકાશિકાનું પણ, પરંતુ તેઓ દેવાર્માંથી આવતા નથી
 એમ કહેવું વાયુકાશિકાનું પણ તેત્ત્વકાશિકાની જેમ નાણું
 વનસ્પતિકાશિકાનું પૃથ્વીકાશિકાની જેમ નાણું પણ અનુક
 વનર્માં નિ તર અનવ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવું
 અને ભવ મેથી માટીન અનવ કહેવા.

*

*

*

એઈવિજીવો પૃથ્વીકાશિકાની જેમ નાણું. પણ
 અપ્કાશિકા માટીને અગ્નિદિવો સાથે આપ અને સંખ્યાન
 આવે કહેવા. પચેદ્રિય તિર્થો અને અનુષ્ઠો સાથે આપ
 બવા કહેવા. દેવાર્માંથી આવતા નથી એ પણ કહેવું.

તેનું સામાન્ય રીતે તથાહરિયનું નાણું. તથા માર
 હરિયનું પણ નાણું.

*

*

*

પચેદ્રિય તિર્થો નૈરશિક, તિર્થો અનુષ્ઠો અને
 દેવાર્માંથી પણ આવે જ જ નૈરશિકામાંથી આવે તો અને

૧૨વીના નૈગયિકામાથી આવે રત્નપ્રભાના નારકનુ અમુરકુમાર જેવું કહેવું, પણ તેના પુદ્ગલો અનિષ્ટ અને અનતોનું કહેવા શરીરની અવગાહના આગળના અસંખ્યાતમા ભાગથી માઢીને સાત ધનુષ્ય, ત્રણ હાથ અને ૭ આગળની કહેવી વૈક્રિયની આગળના સંખ્યાતમા ભાગથી ૫૬૦ ધનુષ્ય અને અઢી હાથ કહેવી તેમને હુડક સંચાન, કાંપોતસેન્ધ્યા, ચાર સમુદ્ધાત, નપુસકવેદ, અને બેથી આઠ ભવ કહેવા શર્કરાપ્રભાનું પણ એ પ્રમાણે કહેવું પણ અવગાહના પ્રશ્નો ૫૬ ૨૧, ૫૮, ૪૧૭-૧૭ માં તથા પ્રમાણે કહેવી તથા ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન અવસ્થા કહેવા એમ છઠી સુધી જાણવું પણ અવગાહના, સેન્ધ્યા આદિમા ફેર સમજી લેવો.

નાતમી પૃથ્વીના નારકને બેથી ૭ ભવ, કહેવા

જા જો નિર્વ્યસોમાથી આવે તો બધું પૃથ્વીકાયિન પ્રમાણે જાણવું પૃથ્વીકાયિનને બેથી આઠ ભવ કહેવા, એમ ચતુરિદ્રિય સુધી જાણવું પચ્ચેદ્રિયમાથી આવે તો મંગી-અસરી બનેમાથી આવે ૪૦, પૃથ્વીકાયિન પ્રમાણે જાણવું અસરી ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળામા ઉત્પન્ન થાય તો રત્નપ્રભા પેઠે જાણવું, પણ પરિમાણ એક-બે-ત્રણ અને સંખ્યાતા કહેવું પોતે જવન્ય સ્થિતિવાળો હોય, તો પૃથ્વીકાયિન પેઠે જાણવું પણ બેથી આઠ ભવ કહેવા

સરી સંખ્યાત વર્ષના આયુષવાળામાથી જ આવે જો તે ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળામા ઉત્પન્ન થાય, તો પરિમાણ એક-બે-ત્રણ અને સંખ્યાત કહેવું શરીર આગળના

સ્વનખ્યાતમા ભામથી માટીને એક દગાં ચોળન કરવું
જાળી મધુ ત્રામમા પ્રમાણે

૬ જે મનુષ્યોમાથી આવે તો મગી અને અસગી
મનમાથી આવે, મગી મખ્યાતર્થ આયુરવાજામાથી આવે,
તથા તે પર્ણામ અને અપર્ણામ બનેમાથી આવે, સગી
મનુષ્યની બધી વસ્તુઓના પૃથ્વીકાચિકની પેઠે તથા
તે છેદી કાપવામા જ એ તો સગીરપ્રમાણ બેથી
નવ આગળથી માટીને પાણસો ધનુર કરવું અને એ બવ
કરવે.

૭ દેવોમાથી આવે તો ચારે વર્તીમાંથી આવે,
વર્માનિકમાથી આવે તો કંપોરપત્રમાથી અને તે પણ
નદસા કંપ મુખીનામાંથી આવે, સૌધમદેવને બેથી માત્ર
બવ કરવે, ભેસ્મા સનતકુમાર માટે અને બ્રહ્મસોકર્મા
એક પણ કરવી અને જાગી મધાને શુકલ કરવી, વેદમાં
પુરુષે કરવે.

૪ મનુષ્ય

મનુષ્યો ચારે ગતિમાથી આવે, જ નારીકર્મા માનથી
પૃથ્વીનામાંથી ન આવે, ૧ આ તિવંચોમા તેજસ્કાષ અને
વાયુકાષમાંથી ન આવે, દેવામાંથી આવે તો ચારે ગતિમાંથી
આવે.

જે પ્રમાણે મધુ પચોદ્વિતિય^૧ પ્રમાણે સદ્માર
દેવો સુધી કરવું જ્ઞાનન પ્રાણ્યત, આરણ્ય અને જ પુત્ર
પણ તમ સમજી લેવું.

૧ પદિમાણ્ય અને વધારેમાં વધારે સંખ્યાના કરેલું.

દેવો વગેરે ક્યાંથી આવેને ઉત્પન્ન થાય ? ૭૦૬

રૂપાતીતમા પણ પ્રવેશક અને અનુસર્ગપપાતક
જનમાથી આવે. પ્રવેશકદેવને વૈક્રિય શરીર ન હોય, તેની
અવગાહના આગળના અમ્બ્યાતમા ભાગથી માહીને એ
દાહની હાંપી સમયતુચ્છ મન્થાન, તથા પાત્ર મમુદ્ધાનો
હોવા, પણ વૈક્રિય તથા નૈજન તેઓ કરી શકતા નથી કે
રૂગે પણ નહિ, એમ કહેવું

અનુસર્ગપપાનિદમા પણ પાએમાથી આવે પ્રથમ ચાગુ
પ્રવેશક મુજબ જાણવું, પણ અવગાહના આગળના
અમ્બ્યાતમા ભાગથી માહીને એક હાથ કહેવી મમ્બગદાદ
હાંપી ત્રણ જ્ઞાન અવશ્ય હોવા એથી ચાગ ભવ હોવા
નર્વાઈમિદની આગળમા તે પ્રમાણે જાણવું પણ એ
ભવ હોવા

૫ દેવો

વાનસ્પતક દેવોનું નાગકુમારો જેવું જાણવું

જ્યોતિષિકોનું પણ તેમ જ જાણવું, પરંતુ તિર્યચોમા
તે સગી પચેદ્રિય તિર્યચોથી ઉત્પન્ન થાય એમ કહેવું તેઓ
સપ્તમાતા કે અમ્બ્યાતમા વર્ષના આયુષ્યવાળામાથી આવે
અમ્બ્યાતમા વર્ષવાળાનું શરીરપ્રમાણ એથી નવ અને ૧૮૦૦
ધનુષ્યથી ઠાઠ વધારે હોય

અમ્બ્યાતમા વર્ષના આયુષ્યવાળા મનુષ્યની અવગાહના
ઠાઠ અધિક નવમો ધનુષ્યથી ત્રણ ગાઉ મુધીની જાણવી

મૌઘર્મદેવોનું જ્યોતિષિક ઉદ્દેશ પ્રમાણે જાણવું
અમ્બ્યાતમા વર્ષવાળા સગી પચેદ્રિય તિર્યચને એ દષ્ટિઓ
હોવી, એ જ્ઞાન કે અજ્ઞાન અવશ્ય કહેવા સપ્તમાત
વર્ષવાળાને એ દષ્ટિ, એ જ્ઞાન અને એ અજ્ઞાન અવશ્ય કહેવા

અસખ્ય વરના આગુધવાળા સગી મનુષ્યનું પ્રમાણ એકથી
૧૫ માંનું કરવું

અનુક્રમણી ઉત્પત્તિ ચક્રાગ્રભાગી ૫૬ તથા
માહ ઘટ્ટભોજ અને સદસ્યાઃ કુષી એ પ્રમાણે ૧૫૩
સાતક વચ્ચેમાં જન્મન્ય મિતિવાળા તિર્થમયોનિકો ૭૭ સખ્યાઓ
કહેવી ઘટ્ટભોજ અને સાતકર્મા પાત્ર મદનન કહેવા તથા
મદાશુક અને સુદસ્યારમ્યા માર કર્ણવા ૧

આનંદ દેવોમા તિર્થમયોનિકો ઉત્પન્ન નથી થતા
મંજ્યાત વરવાળા પર્વામ સગી મનુષ્યને ૧૫૩ સદનન કર્ણવા
અને ત્રણથી સાત ભવ કર્ણવા, એવેમક દેવોને એ સદનન
કર્ણવા વિજય વૈ જ્યત જ્યત અને અપગ્નિતમા પ્રથમ
મદનન કર્ણવા અને ત્રણની પાત્ર ભવ કર્ણવા, મનુષ્યની જાતના
પ્રથમ સદનન કર્ણવા મર્વાશસ્તિક દેવોની જાતના સગી
મનુષ્યોને ત્રણ ભવ કર્ણવા, સગી મનુષ્ય પોતે જન્મન્ય કાળની
મિતિવાળા હોય તો પ્રમાણ એકથી નવ હાથ કરવું

— શ્લોક ૨૪

૧૦

દેવની શરમ

જો — હે ભગવન્ મોટી જાદિવાળા દેવ તરણ મનકે
ચવનો શરમને લીધે કેટલાક કાળ સુધી આદાર નથી કરે ?

મ — હા જીતમ ! ત્યારે દેવ મન્યાની તૈયારીમા નામ
છ ત્યારે પોતે ત્યાં ઉત્પન્ન થવનો છે તે કાણુને — પુત્ર
દાગ ભાગવતી આના અર્પીશ્યને — તેમને શરમાય છે
તથા તેને પુણ્યા આવે છે કારણકે પોતાની ઉત્પત્તિમા મદાશુક

૧ આ વક્તવ્યતા તિર્થમા અને મનુષ્યોને આકારીને બધી

સીધું વગર કારણ છે એમ ન જુએ છે આમ આગનિ
લીધે એમ ન પડવાથી તે ન આદાર નથી હોતા ૧ અને
પડી બપોથી થતી ખીકા વાંઘા કાળ મદન ન ચલાવી આદાર
હો છે પડી નેનું દેવઆયુષ મર્યાદા નહીં થતાં તે ત્યા
હિપ્તના સાથ હોવાનું આયુષ ભોગવે છે તે આયુષ
મનુષ્યનું જાનુસુ ૨

— સુત ૧. ૬૬૮ ૭

ટિપ્પણ

દેવલોકો વિષય થોડી સામાન્ય લક્ષણો આપે એવો નિર્ણય
કરી છે

૧. દેવોના આ ૪ ગોત્રોમાંથી ત્રીજા વર્ગ — ત્યોતિષ્ઠા
માત્ર પીત — તેજોસ્થેયા જ હોય અદીમા લેખ્યાના અર્થ
સ્થેયા એટલે કે શારીરિક વર્ણ મનજવો અધ્યત્મનાય-
વિગેષક બાવલેયા ના ચારે નિકાલોના દેવોના છયે
હોય છે

૨ હિપ્તના ચારે દેવગોત્રો, મામાનિક આદિ
દશ વિભાગોમાં વિભક્ત છે ૧ મામાનિક આદિ બધા
પ્રકારના દેવોના જવાબી હોય કહેવાય ૨ આયુષ આદિના
હોતી મમાન એટલે કે જે અમાલ, પિતા, ગુરુ આદિની
માફક પૂતળ છે, પરંતુ જેનામાં કક્ષા હોતી નથી, તે

૧ દેવો આહાર એટલે તથાવિધ પુદ્ગલોને મનથી મદદ
કરવા તે

૨ મહાશક્તિવાળો દેવ મરીને નારક કે દેવ તથા તિર્થ ચ
નથી વતો

સામાનિક કહેવાય છે ૩ મત્રી અથવા પુરોહિત જેવા તે
 નામઅંશ ૪ મિત્ર જેવા તે પારિયણ ૫ સમ હિત્રામીને
 નીક પછવાડે જોવા રહે તે આત્મચક્ષુ ૬ સરકાન્તી રક્ષા
 કરે તે શાકપાસ ૭ મૈનિક કે સેનાપતિ જેવા તે અનીક
 ૮ નમસ્વસ્તી જેવા તે પ્રજાચક્ષુ ૯ જ્ઞાન જેવા તે
 આભિષેક અને ૧ અલ્પજ જેવા તે કિસ્મિપિક

૫૨૬ અતરો અને જ્યોતિષોર્મા ત્રાચંદ્રિય અને
 શાકપાસ નથી

ભવનવાસીર્મા અને અતરોર્મા બે બે છ ૭ ચમ
 અત અસિ અમુરકુમારોમા ૫૨૭ અને જૂનાનક
 નામકુમારોમા ૬ ૧

૩ ભવનપતિ અને જ્ઞાત જાતિના દેવોર્મા સારીરિક
 વચ્ચે ૫ દન્ધશક્તિ માર ૮ છ કૃષ્ણ નીક કાપેલ
 અને તેજ

૪ ફરી પ્રકારના ભવનપતિ રજુકીપર્મા આવેલા મુખ
 પવત નીચે એના દક્ષિણ અને ઉત્તર ભાગર્મા તીરકા અનેક
 કે કોટી છતાં ચો ૮૦ મુખી રહે છે અમુરકુમારો મોઢે
 બાજે આવામામા અને કપરેક ભવનાર્મા વસે ૭ તમા
 નામકુમાર આર્મા મોઢે બાજે ભવનોમા ૮ વસે છે મન
 પ્રભાના પૃષ્ઠીપિડાવાળી જિએ નીચે એક એક દલ્લર ચેતન
 ડાડી દર્શને, વચ્ચા એક સાખ અહીતેર દલ્લર ચેતન
 ૫૩૮માણ ભાગમા આવસેા ફરેક જમાએ છે ૫૨૬ ભવનો

૧ જુલિ વિશાખીક પ્રસંગિત વસ્ત્રાચક્ષુ પા. ૧૭૧. બ

નો રત્નપ્રભામા નીચે નેત્ર હજાર ચોજનપ્રમાણ ભાગમા ૧
 ૭ આવામે મોટા મડપ જેવા હાય છે, અને ભવન
 નગર જેવા હાય છે

૫ અવધિજ્ઞાનનો વિષય અવધિજ્ઞાનનું સામર્થ્ય
 ઉપર ઉપરના દેવોમા વધારે છે પહેલા અને બીજા સ્વર્ગના
 દેવોને નીચેના ભાગમા રત્નપ્રભા મુદ્ધી, તીરંગા ભાગમા
 અસખ્યાત લાખ ચોજન મુદ્ધી અને ત્રિયા ભાગમા પોત-
 પોતાના વિમાન મુદ્ધી જાણવાનું સામર્થ્ય હોય છે ત્રીજા
 અને ચોથા સ્વર્ગના દેવોને નીચેના ભાગમા સર્વગપ્રભા મુદ્ધી,
 તીરંગા ભાગમા અસખ્યાત લાખ ચોજન મુદ્ધી અને ઉર્ધ્વ
 ભાગમા પોતપોતાના ભવન મુદ્ધી જેવાનું સામર્થ્ય છે એ
 રીતે વધતા વધતા અનુત્તર વિમાનવામી દેવો સપૂર્ણ
 મોહનાક્ષીને જોઈ શકે છે

૮ ગમનક્રિયાની શક્તિ અને પ્રવૃત્તિ ઉપર ઉપરના
 દેવોમા ઓછા હોય છે કેમકે ઉપર ઉપરના દેવોમા
 ઉત્તરોત્તર મહાનુભાવતા અને ઉદાસીનતા અધિક હોવાથી
 દેશાંતર વિષયક દીડા કરવાની ગતિ ઓછી થતી જાય છે
 શક્તિ ગમે તેટલી હોય તોપણ કાંઈ દેવ નીચેના ભાગમા
 ત્રીજા નરકથી આગળ ગયો નથી અને જશે નહિ

વિશેષ કથન

૧

અવનવાસી હેલો

૧

મો — હ અમવન^૧ જ્યાં અસુરકુમારો સરખા આહાર
વાળા અને મરખા સરીરવાળા હ ?

મ — ના મીતમ અસુરકુમારો એ પ્રકારના હ
મોટાસરીરવાળા અને નાના સરીરવાળા^૨ તેમજ મો ।
સરીરવાળા ધણા પુરુષોનો આહાર કરે હ પણ ઉન્નત
નિશ્વાસ થ ■ વારવાર આહાર કરે હ^૩ તથા વારવાર

૧ તેમનું ચાનામ નાનું મરીર આંતરના અસચ્ચેત જાન
જેમકે હ અને મોઝમ મોટું સ્વદ લાવતું હ રોગી
મરીર તે મોઝમ મોટું એક લાખ મોળવતું હ

૨ એના સજ્જમ સામાન્ય નિવસ એ હ કે હા હા
વધના આયુષવાળા હેલો એક એક દિવસ વચમાં ઊગ્રેરે આહાર
કે હ, પશ્ચીપમના આયુષવાળા હેલો ક્રિતપૂર્વકત્વની પછી (મો
નવ મુખી) આહાર એ હ અને સામરોપમના આયુષવાળા માટે
એવો નિવસ હ કે એનું આયુષ એટલા સામરોપમનું તે તેમના
હાલ વધ પછી આહાર એ હ

ઉચ્છ્રાંમનિ જ્ઞામ ચે છે ૧ પશુ નાના શરીરવાળા તેથી
બલદુ કરે છે

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ત્યાં અમુરકુમારો મગ્યા
કર્મવાળા છે ?

મ૦—ના ગૌતમ ! જેઓ પહેલા ઉત્પન્ન થયેલા છે
તેઓએ વાણ અશુભ કર્મ એકદુ કર્યું ૨ હોવાથી મહાકર્મવાળા
છે, અને જે પછી ઉત્પન્ન થયેલા છે, તેઓ અલ્પ કર્મવાળા
છે તે પ્રમાણે પહેલા ઉત્પન્ન થયેલાઓનું શુભકર્મ ત્રીણ
થયું હોવાથી તેઓનો શુભ વર્ણ અને શુભ ક્ષેત્ર પશુ
વડી જાય ૪

ગૌ૦—હે ભગવન્ ! ત્યાં અમુરકુમારો સગ્રી
વેદનાવાળા છે ?

મ૦—ના ગૌતમ ! જે અમુરકુમારો સન્નિવૃત્ત છે, ૩

૧ સામાન્ય નિયમ એવો છે કે, જેમ જેમ દેવોની સ્થિતિ
વધતી જાય, તેમ તેમ ઉચ્છ્રાંસનું કાલમાન પણ વધતું જાય
જેમકે ૧૦ હજાર વર્ષના આયુષવાળા દેવોને એક એક ઉચ્છ્રાંસ
સાત સાત ઋતુકપરિમાણ કાળમા થાય, એક પહોંચેપમ આયુષ-
વાળાનો એક દિવસમા એક જ હોય, અને માત્રેપમ આયુષ્ય-
વાળાનું આયુષ્ય જેટલા ઋતુકપરિમાણ હોય તેનો એક એક ઉચ્છ્રાંસ
તેટતેટલે પાંચવાડિયે થાય છે

૨ તેઓનું ચિત્ત અતિ કદર્ષ અને દર્ષ સુક્ત હોવાથી અને
પ્રહારની ચાતના વડે નારકોને પીડા પમાડતા તેઓ થણ અશુભ
કર્મ એકદુ કરે છે —ટીકા

૩ સજ્ઞા એટલે સમ્યગ્દર્શન પહેલા અસજ્ઞી હોઈ પછી
સજ્ઞી થયા હોય, અર્થાત્ સિધ્ધાદર્શન છાડીને જેઓ જન્મથી
સમ્યગ્દર્શનસુક્ત ઉત્પન્ન થયેલા હોય તે સન્નિવૃત્ત હોવાય

એને પોને કરેલી મારિત્રની વિરાધના માઠ આવતી દાવાથી
મિત્તને મનાય થાય છે તથા તેઓ મદા વેદનાવાળા ॥
પણ ૭ અસંગિજૂત-મિ વાદ્યિઓ છે તેઓનું મન ઉપતાપ-
ગદિત છે મારે તેઓ ઓછી પીડાવાળા ૫

—શ્લોક ૧ શ્લોક ૨

એ પ્રમાણે ન્થનિનકુમારો મુખી જલણુ

૩

ગો —દ બચવન' અસુગકુમારોના છે અને તેઓના
ગ ન અમરની મુખમી નામની સખા કથા રહેલી છે ?

મ —હ મૌનમ જલણુદીપમાં રહેલ મેરુપવત્ની
શિષ્ય બા બ્રુએ તીગ્ધા અસખ્ય દીપ અને સમુદ્રો ઓળખા
પડી અરુણવર નામના દીપ આવે છે તે દીપની વેદિકાના
ગ્રામસા છેડાથી આમળ વધીએ તારે અરણ્યોદય નામનો
નસુ આવે છે તમા ૪ લાખ ચોળન બિડા બિતથી માઠ
ન કેકાણ તિત્રિચકકકક નામનો ઉત્પાતપવત આવે છે તે
પવત મૂળમાં વિસ્તૃત છે વચ્ચે સાકરો છે અને ઉપર
વિસ્તાર છે તે પહાડ આખો રત્નમય છે તે પવતના
ઉપરના સુમતળ ભાગમાં એક મોટો મહેલ છે તે તિત્રિચક-
કક પવતની કક્ષિણે અરુણોદય સમુદ્રમાં ડાલે કરોડ પમાવન
કરેલ પાત્રીસ લાખ અને પમાસ દળર ચોળન તીર્થુ જમા
પછી નથા નીચે રત્નપ્રભા પૂર્ણીનો ૪ દળર ચોળન નેટરો
બામ અવગાહા પછી અશુરના રા ન અમરની અમરચમા નામની

૧ તિત્રિચકકકક નામ સાડુ નવા અગ્નિને અમર ૭ પવત
કે - કહે તે રચનનું નામ ૭ પાતપવત કહેવાય

રાજધાની આવે છે તેનો કિલ્લો ૧૫૦ ચોજન ઊંચો છે તે કિલ્લો નીચે ૫૦ ચોજન પહોળો છે અને ઉપર તે ચોજન પહોળો છે તેને એક એક બાહુમાં પાચસે પાચસે દરવાજા છે તેની ઊંચાઈ ૨૫૦ ચોજન છે, અને વિસ્તાર ૧૦૫ ચોજન છે તેમાં તેની સુધર્માંસભા વગેરે આવેલા છે

—શતક ૨, ઉદ્દે ૮

મોઢા નગરીના નદન ચૈત્યમાં ભગવાનના ખીજા શિષ્ય અશ્વિભૂતિર પૂછે છે હે ભગવન 'અસુરગણ ચમગ કૃષ્ણી ઋદ્ધિ, ઘાતિ, બળ, કીર્તિ, સુખ, પ્રભાવ અને વિદુર્વાણુ શક્તિવાળો છે ?

મં—હે જૌતમ ' તે ત્યાં ૩૪ લાખ બંધનાવામાં ઉપર, ૬૪ હજાર સામાનિક દેવો ઉપર, ૩૩ ત્રાયસ્વિશદ દેવો ઉપર, ચાર લોહપાશો ઉપર, પાચ પટરાણીઓ ઉપર સાત મેનાઓ ઉપર, તથા બે લાખ ૫૬૦૦૦ આત્મગુણ દેવો ઉપર અને ખીજા નગરવામી દેવો ઉપર સત્તાધીશપણુ બોગવતો વિહરે છે એ ચમગ આખો જશુદ્રીપ તો શુ, પણ આ તીરંગા લોહમાં પણ અમખ્ય દ્વીપ અને મમુદ મુધીનુ

૧ વિગત માટે જુઓ જીવાબિજમસૂત્ર ૫૨૧-૬૩૭

૨ તેમનો જન્મ મનવદેગના મોખર ગામમાં જૌતમગોત્રીય વિષ્ણુ શ્રીવત્સુભૂતિને લા પૃથ્વીદેવીની કૃષ્ણે થયો હતો ત્રીક્ષા સમયે તે ૪૩ વર્ષના હતા બાદ તે ૧૨ વર્ષ હ્રસ્વપણુ અને ૧૬ વર્ષ દેવળીપણુ વિષ્ણુમાન હતા તેમનું કુલ આયુષ્ય ૭૮ વર્ષનું હતું તેમનું નિર્વાણુ મહાવીરના જવનકાળમાં જ રાજગૃહમાં થયું હતું

અથ અસુરકુમારેવો અને દેવીઓથી ગાદ ભરાઈ ૧૧
૧૪ થી ૨૫ વિદ્યુત્તી સહે છે ૧

—સતક ૩ છે ૧

ત્રી ન કાસ્ત્રપગોત્રીય વાયુભૂતિઃ અનગ્રાઃ ભગવાને
અસુરરાજ બધે વિષ પૂછે છે તેનાં બવનો ત્રીસ સાખ
નામાનિકા ૧ દળર બીજું બધું ચમર પ્રમાણે ૧૪
અભિજીતિ નાગરજા ધરણ વિષે પૂછે છે તેના બવનાવાનો
૪૪ સાખ સામાનિકા ૭ દળર, ત્રાયજિસીકા ૩૩ લોકપાશ
૪ પદસપ્તીઓ ૭ આદ્યમરસીકા ૨૪ દળર બીજું બધું
કુપર પ્રમાણે

એ પ્રમાણે જ્ઞાનવક્રમારો વાનવ્યતરો તથા જ્યોતિરિકો
પદ્ય ૧૪૫૫૫ વિશેષ એ કે દક્ષિણ દિશાના બધા છો
વિષ અભિજીતિ પૂછે છે અને ઉત્તર દિશાના વિષે વાયુભૂતિ
પૂછે છે

અતરોને અને જ્યોતિરિકોને ત્રાયજિસીકા તથા
સાકપાશો નથી હોતા, તેઓને ચાર દળર સામાનિકા અને

૧ અસુરકુમારેમા એ બિખ્યાદકિ છે તે ખારે તેથી કલ્પ
૧૪ વિદ્યુત્તી ગહે છે; ૧૫ એ સમ્યગદકિ છે તે એટું ખાર તેટું
૧૫ વિદ્યુત્તી છે

—સતક ૧૮ છે ૧

૨ તે પદ્ય દદકભૂતિ અને અભિજીતિ એ એ અધ્યપરોના
સવા બાજુ હવા. તેમની દીક્ષા સમયે જમર ૧૫ ૧૫ દળી. તે
૧ ૧૫ જમર ૧૫ અને ૧૮ ૧૫ કેવલીપણે ૧૬૫. કુલ અધ્યુપ
૭ ૧૫ ૮

૧૬૦૦૦ આત્મરક્ષકો હોય છે ફરેકને ચાર ચાર પટરાણી હોય છે "

—શતક ૩, ઉદ્દે. ૧

ચમર વગેરે ધ્વજોને ત્રણ ત્રણ સભાઓ હોય છે તેમના નામ શમિકા, ચડા અને જતા છે પહેલી સ્થિર વ્યભાવવાળી છે, બીજી ચડ છે, અને ત્રીજી ટોપ વગેરે આવોને વગર પ્રયોજને પણ ભજનારી છે એ ત્રણે સભા ક્રમપૂર્વક અભ્યતરા, મધ્યમા અને બાહ્યા છે પ્રથમ મમામા ૨૪૦૦૦ સભાસદો છે, બીજામાં ૨૮૦૦૦ અને ત્રીજામાં ૩૨૦૦૦ પ્રથમ સભામાં ૩૫૦ દેવીઓ, બીજામાં ૮૦૦ અને છેલ્લીમાં ૨૫૦ દેવીઓ સભાસદ છે એ પ્રમાણે ખલિ વગેરેનું પણ જાણવું પણ સભાસદ જાણેથી ચાર ચાર હજાર ઓછા કરવા, અને દેવીઓમાં સો સો ઉમેરવી ?

—શતક ૩, ઉદ્દે. ૧૦

૨

વૈમાનિકો

૧

ધૃશિનેદ્રના લોકપાસો, તેમના વિમાનો, અને રાજધાનીઓ માટે શતક ૪, ઉદ્દે. ૧-૮, મા જોયું શકરાજના લોકપાસો વગેરેના વર્ણન માટે જુઓ શતક ૩, ઉદ્દે. ૭ તેને ચાર લોકપાસો છે સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રમણ સોમરાજની

● અસુરકુમાર વગેરેની પટરાણીઓનાં નામ વગેરેનું વર્ણન શતક ૧૦, ઉદ્દે. ૫માં છે

૧ એમ બીજે ઠેકાણે પણ ચતા ફેરકારને માટે જુઓ છનાભિગમ સૂત્ર પૃ. ૧૬૪-૧૭૪ તથા ૩૮૮-૩૯૦

આજામા આ દેવા ૨૬ ૭ મોમકાપિકો મોમદેવકાપિકો
 વિઘ્નકુમારો વિઘ્નકુમારીઓ અગ્નિકુમારો અગ્નિકુમારીઓ,
 વાયુકુમારો, વાયુકુમારીઓ, ચંદ્રો સુર્યો મહા નક્ષત્રો,
 નારાઓ વગેરે અનરિક્ષર્માં ૭ ઉત્પાનો થાય ૭ તે બધા
 મોમ મદારાગ્નની નણુમાં (વસર્માં) ૭ તે લેવારે
 વસ ૧ મદમુસલ ૧ મદમગ્નના મદમુલ ૨ અગ્નિવસ
 મધેવનનર, ઉકાપાત, દિકાક વૃષક ૭ વસાન્વસિન ધૂમિકા
 અદિકા ૨ સ્થિપાત ૪ ચગપરામ (મદલ) સુર્યોપરામ
 પ્રતિવદ્ર (બીજ ચગ) - ઉકમર્ય (ઉકમરના ખડો)
 કપિદસિત (વાળા વિનાના આકાશમાં વીજળીનો કમકારો)
 અમોષ (મૂષના ઉકમ અન અન્ત વખને સૂષના કિમ્બુના
 વિકાસ્થી ચના સામા લીસોગ) પૂર્વાદિ દિકાના પવનો
 વાતોદ્રામ (ઠેકાણા વિનાના પવનો) વાનેદ્રકસિ
 (સમુદ્રના કલ્પાક્ષી પેઠ વાના પવનો) મદધિકાવા
 (પવનની ઓળીઓ) ગુજતા પવનો (ગુ તવાનો) અગ્રવાનો
 અને (તણુખલા વગેરે કેમનાગ) સવતક વાનો

મમરા નને નીચેની વસ્તુઓ નળુમાં (વસર્માં) ૭
 ડિંબ (વિંદ્રો) ડમર (એક રાજ્યમાં ૭ રાજકુમાર વગેરેએ

૧ વસુ ચાર મહોની લાળી હાર વળી

૨ એક દિકાણમાં અને એક ઉત્તરમાં એવી રીતે સામસ્થી
 હારમાં બે મહોનું રહેતું તે.

૩ અન્વદાનિચના દિવસોમાં પડેલા બીજ અને રીજ મુખી
 ને વડે સંધ્યાના ઉઠા દક્ષિણ ઉતે

૪ દિકાઓનું રબરવદયજી

રેલા ઉપદ્રવો), દલદ, બોલ, ખાત (૫૦ ૫૦ મત્તર), મહાયુદ્ધો, મહાપુરુષના મળેલા. દુર્બુનો (માણસ, અનાજ વગેરેને નુકસાન પહોંચાડનારા નાના ડ્રો), રોગો, મહામારીઓ, વેદનાઓ, વળગાડો, એકાતરિયા વગેરે તાવો, માલ, સડા, અતુર્ણ, પાકરોગ, ગળ, મગ્ગી, મહામાર્ગ વગેરે

વરુણગમ્મની જાણુમા અતિવૃષ્ટિ, મદવૃષ્ટિ, મુવૃષ્ટિ, દુર્વૃષ્ટિ, ઉદ્દેશભેદ (પહાડ વગેરેમાથી પાણીની ઉત્પત્તિ). ઉદ્દેશપીલ (તળાવ વગેરેમા પાણીનો નમૂલ), અપવાહ (પાણીનું થોડું વહેવું), પાણીનો પ્રવાહ, ગામનું તાણાઈ જવું, પ્રાણુલય, વગેરે બધા છ

વેત્રમણુના તાણામા ક્ષોદાની વગેરે ખાણો, માધ્યાદિની વૃષ્ટિ, અન્નાદિની વૃદ્ધિ-હાનિ, નધણિયાતા વરો, જમીનમા મોટેલી સપત્તિ વગેરે છ

—શતક ૨, ઉદ્દે ૭

૨

લવસત્તમરેવો લવમત્તમ એટલા માટે કહેવાય છે, કે માર્ગ જીવાન નથા કુશળ પુરુષ શીઘ્રતાપૂર્વક ડાગર થઈ વગેરેના માત લવ (કોળા) જેટલા સમયમા તીક્ષ્ણ માતરડાથી ઢાપી નાખે, તેટલું આયુષ (માત લવ જેટલું) તેમને વધારે હોત, તો તે દેવો તે જ ભવમા સિદ્ધ થાત

અનુત્તરૈપપાતિક દેવો પાસે અનુત્તર (સર્વોત્તમ) શબ્દાદિ હોય છે, માટે તે અનુત્તરૈપપાતિક કહેવાય છે છ ટકના તપ વડે જેટલા ઝર્મની નિર્જંગ થાય તેટલું કર્મ બાકી રહે ત્યારે અનુત્તરૈપપાતિક દેવપણે ઉત્પન્ન થવાય

—શતક ૧૪, ઉદ્દે ૭

લોકાતિક વિમાનો આઠ કૃષ્ણરાગિઓના આઠ અવકાશાતરમા આવેલા છે અને વચમાં સિદ્ધાન્ત વિમાન છે આઠ લોકાતિક વિમાનોમાં આઠ જાતના લોકાતિક દેવો મે છે સારસ્વત, આદિત્ય, વહ્નિ વરુણ મહતોષ વૃષ્ણિ, અન્નામાય અને આમેય તથા વચમા સિદ્ધિદેવ રહે છે લોકાતિક વિમાનામા સ્થિતિ આઠ સામરોપમની છે અમખ્ય દળાર યોજનને અંતરે લોકાતિક વિમાનોથી લોકાંત આવેલો છે આ વિમાનોમા અનેક વાર તથા અનંત વાર પૂર્વે સવ શ્રવો દૃષ્ટીકાચિકાદિ પછે ઉત્પન્ન થયા છે પણ દેવપણે અનંત વાર નથી ઉત્પન્ન થયા.

—સતક ૧ ઉદે ૫

૩

અસુરકુમારોની મિત્રિ જોતામા જોઈની ક્ષત હતર વાની અને વધારેમા વધારે મામરોપમ કરતા વધારે ક્ષત છે તેઓ જોતામા જોતા સાત મેલક વહે, અને વધારેમાં વધારે પખવાક્રિયા કરતાં વધારે કાળ મથા પછી શાસ્ટ્રે અને નિશાસ્ટ્ર મૂકે તેઓ આહારનાક અભિયાતી છે

• તેઓ આહારમા આજ્ઞા પુદ્ગલો ગીર્ણ, ધાનાં મુચ્ચથી ખાયાં મધુરાં શેમજ, દવરાં ચીકણું અને કૃષ્ણ દોષ છે પણ નારશોમાં કળા ગીર્ણ કુર્ચથી લીખાં, દવરાં કકર, જાં શકાં અને લ્હાં દોષ છે નારકો અને દેવાને અધિષ્ઠ આહાર કહેવો. પણ જુઓથી માર્ગને અનુચ્ચને સખિત અધિષ્ઠ અને મિત્ર આહાર કહેવો.

તેમનો આહાર એ પ્રકારનો છે આભોગનિર્વર્તિત એટલે જ્ઞાનપર્વક કરેલો, અને અનાભોગનિર્વર્તિત એટલે અજ્ઞાનપર્વક કરેલો જે આભોગનિર્વર્તિત આહાર છે તેનો અભિલાપ તેઓને ઓછામાં ઓછી ચા ૮૮ — એક દિવસ પછી — અને વધારેમાં વધારે હજાર વર્ષ કરતા વધારે લાગે ગયા પછી થાય છે અનાભોગનિર્વર્તિતનો અભિલાપ નો નિગત થયા કરે છે ?

નાગકુમારોની ઓછામાં ઓછી ગિયતિ દસ હજાર વર્ષની, અને વધારેમાં વધારે કાર્ધક ગિણા એ પલ્લોપમની છે તેઓ ઓછામાં ઓછા સાત મોકો અને વધારેમાં વધારે એ થી નવ મુર્દાની અદર શ્વાસ લે અને મકે તેઓને આભોગના આહારનો અભિલાપ ઓછામાં ઓછા એક દિવસ પછી અને વધારેમાં વધારે એ થી નવ દિવસની અદર થાય છે એમ મતનિતકુમારો મુધી કહેવું

નૈરયિકોની ગિયતિ ઓછામાં ઓછી દસ હજાર વર્ષની અને વધારેમાં વધારે ૩૩ સાગરોપમની છે તેઓ અત્યંત દુખી હોવાથી સતત શ્વાસ મકે છે અને લે છે, તેઓને આભોગનિર્વર્તિત આહારનો અભિલાપ અત્યંત મુર્દા થાય થયા કરે છે

૧ વર્ષાઋણમાં મૂનવગેરે વધારે થાય છે, તેથી એમ અણુાય છે કે મરીરમાં શીત પુદ્ગલો અધિક થયા હોવા જોઈએ એમ તે શીત પુદ્ગલોનો આહાર અભિપ્રાય વિના — અનાભોગનિર્વર્તિત છે — તેમ જ અસુરકુમારોને પણ અનાભોગનિર્વર્તિત આહાર હોય છે

૫ ત્રીકામિકાની સ્થિતિ જોડામાં જોડી અંતમુદ્ધત અને વધારેમાં વધારે જાતીસ દ્વન્દ્વ વાની કહી છે તેઓ વિમાત્રાએ એટલે વિવિધ કાળે જામ છે છે તેઓને આહારનો અભિધાર નિરતર હોય છે તેઓ આપાત ન હતા તો હશે દિશામયી આહાર છે પણ તે જાપત તોય તો તથુ દિશામયી, આર દિશામયી અને પામ દિશામયી મ છે ૧

એ પ્રમાણે જલકામિક અગ્નિકામિક વાયુકામિક તથા વન પતિકામિક મુખી જાણુ. વિષેય એ કે તેની ૭ સ્થિતિ હોય તે કહવી અને વિવિધપણે ઉચ્છ્વાસ જાણુ. ૨

મેષદિગ્ધની ૧ સ્થિતિ આર વાની છે અને ઉચ્છ્વાસ વિમાત્રાએ છે આહારનો અભિધાર અસુખ્યેય સમવરણા અંતમુદ્ધતમાં વિમાત્રાએ થાય છે

મેષદિગ્ધ જીવેતો આહાર એ પ્રકારનો કહી છે રામાહાર, એટલે કે કર્વા દ્વારા સેવાતો આહાર અને પ્રક્ષપાહાર, એટલે કે મુખમાં સેવાઈને જતો આહાર તથા

૧ તે આપાત તેમને યોગ્યતા જાણુએ વિષે સહર જે જાણે પુષ્પીમયને દવ નીચેના જલવા ઉપરના જાણુ વિષે રહેતો હોય ત્યાં નીચે જલોક હોય છે તેમ જ પૂન તથા દક્ષિણને વિષે જલોક હોય આ પ્રમાણે તથુ દિશા જલોક વડે આપાતિત હોવાથી જન્ય તથુમાંથી આહાર સંભવે છે

૨ તે સવની એકામાં જોડી સ્થિતિ અંતમુદ્ધતની છે અને વધારેમાં વધારે અપ્રમાણની સાતકલ્બર વધ તેજસ્વી તથુ અહોરાત્રની વાયુની તથુ હલ્લર વધની અને જનરવિદ્યાની દમ હલ્લર વધની છે

તેઓ જે પુદ્ગલોને રોમાહારપણે ગ્રહે છે, તે જ્યાં નપૂર્ણપણે ખાવામાં આવે છે, અને જે પુદ્ગલો પ્રક્ષેપાહારપણે લેવામાં આવે છે, તેમાંનો અસખ્ય ભાગ ખાવામાં આવે છે, અને બીજા અનેક હજાર ભાગો અખાયા વિના તેમ જ અપર્ણાવિના જ નાશ પામે છે તેમાં નહીં અપર્ણાયેલા પુદ્ગલો અખાયેલા દરતા અનતગણા છે

ત્રણુદિવસવાળાની વધારેમાં વધારે સ્થિતિ ૪૯ મર્ત્યદિવસ, તથા ચાર દિવસવાળાની છ માસની છે બાકી પ્રધુ પૂર્વ પ્રમાણે

૫ એ દિવસ તિર્યચોની વધારેમાં વધારે સ્થિતિ ત્રણ પસ્થોપમ છે તેઓનો હૃદયસ વિમાત્રાએ છે તેઓનો આભોગ૦ આહાર ઓછામાં ઓછો અતર્મુદ્ધર્તે અને વધારેમાં વધારે ૭ ટકે - એ દિવસ ગયા પછી - હોય છે તે પ્રમાણે મનુષ્યોનું જાણવું, પણ આહાર ઓછામાં ઓછો અતર્મુદ્ધર્તે અને વધારેમાં વધારે આઠ ટકે - ત્રણ દિવસ ગયા પછી હોય છે

વાનસ્પતરોની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ દશહજાર વર્ષની, અને વધારેમાં વધારે પસ્થોપમની છે બાકી બધું નાશક્રમારોની પેઠે જાણવું એ પ્રમાણે જ્યોતિષક દેવોનું પણ જાણવું પણ તેમને ઓછામાં ઓછું અને વધારેમાં વધારે એથી નવ મુદ્ધર્ત પછી આસોર્મુદ્ધર્ત હોય છે અને આહાર ઓછામાં ઓછો અને વધારેમાં વધારે એથી નવ દિવસ પછી હોય છે તેઓની ઓછામાં ઓછી સ્થિતિ

પસ્તોપમના આઠમા ભાગની અને વધારેમા વધારે પસ્તોપમ ઉપરાંત એક લાખ વર્ગની છ

વૈમાનિકાની સ્થિતિ પસ્તોપમથી આરબી તેવીસ આરોપમ મુધી જાણવી તેમા ઓઠામા ઓઠી મોઢમને આસરીને અને વધારેમા વધારે અનુત્તર વિમાનવસ્તીએને આસરીને સમજવી. ઉચ્ચામનુ પછુ ઓઠામાં ઓઠું પ્રમાણુ ઓઠી સ્થિતિવાળાએને આસરીને અને વધારેમા વધારે પ્રમાણુ વધારે સ્થિતિવાળાને આસરીને જાણુ. વમાનિકામા જેની જોટલા સામરોપમની સ્થિતિ હામ તેદમા પખવાડિએ તેમનો ઉચ્ચાસ અને તેટલા હ નર વર્ષે આઠા? મમજવો. ૧

—સૂતક ૧ ઉરે ૧

૧ ઓઠામા ઓઠી બેથી નવ દિવસ પછી અને વધારેમા વધા તરીસ હબર નવ પછી [પ્રથમ આઠમા ઓઠામા જોડાના અને પછીના વધારેમા વધારેમા એમ મળુર્ગા સીધમ બેથી નવ દિવસ—બે હબર નવ હમણ તેનાથી થોડો વધારે સમય બનેમા; સદ કુમાર બે હબર નવ—સાત હબર વર્ગ; માહેદ્ર તેથી થોડો વધારે સમય; (હવે પછીના જથા આઠા નેરતા હબર નવના ચમુચા). જલથોક ૭ ૧. હોનક ૧ ૧૪; મહાશુક ૧૪-૧૭ સહસાર ૧૭-૧૮ જ્ઞનત ૧૮ ૧૪ પ્રામુત ૧૯-૨; આરણુ ૨૦-૨૧; અમુત ૨૨-૨૩; નવેપમી તમુ ૧૩૦. અનુક્રમે ૨૨-૨૩ ૨૩-૨૪ ૨૪-૨૫ ૨૫-૨૬ ૨૬ ૨૭ ૨૭-૨૮ ૨૮ ૨૯ ૨૯-૩૦ ૩૦ ૩૧; નિજવથી માંડી અવરાગિત ૩૧ ૩૩; અને સુવામસિદ્ધ ૩૩ ૩૩]

એમ સાથે પૃથ્વીઓમા જાણવું માત્ર લેખ્યામા બેઠું છે પહેલી અને બીજીમા કાપોત લેશ્યા છે, ત્રીજીમા મિશ્ર (કાપોત-નીલ) છે, ચોથીમા નીલ છે, પાચમીમા મિશ્ર (નીલ-કૃષ્ણ) છે, છઠીમા કૃષ્ણ છે, અને સાતમીમા પરમ-કૃષ્ણ છે

અમુરકુમારોના કપાયો કાષ, માન, માયા, શોભ એમ ન ગણવા, પણ શોભ, માયા, માન અને કાષ એ પ્રકારે ગણવા તેમના શરીર પણ સહનન વિનાના છે તેમના શરીરના પુદ્ગલો છટ અને સુદર હોય છે તેમનું શરીર સમયોગ્મ સન્ધાનવાળું છે તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજો-લેખ્યા એમ ચાર લેશ્યા છે

પૃત્વીકાચિકોને ત્રણ શરીર ગણવા ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ તેમના શરીર પણ મહનન વિનાના છે તેમના શરીરના પુદ્ગલો માગ અને નરસા બને કહેવા તેમને એ પ્રકારનું શરીર ન કહેવું તેમને ચાર લેખ્યાઓ કહેવી તેઓને ત્રિવાદષ્ટિ જ જાણવા તેઓને પ્રથમ બે અગ્નિ જ હોય, તથા કાયમોગ જ હોય

અપ્કાચિકોમા પણ પૃથ્વીકાચિકોની પેઠે કાર્મ દેવ કે દેવો દેવલોકથી વ્યવીને ઉત્પન્ન થાય છે, સારે તેઓમા તેજોલેખ્યા પણ હોય છે એટલે ચારે લેશ્યા ગણવી જાકી બધું પૃથ્વીકાચિક પેઠે જાણવું તેજસ્કાચિકમા દેવો ઉત્પન્ન નથી થતા, એટલે તેજોલેશ્યા ન કહેવી વાયુકાયમા ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ એમ ચાર

૪

રૂપપ્રભા પૃથ્વીમાં નાનામાં નાનું સરીર જામળના
અનખેષ બામ જોરદું છે અને વધારેમાં વધારે સાત
ધનુષ ત્રણ હાથ અને છ જામળ છ સ્થાના નારંગને ત્રણ
સર્ગીર ઠેલા છે વૈક્રિય તૈજસ અને કાર્મણ્ય. તેઓનાં સરીર
સદનન-આધા વિનાનાં છે તેમના સરીરમાં ફાડકાં સિરા
અને ન્યાય નથી તેમના સરીરનાં પુરુષો અનિષ્ટ અકાત
અગ્નિ અશુભ વગેરે છે તેમનાં સરીરો બે પ્રકારના
છે બવધારણીય-આ સુવી છવે ભાં સુધી એનારાં અને
ઉત્તરવૈક્રિય તે બને પ્રકારનાં સરીરો દૂર જાય
(આકૃતિ) જ્વાળા છે

તેમની ભેષ્યા કાપોત છે તેઓ સમ્પન્નદષ્ટિ
મિષ્ટદષ્ટિ અને મમ્પગ્મિષ્ટદષ્ટિ છે તેમાં જેઓ મળી
છ તેઓને ત્રણ જ્ઞાન નિરુપવકર હોય છે અને તેઓ
જ્ઞાની છે તેઓને ત્રણ અજ્ઞાન^૧ વિકરણે હોય છે
તેઓન મન વામ્ની-કાયા ત્રણના આપારો છે

૧ સર્વ અધ્યાત્મ કલક્ષણ-હીનાધિઠ હોય તે હું સંસ્થાન
એવાય જુઓ અતિમ કપરોય પા ૧૩

૨ જ્ઞેય સમ્પદ્વત્તસદ્વિત હ પદ્ય કાય છે તેઓને જ મ
કાવણી મળીને બવપ્ર વચ અવમિજ્ઞાન હોય

૩ જ્ઞેય સહીજોયી હ પદ્ય કાય છે તેઓને
બવપ્રત્યય વિષય હોવાથી તેઓ ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે અને
એવે અસહીમિયી હ પદ્ય કાય છે તેઓને જ મ લીધા
પછી પ્રથમ અવધુર્લભ નીલા બાદ વિષય નજાન કીરવે છે; ખાટ
તેઓને પહેલાં ના બે અજ્ઞાન હોય છે અને પછી ત્રણ

એમ સાથે પૃથ્વીઓમા જાણુવું માત્ર લેખ્યામા બેઠ
છે પહોલી અને બીજીમા કાપોત લેખ્યા છે, ત્રીજીમા મિશ્ર
(ગપોત-નીલ) છે, ચોથીમા નીલ છે, પાચમીમા મિશ્ર
(નીલ-કૃષ્ણ) છે, છઠીમા કૃષ્ણ છે, અને સાતમીમા પરમ-
કૃષ્ણ છે

અમુરકુમારોના કપાચો કોધ, માન, માયા, લોભ એમ ન
ગણવા, પણ લોભ, માયા, માન અને કોધ એ પ્રકારે ગણવા
તેમના શરીર પણ સહનન વિનાના છે તેમના શરીરના
પુદ્ગલો છટ અને સુદર હોય છે તેમનું શરીર સમયોગ્સ
સમ્બધાનવાળું છે તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, ગપોત અને તેજે-
લેખ્યા એમ ચાર લેખ્યા છે

પૃથ્વીકાચિકોને ત્રણ શરીર ગણવા ઔદારિક, તૈજસ
અને કાર્મણુ તેમના શરીર પણ મહનન વિનાના છે તેમના
શરીરના પુદ્ગલો આગ અને નગ્સા બને કહેવા તેમને
બે પ્રકારનું શરીર ન કહેવું તેમને ચાર લેખ્યાઓ કહેવી
તેઓને ત્રિપાદષ્ટિ જ ગણવા તેઓને પ્રથમ બે અજ્ઞાન જ
હોય, તથા કાયયોગ જ હોય

અપ્કાચિકોમા પણ પૃથ્વીકાચિકાની પેઠે કાર્મ દેવ કે
દેવો દેવલોકની અવીને ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેઓમા
તેજેલેખ્યા પણ હોય છે એટલે ચારે લેખ્યા ગણવી
બાકી બધું પૃથ્વીકાચિક પેઠે જાણુવું તેજસ્કાચિકમા દેવો
ઉત્પન્ન નથી થતા, એટલે તેજેલેખ્યા ન કહેવી વાસુકાયમા
ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણુ એમ ચાર

શરીર કહવા, વળતરિશિક્ષા પુષ્પીકાશિકાની પેઠે /
નષ્ટવલ

બે ઇન્દ્રિયથી માનીને ચાર ઇન્દ્રિયો સુધીના વિશ્લેષિતો
સમ્બન્ધિ અને મિથ્યાદિ અને બે દિષ્ટિ કહેવી^૧ અને
(સમ્બન્ધ દેવાને કારણે જ) મતિગાન અને મુતગાન પણ
કહવા તથા બે અગાન પણ કહવા તેમને વચનબોધ
અને કાવચોગ એમ બે ચોગ બધવા તેનેલેસ્થા અર્થ
ન કહેવી

પચેન્દ્રિય તિયચેને પણ નૈર્યયિકાની પેઠે કહવા
તમના શરીર ચાક કહેવા ઔદારિક વૈક્રિય, નૈજસ અને
કામણ તેમને છ સદનન કહેવા અને છબે સુરમાન
કહેવા તેઓને ભેગ્યા પણ છબે કહેવી

મનુષ્યેન ઔદારિક વૈક્રિય આકાશ તેજસ અને
કામણ એમ પાચ શરીર કહેવા છબે સદનન કહેવા છબે
નન્ધાન કહેવા પાચે જ્ઞાન કહેવા છબે લેસ્થાઓ કહેવી

અવનવસ્તીની પેઠે વાનસ્પતર, અર્થાત્પિક અને
વમાનિક નષ્ટવલ વ્યતરોની જાગનમા જ લેખને આનિર્ધ
મૂકવા આજીનામા નહિ. અર્થાત્પિકને એક તેનેલેસ્થા જ
કહેવી તથા જ્ઞાન કહેવા અને ત્રણ અગાન કહેવા^૨

૧ આગ્રહાદનબાને અહીં સમ્બન્ધ સમને છે

૨ કારણકે ત્યાં અસંગી છબોનો જ પાદ નથી મારે
અપર્યાયાવસ્થામાં પણ વિચારગાન દેવા છે

વૈમાનિકોની યાગ્યતા તેજોવૈશ્યાથી માડીને તથા લેખ્યાઓ
જેથી આક્રી તથા જ્ઞાન અને તથા અજ્ઞાન હોવા

—શતક ૧, ઉદે ૫

નૈરયિકો આગ્રભવાળા છે, અને પગ્નિહવાળા છે
કાગળુદે, તેઓ પૃથ્વીકાયથી માડીને તસજાયનો મમારભ હો
છે, તેઓએ શરીર, ડર્મો, તથા સચિત્ત, અચિત્ત અને મિત્ર
દ્રવ્યો પરિગૃહીત કર્યા છે અમુરકુમારો પણ તેવા જ છે.
તેઓએ તો ઉપરાતમા દેવો, દેવીઓ, આસન અને શયન
વગેરે પરિગૃહીત કર્યા છે

નૈરયિકોની પેઠે એકદ્રિયોનુ જાણવું તેઓએ પ્રત્યાખ્યાન
ન કરેલું હોવાથી તેઓને પગ્નિહી જાણવા બેઠદ્રિયથી
માડીને ચતુરિદ્રિય સુધીનું પણ તેમ જ જાણવું પચે દ્રિયોએ
પર્વતો, શિખરો, જલ, અલ, બિલ, ગુહા, ઝરો, જલસ્થાન
કચારો, ડવા, તળાવ, ઉદ્યાન, વન, વૃક્ષ, દેવકુલ, આત્રમ,
પગ્ન, મૂપ, ખાઈ, ઝિલ્લા, દેવભુવન, ગજભુવન, સામાન્ય
વર, હાટ, શૃંગાટક (સિંગોડાના આકારનો) માર્ગ, ત્રિભાર્ગ
ચતુષ્કમાર્ગ, ચત્વર (જ્યાં સર્વ રમતા ભેગા થાય તે),
શકટ, યાન, અખાડી, ઘોડાના પક્ષાણુ, ડોળી, મેના, સુખપાલ
સોઢી, સોઢાના કડાયા, ભવનપતિના નિવાસો, દેવ, મનુષ્યો
તિર્યંચો અને આસન-શયનાદિ પરિગૃહીત કર્યા છે તેમ જ
મનુષ્યો જાણવા વાનસ્પતરો જ્યોતિષકો અને વૈમાનિકોને
ભવનવાસીઓની જેમ જાણવા

—શતક ૫ ઉદે ૭.

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૯ મો

નારક-ખંડ.

સામાન્ય કથન

જી૦—હે ભગવન્ ! સાતે નરકપૃથ્વીઓમા નારકીનાં
ગહેઠાણો કેટલા કલા છે ?

મ૦—હે ગૌતમ ! સાત નરકભૂમિઓમા નારકીનાં
ગહેઠાણોની મધ્યા નીચે મુજબ છે પહેલીમા ત્રીસ લાખ,
પ્રીછમા પચીસ લાખ, ત્રીછમા ૫૬૨ લાખ, ૪થીમા દસ લાખ,
પાચમીમા ત્રણ લાખ, છઠીમા નવ્વાણુ હજાર, નવસે ૫ ચાણુ,
અને માતમીમા પાચ જ છે

—શતક ૧, ઉદ્દે૦ ૫

બધા નૈરવિદેહ સરખા આહાર, શરીર ઇત્યાદિવાળા
નથી જે મોટા શરીરવાળા છે તે ઘણા પુદ્ગલોનો

૧ મોટામા મોટું પાચસે ધનુષ, અને જોછામા જોછું
આગળના અસખ્ય લાગ જોટલું વૈકિય શરીર મોટામા મોટું
એ હજાર ધનુષનું

આદાર કરે છે મણે ઉત્પન્ન નિશાસ શ્રેષ્ઠ અને તે નવ
વારવાર કરે છે નાના સરીગ્વાળાનું તથા નિષ્કુલ ગણતર
ને નૈરવિકો પૂર્વ ઉત્પન્ન થયેલા છે તેઓ આપ્ય કમવાળા
છે કારણકે તમણે પોતાના આત્મા વચ્ચે કર્મોનો મોડો
ભાગ અનુભવી લીધો છે અને જે નવા ઉત્પન્ન થયા
છે તે વધારે કમવાળા છે તે ૮ રીતે જેઓ પૂર્વ ઉત્પન્ન
થયા છે તે વિશુદ્ધ વધવાળા છે અને પછી ઉત્પન્ન થયેલા
અવિશુદ્ધ વધવાળા છે તેથી જ લેવાનું પદ્ય ગણતર
વેદનાની ભાગતમા જે સંજિવ્યુત છે તે મોડી વેદનાદળા
કે કારણકે તેમને પસ્તાવો થાય છે અને અસંજિવ્યુત
ઓછી વેદના વાળા છે વળી તેઓમા જે સમ્યક્દષ્ટિ
છે તેઓને મિથ્યાદષ્ટિપ્રત્યયા સિવાયની બીજી આગમિકી
આદિ મારે ક્રિયા હોય છે અને મિથ્યાદષ્ટિને પામે
જાય છે

—શ્લોક ૧ ઉદ્ધે ૨

૨

મી —હે ભગવન ! નૈરવિકો મારે (અરુ) છે કે દળવા
(સધુ) કે મારે-દળવા (અરુસધુ) છે કે (અઅરુસધુ) નહીં
મારે-નહીં દળવા છે ?

મ —હં મીતમ ! તેઓ અરુ-સધુ છે તથા અઅરુસધુ
છે કારણકે વૈકલ્પ અને તૈજસ્ય સરીરની અપેક્ષાએ તેઓ
અરુસધુ છે અને હવ તથા કમની અપેક્ષાએ અઅરુસધુ છે

—શ્લોક ૧ ઉદ્ધે ૬

ગૌં—હે ભગવન્ ! નરકગતિ કેટલા કાળ મુધી ઉપપાત વિનાની કહી છે ? [અર્થાત્ કેઈ નવો નારકી ન બિપજે એવું કેટલો સમય બને ?]

મં—હે ગૌતમ ઓછામાં ઓછો એક સમય, અને વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત તેવું જ પચ્ચેદ્રિય તિર્યચ ગતિમાં, મનુષ્યગતિમાં અને દેવગતિમાં જાણુવું રત્નપ્રભાદિ માત પૃથ્વીઓમાં ઉત્પાદ-વિરહકાળ અનુક્રમે આ પ્રમાણે છે ૨૪ મુહૂર્ત, સાત અહોરાત્ર, પદ્મ અહોરાત્ર, એક માસ, બે માસ, ત્રણ માસ અને છ માસ ઓછામાં ઓછો ઉત્પાદવિરહ એક સમયનો છે એ પ્રમાણે ઉદ્ધર્તનાના વિરહ સખધી પણ જાણુવું અને સખ્યા એક-બે-ત્રણ-મ-પચ્ચે અને અસપચ્ચે જીવો એક સમયે બિપજે છે, અવે છે અને ઉદ્ધર્તે છે

તિર્યચગતિમાં, વિકલેદ્રિયો અને સમૂર્છિમેનો વધારેમાં વધારે વિરહકાળ બિન્ન મુહૂર્તનો છે, અને ગર્ભજ જીવોનો બાર મુહૂર્તનો છે, એ બધાનો ઓછામાં ઓછો વિરહકાળ એક સમયનો છે એક ઇદ્રિયવાળા જીવોનો વિરહકાળ જ નથી મનુષ્યગતિમાં ગર્ભજોનો વધારેમાં વધારે વિરહકાળ બાર મુહૂર્તનો છે, અને મમૂર્છિમનો ૨૪ મુહૂર્તનો છે બનેનો ઓછામાં ઓછો વિરહકાળ એક સમયનો છે

દેવગતિમાં ભવનપતિ, વાનચતર, જ્યોતિષિક, સૌધર્મ અને ઈશાન એ પાચેમાં વધારે વિરહકાલ ૨૪ મુહૂર્તનો છે, અને ઓછો એક સમયનો છે એ પ્રમાણે ત્રીજા સ્વર્ગમાં નવ દિવસ અને વીસ મુહૂર્ત, ચોથામાં બાર દિવસ અને દશ મુહૂર્ત, પાંચમાં સાડીવીસ દિવસ, છઠ્ઠામાં ૪૫ દિવસ,

પ્રાતઃકાળ ૮ દિવસ આઠમા માસે દિવસ, અને નવમા-
દશમા માસે એક વર્ષની અંદર, તથા ૧૧-૧૨ માં માસે વર્ષની
અંદર - એટલે કાળ જાણવો.

નીચલા પ્રવેશકર્તા સપ્તમેષ માસે વર્ષ વચસારમાં
સપ્તમેષ હજાર વડા અને ઉપસારમાં સપ્તમેષ સાત વર્ષ છે
વિ. ૧૪ વર્ષેમાં વધારેમાં વધારે પદ્મોષમનો અસપ્તમા માસ,
અને એ જાણમાં જોઈમાં જોઈ એક સમયનો વિરહકાળ
જાણવો.

ઉદ્ધતનાકાળ પણ એ જ પ્રમાણે જાણવો.

સિદ્ધમતિમાં ઉપપાત-વિરહકાળ જોઈમાં જોઈ એક
મુખ્ય અને વધારેમાં વધારે ૭ માસ જાણવો. તથા
ઉદ્ધતના કાળ છે જ નહીં કારણ કે ત્યાં જ્યાં પછી મરણ
કાળ નથી.

—શ્લોક ૧ ઉદે ૧

નૈરવિદો સાતર તેમ જ નિરતર ઉત્પન્ન થાય છે એ
પ્રમાણે સ્તનિકામાં સુધી જાણવું પૃથ્વીકાલિદો નિરતર
ઉત્પન્ન થાય છે એમ વનસ્પતિકાલિક સુધી જાણવું ને-
દ્રવિદોથી માંડીને વૈશ્વનિકા સુધીના નૈરવિદોની પેઠે જાણવું
એવું જ અવગણ્ય વિષય જાણવું.

—શ્લોક ૨ ઉદે ૩૨

નારદો નરકમતિમાં એક સમય એ સમય અને ત્રણ
સમયની મતિ વડે ઉત્પન્ન થાય છે તેમાં અસ્યુમતિ એક
સમયની દોષ છે અને વિશ્વમતિ એ અવગણ્ય ત્રણ સમયની
દોષ છે હાથ પસારના મુદ્દા ઉપાદાનાં કે આજી મીચતાં—

ઉદાહરણ તો અસખ્ય સમય વીતી જાય છે તેની અપેક્ષાએ આ ત્રણ સમયની ગતિ તો કેટલી બધી શીઘ્ર કહેવાય ? એકદ્રિય જીવને વધારેમા વધારે ચાર સમયની વિગ્રહગતિ હોય છે બાકી બધાને નૈરયિકાની પેઠે જાણુ

—શતક ૧૪, ઉદ્દે. ૧

ગૌ. —હે ભગવન ! નારક અમ્ભિકાયના મધ્યમા થઈને જાય ?

મ. —હે ગૌતમ ! નારક બે પ્રકારના છે ૧ વિગ્રહ-ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા, અને ૨ ઉત્પત્તિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલા તેમાં જે વિગ્રહગતને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તે અમ્ભિકાયની મધ્યમા થઈને જાય, પણ તેને અગ્નિરૂપ શસ્ત્ર અસર કરતું નથી ઉત્પત્તિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલો નારક અમ્ભિકાયની મધ્યે થઈને જતો નથી, કારણ કે નારક ક્ષેત્રને વિષે બાહ્ય અમ્ભિકાયનો અભાવ છે

એ પ્રમાણે અસુરકુમારોથી સ્તનિતકુમારો સુધી જાણુ તું જ બે ઇન્દ્રિયથી ચતુર્િન્દ્રિય સુધી જાણુ, પણ તેઓ અગ્નિ વચ્ચે થઈને જાય ત્યારે બળે એમ કહેવું

પચ્ચેદ્રિયમા પણ જે વિગ્રહગતિવાળા છે, તે નૈરયિક જેવા જાણુવા, પણ જે ઉત્પત્તિક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તેમના પાછા બે પ્રકાર છે વૈક્રિયલગ્ધિયુક્ત, અને વૈક્રિયલગ્ધિરહિત તેમાં જે લગ્ધિયુક્ત છે તેઓ અગ્નિમા ન બળે, બીજા બળે એ પ્રમાણે મનુષ્ય મગધે પણ જાણુ વાનસ્પતગ્રી વૈમાનિક મુધીનાનુ અસુરકુમારોની જેમ જાણુ

નાગકો દશ ગ્યાનોને અનુભવતા વિદે છે અનિષ્ટ શબ્દ, અનિષ્ટ ઉપ, અનિષ્ટ ગદ્ય, અનિષ્ટ ગ્મ, અનિષ્ટ

પર અનિષ્ટ ાતિ (નગ્નગતિકપ) અનિષ્ટ ન્ધિતિ (ન કમા દવાગપ) અનિષ્ટ સાવખ્ય અનિષ્ટ વસકીત અન અનિષ્ટ કિત્થાન કમ-અસ-વીય પુરુષકારપરાકમ.

અસુરકુમારોથી સ્તનિતકુમારોને હજ સખ્દ હજ ૧૫ વમેરે કહેવુ પૂર્વીકામિકેાન હજાનિષ્ટ મતિ હજાનિષ્ટ પુરુષકારપરાકમ. એ પ્રમાણે વનપતિકામિક મુખી નજીવુ

એકદિવ જીવો સાત આંખોને અનુભવે છે હજાનિષ્ટ રમ હજાનિષ્ટ પુરુષકારપરાકમ. તથા ઉદ્વિષમાં તે જીવરાત નવ ઉમેરી આઠ આંખ કહેવા ચતુર્વિદિષમાં ૨૫ ઉમેરી નવ કહેવાં અને પચ્ચવિદિષમાં સખ્દ ઉમેરી દસ કહેવાં વાનસ્પતરથી વૈમાનિક સુધીનાં અસુરકુમારની પેઠે કહેવુ

— સતક ૧૪ છે ૫

માત નરકપૂર્વીઓ છે તેમાં અધસમમમાં પાંચ અત્યન્ત મોટા નરકવાસો છે તે નરકવાસો છત્રિના નરકવાસો કરતા અત્યન્ત મોટા વિસ્તારવાળા કે અવકાશ વાળા થયા. ૧૧ હિત, અને ચન્દ્ર છે તેમાં થયા જીવોનો પ્રવેશ નથી તેથી તે અત્યન્ત સહીષુ અને આમ નથી તેમાં એકલા નારકો છત્રીના નારકો કરતાં મહાકમ મહાક્રિયા, મહાઆશ્રવ અને મહાવેદનાવાળા છે વળી તે અત્યન્ત અમ્બ ઋદ્ધિ અને અમ્બ સુતિવાળા છે એમ દરેક આનગની પૂર્વીને તેથી આમળની પૂર્વીને મુકાળાં કહેતા જવુ

રત્નપ્રમાના નારકો અનિષ્ટ અને મનને પ્રતિક્ષ એવા પૂર્વીના ૨૫થન અનુભવતા વિદરે છે એમ સાતે પૂર્વીર્ન

કહેવું એ રીતે અનિષ્ટ અને પ્રતિકૂલ પાણીના સ્પર્શને
એમ વનગપતિના સ્પર્શને અનુભવે છે

—શતક ૧૩, ઉદે૦ ૪

અધોક્ષોઽના આયામ - લગાઈ - નો મધ્યભાગ ચોથી
ચક્રપ્રભા પૃથ્વીના આકાશના ખડનો કર્મક અધિક અરધો
ભાગ ઉલ્લવન કર્યા પછી આવે છે લોકની લગાઈનો
મધ્ય ભાગ રત્નપ્રભાપૃથ્વીના આકાશનો અમખ્યાતમો ભાગ
ઉલ્લવન કર્યા બાદ આવે છે શિર્ષલોકની લગાઈનો મધ્ય
ખાગ, મનકુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકની ઉપર અને બ્રહ્મ-
લોકની નીચે રિષ્ટ નામના ત્રીજા પ્રતર વિષે છે અને
તિર્યંગલોકના આયામનો મધ્યભાગ, જલ્પદ્વીપમા મેરુપર્વતના
અરોઘ્ય મધ્યભાગને વિષે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપર અને
નીચે હ્રુદ એવા જો એ પ્રતરો છે, તેમને વિષે છે તેને જ
આઠ પ્રદેશનો સુચક કહે છે, અને ત્યાંથી દગે દિશા નીઠળે
છે

—શતક ૧૩, ઉદે૦ ૪

ગૌ૦—હે ભગવન! ભવ્યદ્રવ્યનૈગયિકો છે? અને જો
હોય તો તે નેમ શાથી કહેવાય છે

મ૦—હે ગૌતમ! ભૂત અથવા ભાવી પર્યાયનું કારણ
દ્રવ્ય કહેવાય છે ભાવી નારકપર્યાયનું કારણ પર્યેદિય
તિર્યચ કે મનુષ્ય ભવ્યદ્રવ્યનૈગયિક કહેવાય છે તે પ્રમાણે
જો તિર્યચ મનુષ્ય કે દેવ પૃથ્વીકાયિકમા ઉત્પન્ન થવાને
યોગ્ય હોય છે, તે ભવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિક કહેવાય છે તે
પ્રમાણે અપ્કાયિક અને વનગપતિકાયિક બધુવા અગ્નિદાય

વાયુકાચ દ્વિઈદ્રિય, ત્રીદ્રિય અને ચૌરિદ્રિય વિને ૭ કાઈ
તિપ્તિય કે મનુષ્ય થવાને ચોખ્ખો હોય તે બન્ધન
અસકાશિકાદિ કહેવાય છે જે કાઈ નૈરશિક તિપ્તિય
મનુષ્ય, કે દેવ પચોદ્રિય તિષ્ઠ્યથોનિકર્મા ઉત્પન્ન થવાનું
ચોખ્ખું હોય, તે બન્ધનપચોદ્રિયતિષ્ઠ્યથોનિક કહેવાય છે
એ પ્રમાણે મનુષ્યો સર્વથા નણવું. વાનસ્પતરથી વૈભાનિક
મુધીનાન નૈરશિકની પેઠે જણવા.

બન્ધનનૈરશિક જોહામા જોહો અંતમુદ્ધતની
સ્થિતિવાળો હોય અને વધારેમા વધારે પૂર્વકાઈ વાની
સ્થિતિવાળો^૧ હોય અમુરકુમારની માંડીને અંતિતકુમા મુધી
ઉત્કૃષ્ટ તથા પશ્ચોપમની બન્ધ પૃથ્વીકાશિકની ઉત્કૃષ્ટ કાઈકે
અધિક જે સામરોપમની^૨ એ પ્રમાણે અપૂર્વાશિકની અસિ
કાશિકની અને વાયુકાશિકની નરશિક પ્રમાણે વનસ્પતિ
કાશિકની પૃથ્વી પ્રમાણે મેઘદ્રિયથી ચતુરિદ્રિયની નરશિક
પ્રમાણે પચોદ્રિયતિષ્ઠ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેત્રીસ સામરોપમ
એ જ પ્રમાણે મનુષ્યની વાનસ્પતરથી વૈભાનિકો મુધીનાની
અમુરકુમારોની પેઠે જણવી.

છાંદક ૧૮ ઉદે ૬

૧ જે શક્તિ કે અસક્તિ અવસ્થાકર્તા આશુપવાળા મરીને
ન સ્થિતિમા જવાના છે તે અપેક્ષાએ અવસ્થાકર્તા અને કર્તા
પરકાઈ આશુપવાળો શક્તિ નરકસ્થિતિમાં જાય તે અપેક્ષાએ
કર્તા સ્થિતિ

૨ કાવચે તેમા ઉચ્ચાનદેવલોકનો દેવ પણ જાય

મોટા આસ્રવ, મોટી ક્રિયા, મોટી વેદના અને મોટી નિર્જરા તેમ જ નૈરયિકો થોડી નિર્જરાવાળા હોય, પણ મોટા આસ્રવ, મોટી ક્રિયા અને મોટી વેદનાવાળા હોય (મૂળમાં તો મોળ વિકલ્પો જુદા જુદા ગણાવ્યા છે) અસુરકુમારોથી માડીને સ્તનિતકુમારોને અલ્પ વેદનાવાળા અને અલ્પ નિર્જરાવાળા કહેવા, જાકી મોટી ક્રિયા અને મોટા આસ્રવવાળા કહેવા પૃથ્વીકાયિકોથી માડીને મનુષ્યો સુધી અલ્પ આસ્રવ, તેમ જ મોટા આસ્રવ, એમ ચારે જાળનો જ ને પ્રકારે કહેવી વાનવ્યતરથી માડીને વૈમાનિકોને અસુરકુમાર જેવા કહેવા

—શતઠ ૧૯, ઉદ્દે ૦ ૫

૧ જે અપ્રાપ્તકાળે આયુષનો ક્ષય કરી શકે તે મોપક્રમ આયુષવાળા કહેવાય, અને જીજ્ઞ નિરુપક્રમ આયુષવાળા કહેવાય દેવો, નૈરયિકો, અસપ્ત્યાત વર્ષના આયુષવાળા તિર્થિક અને મનુષ્યો, ઉત્તમ પુરુષો તથા ચરમશરીરી નિરુપક્રમ આયુષવાળા છે, જાકીના સર્વ નસારી મોપક્રમ તેમ જ નિરુપક્રમ આયુષવાળા છે

૨ નૈરયિકોથી માડીને વૈમાનિકો સુધીના જઘા પોતે પોતાના વડે જ પૂર્વભવના આયુષને ઘટાડીને ઉત્પન્ન થાય છે, અન્ય વડે ઘટાડીને ઉત્પન્ન થાય છે, કે કોઈ પણ રીતે આયુષને ઘટાડ્યા સિવાય પૂરેપૂરું બોગવીને જ ઉત્પન્ન થાય છે

૩ નૈરયિકોથી સ્તનિતકુમારો સુધીના નિરુપક્રમ આયુષ વડે ઉદ્ભવે છે, પૃથ્વીકાયિકથી મનુષ્ય સુધીના ત્રણે વડે ઉદ્ભવે છે, જાકી જઘા નૈરયિકોની પેઠે જાણવા વિશેષ એ કે ન્યોતિષ્ઠા અને વૈમાનિકો ‘અથવે છે’ એમ કહેવું

૪ કૃતિસમિત એટલે એક મમ્મે સંખ્યાત ઉત્પન્ન થયેલા અકૃતિસમિત એટલે એક સમ્મે અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થયેલા અને અવકાશ-વસમિત એટલે એક સમ્મે એક ૪/૪ અમ ઉત્પન્ન થયેલા.

નૈરયિકો એ પણ પ્રકારના છે પૃથ્વીકાવિઃ અકૃતિ-સમિત ૭ કારણ કે તેઓ એક સાથે અસંખ્ય પ્રવેશ કરે છે એમ વનસ્પતિકાવિક સુધી જાણવું એ કઠિનથી વધારેના સુધીનાને નૈરયિકોની તેમ જાણવા સિદ્ધી કૃતિસમિત અને અવકાશ-વસમિત છે પણ અકૃતિસમિત નથી.

એ પણ પ્રકારના નૈરયિકોમાં અવકાશ-વસમિત સૌથી થોડા છે કૃતિસમિત સંખ્યાતમણા છે અને અકૃતિસમિત અસંખ્યાતમણા છે એમ એકેદિગ્ર મિવાળ સર્વને કહેવું એકદિશેનું અભ્યુત્પન્નત્વ નથી. મિદીમાં કૃતિસમિત સૌથી થોડા છે અને અવકાશ-વસમિત સંખ્યાતમણા છે.

૫. એક સમ્મે છની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય તે પદસમર્જિત કહેવાય, એકથી આરબી થાય સુધીની સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થાય, તે નોપદસમર્જિત કહેવાય.

નૈરયિકો પદસમર્જિત પણ છે અને નોપદસમર્જિત પણ છે વળી એક પદ અને એક નોપદરૂપે ઉત્પન્ન થયેલા છે વળી અનેક પદની સંખ્યા વડે તેમ ૮ અનેક પદ અને એક નોપદની સંખ્યા વડે પણ ઉત્પન્ન થયેલા છે એમ સ્તનિતકુમારે સુધી જાણવું પણ પૃથ્વીકાવિઃ માત્ર અનેક પદવડે અને અનેક પદ તથા નોપદ વડે સમર્જિત છે એમ વનસ્પતિકાવિક સુધી જાણવું એ

ઇન્દ્રિયથી આગળી વૈમાનિકા અને સિદ્ધી નૈરયિકાની જેમ જાણવા તેમા એક પદ્કસમર્જિત નૈરયિકા સૌથી થોડા છે, નોપદ્ક૦ તેથી સખ્યાતગણા છે, તેથી એક પદ્ક અને નોપદ્ક૦ મખ્યાતગણા છે, તેથી અનેકપદ્ક૦ અસખ્યાતગણા છે, અને તેથી અનેક પદ્ક અને નોપદ્ક૦ મખ્યાતગણા છે. એમ ન્તનિતકુમારો મુધી જાણવું.

પૃથ્વીકાચિકામા અનેકપદ્ક૦ સૌથી થોડા છે, અને તેથી અનેકપદ્ક૦ તથા નોપદ્ક૦ મખ્યાતગણા છે એમ પનપતિકાચિક મુધી જાણવું જે ઇન્દ્રિયથી વૈમાનિક મુધીના નૈરયિકાની પેઠે જાણવા.

સિદ્ધીમા અનેકપદ્ક૦ તથા નોપદ્ક૦ સૌથી થોડા છે, અને તેથી અનેકપદ્ક૦ સખ્યાતગણા છે, તેથી એકપદ્ક૦ તથા નોપદ્ક૦ મખ્યાતગણા છે, તેથી પદ્ક૦ સખ્યાતગણા છે, અને તેથી નોપદ્ક૦ મખ્યાતગણા છે.

એ પ્રમાણે મળમા પાછુ દાદશમર્મર્જિત, તથા ચોરાગ્રી મર્મર્જિતની પણ ગણતરીઓ છે.

—શતક ૨૦, ઉલ્લેખ ૧૦

ગૌં—હે ભગવન્ ! નૈરયિક છવો કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ?

મં—હે ભગવન્ ! જેમ કોઈ દુદ્ધનામે હોપ અને તે જેમ દુદ્ધતો દુદ્ધતો અધ્યવસાય—મધ્યાહન્યકરણ—ક્રિયાના સાધન વડે—તે ગ્રથળને તણ આગળના ખીળ ગ્યાતંક જાય છે તેમ નાગકા પણ પૂર્વવર્તી ભવને છોડી અધ્યવસાયરૂપ દાગળ વડે (પશ્ચિમામળન્ય કર્મકેષ ક્રિયાના સાધનથી) આગળના ભવને પ્રાપ્ત કરે છે.

તેઓ પોતાના પરિણામરૂપ અને મન વગેરેના આપણ
રૂપ કરણોપાધ-કમબધના હેતુ દ્વારા-પરભવનું આયુષ્ય
નાથિ છે

તે જીવોના આયુષ્યનો ક્ષય થવાથી અને તે જીવોની
સ્થિતિના વિનાશ થવાથી તે જીવોની ગતિ પ્રવતે છે

તેઓ પોતાની ઋદ્ધિથી, પોતાના કર્મથી અને પોતાના
પ્રયોગ-વ્યાપારથી જીવજે છે પણ પરતી ઋદ્ધિ, કર્મ કે
પ્રયોગથી જીવજતા નથી.

—શ્લોક ૨૫ ઉદે ૮

ત નરસિકે જીવો આદ્રમાના પણ-સમયથી નથી ઉત્પન્ન
થતા પણ અમર-અસમયથી ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ
આદ્રમાના અસમયનો આશ્રય કરે છે અસુરકુમારો પણ ઉત્પન્ન
અસમયથી થાય છે અને આશ્રય અસમયનો પણ કરે છે

—શ્લોક ૪૧ ઉદે ૧

ઓ —હે ભગવન્ આ રત્નપ્રજ્વાળી નીચે મુદ્દા
રહાપણું કે મામા વગેરે છે ?

મ —ના યોતમ પણ તેની નીચે મેટા મેથો
એકા થાય છે અને વરસે છે તેમને દેર પણ કરે છે
અસુર પણ કરે છે અને નામ પણ કરે છે તે પૃષ્ઠીમાં
અનિવરણ છે તથા તેનું પણ ઉપરના જણે કરે છે ત
પૃષ્ઠીમાં નીચે બાહર અગ્નિજ્વાળ નથી ? ત્યાં અદ્યથી મીઠી
તારાઓ કે તેમની પ્રભાઓ પણ નથી એ પ્રભાણે બીજી

૧ આ વિશેષ વિગતરૂપિષ્ઠમાપન્નક સિવાયના માર્ગે
અભવે.

પૃથ્વીમા પણ કહેવું, અને ત્રીજીમા પણ કહેવું, પણ ત્રીજીમા નાગોનો નિષેધ કરવો. કારણ તે ત્રીજીથી આગળ જઈ શકતા નથી. ચોથીમા પણ એમ જ કહેવું, પણ ત્યાં અસુર-કુમાર તેમ જ નાગકુમાર બનેનો નિષેધ કરવો. એ પ્રમાણે બધી નીચેની પૃથ્વીઓમા એકસો દેવ વૃષ્ટિ આદિ કરે છે.

મૌઘર્મકલ્પ અને ઇશાનકલ્પમા મેવની જાગૃતમા દેવ અને અસુરને કહેવા તેમ જ સ્તનિત શબ્દનું પણ જાણવું. ત્યાં બાહર પૃથ્વીકાય કે બાહર અગ્નિકાય નથી. ચંદ્ર વગેરે કે તેમનો પ્રકાશ નથી, તથા આમાદિ નથી.

એ પ્રમાણે સનતકુમાર અને માહેન્દ્રમા પણ જાણવું, પણ ત્યાં એકસો દેવ વૃષ્ટિ આદિ કરે છે એમ કહેવું એમ બ્રહ્મસોદ અને તેની ઉપર પણ જાણવું.

—શતઃ ૧, ઉદેઃ ૮

ગૌ.—હે ભગવન્ ! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા મહ્યાત-યોજન વિસ્તારવાળા અને અમહ્યાતયોજન વિસ્તારવાળા નગરાવાસો છે. તેમાના મહ્યાતયોજન વિસ્તારવાળા નગરા-વાસોમા એક સમયે કેટલા નારક હોવા ઉત્પન્ન થાય ?

મ.—હે ગૌતમ ! ઓછામા એક બે કે ત્રણ અને વધારેમા વધારે સહ્યાતા નાગકે ઉત્પન્ન થાય. તે કાપેત ક્લેસ્થાવાળા હોય, સચ્ચી હોય, અસજી હોય, કૃષ્ણપાદિહ હોય, શુક્લપાદિક હોય, ભવસિદ્ધિક હોય, અભવસિદ્ધિક હોય. મતિજ્ઞાનવાળા હોય, શ્રુતજ્ઞાનવાળા હોય, અવધિજ્ઞાનવાળા હોય, (એમ ત્રણે અજ્ઞાનવાળા પણ કહેવા) અનુર્ફર્શન-

વાળા ન હોય અમમુદસનવાળા હોય? અવધિસનવાળા
 હોય આદ્યાસગાવાળા હોય બલસગાવાળા હોય મૈથુન
 નગાવાળા હોય પરિમદસગાવાળા હોય, નયુસકવેદવાળા
 હોય સીધવાળા હોય જાનવાળા હોય આવાવાળા હોય,
 માબવાળા હોય ઓગચી મીંદીને રપસો દિવના ઉપચોખવાળા
 ન હોય પણ નાઉદિવના ઉપચોખવાળા હોય? તથા મન્સોગી
 અને વચનચોગી ન હોય પણ કાચચોખવાળા હોય

ઉદ્દતના પણ મખ્યાતની હોય, અસગી ન ઉદ્દર્તે^૧
 વિમ્મજાતી અને ચમુદસની ન ઉદ્દર્તે ઓત્રેન્દ્રિયથી મીંદીને
 નપર્મોદિવના ઉપચોખવાળા ન ઉદ્દર્તે મન્સોગી અને
 વચનચોગી ન ઉદ્દર્તે

ગ્લમિખાગા મખ્યાત નારકો છે એ પ્રમાણે જુદા
 પદ્ધતિ મુજબ પણ અસગી કદાચિતજ કહેવા^૨ માન-આદ-
 માન કાથી (અસગીની પેઠે) કદાચિત હોય છે અને કદાચિત
 નોતા નથી

૧ મરણે ઉચિત સમયે સામાન્ય ઉપચોખપ અવધ
 રમન હોય છે

૨ જાનમનની અપેક્ષાએ

૩ ઉદ્દતના પરજીવને પ્રથમ સમયે જ હોય અને નારકો
 અસગી રિથે ન જાય

૪ અસગીથી મરણ પામીને નેચો નારકપણે ઉપજી જવા
 છે તેથી અપર્મામાવસ્થામાં જીવજીવની અપેક્ષાએ અસગી કહેવાય
 છે તેથી અવધ હોય છે મારે કદાચ હોય છે અને કદાચ
 નથી હોવા—સીકા

હવે અસખ્યાતનું જાણવું તેમાં સખ્યાતને બદલે અસખ્યાત શબ્દ કહેવો જાણીએ છીએ પ્રથમ પ્રમાણે માત્ર સ્થિતિ વિશે વિશેષતા છે^૧ સખ્યાત તેમ જ અસખ્યાત વિસ્તારવાળા બનેલા અવધિષ્ઠાની અને અવધિદર્શની સખ્યાતા જ આવે છે એમ કહેવું કારણ કે અવધિષ્ઠાની અને અવધિદર્શની તીર્થડગદિ જ હોય, અને તે થોડા જ હોય

શર્કરાપ્રભાનું રત્નપ્રભાની પેઠે જ જાણવું, પણ અસજી ન કહેવા, કારણ કે અસજી પ્રથમ પૃથ્વી વિશે જ ઊપજે છે વાલુકાપ્રભાનું તેમ જ જાણવું, પણ સ્થિતિ વિશે વિશેષતા છે^૨ પદ્મપ્રભામાંથી અવધિષ્ઠાની અને અવધિદર્શની આવતા નથી^૩ ધૂમપ્રભાનું પદ્મપ્રભાની જેમ જ જાણવું તેમ જ તમાન પણ સાતમીમાં સખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળામાં પદ્મપ્રભાની પેઠે જાણવું, પણ અહીં ત્રણ જ્ઞાન સહિત નવી ઊપજતા ને નથી આવતા^૩ એમ અસખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા માટે પણ સમજવું (પણ અસખ્યાત શબ્દ વાપરવો)

રત્નપ્રભામાં સમ્યક્ અને મિથ્યા એ બે દૃષ્ટિઓવાળા જ ઊપજે, અવનાર પણ એ જ કહેવા સત્તામાં પણ તે બે હોય, પણ સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ કદાચ હોય અને કદાચ ન

૧ પ્રજ્ઞા ૧૭ ૭૦ ૨, પૃ. ૩૪૩-૨ પ્રથમની જેમાં લખેલ, ત્રીજીમાં દાષેલ-નીલ મિત્ર, ચતુર્થમાં નીલ, પાંચમીમાં કૃષ્ણ-નીલ મિત્ર, છઠ્ઠીમાં કૃષ્ણ અને સાતમીમાં પરમકૃષ્ણ

૨ ચોથીમાંથી નીલજેલા તીર્થ જરૂર ન થાય

૩ ક્રમકે સમ્યક્ત્વબ્રહ્મ જ લેવા ઊપજે

વાળ એમ તમા મુખી જણવું સાતમીર્મા મિત્વાદાદ વ
 ક્રપ ૭ ૧ એ પ્રમાણે લેલના પણ કહેવી સત્તા મળધે
 રત્નપ્રભાતી પેઠે કહેવું

—સતક ૧૩ છે ૧

૧ સમ્મતમિત્વાદાદિમા તેા જાઈ મરે જ નહી

શ્રીભગવતી-સાર

ખંડ ૧૦ મા

અન્યથાવ-ખંડ

પૃથ્વીકાયિકાદિ જીવો.

પૃથ્વીકાયિકોનો આહાર, ડર્મ, વર્ણ અને સેશ્યા એ બધું નૈરયિકોની^૧ પેઠે જાણવું પૃથ્વીકાયિકોની વેદના સરખી જ ગણવી, કારણકે તે બધા અસગીઓ છે વળી તે બધા માયા અને મિથ્યાદષ્ટિ છે તેથી તેમને આરભિકી આદિ પાત્ર ક્રિયાઓ નિયમપૂર્વક હોય છે તેમની પેઠે જ ગેષ્ટદ્રિયથી માહીને ચારણદ્રિયવાળા કહેવા પચ્ચેદ્રિય નિયંત્રે નૈરયિકોની પેઠે જાણવા, પણ તે ત્રણ પ્રકારના છે સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ તેમાં જે સમ્યગ્દષ્ટિ છે, તે જે પ્રકારના જે અસયત અને સયતાસયત તેમાં સયતાસયતન આરભિકી, પારિઝહિકી અને માયાપ્રત્યયા એમ ત્રણ ક્રિયાઓ છે, જે અસયત છે તેમને ચાર, અને મિથ્યાદષ્ટિ તથા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિને પાત્ર

મનુષ્યોના આહારાદિ નૈરયિકોની પેઠે જ કહેવા પણ મોટા શરીરવાળા કદાચિત્ આહાર કરે છે,^૨ અને નાના

૧ જુઓ પા ૭૩૫ થી

૨ કારણકે તે દેવકુટુ આદિના મિથુનકો છે, અને તેઓ કદાચિત્ જ (તપ્ત ક્વિચ્છ પાણી) કવલાહારપૂર્વક આહાર કરે છે.

(૬) સૂત્રસ્થવિર

[સુષ-સેષ]

ન હિ શબ્દઃ સર્વઃ પવિત્રમિદં વિષયે ।

આપી દુનિયામાં શાન જેવી કાઈ બીજી પવિત્ર વસ્તુ નથી. જગતી સરીરશુદ્ધિ કરી શકાય છે પણ જીવનશુદ્ધિ કરવા માટે તે શાનની આવશ્યકતા રહે છે. શાન એ અતરસસુ છે એ અતરસમુન્દ પ્રકાશથી જ્ઞાનાંધકાર દૂર થાય છે અને શાનભોગ્ય પ્રગટે છે જે બ્રહ્મા પોતાના શાનમુક્તો પ્રકાશ જ્ઞાનાંધકારમાં ભટકતા પ્રાણી જોને આપી શાનનો માર્ગ બતાવે છે તે બ્રહ્મા શાનમાર્ગનો જ્ઞાપનદાર મહાત્મા છે. શાનના સંબંધમાં તે સૂત્રસ્થવિર કહેવાય છે. સૂત્ર એટલે કેવળ સૂચકાત્મક કે સૂત્રનું પાન નહિ. પણ સૂત્ર એટલે સર્વ વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી તેનો વિવેક કરવો. જે બ્રહ્મા સૂત્રકથિત વસ્તુને અનુભવમાં ઉતારી વિવેક કરે છે અને પોતાના યક્ષ અનુભવ શાનનો ત્વસમાજમાં પ્રચાર કરે છે તે સૂત્રસ્થવિર કહેવાય છે. સૂત્રજ્ઞાનનો વાચન કરવું અને તેને અનુભવમાં ઉતારવું એ બન્ને બિન્ન વસ્તુ છે.

સૂત્રજ્ઞાનનું વાચન કરવું સરલ છે પણ જોને અનુભવમાં ઉતારવું કઠિન છે. વર્ષોના વર્ષો સુધી અનુભવોના અખતરાઓ કર્યા પછી સૂત્રજ્ઞાનનો વિવેક પ્રગટે છે ત્યારે સૂત્રજ્ઞાનનો જ્ઞાન સમ નય છે.

સૂત્રજ્ઞાનનો સાર જનસમાજને સમજાવવો અને તેના પ્રચાર માટે સક્રિય બધાં પ્રયત્નો કરવા એ સૂત્રસ્થવિરની ફરજ છે. સૂત્રસ્થવિર સૂત્ર-જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે સર્વપ્રથમ જનસમાજને શ્રદ્ધા-આત્મવિશ્વાસની હિપયોગિતા સમજાવે છે. ત્યારે સૂત્રસ્થવિરને લાગે છે કે જનસમાજ જ્ઞાનને ધારવાની ભૂમિકા બાધી લીધી છે ત્યારે જ્ઞાનની મહત્તા સમજાવે છે અને જ્ઞાનને સક્રિય રૂપ આપવા માટે પ્રેરણા આપે છે. કારણ કે સૂત્રસ્થવિર બરાબર સમજે છે કે — ‘અદ્વાર્વોક્તમતે જ્ઞાનં’ અર્થાત્ અદ્વાવાન બ્યક્તિ જ સૂત્રજ્ઞાનનો અધિકારી બની શકે છે. જે વ્યક્તિની જિજ્ઞાસા-વૃત્તિ જાગ્રત થઈ નથી, જે સાબાળવા ઉત્સુક નથી, જે ખરે આવક થયો નથી તે વ્યક્તિ જ્ઞાનોપાર્જન કેમ કરી શકે ? એટલા માટે સૂત્રસ્થવિર જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે જનસમાજમાં સર્વપ્રથમ શ્રદ્ધા-શુદ્ધિ અને જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જાગ્રત કરે છે અને પછી જ્ઞાનોપદેશ આપે છે. બાકી જે અજ્ઞાની, અશ્રદ્ધાળુ અને સંશયાત્મા હોય છે તે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરી શકેતો નથી.

જે અનુભવવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ સૂત્રસ્થવિર હોય છે એ સૂત્રધર્મનો પ્રચાર અને તેનું પાલન બરાબર કેમ થાય એની હમેશા ચીવટ રાખે છે. અને સૂત્રજ્ઞાનનો પ્રચાર વિશેષ ધ્યાય તે માટે જખ્યાજખ્યાએ ધર્મોપદેશ આપે છે. જે કોઈ જિજ્ઞાસુ આવક સૂત્રધર્મમાં શ્રદ્ધાશુદ્ધિએ કોઈ પ્રકારની શકા કરે તો તે શકાનું સસુચિત સમાધાન કરે છે. સાંખ્યના મર્મગ્ર સૂત્રસ્થવિરનું એ કર્તવ્ય છે. વર્તમાન સમયમાં અજ્ઞાના-ધકાર એટલો બધો ફેલાઈ ગયો છે કે જનસમાજમાં અજ્ઞાનતાને કારણે ધર્મ પ્રતિ ઉદારસીનતા વધતી જતી જોવામાં આવે છે. ધર્મોદ્યોત કરવા માટે અજ્ઞાનાધકારને દૂર કરી જ્ઞાનપ્રકાશ ત્યારે બાળુ દેલાવવાની અતિ આવશ્યકતા છે. જ્યાં જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટશે ત્યાં અજ્ઞાન, અશ્રદ્ધા એક ક્ષણ પછી ટકી નાહી શકે, પણ સૂત્રસ્થવિર વિના જ્ઞાનજ્યોતિ કોણ પ્રગટાવે ?

સૂત્રસ્થવિર એ જ્ઞાનજ્યોતિર્ધર છે. સૂર્યના પ્રકાશથી જેમ અધવાર એક ક્ષણ પછી ટકી શકતો નથી તેમ જ્ઞાનસૂર્યના ઉદયથી અજ્ઞાન અને અશ્રદ્ધારૂપ અધકાર એક ક્ષણ પછી ટકી શકવાનો નથી.

(૧૦)

પર્યાયસ્થવિર—સુયમસ્થવિર

[પરિચય-ચેરા]

જ્ઞાનસ્વ કલ્પે વિષ્ટિઃ ।

જ્યોત્સે સુચાન આચાર્યાં જિતરે છે ત્યારે જીવનમાં સુયમ પ્રગટે છે અને વીસ વીસ વર્ષો સુધી સૂત્રાનુસાર સુયમની સ્થાપના કર્યા બાદ ૭ વ્યક્તિ સુચાત્મા એટલે કે જેણે જ્ઞાનપૂર્વક શરીર મન, સ્તુત્તિ અને આત્માને પોતાના વશમાં કરી લીધા છે એવો જિતેન્દ્રિય બને છે તે વ્યક્તિ ‘સુયમસ્થવિર’ કહેવાય છે.

સુયમસ્થવિર જનવા માટે જોઈએલાં વર્ષો સુધી યાતોપાસના સાથે આદ્યમહાનતી વિદ્યા સમ્પન્ની પડે છે । જ્યારે વર્ષોનાં વર્ષો સુધી સાધક પુરુષ જ્ઞાનની ઉપાસના કરે છે તો તેને જ્ઞાનસિદ્ધિ થાય અને પોતે સશરીર-શાસ્ત્રરૂપ જતી તથા એમાં શું આશ્ચર્ય ? પણ જીવન જ્ઞાનસિદ્ધિ કય જીવનસિદ્ધિ સંપાદી નથીને ? જીવનસિદ્ધિ માટે તો જ્ઞાનસિદ્ધિની સાથે સુયમસિદ્ધિ આવશ્યકતા છે અને સુયમની સિદ્ધિ માટે તો સાધકપુરુષે શાસ્ત્રમાં કાલ મમનિવગ્રોતે જીવનમાં મૂર્ત સ્વરૂપ આપવું પડે છે આ પ્રમાણે જ્યારે યાત્રા અને સુયમનો, વિચાર અને આધારનો સુમેળ

સધાય છે. ત્યારે જીવનશુદ્ધિની સૌરભ ચારે બાજુ પ્રસરે અને અનેક પુણ્યાત્માઓના જીવન સંયમ સૌરભથી સુવાસિત થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ જ્ઞાન અને સંયમ અને આચાર અને વિચારનો સુમેળ સાધવો અને સંયમસ્થવિર-પર્યાયસ્થવિર બનવું એ સાધારણ જન માટે શુ ! બધા મુનિવરો માટે પણ સરલ નથી.

‘સયમનો માર્ગ છે શૂરાનો’ એ ધર્મોક્તિ સયમધર્મના પાલનની દુષ્કરતા સમજાવે છે. જે વ્યક્તિ આ દુષ્કર સંયમધર્મને જીવનમાં ઉતારી જ્ઞાન અને સયમનો સમન્વય કરશે તે વ્યક્તિ પોતાના જીવનને સિદ્ધ, શુદ્ધ અને મુક્ત બનાવી શકશે; એમાં શકા નથી.

ઉપર વર્ણવેલા દશ ધર્મોનો સાર તે આ સયમધર્મ છે. જે સયમધર્મને ધર્મના સાર રૂપે સમજી જીવનમાં સાગોપાગ ઉતારશે તે ધર્મામૃતને પામશે અને જીવનને અજરામર બનાવી શકશે.

धम्मो मङ्गलं धम्मो सरणं ।

ધર્મ સાચું મંગલ છે ધર્મ સાચું શરણુ છે.

ॐ शान्तिः शान्ति शान्ति ।

